Constantin FRÂNCU

Gramatica limbii române vechi

(1521 - 1780)

III 40.523

Casa Editorială DEMIURG

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 40.523

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Constantin FRÂNCU

Gramatica limbii române vechi

(1521-1780)

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecția *Lingua, 39*
Colecția apare sub coordonarea prof. univ. dr. **Constantin FRÂNCU.**

Coperta I: Pisania de la Sf. Voevozi (Roman, secolul XVIII).
Coperta IV: Document emis de Alexandru Mavrocordat voievod pentru Biserica Talpalari (1785).

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Constantin FRÂNCU

545/21

Gramatica
limbii române vechi
(1521-1780)

Indice general de Alexandrina Ioniță

ALE

468480
B.C.U. IAȘI

Casa Editorială *Demiurg*
Iaşi * 2009

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tehnoredactare şi redacţie de carte: Tamara AVASILOAIEI
Grafica: Carmen SEVASTRU

Casa Editorială *Demiurg*
(acreditată de CNCSIS în 2003, reacreditată 2006)
✉ Şoseaua Păcurari nr. 68, bl. 550, sc. B, et. 4, ap. 16,
700547 - Iaşi, România
☎ 0232/25.70.33; 0745/37.81.50; 0727/840.275

E-mail: ceddemiurg@gmail.com; ceddemiurg@yahoo.fr
www.ceddemiurg.ro

Consilier editorial: dr. Alexandrina Ioniță

Director Marketing: Irina Ioniță
(☎ 0740/08.20.05).
Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Casa Editorială *Demiurg*
Reproducerea în orice formă, inclusiv prin xerocopiere, fără acordul scris al editurii, intră sub incidența legii drepturilor de autor.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

FRÂNCU, CONSTANTIN
Gramatica limbii române vechi : (1521-1780) / Constantin Frâncu ; indice general de Alexandrina Ioniță. - Iaşi : Casa Editorială Demiurg, 2009
Bibliogr.
Indice.
ISBN 978-973-152-129-9

I. Ioniță, Alexandrina (index)

811.135.1"1521/1780"

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

30 AUG 2010

CUPRINS

Cuvînt înainte 13

CAPITOLUL I

Morfologia limbii române dintre 1521 şi 1640 17
1. Substantivul 18
1.1. Declinarea 18
1.2. Genul 21
1.3. Numărul 25
1.4. Cazul 36
1.5. Concluzii 41
2. Articolul 42
3. Adjectivul 47
4. Pronumele 50
4.1. Pronumele personale 50
4.2. Pronumele reflexive 57
4.3. Pronumele posesive 59
4.4. Pronumele şi adjectivele demonstrative 64
4.5. Pronumele (adjectivele) relative şi pronumele (adjectivele) interogative 67
4.6. Pronumele şi adjectivele nehotărîte 69
5. Numeralul 75
6. Verbul 83
6.1. Conjugările 83
6.2. Diateza 89
6.3. Modurile personale şi timpurile lor 92
6.4. Modurile nepersonale 128
7. Adverbul 133
8. Prepoziţia 140
9. Conjuncţia 146
10. Interjecţia 151

CAPITOLUL AL II-LEA

II. Sintaxa limbii române dintre 1521-1640 155
Sintaxa propoziţiei 155
1. Subiectul 155
2. Predicatul 161

BCU "SPIRU HARET" UNIVERSITY LIBRARY

3. Atributul şi apoziţia 165
4. Elementul predicativ suplimentar 170
5. Complementul 171
5.1. Complementul direct (obiectul direct) 171
5.2. Complementul indirect 175
5.3. Complementul de agent 178
5.4. Alte complemente 180
5.4.1. Complementul intern 180
5.4.2. Complementul secundar 180
5.4.3. Complementul posesiv 181
6. Complementele circumstanţiale 182
6.1. Complementul circumstanţial de loc 183
6.2. Complementul circumstanţial de timp 185
6.3. Complementul circumstanţial de mod 187
6.3.1. Complementul circumstanţial de mod propriu-zis 187
6.3.2. Complementul de mod comparativ 188
6.3.3. Complementul circumstanţial cantitativ 190
6.3.4. Circustanţialul de conformitate 191
6.3.5. Circumstanţialul de modalitate 191
6.4. Complementul circumstanţial de cauză 192
6.5. Complementul circumstanţial de scop 193
6.6. Complementul circumstanţial instrumental 194
6.7. Complementul circumstanţial sociativ 195
6.8. Complementul circumstanţial de relaţie 196
6.9. Complementul circumstanţial condiţional 197
6.10. Complementul circumstanţial concesiv 198
6.11. Complementul circumstanţial opoziţional 198
6.12. Complementele cirumstanţiale cumulativ şi de excepţie 199
6.13. Coordonarea 200
6.14. Sintaxa frazei 203
6.14.1. Coordonarea 203
6.14.2. Subordonarea 205
6.14.2.1. Propoziţia subiectivă 205
6.14.2.2. Propoziţia predicativă 207
6.14.2.3. Propoziţia predicativă suplimentară 208
6.14.2.4. Propoziţia atributivă 209
6.14.2.5. Propoziţia completivă directă 210
6.14.2.6. Propoziţia completivă indirectă 211
6.14.2.7. Completiva de agent 213
6.14.3. Propoziţii subordonate circumstanţiale 213
6.14.3.1. Subordonata circumstanţială de loc 213
6.14.3.2. Subordonata circumstanţială de timp 214

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6.14.3.3. Propoziția subordonată circumstanțială de mod 218
6.14.3.4. Propoziția circumstanțială consecutivă ... 219
6.14.3.5. Propoziția circumstanțială de cauză 220
6.14.3.6. Propoziția subordonată finală 222
6.14.3.7. Propoziția circumstanțială condițională 223
6.14.3.8. Propoziția circumstanțială concesivă 225
6.14.3.9. Propoziția circumstanțială instrumentală 226
6.14.3.10. Propoziția circumstanțială de relație 226
6.14.3.11. Propoziția circumstanțială cumulativă 227
6.14.3.12. Propoziția circumstanțială de excepție 227
7. Topica 228
8. Afirmația 230
9. Negația 230
10. Construcții incidente 232
11. Anacolutul 232
12. Elipsa 233
13. Repetiția 234
14. Coeziunea sintactică (conectori frastici și transfrastici) 235
15. Concluzii 236

CAPITOLUL AL III-LEA
III. Morfologia limbii române între 1640-1780 239
1. Substantivul 239
1.1. Declinarea 239
1.2. Genul 246
1.3. Numărul 256
1.4. Cazul 266
2. Articolul 270
3. Adjectivul 275
4. Pronumele 277
4.1. Pronumele personale 277
4.2. Pronumele de politețe 279
4.3. Pronumele de întărire 279
4.4. Pronumele reflexiv 280
4.5. Pronumele și adjectivele posesive 282
4.6. Pronumele și adjectivele demonstrative 283
4.7. Pronumele (adjectivele) relative și pronumele (adjectivele) interogative 285
4.8. Pronumele și adjectivele nehotărîte 286
5. Numeralul 290
6. Verbul 295

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6.1. Conjugările 295
6.2. Diatezele 297
6.3. Modurile şi timpurile lor 298
7. Adverbul 322
8. Prepoziția 327
9. Conjuncția 331
10. Interjecția 335
11. Concluzii 336

CAPITOLUL AL IV-LEA
IV. Sintaxa limbii române dintre 1640 şi 1780 339
I. Sintaxa propoziției 339
1. Subiectul 339
2. Predicatul 342
3. Atributul 344
3.1. Atributul substantival 344
3.2. Atributul pronominal 346
3.3. Apoziția 346
3.4. Atributul adjectival 347
3.5. Atributul verbal 348
3.6. Atributul adverbial 349
4. Complementele necircumstanțiale 349
4.1. Complementul direct 349
4.2. Complementul indirect 352
4.3. Complementul de agent 355
4.4. Complementul intern 357
4.4.1. Complementul intern 357
4.4.2. Complementul predicativ al obiectului 358
4.5. Complementul secundar 358
4.6. Complementul posesiv 358
4.7. Elementul predicativ suplimentar 358
4.8. Complementele circumstanțiale 359
4.8.1. Complementul circumstanțial de timp 359
4.8.2. Complementul circumstanțial de mod 361
4.8.3. Complementul cantitativ 363
4.8.4. Complementul circumstanțial de loc 364
4.8.5. Complementul circumstanțial de cauză 365
4.8.6. Complementul circumstanțial de scop 366
4.8.7. Complementul circumstanțial instrumental 366
4.8.8. Complementul circumstanțial sociativ 367
4.8.9. Complementul circumstanțial de relație 368
4.8.10. Complementul circumstanțial concesiv 369
4.8.11. Complementul circumstanțial condițional 370

BCU IASI ALEXANDRU IOAN CUZA UNIVERSITY LIBRARY

4.8.12. Complementul circumstanțional opozițional 370
4.8.13. Complementul circumstanțial cumulativ 371
4.8.14. Complementul circumstanțial de excepție 371
5. Coordonarea 372
6. Sintaxa frazei 375
6.1. Coordonarea 375
6.2. Subordonarea 377
6.2.0. Subordonarea necircumstanțială 377
6.2.1. Propoziția subiectivă 377
6.2.2. Propoziția predicativă 379
6.2.3. Propoziția atributivă 380
6.2.4. Propoziția completivă directă 380
6.2.5. Propoziția completivă indirectă 381
6.2.6. Propoziția completivă de agent 382
6.2.7. Propoziția predicativă suplimentară 383
6.3.0. Subordonarea circumstanțială 384
6.3.1. Propoziția circumstanțială de loc 384
6.3.2. Propoziția circumstanțială de timp 384
6.3.3. Propoziția circumstanțială de mod 387
6.3.4. Propoziția circumstanțială consecutivă 389
6.3.5. Propoziția circumstanțială de cauză 390
6.3.6. Propoziția circumstanțială de scop 391
6.3.7. Propoziția circumstanțială condițională 392
6.3.8. Propoziția circumstanțială concesivă 394
6.3.9. Propoziția circumstanțială instrumentală 395
6.3.10. Propoziția circumstanțială sociativă 396
6.3.11. Propoziția circumstanțială de relație 397
6.3.12. Propoziția circumstanțială opozițională 397
6.3.13. Propoziția circumstanțială cumulativă 398
6.3.14. Propoziția circumstanțială de excepție 399
6.4. Apoziția 400
6.4.1. Apoziția (la nivelul propoziție) 400
6.4.2. Apoziția (la nivel frastic şi transfrastic) 401
7. Topica 401
8. Afirmația 405
9. Negația 406
10. Construcții incidente 407
11. Elipsa 408
12. Discontinuitatea: anacolutul şi dislocările sintactice 409
13. Repetiția 410
14. Coeziunea sintactică conectorii transfrastici 412
15. Calcurile lingvistice 413
16. Concluzii 418

B.C.U. "M. EMINESCU" IAŞI

ÎNCHEIERE **419**

Abstract (translated by Irina Ioniță)..... **425**

Abrevieri, izvoare, bibliografie **431**

Indice general (Alexandrina Ioniță) **453**

Facsimile **565**

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Luminiței, soția mea,
a cărei dragoste, răbdare și efort
m-au susținut în finalizarea acestui vechi proiect.

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Cuvînt înainte

Această lucrare reprezintă o continuare, augmentare şi aprofundare a cercetării tratate în cele patru capitole de *Morfologie* şi *Sintaxă* redactate de subsemnatul şi publicate în volumul colectiv *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu, coordonator I. Gheţie, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.

Pentru a îmbina cercetarea diacronică cu cea sincronică printr-o poziţie strict descriptivă, am păstrat delimitarea făcută în volumul colectiv a celor două secţiuni sincronice (de pînă la 1640) şi dintre 1640 şi 1780.

Am lărgit însă sfera investigaţiei luînd în consideraţie şi documentele particulare începînd cu *Scrisoarea lui Neacşu* (1521) şi cuprinzînd imensul material de documente însemnări şi inscripţii româneşti de pînă la 1780. Cantitatea imensă de documente, însemnări şi înscripţii, studiate de istorici pentru conţinutul lor, a fost puţin luată în seamă de istoricii limbii române: În afară de lucrările lui I. Gheţie (*Baza dialectală a limbii române*, Bucureşti, 1975) şi cea redactată de I. Gheţie şi Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1976, nu există în literatura de specialitate lucrări de sinteză, bazate pe documente particulare, inscripţii şi însemnări şi scrisori care să ofere date suficiente de dialectologie istorică şi implicit de istoria limbii române vechi.

Luarea în consideraţie a textelor literare şi a celor neliterare (documente, scrisori, însemnări) a permis explicaţii mai plauzibile privind factorii *diatopic*, *diacronic*, *diastratic* şi *diafazic* care caracterizează o anumită epocă din istoria limbii.

Intenţia noastră a fost de a lua în consideraţie variaţia *diatopică*, *diacronică*, *diastratică* şi, în măsura posibilului, şi *diafazică* din epoca veche, cuprinsă între 1521, cînd apare primul document (cunoscut) în limba română, şi 1780, cînd se consideră, în general, că se încheie epoca veche şi începe perioada de tranziţie către româna modernă. Ne-am oprit la gramatica scrisă de S. Micu şi Gh. Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sine valachicae* apărută în 1780, care aduce multe date privind morfologia şi sintaxa limbii române din acel timp, date foarte utile pentru a completa pe cele din textele literare şi neliterare.

Gramatica limbii române vechi este ordonată în manieră *tradiţională*, adică după părţile de vorbire în morfologie şi după părţile de propoziţie şi propoziţiile corespunzătoare în frază, în sintaxă.

Metoda folosită a fost cea tradițională, a observației *uzului* și normelor literare din perioada cercetată așa cum apar acestea redate în documente, însemnări, inscripții și în diferite texte literare.

Am avut în vedere însă și unele achiziții recente din literatura de specialitate, ca de pildă *teoria gramaticalizării*, care permite urmărirea diferitelor faze ale unei inovații de la apariția ei pînă la fixarea în norma dialectală, populară sau literară.

De asemenea, din *lingvistica cognitivă* am preluat parțial *teoria prototipului* cu privire la formele și funcțiile *prototipice* și originea marginală, periferică față de prototip a inovațiilor și a schimbărilor din limbă, normă sau vorbire. Identificarea prototipului pornind de la trăsăturile centrale ale fiecărei categorii ne relevă natura acelui *continuum*, care face ca o formă sau funcție sintactică să fie înrudită cu altele precum și *densitatea* unor elemente mai apropiate de prototip.

Noțiunile de *continuum* și de *densitate*, mult vehiculate în literatura de specialitate de astăzi, au fost asociate cu cea de *variație*, căutînd să aducem cît mai multe exemple privind diversitatea fenomenelor din structura limbii române vechi. Nu am pierdut însă din vedere faptul că o categorie nu se poate defini decît prin *opoziție* și nu prin *continuum*, însă am constatat din materialul cercetat că există un *punct central*, care dă specificul unei categorii (și unde este prototipul care optimizează categoria) și *puncte periferice*, în care se întrepătrund diferite trăsături (de pildă, nuanțele de circumstanțiale de cauză, timp și condiție din anumite structuri) și unde schimbările apar sau sînt de așteptat.

În ciuda numeroaselor obiecții aduse în ultimul timp împotriva studiilor de cognitivism diacronic, aplicarea teoriei prototipului este utilă, căci ea arată că schimbările lingvistice apar întotdeauna în zonele periferice, care nu afectează echilibrul general al sistemului. Acele zone periferice pot fi un punct de plecare pentru noi forme prototipice. Firește, ideea este mai veche, întîlnită și la reprezentanții *școlii lingvistice de la Praga*: cea a *centrului* și a *periferiei*.

Prezenta lucrare a apărut din necesități practice. Toate limbile romanice care au devenit și limbi naționale posedă gramatici care studiază fazele lor vechi (franceza, de exemplu, are multe gramatici ale francezei vechi sau francezei medii). Pentru limba română există numai contribuții parțiale, care nu cuprind toată perioada veche, ci sînt dedicate numai unor texte sau unei mici faze din limba veche. În acest sens, menționăm lucrările lui O. Densusianu și Al. Rosetti, dedicate limbii române din secolul al XVI-lea (HLR, și ILR), studiile lingvistice ale lui I. A. Candrea (despre limba PS), Al. Mareș (despre limba CL), I. Rizescu (despre limba Prav. 1581), Marianei Costinescu (despre limba CV), Gh. Chivu (despre limba CS și AC[1]), I. Gheție (despre limba FT, IM, PH), C. Dimitriu (despre limba CPB, comparată cu cea a CV și CT), cele ale lui V. Arvinte (despre limba primelor cinci cărți din BB

şi a manuscriselor lor)[1], cel al Aidei Todi (despre elemente de sintaxă românească veche la cronicarii munteni), cel al Mioarei Avram (*Evoluţia subordonării circumstanţiale...*), cel al Paulei Diaconescu (*Structură şi evoluţie*) şi altele. Toate aceste studii prezintă multe fapte, explicaţii şi sugestii de detaliu şi de ansamblu care ne-au fost de mare ajutor în lucrarea noastră.

De asemenea, pentru situaţia *uzului* din limba din ultimele decenii ale perioadei studiate am luat în consideraţie mărturisirile primelor gramatici româneşti, care au o dublă importanţă: sînt mărturii privind uzul şi norma literară din epocă şi constituie prin *comentariile lor* privind limba de atunci elemente relative la nivelul *metalingvistic.*

Sperăm că această gramatică să ofere cercetătorilor, în special celor din tînăra generaţie, posibilitatea de a aprofunda şi a descoperi noi explicaţii ştiinţifice pentru fenomenele aduse în discuţie din sistemul şi structura limbii române vechi, domeniu nu îndeajuns studiat.

*

Volumul de faţă, rezultatul multor ani de cercetare a evoluţiei limbii române vechi, a putut fi realizat prin eforturile Casei Editoriale Demiurg, faţă de care autorul îşi exprimă deosebita preţuire pentru înaltul standard editorial. Redactorul de carte, D-na Tamara Avasiloaiei, a reuşit să dea forma potrivită unui manuscris extrem de dificil. Indicele general (care cuprinde indicele de persoane, de cuvinte şi expresii şi pe cel geografic), realizat de D-na Alexandrina Ioniţă, oferă cititorului punctele orientative într-un volum care nu este destinat unei simple lecturi, ci unei permanente reveniri.

Alese mulţumiri sunt adresate, de asemenea, tuturor celor care au încurajat cercetarea şi au aşteptat volumul, în special profesorului I. Caproşu, care mi-a oferit din bogata colecţie, facsimilele ce vin să adauge afirmaţiilor susţinute aici un plus de autenticitate şi culoare a epocii.

[1] Studii în curs de reeditare la Casa Editorială Demiurg, urmând să apară anul acesta.

BCU IASI/CENTRUL UNIVERSITAR LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL I

MORFOLOGIA LIMBII ROMÂNE DINTRE 1521 ŞI 1640

0. Istoria limbii române, ca succesiune de norme şi ca norme coexistente în timp ale unor variante literare, impune cercetarea diacronică îmbinată cu cea sincronică. De aceea, descrierea sistemului morfologic şi a structurii elementelor lui constitutive din perioada 1521-1640 este în egală măsură sincronică şi diacronică, căci pe planul obiectului nu există opoziţie ireductibilă între sincronie şi diacronie. În acest sens, în cercetarea de faţă am insistat asupra faptelor caracteristice ale perioadei 1521-1640, căutînd să stabilim liniile esenţiale ale evoluţiei normelor, pornind de la ipoteza, devenită clasică, după care elementele limbii fac parte nu numai dintr-o structură caracteristică unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci şi dintr-o structură constituită în timp şi cu caracter de proces în timp. Din aceste motive, am luat în consideraţie atît punctele tari, stabile, din sistem şi structură, care le asigură permanenţa acestora, cît şi punctele slabe, uneori periferice, în care schimbările sînt de aşteptat. În examinarea acestor schimbări am căutat să găsim cauza, motivarea, în factorii interni, adică în sistemul însuşi, pornind de la ideea că fiecare sistem poartă în el virtualităţile propriei sale schimbări, care vizează simetria elementelor, înlăturarea anumitor asimetrii. Deci, ipoteza de lucru de la care s-a pornit este faptul că vorbitorii, deşi conservă structurile lingvistice, tind instinctiv şi involuntar să înlăture anumite disimetrii ale structurii moştenite, în primul rînd dintr-o necesitate inerentă fiinţei umane: necesitatea de economie, de exprimare printr-un minimum de mijloace a unui conţinut cît mai bogat şi mai nuanţat. De aceea, schimbările morfologice, în marea lor majoritate de natură analogică, se pot încadra în două tendinţe: *tendinţa de simplificare* şi *cea de elaborare, de redundanţă*. Modalitatea în care aceste tendinţe se împletesc în perioada cercetată va fi ilustrată cu numeroase fapte în cele ce urmează. Cele două tendinţe sînt legate de alte direcţii ale evoluţiei structurii limbii române: simplificarea sistemului paradigmatic, reducerea contrastelor morfologice duc la complicarea structurilor sintactice, la separarea mai tranşantă a informaţiei morfologice de cea sintactică şi lexicală.

1. SUBSTANTIVUL

1.1. Declinarea: Cele trei declinări româneşti, rezultate prin simplificarea celor cinci declinări latineşti, nu prezintă în perioada cuprinsă între 1521 şi 1640 deosebiri esenţiale faţă de perioada preliterară şi faţă de perioada ulterioară. Cea mai stabilă este declinarea a II-a, atît în ceea ce priveşte radicalul, cît şi flectivele. Ea este urmată de declinarea I şi apoi de declinarea a III-a, care, ca şi într-o fază mai veche, prezintă mai multe fluctuaţii, mai multe neregularităţi şi o progresivă tendinţă de pierdere a unor substantive şi de încadrare a acestora la celelelte două declinări.

1.1.1. Astfel, deşi aproape toate textele din perioada în discuţie prezintă forme în *-e* (deci de declinarea a III-a) pentru substantivele de tipul *arame, lature, marmure, peştere* în cîteva texte este înregistrată tendinţa, care va deveni normă mai tîrziu, de trecere a acestor substantive la declinarea I *aramă, latură, marmură, peşteră*. Inovaţia este înregistrată sporadic încă de pe la 1560 la substantivul *peşteră* (CT, 165^{v}/5), dar *peştere* (CT, 211^{v}/4; PO, 73/9, 74/4, 22, 23, 176/3, 178/3; CN, 20^{r}, 48^{v}, 49^{r}, 51^{r})[1]. Forma nouă, atestată într-un text reprezentînd varianta literară muntenească, este prezentă în primele decenii ale secolului al XVII-lea numai în texte reprezentînd această variantă literară: „într-o *peşteră*" (Moxa C, 385/26), dar *peştere* (CN, 48^{v}, 49^{r}, 51^{r}).

Forma nouă *marmură* în locul vechei forme *marmure* este înregistrată în primele decenii ale secolului al XVII-lea într-un text reprezentînd varianta literară sud-est transilvăneană: „stîlpi albi de *marmură*" (CN, 39^{r}), dar *marmure* (Moxa C, 382/5; CS^{1}, VI, 58^{r}/6).

Formele impuse în normele limbii literare *aramă* şi *latură* nu sînt înregistrate în textele literare din perioada 1521-1640, ci numai în documentele particulare extrem de rar: *arama* (1588, Galaţi, DÎ, LXXII, 10^{r}/19), dar *arame* (*ib.* 4^{r}/11, 5^{v}/11), *latură*, (1593, Sălişte-Maramureş, DÎ, CXII, 1^{r}/7), dar *laturea* (CT, 3^{r}/17, 4^{r}/4, 15^{v}/6), *o laturi* (CL, 2$^{r/6}$, 30^{v}/11; PO, 236/26, 237/2; Moxa C, 364/9; CS^{1}, V, 40^{v}/4, 6-7) etc.

Formele *grindină, soartă, năpastă* nu sînt încă înregistrate în textele din perioada 1521-1640, în locul lor apărînd numai formele mai apropiate de etimon în *-e*: *grindine* (PS, CP, PO, Moxa C, 376/10; CP^{1}, 289^{r}/12, PO, 206/25, 207/5), *sorte* (TS, 115^{v}, 316), *soarte* (CP^{1}, 151^{v}/2), *soartea* (CPB, 13/8), *soartea* (CPB 10/17), *năpaste* (TS, 9^{r}/11; CPr, 181/6; CL, 36^{r}/9; CT, 132^{r}/23, 172^{v}/10, 173^{r}/25; CC^{2}, 10; CS^{1}, 209, 241, VL, 15^{v}; Moxa C, 378/14; CPB 268/7, 343/9), *năpastea* (CPB, 268/10) etc.

Aceste fapte dovedesc că declinarea a III-a care reprezintă în general un tip slab începe să piardă un număr de substantive care trec la declinarea I, dar această tendinţă este încă slabă neafectînd unele forme (*grindine*,

[1] Pentru alte exemple vezi Densusianu, HLR, II, 142.

năpaste, *soarte*) şi fiind atestată numai în unele texte, formele (*arame*, *marmure*, *peştere*).

1.1.2. În schimb, mult mai accentuată este trecerea de la declinarea a III-a la declinarea I şi invers la substantivele cu tema în *ş-*, *j-* de tipul *mătuşe*, *grije*, cu dubletele *mătuşă*, *grijă*, ultimele impuse în normele limbii literare moderne, Este vorba de faza incipientă a unei tendinţe privind o nouă repartizare teritorială a acestor forme în funcţie de caracterul dur sau palatalizat al consoanelor *ş-* şi *j-*.

În unele graiuri, în special de tip nordic (moldovenesc), de pînă pe la 1640 consoanele *ş-* şi *j-* erau palatalizate şi de aceea formele de declinarea a III-a de tipul *mătuşe*, *grije* erau normale, în timp ce în graiurile de tip sudic (muntenesc) aceste consoane erau dure, iar formele de declinarea I de tipul *mătuşă*, *grijă* erau obişnuite. În perioada de care ne ocupăm, în graiurile de tip nordic începe depalatalizarea lui *ş* şi *j*, iar ca urmare a acestui fapt asistăm la trecerea substantivelor de la declinarea a III-a la declinarea I: *mătuşe* > *mătuşă*; *grije* > *grijă*. În graiurile sudice (de tip muntenesc) are loc o palatalizare a acestor consoane, care are ca efect morfologic trecerea substantivelor în *ş-*, *j-* de la declinarea I la declinarea a III-a: *mătuşă* > *mătuşe*, *grijă* > *grije*[2].

Această tendinţă este greu de întrevăzut în textele literare, cele mai multe dintre ele avînd mai multe straturi regionale (şi implicit prezentînd mai multe variante literare) sau temporale.

Astfel, textele literare provenite din Ţara Românească şi sudul Transilvaniei cunosc ambele rostiri, şi deci ambele forme[3]: *cenuşă* (CT, 22^{v}/3) - *cenuşe* (CT, 140^{r}/22), *grije* (CPB, 406/11; CT, 27^{v}/32, 30^{r}/19, 66^{v}/8; Moxa C, 346/41, 398/11) - *grija* (CT, 27^{v}/5, 75^{v}/5, CP^{1}/58^{v}/6, 82^{v}/4; Moxa C, 392/5), *uşă* (CP^{1}, 269^{r}/13; CT, 61^{v}/15), *uşa* (CP^{1}, 39^{v}/9, 18; CPB, 129/18, 157/5, 158/18, 416/3, 9, 418/20, CT, 10^{r}/3, 35^{r}/6), *uşe* (CT, 207^{r}/18, 20, 207^{v}/3, CPB, 48/11-12, 432/15, 18), *straje* (CPB, 175/12, CT, 31^{r}/5, 54^{r}/15, 82^{r}/14; fonetismul *strajă* nu apare în CT), *cămaşe* (CL, 2^{r}/10, CT, 17^{r}/3, 72^{r}/7, 107^{r}/9, Moxa C, 353/32, CPB, 389/6), dar *cămaşă* (CT, 9^{r}38, 104^{r}/11, 127^{r}/2), *cămeşa* (CPB, 127/17-18), *vraje* (Moxa C, 353/32, 354/21) etc. În linii mari, se poate spune că numărul formelor în *-ă* este mai mic (dar nu cu mult) decît al formelor în *-e* (*uşe* apare în CT de 3 ori, iar *uşă* o singură dată; *cenuşă* apare cu aceeaşi frecvenţă ca şi *cenuşe*, în schimb *straje* apare de trei ori, iar *strajă* nu apare nici o dată; pe de altă parte, formele cu articol hotărît sînt în textele sudice mai de grabă de declinarea I decît de declinarea a III-a: *cămaşa* (în CT de trei ori, dar nici o dată *cămaşea*; *grija* în CT de 5 ori, dar nici o dată *grijea*; *uşa*, în CP^{1} şi în CT de cîte 7 ori, dar nici o dată *uşea* etc.)

[2] Cf. E. Vasiliu, *Fonol. ist.*, 107-108; Gheţie, BD, 140-141; Gheţie-Mareş, GD, 175-181.
[3] Gheţie-Mareş, *op. cit.*, 175-181.

În textele reprezentînd alte variante literare (Banat-Hunedoara, nord-Transilvania, Moldova) formele cu *-e* sînt mai frecvente decît cele cu *-ă*: *cenuşe* (PO, 205/24, 206/2; de două ori), dar *cenuşă* (PO, 59/4; o singură data), *grije* (PO, 6/l0, 135/2; de 6 ori, dar *grijă* nici o dată); *grijă* (Prav, 1581, 238^{r}/14; GB, 217^{r}31), dar *grije* nici o dată în aceste texte moldoveneşti; în schimb *mătuşe* (Prav, 1581, 227^{v}/7, 13, 277^{r}/4, de 7 ori în acest text, dar *mătuşă* (Prav. 1581, 242^{v}/18, de 16 ori), *tătăişe* (Prav. 1581, 277^{v}/14, dar *tătăişă* nu apare nici o dată. Ca şi în textele reprezentînd varianta de tip muntenesc, în cele reprezentînd celelalte variante literare formele cu articol hotărît sînt de obicei *de declinarea I*: *cămeaşa* (PS, 210/6, dar *cămeaşe* PS, 214/3), *grija* (FT, 1^{v} 24-25), dar *grije* (FT, 3^{v}/30), *cenuşă* (PO, 59/4), dar *cenuşe* (PO, 205/24), *uşa* (PO, 31/3; fonetismul apare de 29 de ori în PO, dar *uşe* nu apare nici o dată), *uşia* (PS, 205/7; PH, 19^{r}/17, 18, 22, 23, 82^{v}/6), dar *uşa* (PS, 40/13) etc. Faptele prezentate, la care se pot adăuga numeroase altele, arată că textele literare din perioada în discuţie reflectă cu totul aproximativ situaţia lingvistică din regiunile din care provin. Cert este faptul că din punct de vedere morfologic asistăm la o perpetuă pendulare între declinarea a III-a, care cuprindea toate aceste substantive în *ş-, j-* în româna primitivă, şi declinarea I, după durificarea acestor consoane în diferite zone[4].

1.1.3. Textele literare din perioada 1521-1640 nu consemnează încă trecerea de la declinarea a III-a la declinarea a II-a a substantivelor de tipul *berbece, iepure, pîntece, şoarece, viezure*. Formele de tipul *berbec*, etc., refăcute după plural nu sînt atestate nici o dată, formele în *-e* fiind singurele cunoscute: *berbece* (PS, 328/13, CP[1], 305^{r}/8; CPrav., 6/34; PO, 276/19, 27; CS[1], 156), *pîntecele* (CP[1], 51^{r}/2; PH, 20^{v}/12-13, CC[2], 85), *pîntecelui* (CC[2], 85; Moxa, C, 359/8), *şoarecele* (CPrav., 7^{v}/8, 8^{r}/6; Prav. 1581, 208^{v}/9).

În schimb, substantivul *strugure* este atestat atît cu forma primitivă de declinarea a III-a (*strugure*, CN, 49^{v}), cît şi cu forma de declinarea a II-a: *struguru* (PS, 317/1), *strugur* (CP[1], 292^{r}/7-8), *strugurul* (CP[1], 292^{r}/7), *strugurului* (PS, 317/1). Forma de declinarea a II-a are o răspîndire areală şi o frecvenţă mai mare în perioada cercetată. Cu toate acestea, normele limbii literare moderne au selectat forma *strugure*.

Tendinţa contrară, de trecere de la declinarea a II-a la declinarea a III-a, la substantivele de tipul *fagur > fagure, mugur > mugure, prier > priere,* este, de asemenea, extrem de slab reprezentată. Textele literare consemnează cu consecvenţă în cazul primelor două substantive formele de declinarea a II-a: *fagur* (CC[2], 265), *mugur* (CT, 4^{r}/19, 68^{v}/4). Numai *prier* oferă în textele măhăcene o variantă în *-e*, care nu s-a impus în normele limbii literare: *priere* (CS[1], I, 5^{r}/1)[5].

[4] Cf. Gheţie-Mareş, *op. cit.*, 175-181; Gheţie, BD, 140-141.
[5] Cf. şi Densusianu, HLR, II, 142.

1.1.4. Faptele expuse mai sus ne conduc spre concluzia că în perioada 1521-1640 au survenit o serie de modificări în sistemul declinărilor, care prezintă importanță pentru evoluția ulterioară a limbii literare. Însă numărul substantivelor care trec de la o declinare la alta este destul de mic, randamentul funcțional al acestor treceri este redus, punctele afectate fiind cele slabe ca și în alte perioade de evoluție a limbii. Declinarea a III-a pierde o parte din substantive, care trec la declinările mai stabile și mai bogate (declinarea I și a II-a), dar, pe de altă parte, începe să cîștige, în unele variante literare, un mic număr de substantive de la declinarea a II-a. În sfîrșit, transformările care se petrec în această perioadă în tratamentul consoanelor *ş-* și *j-* tind să ducă la o altă repartiție areală a formelor de tipul *cămaşe - cămaşă, grije - grijă*, deci la o pendulare între declinarea a III-a și declinarea I, ultima fiind singura selectată, în cazul discutat, de normele limbii române moderne.

1.2. Genul: Mărcile de gen, spre deosebire de cele de număr și de caz, prezintă o mai mare stabilitate în tot cursul evoluției limbii române. De aceea, și în perioada 1521-1640 nu există modificări prea multe și prea importante față de perioada preliterară. Modificările țin mai ales de încadrarea unor cuvinte împrumutate, în special nume animate, la alt gen gramatical decît cel care corespunde cu conținutul lor real. Astfel, cîteva substantive împrumutate din slavă sau din turcă prezintă unele trăsături specifice în ceea ce privește concordanța dintre gen și sex.

1.2.1. Substantivul de origine slavă *slugă* este întrebuințat ca feminin și ca masculin[6]. Forma de masculin apare numai în cîteva texte și este foarte rară: „acei *sluği*" (TS, 99^{r}/3), „*un* adeveritŭ credinciosu *slugă* lui" (CC^{2}, 247), „să fii sluga a toți *slugilor*" (PO, 37/18). Forma de feminin, impusă în limba literară de mai tîrziu, este însă mult mai frecventă în toate textele și are tendința de a se generaliza concurînd din ce în ce mai mult forma de masculin devenită încă din secolul al XVI-lea un arhaism: „*sluga* aceea" (TS, 68^{r}/12-15), *o slugă* (*ib.*), „aceasta *slugă*" (PO, 136/8), „acea *slugă*" (CC^{2}, 248; PO, 76/l0, 81/20), „*o slugă* bărbată" (Moxa, C, 388/38) etc.

1.2.2. Un caz oarecum similar îl oferă substantivul *vlădică* care apare uneori terminat în consoană și însoțit de articolul masculin: *vlădicul* (CPr., 116/12-13). Forma în *-ă*, impusă în normele limbii literare, este mai frecventă și tinde să se generalizeze în textele literare din perioada cercetată: *vlădicăei* (CT, 61^{r}/3), *vlădica* (Moxa, C, 390/5), *vlădico* (= vocativ, PS, 328/5) etc. Forma *vlădic*, creată sub influența pluralului *vlădici* (TS, 113^{v}/11; CT, 61^{r}/6; PS, 129/14; CN, 38^{v}, Eustrate, Prav., 39/72/1), nu s-a impus în limba literară de mai tîrziu. De fapt, forma *vlădic* era sporadică, căci în documentele din secolul al XVI-lea apare numai forma *vlădică* (vezi Indicele DÎ).

[6] Cf. și Densusianu, HLR, II, 143.

1.2.3. Dacă forma în consoană nu s-a impus la substantivul *vlădică* (< v. sl. *vladyka*), ea s-a impus la substantivul *voievodă* (< v. sl. *vojevoda*) prin apariția sub influența pluralului, ca și la *vlădic*, a formei *voievod*. Forma mai aproape de etimon (*voievodă*) este frecventă în perioada în discuție atît în textele literare, cît și în documente particulare[7]; *lu Voivodă* (CPr., 139/3), dar *lu voivod* (CV, 50^{v}/5-6; CPB, 453/19), dar *voievodă* (CPB, 53/15, 260/17), *un voivodă* (CC^{2}, 137), *voivoda* (PO, 11/2), *Mihnea voivodă* (CC^{2}, 1), *voivodăl* Ardealului (PO, 1/4). În documentele din secolul al XVI-lea forma *voievodă*, este, de asemenea frecventă: *voevodă* (1588, M-rea Galata, DÎ, 163), *voevoda* (1594, Bozeni, DÎ, 192), dar *voievod* (1593, jud. Vâlcea, DÎ, 102). Ea este concurată din ce în ce mai mult de forma impusă în normele limbii literare (*voievod*) care devine mai frecventă decît forma etimologică pe la începutul secolului al XVII-lea: *voivod* (Moxa, C, 402/28, 406/27; CN, 46^{r}, 47^{r}), *voevodul* (Ap. 1618, 49/28; Moxa, C, 358/36). Cu toate acestea cele două forme continuă să se folosească în documente particulare și oficiale din primele decenii ale secolului al XVII-lea, chiar în aceeași frază: „Io Alexandru *Voievod*, și nu *voivoda* (1629, Țara Românească, DRH, XXII, 629, 679, 688)".

Forma analogică sporadică *protopopă* (CB, 54/2), după *popă*, nu a rezistat în fața concurenței formei etimologice *protopop* (< v. sl. *protopopŭ*) care era folosită în aproape toate regiunile și era mult mai frecventă în texte[8].

1.2.4. Substantivul de origine turcă *călăuză* (< tc. *kilavuz*) apare uneori cu o formă mai apropiată de etimon, de genul masculin: *călăujii* (PO, 224/12-13), neimpusă în limba literară.

Substantivul *pașă* (< tc. *paşa*) prezintă, de asemenea, și o formă care nu s-a impus în limba literară, cea terminată în *ș*: *un paș* (Moxa, C, 406/5), „*paşul* din România" (Moxa C, 406/19), dar *paşa* (Transilvania, 1600, act diplomatic, DÎ, XXXVI, 251^{r}/4), *celui paşe* (*ib.* 251^{r}/19) etc. Forma *paș* este refăcută după pluralul *paşi* (Moxa, C, 402/32).

1.2.5. În ceea ce privește *inanimatele*, variațiile de gen (masculin-neutru și feminin-neutru) sînt mai numeroase, căci ele se observă de la un text la altul, de la o regiune la alta, de la o perioadă scurtă la alta. De aceea, vom da mai jos unele din faptele cele mai importante (pentru evoluția normelor limbii literare) de variație la gen la singular sau le plural, care nu corespund unor diferențe lexicale:

1.2.5.1. Substantivul *veac* (< v. sl. *věkŭ*) este în marea majoritate a textelor din perioada cercetată de genul masculin avînd pluralul *ve(a)ci* (CT, 74^{r}/9, 91^{r}/20, de 39 de ori în acest text, forma *veacure* nu apare; CL, 14^{r}/17,

[7] Pentru alte atestări din documentele particulare, vezi indicele DÎ, s.v. *voievod*.

[8] Forma *protopopă* apare în scrierile vechi din Bucovina și nordul Moldovei, iar astăzi în Bucovina și în Oaș (cf. Mariana Costinescu, în *Cele mai vechi texte românești*, București, 1982, p. 138).

26^{v}/9, 32^{r}/11), *veacilor* (Prav. 1581, 190^{v}/l;MI, II, 186^{r}/5), *vecii* (PH, 121^{v}/22, 122^{v}/22, 122^{r}/23; CV, 8o^{v}/l-2, 82^{v}/l0) etc. În documentele din secolul al XVI-lea apare numai forma de masculin *veaci* (DÎ, CVII, 9, LXI, 8 etc., vezi indicele DÎ, s. v. *veac*).

Forma de neutru, singura care s-a impus în limba literară de mai tîrziu, începe să fie înregistrată de pe la 1560-1570 în unele texte coresiene şi în PS: *veacure* (CCat, 7^{r}/7, CP^{1}, 287^{r}/15; PS, 312/7), *veacurele* (CL, 29^{v}/2, CP^{1}, 276^{r}/l3; PS, 300/13). Cu toate acestea, forma de masculin rămîne normă în toate variantele literare pînă tîrziu după 1640 mai ales în sintagme de tipul „în veac de *veci*", „în veacul *vecilor*".

1.2.5.2. Substantivul de origine latină *cîmp* (< *campus*) şi-a păstrat genul masculin nemodificat multă vreme avînd încă în perioada cercetată pluralul în *-i*, *cîmpii*, *cămpii* (CP1, 116^{v}/7, 186^{v}/11, 199^{r}/10; PS, 122/8; PH, 53^{v}/4-5; Moxa, C, 403/15), *cămpilor* (CP^{1}, 10^{v}/l5, 200^{v}/l; PS, 11/9; PO, 255/18) etc.

Forma de neutru, selectată mai tîrziu în nomele limbii literare este înregistrată mai întîi la Coresi (în CC^{2}) şi în PO: *cîmpure* (< CC^{2}, 265; PO, 202/17, 207/25), *cîmpurile* (PO, 205/6), dar *cîmpilor* (PO, 225/18). Ea este însă mult mai rară decît forma de masculin chiar în textele în care apare.

1.2.5.3. În schimb, substantivul de origine autohtonă *grumaz* nu este decît foarte rar întîlnit în textele literare cu forma sa de neutru plural *grumaze* (*grumadzele*, PH, 99^{v}/8-9). Forma de masculin este mult mai frecventă şi mai răspîndită din punct de vedere areal în textele literare[9]: *grumazi* (CPr., 277/2; PO, 30/8, 132/, 22), *grumadzi* (PO, 160/25, 291/3), *grumadzii* (PO, 92/28, 165/2, 3, 236/15; VL, 32^{r}, 109^{v}), *grămadzilor* (PH, 116^{v}/l0-11). Ea s-a impus în limba literară modernă.

1.2.5.4. Substantivul de origine latină *genunchi* (< lat. pop. *genuc(u)lum*) îşi păstrează încă în toate variantele literare forma de neutru, avînd pluralul în *-e*[10] (cu articolul hotărît *-le*): *genuchele* (CP^{1}, 134^{r}/4, 151^{v}/5, 152^{v}/9; CC^{2}, 45; PO, 179/11; CT, l06^{r}/20; CPB, 81/9, 103/13, 222/7, 224/7; CPr., l00/12-13, 99/11), *genrunchiele* sale (CV, 12^{r}/11), „toate *gerunchile*" (PS, 142/8), *genughele* (PO, l00/7) etc.

Forma de masculin plural *genuchi*, atestată după 1640, se bazează pe cea de singular în *-iu*, atestată începînd încă din secolul al XVI-lea: *genuchiul* (CP^{1}, 152^{v}/11), *genruchiulu* (PH, 62^{r}/15, 67^{r}/3, 4).

1.2.5.5. Spre deosebire de limba literară modernă, sînt, de asemenea, numai de genul neutru substantivele *obraz* (< v. sl. *obrazŭ*), *taler* (< germ. *Taller* „monedă de argint", *umăr* (< lat. *humerus*) şi chiar animatul *catîr* (< tc. *katir*); *obraze* (TS, 85^{v}/10; CPB, 184/4; FT, 2^{v}/8; PS, 337/19; Moxa, C, 380/5, 36, 384/24), *obrasze* (FT, 3^{v}/17), *obrazele* (TS, 11^{v}/7; 61^{v}/10; CPB, 77/9; Ps, 339/19; Moxa, C, 379/33; CN, 4^{r}, 50^{r}, 50^{v}) *talere* (CN, 32^{r}, 40^{r}),

[9] Cf. şi Densusianu, HLR, II, 143.
[10] *Ibid.*, 143.

umere (CP[1], 106[r]/13; PS, 111/3; PO, 37/11), *umerele* (TS, 88[v]/11; CP[1], 121[v]/9; CT, 154[v]/4; PO, 174/20, 270/25, 271/14; PH, 55[v]/25), *umerelor* (PO, 271/12; PH, 48[v]/11), *catîre* (CN, 32[v], 33[v], 40[r]). Formele de masculin sînt posterioare perioadei cercetate.

1.2.5.6. În schimb, substantivul *stîlp* (< v. sl. *stlŭpŭ*) avea la plural atît forma de neutru (*stîlpuri*, *stîlpure*), cît şi forma de masculin (*stîlpi*), ultima din ce în ce mai frecventă începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea: *stîlpure* (TS, 78[r]/18; PO, 306/3, 9, 10), *stîlpurele* (TS, 78[r]/18; CT, 28[r]/21; CS[1], IV, 24[r]/7), *stîlpurile* (PO, 263/18-19, 298/29, 306/5; CS[1], IV, 24[r]/7-8), dar *stîlpi* (PO, 258/25, 266/25, 267/15, 268/17; forma apare de 17 ori în acest text; CN, 39[r]; Moxa, C, 385/2), *stîlpii* (PS, 92/8; CP[1], 88[v]/18, 140[v]/13; PO, 214/26, 247/5), *stîlpilor* (PO, 308/3, 18, 310/7-8).

Deci forma de masculin se impune în normele limbii literare încă din secolul al XVI-lea, ea caracterizînd mai multe variante literare.

1.2.6. În timp ce trecerile de la masculin la neutru şi invers privesc crearea sau generalizarea unor forme de plural, cele de la neutru la feminin şi invers privesc crearea sau generalizarea unor forme de singular.

Astfel, substantivul *grăunţ*, la origine de genul neutru (< lat. *granuceum* sau **granutium*) apare încă din secolul al XVI-lea în varianta literară muntenească cu o formă de feminin singular, care se întîlneşte alături de cea de neutru: „*o grăunţă* de muştari" (CT, 158[v]/18; CC[2], 306), dar „*un grăunţ* de muştariu" (CC[2], 300; CT, 36[r]/6), *grăunţul* (CT, 76[r]/13, 214[r]/2), *grăunţului* (CT, 28[r]/15, 150[v]/17). Mai tîrziu forma de feminin apare *Rugăciune de scoaterea dracului,* text provenind din centru-vestul Transilvaniei: „*o grăunţe* de meiu" (CS[1], 117). Forma de neutru era însă cea mai răspîndită din punct de vedere areal şi din punctul de vedere al frecvenţei.

1.2.6.1. Neutrul *rod* (< v. sl. *rodŭ*) îşi creează în primele decenii ale secolului al XVII-lea în Moldova o variantă feminină *roadă* („toamnă fără *roadă*", VL, 15[v]-16[r]; Ap. 1618, 49/38), *roada* (VL, 24[v]) probabil după un plural *roade*, pe care nu l-am găsit atestat. În afară de această formă de feminin, textele oferă numai forme de neutru, indiferent de varianta literară din care fac parte, *rod* (CT, 13[r]/9, 12, 14, 27[v]/8, 74[v]/19; PO, 9/26, 41/4), *rodul* (CPB, 198/9-10, 291/12, PO, 256/20), *rodure* (CTd., 86[r]/1), *roduri* (CTd., 30[v]/4, 86[r]/3), *rodurile* (CC[2], 260, 265). Această formă este, de fapt, cea impusă în normele limbii literare de mai tîrziu, forma de feminin fiind o variantă mai rară în limba modernă.

1.2.6.2. Tendinţa contrară de creare a unei variante neutre pornind de la feminin poate fi ilustrată prin substantivul *eres* care în multe texte literare apărea sub formă de feminin (*eresă*) ca în slavă[11], unde a fost împrumutată din greaca bizantină: *eresa* (CV, 51[v]/10-11; CPB, 262/18, Moxa C, 36/27,

[11] Cf. şi Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, 1970, p. 108.

370/25, 382/19, 387/1). Această formă primară este concurată din în ce mai mult încă din secolului al XVI-lea de forma de neutru, *eres* (cu pluralului în *-ure*, *uri*) care se va impune în normele limbii literare: *eresu* (CV, 29^{v}/9, 30^{v}/11), *eresul* (CPr., 117/7), *eresului* (CV, 37^{v}/7; CPr., 126/6), *eres* (Moxa, C, 370/28), *eresure* (CPB, 340/17, CC^{2}, 213), *eresurile* (CS^{1}, 230; CTd., 105^{r}/9-10) din *resurile* (CPB; 262/18). După cum se observă, forma nouă apare alături de cea veche în unele texte (CV, Moxa C.) şi ea caracterizează texte aparţinînd unor variante literare diferite.

1.2.6.3. Trecerea de la feminin la neutru nu este consemnată încă în textele literare la substantivul *pustie* (< bg. *pustinja*), care apare numai cu forme de feminin, mai apropiate de etimon: *pustie* (CV, 18^{v}/l; CPB, 11/15; CT, 4^{r}/l4, 5^{r}/l3, 21^{v}/7; PO, 4/26, 27, 5/24, 52/17; CS^{1}, III, 11^{v}/8; CN, 23^{r}, 26^{r}, 27^{r}; Moxa, C, 349/24), *pustiia* (TS, 1^{r}/9, 32^{r}/13) *pustinea* (TS, 95^{r}/3), *pustinie* (PO, 230/3, 232/8; PS, 156/9; PH, 66^{v}/25), *pustine* (CPB, 88/7, 138/20; CN, 24^{v}), *pustii* (= plural; CP^{1}, 48^{r}/3; CT, 118^{r}/2), *pustini* (CPB, 74/21, 75/10-11) etc. Deci, norma tuturor variantelor literare în perioada cercetată nu conţinea forma de neutru *pustiu*, *-uri*, ci forma feminină *pustie*, *-i*.

În afară de cazurile menţionate mai sus, care sînt mai mult sau mai puţin periferice din punctul de vedere al *sistemului*, dar deosebit de importante privind evoluţia *normelor literare*, marea majoritate a substantivelor au un gen stabil, opoziţiile de gen stabilindu-se la nivel lexical sau gramatical[12].

1.3. Numărul: Principalele modificări care apar în opoziţia de număr a substantivelor şi care interesează evoluţia normelor limbii literare şi situaţia din graiuri considerăm că sînt următoarele:

1.3.1. În perioada dintre 1521-1640 se face din ce în ce mai vizibilă (ca urmare a tendinţei de amuţire a lui *-u* final) ştergerea, în unele regiuni, a opoziţiei formale (prin desinenţa *-u* de singular şi *ø* la plural) la substantivele de tipul *craiu*, *ochiu*, *puiu* > *crai*, *ochi*, *pui*. În regiunile în care *-u* final amuţise, textele literare atestă încă din secolului al XVI-lea forme de singular omonime cu cele de plural: sg. *crai* (TS, 49^{v}/4, 67^{v}/11; forma apare de 12 ori în acest text; PO, 48/2, 14, 125/16); pl. *crai* (TS, 64^{r}/4; PO, 48/4, 53/24, 55/2), dar sg. *craiu* (PO, 48/2, 14, 125/6, CS^{1}, XII, 107^{v}/9-10); sg. *ochi* (TS, 8^{r}/22, 65^{v}/5) - pl. *ochi* (TS, 65^{v}/6), *ochi* (CS^{1}, IV, 26^{r}/11, IV, 54^{v}/4), dar *ochiu* (PO, 248/26, 27), *un pui* (PO, 51/4).

Spre deosebire de aceste texte care reflectă varianta literară bănăţean-hunedoreană, celelalte texte din secolul al XVI-lea nu consemnează decît cu totul sporadic suspendarea opoziţiei dintre singular şi plural la substantivele menţionate: „Ianăş *Crai*" (CT, 249^{r}/4), dar sg. *ochiu* (CT, 90^{r}/12, 38^{r}/12) - pl. *ochi* (CT, 90^{r}/13, 205^{v}/13).

[12] Pentru amănunte, vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 100-108.

Notarea cu consecvență a lui *-iu* la singular sau a lui *-u* final (în CV) ne duce la concluzia că suspendarea opoziției dintre singular și plural la substantivele de tipul menționat începuse să se producă numai varianta literară bănățean-hunedoreană și parțial în cea muntenească-sud-transilvăneană (căci la Coresi formele de tipul *crai*, sînt rare în comparație cu cele de tipul *craiu*).

1.3.2. Substantivul *nume* avea în textele din perioada cercetată pluralul etimologic *numere* (< lat. *nomina*): *numere* (CV, 1^{r}/5; PS, 303/11; PH, 123^{v}/5; VL, 7^{r}) și el caracterizează în special textele rotacizante.

În textele sudice începe să fie atestată încă de pe la 1551-1553 forma de plural *nume*, omonimă cu cea de singular: „*numele*, sînt aceste" (TS, 26^{v}/11) „*numele* sînt acestea" (CPr., 2/9), „Tuturor *nume* le puse" (CP, 278^{v}/16), „ziseră *numele* sale" (CP^{1}, 90^{v}/18); „multe *nume*" (CC^{2}, 545), „alte *nume*" (CC^{2}, 546), *numele* (CPB, 2/20, 3/12-13). Mai tîrziu, în special în primele decenii ale secolului al XVII-lea, această formă se întîlnește și în variantele nordice ale limbii literare; „alte *nume*" (Eustratie, Prav. în GCR, I, 78/15; 78/17). Limba literară modernă a selectat pentru plural forma omonimă cu singularul (*nume*) a cărei origine se află în variantele sudice ale limbii literare. Generalizarea acestei forme în locul formei etimologice *numere* are însă loc cu mult după perioada în discuție.

1.3.3. Substantivul *mînă* are la singular și la plural o formă mai apropiată de etimon *mînu* (< lat. *manus*), de declinarea a IV-a, trecută în română mai întîi la declinarea a II-a și apoi la declinarea I. Forma de singular este în textele din secolul al XVI-lea extrem de rară (*mînu*, PO, 90/29) ea fiind prima care a cedat, prin presiunea sistemului, formei analogice impuse în limba literară și în limba vorbită modernă *mînă*, atestată în secolul al XVI-lea în toate variantele literare: *mînră* (CV, 20^{v}/4), *mînă* (CP, 108/2; PO, 10/23, 24, 27), *mîra* (Prav. 1581, 205^{v}/18), *mîna* (TS, 17^{v}/14, 24^{v}/3; CPB, 29/3, 257/4) etc.

La plural însă forma etimologică rezistă mult mai puternic ea caracterizînd pînă mai tîrziu graiurile nordice[13] și variantele literare corespunzătoare: *mînru* (CV, 44^{v}/2; PH^{1}, 78^{r}/26), *măru* (CS^{1}, 117^{r}/17), *mărule* (CV, 5^{r}/2, 12^{r}/4; PS, 15/12), *mânule* (Prav. 1581, 237^{v}/6; CTd., 21^{v}/10, 72^{v}/11, 107^{v}/15; MI, I, 173^{v}/14, 176^{r}/5-6; VL, 17^{r}). Ea este întîlnită și în documentele particulare alături de forma nouă: *mînule* (1593, Polonia, DÎ, 180; 1598, M-rea Tazlău, DÎ, 200), dar *mîinile* (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101; 1600, Moldova, DÎ, 143), *mînele* (1629, Moldova, DRH, XXII, 469).

Formele analogice în *-i* sau *-e* apar și în textele nordice, dar ele sînt mult mai rare decît formele etimologice în *-u*: *măru* (CS^{1}, XV, 117^{r}/17), *mările* (PS, 110/5), *mănilor* (PS, 24/1, 27/3, 30/11, 47/13-16), *mări* (CS^{1}, XV, 117^{r}/17), *mînile* (CTd., 4^{v}/4, 57^{v}/12, CS^{1}, III, 12^{v}/12-13), *măinilor* (CS^{1},

[13] Cf. Gheție-Mareș, *op. cit.*, p. 223-224; Gheție, BD, p. 251.

35^{v}/16), dar *mănule* (CS^{1}, XI, 97^{v}/3), *mănrule* (CS^{1}, I b, 8^{v}/12-13). Concludente pentru raportul dintre formele etimologice şi cele analogice de plural sînt următoarele date statistice. În CV, PH şi Prav. 1581 apar numai formele etimologice (în *u*-). În PS apar 34 forme etimologice şi 19 forme analogice. În MI apar numai forme etimologice. În CTd. se întîlnesc 3 forme etimologice şi 2 forme analogice. Aceste date, la care se pot adăuga multe altele, arată că forma etimologică era normă în variantele literare nordice pentru substantivul *mînă*.

În textele reprezentînd variantele literare sudice (din Ţara Românească, sudul şi estul Transilvaniei, Banat-Hunedoara) formele analogice, erau în schimb cele mai frecvente şi caracterizau aceste variante literare. Astfel în unele texte coresiene (CP, CP^{1}, CP^{2}, CL, CT) apar numai forme analogice: *mîni* (CPB, 78/15-16), *mînile* (CT, 4^{v}/17, 14^{v}/18; CPB, 35/20, 51/2, 61/6, 85/15, de 16 ori în acest text, în care forma *mênule* nu apare; CP^{1}, 15^{r}/10, 28^{r}/8), *mîinile* (CL, 2^{v}/5, 8^{r}/19; CP^{1}, 75^{v}/7, 82^{r}/7; CC^{1}, 38^{v}/10; CPr., 104/; 138/2). În textele din zona Banat-Hunedoara sau cu unele straturi lingvistice din această zonă apar ambele forme: *mînule* (PO, 50/2, 61/25; TS, 52^{v}/9, 54^{v}/10), dar *mînile* (PO, 61/3-4, 80/13, 129/5, 171/26; CB, 201/9, 222/16, 225/21)[14]. Formele etimologice sînt însă mai frecvente în textele reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană. În PO apar 38 forme în *-u* şi numai 11 forme în *i*; în TS, text care posedă şi un strat lingvistic bănăţean-hunedorean, apar numai forme vechi.

Textele din secolul al XVII-lea menţin, în general, aceeaşi situaţie, formele etimologice caracterizînd variantele nordice, iar cele analogice variantele sudice; *măru* (CS^{1}, XV, 117^{r}/17), dar *mîni* (CN, 8^{r}); *mânule* (MI, 173^{r}/14, 176^{r}/5-6) etc.

1.3.4. Dacă substantivul *mînu* (sg. şi pl.) îşi diferenţiază încă din secolulul al XVI-lea sau chiar mai devreme, din perioada preliterară, singularul de plural, la substantivul *fie* (< lat. *filia*) această diferenţiere nu se face încă prin desinenţe, întrucît formele analogice *fiică, fiice* nu-s încă atestate. Textele din toate regiunile prezintă numai formele etimologice *fie, fiie*, atît la singular cît şi la plural. Diferenţierea singularului de plural se face însă cu ajutorul articolului: sg. *fie* (PO, 98/5), *fia* (PS, 87/12), *fiia* (CP^{1}, 84^{v}/1;CT, 17^{r}/12), *fiei* (PS, 87/14), *fiiei* (CP^{1}, 84^{r}/4), pl. *fiele* (CP^{1}, 188^{r}/10; PS, 92/6), *fiile* (CP^{1}, 84^{r}/4), *fieloru* (PS, 13/15). La vocativul nearticulat forma *fie* (PS, 87/9; CP^{1}, 94^{r}/5; CT, 17^{r}/23, 78^{v}/14, 134/18) era ambiguă, putînd duce la confuzia dintre feminin şi masculin (*fi(i)e*< *filie* vocativul lui *filius*). Mai clară este însă forma *fio* (PH, 38^{v}/13) pentru feminin care însă este foarte rară, vocativul lui *fie* fiind în majoritatea textelor omonim cu cel al lui *fiu*[15]. Pentru evitarea confuziei se folosea la vocativul masculin nearticulat

[14] Cf. Densusianu, HLR, II, 155; Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 112.
[15] Cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 114-115.

şi forma *fiii* (CPB, 141/4).

1.3.4.1. Substantivul *an* apare la plural cînd cu forma *ani* (CPB, 295/3, 314/19, 315/2) impusă în normele limbii literare, cînd cu forma *ai*, rezultată din n' (n + i > i): *ai* (CS^1, XI, 90^r/7, XII, 107^v/13, 14), art. *aii* (CS^1, V, 38^r/7), gen.-dat. *ailor* (CS^1, XII, 107^v/12). Această formă este prezentă mai ales în documentele particulare din Moldova: „*ai* 7095, luna mai" (1591, Moldova, DÎ, 161), „de la Adam pînă la Potop 2262 *ai*" (1587-1588, Moldova, DÎ, 162), „*Ai* 7089, mai 15" (1590, Moldova, DÎ, 167), „scris în Suceavă, ghenarie, 8 *ai* 7105" (1597, Suceava, DÎ, 199). În documentele moldoveneşti apare rar şi forma care s-a impus în normele limbii literare: „Într-*ani* mulţi" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174). În documentele oficiale forma *ai* era normă literară: „7 *ani*" (1599, Transilvania, DÎ, 118), „74 de *ani*" (1599, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 130, 132). În textele literare forma *ani* este cea mai răspîndită: *ani* (CPB, 41/6, 70/17, 72/15, 101/8, 138/19, 139/19; în total 17 ocurenţe), dar *ai* (CPB, 66/4, 74/21, 77/2; în total numai 3 ocurenţe), *anii* (CV, 30^r/9, 32^v/7, 68^r/7, CS^1, V, 38^r/10), dar *aii* (CS^1, V, 51^r/2, 4; XI, 90^v/10), *anilor* (CPB, 304/14), dar *ailor* (CS^1, XII, 107^v/12). În CPB apare şi forma *înilor* (CPB, 7/11) cu *a* (*în poziţie nazală*) > *î* cum era normal, ca în *câni, pâni*.

1.3.5. Unele substantive *singularia tantum* apar în textele literare din perioada 1521-1640 şi cu forme de plural. Faptul se explică prin aceea că acestea, în mare parte substantive abstracte, care de obicei nu au forme de plural, pot desemna, în unele situaţii, manifestări concrete, putînd primi deci forme de plural. Remarcăm faptul că, deşi aceste forme de plural caracterizează toate variantele literare din epoca analizată, ele se întîlnesc cu frecvenţă mai mare în variantele nordice: „cu multe *cinsti*" (CV, 49^v/9), dar „cu multă *cinste*" (CPr., 138, 138/5, în pasajul corespunzător din *Faptele Apostolilor*, XXVIII, 9), „se ceară *pacele*" (CV, 77^v/3), dar „să ceri *pace* (CPr., 161/1, în pasajul corespunzător din *Faptele Apostolilor*, I, Petru, III, 12), dar şi *pacelor* (CPr., 576/16: Evrei, XIII, 18; CT, 139^v/22), *pacile* (CS^1, V, 52^r/3), *foameţi* (CT, 52^r/16, 99^r/20, 169^r/4), *fomeţ* (TS, 94^r/14), dar *foamete* (CS^1, I a, 1^v/18).

1.3.6. Spre deosebire de astfel de substantive, la care forma de plural nu aduce diferenţieri semantice de ordin lexical, în cazul unor nume de materie *singularia tantum*, forma de plural nu mai desemnează mai multe exemplare de acelaşi fel din aceeaşi categorie, ci mai multe sorturi, soiuri, din aceeaşi categorie: *arămi* (CC^2, 526), *cărnile* (CN, 23^r), *erbiler* (CPB, 306/1; CV, 72^v/7-8), dar *ierbiei* (CPr., 162/20-21, în pasagul corespunzător din *Faptele Apostolilor*, I, Petru, I, 24), *ierbile* (CN, 70^v; Moxa C, 345). În ciuda faptului că în unele texte se observă preferinţa pentru forma de singular (ca de pildă, în CPr. unde apare *ierbiei* în loc de *ierbilor* din CV), pluralul acestor substantive era destul de puternic, din cauza diferenţierii semantice faţă de singular pe care o introducea.

Numai prin aceasta se poate explica apariția pe la 1620 a formelor feminine în *-uri*, sub influența neutrului la aceste substantive: *cărnurile* (CN, 24[r]), dar *cărnile* (CN, 23[r]), *ierbile* (CN, 24[r]). Apărute acum în varianta literară sud-est-transilvăneană formele feminine în *-uri* se extind progresiv după 1640 atît din punct de vedere areal, cît și din punct de vedere lexical, căci ele corespundeau necesității lexicale de a denumi sorturi, sortimente, soiuri din materia desemnată cu ajutorul singularului. Apare astfel o nouă opoziție semantică între *carne - cârni* și *cărnuri*[16].

1.3.7. Substantivele formate cu sufixul *-e(a)țe* (< lat. *itiem*) de tipul *bătrâne(a)țe, blînde(a)țe, tinere(a)țe* sînt întrebuințete mai ales sub forma de plural: *bătrăreațele* (PS, 193/12; PH, 79[r]/14), *bătrîneațele* (CP[1], 180[v]/2; PO, 66/23-34; 79/6; CC[2], 245;VL, 18[r]; Moxa, C, 399/17; CT, 112[v]/18), *blîndeațe* (CV, 57[v]/6, 78[r]/3), *blîndeți* (CPB, 272/15) *blîndeațele* (CPr., 117/3, CPB, 283/12-13, CC[2], 282; MII, 170[r]/16), *blîndeațele* (VL, 106[r]; MI, II, 191[r]/12), *blîndeațelor* (VL, 106[r], 107[v]) *tinereațe* (CV, 37[v]/2; CPr., 502/14), *tinereațele* (CPr., 126/2; CP[1], 79[r]/17, 129[v]/14; CS[2], 122; Moxa, C, 396/1), *tinereațelor* (VL, 18[r]).

Deși aceste forme *pluralia tantum* caracterizau toate variantele literare din perioada analizată, în unele texte își fac, extrem de rar, locul formele de singular, care se vor impune treptat în limba literară: *blăndeață* (PH, 77[r]/19), dar *blăndeațelor* (PH, 38[r]/18), „din *tinerețe*" (CPB, 238/8). Inovația este însă sporadică.

1.3.8. O trăsătură a limbii multor texte dintre 1521-1640 este păstrarea singularului neutrelor de tipul *îmbrăcămînt, încălțămînt*: sg. *îmbrăcămînt* (PO, 270/14-15; CC[2], 295, 393), *îmbrăcămîntul* (CC[2], 459, 483), *încălțământul* (PH, 95[r]/14), pl. *îmbrăcămînte* (PO, 274/16-17), *îmbrăcămîntele* (PO, 6/25-26, 247/16, 275/15-16), *îmbrăcămentele* (PO, 7/10), *încălțămintele* (PO, 185/23).

Trecerea pluralului la singular și schimbarea genului sînt atestate începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea în varianta literară sudică (sud-transilvăneană-muntenească): sg. s.f. *îmbrăcăminte* (TS, 12[v]/24, 13[r]/1, 13[r]/11; CPr., 507/18).

1.3.9. Substantivele cu *-u̯ă* sau *-u̯o* de tipul *măduă, văduo* și *piuo* nu cunosc în perioada 1521-1640 formele cu *-v-* (*măduvă, văduvă, pivă*, primele două selectate de normele limbii literare moderne), ci numai formele vechi mai apropiate de etimon: *văduo* (< lat. *vidua*), *măduo* (< lat. *medulla*), *piuo* (< lat. **pilla*), *o văduo* (CPr., 503/14, 19, 504/6, 505/5; PO, 131/22), feciorul *văduoi* (= văduvei, CC[2], 100), pl. *văduo* (PO, 233/15; CPB, 104/1; CPr., 503/13); *văduole* (CV, 58[v]/3; CPB, 274/6; CPr., 503/13, 504/22, 23; 505/8);

[16] Pentru amănunte, vezi C. Frâncu, *Vechimea și difuziunea lexicală a unei inovații comune dialectelor limbii române: desinența -uri la pluralul femininelor*, în LR, XXXI, nr. 3, 1982, p. 199-222.

pio (1588, M-rea Galata, DÎ, LXXII, 15[r]/8, 16, g.-d.: *văduoloru* (CPB, 59/10-11; 400/2).

Apariția formelor *măduvă-măduve, văduvă-văduve*, selectate de normele limbii literare, și a formelor regionale *pivă-pive* este posterioară perioadei 1532-1640.

Substantivul *zi* (< lat. *dies* > *zio/zuă*, are în formele mai vechi *zuo, ziua* (CPB, 71/13), *dzuo* art. *dzua* (CPB, 456/9), dar și formele *zi* (CPB, 17/12), *dzi* (CS[1], 1b, 8[r]/10, 8[v]/9), și, numai în texte muntenești *ziua* (CPB, 172/5, 340/3). De asemenea apar în textele literare atît cu formele vechi de genitiv-dativ singular *zioei* (CPr., 481"20, 482/4; CP[1], 260[v]/8), *dzuoei* (PO, 13/22), *zuoei* (PO, 13/26), care se încadrau perfect în seria *văduoi* (CC[2], 100), *zioiei* (PO, 174/15), *pioei* (pentru care n-avem atestări), cît și cu forma nouă, analogă pluralului *zile* (PO, 13/19, 27/10; CPB, 383/18), *zileei* (CPB, 18/20-21, 430/20) cu *-l-*[17]*: dzileei* (PS, 282/12; PH, 14[r]/26, 115[v]/19, CS[1], V, 45[v]/5-6; VIII, 76[r]/4). Forma cu *-l-* creată prin analogie cu forma de plural *zile* (CPB, 94/8, 97/20), care s-a impus în normele limbii literare, apare atît în textele rotacizante, cît și într-un text sudic (CPB: *zileei* (430/20)). De asemenea, această formă este singura folosită pe la începutul secolului al XVII-lea în *Codex Sturdzanus*: *dzileei* (CS[1], V, 45[v]/5-6, VIII, 76[r]/4).

1.3.9.0. În perioada cercetată este în plină desfășurare procesul de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la un mare număr de substantive feminine, proces ce începuse în perioada preliterară și continuă pînă în zilele noastre. Din punctul de vedere al rezistenței la această înlocuire se pot distinge mai multe categorii de substantive feminine în *-ă*:

1.3.9.1. Cele mai rezistente tendinței de înlocuire a pluralului în *-e* cu cel în *-i* sînt acele substantive care din motive fonetice și morfologice (greutăți de pronunțare, nerealizarea încă a alternanțelor fonetice, omonimii gramaticale) nu puteau primi *-i* la plural și la genitiv-dativ singular, ci numai *-e* (*față, laudă, apă, masă, fată, faptă, gloată, rază, rudă, sută, toamnă, varză* etc)[18]. În toate variantele literare aceste substantive aveau *-e* la plural și *-e, -eei, -ei* la genitiv-dativ singular: *feate* (CV, 13[v]/l3; CP[1], 84[v]/9; PO, 9/9, 25/7, ui11, 17, 21; Prav. 1581, 242[v]/2), *fete* (PO, 26/16, CS[1], VI, 58[r]/11), *feateei* (PO, 67/22, 164/3, 7; CT, 30[r], 324, 81[r]/6) etc[19].

---

[17] Cf. și Densusianu, HLR, II, 148.

[18] Intră în acestă categorie substantivele cu radicalul *d- (aspidă, brazdă, omidă, sfadă, undă), l- (milă, odraslă, silă, zăbală), n- (cumpănă, grădină, hrană, ocină, pană, rană, săblasnă, sprînceană, strună), s- (casă, coapsă, cursă, masă, plasă, zisă), t- (baltă,ceartă, ceată, cleveată, coastă, fată, gloată, lăcustă, pohtă, vită), v- (ispravă, slavă, voroavă), -z-(-dz) (frunză, pază, varză)*; cf. I. A. Candrea, *Psaltirea scheiană*, București, 1916, I, (introducere), p. CLXXX.

[19] Pentru alte exemple vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 116-126; Densusianu, HLR, II, p. 151-153; I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CLXXX.

Atestările cu *-i* sînt extrem de rare la aceste sabstantive şi ele apar mai ales la gen.-dat. sg. al subst. *laudă*: *lauziei* (CP, 43^{v}/10, 62^{v}/5, 103^{v}/6; PS, 44/8, 64/18, 108/6), dar *laudeei* (CP, 117^{r}/6, 117^{v}/14), *laudele* (CP[1], 137^{v}/3, 145^{v}/18, 206^{v}/2; PS, 13/5, 146/4) etc. Forma *lauziei* este prima breşă pe care o face înlocuirea lui *-e* cu *-i* la pluralul şi genitiv-dativul sg. al substinvelor terminate în *-dă* (*aspidă, brazdă, ispoveadă, izbîndă, omidă, rudă, sfadă, undă*), care păstrează, cu cîteva excepţii (*izbîndă, omidă*), pînă astăzi în norma literară pluralul în *-e*. Este posibil ca forma *lauziei* să reprezinte gen.-dat. normal al neatestatului **laude* (< lat. *laudem*) din care s-a refăcut mai tîrziu *laudă*[20]. În tot cazul, înlocuirea lui *-e* cu *-i* la pluralul acestor substantive este într-o fază incipientă, norma tuturor variantelor literare avînd forme în *-e*.

1.3.9.2. Mai puţin rezistentă tendinţei menţionate este o largă categorie de substantive cu radicalul terminat în: ***b-*** *(limbă, pagubă, slujbă, vrajbă, scîrbă),* ***c-*** *(biserică, poruncă, ţigancă),* ***m-*** *(inimă, lacrămă, pizmă, turmă, urmă),* ***n-*** *(albină, gadină),* ***p-*** *(aripă, pulpă),* ***r-*** *(ceteră, ocară, pîră, fereastră),* ***t-*** *(baltă, bucată, judecată),* ***ţ-*** *(credinţă, dulceaţă, pieliţă, viaţă, rămăşiţă)*[21], care au la plural forme cînd în *-e*, CÎND în *-i*, iar la genitiv-dativ, cînd în *-eei, -ei*, cînd în *-iei, -ii*. Formele duble se întîlnesc în aceeaşi variantă literară, în aceeaşi epocă, şi chiar în acelaşi text[22]. Deşi există fluctuaţii de la text la text, uneori de le pagină la pagină, se pare că desinenţa *-i* este mai puţin frecventă în variantele literare sudice decît în cele nordice, iar acest fapt reiese din comparaţia unor texte din secolului al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea: *albinele* (CP[1], 229^{v}/7) - *albirile* (PS, 248/7; PH, 101^{r}/24), *lacrămele* (CP[1], 7^{r}/15, 72^{r}/18, 103^{r}/9), *lacrămile* (PS, 8/3, 75/6, 80/7, 107/15; PH, 4^{r}/23-24, 33^{r}/7, 35^{v}/10; PO, 24/2 MI, II, 186^{r}/5; Prav. 1581, 209^{v}/17) etc[23].

Frecvenţa mai mare a formelor cu *-i* în textele nordice se explică prin închiderea lui *-e* în graiurile de tip nordic[24], fenomen în plină desfăşurare în acest timp, şi prin acţiunea alternanţelor fonetice, care aduce cu sine o mai mare circulaţie a formelor cu *-i* (*judecăţi* în loc de *judecate*, *bucăţi* în loc de *bucate* CPB, 423/10).

Procesul de înlocuire a lui *-e* prin *-i* era practic încheiat pe la 1640 în toate variantele literare la substantive ca *limbă*, *biserică*, *poruncă*, *inimă*, *pîră*, *viaţă*, care apar încă de pe la 1550 cu forme în *-i* mult mai des decît cu forme în *-e*.

---

[20] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CLXXX.

[21] *Ibid.*, p. CLXXX.

[22] Pentru exemple, vezi Densusianu, HLR, II, 152.

[23] Vezi alte exemple în Densusianu, HLR, II, 152.

[24] Este vorba de închiderea lui *-e* urmat de articolul enclitic *-le* la *-i* în graiurile de tip moldovenesc (*ocinile, ordiile, casile* (cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 118).

1.3.9.3. Cele mai puțin rezistențe tendinței discutate sînt substantivele feminine terminate în *-(tur)ă, -(ur)ă* de tipul *făptură, legătură*, care deşi în textele literare din secolul al XVI-lea şi din primele două decenii ale secolului al XVII-lea apar cu plurale în *-e* (*făpturele, legăturele*[25]), se întîlnesc, de regulă, pe la 1630-1640 cu forme în *-i*[26]. La fel se comportă unele substantive cu radicalul terminat în *c-* (*băşică, duminică, falcă, frică, luncă, muncă*), în *g-* (*rugă, verigă*) şi *r-* (*gură, măsură, seară, țară*) care încă din secolului al XVI-lea[27] fac pluralul în *-i*.

La genitiv-dativ singular procesul este mai lent, căci formele de tipul *scriptureai* (PO, 10/10-11; CL, 3^{v}/18-4^{r}/1), *scripturiei* (CPB, 10/9-10, 57/5), *scriptureei* (CS^{1}, V, 38^{r}/15) erau încă răspîndite, pe cînd cele create sub influența pluralului în *-i* (*scripturi*, CT, 176^{r}, CPB, 181/3, 307/18, 348/15, 1; Prav. 1581, 240^{r}/11; CV, 84^{v}/4, 72^{r}/12; MI, I, 170^{v}/15, 171^{r}/2; PO, 7/18), care era normă în toate variantele literare, apăreau numai sporadic: *scripturi* (MI, I, 183^{r}/15), *scripturiei* (CL, 3^{v}/13-14, 4^{r}/6) etc.

Asistăm deci la o asimetrie între desinența de plural a acestor substantive şi cea de genitiv-dativ singular. Această asimetrie se menține pînă pe la 1640.

În concluzie, în perioada 1521-1640 procesul de formare a pluralului în *-i* la substantivele feminine şi de înlocuire a desinenței vechi *-e* cunoaşte grade de intensitate deosebite, la unele substantive fiind în faza incipientă, la altele în plină desfăşurare, iar la altele practic în faza de încheiere. În schimb, formele de genitiv-dativ singular sînt mai conservatoare păstrînd desinența *-e* chiar la acele substantive care practic îşi generalizaseră în toate variantele literare forme în *-i* plural (*scripturi*, dar *scriptureei*).

1.3.9.4. Substantivele de tipul *arie, funie, salcie, unghie* apar în toate variantele literare din perioada cercetată cu forme mai apropiate de etimon *are* (< lat. *aream*; CPrav., 3^{v}/8), *area* (CT, 4^{v}/17, 118^{v}/21; PO, 117/18, 23), *fune* (< 1at. *funem*; CP^{1}, 15^{v}/3; CPB, 253/1; CC^{2}, 487), *fure* (PS, 161/3), *fuînrea* (CV, 46^{v}/1-2), *funea* (CC^{2}, 324), pl. *funi* (CP^{1}, 21^{v}/2, 267^{v}/16; CPB, 253/1; CT, 77^{r}/6), *furi* (PS, 291/8), *funri* (PH, 118^{v}/11-16), *funile* (CPr., 134/19, CT, 77^{r}/8; CPB, 254/20; PO, 299/2; CPB, 254/20), *funele* (PO, 314/11); *salce* (< lat. *salcem*; CP^{1}, 262^{v}/1; PS, 285/16; PH, 116^{v}/2), *unghe* (< lat. *ungla* < *ungula*; PO, 212/15-16; PH, 59^{r}/15); pl. *unghi* (CC^{2}, 436; CC^{2}, 48; CS^{1}, IV, 25^{r}/4-5, 25^{v}/7, 27^{v}/7). La substantivele *are* şi *fune* apar şi forme care s-au impus mai tîrziu în limba literară, în *-ie* la sg. şi în *-ii* la plural: *unghie* (PS, 135/2), dar *unghe* (PH, 59^{r}/15), *unghii* (CP^{1}, 127^{v}/4), *arie* (CPB, 186/13, 187/11). Inovația este însă slab reprezentată.

[25] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. LXXX; Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 124.
[26] Cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 124.
[27] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CLXXX, Densusianu, HLR, II, 152-153.

La celelalte substantive nu avem atestări cu forme în *-ie* din textele literare. Numai unele documente din Țara Românească încep să ateste rar pe la 1630 astfel de forme alături de formele vechi: *o funie* (1633, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 226), cinci *funii* (ante 1633, *ib.*, 521), dar *fune* (1563-1564, Gorj, DÎ, II, 11,17, 20, 21; 1592, Dâmbovița, DÎ, VIII b, 2), *funea* (1595-1596, Glogeni-Dâmbovița, DÎ, XIII, 7). Generalizarea formelor noi în *-ie* la sg. și *-ii* la pl. este cu mult posterioară anului 1640 în limba literară, iar o explicație este în aceea că astfel de forme nu s-au generalizat nici pînă azi în unele graiuri nordice.

Inovația este mai avansată în cazul substantivului *prăpastie* care apare cînd cu forma mai apropoiată de etimon, în *-e*, (*propaste* (< v. sl. *propasti*); CC^2, 409, 412, CT, $158^r/7$), *propastea* (CC^2, 412), *prăpaste* (VL, 108^v), cînd cu forma în *-ie*, impusă în normele limbii literare; *o propastie* (CC^2, 406, 229), *propastiia* (CC^2, 450), *propastiei* (CC^2, 425), dar *propastei* (CC^2, 425). Formele noi sînt curente la Coresi, reprezentînd deci o inovație a variantei literare sudice.

1.3.9.5. Spre deosebire de feminine, masculinele prezintă în ceea ce privește opoziția sg./pl. și formarea pluralului o simplitate mult mai mare. Majoritatea substantivelor masculine au pluralul în *-i*, excepție făcînd numai un mic grup de substantive terminate în consoană moale sau în *-i*, care au la plural desinența zero (*crai*, *pui*, discutate mai sus) și de unele substantive care prezintă unele particularități față de limba literară de mai tîrziu.

Astfel substantivul *copaciu* (probabil de origine autohtonă) are în perioada cercetată aceeași formă la sg. și pl., căci forma *copac*, refăcută prin analogie cu *săraci-sărac*, nu-i încă atestată în nici un text[28]: *copaciu* (CS^1, IV, $24^r/6$, CN, $11^r/10$; CS^2, 46), *copač* (Moxa, C, 387/40, CN, $10^r/24$, $17^v/36$, $46^v/29$). Forma *copac* apare mult mai tîrziu.

1.3.9.6. Neutrele oferă modificări mai mari decît masculinele în formarea pluralului, căci numărul desinențelor este mai mare: *-ure*, *-uri*, *-e* și chiar *-i*.

Desinența *-ure*, mai apropiată de etimonul latin *-ora* (*tempora* > *timpure* > *timpuri*), este deosebit de frecventă în textele reprezentînd varianta literară nordică (în special în textele rotacizante): *ceasure, ceriure, darure, duhure, gănd*ure, *gardure, ginture, glasure, graiure, lanțure, locure, neamure, prețure, rodure, rosture, scuture, sfeature, sgăure, steagure, stogure, trupure, vînture*[29]. În CV apare numai *-ure*, nici o dată *-uri*, în PV *-uri* apare numai o singură dată *gîndurile* (CXXXVIII, 2), în comparație cu *-ure* care este foarte frecvent; în PS apar numai cîteva atestări cu *-uri*; în schimb, în PH forma în *-uri* este aproape singura întrebuințată[30]: *bănaturile* (PH, $27^v/13$, 19-20),

[28] Cf. și Densusianu, HLR, II, 146.
[29] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CLXXXIII.
[30] *Ibidem.*

ceriurile (PH, 84^{v}/6), dar *ceriurele* (PS, 96/3, 182/11), *gîndurile* (PH, 34^{r}/2), dar *gîndurele* (CV, 78^{v}/12-13), *glasurile* (PH, 14^{v}/3), dar *glasurele* (CV, 79^{r}/14; PS, 203/1) etc.

Pluralul în *-ure* este frecvent şi în alte texte nordice: *lucrure* (Prav. 1581, 235^{v}/12-13; MI, II, 187^{r}/7, III, 191^{r}/7-8; AP. 1618, 51/6; VL, 101^{r}/5), *trupure* (MI, I, 176^{v}/11, II, 186^{r}/6) etc.

Formele în *-uri* sînt mai rare în aceste texte: *lucrurile* (Prav. 1581, 235^{v}/9-10; MI, I, 175^{v}/8; VL, 5/2; AP. 1618, 49/3, 50/3) etc.

La Coresi şi în alte texte reprezentînd varianta literară sudică întîlnim atît *-ure*, mai rar, cît şi *-uri*, mai des: *duhure* (CPB, 50/14, 322/14-15, CPr., 89/12), *darurele* (CPB, 418/2, CL, 9^{r}/6; CT, 50^{r}/20, 21; CN, 59^{v}), dar *darurile* (CL, 8^{v}/13; CT, 168^{r}/22; CN, 67^{v}), *lucrure(le)* (CPB, 70/15, 278/13, 14, CT, 49^{r}/21, 49^{v}/2; CL, 31^{r} /12; CN, 18^{v}), dar *lucruri(le)* (CPB, 356/3-4, CT, 186^{r}/15, 198^{r}/19, Moxa C, 391/21; CN, 7^{v}) etc. Menţionăm că din motive fonetice *-uri* este mai frecvent atunci cînd urmează articolul hotărît *-le*, iar *-ure* atunci cînd forma de plural este nearticulată enclitic[31].

În textele reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană formele în *-ure* sînt, în schimb, mai frecvente chiar în condiţiile articulării enclitice decît formele în *-uri*: *lucrurele* (PO, 15/22, 82/3, 216 de 3 ori), dar *lucrurile* (PO, 225/7-8, o singură dată), *darurele* (PO, 22/8, 9, 153/23, 298/n.m., 299/n.m. = de 5 ori), dar *darurile* (PO, 112/11, 152/15, 274/11, 301/11-12 = de 4 ori) etc.

Aceste fapte, la care se pot adăuga multe altele, arată că difuziunea lexicală şi frecvenţa lui *-uri* sînt mai mari în textele reprezentînd varianta literară muntenească-sud-transilvăneană şi mai mici în textele reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană şi mai ales pe cea nordică.

1.3.9.6.1. În ceea ce priveşte concurenţa dintre *-ure*, *-uri*, pe de o parte, şi *-e* pe de altă parte, constatăm o difuziune lexicală deosebită a acestei ultime desinenţe în unele variante literare: ea afectează chiar substantivele monosilabice (*arc, bun, apus, ceas, gînd, vis*) care şi-au păstrat pînă astăzi în norma literară formele în *-uri*: *apuse* (CP^{1}, 120^{v}/4, 141^{r}/7, 197^{r}/8; PS, 126/10, 150/5, 212/1), *arce* (CP^{1}, 146^{v}/7; PS 155/10; CN, 21^{v}) *arcele* (CP^{1}, 65^{v}/2, 7; PS, 68/6-8; PH^{1}, 31^{r}/24, 31^{v}/2-3, 52^{r}/26, 65^{v}/12), *bunele* (CP^{1}, 58^{r}/2), *burele* (PS, 59/18), *bunelor* (CPB, 284/15), *apuse* (CP^{1}, 73^{v}/5), *zisele* (CP^{1}, 31^{r}/3, 146^{r}/16), *vise* (CPB, 18/4, PO, 128/24, 137/11, 146/17), *visele* (CPB, 384/3), dar *visure* (PO, 142/3), *visurile* (PO, 140/4, 141/26) etc.

De asemenea, întîlnim frecvent forme în *-e*, şi în *-ure*, *-uri* în variaţie liberă la substantive de tipul *belciug, coperimînt, mormînt, nărod, război, ţinut, tunet*[32]. În schimb pluralul în *-e*, este aproape general, ca în limba

[31] Cf. Densusianu, HLR, II, 161. Vezi şi statisticile Paulei Diaconescu (*op. cit.*, p. 152-153) cu privire la concurenţa dintre *-ure* şi *-uri* în limba veche.
[32] Cf. Densusianu, HLR, II, 163.

literară actuală, la substantive de tipul *altar, cuget, deget, farmăc, mădular, os, păcat, suflet*[33]. Transformarea unor plurale în *-uri* în plurale în *-e* este o tendință care se întinde pe mai multe secole începînd cu mult înainte de perioada literară și continuînd pînă în zilele noastre.

Desinența *-ă* normală (fonetic) este curentă la substantivele terminate în *-r* de tipul *car, covor, fier, hotar, izvor, pahar, privdor, săbor* în texte reprezentînd toate variantele literare[34] și unele graiuri populare. Mult mai rară este la acestea desinența care s-a impus în normele limbii literare moderne (*-e*). Ea apare în special în unele în texte rotacizante (PS, PV, PV), în Prav. 1581, în textele măhăcene (CS^1) și în cele copiate de anonimi nord-hunedoreni (CS^2), în timp ce în textele coresiene, în PO, TS, MI, CTd., Ap. 1618; Varlaam, L., Eustratie, Prav. apare *-ă: carele* (PS, 310/10, 312/8), dar *carăle* (CP^1, 285^r/14, 287^r/18; PO, 162/10, 224/9, 19, 225/21, 23), *hotarre* (PH^1, 64^v/13), *hotarrele* (PH^1, 89^r/20-21; 124^r/2; PS, 221/1-2, 304/14; Prav. 1581, 216^v/4); dar *hotarăle* (CP^1, 204^v/7, 280^r/2; CT, 3^v/10, 5^v/21; CPB, 189/3; PO, 201/6, 209/165), *hotară* (CPB, 189/3), *izvoarele* (PS, 25/1, 26/6; PH^1, 12^r/16; PV; CS^1, I b, 2^r/12; V, 42^r/9), dar *izvoarăle* (CP^1, 24^v/14, 26^r/5; PO, 200/6, CTd. 77^v/13) etc. În textele coresiene *-e* este extrem de rar și poate reprezenta un strat lingvistic nordic: *izvoare* (CP^1, 199^r/15, o singură dată), dar *izvoarăle* (CP^1, 24^v/14, 26^r/5, 123^r/8, de 8 ori), *pridvoare* (CC^2, 154), dar *pridvoară* (CC^2, 156). Deși originea dialectală a actualei desinențe analogice *-e* din *hotare, izvoare* este greu de stabilit[35], cert este faptul că ea se întîlnea mai des în unele texte caracterizînd variantele literare nordice (PS, PV, PH, Prav. 1581) sau pe cea nord-huneodoareană (CS^1), dar foarte rar în varianta sudică (la Coresi în CP^1 și CC^2). Documentele particulare și oficiale oscilează în întrebuințarea acestor forme: *cară* (1588, catastif., M-rea Galata, DÎ, 163), dar *covoare* (de mai multe ori în acest catastif), „9 *fiere*" (*ib.*, 163), pl. lui *fier*; dar și al subst. feminin cu singularul *fiară* „vînînd *fiară* și peaște" (1595, Suceava, DÎ, 196), *hotară* (1600, Alba Iulia, act diplomatic, DÎ, 146), *hotarăle* (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 131, 133), *hotarălor* (*ibid.*, 131, 133).

1.3.9.6.2. Întrucît din latină nu s-au conservat în limba română substantivele *mater* și *pater*, pentru noțiunile acestea s-au moștenit în română din limbajul copiilor din epoca latinei populare *mama-ānis, tata-ānis* care apar în epoca cercetată cu radical neregulat: o formă de nominativ-acuzativ (prezentă și la vocativ): *măm-* și o formă de genitiv dativ singular și de plural (toate cazurile): *mămîn-, tătîn-* cu desinențele *-e* pentru singular și *-i* pentru plural (de obicei acestea erau urmate de un adjectiv posesiv). Astfel au apărut

[33] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CLXXXIII.

[34] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 163; I. A., *op. cit.*, p. CLXXXIII; I. Gheție, BD; Al. Graur, *Tendințele...*, p. 74.

[35] Cf. Gheție, BD, p. 159-160.

formele: N-A: sg.: *mamă-mea* (ta, sa) sau *mumă* (mea, ta, sa), *tată-meu* (tău, său), G-D şi pl.: *mămâne-mea* (ta, sa), *tătâne-meu* (tău, său), *mămâni, tătâni*. Prin analogie cu acestea s-a creat de la *frate* (< lat. *frater*), care nu avea radical neregulat, formele: N-A: *frate*, G-D: *frăţâne-meu* (tău, său), pl.: *frăţâni*. Fenomenul a mers mai departe din **mămîni* şi din *mămă-tá, mâmă-sa*, cu prima silabă neaccentuată s-a creat prin sincopare: **mma, *mmă*, iar de aici s-au dezvoltat în graiul moldovenesc *îmmă* (cu *î* protetic, care apare în secolul al XVI-lea) şi în graiul muntenesc *mumă*. Acestea au intrat în concurenţă cu termenul bisericesc de origine slavă *maică* (cf. bg. sînt *majka* cf. Tiktin, DRG, cf. Arvinte, I, 70).

Textele din perioada cercetată atestă unele forme moştenite din latina populară şi cele create pe terenul limbii române: *tată-meu* (1627, Iaşi, DRH, XIX, 341), „sufletul *tătîne-său*" (1588, catastif, M-rea Galata, DÎ, 165), „parte de moşie a *tătîni-meu*" (1600-1602, jud. Vâlcea, DI, 165), *tătîniului* (CPB, 442/17), *tătîni-său* (1634, Bucureşti, DRH, B, XXIV, 107); pl.: *tătînii* (CPB, 138/11, 344/15), *tătîniloru* (CPB, 261/8). Forma *mamă* nu este atestată, ea apare mult mai tîrziu. Se întrebuinţau *mumă* în graiul muntean şi *maică* şi *îmnă* în graiurile nordice: N-A sg.: *mumă* (CPB, 9/21, 1595, jud. Argeş, DÎ, 104) - G-D: *mumîniei* (CPB 27/18, 129/7, 151/2-3), *mumei* (1595, jud. Argeş, DÎ, 105); N-A sg.: *frate-miu* (1595-1625, jud. Ilfov, testament, DÎ, 107) - G-D sg.: *frăţîne-miu* (*ibid.* 107), *frăţîne-său* (1633, Ţara Românească, DRH, B, Ţara Românească, XXIV, 11), *frăţîne-său* (înainte de 1634, Galbeni-Moldova, DRH, A, XIX, 58), dar *fratelui* dumisale (1628, Iaşi, DRH, A, XIX, 416), *frăţine-meu* (1628, Moldova, DRH, A, XIX, 422), dar „*fratelui* nostru" (în acelaşi document, *ib.*, p. 422). În afară de forma *tată, tatăl* întîlnim în textele din Moldova forma *tatul* (1627, Moldova, DRH, A, XIX, 306).

1.4. Unele particularităţi privind *morfologia cazurilor* au fost deja discutate mai sus la *gen* şi *număr*. De aceea ne vom limita la prezentarea mijloacelor de exprimare a unor valori cazuale neluate în discuţie pînă acum: articol, prepoziţii, adjective pronominale.

Întrucît articolul joacă un rol important în clasificarea substantivelor pe declinări şi întrucît există formele cazuale articulate obligatoriu (la gen.-dat., articolul este uneori indispensabil pentru exprimarea cazului), vom discuta sistemul de declinare cu articol hotărît sau nehotărît la acest capitol consacrat substantivului şi nu la capitolul consacrat articolului.

1.4.1. În perioada 1521-1640 textele reflectă procesul de unificare a paradigmelor substantivelor feminine prin modificarea grupului *desinenţă + articol hotărît*, proces determinat fie de factori fonetici, fie de factori morfologici[36]. Astfel, postpunerea articolului hotărît accentuează tendinţa

[36] Cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 206.

de dispariție a desinenței, pe de o parte, și de modificare a articolului în contact cu desinența, pe de alta. Această tendință duce la transformarea acestui grup într-un singur element afixal de gen.-dat., articolul, care îndeplinește rolul de morfem al cazului oblic[37]. Ea se integrează în tendința mai generală de simplificare și de reducere a flexiunii nominale și în cea de întărire a articolului ca afix flexionar.

De exemplu, la substantivele feminine cu *-ă* la sg. și *-e* la pl. se face simțită pe la începutul secolului al XVII-lea tendința de limitare la gen.-dat. sg. a terminației *-eei*, foarte frecventă în toate variantele literare în secolul al XVI-lea[38] și în graiurile populare, și de folosire, în locul ei a terminațiilor *-ei*, *-iei* și *-ii*: *semenței* (MI, III, 191^{v}/16), *vieței* (CTd., 68^{v}/5-6), *slavei* (CTd., 83^{v}/9), *bisericii* (Eustratie, Prav. 27/6), *inimiei* (Varlaam, L, 101^{r}/9; Moxa, C, 392, 403), *tăriei* (Moxa, C, 392), *besericiei* (Moxa, C, 350, 356) etc. Formele în *-eei* nu ies încă din uzul variantelor literare: *pizmeei* (Moxa C, 371), *fecioareei* (Moxa C, 575), *Moldoveei* (Moxa, C, 406) etc.

La substantivele feminine cu *-ă* la sg. și *-i* la pl. și la cele cu sg. în *-e* și pl. în *-i*, se constată tendința similară de slăbire a desinenței în contact cu articolul. Terminația *-iei* (formată din desinența *-i* și articolul *-ei*) era de o frecvență deosebită în toate textele din secolul al XVI-lea[39], dar ea este treptat înlocuită începînd cu primele decenii ale secolului al XVII-lea cu *-ei* și apoi cu *-ii*: *lumiei* (CS^{1}, III, 11^{v}/2-3; IV, 16^{v}/7, 32^{v}/1, Moxa C, 345, 346, 348; CTd., 24^{r}/15), dar *lumii* (CTd., 48^{r}/15), *morției* (CTd., 10^{v}/8-9; CS^{1}, V, 40^{r}/1), dar *morții* (CTd., 13^{v}/3), *morței* (CTd., 74^{r}/10), *creștinătății* (CS^{1}, XII, 98^{v}/10), dar *creștinătății* (Eustratie, Prav. 1).

1.4.2. Substantivele feminine terminate în *-că*, *-gă* precum și cele masculine de tipul *Duca*, *Foca* se abat de la regula după care desinența de plural trebuie să fie identică cu cea de gen.-dat. sg. prin atașarea directă a articolului de gen.-dat. la forma de nom-ac. sg. *vlădicăei* (CT, 61^{r}/3), *Lucăei* (PS, 333/14, 334/13; CP^{1}, 310^{r}/7, 311^{r}/5), *Ducăei* (Moxa, C, 399, 400), *Focăei* (Moxa C, 374, 392), *Focăi* (Moxa C, 302), *maicăi* (CN, 64^{v}). În documentele particulare întîlnim aceeași situație „*Ancăi, Stancăi*" (1600-1602, jud. Vâlcea, DÎ, 150), *Anușcăi* (1577, Brăhănești, jud. Galați, DÎ, 154), „fata *Petricăi*" (1634, Cernăuți, DRH, A, XXIX, 56), „feciorul *Maricăi*" (1634, Iași, DRH, A, XXII, 235), „a *Ducăi*" (1634, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 504), „ale *Maricăi*" (1634, București, DRH, B, XXIX, 455).

Trecerea lui *-ăi* la *-ii*, *-i*, care duce la încadrarea acestor substantive în categoria mai largă a substantivelor cu o formă la nom.-ac. și altă formă la gen.-dat., este atestată în forma *Luchiei* (PS, 334/35), *beserecіei* (Moxa C,

[37] *Ibid.*, p. 206-207.
[38] Pentru atestări, vezi Densusianu, HLR, II, p. 149-150.
[39] *Ibid.*, p. 149-150.

350, 356), *bisericii* (Eustratie, Prav., 27/6) etc.[40].

Cu toate acestea, formele vechi de tipul *Ducăi, Focăi, Margăi, Vioricăi, vlădicăi* s-au menținut în normele limbii literare pînă tîrziu[41], iar în graiuri în special în cele de tip moldovenesc.

1.4.3. De o deosebită frecvență în textele literare din perioada cercetată sînt construcțiile cu prepoziția *a* echivalente cu genitivul sau cu dativul: „Se giudece *a* seracu" (PS, 16/3), „să judece *a* sărac" (CP, 151^{v}/9), „să o dăm *a* oameni netăiați împregiur" (PS, 117/7), „fac năpăşti *a* fămei şi *a* féte" (1628, Iaşi, DRH, XIX, 390, 392, 394) etc.[42].

Încă din secolul al XVI-lea se observă tendința de limitare a întrebuințării acestor construcții, tendință explicabilă prin procesul abstractizare la care a fost supusă prepoziția *a* devenită şi morfen al infinitivului[43]. Cu toate acestea, unele texte din secolul al XVII-lea folosesc destul de des aceste construcții: „inima *a* buni creştini" (Moxa C, 381), „*a* mulți făcea cazne" (Moxa C, 357), „dedease *a* nişte ticăiți" (Moxa, C, 393), „fac năpăşti *a* fămei şi *a* féte" (1628, Iaşi, DRH, A, XIX, 390, 392, 394, 399, patru ocurențe în trei documente diferite).

Construcțiile prepoziționale cu *la*, echivalente cu dativul, curente azi în limba populară („dau mîncare *la* păsări"), cu mari posibilități de penetrație în normele limbii literare, sînt rare în perioada cercetată: „se va ispovidi... *la* duhovnicul său" (Prav. 1581, 209^{r}/14-16); „zise şarpele *la muiere*" (PO, 20/17), rupse feciorii *la Lia, la Rahila* şi *la* doao slujnice (PO, Bitia, 33/1) în schimb, deosebit de frecventă mai ales în textele nordice[44] este construcția *de* + *acuzativul* cu valoare de genitiv: „ca lut de cale" (= ut lutum platearum; PS, 29/9), „ca verdzele *de* zlac" (PS, 66, 15), dar „ca verzele *zlacului*" (PH, 30^{v}/19). În textele corsiene construcția este rară: „pînă în vreamea *de* slujbă" (CL, 1^{r}/10-11), „în veacii *de* veac" (CL, 8^{v}/2, 9^{r}/4-5, 113^{r}/l), dar „veacii *veacului*" (CL, 3^{v}/9, 15^{r}/11-12). Ultima construcție, cu genitivul, îşi face loc din ce în mai mult în textele din primele decenii ele secolului al XVII-lea, construcția cu *de* căzînd în desuetudine pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne[45].

1.4.4. Acuzativul cu funcția de complement direct exprimat prin nume de persoane sau nume personificate însoțit de *pre* este slab reprezentet în textele literare, în special în cele traduse din slavonă, căci în astfel de texte

[40] *Ibid.*, p. 146.
[41] Pentru răspîndirea formelor în *-căi, -găi* vezi C. Frâncu, în LR, XXIII, 1974, nr. 4, p. 413-417.
[42] Pentru alte atestări, vezi Densusianu, HLR, II, p. 144.
[43] Cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 256.
[44] Cf. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. CC.
[45] Cf. Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 256.

construcţiile fără prepoziţie sînt determinate de originalul slavon[46]; „prinseră *Pavelu*" (CV, 17^{r}/11-12), „prinseră *Pavel*" CPr., 104/16), „nice a lua *maşteha*" (Prav. 1581, 272^{r}/2) etc. În unele texte traduse din slavonă (CV, PV, PH) *pre* nu apare înaintea acuzativului-obiect direct. În schimb, în tipăriturile coresiene, deşi construcţiile fără *pre* sînt majoritare, construcţiile prepoziţionale se întîlnesc relativ des: „va vedea *pre* popa" (CL, 37^{r}/19-57^{v}/1), „au învăţat *pre* apostoli" (Ccat., 8^{r}/12-14), „va lega *pre* popa" (CPrav., 4^{r}/18), etc. În CC^{2} *pre* cu acuzativul este întrebuinţat de regulă în tîlcul evangheliilor, pe cînd în textul evangheliilor, care imită originalul slavon, el apare mult mai rar[47]. În PS *pre* apare numai o dată cu acuzativul-obiect direct: „pomeneaşte doamne, *pre David* şi toată blîndzia lui" (PS, 277/12), dar „Pomeneşte, Doamne, *David* şi toate blîndeaţele lui" (PH, 113/25). În Prav. 1581, text reprezentînd varianta literară moldovenească, construcţiile prepoziţionale sînt mai numeroase decît cele fără prepoziţie: „Pre, Dumnedzău chemăm" (Prav. 1581, 191^{r}/5), „Va lua unchiul şi nepotul *pre mătuşea* şi *pre nepoata*" (Prav. 1581, 232^{v}/18-233^{r}/1), dar „*Muiarea* a unchiului ei o lua" (Prav., 1581, 274^{v}/6-7).

În textele traduse din maghiară şi în cele netraduse (originale) construcţia cu *pre* este de uz general în secolul al XVI-lea: „au căutat Domnul pre feciorii lui Israil" (PO, 192/5), „cunoscînd *pre domnul* (FT, 4^{r}/14), „fericîn(d) *pre Dumnezeu*" (FT, 5^{r}/21), „lăudaţi *pre* Dumneze" (CM, 251^{r}/l4). În documentele particulare prezenţa lui *pre* era generală încă din secolul al XVI-lea (mai ales în faţa numelor proprii şi a pronumelor personale): „Eu am avut nepot *pre* Nen şi *pre* Lăudat" (1563-1564, jud. Gorj DÎ, 96), „însămi *pre* mene mărturisesc cu acest zapis" (1586, Iaşi, DÎ, 158, 159). Rar apar şi construcţii fără *pre*: „am cumpărat aceşti rumâni" (1600, Bălgrad, DÎ, 144).

În textele din primele patru decenii ale secolului al XVII-lea reprezentînd toate variantele literare *pre* înaintea complementului direct devine aproape general, iar construcţia neprepoziţională este din ce în ce, mai rară: „întreabă *pre* părintele tău" (Eustratie, Prav., 1/10), „să iubească *pre* Dumnedzeu" (MI, 1, 182^{v}/9-11), „să cunoască *pre dumnedzeu*" (CTd. 104^{v}/10-11), „vedea *pre Roman*" (Moxa, C, 396), dar „şi *Dumnedzeu* află" (= pe D-zeu, MI, II, 188^{v}/16-17), „blagosloviţi *dumnedzău*" (CTd. 47^{v}/10-11) etc.

[46] Cf. N. Drăganu, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, Bucureşti, 1934, p. 35, 51; Densusianu, HLR, II, 377, Rosetti, ILR, VI, 273; S. Puşcariu, *Despre pre la acuzativ* în DR, II, 565-581; L. Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec p(r)e*, în „Recueil d'etudes romanes", Bucureşti, 1959, p. 187-211; Florica Dimitrescu, *Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în SCL, XI, 1960, nr. 2, p. 219-227.

[47] Cf. Densusianu, HLR, 11, 376.

1.4.5. Vocativul masculin etimologic (sau analogic) în *-e*, este general în toate variantele literare: *oame* (< lat. *homine*): (CV, 60^{v}/14; CT, 123^{v}/21, CC^{2}, 449, 450, PH, 44^{r}/2; CN, 63^{v}/29, Moxa C, 357, 360; Ap. 1618, 50/40), *ome* (CPB, 278/20, CS^{1}, V, 38^{r}/16, 39^{r}/7), *drace* (CS^{1}, VI, 61^{1}/10), *Doamne !* (lat. < *domine*, PO, Bitia, 15/2), *Avrame !* (*ibid.*, 22/11), *Iacobe* (*ibid.*, 46/2), *Petre* (CPB, 107/18), dar *Petru* (CPB, 119/6), *împărate* (CS^{1}, XI, 90^{r}/10). Acest vocativ s-a extins şi la unele nume proprii feminine (*Marie !*, CPB, 445/10). Vocativul în *-e* s-a extins şi la nume proprii de locuri: *Egipte* (PH^{1}, 115^{v}/7), *Sirdue* (PH^{1}, 123^{v}/26).

Vocativul în *-ule* este o inovaţie apărută în secolului al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte şi el caracaterizează numai unele texte din acest secol: *învăţătoriule* (CT, 47^{v}/18; o singură atestare), dar *învăţătoare* (CT, 15^{r}/4, 25^{r}/23, etc. de 49 de ori în acest text), *fiiule* (CC^{2}, 271; de două ori; PO, 154/11), *bogatule* (CC^{2}, 448, 449), *legiuitorule* (CC^{2}, 437).

Deşi vocativul în *-(u)le* se întîlneşte în special în textele coresiene şi în cele provenind din zona Banat-Hunedoara, el apare pe la începutul secolului al XVII-lea şi într-un text nordic, în PH, sub forma *dzeule* (PH, 36^{r}/21, 25, 38^{r}/24; 43^{r}/1) şi *doamnele* (PH, 3^{r}/24, 15^{r}/17)[48], în acest text apare şi vocativul cu formă de nominativ *dzeu* (PH^{1}, 61^{r}/2, 70^{v}/5, 94^{v}/25), dar *doamne* (PS, PV, CP, CP^{1}, CP^{2} în pasajele corespunzătoare din PS, V, 4, XXIII, 15). Remarcăm faptul că în afară de PH celelalte texte rotacizante nu înregistrează vocativul în *-(u)le* (CV, PS, PV).

Pe la începutul secolului al XVII-lea acest vocativ îşi extinde sfera semantică afectînd chiar lexeme neanimate: *rugule* (CS^{1}, 60^{r}/1-2), *iadule* (CS^{1}, XI, 94^{v}/7), *pămîntule* (CN, 71^{r}/16) etc.

Vocativul în *-(u)le* concurează pe cel în *-e* în special la substantivele terminate în *-tor(iu) (legiuitoriu, mîntuitoriu, cetitoriu),* la adjectivele substantivizate (*bogat*, *iubit*, *păcătos*), la numele proprii terminate în *-u* sau *-l* (*Radu(l)*, *Sandu(l)*). În afară de aceste categorii, marea majoritate a subtantivelor păstrează în toată perioda cercetată vocativul în *-e*.

Vocativul identic cu nominativul de tipul *fiiul* (TS, 25^{r}/18, 78^{v}/2; FT, 3^{v}/16), *fiiu* (Prav. 1581, 209^{v}/14; PO, Bitia, 27/25), dar *fiiule* (*ibid.*, 43/29) caracterizează toate variantele literare din perioada analizată. În schimb, forma *fii*, mai apropiată de etimon (< lat. *filie*) este un arhaism chiar în secolului al XVI-lea; *fii* (CT, 71^{r}/3, 117^{r}/20, 156^{r}/8; CC^{2}, 52). Ea este înlocuită cu forma *fiiule* (PO, 154/11), rară în secolului al XVI-lea, dar din ce în ce mai frecventă după aceea, întrucît era mai clară, neputîndu-se confunda cu femininul *fie*. Vocativul plural cu formă de nominativ, care, firește, avea o intonaţie specifică, este destul de frecvent: *bărbaţi* (CV, 6^{r}/13, 23^{r}/2, 24^{r}/9, 36^{r}/11, 44^{v}/12-13, 45^{v}/1, 50^{v}/13-14; CPB, 19/6, 21/12-13, 24/7-8, 56/7, în total 23ocurenţe), art. *bărbăţii* (CPB, 17/2, 30/13), *fraţi* (CS, XV, 115^{v}/1,

[48] Cf. I. Gheţie, *Vocativul doamnele*, în LR, XV, 1966, nr. 3, p. 315-316, *idem* în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 156.

CPB, 24/8, 32/11, 64/6, 137/21; în total 21 de ocurențe), art. *Frații* ()CPB, 59/19, 268/6-7, 271/10, 272/3; în total 14 ocurențe, *îngerii* (CS[1], IV, 35[r]/1), *oamenii* (CS[1], IV, 35[v]/10).

Remarcăm, e asemenea, extinderea desinenței *-o* de la vocativul femininelor la cel al masculinelor de declinarea I în unele, texte: *Agripo* (CV, 36[r]/9, 37[r]/8), dar *Agripe* (CPr. 124/12, 257/17), *Thomo* (CC[2], 142), „o fericate *Aracleo* împărate" (CN, 4[r]/5), „*Bane Mihalcio* şi tu, *vistiar* Stoico, dau-vă ştire" (1600, Transilvania, DÎ, 126). Este o inovație pe care o întîlnim des şi după 1640, deşi azi, prin valoarea ei peiorativă, este evitată în limbajul îngrijit. În unele texte, chiar la masculinele terminate în *-a* apare vocativul în *-e*: *Zaharie* (CC[2], 190, CTd. 11[v]/11) prin tendința de încadrare a substantivelor de declinarea I la declinarea a II-a, după sensul gramatical.

Vocativul feminin în *-o*, cel identic cu nominativul şi cel pentru plural în *lor* nu oferă particularități față de perioada actuală. Ele se întîlnesc în tot felul de texte: *o,* Doamnă ! (VL, 131[r]). Substantivul *Satan(ă)* are la vocativ formele *Satană* (CT, Matei 7), *Satane* (CT, Matei 7) şi *Satano* (CC[2], 74; Densusianu, ILR, II, 94). Neavînd încă genul precizat, probabil formele *satană* şi *satano* proveneau de la forma *satană*, iar *satane* de la *satan.* Vocativul plural în *-lor* este prezent în textele din diferite regiuni alături de cel cu forma de nominativ: o, *iubiților* (VL, 107[r]) dar *frații* (VL, 116[v]), *fraților* (VL, 8[r]; CS[1], III, 11[r]/5; V, 37[r]/7), *oamenilor* (CS[1], II, 10[v]/1-2), *păcătoşiloru* (CPB, 287/4-5; CS[1], IV, 29[v]/1), *păgubitoriloru* (CS[1], I b, 5[v]/10-11) etc.

1.5. În concluzie, în perioada 1521-1640 în morfologia substantivului limbii române literare şi în graiuri au intervenit o serie de schimbări care privesc, în primul rînd, *distribuția* unor desinențe de număr cu consecințe asupra trecerilor de la o declinare la alta, de la o clasă de flexiune la alta, a articolului şi în distribuția desinențelor de vocativ (prin apariția şi difuziunea lexicală a lui *-ule*). Apoi tendința de regularizare a paradigmelor duce în unele variante literare la o mai mare simetrie în flexiune. Însă schimbările atestate în textele literare şi neliterare nu sînt fundamentale, cele mai multe dintre ele limitîndu-se la puncte periferice ale sistemului (ca de pildă, schimbările în distribuția desinențelor de vocativ *-e* şi *-ule*). Cu toate acestea, chiar dacă unele inovații sînt minore din punctul de vedere al *sistemului*, ele sînt deosebit de importante pentru *norma literară*, pentru normele regionale şi pentru evoluția ulterioară a lor.

BCU IAŞI CENTRUL DE CARTE VECHE

2. ARTICOLUL

2.0. Întrucît unele chestiuni privind articolul au fost discutate la flexiunea de caz a substantivului (**1.4.2.; 1.4.4.3.**) ne vom limita la prezentarea unor fapte neanalizate încă.

Absent din latina clasică şi contestat ca parte de vorbire distinctă de unele gramatici (care îl plasează în categoria mai largă a *determinării*), articolul hotărît din limba română veche prezintă o serie de trăsături caracteristice, care nu se întîlnesc în alte limbi romanice şi, unele dintre ele, nici în limba română modernă.

Apărut în latina populară sau în faza romanică primitivă dintr-un demonstrativ latin (*ille, illa*), *articolul hotărît* din română are drept caracteristică esenţială *encliza*, adică postpunerea lui faţă de substantiv (lat. *lupus ille (> illus)*, *bonus* > protoroman. **lupulu bunu* > rom. veche şi modernă *lupul* bun; lat. *capra illa* > *bona* > *capra bună* etc.) în comparaţie cu *procliza*, caracteristică limbilor romanice apusene (fr. *le loup,* it. *il lupo*, sp. *el lobo*; fr. *la chêvre*, it. *la capra*, sp. *la cabra*). În româna actuală, articolul hotărît este şi *proclitic*, dar numai la genitiv şi dativul unor nume proprii sau nume de rudenii (*lui Ion, lui Vodă, lui tata, lui mama*), situaţie pe care o găsim şi în limba română veche. Dar în limba veche întîlnim şi un articol feminin proclitic la aceste cazuri (*ei Maria* pentru *Mariei*) precum şi un articol postpus la masculine (*Radului* pentru *Radul*).

Iată cum se prezintă în textele vechi din perioada cercetată situaţia articolului:

În textele reprezentînd zonele în care *-u* final nu amuţise, articolul hotărît este *-lu*. El este notat atît de unele texte literare (ca de pildă CV)б cît şi neliterare: *capulu* (1592, Vrancea, DÎ, 176), *drumulu* la D(e)alu (id.).

În textele reprezentînd zonele în care *-u* final amuţise (după Rosetti, ILR, din secolul al XIII-lea, după Densusianu, HLR, II din secolul al XVI-lea) articolul hotărît este *l* la nominativ-acuzativ pentru substantivele de declinarea a II-a: *lucrul* (1521, Câmpulung, DÎ, 95, CS[1], IV, 31[r]/13), *împăratul* (id.), *domnul* (1599, Târgovişte, DÎ, 111), *galbenul* (1600, Bălgrad, DÎ, 144), *nepotul* (1587, Iaşi, DÎ, 160), *Neacşul* (1521, Câmpulung, DÎ, 95), iar la genitiv-dativ *lui*: *domnului* (CPB, 338/20).

În textele literare şi neliterare în care *-u* final latin sau analogic nu amuţise, articolul hotărît masculin era la nominativ-acuzativ *lu*, iar la genitiv-dativ *lui*: *îngerulu* (CV, 24[v]/11-12), dar *îngerul* (CV, 45[r]/9), *dracului* (CV, 64[v]/11-12). Multe texte prezintă folosirea în variaţie liberă a formelor în *l* şi chiar în zonele în care *-u* final amuţise, fapt explicabil prin tradiţia grafică la care se supuneau. La plural masculin era *-i*, la nominativ-acuzativ *lor* sau *loru* la genitiv-dativ: *dracii* (CV, 60[v]/13), *dracilor* (CPB, 447/18), *draciloru* (CPB, 186/8).

La substantivele (masculine şi neutre) de declinarea a III-a, articolul hotărît este, ca şi în limba actuală, *-le* (< lat. *ille*: *nomen ille* > *numele*): *părintele* (1600, Transilvania, DÎ, 130, 132), *numele* (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135; CPB, 10/6, 37/18, 43/19).

Substantivele feminine de declinarea I şi unele masculine primesc articolul *a* (< lat. *illa*), *voia* (1521, Câmpulung, DÎ, 95), *partea* (CPB, 234/7-8; 1587, Iaşi, DÎ, 160), *vlădica* (1594, Bozen, DÎ, 189), *popa* (CPB, 453/18; 1576, Gorj, DÎ, 99). La genitiv-dativul singular la substantivele comune masculine şi neutre, dar şi la multe nume proprii, articolul hotărît era enclitic: „am furat un cal al *Bălosului*" (1563-1564, Gorj, DÎ, 96), *Iancului* (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99), *Sărbului* (1599, Mehedinţi, DÎ, 125). În textele literare la numele proprii de persoane procliza este însă generală: *lui* Isau (PO, Bitia, 25.26), *lui* Cus (*ib.* 10.7), *lu* Hun (PO, Ishod, 31.2) etc.

Însă încă din secolul al XVI-lea şi în documentele particulare articolul antepus era mai răspîndit: zilele *lu* Alexandru-vodă (1573, Bistriţa-Vîlcea, DÎ, 97), feciorul *lu* Pătru (1600, Bălgrad, DÎ, 138), feciorul *lui* Văsiu (1591, Siret, DĂ, 172). De multe ori în aceeaşi sintagmă întîlnim atît procliza cît şi encliza articolului: *lui* Dumitraşco Mihu*lui* (1591, Siret, DÎ, 172).

La genitiv-dativul numelor proprii feminine apare şi articolul proclitic: *ei* (cu variantele *îi, ăi, ii*): „*lui* Tămaş şi fetei *ii* Mărie" (1593, Maramureş, DÎ, 205), „feciorul *îi* Măciucoaie" (1640, Iaşi, DII, I, 370), Vasilie *ăi* Îmbălvai (1636, Iaşi, DII, I, 342), fata *ii* Bejenească (1640, Iaşi, DII, I, 404; două atestări în acelaşi document), ginere *ăi* Drumoaie (*ibid.*,), dar şi ginerele Drumoai*ei* (*ibid.*, 407), valea *i* Cozmoaie (1649, DII, I, 424) etc.

În textele literare acest articol antepus este rar atestat, encliza fiind generală: „spuseră iară *ii* Tamar" (PO, 132/5), „muierii tale, *ii* Sara" (*ibid.*, 18/10), dar *Tamareei* (PO, 131/21), *Sarăei* (PO, 44/14, 52/14, 18, 57/19, 66/9, 82/5-6, 83/7).

2.1. *Articolul nehotărît* este, la singular, *un(u)* la masculine şi neutre şi *o* la feminine iar la genitiv-dativ masculin *unui*, feminin *unei* şi *unii*, ca în limba actuală: *un* om (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „într-*un* loc" (CPB, 452/1), *o* ţigancă (jud. Olt, 1591-1600, DÎ, 101). La genitiv-dativ masculin singular forma este *unui* („*unui* fecior, PO, 71/19"), iar la feminin *unei* (*unii*): „veşmintele *unii* vergure" (PO, 253/2)

La plural există o formă mai apropiată de etimon: *neşte* (< lat. *nescio quid*): *neşte* meşteri (1521, Câmpulung, DÎ, 95), *neşte* striini (PO, 105/20) şi alta care s-a impus în normele limbii literare *nişte* (*nişte* ţigani, 1593, Suceava, DÎ, 185), „*nişte* ascunse" (PO, 199/8). Acest articol se foloseşte nu numai pentru nominativ şi acuzativ, ci cu prepoziţii şi pentru genitiv-dativ „ziseră... a *neşte* bărbaţi" (CPr, 39).

2.2. *Articolul demonstrativ adjectival*, apărut mai tîrziu în limba română, are formele *cel* şi *cela* la masculin şi *cea* şi *ceêa* la feminin: locul *cela* strimtul (1521, Câmpulung, DÎ, 95), teiul *cel* mare (1576, Gorj, DÎ, 98), Dan *cel* mic (*ibid.*, 99), datoria *cea* veche (1595-1596, DÎ, 105), „şi la *ceea* mare" (CPB, 84/3). Genitiv-dativul feminin singular este *cei* nu *celei* (lat. **ecce + illaei > acel'ei > aceii > ceii > cei*): „zise cea mai mare *ceii* mai mici" (PO, 63/16, 27), „*ceii* mari era numele Liia, *ceii* mai mici era numele Rahial" (PO, 97/27, 28). La masculin singular formele sînt *celui* şi *celuia* (CPB, 18/21). La plural masculin pentru nominativ-acuzativ formele sînt *cei* şi *ceia*: „priatenului nostru *celui* iubit" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 173), „*cei* mai de demult" (*ib.*, 173), *celuia* (CPB, 18/21, PO, 111/26), *ceia* (CPB, 272/4). La feminin plural formele erau *ce(a)le* şi *ce(a)lea* pentru nominativ acuzativ şi *celor, celora* pentru genitiv dativul ambelor genuri: „poftele turcilor *ceale* ficleane" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 136), *cealea* (CPB, 33/6, 136/7, 385/11), *celea* (CPB, 238/20), „Spuse afară *celor* doi fraţi" (PO, 37/9), *celora* (CPB, 392/21) etc. Uneori formele de genitiv dativ sînt evitate prin forme de acuzativ cu prepoziţii: „Fum ponoslu vecinilor noştri, îngînare şi de batere gioc *a cei* de pregiur noi" (PH^1, 67^v/2).

O caracteristică a limbii române din această epocă este folosirea articulată a substantivului precedent precum şi a adjectivului care urmează articolului adjectival: „Smeriţi-vă suptu *mînra ceaea marea* a lu Dumnedzeu" (CV, 82^r/6-8), „Obrazu preemiţi fraţii miei, a *chinului celuia rreului* şi al *rrebdarieei ceiia lungiei* a prorocilor" (CV, 67^v/6-8), „*bunătatea ceaia deşartă*" (CTd, 193).

2.4. Articolul hotărît *-l(-lu)* nu este notat în unele texte reprezentînd diferite variante literare, ca urmare a nepronunţării lui în unele graiuri populare: „*sufletu* loru" (PS, 228/11), dar „*sufletul* lor" (CP^1, 218^v/l), „*sufletu* său" (CP^1, 39^r/16), „*potopu* apeei" (PO, 36/10-11); „*sprejenitoriu* mieu eşti tu şi *amistuitoriulu* mieu" (PH, 77^v/20-21); „în *răsăritu* soarelui"(MI, I, 175^r/16-17), „*fecioru* cu muma sa" (CPrav. 9^v/12-13), „*fiu* şi duhul svent" (FT, 2^v/8), „*fiiu* lui dumnedzău" (CTd, 56^r/13), „în *cîmpu* stăpînilor" (Moxa C, 405) etc.[49] Frecvenţa exemplelor de acest fel în texte reprezentînd diferite variante literare ne duce la ipoteza că ele se datoresc nu neatenţiei copiştilor sau deprinderii lor de a scrie o singură dată litere care se repetau la sfîrşitul unui cuvînt şi la începutul cuvîntului următor[50], ci pătrunderii involuntare a vorbirii copistului sau traducătorului în limba scrisă, mai îngrijită şi mai conservatoare, prin natura ei. Documentele particulare atestă frecvent acest fenomen: eu ban*u* Calotă (1599-1600, Sibiu, DÎ, 118), hotar*u* Ardealului (1600, Alba Iulia, DÎ, 152), *domnu* nostru (1595, Câmpulung, DÎ, 195).

[49] Pentru alte atestări, vezi Densusianu, HLR, II, 169.
[50] Părerea aceasta aparţine lui Densusianu, HLR, 11, 169.

2.5. La genitiv-dativul numelor proprii masculine articolul hotărît proclitic apare cînd cu forma *lui*, cînd cu forma *lu* în texte reprezentînd toate variantele literare[51]; *lui Dumnedzeu* (CV, 24^{v}/13), dar *lu Pavelu* (CV, 4^{r}/4; CPr., 90/16), *lui Dumnedzău* (Prav. 1581, 224^{v}/2); *lu Domnedzeu* (PO, 1/1, 3), dar *lui Moisi* (PO, 2/2), *lu Hristos* (CS^{1}, IV, 16^{r}/7), *lui Dumnezeu* (CS^{1}, XII, 99^{r}/3), *lu Por* (CI, 45^{v}), *lu Antonin* (Moxa, C, 361), *lui Nerue* (Moxa, C, 360), „Frica *lu* Dumnedzău" (PH^{1}, 14^{v}/22), dar „cu mînra *lui* Moiseiu" (*ib.*, 65^{r}, 11). Puține sînt textele care să nu prezinte întrebuințarea în variație liberă a celor două forme (de pildă, Prav.1581 care notează numai pe *lui* şi nu pe *lu*). Alternarea formelor în texte scrise de aceeaşi persoană duce la ipoteza exprimată mai de mult[52]: şi în perioada cercetată ca şi astăzi pronunțarea individuală oscila între *lui* şi *lu*. A doua formă este, fie o inovație apărută prin fonetică sintactică *Lui Ion* > *Lu Ion*, fie o rămăşița a unui vechi genitiv format cu *lu* < *illum*[53]. Spre a doua alternativă pledează frecvența fenomenului în documentele particulare: gura *lu* Ionu (1592, Vrancea, DÎ, p. 176), feciorul *lu* Vasilie (1587-1588, Moldova, DÎ, 162), *lu* Murgu (1587, Iaşi, DÎ, 160), *lu* Baboc (*ibid.*,), *lu* Ştefan (id.), dar *lui* Nicoară (id. 161), lucrul *lu* Mohamet-beg (1521, Câmpulung, DÎ, 95), au dat împăratul slobozie *lu* Mohamet-beg (id.).

Variația liberă între *lu* şi *lui* apare şi în sintagmele care exprimau lunile anului: „luna *lu Ghenuarie*" (CT, epilog, I), „luna *lu* Mai" (*ib.*), dar „în luna *lui Cuptoriu*" (CS^{1}, XI, 97^{v}/15), „în luna *lui Brumariu*, 14 dzile" (*ib.*, 97^{v}/17-18), „luna *lu iunie*" (PO, 1/4). Modalitatea actuală de exprimare a lunii (fără articol) este mult mai rară: luna *noiemvrie* (PO, 1/14).

În documente, dar şi în textele bisericeşti, se folosea pentru aceasta sintagme împrumutate din slavonă. Ele erau formule de încheiere a textului: „Mesita iulie" (PO, 11/26), „Pis *mi(s) a(v)* 25 d" (1576, Bolboşi – jud. Gorj, DÎ, 98), „Pis *mi(s) a(p)* 12 dni" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101), „V lĕt 7100, *mar(ț)* 15 dni" (1592, jud. Bacău, DÎ, 172), „*Pis mesița ghinar*, văleat 7139" (1631, Țara Românească, DRH, B, XXII, 317).

2.6. Unele substantive nume de persoane primeau uneori la masculin articolul hotărît enclitic la nominativ-acuzativ şi chiar la genitiv-dativ: *Neacşul* (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „un cal al *Bălosului*" (1563, 1564, jud. Gorj, DÎ, 96), *Iancului* (1579-1580, Oltenia, DÎ, 991), *Radului* (1597-1600, jud. Prahova, DÎ, 109), „dat-am zapisul la mîna *Arbănaşului*, nepotul Beresculuі din Glodeni" (1595-1596, Glodeni-Dâmbovița, DÎ, 105). Aceste forme apar alături de cele care s-au impus în normele limbii literare: *lui Tămăş* (1593, Maramureş, DÎ, 205), *lui Drăgan* (1593, Suceava, DÎ, 185), *lui Mihai*

[51] Vezi Densusianu, HLR, II, 170-172.
[52] *Ibid.*, p. 172.
[53] *Ibid.*, p. 172; S. Puşcariu, în ZRF, XLI, 76.

(1600, Transilvania, DÎ, 127).

Numele proprii de locuri cu formă de plural de tipul *Bucureşti, Iaşi, Tătăraşi, Ploieşti* nu apar încă cu articol de singular (*Bucureştiul, Iaşul, Tătăraşul, Ploieştiul*), ci numai cu articol de plural: „Hotarul *Tătăraşilor*" (1596, Piatra, Moldova, DÎ, 1593), „ţinutul *Iaşilor*" (1634, Iaşi, DRH, A, XXII, 19), ocolul *Botoşanilor* (1634, Suceava, DRH, A, XXII, 169), satul *Turcineştii* (1633, Bucureşti, DRH, B, XXIV, 130), satul *Cîndenii* (1634, Bucureşti, DRH, B, XXIV, 349) etc.

2.7. *Articolul genitival* are în majoritatea textelor literare forme variabile după gen şi număr ca şi în limba literară actuală (*al, a, ai, ale*). Forma invariabilă, mai rară, se întîlneşte în special în textele reprezentînd Transilvania de nord-est, Banat-Hunedoara şi Moldova[54]. Rareori ea apare şi în tipăriturile coresiene[55]: „a *Ieremiei* proroc" (CC^2, 545), „părăsitorii fămeilor şi *a* părinţilor" (CC^1, 176^v/10), „*a* lui Dumnezeu sînt fii" (CT, 64^r/25), „mişel *a* lui Hristos" (CPrav., 10^r/8) etc. Avem de a face cu o influenţă nordică, prin folosirea de către Coresi a unor texte provenind din regiunile de nord, iar în unele cazuri (ca de pildă, în ultimele exemple, cu o omitere accidentală a lui *-l*, datorită iniţialei cuvîntului următor[56]. În documentele particulare reprezentînd graiurile nordice, forma invariabilă *a* este generală: *a* (= *ai*, 1595, Suceava, DÎ, 196; 1596, Piatra, DÎ, 198, 1593, Sălişte, jud. Maramureş, BÎ, 204)etc.

Trebuie menţionat că şi în textele reprezentînd variantele literare nordice articolul în discuţie este variabil cînd însoţeşte un pronume posesiv sau un numeral, dar invariabil cînd precedă un substantiv în genitiv: *al treilea* pod (CV, 8^v/7), *al mieu* (CC, 18^v/14), *al mieu* (1590-1591, Moldova, DÎ, 167) *ai săişi* (CV, 13^v/2), *a1 doilea* rînd (Ap. 1618, 49/20), *al şeaptelea* (Ap. 1618, 49/41), *ai săi* (Ap. l618, 50/1), dar „Iacov, *a lu Dumnedzeu* şi *a domnului* şerb" (CV, 55^r/7-8), „valuri cumplite *a mării*" (Ap. 1618, 49/39), „suflete *a lui Dumnedze*" (AP. 1618, 45/27), „Eu, Ioanu *a* lui Tudosu" (1592, Vrancea, DÎ, 176), Eu, Ionu *a* Fati mic (*id.*) etc.

Aceste fapte pledează pentru ipoteza că într-o epocă mai veche articolul posesiv-genitival era peste tot variabil[57] şi că forma invariabilă reprezintă o inovaţie care afectează mai întîi numai contextele cu substantiv, nu şi pe cele cu numeral sau pronume posesiv. Forma de genitiv-dativ singular masculin a articolului variabil era *alui* (CPB, 143/20), iar la plural *alor(u)* (CPB, 311/5, 312/12): *alor noştri* (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 173). Forma *alei* nu este atestată.

[54] Cf. Gheţie-Mareş, *op. cit.*, 232-234; Gheţie, BD, p. 161-162.
[55] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 169.
[56] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 169.
[57] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 169.

2.8. *Omisiunea articolului hotărît* este întîlnită în cîteva cazuri care merită a fi semnalate privind normele limbii vechi şi moderne.

Mai întîi, în combinaţie cu adjectivele posesive postpuse substantivele ce denumesc grade de rudenie nu se articulează: „*ginere-miu*" (1521, Cîmpulung, DÎ, 95), „*frate-miu*" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107), „*frăţîne-miu*" (*ib.*, 107), „*frăţîne-său*" (1600, Moldova, DÎ, 142), „*tată-tău* şi *mumă-ta*" (CS[1], XII, 99[v]/9-10), „*tătîne-său*" (*ib.*, XI, 90[v]/16-17), „cu *surori-me*" (*ib.*, VI, 61[r]/6), „*mîni-sa*" (*ib.*, 61[v]/2), „*a tătîne-miu*" (1631, Ţara Românească, DRH, B, XXIII, 399).

Considerată o trăsătură a „genului personal" în limba română, această întrebuinţare prezintă o concordanţă frapantă cu cea din dialectele italiene de sud şi din limba sardă (cf. napolitan *frate duo*, calabrez. *soruta, frate mo*, în comparaţie cu it. central şi de nord *tuo fratello*, fr. *ton frère*, sp. *tu hermano*, port. *teu irma*, cu adjectivul posesiv antepus: vezi C. Frâncu, *Geneza*, p. 59).

De asemenea, articolul lipseşte cînd substantivul este precedat de adjectivul nehotărît *tot*: „în *toate* dzile" (CS[1], III, 11[r]/7, 14[v]/7, 11, V, 38[v]/1; PH[1], 32[r]/7), „mainte de *toate veacure*" (CS[1], XII, 102[v]/2-3).

Aceste construcţii apar alături de cele care s-au impus în limba literară, adică cele cu substantivul articulat „*den toate oraşele*" (1521, Cîmpulung, DÎ, 95), „*pre toate rudele*" (1579-1580, Oltenia, DÎ; 99), „de *toate fărădelegile*" (PH[1], 33[r]/21), „prin *toate satele*" (CS[1], XI, 90[v]/14-15), *toate bucatele* (1582, jud. Dâmboviţa sau jud. Prahova, DÎ, 101), „în *toate* lunile" (1599, Târgovişte, DÎ, 111).

3. ADJECTIVUL

Adjectivul, care din punct de vedere flexionar are numeroase analogii cu substantivul, nu oferă prea multe particularităţi specifice în perioada 1521-1640 faţă de perioada preliterară şi de cea de după 1640. Schimbările pe care le vom menţiona mai jos se petrec în puncte slabe, de obicei periferice, care privesc un număr mic de adjective:

3.1. Calificativele *mare* şi *tare* au în unele texte literare reprezentînd diferite variante literare dar şi în unele documente forme invariabile, identice la sg. şi pl.: „*mare* giudecăţi" (PO, 198/18), „*mare* învincături" (PO, 174/4), „să nu seţi mai *mare* decît el" (CPr. 441/19), „44 de vaci *mare*" (1588, m-rea Galata, DÎ, 165), boi *mare* (*ibid.*,), iape *mare* sterpe (*ibid.*,) „*tare* să fiţi" (CPr., 421/12-13), *tare* şi putearnici (1587, Iaşi, DÎ, 160), „*tarele* mîni" (CC[2], 558), „*netare* semu noi" (CS[1], XV, 120[v]/10) etc.

Ele sînt rare în raport cu formele variabile, mai clare şi mai regulate: „glasure *mari*" (CT, 53[v]/2), „împăraţi *mari*" (CP[1], 261[r]/18; CN, 64[r]; PS, 284/12), „împăraţi *tari*" (CP[1], 258[v bis]/18; PS, 284/13); „ceia ce sînt *tari*"

(CV, 33^{r}/10; CPB, 333/12-13), „mînule braţelor lui vor fi *tari*" (PO, 175/12), „lucrure *mari*" (CN, 18^{v}/l), fraţi *mai mari* (1599-1600, Craiova, DÎ, 118), mai *mari* fraţi (*ibid.,* 117); *mari* (CPB, 61/17, 442/18; CS^{1}, V, 52^{r}/12, IV, 22^{v}/2), *marii* (CPB, 238/21, 203/18, CS^{1}, I b, 4^{r}/2).

Pe la 1630-1640 forma *mari* intră în normele limbii scrise din toate provinciile româneşti, deşi forma invariabilă *mare* se mai menţine cu frecvenţă redusă pînă tîrziu.

3.2. Adjectivele cu tema în *c-*, *g-* mai prezintă uneori la feminin plural forme în *-e*: „groape *adînce*" (CN, 8^{v}); „hainele *lunge*" (CN, 30^{v}) etc.

Mult mai frecvente în toate textele literare sînt formele cu *-i*, impuse în normele limbii literare de mai tîrziu: „*largile* uşi" (CT, 12^{v}/19), „cărări *largi*" (1600, Transilvania, DÎ, XXVI, 250^{r}/5), „dobitoace *mici*" (PO, 86/21, 165/12).

3.3. Normele lingvistice din perioada 1521-1640 din toate regiunile prevedeau păstrarea lui *-l-* la pluralul masculin al adjectivelor *gol* şi *sătul*: *goli* fi-voru (CV, 60^{r}/11), „ei sînt *goli*" (PO, 19/8), „mulţi era *goli*" (CC^{2}, 405), „oameni *goli*" (CN, 5^{r}, 10^{r}, 5^{v}), „*goli* fiind" (CPr., 148/20); „*goli* şi negri" (CS^{1}, 55^{r}/2), *sătuli* (1599, Târgovişte, DÎ, 112).

Formele *goi* şi *sătui*, impuse în limba literară modernă, nu-s încă atestate[58].

3.4. Adejectivul *roşu* prezenta două variante ale radicalului: una mai frecventă: *roşi-* (cu următoarele forme *roşiu*, *roşie*, *roşii*): „veşmînt *roşiu*" (CT, 63^{v}/5), „vin *roşiu*" (CN, 12^{v}), „pămînt *roşiu*" (Moxa C, 346/34), covor *roşiu* (1588, M-rea Galata, DÎ, 163), Marea *Roşie* (Moxa C, 349/25), *roşie* (PO, 84/24, 134/3, 8), „4 poale de adamască *roşii*" (*ibid.,* 164), şi alta extrem de rară; *roş-*: *roşul,* (TS, 57^{v}/1), postav *roş* mohorît (1594, Bozen, DÎ, 193), racut *roş* (*ibid.,*); forma *roşe* < lat. *rosea* nu este atestată în textele literare, ci numai în documentele particulare: „cadife *roşă*": cu velarizarea lui *-e* (1594, Bozen, DÎ, CI, 2^{v}/12, 16).

3.5. Femininul plural al adjectivului *nou* nu cunoaşte în niciun text forma analogică *noi* (*haine noi*), ci numai forma etimologică *nouo*: *noao* (CP^{1}, 55^{r}/2, 73^{r}/4, 185^{v}/6, 188^{v}/14, 253^{v}/9; PS, 56/11, 75/15, 199/9, 202/9, 275/4, 207/5; MI, II, 186^{r}/l3), *noaole* (CT, 29^{v}/9), „4 covoare scumpe *noauă*" (1588, M-rea Galata, DÎ, 163). În TS apare forma *nove* (TS, 47^{v}/23), cu *u̯* > *v*, fapt care atestă un strat bănăţean al acestui text. Forma *noi* nu apare nici în documentele din perioada cercetată, generală fiind forma *noauă* (1588, M-rea Galata, DÎ, LXXII, 3^{r}/15) etc.

[58] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 108.

3.6. În ceea ce priveşte gradele de comparaţie (comparativul şi superlativul) ale adjectivelor (şi adverbelor), acestea se formează analitic:

1. comparativul cu *mai* (< lat. *magis*) + adjectivul sau adverbul la gradul pozitiv sau comparativ: *mai mari* fraţi (1599-1600, Craiova, DÎ, 117);

2. superlativul absolut cu *prea* (< lat. *prae*), *mult* (< lat. *multum*) şi *foarte* (< lat. *fortis*): *prea* oameni mari (PO, Bitia, 17.20), „da ai noştri *prea iubiţi* fraţi" (1599, Târgovişte, DÎ, 113), „la ai noştri *prea iubiţi* şi de la inimă fraţi" (*ibid.*, 111), *prea iubiţi* dragi mai mari fraţi (1599-1600, Craiova, DÎ, 117), „la ai mei cinstiţi şi *prea iubiţi* şi dulci şi dragi părinţi mai mari" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 119), *prea mai mare* credinţă (1591, Siret-Suceava, DÎ, 172), *foarte* bine (1593, DÎ, 186), *foarte* drag (1593, DÎ, 186), *foarte* reale (PO, Bitia, 41.19). Construcţiile intensive cu *foarte* fără adjectiv sau adverb sînt frecvente „turcii încă *foarte* nevoiesc" (1599, Târgovişte, DÎ, 112), „Ci *foarte* ne rugăm domnilor-voastre" (*ibid.*, 113), „*foarte-mi* trebuiescu" (1599-1600, Craiova, DÎ, 118), „*foarte* se strîng turci *mulţi*" (1599, Târgovişte, DÎ, 111). Superlativul cu *mult* (< lat. *multum*), apărut în latina populară şi moştenit în afară de română şi de alte limbi romanice (italiană, spaniolă, portugheză, franceza veche), prezent pînă azi şi în dialectul aromân, este de asemenea atestat „ne seţi priiatini *multu*-nedejdiuitori" (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 174), *multu* eşti înţelept (1600, Transilvania, DÎ, 129).

Dislocarea sintactică a adverbului *foarte* de adjectiv sau de adverb sau folosirea acestuia singur arată că formaţia cu *foarte* nu era complet gramaticalizată, că acest adverb mai păstra sensul său din latină, nefiind total desemnatizat.

Mai rar ideea de superlativ se exprimă şi cu adverbele *tare, destul*, şi cu locuţiunea *fără măsură* „tare sănteţi aşa trişti" (PO, Bitia, 40/7), „pămîntul înaintea lor *destulu*-i mult" (*ibid.*, 34/21), „*fără măsură* multă pîine" (*ib.* 41/49), „*urgie fără de măsură*" (CS[1], V, 44[v]/1), „*dureare fără seamă*" (CS[1], XIV, 112[v]/15).

3.6.1. Superlativul relativ se formează ca şi în limba actuală din comparativul cu *mai* precedat de articolul adjectival *cel, cea, cei, cele*: „şi zise *cea mai mare* ceii mai mici" (PO, 63/16, 27), „Şi *cea mai mare* născu fecior" (PO, 64/10-11), „*Cea mai mică* încă născu fecior" (PO, 64/13). În aceste exemple elipsa substantivului *fata* aduce substantivizarea adjectivului la superlativul relativ.

Valoarea de superlativ se exprima, ca şi astăzi, şi prin mijloace lexicale: *dumnedzeul dumnedzeilor* (CS[1], XI, 91[r]/7-8), *muncile muncilor* (*ib.*, XIV, 112[v]/16-17).

BCU IAŞI CENTRU UNIVERSITARY

4. PRONUMELE

4.1. ***Pronumele personale*** au, în general, aceeaşi structură ca în limba literară actuală, însă există o serie de particularităţi (arhaisme, inovaţii, generalizări, sau restrîngeri ale întrebuinţării) demne de relevat.

4.1.0. Pronumele de persoana I şi a II-a singular, descendente ale lui lat. *ego* şi *tu*, au la nominativ formele *eu* (şi *ieu*), *tu*, iar la acuzativ, în afară de formele impuse în normele limbii literare (*mine, tine*), forme mai apropiate de etimon *mene* (< lat. *me* + particula cu origine obscură *-ne*, prezentă şi la *sine, cine*), dar şi forme cu *-i-* (*mine, tine*), impuse în normele limbii literare: *mene* CPB, 64/7, 1582, jud. Dâmbovița sau jud. Prahova, DÎ, 100), dar *mine* (CPB, 161/9, 218/15; în acest text *mene* apare de 4 ori, iar *mine* de 24 de ori), *mine* (jud. Vâlcea, DÎ, 151), *tinre* (PH, 5^{v}/11, 16^{r}/22, 19^{v}/7), *tiînre* ((PH, 3^{r}/24, 3^{v}/2, 5, 19, peste 100 de ocurenţe cu *tinre* şi *tiînre*), *tine* (CPB, 109/6, 25, 384/6, 32 ocurenţe; 1521, Câmpulung, DÎ, 95; şi în CPB, PH şi alte texte rotacizante, în documentele din DÎ, forma *tene* nu apare, ceea ce înseamnă că forma impusă în limba literară modernă era generalizată).

La persoanele I şi a II-a plural formele de nominativ-acuzativ sînt *noi, voi*, iar la dativ formele accentuate erau *noao* (CPB, 59/16, 63/16, 75/16, de 40 de ori în acest text), *noauo* (PH^{1}, 3^{r}/9, 50^{r}/21, 56^{r}/18, 102^{r}/1; 1592, M-rea Moldovița, DÎ, 172), *nao* (CPB, 351/6), *noa* (PH^{1}, 38^{r}/4, 95^{r}/21), *nuauo* (PH, 39^{v}/24; 1595-1596, Glodeni, jud. Dâmbovița, DÎ, 106), *nuao* (CPB, 352/15), *voao* (CPB, 7/9, 17/5, 24/8, de 88 de ori în acest text) etc. Formele cu *-ă* (*nouă, vouă*) nu sînt atestate în nici un text consultat.

Formele neaccentuate erau pentru pers. I sg.: *mi, mi-, -mi-*, rar *îmi* (ca inovaţie), Ac.: *mă, mă-, -mă-, -mă*; *m-, -m-, -m*. Pentru pers. a II-a: *ţi, -ţi-, -ţi, ţ-*, rar *îţi* (ca inovaţie), Ac.: *te, te-,-te-, -te*. La plural pers. I: D: *ne, ne-*, şi *ni-, -ne-* (şi *-ni-*); Ac.: *ne-, -ne, -ne-*. La pers. a II-a pl.: D: *vă, vă-, v-, -vă*; Ac.: *vă, vă-, -vă, v-, -v-*. Aceste forme fie erau *antepuse* verbului, pronumelui neaccentuat sau conjuncţiei morfem, fie *intercalate* în componentele formelor verbale (poziţie mediană), fie *postpuse*: „*te* rog" (PO, 44/18) eu *te*-amu scos (PH, 69^{v}/11), mînia-*te*-veri pre noi (PH, 72^{v}/6), „întoarce-*ne*" (PH, 68^{v}/8), fie ca morfem pentru reflexiv sau pronominal: „*mă* rog" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120).

Pronumele personal de persoana a III-a are ca forme accentuate: pers. a III-a sg.: masculin: N-Ac.: *el* şi *ea*; G-D: *lui*; feminin: N-Ac.: *ea* şi *ia*; G-D: *ei* şi *iei*; pers. a III-a pl.: masculin: N-Ac.: *ei* şi *iei*; G-D: *loru* şi *lor*; feminin: N-Ac.: *ele* şi *eale*; G-D: *loru* şi *lor*. Pronumele personal de persoana a III-a (descendent al lat. *ille, illa, illud* (> lat. pop. *illu, illa*) avea următoarele forme neaccentuante: pers. a III-a sg: masculin şi feminin: *i, i-, -i-, -i* (mai rar, ca inovaţie *îi-*); Ac.: masculin: *l, l-, -l-, -l* (mai rar, ca inovaţie *îl-*), feminin: *o, -o, -o-, -o*; pers. a III-a pl.: masculin: *i, i-, -i-, -i* (mai rar, ca inovaţie *îi-*),

BCU "IONEL I. BRĂTIANU" / BERT LIBRARY

feminin: *le-, -le-, -le*. Mulțimea formelor este dată de poziția față de verb sau pronume sau conjuncție: *independentă* (pre io (= unde) *i* va fi voia (1521, Câmpulung, DI, 95), *proclitică* (*l*-am făcut (1579, M-rea Bistrița, DI, 97), *mediană* (pusu-*l*-ai (PH, 5^{r}/7), izbăvitu-*l*-ai (PH, 63^{v}/2) sau *postpusă* (să ni-*l* dea, să-*l* scoață (1600, Târgoviște, DI, 112, 113).

În documente, poziția proclitică și mai ales cea postpusă erau mai frecvente decît poziția mediană care apărea în special în textele religioase în intercalări în forme verbale compuse cu auxiliarul postpus, forme care apăreau la început de frază sau de propoziție, căci aceste structuri nu puteau să înceapă cu o formă atonă de pronume sau cu un auxiliar. Din poziția postpusă, după amuțirea lui *-u* final au rezultat formele cu *î* protetic, inovație apărută în secolul al XVI-lea, care se răspîndește în secolul următor: „de *cîndu-i* uricul" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174) > „de cînd *îi* uricul").

4.1.1. Formele cu *î-* protetic ale pronumelor personale și reflexive sînt înregistrate numai de cîteva texte din secolulul al XVI-lea și din primele decenii ale secolului al XVII-lea[59]: „*îl* credem" (FT, 2^{v}/7), „morții săi *îi* va învia" (FT, 1^{r}/4), „*îm* păru" (CP^{1}, 136^{r}/13), „*îm* părea" (CP^{1}, 234^{r}/2), „*îm* iaste unchiu" (Prav. 1581, 227^{v}/1), „*îmi* iaste unchiu-mic" (*ib.*, 227^{v}/7), „*îm* pare" (*ib.*, 240^{r}/4), „*îl* va luoa" (*ib.*, 228^{r}/5), „*îl* chemăm" (Prav. 1581, 230^{v}/11), „*îlu* cinstimu și *îlu* măirimu" (Prav. 1581, 219^{v}/3), „*își* sînt (Prav. 1581, 227^{r}/l, 219^{r}/17), „*îi* zise" (1600-1625, GCR, 64/8), „*îi* spuse" (*ib.*, 67/13, 29).

Această inovație, datorată schimbării de la encliza la procliza formelor atone și amuțirii în unele regiuni a lui *-u* final[60], se generalizează treptat după 1640 în limba literară[61], căci cele mai multe texte din perioada pe care o analizăm nu o notează (de pildă, textele rotacizante, cea mai mare parte a tipăriturilor coresiene, PO, TS, CTd., CN, Moxa C, Varlaam, L. Eustratie, Prav., MI, CB). Ea este specifică mai întîi zonei Banat-Hunedoara și apoi zonelor Muntenia-Transilvania de sud și Moldovei unde apare notată și în documentele particulare de la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea[62].

4.1.2. Generalizarea formelor neaccentuate de plural *ni, vi, li* este în plină desfășurare în perioada 1521-1640, formele vechi mai apropiate de etimon *ne, nă,* cu velarizarea lui *e*), *vă, le, lă* (cu velarizarea lui *e*); *ne* se cade etc. aflîndu-se în regres în aproape toate variantele literare după 1600.

---

[59] Cf. C. Frâncu, *Formele verbale și pronominale cu î- protetic în limba română*, în „Dacoromania. Jahrbuch für ostliche Latinität", V, 1979-1980, Freiburg, 1982, p. 81-82; I. Gheție în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, 1982, 309; I. Rizescu, *Contribuții la istoria pronumelui în limba română*, în SCL, XV, 1964, nr. 6, p. 749-753.

[60] Cf. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 83-84.

[61] *Ibid.*, p. 82-86.

[62] *Ibid.*, p. 82-86.

Formele *ne* pentru *ni, le* pentru *li*, care azi nu sînt literare, sînt singurele cunoscute în CV, PS, PV, PH, CPr., CP[1], FT, CT, TS, CB, CPrav., CCat, CL, GB, MI: „*lă* se cădea" (CV, 31[v]/1), „*le* se cade" (CPr., 119/4), „nu *ne* se cade" (CPr., 188/21), „*ne* se pare" (CT, 119[v]/15), „nu *vă* se pare" (CT, 148[v]/5) etc.

Formele noi apar, alături de celelalte, în tipăriturile coresiene în PO, CS[1], CTd., CN, Prav. 1581, Eustratie, Prav., Varlaam, L. : „*ni* să cuvine!" (Prav. 1581, 238[v]/8), „*li*-e voia (PO, 117/24), „*li* e lor nădejdea" (CC[2], 412), „*ni*-i capul nostru" (CS[1], 122/14), „nu *ni se* cade" (CS[1], 124/13), „*ni* să împlu" (Moxa, C, 354/28), „*li* să cade" (Ap. 1618, 50/34), „*li* să cruță" (Ap. 1618, 49/40), dar „*vă* să cade" (Ap. 1618, 46/15, 26), „*le* să legă limba lor" (CTd., 40[r]/8)etc.

La apariția și răspîndirea formelor de tipul *ni, vi, li* au contribuit atît factori fonetici (prin disimilarea lui *e* cînd în cuvîntul următor exista un *e*: *le se cade* > *li se cade*)[63], cît și factori morfologici (analogia cu formele de singular cu *-i* (*mi, ți, îi*) de la dativ.

În tot cazul, inovația este înregistrată începînd cu 1580-1581 în texte reprezentînd toate variantele literare (muntenească, bănățeană-hunedoreană, nord transilvăneană, moldovenească). În documente ea este atestată cam în același timp în Țara Românească, Moldova și Transilvania: „să *ni*-l dea" (1599, Târgoviște, DÎ, XVIII, 2[r]/6), „*li*-e milă" (*ib.*, 2[r]/20), „să *li* să facă" (1597, Suceava, DÎ, CVIII, 6), „să *li* plătească" (1587, Iași, DÎ, LXIX, 16), „nu *li* (se) cade" (DÎ, 1600, Bălgrad, 1[r]/8).

Vocativele *tu* și *voi* apar în puține texte: „Bane Mihalcio și *tu*, vistiiar Stoica, da-vă în știre" (1600, Transilvania, scrisoarea lui Mihai Viteazul către solii săi la împăratul Austriei, DÎ, 126), *tu !* (PH[1], 4[r]/15, 8[v]/25, 99[r]/10; CPB, 12/17; 42/1), *voi !* (CPB, 79/7, 350/14, 387/114, 388/8).

4.1.3. Una din cele mai importante trăsături ale morfologiei pronumelui personal în perioada 1521-1640 este concurența între *el* < *ille* și *âns(u)* (< lat. *ipse* > **ipsu*), care are ca rezultat învingerea ultimului de către primul.

Spre deosebire de limba actuală, în care urmașul lui *ipse* se întrebuințează numai precedat de prepozițiile *dintru, întru* (*dintr-însul, într-însul*), în limba celor mai vechi texte românești el putea să apară și cu alte prepoziții (*către, cu, de, de pre, derept, după, pre, spre*) fiind în variație liberă cu *el* în texte reprezentînd toate variantele literare: *cu rusul* (CV, 6[v]/13, 17[v]/6, 32[v]/6; PS, 97/6; MI, II, 189[r]/15), cu *nus* (VL, 24[r]), *cu nusul* (CPr., 120/9; CT, 8[r]/8, 9[r]/9, 26[r]/1; de 81 de ori în CT; CPB, 50/20, 51/20, 67/2, 89/16, 110/15, 18 ocurențe; CL, 32[v]/17; MI, I, 182[v]/5; Prav. 1581, 273[r]/4), *cu nus* (CT, 61[r]/7), *cu nuns* (TS, 102[r]/9, 102[v]/11), *cu nusa* (FD, 474[v]/6; CPB, 401/9 Prav. 1581 229[v]/12; VL, 30[v]), *cu nunsa* (FD, 467[r]/1), cu *nuși* (CPB, 6/12-13, 157/2-3, 158/16), *cu nușii* (CPB, 29/9, 39/3, 17 ocurențe; CV,

[63] Cf. Densusianu, HLR, II, 182.

15^{v}/13, 16^{v}/l, 41^{v}/5), *cu nuşii,* (CS^{1}, XIV, 113^{r}/15), *cu nunsul* (Moxa C, 36), *cu nuşii* (VL, 27^{r}), *cu nuse* (CPB, 103/10), *cu înşii* (PO, 275/6); (CPr., 130/6; FD, 557^{v}/5-6; CT, 16^{v}/21, 55^{v}/10, 59^{r}/23), *de însul* (PO, 297/4), *către-însul* (CT, 47^{v}/17, 63^{r}/2, 70^{r}/3; PS, 158/14), *către nus* (PH^{1}, 82^{r}/12), *dentr-înşii* (CV, 26^{v}/10-11; CT, 64^{v}/10, 77^{v}/1), *într-înşii* (CV, 33^{r}/3; CT, 77^{v}/1, 114^{v}/24), *pre însul* (PO, 316/25, 317/17) *prinşi* (VL, 108^{r}), *prinsul* (CT, 94^{r}/5, 104^{v}/l, 121^{r}/3), *prinşii* (CT, 92^{r}/4, 135^{v}/4, 149^{v}/20), *sprinsul* (CT, 154^{r}/4, 174^{v}/4), *spri-însu* (CV, 20^{v}/14, 33^{r}/12, 49^{v}/4; CPr., 121/5), *dup-îns* (Moxa, C, 360), *dup-însul* (Moxa C, 360), *spr-înse* (VL, 153^{r}), *spr-înşii* (Moxa C, 364), *prenşii* (MI, II, 188^{v}/7). În documentele particulare formaţia *cu nusul* este rară şi ea se întîlneşte numai în cele care reprezintă graiurile de tip moldovenesc: lăcuind *cu nusul* (= cu dînsul, 1593, DÎ, 180), să-şi întrebe *cu nusul* (1595, Cîmpulung, DÎ, 195), „să meargă *cu nus* (1626, Moldova, DRH, XIX, 146).

Menţionăm că *însul* nu apare decît la *acuzativ* şi întotdeauna cu prepoziţii, pe cînd *el* este frecvent şi în celelalte cazuri, avînd deci o extensiune mai largă şi un randament funcţional mai mare, astfel încît *el* ajunge să-l învingă pe urmaşul lui *ipse*; pe la 1620-1640 frecvenţa acestuia din urmă scade, el îmbinîndu-se mai ales cu prepoziţiile *de*, *dintru* şi *întru*, posibilitate pe care a păstrat-o pînă azi: *dentr-însa* (Moxa, C, 364), *într-însul* (Moxa, C, 353), *la dînsul* (Moxa, C, 356), *la dînşii* (Moxa, C, 365).

Îmbinarea *de* + *însul* > *dînsul* este relativ rară în primele texte româneşti, dar frecvenţa ei creşte pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei cercetate. Ea este mai frecventă în textele reprezentînd variantele nordice ale limbii literare: „*la dînsu*" (CV, 15^{v}/12), dar „la *el*" (CPr., 101/2, în pasajul corespunzător din *Faptele Apostolilor*, XXI 8), *dînsul* (CV, 32^{r}/5-6; 52^{r}/1; CT, 17^{v}/5, 24^{r}/21, 79^{v}/7; PO, 252/8, 297/8), *dîns* (TS, 71^{r}/13, 83^{r}/13, 85^{v}/1, 86^{r}/18), *dins* (Prav. 1581, 205^{r}/10, 240^{r}/16), *dinsă* (Prav., 1581, 230^{r}/4), *dînşi* (CV, 12^{v}/6), *dînşii* (CV, 15^{v}/6), *dinse* (Prav. 1581, 261^{v}/5, 6) etc. Ea se gramaticalizează treptat şi rămîne pînă astăzi în regiunile nordice sinonimă cu pronumele personal *el, ea*.

Această îmbinare s-a impus în normele limbii literare moderne, însă ea are în varianta muntenească o nuanţă reverenţială, pe cînd în varianta moldovenească această nuanţă nu există (*dînsul* fiind sinonin cu *el*). Documentele particulare şi oficiale sînt concludente în acest sens: „iară de *dînsul* noi perim acum" (1599, Cîmpulung, DÎ, 112), „va grăi domnealui cu *dînşii*" (1600, Transilvania, DÎ, 136). În ambele citate pronumele are sens reverenţios.

4.1.3.1. În Evul Mediu, ca urmare a stratificării sociale, se creează *pronumele de politeţe* sau *de reverenţă* şi formaţiile echivalente, iar documentele particulare şi oficiale înregistrează frecvent forme şi construcţii de politeţe atît pentru persoana a II-a cît şi pentru persoana a III-a şi chiar pentru persoana I. Acestea apar începînd cu primul text în limba română, *Scrisoarea lui Neacşu* (1521): „dau ştire *domniei tale*" (1521, Cîmpulung,

DÎ, 1521), „Eu spui *domniei tale*, iară *domniia ta* este înțelept și aceste cuvinte să ții *domniia ta* la *tine* să nu știe oameni mulți și *domniile-voastre* să vă păziți cum știți mai bine" (*ibid.*,), „să știi *domniia ta* că are frică mare Băsărab de acel lotru de Mahomet-beg, mai vîrtos de *domniile voastre*". Este vizibilă nuanța de reverență prin folosirea lui *domniia ta* în loc de *tu*, dar și de atenuare a acesteia prin exprimarea „să ții *domniia ta la tine*" (prin folosirea pronumelui de reverență *domnia ta* alături de pronumele personal *tine*).

În celelalte documente ulterioare numărul atestărilor este impresionant pentru persoana a II-a singular și plural: *domneta* (1594, Bozen, DÎ, 181), *domneta* (1600, Transilvania, DÎ, 128), „fiul *dumneatale*" (ib.), „voia *domneatale*" (ib.), „să-i dai *domneata*, iară *domneata* ce vezi pohti de la mine, cu totu-ți voiu da *domnetale*" (*ibid.*,), „las să fie pre voie *domnetale* că să cunoște cum este mai bine, să fie tot după *domneata*" (*ibid.*,), „*măriia dumitale*" (1596, Piatra, DÎ, 198); *dumneavoastră*: „să fiți *dumneavoastră* sănătoși" (1594, Transilvania, DÎ, 120), *domnilor-voastre*: „noi frații *domnilor-voastre* dăm știre" (1599, Târgoviște, DÎ, 111), „ne rugăm *domniilor-voastre*" (*ibid.*, 113), frații *domnilor-voastre* (*ibid.*, 113), „tremețu *domnilor-voastre*" (1600, Craiova, DÎ, 117), veți întreba *domniia-voastră* (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120) etc.

La persoana a III-a formele de tipul *dumnealui, dumneasa* și formațiile *Domnia lui, Domnia sa, Măria sa, Măria lui* sînt de asemenea frecvente în documente: „între *dumnealui* și între ieșitul *dumisale*" (1593, DÎ, 181), *dumilorsale* (1637, Iași, DÎI, I, 1353), „Ce se-au tîmplat între *domnealui* și grădinariul" (1600, Transilvania, DÎ, 135), „ar fi *dumnealui* Mihail voievod" (*ibid.*,), „*dumnealui* au socotit" (1600, Transilvania, DÎ, 126), „*domniia-lui* este sănătos" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120), „au dat *domnii-lui*" (1600, Transilvania, DÎ, 134), *Măriei-lui* (*ibid.*,), *Măriia lui* (*ibid.*,), *Domniia-sa* Pătru-vodă (1593, DÎ, 178), „tuturor sveatnicilor *domnii-sale*" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174), „împăratul *măriei lui*" (1600, Transilvania, DÎ, 130, 132), „părintele *mării lui*" (*ibid.*, 130, 132, 136), „țara *măriei lui*" (*ibid.*, 132).

În actele diplomatice referitoare la încheierea tratativelor dintre Mihai Viteazul și împăratul Austriei Rudolf al II-lea apar și alte construcții de reverență: „cum va fi voia *împărăției lui*" (1600, Transilvania, DÎ, 130, 132), „*împărăția lui*" (*ibid.*, 132).

Pentru persoana I, în actele oficiale de la curtea suveranilor apar construcții de tipul: *domnia mea* („au venit naintea *domnii meale*" (1600, Transilvania, act de la Mihai Viteazul), „pus-am mena *domniia-mele*" (1583, Iași, DÎ, 157, document semnat de Petru Șchiopul), *împărăția mea* („să ne trimeț răspunsu pre aceste cuvente la *împărăției mea*" (1600, Transilvania, DÎ, 129; mesajul împăratului Austriei, Rudolf al II-lea adresat domnului Mihai Viteazul); cartea *domniei meale* (1628, Iași, DRH, XIX, 493; document de la Miron Barnovschi), *domniia mea* au crezut (*ibid.*, 495, 514)

4.1.4. O altă trăsătură a morfologiei pronumelor personale din perioada 1521-1640 este întărirea formelor accentuate de dativ şi acuzativ cu *-şi* (< lat. *sibi*), pronume reflexiv, rezultînd astfel forme de tipul *mieşi, ţieşi, mineşi, tineşi, luişi, eişi, eluşi, eaşi, noişi, voişi, nouaşi, vouaşi, loruşi, eişi, ealeşi*[64], multe dintre ele cu valoare de pronume de întărire (cu sensul de „chiar"). Formele caracterizează mai ales tipăriturile coresiene şi PO, deci textele reprezentînd variantele literare sudice (Ţara Românească - sud-estul Transilvaniei şi Banat-Hunedoara), lipsind din textele rotacizante, din Prav. 1581, TS, MI, Varlaam, L.; Eustratie, Prav., FD, GB, Ap. 1618, CN, FT etc., deci, din textele care caracterizează alte variante literare: *mineşi* (CT, 192^{v}/6, 201^{v}/24, 202^{v}/12, 208^{r}/16; CPr., 126/19; CC^{2}, 86, 308; PO, 136/11), *tineşi* (CT, 176^{v}/6, 288^{5}/19; CC^{2}, 186; CPr., 224/9), *ţieşi* (CC^{2}, 518), *eluşu* (CPB, 90/15), *eluş(i)* (CL, 26^{r}/1, 41^{r}/18-19, 11^{v}/9; CT, 73^{v}/23, 76^{r}/23, 232^{r}/8; de 19 ori în acest text; CPr., 430/18; CC^{2}, 3, 4, 8; CTd., 71^{v}/7), *luiş* (CP^{1}, 45^{v}/5, 76^{r}/4, 87^{r}/l, 204^{v}/2, 257^{v}/3, 97^{r}/14; PO, 71/7, 103/24), ai *leuşi* (CPB, 41/13), *eaş(i)* (CC^{2}, 157, 459), de *eişu* (CPB, 53/5), *eiş(i)* (PO, 133/14; CP^{1}, 162^{r}/3); pl.: *noiş(i)* (CT, 81^{r}/15, CC^{2}, 9, 66, 285, 615), *noaoş* (CC^{2}, 453), *voişivă* (CC^{2}, 526, forma este sau o greşeală grafică sau reprezintă o formă hibridă, rezultată din contaminarea lui *voişi* cu *înşivă*[65]), *voaoş* (CC^{2}, 237), *eiş* (CT, 24^{v}/8, 87^{v}/22, de 8 ori în acest text; CP^{1}, 81^{r}/5; CL, 1^{v}/1, 25^{v}/15-16, 33^{v}/2; PO, 154/25), *ialeş* (CC^{2}, 145, 613), *loruş(i)* (CP^{1}, 36^{r}/17, 114^{v}/2, 168^{v}/6, 200^{v}/3; CT, 230^{v}/2, CC^{2}, 22; CPB, 11/9).

Întrucît în tipăriturile coresiene aceste forme au o frecvenţă deosebită, iar în celelalte texte (de exemplu în PO şi CTd.) sînt foarte rare, se poate presupune că în acestea din urmă avem de a face cu o influenţă a variantei literare coresiene. Cert este faptul că în textele rotacizante formelor cu *-şi* din Coresi le corespund pronumele reflexive *sinre, sie* în pasajele corespunzătoare: *de mineş* (CPr., 126/19) - *sinre* (CV, 38^{r}/7), „destoinicie *luiş* (CP^{1}, 87^{r}/l) - „destoinicie *şie*" (PS, 90/10) - „parteşi *sie*" (PH, 39^{v}/26) etc.

În primele decenii ale secolului al XVII-lea formele cu *-şi* nu se mai întîlnesc nici în textele reprezentînd varianta literară muntenească (de pildă la Moxa C) şi sud-est transilvăneană (în CN). În documentele particulare şi oficiale astfel de forme nu sînt atestate.

4.1.1.4. Pronumele şi adjectivul de întărire prezente în perioada 1521-1640:

1) *forme variabile* după persoană, gen şi număr (de tipul *însumi, însuţi, însuşi, înşine, înşivă, înşişi* pentru masculin la cazurile nominativ, genitiv, dativ, acuzativ (iar cele de persoana a II-a şi la vocativ) şi de tipul *însămi, însăţi, însăşi, însene, însevă, înseşi*, pentru feminin). Acestea erau

[64] Cf. Densusianu, HLR, II, 183.

[65] Cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"*, ed. a II-a, Bucureşti, 1947, p. 312.

formate din pronumele *îns(u)* < lat. *ipse* > **ipsu*, *însă* (< lat. *ipsa*) la care se adăugau formele neaccentuate ale pronumelui personal (*-mi, -ți, -ne, -vă, -le*) sau reflexive (*și*).

2) *o formă invariabilă*, identică cu cea de pers. a III-a singular feminin *însăși*. Aceste două forme s-au păstrat pînă astăzi, cele variabile intrînd în normele limbii literare, cele invariabile fiind prezente în vorbirea populară și dialectală și fiind considerate abateri de la norma literară.

3) forme variabile neliterare care nu au rezistat pînă astăzi de tipul *mineși, tineși, eluși, luiși, iași, noiși, voiși, eiși, ialeși, loruși*. Ele au fost treptat eliminate (vezi mai sus **4.1.4.**).

Formele variabile impuse în normele limbii literare de tipul *însumi, însămi* sînt, în general, corect folosite respectîndu-se acordul în gen, număr, iar la feminin și în caz: pers. I sg. m. *însumi* (CV 21^{v}/10-11; CT 179^{v}/15; 1598, Zapis de vînzare, M-rea Tazlău-Neamț, DÎ, 201), fem. *însămi* (CT, 142^{r}/18) *însămi pre mine* (1588, Drăgușeni-Iași, DÎ, 158), pers. 2 sg. m.: *însuți* (CV, 165^{r}/5; CT, 106^{v}/24, CPB, 229/8), fem. *însăți* (CT, 116^{v}/3), pers. 3 sg. m.: *însuși* (CV, 75^{v}/5, CT, 72^{r}/23; CPB, 178/11, 321/5), *însuș* (1593, Polonia, DÎ, 179), f. *însăși* (CT, 143^{v}/5, CPB, 324/22, 335/11), pers. 1, pl. m.: *înșine* (CT, 142^{v}/12; CPB, 339/1); pers. 2 pl. m.: *înșivă* (CV, 12^{r}/11, CT 51^{r}/15; CPB, 19/17, 147/5-6, 221/13), pers. 3 pl. *înșiși* (CPB 179/19), *înșiș* (CPB, 264/20). Forma *însele* nu a fost întîlnită în texte. Prezența acestor atestări întărește ideea că într-o fază mai veche pronumele de întărire era variabil și că forma invariabilă este secundară, simplificînd această paradigmă greu de folosit chiar de unii vorbitori de astăzi, și nu invers că formele variabile ar fi inovații, izvorînd, prin diferențiere, din cea invariabilă.

Pronumele de întărire care s-au impus în limba literară (tip *însumi, însuți, însuși, însămi, însăți, înseși* etc.) prezintă anumite tendințe în perioada analizată care se vor accentua mai tîrziu.

Astfel, tendința de a folosi forme de persoana a III-a sg. și pl. și pentru alte persoane este prezentă în unele texte reprezentînd aproape toate variantele literare: „Doamne, *înșiși* știu" (CV, 21^{v}/5), dar „Doamne, *însumi* știu" (CPr., 109/4, în pasajul corespunzător), „iubește vecinul tău ca *însuși* tine" (CT, 98^{r}/1), „pre *însăși* ei" (PO, 5/27-28), „si se iubești apropele teu ca sine *însăși*" (TS, 72^{r}/5-6), „ajută ție *însăși* (TS, 116^{r}/15), „*însăși* de eiș" (TS, 38^{r}/7) etc.

Deși, în general, formele variabile sînt corect întrebuințate asigurîndu-se acordul în gen, număr și persoană, formele *însuși* și *însăși* de pers. a III-a sg. sînt folosite curent și pentru alte persoane așa cum se întîmplă uneori și în limba vorbită și chiar scrisă actuală. Avem de a face cu o tendință mai veche, atestată încă de pe la 1550.

O caracteristică a limbii din perioada analizată este folosirea pronumelor de întărire neînsoțite de substantive sau substitute ale acestora, ci singure, întrebuințare care se întîlnește în toate variantele literare; „*însumi* era

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

stînd" (CV, 21^{v}/10-11, CPr., 109/8-9), „*însuți* blagoslovește darurile" (CL, 8^{v}/13), „vine ție înainte *însuși* cu 400 de bărbați" (PO, 110/21), „cum *însuși* zice" (MI, III, 191^{v}/18) etc. În documente apar forme variabile: „Adecă eu Tudosa... *însămi* pre mene mărturisesc cu acest zapis al meu" (1588, Iași, DÎ, 158), „lu Toader Schînteaie *însumi* pri mene mărturisesc" (1596, Drăguşeni-Iași, DÎ, 197).

În traducerile din slavă, această întrebuințare se datorește construcției similare cu *cam`* din textul slavon. În secolului al XVII-lea, această construcție este din ce în ce mai rară. În documente apar și construcții de tipul *însuși cu sinele* (1593, mărturii în procesul lui Petru Șchiopul, DÎ, 179), sau *însămi pre mine* (1586, Iași, DÎ, 158) cu pronumele de întărire și pronumele reflexiv precedat de prepoziție.

4.2. Formele **pronumelui reflexiv** în perioada 1521-1640 erau pentru: dativ: *șie* (< lat. *sibi*), formă accentuată, și *și* (< *sibi*), formă neaccentuată, care apărea în funcție de poziția sa ca: *și, și-, șu-, -și* sau *ș-, -ș-, -ș*. Pentru acuzativ formele accentuate erau *sene* (formă mai apropiată de *se* latinesc + *ne* particula întîlnită și la *mene, tene* pentru a evita un cuvînt monosilabic) (cf. și sp. *consigo*, Ciorănescu, DER, sv, *sine*), *sine* (cu *e* + *i* în poziție nazală) și formele compuse: *sineș(i), sineleș, sineleșe, sineloru*. Formele neaccentuate, pentru acest caz, erau: *să* (< lat. *se*) prin velarizare după *s- e* > *ă* și *ș-* și *s, -s-*, mai rar *se-, -se*. Ca inovație este înregistrată forma *își* pentru dativ (cu *î* protetic), vezi mai sus **4.1.1.** Iată cîteva atestări cu formele mai deosebite: *șie*: „Înțelepciunea au zidit *șie* casă" (1566, M-rea Putna, inscripție pe o icoană, DÎ, 153), „să nu greșească la *sinre*" (PH, 30^{r}/11), *sine* (CS^{1}, IV, 28^{r}/3, V, 50^{v}/4, 56^{v}/5), *sinre* (CS^{1}, I b, 10^{r}/3), *sinea* (CS^{1}, XI, 90^{v}/11), *sene* (CPB, 218/19, 302/2-3; două ocurențe în acest text) în comparație cu *sine* (CPB, 153/15, 177/11, 209/3, 328/9, 353/11, 376/12, 388/5, în total 15 ocurențe: *sene* era deja un arhaism în secolul al XVI-lea), *sineș* (CPB, 177/6, 229/14, 274/8, 325/12), *sineși* (CS^{1}, XIV, 113^{r}/19, CPB, 163/3, 219/20, 372/5, 388/10), *sineleș* (CPB, 273/9, 385/14) și *sineleșe* (CPB, 312/10), ambele formate cu *sinele* (CPB, 371/8, 394/10) urmat de reflexivul *-și*: *sineloruși* (CPB, 340/21).

Întrebuințarea acestor pronume reflexive cu prepoziții este frecventă în acest text slavo-român: *ca sine* (CPB, 276/9), *cătră sine* (CPB, 234/9, 316/15), *cu sine* (CPB, 168/10), *de sine* (CPB, 83/9, 237/12, 430/20), *întru sine* (CPB, 273/2, 275/9, 317/5), *cătră sineș* (CPB, 108/11, 265/3, 375/2), *di sineși* (CPB, 39/9), *de sineși* (CPB, 146/6), *de sinieș* (CPB, 388/12-13). Influența textului slavon este evidentă atunci cînd parcurgem textul românesc alături de cel slavon. (Pentru circulația acestor forme și statistica întrebuințării lor, vezi C. Dimitriu, CPB, 43).

4.2.1. ***Pronumele reflexiv*** cunoaște o întrebuințare mai largă decît în limba literară actuală mai ales în ceea ce privește formele accentuate *sine, șie,*

care apar şi cu funcţie de pronume personal nu numai pentru pers. a III-a, ci şi pentru pers. I şi a II-a[66]: „iudeii multă aibînd întrebare întru *sinre*" (CV, 53^{r}/8-9), „iudeii mult aibînd întru *sine* socotire" (CPr., 14l/12-13), „şi-s seminţii înde *sine*" (Prav. 1581, 254^{v}/12-13), „făcu casă *şie*" (PO, 115/7), „strînsease *şie*" (PO, 163/5), „ce-au agonisit *şie*" (VL, 25^{v}), însuşi *şie* (VL, 32^{r}), „şi se iubeşti aproapele teu ca *sine* însăşi" (TS, 72^{r}/7), „pari-mi *sînre* fericat" (CV, 37^{r}/8-9), „se dobăndim *şie* sfîntul dzeului" (PS, 172/3), „se dobăndim *şie* luminra Dumndedzeului" (PH, 71^{r}/5-6), „giudet *şie*" (Ap. 1618, 52/14) etc.

Folosirea pronumelui reflexiv cu forma accentuată în locul pronumelui personal se explică prin influenţa originalului slavon, în care pronumele себѣ se foloseşte şi pentru persoanele I şi a II-a. De fapt, în textele netraduse (prefeţe, epiloguri, texte originale) şi în cele mai puţin fidele originalului slavon construcţiile citate nu apar sau sînt extrem, de rare. O comparaţie între textele rotacizante şi tipăriturile coresiene scoate la iveală eliminarea construcţiilor cu pronumele reflexiv şi înlocuirea lor cu construcţii cu pronume personal, mai clare, impuse în limba literară de mai tîrziu: „Gicei-se de *siînre* a grăi" (CV, 37^{r}/3-4), „porîncită ţie însuţi *de tine* să grăieşti" (CPr., 125/13-14), „blestemănu-nă *sînre* nemică se nu gustăm" (CV, 25^{v}/8-9) - „jurat-am *noi* să nu gustăm nemică" (CPr., 113/13), „să dobîndim *şie*" (PS, 172/3, PH, 71^{r}/5-6) - „să dobîndim *noao*" (CP^{1}, 161^{r}/4) etc.

În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea construcţia cu reflexivul în locul pronumelui personal devine din ce în ce mai rară. În documente forma de dativ *şie* este foarte rară: „au zidit *şie* casă" (1566, M-rea Putna, DÎ, 1536), pînă cîndu-ş vor face *şie* şi direase domneşti (1628, Huşi, DRH, XIX, 425). În schimb, forma de acuzativ este frecventă în documentele traduse din slavonă: „*însuşi cu sine*" (1593, Polonia, DÎ, 178), *după* sine (*ibid.*, 180), *pre sine* (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 185).

De asemenea, construcţia amplificată cu *-şi, sineşi, de sineşi*, cu sensul de „singur"[67], atestată la Coresi (CPr, CC^{1}, CC^{2}, CT, CL), în CS^{1} şi în CTd, este treptat eliminată pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei cercetate, ea fiind tot un calc după slavă: *cătră sineşi* (CL, 9^{r}/10) „*de sineşi* (= singur) deschise lor" (CPr., 55/8), „pleca-te-veri *de sineşi*" (CT, 161^{r}/13), „să ne sfîntim *sineşiĭ*" (CC^{2}, 616), „aceia *de sineş* stau" (CTd, 102^{v}/l4; CS^{1}, XIV, 113^{r}/19) etc.[68] Formele neaccentuate *se, şi* şi cu variantele lor *s-, -ş* (pentru dativ), şi *se* (pentru acuzativ) erau curente în toate regiunile. În secolul al XVI-lea apare şi forma cu *î-* protetic la dativ: „carii *îşi* vor pune mai jos iscăliturile" (Glodeni, jud. Dâmboviţa, DÎ, 1595-1596, 105).

Despre apariţie formei cu *î-* protetic, vezi mai sus şi **4.1.1.**

[66] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 185.
[67] *Ibid.*, p. 185.
[68] *Ibid.*, 185.

Forma refăcută de dativ *sie(şi)*, cu *s-* în loc de *ş-* nu este atestată încă. Remarcăm, de asemenea, prezenţa adnominală a formelor atone ale pronumelui reflexiv în dativ, construcţie devenită învechită: „să-şi aducă *jupîneasă-ş* de la Lugoj" (1600, Transilvania, DÎ, 140).

4.2.2. Formele neaccentuate de acuzativ sînt foarte frecvente în tot felul de texte, căci ele deveniseră încă din perioada preliterară, probabil în româna comună, semne pentru diateza reflexivă sau pronominală. Ne limităm numai la cîteva exemple pe care le considerăm mai deosebite din documente: „Şi *se-au dus* în sus pre Dunăre" (1521 Câmpulung, DÎ, 95), „*se au prins* neşte meşteri" (*ib.*, 95; observăm forma cu *-e* neelidat), *să să ştie* (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96, 97), „*să lovesc* amîndouo" (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99), „*să să ţie*" (1600 Transilvania, act diplomatic, DÎm 130), „Şi neme să nu *să ameastece* la cea gîrlă" (M-rea Tazlău, jud. Neamţ, DÎ, 200) etc.

În ceea ce priveşte formele neaccentuate de dativ, frecvente, de asemenea, atît în textele literare cît şi în cele neliterare, menţionăm ca particulariate a limbii din perioada cercetată folosirea lui *şi* în loc de *îşi*, care nu se generalizase: „Tămaş cu fata să *şi* împartă în doao în totu loculu" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 2005) etc.

De asemenea, menţionăm folosirea formelor *-şi, ş-* cu valoare de dativ posesiv (vezi ultimele exemple de la **4.3.2.**).

4.3. Formele **pronumelor şi adjectivelor posesive** erau în perioada 1521-1640 următoarele: pentru pers. 1 sg., masculin, forma normală moştenită din lat. *meus* era *mieu*, bine atestată în textele literare şi neliterare din perioada 1521-1640: *mieu* (CPB, 17/18, 21/1, 4, 23/11, 79/4 cu 23 de ocurenţe în acest text; PH, 2^{r}/21, 3^{r}/25, 4^{r}/17, 22, 23, 24, cu 380 de ocurenţe în text; PO, 22/21, 24/8, 25/20, 27/8; cu aproape 200 de ocurenţe; *meu* nu apare în acest text); *frate-mieu* (1595-1596, Glodeni-Dâmboviţa, DÎ, 105), *al mieu* (1600, Sebeş, jud. Alba, DÎ, 146).

Forma *meu* rezultată prin analogie cu pluralul *mei* şi cu femininul *mea*, este rar întrebuinţată în textele literare (*meu* (CS[1], IV, *ib.*, I, 1^{v}/13, 19^{v}/11, 35^{v}/11; 3 ocurenţe, în comparaţie cu 23 ocurenţe cu *mieu*), dar mai des în documente: *a(l) meu* (1582, jud. Dâmboviţa sau Prahova, DÎ, 100), *văru-meu* (1600, Creaţa, jud. Ilfov, DI, 141), „cesta *meu* zapis" (1598, M-rea Taslău, jud. Neamţ, DI, 200), cu toate că şi în documente forma *mieu* este mai frecventă. Forma *meu* concurează din ce în ce mai mult vechea formă *mieu* şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Forma *miu* este folosită, de asemenea, dar mult mai rar, atît în texte literare cît şi neliterare: *miu* (CPB, 18/9), „păcatul *miu*" (PH, 43^{r}/8), „sufletul *miu*" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 108), ginere-*miu* (1521, Câmpulung, DÎ, 95), mai marele *miu* (*ib.*, 95). Ea s-a păstrat în normele limbii literare numai cînd era precedată de nume de rudenie (*frate-miu etc.*), nearticulate.

La plural forma *miei* este generală în toate textele atît literare cît şi neliterare: *miei* (CPB, 18/6, 59/19, 73/20, 22/3; 24 de ocurenţe în acest text; PH, 4^{v}/9, 8^{v}/19, 10^{v}/2, în total 24 de ocurenţe în acest text), „ţiganii *miei*" (1591-1600, jud. Olt, testament, DÎ, 101), *ai miei* (1599-1600, Transilvania, DÎ, 119). Varianta fonetică *mii(i)* este, de asemenea, prezentă atît în texte literare cît şi neliterare: *miii* (CPB, 388/8, PH, 45^{r}/16), *ai mii* bani (1598, M-rea Tazlău-Neamţ, DÎ, 201), *ai mii* (1599-1600, Craiova, DÎ, 117). Această formă, deşi prezentă în documente pînă tîrziu, nu s-a impus în normele limbii literare. Forma *mei*, impusă în limba literară, este rar atestată (*mei* (CS^{1}, III, 12^{r}/5, IV, 33^{r}/1, 36^{r}/13, dar *miei* (*ib.*, I b, 4^{r}/2, 5^{v}/10, 8^{r}/13, 15; V, 44^{v}/5).

Formele de feminin *mea, mele* nu oferă particularităţi importante. Ar fi de menţionat forma *mè* (< *mea*) prin reducerea diftongului în graiurile de tip moldovenesc, trăsătură înregistrată în texte care reprezintă aceste graiuri. De asemenea, forma veche cu diftong *meale* (PH, 10^{v}/9, 25^{r}/2, 29^{r}/9, peste 100 de ocurenţe, CS^{1}, XI, 93^{v}/11, XIV, 112^{r}/2) este generală, forma *mele*, fiind rar întîlnită: *a mele* (1594, Bozen, inventar, DÎ, 193), „rudele *mele*" (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99) dar „rudele *meale*" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101, CS^{1}, V, 38^{r}/3, XI, 91^{v}/13).

La persoana a II-a şi a III-a singular formele generale în toate textele erau cele etimologice: *tău, său* (pentru masculin) şi *ta, sa,* pentru feminin, provenite din lat. *tuum, tua, suum, sua* trecute în latina populară, prin analogie cu *meum, mea*, la **teum, *tea, *seum, *sea*: *tău* (CPB, 46/21, 21/7, 42/8, 20; 37 de ocurenţe; PH, 15^{r}/6, 35^{v}/12, 38^{v}/2; în total 44 ocurenţe în acest text), *său* (CPB, 6/6, 17/1, 35/4, 8, 65/6; 50 de ocurenţe în acest text; PH, 15^{v}/11, 67^{r}/9, 11, 89^{r}/8; 65 de ocurenţe), *mea* (CPB, 20/18, 79/5, 112/12, 140/1, 3; 17 atestări; PH, 2^{r}/20, 8^{v}/22; 90 atestări). Formele de feminin *ta* (< *tua* > **tea* > *ta*) şi *sa* (< lat. *sua* > *sea > *sa*) nu oferă particularităţi din punct de vedere istoric: ele s-au menţinut aşa pînă astăzi: *ta* (CPB, 21/12, 34/21, 46/15, cu 24 de ocurenţe; PH, 51^{v}/17, 104^{v}/18, 105^{v}/1; 5 ocurenţe; CS^{1}, XII, 99^{r}/10, XIII, 109^{r}/7. Forma hipercorectă *seu,* creată prin analogie cu *meu* se întîlneşte în unele texte ardeleneşti (*seu* (CS^{1}, III, 15^{v}/1, IV, 21^{r}/13; 9 ocurenţe), „şogoorul *seu*" (1593, Maramureş, DÎ, 205, 1593, f.l. DÎ, 184), *sa* (CPB, 46/5, 55/5, 92/5 cu 21 de ocurenţe; PH, 1^{r}/13, 6^{v}/15, 25, 7^{r}/2, 5, 6, 12; aproape 100 de ocurenţe în acest text).

Formele de genitiv-dativ singular şi de plural *mele, tale, sale* nu oferă particularităţi morfologice cu excepţia formei *mele* care prezenta şi dubletul *meale*, în regiunile nordice în care diftongul *ea* nu se monoftongase în poziţia *e*: *meale* (PH, 3^{r}/22, 18^{v}/23, 20^{r}/20, 37^{v}/5), dar „moşiile *mele*" (1591-1600, testament, jud. Olt, DÎ, 101); alături de „rudele *meale*" (*ib.*, 101, acelaşi testament), *ale mele* (1599-1600, Bălgrad, DÎ, 117). Forma *mele*, ca şi formele *tale, sale* s-au impus mai tîrziu în normele limbii literare *tale* (1598, Ţara Românească, DÎ, 110), *sale* (1577, Brăhăşeşti, jud. Galaţi, DÎ, 154) etc.

Formele *tăi, săi* sînt întîlnite în tot felul de texte literare sau neliterare: *tăi* (CS[1], V, 38[r]/7, 10, 38[v]/15; 10 ocurențe), *săi* (1593, f.l., DÎ, 184; PH[1], 10[v]/25, 22[v]/2, 21, 23[r]/24; 52 de ocurențe). În unele texte ardelenești apare rar și forma *sei*, hipercorectă, formată prin analogie cu *mei*: „vecinii *sei*" (CS[1], IV, 30[v]/7; o singură ocurență în comparație cu 6 ocurențe cu *săi*) (vezi și **4.3.4.**).

Formele de masculin *nostru* (< lat. *nostrum*), *vostru* (< lat. pop. *vostrum* < *vester*), cu corespondențe romanice frapante (it. *nostra*, prov. *nostre*, fr. *nôtre*, sp. *nuestro*, port. *nosso* respectiv it. *vostra*, m.it. *vestro*, prov., cat., v. fr. *vostre*, fr. *vôtre*, sp. *vuestro*, port. *vosso*) sînt întîlnite în tot felul de texte și nu comportă discuții speciale: *nostru* (CPB, 25/1, 165/10, 206/20; în total 28 ocurențe: dublura *nustru* e mai rară; CPB, 321/6, 337/12; două ocurențe), *nostru* (PH, 29[r]/20, 39[v]/16; aproximativ 50 de ocurențe), „zapisul *nostru*" (1595-1625, Testament, jud. Ilfov, DÎ, 107), „neamul *nostru*" (1595-1596, Glodeni, jud. Dâmbovița, DÎ, 105), *vostru* (CPB, 33/20, 75/4, 193/8; 14 ocurențe; PH, 69[r]/21).

La feminin, formele *noastră* (< lat. *nostra*), *voastră* (< lat. pop. *vostra* < *vestra*) nu prezintă, de asemenea, particularități deosebite în comparație cu limba literară actuală. Ele se întîlnesc frecvent în tot felul de texte atît ca pronume cît și ca adjective pronominale: *a voastră* (CPB, 253/13, 301/12, 304/3), *voastră* (CPB, 195/19, 274/16, 281/1; 10 ocurențe; PH, 25[v]/12, 51[r]/20; cu dublura cu *oa* > *o*, fenomen tipic ardelenesc), *vostră* (PH, 27[v]/18, 88[r]/6). Forme scurte, fără *-r-*, folosite în vorbirea populară (*noastă, voastă*), nu pătrund în documentele particulare, care nu le înregistrează.

Formele de plural exprimînd mai mulți posesori și mai multe obiecte posedate *noștri, voștri, noastre, voastre,* identice cu cele din limba literară contemporană, oferă puține particularități: *noștri* (CPB, 31/2, 54/19, 67/17, 68/2, 16; 15 ocurențe; PH, 29[v]/15, 37[v]/6; 15 ocurențe), *ai noștri* (1599, Târgoviște, DÎ, 110), *noastre* (CPB, 145/7, 186/21, 247/8; 15 ocurențe), *nostre* (PH, 77[v]/4, 85/15), „părțile *noastre*" (1595-1596, Glodeni-Dâmbovița, DÎ, 106), *voștri* (CPB, 189/14, 344/3, 432/7, 13), *voastre* (CPB, 18/2, 33/21), *voastre* (54/9, 164/17, 193/9; 30 de atestări). Dintre particularități, menționăm formele *a voastrei* (CP, 268/10, 300/10), *voatrei* (CPB, 337/2), explicabile prin faptul că adjectivul fiind antepus primea flexiunea de caz oblic a substantivului.

Ca adjective, posesivele postpuse substantivelor de tipul *domnie, înălțime, mărie, sfînție* formau cu acestea pronume de politețe (**4.1.3.1.**).

Pronumele și adjectivele posesive cunosc o folosire mai largă și o frecvență mai mare ca în limba literară modernă, întrucît urmașii lat. *suus* (> **seus* > *său*), *sua* (>**sea* > *sa*) sînt încă utilizați și cînd subiectul era la plural (pentru a exprima pluralitatea posesorilor), nefiind încă înlocuiți cu pronumele personal *lor* (< *illorum*); „(toți) să-1 prînză în cuvintele *sale* (= lor, TS, 83[r]/20), „Deaci-și rrădicară glasul *său*" (CV, 22[r]/4-5), „Deaci înălțară glasul *său*" (CPr., 109/14-15), „ceia ce se ispoveadesc derept de toate

păcatele *sale*" (Prav. 1581, 209^{v}/18-19, 210^{r}/1-2), „Şi făcură aseamini şi descîntătorii eghipteanilor în descîntecele *sale*" (PO, 200/17-18), „Atunci-şi vor vede toţi oamenii faptele *sale*" (CS^{1}, 456/15-16; CTd, 79^{r}/1-3).

Deşi aceste forme se întîlnesc în toate variantele literare, frecvenţa lor este mai mare în textele nordice, iar o comparaţie a unor texte coresiene cu textele rotacizante arată preferinţa ultimelor pentru pronumele posesive, iar a primelor pentru pronumele personale: „Adormiră somnul *său*" (PS, 151/4-5) - „Adurmiră somnul *lor*" (CP^{2}, 142^{r}/8), dar „somnul *său*" (CP, CP^{1}, 142^{r}/8), „ochii *săi*" (CV, 52^{v}/10) - „ochii *lor*" (CPr. 141/5, în pasajul corespunzător) etc.

Formele de tipul *său, sale* pentru plural devin din ce în ce mai rare pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, păstrîndu-se numai dialectal, în timp ce formele de tipul *lor*, mai clare, se răspîndesc devenind normă literară după 1640.

4.3.1. Mai limitată şi mai slabă este înlocuirea lui *său, sa* cu *lui, ei* cînd subiectul e la singular, înlocuire care aduce cu sine o claritate mai mare, căci introduce distincţia de gen. Şi această tendinţă, care începe încă din secolulul al XVI-lea, este mai accentuată în textele reprezentînd variantele literare sudice, textele nordice menţinînd urmaşii lui *suus* (> **seus* > *său*), *sua* (> * *sea* > *sa*): „den pădurea sfântă *a sa*" (PS, 4-5) - „den măgura sfîntă *a lui*" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 3^{r}/15), dar „dentru codrul svăntu *al său*" (PH, 2^{r}/23-24), „fraţii *săi*" (CV, 1^{v}/2) - „fraţii-*i*" (CPr, 86/10; în pasajul corespunzător.

4.3.2. Folosirea pronumelor personale şi reflexive în dativ (formele atone) pentru posesive este, de asemenea, mai largă şi mai frecventă decît în limba literară actuală, căci ea apare şi la plural (chiar la persoanele I şi a II-a plural): „un frate-*vă*" (PO, 149/24); „părinţiloru-*ne*" (CPr., 118/11, Prav. 1581, 225/10), „prădătorii-*nă*" (PS, 223^{v}), prădătorii-*ne*" (CP, CP^{1}, 262^{v}/4), „părinţiloru-*le*" (Prav. 1581, 241^{v}/16-17), „cumotrii-*vă*" (MI, I, 177^{v}/13-14), „lemneloru-*vă*" (CS^{1}, 44/22, 45/l), „*capete-şi*" (PO, 4/13, prefaţă), „*fără-legile-ş*" (CP, CP^{1}, 62^{v}/15-16), dar „fără-legile *sale*" (CP^{2}, 62^{v}/15-16). Dativul posesiv adnominal pentru singular (= lui) este deosebit de frecvent în documentele particulare din primele decenii ale secolului al XVII-lea: „Basa cu feciorii-*şe*, i Radul cu feciorii-*şe*, i Radul cu feciorii-*şe*, i Pahonie cu feciorii-*şe*, i Mitea cu feciorii-*şe*, i Dumitru cu feciorii-*şe*, i Crăciun cu feciorii-*şe*, i Tunsul cu feciorii-*şe*, i Crăciun cu feciorii-*şe*, i Oprea cu feciorii-*şe*, i Urs cu feciorii-*şe*, i Dan cu feciorii-*şe*, i Dan cu feciorii-*şe*, i Musat cu feciorii-*şe*, i Oancea cu feciorii-*şe*, etc."(1628, Ţara Românească, DRH, XXII, 358; cf. şi p. 377, 555).

Tendinţa de evitare a acestor dative posesive la plural apare încă din secolulul al XVI-lea în textele sudice. Ea se accentuează în primele decenii ale secolului al XVII-lea, astfel încît formele de tipul *muierile-ş* (= muierele lor, Moxa, C, 378), *cuconiloru-ş* (Moxa, C, 356), „neplecători *părinţiloru-ş*" (Ap. 1618, 50/32) devin mult mai rare decît în secolulul al XVI-lea.

4.3.3. Alături de seria discutată se foloseşte în unele variante literare, în special în cea reprezentată de tipăriturile coresiene, seria cu *-şi* ataşat pronumelor personale sau posesive[69]: „sînt de *ai mieiş*" (CC^2, 563), „sînt de *ale mealeş*" (CC^2, 547), „*ale saleş*" (CC^2, 547, 544), „păcatele *saleş*" (= lor, CC^2, 571), „păcatele *saleş*" (= lui, CC^2, 589), *al tăuş* (CC^2, 244), „*al nostruş* folos" (CC^2, 355), „mădularele *voastreş*" (CPr., 153/5-6), dar „mădularele *voastre*" (CV, 64^r/3-4), „întoarseră-se întru *ai săişi*" (CV, 13^v/2), dar „se întoarseră la *sineş*" (CPr, 100/16), *ai săiş* (CC^2, 511, 526), *a sas* (CC^2, 193), „*a saş* inimă" (CC^2, 525), *a luiş* (CC^2, 5), „partea *luiş*" (CC^2, 214), „*a loruş* muncă" (CC^2, 231). Remarcăm frecvenţa deosebită a acestor forme în CC^2 şi absenţa lor din alte tipărituri coresiene (CT, CL, CP, CP^1, CP^2, CPrav, CCat) precum şi din alte texte din secolul al XVI-lea (TS, PO, FT, CB, GB, Prav. 1581, PS, PV; în CV apare o singură atestare: *ai săişi*).

În textele din primele patru decenii ale secolului al XVII-lea formele cu *-şi* sînt atestate extrem de rar: *a săişi* „singur" (PH, 125^r/26), „trupulu *săuş*" (CS^1, XIV, 113^r/4).

Este posibil ca rarele atestări ale acestor forme în CV, PH, CS^1 să se datorească influenţei variantei literare reprezentată de Coresi, la care formele în *-şi* se bucură de o frecvenţa deosebită (cf. şi formele *mineşi*, *tineşi*, *eluşi* analizate mai sus, **4.1.3.**). În tot cazul, formele de acest tip nu erau populare, căci nu apar în documentele particulare.

4.3.4. În unele texte reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană sau avînd straturi lingvistice aparţinînd acestei variante sînt înregistrate formele analogice (după *meu, mei*) de tipul (*al*) *teu* (TS, 7^r/17, 78^r/34, 87^v/9, 102^r/4; după *meu*), dar *tău* (TS, 75^r/2), 93^v/15; *teu* apare de 56 ori, iar *tău* numai de 4 ori în TS)[70], *tei* (FT, 2 ^{r}/6; TS, 23^v/10, 35^r/19, 41^r/4, 52^v/7, 62^v/18, 88^r/7, 92^v/29, după *mei*), *seu* (CN, 50^r/19), *sei* (FT, 1^r/4, 15, 16, 3^r/12; TS, 1^v/13, 5^r/17, 6^r/8, de 45 de ori în acest text), *sauş* (CS^1, XIV, 113^r/4).

Formele de tipul *teu*, *tei* au circulat şi în trecut şi se întîlnesc şi astăzi[71], alături de formele *tău*, *tăi* în Banat-Hunedoara, iar atestările noastre din TS, FT, CS, CN sînt concludente pentru norma variantei literare bănăţean-hunedoreană. În textele reprezentînd alte variante literare apar numai formele cu *-ă-*(*tău*, *său*, *tăi*, *săi*).

4.3.5. Formele cu posesive scurtate de tipul *surori-mi, soacră-ti, soacră-si, socru-tu, socru-su*, care încep să fie înregistrate în documente din Tara Românească în deceniul al III-lea al secolului al XVII-lea[72] nu sînt încă atestate de marea majoritate textelor literare, acestea notînd mai tîrziu

---

[69] *Ibid.*, p. 186.

[70] Cf. I. Gheţie, *Contribuţii filologice şi lingvistice asupra Evangheliarului de la Petersburg*, în SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 67-68; idem, BD, p. 162.

[71] Cf. Gheţie, BD, 162.

[72] Cf. C. Frâncu, *Vechimea posesivelor scurtate*, în LR, XXVI, 1977, nr. 3, p. 233-237.

inovațiile lingvistice. Singura atestare vine dintr-un text nord-hunedorean (*Legenda sfîntului Sisinie*): „6 feciori ai *surori-me*" (CS[1], VI, 61[r]/6). În schimb, formele scurte cu *miu* pentru *meu* (*mieu*) sînt atestate încă de la începutul perioadei cercetate: „genere-*miu*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), frate-*miu* (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107), „mîna frățîne-*miu*" (*ib.*, 107) chiar și „părintelui *miu*" (1600, Bistrița, DÎ, 206).

4.4. ***Pronumele și adjectivele demonstrative*** prezintă următoarele particularități mai importante față de limba literară modernă:

4.4.1. Alături de formele păstrate pînă astăzi în normele limbii literare de tipul *acest(a), acel(a)* se folosesc destul de frecvent în toate textele literare (deci în toate variantele literare) forme cu afereză: „face-vremu *ceasta* sau *ceaea*" (CV, 65[v]/6) - „să facem *ceasta* sau *ceaea*" (CPr., 155/7), „în *cea* cetate" (Cv, 65[v]/6) - „în *ceale* cetăți" (CPr, 154/21), „*cel* cort" (PO, 4/28), „*cest* frate-ne" (FT, 1[r]/21), „*ceaea* a doa" (Prav. 1581, 231[v]/10), „ruda *ceasta*" (TS[r], 33[r]/8), „pre *cel* sol" (CN, 54[r]/21), „împărat mare ca *cesta*" (CN, 70[r]/25), dar „*acel* cuvînt" (CN, 11[v]/21). În documentele particulare din toate regiunile formele cu afereză sînt extrem de frecvente (încă de la primul document, 1521): „au trecut *ceale* corăbii" (Câmpulung, 1521, DÎ, 95), dar „*acel* lotru" (*ibid.*, 95), „pentru *cei* oameni" (1587, Brașov, DÎ, 2003), „*ceia* au dzis" (1593, Săliște-Maramureș, DÎ, 204), „înainte *ceștii* hîrtii" (1597, Suceava, DÎ, 199), dar *această* carte (*ibid.*, 199).

Pe la 1630-1640 formele aferezate sînt din ce în ce mai rare în textele sudice (muntenești și sud-transilvănene), dar se mențin puternice în special în cele moldovenești: „pre *ceastă* lume" (Eustratie, Prav, predoslovie), „la *ceaea* de apoi" (*ib.*, 2), dar „*acesta* lucru" (*ib.*, 5) etc. Prezența formelor aferezate în graiurile moldovenești este dovedită de frecventele atestări din documentele particulare din secolul al XVII-lea din această provincie: „*cestor* doi boieri" (1632, Moldova, DII, I, 301), „*ceastă* a mea scrisoare" (1615, Iași, DII, I, 114), *cestor* călugărași, (1626, Iași, DII, I, 212), *cești* țigani (1628, Iași, 249), *cest* zapis (1646, DII, I, 406).

4.4.2. În textele reprezentînd varianta literară nord-moldovenească se întrebuințează pentru masculin și forma de demonstrativ *ačala*, creată prin analogie cu cea de feminin, și *ačasta*, apărută prin analogie cu *ačala*. Formele caracterizează Moldova, unde sînt prezente din secolul al XVI-lea pînă astăzi[73]. Întrebuințate în PV și în FD, texte provenind din Moldova[74], dar rar și în unele tipărituri coresiene, (*aceasta* CT, 211[v]/2, CC[2], 172, 563),

[73] Cf. Florentina Zgraon, *Pronumele (adjectivul) demonstrativ de apropiere masculin singular ačasta în secolul al XVI-lea*, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, p. 305-309; *idem*, în *Cele mai vechi texte românești*, București, 1982 p. 328; I. Gheție, *Moldova și textele rotacizante*, 264-265; *idem*, în *Cele mai vechi texte românești*, p. 162.

[74] Cf. Florentina Zgraon, în *Cele mai vechi texte românești*, p. 328.

aceste forme de masculin nu s-au impus în normele limbii literare, întrucît omonimia cu femininul putea produce confuzii[75]. În primele patru decenii ale secolului al XVII-lea nu le-am mai găsit în textele literare, ele rămînînd dialectale în nordul Moldovei.

În schimb, pluralul masculin *aceştea* cu *-ea*, rezultat în mod normal din *-ia* aton[76], atestat în secolul al XVI-lea atît în textele nordice, cît şi în cele sudice (CP, CP[1], CP[2], CPr, CT, PO)[77], se menţine şi în secolul XVII-lea: *aceşte* (CS[1], III, 13[r]/3, 5; IV, 17[v]/15, 16; 15[v]/1, 2; 20[v]/2, 4; 23[r]/2-3, 4, 23[v]/13, 24[r]/1, 12, 13), *aceştea* (CS[1], IV, 27[v]/13), însă numai în unele texte nordice.

4.4.3. În toate variantele literare la genitiv-dativul feminin al demonstrativelor *aceasta*, *această*, *aceea*, *acea* se foloseau formele etimologice *aceştii(a), aceii(a)*[78]. Formele refăcute pentru demonstrativul de apropiere sînt atestate sporadic în texte provenind din Banat şi nordul Ardealului începînd cu secolul al XVI-lea: *acestei* (FT, 4[r]/32, MI, I, 183[r]/15), dar *aceştii* (CPB, 391/4; MI, II, 184[v]/1; CS[1], XII, 106[r]/2), *aceştiia* (CPB, 420/15), *aceaştiia* (MI, I, 178[v]/15)[79]. Acestea sînt singurele atestări din perioada cercetată ale formei cu *-st-* care s-a impus în normele limbii moderne literare. Pentru formele *aceea*, *acea*, formele analogice cu pluralul (*acelei(a)*) nu sînt încă atestate[80], ci numai formele etimologice: *aceii(a)* (CPB, 155/9-10).

4.4.4. Formele „populare" de demonstrativ sînt rar atestate şi numai în unele texte: „*astă* noapte" (CC[1], 256; TS, 107[v]/12), *astară* (= astăseară, PO, 231/20), „*astă* noapte" (CPr. 133/14), dar „*ceasta* noapte" (CV, 45[r]/7-8), „într-*astă* dzi" (MI, II, 184[r]/4), *ele cuvinte* (= *ăle* cuvinte, TS, 39[r]/18), hotarul *ast* (= *ăsta*: 1630, Ţara Românească, DRH, XXII, 305).

În textele reprezentînd varianta literară moldovenească şi nord-transilvăneană întîlnim forme de tipul *iastă* (Prav. 1581, 251[r]/4-5), *aiasta* (CTd. 14[r]/2), *iaceasta* (Ap. 1618, 46/1). Documentele din Moldova atestă curent aceste forme: *aiastă* pîră (1597, Suceava, DÎ, 199), *aiest* zapis (1591, Siret-Suceava, DÎ, 172; 1627, Iaşi, DRH, A, XIX, 341), *aiastă* rugă (1593, Polonia, DÎ, 182), *aiastă* mărturie (*ibid.*, 182), *aiastă* vînzare (1628, Nesfoi-Moldova, DRH, XIX, 421), „*Aiasta* scriem" (1626, Iaşi, DRH, A, XIX, 90, 91, 143), „de *iasta* scrîem" (1634, Moldova, DRH, A, XXII, 6). În documentele munteneşti apar sporadic forme de tipul *ahăst, ahăşti* (1634, Ţara Românească, DRH, XXIV, 454).

---

[75] *Ibid.*, p. 328.
[76] Cf. Densusianu, HLR, II, 187.
[77] Vezi atestările în Densusianu, HLR, II, 187.
[78] Cf. C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor româneşti: formele (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cesteia*, în SLLF, II, p. 34 şi urm.
[79] Cf. Gheţie, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1982, p. 310.
[80] Cf. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 34 şi urm.

Deşi aceste forme populare pătrund greu în scrierile literare, astfel încît numărul atestărilor este destul de mic, se poate spune că cele de tipul *ăsta*, caracterizau variantele sudice (TS, CC[1], CPr.) şi vestice (PO, MI), pe cînd formele de tipul *aiastă*, *iastă*, erau specifice variantei moldoveneşti şi nord-transilvănene (Prav.1581, CTd, Ap. 1618)[81].

Formele de depărtare de tipul *ăla*, *aia*, caracteristice azi graiului muntenesc, nu sînt reprezentate decît printr-o atestare din TS, care însă este neclară („*ele* cuvinte, TS, 39[r]/l8), şi alta în CTd. („*ăia*-s fii lui dumnedzeu" (CTd, 93[r]/12).

4.4.5. Cea mai mare parte a textelor literare, în special cele nordice, nu face deosebirea formală între pronumele demonstrativ şi adjectivul demonstrativ (cînd acesta precede determinatul), adjectivul demonstrativ prezentînd forme cu sau fără particula deictică *-a*[82]: „*acesta* cuvîntu" (CV, 22[r]/3-4), „*acela* bărbat" (Prav. 1581, 228[v]/4-5), „*aceasta* pildă" (TS, 81[r]/14), „*aceasta* învăţătură" (CL, 33[r]/l-2), „înr-*acela* chip" (GB, 415[v]/4), „în *acela* chip" (PO, 119/27), „*aceluia* popă" (MI, I, 182[r]/15), „*acesta* lucru" (Eustratie, Prav, 3, predoslovie), „*Acesta* Arcadie" (Moxa, C, 365). Documentele particulare atestă curent astfel de forme: *acela* om (1634, Iaşi, DII, I, 322), *acesta* zapis (1592, jud. Dâmboviţa, DI, 102).

Încă din secolul al XVI-lea se observă preferinţa textelor sudice, în special a tipăriturilor coresiene pentru formele diferenţiate, impuse în normele limbii literare. O comparaţie între textele sudice şi cele nordice este elocventă în acest sens: „*acesta* chip" (CV, 27[v]/5) - „*acest* chip" (CPr. 115/6), „întru *aceasta* cetate" (CV, 19[r]/7-8) - „întru *acea* cetate" (CPr. 107/15-16; în pasajul corespunzător) etc.

4.4.6. În norma lingvistică a textelor din perioada cercetată intră şi demonstrativul de diferenţiere *alalt*, formaţie a latinei populare (< **ille alter*)[83] sau a românei comune (din **alu* + *altu*)[84] . El caracteriza toate variantele literare: *alaltu* (CV, 65[r]/8, 68[r]/3; CS[1], Ib, 7[r]/4), *alalt* (CPr. 157/17, Prav. 1581, 272[v]/7; PO, 46/22, 69/17, 83/27; MI, II, 187[v]/1), *alalţi* (TS, 58[v]/19, 84[r]/16, 112[r]/9; CS[1], V, 55[v]/12; Prav., 1581, 242[r]/9), *alalta* (CS[1], V, 37[r]/9), *alalte* (Prav. 242[r]/15; CN, 67[v], CTd, 8[v]/13), cu *alalatu* (CPB, 359/4-5). Documentele atestă des această formă în diferite regiuni „iaste o ţară ca *alaltă*" (1595, Suceava, DI, 196), *alalţi* împăraţi (1600, Transilvania, DI, 128), *pre alalţi* (1599, Târgovişte, DÎ, 112), *alate* sute (1591-1592, jud. Olt, DI, 101), *alalţi feciori* (1630, Bucureşti, DRH, XXII, 224), *îilalţi* megiuşi (1630, Bucureşti, DRH, XXII, 224).

---

[81] Pentru situaţia acestor forme în graiurile dacoromâne, vezi Gheţie-Mareş, *op. cit.*, p. 235-237.

[82] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 188.

[83] Cf. G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, 1980, p. 150.

[84] Cf. *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1969, p. 252.

Aceste forme destul de frecvente în secolul al XVI-lea cedează treptat începînd cu 1600-1620 locul formelor compuse de tipul *celalalt, cestalalt*, care s-au impus cu o singură modificare: *a* > *ă* (*celălalt, cestălalt*) în limba literară modernă. Aceste compuse sînt rare în secolul al XVI-lea şi caracterizează numai unele texte coresiene şi PO: *cela alalt* (PO, 144, 25, 316/8), *ceialaltă* (CC^2, 399; 310; PO, 98/24, 26/7, 289/15), *cealealalte* (CT, 55^r/16), *celuia alalt* (PO, 237/25), *ceia alalţi* (CC^1, 283), *cesta alalt* (CC^2, 548), *cestalaltu* (CC^2, 548). Inovaţia, de origine sudică, este în prima ei fază, cînd componenetele nu se sudaseră încă.

Textele reprezentînd celelalte variante literare, în afară de cea muntenească-sud-est transilvăneană şi de cea bănăţean-hunedoreană nu atestă încă inovaţia. În documente însă ea este atestată în Maramureş: *cealaltu* (1593, Maramureş, DÎ, 205), dar este sporadică.

4.5. ***Pronumele (adjectivele) relative şi pronumele (adjectivele) interogative*** nu oferă particularităţi importante faţă de perioada preliterară şi faţă de cea posterioară. Formele utilizate erau *care, cine, ce, cît, de* şi *cel(a) ce, ceea (ce)* (ultimele trei numai relative, nu şi interogative). Demne de relevat sînt următoarele:

4.5.1. Pronumele şi adjectivul *care* prezintă două variante: una *invariabilă* după gen şi număr, care s-a impus în limba literară actuală, *care* (TS, 46^v/19, 87^v/5, 98^r/17; CV, 22^r/14, 28^v/9; CT, 9^v/1, 48^v/17; PO, 1/9, 4/1; MI, I, 178^r/11) şi alta *variabilă* (*carele, carile, carii, carea, carele*[85]), neselectată de limba literară din zilele noastre: „*carele* se va scula" (1595-1625, jud. Ilfov, DI, 107), „*carea* mai mult n-au vrut cu nusul să lăcusască" (1593, Polonia, DÎ, 180), dar „ocina *care* iaste scrisă" (1595-1596, jud. Dâmboviţa, DÎ, 105). La genitiv-dativ singular formele sînt aceleaşi ca şi în limba actuală *căruia* (CPB, 45/11, 189/16, 402/11), *căreia* (dar şi *căriia*), iar la plural *cărora*), (CPB, 240/3, pentru ambele genuri) *cărei* scriu mai sus (*ibid.*, Colodenie - jud. Dâmboviţa, DÎ, 105), „au lăsat pre soli, *carei* sînt trimişi" (1600, DÎ, 136); *carii* (CS^1, IV, 20^v/5; masculin, dar şi feminin singular prin închiderea lui *e* la *i*), „*cari* va hi doamna" (1594, Bozen, DÎ, 190, CPB, 303/16).

La dativ forma lui *cine* este *cui* (*cui* va fi datoria (1594, Bozen, DI, 190; CS^1, XIV, 110^v/12).

Remarcăm faptul că formele *care, carele, carea, carile* însoţite de *-şi* au şi valoare de pronume nehotărîte cu sensul de „cineva", „careva" şi cu această valoare sînt prezente în textele literare din secolul al XVI-lea: *careş* (CPB, 398/13).

În ceea ce priveşte, pronumele şi adjectivul relativ şi interogativ *cît*, acesta are ca şi în limba actuală forme variabile după gen şi număr: sg. *cît(u)*

[85] Pentru atestări, vezi Densusianu, HLR, II, p. 189.

(CPB, 96/3; 1599, Târgovişte, DÎ, 111), *cîtă* (CPB, 237/6; 1592-1600, jud. Prahova, DÎ, 109; 1599, jud. Mehedinţi sau Gorj, DÎ, 125), *cîţi* (CPB, 45/3, 147/20; 1599, Târgovişte, DÎ, 111), *cîte* (CPB, 2/16, 161/2; 1597-1596, Colodeni - jud. Dâmboviţa, DÎ, 106).

Forma de genitiv-dativ *cîtor(a)* nu a fost întîlnită în textele cercetate, în locul ei folosindu-se forma de nominativ-acuzativ precedată de prepoziţiile *a* pentru genitiv şi *la* pentru dativ: *a cîţi* (CPB, 36/18, 165/1, 221/14, 381/12).

Formele specializate pentru întrebări *al cîtelea*, *a cîta* ale pronumelui şi adjectivului interogativ nu au fost întîlnite în textele cercetate, cu toate că, probabil, că ele existau în limba vorbită.

Forma invariabilă *care* este mai frecventă în textele variantei sudice (CT, CC^2, CL, CC^1, Moxa C) şi bănăţean-hunedorene (PO, FT, CS^1), pe cînd forma variabilă caracterizează mai ales variantele literare nordice (Prav. 1581, Eustratie, Prav, MI, GB, FD, CTd., CV)

În textul psaltirilor din secolul al XVI-lea (PS, PV, PH, CP, CP^1, CP^2) nu apare nici forma variabilă, nici forma invariabilă a lui *care*. Numai în PH apare destul de des acest pronume: în special cu forma variabilă: *carele* (PH, 1^r/5, 12-13, 1^v/10), *cari* (PH, 2^r/10), *carile* (PH, 3^r/5), *carii* (PH, 4^r/6, 5^v/9) etc.

În locul lui *care*, se foloseşte în celelalte psaltiri invariabilul *ce*, atît pentru fiinţe, cît şi pentru lucruri[86]: „Ferice bărbatu *ce* nu mearge la sfetul necuraţilor" (PS, 1^r/1), dar „Fericat e bărbatul *carele* nu mearse la svatul necuraţilor" (PH, 1^r/5-4). În textele particulare, de asemenea, *ce* se întrebuinţează pentru *care*: „ne rugăm domniilor voastre de rîndul lui Tănase de la noi *ce*-l pîrăşte Micula de Maier" (1595, Câmpulung, DÎ, 195).

De fapt, în toate textele literare din perioada 1521-1640, *ce* este mult mai frecvent decît *care*[87], fiind folosit atît la masculin, cît şi la feminin, atît pentru fiinţe, cît şi pentru lucruri.

Pe de altă parte, *care* este concurat, în unele texte, şi de *cine*, în construcţii care nu se mai folosesc azi: „alalţi *cine* avea lîncedzi" (CV, 49^v/6-7), „alalţi *cine* avea lîncezi" (CPr, 138/3-4)[88], „*cene* ţie numele" (PO, 113/5), „omul creştin iaste acela om, *cine* în Hristos creade" (CS^1, XII, 98^r/5-6). Credem că acestea nu sînt stîngăcii ale traducătorilor, cum s-a mai spus, căci apar şi în texte netraduse: „l-au prins *cine* au fost vornic pe atunce" (1595, Câmpulung, DÎ, 195), „alalte mie *cine* (= pe care) am" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101).

4.5.1.1. Formele pentru genitiv şi dativ singular ale pronumelui şi adjectivului *care* sînt: masculin: *căruia* (PO, 48/14, 79/15, 120/8, 122/11; CPB, 45/11, 189/16, 402/11), *cărui* (PO, 239/13), la feminin *căreia* şi *căriia* (PO, 95/2, 121/19, 304/12), iar la plural pentru ambele genuri *cărora* (PO,

[86] Cf. Maria Iliescu, *Concurenţa dintre pronumele care şi ce*, în SG, I, Bucureşti, 1956, p. 25-26.
[87] *Ibid.*, p. 26.
[88] Pentru alte exemple, vezi Densusianu, HLR, II, p. 189-190.

79/10, 146/26, CPB, 240/3, 318/3, 378/8). În documentele particulare astfel de forme ale cazurilor genitiv şi dativ nu au fost întîlnite, pentru exprimarea acestor cazuri folosindu-se forma de acuzativ cu prepoziţii.

4.5.2. Pronumele relativ invariabil *de*, prezent azi în graiurile muntenești, apare în special în tipăriturile coresiene: în CT de 49 de ori, în CI de 3 ori, în CC^2 de 120 de ori[89]; „derepţii *de* vor grăi" (CT, 56^v/20), „Dumnezeul nostru, *de* supui ceriul şi pămîntul" (CL, 24^v/10-11). În textele reprezentînd alte variante literare *de* este mult mai rar sau lipseşte (de pildă în CV, PS, MI, CTd, MI, PO, FT, CTd.): „Arie *de* au grăit" (Prav. 1581, 192^r/4), „mulţi chiamă anume sora moşu-mieu şi fratele *de* le zic moşul şi moaşea" (Prav. 1581, 264^v/5-6), „ară fi un voinicu de trei dzeci de ani *de* ară prăvăli o piatră" (CS^1, V, 51^r/1-3).

În documentele din secolul al XVI-lea *de* pronume relativ este înregistrat şi în Transilvania : „cunoscut-am că este loc în Ţara Rumânească *de* (= în care) iaste aur şi argint" (1600, Transilvania, DÎ, 129).

4.5.3. Adjectivul interogativ *ce fel(iu) de* nu este încă atestat.

4.6. ***Pronumele şi adjectivele nehotărîte*** prezintă mai multe neregularităţi şi particularităţi şi datorită faptului că ele constituie o clasă mai eterogenă decît alte pronume. Considerăm că pentru structura şi evoluţia normelor limbii literare de atunci şi de mai tîrziu precum şi pentru situaţia din graiuri sînt importante următoarele:

4.6.1. O caracteristică a limbii din perioada cercetată este folosirea frecventă a formelor fără articol ale pronumelui *alt, altă*: „*altă* căzu spre piatră" (CT, 26^v/11), „văzu *alţ* (= pe alţii) stînd" (TS, 73^v/20, 74^r/10), „şi *alte* sînt multe" (Prav. 1581, 239^v/4), „de o laturi încă trei, de *altă* iară trei" (PO, 263/10), „mintu unii cătră alţii" (CS^1, III, 12^v/7), „se mestecară unul cu *alt* depreună" (Moxa, C, 396), *alt* nimea (1630, Ţara Românească, DRH, XXII, 298).

Întrebuinţarea formelor nearticulate este deosebit de frecventă mai ales la feminin şi la neutru cu sensul „altceva"[90]: „*altă* cugetă Domnul" (CC^2, 283), „nu e aicea *altă*" (PO, 95/22-23), „nemică *altă*" (CC^2, 29).

Forma nearticulată nu caraterizează numai textele literare, ci şi documentele particulare, ceea ce însemnă că era curentă în epocă şi în graiurile populare: „*alte* toate va tocmi Dumnedzeu" (1593, Moldova, DÎ, XCII, 1^v/8), „pre *alţi* i-au vătămat" (1597, Braşov, DÎ, CXI, 7) *una* ş-altă (1597, jud. Vâlcea, DÎ, 108).

Formele articulate, care s-au impus în normele limbii române moderne, apar, alături de formele nearticulate, încă din primele texte şi cîştigă în frecvenţă concurîndu-le din ce în ce mai mult pe celelalte după 1600-1620:

[89] Cf. C. Dimitriu, *De în Cazania a doua a lui Coresi*, în SCL, XIII, 1962, nr. 4, p. 455-476.

[90] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 191.

„*altul* (TS, 7^{v}/15; PO, 84/7; Prav. 1581, 190^{r}/18, CV, 67^{v}/1; CS^{1}, Ib, 7^{r}/1; CN, 1^{v}; 1594, Bozen, DÎ, 1), *alta* (TS, 8^{v}/15, 24^{r}/7, Prav. 1581, 241^{v}/1, 3; PO, 209/23; CV, 9^{r}/12; CN, 7^{v}, 12^{v}, 41^{r}), *altuia* (CS^{1}, V, 49^{r}/12), *alții* (CS^{1}, 20^{r}/12), *altora* (CS^{1}, IV, 36^{v}/8), *alte* (CS^{1}, XV, 116^{v}/3), *altele* (CPB, 322/17).

La genitiv-dativul feminin sg. al acestui pronume este atestată forma *alțiia* (PO, 23324, 51/7, 272/19, 312/9; CM, 16; PH, 40^{v}/21)[91], care este normală din punct de vedere fonetic (*t + i > ț*). Forma *alteia* care s-a impus în limba literară nu-i încă atestată, analogia cu pluralul, feminin (*alte*) nerealizîndu-se încă.

4.6.1.1. Împreună cu alte pronume nehotărîte *alt(ul)* intră în compuse ca *altul oarecarele* (CV, 67^{v}/1), *altu oarece* (CV, 5^{v}/13).

4.6.2. Tot nearticulat apare uneori pronumele şi adjectivul nehotărît *unu, una*: „*un* ca alaltu" (Prav. 1581, 221^{v}/1-2), „*une* ca ceastea" (Prav. 1581, 261^{r}/8), „*une* ca acealea" (Ap. 1618, 50/40), *une* muieri (VL, 116^{r}), „Şi *uni* scoaseră multă bunătate, *alți* puțină, alții nemică" (CN, 20^{v}).

Forma articulată, impusă în limba literară este însă mult mai frecventă în toate textele: *unul* (CL, 29^{v}/5-6; TS, 12^{v}/9, 12; PO, 21/9, 28/19; Prav., 1581, 192^{v}/1; 193^{r}/1), *urul* (cu rotacism, CV, 65^{r}/14, 68^{r}/1; MI, II, 188^{r}/3, 18), *unuia* (1593, Polonia, DÎ, 180), *una* (1597, jud. Vâlcea, DÎ, 108).

Pe lîngă formele *vreunul* (CPB, 57/7), *vreuna, vreun, vreună, vruni(i)* apar în unele texte literare formele populare fără *-e-*: *vru* (CV, 45^{v}/10) *vrun* (VL, 25^{r}), *vruna* (CPB, 272, VL, 150^{v}), *vrura* (CV, 57^{r}/11), *vrunii* (CPB, 92/2), *vrurii* (CV, 84^{r}/2), *vrunui* om (VL, 150^{v}). Astfel de forme sînt frecvente mai ales în documentele particulare: „*vro* veste" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120, 1593, Maramureş, DÎ, 204), „*vro* răutate" (*ib.*, 120), *vro* pagubă (1592, Moldovița, DÎ, 173, 174; 1595, Câmpulung, DÎ, 195). În schimb în documentele oficiale apar forme nescurtate, impuse în limba literară de mai tîrziu: „*vreo* tocmeală" (1600, Transilvania, DÎ, 126), „*vreo* pagubă" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), „*vreo* pace" (*ibid.*, 136).

4.6.2.1. Alături de forma *tuturor* (CPB, 33/16, 37/16, 39/14) apare în texte muntenești şi forma *tutulor* (1630, Bucureşti, DRH, B, XXII, 300) explicabilă prin trecerea lui *r* la *l* (ca în *turbure* > *tulbure*) sau prin influența articolului hotărît postpus la genitivul-dativ de la substantive (*tuturor oamenilor* > *tutulor oamenilor*).

4.6.3. Cu sensul de „fiecare" se întrebuințează mai ales în textele provenind din Banat-Hunedoara şi din Transilvania de nord pronumele relativ *cine*[92]; „că eghipteanii vîndură *cine* tot pămîntul său" (PO, 168/10), „zice că vor sta *cine* cum au căştigat" (CS^{1}, 226/1), „vor sta toți asemenele, *cine* cu faptele sale" (CS^{2}, 454/33-455/1), „să dea răspuns *cine* de păcatele sale" (CTd, 99^{r}/14).

---

[91] *Ibid.*, 191.

[92] Cf. Densusianu, HLR, II, 193.

Cu acelaşi sens apare compusul *cineş(i)* în texte reprezentînd toate variantele literare: *cineş*, (CT, 8^{v}/3, 35^{v}/16; CPrav, 11^{v}/9, 12^{r}/16; CP, CP^{1}, CP^{2}, 17^{r}/7; CTd, 70^{r}/7-8, 84^{r}/3, 106^{v}/10; CS^{1}, 225/6, 226/7; CS^{2}, 449/19; CN, 64^{v}/3), *cineşi* (PO, 180/5, 232/25, 234/11; CS^{2}, 460/13; CN, 64^{v}/6), *cireş* (PS, 17/9), *cuiş* (TS, 60^{v}/13, CP, CP^{1}, CP^{2}, 112^{v}/6), *cuişi* (PS, 118/4, PH, 51^{v}/7; CS^{1}, 126/5)[93]. În documentele particulare acest compus este frecvent *cineş* (1628, Iaşi, DRH, 391, 392, 400).

Seria impusă în limba literară *fiecine, fiecare, fiece, fieşcine, fieşcare, fieşce*, este slab reprezentată în textele literare din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului al XVII-lea. Unele texte nu o atestă de loc (CV, PS, PV, PH, CT, CP, CP^{1}, CP^{2}, PO, FT, CCat, CB), altele o înregistrează rar, de cele mai multe ori cu componentele nesudate, permiţînd intercalarea unor articole sau prepoziţii între ele (fapt elocvent pentru statutul ei de formaţie premorfologică cu tendinţe de se morfologiza): *fie-de-carea* (Prav, 1581, 230^{r}/10-11), *fie-în-ce* (Prav. 1581, 208^{v}/9-10), *fie-al-cărui* (CC^{2}, 574), *fieş-al-cărui* (CC^{2}, 433), dar *fieşcărui* (CC^{2}, 433, în aceeeaşi frază cu formaţie precedentă), *fie-pre-cine* (MI, I, 180^{r}/9), *fieş-a-cărui* (CC^{2}, 446), dar *fiecăruia* (Prav. 1581, 234^{v}/14), *fiecarea* (Prav. 1581, 230^{r}/12), *hiecare* (Prav. 1581, 249^{v}/18), *fieşcarea* (CL, 4^{r}/9), *hiecarele* (GB, 425^{v}/3), *fiece* (TS, 49^{r}/20; CPrav, 10^{r}/8, 3^{r}/1, 8^{r}/7; Prav. 1581, 204^{r}/7), *fiecine* (Prav. 1581, 234^{v}/14), *fieşcui* (CPr., 103/21), „*alt fiece* blestem" (= alt blestem, CPr. 157/4), *fiecăruiaş* (CTd.,14^{v}/10) etc.[94].

Aceste fapte arată că formaţiile cu *fie + pronume relativ* reprezintă o inovaţie încă nedifuzată în graiuri şi în toate variantele literare (de pildă, în varianta literară bănăţean-huneodoreană în care era frecvent *cine(şi)* şi cu componentele nesudate, permiţînd intercalări.

De fapt, analiza limbii documentelor particulare scoate la iveală aceeaşi situaţie: formaţiile de acest tip sînt rare (în DÎ apare numai o atestare: *fiece* (1593, f. 1. DÎ, XCIII, 1^{r}/20).

Unele texte provenind din Banat-Hunedoara şi nord-vestul Transilvaniei[95] sau cu straturi lingvistice din aceste zone folosesc derivatul *cinescu* în special în compusul *unul cinescu* (CPB, 189/9), *urul cinrescu* (CV, 15^{r}/6, 16^{v}/5), *urul ciînrescuşi* (CT, 11^{v}/7-8), *cineşcu* (CPB, 24/14, 37/7-8, 154/5, 271/21), *cineşicu* (PO, 150/4, 156/11; CPB, 154/5), *cineşucu* (CPB, 24/12, 125/1-2), *ceneşucu* (CPB, 35/7-8). Acestor formaţii le corespund în textele coresiene şi în alte texte provenind din alte regiuni forme care s-au impus în limba literară sau erau mai răspîndite chiar în secolul XVI-lea: *ciînrescu* (CV, 56^{v}/9-10) - *cineş* (CPr, 144/21), „cîte *urul ciînrescuş*" (CV, 15^{r}/4) - „cîte *vreunul* de ei" (CPr, 102/10-11), *urul ciîrescu* (CV, 16^{v}/5) -

[93] *Ibid.*, p. 193.
[94] *Ibid.*, p. 194.
[95] Cf. şi Mariana Costinescu, în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 138.

„cîte *vreunul*" (CPr, 103/21), *urul ciînrescuşi* (CV, 11^{v}/7-8) - *fieştecarele* (CPr. 98/16).

În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea şi în documentele particulare formaţiile de tipul *unul cinescu* nu mai apar.

Cu sensul de „fiecare", în special pentru lucruri, iar mai rar şi pentru fiinţe, apar mai ales în textele reprezentînd varianta literar moldovenească formaţiile de tipul *careleşi*, *careaşi, careşi*: „*careleş*, muiarea sa să aibă şi *careaş* bărbatul său să aibă" (Ap. 1618, 45/28-29), *căruiaşi* (Prav. 1581, 191^{r}/7), *căruiaş* (Ap. 1618, 51/6), *carileş*, (*ib.*, 46/3), *careşu* (CPB, 398/13).

Această formaţie se menţine în textele literare şi neliterare moldoveneşti şi după 1640.

4.6.4. De o deosebită frecvenţă şi cu o arie largă de circulaţie sînt nehotărîtele de tipul *oarecine*, *oarecare*, *oarece*, *oarecît* cu sensul de „cineva", respectiv „careva, ceva, cîtva", limitate astăzi la zonele de peste munţi. Deşi astfel de forme sînt prezente în perioada 1521-1640 în aproape toate textele literare, remarcăm frecvenţa lor deosebită mai ales în textele reprezentînd variantele literare nordice, în cele sudice corespunzîndu-le alte forme, de cele mai multe ori mai generale: „*oarecarii* fuglii" (CV, 42^{r}/2) - „*neşte* legători" (CPr. 130/13), „deştinse *oarecarele* din iudei" (CV, 14^{r}/1) - „deştinse *un* proroc" (CPr, 101/5), *oarecarele* (CV, 2^{v}/1, 29^{r}/3-4) - *neştine* (CPr, 89/3, 116/14), dar *oarece* (CV, 26^{r}/9) - *oarece* (CPr, 113/20); *oarecine* (PO, 86/12, 279/9-10; CS^{1}, 158; Moxa C, 356), *oarecui* (Moxa C, 358), *oarecărui* (PO, 239/13), *oarece* (CPrav, 7^{v}/4, PO, 34/16, 116/27; Prav. 1581, 251^{v}/7, GB, 211^{r}/3; CT, 43^{r}/2) etc. Formele acestea apar şi în documente: *oare drept ce* lucru (1593, Polonia, DÎ, 181; cu dislocarea elementelor), *oarecîte* (*ibid.*), *oarecîţi* (1599, Târgovişte, DÎ, 111).

Variantele pronominale mai apropiate de etimon (cu *-v-* din lat. **volet*) apar în textele provenind din Banat-Hunedoara, sud-estul Ardealului şi Ţara Românească, dar şi aici ele au o frecvenţă mai mică decît cele cu *oare-*: *varecine* (PO, 86/15, 67/5), *varecărui* (PO, 54/20), *varece* (TS, 75^{v}/16; PO, 92/15, 62/27, 65/10, 69/10), *vorecze* (FT, 1^{v}/20)[96], *varecîtă* (CPB, 198/1). În CPB apar forme cu *vare* postpus de tipul *carevarele* (CPB, 401/1), *carevare* (CPB, 38/11, 236/9, 293/4), care nu se mai întîlnesc după aceea în texte. Formaţiile cu *vare* sînt însă din ce în ce mai rare în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea:

Formele cu *ori-* (*oricare, oricine, orice, oricît* şi adverbul *oricum*) nu-s încă atestate în textele literare, ci numai în documente: *oricarele* (1594, Râmnicu-Vîlcea, DÎ, X, 12), *oricît* (1594, Bozen, DÎ, C, 82^{r}/16), *oricum* (1599, Târgovişte, DÎ, 112).

[96] Pentru răspîndirea în graiurile din secolul al XVI-lea a formelor cu *vare-voare*, vezi Gheţie-Mareş, *op. cit.*, 261; Gheţie, BD, 163.

4.6.5. Pronumele *neştine* (< lat. *nescio quem*) cu sensul de „cineva" este deosebit de frecvent în toate variantele literare în special în cea muntenească şi bănaţean-hunedoreană. S-a arătat mai sus (**4.6.4.**) că lui *oarecare* „cineva" din CV, îi corespunde *neştine,* atestat de multe ori în CPr. Menţionăm însă că şi în CV *neştine* este frecvent fiind atestat de 18 ori (CV, 6^{v}/14, 30^{v}/4, 67^{v}/6 etc). În CT apare de 25 de ori (*neştine*, CT, 9^{r}/4, 18, 17^{r}/11, 24^{v}/15). În CPB *neştine* apare de 38 ori: *neştine* (53/7, 55/8, 89/12, 13), uneori cu variante mai vechi *neştene* (CPB, 373/17). Forma de genitiv-dativ singular este *neşcui* (CPB, 273/18), iar cea de nominativ-acuzativ plural articulat este *neştinii* (CPB, 382/10). În CC^{2} este atestat de 12 ori; de 35 ori în CPB; în PO de 12 ori, în Prav. 1581 de 13 ori. În schimb nu apare în PS, PV, PH, CP, CP^{1}, CP^{2}, CL, GB, FT, CPrav, CCat, CN, MI, CTd.

În secolul al XVII-lea (primele patru decenii) este atestat des în textele din Moldova: *neştine* (Ap. 1618, 47/4, 10, 25, 46/17; Eustratie, Prav. 45/20; VL, 152^{v}; 1626, Iaşi, DRH, XIX, 390).

O situaţie asemănătoare are *nescare* (< lat. *nescio qualem*) folosit ca adjectiv cu sensul de „unii": *nescare* (CC^{2}, 128, CC^{1}, 238, 371; Eustratie, Prav. 36/10), *nescari* (CC^{2}, 431), *nescarii* (TS, 22^{r}/11), *nescare* (TS, 24^{r}/20, 62^{v}/7), „*nescare* diverse" (1628, Iaşi, DRH, A, XIX, 434).

Mai frecvent şi mai general este pronumele nehotărît şi adjectivul corespunzător şi adverbul de mod *neşchit* (< lat. *nescio quantum*), întîlnit în toate variantele literare, în special în cea bănăţean-hunedoreană, munteană şi nord-transilvăneană[97]: *neşchit* (PS, 11/5, 67/15, 68/10 de 13 ori; CP, CP^{1}, 65^{r}/4, 10^{v}/6, 24^{r}/1, de 11 ori; CT, 61^{v}/18, 173^{v}/12; de 2 ori; CTd. 1^{r}/9), *neşchită* (FD, 527^{v}/4), *neşchite* (PO, 98/9; FD, 580^{v}/1; CV, 32^{r}/6), *neşchiţel* (CPr, 173/7), dar *puţinel* (CV, 82^{v}/6; în pasajul corespunzător).

În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea *neşchit* este din ce în ce mai rar, fiind înlocuit cu *puţin*, *puţinel*: *nişchit* (PS, 67/15, 8/10, 143/5) - *puţinel* (PH, 31^{r}/14, 31^{v}/4, 62^{r}/26; în pasajele corespunzătoare), dar *nişchit* (PS, 24/1) - *nişchiţel* (PH, 11^{r}/10). Tendinţa de evitare a acestei forme este în faza incipientă încă din secolul al XVI-lea: „dzile *neşchite*" (CV, 32^{r}/6) - „*acealea* zile" (CPr, 119/18), „*neşchită* măsură" (CP, CP^{1}, 203^{r}/8) - „*puţin* număr" (CP^{2}, 203^{r}/8), *nişchit* (CP, 301^{r}/18) - *puţinel* (CP, 301^{r}/18), *de neşchit* (CP, CP^{1}, 24^{r}/1) - *den mitutel* (CP^{2}, 24^{r}/1), dar „*neşchit* suflet" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 100^{r}/17), „grijă *neşchită*" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 300^{v}/9).

Nişte ca adjectiv nehotărît se foloseşte uneori nu numai cu sunbstantive la plural, ci şi cu nume de materie care sînt *singularia tantum*: „*nişte* gunoi" (VL, 150^{v}).

4.6.6. Pronumele negative *nimeni (nimene, nimini), nime (nima, nimea*), cu o repartiţie bine precizată în textele neliterare[98], sînt folosite de aproape

[97] Cf. Gheţie-Mareş, GD, p. 238.
[98] *Ibid.*, p. 238-240; Gheţie, BD, p. 163-164.

toate textele literare, diferența dintre ele fiind mai ales de natură statistică: unele texte, în special cele nordice, și din zona Banat-Hunedoara atestă mai des pe *nime*, iar altele, în special cele reprezentînd variantele sudice, atestă mai frecvent pe *nimeni*. De pildă, în PS apare numai *nime* (PS, 337/13). În PO *nime* apare de 22 ori, iar *nimeni* nici o dată, în FT apare *nime* de 4 ori, iar *nimeni* nici o dată, în GB apare numai *nime* (o dată), în MI, nu este atestat *nimeni* ci numai *nime* de 9 ori). În *Alexandria* (1620) din CN apare numai *nime* de 6 ori. În CV *nime* apare de 2 ori, iar *nimeni* de 3 ori. În Prav. 1581 frecvența celor două pronume este egală (o atestare pentru *nime* (249^{r}/4) și una pentru *nimeni* (*nimerile*, 260^{r}/7)). În Ap. 1618 apare numai *nime* (48/41). La fel în Moxa, C (391/12). În schimb în TS *nimeni* apare de 10 ori, iar *nime* de 7 ori. În CCat și CPrav. se întîlnește numai *nimeni* (cîte o atestare). Însă în CL apare numai *nimea* (CL, 24^{r}/15). În CT *nime* apare de 62, iar *nimeni* numai de 16 ori. În CPr. e mai frecvent *nimeni* și această formă corespunde lui *nime* din CV: *nime* (CV, 56^{v}/4) - *niminilea* (CPr. 144/17); în pasajul corespunzător. În CC^{2} *nimea* (239, 242, 259, 269) și *niminea* (269, 279) au o frecvență aproape egală. La fel se întîmplă cu o serie de texte din secolul al XVII-lea (CS^{1}): *nime* (CS^{1}, I a, 1^{r}/8-9, 64^{r}/9, 65^{v}/15, 66^{v}/3, 13), *nimea* (CS^{1}, V, 38^{v}/16, VII, 66^{r}/8), *nemenilea* (CS^{1}, XIV, 111^{r}/7-8), *nimerilea* (*ib.*, XII, 100^{v}/2-3). În schimb, în textele moldovenești din secolul al XVII-lea *nime* este mai frecvent: *nime* (Eustratie, Prav. 13/7, 8, 4/5), dar *nemărui* (Eustratie, Prav.12/2-3), *nime* (1628, Iași, DRH, XIX, 512). Forma *niminilea* (CPB, 194/10, 382/3-4, 354/6), uneori fără deicticul *-a*, este foarte frecventă în documentele din această epocă: *nemenile* (1587, Iași, DÎ, 160), *nimenilea* (1628, București, DRH, XXII, 357, 374, 407, 661, 665). O singură atestare a fost găsită cu *nimenuilea* pentru forma de genitiv-dativ *nimănuia*: „n-am fost rumânu *nimenuilea*" (1633, București, DRH, B, XXIV, 134).

Toate aceste fapte arată că *nimeni*, deși prezent în toate variantele literare, se întîlnea mai frecvent în varianta literară muntenească și în graiul muntenesc iar *nime*, deși este atestat în texte reprezentînd toate variantele literare era mai frecvent în textele reprezentînd variantele moldovenească, bănățean-hunedoreană și nord-transilvăneană, precum și în texte provenind din Oltenia (Moxa, C).

4.6.7. Pronumele negativ *nimic* apare în cea mai mare parte a textelor din perioada 1521-1640 sub forma veche, mai apropiată de etimon, *nemică* (< lat. *nec mica*) (CV, 1^{r}/13, 16^{v}/7, PO, 7/18; CPB, 39/4, 5, 41/1, 49/2; CPr, 93/4; CN, 20^{v}, 53^{v}; Prav. 1581, 259^{v}/7; GB, 419^{v}/4; MI, I, 175^{r}/17; CS^{1}, VII, 64^{r}/17, VIII, 76^{r}/6 PS, 74/10; PH, 33^{r}/13; Eustratie, Prav, 13/20).

Forma cu *-a* apare mult mai rar: *nemica* (CV, 16^{r}/9, CT, 45^{r}/8, 63^{r}/15; CPB, 165/18, 257/13; CP^{1}, CP^{2}, 71^{v}/6), iar dubletele cu *-i-*, *nimică* (PO, 134/28; CS^{1}, IV, 34^{v}/5, V, 53^{v}/8), *nimica* (CPr., 370/15; CPB, 57/1, 165/18; CS^{1}, III, 13^{r}/11), se întîlnesc rar și numai în texte reprezentînd varianta literară bănățean-hunedoreană și cea muntenească.

Formele impuse în limba literară *nimica* (CPr. 370/15) şi *nimic* (CN, 65^{v}) sînt extrem de rare şi apar numai în textele sudice de cele mai multe ori alături de formele vechi *nemică* (CPr, 93/4; CN, 20^{v}, 53^{v}) şi *nemic* (CN, 60, 61, 70^{v})[99].

Se poate spune că, în general, forma veche *nemică* caracteriza variantele nordice ale limbii literare şi graiurilor nordice pe cînd formele *nemica, nimica, nimic* variantele sudice şi graiurilor sudice. Astfel, în CV, PS, PV, PH, Prav. 1581, GB, MI, VL; Eustratie, Prav, MI, PO, apar numai forme în *-ă* (*nemică, nimică*) pe cînd în CT, CP, CP^{1}, CP^{2}, CC^{2}, TS, CPr, CCat, Moxa C, CN formele în *-a* (*nemica, nimica* sau fără *-a* (*nimic, nemic*) apar alături de formele în *-a*, mai frecvente. De pildă în CT apare de 3 ori *nemica* şi de 60 de ori *nemică*; în CP, CP^{1}, CP^{2} apare de 6 ori *nemică*, dar o singură dată *nemica*; în CPB *nemică* apare de 19 ori iar *nemica* de 3 ori. Forma cu particula deictică nu apare. În CCat apare o dată *nemica* şi o dată *nemică*; în *Alexandria* din CN apare o dată *nimic* (CN, 65^{v}), de 3 ori *nemic* (CN, 60^{r}, 61^{r}, 70^{v}), o dată *nemica* (CN, 7^{v}) şi de 2 ori *nemică* (CN, 20^{v}, 53^{v}), în schimb în TS şi CPrav. apare numai forma în *-a*: *nemica* (TS, 29^{v}/3, 63^{v}/11; de 9 ori; CPrav. 6^{r}/7).

În concluzie, pronumele prezintă mai multe inovaţii (formele cu *î-* protetic (*îmi, îţi, îi, îşi*), formele populare de tipul *ăsta, asta*, forma analogică *acestei*, formele *teu, seu, sei, tele* etc.) decît prezintă substantivul, articolul şi adjectivul. De asemenea, diferenţele în ceea ce priveşte utilizarea pronumelui sînt mai mari între variantele literare chiar în ceea ce priveşte două faze ale aceleiaşi variante literare decît la părţile de vorbire analizate anterior.

5. NUMERALUL

Pentru situaţia din epocă şi pentru evoluţia ulterioară a limbii române literare următoarele particularităţi privind numeralul sînt mai importante:

5.1. Numeralele moştenite din latină de la 1 la 10 nu oferă particularităţi importante: *unu* < lat. *unu(s), unu(m), una* (< *una*), sînt mai apropiate de etimon, *doi* < lat. **dui*; *două* < lat. *duae* (acest numeral are în epoca cercetată la feminin formele *doauă* (1588, M-rea Galata, DÎ, 163), *doao* (*ibid.*, 163), *doo* (1600, Transilvania, DÎ, 135), *trei* (< lat. *tres* + *i*; *i* este semn al pluralului), varianta populară *trii* apare în documente: *trii* părţi (1595, jud. Argeş, DÎ, 104), *trii* galbeni (1587-1591, Moldova, DÎ, 161), *patru* < lat. *quat(u)or*, *cinci* (< lat. *quinque*), *şase* (< lat. *sex* sau **sess* + *e* analogic), cu varianta *şease* (în textele reprezentînd zonele cu *ş* muiat), *şapte* < lat. *septem* (în regiunile în care *ş* era muiat forma era *şeapte*), *opt* (< *octo*),

[99] Pentru situaţia din documente şi din graiurile populare, vezi Gheţie, BD, p. 164-165.

noauă, cu variantele *noao* şi *nouă* (< lat. *novem*), *zeace* şi *zece*, dar şi *dzeace* şi *dzece*, cu africată în zonele nordice, (< lat. *decem*).

De la „11" la „19", româna în comparaţie cu alte limbi romanice foloseşte construcţii speciale, cu numeralul cardinal exprimînd unităţile urmate de prepoziţia *spre* (< lat. *super*), „pe" „deasupra" şi numeralul *zece*. Această formaţie cu elemente latine, (*unus super decem* > rom. *unsprezece*), dar cu model nelatin, întîlnit în albaneză în limbile slave şi baltice, dar şi în alte limbi indoeuropene (vechea greacă, vechea armeană, celtă, tocharică cf. G. Reichenkron, în „Südost-Forschungen", Bd., XVII, 1, 1958, p. 152-174) a comportat numeroase discuţii (vezi C. Frâncu, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*, Casa Editorială Demiurg, 1999, p. 60). Aici ne interesează situaţia acestor formaţii în româna veche dintre 1521-1640.

În normele literare varianta literară muntenească şi în normele lingvistice ale graiurilor de tip muntenesc erau numai formele lungi de tipul *unsprezĕace, doisprezeace, doaosprezece, treisprezeace, patrusprezeace, cincisprezeace, şaşăsprezeace, şaptesprezece, optsprezece, noaosprezece*. În variantele literare aparţinînd de graiurile nordice formele aveau africata *dz* în loc de *z*: *unsprădzeace, doisprădzeace* (CS[1], V, 47[r]/10-11), (CS[1], V, 47[r]/12-13), (1595, Suceava, DÎ, 196), şi *doaosprădzeace* (PO, 175/25), *triisprădzeace, patrusprădzeace, cincisprădzeace, şeasăspredzeace, seaptesprădzeace, optusprădzeace, noaosprădzeace*. Pentru economia prezentării, renunţăm la înşirarea atestărilor din texte, limitîndu-ne numai la menţionarea schimbărilor.

5.1. Formele scurtate analogice de tipul *paisprezece, şaisprezece, şaizeci* nu sînt încă atestate în nici o variantă literară[100]. Textele atestă numai formele vechi: *patrusprădzeace* (CV, 46[v]/6), *patruspredzeace* (PO, 164/13), *patrusprezeace* (CPr, 135/1), *şasespredzeace* (PO, 164/4), *şasesprădzeace* (PO, 303/17-18), *şasezeci* (TS, 42[r]/9, CT, 26[v]/14, 27[v]/12, 74[v]/2; 75[v]/19, 178[r]/11, CPr, 504/6-7, CC[2], 400, 401), *şeasădzăci* (1622, Iaşi, DII, I, 200), *şeasedzeci* (1636, Iaşi, DII, I, 346).

Formele scurte, impuse în limba literară actuală *paisprăzece* (prin analogie cu treisprezece), *şaisprezece,* (prin analogie cu *cincisprezece*) şi *şaizeci* (prin analogie cu *cincizeci*), nu-s înregistrate încă nici în documentele particulare din epoca cercetată[101].

De la „20" în sus numeralele compuse, care sînt aceleaşi cu cele din limba actuală, se leagă cu substantivul următor prin prepoziţia *de*: „26 de dzile" (CS[1], XI, 97[v]/15), „*treidzeci de* ani" (PO, 144), „*treizăci de* talere" (1581, jud. Bacău, DÎ, 155), „*patrudzeci de* talere" (1591, Siret, DÎ, 172),

[100] Cf. C. Frâncu, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor paisprezece, şaisprezece, şaizeci*, în LR, XXVII, 1978, nr. 6, p. 599-606.
[101] *Ibid.*, p. 599.

„*două sute şi treidzeci de* florinţi" (1577, Brăhăşeşti, jud. Galaţi, DÎ, 154), „într-o *mie şi şase sute de ani*" (1600, Transilvania, DÎ, act diplomatic, 136). Construcţii fără *de* apar mai rar: „*300 aspri* turceşti" (1592, jud. Dâmboviţa, DÎ, 102). În comparaţie cu limba actuală, *de* apare şi atunci cînd nu este nevoie de această prepoziţie: „să fie blăstămat de 318 *de* otci" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107), „318 *de* oteţi" (CS[1], I b, 9[v]/15-16).

5.2. Numeralul *mie* este folosit în cele mai multe texte cu această formă şi la singular şi la plural. Pluralul *mie* este deosebit de frecvent cînd este precedat de alt numeral în texte reprezentînd aproape toate variantele literare: „patru *mie*" (CV, 18[v]/1, CPr. 105/21; TS, 56[v]/22; CT, 34[r]/2, 86[r]/6), „cinci *mie*" (CT, 37[r]/5, 86[r]/3, CPB, 36/8; CC[2], 283; CPr, 13/3), „zece *mie*" (CT, 154[r]/10; CC[1], 154, 156), „doaozeci de *mie*" (CT, 154[r]/5), „*doaozeci şi trei* de *mie*" (CPr, 312/15)[102].

Forma *mii* este atestată mai rar în secolulul al XVI-lea, dar din ce în ce mai des în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea: „patru *mii*" (TS, 58[r]/15), „trei *mii*, cinci sute" (PO, 310/2), „cinci *mii*" (TS, 50[v]/16; CC[2], 283, în tîlcul evangheliilor, căci în textul evangheliilor apare „cinci *mie*" (*ib.*), „şase sute de *mii*" (PO, 218/25), „*mii* şi întunearece" (CP[1], CP[2], 178[r]/15), *mii* (TS, 58[r]/12, CP[1], CP[2], 237[r]/1).

Forma *mii* este mai frecventă în textele reprezentînd zona Banat-Hunedoara şi mai rară în textele coresiene (în CT apare pentru plural numai forma *mie* de 10 ori). Documentele particulare atestă, de asemenea, folosirea formei *mie* pentru plural: „o sută de *mie* de talere" (1600, Alba Iulia, DÎ, 146), trei sute de *mie* de talere (*ibid.* 146). Generalizarea formei *mii* în textele literare este însă posterioară epocii cercetate.

În textele bisericeşti, dar şi în unele documente, numeralel cardinale sînt notate cu slove-cifră.

5.3. *Întunerec* cu sensul de „zece mii", calc după sl. *tьma*, este frecvent în textele religioase traduse din slavă în secolulul al XVI-lea şi din primele patru decenii ale secolului al XVII-lea: „cinci *întrurearece*" (CV, 3[v]/14), cinci *întunearece*" (CPr, 90/13), cinci *întunerece* (CPB, 386/12-13), „douăsprezece *întunerece* de îngeri" (TS, 110[r]/22), „*întunearece* de îngeri" (CL, 31[r]/16-17), „mii şi *înturerece*" (PS, 191/5), „o mie şi *înturerecu*" (PH, 78[r]/9), „*întunearece* de svinţi" (Ap. 1618, 50/l), „*înturerecu* de *înturearece*" (PH, 56[r]/10), „*unturerece* de *untunerece* şi *mii* de *untunerece*" (CC[2], 31)[103], *întunerece de întunerece* (CPB, 205/9-10).

În textele netraduse din slavă (PO, FT), precum şi în cele originale (prefeţe, epiloguri, documente oficiale şi particulare) acest numeral nu apare.

[102] Pentru alte exemple, vezi Densusianu, HLR, II, 178.
[103] *Ibid.*, p. 178.

De fapt, încă din secolului al XVI-lea se simte tendința de a-l evita, folosindu-se numeralul *mii*, în special în textele sudice: „*înturereci* de oameri" (PS, 3/6) - „*mii* de oameni" (CP, CP^1, CP^2, 3^v/2-3; în pasajul, corespunzător), dar „*unturerec* de oameri" (PH, 2^v/2).

5.4. La *numeralul ordinal*, formele în *-lea* apar mai rar decît cele în *-le* şi caracterizează în special textele din varianta muntenească şi bănățean-hunedoreană: *al treilea* (CT, 97^r/17, 106^v/13; CPB 47/16; PO, 261/15, 21, 304/18, 305/3, 311/21), dar *al treile* (CT, 16^r/24; CPB, 454/19; PO, 10/25, 28/20, 244/13, 272/2; FD, 464^v/7, 605^v/2; Moxa C, 346/3; CS^1, 78/14; Eustratie, Prav, 42/15, 41/23), *al doilea* (PO, 5/18, 100/26, 143/22, 168/2, 261/5; CL, 8^r/2; CP^1, 1^r/12), dar *al doile* (PO, 5/18, 100/26, 112/6, 262/15; CCat, 7^r/2; CT, 48^r/19; CPB, 143/2-3; Ap. 1618, 49/20; CS^1, XII, 100^v/12, 102^r/11; Eustratie, Prav, 39/11; Moxa C, 342/2; PH, 1^r/25), *al şaptelea* (CT, 190^v/5, CC^1, 410), dar *al şaptele* (CT, 48^r/320, 97^r/19; TS, 86^v/13; CPB, 286/9; PO, 246/19, 255/15; CC^2, 135; CTd, 56^v/1; CS^1, IV, 31^v/8-9), *al şeaptelea* (Ap, 1618, 49/41), al *şasele* (Moxa C, 346/3, 4, CS^2, 285/3; CT, 42^r/8; TS, 74^r/5), dar *al şaselea* (CC^1, 409); *al noaolea* (CT, 64^v/4; CPB, 105/2) dar *al noaole* (CT, 42^r/9, 64^v/7, 107^r/12, 13; CPB, 27/51TS, 74^r/6; Moxa C, 346/4; CTd, 6^r/12; CS^1, VII, 64^r/15).

Aceste exemple, la care se pot adăuga multe altele, arată că formele cu *-a* existau alături de forme cu *-e* numai în textele provenite din sudul Transilvaniei, Muntenia şi Banat-Hunedoara, în textele reprezentînd alte variante literare ele fiind foarte rare: *al treilea* (CTd. 41^r/8), *al şeaptelea* (Ap. 1618, 49/41). Documentele particulare atestă aceeaşi situație: *al doile* (1600, Transilvania, DI, 128), *al doilea* (1599, Transilvania, DÎ, 114), *al doozecilea* (1599, Transilvania, DÎ, 115).

5.5. Norma lingvistică a tuturor variantelor literare era pentru *al patrulea, al optulea* forma în *-l(u)* şi nu în *-le(a)*, analogia cu forme de tipul *al doile(a), al treile(a), al şaptele(a)* neproducîndu-se încă: *al patrul* (TS, 51^r/12, CT, 135^v/3, PO, 16/26, 244/13, 272/2, 311/22; CPr, 57/15; Moxa C, 346/3, 368/22), *al optul* (CP, CP^1, CP^2, 16^v/14; PO, 4/16; CV, 86^r/11, CPB, 342/4; CC^2, 135).

Formele în *-le(a)* nu sînt înregistrate la aceste două numerale nici în documentele particulare, toate textele conținînd numai forme vechi în *-l*: *al patrul* (1599, Transilvania, DÎ, XIX, 262^r/14-15) etc.

5.6. La plural, se mai mențin pînă după 1640 în unele variante literare formele vechi de tipul *ai doii* (Prav. 1581, 216^v/1, 243^v/19; CS^1, VI, 57^r/10, VII, 65^r/14; VL, 14^v), *ai treii* (CS^1, VI, 57^r/10-11; Prav. 1581, 216^v/1, 251^v/1; VL, 14^v). Documentele din Moldova din primele decenii ale secolului al XVII-lea folosesc în mod obişnuit astfel de forme: boierii cei mari şi *ai doii*

şi *ai treii* (1628, Iaşi, DRH, XIX, 390), „cu boieri şi mari şi *ai doii* şi *ai treii*" (1628, Iaşi, DRH, XIX, 394).

Dacă aceste forme caracterizează mai ales variantele literare bănăţean-hunedoreană, moldovenească şi nord-transilvăneană, formele noi impuse în limba literară, caracterizează încă din secolulul al XVI-lea varianta literară sud-transilvăneană-muntenească: *ai doilea* (CC^2, 330, 350, 546; CPr, 323/13), dar *ai doii* (CC^2, 336; CPB, 456/4), *ai treilea* (CC^2, 350; CPr, 323/13).

Generalizarea formelor *ai doilea*, *ai treilea*, în locul formelor *ai doii*, *ai trei* este posterioară epocii cercetate.

5.7. La genul feminin, formele *a doao* (CS^1, XII, 105^r/10), *a treia* şi *a trie* (1595, jud. Argeş, DÎ, 104) şi *a treia* (1593, Polonia, DÎ, 179; CS^1, XII, 99^v/7-8), *a patra* (DÎ, 179; CS^1, 99^v/5), *a cincea* (1577, Brăhăşeşti, jud. Galaţi, DÎ, 154) etc. erau curente în norma regională şi literară.

La feminin, numeralele ordinale de la „11" în sus au articol pus după partea care exprimă unitatea, deci după prima parte, şi nu după partea care exprimă „10", ca în limba literară actuală: *a patrasprădzeace* (CV, 45^v/5-6; PO, 214/22), *a patrasprăzeace* noapte" (CPr. 134/2), *a şapteasprădzeace* (PO, 30/13, 32/15, CS^1, 48/16-17), *a noaspredzeace* (PH, 114^v/9) etc.

Punerea articolului după ultimul component al acestui numeral compus începe să fie atestată extrem de rar încă din secolulul al XVI-lea într-un text reprezentînd varianta literară-bănăţean-hunedoreană, într-o formă cu dublă articulare: *a patrasprădzeacea* (PO, 216/14), dar *a patrasprădzeace* (PO, 214/22).

5.8. Cu sensul de „mai întîi" se mai înregistrează în unele texte forma unică *întîie* din feminin (< lat. **antanea*), şi nu din masculin (*antaneus*): „Feciu omu *întîie* Adam" (CS, 45/15); „să spălăm stecla şi blidul dinlontru *întîie*" (MI, III, 191^r/4-5), „*Întîie* se-şi ispitească omul şirea cu duhovnicul" (MI, III, 190^v/10), „toate *întîie* născutele" (CP, CP^1, CP^2, 151^r/1).

Formele variabile după gen şi număr sînt însă cele mai frecvente încă din secolul al XVI-lea, cînd sînt antepuse substantivului sau au valoare substantivală: *întîiu* (CT, 89^r"22, 93^r/18), *întîiul* (CL, 5^v/8, 7^v/15), *întîia* (CL, 13^v/4); Prav. 1581, 210^v/7), *întîni* (CV, 3^r/6), *întăi* (CS^1, IX, 79^r/4), *întăiul* (CS^1, VII, 63^v/14-15, X, 79^v/9), *întîniul*, (CPB, 258/5-6), *întăiul* (CV, 86^r/10), *întînea* (CPB, 217), *întăia* (CV, 86^r/10), *întăie* (CS^1, I b, 2^v/6), *întîii* (CT, 42^r/20, 22, 42^v/12, 45^r/22), pl. *întînii* (CV, 19^v/2-3, 50^v/11); *întînu* (CPB, 261/2), dar *întîii* (456/4), gen.-dat.: *întăelor* (CV, 83^r/13), *întînelor* (CPB, 303/4).

Cînd este postpus substantivului sau cînd este precedat de prepoziţia *de*, acest numeral apare de obicei invariabil: „în zi *dentîi*" (TS, 106^r/7), „stepena *întăiu*" (Prav. 1581, 220^r/9), „spiţa *dentăiu*" (Prav. 1581, 220^v/4), „carte *dentăniu*" (PO, 2/19), „cărţi *dentîniu*" (PO, 4/4), „blăstemul *dintîiu*"

(CS[1], IV, 36[r]/7), „folosul *dintîi*" (*ib.*, XII, 100[r]/8), dar „*dintînia* dzi" (CV, 9[v]/10).

O inovație care începe să fie înregistrată încă din secolului al XVI-lea este construcția de tipul „cartea *întîia*"; „cartea *dintîia*", cu numeralul acordat cu substantivul feminin, construcție considerată pînă nu demult o trăsătură a limbii române actuale[104]: „stepena *întăia*" (Prav. 1581, 219[v]/16), dar „stepena *întăiu*" (Prav. 1581, 220[r]/9), „începătura semințieei *dintăia*" (Prav. 1581, 251[v]/3-4), dar „spița *dentăiu*" (Prav. 1581, 220[v]/4), „cuscria *dintăia*" (Prav. 243[v]/4), „lumea ceaea *întăia*" (CV, 66[r]/9-10).

Întrucît forma cu numeralul acordat apare numai în CV și Prav. 1581 toate celelalte texte înregistrînd numai forma veche cu numeralul neacordat cînd acesta era postpus substantivului, considerăm construcția de tipul *stepena întîia, cuscria dintîia* o inovație și o particularitate a variantei literare moldovenești, bazată pe o inovație a graiurilor de tip moldovenesc[105].

Numeralele ordinale nu au de obicei particula finală *-a* decît de la „2" la „11": *a doua, a treia, a patra, a cincea, a șasea, a șeaptea, a opta, a noua, a zecea, a unsprăzecea* (cf. titlul capitolelor VL): *a doa* stepenă (VL, 19[r]), stepena *a treia* (VL, 22[v]), stepena *a cincea* (VL, 72[v]), stepena *a șeasea* (VL, 87[r]), stepena *a șeaptea* (VL, 91[v]), stepena *a opta* (VL, 105[v]), stepena *a noa* (VL, 113[r]), stepena *a dzecea* (VL, 115[v]), stepena *a unsprădzeacea* (VL, 119[v]) dar stepena *a doasprădzeace* (VL, 121[r]), stepena *a treiasprădzeace* (VL, 122[v]), stepena *a patrasprădzeace* (VL, 125[r]), stepena *a cinceasprădzeace* (VL, 132[v]), stepena *a șeasaspradzeace* (VL, 149[v]), stepena *a șeapteasprădzeace* (VL, 152[v]), stepena *a doaădzeci* (VL, 159[r]), stepena *a doaădzecișiuna* (VL, 161[r]), stepena *a doaădzecișidoaă* (VL, 167[v]), stepena *a doaădzecișitrei* (VL, 172[v]), stepena *a treidzeci* (VL, 264[r]). La numeralele de la „12" la „19" particula *a* se adaugă la unități și nu la zeci. De la „20" în sus ea nu se adaugă nici la zeci și nici la unități.

5.9. În schimb, construcția *de(n) prima* „primul, prima" caracterizează o altă variantă literară - cea bănățean-hunedoreană - fiind înregistrată de texte specifice acestei variante sau cu straturi lingvistice din această zonă[106]: „născutul de-a *prima*" (PO, 154/23, 171/27, 172/15, de 22 de ori), „născutul *den primă*" (PO, 124/3, 131/9), „pîrga *den primă*" (PO, 254/4), *de primă* (CM, 259[v]/21), *den primă* (CC[1], 82[r]/1, 216[r]/1).

Derivatul *primari(u)* „întîi" (< lat. *primarium*) apare foarte rar și numai cu valoare adjectivală: „nu pomeni ale noastre fără-de-legi *primari*" (PS, 78/8). El este evitat în celelalte psaltiri (CP, CP[1], PV, PH).

---

[104] Cf. C. Frâncu, *Vechimea și răspîndirea numeralului articulat în construcții de tipul „partea întîia"*, în SCL, XXXI, 1980, nr. 2, p. 213-216.

[105] *Ibid.*, p. 213.

[106] Cf. Gheție-Mareș, *op. cit.*, p. 255, Gheție, BD, p. 174-175, în *Cele mai vechi texte românești*, p. 22.

5.9.0. Colectivul *amîndoi, amîndoao* este întîlnit în toate variantele literare şi în toate graiurile: *amîndoi* (CT, 40^{r}/14, 90^{v}/16, de 15 ori; CPB, 397/1; PO, 18/7, 57/8, de 15 ori; CL, 15^{v}/3, 26^{r}/18, 33^{v}/1, de 3 ori; Prav, 1581, 206^{v}/3; TS, 24^{r}/13, 54^{r}/5, de 5 ori; CPrav, 9^{r}/2; CN, 30^{r}, 36^{r}, 36^{v}/1, 37^{r}/1, 37^{v}, 76^{r}), *amendoi* (1593, Maramureş, DÎ, 205) *amîndoao* (CV, 24^{v}/5; CPrav, 4^{v}/18; PO, 64/9, 223/13-14; CT, 28^{r}/7, 123^{r}/3, 14; CL, 8^{r}/10, 19, 39^{r}/17; Prav. 1581, 235^{r}/11), *amăndoo* (TS, 44^{v}/17), *amîndouo* (1600, Transilvania, DÎ, 127), *amîndoe* (CPB, 91/15), de *amîndoao* (CPB, 234/4-5).

La genitiv-dativ întîlnim formele: *amîndurora* (CT, 131^{r}/7; PO, 19/7; CC^{2}, 568) şi *amînduror* (PO, 251/17; Prav. 1581, 235^{v}/10, 1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 174; VL, 26^{v}).

Forma cu *-o-* (*amîndorora*) nu-i încă atestată. În unele texte apare şi forma *amînduroruşprezece* (CPB, 268/1-2) pentru colectivul lui „12".

Dacă *amîndoi, amîndoao* sînt în norma tuturor variantelor literare, *îmbi* (< lat. *ambi*) şi *îmbe* (< lat. *ambae*) caracterizează numai unele texte nordice şi pe cele din zona Banat-Hunedoara (PS, PV, Prav. 1581, PO, TS): „*dîmbe* părţile" (PS, 30716), „de *îmbe* laturi" (PH^{1}, 125^{r}/5), *într-îmbe* (PH, 116^{r}/2), „d-*îmbe* parţile" (VL, 111^{r}), dar „de *amîndoao* părţi" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 282^{v}/13; în pasajul corespunzător), „cu *îmbe* mănule sau cu *îmbe* piciorele" (TS, 65^{r}/20, 21), „*îmbi* acolo giurară-se" (PO, 69/24), *îmbe* (Prav. 1581, 216^{r}/17, 267^{r}/13, PO, 88/22, 183/19, 261/26, 270/24-25, de 16 ori), „*îmbi* (Prav. 1581, 269^{r}/15-16). În textele din celelalte regiuni nu am întîlnit aceste forme, ceea ce înseamnă că ele caracterizau numai zona Banat-Hunedoara şi unele zone nordice din care provin textele rotacizante şi Prav. 1581 (Moldova de nord, Transilvania de nord).

La Coresi apare, ca o creaţie personală, forma *amîndoisprezece* „toţi cei 12" (CT, 52^{v}/8; CC^{1} 389)[107], iar în CPB se întîlneşte aceeaşi formă la genitiv-dativ: *amîndurorusprézece* (CPB, 268/1-2). Ea nu se mai întîlneşte în alte texte în afară de cele două citate.

Menţionăm, de asemenea, prezenţa în unele texte provenind din zona Banat-Hunedoara şi în textele coresiene a numeralului colectiv cu *tute*, care caracterizează azi graiurile de tip nordic (nordul Moldovei, Transilvania de nord, Banat-Hunedoara): *tute patru* (PO, 267/23); CC^{2}, 277/4), *tute şase* (PO, 263/15), *tute şapte* (CT, 167^{v}/6), *tute dzeace* (PO, 264/8), *tute unsprădzeace* (PO, 264/24).

Formaţiile de tipul *tustrei, tuspatru* şi cele de tipul *cîte(şi) trei* nu sînt încă atestate în textele literare. Numai documentele particulare înregistrează formaţiile cu *cîte*: „*cîte trei* fraţii" (1599, Târgovişte, DI, XVIII, 1^{v}/5) şi cu *tus*: *tustrei* fraţii (1627-1628, Moldova, DRH, XIX, 318).

5.9.1. *Numeralul fracţionar* apare numai cu formele vechi, căci formaţia modernă cu sufixul *-ime* (*doime, pătrime*) nu exista în limba

[107] Cf. Densusianu, *HLR*, II, 177.

din acea perioadă. Se foloseau pentru exprimarea raportului parte/întreg forme ca: *jumătate* (CPB, 239/1; 1663-1664, jud. Gorj, DÎ, 97; 1599, jud. Mehedinți sau Gorj, 125); *giumătate* (1588, M-rea Galata, DÎ, 166); *o parte* de ocină (1577, Brehueşti, Galaţi, DÎ, 154), „au împărţit ocina în *trei părţi*: *doao părţi* Oancei şi Radului iară *una* Voicăi" (1595, jud. Argeş, DÎ, 104-105), *a treia parte* (1634, Bucureşti, DRH, XXIV, 359, 370, 404), *a patra parte* (1634, Bucureşti, DRH, XXIV, 252, 258, 445, 521).

5.9.2. *Numeralul distributiv* este alcătuit, ca şi în limba actuală, din *cîte* + *numeralul cardinal*: „să fie cîte 2-3 oameni" (1600, Transilvania, DÎ, 129), *cîte un* (1594, Bozen, DÎ, 189), *cheti trei* (1594, Bozen, DÎ, 194), *cîte unul* (CPB, 14/19-20).

5.9.3. *Numeralul multiplicativ* de tipul *îndoit, întreit, înzecit, însutit* nu a fost întîlnit în texte şi nici verbele din al cărui participiu se formează adjectivele şi adverbele care funcţionează azi ca numerale multiplicative.

5.9.4. *Numeralul adverbial* nu diferă mult de cel din limba actuală: *întîiu* (= o dată, 1600, Transilvania, DÎ, 127), *de doao* ori (CPB, 385/20), *de trei ori* (CPB, 108/7-8, 119/7, 450/7; 1600, Transilvania, DÎ, 143.)

5.9.5. Numărătoarea anilor este făcută în „văleat" (de la „facerea lumii" sau „de la zidirea lumii" de la Adam): Vŭ dñi Io Pătru (vodă) vŭ lĕt 7072 (1564; jud. Gorj, DÎ, 97), „şi au fost trecuţi ai de la Adam pînă acmu 7105" (1597, jud. Vîlcea, DÎ, 108), „Pis noem 26 dni vlĕt, 7107" (= 1599, Făgăraş, DÎ, 116), „Pis Oancea u Bălgrad, msca ap 14 dni vulĕt 7108" (= 14 aprilie, 1600, Bălgrad, DÎ, 138). Formulele de exprimare a datei erau de obicei în secolul al XVI-lea în slavonă, punîndu-se la sfîrşitul documentului mai întîi luna şi ziua, iar apoi „văleatul" (anul), iar începînd cu sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în română: „Iulie 21, 7100" (1592, jud. Vrancea, DÎ, 176), „Scris în Suceava, ghenarie 8, ai 7105" (1597, Suceava, DÎ, 199), logofăt, measiţa 8 dni, văleat 7142 (1634, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 420), „U Iaş 7142, iulie 23" (1634, DRH, A, XXII, 231). Însă formulele în slavonă se menţin pînă tîrziu.

În concluzie, în structura şi funcţiile numeralului se petrec puţine schimbări în perioada 1521-1640: apariţia pluralului *mii* în locul formei omonime cu singularul (cinci mie), a formelor în *-lea* la numeralul ordinal în variantele sudice ale limbii literare (Sudul Transilvaniei - Ţara Românească şi Banat-Hunedoara), a formelor de plural *al doilea, al treilea* (în locul vechilor *ai doii, ai treii*) în varianta literară muntenească-sud-transilvăneană; a formelor cu *-a* pus la sfîrşitul numeralului ordinal compus, nu după unitate (*a patrastrăzecea* în locul lui *a patrasprezece*) în varianta literară bănăţean-hunedoreană, a formelor cu numeralul acordat postpus substantivului în varianta literară moldovenească („stepena *întîia*, stepena *dentîia*") în locul construcţiilor vechi menţinute în limba literară pînă astăzi (*stepena întîi* (*dintîi*)), folosirea construcţiei de tipul *de(n) primă* în varianta bănăţean-hunedoreană, a formelor etimologice *îmbi, îmbe* în variantele literare

moldovenească, nord-transilvăneană şi bănăţean-hunedoreană a creaţiei personale *amîndoisprezece* în tipăriturile coresiene.

6. VERBUL

6.0. Ca şi morfologia numelui şi a pronumelui, cea a verbului prezintă în perioada 1521-1640 unele schimbări în distribuţia formelor, în întrebuinţarea modurilor, timpurilor şi diatezelor. Aceste schimburi se petrec însă mai ales în punctele periferice ale sistemului şi se limitează la jocul analogiei, care regularizează, simplifică şi clarifică paradigmele, astfel încît osatura de ansamblu a sistemului verbal este aceeaşi ca în perioada preliterară şi în perioada posterioară anului 1640.

6.1. Conjugările: Româna, ca şi italiana, a păstrat toate cele patru conjugări latineşti, în comparaţie cu limbile galo-romanice şi ibero-romanice care au numai cîte trei grupe: conj. I: lat. *cantare* > v. rom. *cântare, a cânta*, conj. a II-a: *vĭdere* > v. rom. *vedeare, a vedea,* conj a III-a: scribere > v.rom *scriere, a scrie*; conj. a IV-a: lat *audire* > v. rom. *audzire, a audzi* (*auzire, a auzi*), *horrire* > v. rom. *urire, uri* > *urî*. Textele din perioada cercetată atestă o serie de treceri de la o conjugare la alta sau chiar formarea unor subdiviziuni în cadrul unor conjugări ca urmare a acţiunii legilor fonetice şi a analogiei.

6.1.1. Astfel, conjugarea a IV-a, care în perioada veche era cea mai bogată conjugare, fiind mai deschisă la mai multe împrumuturi, îşi dezvoltă în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte şi o variantă în *-î*, în loc *-i* (la început după *rr-*, care se pronunţa dur: *urî* (> lat. *horrire*) rom. comună *urire*, iar apoi, prin analogie, şi după *r-*)[108]. În urma acestei evoluţii fonetice a rezultat o apropiere a conjugării a IV-a de conjugarea I la unele timpuri şi moduri: 1) indicativul prezent: *omoară* (CC^2, 72), 2) conjunctivul prezent *„să omoară* (PO, 71/14, 163/27), *să omoare* (*ib.*) la fel ca *zboară, să zboare.* Dintre cele aproximativ 50 de verbe în *-î* (precedat de *r-*) cele mai multe dintre ele au în limba veche variante în *-i* sau *î*, iar unele numai în *i* şi nu şi în *-î* (de pildă *a dogorî* apare în toată perioada veche numai sub forma *a dogori*)[109].

În general, formele în *-i* caracterizează variantele nordice ale limbii literare, pe cînd cele în *-î* pe cele sudice (sudul Transilvaniei - Ţara Românească (fără Oltenia) şi Banat-Hunedoara): *amări* (PS, 83/2) - *amărî* (CP, CP^1, 80^r/5; PO, 88/22 MI, 188^v/12-13); *amărî-se* (CPB, 457/16, 18),

[108] Cf. Leca Morariu, în „Codrul Cosminului", I, 1924, p. 67-68, Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968.
[109] Cf. Alf Lombard, *Le verbe roumain*, vol. II, Lund, 1955, p. 818-824.

amărît-au (CPB, 457/12), *a amări* (CPB, 69/15, 123/13); *ocări* (PS, 161/11; Prav. 1581, 249^{r}/6) - *ocărî* (CP, CP^{1}, 152^{r}/2, 216^{v}/8; CT, 162^{r}/21; PO, 248/6), *omori* (PS, 220/15; CV 78^{r}/14) - *omorî* (CP, Cp^{1}, CP^{2}, 204^{v}/11; Cpr. 168/21; CPB, 69/17; CT, 169^{r}/22; CPrav. 9^{r}/14; PO 118/18, 19, 173/20, 272/2), *pîri* (CV, 1^{v}/9, 24^{v}/8) - *pîrî* (CPr, 88/21; CPB, 234/9; CL, 9^{v}/8; PO, 87/13-14), *uri* (PS, 104/2; M, I, 177^{v}/12), *uri-va* (CPB, 427/20), *se urise* (CPB, 356/8) - *urî* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 99^{v}/10; CT, 11^{r}/10, 157^{v}/9, 221^{v}/7; PO, 93/2, 127/6, 181/9; VL, 151^{r}).

Uneori forme cu *-î* apar sporadic şi în textele nordice (*omorî*, Prav, 1581, 169^{r}/22; *amărî* (MI, II. 188^{v}/15, 16), iar forme cu *-i* se întîlnesc şi în textele sudice (munteneşti şi bănăţean-hunedorene): *amări* (CS^{1}, VII, 66^{v}/4, 13, 14, dar *amărî*, *ib*, VII, 66^{v}/11; *pogori* (TS, 34^{r}/7, FT, 1^{r}/14), *omori* (CN, 74^{r}, *obori*, Moxa, C, 349/18; *pîri* (CN, 67^{v}), *dogori*, Moxa, C, 396/2; *uri* (TS, 12^{v}/10).

Unele texte prezintă atît forme cu *-î*, cît şi forme cu *-i*: *amărî* (MI, II, 188^{v}/15-16) - *amări* (MI, II, 188^{v}/12-13). Menţionăm că subclasa în *-î* a conjugării a IV-a care era foarte săracă, s-a îmbogăţit în epoca veche cu verbe împrumutate din slavă (*a pogorî, a coborî, a doborî*) sau cu verbe formate pe terenul limbii române din substantive (*a hotărî* din *hotar* (< mag.))

6.1.2. Marea majoritate a verbelor este stabilă în ceea ce priveşte conjugarea. Există însă un număr de verbe care în urma factoriilor fonetici, morfologici (analogia) şi sintactici (contaminarea cu alte verbe) îşi schimbă conjugarea.

Astfel, tendinţa mai generală a limbii române de a trece verbele latine în *-ĕre* de la conjugarea a III-a la conjugarea I sau a IV-a este prezentă şi în perioada cercetată la verbe ca *a învie*, *a vie*, *a scrie*, *a cure*.

Primele două dintre acestea, de conjugarea a III-a într-o perioadă mai veche şi în secolul al XVI-lea în textele nordice, au tendinţa de a trece la conjugarea I în textele sudice (munteneşti-sud-transilvănene) şi în cele din zona Banat-Hunedoara: *învie* (CV, 69^{r}/10-11; PS 1/14; PH, 1^{r}/19; CTd, 76^{v}/9), *a învie* (CPB, 69/18), dar *învііa* (CT, 17^{r}/14, FT, 1^{r}/4, CC^{2}, 164, CC^{1}, 14; CP^{2}, 163^{v}/15), *vie* (CV, 22^{r}/7, 48^{v}/12, 79^{r}/10; PH, 35^{r}/16; Prav. 1581, 261^{r}/3; 259^{v}/3; CTd, 87^{r}/3; CS^{1}, XIV, 114^{v}/11), dar *vііa* (PO, (/10, 145/25, 147/20; CC^{1}, 99, CC^{2}, 67, 386), *a via* (CPB, 314/19).

Inovaţia este rar înregistrată chiar în textele sudice care preferă formele de conjugarea a III-a: *învie* (CT, 35^{r}320,42^{v}/24, această formă apare de 25 de ori, faţa de *învііa* care apare o singura dată; TS, 24^{v}/4, 75^{v}/11, forma *învііa* nu apare în acest text sudic; CPB, 181/7; CP, CP^{1}, CP^{2}, 142^{v}/5, 301^{r}/5; CC^{2}, 29, 286; CN. 13^{r}/5), *învііa* (CS^{1}, V, 41^{v}/2), *vie* (CT, 157^{r}/3; CP, CP^{1}, CP^{2}, 127^{r}/11, CPr, 245/1).

Demn de remarcat este faptul că aceste verbe trec la conjugare I mai ales la timpurile derivate din tema prezentului nu şi la cele derivate din tema perfectului, care rămîn mult timp de conjugarea a III-a: *învііază* (CT,

191^{v}324), dar *învişu* (CS^{1}, IV, 36^{r}/13), *învise* (CT, 30^{r}/7, 108^{v}/13, 135^{r}/10; CPB, 20/5, 22/18, 31/18, 37/21; CN, 19^{v}/26), *au învis* (Moxa, C, 358), *ai vis* (CS^{1}, V, 38^{r}/10), *vişu* (pf. s.: CPB, 238/16). Foarte rar întîlnim această trecere la timpurile derivate de la perfect: *înviat* (CC^{2}, 23). Numai textele provenite din zona Banat-Hunedoara atestă inovaţia mai frecvent atît la tipurile derivate din tema prezentului, cît şi la cele din tema perfectului: *viedzi* (PO, 165/5), *viază* (PO, 34/16), *viadză* (CS^{1}, XII, 98^{r}/7), *sze vietze* (FT, 1^{r}/7), *să viadze* (PO, 242/14, 181/23, 26), *au viat* (PO, 8/6), *au viiat* (PO, 8/7, 14, 180/14). În PO forma de conjugarea a III-a apare la verbul *a via* o singură dată (*a via* PO, 6/21), dar formele de conjugarea I se întîlnesc de 23 de ori.

Aceste date arată că inovaţia era mai răspîndită şi mai evoluată în varianta bănăţean-hunedoreană decît în varianta sud-transilvăneană - muntenească (reprezentată de textele coresiene).

Sporadic şi, probabil ca o influenţă a tipăriturilor coresiene, inovaţia este atestată şi într-un text nordice (CTd.): *înviiare* CTd, 8^{v}/16).

În mod similar, verbul *a scrie* apare în varianta literară bănăţean-hunedoreană şi cu forme de imperativ şi conjunctiv *-ez*, ceea ce atestă trecerea lui la conjugarea I în graiul bănăţean: *scriadză* (PO, 237/6, 296/18) *szkriasze* (FT, 4^{r}/13), dar *scrie* (PO, 274/4), *să scriu* (PO, 293/15).

Trecerea verbului *a scrie* la conjugarea a IV-a nu-i încă atestată decît o dată (în CPB *a screi* (381/21), alături de *a scrie* (377/14, 378/16, 384/4) în textele literare, ci numai de documentele particulare din Ţara Românească din primele decenii ale secolului al XVII-lea: „va *scri*" (1632-1633, Ţara Românească, DRH, B, XXIII, 618), *scriim* (1629, Ţara Românească, DRH, XXII, B, 426; Bucureşti, 577, 629, 661, 663). În documentele din Moldova, formele de conjugarea a III-a sînt mai puternice: *scriem* (1634, Iaşi, DRH, A, XXII, 306, 308, 310, 315; 1626, Iaşi, DRH, XIX, A, 14, 32, 70, 91, 142, 157); *să scrieţi* (1626, Iaşi, DRH, XIX, A, 70). În documentele din Moldova formele de conjugarea a IV-a ale acestui verb sînt extrem de rare şi ele apar cu varianta intermediară cu *-ii-*: *scriim* (1627, Moldova, XIX, A, 226).

Atît tendinţa de trecete a verbelor *a învie, a vie* de la conjugarea a III-a la conjugarea I, cît şi tendinţa de trecere a verbului *a scrie* le conjugarea I (*a scria*), caracteristică zonei Banat-Hunedoarei, sau la a IV-a (*a scri*), caracteristică mai mult graiurilor de tip muntenesc şi apoi moldovenesc, trebuie incluse într-o tendinţă mai largă de limitare progresivă a verbelor cu infinitivul în *-íe*[110].

Verbul *a cure* (< lat. *currĕre*) prezintă în perioada 1521-1640 atît forma de conjugarea a III-a, mai apropiată de etimon, cît şi forma de conjugarea I (*a cura*), rezultată prin evoluţie fonetică normală prin velarizarea lui *-e* după *rr-*. Formele în *-e*, sînt mai frecvente în textele nordice, iar cele în *-ă* în cele sudice şi bănăţean-hunedorene: „*cure*-vor ape"

[110] Cf. Alf Lombard, *op. cit.*, p. 1112.

(PS, 238^{v}; PH, 124^{r}/11), dar „*cură*-vor ape" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 280^{r}/18), *cură-va* (CT, 188^{v}/1; CPB, 282/20); *va cură* (CS^{1}, V, 55^{r}/13), *cură*-vor (CT, 200^{r}/4; CC^{2}, 63), *cură* (= indicativ prezent, pers. a III-a: CT, 88^{r}/l, 137^{v}/2, CP, CP^{1}, CP^{2}, 106^{r}/5; PO, 16/24, 26, 186/11), *curra* (= imperfect, PO, 61/3), *cura* (CS^{1}, IV, 25^{r}/4).

În textele reprezentînd variantele literare nordice (moldovenească şi nord-transilvăneană) formele cu *-ă* sînt rare; *să cură* (Prav. 1581, 237^{v}/7), *va cură* (CS^{2}, 470/3; CTd, 95^{r}/1), *cură* (CTd, 39^{v}/3; MI, 172^{v}/2; VL, 17^{r}), *cura* (CTd, 22^{v}/2), *să curăm* (VL, 18^{r}), dar *cureai* (CTd, 72^{v}/13).

Verbul *a curge*, creat în Moldova şi Ţara Românească prin analogie cu *a merge*, nu-i încă atestat[111].

6.1.3. Trecerea de la conjugarea I la a IV-a şi invers este însă mult mai bine reprezentată în perioada cercetată.

Astfel, există un număr apreciabil de verbe, derivate din substantive sau adjective pe terenul limbii latine populare sau pe terenul limbii române comune care oscilează între cele două conjugări productive. Pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă asistăm la fixarea celor mai multe dintre ele la una din cele două conjugări. Ne vom opri la cele mai reprezentative:

6.1.3.1. Verbul derivat din substantivul *adevăr* este atestat fie sub forme de conjugarea I (*a adevăra*), fie sub forme de conjugarea a IV-a (*a adeveri*). Formele de conj. I sînt bine reprezentate de textele provenite din zona Banat-Hunedoara şi din sud-estul Transilvaniei: *adveuerasze* (FT, l^{r}/3), *se adeuerasze* (FT, 3^{r}/l), *se adeveredze* (PO, 252/10-11, 147/26), *să se adevereze* (CPr, 251/9-10), *veri adevăra* (CCat, 3^{r}/15, CS^{1}, XII, 98^{v}/1, 7-8), imp. *adevăra* (CPr, 254/21), pf.s.: *adevără* (CPr. 391/4), dar adjectivul postverbal *adeverit* (CPr, 1/11; CPB, 325/9), *adeveritul* (CPB, 372/2), *adeverite* (PO, 13/18; CPr, 515/17) şi formaţia adjectivală şi substantivală *deadeverit* (adj. CPB, 320/14-5), *deadeverită* (CPB, 331/17, 341/4), *deadeveretului* (subs. gen.-dat. CPB, 361/15).

Formele cu verbul la conjugarea a IV-a care s-au impus apoi în normele limbii literare moderne sînt mai rare si apar atestate mai întîi la pasiv şi cu valoare adjectivală în unele tipărituri coresiene şi în PO: *adeverit* iaste(= ind. prez. pasiv; CT, 187^{v}/2, 189^{v}/8, 192^{v}/19, 194^{r}/21, de 20 de ori; CL, 4^{v}/15); „iaste *adeverit*" (CC^{2}, 4), adj. *adeverite* (PO, 13/18), *deadeveritele* (adj. CPB, 390/18), întru-*adeveritele* (subs. CPB, 371/21).

În secolul al XVII-lea forma de conjugarea a IV-a se întîlneşte în şi textele nordice: *adeverită* (MI, 183^{v}/16), forma de conjugarea I fiind din ce în ce mai rară. În documentele particulare formele cu *-i-* sînt generale: „iaste *adeverit*" (pasiv ind. prez. 359; 1600, Transilvania, DÎ, 135), *adeverit* (adj. ibid. 135). Verbul de conjugarea I şi postverbalele lui sînt mult mai rare

[111] Cf. C. Frâncu, *Vechimea şi răspîndirea unei inovaţii morfologice: verbul a curge*, în „Limbă şi literatură", vol. III, 1981, p. 331-339.

în documente („vom *adevăra*" (1600, Moldova, DÎ, 142).

6.1.3.2. Verbul de conj. I, *a ferica*, derivat de la adjectivul *ferice* (< lat. *felice*, lat. **felicare*) apare în textele din perioada cercetată, atît nordice cît şi sudice: *fericăm* (CV, 67^{r}/10), *ferecăm* (CPr, 156/20; CPB, 292/13-14), *se ferikem* (FT, 1^{r}/5), *ferikasze-te* (FT, 3^{r}/25-27), *fericează* (CL, 10^{r}/19; CP, CP^{1}, 75^{v}/4), *fericedză* (PS, 81^{v}/1), *ferecă* (pf.s., CS^{1}, VI, 58^{r}/7-8), *ferica*-vor (CP, CP^{2}, 310^{r}/16), participiul şi adjectivul *fericat* (CL, 6^{v}/8-9; CS^{1}, V, 54^{r}/1), *fericatu* (CPB, 237/18), *ferecatu* (CPB, 270/8-9), *fierecatu* (CPB, 417/18), *fericată* (CL, 6^{v}/7), *ferecat* (CT, 35^{v}/l, l05^{v}/17; CTd. 87v/2, 91^{r}/6; 93^{v}/13), *ferecată* (PO, l0l/2), *ferecate* (CN, 76^{v}, 67^{v}, 39^{v}, 50^{r}), *fericaţi* (CS^{1}, V, 51^{r}/3-4, 7, 9, 12; 52^{r}/2, 5, 9, 12-13; 52^{v}/4, 53^{r}/4, 10).

Verbul de conjugarea a IV-a, *a ferici* impus de normele limbii literare moderne, este în schimb foarte rar fiind atestat tot numai la Coresi în CP^{2}, în *Scriptura Domnului Hristos*[112] şi în MI, dar mai ales ca adjectiv şi ca participiu: „*ferecită* limba cărui-i iaste Domnul" (CP^{2}, 55^{v}/17), dar „*ferecată* limbă" (CP, CP^{1}, 55^{v}/17), „*ferici*-l-vor (CP^{2}, 134^{v}/17), dar *fericează* (CP, CP^{1}, 134^{v}/17); „*fereciţi*... întru strigare" (CP^{2}, 171^{v}/4), dar *fericaţi* (CP, CP^{1}, 171^{v}/4), „*fericit* cela ce învaţe oamenii" (MI, 181^{v}/6), „*ferecit* de omul... " (MI, 181^{r}/14) etc.

Avem de a face aici cu un dublet minoritar în perioada 1521-1640 care însă se va impune treptat în normele limbii literare concurînd dubletul majoritar din punct de vedere areal şi statistic(*a ferica*, *fericat*).

6.1.3.3. Dublete de conjugarea I şi de conjugarea a IV-a apar des în cadrul aceleiaşi variante literare, în cadrul aceluiaşi text şi chiar pe aceeaşi pagină: *a găta - a găti, a curîţa - a curăţi, a făţăra - a făţări, a împietra - a împietri, a îndoia - a îndoi, a înjumătăţa - a înjumătăţi, a însetoşa - a însetoşi, a întăroşa - a întăroşi, a înţelepţa - a înţelepţi, a întrupa - a întrupi, a (în)sănatoşa - a (în)sănătoşi, a învîrtoşa- a învîrtoşi, a (îm)păinjena - a (îm)păinjeni, a sfărîma - a sfărîmi, a umbra - a umbri*[113]. Este greu de a trage o concluzie generală cu privire la repartiţia acestor forme care apar atît în variantele nordice ale limbii literare, cît şi în cele sudice. Se poate spune numai că din punctul de vedere al frecvenţei lor formele în *-a* sînt mai des întîlnite în textele nordice pe cînd cele în *-i* în textele sudice: *făţăra* (*nefăţărîndu*, CV, 71^{v}/7) - *făţări* (*făţăriia*-se, CPr. 394/8), *făţărindu* (CPB, 303/14), dar *îndoi* (*îndoiră-se*, CV, 49^{r}/7) - *îndoia* (*îndoiară-se*, CPr. 137/14), *înţelepţa* (*înţelepţează*, PS, 28^{r}) - *înţelepţeaşte* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 237^{r}/8).

Formele duble se întîlnesc chiar în acelaşi text: *întrupa* (CC^{2}, 590) - *întrupi* (CC^{2}, 228, 285, 211, 507), *învîrtoşa* (*învîrtoşă*, CPr, 158/14-15), *învîrtoşi* (*învîrtoşind*, CPr, 156/12), *întăroşa* (PO, 133/22, 18-19) - *întăroşi* (PO, 131/5-6), *sănătăşa* (CC^{2}, 160) - *sănătoşi* (CC^{2}, 83, 164, 423, 445),

[112] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 198.

[113] Pentru atestări, vezi Densusianu, HLR, II, p. 197-198.

sfărîma (CT, 166^{v}/16, 136^{r}/9) - *sfărîmi* (CT, 81^{v}/21, 171^{v}/2), *găta* (CTd, 53^{r}/3, 94^{r}/4, CS^{1}, V, 42^{v}/5-6) - *găti* (CTd, 114^{v}/l, 3, 5; CS^{1}, III, 15^{v}/8).

Aceste fluctuaţii caracterizează întreaga epocă studiată la verbele citate mai sus.

În schimb, verbul *a scuipa* nu apare decît cu forma în *-i* în toate textele, indiferent de varianta literară pe care o reprezintă: *scuipi* (CT, 104^{v}/22, 92^{v}/16, TS, 112^{r}/7; CC^{2}, 184, 180), *scopesc* (CTd, 48^{v}/l4), *scuipire* (CC^{2}, 184), *scuepescu* (CS^{1}, III, 11^{v}/11).

6.1.4. Trecerea de la conjugarea a IV-a la conjugarea a III-a este mai slab reprezentată. Menţionăm două cazuri mai importante pentru evoluţia limbii literare.

Verbele *desveşti* şi *înveşti* la origine de conjugarea a IV-a (< lat. *desvestire*, *investire*), prezintă atît forme în *-i*, cît şi forme mai noi în *-e* (deci de conj. a. III-a), apărute sub influenţa unor verbe de tipul *a creşte* cu care aveau asemănări formale în unele paradigme (*înveaşte*/*creaşte*). Formele în *-i* sînt mai numeroase şi ele caracterizează atît textele nordice, cît şi pe cele sudice: *înveşti* (PS, 237^{v}, CP^{1}, CP^{2}, 181^{r}/9, 257^{r}/2, CT^{v}/6; PO, 275/6), *înveşti-te* (= imper, CPB, 127/17), *înveştire* (= subs. postverbal, CPB, 311/9).

Formele în *-e* apar începînd cu 1551-1553 şi devin din ce în ce mai frecvente în primele decenii ale secolului al XVII-lea în special în variantele nordice ale limbii literare (remarcăm deasa folosire a lor în PH), dar şi în cele sudice: *înveaşte* (TS, 115^{r}/14; CP^{2}, 279^{r}/11, dar *înveşti*, CP, CP^{1}, 279^{r}/11), *înveaşte-se-vor* (PV, PH, 113^{v}/17), dar „*înveşti-se-vor*" (PS, 218^{r}), „*înveaşte-i-voiu*" (PH, 114^{r}/11, 16), „*să* ne *înveaştem*" (MI, 191^{r}/15), part. *învăscut* (PH, 38^{v}/12), *învăscută* (PH, 38^{v}/24), dar *înveştită* (PS, 72^{v}, 73^{r}).

6.1.4.1. Ca urmare a unei contaminări între *cere* şi a *ceşii* (< lat. **quaesivi*), a rezultat perfectul *cerşii(u)*, care s-a desprins treptat de conjugarea verbului *a cere* şi a dat naştere verbului *a cerşi* „a cere de pomană". Apoi, sub influenţa lui *cerui* şi a altor perfecte în *-ui*, alături de *cerşii(u)* a apărut *cerşui*, formă care atestă o nouă tendinţă de a trece acest verb la conjugarea a III-a[114]. Textele literare din perioada 1521-1640 consemnează această evoluţie în grade diferite atît în variantele sudice, cît şi în cele nordice: *cerşui(u)* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 57^{r}/12), dar *cerşiiu* (PS, 50^{r}), *cerşuşi* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 12^{v}/l; CP, CP^{1}, 73^{v}/95), dar *cerşişi* (PS, 63^{r}), *cerşu* (TS, 75^{v}/16, CT, 43^{r}/5, 65^{r}/16; CPB, 28/10, 78/10, 92/19, 177/13-14), *cerşum* (CPB, 171/10), *cerşut* (CPB, 31/14), *cerşură* (CL, 35^{v}/14, 41^{v}/19, CT, 34^{r}/9, 175^{v}/14; CPB, 131/17, 139/9, 141/19; CP, CP^{1}, 113^{v}/7), dar *cerşiră* (PS, 83^{v}, 94^{v}, CPB, 182/7). Aceste fapte arată că textele sudice atestă faza finală (*cerşui*) pe cînd cele nordice faza intermediară *cerşii*. Numai PH atestă uneori forme cu *-u-*: *cerşură* (PH, 52^{r}/8). Substantivul postverbal *cerşutul* (CS^{1}, XV, 116^{v}/8) arată gradul de contaminare al acestor verbe.

[114] Cf. Leca Morariu, *loc. cit.*, p. 85-86, Densusianu, HLR, II, 242.

Formele impuse în limba literară modernă de tipul *cerui*, *ceruşi*, *ceru* sînt consecvent notate în PO, text reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană, şi apar rar şi în unele tipărituri coresiene: *cerură* (PO, 218/19), *ceruset* (PO, 218/12), *aţi cerut* (PO, 210/19; în toate celelalte texte participiul este *cerşut* sau *cerşit*, nu *cerut*), *ceru* (CP, CP[1], 41[r]/14, 130[v]/14, dar *cerşu* (CP, CP[1], 58[r]/1). O singură atestare întîlnim în CS[1], IV, 36[r]/8 (*ceruiu*), dar este posibil ca ea să fie o influenţă bănăţean-hunedoreană sau a tipăriturilor lui Coresi.

Menţionăm că această contaminare discutată mai sus a afectat mai ales numai perfectul şi timpurile derivate din perfect (m. m. c. pf., perf. comp., participiul etc.) şi nu şi timpurile derivate din tema prezentului, în care formele verbului *a cere* sînt singurele folosite: *cer* (ind.pr. 3 sg., CPB, 432/3), *cereaţi* (2 pl. CPB, 285/12, 15), *cerui* (3 pl. CPB, 432/1), *cerea* (imperf. 3 sg., CPB, 136/16, 231/14), *va ceare* (viit. 3 sg. CPB, 432/5) etc. Aceeaşi este situaţia în documentele particulare: la timpurile derivate din tema prezentului erau forme de tipul *cere* (1593, jud. Vîlcea, DÎ, 102), *cearem* (1595, Târgovişte, DÎ, 111), *ceareţi* (1593-1597, Suceava, DÎ, 188), dar la timpurile derivate din tema perfectului forme de tipul *au cerşut* (1600, Transilvania, DÎ, 127), *au cerşit* (1600, Bistriţa, DÎ, 206), dar *au cerut* (1599, Transilvania, DÎ, 115). Forma de gerunziu *cerşindu* (CPB, 236/5), pentru *cerînd* poate fi privită ca o extindere analogică a temei de perfect la tema de prezent din care derivă gerunziul.

6.2. Diateza: Schimbările şi particularităţile privind diateza nu sînt mari în comparaţie cu perioada preliterară şi cu cea posterioară anului 1640 şi ele se limitează, mai ales, la verbele reflexive şi pronominale. Iată pe cele mai importante:

6.2.1. *Diateza activă*, care arată că agentul face lucrarea şi obiectul o suferă, este cea mai bine reprezentată. Diateza reflexivă, absentă din latină, dar apărută în faza romanică primitivă din elemente ale mediului şi întărită prin împrumuturi din slavă, este de asemenea bine reprezentată. Diateza pasivă este reprezentată atît prin perifrazele *a fi* + participiul trecut cît mai ales prin reflexivul cu valoare pasivă.

Cea mai frecventă în perioada cercetată este *diateza activă*, reprezentată atît de verbe *obiective* (care permit un complement direct şi care arată că agentul desfăşoară o acţiune care are urmări asupra unui eventual obiect), cît şi verbe *subiective*, care din punct de vedere ontic nu au agent şi prin urmare, acţiunea lor nu implică un obiect (*El doarme, el tace* etc.). La acestea se adaugă aşa numitele verbe active cu pronumele reflexive (*se, s-*), în special verbele cu valoare dinamică şi „eventivă", puse greşit de unii gramaticieni la diateza reflexivă.

Este vorba, mai ales, de verbe ca: *a se conteni, a se cugeta, a se ispiti, a se (în)flămînzi, a se izbîndi, a se părăsi, a se posti* (unele reprezentînd

calcuri după originalele din care au fost traduse textele (cf. Dimitriu, CPB, 1, 60-61)), care în textele religioase din secolul al XVI-lea se folosesc de regulă cu pronumele reflexiv: *conteni-se* foculu (CT, 14/18), „atunce *flămîndziră-se* şi mai *rugară-se*" (CPB, 134/2-3). De asemenea sînt verbe ca *a se răpi (se rapă* (CPB, 234/20), *a se turba* (*turbară-se* (CPB, 132/17)), *a se vrea* (*vrutu-se-au* (CPB, 165/16)), care au sens activ, dar apar atît cu pronume reflexiv cît şi fără pronume reflexiv, însă cu această valoare intensivă a formelor cu *se*: „*nu lenevescu-mă*" (CPB, 337/14-15), „sugîndu-l *se nu leneveascâ-se*" (CPB, 102/19-20) etc.

În textele netraduse şi în documente au fost întîlnite foarte rar: *a ispiti* (1600, Transilvania, DÎ, 130,132), „(el) *s-au ispiti* în aleanul nostru" (1600, Moldova, DÎ, 142). Pe de altă parte, verbele dinamice ca *a se pleca* (CPB, 18/16), *a se plînge* (CPB, 289/19-20) nu sînt aceleaşi verbe cu verbele fără *se* (*a pleca, a plînge*).

6.2.1.1. *Diateza reflexivă* propriu-zisă cu valoare obiectivă, este mai rar folosită: „*se-au dus*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), *m-am îmbrăcat* (CPB, 423/6), „*se-au sculat*" (1596, Glodeni, jud. Dîmboviţa, DÎ, 165), *se-au îmbrăcat* (CPB, 429/20), *scoală-te* (CPB, 29/1, 101/13-14, 103/16), *înveşti-te* (CPB, 127/17), *înveşti-se* (CPB, 132/3), *întruarmaţi-vă* (CPB, 414/10-11), *mă voi slăvi* (CT, 204^{v}/4).

Valoarea *reciprocă* este bine reprezentată: *pîrîrî-se* (CPB, 234/9), *pîrendu-se* (= *pîrîndu-se*, 1593, jud. Maramureş, DÎ, 205), „*să ne batem* cu Moldova" (1600, Transilvania, DÎ, 128), *să mă bat* (ibid. 128), trebuieşte *a se înţelege* cu împăratul (1600, Transilvania, DÎ, 136), *se-au sfătuit* (1600, Moldova, DÎ, 142), *învrăjbiţi-vă* (CPB, 286/19), *s-au învoitu* (1593, Maramureş, DÎ, 205).

Valoarea impersonală, privită de unii ca o diateză aparte (*diateza impersonală*, cf. C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 62) este mai rară decît în limba actuală, aşa cum s-au mai remarcat în literatura de specialitate. Structuri de tipul „*se pare,* (*se poate* etc.) că lucrează" nu sînt des atestate.

Relativ frecvente sînt forme cu reflexivul impersonal de tipul *se cade, se cuvine, se întîmplă*: „*se cuvine* a sci" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 204), *nu se cade* (1593-1597, DÎ, 188), *tîmplă-se* (CPB, 30/2, 198/12), *tîmplatu-se-au* (CPB, 318/3-4), „ce *s-au tîmplat*" (1600, Transilvania, DÎ, 135), *se-au întîmplat* (1600, Moldova, DÎ, 142), „i *să vă vini* partea lui Văsiiu" (1592, jud. Bacău, DÎ, 172).

6.2.1.2. *Diateza pasivă* se exprimă prin două forme:

a) prin reflexivul cu valoare pasivă, care este mult mai frecvent decît astăzi şi care, de obicei, nu este însoţit de complementul de agent, rămas subînţeles: „să ştii cum *se-au prins* (= au fost prinşi) neşte meşteri din Ţaringrad" (1521, Câmpulung, DÎ, 94); „să să ştie cum am fost eu Crăciun de Negreni moştean" (1563-1564, jud. Gorj, DE, 96); „să se ştie ce-am cheltuit" (1573, M-rea Bistriţa, DÎ, 97), *să se crează* (1591, Siret, jud. Suceava, DÎ, 172);

„multu *s-au cheltuit* cu vrajba" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 205); „ceale cinci varmeghii carele sînt Biharul şi Solnacul de Mijloc şi Maramurăş, Sărandul, Crasna *să se rumpă* aicea către Ardeal" (1600, Alba Iulia, DÎ, 146).

b) prin perifraza *a fi* + *participiu*, apărută mai tîrziu pe terenul limbii române, folosită mai rar, din cauza, sensului ei terminativ dat de participiu: ea exprimă mai mult rezultatul acţiunii decît faptul că subiectul gramatical suferă acţiunea făcută de agent. De aceea, acest pasiv este, de obicei, însoţit de complementul de agent: „Şi *au fost dat* galbeni de toţi" (1600, Bălgrad, DÎ, 144) (cf. capitolul *complementului de agent* din Sintaxă II).

Forma aceasta este folosită şi fără complementul de agent, atunci acesta se deduce din context: „de se va săvîrşi feciorilor, să cază pre feate, ca *să nu fie gonite* den Ardeal" (= de oamenii împăratului: act diplomatic al lui Mihai Viteazul, 1600, Alba Iulia, DÎ, 145), „Alta, ce tituluş *au fost dat* lu Batăr Jigmon, Acela să-i dea şi domnii lui" (ibid., 146).

Verbul *a naşte* apare în toate variantele literare şi cu forma activă, deşi înţelesul său este de reflexiv: „(fiiul) *au născut* (= s-au născut) orb" (CT, 206^{r}/1-2), „oamenilor ce *nasc* (= se *nasc*)", (PS, 34^{r}), „oamenilor de *născu* (CP, CP^{1}, 38^{r}/5), dar „oamenilor ce vor *a se naşte*" (CP^{2}, 33^{r}/5), „oamenilor ce *să nascu*" (PH, 18^{v}/4), „den pântecele mîne-sa *nescut-au* (= s-au născut) aşa" (TS, 71^{r}/2), „cel ce naşte (= se naşte) din nepot de frate" (Prav. 1581, 252^{r}/14), (feciorul) *au născut* orb" (CC^{2}, 186), dar „*se-au născut* orb" (CC^{2}, 187), „toţi cîţi *vor naşte* din voi" (CN, 13^{v}), „doi gemeni cînd *născură* (= se născură) (Moxa, 355/14).

După cum se observă din unele exemple de mai sus, forma activă cu sens reflexiv începe să fie înlocuită încă din sec. al XVI-lea (cf. exemplele din CP^{2}, CC^{2}, PH) cu forma reflexivă, din necesitatea de înlăturare a ambiguităţii din expresii de tipul „oameni ce *nasc*", „gemeni cînd *născură*", pentru „oameni care *se nasc*", respectiv „gemeni cînd se *născură*". Textele literare de la începutul secolului al XVII-lea preferă forma reflexivă cu valoare pasivă: *mă nasc* (VL, 155^{r}), „pohta uneori *să naşte* din curvie" (VL, 201^{r}-201^{v}), „împietrirea inimiei *să naşte* din săturare" (*ibid.*, 201^{r}), „vicleşugul iară *să naşte* din mîndrie" (*ib.*, 201^{v}).

6.2.2. Dacă la verbul *a se naşte* omiterea lui *se* poate provoca ambiguităţi, la alte verbe acest lucru nu se petrece, ele putîndu-se folosi cu *se* sau fără acest pronume. Astfel, mai ales în textele traduse din slavă şi maghiară întîlnim dublete de tipul[115]: *a se aveni* (PO, 218/17-18) - *a aveni* (PO, 219/4), *„a (se) dospi", a se bătrîni* (PO, 57/16, 89/3, 57/12-13) - *a bătrîni* (PO, 75/10); *a se chinui* (CPr, 449/11-12; CC^{2}, 69, 247, 258) - *a chinui* (CT, 36^{v}/8, 86^{v}/13; CC^{2}, 410, PH, 93^{r}/12), *a se cuteza* (Prav. 158l, 230^{r}/4, PO, 297/4) - *a cuteza* (PO, 67/6, 86/2; CV, 25^{r}/7; Prav. 1581, 244^{v}/5), *a se domni* (PO, 125/14, 20, 127/16-17; PH, 40^{r}/7-8), - *a domni* (PO, 15/2,

[115] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 199-202 (unde apare o lungă listă cu astfel de dublete).

22/5; CPB, 65/14, 270/13, 275/18; CPr, 273/7; CC^2, 388; TS, 76^v/l), *a se făgădui* (PS, 256^v/l; CP, CP^1, 256^r/13, 302^v/12; CS^1, IV, 31^r/11-12; CPB, 58/17; CTd, 21^r/13-14, 21^v/6, 27^r/13, 46^r/15) - *a făgădui* (CV, 53^r/11; CT, 101^v/21; PO, 105/15, 179/16, 288/3-4; CS^1, XV, 122^r/6), *a se flămînzi* (CC^2, 61; CS^2, 416/20; 466/8-9; CTd, 48^v/16) - *a flămînzi* (TS, 1^r/14, 35^v/2; CT, 23^r/19, 94^v/4; PS, 90^r/2; PH, 49^r/10; CTd. 91^r/9), *a se glumi* (CP, CP^1, CP^2, 237^v/12; PS, 120^r) - *a glumi* (CP, CP^1, CP^2, 238^r/8; PO, 86/7), *a se împărăți* (PS, 237^r/2; CP, CP^1, CP^2, 190^r/2, CC^2, 94, 191) - *a împărăți* (PS, 244^r; CP, CP^1, CP^2, 83^r/16), *a se încăpea* (CC^2, 557) - *a încăpea* (CT, 70^v/18, 235^r/24), *a se înflămînzi* (CT, 15^r/3) - *a înflămînzi* (CT, 57^r/l), *a se însetoșa* (CT, 188^r/21, 23, 195^v/17; CTd, 49^r/1, 91^r/10, CC^2, 108, CS^2, 416/20, 466/9) - *a însetoșa* (CT, 56^v/14, 57^r/11, CC^2, 35, CP, CP^1, CP^2, 77^r/7), *a se posti* (CV, 31^r/13; CT, 10^v/11, 16^v/18; Prav, 1581, 234^v/12; CTd, 51^r/11; CS^1, VII, 65^v/8) - *a posti* (TS, 11^v/13, 23^v/10, CS^1, IV, 43^v/2; Prav. 1581, 209^r/7, 237^r/12), *a se răposa* (CC^2, 78, 287, 412) - *a răposa* (CC^2, 415, CV, 80^v/12) etc.[116]

Dintre aceste dublete, s-au impus cele fără *se* (*a cuteza, a domni, a făgădui, a glumi* etc.) în normele limbii literare. Cele de tipul *a se glumi, a se domni, a se împărăți, a se posti*, care sînt calcuri după verbele reflexive slave (*glumiți se, vucariti se, postiti se*)[117] se întîlnesc din ce în ce mai rar pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul perioadei cercetate. Ele însă caracterizează toate variantele literare în perioada 1521-1640 apărînd mai frecvent în textele mai fidele originalelor străine și mai rar în textele originale (prefețe, epiloguri, documente oficiale sau particulare).

6.2.3. S-au păstrat în normele limbii literare dublete de tipul *a se chinui - a chinui* (vezi mai sus exemplele date), *a se plînge* (CV, 66^r/5; CPr. 155/11; Prav. 1581, 206^v/8) - *a plînge* (CV, 65^r/4; TS, 4v/1; PO, 68/8, 92/8, 22), *a se sui* (CV, 30^r/1, FO, 201/8; CT, 33^r/1; Prav. 1581, 243^r/18) - *a sui* (CV, 14^v/9, CT, 6^v/12; PO, 105/11; Prav. 1581, 254^v/14, 17), *a se trudi* (CP, CP^1, CP^2, 252^v/9; PH, 7^r/21) - *a trudi* (CT, 147^v/4). Între forma reflexivă și cea activă nu exista la început o diferență semantico-gramaticală, iar o dovadă este folosirea lor în variație liberă în multe texte. Apoi forma reflexivă a căpătat o valoare dinamică, arătînd că subiectul participă intens în desfășurarea acțiunii. Prin astfel de verbe se formează un sistem suplu de trecere de la activ la reflexiv și invers, cu diferite valori[118].

6.3. Din latină s-au păstrat trei moduri personale cu anumite forme temporale sintetice (indicativul, conjunctivul și imperativul) la care s-au adăugat condițional-optativul (în perioada românei comune) și, după unii cercetători prezumtivul (în formare în vechea română); vezi C. Frâncu,

[116] Vezi lista completă a acestor dublete în Densusianu, HLR, II, p. 199-202.
[117] *Ibid.*, p. 202.
[118] Cf Al. Graur, *op. cit.*, p. 197.

Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri şi timpuri, Casa Editorială Demiurg, 2001). Dintre modurile nepersonale româna, a păstrat modurile infinitiv prezent, gerunziu şi participiu trecut şi a creat în faza veche un aşa zis „supin", care nu s-a păstrat din latină, cum greşit cred unii, ci este o inovaţie numai a dialectului dacoromân, absentă din dialectele româneşti sud-dunărene precum şi din limbile romanice apusene.

6.3.0. Modurile şi timpurile prezintă mai multe particularităţi importante pentru normele limbii literare decît diatezele. Dintre acestea le menţionăm numai pe următoarele:

6.3.1. La indicativul şi conjunctivul *prezent* norma tuturor variantelor literare din perioada cercetată prezenta la verbele de conj. a II-a, a III-a şi a IV-a cu radicalul terminat în *d, t, n,* mai rar în *r,* forme iotacizate la pers. I sg. la indicativ prezent, şi pers. I şi a III-a sg. şi a III-a plural la conjunctivul (persoana a III-a era iotacizată numai la conjunctiv, nu şi la indicativ): *credz(u)* (CV, 30^{v}/13, 45^{v}/1; CPB, 438/16; TS, 79^{r}/20; PS, 40^{v}), *crez* (CT, 88^{v}/16, 207^{r}/2, 211^{r}/1; CPB, 91/11, 243/4; CPr. 118/12, CCat. 3^{v}/5, 6^{v}/13; *crezu* (CS^{1}, XI, 95^{v}/15, 16; 96^{r}/3), CS^{1}, 110/2, 103/2), *văz* (PO, 287/12, CN, 16^{r}), *vădz* (TS, 14^{r}/12, CN, 43^{r}/9, PS, 10^{r}, MI, I, 176^{r}/5), *scoţ* (PS, 151^{v}/2, CP, CP^{1}, 179^{r}/10), *tremiţ(u)* (CV, 22^{r}/2, CT, 19^{r}/21), *tremeţ* (CT, 139^{v}/16, CN, 27^{r}, 30^{v}, 59^{v}; TS, 28^{r}/20, 32^{v}/4), *spuniu* (CV, 40^{r}/1; PS, 2^{v}, PH, 1^{v}/17; PO, 209/5-6), *spuiu* (CT, 171^{v}/23, 208^{v}/12; CP, CP^{1}, 140^{v}/7; CN 58^{v}), *să saie* (PO, 249/3), *ceiu* (PS, 39^{r}, 40^{r}, 199^{r}), *să ceae* (CS^{1}, Ib, 3^{v}/2; PH, 9^{r}/8), *să audză* (CV, 2^{v}/4, 28^{v}/11, 53^{r}/3; TS, 40^{r}/14, 42^{r}/12; PO, 241/26, 273/27), *să auză* (CPr. 116/9; CT, 22^{r}/4, 5, 25/16), *să audz* (MI, 177^{r}/8), *se tremiţă* (CV, 33^{r}/4, CPr. 120/19), *să trimaţă* (CN, 48^{r}), *să se vadză* (Prav. 1581, 231^{r}/15), *să se tundză* (Prav. 1581, 228^{r}/18), *să puie* (TS, 71^{r}/14, CP, CP^{1}, CP^{2}, 146^{r}/13; CN, 34^{r}), *să pue* (CS^{1}, IV, 32^{r}/8), *să punie* (PO, 247/5) cu *n'* păstrat), *să spuie* (Prav. 1581, 208^{v}/l; CT, 66^{v}/7) etc.

Formele refăcute, cunoscute parţial în graiurile din secolul al XVI-lea numai în zona Banat-Hunedoara[119], apar sporadic în unele texte provenite din această zonă sau avînd straturi lingvistice specifice acestei zone. Menţionăm însă că nu toate cele patru categorii de verbe (cu radicalul în *-t, -d, -n, -r*) prezintă forme refăcute şi nu toate au aceeaşi frecvenţă şi aceeaşi difuziune lexicală.

Astfel, verbele cu radicalul în *d-* nu cunosc decît formele iotacizate, formele refăcute de tipul *aud, văd, răspund, cred* nefiind atestate în nici un text[120]. Forma *să parde* (CS^{1}, VI, 61^{v}/13-14, 62^{r}/14), semnaltă de Gh. Chivu (CS^{1}, p. 186) şi considerată ca cel mai vechi exemplu de refacere a dentalei *d* în limba română veche, „dacă nu rezulta dintr-o greşeală de scriere", nu ni

[119] Cf. Gheţie-Mareş, GD, 240-244.

[120] Forma *să ridă* (FD, 559^{v}/10), semnalată de Alexandra Roman-Moraru, în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 294, nu poate fi luată în consideraţie, căci, aşa cum arată autoarea, este „etimologizantă".

se pare sigură.

Verbele cu radicalul în *t-* încep să apară cu forme refăcute încă de pe la 1551-1553 în TS, text care are un strat lingvistic bănățean-hunedorean şi apoi în CPB, care de asemenea are un strat bănățean-hunedorean: *(eu) scot* (TS, 38^{r}/10, 16), *tremit* (TS, 92^{r}/20), dar *tremeț*, (TS, 28^{r}/20, 32^{v}/4), *se tremeată* (CPB, 163/17), se *despart* (TS, 30^{v}/1), dar *se desparță* (TS, 70^{r}/16). De asemenea, forme refăcute apar şi în CPB, un alt text cu un strat bănățean: *să scoată* (CPB, 126/6, 13-14), *se scoată* (CPB, 179/19-20). Întrucît în afară de aceste atestări (trei într-un singur text, CPB) nu am mai întîlnit nici o formă refăcută la verbele cu radicalul terminat în *-t*, de aceea nu putem să stabilim repartiția exactă a fenomenului şi ne limităm la observație că el se datorește probabil stratului lingvistic bănățean-hunedorean.

În schimb, verbele cu radicalul în *n-* au o mai mare probabilitate de apariție cu forme refăcute în textele reprezentînd zona Banat-Hunedoara şi regiunile conexe (sudul şi sud-estul Transilvaniei şi chiar Maramureşul). Ele sînt înregistrate tot începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar sînt reprezentate şi în texte ulterioare (PO, CN) provenite din aceste zone: *(eu) spun* (TS, 5^{v}/16, 5^{v}/16, 5^{v}/20, 10^{r}/4, 21, 11^{v}/10, 18^{v}/11, 28^{r}/9, 29^{r}/11, 31^{r}/22, 32^{v}/9, 43^{r}/12, 60^{v}/15, 63^{r}/17, 64^{v}/10, 66^{r}/8, 66^{v}/18, 67^{r}/4, 72^{v}/1, 73^{r}/5, 79^{r}/21, 80^{r}/8, 81^{v}/9, 92^{v}/15, 93^{v}/1, 97^{r}/11, 98^{v}/14, 100^{r}/16, 103^{v}/10, 104^{r}/18, 105^{v}/11, 106^{v}/8, 108^{r}/2, în total 32 atestări, forma *spui* nu apare): *să spun* (CN^{r}), dar *să spui* (CN, 58^{v}), *să se spunie* (CPB, 242/10, 16-17, formă iotacizată cu *n'* păstrat), *să se cuvină* (PO, 266/8), *să se țină* (PO, 234/24), dar *să se ținie* (PO, 270/2, formă iotacizată cu n' păstrat), dar *să vie* (TS, 10^{v}/22, 33^{r}/1, 51^{v}/8, 62^{r}/8; PO, 75/21, 79/14, 256/16, CN, 30^{v}), *să vinie* (PO, 258/17, 289/10, 296/5), *să rămînă* (CN, 61^{r}), *să vinu* (CN, 60^{r}), *se-şi împartă* (1593, Maramureş, DÎ, 205).

Aceste exemple arată că în textele citate formele refăcute cu *n* apar alături de cele iotacizate, formele iotacizate fiind mai frecvente.

Textele din celelalte regiuni nu înregistrează formele refăcute. Formele de tipul *să pune-se* (GB, 234^{r}/5), *să rămîne* (CPr. 548/11) trebuie interpretate ca forme cu *n'* etimologic păstrat, iar formele de tipul *se spure* (MI, 184^{r}/18) trebuie privite ca inadvertențe ale scribului[121].

Verbele cu radicalul în *r-* (*a cere, a pieri, a răsări*), prezintă în *Codex Negoianus* forme refăcute pe la începutul secolului al XVII-lea, text sud-est-transilvănean, dar cu un strat lingvistic bănățean-hunedorean: *să sară* (CN, 64^{v}). Textele anterioare prezintă forma iotacizată *să saie* (PO, 249/5), rezultată prin evoluție fonetică normală din lat. *saliat*. Este posibil însă ca forma (*să*) *sară* să fi existat în secolul al XVI-lea şi în alte regiuni, căci

[121] Cf. Gheție-Mareş, GD, p. 243; I. Gheție, în SCL, XXII, 1971, nr. 6, p. 607-611 şi în LR, XXI, 1972, nr. 3, p. 253-255; I. Gheție şi Mirela Teodorescu, *Manuscrisul de la Ieud*, Bucureşti, 1977, p. 95.

la Coresi apare *să sare* (CPr. 136/10) care nu poate fi decît o contaminare între *să saie* şi *să sară*. În schimb, verbul *a părea* apare de obicei la conjunctiv prezent persoana a III-a şi la gerunziu cu forme iotacizante: *să-ţi paie* (VL, 27^{r}), *păindu-i* (VL, 153^{v}).

Formele neiotacizante de tipul *să ceară* (CV, 55^{v}/5-6, 8-9, 77^{v}/3; CPr. 143/17-18, 201; TS, 114^{r}/5; CPB, 268/20, 269/3, 370/15; PS, 123^{v}, 174^{v}/2; CP, CP, 147^{v}/2, 206^{r}/9, 217^{v}/7), *să piară* (CP, CP, CP^{2}, 120^{r}/9, 12, 130^{v}/10, 161^{v}/6; TS, 66^{r}/16, 7^{r}/16; CT, 8^{v}/7; CPrav, 1^{v}/11; Prav. 1581, 210^{v}/19), *să nu pieră* (1599, Târgovişte, DÎ, 113), *se piara* (FT, 3^{v}/13) apar alături de formele analogice iotacizate încă din secolul al XVI-lea: *ceiu* (PS, 39^{r}, 40^{r}), *să piaie* (*pie*, PH, 71/19), *să să ceaie* (CS^{1}, Ib, 3^{v}/2, PH, 9^{r}/8). În documente formele neiotacizate apar alături de cele iotacizate: *să-şi ceară* şie (1627, Moldova, DRH, A, Moldova, XIX, 306), dar *să rămîie* (*ibid.*, 307).

Formele normale de tipul *să ceară, să piară* sînt mai frecvente decît formele analogice iotacizate de tipul *să ceaie, să piaie* în textele citate mai sus şi ele s-au impus în normele limbii literare de mai tîrziu.

Verbul *a muri* (< lat. *morior*; lat. pop. **morire*) deşi are radicalul terminat în *r-* a rezistat fenomenului de iotacizare: „io mor de dorul vostru" (1600, Bistriţa, DÎ, 207), *se moriu* (CV, 14^{v}/3), gerunziu: *murindu* (PH^{1}, 41^{r}/20). Această rezistenţă la iotacizare se explică prin faptul că formele iotacizate s-ar fi confundat cu formele corespunzătoare ale verbului *a muia* (*moi(u), să moaie*).

6.3.1.0. Formele „gamatizate" (cu *-d-* > *-g-*) de tipul *ucig* (pentru *ucid*), *purceg* (pentru *purced*), *deşcing* (pentru *deşcind*) erau cunoscute încă din secolul al XVI-lea şi ele sînt atestate în unele texte: *ucig* (VL, 30^{v}), *ucigu* (CS^{1}, III, 11^{v}/11), *să ucigă* (CPB, 141/20), *se ucigă* (CPB, 53/19, 55/15-146, 231/14, 255/11; CV, 47^{v}/11-12, 17^{r}/13-14, 28^{r}/7-8, 33^{r}/5-6). La verbul *a deşcinde* gamatizarea e atestată numai la gerunziu *deşcingîndu* (CPB, 107/5, 118/13, 315/14, 339/2). Pentru răspîndirea în limba veche şi modernă a formelor „gamatizate", vezi C. Frâncu, *Un fenomen puţin cercetat: „gamatizarea"*, în vol. *Comunicarea: ipoteze şi ipostaze* (coord. Luminiţa Hoarţă Cărăuşu, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 2008, p. 107-110).

6.3.1.1. O serie de verbe de conjugarea I terminate la infinitiv în *(ur)a (a înfăşură, a înconjura, a împresura, a măsura)* prezintă în majoritatea textelor din perioada cercetată numai forme etimologice cu *-u-* la indicativul prezent, conjunctivul prezent şi imperativ: *încungiur* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 43^{r}/8, 100^{v}/6; CS^{1}, XI, 95^{r}/5), *încungiură* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 54^{v}/2, 178^{r}/5; PS, 84^{v}, 150^{v}, 90^{r}), *s-încungiure* (CS^{1}, IV, 23^{r}/13), *încungiură* (CS^{1}, XI, 96^{v}/1), *măsur* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 109^{v}/3, 216^{r}/4; PS, 91^{v}, 183^{r}), *a măsura* (PO, 305/26).

Formele analogice impuse în limba literară modernă (în *-ór, -óri, -óară, -óare*, cu accentul pe *ó* după *înfiór, zbór*) sînt atestate începînd cu 1560-1561 în tipăriturile coresiene: *împresoară* (CT, 78^{v}/8, 134^{v}/9; CC^{2}, 368, 426, 607 în comentariul evangheliilor, căci în *tîlc* apare mai ales *împresură* (CC^{2}, 426),

să împresure (CC[2], 365). În documentele din primele decenii ale secolului al XVII-lea formele cu *ó, -oa-* sînt obişnuite: *împresoară* Bucureşti, DRH, B, XXII, 61).

Verbul *a jura* prezintă în toate variantele literare, în afară de cea din Banat-Hunedoara, forme etimologice, cu *-u-*, impuse în limba literară modernă: *juru* (CPB, 453/4, 9, 14) *se jură* (CT, 50[r]/18, 22, 24), *juru-te* (CT, 77[r]/16, 66[r]/19), *giură* (TS, 90[r]/14, 20, 22, 90[v]/8, 11; CS[1], IV, 21[v]/11, V, 49[r]/14), *giură-se* (PS, 18[v], 94[v]), (*giuru-se* TS, 111[v]/9), *să se jure* (CT, 8[v]/13).

În varianta literară bănăţean-hunedoreană sînt atestate şi forme cu *-o-*, care nu au pătruns în normele limbii literare moderne, ci au rămas regionale[122]: *se gioară* (PO, 85/4), dar mult mai frecvent *(se) giură* (PO, 85/4, 76/9, 109/26, 176/25) *mă giur* (PO, 69/9), *gioară-te* (PO, 75/14), *te gioară* (PO, 75/14, 170/2; forma cu *-o-oa* e mai frecventă la imperativ). În documente din această zonă apar forme cu *-o-oa*: el *să gioară* (1600, Bălgrad, DÎ, 207), dar *să juri* (1593, Polonia, DÎ, 172).

6.3.1.2. Pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea sînt atestate, într-un text reprezentînd varianta literară moldovenească formele scurte de pers. a III-a sg. şi pl. ale verbului *a fi* cu *î-* protetic: (el) *îi* (FD, 560[v]/1), (ei) *îs* (FD, 624[v]/4)[123]. Astfel de forme sînt atestate, pentru pers. a III-a sg., încă de pe la 1570 într-un document din sudul Moldovei: *îi*, (1570-1571, Galaţi, DÎ, LIX, 154)[124] însă ele pătrund mai tîrziu în textele literare. Reamintim faptul că şi formele pronominale cu *î-* protetic (*îmi, îţi, îl, îşi*) sînt înregistrate pe la 1580 într-un text reprezentînd varianta literară moldovenescă (Prav. 1581)[125].

Formele scurte (atestate mai ales în documente) neaccentuate, transmise din latină prin acţiunea legilor fonetice, erau *s(u)* < lat. *sum*; *e* < lat. *est* (de asemenea *i*), *s(u)* < lat. *sunt*: *io-s* (1600, Bălgrad, DÎ, 206); *e* (1600, Transilvania, DÎ, 126), *-i* (1593-1597, DÎ, 188), *-s* (1599-1600, Transilvania, DÎ, 121). În documente munteneşti şi moldoveneşti la pers 3 sg. forma scurtă este *ie* (= e) folosită alături de forma *-i-*: „de cîndu-*i* uricul" (1592, Suceava, DÎ, 173), „acum *ie* vreamea de apoi" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 109). În textele literare forma scurtă este *e* (PH, 1[r]/6, 2[r]/17, 3[v]/20; peste 400 de ocurenţe) alături de *i* (PH, 25[r]/15, 30[r]/23, 32[r]/21; 8 ocurenţe).

În texte, curente sînt formele accentuate în mare parte analogice: *sînt* (şi *sîmt, simt, sint*), *eşti, este* (mai des cu varianta *iaste*), *sem* (şi *sintem, sîntem, sîntem*), *seţi* (şi *sînteţi* şi *sîmteţi*), *sînt* (cu variantele *simt* şi *sint*). Forma *sînt* de la pers. 1 sg. se explică prin analogie cu cea de la pers. 3 pl. *sînt* < **sintunt* < *sint*, căci *sum* nu putea da decît *su, -s*, care sînt prezente în texte.

---

[122] Cf. Gheţie, BD, p. 168.

[123] Cf. Alexandra Roman-Moraru, *loc. cit.*, p. 294.

[124] Cf. C. Frâncu, *Formele verbale şi pronominale cu î- protetic în limba română*, în „Dacoromânia. Jahrbuch für östliche Latinität", V, 1979-1980, p. 81.

[125] *Idid.*, p. 81.

Formele cu *i* (*sint, sintem, sinteți*) sînt formate prin literarizare, deci forme hipercorecte, pentru a evita pe *î* după *s* din *sînt, sîntem, sînteți* considerat dialectal. Ele apar atît în texte literare, cît și în documente particulare, de multe ori în variație liberă cu *sem* pers. I pl. *seți, sîntu* (CPB, 93/10, 109/16, 111/7, 140/17; în total 17 ocurențe), dar *sintu* (CPB 453/16, o ocurență), 1 pl.: *sintemu* (CPB, 189/19, o ocurență), dar *semu* (CPB, 22/20, 31/20, 55/9, 115/2, 16 ocurențe), *sînteți* (CPB, 34/14), *sinteți* (CPB, 443/3), dar *seți* (CPB, 71/17, 204/3, 333/13, 360/19; 15 ocurențe), pers. 3 pl.: numai *sîntŭ* (CPB, 2/20, 3/13, 4/1; 41 de ocurențe).

În documente asistăm aproape la aceeași situație: în plus aici apar și forme cu *-m-* (*simtu* viu (1600, Bistrița, DÎ, 206), *simtu* nepot de frate (*ib.*, 206), *simt* fecior Mogîldei (*ib.*, 206), nu *sămtu* datoriu (1595-1625, jud. Ilfov, testament, DÎ, 107); 1 pl.: *sîntemu* (1599, Târgoviște, DÎ, 112), *sintem* (1594, Bozen, DÎ, 190, 191), nu *sînteț* (1600, Sebeș, jud. Alba, DÎ, 148), *simteți* (*ib.*, 148), ne *seți* priiantini (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174), 3 pl.: *sîntu* (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 97), *sintu* (1594, Bozen, DÎ, 190, 191). Din aceste exemple, la care se pot adăuga multe altele, reiese că formele de tipul *sem, seți* erau în textele rotacizante mai puțin întrebuințate, căci formele cu radicalul *sînt* erau cele mai mult folosite, iar formele supercorecte de tipul *simt, sint* concurau pe celelalte două.

O concurență puternică se duce la pers. 3 sg. între vechea formă *iaste*, mai răspîndită din punct de vedere areal și mai frecventă, și noua formă fără *ia, este*, mai rară, dar care treptat o va elimina pe prima și va intra în normele limbii literare. Viabilitatea acestor forme concurente se poate testa urmărind frecvența lor. În CPB apare de aproape 300 de ori *iaste* (CPB, 1/10, 7/9, 9/2, 20/16 etc.), iar o singură dată *este* (CPB, 59/15), care probabil era o pătrundere involuntară a vorbirii copistului sau traducătorului în text.

În PH apare de 40 de ori *iaste* (PH, 28^{r}2, 36^{r}/15, 44^{v}/6) și o singură dată *este* (PH 63^{v}/1), însă ambele sînt concurate de forma neaccentuată *e*, care apare aproximativ de 400 de ori: *e* (PH^{1}, 1^{r}/6, 2^{r}/17, 3^{v}/20 etc). Aceasta are ca dublet forma neaccentuată *i*, care apare mai rar (în acest text apar 8 ocurențe): *i* (PH^{1}, 25^{r}/15, 30^{r}/21, 53^{r}/6, 81^{v}/21, 86^{r}/26, 96^{v}/6, 119^{r}/21). În documentele din secolul al XVI-lea *e* este în concurență cu *este*, iar *i* nu apare, dar probabil că exista în graiuri, căci este atestată o singură dată forma *îi* cu *î-* protetic: „*îi* voia lui" (1570-1571, Galați, DÎ, 154), dar *nu e* (1599, Târgoviște, DÎ, 111), „nu *e* acolo" (1593, Sălișteș, Maramureș, DÎ, 204).

În documentele din secolul al XVI-lea *este* apare numai în patru documente cu cîte o ocurență: *este* (1600-1602, jud. Vîlcea, Zapis de vînzare, DÎ, 151; 1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128; 1595-1600, Transilvania, scrisoare, DÎ, 114; 1595, jud. Mehedinți sau jud. Gorj, Zapis de danie, DÎ, 125). Restul documentelor conține numai formele *iaste, e* și *ie* (vezi indicele DÎ). Persoana a II-a sg. are forma *ești* (CPB, 93/17, 143/4, 239/16, 288/10, 444/7; PH, 2^{r}/20, 17^{r}/14; 51 de ocurențe; 1521, Câmpulung, DÎ, 95) care este

generală, şi varianta *eşt* (CPB 443/10, 444/6), care apare sporadic.

6.3.1.3. La pers. I şi a II-a pl. formele etimologice *sem* (< lat. **simus*), *seţi* (< lat. **sitis*, se întîlnesc atît în textele nordice, cît şi în cele sudice, dar frecvenţa lor este mică în textele sudice din cauza concurenţei pe care le-o fac noile forme analogice *sîntem*, *sînteţi* (cu variantele *sintem, simtem, sinteţi, simteţi*, create prin literarizare): *semu* (PS, 70^{r}, 67^{r}, PH, 37^{v}/21, 85^{r}/25; CP, CP^{1}, 197^{r}/16; CPB, 22/20, 31/20, 55/9, 115/9; de 15 ori în acest text, faţă de *sintemu* (CPB, 189/19 care apare o singură dată), PO, 6/27, 7/13, 133/15, 156/28; CC^{2}, 391), *semu* (CS^{1}, XV, 120^{v}/10; CTd, 54^{v}/3, 59^{v}/16, 49^{r}/7; CB, 189/12, 323/5, 330/15, 350/1), *săm* (MI, II, 184^{v}/5, 7, 8), *seţi* (CV, 3^{r}/11, 19^{r}/12, 80^{v}/11; CT, 7^{r}/4, 10, 12, 16; 15^{r}/23, 20^{r}/20; CPr, 89/21; PS, 119^{v}; CP, CP^{1}, CP^{2}, 142^{v}/16, 266^{v}/13; PH, 3^{v}/21; PO, 147/8, 149/27, 291/3; CTd, 49^{r}/12; CS^{1}, III, 12^{r}/3, XV, 116^{v}/16; CPB, 71/17, 204/3, 333/13; de 11 ori în comparaţie cu singura atestare şi *sinteţi* (CPB, 442/3; tot o singură atestare), *set* (PO, 96/22, 194/5; formă refăcută după flectivul pf. s. *fuset, ziset*) *săt* (MI, II, 188^{r}/6, 188^{v}/2)[126].

Formele analogice apar în secolul al XVI-lea numai în textele sudice (tipăriturile coresiene, TS) şi în cele din zona Banat-Hunedoara, lipsind din textele provenite din Moldova, nordul-Transilvaniei: *sîntem* (CT, 77^{r}/3, 20, 159^{r}/4, 206^{v}/4, 207^{r}/11, 209^{r}/4; CC^{2}, 391; PO, 46^{v}/10, 142/2, 149/16), *szemte* (FT, 3^{v}/5), *sinteţ* (TS, 5^{r}/7, 13^{r}/8, 30^{r}/1, 54^{r}/11, 89^{r}/11, 91^{r}/15; forma *seţi*, *sem* nu apare în TS); *sînteţi* (CPrav, 6^{v}/13, 16; CT, 151^{r}/14, 18, 171^{v}/22, 179^{v}/11; PO, 137/17, 146/19, 147/17, 21). Numărul acestor forme analogice este mai mare în textele coresiene şi în cele din Banat-Hunedoara decît al formelor vechi, etimologice, care de multe ori sînt influenţe ale textelor nordice puse la contribuţie de diaconul Coresi. Astfel cercetînd psaltirile coresiene (CP, CP^{1}, CP^{2}), observăm tendinţa de a înlocui pe *sem* (CP, CP^{1}, 197/16) din primele două cu *sîntem* (CP^{2}, 197/16). Pe de altă parte, folosirea în aceeaşi frază a celor două forme („de proroci certaţi *sîntem* şi de apostoli învăţaţi *sem*" CC^{2}, 391) poate fi privită ca o pătrundere a unei forme din vorbirea tipografului în limba scrisă, mai conservatoare, care utiliza forma etimologică. Cert este faptul că inovaţia analogică este înregistrată mai întîi în textele literare de tip muntenesc TS, tipăriturile coresiene, şi de textele din zona Banat-Hunedoara (FT, PO). *Codex Sturdzanus*, care are şi un strat lingvistic bănăţean foloseşte atît forme etimologice, cît şi forme analogice: *seţi* (CS^{1}, III, 12^{r}/3, XV, 116^{v}/16; două ocurenţe), dar *sînteţi* (CS^{1}, II, 10^{v}/3, 6), *semteţi* (CS^{1}, I b, 2^{r}/16). La pers. I pl. apare numai forma etimologică: *sem* (CS^{1}, III, 11^{v}/17, IV, 10^{v}/6) cu varianta cu *-u* final *semu* (120^{v}/10).

În primele decenii ale secolului al XVII-lea forma nouă este înregistrată şi de texte literare din Moldova: *sintem* (Ap. 1618, 48/30-31),

[126] Formele etimologice *sem*, *seţi* erau curente în Moldova, nordul Transilvaniei şi Banat-Hunedoara (Cf. Gheţie-Mareş, GD, p. 246.

sînteți (Ap. 1618, 46/34, 34-35, 51/28), forme analogice după *sînt* (1594, Bozen, DÎ, 190, 191).

În documente, formele analogice sînt generale, iar formele vechi, moștenite din latină, se întîlnesc într-un singur document din secolul al XVI-lea care reprezintă graiurile nordice: *seți* înțelepți (M-rea Moldovița, 1592, DÎ, 174), „ne *seți* priatini" (*ibid.* 174).

În concluzie, paradigma de prezent indicativ a verbului *a fi* era „amalgamată": din forme etimologice (*su-, s, e, i, sem(u), seți, sînt*), forme analogice (*sînt(u)* (pers. I sg.) *ești, este,* și *iaste, sîntem(u), sînteți*) și din forme hipercorecte (*sint(u), simt(u), sintem(u), simtem(u), sinteți, simteți, sint(u), simt(u)*). Din această amalgamare de forme concurente chiar în același text se conturează mai pregnant paradigma ce se va impune în normele literare: *sînt, ești, este, sîntem, sînteți, sînt.*

6.3.1.4. Persoana a III-a sg. de la indicativul prezent a verbului *a ști* avea în textele nordice forma etimologică *ști* (< lat. *scit*), dar în cele sudice forma analogică *știe*[127]: *ști* (CV, 6^{v}/1, 40^{v}/14, 66^{r}/3, 86^{v}/11; PS, 1^{v}, PH, 1^{r}/22; PH^{1}, 31^{r}/9, 37^{v}/19, 77^{r}/29, 117^{r}/15; CPB, 352/9; GB, 90, 361^{r}/6; CS^{1}, XV, 116^{v}/7, 9; Ap. 1618, 48/29, 51/29, 30, 31, 33) - *știe* (CPr, 181/5, CT, 10^{r}/10, 157^{v}/119, 198^{v}/11, 208^{r}/6, în total 16 atestări; CPB, 210/9, 242/21, 289/16, 332/15, 343/8, 430/13, forma *ști* apare o singură dată în CPB, 352/19; CP, CP^{1}, CP^{2}, 12^{r}/11, 60^{r}/2, 65^{v}/15, 71^{v}/13, 82^{r}/10, în total 12 atestări; CC^{2}, 420, 540).

În textele reprezentînd varianta literară bănățean-hunedoreană sau cu straturi lingvistice din această variantă, întîlnim atît forma veche, cît și pe cea nouă, aceasta din urmă fiind mai frecventă *ști* (FT, 1^{v}/7), *știe* (FT, 2^{v}/15), *știe* (PO, 7/21, 18/20, 21/10), *ști* (TS, 13^{v}/11, 34^{v}/14, 97^{v}/4; CS^{1}, XV, 116^{v}/7, CB, 352/19).

În textele nordice, forma analogica *știe* este foarte rară: *știe*, (CV, 86^{v}/ marg). Documentele particulare reprezentînd graiurile nordice atestă forma *ști* (1594, Bozen, DÎ, 190), iar cele care reprezintă graiurile sudice forma *știe* (1593, sf. l. DÎ, 184).

Ca urmare, paradigma verbului *a ști* în perioada cercetată era: *știu, ști, știe* (în textele reprezentînd graiurile sudice), *ști* (în textele aparținînd graiurilor sudice, în cele din Banat-Hunedoara exista dubletul *ști-știe*), *știm, știți, știu*. Textele care aveau două straturi lingvistice foloseau de asemenea dubletul *ști-știe*.

6.3.1.5. Cele mai multe texte literare din perioada cercetată înregistrează la prezentul indicativ și conjunctiv al verbului *a mînca* formele lungi, etimologice, păstrate pînă astăzi în normele limbii literare: *mănînc* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 92^{v}/16), *mărăncu* (PS, 78^{v}), *mănînci* (CC^{2}, 363), *mănîncă* (CT, 71^{v}/12, 83^{r}/11, CP, CP^{1}, CP^{2}, 34^{r}/4, 125^{r}/12; PO, 175/23-24, 89/6, 14;

[127] Cf. I. Gheție, în LR, XVI, 1967, nr. 5, p. 472; Gheție-Mareș, GD, p. 245-246; Gheție, BD, p. 169-170.

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

TS, 55^{v}/1; CTd, 1^{r}/16; CS^{1}, V, 49^{v}/9, 464/1; MI, III, 190^{v}/15), *mănîncă* (CPB, 118/6, 411/15), *mărîncă* (PS, 65^{v}/2, 132^{r}, 176^{r}, PH, 91^{r}/4; MI, II, 184^{r}/14-15, III, 190^{v}/16), *să mănînce* (CT, 130^{v}/11, 152^{r}/5; CP, CP^{1}, CP^{2}, 44^{r}/3; PO, 21/12, 232/2; CN 64^{v}, CTd, 1^{r}/15), *să mărînce* (CV, 26^{v}/13-14, 25^{r}/13-14, CS^{1}, 189/11-12, MI, III, 190^{v}/13). La persoanele I şi a II-a plural, formele acestui verb sînt ca şi în limba literară de azi (*mîncăm, mîncaţi*).

Formele scurte, analogice cu pers. I şi a II-a pl., circulau în secolul al XVI-lea în zona Banat-Hunedoara[128] şi ele sînt înregistrate rar de textele literare din această zonă sau cu straturi lingvistice din această zonă: *să mînce* (PO, 109/29), dar *să mănînce* (PO, 219/18, 20, 21, 220/6, 239/2, 255/17, 18, de 17 ori faţă de o singură atestare a formei *să mînce*); el *mîncă* (TS, 99^{r}/1), dar *mânîncă* (TS, 55^{v}/1), ei *mîncă* (CN, 8^{r}), *să*-l *mînce* (CN, 21^{r}/11), dar *să*-l *mănîce* (CN, 64^{v}), *mîîncă* (CS^{1}, IX, 77^{v}/13-14, 78^{v}/13), dar *mănîncă* (CS^{1}, IV, 29^{v}/5).

Exemplele de mai sus arată că formele analogice apar alături de formele etimologice în textele citate şi că frecvenţa lor e mai mică decît a formelor vechi.

Majoritatea textelor din alte regiuni nu atestă formele analogice, cu excepţia a două texte provenite din Moldova de nord (FD şi un document oficial din cancelaria lui Miron Barnovschi): *mîncă* (FD, 489^{r}/14)[129], *să mînce* (1626, Iaşi, DRH, XIX, A, 146), dar *să mănînce* (*ib.*, 147). În documentele de pînă la 1640 formele lungi sînt mai răspîndite decît formele scurte: *ne mănîncă* (1599, Târgovişte, DÎ, 112), „*mă mănîncă* lutul" (1600, Bistriţa, DÎ, 206), *mănîncă* sec (1590, f.l. DÎ, 184).

Totalizînd aceste rezultate, putem spune că paradigma verbului *a mînca* era în majoritatea regiunilor *mănînc(u), mănînci, mănîncă, mîncăm(u), mîncaţi, mănîncă*, dar în unele zone din Banat şi Ardeal apăruseră deja forme „scurte" care regularizau paradigma neregulată (căci formele de pers. I şi a II-a plural aveau o silabă mai puţin): *mînc(u), mînci, mîncă, mîncăm, mîncaţi, mîncă*. Conjunctivul care are aceleaşi forme la pers. I şi II pl. cu indicativul (în afară de morfemul *să*) îţi creează o formă scurtă şi la pers. a III-a singular şi plural *(să) mînce*.

6.3.1.6. La verbul *a usca* (< lat. **usticare*), ca şi în limba literară actuală, formele „lungi" sînt cele mai des folosite în toate variantele literare din perioada cercetată: *se usucă* (CT, 88^{r}/23), *usucă* (CC^{2}, 217, 491), *usucă-se* (PS, 55^{v}, 148^{v}, CP, CP^{1}, CP^{2}, 64^{r}/8, 176^{r}/5), *să usuce* (CC^{2}, 312).

Formele scurte de tipul *usc, uşti, uscă, să usce,* caracteristice astăzi graiurilor ardeleneşti, nu-s atestate decît sporadic în textele nordice: *uscă-se* (FS, 163^{v}), *se uscă* (PH, 85^{v}/4).

[128] Cf. Gheţie-Mareş, GD, p. 244-245.

[129] Cf. Alexandra Roman-Moraru, *loc. cit.*, p. 305.

În schimb, la verbul *a surpa* (< lat. **subrupare*) formele cu *-u-* sincopat, care, de altfel s-au impus în normele limbii literare moderne, sînt cele mai frecvente, formele etimologice fiind mult mai rare: *surpă* (CC^2, 3, 191, CN, 88^r), *să nu surpi* (CC^2, 450), *să surpe* (CT, 121^v/9), *să surpăm* (CC^2, 205), dar *surupă* (Moxa C, 364/14; VL, 24^r).

6.3.1.7. Verbul *a lucra* (< lat. *lucrare* „a cîştiga") este întîlnit în toate variantele literare din perioada în discuţie cu forme slabe, cu sufixul flexionar *-ez* (*lucrez(u), lucrezi, lucrează, să lucreze: lucrez* (CPr, 242/18, 459/14, MI, 181^v/9), *lucrezi* (CT, 195^r/23), *lucreadză* (CV, 57^v/3, CPB, 95/15, 114/2, 272/10, 411/12, 17; MI, 175^r/14), *lucrează* (CP, CP^1, CP^2, 20^r/9, 37^v/16), *să lucredz* (Prav. 1581, 207^v/7), *să lucreaze* (CP, CP^2, 195^r/12; PO, 135/18, 301/10) imper. 2 sg., *lucrează* (CPB, 43/17).

Formele tari, fără sufix, caracteristice graiurilor nordice[130] sînt înregistrate încă de pe la 1550 în texte reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoreană sau cu straturi lingvistice din această variantă şi pe cea nord-transilvăneană, mai tîrziu: „pasă şi *lucră*" (TS, 81^r/19), *să lucre* (PO, 16/4, 17/4, 21/14), *să lucră* (PO, 16/12), dar *să lucreaze* (135/18, 301/10), *să lucre* (CS^1, I b, 7^v/12), *să no lucre* (CS^1, I b, 3^v/2), *lucră* (CTd, 52^r/4-5).

În textele coresiene am întîlnit numai o atestare: *lucră* (CC^2, 187), care trebuie să fie o influenţă a textelor provenite din regiunile unde formele tari circulau (Banat-Hunedoara sau nordul Transilvaniei), căci în graiurile de tip muntenesc aceste forme nu existau[131]. Documentele din secolul al XVI-lea înregistrează numai formele cu sufixul flexionar: *lucrează* (1600, Transilvania, DÎ, 129), *să lucreze* (*ibid.* 129).

Prin urmare, în perioada cercetată verbul *a lucra* avea la la indicativul şi conjunctivul prezent o paradigmă lungă, cu sufixul *-ez* (*lucrez(u), lucrezi, lucrează, lucrăm(u), lucraţi* (care erau mai scurte cu o silabă), *lucrează,* respectiv *să lucreze* la pers. a III-a a conjunctivului prezent, distincţia de formele de la aceeaşi persoană a indicativului prezent) şi o paradigmă scurtă fără *-ez* (*lucru, lucri, lucră, lucrăm, lucraţi, lucră*, respectiv *să lucre* la conjunctiv). Prima era mai generală din punct de vedere diatopic, caraterizînd majoritatea textelor şi a graiurilor pe care le reprezentau, iar a doua era limitată areal la Banat şi unele părţi din Ardeal şi caracteriza varianta literară bănăţean-hunedoreană şi nord transilvăneană.

6.3.1.8. Verbele *a mînţi, a simţi, a păţi, a despărţi, a împărţi, a (se) împuţi* cunosc în toate variantele literare şi în toate graiurile populare din epoca 1521-1640, numai forme tari, adică fără sufix flexionar şi cu accentul pe radical.

---

[130] Formele tari apar într-o arie care cuprinde teritoriul de peste munţi, începînd din nordul Moldovei şi sfîrşind cu unele graiuri oltenești de nord (Cf. Gheție, BD, p. 169).
[131] *Ibid.*, p. 169.

Astfel, verbul *a minți* (< lat. *mentire*) are atît forme etimologice (normale din punct de vedere fonetic cu *e* + *n* + cons > *î*); ei *mînt* (CT, 7[r]/6, CPB, 154/17; CP, CP[1], CP[2], 117[r]/11, CC[2], 188), ei *mîntu* (CS[1], III, 12[v]/7), (eu) *mîntu* (PH, 75[v]/25), *mînț* (CPr, 380/21), (să) *mîntă* (CC[2], 431), cît şi forme analogice (cu *-e-*), mai rare însă şi limitate la textele nordice: *(ei) mentu* (PS, 97[r]), dar *mînt* (CP, CP[1], CP[2], 117[r]/11), „ei mă *mentu*" (PH, 96[v]/7-8).

Nu am întîlnit în textele literare din perioada cercetată forme slabe de tipul *(să) mințesc, minteşti* etc. specifice azi nordului Moldovei şi Transilvaniei de nord[132].

Pentru evoluția ulterioră a limbii literare, importante sînt formele analogice de tipul *ment* (*mint*) înregistrate mai întîi în textele rotacizante, iar nu cele etimologice de tipul *mînt*, atestate atît în textele sudice, cît şi în cele nordice.

Verbul *a simți* (< lat. *sentire*) prezintă în unele texte nordice forme etimologice cu *-nt-* netrecut la *-mt-*: *sințiiu* (PS, 53[r], PH, 29[r]/24), dar *sîmțiiu* (CP, CP[1], CP[2], 61[r]/2).

Toate celelalte texte cunosc numai forme de prezent tare cu *-mț- sîmț* (TS, 14[r]/16), *sîmți* (CT, 12[r]/10, 127[v]/145), ei *sîmt* (TS, 13[v]/2), *să nu simțe* (CT, 9[v]/14), *veri simți* (CS[1], XIV, 112[v]/8). Astfel de forme tari sînt specifice sudului (Țara Românească, Oltenia, Banat, sudul Moldovei, Transilvania de sud-est). Formele slabe de tipul *simțesc, sîmțeşti* etc., specifice Moldovei de nord şi centrale, Transilvaniei de nord şi centrale şi parțial zonei Hunedoara[133], nu au fost întîlnite în textele literare din perioada cercetată.

De asemenea, verbul *a păți* (< lat. *patire*) nu este atestat decît cu forme tari: (eu) *pați* (CPr. 421/6, 436/17, PO, 150/10-11), *el pate* (TS, 55[r]/3), *ei pat* (CPr, 374/5-7), *să pață* (CPr, 567/7, 387/33, CC[1], 199, CC[2], 175).

Formele slabe de tipul *pățesc, pățeşti, pățeşte, să pățească*, care au intrat în normele limbii literare moderne reuşind să le înlăture pe cele tari de tipul *pat* etc., nu sînt atestate încă în textele literare. Ele caracterizează astăzi cea mai mare parte a teritoriului dacoromân[134],dar se pare că între 1521-1640 aveau o circulație limitată în graiuri, de vreme ce nu pătrund de loc în texte.

Verbele *a despărți, a împărți, a (se) împuți* sînt atestate numai cu forme tari de prezent, care s-au impus, exceptînd iotacizarea, în limba literară modernă: *(să) despart* (TS, 30[v]/1), *desparte* (PO, 213/22, 226/n.m., CS[1], IV, 24[v]/13), *despartu* (CS[1], IV, 4[v]/4), *să despartă* (TS, 70[r]/16, PO, 93/18, 13/17, CPr. 301/18-19, 302/4-5, 302/7-8, 13, CC[2], 116), *să se despartă* (Prav. 1581, 221[v]/6, 222[v]/16, 222[r]/4), *despărți-te* (PO, 41/11-12); „(eu) *împart*" (PS, 183[r], 243[r]/3, CP, CP[1], CP[2], 216[r]/2, 286[r]/3), „(tu) *împarți*" (PS, 84[v], CP, CP[1], 24[r]/2),

[132] *Ibid.*, p. 168.
[133] *Ibid.*, p. 168.
[134] Formele tari de tipul *(să) pat* nu apar decît izolat în Oltenia şi în Banat, restul teritoriului dacoromân avînd forme slabe (Cf. ALR, s.n, vol. VII, h. 1964).

împarte (TS, 37^{v}/20, 102^{v}/18; CPB, 322/17; PO, 16/18, 175/24), *se împart* (CP, CP^{1}, 137^{r}/13; TS, 37^{r}/11, PO, 250/5, 4-5), *împarte-se* (CPB, 406/20-21), *să împarţă* (CL, 38^{r}/15-16, Prav. 1581, 210^{v}/5, 267^{r}/14; CPB, 168/12, 380/15), *să se împuţă* (CC^{1}, 11) etc. În documentele particulare există numai aceste forme: „Tămaş cu fata *se şi împartă* în doar în tot loculu cu munţi cu totu" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 205).

6.3.1.9. Spre deosebire de acestea, următoarele verbe sînt atestate mai ales cu forme de prezent slab[135]*: a curăţa* (*curăţi*), *a împreuna, a împrumuta, a depreuna, a se strămuta; curăţează* (CC^{2}, 210, 284; CP, CP^{1}, CP^{2}, 41^{r}/17; *curăţeşte* (CPB, 353/11), *se curăţească* (CPB, 328/18), *să curăţească* (CS^{1}, II, 10^{v}/16-17), *curăţeşte* (CPB, 228/21, 435/16-17) şi imperativ: *curăţeaşte* (CS^{1}, XIII, 109^{v}/4, 8, 18); *depreuneadză* (TS, 70^{r}/15), *împreunează* (CC^{2}, 132), *împrumutează* (CT, 127^{r}/15, 142^{v}/18; CC^{2}, 88, 88, 372), *împromoteadză* (PH, 31^{v}/18-19), *strămutează* (CT, 10^{v}/8, CC^{2}, 45), *să se strămuteze* (CC^{2}, 312).

Formele tari, impuse în normele limbii literare moderne, sînt sporadice şi ele apar în special în textele nordice sau cu straturi lingvistice nordice: *să împreună* (CS^{1}, III, 13^{v}/3), *împrumută* (PH,32^{r}/8), *să împromute* (TS, 8^{v}/19), *strămută* (PS, 92^{v}/2, CP, CP^{1}, CP^{2}, 110^{r}/7).

Formele slabe, caracteristice sudului, sînt treptat eliminate din normele limbii literare.

Verbul *a omorî* (< v.sl. *umoriti*) are în mai multe texte (aparţinînd unor variante literare diferite) forme slabe, caracteristice azi nord-estului Transilvaniei şi unor zone din nordul Moldovei[136]: *omoraşte* (CPr. 351/13, CP, CP^{1}, CP^{2}, 295^{r}/5), *omoreaşte* (PS, 25^{v}/2; FD, 495^{r}/4, 499^{r}/4), *să omorască* (CT, 104^{r}/21, CP^{1}, 218^{r}/16; CPr, 21/1), *să omorească* (PS, 185^{r}, 57^{r}).

Numai textele din zona Banat-Hunedoara atestă cu consecvenţă formele tari unele din ele impuse în normele limbii literare moderne: *(să) omoară* (PO, 71/14, 183/27, 184/3, 191/13, 235/20, 249/10-11, 17, 23-24, 289/17), *să se omoară* (PO, 247/27, 253/7, 295/23), *să omori* (PO, 52/22, 279/3) etc.

Textele sudice prezintă atît forme slabe, cît şi forme tari: *să omoară* (CP, CP^{1,} CP^{2}, 67^{r}/18), dar *omoraşte* (CP, CP^{1,} CP^{2}, 295^{2}/3), *omoară* (CC^{2}, 72), dar *omorăşte* (CC^{2}, 541).

Deci norma literară modernă cu forma tare de tipul *omoară, să omoare* (nu şi *să omoară*) îşi are izvorul în primul rînd în varianta literară bănăţean-hunedoreană şi în al doilea rînd în cea reprezentată de tipăriturile coresiene.

6.3.2. În urma acţiunii legilor fonetice, formele *imperfectului indicativ* prezentau sincretisme, în sensul că forma de pers. I sg. nu era diferenţiată de forma de pers. a III-a sg. şi a III-a plural (lat. *cantabam* > *cânta*, *cantabat* >

[135] Cf. şi Densusianu, HLR, II, 203, 209.
[136] Cf. ALRM, I, vol. II, h. 397, p. 407.

cânta, cantabant > *cînta*). Paradigma acestui verb era în perioada cercetată următoarea: *cînta, cîntai* (< *cantabas* + *i* semn al pluralului), *cânta, cântamu* (< *cantabamus*), *cântați* (< *cantabatis*), *cânta* (< *cantabant*).

Imperfectul indicativului nu prezintă modificări importante față de perioada preliterară:

1. Forma de pers. I sg. nu are încă desinența analogică *-m*[137], astfel încît în toate variantele literare nu întîlnim decît forme etimologice de tipul *(eu)cînta, vedea, mergea, ştiia, omorîia* în toată perioada 1521-1640, (eu) era (CPB, 118/9, 120/2, 440/10). Nici documentele particulare nu înregistrează încă forme cu *-m* la pers. I singular[138].
2. De asemenea, la pers. a III-a plural în toate variantele literare nu se întîlnesc decît forme fără *-u* analogic ((ei) *cînta, vedea, mergea* etc.)[139]. Singura excepție o constituie Lovas, *Pr*, text scris în 1608 în grai bănățean; *ceraö, leszaö, poveztuiaö* (Lovas, Pr, 280)[140].
3. Verbele cu infinitivul terminat în *-i* şi *-î* (precedat de *r-*) mențin în toate variantele literare în perioada în discuție vocala caracteristică a infinitivului, adică au sufixele *-iia, -îia* (*suiia, pîrîia*) şi nu sufixele *ia, -a*, ca în unele variante literare de după 1640 şi în limba literară modernă: *grăiia* (CV, 20^{r}/9-10; CPr, 107/18; PO, 53/2, 78/16; MI, I, 181^{r}/14; CS^{1}, 37^{r}/10), *greiia* (TS, 25^{v}/22, 48^{r}/14), *se pîriia* (CV, 24^{v}/8; Moxa C, 374), *pogorîia* (PO, 95/4, 291/19, CC^{1}, 16), *omorîia* (CC^{2}, 213, 518), *biruiia* (MI, II, 189^{r}/5), *slujiia* (CPB, 439/6), dar *slujia* (CPB, 304/4), *ştiia* (CPB, 38/2), dar *ştia* (CPB, 1/17, 22/4; CS^{1}, VII, 67^{r}/5; IX, 78^{r}/9), *auziia* (CPB, 49/4, 80/5; CS^{1}, XI, 91^{r}/9), dar *auzia* (CPB, 98/4 probabil o neglijență grafică).
4. Verbele *a da* şi *a sta* au în toate variantele literare numai forme fără reduplicare, etimologice (*da* < lat. *dabat*, *sta* < lat. *stabat*)[141]. Paradigmele acestor verbe în perioada cercetată erau următoarele: (eu) *da*, (tu) *dai*, (el) *da*, (noi) *dam*, (voi) *dați* (şi *dați*), (ei) *da* respectiv *sta, stai, sta, stam(u), stați* (cu varianta *staț*), *sta*. Ele prezentau sincretisme rezultate din modificările fonetice din latina populară şi din româna comună: *dabam* > *da, stabam* > *sta, dabas* > **da* + *i* semn al pers. a II-a; *stabas* > *sta* + *i* semn al pers. a II-a, *dabat* > *da, stabat* > *sta; stabamus* > *stam(u), dabamus* > *dam(u), dabatis* > *dați, stabatis* > *stați, dabant* > *da, stabant* > *sta*. Sincretismele au fost înlăturate prin *-m* analogic la pers. I sing. şi prin

[137] Cf. C. Frâncu, în *Fonetică şi dialectologie*, vol. VII, 1971, p. 180-185.
[138] *Ibid.*, p. 181-183.
[139] Cf. I. Gheție şi Mirela Teodorescu, în SCL, XV, 1965, nr. 1, p. 89-91 şi XVII, 1966, nr. 2, p. 175-183, Gheție, BD, p. 170.
[140] Cf. Gheție, BD, p. 306.
[141] Cf. C. Frâncu, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 81-85.

- *-u* analogic la pers. 3 pl., într-o perioadă ulterioară. Formele analogice, create sub influența perfectului simplu, de tipul *dădea*, *stătea*, nu sînt încă înregistrate nici de textele literare, nici de documentele particulare, deși este posibil ca ele să fi existat în unele graiuri populare[142]: *da* (CPB, 45/11; 1593, Polonia, DÎ, 181), *sta* (CPB, 180/2, 232/11, 12).

5. Imperfectul perifrastic de tipul *era mergînd* este folosit frecvent în toate variantele literare, fiind mai expresiv decît cel sintetic: „*era merrgîndu*" (CV, 19^{v}/9-10), „*era stîndu*" (CV, 21^{v}/11), „*era stînd*" (CPr, 109/8-9); *era arătînd* (CT, 111^{v}/1), *era învățînd* (CC^{2}, 455), *stînd era* (PS, 212^{r}, CP, CP^{1}, CP^{2}, 249^{r}/2) etc.

În primele patru decenii ale secolului al XVII-lea acest imperfect perifrastic continuă să-și păstreze aria de circulație la textele reprezentînd variantele literare nordice, devenind rar în variantele sudice.

O formă concurentă era cea formată din perfectul lui *a fi* și gerunziul verbului de conjugat: „ce acéle urice au fost date de părintele Iusip, starețul mănăstirii, la neşte poslușnici ce *au fost avînd* de mult credincioș, ca să le ție" (1626-1629, Neamț, DRH, A, XIX, 19).

6.3.3. Perfectul simplu prezintă următoarele particularități importante în perioada cercetată: El era mult mai frecvent și mai răspîndit din punct de vedere areal decît în zilele noastre căci perfectul compus, apărut în latina populară, nu reușise să-l scoată din uz din graiurile de tip nordic. De aceea, el apare în tot felul de texte, prezentînd forme slabe (cu accentul pe sufixul caracteristic) sau forme tari (cu accentul pe temă). Tendința generală a limbii române, dar și a altor limbi romanice, este de a transforma perfectele tari în perfecte slabe. Această tendință se concretizează în epoca cercetată prin următoarele:

6.3.3.1. Crearea unei forme slabe în *-sei* la perfectele tari de la verbele de conjugarea a III-a terminate la pers. I sg. în *-ș(u)* în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Inovația, de origine sudică, pătrunde greu în textele literare[143]. Prima atestare pare a fi în *Călătoria lui Sith în raiu* de pe la 1600-1625: „*zisei* cătră Adam" (GCR, I, 63/27).

Toate celelalte texte din perioada 1521-1640 atestă numai forme tari la pers. I. sg. la verbele din categoria menționată: *aduşu* (CV, 27^{v}/13-14), *aduș* (CT, 88^{r}/9; 1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 136, nota 28) *ascunș*, (PO, 19/19), *ascunşu* (PH, 102^{v}/19), *curşu* (PH^{1}, 49^{r}/2-3), *duşu*-mă (CT, 56^{r}/50), *deșchișu* (PH^{1}, 33^{r}/23), *destinşu* (CPB, 74/2), *întorşu* (PH, 104^{v}/6-7), *merşu* (CTd, 52^{v}/12, CS^{1}, IV, 36^{r}/11-12), *puşu* (PH^{1}, 58^{r}/6), *puș* (CS^{1}, IV, 35^{v}/11) *scoș* (PH^{1}, 83^{r}/3), *spuşu* (CPB, 221/18, PH^{1}, 102^{v}/9), *scrişu* (CPB,

[142] *Ibid.*, p. 82-83.
[143] Cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de tipul zisei*, LR.

350/1; CN, 27r/31, 30v/15, 42r/12, 42v/2)[144], *dzişu* (PH[1], 35r/5), *dziş* (Eustratie, Prav., 4/10; CS[1], III, 13r/14), *dzişu* (CS[1], III, 13v/5), *spuşu* (CPB, 221/18), *traşu* (PH[1], 107v/24), *uciş* (PH[1], 83r/14-15), *unşu* (PH[1], 75r/13).

Deci, norma tuturor variantelor literare din perioada studiată cuprindea formele tari; formele slabe analogice, care s-au impus apoi în limba literară modernă, erau în faza incipientă a gramaticalizării şi a difuziunii lexicale (afectînd numai lexemul *a zice*). Documentele particulare şi oficiale conţin numai formele tari: „*scriş eu*" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101; 1595, jud. Argeş, DÎ, 104; 1600, Sebeş, jud. Alba, DÎ, 147).

Perfectul simplu la astfel de verbe la persoana a II-a singular avea forme în *-seşi*, şi era în unele regiuni tare (cu accentul pe radical) (*zíseşi, dúseşi*), în altele slab (cu accentul pe flectiv) (*zisési, dusési*). Prin apariţia şi generalizarea formei în *-séi* la persoana 1 sg.forma de prefect slab de la pers. 2 sg. cîştigă teren. Textele nu ne oferă decît rar date privind accentuarea, dar credem că multe din următoarele forme oscilau între forme de perfect tare şi slab: *aleseşi* (CPB, 12/20), *aduseşi* (PH[1], 68v/9, 74r/25), *duseşi* (PH[1], 54r/16), *ziseşi* (CPB, 232/19), *dziseşi* (PH[1], 102r/16), *deschiseşi* (PH[1], 43v/14), *puseşi* (PH[1], 86r/11, 94v/7-8, 117v/6-7), *uciseşi* (CPB, 72/6).

Persoana a III-a de la aceste verbe se termina în *-e* sau, mai rar, în *-ă*: *aduse* (CPB, 45/20, 46/9, 53/16; PH[1], 17v/1-2), *alese* (CPB, 6/3, 138/11, 159/16), *deşchise* (CPB, 51/7), *deştiinsă* (CS[1], IV, 35v/3), *deştiinse* (CS[1], IX, 76v/6), *deştiînse* (CS[1], IX, 78v/3) *duse* (CPB, 128/8, 178/13; PH[1], 12v/3), *deştinse* (CPB, 68/13, 82/17), *întoarse* (CPB, 76/15), *mearse* (CS[1], IX, 80v/83;PH[1], 1r/5, 77r/19), *merse* (CS[1], IV, 16r/9, 26v/13, 27r/1), *puse* (PH, 89r/9), *spuse* (PH[1], 71v/13; CS[1], IV, 34r/12; V, 50v/14; CPB, 53/7), *întoarse-se* (CS[1], VI, 57v/1), *trase* (PH, 93r/14), *zise* (CPB, 7/8, 8/1, 10/4, 11), *dzise* (PH, 21v/7, 89r/26, 91r/19, 97r/16; CS[1], III, 13r/4), *scrise* (CPB, 76/19, 161/12). Perfectul simplu la persoana a III-a este deosebit de frecvent atît în textele sudice cît şi în cele nordice mai ales la singular căci reprezenta „universul narat".

Formele de perfect forte la pers. I plural nu erau omonime cu cele de prezent, cum se întîmplă cu cele slabe de la conj. I şi a IV-a (prezent *cîntăm*, perf. simplu *cîntăm*; *auzim* (perf. simplu şi prezent indicativ).

Iată cîteva atestări cu forme forte de perfect simplu la persoana I plural: *deştinsem* (CPB, 246/1), *înţeleasem* (PH[1], 65r/18), *mersem* (CPB, 224/3), *plînsem* (PH, 116v/1), *spusemŭ* (CPB, 338/11, 19).

La pers. a doua plural perfectul simplu se formează cu flectivul *-set(u)* adăugat la tema perfectului: *adusetu* (CPB, 71/1, 210/20), *pusetu* (CS[1], IV, 36r/11), *ucisetu* (CPB, 31/17, 99/5), *zisetu* (CPB, 87/14), *prinset* (CS[1], XIV, 111v/22), *înţeleasetu* (CS[1], Ia, 1v/12).

La persoana a III-a plural formele de perfect simplu ale unor astfel de verbe nu diferă de cele din limba actuală din punctul de vedere al radicalului

[144] *Ibid.* Cf. şi Densusianu, HLR, II, p. 218-219.

şi al sufixului flexionar, care este *-ră*: *aduseră* (CPB, 53/21), *deschiseră* (PH[1], 95[v]/5, CPB, 52/17, 130/8), *duseră* (CS[1], IV, 20[r]/7), *merseră* (CPB, 82/14), *puseră* (CPB, 53/21, 63/1), *pusără* (CS[1], XI, 90[v]/6), *străbătură* (PH[1], 12[v]/10), *spuseră* (CPB, 157/2, 158/15, PH[1], 36[v]/19, 105[v]/21), *ziseră* (CPB, 8/11, 12/17), *dziseră* (PH[1], 52[v]/6, 80[r]/6).

6.3.3.2. Apare paradigma slabă a perfectului simplu la verbul *a face* (şi a compuselor *a desface, a preface*), atestată în marea majoritate a textelor cu forme tari etimologice (*feci(u)* (< lat. *feci), fĕceşi, fĕace, fĕcem(u), fĕcetu, fĕceră*)[145]: *feciu* (CPB, 5/7, 236/18, 261/6; CS[1], I b, 2[v]/5, 6; IV, 35[v]/10), *feci* (CPB, 445/8), *feceş* (CPB, 113/10, 443/17, 443/9), *féce* (CPB, 19/14, 23/21, 61/16, 66/13), *feace* (CS[1], IX, 78[v]/4, XI, 93[v]/15), dar *feacu* (CS[1], VI, 58[r]/5; o contaminaţie între vechea formă *feace* şi noua formă slabă *făcu*), *feacemu* (CS[1], I b, 2[v]/2), *fécetu* (CPB, 32/12, 77/9), *féceră* (CS[1], XI, 93[r]/8;CPB, 2/16, 3/21, 43/5, 78/10). Sub influenţa participiului vechi *fapt* (< lat. *faptum*) din componenţa perfectului compus (*au fapta* CS[1], XV, 93[r]/8) şi a perfectelor cu *se* apare sporadic forma hibridă *feapse* (CS[1], VI, 57[r]/13).

Inovaţia de tipul *făcui, făcuşi, făcu* este atestată începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea în varianta literară reprezentată de *TS*, tipăriturile coresiene, *PO* (deci varianta literară sud-est-transilvăneană şi muntenescă şi cea bănăţean-hunedoreană: *făcui* (CT, 128[v]/16, 199[r]/9, 216[v]/7, 14, CC[2], 185), *făcuşi* (PO, 52/10-11; PH[1], 76[r]/21-22), dar *feceşi* (PH[1], 64[v]/15, 87[v]/1, 21-22; CT, 42[v]/8, CP, CP[1], CP[2], 72[r]/6), *făcu* (TS, 17[r]/3, 5, 33[v]/11, 35[v]/11, 44[r]/21, 48[v]/10, 74[r]/4, 79[r]/15, 81[v]/6, în total 14 atestări; CT, 23[r]/9, 125[r]/17, 125[v]/15, în total 41 atestări; PO, 12/6, 13/21, 14/6, 24, 25, 15/18, 23, 24, în total 47 atestări, dar *feace,* PO, 12/17, 86/18, 99/9, în total 73 atestări), *desfăcu* (CT, 120[v]/16, 84[v]/9, 113[v]/8, (dar *desfepse*, CT, 119[r]/8), PO, 33/4; CC[2], 182, 583), *făcum* (CPr, 228/14), *făcut* (CC[2], 26), *făcură* (TS, 36[v]/11, 62[r]/15, 78[r]/9, 82[r]/23, 106[r]/19, 113[r]/7, 113[v]/17; CT, 36[v]/7, 66[v]/3, 9, de 21 de ori, dar *feceră*, CT, 42[v]/2, 46[r]/21, de 5 ori), PH[1], 6[r]/9, 91[r]/1, 94[r]/23 105[r]/16; PO, 143/3, 24, 161/18, de 28 ori, dar *feaceră* (PO, 287/3, 289/18, de 21 de ori), CC[2], 107, 207).

Exemplele citate arată că în textele citate (cu excepţia *TS* care foloseşte numai forme noi) formele etimologice apar alături de cele noi, frecvenţa lor fiind, în general, cam aceeaşi. Menţionăm că în unele tipărituri coresiene se folosesc numai formele vechi (de pildă în CP, CP[1], CP[2], CL): *feciu* (CP, CP[1], CP[2], 94[v]/11; CL, 9/7), *feceşi* (CP, CP[1], CP[2], 72[r]/6).

În textele nordice în general întîlnim mai ales forme tari, etimologice: *feciu* (PS, 80[r], CV, 35[r]/10) 38[r]/10, 51[r]/l), *feceşi* (PS, 79[r]), *feace* (CV, 7[v]/5, 75[r]/14, PS, 9[v], MI, 170[r]/9, l6, 170[v]/8), *prefeaceră-se* (CV 49[r]/6) etc.

---

[145] Cf. Densusianu, HLR, II, 244; Valeria Guţu Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea: perfectul simplu al verbului* ***a face***, în *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 337-540.

Numai începînd cu sfîşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor apar mai des forme noi şi în unele texte nordice (PH[1], VL) sau cu unele straturi lingvistice nordice (CN): *făcuşi* (PH[1], 76[r]/22; VL, 5[v]), *făcu* (CN, 50[v], 60[v], 62[v], 65[r], 73[r], 75[r]; *făcură* (CN, 5[r], 19[v], 30[v], 34[r], 48[r], 73[r], 76[r]).

6.3.3.3. Probabil că a apărut pe la începutul secolului al XVII-lea forma de perfect în *-ăi (u)* la pers. I sg., formă caracteristică astăzi Moldovei şi Banatului, dar neselectată în normele limbii literare actuale. Forma se întîlneşte într-un text reprezentînd varianta literară moldovenească (*îmblăiu*, PH[1], 119[v]/26, din lat. *ambulo* cu *î* netrecut încă la *u*, fenomen ce se petrece mai tîrziu şi la *împle, îmfla* trecute după 1640 în *umple, umfla*), însă, întrucît avem numai o atestare, nu putem spune mai multe despre circulaţia ei[146]. În *Psaltirea Hurmuzachi* alături de *îmblăiu*, apare şi forma care s-a impus în normele limbii literare cu sufixul *-a*: *îmblaiu* (PH[1], 20[v]/9, 21[r]/9, 104[r]/3, 113[r]/17-18). În alte texte nu există forma analogică cu persoana a III-a *îmblăi(u)* ci numai forma *îmblai(u):* (CPB, 219/9-10).

6.3.3.3.1. Formele normale de perfect *slab* perpetuate din româna comună care au intrat în normele limbii literare erau următoarele la verbele regulate:

Conjugarea I: Forme cu tema de perfect urmate de flectivele *-ai(u), -aşi, -ă, -ăm, -aţi, -ară* (tipul moştenit de tipul: *cîntai* < *cînta(v)i*; *cîntaşi* < *cînta(v)isti*; *cîntă* < *canta(vi)t*; *cîntăm* < *canta(vi)mus*; *cîntat* (< *canta(vi)tis),* omonimă cu forma de participiu trecut, *cîntară* < *cantaverunt*).

Conjugarea a II-a: Forme cu tema de perfect, urmate de flectivele *-ui (u), -uş(i), -u, -um(u), -ut(u), -ură* (tipul *văzui(u), văzuş(i), văzu, văzumu(u), văzut(u), văzură*).

Conjugarea a III-a: Forme cu tema de perfect, urmată de flectivele: *-ui (u), -uş(i), -u, -um(u), -t (u), -ură* (tipul *trecui(u), trecuş(i), trecu, trecum(u), trecut(u), trecură*).

Conjugarea a IV-a: a) Forme cu tema de perfect urmată de flectivele *-i (i)u, -iiş(i), -i, -im(u), -it(u), -iră* (tipul *auzii(u), auziiş(i), auzi, auzim(u), auzit(u), auzură*).

b) 1) Forme cu tema de perfect în *r-, rr-*, urmată de flectivele *-îi(u), -îş(i), -î, -îm(u), -ît(u), -îră* (tipul *a urî* < *horrire* la perfect simplu: *urîi(u), urîşi, urî, urîm(u), urît(u), urîră*, în regiunile în care *rr* (sau *r-*) + *i* > *r* + *î*).

2) Forme cu aceeaşi temă în (*r-*) care avea încă pe *i* netrecut la *î* (tipul *uriiu, urişi, uri, urim(u), urit(u), urură*).

Verbele de conjugarea I şi a IV-a aveau forme omonime cu prezentul indicativ la persoana I plural, iar verbele cu perfect slab de la toate conjugările aveau forme omonime cu participiul trecut la persoana a II-a plural (în afară de cele sigmatice: pf.s.: *duset(u), merset(u), trimiset(u)*; part.: *dus(u), mers(u), trimis(u)*).

---

[146] Cf. Al. Mareş, în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 157. A. Procopovici, în RF, II, 1928, nr. 1-2, p. 16-17, nu găsea atestări anterioare secolului al XIX-lea.

6.3.3.4. Se remarcă tendința de a creea o paradigmă sigmatică la verbele *a fi, a vrea* şi *a avea*, paradigmă care este abia la începuturile ei[147], întrucît formele cu *-se-* nu sînt atestate decît la pers. a II-a sg. şi pl. şi la pers. a III-a sg.: *fuseşi* (TS, 101^{r}/7, CT, 163^{v}/22; CL, 24^{v}/6; CPB, 424/14; CC^{2}, 54), *fuseş, fuse* (CPr, 148/11), *fuset* (CT, 172^{r}/17; CPB, 79/218; CPr. 135/3), *vruseşi* (CC^{2}, 176, 549).

La verbul *a avea* forma sigmatică nu apare în textele literare, ci numai într-un document din deceniul al III-lea al secolului al XVII-lea: *avuseşi* (1623, Bucureşti, I. Bianu, *Documente româneşti*, Bucureşti, 1907, p. 85).

Inovația, de origine sudică, întrucît primele atestări apar în unele tipărituri coresiene şi în *TS*, este înregistrată sporadic în secolul al XVI-lea şi pe la începutul secolului al XVII-lea numai la persoana a II-a a verbului *a fi* şi reprezentînd varianta literară moldovenească şi nord-transilvăneană: *fuse* (PH^{1}, 120^{r}/2), *fuseşi* (PS, 90^{v}, 92^{r}, 94^{v}, 195^{v}/1).

În urma apariției formelor sigmatice citate, asistăm în texte la un amestec de forme asigmatice, mai generale şi mai răspîndite, şi de forme sigmatice, mai rare la început, dar în progresivă extensiune areală şi lexicală[148]. Cu toate acestea, norma tuturor variantelor literare conținea la multe persoane (pers. I singular şi plural, pers. a III-a pl.) numai forme asigmatice de tipul *fui, avui, vrui, fum, avum, vrum, fură, avură, vrură*[149], *fuiu* (CV, 7^{v}/8, 39^{v}/10; CPB, 121/15, 217/9, 240/20, 243/14; PH^{1}, 24^{v}/13, 58^{r}/1, 7, 60^{r}/19, 63^{r}/12), *avuiu* (CPB, 377/14; CS^{1}, III, 13^{r}/10, IV, 34^{v}/7; 11 ocurențe), *vruiu* (CPB, 377/15), *avuşi* (CPB, 444/8), *fu* (CPB, 2/3, 11/1, 5, 12/15; CS^{1}, III, 13^{r}/10, IV, 34^{v}/7), *vru* (CPB, 126/13, 169/15, 271/19), *fumu* (CV, 9^{r}/8, 14^{v}/14, 42^{v}/11, 44^{v}/10;CPB, 227/7, 259/14), *fum* (CPB, 216/1; PH^{1}, 111^{r}/21, 111^{v}/14), *fusetu* (CV, 59^{r}/6), *fuset* (CV, 76^{v}/7-8), *fură* (CPB, 26/4, 41/12, 49/6, 57/1, 104/7; CV, 48^{r}/8, 74^{r}/4; PH^{1}, 15^{v}/17, 63^{r}/13; CS^{1}, IX, 77^{r}/13), *avură* (CPB, 39/5), *vrură* (CPB, 75/18, 230/6). De asemenea, la pers. a II-a şi a III-a sg. formele asigmatice *fuşi, avuşi, vruşi, fu, avu, vru* sînt mai mult folosite chiar în textele sudice decît formele sigmatice corespunzătoare[150].

La pers. a II-a plural la verbul *a fi* forma sigmatică e singura folosită, spre deosebire de celelalte două verbe la care apar numai forme asigmatice: *fuset* (CT, 172^{r}/17; CPB, 79/21; CPr. 135/3), dar *vrut* (CT, 51^{v}/14, 151^{v}/21) PO, 148/12, *avut* (CPr, 62/19).

O inovație care este înregistrată încă din secolul al XVI-lea este verbul *a vroi* (contaminație sintactică, între *a vrea* şi *a voi*). El este înregistrat numai cu forme de gerunziu: *vruindu* (CPB, 195/7-8, 197/15, 199/7-8,

---

[147] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor a fi,a avea şi a vrea*, în LR, XXVI, 1976, nr. 1, p. 56-57.
[148] *Ibid.*, p. 57-58.
[149] *Ibid.*, p. 57-59.
[150] *Ibid.*, p. 56-57.

208/16, 212/17), *vruindu-se* (CPB, 143/9-10). Este vorba de o inovație a graiurilor de tip muntenesc și ea a reușit să intre cu unele forme în normele limbii literare: forma de gerunziu *vroind* sau cea de imperfect *vroiam* etc.

6.3.3.5. O caracteristică a formelor de pers. I și a II-a plural de la perfectul simplu este absența lui *-ră-* analogic. Toate variantele literare cunoșteau numai forme de tipul *cîntăm*, *găsim*, omonime cu formele corespunzătoare ale prezentului, iar la pers. II pl. forme de tipul *cîntat*, *găsit*, omonime cu cele de participiu[151]: *aflămu* (CV, 12^{v}/10), *adunămu-ne* (CPB, 172/11), *auzimu* (CPB, 104/12), *mîncăm* (CPB, 115/16), *nu ascultat* (= *nu ascultarăți*: CS^{1}, Ib, 2^{v}/3), *nu ținrutu* (ib., Ib, 2^{v}/2-3). La verbele de conj. a II-a și a III-a omonimia cu formele de prezent nu se realiza (*văzum, trimisem, plînsem*, dar *vedem, trimitem, plîngem*), iar cea cu participiul se realiza numai parțial (*văzut*, dar *trimiset, plînset*)[152]: *băum* (CPB; 115/17), *destiînsemu* (CV, 42^{v}/5), *dusemu-ne* (CPB, 215/14-15), *fumu* (CPB, 227/7, 259/14), *spusemu* (CPB 338/19), *trecum* (CPB, 171/16), *trecumu* (CV, 42^{v}/1), *tremisemu* (CV, 16^{r}/8), *ucisetu* (CPB, 31/17, 291/5), *zisem* (CPB, 226/17), *dzisemu* (CV, 14^{v}/6), *fusetu* (CPB, 395/6), *prinset* (CS^{1}, XIV, 111^{v}/21), *înțeleasetu* (CS^{1}, Ia, 1^{v}/22).

6.3.3.6. Verbul *a da* are în toate variantele literare numai forme tari de tipul *dediu*, *dedeși*, *dede*, *dete*, *dedem(u)*, *dedet(u)*, *dederă*, *deteră*[153]. Formele slabe (create sub influența formelor *stătui*, *stătuși*) de tipul *dădui*, *dăduși*, *dădu*, care s-au impus în limba literară modernă nu sînt atestate în nici o variantă literară[154]: *dediu* (PO, 39/18, 40; PH^{1}, 4^{v}/21; CS^{1}, I b, 2^{v}/15), *deade* (CV, 68^{r}/10; PO, Ex., 15/25; PH^{1}, 66^{v}/1, 67^{r}/1, 82^{r}; 8 ocurențe; CS^{1}, 100^{v}/14, 107^{r}/3, 12), *dede* (1594, Rîmnic, jud. Vâlcea, DÎ, 103), *deademu*-ne (CPB, 248/14-15), *deaderă* (CV, 28^{v}/7; PO, 35/5; PH^{1}, 58^{v}/13-14; CS^{1}, IV, 35^{v}/14).

În schimb, verbul *a sta* cunoaște numai formele slabe de tipul *stătui(u), stătuși, stătu, stătum(u), stătut(u), stătură*[155], forme care există și astăzi în normele limbii literare: *stătuiu* (CPB, 220/21; PH^{1}, 108^{v}/26, 118^{r}/23), *stătu* (CPB, 29/8, 69/11, 171/4, 187/10, 235/3; PH^{1}, 1^{r}/7, 38^{v}/9; CS^{1}, XI, 95^{r}/9), *stătuși* (PH^{1}, 6^{r}/24) *stătum* (CPB, 223/13, 224/15), *stătură* (CPB, 42/13; PH^{1}, 73^{r}/25; CS^{1}, Ia, 1^{r}/11). Formele de tipul *stetiu, stete, steteră*, cu accentul pe rădăcină și cu reduplicare, analogice cu *dediu, dede, deteră* nu-s atestate în nici o variantă literară și nici în documentele particulare din perioada cercetată[156].

---

[151] Cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de persoana I și a II-a plural cu sufixul -ră-*, în AL, XVIII, 1967, p. 176-180.
[152] *Ibid.*, p. 177-178.
[153] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu și mai mult ca perfectul verbelor a da și a sta*, în LB, XXIX, 1980, nr. 4, p. 307-316.
[154] *Ibid.*, p. 308-309.
[155] *Ibid.*, p. 308-310.
[156] *Ibid.*, p. 308-311.

6.3.3.7. Verbul *a veni* prezintă la perfectul simplu următoarele forme normale: *veniiu* (CPB, 112/7, 217/7, CS[1], IV, 36[r]/1), *venişi* (CPB, 113/10), *veni* (CPB, 51/19, 53/7, 67/12), dar *venriu* (CV, 31[r]/10), *vene* (CS[1], XI, 93[r]/9) şi *veni* (CS[1], IV, 32[v]/8-9), *vine* (CS[1], V, 37[r]/11, 39[r]/8, 39[v]/8, IV, 57[v]/3, 60[v]/16), *vine* (PO, Ex, 13.14), *venre* (CV, 2[r]/23, 6[r]/6), *venremu* (CV, 8[r]/6, 9[r]/9), *vinet* (CC[2], 421), *venreră* (CV, 43[v]/12), *venrără* (CV, 9[v]/8), *vereră* (CV, 15[r]/4), *vărără* (CV, 14[v]/10), forme mai apropiate de etimon cu accentul pe radical. Formele de persoana a III-a singular *veni* şi *vine* apar uneori în aceeaşi frază, în naraţiuni, unde perfectul simplu este frecvent: „Cînd, amu, apuse soarele, mare somn *veni* pre Avraam, şi, iaca, tremur şi mare întunerec *vine* pre el" (PO, Gen., 15.12). De multe ori, din cauza sincretismului cu forma de prezent (*vine*) concordanţa timpurilor din propoziţiile coordonate este singurul indiciu că avem de face cu o formă de perfect simplu: „*Vine* (= *veni*) frate-tău cu hicleşugul şi luo blagoslovenia ta" (PO, Gen., 27.35). La plural întîlnim forme ca *vinem(u)* (CPB, 216/3, 224/11, 246/14-15), *vineră* (PO, Ex., 16.20; Gen. 7.6.10; CPB, 137/4, 15, 148/16, 180/9-10, 217/4, 227/1, 248/6, 263/1), create probabil sub influenţa formei *vine* (< lat. *venit*). Ele apar alături de forma care s-a impus în limba literară *veni*: *veniră* (CPB, 91/1, 120/8, 122/5, 128/7, 131/13, 154/9, 156/9, 20, 158/11, 166/11, 180/5, 182/5, 16, 183/11, 184/12, 209/10, 227/12, 415/2, 434/19) şi de forma cu velarizarea lui *e*: *văniră* (CPB, 41/13), foarte rară şi neimpusă în normele limbii literare.

6.3.3.8. Verbele *a lua* şi *a ploua* au la persoanele a III-a singular şi I plural forme cu *ó*: *luó* (CV, 14[r]/3, CT 3[v]/1; CPB, 10/17, 23/4, 67/3, 70/6, 35/15, 99/16, 128/10, 14, 169/17, 175/13, 229/18, PO, Gen., 41.8; Ex., 14, 6, 7; CS[1], I a, 1[r]/15; VI, 58[r]/11, XI, 93[v]/2, 94[r]/2), *pluo* (CV, 68r/8, CT, 160r/2, CPB, 225/5), *luom* (CV, 30[r]; CPB, 280/1, 248/21), *luomu-ne* (CPB, 255/3). Întîlnim, deci, flectivul *-ó* la persoana a III-a singular la verbul *a ploua*, iar la verbul *a lua* şi la pers. I plural. Formele cu *ă* (*luă, luăm*), care s-au impus în limba literară, nu au fost întîlnite în texte.

6.3.3.9. *Perfectul simplu perifrastic* se întîlneşte în special în textele traduse, explicabil prin fidelitatea traducătorului faţă de textul din originalul slavon şi indirect grecesc: *fuiu lucrîndu* (CV, 9[v]/12-13), *fu slujindu* (CT, 110[v]/7), *fuiu ajunîndu* (CPB, 112/9-10).

6.3.4. Perfectul compus: Auxiliarul *a avea* din componenţa perfectului compus prezenta următoarea paradigmă: *am(u), ai, au,* (mai rar *a*), *am(u), aţi,* (şi *aţ*), *au* (foarte rar *a*). Norma tuturor variantelor literare din perioada 1532-1640 prevedea la pers. 3 sg. şi pl. forma de auxiliar *au* şi marea majoritate a textelor folosesc această formă (*el au cîntat - ei au cîntat*)[157]: *au fapt* (CV,

[157] Cf. C. Frâncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus; Privire istorică*, în SCL, XX, 1969, nr. 3, p. 299-318; I. Gheţie, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 421-430; Gheţie-Mareş, GD, p. 248-251; Gheţie, BD, p. 171.

36^{v}/3-4), *au ucis* (1587, Iaşi, DÎ, 160).

Din *au* (explicat etimologic la pers. III-a sg. prin influenţa pers. a III-a pl. (*au* < **habunt*)[158] sau din *habuit*[159] s-a ajuns în zonele nordice şi în Banat la *o*, prin asimilare reciprocă (la fel ca în ca în conjuncţia *au* > *o*), iar în zonele sudice (Ţara Românească, Oltenia, sudul Moldovei) s-a creat o formă analogică *a*, devenită normă literară în secolul al XIX-lea, după modelul *bea - beau, ia - iau*[160].

Forma *a* nu se întîlneşte decît rar în textele literare, fiind în afara normelor variantelor literare din perioada cercetată. Forma *o* din graiurile nordice nu este încă atestată.

Astfel forma *a*, care interesează evoluţia ulterioară a limbii literare, întrucît este normă literară astăzi la pers. a III-a sg., apare uneori alături de *au*, dar mult mai rar, atît în unele texte sudice, cît şi în unele nordice şi în cele din zona Banat-Hunedoara: *a fost* (CPr, 286), dar *au fost* (*ib.*), *a făcut* (PO, 69/13), *n-a uitat* (PO, 144/23, dar 325 forme cu *au* la pers. III-a sg. faţă de numai 2 cu *a*), *a pus* (GB, 115^{v}/5), *a luat* (GB, 431^{r}/2), *a dzis* (CB,), *a vrut* (PH[1], 38^{v}/16-17, 43^{v}/22, 80^{v}/4), *a fost* (Prav. 1581, 219^{r}/18), *a dat* (MI, 192^{r}/9), *se-a postit* (MI, 187^{v}/3), *a cunoscutu* (CV, 79^{v}/3), *zisu-i-a* (CPB, 201/5), *zis-a* (CPB, 105/5, 120/14, 189/2).

Chiar dacă unele din aceste forme pot fi socotite ca neglijenţe grafice[161] (de pildă, cele din PH şi M1), considerăm că cel puţin acelea din textele sudice pot fi interpretate ca pătrunderi involuntare ale vorbirii populare în scrierile culte, căci *a* exista în graiurile din unele zone din Ţara Românească, nordul Ardealului şi din Oltenia în secolul al XVI-lea[162]. Documentele particulare atestă acest fapt: „numine de rudele meale nu m-*a* grijit" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101), „mi-*a* dat" (1599-1600, DÎ, 117), s-*a* descumpărat" (ibid. 117), „*a* făcut" (1600-1602, jud. Vâlcea, DÎ, 151). În documentele reprezentînd zonele nordice această formă este extrem de rară: el *a mers* (1595, Câmpulung (Moldovenesc), DÎ, 195).

O inovaţie înregistrată încă din secolul al XVI-lea este folosirea formei *a* şi pentru persoana a III-a plural: „m-*au prins* neşte saşi, deci *a vrut* să mă taie" (1600, Bistriţa, DÎ, 206). Auxiliarul *a* la pers. a III-a plural apare şi în *Codex Sturdzanus* de trei ori, dar cum arată Gh. Chivu (CS[1], 187), nu avem de a face cu o formă datorată unei inovaţii morfologice, ci unor omisiuni grafice. Remarcăm, de asemenea, folosirea pleonastică a auxiliarului,

[158] Cf. C. Frâncu, *lucr. cit.*, p. 303.

[159] Cf. Fl. Sădeanu, în *Recueil d'étude romanes*, Bucureşti, 1959, p. 316; I. Gheţie, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 421-430; Gheţie-Mareş, BD, p. 170.

[160] Cf. I. Gheţie, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 421-430; BD, p. 170.

[161] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 222; C. Frâncu, *lucr. cit.*, p. 300; Gheţie-Mareş, GD, p. 251.

[162] Gheţie-Mareş, GD, p. 249-251.

care încadrează participiul, realizînd chiasmul: „deci rumânii le-*au* plătitu-i-*au* dumnealui" (după 1629, Ţara Românească, B, XXIV, 607).

Auxiliarul perfectului compus era antepus participiului la început de frază sau de propoziţie, căci regula topicii vechi româneşti şi romanice nu admitea începerea unei structuri sintactice cu un element neaccentuat. În restul situaţiilor cînd perfectul compus nu era focalizat la stînga se folosea, de regulă, forma cu auxiliarul antepus: *Blagoslovit-au* (PH[1], 99[v]/20, 21), dar „ne-*au blagoslovit*" (PH[1], 99[v]/19-20).

6.3.5. Ca şi paradigma imperfectului, cea a **mai mult ca perfectului** indicativ, timp provenit din mai mult ca perfectul conjunctivului latinesc, prezenta o serie de sincretisme datorate evoluţiei fonetice: pers. I sg. era omonimă cu persoana a III-a singular şi cu persoana a III-a plural: *cantavissem* > *cântase*, *cantavisset* > *cântase*, *cantavissent* > *cîntase*. Dacă adăugăm faptul că şi pers. a II-a singular suferise acelaşi tratament (*cantavisses* > **cântase*) şi devenise omonimă în română comună cu acestea ne explicăm necesitatea refacerii paradigmei.

În perioada latinei populare sau a românei comune se reface persoana a II-a singular adăugîndu-se un *-i* care era semnul persoanei a II-a şi al pluralului numelor în română şi în italiană. Apare astfel forma de tipul *căntasei*, prezentă în unele graiuri populare sudice (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h 2017). Forma devenită literară de tipul *căntaseşi*, apare prin alipirea la tema perfectului a desinenţei *-şi*, analogică cu forma similară de la perfectul simplu. Tendinţa de diferenţiere solicită şi alte schimbări.

Formele de mai mult ca perfect sintetic erau construite din tema perfectului la care se adăugau flectivele: pers. I *-se* (cu variantă *să*), pers. a II-a *-seşi* cu varianta *săş(i)i*, pers. a III-a *-se* (cu varianta *să*), pers. I pl.: *-sem(u)*, (cu varianta *-săm(u)*, pers. a II-a pl. *-set(u)* (cu varianta *săt(u)*, pers. a III-a: *-se* (cu varianta *să*).

Mai mult ca perfectul sintetic prezintă astfel în textele literare forme de pers. I sg. fără *-m* analogic (ca şi imperfectul): „eu *gătise* voao" (CS[1], 227/5), „nu-l *gătise* voao" (CS[1], XIV, 111[v]/18, 20), *nu gătise* (*ib.*, 111[v]/19), *gătise* (CTd, 114[v]/1, 3, 5) etc.[163].

Forma analogică cu *-m*, impusă în limba literară modernă; nu apare în textele literare din nici o regiune, ci este atestată numai într-un document din Ţara Românească de la sfîrşitul secolului al XVI-lea „(eu) *vîndusem* (1600, Târgovişte, DRH, XI, 571). La pers. a II-a singular sînt atestate numai formele cu *-şi*, cele populare cu *-i* (*cîntasei*) nu au fost găsite în texte, cu toate că, probabil, ele existau în graiurile sudice.

La pers. I, a II-a şi a III-a plural sînt înregistrate numai forme fără *-ră-* analogic[164]: *dedesem* (CPr, 345/13), *fusetu* (CPB, 300/7, 394/5) *grăiset* (PO,

[163] Cf. C. Frâncu, în *Fonetică şi dialectologie*, vol. VII, 1971, p. 180-185.

[164] Cf. C. Frâncu, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus,*

154/10), *adusesetu* (CV, 6^{v}/8-9), *dedese* (CT, 212^{v}/9), *se adurase* (CV, 33^{v}/5). Formele cu *-ră* apar într-o perioadă posterioară celei cercetate[165].

Verbul *a face* are la mai mult ca perfect atît forma tare, etimologică *fecese* (PO, 76/15, 311/14), cît şi forma slabă, analogică *făcuse* (PO, 15/12, 45/22, 199/17, 238/13) care este mult mai frecventă.

Alături de aceste forme sintetice apar şi forme analitice de tipul *era făcut* (PO, 15/20, 17/11, 18/11, 32/11, 90/10; vezi mai jos **6.3.5.1.**).

6.3.5.1. Mai frecvent decît mai mult ca perfectul sintetic este, mai ales în variantele nordice ale limbii literare, cel perifrastic, care cunoaşte patru forme:

a) forma de tipul *era auzit* (= auzisem), compusă din auxiliarul *a fi* la imperfect şi participiul trecut. Ea este cunoscută în toate variantele literare, dar are o frecvenţă mai mare în variantele nordice: *era vădzutu* (CV, 23^{r}/8), *era venritu* (CV, 45^{r}/7), *era trecut* (CPr, 131/15), *era crescut* (CT, 120^{v}/13), *era grăit* (PO, 70/18, 121/4, 6), *eraţi grăit* (PO, 154/3), *era deştins* (CS^{1}, IV, 16^{r}/15), *eram muriţi* (CTd, 95^{v}/6), *era merşi* (CPB, 245/14). În ultimele două exemple, observăm forma de plural masculin a participiului din componenţa mai mult ca perfectului pentru a exprima aspectul perfectiv, al acţiunii. Formaţia era efemeră şi nu se mai întîlneşte după aceea în scris. În graiurile din nord-vestul ţării ea a mai fost semnalată de dialectologi (cf. I. A. Candrea, *Graiul din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1906).

b) forma de tipul *am fost mers* (= mersesem), compusă din perfectul compus al auxiliarului *a fi* şi participiul trecut al verbului, este întîlnită în toate variantele literare, dar mai frecvent în cele nordice şi mai ales în cea bănăţean-hunedoreană: *au fost audzit* (PO, 231/27), şi *era audzit* (PO, 78/15) şi *auzise* (PO, 121/27, 153/24); *au fost poruncit* (PO, 5/22), dar şi *era poruncit* (PO, 301/6-7, 311/7) şi *poruncise* (PO, 5/27). Ea se întîlneşte şi în texte reprezentînd graiul muntenesc: *amu fost muriţi* (CC^{2}, 199), *au fost zăcut* (CC^{2}, 54). Forma aceasta era a doua normă, cea reprezentînd graiurile nordice în toată perioada veche. Ea s-a menţinut pînă azi, fiind prezentă în nordul Moldovei, Bucovina, Maramureş, Crişana, partea centrală şi de nord a Ardealului şi Banat. Această formă nu s-a impus în normele limbii literare (vezi, ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2017, 2018, 2019, 2020).

c) forma de tipul *fusese zis* (= zisese), compusă din mai mult ca perfectul auxiliarului *a fi* şi participiul trecut. Ea este extrem de rară şi apare numai în cîteva texte: *auzit fuseşi* (CC^{2}, 358), *fusese zis* (CC^{2}, 221), *fusese vădzut* (CS^{1}, VI, 59^{v}/9 60^{r}/4), căci ea exprimă mai mult aspectul (+ perfectiv) decît timpul (mai mult ca perfectul).

---

prezent indicativ şi conjunctiv cu -ră, în LR, XXXI, 1982, nr. 4-5, p. 281-293.

[165] *Ibid.*, p. 281-282.

d) forma cu imperfectul verbului *a avea* şi participiul trecut, întîlnită, de asemenea, foarte rar şi numai în tipăriturile coresiene: *avea agonisit* (= agonisise, CT, 41^{r}/15, 319), *auzită avea* (CC^{2}, 503), *avea legatu* (CT, 62^{v}/20), *avea săditu* (CT, 150^{v}/2). Construcţia aceasta este întîlnită şi în limbile romanice apusene (imperf. lui *a avea* + participiul trecut (fr. *j'avais chanté* = cîntasem) precum şi în dialectele româneşti din sudul Dunării arom. *aveamu căntată*, megl. *veam cîntat.*

Ultima formă, cu analogii în dialectele aromân (*avea cîntată*) şi meglenoromân (mgl. *vea cîntat*), poate fi privită ca o influenţă a vorbirii colonilor meglenoromâni din Şcheii Braşovului asupra limbii lui Coresi[166], formă neselectată de normele limbii literare.

6.3.6. Viitorul prezintă următoarele particularităţi mai importante pentru structura şi evoluţia normelor limbii literare şi din limba populară. În normele regionale existau mai multe forme de viitor: 1) cu auxiliarul *a vrea* la prezent, urmat sau precedat de infinitiv (*voi(u) cînta* < lat. *voleo cantare* sau *cănta-voi(u)* < lat *cantare-voleo*, formaţie întîlnită şi în dialectele italiene de sud, precum şi în albaneză, bulgară şi neogreacă); 2) forme de tipul *am a cînta* (< lat. *habeo ad cantare*), formaţie întîlnită şi în sardă (*app'a kantare*); 3) forma de tipul *am să cînt*, rezultată din forma de tipul *am a cînta*, prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, proces în primă desfăşurare în perioada cercetată.

Cea mai frecventă formă este cea cu auxiliarul *a vrea*, care era în curs de gramaticalizare în străromână şi deja gramaticalizată încă din epoca preliterară. Auxiliarul avea următoarea paradigmă: *voi(u), vei* (şi *veri*); *va,* foarte rar şi *a*; *vom(u),* şi *văm(u)*, dar, rar, şi *vrem*; *veţi* (şi *văţi*), dar, rar, şi *vreţi*; *vor* (şi, sporadic *or*).

6.3.6.1. La pers. I sg. formele cu *voi(u)* + infinitiv sau infinitiv + *voi(u)* se întîlnesc în tot felul de texte: *voi da* (CPB, 28/19), *da-voi* (441/7), *da-voiu* (CPB, 18/10; PH, 18^{r}/8, 26^{r}/15, 88^{r}/22, 100^{v}/9), *voiu da* (PH^{1}, 1^{v}/21, 47^{r}/23, 100^{v}/45; 1600, Transilvania, act diplomatic DÎ, 128). Forma populară fără *v-* (*oi* cînta) nu a fost întîlnită în texte, cu toate că este posibil să fi existat în graiuri, căci astăzi este generală în toate graiurile dacoromâne (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2021, 2027, 2031).

La pers. a II-a sg. auxilarul *a vrea* are în toate variantele literere, numai forma mai apropiată de etimon *veri* (lat. < *velis*) cu varianta *ver*, cu excepţia variantei din Banat-Hunedoara, care prezintă alături de aceasta formă şi forma nouă, *vei*, impusă în normele limbii literare; *veri afla* (PS, 56^{r}/1; CP, CP^{1}, CP^{2}, 65^{r}/7; CT, 37^{v}/6), *fi-veri* (CV, 60^{r}/2), *căuta-ne-veri* (PH, 8^{v}/8), *veri socoti* (Prav. 1581, 274^{v}/15-16), *ver aduce* (TS, 6^{v}/2), *ver fi* (CT, 123^{r}/13), *veri deştepta* (CTd, 30^{r}/5), *fi-veri* (CPB, 136/11, CV, 60^{r}/2),

[166] Ipotza aceasta ne-a fost sugerată de lectura cărţii *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1948 a profesorului nostru, G. Ivănescu.

veri domni (Moxa, C, 350), *veri avea* (VL, 24^{v}), *veri muri* (CS^{1}, V, 38^{r}/16), dar *vei muri* (FT, 1^{r}/31, 1^{v}/3), *te vei schimba* (FT, 1^{v}/5), *vei fi* (FT, 3^{v}/l), *vei îmbla* (FT, 4^{r}/11), *vei slobodzi* (FT, 4^{r}/27 forma *veri* nu apare în FT), *vei face* (PO, 230/16, 240/10), dar şi *veri face* (PO, 69/6, 88/7; în acest text apar 74 de forme de viitor cu *vei* şi 66 cu *veri*). Pe la începutul secolului al XVII-lea formele cu *vei* apar în CN, text sud-est-transilvănean, dar cu straturi lingvistice bănăţean-hunedorene: *vei găsi* (CN, 5^{r}), *vei întra* (CN, 11^{v}), *merge-vei* (CN, 7^{r}), dar *întra-veri* (CN, 16^{v}), *vede-veri* (CN, 16^{v}). În *Alexandria* (1620) din CN apar 28 de forme de viitor cu *vei* şi numai 15 cu *veri*, ceea ce înseamnă că forma nouă devenise normă lingvstică în varianta literară reprezentată de acest text.

Prezenţa rară a formelor cu *vei* în CTd. (*vei atinge*, 109^{v}/6), alături de numeroasele forme cu *veri* poate fi privită ca o extensiune areală a noii forme în nord-vestul Transilvaniei din zona Banat-Hunedoara. În documentele particulare şi oficiale din secolul al XVI-lea se întîlnesc numai forme cu *-r-* (*veri* sau *ver*), nu şi forma fără *-r-* (*vei*): *veri zice* (1600, Transilvania, DÎ, 127), *veri vrea* (*ib.*, 128).

Forma populară *îi* (cu variantele *i, îi, ăi*) nu a fost întîlnită în texte, deşi, probabil, exista în graiuri; ea este răspîndită în tot teritoriul dacoromân (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2021, 2027, 2031).

6.3.6.2. La pers. a III-s sg. în norma tuturor varianteler literare intrau formele cu auxiliarul *va*[167], ca şi în limba literară actuală: *auzi-va* (CPB, 370/4), *coperi-va* (CV, 68^{r}/3), *va aduna* (CT, 53^{r}/20). De asemenea, forma cu *va* este frecventă în documentele particulare începînd cu *Scrisoarea lui Neacşu* (1521): „io-i *va fi* voia" (1521, Câmpulung, DÎ, 95) etc.

Forma populară cu *a* (*a cînta*), întîlnită rar în secolul al XVI-lea (numai într-un document din sudul-Moldovei din 1577)[168], dar din ce în ce mai des după 1600, nu este înregistrată de textele literare decît în mod excepţional: *a priimi* (CC^{2}, 499/14-15), *a ieşi* (CC^{2}, 572/31-32)[169]. Această formă populară, întîlnită azi în Moldova, nordul Transilvaniei şi nord-vestul Olteniei (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2022), se explică la Coresi prin utilizarea unor texte mai vechi provenite din teritoriile de nord în care ea va fi circulat[170].

Forma populară cu *o* prezentă în zilele nostre în Muntenia, o parte din Oltenia, Banat şi sudul Ardealului (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2022) nu este atestată încă în textele literare şi nici în documentele particulare.

La persoana I plural apar atît *vom(u)* („că-l *vomu prinde*", 1599, Târgovişte, DÎ, 112), care este general, cît şi *văm(u)*, cu *e* > *ă* după labială,

[167] Gheţie-Mareş, GD, p. 253; Gheţie, BD, p. 171.
[168] Gheţie-Mareş, GD, p. 252.
[169] Cf. Fl. Zgraon, în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 359.
[170] *Ibid.*, p. 359.

BCU "LUCIAN BLAGA" UNIVERSITY LIBRARY

care se întîlneşte mult mai rar: nu *vămŭ afla*, (CT, 199^{v}/17) şi *vrem(u)*, folosit foarte rar: *vremu face* (CV, 65^{v}/7-8), *vrăm mînca* (CPB, 430/10-11), *vrem bea* (CT, 11^{v}/15), *lua-vremu* (CPB, 358/16), *lua-vremu* (CPB, 358/16), *nu vremu ucide* (CV, 25^{v}/9).

La persoana a II-a plural, generală era forma cu *veţi* (*veţi afla*, PO, 10/20, 24, 11/19, 233/27), iar formele cu *veţ* (*veţ* înţelege, Sebeş, 1600, DÎ, 147), dar *veţi* vedea (*ibid.*, 148), şi *vreţ* erau mult mai rare (*vreţi căuta*, CV, 58^{v}/13), *rrebda-vreţi* (CV, 75^{r}/9); în aceste texte nu apar formele de auxiliar *vom, veţi* ci numai *vremu, vreţi, fi-vreţi* (CPB, 211/20), *vreţi auzi* (1593, Sălişte, jud. Maramureş, DÎ, 204). Formele fără *v- om(on) cînta, îţi (îţ) cînta* nu au fost întîlnite în texte, cu toate că este probabil să fi fost în graiuri, căci ele sînt generale azi în graiurile populare (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2023). Viitorul cu formele *vrem, vreţi* este întîlnit mai ales în textele reprezentînd graiurile nordice (ca de pildă, în CV unde nu apar şi forme cu *vom, veţi*). Însă în unele din aceste texte formele cu *-r-* apar alături de formele fără *-r-*: *vrem vedea* (CS^{1}, 77^{r}/16), *răstigni-o vrem* (CS^{1}, XI, 91^{v}/18), *vremu învence* (CS^{1}, XV, 122^{v}/8), dar *vom fi despărţiţi* (CS^{1}, V, 57^{r}/1), *veţi lua* (*ib.*, 37^{v}/5). La persoana a III-a plural, generală este forma *vor(u)*: *vorŭ afla* (CT, 12^{v}/24), *fi-voru* (CPB, 397/1), *voru lovi* (1599, Târgovişte, DÎ, 111). Într-un document din timpul lui Petru Şchiopu apare forma *vor* şi pentru persoana a III-a singular: „dascălu... de *vor* să ducă, iar de *vor* să şade cu Ştefan Vodă" (1594, Bozen, DÎ, 190), dar ea este îndoielnică cum sînt şi altele din acest document deficitar redactat. Forma auxiliarului fără *v-*, prezentă azi în limba populară, este înregistrată pe la începutul secolului al XVII-lea: *or părea* (VL, 27^{r}). Ea este răspîndiră azi în toate graiurile dacoromâne (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2022, 2028).

Viitorul de tipul *am a cînta* este mai puţin frecvent, dar se întîlneşte în tot felul de texte. Formaţia avea o pronunţată valoare modală, exprimînd probabilitatea sau posibilitatea: *am a grăi* (CT, 202^{v}/4-5), *are a chinui* (CT, 36^{v}/8), *nu aveţi a vedea* (CPB, 264/6), *avem a mulţumi* (1593-1597, Suceava, DÎ, 188), *avem a face* (*ibid.*, 188), *aveţi a vedea* (CV, 52^{v}/6-7), *aveţi a înţelege* (CV, 53^{v}/5). Din această formaţie a apărut aşa zisul „viitor popular", prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv (*am să fac*), nereprezentat în textele literare ale epocii şi foarte rar în documente. Mai frecventă este construcţia cu *a vrea* + conjunctivul, care primeşte şi valoare de viitor: *va să ne piarză* (1599, Câmpulung, DÎ, 112).

6.3.6.3. Viitorul anterior este ca şi în zilele noastre unul dintre cele mai rar folosite timpuri. Era format din viitorul întîi al auxiliarului *a vrea* şi participiul verbului de conjugat (tipul *va fi cîntat* sau *cîntat va fi*). El nu prezintă particularităţi deosebite din punct de vedere formal; singura inovaţie demnă de menţionat priveşte nu forma sa, ci valoarea: încă din secolul al XVI-lea el începe să se folosească cu valoare de *prezumtiv perfect* cînd este la pers. a III-a sg. şi pl. De asemenea, formaţia cu gerunziu se întrebuinţează

la aceleaşi persoane cu valoare de prezuntiv prezent „Şi popa cela ce-i *va hi cununat* şi-i *va hi ştiind*, să-l leapede" (Prav. 1581, 258^{r}/7-9), „Şi ceia ce *vor hi făcuţi* aceasta se-i oprească" (*ib*, 258^{r}/3-4), *va fi luat* (CC^{2}, 95), *vor fi dzicînd* (PO, 217/15), *se va fi mărturisind* (CT, 58^{r}/7).

Cu valoare numai de viitor anterior în concordanţă cu viitorul I, am întîlnit puţine exemple: „pînă cîntătoriulu *nu va fi cîntat* de trei ori, *te veri lepăda* de mine" (CT, 59^{v}/18-19, 62^{r}/2-3, 103^{r}1-3); „ce păcat *fi-va faptu, lăsa-se-va* lui" (CPB, 294/4-6, cf. Dimitriu, CPB, 75). În documentele particulare viitorul anterior apare foarte rar ca timp de relaţie cu o altă formă de viitor I sau de prezent cu valoare de viitor I: „Ce tocmiţi, pre această poruncă şi pohtă ce pohtim noi să nu *veţi fi tocmit* voi altă tocmeală mai bună" (1600, Transilvania, o scrisoare a lui Mihai Viteazul către solii săi, DÎ, 126).

6.3.7. Conjunctivul prezent, în afară de particularităţile discutate mai sus (**6.3.1.**), mai prezintă următoarele caracteristici mai importante pentru evoluţia normelor limbii literare şi a graiurilor dacoromâne:

6.3.7.1. În toate variantele literare verbele *a bea, a da, a lua, a sta, a vrea* au numai formele etimologice *să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea* şi nu şi formele analogice *să beie, să steie, să deie, să ieie, să vreie*, caracteristice Moldovei, Transilvaniei şi Banatului şi acceptate ca a doua normă literară astăzi[171] (cf. şi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2208, 2214, 2220, 2228): *să bea* (CV, 26^{v}/14, CT, 63^{v}/23, TS, 115^{v}/12; PO, 77/13), *să dea* (Prav. 1581, 207^{r}/2, 210^{r}/7), *să ia* (Prav. 1581, 205^{v}/3, CS^{2}, 285/3, 354/9; MI, 180^{r}/14, 189^{v}/6), *să stea* (PS, 26^{r}, CP, CP^{1}, CP^{2}, 217^{r}/14; PO, 208/7) etc.

Apariţia pe la începutul secolului al XVII-lea a formelor analogice de tipul *să beie, să deie* etc, atestată în documentele din Moldova[172] nu este înregistrată încă în textele literare anterioare anului 1640, fapt explicabil prin caracterul mai conservator al acestora în comparaţie cu documentele, inscripţiile, însemnările.

6.3.7.2. La pers. I şi a II-a sg. verbul *a avea* prezenta în toate variantele literare numai formele vechi *să aib(u), să aibi*[173]: *să aibu* (CPB, 338/13), *să aibi* (CPB, 452/6-7, PO, 244/4), *să aibă* (PO, 28/19, 265/20, 269/9, 11). La plural în norma lingvistică, erau formele menţinute pînă azi: *să avem* (CPB, 352/4), *să aveţi* (CPB, 374/12).

Formele analogice impuse în limba literară modernă *să am, să ai*, create sub influenţa formelor corespunzătoare de la indicativ prezent, nu-s încă atestate nici în textele literare şi nici în documente, inscripţii şi însemnări[174]. La persoana a III-a singular şi plural apare forma *aibă* (< lat. *habeat,*

[171] Cf. C. Frâncu, *Vechimea şi răspîndirea formelor să deie, să steie, să beie, să ieie în graiurile dacoromân*, în SCL, XXII, 1971, nr. 3, p. 261-276.
[172] *Ibid.*, p. 261.
[173] Cf. C. Frâncu, în *Fonetică şi dialectologie*, vol. VII, 1971, p. 185-188.
[174] *Ibid.*, p. 185-188.

habeant), dar şi forma creată prin analogie: *să aibe*, care circulă azi în graiurile populare (*aibe a da*; 1590, Moldova, DÎ, 167), „*să aebe* bună parte"(1634, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 337), „*să aebe* a noerea şi a întărirea mila şi pomeana domnie meale" (*ibid.*, 336).

Paradigma acestui verb era în epoca cercetată următoarea: *să aib(u)*, *să aibi, să aibă* (mai rar în graiurile sudice *să aibe*), *să avem, să aveţi, să aibă* (mai rar *să aibe*). În graiurile actuale forma *aibe* se întîlneşte în unele zone din Muntenia, Oltenia şi Banat (cf. şi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2174).

6.3.7.3. În toate variantele literare *conjunctivul perfect*, creaţie a secolului al XVI-lea sau a unei perioade nu cu mult anterioară[175], avea auxiliarul variabil după persoană şi număr: *să fiu botezat* (CPr, 284/15), *să fii trecut* (CT, 15^{v}/24), *să-l fie auzit* (CT, 84^{r}/16), „*să no fie născut* acela om" (CS^{1}, 53/16), *să nu fie născut* (CTd, 84^{r}/16), *să fie luat* (CP, 20^{v}/6)[176].

Formele cu auxiliarul invariabil nu apar în textele literare, deşi în documente şi însemnări ele încep să fie înregistrate încă de pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea, alături de cele variabile: „Iar de-ai hi domniata sîrguit *să fii* pînă acmu *venit*, avem nădeajde pre Dumnedzeu *să fi fost* pînă acmu şi la moşie" (1593, DÎ, XCIII, 1^{r}/18), nici ştim *să*-l *hi ţînut* Gliguţa" (1634-1653, Moldova, DRH, A, XXII, 105)[177].

Paradigma perfectului conjunctiv era în epoca cercetată în norma literară următoarea: *să fiu cîntat (văzut, spus, auzit, hotărît), să fii cîntat* (etc.), *să fie cîntat, să fim cîntat, să fiţi cîntat, să fie cîntat.* În unele graiuri apăruse ca inovaţie şi forma invariabilă. În zilele noastre conjunctivul perfect cu forma variabilă a auxiliarului se mai păstrează numai în unele zone din Banat, sudul Ardealului, Crişana şi Maramureş (cf. şi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2069, 2070).

6.3.7.3.1. Atît conjunctivul prezent cît şi conjunctivul perfect aveau ca morfem conjuncţia *să* (< lat. *sĭ* > *se* > *să*). În perioada cercetată *să* însă nu se fixase definitiv la conjunctiv, putînd să apară şi cu forme de indicativ sau condiţional-optativ, avînd şi valoare de conjuncţie condiţională, cu sensul de „dacă", moştenit din latină (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul românesc şi relaţiile sale cu alte moduri*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001, p. 120-122): „*să* care egumeninu vor căuta să ţie acest iaz, să le fie pîrîş la judecată Maica Precista" (1572, M-rea Bistriţa – jud. Vâlcea, DÎ, 98), „*să* are vro pagubă" (1595, Câmpulung, DÎ, 195), „*să* (= dacă) va fi voie domneatale să-i trimeţ" (1600, Transilavnia, act diplomatic, DÎ, 129). Cu toate că mai păstra sensul de „dacă", *să* ca morfem al conjunctivului este frecvent în tot felul de texte

---

[175] Cf. C. Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 205-227.

[176] *Ibid.*, p. 206-209.

[177] Prin aceste atestări împingem înainte datarea apariţiei formelor cu auxiliarul invariabil stabilită în *lucr. cit.*, p. 205-209.

(cf. C. Frâncu, *op. cit.*, 120-122; şi statistica lui C. Dimitriu în studiul lingvistic la CPB, p. 64).

Conjunctivul cu valoare de imperativ apare uneori şi în perioada cercetată ca şi astăzi fără conjuncţia morfem: *fie* voao ce iaste (CPB, 2936), „*sfinţească-se* numele tău" (CT, 10^{r}/13-14).

În ceea ce priveşte forma acestui morfem ea era de obicei *să*, dar existau şi variantele *se* (cu *e* nevelarizat la *ă*) şi forma elidată *s-* (cînd forma următoare începea cu o vocală): *se între* (CV, 18^{r}/7; în acest document apare numai *se* în loc de *să*), *se afle* (CPB, 78/10), „*se se* sfinţească şi *se* sminteaască-*se* toţi vrăjmaşii mei" (PH^{1}, 4^{v}/8; în acest text morfemul de conjunctiv *să* apare sub varianta *se* de aproape 250 de ori, iar varianta *să* niciodată; în CT şi în PO apare numai varianta *să*, iar în CPB apar amîndouă). Aceste date arată că *se* caracteriza graiurile nordice, *să* graiurile sudice, între care exista o zonă de tranziţie, cea în care amîndouă formele se foloseau în variaţie liberă (cea reprezentată de CPB; cf. C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 64).

6.3.8. Condiţionalul-optativ, mod absent în latina clasică şi apărut prin gramaticalizarea unor construcţii modale din latina populară în faza romanică primitivă sau chiar mai tîrziu, prezintă particularităţi mai numeroase, dintre care esenţiale pentru evoluţia limbii literare şi a graiurilor populare ni s-au părut următoarele:

6.3.8.1. Condiţionalul prezent sintetic de tipul (*se cîntare*) succesor al perfectului conjunctiv latin (*cantaverim*), intrat în coliziune omonimică cu viitorul anterior (*cantavero*) căci numai persoana I singular avea forme distincte (*cantavero-cantaverim*, dar *cantaveris-cantaveris, cantaverit-cantaverit*, etc) apare alături de condiţionalul compus, în toate variantele literare, însă frecvenţa lui scade treptat în primele decenii ale secolului al XVII-lea (să) *întrare* (eu: CP, CP^{1}, 256^{r}/15, 185^{v}/2), *întraru* (PS, 217^{v}), *se fecereşi* (CPB, 277/1), *se custarem* (PO, 57/6), *pomeniremu* (CS^{1}, 120^{v}/2), *să sfîrşiretu* (CV, 59^{v}/5), *să fure* (CPr, 134/17), *se străjuire* (PH^{1}, 112^{r}/5), *să nu le ţinreretu* (CS^{1}, I b, 4^{v}/6-7), *să no ascultaret* (CS^{1}, XI, 94^{v}/3-4), *să te rupsere* (CS^{1}, XV, 118^{r}/2), *să nu străjuire* (PH^{1}, 112^{r}/5), *să îmblarem* (CPB, 379/11-12), *să lovire* (CT, 9^{r}/4), *să nu ocărire* (CV, 80^{v}/10), *să avure* (CPB, 278/7), *fure* (CPB, 57/16, 20), *se vrure* (CPB, 289/8), *giudecaret* (PH^{1}, 48^{v}/15), *grăiretu* (PH^{1}, 48^{r}/15). Numai româna veche de pînă pe la 1650 şi spaniola au păstrat forma de perfect conjunctiv latinesc. În spaniolă ea poartă numele de „conjunctiv viitor" (sp. *cantare, cantares, cantaremos* etc.; cf. C. Frâncu, *Geneza limbii române*, p. 61-62).

Încă din secolul al XVI-lea se observă tendinţa de a înlocui acest condiţional cu cel impus în limba literară sau chiar cu viitorul indicativ, tendinţă ce se observă mai ales în textele sudice: *să sfîrşiretu* (CV, 59^{v}/5) - „să *ară vrea* să se sfîrşească" (CPr, 147/20, în pasajul corespunzător), *să întrare* (CP, CP^{1}, 185^{v}/2, 256^{r}/15) - *să voi întra* (= viitor, indicativ)

(CP[2], 185[v]/2, 256[r]/15, în pasajele corespunzătoare). De la începutul secolului al XVII-lea această tendință se observă și în textele nordice: *se întrare* (PS, 217[v]) - *se aşu întra* (PH[1], 113[v]/2), „Să nu Domnul *zidire* casa" (PS, 215[r]) - „Se nu *a vrut* Dumnedzeu *clădi* casa" (PH[1], 112[r]/3). Înlocuirea condiționalului sintetic cu cel analitic face ca pe la 1630-1640 primul să iasă din normele tuturor variantelor literare, să devină un arhaism după aceea, păstrîndu-se numai dialectal, la moții din Munții Apuseni, pînă în zilele noastre[178]. Documentele românești din secolul al XVI-lea nu-l înregistrează pe cel sintetic ceea ce înseamnă că în limba vorbită era deja un arhaism.

6.3.8.2. Condiționalul prezent analitic este format din auxiliarul *a vrea* (sau și *a avea* la unele persoane) și infinitivul verbului: *volebat cantare* > **voare cântare* > *vare* > *are cînta(re)* (*aș, ai, are (ară), am, ați, are (ară) cînta*). Este paradigma cea mai frecventă[179] în toate variantele literare din epoca cercetată și frecvența formelor analitice crește pe măsură ce vechiul condițional sintetic este înlocuit. Formele auxiliarului în paradigmă sînt: *aș* (cu origine controversată), *ai, ar* (cu variantele *are* și *ară*), *am, ați* (și *at*), *ar* (cu variantele *are* și *ară*): *aşu pune* (CPB, 86/5-6), *aș preși* (1600, Bistrița, DÎ, 206). Forma *aș* este greu de explicat. Este puțin probabil să provină din *volebam sic* cum crede Al. Rosetti (ILR). Este posibilă, după părerea noastră, explicarea lui *aș* din *volebam* (sau *habebam*) + *și* de la perfectele tari de tipul *duși, merși, spuși, zișі*, frecvente în perioada preliterară și în secolul al XVI-lea, înainte de a-și limita circulația și de a se tranforma perfectele tari în perfecte slabe (*spuși* > *spusei*).

Forma auxiliarului de la persoana a II-a *ai* este probabil succesoarea lui *habes* nu a lui *volebas* căci este greu de explicat din acestea din urmă: *ai fi* (PO, 222/11). Poate că în Banat și la istroromâni a apărut și o contaminație cu *vrea*; de aici formele *vreași* > *reași, vreați* > *reați: ream cînta, reați cînta* etc.

O particularitate a acestui tip (cu velarizarea lui *e*, după *r*) de condițional este forma de pers. a III-a sg. și pl. cu auxiliarul de tipul *ară* și *are* (*ară afla* (PO, 59/8) *ară putea* (CT, 55[r]/8), *ară cére* (CT, 12[v]/5-6), *ară fi* (CV, 9[v]/4), *are putea* (Prav. 1581, 230[r]/18), *are aprinde* (CTd, 37[v]/10-11), *ară arde* (CS[1], IV, 23[v]/1-2), *n-are plînge* (Ap. 1618, 52/265, *ară avea* (MI, 181[r]/9). *Aru* apare în documente: „*aru vre*" (1593, Maramureș, DÎ, 205), „*aru remîne* careva" (*ib.*, 205).

Formele *are, ară* s-au menținut în unele graiuri transilvănene, maramureșene și bănățene pînă în zilele noastre[180] (cf. și ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2072), dar au ieșit din normele limbii literare într-o perioadă posterioară celei cercetate aici.

---

[178] Cf. Leca Morariu, în "Codrul Cosminului", I, 1924, p. 29.
[179] Cf. Desusianu, HLR, II, p. 228.
[180] Cf. Gheție, BD, p. 173.

Forma *ar*, singura admisă în limba literară actuală, apărută prin căderea lui *-e* sau *-ă* finali, nu este înregistrată de majoritatea textelor literare şi nici de documentele particulare, inscripţii şi însemnări din perioada studiată[181]. Ea apare o singură dată în *Apocalipsul Maicii Domnului*: „*n-ar ave* păcat" (CS[1], IV, 23[v]/2-3), dar *ară, ară vrea* (*ib.*, 24[v]/9; cf. şi Gh. Chivu, CS[1], studiu lingvistic, p. 188, care crede că aceasta este prima semnalare a inovaţiei). În nota de la p. 188 autorul crede că forma literară actuală *ar* pare a fi prezentă în secolul al XVI-lea şi în *Glosele Bogdan* (f. 284[r]), dar editoarea textului a optat pentru explicarea lui *ar* prin omiterea vocalei finale (vezi Transilvania, p. 431).

Formele de plural *am*, *aţi* sînt, firește, de la *a avea* şi nu de la *a vrea*: „se *aţi avea*" (CPB, 393/6).

Ca şi la alte forme compuse, auxiliarul era postpus infinitivului, cînd forma de condiţional apărea la început de frază sau de propoziţie, iar era antepus cînd forma nu era marcată de norma topicii vechi: „*Vreare-aşi* eu însumi să audzu" (CV, 35[v]/14). De obicei, cînd auxiliarul este postpus, infinitivul îşi păstrează forma lungă.

6.3.8.3. Condiţionalul perfect cunoaşte mai multe paradigme cu frecvenţă diferită în variantele literare:

6.3.8.3.1. Paradigma de tipul *aş fi cîntat*, formată din prezentul auxiliarului *a fi* şi participiul verbului, este răspîndită în aproape toate variantele literare şi în documentele particulare. Ea este singura care s-a menţinut pînă în zilele noastre în normele limbii literare: *aşŭ fi făcutŭ* (CT, 221[v]/23-24), *aş fi venit* (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120), *n-ară fi lăsat* (CT, 148[v]/3), *n-are fi dzăcut* (Prav. 1581, 230[r]/l-2), *ară fi făcut* (PO, 314/19), *perit-aş-fi* (PH[1], 106[r]/13). O formă supracompusă apare la Coresi: *aţi fi fost crezutŭ* (CT, 193[v]/3).

Menţionăm că acest tip de condiţional perfect este rar în textele rotacizante (singura atestare din aceste texte este cea din PH). Se pare că în variantele literare nordice, reprezentate de textele rotacizante, acest tip era slab reprezentat, tipul de bază fiind cel format din perfectul lui *a vrea* şi infinitiv (*au vrut pieri* (CS[1], XIV, 114[r]/5-6)).

6.3.8.3.2. Paradigma de tipul *am vrut pieri*, citată mai sus, este deosebit de frecventă în variantele literare nordice şi în cea din Banat-Hunedoara, dar mai slab reprezentată în variantele literare sudice, reprezentate de tipăriturile coresiene, TS, Moxa C. şi alte texte sudice: „se *n-au vrut spregice* Chiesariu" (CV, 41[v]/12), dar „să *nu fie* la Chezar *meni*" (CPr, 130/11, în pasajul corespunzător), *am vrut muri* (PO, 231/7), *am vrut fi* (PO, 149/15, 156/3), *au vrut fi* (PO, 154/10), *a vrut clădi* (PH[1], 112[r]/3; în acest text tipul de condiţional în discuţie are cea mai mare frecvenţă dintre toate textele din epoca cercetată), *au vrut părăsi* (CTd, 104[v]/16), *n-am vrut*

[181] Cf. şi Densusianu, HLR, II, p. 230-232.

peri (CS[1], XIV, 114[r]/5-6), *ați vrut vie* (*ib.*, 114[v]/11), *n-ați vrut părăsi* (*ib.*, 114[v]/13), *au vrut milui* (CC[2], 105; în textele CT, CL, CPrav, CCat., CP, CP[1], CP[2] acest condițional nu apare).

Acest tip de condițional, deși frecvent în textele nordice, suferă concurența crescîndă a primului tip (*aș fi cîntat*) și este treptat scos din normele limbii literare, păstrîndu-se numai în vorbirea Crișana, Maramureș și, izolat, în sudul Hunedoarei[182]. El era mai puțin gramaticalizat și mai departe de prototipul condițional perfect care era de tipul *ar fi cîntat*.

6.3.8.3.3. Paradigma de tipul *vrea cînta*, formată din imperfectul lui *a vrea* și infinitivul verbului, este frecvent atestată în toate variantele literare: eu *vrea cînta* (înainte de apariția lui *-m* la imperfect), apoi *vream cînta, vreai cînta, vrea cînta, vream cînta, vreaț(i) cînta, vrea cînta*: *vrea căuta* (CT, 160[r]/10), *rădica vrea* (PS, 134[r], CP, CP[1], 158[v]/14; *nu vream peri* (CTd, 11[r]/11-12), *vrea pune* (Moxa, C, 358), *vrea goni* (*ib.*, 380) etc.

Și acest condițional își restrînge treptat aria de circulația (la regiunile din Banat și cele nordice) și frecvența începînd cu primele decenii ale secolului al XVII-lea. În documentele particulare și oficiale el apare extrem de rar. Astăzi are o circulație limitată la unele graiuri de vest și nord-vest (vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2076) și nu a fost selectat de normele limbii literare. Era mai puțin folosit în limba veche, mai puțin gramaticalizat în comparație cu forma generală, prototipică și selectată de normele limbii literare de tipul *ar cînta*.

De o deosebită frecvență în unele tipărituri coresiene sînt formațiile cu sens de condițional de tipul *vrea fi lăsat* (CC[2], 261), *vrea fi zis* (CC[2], 151), *fi-vreați iubit* (CT, 203[v]/10)[183], care mai sînt întîlnite sporadic după aceea.

Unele forme de condițional primesc ca „efecte de sens" valori de prezumtiv prezent (cele cu gerunziul) sau de prezumtiv perfect (cele cu participiul): se *nu vrea fi menindu* (CPB, 244/13-14), *se fure faptu* (CV, 67[r]/14), „Cum *am vrut fi furați*... de la casa domnu-tău argint sau aur ?" (PO, Gen., 44, 8), „*am vrut fi sosiți* la sălaș și *am vrut dezlega* banii" (PO, Gen., 43, 21). În CV apare un condițional perifrastic cu infinitivul lung urmat de auxiliar și de gerunziu: „*fire-aș* ascultîndu voi" (CV, 1[r]/2).

6.3.8.3.4. Postpunerea auxiliarului este și la aceste forme normă în limba veche la început de frază sau de propoziție, căci, conform „legii lui Wackernagel" aceste structuri nu puteau începe cu un auxiliar sau o formă pronominală atonă. Aceste fapt aduce cu sine păstrarea formei lungi a infinitivului în timpurile construite cu acesta: „*Pierdere-ai* tot orașul derept 5" (PO, 59/5), *pierdere-ai* aceia (PO, 58/18), „*Fir-ară* cum, cănd ară vedea cum porobracul cu noi n-ară fi, *murir-ară* și ară duce noi... în groapă" (PO, 158/16-19), *rrugare-ași* (CV, 41[v]/10), *îmblare-am* (327/19), *vreare-amu*

[182] Cf. Gheție, BD, p. 174.
[183] Pentru alte exemple, vezi Densusianu, HLR, II, p. 231.

(CT, 213^{v}/1), *fir-ară* (CPB, 284/21).

6.3.8.3.5. O inovație apărută în varianta literară reprezentată de tipăriturile lui Coresi şi în varianta literară bănățean-hunedoreană reprezentată de PO, nesemnalată pînă acum, este *mai mult ca perfectul condițional*, creat pentru a marca preanterioritatea în trecut. El este format din perfectul condițional şi participiu: „de *ară fi fost înțelegut*, n-ară fi răstignit pre domnul" (CPr, 387/20-22), „De ați *fi fost crezut* lui Moisi, fi-vrĕți de ați crede şi mie" (CT, 193^{v}/14), „şi de *vrea fi fost iubit* acest tînăr are vecinul său, fi-vrea în împărțit tot cît avea"(CC^{2}, 323), „cum *am vrut fi furați*... ?" (PO, 156/3), *am vrut fi sosiți* la sălaş" (PO, 153/10) etc.

Remarcăm diferența structurală dintre formațiile supracompuse din Coresi şi cele din PO: în primele apare condiționalul de tipul *ar fi fost;vrea fi fost*, iar în ultimele condiționalul de tipul *am vrut fi* care precedă participiul perfect. Această diferență coincide cu preferința celor două variante literare reprezentate de textele respective pentru un tip sau altul de condițional perfect.

Corespunzătoare acestor formații supracompuse sînt formațiile cu gerunziu, pentru a marca o acțiune durativă în trecut anterioară alteia: „De *ară fi amu fost fiind* pre pămînt, n-ară fi fost preut" (CPr, 553/2-4), „de *ați fi fost* den lume *fiind*, lumea *vre-ară* fi iubit" (CC^{2}, 522, 524), „Să *am vrut fi fiind* în zilele părinților noştri, *n-am vrut fi fiind* lor soți în sîngele părinților" (CT, 51^{r}/12-13). Fiind încă în curs de gramaticalizare, acceptînd intercalări (ați fi fost *den lume* fiind) şi periferice din punct de vedere prototipic, ele rămîn foarte rare.

Deşi aceste formații nu s-au păstrat în limba literară actuală, ele sînt importante pentru evoluția normelor limbii literare, întrucît anticipă construcțiile similare din cronici şi în special din scrierile lui Dimitrie Cantemir, unde sînt mult mai de frecvente. În documentele particulare şi oficiale astfel de forme supracompuse nu se întîlnesc încă.

6.3.9. Imperativul. În afară de unele particularități comune cu formele de pers. a II-a şi a III-a ale indicativului prezent şi cu cele de persoana a II-a a conjunctivului prezent, discutate mai sus (**6.3.1.**) de la care se formează, considerăm mai importante pentru limba epocii următoarele trăsături ale imperativului:

6.3.9.1. Formele de imperativ *blem* (*blăm*) (< *îmblăm* < lat. *ambulemus*), *bleți* (< lat. *ambuletis*) şi forma analogică *blemați* apar în texte reprezentînd toate variantele literare şi în toate graiurile populare, dar îşi restrîng întrebuințarea spre sfîrşitul perioadei discutate (spre 1640), fiind concurate în limba vorbită din Moldova şi Țara Românească de *haide* interjecție de origine turcă care capătă treptat desinențe verbale şi acopere semantic total vechile imperative de origine latină (*haidem*, *haideți*, *haide*): *blăm* (CT, 220^{r}324; PO, 114/19, 160/10; CN, 48^{v}/34; CTd, 33^{v}/10, 40^{r}9, 41^{v}/12, 45^{r}/l, 55^{v}/5, 10, 71^{v}/2), *blați* (PO, 128/24, 129/19); dar şi *îmblați*

(< lat. *ambuletis*, CP, CP[1], 301[r]/14)[184]. În documentele particulare şi oficiale formele *blem, bleţi, blemaţi* nu apar.

Verbul *a păsa* (< lat. *pasare*) „a merge", „a se duce" se conservă prin formele sale de imperativ: *pasă* (CV, 20[v]/13, 32[v]/1, 52[v]/2; PO, 60/25, 84/4, 17, 90/2, 93/27, 105/17 în total 26 de ocurenţe cu această formă de pers. a II-a singular; CPB, 88/3, 95/9, 96/12, 109/8, 263/21, 414/15 etc; în total 10 ocurenţe cu această formă; CS[1], IV, 28[r]/1; *pas* (CS[1], 94[r]/20); pers. 2 pl.: *păsaţi* (CV, 60[v]/1; CPB, 51/10, 179/9, 278/1; PO, 93/3, 150/23, 192/21, 204/3; în total 10 ocurenţe). Forma de indicativ pers. 1 sg. e folosită cu valoare de imperativ: *păsămu* (CPB, 288/14), *păsăm* mai aproape în oraşe şi în cetăţi (CT, Marcu, 6; cf. CC[2], 108; cf. Densusianu, HLR, 108), plural: *păsaţi* (CPB, 51/10, 179/9, 278/13; CS[1], 106[r]/10-11).

Numai în *Palia de la Orăştie* apare imperativul *vă* „du-te" „mergi", reminiscenţă a verbului *a va* (< lat. *vadere*) „a merge": „Dzise fata lui Faraon: *vă !*" (PO, 183/6), „*Vă*, derept aceaia şi adună într-una bărbăţia lui Izdrail" (PO, 187/17), „zise Etro lui: *vă* cu pace" (PO, 190/23), „pasă şi *vă* iară în Eghipet" (PO, 190/24), „*vă* înaintea lui Moisi pustie" (PO, 191/21), „*Vă* la Faraon" (PO, 199/14).

6.3.9.2. Forme particulare de imperativ prezintă verbele *a aduce, a avea, a sta* şi *a veni*.

A aduce prezintă mai ales forma etimologică *adu* (< *ad duc*) (TS, 6[v]/12, CT, 70[v]/7, 138[r]/5, 233[r]/22, 23; PH[1], 103[v]/4; PO, 51/2, 89/6, 93/3, 171/9, 315/25; CS[1], IX, 77[v]/15, 78[r]/13), deci în texte reprezentînd varianta literară nordică rotacizantă, în cea din sudul Transilvaniei şi Ţara Românească şi în cea din Banat-Hunedoara. Forma aceasta se menţine astăzi în graiurile din Muntenia, estul Olteniei şi sudul Ardealului (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2090). Este prezent de asemenea la aromâni (*adu*) şi la meglenoromâni (*du*). Sub influenţa vocativului în *-o* s-a creat şi forma *ado* (CPB, 436/6) atestată o singură dată. Ea este astăzi mai rară, fiind inregistrată numai în sudul Munteniei şi rar în Dobrogea, precum şi la istroromâni (*ọado*)

Forma analogică *adă* (după vocativele feminine în *-ă*)[185] am întîlnit-o într-un text din Banat-Hunedoara şi în unul rotacizant: *adă* (PO, 90/2, 201/16, 275/22; PH[1], 72[r]/25). După Gheţie, *adu* circulă în sudul Banatului, sudul Transilvaniei şi Ţara Românească (cu Dobrogea), iar *adă* în restul teritoriului dacoromân[186].

Verbele *a (a)coperi* şi *a descoperi* au în unele texte la imperativ, pers. 2 sg., formele *acoperi(-mă)* (PH, 52[r]/20-21), *descoperi* (PH, 31[r]/1).

Imperativul lui *a avea* prezintă atît forma veche *aibi* (CPr. 503/3; CC[2], 464), cît şi forma analogică cu indicativul prezent *ai* (CT, 118[v]/15, CC[2], 464).

[184] Pentru alte exemple, vezi Densusianu, HLR, II, p. 234.
[185] Cf. Gheţie, BD, p. 174.
[186] *Ibid.*, p. 174.

Întrucît verbul *a avea* se foloseşte rar la imperativul pozitiv, nu avem atestări suficiente pentru a preciza repartiţia formelor în diferite variante literare. În graiurile populare actuale[187] şi în limba literară forma analogică *ai* este singura folosită.

Verbul *a sta* prezintă atît forma etimologică *stă* (TS, 112^{v}/9, 117^{r}/6; CV 39^{r}/7, 59^{r}/3, 78^{r}/8; CT, 125^{v}/8; PS, 51^{v}; CP, CP^{1}, 59^{r}/12, CPr, 147/9, CN, 18^{r}/2; PO, 293/9; CN, 18^{r}/1, 2) în texte reprezentînd toate variantele literare, cît şi forma cu *-i* analogic cu indicativul şi conjunctivul *stăi* neselectată de limba litereră modernă *stăi* (CT, 75^{v}/14, CPr, 260/10; CPB, 239/20, 275/5), prezentă numai în texte traduse. Ea poate fi influenţată de forma de imperativ din textul slavon (*stoj*). Forma *stai*, omofonă cu cea de la indicativ şi conjunctiv (exceptînd intonaţia caracteristică), care s-a impus în limba literară actuală, este înregistrată rar începînd cu secolul al XVII-lea în texte reprezentînd varianta literară din centrul şi nord-vestul Transilvaniei: *stai* (CS^{2}, 314/2; CTd, 29^{v}/13, 15). În graiurile actuale[188] forma etimologica nu se mai menţine decît în pct. 36 din Banat, forma *stăi* circulă Moldova, nordul şi estul Transilvaniei, Maramureş, nordul Crişanei, o parte din Banat şi Oltenia, iar forma *stai* în restul teritoriul dacoromân.

Verbul *a veni* prezintă atît forma analogică cu vocativul în *-o vino* (CP, CP^{1}, CP^{2}, 155^{v}/3; CPB, 64/20, 74/4, 437/10, 443/12; CT, 15^{r}/12, 16^{r}/24, de 15 ori; PO, 76/19, 91/7, 101/14, de 9 ori; CL, 10^{v}/18, 18^{v}/3, de 5 ori; CTd, 11^{v}/5, 60^{v}/6-7; VL, 98^{v}), *vinro* (PH^{1}, 101^{v}/25, 103^{v}/19, 68^{r}/21), *viro* (PS, 135^{r}), răspîndită în toate variantele literare, cît şi pe cea analogică cu vocativul în *-ă*: *viină* (TS, 6^{r}/11), *vienă* (TS, 18^{v}/6, 22^{v}/21, 51^{v}/6), dar şi *vienu* (TS, 24^{v}/3). Ultimele forme sînt mai puţin răspîndite şi singurele atestări provin din TS. Într-o scrisoare din secolul al XVI-lea scrisă de un necunoscut lui Petru Şchiopul apare forma *vino* („*vino* şi scapă de *aceĭ*" (1593, f.l., DÎ, 184).

Atestările de mai sus cu forma *vino* pledează pentru ipoteza lui I. Gheţie[189] că forma aceasta, prezentă azi numai în sudul Banatului, sudul Transilvaniei, Muntenia, Dobrogea şi sudul Moldovei, a fost odinioară mai răspîndită, circulînd şi în nordul teritoriului dacoromân. Această formă este înregistrată şi în documentele particulare: „*vino* şi scapă de aici" (1593, f.l. DÎ, 184). Pentru răspîndirea actuală a formelor de imperativ ale verbului *a veni* (vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2101).

6.3.9.3. Imperativul prohibitiv de pers. a II-a pl. în *-areţi*, *-ereţi*, *-ireţi, -îreţi* era cunoscut în toate variantele literare din perioada cercetată, dar el era mai frecvent în textele nordice şi în cele din Banat-Hunedoara[190]: „*nu vă lăudareţi* şi *nu menţireţi*" (CV, 63^{v}/1-2) - „*nu vă lăudaţi* şi *nu minţireţi*"

[187] Vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2175.
[188] Vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2229.
[189] Cf. Gheţie, BD, p. 174.
[190] Vezi numeroasele exemple date de Densusianu, HLR, II, p. 234-235.

(CPr, 152/10-11), „*nu vorovireți* (CV, 8^{v}/1) - „*nu voroviți*" (CPr, 95/9), „nu *upuvăireți* în nedereptate și în răpire nu *deșiderareți* (PS, 63^{v}) - „*nu upovăireți* în nedereptate și în răpire *nu jeluiți*" (CP, CP^{1}, 112^{r}/12-14).

Aceste exemple, la care se pot adauga multe altele, arată că în regiunile sudice există tendința de a evita imperativele lungi și de a le înlocui cu cele scurte, impuse în limba literară de mai tîrziu, dar că această tendință este încă în faza incipientă, neducînd la înlăturarea totală a vechilor imperative prohibitive. Imperativele lungi: *nu fireți* (PH^{1}, 26^{r}/18), *nu mă uitareți* (CN, 73^{v}/14), *nu iubireți* (PH, 51^{v}/1), *nu greșireți* (PH, 3^{r}/3), sînt frecvente în textele nordice în special: *nu vă atingereți* (PH, 36), *nu dosădireți* pre nime, *nu vă apropiiareți* către partea altuia, *nu pohtireți* muiarea sau lucrul streinului (VL, 17^{r}), *nu lăsareți* (CS^{1}, III, 12^{3}/7), *nu vă laudareți* (CV, 63^{v}/1), *nu mențireți* (CV, 63^{v}/1-2), *nu vă teamereți* (CV, 77^{v}/12), *nu vorovireți* (CV, 8^{v}/11). În textele reprezentînd graiurile sudice, ele se păstrează într-un număr mai mic ca în textele nordice pînă la sfîrșitul perioadei cercetate: *nu dareți* (CT, 12^{r}/16), *nece aruncareți* (CT, 12^{r}/17), *nu clevetireți* (CPB, 287/15-16), *nu lepădareți* (CPB, 431/14-15)[191].

6.3.9.4. Verbele *a avea, a aduce, a duce, a face, a zice* au la pers. a II-a sg. a imperativului negativ formele păstrate pînă astăzi în limba literară, identice cu forma infinitivului precedat de negație (*nu fi, nu avea, nu aduce, nu duce, nu face, nu zice* !)[192].

Extensiunea formelor de le imperativul pozitiv la cel negativ este în faza incipientă, afectînd numai imperativul negativ al verbului *a fi*: *nu fii* (CT, 9^{v}/21, 233^{r}/24; TS, 10^{r}/15), „*nu fii* tăcut" (VL, 60^{r}), „Nice *fii* posomorît" (VL, 60^{r}). Forma *nu fii* este analogică cu forma de imperativ „pozitiv" *fii*. Ea este foarte frecventă în limba vorbită actuală și chiar în limba scrisă actuală, deși nu este literară, căci imperativul negativ are aceeași formă cu infinitivul scurt.

Formele „populare" de tipul *nu ai, nu adu, nu du, nu fă, nu zi*, prezente azi în Moldova, Maramureș, sudul Transilvaniei, vestul Munteniei și nordul Banatului[193] și cu mare probabilitate de penetrație în normele limbii literare actuale, nu sînt încă înregistrate în textele literare din perioada analizată[194].

---

[191] În zilele noastre imperativul prohibitiv lung se menține în vestul Munteniei, Olteniei, Banat-Hunedoara, Crișana și Maramureș (cf. Gheție, BD, p. 174; cf. și ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2112, 2114, 2117, 2118).

[192] Cf. C. Frâncu, *Formele de persoana a II-a singular de la imperativul a avea, a fi, a (a)duce, a face, a zice*, în LR, XXIX, 1980, nr. 1, p. 27-31; cf. și ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2114, 2115, 2116.

[193] *Ibid.*, p. 28-30.

[194] *Ibid.*, p. 27-28.

6.4. Modurile nepersonale prezintă mai puține particularități decît cele personale, fapt explicabil prin lipsa unor categorii gramaticale mai supuse schimbărilor (persoana, în multe cazuri, numărul, genul).

6.4.0. Infinitivul are ca sufixe caractestice: *-a*, *-are* (= conj. I), *ea, ere* (= conj. a II-a), *e, ere* (conj. a III-a), *i, ire* (conj. a IV-a), moștenite din latină sau formate de terenul limbii române (sufixul *-î, -îre*). Fluctuațiile apar la verbele în *îre* (< *ire*), *î* (< *i*), toate create pe terenul limbii române din verbe de origine latină (*a urî* < *horrire*) sau din teme de origine slavă sau maghiară (*a coborî, a doborî, a omorî, a pogorî, a scoborî, a vîrî*, (care la prezentul indicativ nu cunosc în limba literară sufixul flexionar *-ăsc*) și *a amărî, a hotărî, a izvorî, a ocărî, a (se) oțărî, a (se) posomorî, a urî, a zăvorî* (care primesc sufixul *-ăsc*). De multe *ori* există forme duble în *î* (*a amărî* (CPB, 475/16, 18) și în *i*: *a amări* (CPB, 66/3).

Infinitivul se prezintă în limba veche sub două forme:

1. *infinitivul lung* cu valoare verbală, mult mai frecvent decît în fazele ulterioare ale limbii române: „*de* nemică aflară ca *de a*-i *muncirea*" (CPB, 41/1-2), *de-a ernarea* (CPB, 247/14-17), *a*-i *darea* (1600, Transilvania, DÎ, 126), „să ne dea Măria lui a *ştirea*" (1600, Moldova, DÎ, 143), „iar omul împăratului să n-aibi a *judecarea*, neci *a darea*, nici a *luarea*, numai domnul *să aibă a judecarea* şi *a darea*" (1600, Alba Iulia, document diplomatic, DÎ, 146). El se foloseşte des şi cu valoarea aşa-zisului supin: „ceia ce simt sîrghişi şi pre amănuntul iscoditori *de a iscodisea* şi *de-a giudecarea* greşealele de-aproapelui său" (VL, 117^{v}). Deşi infinitivul lung era mai frecvent decît în epocile anterioare, există texte care nu-l folosesc, în locul lui apărînd numai infinitivul scurt (de pildă *Codex Sturdzanus*, cf. Gh. Chivu, CS[1], 188).

2. *infinitivul scurt*, de asemenea, mai frecvent decît în zilele noastre, căci procesul de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv era în plină desfăşurare (cf. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 116-148).

Infinitivul scurt era de obicei însoțit de prepoziția morfem *a*: *a se aduna* (CV, 15^{v}/7-8), *a se întreba* (CT, 39^{r}/13-14), *a vedea* (CPB, 21/7), *a face* (1593-1597, Suceava, DÎ, 188), *a auzi* (CPB, 272/6).

Fără prepoziția morfem, infinitivul apare în următoarele situații:

a) cînd este generat de verbul *a putea*, în tot felul de texte, mai rar *a şti* şi *a vrea, a vroi* (în texte reprezentînd graiurile ardeleneşti): poți *înțelege* (CV, 30^{r}/13), ştiți *ispiti* (CT, 142^{v}/20-21), vruindu-se *întoarce* (CPB, 143/9-10).

b) în construcții de tipul n-am ce *zice*, n-am cui *spune*, n-am cu cine *vorbi* moștenite din latină *non habeo quod dicere* etc.: n-am ce *pune* (CT, 142^{v}/20-21), „n-am avut cu ce *plăti*" (1595-1596, Glodeni, jud. Dâmbovița, DÎ, 105), „să n-aibă unde *veni*" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107).

6.4.1. Procesul de limitare a întrebuințării *infinitivului lung*, de înlocuire a lui prin infinitivul scurt (apocopat), proces început încă din perioada

preliterară[195], continuă şi în perioada 1532-1640. Infinitivul lung este încă larg întrebuinţat în toate variantele literare alături de infinitivul scurt mai ales în prima parte a perioadei cercetate[196], pînă pe la 1600. Atunci el acoperea în mare parte şi funcţiile supinului: „Acmu e vremea *de a lucrarea* şi *de a semănarea* (= de lucrat şi de semănat, CC^2, 189), „apă *de a-bearea*" (PO, 235/12), „apă *de-a spălarea*" (PO, 78/24), dar „apă *de spălat*" (PO, 317/5-6).

În ciuda înlocuirii sale prin infinitivul scurt şi prin supin (cum arată ultimul exemplu), infinitivul lung continuă să fie întrebuinţat şi după 1600; „părăseşte-te *de a muncirea*" (Moxa, C, 357/35), „ţipete de oameni *de nu le putere* spune" (CS^1, XIV, 113^r/1-2; CTd, 102^r/8-9, 110^r/8-9), „Nemică nu aflară de *a*-i *muncirea*" (CPB, 41/1-2), „să nu mai părăsească de *a plîngerea* moaştea sufletului său şi de *a vărsarea* lacrămi fierbinţi" (VL, 11^r). În documentele oficiale şi particulare infinitivul lung rămîne pînă tîrziu: „şi să nu mai aibă voie a *căutarea* leage într-altă ţară" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 130, 132), „să aibă *a* le *darea* la mîna părintelui" (1631, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 64).

Pe de altă parte, *infinitivul scurt* care-l înlocuieşte, devine la rîndul său mai puţin frecvent şi cu o sferă de întrebuinţare mai strîmtă, în urma înlocuirii sale prin construcţii personale, în primul rînd prin conjunctiv[197]. Această problema va fi tratată însă pe larg la capitolul *Sintaxă*.

6.4.2. Gerunziul prezintă puţine şi neînsemnate particularităţi dintre care menţionăm pe următoarele:

Verbul *a avea* mai prezintă în unele texte nordice şi sudice forma veche *aibînd* (CV, 27^v/4, 31^r/1, CPr, 115/5-6, 119/17, CT, 2^r/9, 13^v/24), formată de la conjunctivul vechi de tipul *să aib, să aibi*, curent în epocă.

Forma *avînd*, impusă în limba literară apare mai întîi în tipăriturile coresiene, TS, în PO şi în Prav. 1581 deci în varianta literară muntenească-sud-transilvneană, moldovenească şi bănăţean-hunedoreană: *avînd* (CT, 38^r/9, 57^v/19, 90^r/2, 8, 15, 161^v/10, 210^v/5; PO, 26/26, 41/16, 55/5, 26, 302/2; TS, 72^r/18, Prav. 1581, 229^r/8. Ea este generală în documentele particulare şi oficiale: *avăndu* (1600, Transilvania, DÎ, 135), *avendu* (1593, jud. Maramureş, DÎ, 205), *neavînd* (1570-1571, Galaţi, DÎ, 153).

În graiurile actuale forma *aibînd* nu se mai păstrează, forme *avînd* fiind generală[198].

Gerunziul *vruind(u)* (CV, 7^v/7, 5^v/5-6, CB, 208/6, PS, 64^r/5; CPB, 195/7-8, 197/15, 199/7-8, 208/16, 212/17), *vruindu-se* (CPB, 411/17) atestă

[195] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la uniunea lingvistică balcanică. Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche*, în AL, XX, 1969, p. 69-113; id., *Conjunctivul*, p. 116-153.
[196] *Ibid.*, p. 82-110.
[197] *Ibid.*, p. 82-112.
[198] Cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2178.

verbul *a vroi* (cu varianta *a vrui*), o contaminație între *a vrea* și *a voi*, creație a graiurilor moldovenești de nord și cu circulație în această zonă[199] contaminație neintrată încă în normele limbii literare decît cu unele timpuri (de pildă, cu imperfectul, dar nu și cu perfectul compus, prezentul, perfectul simplu, conjunctivul etc.)[200].

6.4.3. Gerunziul se forma din tema prezentului urmată de sufixul caracteristic *înd(u)* sau *ind(u)* și prezinta următoarele particularități:

1) Verbul *a avea* are, cum s-a mai menționat, în textele literare forma derivată de la conjunctiv: *aibîndu* (CPB, 9/4, 27/6, 173/11, 228/19, 316/15-16, *avînd* nu apare în acest text; CV, 27^{v}/4, 31^{r}/1; CT, 2^{r}/9, 13^{v}/24), *aibîndă* (CPB, 316/15-16). De aici, postverbalele *aibătorie* (CPB, 405/18), *aibătoriu* (CPB, 315/16).

2) Formele iotacizate erau în norma lingvistică și literară mult mai frecvent folosite decît mai tîrziu, căci procesul de refacere analogică era abia la începutul său: *ceindu* (PH, 32^{r}/6, 7), *păindu* (PH, 21^{r}/17), *pieindu* (PH, 41^{r}/21) *puindu* (CPB, 256/19), *spuindu* (CPB, 102/2, 158/7, 161/2, 165/14, 201/1, forma *spunînd* nu apare), *țiindu* (CPB, 30/4), *viindu* (CPB, 50/4-5, 313/1), dar *venindu* (1594, Bozen, DÎ, 187). Formele cu *n'* muiat apar în textele bănățene: *ținind* (PO, Ex., 12, 11), *ținiend* (PO, Ex., 15, 26), dar *rămîend* (PO, Ex., 12, 10), *nerămîindu* (1594, Râmnic, DÎ, 103). Dacă în limba din perioada cercetată, formele iotacizate de gerunziu erau generale atît în variantele literare cît și în graiurile populare ele își restrîng treptat aria de circulație, fiind treptat înlocuite cu forme refăcute, încît azi în limba literară se mențin numai forme ca *văzînd, scoțînd, mințind* etc. care sînt reminiscențe ale formelor *văz, scoț, mințind*, de la care se formau, deși aceste forme au fost înlocuite cu forme refăcute ca *văd, scot, mint*. În graiurile populare actuale formele iotacizate de tipul *țiind, spuind, rămîind, viind, peind* se întîlnesc în Muntenia, sudul Ardealului și puncte din Maramureș și Bucovina (vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2150, 2151, 2152, 2154, 2155).

3) Verbul *a lua* are trei forme: *luund* (PO, Gen., 24, 61; 40, 11; Ex., 29, 7), *luond* (PO, 29, 21) și *luînd* (CPB, 301/5) dintre care numai ultima s-a impus în normele limbii literare.

6.4.4. Participiul trecut prezintă următoarele particularități:

1) Verbul *a face* are la participiul trecut din timpurile compuse, forme mai apropiate de etimon: *fapt* (< lat. *factum*): *fapt* (TS, 70^{v}/2, CV, 15^{r}/7; CP, CP^{1}, CP^{2}, 52^{r}/11, PO, 290/2; Prav. 245^{v}/15, CS^{1}, 121/12, Moxa, C, 346; MI, 188^{r}/13, 188^{v}/8; CTd, 113^{r}/11-12CPB, 42/2, 188/4, 205/4, 207/9) etc., *fapt-au* (CPB, 42/21, 188/4, 18; 205/4, 207/9), au *faptu* (CS^{1}, I b, 3^{v}/3, XV, 117^{r}/11) alături de forme noi analogice: *făcut-au* (CPB, 205/4; 205/4), *au făcut* (CS^{1}, IV, 22^{r}/7, 27^{r}/3), fi-va *fapt* (CPB, 294/7). Aceeași este situația și în alte texte:

[199] Cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2183.

[200] Cf. *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. I, București, 1966, p. 287.

faptu (PH[1], 5[v]/1, 85[r]/15, 87[r]/11, 104[v]/21; 23 de ocurențe), dar *făcut* (PH[1], 74[v]/8, 44[r]/4; 4 ocurențe; deci formele vechi sînt de aproape 6 ori mai numeroase decît cele noi în acest text). De asemenea în PO se folosește atît forma veche cît și forma nouă: *au fapt* (PO, 290/2), *au făcut* (290/3)

Dacă forma etimologică *fapt* este des întîlnită în textele literare, în documentele particulare din secolul al XVI-lea ea nu se întîlnește, generală fiind forma analogică *făcut: făcut*-am (1594, Rîmnic, DÎ, 103), *au facut* (1600-1602, jud. Vîlcea, Dî, 151), ați *făcut*, (1600, Transilvania, DÎ, 126), i-am *făcut* (1587, Iași, DÎ, 1600) etc.

2) Participiul din timpurile compuse ale verbului *a sta* apare în toate textele consultate din această epocă sub forma *stătut* derivată în mod organic din tema perfectului simplu *stătu* nu din cea a prezentului *sta-*: *stătut*-au (CPB, 120/14), au *stătut* (PO, 208/24, PH[1], 113[v]/13), *am stătut* (1600, Moldova, DÎ, 143). Participiul *stătut* era normă literară și populară în limba veche. Într-o epocă ulterioară perioadei cercetate, el a fost înlocuit cu forma *stat*, analogică după *dat*. Forma *stătut* a devenit regională în limba română modernă, rămînînd numai în unele zone din Muntenia, Oltenia, Banat, Maramureș și Bucovina (vezi ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2227).

Verbul *a da* nu prezintă forme derivate din tema perfectului cu reduplicare, cum ar fi normal, ci din tema prezentului: *dat*: „*datu* fuiu" (CPB, 261/10), *au datu* (CV, 80[r]/13), *dat-au* (CV, 72[r]/8).

Documentele particulare conțin, de asemenea, numai forma nereduplicată: *au dat* (1521, Câmpulung, DÎ, 95; 1592, jud. Dâmbovița, DÎ, 102, 1599-1600, Bălgrad, DÎ, 117), *dat-au* (1600, Cluj, DÎ, 147), *am-dat* (1590-1591, Moldova, DÎ, 167). Formele reduplicate de tipul *dădut, -ă*, nu sînt atestate, deși se presupune că circulau în unele graiuri, prin analogie cu *stătut, -ă*.

Forma analogică *făcut* apare alături de cea etimologică încă de la 1550 în toate variantele literare, frecvența ei crescînd pe măsură ce se înaintează în timp: *făcut* (TS, 70[r]/5, 105[v]/2, CT, 85[r]/l, 159[r]/5, PO, 27/17, 34/25; Prav. 1581, 192[v]/15-18, GB, 173[r]/1; PH, 34[v]/1; CN, 45[v], MI, 193[r]/12), Moxa C, 347).

Forma *fapt* este singura folosită în textele rotacizante din secolul al XVI-lea (CV, PS, PV) și în psaltirile coresiene (CP, CP[1], CP[2]). În schimb, forma *făcut* e singura folosită în CT, CL, CCat, CN, și are o frecvență mai mare în PO, Moxa C, decît forma veche *fapt*.

Prin urmare, deși forma *făcut* se întîlnește în perioada cercetată în toate variantele literare, frecvența ei este mai mare în variantele sudice și bănățean-hunedoreană decît în cele nordice.

Participiul trecut al verbului *a înțelege* apare în unele texte cu forma slabă *înțelegut* (CPr, 387/20), de la tema unui perfect simplu efemer *înțelegú* (pers. 3 sg., CT, Matei, 46; ap. Densusianu, HLR, II, 219), însă forma tare, impusă în normele limbii literare este mai frecventă: *înțeles* (CPB, 304/11),

înțeleasă (CPB,204/13). Ea este folosită sporadic şi în documente: *am înțelegut* (1593-1597, Suceava, DÎ, 188). Însă forma *înțeles* este normă în documente (vezi indice, DÎ).

Participiul trecut al verbului *a învie* (de conjugarea a III-a) este cel mai apropiat de etimon, *învis* (CPB, 458/8), *învisu* (PH[1], 106[r]/15), nu cel nou, *înviat*, care presupune trecerea la conj. I (*a învia*) a verbului *a învie* de conjugarea a III-a.

6.4.5. Supinul este extrem de rar folosit, în locul lui apărînd, aşa cum s-a mai spus (**6.4.1.**), infinitivul lung. Se pare că formația numită *supin*, care nu-şi justifică legătura etimologică cu supinul latinesc nici din perspectiva latinei populare (unde a fost înlocuit prin infinitiv), nici din perspectiva limbilor romanice apusene (în care nu există supin), şi nici din perspectiva românei comune şi a dialectelor limbii române (în dialectele din sudul Dunării nu există această formație), a apărut în secolul al XVI-lea sau nu cu mult timp înainte ca un reflex al procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv[201]. Spre această ipoteză ne conduce şi raritatea sa deosebită în textele din perioada, cercetată: „*coşure de luat*" (CT), „marhă *de furat*" (PO, 103/4), „apă *de spălat*" (PO, 317/5-6), „se săturară *de jefuit* şi *de tăiat*" (Moxa C, 354/6), „venise vremea troianilor *de perit*" (Moxa, C, 359/39), „strugurii care-s mai copți să hie *de mîncat*" (VL, 118[v]).

Se pare că supinul avea circulație mai ales în variantele sudice şi în varianta bănățean-hunedoareană în perioada cercetată, căci în textele nordice se întîlneşte extrem de rar, generale fiind construcțiile cu infinitivul. De fapt, în regiunile de nord şi de nord-vest el nu este întrebuințat nici astăzi în vorbirea populară: „cîleği *de-a hrănirea* (= de hrănit)/Şi morț *de-a pomenirea*" (Săcel-Maramureş)[202].

6.5. În sfîrşit, menționăm un alt verb care era arhaism încă din secolul al XVI-lea: *i* (< lat. *ire*) „a merge", întîlnit numai în textele nordice: „Îndereaptă-me, Doamne, pre calea ta şi voiu *i* întru adevărul tău" (PH[1], 73[r]/15-16), „Cătruo voiu *i* de duhul tău" (PH[1], 117[v]/10), „arrată-mi, Doamne, calea în ceea ce voiu *i*" (PH[1], 120[v]/16), „*i*-vor den puteare" (PH[1], 71[v]/16-17) (pentru alte exemple vezi Densusianu, HLR, II, 316).

[201] Cf. C. Frâncu, în AL, 1969, p. 69-113.
[202] Cf. Papahagi, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, Bucureşti, 1925, p. 138.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7. ADVERBUL

Constituind o clasă eterogenă şi deschisă şi, deci, supusă la schimbări, adverbul prezintă în perioada 1521-1640 o serie de particularităţi, în ceea ce priveşte forma, aria de răspîndire şi frecvenţa, faţă de perioada preliterară şi faţă de perioada posterioară. Neavînd caracteristici morfologice pertinente, adverbul, prin schimbările pe care le suferă, nu influenţează în mod profund stabilitatea sistemului morfologic. De aceea, selecţia pe care o vom face în continuare din mulţimea de adverbe din epocă[203], credem că nu va influenţa imaginea obiectivă de ansamblu a acestei clase.

7.0. Adverbele primare, moştenite din latină şi cele secundare, formate pe terenul limbii române sau împrumutate, se întîlnesc în tot felul de texte şi ele oferă următoarele particularităţi specifice:

7.1. O primă categorie de adverbe şi locuţiuni adverbiale este formată din acele elemente care caracterizează epoca studiată, nemaiîntîlnindu-se decît sporadic sau de loc în epoca de după 1640.

Dintre acestea menţionăm: *adeverit* „într-adevăr" (CPr., introd. CC^2, 186; cf. Densusianu, HLR, II, 251), *amînat* „tîrziu" (CV, 43^v/13, în CPr. acestui adverb îi corespunde adverbul mai general *mult* (CPr, 132/9); *aorea* „uneori, cîteodată" (CC^2, 108, 172, 356), *a vremi* „din cînd în cînd" (CC^2, 28), *apestit* „tîrziu" (CC^2, 609), *aiave* „într-adevăr" (CV, 19^r/9; CPB, 68/6, 115/11; PH^1, 42^r/11; CS^1, XV, 116^r/12), varianta *aiavea* (CPB, 39/15, 105/1; apare în texte reprezentînd graiurile sudice), *atătînd* „pe atît" (PO, 231/17, 267/21), *astară* „astă seară", „deseară" (PO, 231/20;: acest adverb se păstrează azi în Banat), *a umăr* „la umăr" (CC^2, 86), *batîr* „cel puţin" „bine" în compunere cu interjeţia *ni* (*ni batîr*, PO, 101/10-11, 103/5, probabil calc după textul lui Heltai, cf. Densusianu, HLR, II, 255), *ca* „cum": „E iudeii întru nemică nu-i obiduiia, *ca* şi tu bine ştii" (CV, 5/7), „*ca* se conteniră vodoa vele" (CPr., 42). Prezent în PS şi în psaltirile coresiene *ca* este înlocuit cu *cum* în PH (cf. Densusianu, HLR, II, 255-256), *cătelin* „încet", „încetul cu încetul" (PO, 257/25, 25-26), *cătelinru* (CV, 42^v/10), acest adverb este păstrat azi în Ardealul de nord, *chiar* (< lat. *clarum*) „clar", „limpede", „în realitate" (PO, 243/6; CC^2, 15, 93, 118, 305, 310), *cătruó* (PH^1, 117^v/10) şi *cătru* (117^v/11) „încotro" şi *de cătruo* (CPB, 248/20-21), *încătruo* (CPB, 281/5, 332/15), *cîndai*, „poate, întîmplător" (CC^2, 5, 7, 460), *cu adevăr* „adevărat" „cu drept cuvînt" (CC^2, 79; CM^2, PO, 10/20, 53/3, 102/12) şi *cu de-adins* „cu de-adinsul" (PO, 142/20, CC^1, 162, 350, 435, CL, XXIV, 736; cf. Densusianu, HLR, II, 257), *cu dulce* „blajin" (*cu dulce* el asculta, CT, Marcu, 24, CC^2, 616;

[203] Un inventar bogat al adverbelor din secolul al XVI-lea se află la Densusianu, HLR, II, p. 249-275.

ap. Densusianu, *op. cit.*, 257), *cu lin* „blajin" (zice *cu lin* CC^2, 208, 218), *caş* „cînd" (CPr, 60/23, 80/9), *cu mîlcomiş* „pe tăcute" (CC^2, 520), *cu ogoadă* „plăcut" (CP^2, 127^v/12), *cu stajă* „în grabă" (CC^2, 551), *cu stăjit* (CPr, 561/17, cu aceeaşi semnificaţie), *cu sîrguit* „cu grabă", „repede" („*cu sîrguit* să venim" (CC^2, 506), *în alean* „opus", „împotrivă"/în expresia *a sta în alean* (magh. *ellen allni*): „sta-voiu băsău sau *în alean*" (PO, 34/20), *de fiete* „în zadar" (CC^1, 432), *de biu* „destul" (CV, 8^v/14, în CPr. în pasajul corespunzător apare adverbul impus în normele limbii literare *mult* (CPr, 95/11-12), *în de biu* „destul" (PS, 18^v, PV; în PH şi în psaltirile coresiene (CP, CP^1,CP^2) această locuţiune adverbială nu mai apare în versetul respectiv), *de stăjit* "în grabă" (CC^2, 468), *de iznoavă* „din nou" (PO, 8/20, 25), *de năprazna* (CV, 19^v/13, 49^r/2; CPB 13/17, 93/10-11, 97/13, 132/10, 136/14, 176/1, 257/16-17), *de năprasne* (PH^1, 52^v/2, 63^r/14), *de pripă* „în grabă" „de îndată" (PO, 291/4, CC^2, 168, 305), *de sîrg* „deodată" (PH^1, 2^r/9, 124^r/5), *ei* „da" (TS, 25^v/3, 34^v/2, 47^v/16, 79^r/22; CT, 22^v/18, 29^v/5, 33^r/12, 84^v/1), *ee* „da" (CPB, 48/4), *făţiş* şi *(a fi) de făţiş* „a fi prezent, a fi de faţă" (PO, 159/7, 252/14-15, 279/24), *în podoabă* „asemenea" (CPr, 66/9, traducere a sl. *podobije* „asemenea"), *în puţinel* şi *întru puţinel* „puţin" (CT, 59^v/8; CPB, 56/4, 146/9, 25^1/20, 289/4; CV, 41^r/7-8, 11, 82^v/13), *înde* „atunci" (CB, 128/5, 158/11; CPB, 51/19, 121/6, 178/20, 230/1, 234/15, 321/16, 341/12; CV, 31^r/5), *i(u)o* „unde" (CPB, 9/8, 13/21, 44/2, 72/13, 172/9 etc.; în total]13 ocurenţe; CV, 8^r/7, 8^v/1, 34^r/4, 38^v/18, 43^r/3, 50^r/9, 63^v/5, 81^r/12, în CPr. în pasajele corespunzătoare apare adverbul mai general *unde* (CPr. 95/1) sau locuţiunea *de aci* (CPr, 94/15, rareori este folosit în acest text coresian: *io* (CPr, 122/1, 131/12, 138/14), (adverbul *iuo* < lat. *hic ubi* apare şi în alte texte, în special din nord şi din zona Banat-Hunedoara; *iuo* (PO, 121/6, 8, 128/23, 130/5, de 15 ori; în PS apare de 15 ori, în CTd de 6 ori; *ioo* (CS^1, IV, 17^v/5, 25^v/5, 26^v/12; în total 8 ocurenţe) în FT apare contaminaţia *iunde* (FT, 1^v/7) dintre *iuo* şi *unde*. La Coresi cea mai mare frecvenţă *io* o are în psaltiri (în CP şi CP^1 apare de 14 ori), dar şi aici se simte preocuparea de a-1 evita în ediţiile ulterioare simţindu-l impropriu variantei literare sudice: „*io* puse *puii*" (CP, CP^1, 162^r/4,17) - „*unde*-ş puse pui" (CP^2, 162^r/4-17), „*io* e Dumnezeul lor" (CP, CP^1, 154^v/5) - *unde* e Dumnezeul lor" (CP^2, 154^v/5). Înlocuirea lui *i(u)o* cu adverbul *unde* se accentuează în primele decenii ale secolului al XVII-lea; în PH se mai păstrează numai 7 din cele 15 ocurenţe ale lui *iuo* din PS, PV (*iuo*, PH^1, 9^r/15, 35^v/12, 36^r/14). Cu toate acestea, el mai poate fi întîlnit în unele texte reprezentînd variantele nordice *iuo* (CTd, 30^v/4, 41^v/13, 102^r/14, 102^v/1, 2, 110^v/2; CS^1, IV, 17^v/5, 25^v/5, 26^v/12; VI, 62^r/3, 62^v/10; XIV, 113^r/6, 8; XV, 118^v/7)). În documentele particulare şi oficiale *i(u)o* este prezent încă de la 1521: „pre *io*-i va fi voia" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), dar este mult mai rar decît *unde*; *însă* „deja" (TS, 92^r/10, CC^2, 145, 147, 148), *mîne dzi* „mîine" (PO, 205/15-16, 211/2), *netrecutu* „fără îndoială, negreşit" (CS^1, XV, 120^v/8), *de-a fîrea* „într-adevăr" (PO, 37/33, 59/3, 65/23, 128/10,

130/11, 143/6, 144/6, 146/16, CC[1], 37; ap. Densusianu, HLR, II, 259), *pre fire* „în realitate" (CC[2], 273), *pre ogoadă* „după voie" (CC[2], 315, 347, 490, 611), *prost* „în picioare, drept" (CC[2], 397), „*rutesu*" mai, în plus, în afara de" (CV, 45[v]/14, 83[r]/10, 19[r]/4, 29[r]/14; CPB, 119/18, 251/21, 373/6; PS, 20[r]/1), *rutes* (CPB, 295/5), *rutescu* (CPB, 119/18), *rutele* (CPB, 191/2-3); acest adverb întîlnit în special în textele rotacizante din secolul al XVI-les este evitat de Coresi şi de PH în pasajele corespunzătoare: „bucură-se limba mea şi *rutesu* pelița mea sălăşuiaşte-se întru upovăință" (PS, 20[r]/1-2) - „bucară-se limba mea şi *încă şi* pelița mea veseleaşte-se întru upovăință" (CP, CP[1], CP[2], 21[v]/15-18), „Se bucură limba mea, *încă şi* pelița mea duce-se-va pre nădejde" (PH, 10[r]/10-11). Pe la începutul secolului al XVII-lea îl găsim foarte rar: *rutesu* (CS[1], I b, 9[r]/13; o singură ocurență în acest text); *acló* „acolo" (CN, 27[v]/7), *de-a firea* „într-adevăr" (PO, 37/33, 59/3), *de-fiete* „degeaba" (FT, 1[v]/22, PO, 244/18).

Aceste adverbe şi locuțiuni adverbiale, la care se pot adăuga multe altele, sînt unele dintre ele calcuri după elemente din originale străine (*cu ogoadă* „plăcut" (CPB, 60/10) derivat din v. sl. *ugodŭ* „plăcere"; (cf. şi vb. *a ogodi* (PH[1], 30[r]/19, 47[v]/2)) *de biu* (CV, 8[v]/14) şi *în de biu* (PV, 121/7), derivate din maghiarul *böv* „abundent, bogat"): Altele reprezintă adverbe din vechiul fond latin, dispărute după 1640 ca urmare a concurenței sinonimice cu alte adverbe (*i(u)o* < *hic ubi*, concurat de mai răspînditul *unde*; *înde* < lat. *inde* „atunci" concurat de *cînd*, „*atunci cînd*"; *rutesu* < lat. *rursum item*[204] sau *reproversum*)[205].

Unele din adverbele de mai sus apar în mai multe texte reprezentînd mai multe variante literare (*iuo, întru puținel*) altele caracterizează numai anumite variante literare sau numai un text sau două din aceeaşi variantă. De pildă, *amînat, de biu, rutesu* caracterizează varianta literară nordică reprezentată de textele rotacizante din secolul al XVI-lea, pe cînd *apestit, caş, ei, prost* „drept", *însă* „deja" sînt specifice variantei sudice reprezentate de textele coresiene şi TS. În acelaşi timp, adverbe ca *fățiş, mîne-dzi, iunde, acló, de-a firea, de-fiete, astară sînt* specifice variantei literare din Banat-Hunedoara şi apar în texte din acestă zonă sau cu straturi lingvistice de aici[206].

7.2. O altă categorie de adverbe şi locuțiuni adverbiale este formată din acele elemente care caracterizează toate variantele literare din epoca cercetată şi îşi mențin circulația în toată perioada veche, suferind însă unele schimbări în ceea ce priveşte răspîndirea teritorială şi frecvența de apariție după 1640:

[204] Cf. G. Giuglea, în "Dacoromania", I, 1924, p. 250.
[205] Cf. V. Bogrea, în "Dacoromania", III, 1927-1928, p. 736.
[206] Cf. Gheție-Mareş, GD, p. 257-258.

(A)cicea „aici", general în textele din secolul al XVI-lea, fiind atestat în TS, CV, CPB, 109/2, 285/2-3, CT, CPr, CC^1, CC^2, PO, Prav. 1581, își restrînge după 1600 aria de circulație și frecvența la textele din Moldova și Transilvania nordică și centrală, fiind concurat și înlocuit în textele sudice de adverbul *aici(a)*, care s-a impus în limba literară modernă: *acicea* (PH, 114^r/7, CS^1, 125/19; 146/9; CTd, 22^v/10), dar *aici* (CN, 1^r, 2^r), *aice* (CN, 13^r, 14^r, 18^r, 48^v), *aicea* (CN, 1^r, 1^v, 6^r, 7^v. Acest deictic era folosit în concurență cu *acie* (PH, 114^r/13) și *aciia* (PH, 56^v/16) primul însemnînd *aici* (apropiere de locutor), *acie* și *aciia* (apropierea de interlocutor), opuse lui *acoló* (PH^1, 79^v/8, 110^v/3), care marca depărtarea atît de locutor cît și de interlocutor. *Acolo* era accentuat în limba veche pe terminație (*ó*). În documente este aceeași situație „noi frații domniilor voastre, cît ne aflăm *acicea* în Țara Românească" (1599, Târgoviște, DÎ, 110), „care-i au fost *acie* mai dinainte vremi" (1600, Transilvania, DÎ, 128; sensul de apropiere de interlocutor (1593, Maramureș, DÎ, 205).

Ainte „înainte" (CV, 63^v/18, 69^r/10, 83^v/3, 84^v/8; CPB, 115/15, 140/7, 146/12).

Camai „puțin, relativ, în oarecare măsură", întîlnit în texte reprezentînd aproape toate variantele literare, cu frecvență mai mare în cele nordice (Prav. 1581, 251^v/13, 269^v/13, FD, 619^r/12; CPB, 187/14; CC^2, 124, 224, 500, CTd, 3^v/1), își limitează răspîndirea la textele moldovenești apărînd la Varlaam, Dosoftei, Miron Costin și în epoca modernă la V. Alecsandri și I. Creangă[207].

Mainte (< lat. *magis ante*), caracteristic graiurilor bănățene ardelenești și moldovenești din secolul al XVI-lea[208], este răspîndit nu numai în textele literare nordice (VL, 30^v), ci și în cele sudice, în care apare alături de adverbul *înainte*, impus în limba literară modernă: *mainte* (CL, 4^v/18; CPB, 10/11, 22/11, 34/13, 35/3, 43/7, 68/2, 124/7, 416/4-5, 430/15, 431/11, 457/14-15), *mainte de* (CPB, 443/2-3), dar *înainte* (CL, 1^v/5-6; *mainte* (CT, 2^r/8, 7^r/9, 8^r/4, de 36 de ori), dar *înainte* (CT,44^v/10, 49^v/5, 60^v/10, de 31 de ori, deci *mainte* este mai frecvent decît *înainte* în CT), în schimb în TS *mainte* apare o dată, iar *înainte* de 27 de ori; în PO *mainte* se întîlnește de 21 de ori, iar înainte de 47 de ori; în psaltirile coresiene apare numai o dată *mainte* (CP, CP^1,CP^2) și de 8 ori *înainte* în CS^1 *mainte* apare de 5 ori, iar *înainte* de 4 ori. Fără îndoială că prezența lui *mainte* în textele sudice se explică prin folosirea unor originale din nord, însă pentru normele limbii literare esențial este faptul că acest adverb avea o răspîndire mult mai mare decît în graiurile populare. În documente generale apar *înainte* și *mai nainte* (vezi indicele DÎ).

[207] Cf. Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 295.
[208] Cf. Ghețe-Mareș, GD, p. 260.

Compusele cu *oare* (< *volet* > **voare* > *vare* > *oare*) + adverbele relative sînt prezente în unele texte reprezentînd graiuri diferite: *oarecînd* „cîndva", „odinioară" (CPr, 58, 60, 107, 220, 228, 302, CC^2, 149; PH^1, 8^v/17-18), *oarecît* „cîtva" (CC^1, 207, 363, CC^2, 51), *oareîncătruo* „oriunde" (PO, 95/14-15), *oareunde* „undeva" (CC^1, 62, CC^2, 88, 525; PO, 246/7) şi *vareunde* (PO, 66/2-3).

Formele mai apropiate de etimon cu *vare* apar şi ele, dar mai rar: *varecît* (CC^1, 207, CT, EL, Matei 76), *vareunde* (CC^2, 510; PO, 66/2-3). Ele deveniseră arhaisme pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea.

Ambele formaţiuni, cu *vare* şi *oare* au fost concurate de formaţiile mai noi cu *ori* (*oriunde, oricînd, oricît*) şi mai ales de formaţiile cu acelaşi sens cu *-va* (*undeva, cîndva, cumva*): *cîndva* (CPB, 264/11, 340/10), *cumva* (CV, 43^v/6, 46^r/2, PO, 8/1, 5, 18/19, 21/11, 280/26; CPB, 183/20, 247/18; CV, 43^v/6, 46^r/2), *undeva* (CS^1, XI, 77^r/16). Adverbul *oareîncotruo* nu s-a păstrat.

În documentele din secolul al XVI-lea şi din primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea adverbele cu *oare-* (*oarecît, oareîncotruo, oarecum, oarecînd*) nu se întîlnesc, ci numai cele cu *ori-* (*oricum* (1599, Târgovişte, DÎ, 112) sau cu *-va*: *cîtva* (1594, Bozen, DÎ, 190) etc.

7.2.1. *Alte adverbe cu forme sau sensuri diferite* de cele de mai tîrziu:

- *odinioară* „o singură dată" (CPr, 169, 193, 248; CC^2, 287; PO, 281/8) şi *dinioară*: „lasă să grăiesc încă numai *dinioară*" (PO, 59/17), „Atare dezmînietură *dinioară* să fie într-un an la ceia de după voi" (PO, 281/10-11), *dinioară* (CS^1, XII, 102^r/15; XIV, 112^r/2).

- *usebi* „separat" „aparte", „deosebit" („mearse *usebi*", CV, 26^v/2; „cinci *usebi* le acaţă într-una, *usebi* şi ceale şase", PO, 264/25; cf. şi PO, 103/25, 154/19, 20, 111/23, 24, 299/23; CPB, 228/19). Cu sensul de „îndeosebi", „mai ales" acest adverb se întrebuinţează mai rar: „ca voi să cunoaşteţi dragostea ceaia ce am eu *usebi* la voi" (CPr., 171; cf. şi p. 286, ap. Densusianu, HLR, II, 271).

- *otrinde* şi *utrinde* „pentru aceasta" (< lat. *ultra inde* > **ultrinde* > *utrinde* (prin disimilare; etimologia dată de Densusianu, *op. cit.*, 271, care respinge etimologia lui N. Drăganu, „Dacoromânia", I, 304, care îl pune în legătură cu lat. *utrinde* „de amîndouă părţile"). Densusianu respinge această etimologie pentru motivul că semnificaţia lui din română este departe de cea din latină. Acest adverb apare în CC^2, 83: „*otrinde*, o, ome, deaca îmbogăţeşti, nu grăi c-am scăpat den grije şi den nevoie". El apare şi în *Psaltirea* în versuri a lui Viski din secolul al XVII-lea sub forma *utrinde* (cf. Densusianu, *op. cit.*, 271).

- *pînă la foarte* „pentru totdeauna", „întotdeauna", „continuu". Locuţiunea apare în psaltirile coresiene şi în cele rotacizante (PS, PV, PH): „Smeriiu-me *pînră la foarte*, Doamne" (PH, 106^v/20-21).

- *poate fi* „posibil", „poate" (CC^1, 377).

- *strîmb* şi *pre strîmb* „fals", „nesincer": „jură *pre strîmb*" (CTd, 202), „giură pre ea *strîmb*" (CS^1, IV, 21^v/11), *a jura strîmb* „a jura nesincer"

se păstrează pînă astăzi în vorbirea populară.

- *pre vedere* „după înfățișare": „*pre vedere* amu om arăta-se" (CC^2, 267).

- *prost* „în picioare", „drept": „se rădică de șezu *prost*" (CC^2, 397). Pentru alte exemple și același sens din dialectele aromân și meglenoromân, vezi Densusianu, *op. cit.* p. 273 și T. Capidan, *Elementele slave din dialectul aromân*, Bucureşti, 1925, p. 73.

De năprasnă „pe neașteptate, subit, deodată" este o locuțiune adverbială atestată în texte reprezentînd toate variantele limbii literare din secolul al XVI-lea, dar își limitează după 1600 circulația la textele reprezentînd variante nordice; *de năprasnă* (CV, 19^v/13, 49^r/2, CPr, 137/12; CPB, 13/17, 93/10-11, 97/13, 132/10, 136/14, 176/1, 257/16; PS, 95^r, CT, 54^v/11, CP, CP^1, CP^2, 136^v/2, CPrav, 4^v/12, GB, 382^r/4-5, CTd, 69^v/12, 101^r/13, 109^r/13, 113^r/5, CC^2, 71; CS^1, V, 37^r/10; XIV, 112^v/1-2), *de năprasne* (CT, 137^v/22), *de năprasne* (PH, 52^v/2, 63^r/14).

Neşchit, neşchițel și locuțiunea *cu neşchit* „puțin" sînt atestate în secolul al XVI-lea atît în textele nordice, cît și în cele sudice, dar restrîng mult aria de circulație și frecvența dispărînd treptat din texte după 1640-1650: *nişchit* (PS, 56^r, 56^v), *neşchit* (CP, CP^1, CP^2, 100^r/17), *neşchițel* (CPr, 160/9-10, 173/17), *nişchițel* (PH^1, 11^r/5), *cu neşchit* (CP, CP^2, 134^v/16-17, 236^v/6).

Încă din secolul al XVI-lea apare tendința de a evita aceste elemente și de a le înlocui cu *puțin*, *puținel*, tendință pe care am constatat-o și la pronumele nehotărît *neşchit* (cf **.4.6.5**): *neşchit* (CP^1,CP, 30^r/18) - *puținel* (CP^2, 30^r/18) etc.

O situație specială au *acmu* > lat. **eccum módo*, întîlnit în secolul al XVI-lea în graiurile nordice (Moldova de nord, Transilvania de nord est) în unele zone din Banat-Hunedoara și în Oltenia de nord-est[209] echivalentul său *amu*, întîlnit în unele zone din Banat-Hunedoara, și concurentul acestora *acum(a)* (> lat. **eccúm* + *modo* + *(hac)*), curent în graiurile din Țara Românească și sud-estul Transilvaniei[210], devenit normă unică în limba literară modernă prin înlocuirea primelor două.

7.2.2. Textele literare din perioada cercetată atestă pentru toate variantele literare forma *acmu*, care este frecventă în toate textele: *acmu* (CV, 4^r/12, 10^r/11, de 17 ori, CPr, 97/3, 120/4-5; de 10 ori în pasajele comune cu CV; CT, 21^v/23, 64^r/20, de 84 de ori, TS, 32^v/17, 70^r/12, de 5 ori; CL, 2^r/4, 3^v/8, de 34 de ori; CPB, 23/6, 32/11, 43/8 etc., de 47 de ori; CPrav, 2^v/11; FT, 4^v/12, 17, 28; PO, 4/3, 33/25, de 48 de ori; Prav. 1581, 249^r/8, de 4 ori, PS, 3^r, de 25 de ori; CP, CP^1, de 25 de ori; CC^2, 11, de 226 ori; MI,184^v/1, de 3 ori; CTd, 2^r/5, 6, 9, de 15 ori, CS^1, IV, 34^v/2, 14, V, 38^r/3, 8 ocurențe, dar *acum* (CS^1, 29^v/10, V, 43^v/4, 8 ocurențe în acest text), CN, 3^r, 27^r, 28^r, de 13 ori în partea cu *Alexandria*) etc.

[209] *Ibid.*, p. 255.
[210] *Ibid.*, p. 255.

Aceste atestări arată că *acmu* era norma literară atît în textele nordice, unde circula şi în graiuri, cît şi în cele sudice, probabil ca o influenţă a textelor nordice.

Însă încă din secolul al XVI-lea se simte tendinţa de a înlocui pe *acmu* în textele sudice (în special în redacţii ulterioare ale unor texte cu conţinut identic) prin adverbe mai generale impuse în limba literară modernă: „*acmu* cunosc (CP, CP[1], 32[v]/3) - „*acum* cunoscui" (CP[2], 32[v]/2), „să priimească *acmu*" (CP, CP[1], 74[r]/17) - „să priimească *atuncea*" (CP[2], 74[v]/17) etc.

Forma *amu* cu sensul de „acum" se întîlneşte rar (căci are şi alte sensuri de „deci", „deja", „tocmai") în special în textele reprezentînd variante literare nordice şi pe cea bănăţean-hunedoreană sau cu straturi lingvistice ale acesteia; *amu* (PO, 57/16, 63/17, 71/18, 88/10, de 14 ori; CV, 53[r]/3-4; FT, 1[r]/21; CS[1], 226/8; CS[2], 350/19; CV, 83[r]/15, CTd, 55[v]/10; MI, 188[v]/15).

Forma *acum* (< lat. *eccúm* + *modo*), absentă în textele nordice, apare rar numai în textele literare sudice din secolul al XVI-lea alături de *acmu* şi este din ce în ce mai des folosită pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei cercetate: *acum* (CP[2], 32[v]/2; CN, 57[v], 71[v], 60[r], 75[r]).

În documentele reprezentînd graiurile nordice forma *acmu* este normă generală: *acmu* (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 174; 1595, Suceava, DÎ, 196; 1593, Sălişte, jud. Maramureş, DÎ, 204). În documentele reprezentînd graiurile sudice, forma *acum(u)* este general întrebuinţată: *acum(u)* (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107; 1587, Braşov, DÎ, 203; 1599, Târgovişte, DÎ, 111).

7.2.3. Adverbele cu sufixul tipic românesc *-eşte*, corespondent parţial al adverbelor romanice apusene cu sufixul latinesc *-mente*, este prezent în diferite texte: *greceaşte* (CV, 18[r]/11, PO, 2/4), *ovreiaşte* (CT, 190[v]/16-17), *căzneaşte* (CL, XXIV, 740), traduce v.sl. *zestoko, viteaşte* „dobitoceşte" (CV, 36[v]/14), *licaoneşte* (CPB, 151/18). În documentele din secolul al XVI-lea apare un singur adverb în *-eşte*: *turceşte* (1600, 1601, Ţara Românească, DÎ, 150).

Dintre adverbele şi locuţiunile adverbiale cele mai răspîndite care se întîlnesc în documentele particulare din secolul al XVI-lea menţionăm: *acasă, aci(a)* şi *acicea, acolo, acmu* şi *acum, adecă, afar(ă), aici, ainte alături, altminteri* (cu varianta *almintrea*), *anume, apoi, asupră, aşa, aşijderea, atunce, ba, bine, ca, cice(a), cînd, cît, cum, cumva, curînd, deasupra, de(a)ci, deosebi, dinainte, dincoace, (mai) dentăiu, (de) estimp, foarte, încă, încoace, înainte, încoló, jos, mai, măcar, mult, necum, nici, nicicum, niciodată, niciodinioară, nu, numai, oricum, precum, pregiur, sec, sus, şi, tocma, tot, turceşte* (cf. Indicele, DÎ). Dintre acestea cele mai multe s-au menţinut pînă astăzi în limba populară şi multe au intrat în normele limbii române literare. Spre deosebire de textele traduse care conţin multe adverbe care nu s-au păstrat, documentele particulare atestă elemente rezistente şi stabile.

BCU IAŞI BIBLIOTECA CENTRALĂ

8. PREPOZIȚIA

8.0. Mai puțin susceptibile la schimbări decît adverbele, prepozițiile și locuțiunile prepoziționale prezintă totuși în perioada 1521-1640 o serie de caracteristici în ceea ce privește, forma, valoarea, aria de răspîndire și frecvența, dintre care vor menționa pe cele mai importante pentru evoluția ulterioară a limbii literare și pentru situația din graiurile de atunci. Fiind o clasă mai închisă decît adverbul, numărul de elemente externe (împrumuturi), calcuri și chiar de inovații interne este mult mai redus. De aceea inventarul de prepoziții[211] are un caracter mai stabil.

8.1. Astfel, **prepozițiile simple** moștenite din latină *a, cu, de, fără, la, în, între, p(r)e, pînă, către, spre, subt* prezintă puține modificări, acestea reducîndu-se mai ales la valoarea și frecvența elementelor:

P(r)e (< lat. *per*), care reproduce de obicei sensurile lui lat *per* și *super* devine mai frecventă prin apariția (și generalizarea treptată a valorii de morfem al acuzativului-obiect direct, care are loc în perioada cercetată (cf. mai sus **1.4.4.**).

În schimb *a* (< lat. *ad* și *ab*) devine mai rară, întrucît infinitivul, la care funcționa ca morfem, devine mai puțin frecventă, în urma procesului de înlocuirea a lui prin conjunctiv, proces în plină desfășurare în perioada cercetată[212]. Cu toate acestea, deși prepoziția *a* își pierduse chiar în secolul al XVI-lea o mare parte a funcțiilor sale primitive[213], ea mai apare uneori în construcții cu caracter arhaic: „judecați *a* săracŭ și mĕserŭ" (CP, Cr[1], 159[r]/13), dar „judecați *săracului* și *measerului*" (CP[2], 159[r]/13-14), „giudecați *a* săracu și meseru" (PS, 134[r]) - „giudecați *săracului* și *measerului*" (PH, 70[r]/13-14), „nece să te închini *a* Dumnezeu striin" (CP, CP[1], CP[2], 153[r]/10), „nece se închiri-te *a* Dzeu striiru" (PS, 133[v]) - „nice te-a închinra *Dumnedzeului* striinru" (PH, 69[v]/13-14), „nu iaste frumos *a* bărbat" (CPr, 46/17), „să o dăm *a* oameni (PO, 117/7), trestie *a* cărtulariu" (PS, 70[v]) - „trestie *a cărtulariului*" (CP, CP[1], CP[2], 83[r]/3), dar înlocuită cu *de* „trestie *de* cărtulariu" (PH, 38[r]/8); cu știre *a* toț megiașilor și a *tuturor* fraților de ocină (1592, jud. Dâmbovița, DÎ, 1592; se observă folosirea în aceeași propoziței a lui *a cu toți* și *tuturor*)

După cum rezultă din unele din exemplele de mai sus, construcțiile cu *a* echivalente cu genitivul sau dativul încep să fie înlocuite, încă din secolul al XVI-lea, în redacțiile ulterioare ale unor texte cu conținut identic, cu construcții sintetice sau cu alte construcții prepoziționale mai generale

[211] Un inventar bogat de prepoziții și locuțiuni prepoziționale se află la Densusianu, HLR, II, p. 275-282.
[212] Cf. C. Frâncu, *lucr. cit.*, p. 69-113.
[213] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 400.

(de exemplu, cu *de* pentru exprimarea genitivului sau *la* pentru exprimarea dativului).

De aceea, după 1600 construcțiile cu *a* echivalente cu genitivul sau dativul sînt mai rare: „inima *a* buni creştini" (Moxa C, 381/21), „să se adevereze *a* mare credința" (*ib.*, 397), „şedzînd el *a* direapta tatălui" (CTd, 25^{r}/15). Prepoziția *a* rămîne frecventă în locuțiuni adverbiale de tipul *de-a valma, cu de-a sila, de-a valma cu*, prezente mai ales în documente oficiale şi particulare (cf. indicele DÎ). De asemenea, se întîlneşte mai rar în tot felul de texte şi în locuțiunile: *(de)a dreapta* (CPB, 80/12; PH^{2}, 97^{v}/17), *de a dreapta de* (CPB, 23/12; PH^{2}/97^{v}/17), *de-a stînga* (CPB, 223/11), *de-a laturile* (PH^{2}, 78^{r}/12).

O discuție specială comportă prepoziția *a* din locuțiunea adverbială *a mînă* „la mînă", caracteristică variantei nordice şi bănățean-hunedorene a limbii literare: carele ți-e *a mînă*" (PO, 132/24). Ea apare în textele reprezentînd aceste variante literare (PO, FD, CS^{1}, CTd) sau avînd straturi lingvistice ale acestor variante[214]. Prezența ei la Coresi (CC^{2}, 455) şi la Moxa C, se explică prin influența unor modele nordice noi sau bănățean-hunedorene.

8.2. Unele prepoziții păstrează sensurile lor primitive, dispărute după 1630-1640 din limba scrisă. Astfel *către* se mai întrebuințează uneori cu sensul etimonului său lat. *contra*: „cine nu e *către* noi cu noi iaste" (CT,138^{v}/15).

De asemenea *spre* (< lat. *super*) mai păstrează funcția primitivă, aceea a lat. *super*, funcție pierdută treptat prin concurența pe care i-o face *pre*, cu care apare uneori în aceeaşi frază: „şedea Hristos nu *spre* scaun, ce *pre* pămînt" (CC^{2}, 568), „Ce deaca Domnul vădzu cum oamenilor răiia multă *pre* pămînt şi tot cugetul inimiei sta *spre* rău... " (PO, 27/15-16) „pus-ai el *spre* lucrul mîinilor tale" (1577, GCR, I, 11). În textele mai tîrziu redactate această funcție a lui *spre* este foarte rară, frecvente fiind cazurile de înlocuire a acestei prepoziții prin prepoziția *pre*, impusă în limba literară: „Ploao *spre* păcătoşi cursă" (TS, 15^{v}), „ploao *spre* păcătoşi... " (CP, CP^{1},CP^{2}, 16^{v}/6) - „ploa-va *pre* greşnici" (PH^{1}, 7^{v}/25), „rădicaşi oamenii *spre* capetele noastre" (PS, 98^{r}, CP, CP^{1}, CP^{2}, 118^{v}/8) - „rădicaşi oamenrii *pre* capetele noastre" (PH^{1}, 54^{r}/18-19). Dintre textele care mai păstrează pe la începutul secolului al XVII-lea această funcție a lui *spre* menționăm în special pe cele aparținînd variantelor nord-transilvănene şi bănățean-hunedoreană; „era paturi în pară de foc, şi *spre* iale dzăcea năred" (CTd., 37^{v}/6-8), „va şedea *spre* scaunul slavei vei sale" (CS^{1}, V, 42^{v}/5-6), „lucrure şi seamne lăsaiu *spre* voi" (CS^{1}, I a, 1^{v}/9), „Hristos va şedea *spre* scaunul slavei sale" (*ib.*, V, 46^{r}/10), „face-te-voiu doamnă şi împărătească *spre* toate casele mele" (CS^{1}, XI, 91^{v}/11-13).

[214] Cf. Alexandra Roman Moraru, *op. cit.*, p. 295.

Cu acelaşi sens spre apare în locuţiunea prepoziţionlă *spre dedesuptul*: „şezi *spre dedsuptul mieu*" (CPB, 375/4; o singură ocurenţă). Prepoziţia *spre* mai are rar şi sensul de „contra": „şi boierii adunară-se *spre* domnul" (GCR, I, *1), „ce sînt *spre* (= contra) răvnirii spurcate" (GCR, I, 30), „că ziua şi noaptea pasă *spre* mine mîna ta" (GCR, I, 13).

Prepoziţia *între* (< lat. *inter*) apare în textele reprezentînd toate variantele literare (CV, PS, CP, CP[1], PV, CT, TS, CPr, CL, PO, CB), dar mai frecvent în cele nordice, în afară de sensul ei de bază „în locul dintre", „în mijlocul a", cu sensul de „înaintea, în faţă", funcţie păstrată azi numai dialectal (în nord-vestul Transilvaniei şi nordul Banatului)[215]. Însă tendinţa de a evita această întrebuinţare apare în textele sudice încă din secolul al XVI-lea, iar în cele nordice după 1600: „se-giude-se limbile *între* tine" (PS, 13[r]/1), „să se judece limbile *între* tine" (CP[1], 15[r]/14) - „să se judece limbile *înaintea* ta" (CP[2], 13[r]/14), „vor giudecaata *de la faţa* lui" (PH, 6[v]/12), etc.

8.3. În ceea ce priveşte forma unor prepoziţii compuse remarcăm următoarele:

a) în norma tuturor variantelor literare există în această perioadă forma *pre* (sau *pri, pr-*), mai apropiată de etimon (< *per*): *pre* (PH[1], 1[v]/6, 2[r]/8, 3[r]/17; CPB, 11/2, 28/8, 48/11), *prea* (PH[1], 2[r]/15, 3[r]/8, 7[v]/4, 6; CS[1], IV, 33[v]/14, V, 49[r]/14), *pri* (PH[1], 2[r]/11, 8[v]/19), *pr-* (CPB, 212/16, PH[1], 16[r]/4, 16[v]/21). Forma nouă *pe*, impusă în limba literară apărută prin disimilarea lui *-r-* este rară şi ea apare în special în documentele particulare alături de forma veche: „*pe* moşie" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 97), dar *pre* Nen şi *pre* Lăpădat (DÎ., 96), *pre* moşii (id. 98). În acest document *pe* apare o singură dată, dar *pre* de 5 ori, „*pe* noi" (1595-1596, Glodeni-Dâmbovița, DÎ, 105), „*pe* toţ" (1596, Piatra Neamţ, DÎ, 198).

În compusul (*peste, pentru*) disimularea lui *r* era în aceeaşi situaţie, forma veche fiind folosită în concurenţă cu cea nouă: *peste* (1595-1596, DÎ, 105), *preste* (1599, Transilvania, DÎ, 114, 1600-1602, jud. Vîlcea), *pentru* (c. 1593 jud. Vîlcea, Dî, 102), *prentru* (1600, Transilvania, DÎ, 135). Forma *pentru* apare şi în texte literare: *pentru* (CS[1], VI, 59[r]/2), *pentru să* (ib., V, 49[v]/3).

b) Încă din secolul al XVI-lea cea mai frecventă prepoziţie din limba română şi din limbile romanice, *de* (< lat. *de*), prezintă alături de forma *de*, impusă în limba literară, care era normă în toate textele, şi forme regionale: 1) cu velarizarea lui *e*: *dă* (CPB, 444/19), 2) cu închiderea lui *e*: *di* (CPB, 45/18, 52/2; 158/7, 189/10, 190/20, 201/20, 297/8, 367/7).

Prima formă, specifică azi graiurilor de tip muntenesc şi graiului maramureşean, se întîlneşte din ce în ce mai des în documentele din Ţara Românească (uneori cu elidarea lui *e*): „m-am vîndut eu *d*-a me bunăvoe" (1633, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 99: faza cu elidarea lui *-e*), fost-au

[215] Cf. Mariana Costinescu, în *Cele mai vechi texte româneşti*, p. 139.

dat *dă* jupîneasa Mara (1629, Țara Românească, DRH, B, XXII, 609), „*dă* a noastră bună voie" (id.).

În documentele din Moldova apare forma cu *e* închis la *i*: „o parte *di* ocină, loc *di* casă" (1628, Iași, DRH, A, XIX, 416). Există această formă și în documente din Muntenia, redactate de moldoveni: „peste tut hotarul și *di* apă și *di* pădure, și *di* vad de moară" (1634, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 493).

De asemenea, prin analogie cu *de* și mai ales prin velarizarea lui *e* de după labială, același fenomen se întîlnește la prepoziția *pe* și compusele din care face parte: „să nu-lu mînați *pă* Ananie" (1628, Țara Românească, DRH, B, XXII, 206), *păntru* (1582, jud. Dâmbovița sau jud. Prahova, DÎ, 100; 1600, Târgoviște, DÎ, 112-113; 1600, Craiova, DÎ, 152) în documentele muntenești, și *pi, pri, pintru* în cele moldovenești și cele ardelenești „*pri* mai mare mărturie" (1586, Drăguşani-Iași, DÎ, 158), *pintru* (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120).

Forme cu *i* se întîlnesc și în documente din Oltenia: „*pintru* mare credință" (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99).

c) Prepoziția *către* prezintă atît în textele literare, cît și în cele neliterare forma cu *-ă*, mai apropiată de etimonul latinesc (*contra*): *cătră* (MI, II, 184^{v}/14; CPB, 13/10, 15/3, 16/12 în total 146 ocurențe în acest text; PH^{1}, 1^{v}/13-19; CS^{1}, III, 12^{v}/7, 13^{r}/6; 1600, Bistrița, DÎ, 206).

Mai apare și forma elidată *cătr-* atunci cînd cuvîntul următor începe cu o vocală: *cătr-înșii* (CPB, 30/7).

Forma cu *-e* este mult mai rară și este atestată pe la începutul secolului al XVII-lea: *către* (MI, VII, 190^{v}/4, 193^{r}/18, II, 187^{r}/15; trei ocurențe cu *către*, însă 4 ocurențe cu *cătră*).

8.4. Dintre *prepozițiile compuse* cele mai frecvente sînt cele formate cu *de, fără, în, la, până, p(r)e*. Întrucît numărul lor și mai ales frecvența lor în tot felul de texte sînt mari, ne limităm la cîteva atestări nesemnalate pînă acum: *de la* (CPB, 6/17, 8/4, 9/1; PH^{2}, 1^{v}/9, 15, 21, 4^{v}/2, 14; MI, I, 171^{r}/6, 178^{v}/10), *de cătră* (MI, 177^{r}/7), *de pre* (PH^{2}, 2^{r}/7, MI, I, 172^{r}/7; CPB, 107/12), *de spre* (CPB, 90/9, 127/10, 230/17), *de prespre* (CPB, 100/15), *decît* (CPB, 423/10), *de în* (PH^{1}, 3^{v}/25, 6^{v}/16; CPB, 444/9; cu variantele formate prin aglutinare *den* (PH^{1}, 12^{v}/12, 33^{r}/25, CPB, 13/17, 93/12, 110/13) și *din* (CPB, 20/6, 64/16, 18; în total 71 atestări în acest text; rară în alte texte forma *din* se impune în norma lingvistică și literară pe la 1630-1640)), *fără de* (PH^{1}, 66^{r}/15, 89^{v}/20, 90^{v}/17, CPB, 45119, 453/12), *fără dintru* (CPB, 349/12), *până la* (CPB, 5/12, 7/21, 47/16), *pînă în* (PH^{1}, 7^{r}/71, 113^{r}/24), *pînă în* (CPB, 422/19), *pre subtu* (CPB, 14/15, 38/11-12), *prespre* (CPB, 26/18, 27/10, 21, 49/2, 3, 22 ocurențe în acest text), *preste* (MI, I, 178^{v}/1), *pespre* (MI, II, 186^{r}/16), *peste, de peste* (1563-1564, jud. Gorj, DÎ; 97) și altele.

8.5. Dintre locuțiunile prepoziționale frecvente în textele din secolul al XVI-lea dar din ce în ce mai rare pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul perioadei cercetate menționăm:

Alegînd de „în afara, cu excepția"; locuțiune prepozițională caracteristică unor texte rotacizante (PS, PV) și unor tipărituri coresiene (CT, CPr, CPrav.) apare rar după 1600; „nu e Dumnedzeu altu *alegăndu de* mere"(PS, 249^{r}), „*alegînd de* cuvînt de curvie" (CT, 8^{v}/6), „*alegînd de* cuvîntul de preaiubire" (CT, 40^{r}/23)[216] sau ca prepoziție *alegînd*: *alegînd* grețelor (CPB, 165/20-21).

De aleanul, în aleanul, într-aleanul „contra, împotriva" (prep. + *alean* < mag. *elle* „contra") erau specifice în secolul al XVI-lea unor zone din Țara Românească și Banat-Hunedoara[217], iar textele literare atestă aceste locuțiuni cam în aceleași zone: *de aleanul* (PO, 178/26), *în aleanul* (PO, 5/12, 46/26, 135/14, 137/2, 231/5, 24, de 21 de ori; CC^{1}; 71), *într-aleanul* (CC^{1}, 11, 40, 44, 251). Pe la începutul secolului al XVII-lea ele sînt foarte rare, în locul lor fiind preferată prepoziția *împotriva* folosită cu același sens încă din secolul al XVI-lea în aceleași texte (*împotriva* (PO, 230/9, 231/23), „*într-aleanul* fațeei gerului cinre va mai sta" (PH, 124^{v}/8-9). În documentele din Transilvania și Moldova locuțiunile acestea apar de cîteva ori: „să poată sta *de aleanul* Bătăraștilor" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), să ridice sabia *în aleanul* nostru (1600, Moldova, act diplomatic, DÎ, 143), *într-aleanul* (DÎ, 136).

Trecînd de „în afară de", locuțiune specifică atît unor texte nordice (CV, PS, PV), cît și sudice din secolul al XVI-lea (CP, CP^{1}, CP^{2})[218] este absentă din textele literare de după 1600: „nu e sfăntu *trecăndu de* tire" (PS, 250^{r}), „*trecînd de* tine altul nu știm" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 300^{r}/19), „nu e Dumnezeu altul *trecînd de* mine" (CP, CP^{1}, CP^{2}, 293^{v}/3).

Prepoziția: *adin* (PO, 154/25) cu varianta *adins* (CPB, 394/1) cu sensul de „între"[219] și prepoziția *necît* (TS, 5^{v}/19, 6^{r}/11, 7^{r}/17, de 19 ori în acest text) cu sensul de „decît", care caracterizau graiurile bănățene din secolul al XVI-lea și al XVII-lea[220], se întîlnesc numai în textele aparținînd variantei literare din Banat-Hunedoara sau cu straturi lingvistice de aici.

8.6. Alte *locuțiuni prepoziționale* prezente în textele din perioada cercetată (dăm atestări din texte puțin cunoscute): *pre asupră de* „deasupră" (PS, 8/2), *asupră de* (CS^{1}, XIV, 110^{r}/17, XV, 117^{r}/10), *dedesuptul* (PO, 265/23-24), *în mijloc de* (CPB, 10/3-4; PH^{1}, 115^{r}/6), *pre mijloc de* (CPB,

[216] Cf. C. Frâncu, AL, XXIV, 1973, p. 7-15.
[217] Cf. Gheție-Mareș, GD, p. 258-259
[218] Cf. C. Frâncu, *loc. cit.*, p. 7-15.
[219] Cf. Gheție-Mareș, GD, p. 261-262.
[220] Cf. Al. Mareș, în LR, XVII, 1967, nr. 1, p. 71; Gheție, BD, p. 177.

19/5), *din mijloc de* (CPB, 234/20-21), *în mijlocul* (PH[1], 16[r]/8, 78[v]/13), *(de)a dreapta* (PH[1], 97[r]/12, CPB, 23/12), *den cruciş de* (PH[1]/6), *den crucişul* (PH[1], 42[r]/13), *pre decindea* „dincolo de" (CPr., 143), *în curmedzisu* (CV, 12[v]/6-7), *dedesuptul* (CPB, 78/20), *împrejurul* (CPB, 150/16), *de pre împrejurul* (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96), *împreună cu* (CPB, 421/15), *înlăuntrul* (CPB, 78/20), *de lăuntrul* (CPB, 175/15), *pre lăuntrul* „prin" (CT, Marcu, 25 ap. Densusianu, HLR, II, 281), *pren lăuntru de* „prin" (CC[2], 497), *potrivă* „împotriva" (CPr., 95), *în loc de* (CPB, 70/8, VL, 32[v]), *în urma* (PH[1], 39[v]/26), *pre urma* (CPB, 57/7), *ainte de* (CPB, 18/20, PH[1], 46[r]/20, 62[r]/13, 64[r]/26), *mainte de* (PH[1], 61[v]/3, CPB, 443/2-3), *pre lîngă* (CPB, 184/17), *osebi* „în afară de" (1593, Polonia, DÎ, 179, 180), *spre dedesuptul* (CPB, 275/7), *de rîndul* „despre" (1627, Iaşi, DRH, A, XIX, 185, 1628, Rădăuţi, DRH, A, XIX, 442), *prejur* „împrejurul" (PO, 232/16, 239/5, 9, 243/18, 268/5, 273/17, 276/12, 312/23, 317/11; CS[1], V, 42[v]/3), *de pregiuru* (PH[1], 67[v]/2), *de pregiur de* (PH[1], 2[v]/3, 37[v]/1). Unele din acestea (*ainte de, mainte de, den cruciş de*) nu s-au impus în normele limbii literare.

În unele texte bisericeşti şi în unele documente se folosesc şi prepoziţiile slave *na* „la" („*na* al noolea ceas" (CPr, 24), „*na* dreapta" (CC[1], 59, 308), *ot* „de la" („Hanăş Begnev *o(t)* Braşov" (1521, Câmpulung, jud. Argeş, DÎ, 95), „vlădica *ot* Belgrad" (1600, Bălgrad, DÎ, 207), dar înlocuită cu prepoziţia românească *de* „Giupînul birăul *de* Bistriţă" (1595, Câmpulung (Moldovenesc), DÎ, 195), *za* „de, despre" („dau ştire domnetale *za* lucrul turcilor" (1521, Câmpulung, jud. Argeş, DÎ, 95).

8.7. În documentele din secolul al XVI-lea din DÎ se întîlnesc următoarele prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale: *a, asupra, cătră, de cătră, cu, denpreună cu, împreună cu, de, de la, de pe, de p(r)este, deasupra, fără de, în loc de, de aleanul, de cătră, de întru, de-a valma cu, de prin, deasupra, den* (şi *din*), *dintre, dinaintea, derept, despre, după, de, după, fără, fără de, fără numai de, în, în aleanul, pînă în, înaintea* (şi *naintea*), *între, întru, într-aleanul, de întru, (pînă) din josul, la, de la, pînă la, pe la, mai nainte de, pre* (şi *pe*), *pre mijloc de pe, den faţă de, de pe, pe după, pre lîngă, pre deasupra, de pre împrejurul, pentru* (şi *păntru*), *preste* (şi *peste*), *de peste, pînă* (şi *pănă*), *pînă în, pînă la, pîn din josul, spre* (şi rar *pri*) (vezi DÎ, *Indice*). Aceste prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale păstrate pînă în zilele noastre cu mici excepţii (*într-alenul, de-a valma*) sînt foarte importante pentru faptul că introduc părţi de vorbire aflate în raport de subordonare cu părţile regente (vezi *Sintaxa părţilor de propoziţie*). Cele mai multe se folosesc cu acuzativul, însă şi cele care cer genitivul nu sînt puţine (*asupra, deasupra, dinaintea, înaintea, în(într-) aleanul, de aleanul, din josul, pre deasupra, de pre împrejurul*).

Nu am întîlnit încă în textele cercetate prepoziţii care să se folosească exclusiv cu dativul, fiind vorba de o inovaţie mai tîrzie (nu apăruseră încă

elementele prepoziționale *datorită, mulțumită, potrivit* etc.).

8.8. Alte probleme privind prepozițiile si locuțiunile prepoziționale vor fi tratate la capitolul de *Sintaxă*, dată fiind importanța elementelor de relație în introducerea unor structuri sintactice la nivel prozițional.

9. CONJUNCȚIA

9.0. În sistemul conjuncțional schimbările sînt mai numeroase, în special în microsistemul conjuncțiilor subordonatoare. Procesul continuu de înoire a mijloacelor conjuncționale de subordonare, fiind o problemă de sintaxă, va fi tratat pe larg la capitolul de *Sintaxă*, limitîndu-ne în cele ce urmează la prezentarea principalelor schimbări în inventarul conjuncțiilor coordonatoare şi a unora subordonatoare, insistînd numai asupra acelor particularități importante pentru evoluția normelor limbii literare şi pentru situația din epocă.

9.1. *Conjuncțiile coordonatoare* proprii perioadei cercetate sînt: *e, i, au, săva, oare, vare, veri*, care se folosesc alături de conjucțiile *şi*, *de, dar, iar, însă, sau, nice, căci*, caracteristice nu numai epocii vechi, ci şi epocii moderne.

Astfel, *e* (< lat. *et*) „şi, iar" se întrebuințează frecvent în textele din secolul al XVI-lea reprezentînd toate variantele literare, dar frecvența ei scade pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei cercetate, în urma concurenței lui *şi* (< lat. *sīc*), şi a lui *iar*, care o înlătură treptat pe *e* pe la 1630-1640: *e* (CV, 1^{r}/14, 1^{v}/8, 2^{r}/6, de 58 de ori; CT, 10^{v}, 4, 24^{r}/2, de 198 de ori; CPB, 1/13, 6/20, 14/9; 256 de ocurențe; PH^{1}, 16^{v}/20, 17^{v}/7, 11; 51 de ocurențe; CL, 1^{r}/11, 18, de 22 ori; PO, 12/7, 22/3, de 12 ori; Prav. 1581 224^{r}/11, 241^{v}/4, de 11 ori; CPrav, 6^{r}/5; CP, CP^{2}, 18^{v}/12, de 92 de ori; CTd, 22^{v}/1, 58^{v}/13, de 5 ori, PH^{1}, 16^{v}/20, 17^{r}/2, 17^{v}/7-11, 21^{r}/8; în total 50 de ocurențe; CS^{1}, I a, 1^{v}/9, I b, 2^{r}/2, 5, 2^{v}/16, 3^{r}/8, 9; în total 29 de ocurențe.

Această conjuncție este mai frecventă în textele nordice decît în cele sudice, în care încă din secolul al XVI-lea se observă tendința de a o evita sau de a o înlocui, în redacții ulterioare, cu conjuncțiile care s-au impus în limba literară: „*E* derepții se veselească-se" (PS, 9^{v}), „*e* preavednicii să se veselească" (PH, 55^{r}/15-16), „*E* derepții să se veselească" (CP, CP^{1}, 120^{r}/14) - „*Iară* derepții să se veselească" (CP^{2}, 120^{r}/14). În textele nordice această tendință de înlocuire a lui *e* începe să se facă simțită începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea: „*E* eu spre meserearea ta upuvăiiu" (PS, 17^{r}) - „*iară* eu pre milostea ta upovăiiu" (PH^{1}, 8^{v}/21-22); „*e* eu spre mila ta upovăii" (CP, CP^{1}, 18^{v}/12) - „*iară* eu spre mila ta upovăii" (CP^{2}, 18^{v}/12). Concurenta lui *e*, conjuncția *şi* (< lat. *sic*), deşi la orgine era adverb, era mult mai frecventă încă

din primele texte: „împăratul au ieşit din Safiia *şi* amintrea nu e" (1521, Câmpulung, jud. Argeş, DÎ, 95), „domniia ta eşti înţelept *şi* aceaste cuvinte să ţii domnii ta la tine" (*ib.*, 95). Conjuncţia *e* nu apare în *Scrisoarea lui Neacşu* (1521), ci numai concurenta sa, *şi*.

Factorul statistic este elocvent privind concurenţa dintre *e* şi *şi* în primele texte româneşti: În CPB *e* apare de 256 de ori, pe cînd *şi* de circa 1200 de ori (cf. Indicele elaborat de C. Dumitru, CPB, conj. *e, şi*). În CV *e* se întîlneşte de 58 de ori, iar *şi* de circa 850 de ori; în PO *e* este de 12 ori, iar *şi* de circa 3900 de ori; în CS^1 *e* are 30 de ocurenţe, iar *şi* are peste 1000 de ocurenţe. Prin urmare, concurenţa dintre *e* şi *şi* este mult mai veche de primele texte româneşti şi se înclina încă din perioada preliterară mult spre impunerea definitivă a lui *şi*.

I este conjuncţia slavă echivalentă lui *e* şi *şi* şi se întîlneşte în textele literare mai fidele originalelor slave, însă frecvenţa ei este redusă încă din secolul al XVI-lea. Tendinţa de a o înlocui în redacţii ulterioare este evidentă: „*i* Ogu, împăratul Vasanului" (CP, CP^1, $259^r/1$) - „*şi* Iogu, împăratul Vasanului" (CP^2, $259^r/1$), „*i* Oga (CP, CP^1, $261^v/8$) - „*şi* Ioga" (CP^2, $261^v/8$), „*i* bucură-se limba mea" (PS, $20^r/1$) - „*şi* se bucură limba mea" (PH, $10^r/9$-10), dar *i* (PH, $1^v/5$). Conjuncţia *i* este foarte frecventă în documentele traduse din slavă dar şi în cele redactate direct în româneşte: „*I* popa Oprea, *i* Vidat, *i* Vîlcul" (1593, jud. Vâlcea, DÎ, 102). De multe ori *i* apare alături de *şi*: „au fost aculea Toader Neamuşul ot Orbic *şi* Săcuiu ot Budeşti *i* Luca murariu *i* Popa Petrea *i* Alexa *i* Vasilii *i* Onul ..." (1598, M-rea Tazlău, Neamţ, 200-201).

În documentele particulare *e* conjucţie apare foarte rar, concurenţă lui *şi* fiind foarte puternică: „e de vrem avea pagubă" (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 174; în acest document *e* apare o singură dată, iar *şi* de 10 ori), „*e* derept ce că bine ce-au făcut acest om" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186; *e* apare o singură dată în acest document, iar *şi* de 7 ori).

Conjuncţia *de* apare nu numai cu valoare subordonatoare, ci şi cu valoare coordonatoare copulativă în texte reprezentînd toate variantele literare: „Şi prinseră Pavelu *de*-lu trăgea afară din besearecă" (CV, $17^r/11$-12; în CPr. în pasajul corespunzător *de* este omis), „Dezlegaţi-l *de*-l aduceţi" (CT, $94^r/2$), „o luo piatra patriarhul cel mare *de* o desveace" (CS^1, 43/19), „alea(r)ge afară Domnul *de* va deşchide zgăul mini-sa" (PO, 221/26-28) etc.

Această întrebuinţare a lui *de* este curentă în toată perioada veche precum şi în vorbirea populară actuală.

9.2. Conjuncţia disjunctivă *au* (< lat. *aut*) apare în toate variantele literare, dar mai frecvent în textele din Banat-Hunedoara şi Ţara Românească: *au* (TS, $31^v/18$, $64^r/7$, de 7 ori; CPB, 30/19, 90/45, 432/4-5, 5 ocurenţe; CT, $12^v/6$, $16^v/19$, de 63 de ori, PO, 19/21, 58/13, de 34 de ori; Prav. 1581, $268^r/7$, o singură dată; FT, $1^v/10$, o dată; MI, $175^v/6$, o dată, CTd,

52^{r}/11-12, 57^{v}/10, de 2 ori; CN, 20^{r}, în partea cu *Alexandria*, o singură dată; PH, 4^{v}/19, 20, 21, 42^{v}/8; 5 ocurențe; CS^{1}, I b, 7^{v}/10; IV, 20^{v}/2, V, 40^{r}/9, 43^{r}/3, în total 5 ocurențe) etc.

În textele rotacizente din secolul al XVI-lea (PS, PV, CV) precum și în unele texte coresiene (CP, CP^{1}, CP^{1}, CL, CCat) conjuncția *au* nu apare, generală fiind *sau*, mai frecventă în toate textele încă din secolul al XVI-lea. Astfel, în PS *sau* apare de 14 ori, în CV, de 27 ori, în CT de 120 de ori. În CPB *sau* apare de 62 ori (CPB, 30/16, 19, 262/12, 13 etc.); în PH de 18 ori, în PO de 38 de ori, în CC^{2} de 325 ori, în Prav. 1581, de 53 de ori, în TS de 58 de ori, în CP, CP^{1}, CP^{2} de 19 ori. Aceste date sînt concludente pentru concurența dintre cele două conjucții în secolul al XVI-lea.

Pe de altă parte, la această concurență participă, cînd disjuncția era dublă sau multiplă, și *oare... oare* (< lat. **volet*) (CC^{2}, 65, 69, 77, CCAT, 2^{r}/4, CTD, 116^{v}/4-5, CS^{1}), „*oare* cărtulariu va fi, *oare* va fi *vlădicu*, *oare* va fi preutu, *oare* diac... acela să fie blăstămat de Domnul nostru din ceriu și de 318 de oteți" (CS^{1}, Ib, 9^{v}/8-14), înregistrată mai rar și numai de textele din Țara Românească și Transilvania centrală și de nord-vest, precum și *vare... vare* (CC^{2}, 336, 603; CTd, 101^{v}/3, 4-6, 6, 109^{v}/2, 3-4) „*vare* aur *vare* argint" (CPB, 449/9), pentru care există puține atestări și *veri... veri* (< lat. *velis*) (CC^{2}, 75, CPr, 357/15), numai în textele coresiene.

Pentru exprimarea unei alternative apare și *seva... seva* (< se + *volet* > *se* **voare* > *se va*): „supunreți-vă amu a toată zidire de omu dereptu Domnul *seva* lui împăratu, că preadespunre, *seva* giudeațelor" (CV, 37^{r}/13-14, 37^{v}/1-3), *seva* introduce și propoziții concesive (cf. *Sintaxa*). Uneori se folosește în aceeași frază un cumul de conjuncții disjunctive exprimînd mai multe alternative contrare cu ajutorul lui *oare* și *săvai*: „cîți cu voia și cu puterea sa iubesc pre Dumnedzău pentru viiața sa și pentru mîntuirea *sa, oare* credincioși sînt, *oare* necredincioși, *oare* direpți, *oare* nedirepți, *oare* direpți, *oare* nedirepți, *oare* creștini, *oare* necreștini, *oare* păcătoși, *oare* nepăcătoși, *săvai* călugări, *săvai* mireni, *săvai* înțelepți, *săvai* proști, *săvai* bolnavi, *săvai* tineri, *săvai* bătrîni" (VL, 9^{r}).

Forma *ori*, impusă în limba literară modernă, nu am găsit-o atestată în textele literare, ci numai în documente: „*ori* de nevoia, *ori* de bunivoia" (1594, Bozen, DÎ, C, 82^{r}/4).

În documentele oficiale și particulare *au* este frecvent: „mai scăzut-au *au* mai adaus-au" (1599, Transilvania, DÎ, 114), „sta-vor *au* merge-vor" (1600, Transilvania, DÎ, 127, act diplomatic), „avea-vrem vro pagubă *au* ba ?" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174), „să ne dați a ști *au* de rău *au* de bine" (1593, Săliște, jud. Maramureș, DÎ, 204), „*au* să aibu a dea țiganul, *au* să aibu a are 15 galbeni" (1634, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 440). Însă *sau* este mult mai frecvent în tot felul de documente, *ori* apare într-un singur document în cursul secolului al XVI-lea: „*ori* de nevoia, *ori* de bunăvoia" (1594, Bozen, DÎ, 190), *oare*, *vare* și *veri* nu apar în documentele din secolul al XVI-lea.

9.3. Conjuncțiile adversative *dar* și *dară*, *iar* (< *iară*) apar în special cu formele *dară* (< de + iară: CPB, 200/10, 427/14) și *iară* (CPB, 121/15, 143/6, 15 ocurențe, forma *iar* nu apare în acest text: PH[1], 22[v]/2, 6 ocurențe; *iar* (PH[1], 7[v]/15, 8[v]/29, 5 ocurențe). *Ce (= ci)* nu prezintă particularități decît de formă neavînd în multe graiuri pe *e* închis la *e*. Ea apare în special cu forma *ce* (CPB, 6/15, 7/13; 98 ocurențe, forma *ci* apare extrem de rar (cf. Densusianu, HLR, 284).

În schimb, menționăm prezența construcțiilor disjunctive *seva... seva, „ori... ori"* (CV, 74[v]/1-2) cu varianta *săva(i)... săva(i)* (PO, 216[v]318-19, CS[1], 53[v]/18-19; Prav. 1581 217[r]/9-10) în textele nordice și în cele din Banat-Hunedoara.

9.4. Pentru coordonarea *conclusivă* se folosesc *amu* „deci, în consecință": „Îmblămu *amu* să vedemu !" (CS[1], IV, 31[r]/7), *derept însă* „deci, prin urmare" (PO, 8/13-14, 44/9-10, 192/24 în total 37 de ocurențe), *derept acea* „deci" (PO, 18/5, 34/5, 36/12, 41/9, 43/12; în total peste 200 de ocurențe), *deaci* și *deci* care sînt încă în curs de gramaticalizare cu valoare concluzivă, avînd încă ceva din valoarea lor locală (*de aici*): *deci* (PO, 252/11, CPB, 28/7, 66/13, 112/1, 151/8, 153/15, 348/13; CS[1], I a, 1[r]/15, IV, 24[r]/11, V, 53[v]/13), *de ce* (CPB, 26/15-16, 253/11; CS[1], XV, 118[r]/2).

Documentele particulare atestă și ele trecerea de la valoarea locală a lui *deaci* la cea concluzivă: „*Dici* l-am făcut cu multă trudă și osteneală" (1573, M-rea Bistrița – jud. Vâlcea, DÎ, 98), „*Deci* vom căuta leage cum va fi mai bine" (1600, Bălgrad, DÎ, 208).

9.5. Conjuncțiile subordonatoare specifice vor fi tratate la capitolul *Sintaxa frazei*. Aici menționăm numai cîteva cazuri caracteristice pentru epoca cercetată:

- *alegînd să* „în afară să" (VL, 32[v]),

- *ca* „fiindcă, deoarece" (traducînd sl. *jako*): „Și *ca* nu vădzuiu de slava lumiriei aceei, de mînră prinseră-mă ceia ce era cu menre" (CV, 26[v]/2-5). Are și sensul de „precum": „fie lui *ca* va grăi așa" (CS[1], IX, 80[v]/15-16);

- *deca* „cînd": „Și *deca* se sfîrșiră aceastea, dzise lu Pavelu Duhul" (CV, 4[r]/3-5), „pentru că" („*deca* audzimu aceastea, rrugămu-na noi și ceia de spre lacu se nu iasă întru Ierusalim" (CV, 14[r]/10-13). De la valorile temporale și cauzale, se trece ușor la acea condițională: „Și deca întrebarea fu: amu ce scrie, viteaște-mi pare trimițînd fuglulu e nu ce sîntu sprensu a semna" (CV, 36[r]/13-14, 37[r]/1-2). La început *dacă* avea o slabă valoare condițională, valoarea ei principală fiind cea temporală și cea secundară cea cauzală, dar treptat această conjuncție se apropie din ce în ce mai mult de prototipul condițional, care era conjuncția *să* (< lat. *sīc* „dacă"), reușind să-o izoleze pe aceasta din ce în ce mai mult spre sfîrșitul perioadei cercetate, făcîndu-o încompatibil cu indicativul și condiționalul. *Să* „dacă" era compatibil

în această epocă şi cu aceste două moduri exprimînd condiţia: „*se* întrebări *sîntu*... voi vedeţi înşivă" (CV, 1^{r}/3-6);

- *că ce* „căci, fiindcă". Este foarte des folosită în limba veche cu sensul lui *căci* din limba română contemporană, dar în interogative sau exclamative are şi sensul „de ce ?": „*Căce* porînci voao Domnedzeu să nu mîncaţi de tot lemnul raiului ?" (PO, 18/12-14), „O, *căce* n-am miluit mişeii ! O, *căce* nu ne-am pocăit... " (CS^{1}, 43^{v}/3-4);

- *căce că* „fiindcă, întrucît": „Şi blagoslovi a şapte dzi şi sfinţi ea, *căce că* în aceia era odihnit de toate lucrurile sale" (PO, 15/20-22).

- *derept ce* „deoarece", „fiindcă": „şi trecumu în chipru *derept ce* era vîntul într-aleanul" (CV, 42^{v}/1-3);

- *derept că ce* (cu acelaşi sens cauzal) (CC^{2}, 5, 9, 13, 16, 17, 33, 172 etc.);

- *după căce* „că, căci": „în toate chipurile cheamă-se, *după căce*, în multe chipuri lucrează" (CC^{2}, 182);

- *pentru căce* „pentru că": „ceia ce vor fi de-a-stînga, *pentru căce* nu vor avea lucruri bune, lepădaţi fi-vor în adîncul focului" (CC^{2}, 119, 548, ap. Densusianu, HLR, 288);

- *cum* „că" (în completive): „I pak dau ştire domnie tale za lucrul turcilor *cum* am auzit eu că împăratul au ieşit den Sofiia" (1521, Cîmpulung, DÎ, 95), „să să ştie *cum* au dat bistriceanii lui Calmadi căpitanul şaptezeci şi şase de bucăţi de caragiu" (1600, Transilvania, DÎ, 134). *Cum* are şi valoare de „ca să" cînd introduce completive directe care au ca nucleu un verb la conjunctiv: „iaca, nu îngăduiaşte Domnul *cum să rodesc*" (PO, 52/1-2). Din această posibilitate de a introduce completive directe derivă şi posibilitatea lui *cum* de a întroduce finale cu conjunctivul: „Şi tu ia de toate bucatele la tine ce se mănîncă şi veri strînge la tine *cum* să fie ţie mînacer şi lor acolo" (PO, 29/8-10);

- *cît* „încît" se foloseşte în toată perioada pentru a introduce consecutive: „şi grindine şi foc mestecat aseminilea se lăsă gios şi atîta de era mare, *cît* mainte de-acea nicecînd nu se ivise în tot pămîntul Eghipetului" (PO, 297/20-23).

9.6. În documentele din secolul al XVI-lea sînt înregistrate următoarele conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale: *au, ca (să), că, aşa că, derep(t) ce că, după că, măcar că, pentru că, pentru ce că, căce, căci, căci că, pentru căci, derept ce că, numai că, ce* „ce" şi *ci, ce şi, cu cît, cum, cum să, deca* şi *dacă, de, de să, măcar numai de, deci, derept însă, e* „şi", *i* „şi", *iar(ă), măcar numai de, necum, necum să, fără ce, nici* (şi *nice*), *ori, pentru să, pînă, să* „dacă", *cum să, numai să, să nu cumva să, sau, şi, şi cu, şi împreună cu*. Spre deosebire de conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale din textele bisericeşti sau juridice traduse, care conţin multe elemente conjuncţionale dispărute sau neselectate de normele limbii literare moderne,

majoritatea elementelor conjuncționale prezente în documentele din secolul al XVI-lea s-au conservat, iar multe au intrat în normele limbii literare. Fac excepție *e* „și", *să* „dacă", formațiile cu *derept (derept că ce, derept ce că), de să, că ce, pentru ce că.*

10. INTERJECȚIA

10.1. Contestată de multă vreme de unii cercetători ca parte de vorbire, interjecția prezintă în limba veche o serie de particularități demne de relevat[221]. Deși numărul interjecțiilor și al onomatopeelor trebuie să fi fost în limba veche destul de mare, textele nu atestă decît o parte din acestea. Din punctul de vedere al proveniență, unele erau de origine autohtonă (*ah, di, o, of, vai*; cf. Gh. Ivănescu, *Elemente traco-dace păstrate în limba română*, în AnL, XXIX, 1983-1984, p. 5-9), altele moștenite din latina populară, altele de origine greacă, slavă sau maghiară, iar altele apărute spontan pe terenul limbii române sau fiind calcuri după latină, slavonă, greacă sau ebraică (în textele religioase).

10.1.1. Iată interjecțiile cele mai semnificative înregistrate în textele literare și neliterare din perioada studiată:

- *adică* (cu varantele *adecă* și *adăcă*), „iată", „uite", „voilà". Cuvînt cu origine controversată (după DA, de origine necunoscută, după Philippide, *Principii de istoria limbii*, p. 7, din *id est quort* sau *ad id quod*, ultima etimologie e preluată și de Scriban (DLR), după Procopovici, Dacor. X, 79 din *adest eccum*, după Ciorănescu din lat. *ădaeque* „deopotrivă, la fel"). Cu valoare primară de adverb, folosirea interjecțională a lui *adică* este deosebit de frecventă în textele literare și neliterare din epoca cercetată. De exemplu, în CPB *adecă* cu valoare de interjecție apare cu 21 de ocurențe (CPB, 8/7, 48/10, 88/10 etc.) în PH cu 21 de ocurențe, iar în documentele de vînzare-cumpărare această interjecție deschide, de obicei, textul documentului: „și acmu *adecă* (= iată), rădicu capu mieu" (PH[1], 21[v]/71, DÎ, 154), „*Adăcă* eu, Marin ot Boldești" (1582, jud. Dâmbovița, DÎ, 100), „*Adecă*, eu Tudora" (1586, Drăguşeni-Iași, DÎ, 158, 159), *adică* eu Gheorghie Turcul (1628, Țara Românească, DRH, XXII, 170). *Adică* este în plină concurență cu *iată* (*iacă*, vezi *iată*).

- *Adevăr(u)* cu valoare de interjecție reprezintă traducerea în română a gr. ἀμήν (< ebr. āmen vb. āman „a întări", „a pecetlui", „așa să fie" („so soll es sein"; cf. V. Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a cincea din Biblia de la București* (1688), p. 30), direct sau prin slavonul *budi*). Această interjecție apare în concurență cu rivala ei *amin*, aceasta din urmă reușind să o elimine treptat pe măsură ce se înaintează în timp: „adunară-se, *adevăru*, întru cetatea

[221] Cf. Densusianu, HLR, II, p. 290.

aceasta" (CPB, 42/18), „şi acmu şi pururea în veciia veacului, *adevăr* !" (CS[1], IV, 37[r]/3; cf. şi CS[1], III, 15[v]/3, V, 48[r]/7, VII, 67[v]/9). Acestaă interjecţie e frecventă şi în documente, „şi să fiţi dumile-voastre sănătoşi, adevăr" (1593-1597, Suceava, DÎ, 188), „şi să hii sănătos dumneata de la Dumnedzău, *adevăr*" (1600, Bălgrad, DÎ, 208), „şi să te veseleşti de la Dumnedzeu, *adevăru*" (1600, Suceava, Dî, 202), „*Adevăr*, făcut-au tocmeală" (1600, Transilvania, DÎ, 126).

De obicei, interjecţia *adevăr* apare în ultima propoziţie sau frază din documentele oficiale sau particulare, întărind sau pecetluind valoarea celor spuse în document. În cazuri rare ea apare şi în cuprinsul documentului avînd aceeaşi valoare de „întărit, pecetluit": „*Adevăr*, făcut-am tocmeală" (1600, Transilvania, DÎ, 126).

- *Amin* concurează în toate variantele literare pe *adevăr*, reuşind să-i limiteze circulaţia şi înlocuindu-l în cele din urmă: *amin* (CPB, 349/10, 372/6, 378/4, 444/3; PO, 1/12, 9/20, 10/28; CV, 80[v]/2, 82[v]/10, 83[r]/6; CS[1], V, 57[r]/2, VI, 63[r]/9, VIII, 76[r]/14, XI, 92[r]/8, 96[v]/6, XII, 103[v]/10, 104[r]/17, XV, 122[r]/13, 122[v]/14). Intejecţia este prezentă şi în documente ca formulă de încheiere a documentului avînd semnificaţia de „întărit", „pecetluit" „Dumnezeu pre mijloc de noi. *Amin*" (1597-1600, jud. Prahova, DÎ, 109), „Aceeaş ţi grăiescu, într-alt chip să nu fie... *Amin*" (1600, Transilvania, o scrisoare de poruncă a lui Mihai Viteazul, DÎ, 138), „Să dea Dumnedzău să fiţi dumneavoastră sănătoşi în bucurie şi cu paci bune. *Amin*" (1595, Suceava, DÎ, 196).

- *Amar* „vai" este un calc după interjecţia slavă *gore* „wehc"; apare atestată în MI, PH şi în cronica lui Moxa: „Ce se stinseră curînd, o *amar* ! că se sfădiră adins-eişi" (*Cronica universală*, ediţie critică de Gh. Mihăilă, Bucureşti, 1980, pă. 139, 265; ap. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 17, 30); „o, *amar*, celui om" (MI, 179[v]/13, 16; 16 ocurenţe).

- „*E(ee) !*" „eh, voilă". Această interjecţie apare foarte rar. Dispunem de trei ocurenţe: „zise: *ee !*" (CPB, 48/4), „El dzise ! *Ee !*" (CV, 22[v]/13-14, *Ee* (CV, 67[v]/3). Textul este neclar, este posibil ca *ee* să nu fie interjecţie, ci adverbul de afirmaţie *ei* cu sensul de „da" (afirmaţia cu *da* nu este încă atestată).

- *Ia* „iată, ei bine", „eh bien !" (serveşte pentru a atrage atenţia). Această interjecţie e rară în textele literare şi lipseşte din documente: „*ia !* ascultaţi ! mene" (CPB, 64/6), „*Ia*, ne înţeleageţi limbi şi vă plecaţi" (*Molitvenic*, ante, 1633, GCR, I, 85). Este o creaţie spontană, dar în textele traduse din slavă poate fi şi o reproducere a sl. *ja* „aşa". După Philippide (DR, II, 717) este o reducere de la *iaca*. Echivalentele din sardă (*ea* „iată") şi din albaneză (*ja* „iată") arată că această interjecţie nu poate fi pusă exclusiv pe seama influenţei slave (cum credea Cihac, II, 145) sau exclusiv pe seama influenţei slave (cum credea G. Pascu, II, 95).

- *Iacă* (cu varianta *iaca*) cu acelaşi sens ca şi *ia*, provine probabil din lat. *ecce* ca şi it. *ecco*, cum crede Fr. Diez, I, 161 sau din lat *eccam* (cum cred Philippide, *op. cit.*, 92, Iordan, Dift. 49 sau W. Meyer-Lübke, REW, 2822).

Se întîlneşte relativ rar mai ales în texte reprezentînd graiurile nordice şi cele din Banat-Hunedoara: „*iaca* am dat voao toată iarba" (PO, Bitia, 1.29, 37.13).

- *Iată*, cu acelaşi sens cu cele două de mai sus, provine, după Ciorănescun (DER „ia") din reducerea lui *ia uite* (cf. formele populare *ioite, iote, ietă*) (după DAR, Candrea şi Scriban din sl. *eto*, bg. *jato*, cf. alb. *jatê*, cf. Procopovici, *Dacorom.*, X, p. 72-79). Prezenţa unui corespondent în albaneză ne poate duce la concluzia că *iată* este probabil de origine traco-dacă. În textele traduse din greacă prin intermediare slave poate fi un echivalent al greceşte *idou* „voici", „voilà". *Iată* este un concurent puternic al lui *adecă* „iată" (discutat mai sus), atît în textele literare, cît şi în cele neliterare (documente, însemnări): *iată* (CPB, 53/9, 54/8, 91/3, 95/5, 136/9, 140/18 etc.; 8 atestări; CT, 3^{v}/20, PH^{1}, 4^{v}/23, 24, 43^{v}/16, 45^{v}/5, în total 18 ocurenţe), *etă* (CPB, 109/16); „şi *iată* acest om" (1600, Transilvania, DÎ, 120), *iată* jupîneasa Tămăşoaie (1570-1571, Galata, DÎ, 153), *iată*, eu, egumenul (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 173).

Prin contaminarea lui *iacă* cu *iată*, a ieşit forma hibridă *iacătă* (CPB, 17/5, 112/13, 169/5; PO 127/12), care apoi a primit mai tîrziu mărci de persoană: *iacătă-mă, iacă(tă)-te, iacă(tă)-ne, iacătă-l, iacă(tă)-vă, iacătă-i* (şi chiar *iacătă-lăi*).

- *O* „vai", „vai !" (cu varianta *oi*), creaţie expresivă pe teritoriul limbii române, dar şi o reproducere a interjecţiei slave sau greceşti corespunzătoare în textele traduse, poate fi o reproducere a interjecţiei greceşti *o vae* care marchează admiraţia sau durerea (în textul slav „ropє ! ropє" „vai, vai"): „cădea-se amu, *o*, bărbaţi se ascultaţi mine" (CPB, 250/2, cf. şi 5/8, 136/1, 250/2, 272/20), „*o*, iudei" (CV, 1^{r}/1), „*O*, bărrbaţi" (CV, 44^{v}/12-13), „*O*, Doamnele, izbăveaşte sufletul mieu" (PH^{1}, 100^{v}/15), „*Oi*, Doamne, azi-s serbulu tău" (PH^{1}, 100^{r}/15), „*O*, Doamne, mai scoate, *o*, Doamne, mai ajută" (PH^{1}, 101^{v}/24, 24), „*o !*" (CS^{1}, III, 15^{r}/6, IV, 19^{r}/8, 29^{r}/1; în total 64 de ocurenţe în CS^{1}).

10.1.2. În documentele particulare *o* este alături (întărit) de *vai*: „*o, vai,* de noi, mare rău iaste" (1599, Transilvania, DÎ, 112), „*o, vai* de noi, cine ne va scoate den mîna acestui tiran" (ibid., 112).

- *Vai*, creaţie expresivă exprimînd durerea sau suferinţa, probabil foarte veche: din fondul autohton (Ivănescu, *op. cit.*, p. 7) sau din lat. *vae* (REW, 9126). În textele traduse poate fi şi o reproducere a ebraicului *waz* prin greacă şi sl. *vaj*: „*Vai* de mie, ca venrirea mea delungă-se" (PH^{1}, 109^{v}/25), „*vai* de ei" (CPB, 385/3), „*vai* de cela om" (CPB, 440/19), *vai* de voi (CT, 38^{r}/1, 385/3), *vai(de)* este întîlnit în CS^{1} (V, 39^{v}/1, 56^{v}/14 în total 15 ocurenţe) în tipăriturile lui Coresi (CC^{1}, CC^{2}, CPr, CP) în psaltirile

rotacizante şi în CTd.

În documentele particulare apare rar: „*O, vai de noi*" (1595, Târgovişte, DÎ, 112).

- *Zău* (şi *dzău*) < lat. *deus*, „jur pe dumnezeu" apare şi ca interjecţie nu numai ca substantiv în unele texte bisericeşti: „Bine-i, *zău*, Domnul cu voi" (PO, *ibid.* 10.10), „*Dzău*, nebuneaşte ai făcut" (PO, 106/28), „*Dzău*, rău aţi făcut" (PO, 155/21).

Expresia *pre (d)zeu*, „per deum" care reproduce lat. *per deum* se întîlneşte în cîteve texte nordice şi sudice: *pre dzeu* (CV, 19^{r}/4-5, CS^{1}, CS^{1}, I b, 2^{r}/3, 6, 3^{r}/15, 7^{r}/11, XIV, 113/16, 228/18), *pre zeu* (CPr, 63/15). Ea dispare după 1630 din texte.

10.1.3. Interjecţia de origine turcească *haide* (*hai*), prezentă şi în neogreacă, albaneză, bulgară şi sîrbă, nu este încă atestată, în locul ei folosindu-se imperativele de tipul *pas, bleţi, blemaţi*, iar în Ardeal şi Banat, interjecţia *ni* (< mag.) şi *vă* (PO, 183/6, 187/11, 190/23, 24, 191/21).

10.1.4. Interjecţia *iane* (*iani*) (< *ia* + *ne*) „iată", iar înaintea unui subjonctiv sau imperativ „hai", este atestată atît în textele nordice, cît şi în cele sudice din secolul al XVI-lea, dar îşi restrînge treptat întrebuinţarea după 1600 la unele texte nordice: „*iane* (CV, 20^{v}/12; în CPr, în pasajul corespunzător nu apare; CC^{2}, 315, 364, 407, 407), *iani* (CS^{1}, XII, 100^{r}/11, XIV, 113^{r}/5, 8; CTd, 110^{v}/1), *iani* (CTd, 102^{r}/2, 16).

Forma *ian* care există astăzi în vorbire populară nu este încă atestată.

10.1.5. În unele texte nordice şi din zona Banat-Hunedoara apare interjecţia *ni* (< magh. *ni*) „ei, hai": PO, 40/21, 24, 41/7, 63/20, 101/10; FT, 3^{v}/20, 4^{v}/10, CTd, 73^{r}/5, 75^{r}/11, CS^{1}, V, 39^{v}/4, 40^{v}/5). Prezenţa ei, foarte rară, la Coresi (în CC^{1}, 441) se poate explica prin folosirea unor originale din regiunile nord-vest ardelene sau din Banat-Hunedoara. În documentele din secolul al XVI-lea din DÎ apar numai cinci interjecţii: *adecă, adevăr, amin, iată* şi *vai*. Acest lucru nu înseamnă că nu erau mult mai multe interjecţii în limba vorbită din acel secol: prezenţa lor în textele documentelor nu era cerută de conţinutul narativ al acestora.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL AL II-LEA

II. SINTAXA LIMBII ROMÂNE DINTRE 1521-1640

0. Asemenea formelor, structurile sintactice sînt supuse aceloraşi două tendinţe: tendinţa de simplificare, de reducere a contrastelor în sistem şi în structură, legată de tendinţa generală de economie, şi tendinţa de elaborare[1], de clarificare a expresiei, de redare mai nuanţată a unei idei sau a unui ansamblu de idei. De cele mai multe ori, cele două tendinţe sînt concomitente, participînd la dezvoltarea aceleiaşi structuri sintactice. Pe de altă parte, relaţia strînsă dintre ele este evidentă atunci cînd simplificarea din anumite structuri este urmată de elaborarea sau de complicarea, uneori redundantă, a altor structuri. Acţiunea acestor tendinţe interne este uneori însoţită de acţiunea factorilor externi, căci în sintaxă împrumuturile se fac mai uşor decît în morfologie, iar existenţa unor modele străine (slave, latine, greceşti, maghiare) în epoca cercetată sau a unor autori sau copişti bilingvi ori poligloţi complică situaţia. De aceea, în analiza fenomenelor sintactice am căutat să întrevedem ce se datorează factorilor interni şi ce aparţine factorilor externi.

SINTAXA PROPOZIŢIEI

Sintaxa propoziţiei prezintă în textele literare dintre 1521-1640 o serie de particularităţi datorate simplificării, elaborării şi eliberării de unele modele sintactice străine în textele traduse.

II.1. SUBIECTUL

1.1. Subiectul se exprimă, ca şi în limba actuală, prin substantive în nominativ, numerale sau deictice (anaforice) pronominale tot în nominativ (care ocupă poziţia de prototip), prin verb la infinitiv, precum şi prin alte clase

[1] Vezi Elizabeth Closs Traugott, *Zu einer Grammatik des syntaktischen Wandels*, în *Sprachwandel. Reader zur diachronischen Sprachwissenschaft*, Berlin - New York 1975 p. 285-287.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

morfologice (adjectiv, adverb, participiu, interjecție) cu condiția ca acestea să fie nominalizate. Acestea din urmă ocupă o poziție mai periferică față de substantiv, pronume sau numeral, care sînt prototipice din punctul de vedere al semanticii cognitive: „că *împăratul* au ieşit den Sofiia" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „să ştii *domniia ta*" (ib., 95), „să fie *amîndoao* una" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128).

Iată şi alte atestări din texte literare şi documente particulare cu funcția de subiect ale diferitelor părți de vorbire:

1. *substantiv comun articulat în nominativ*: „*împăratul* au ieşit den Sofiia" (1521, Câmpulung – jud. Argeş, DÎ, 95), „*Miiaşul* amu lăsă giurele" (CV, 27^{r}/4-5).

2. *substantiv propriu*: „Atunce dzise *Pavelu* cătră elu" (CV, 23^{v}/8-9), „au cumpărat *Stănilă* vornicu" (1576, Bolboşi – jud. Gorj, DÎ, 98).

3. *pronume în nominativ*: „*eu* intru limbi deparrte trimițu-te" (CV, 22^{r}/1-2), „*Eu* spui domnietale, iară *domniia-ta* eşti înțelept" (1521, Câmpulung – jud. Argeş, DÎ, 95).

4. *numeral în nominativ*: „rămas-a se-mi da *7500 tal* argint" (1590-1591, Moldova, însemnare, DÎ, 168), „*Ai treii* sînt ceia ce fără mîndrie iau giugul smereniei" (VL, 14^{v}), „*Cei dintîiu* sînt ceia ce... vin şi fac de lucrure bune" (VL, 14^{v}).

5. *verb la infinitiv*: „se cuvine *a sci* de rîndu acestu lucru" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 205), „nu va lipsi *a munci* nece *a se face* oameni" (CS^{I}, V, 48^{v}/7-8).

6. *verb la gerunziu* (în primele texte traduse din slavonă, prin calchierea unor construcții cu participiul prezent din originalul slavon: „Viteaşte mi se pare *tremițîndu* fuglulu" (CV, 36^{v}/14-37^{r}/1; în modelul slavon verbul este la participiul prezent *posilaoștu*, ap. Mariana Costinescu, CV, 156) vezi mai jos 2).

7. *nominalizări* ale altor părți de vorbire (care nu pot îndeplini funcția de subiect dacă nu sînt substantivate): „*Scumpul* iaste un călcătoriu învățăturei lui Hristos" (VL, 150^{r}), „Şi *preasfînta* se rugă lu Dumnedzău" (CS^{I}, 25^{r}/7), „*Ascultarea* iaste o moarte de bună voie" (VL, 31^{r}), „*Aducerea amente* a morței întru ceia ce petrec în săbor naşte durere" (VL, 87^{r}), „*Plînsul* iaste o îndemnare şi strămurare de aur sufletului" (VL, 92^{r}), „*Vinovații* sînt anume Bădilici den Mândra şi Stoica" (1587, Braşov, DÎ, 95).

De regulă, nominalele cu funcția de subiect stăteau în nominativ şi erau articulate cu articol hotărît sau nehotărît: „*împăratul* au ieşit den Sofiia" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „au venit *un om* de la Nicopole" (ib., 95).

Generalizarea articolului la substantivele comune cu funcția de subiect era aproape practic încheiată încă din primele texte româneşti cînd substantivele erau la singular. Rareori, mai ales cînd substantivele erau nume de materii sau abstracte, substantivul subiect era nearticulat: „este şi *fier*" (1600, Transilvania, DÎ, 129), „şi *sînge* s-au vărsat" (1599, Târgovişte, DÎ, 112),

„şi *pară de foc* ieşiia din rostul lor" (CS[1], IV, 27[r]/13), şi „*frică* mare fu" (CS[1], XI, 96[v]/8), „era *ploaie şi vînt*" (CV, 48[v]/1).

De asemenea, în traducerile din limba slavonă, în care nu există articol, se întîlnesc substantive nearticulate cu funcţie de subiect, explicabile prin servilismul traducătorului faţă de textul original (în slavă articolul nu există): „*Piatră* ce nu o socotiră ziditorii, *aceasta* fu în capul unghiului" (CV, 73[v]/4-5 în sl. „*Kameni* ego že nebrěgošo dziž(d) oštei su by(st) vŭ galvo eglu" (33[v]/13-14; *apud* Mariana Costinescu CV, 156; remarcăm aici reluarea subiectului, o trăsătură a limbii vechi) vezi mai jos 3).

Nearticularea apare şi în structuri cu negaţie, în special după *nu* şi *nici*: „Acolo nu va fi *veacu,* nece *anu*, nece *vreme*, nece *ceas*, nece *dzi*, nece *noapte*" (CS[1], V, 48[r]/8-10), „nice va liosi *ploaie*, nice *căldură* de soare" (ib., 48[r]/12-13), „nece va lipsi *vară*, nece *toamnă*, nece *iarnă* rece, nece *primăvară*, ce numai *lumină* şi *dulceaţă*" (ib., 48[r]/8-11) etc.

De asemenea, nearticularea apare în construcţii în curs de fixare (*mi-e frică, foame, sete*): „li-e *milă*" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 113) etc. Cînd substantivul cu funcţie de subiect era la plural, cazurile de nearticulare a acestuia erau, ca şi în limba actuală mai dese, deşi tendinţa de articulare era foarte puternică: „Nu va lipsi a munci, nece a se face *oameni*" (CS[1], V, 48[r]/7-8), „unde să muncesc fără de număr *noroade* de păcătoşi" (CS[1], IV, 28[v]/4-6).

Nearticularea nominalelor apărea şi la numele proprii incompatibile cu determinarea sau care denumeau funcţii sau demnităţi: „*Vodă* foarte m-au pripit tare" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 119), „Ce au cerşutu *Mihai Voievod* de la împăratul" (1600, Transilvania, DĂ, 127), „şi dzise *Arhanghel* către sfînta Marla" (CS[1], IV, 30[r]/12).

În spatele subiectului se aflau din punctul de vedere al gramaticii cazului diferite roluri semantice:

a) *Agentul*: „Io *Mihail* voievoda dat-am *eu* cărţile ale loru dă moşiia" (1599-1600, Bălgrad, DÎ, 117), „Atunce *Pavelu* luo bărbăţii" (CV, 16[r]/13-14), „m-au prins *neşte saşi*" (1600, Bistriţa, DÎ, 206), „*Dracii* ne nevoiesc pre noi să greşim" (VL, 40[v]).

b) *Obiectivul* (în construcţii cu diateza pasivă sau cu reflexivul *pasiv*): „*Tabla* de galbeni de la Cluj iaste vîndută lu Muratoş Ianăş" (1599, Transilvania, DÎ, 114), „*Baia* de aur de la Zlatna se vinde preste an talere 12 000" (ib., 114), „*acela* să fie blăstămat de 318 otci" (1600, Bălgrad, DÎ, 138). Aducerea obiectului în postura de subiect, tematizarea lui, focalizarea lui este făcută pentru reliefarea importanţei obiectului şi lăsarea pe planul secund a subiectului logic, devenit în structura de suprafaţă complement de agent.

c) *Instrumentalul*: „*Leamnele* şi *pietrile* să putrezească" (1594, Rîmnic, jud. Vîlcea, DÎ, 103).

Instrumentalul poate deveni subiect, potrivit „gramaticii cazului" cînd nu este exprimat agentul: „Ion sparge geamul cu piatra/Piatra *sparge* geamul". Cînd lipseşte şi instrumentalul enunţul devine: „Geamul se sparge".

d) *Tema*: „să li se facă *dires*" (1597, Suceava, DÎ, 200).

e) *Experimentatorul*: „să ştii domniia ta că are frică mare şi *Băsărab* de acel lotru" (1521, Câmpulung, DÎ, 95).

f) *Locativul*: „estu *loc* să rămîie la fiiul domneatale" (1600, Transilvania, DÎ, 129).

g) *Beneficiarul*: „Iar *Arbănaşul* să fie volnic cu scrisoarea noastră să stăpînească moşiia în pace" (1595-1596, Glodeni – jud. Dîmboviţa, DÎ, 105), „Fiind cumpărată această sfîntă psaltire şi dată pomeană becearecei den Gălaţi de un vornic anume Radu" (1570-1571, Galaţi, DÎ, 153).

h) *Pacientul, Forţa, Cauza, Stimulul* sau *Ţinta*: „ivi-se un nor din ceriu şi ieşi *un vihor* mare din nor şi luo o piatră mare foarte în el şi o purta *vîntul* ca o frundză" (CS[1], XI, 92[r]/10-13).

i) *Posesorul*: „Aceasta moşie vîndut-am *noi* de bunăvoie noastră" (1595-1596, Glodeni, jud. Dâmboviţa, DÎ, 106) etc.

Dintre acestea *Agentul* este cel mai prototipic, căci el nu pierde poziţia de subiect decît în construcţii pasive sau impersonale (cf. GLR, II, 2005, 317), trecînd într-o poziţie sintactică prepoziţională sau dispărînd complet.

Alte roluri, în special *Tema, Pacientul, Experimentatorul, Locativul* sînt mai instabile, mai depărtate de prototip şi de aceea ele pot apărea în variaţie liberă cu alte roluri (de exemplu *subiect-Experimentator/Temă*: „şi Băsărab are frică mare de acel lotru"/şi „lui Băsărab îi e frică mare de acel lotru" etc.).

În afară de rolul de *Agent* care este prototipic pentru subiectul verbelor tranzitive, toate celelalte roluri se întîlnesc şi la complementele direct şi indirect (cf. GLR, II, 2005, p. 316). De aceea, ţinînd seama de raportul său cu nucleul propoziţiei care este verbul, subiectul este „un complement", dar un „complement special", un complement privilegiat al verbului, fiind singurul complement legat de verb prin restricţii bilaterale. Subiectul este inductor el însuşi de restricţii formal-sintactice (acordul impus verbului predicat şi de restricţii sintactico-selecţionale (ib., 316) vezi mai jos acordul dintre subiect şi predicat).

Tema are, însă rolul pragmatic cel mai frecvent în poziţia de subiect.

În ceea ce priveşte *topica*, româna ca limbă neolatină, care moşteneşte topica latinei populare din secolul al IV-lea-al V-lea, este o limbă *S-V-O*, în comparaţie cu latina clasică şi latina populară de dinainte de secolul al IV-lea care avea *(S)-V-O* sau topică liberă. Pierderea desinenţelor nominale şi a unor desinenţe verbale din latina populară tîrzie determină o topica aproape fixă *S-V-O*.

Primele texte româneşti atestă subiectul în general pe primul loc, dar sînt unele cazuri cînd verbul este marcat sau focalizat, iar subiectul apare pe locul al II-lea.

Astfel, ca şi în limba actuală, subiectul era postpus verbului:

1) cînd intra în relaţie cu verbe sau expresii impersonale, sau construcţii care exprimă stări naturale stări fizice sau psihice (*E frig, cald,*

iarnă; mi-e frig, cald, etc.)

2) în propoziții interogative, exclamative sau imperative: „Ce e *evanghelia ?*" (CS[1], XII, 101[r]/14), „Ce e dară *credința*... ?" (ib., 101[v]/10-11) etc.

Cazurile în care subiectul se postpune atît verbului cît și obiectului direct sînt foarte rare, în situația în care complementul direct nu devenise și prepozițional, adică pînă la generalizarea lui *pre* ca morfem al obiectului direct pentru numele de persoane sau personalizate.

Dintre alte trăsături și tendințe caracteristice perioadei cercetate menționăm:

1. Aproape toate textele literare din perioada cercetată cunosc o folosire frecventă a subiectului exprimat prin infinitiv, ca urmare a faptului că înlocuirea acestuia prin construcții personale, în primul rînd prin conjunctiv, era încă în faza incipientă[2]. Din acest motiv, în contextele în care mai tîrziu va apărea o propoziție subiectivă generată de verbe și expresii verbale impersonale, în perioada 1521-1640 se întîlnește de obicei un infinitiv cu funcție de subiect: „Opu iaste tuturoru gata *a fi*" (CV, 69[r-v]), „*A* mi-o *lua* muiare nu mi se cade" (Prav. 1581, 257[r]), „se cade *a dezlega*" (PO, 137), „Cade-se duhovnicului *a părți*" (Prav. I, 7[v]) etc. Tendința de a înlocui infinitivul subiect cu o propoziție subiectivă al cărei nucleu este un verb la conjunctiv sau la indicativ este vizibilă în toate textele literare, dar ea este mai accentuată în textele provenind din Țara Românească și din sudul Transilvaniei.

2. Unele texte, fidele originalului slavon, prezintă uneori verbul la gerunziu cu funcție de subiect (în modelul slav verbul este la participiul prezent): „Vitește-mi pare *tremițîndu* fuglulu" (CV, 36[v]-37[r]; în modelul slavon part. *posilaoštu*)[3], „mai bunr-e amu binre *făcînd*" (CV, 78[r]; sl. *tvorěšte*). În textele mai puțin fidele originalului slavon, construcția este înlocuită cu o propoziție subiectivă: „ca *o vită* pare-mi *că nu e să-l tremětem legat*" (CPr., 125).

În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea gerunziul cu funcție de subiect nu mai este atestat, fapt explicabil prin tendința de înlăturare din textul românesc a construcțiilor și calcurilor slavone greoaie.

3. Cazurile de repetare sau de reluare a subiectului printr-un substitut sînt numeroase și caracterizează textele literare sau neliterare reprezentînd toate regiunile[4]: „Iară *popa*, de va avea săblazna..., *elu* să spěle pre trup" (Prav. 1581, 208[v]), „Cumu-s *ei* deprenși, *oaminii*" (Prav. 1581, 274[r]),

---

[2] Vezi în legătură cu acest fenomen, vezi C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în ALIL, XX, 1969, p. 72-114.

[3] Vezi Costinescu, CV, p. 156.

[4] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 389; Elena Carabulea, *Repetarea și reluarea subiectului în limba sec. al XVI-lea - al XVIII-lea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 106.

„Ce într-alt chip au născut *Hristos*, în mare curăţie, care *Hristos* besĕreca sa şi nărodul său încă curat şi sfînt *poftĕşte*" (PO, 8), „Iară *popa*, de va răbda fără preutească, *el* să fie popă" (Prav. I, 18r), „*Dumnedzeu*, *elu* au faptu ceriul şi pămîntul" (CS1, XV, 117r/11-12), „Acel *om*, anume Tănase de Câmpulungu, *elu* au mărsu de nevoie cu acel boiaren" (1595, Câmpulung, DÎ, 195). Fenomenul de repetare şi de reluare a subiectului nu este un calc după originale străine, ci un fenomen de sintaxă românească populară, fiind întîlnit în scrieri care reflectă în mare măsură limba vorbită a epocii (scrisori, acte, însemnări, prefeţe la traduceri)[5]: „*feciorul* Stoicăi, *el* n-au fost" (1612; BDR, 19), „*feciorii* lu Udrişte Pitariul, *ei* au vîndut" (1612; BDR, 19).

4. *Subiectul multiplu* se realizează prin coordonare copulativă prin *şi, cu, i* (< pl.), *nici, şi cu, împreună cu, dimpreună cu* sau prin coordonare disjunctivă cu *sau*: „Şi mărturie încă au fost den Bezdead *Neagoe Urdorea şi Stan Pălici i* Barbul *Milescu, popa Vlăduţ* ot Serbăneşti, *popa Radul* ot Tata, *Nan*, judele, *i* šnŭ *Minea şi* mulţi *oameni* buni şi bătrîni" (1592, jud. Dâmboviţa, DÎ, 102), „Adecă *eu* Drăgoiu *cu frate-miu şi cu nepoţii* miei, anume Radul i Dobre, dat-am zapisul la mîna Arbănaşului" (1595-1596, Glodeni – jud. Dâmboviţa, DÎ, 105), „*Eu*, Negruiţa, fata lu Filip al lu Vlad al Bangicăi, *denpreună cu barbatul* mieu (mărturisim)" (1579-1780, Oltenia, DÎ, 99).

De multe ori subiectul multiplu realizat cu elemente de relaţie *cu, împreună cu, dempreună cu* este mai departe de prototip, confundîndu-se cu poziţia *subiect* + *complement sociativ* (ca în ultimele exemple).

Deşi tendinţa de înlocuire a conjuncţiei de origine slavă *i* (< sl.) din componenţa subiectului multiplu prin conjuncţia românească *şi* este evidentă încă din secolul al XVI-lea, această conjuncţie rămîne frecventă şi în cursul secolului următor: „Marin Mustaţă, vătaful din Băbeni *i* popa Mirăul, protopopul, *i* Stan gineri-său, *i* Micul, *i* Preman, *i* Neagul Băzici, *i* Mîinea cel Bătrîn, *i* Pascul, *i* Neagul, *i* Grigorie, *i* Nistor din Răceşti, *i* Pătru Dragomir Blăptavul" (1630, Ţara Românească, DRH, XXIII, 269).

1.1.2. Subiectul neexprimat era în perioada cercetată, *inclus, subînţeles* şi *nedeterminat*, aşa cum este şi în limba română contemporană.

Subiectul inclus, dedus din desinenţele sau mărcile formale ale pers. I şi a II-a singular şi plural ale verbului predicativ sau al unui component al acestuia, este deosebit de frecvent într-o limbă flexionară aşa cum este româna: „I pak *dau ştire* domnietale za lucrul turcilor" (1521, Câmpulung – jud. Argeş, DÎ, 95), dar subiect exprimat „I pak *să ştii* domniia ta" (ib., 95).

Ca şi în latină, limbă flexionară prin excelelnţă, subiectul inclus este destul de frecvent în limba română, prezenţa pronumelui cu rol de subiect nefiind întotdeauna necesară (cum se întîmplă de exemplu, în franceză, unde desinenţele verbale nu sînt suficiente pentru a exprima persoana).

[5] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 389; Elena Carabulea, *op. cit.*, p 104.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Însă pronumele cu valorare de subiect apărea în emfază: „*eu*, împăratul, rog pe domniia ta" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 112), „*eu*, împăratul, zic" (ib., 112), „scriş *eu*, popa Ştefan" (1595, jud. Argeş, DÎ, 104), „scris-am oleacă *noi*" (1593-1597, Suceava, DÎ, 188).

Subiectul subînţeles: Cînd verbul predicativ sau un component al acestuia este la persoana a III-a singular sau plural, gramaticile vorbesc de subiect subînţeles. Şi acesta este foarte frecvent în tot felul de texte, în special în acte narative, căci naraţia se face de obicei în stilul indirect inerent persoanei a III-a: „*au văzut* cu ochii lui" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „şi *să tînguiia* şi grăiia" (CS[1], III, 15[r]/4-5).

Subiectul nedeterminat este în structura profundă fie *subiectul inclus* în cazul unei nedeterminări generale, cum este cea *gnomică* din proverbe sau zicători (*Ai* carte, *ai* parte), fie un *subiect subînţeles*, a cărei persoană nu poate fi identificată concret (*scrie* în cărţi, *bate* la uşă (cf. D. Irimia, GLR, 2008, 452-453). Structuri cu subiect nedeterminat se întîlnesc în perioada studiată mai ales în scrierile bisericeşti cu caracter moralizator: „Unii se hrănesc cu cuvîntul cela ce gice: cu răbdarea voastră *vă veţi* agonisi sufletele voastre. Alţii petrec cuvîntul ce gice: „*Preveghiaţi* şi vă *rugaţi*" (VL, 247[v]), „*Să aibi* în mentea ta şi *să*-ţi *aduci amente* pururea de cuvîntul cela ce dzice Hristos" (VL, 59[r]).

2. PREDICATUL

Predicatul este, ca şi în limba actuală *verbal* şi *nominal*.

Preferăm această distincţie dihotomică tradiţională celei trihotomice de *predicat semantic, predicat sintactic* şi *predicat al enunţării* din GLR, II, 2005, p. 238-262 (care nu mai ia în consideraţie distincţia dihotomică tradiţională predicat verbal/predicat nominal) şi celei dihotomice *predicat sintetic, predicat analitic*, făcute de I. Evseev, (*Semantica verbului*, Timişoara, 1979, p. 95) şi preluate, dezvoltate şi argumentate de D. Irimia (GLR; 2008, p. 429-438 şi nota 4 de la p. 596-597). Aceste distincţii sînt totuşi interesante, căci ele aduc elemente noi privind planul semantic şi pragmatic şi vom ţine seama de ele în clasificările noastre privind faptele din limba veche.

2.1.1. Predicatul verbal poate fi *sintetic*, dacă forma verbului predicativ (la un mod personal) era sintetică („Eu *spui* domnie tale" (1521, Câmpulung – jud. Argeş, DÎ, 95), sau *analitic*, dacă forma verbului predicativ la un mod personal era analitică („*au venit* un om de la Nicopole" (ib., 95), „unde *au fost* şedzînd Cudrea" (1577, Brăhăşeşti – jud. Galaţi, DÎ, 154).

Predicatele verbale exprimate prin *locuţiuni verbale* sau expresii verbale sînt considerate de noi *predicate analitice* căci multe proveneau din îmbinări perifrastice în curs de fixare sau de gramaticalizare în perioada

cercetată: „*dau ştire* domnie tale za lucrul turcilor" (1521, Câmpulung – jud. Argeş, DÎ, 95), „*e opu* a fi tărie" (CS[1], XV, 119[v]/13; din lat. *opus est*, expresie dispărută apoi), „toate pecetluituri *s-u ţinut în samă*" (1591-1592, Moldova, DÎ, 171).

Predicatul verbal sintetic se putea exprima şi printr-o interjecţie *deictică* (*iată, iacă, iacă-te*) sau imperativă (*ni* „hai", *pas*): „*iaca* pre ei" (PO, 9/5), „*Iată* acest om al mieu" (1599-160, M-rea Moldoviţa, DÎ, 120), „*Ni* să-l răpim" (CS[1], V, 40[v]/5). În unele gramatici acest predicat este numit **predicat interjecţional** (cf. GLR, 2005, 248).

2.1.2. Predicatul nominal era format şi în limba veche dintr-un verb copulativ (*a fi, a ieşi, a rămîne, a se face, a se numi, a ajunge, a ieşi, a se băga, a se chema*) şi un nume predicativ, exprimat printr-un nominal (substantiv, adjectiv, pronume, numeral, verb la infinitiv sau la participiu), dar termenii prototipici sînt adjectivul şi substantivul în nominativ (altul decît nominativul subiect, căci în structura de adîncime un verb copulativ generează două nominative: unul subiect şi altul nume predicativ): „*Cine sîntu* acelea ? Acestea sînt *preutesele*" (CS[1], IV, 27[v]/6-7), „şi am fost *slabă* şi *neputincioasă*" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101), „ei *s-au băgat chezaş*" (1587, Braşov, DÎ, 203), „iara domniia ta *eşti înţelept*" (1521, Câmpulung, DÎ, 128), „*Cine* sîntu acelea" (CS[1], Iv, 26[v]/6).

Numele predicativ era de regulă în cazul nominativ, dar prin elipsă ca realizare neprototopică, putea sta şi în genitiv şi în acuzativ, fapt menţinut pînă astăzi: „*fi*-ţi-voiu eu *într-agiutoriu*" (CS[1], III, 14[v]/17-18), „(el) să fie *al* împăratului" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128), „*simt mai fără ruşine* decît neşte curve" (VL, 116[r]), „ei zic cum iaste acea ocină *a mănăstirii*" (1628, Bucureşti, DRH, B, XXII, 114).

Predicatul exprimat prin locuţiunile adverbiale predicative *cu adevăr* „cert, sigur", *de-a firea* „probabil" este tot predicat nominal căci se subînţelege verbul copulativ *este*: „*Cu adevăru* că fugiiai de noi" (CS[1], III, 15[r]/7-8).

De asemenea, la predicatul nominal trebuie încadrat şi cel exprimat prin interjecţia *vai (de)*: „O, *vai de* noi" (1599, Târgovişte, DÎ, 112; două ocurenţe), „*vai de* omul cela ce duce prescurea la besearecă cu urîtu" (CS[1], 6v/14-15; în acest text apar 17 ocurenţe cu *vai* cu funcţie predicativă), „*vai de* mene, *vai de* mene"(VL, 101[r]).

2.3. *Omiterea predicatului verbal* apare destul de frecvent în unele texte şi se explică atît prin fidelitatea faţă de originalele străine (slavone, maghiare, latine), cît şi independent de acestea, în situaţiile în care predicatul se subînţelege: „Cui fie cinste mare, fericat [= să fie] pînă-n vecie, de la el [= să fie] noauă pace bună şi meserere tatălui svînt" (FT, 2[v]; cf. magh. *Kinec legyen az tisztesseg, mind öröckę az diczöseg, ö töle nekünc bekesseg, es atyaij kegyelmesseg*)[6], „iară păcătoşilor teamăt de înfricoşatul judeţ

[6] Vezi I. Gheţie, în TR, p. 314.

[= să le fie]..., iară derepților, nădějdea învierei" (CC[2], 7; calc după o construcție slavă)[7], dar „Iară feciorii cumetrilor de se vor amesteca *post 5 lě(t), po(k) 36*" (CPrav., 2[r]), „Cine va borî după anafura, *post 40 de dzile*" (Prav. I, 25[r]). În ultimele două exemple, elipsa predicatului nu se explică prin model străin, ci prin faptul că el poate fi subînțeles din context.

2. *Elipsa verbului copulativ* este mult mai frecventă și ea se explică de cele mai multe ori prin situația din textele slave corespunzătoare, căci limba slavă veche ca și limbile slave moderne se caracteriza, printre altele, și prin elipsa copulei: „Nimea destoinic [= nu este] a se lega de pohtele trupului" (CL, 24[r])[8], „Nu bunră pristanişte [= fiind] cătră ierrnare, corabnicii sfătuiră-se cum vînslědze de acie" (CV, 43[v])[9]. În textele mai puțin fidele originalului slavon copula nu este omisă: „Nu bun răpaus *fiind* de cătră frig e corabnicii sfătuiră să se ducă de-aciia" (CPr., 132; pasajul corespunde aceluia din CV citat mai sus) etc. În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea, elipsa copulei apare mai ales în textele traduse din slavă, dar chiar în acestea ea este din ce în ce mai rară: „jumătate [= era] cal" (CN, 21[v]) etc. Deci propozițiile nominale din textele religioase se explică în mare parte prin originalele slavone ale acestora, în care ele erau curente.

3. Numele predicativ exprimat printr-un verb la infinitiv lung se întîlnește mai ales în textele reprezentînd graiurile nordice: „Vor fi *de a*-i *lăsarea* sau *de a*-i *împărțirea*" (Prav. 1581, 268[r]) etc. Construcția este concurată din ce în ce mai mult de cea cu infinitivul scurt, care devine din ce în ce mai frecventă: „*A şti* amu se vă fie voao" (CV, 53[r]), dar „*la ştire* să vă fie voao" (CPr., 141). Infinitivul lung cu funcția de nume predicativ este întrebuințat în locul așa zisului „supin", care nu apare încă în această funcție sintactică: „Dumnedzeu e *de-a fălosire*, Domnulu Dumnedzeu e *de-a fălosire* şi nu e vinovat" (PH[1], 79[v]/19-20).

Numele predicativ exprimat prin participiu (care nu face parte din timpurile compuse ale diatezei pasive) este rar întîlnit în texte: „cîți *vor fi fugiți* și *risipiți* aicea în țara domnii meale" (1628, Bucureşti, DRH, B, XXII, 276).

Numele predicativ multiplu este prezent în tot felul de texte, mai ales în documente: „Pătru vodă iaste *domnu* şi *om creştin, bun, direptu, neprepus, dumnezeiesc, cu omenie, înțeleptu*" (1593, Polonia, DÎ, 180), „domniia-lui este *sănătos* şi *vesel* şi noi sîntem *sănătoşi* şi *veselî*" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120).

2.1.4. Acordul predicatului cu subiectul se realizează în majoritatea cazurilor ca în limba română modernă. Ca tendințe de simplificare trebuie remarcate acordul după înțeles și cel prin atracție[10]: „Cîtu *e dulce* grumazului

[7] Vezi Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 518.
[8] Vezi Mareș, CL, p. 92.
[9] Vezi Costinescu, CV, p. 157.
[10] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 393-394; Elena Carabulea, *Acordul după înțeles*

mieu *cuvintele* tale" (CC^2, 6), „A doo *parte* a legiei ĕste *legile* giudecărilor" (PO, 6), „De *va fi şi cumnatul şi ginerele vădui*" (Prav. 1581, 276^v), „toată *mulţimea* iudeilor *supărară-me*" (CV, 36^r), „toată *mulţimea* jidovilor *dodeiescu*-mi" (CPr., 124; în textul slav acordul este tot după înţeles, verbul fiind la plural); „iară eu *tătarul* să-i fac să nu mai vie întru ajutorul turcilor" (= „iară eu să-i fac pe tătari să nu mai vină în ajutorul turcilor" (1600, Transilvania, DÎ, 129).

Unele din aceste dezacorduri se datoresc, în parte, neatenţiei traducătorilor sau a copiştilor[11], iar, în parte, interpretării substantivelor colective, care funcţionează ca subiecte, drept plurale autentice. Acordul prin atracţie şi după înţeles este o trăsătură a limbii române vorbite, atestată în perioada cercetată şi în documentele particulare, şi el nu trebuie pus numai pe seama situaţiei din originalele străine. Deci prezenţa sa este explicabilă prin factori interni, iar frecvenţa sa deosebită în unele traduceri se poate explica şi prin influenţa exercitată de originalele străine (în special slavone), în care lipsa verbului copulativ face ca relaţia dintre subiect şi numele predicativ să fie mai slabă, traducătorul uitînd uneori să facă acordul după formă.

Unele dezacorduri din textele neliterare munteneşti (documente, însemnări) se explică prin influenţa graiului muntenesc, în care se folosea ca şi în limba actuală forma de persoana a III-a singular şi pentru persoana a III-a plural: „Numai acum păntru Mihaiu-Vodă *să face* toate vrajbele" (1599, Târgovişte, DÎ, 111) etc.

4. În ceea ce priveşte *topica*, existau unele particularităţi ale limbii române vechi privind unele poziţii ale predicatului:

a) Ordinea *S-V-O*, care caracteriza începînd cu latina populară din secolil al IV-lea limbile romanice,era modificată din motive de reliefare, de focalizare, punîndu-se verbul pe primul loc: „*Zise* derept aceaia Iuda Tamareei" (PO, 131/21), „*Spuse* derept aceaia mai marele păharnicilor visul său" (PO/21), „*Să ferească* Dumnezeu" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 131), dar „Dumnezeu *să ferească*" (ib., 131), „*scrise* jupînul Preda" (1600, Craiova, DÎ, 151).

b) Unele componente atone ale predicatului exprimat prin forme verbale compuse sau verbe impersonale cu *se* erau postpuse elementelor de bază în special la începutul frazei sau al propoziţiei independente, căci aceste structuri nu puteau începe cu auxiliare sau forme pronominale neaccentuate: „*Scria-am* eu Stanca" (1600-1602, jud. Vâlcea, DÎ, 151), „*Scris-am* adecă noi" (1599, Făgăraş, DÎ, 116), „*cuvine-se* a şti" (PO, 233/16, 265/8, 298/13-14), „*cade*-i-*se* să aibăcinste" (1593, Polonia, DÎ, 181).

şi prin atracţie în limba română veche, în LR, XIV, 1965, p. 593-609; Rizescu, Prav. 1581, p. 98-99.

[11] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 393.

c) Ca şi în limba actuală, numele predicativ stă de obicei după verbul copulativ în propoziţiile enunţiative, însă prin dorinţa de reliefare a importanţei acestuia el este uneori antepus: „*uitat* fuiu ca mortu" (PH[1], 24[v]/13), „*Muţi* (= mute) să fie ustenele prilăstitoarele" (PH[1], 25[r]/10-11).

3. ATRIBUTUL ŞI APOZIŢIA

3.1. Atributul (care ca şi în limba actuală poate fi substantival, adjectival, pronominal, verbal, adverbial) prezintă următoarele particularităţi:

1. **Atributul substantival**

1.0. *Atributul substantival* se exprimă prin substantive (comune sau proprii) prin substantive provenite prin conversiune din alte părţi de vorbire sau prin substantive ce fac parte din grupuri prepoziţionale:

a) *Atributul substantival în nominativ* este de obicei exprimat printr-un nume propriu care are ca regent un substantiv comun articulat, deosebindu-se de *apoziţie* prin faptul că extinde pînă la unicat extensiunea primului termen (cf. GLR, II, 2005, 601): „popa *Ştefan*" (1595, jud. Argeş, DÎ, 104), „jupînul *Calotă*" (1599-1600, Craiova, DÎ, 117).

b) *Atributul substantival genitival* se realizează printr-un substantiv în genitiv sau printr-o construcţie compusă din prepoziţia *a* sau *de* şi forma de acuzativ a substantivului: „dat-am zapisul nostru în mîna *lui Arbanaş*, năpotul *Bănesculuí*" (1595-1596, Glodeni, jud. Dîmboviţa, DÎ, 106), „Hotaru *Ardealului*" (1600, Alba Iulia, Însemnare, DÎ, 152), „Îngăduit-au pre voia *împăratului* cum să ţie Ardealul cu nume de gubărnator" (1600, Alba Iulia, act diplomatic, DÎ, 145), „ispravnicul *scaunului Craiovii*" (1629, Ţara Românească, DRH, B, XXII, 606), „de la ieşitul *jidovilor* pînă la Saul, întîiul împărat jidovescu 547 (ani)" (1587-1588, Moldova, DÎ, 162), „De multe ori darul *lacrămilor* are obiceaiu de rădică mîndrie" (VL, 102[r]). Întrucît genitivul este un caz al structurii de suprafaţă, în structura de bază (cea logică) se ascunde fie un nominativ (genitivul subiectiv), fie un acuzativ (genitivul obiectiv), fie un dativ (beneficiarul sau păgubaşul), iar în planul ontic actanţi ca agent, pacient, beneficiar, experimentator. Este cazul substantivelor postverbale (provenite din infinitiv sau participiu) generatoare ale unui atribut genitival care provoacă de multe ori ambiguităţi: „Unde să fie *îndulcirea grumadzilor*" (VL, 76[r]), „Unde să fie *miluirea trupului*" (*ib.* 76[r]).

c) *Atributul substantival în dativ* este mult mai frecvent ca astăzi din cauza folosirii adnominale a dativului, mai ales cînd exprimă grade de rudenie sau funcţii şi ranguri sociale: „soţ(u) *lumiei*" (CV, 64[v]; CPr., 153), „Moşu-miu ieşte tată *tătîne-miu*" (Prav. 1581, 220[r]), „era fecior *Milcăei*" (PO, 77), „am spus că simt fecior Mogîldei" (1600, Bistriţa, DÎ, 206).

Tendința de a evita dativul adnominal și de a-l înlocui cu un genitiv cu funcție de atribut genitival se observă mai ales în textele sudice: „făcătoriu lucrului" (CV, 58[r]), însă „făcătoriul lucrului" (CPr., 146). În situația în care nu apar grade de rudenie sau funcții și ranguri sociale acest tip de atribut este mai rar: „Blîndeațea iaste agiutoriu, *ascultărei*, îndireptătoriu *frăției*, zăbală *războiților*... " (VL, 176[r]). O situație similară vom întîlni la atributul pronominal în dativ (dativul posesiv).

d) *Atributul substantival prepozițional* cunoaște, de asemenea, o întrebuințare largă, mai ales cel introdus de prepozițiile *de* și *a*, în construcții echivalente cu genitivul: „cale(a) *de cetate* io vor fi nu aflară" (PS, 356; CP[1], 211[r]; în PH, în pasajul corespunzător apare atributul genitival „calea *cetații*"); „casa *de Domnul*" (PS, 424), dar „casa Domnului" (CP[1], 249[v]); „vinge-veri *pre mijloc de dracii tăi*" (CP[1], 220[r]), „*pre mijloc de casa* mea" (CP[1], 192[r]), dar „în mijloculu *caseei mĕle*" (PH, 82[v]), dar „nu viia în *mijloc de casa mea*" (PH[1], 83[r]). Din exemplele citate se observă că atributul prepozițional este concurat de atributul genitival. Tendința este evidentă dacă se compară diferite versiuni ale aceluiași text. De pildă, în *Psaltirea Hurmuzaki*, multe din construcțiile atributive cu *de* din alte versiuni ale psaltirilor sînt înlocuite cu construcții genitivale, care sînt mai frecvente încă din secolul al XVI-lea: „în mijlocul *apelor*" (PO, 12), „pre mijlocul *lupilor*" (CT, 19[r]), „în mijlocul *raiului*" (MC, 346). De cele mai multe ori, construcțiile cu *de* sînt continuatoarele construcțiilor latinești cu *de* echivalente cu genitivul.

Construcțiile cu *a* și *de* echivalente cu genitivul sînt mai frecvente în textele nordice, cele sudice preferînd construcțiile cu genitivul: „trestie *a cărtulariu*" (PS, 140), dar „trestie *a cărtulariului*" (CP[1], 83[r]), „ochi *de om* leneș și urechi *a om* nepricepător, n-au audzit" (VL, 74[v]).

e) În unele texte, în special în documente, apar atribute substantivale prepoziționale cu *ot* și *za*, de origine slavă. Prepoziția *ot* cu sensul de „de la", „din" precedă numele de locuri și indică proveniența sau poziția în spațiu a determinantului: „Hanăș Begner *ot Brașov*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „Și am scris această scrisoare în casa popei Stoeiei *ot* Bolboși" (1576, Bolboși, jud. Gorj, DÎ, 99), „popa Ion *ot* Scheai" (1592, Drăgușeni, jud. Iași, 175). Tendința înlocuire a acestei prepoziții slave cu prepoziția românească *de* se observă încă din secolul al XVI-lea: „Giupînul birăul *de Bistrița*" (1595, Câmpulung (Moldovenesc), DÎ, 195), „Adecă eu Iorga, feciorul Buscăi *de* Buzești" (DÎ, 197), „Scriu la Dumneata Lucaci, pulgăr-meșter *de* Sibiu" (1600, Bălgrad, DÎ, 208). În secolul al XVII-lea prepoziția *ot* se menține în documente: „Stanciul vornivul *ot Sălatnic* și Nenciut vornicul *ot* Măneșți" (1630, Țara Românească, B, DRH, XXIII, 249). Prepoziția de origine slavă *za* se folosea pentru „de" după numele de dregătorii (vezi Todi, 51). Ea introduce și complemente de relație (vezi mai jos *Complementul de relație*).

2. *Atributul pronominal* exprimat printr-un dativ posesiv cunoaşte, ca şi atributul substantival în dativ, o folosire mai mare ca astăzi: „Sîngele părinţiloru-*ne*" (Prav. 1581, 225^{v}), „lăsaţi la mine un frate-*vă*" (PO, 149), „tatăl cu fata-*ş*" (Prav. I, 24^{r}), „moşiia-*ş*" (CTd., 14^{r}) etc. Remarcăm folosirea pronumelui personal şi reflexiv cu valoare de posesiv într-o distribuţie largă, aceste pronume putînd apărea atît la singular, cît şi la plural (frate-*vă*). În documentele particulare acest dativ posesiv cu valoare de atribut este destul de des întîlnit: „1. ţigan, anume Paraschiva cu *fetele-şi*" (1628, Ţara Românească, DRH, B, XXII, 98) etc.

3. *Apoziţia* apare în marea majoritate a textelor în acelaşi caz cu substantivul (sau substitutul acestuia) determinat: „Giuraiu-me lu David, *şerbului* mieu" (PS, 286), „în ocină lu Israil, *şerbului* său" (PS, 444; CP^{1}, 261^{v}), „dă-mi 6 feciori ai surori-me, *Melintiei*" (CS^{2}, 61^{r}) etc. Tendinţa de a nu acorda apoziţia, de a o pune numai în nominativ, începe să se facă vizibilă în texte reprezentînd variante literare diferite: „svîntul lu Israil, *împăratul nostru*" (PS, 289; CP^{1}, 171^{v}), „cartea lu Iov, *patriiarhul*" (PO, 3), „o deadem lu Coresi, *diaconul*" (CC^{2}, 9). De asemenea se remarcă tendinţa de a introduce apoziţia prin adverbele explicative *anume* şi *adecă*: „pre alţii *anume tatăl, moşii şi moaşele*" (Prav. 1581, 215^{r-v}), „iară al treile, *adecă cel smearin*,... mai tare să osindêşte" (VL, 186^{v}) etc.

4. *Atributul adjectival.* Acest tip de atribut se exprimă printr-un:

1. Adjectiv propriu-zis: „că are frică *mare* şi Băsărab de acel lotru de Mahamet-beg" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „buciumul *cel sufletesc*" (VL, 175^{v});
2. Adjectiv pronominal: „vor treace *aceale* corăbii" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „*aceaste* cuvinte" (*ib.*, 95), den *toate* oraşele (*ib.*, 95);
3. Numeral cu valoare adjectivală: „iapa cu *doi* mînzi" (1593, jud. Vîlcea, DÎ, 103), „Stepena *a doaădzăci*" (VL, 159^{r});
4. Participiu adjectivizat: „2 puţine poame *murate*" (1588, M-rea Galata, catastif, DÎ, 165), „1 icoană *săpată* şi *ferecată*" (*ib.*, 163).

Acordul atributului adjectival cu substantivul determinat se realizează în majoritatea textelor în gen, număr şi caz[12]. Cu toate acestea, există multe situaţii care atestă o tendinţă de simplificare a acordului în caz, determinantul nemaiacordîndu-se în caz cu determinatul, tendinţă caracteristică vorbirii populare: „mîntuirea *casei aceasta*" (CT, 163^{v}), „cîrmitoriu legiei *creştinească*" (CC^{2}, 3), dar „cîrmitoriul legiei *creştine*" (CC^{2}, 3: în fraza următoare), „întrămătura besĕrecei *sfîntă* a românilor" (PO, 1) etc.[13].

[12] Vezi Laura Vasiliu, *Acordul în caz al atributului adjectival în limba sec. al XVI-lea - al XVIII-ea*, în *Omagiu Rosetti*, p. 978.

[13] Pentru alte exemple, vezi Densusianu, HLR, II, p. 379-380.

5. *Atributul verbal* exprimat prin infinitiv lung este încă destul de des folosit în textele din toate regiunile: „Cine are urechi *de auzire* să audă" (CT, 19[r]), „n-avea nărodul apă *de-a bĕrea*" (PO, 235), „apă *de-a spălarea*" (PO, 78), „oameni *de-a firea*" (EPrav., 47)[14], „Unde să hie gînd *de-a bearea* vin ?" (VL, 76[r]).

Tendința de a înlocui infinitivul lung printr-un supin cu valoare de atribut verbal este abia în faza incipientă şi se manifestă în special în textele din zona Banat-Hunedoara: „băgă apă într-însă *de spălat*" (PO, 317), „ca marhă *de furat* să fie" (PO, 103).

6. *Atributul adverbial* este exprimat prin adverb cu prepoziție sau locuțiune adverbială: „Deci i-am vîndut de a mea bunăvoia şi cu ştirea tuturor vecinilor şi *de sus* şi *de jos*" (1582, jud. Dâmbovița sau jud. Prahova, DÎ, 100), „Şi o am vîndut de bunăvoia mea şi cu ştirea tuturor megiiaşilor de pre împrejurul locului, *de sus* şi *de jos*" (1630, Bucureşti, DRH, B, Țara Românească, XXIII, 47).

5. În ceea ce priveşte *topica atributului* remarcăm faptul că în comparație cu limba actuală în multe cazuri acesta era antepus determinantului: „vă dăm a ştire că au fost *ai lui Corneş* omiri" (1593, Sălişte, jud. Maramureş, DÎ, 204), „La *ai noştri, preaiubiți* şi *de la inimă* frați, sănătate şi închinăciune tremetem domnilor-voastre" (1599, Târgovişte, DÎ, 111), „Scris-am de la Dumnezău bucurie la *ei miei cinstiți şi preaiubiți şi dulci şi dragi* părinți mai mari" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 119). Întrucît astfel de exemple abundă în textele netraduse nu credem că este necesar să explicăm astfel de antepuneri prin influențelor străine (slavă, latină), ci prin tendința de reliefare, de focalizare a atributului, tendință cunoscută şi în vorbirea populară.

3.2. APOZIȚIA

Ocupînd o poziție specială, nefiind în relațiile sintactice nici coordonare şi nici subordonare, *relația apozitivă*, de echivalență discursivă, este tratată de obicei alături de atribut. Deşi nu este atribut, între cele două elemente coreferențiale (elementul de bază şi apoziție) există un raport de dependență similar celui atributiv. Din punct de vedere logico-sintactic apoziția, ca şi atributul, există numai în structura de suprafață, căci în structura de adîncime este un nume predicativ.

În limba din perioada cercetată, apoziția poate fi exprimată de regulă prin substantive (în nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ) nu şi prin pronume sau verbe la un mod nepersonal. Ea poate fi simplă sau dezvoltată. Apoziția se exprimă prin:

[14] Vezi C. Frâncu, *Cu privire la "uniunea lingvistică balcanică"*, p. 89.

Substantive în:

- *nominativ:* „să se ştie că am cumpărat eu, *Jupan Nan din Budeştii de Jos din Păuleni*" (1597, jud. Vâlcea, DÎ, 108), „Eu *Ilinca, fata lui Gligorie, nepoata a lui Iorasco,* scriu şi mărturisesc" (1591, Siret, jud. Suceava, DÎ, 172), „Adecă eu *Radul, feciorul lui Voicilă de Scăieni*" (1629, Ţara Românească, DRH, B, XXII, 533).

Seria apoziţiilor are uneori o extensiune destul de mare: „Adecă eu *Pătraşco, feciorul maicăi călugăriţe, nepot de soră a jupîneaseii Despinii, jupîneasa lui Ilie vornicul,* scriu şi mărturisesc cu acesta al meu zapis" (1629, Ţara Românească, DRH, XXII, 669);

- *genitiv:* „de ce amu lăsatu eu cu sufletul miu ce iaste partea mea de ocină den Frumuşani să fie la mîna fraţîne-miu, *Nedei*" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107);

- *dativ:* „Scriş eu popa Ştefan acestor oameni, *anume Voicăi, mumei lu Stan*" (1595, jud. Argeş, DÎ, 104);

- *acuzativ:* „Rogu-mă măriei-tale să crezi pre omul nostru, *pre Gligorie postelnicul*" (1598, Ţara Românească, DÎ, 110);

- *vocativ:* „Bane, *Mihalcio* şi tu, vistiiar *Stoico,* dau-vă în ştire pentru omul cinstitului împărat" (1600, Transilvania, DÎ, 126).

De multe ori apoziţia are ca marcă adverbul *anume,* mai rar adverbul *adică* (*adecă*), care avea mai ales sensul de „iată": „Cum să să ştie că au cumpărat Stănilă vornicul *i* brati eg o Cîrste di la fraţii lor, *anume Dan, Stoica, Brătian, Stanciul, Ivan şi Stan*" (1576, Bolboşi, jud. Gorj, DÎ, 98), „ca să socotim pentru o selişte de sat, *anume* Tătăraşii" (1596, Piatra, DÎ, 198), „Acel om, *anume Tănase de Câmpulung,* el au mărsu de nevoie cu acel boiaren" (1595, Câmpulung, DÎ, 195).

Dintre cele două tipuri de apoziţii nominale, *apoziţia ecuativă* şi *apoziţia atributivă,* cel mai frecvent tip, aşa cum arată şi exemplele date mai sus este cel ecuativ.

Apoziţia atributivă, care are ca centru un substantiv comun nearticulat, apare numai atunci cînd denumeşte funcţii, ranguri oficiale, demnitari: „Adecă eu Oprea, *logofăt de Bălţaţi,* scris-am acestu zapis al meu la mîna Palalogăi, *logofăt de Curiac*" (1628, Ţara Românească, DRH, B, XXII, 223), „Crăciun *dvornic,* i Bîrsan *dvornic,* i Iane *dvornic,* i Preda *dvornic* şi Ilie *dvornic* i Sima vătaf (1628, Bucureşti, DRH, B; XXII, 254), „Bărcan *vistiar*" (1600, Cluj, DÎ, 137), „Gheorghie, *mitropolit* Mahila" (1591, Moldova, DÎ, 169), „Chinan *călugăr*" (1595-1597, Buneşti - jud. Vaslui, DÎ, 197).

4. ELEMENTUL PREDICATIV SUPLIMENTAR

4.1. Funcția de **element predicativ suplimentar** delimitată de *Gramatica Academiei* (1963, II, p. 206 şi urm.), şi împărțită în două sub numele de *predicativ suplimentar* de GLR (II, 2005, 295-312) şi de *complement predicativ al obiectului* (ib. 290-294) este mai clar şi mai adecvat tratată sub numele de *complement predicativ* de D. Irimia (GLR, 2008, p. 553-559), care-i precizează două trăsături esențiale: 1) prezența obligatorie în anumite condiții lexicale, morfologice şi sintactice, 2) asumarea implicită a predicației, într-o perspectivă de actualizare (cf. Irimia, GLR, 554). Prin tradiție folosim termenul de **element predicativ suplimentar**, căci în structura de adîncime acestei funcții sintactice din structura de suprafață îi corespunde, de regulă, un nume predicativ (într-o interpretare strict logicistă).

În limba veche din perioada cercetată întîlnim atît 1) tipul numit de unii autori *complement predicativ al obiectului*, care are o distribuție restrînsă, limitată la actualizarea prin substantive proprii sau comune nearticulate precedate sau nu de prepozițiile *ca, de, derept*: „să însoare pre Patraşco vodă să-l facă *fecior* al împăratului" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 128), „aceste țări să-şi puie *domnu*" (1600, Alba Iulia, DÎ, 145).

Acest tip de funcție sintactică constă în implicarea obligatorie în relație a unui obiect direct sau indirect şi a unui verb atributiv.

2) cît şi tipul numit *predicativ suplimentar*, care nu mai apare în mod obligatoriu implicat în semantica şi sintaxa verbului regent. Este exprimat prin substantiv, adjectiv, verb la gerunziu sau participiu: „Ci m-au purtat *legat*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96), „s-au întors *slobozi*" (1593, Polonia, DÎ, 181), „vădzui alții *plîngînd*" (VL, 99^{v}), „Vădzuiu pre doi oameni *alergînd*" (VL, 86^{r}), „Alții şedea în țărînă, *îmbrăcați* cu drăstii de păr" (VL, 74^{r}), „mi-am lăsat *sămăraş* pe urmă" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 128).

Verbul centru este de obicei un verb sentiendi, declarandi (*a auzi, a vedea, a simți, a zice, a spune*) sau un verb apreciativ (*a crede, a socoti*).

În ceea ce priveşte *topica*, elementul predicativ suplimentar urmează, de regulă, numele şi verbul centru cu care intră în relație dublă, căci această funcție sintactică constituie rhema enunțului. Prin focalizare, prin emfază, topica poate fi schimbată, dar acest lucru afectează uneori funcția în discuție: „*înşelătoriu* pururea s-au arătat" (1593, Polonia, DÎ, 181).

Din punct de vedere prototipic, al doilea tip este marginal sau periferic, căci el se apropie de funcția de circumstanțial, mai precis de cea de atribut circumstanțial sau de circumstanțial de mod (mai ales atunci cînd este exprimat prin adjectiv sau participiu la masculin singular, acordul nefiind relevant).

5. COMPLEMENTUL

5.0. În sintaxa ontologică verbului i se asigură rolul primordial în structura de bază în jurul căruia gravitează anumite argumente şi roluri semantice (Agentul, Obiectivul, Beneficiarul, Instrumentalul, Comitativul, Experimentatorul şi altele) care realizează o anumită acţiune în anumite circumstanţe (de loc, de timp, de mod, de cauză, de scop şi altele). Acest tip de sintaxă cunoscută azi sub numele de „gramatica cazului" şi considerată de unii o mare noutate în lingvistică este veche de mii de ani, ea fiind prezentă în gramatica Panîni din secolul al IV-lea î. Hr., pornind de la tehnica sacrificiului vedic, Panîni realizează o sintaxă care să dea o imagine picturală a sacrificiului vedic: acesta era efectuat de *un agent* care cu *un instrument* sau mai multe sacrifica un *obiect* (*om* sau *animal*) pentru un *beneficiar* (o zeitate) în anumite circumstanţe (într-un anumit loc, timp şi mod, din anumite cauze, cu un anumit scop etc.). Acestor elemente ontice le corespundeau „rolurile" sintactice (obiect direct, indirect, de agent, de instrument, de mijloc, sociativ (coagentul) care-şi exercită acţiunea în *circumstanţe de loc* (*ablaţia* sau *ţinta*), de timp, de mod, de cauză, de scop, de consecuţie, de concesie şi altele (cf. C. Frâncu, *Evoluţia reflecţiilor privind limbajul din antichitate pînă la Saussure*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2005, p. 19).

5.1. COMPLEMENTUL DIRECT (OBIECTUL DIRECT)

Complementul direct, ca funcţie actanţială impusă obligatoriu de un verb tranzitiv, este un element nominal în cazul acuzativ (substantiv comun sau propriu, pronume, numeral, verb la infinitiv sau mai rar la gerunziu). Se exprimă:

1) *prin substantiv* (comun, inanimt sau animat sau un nume de persoană): „mi-am vîndut eu, Roşca de Negreni, *moşia*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96), „Deci noi am mersu înaintea domnului lu Alixandru vodă la divan şi am rămas *pe Dan* şi *pe Micul*" (1595, jud. Dîmboviţa, DÎ, 105);

2) *prin pronume*: „ci ne-au rămas *pe noi*, să-i plătim" (*ib.*, 105), spălaiu *pre cutare* (VL, 111^{v});

3) *numeral*: „I pak să ştii cu bagă den toate oraşele *căte 50* de oameni să fie într-ajutor în corabii" (1521, Câmpulung, DÎ, 95);

4) prin verb la infinitiv: „carele au deprinsu *a înşela* şi *a minţi*" (1593, Polonia, DÎ, 180), „iar omul împăratului să n-aibă *a judecarea* şi *a darea* cu svatul ţării" (1600, Alba Iulia, document diplomatic, DÎ,145),

5) prin gerunziu: „şi păcat cu păcat *dobîndind* vădzuiu" (VL, 111^{r}).

Cu funcţie de complement direct există şi alte părţi de vorbire substantivizate în mod obligatoriu (adjective, adverbe, interjecţii substantivizate).

La origine prototipul unui obiect direct era un nume comun neanimat, iar al unui obiect indirect era un nume animat. Complementul direct exprimat printr-un nume animat este un împrumut vechi de la complementul indirect. În urma căderii consoanelor finale din latina populară şi a pierderii distincţiei dintre nominativ şi acuzativ, s-a simţit nevoia, în unele regiuni unde existau forme omonimice de a marca complementul direct animat sau personal printr-o prepoziţie. Româna a recurs la *pre* (< lat. *per*), iar unele limbi romanice apusene (de ex. spaniola) la *a* (< lat. *ad*). Realizarea *prototipică* a complementului direct în limba veche era *nominalul în acuzativ* (substantiv, pronume, numerale). Mai depărtate erau verbele la infinitiv şi gerunziu, *adverbele* (Învaţă *româneşte, franţuzeşte*) construcţii prepoziţionale altele decît cele cu *pre* (*cu, din, la*).

Cele două tipuri de complement direct, *neprepoziţional* şi *prepoziţional*, sînt bine reprezentate în textele de tot felul. *Cel neprepoziţional* este exprimat prin:

1) substantive *inanimate* (concrete sau abstracte): „şi aceste *cuvinte* să ţii domniia-ta la tine" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „Cela ce-au cunoscut *mireazma* şi *căldura* focului" (VL, 120^{v}).

2) prin substantive *animate*: Faceţi atîta răutate de-aţ rădicat *săsimea* de ucide *oamneii* noştri (1600, Sebeş, DÎ, 148), „am trimis aciia doi *feciori* ai mei" (*ib.*, 148), „Vădzuia trei *călugări* ocărîndu-se au de sine" (VL, 111^{v});

3) prin nume *proprii de locuri* (ţinuturi, ţări, localităţi), mai rar de *persoane*: „au luat Mihail Voievod *Ardealul*" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), „au tras la împărăţiia lui *Oradea* cu ţinutul Bihorului şi *Hustul* cu ţinutul Maramureşului" (*ib.*, 130), Lăudaţi *Domnului* toate *limbile* (PH^{1}, 100^{v}/22-23), dar „zis-au împăratul să însoare pe Patraşco-vodă şi să-i dea den ruda împăratului" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128).

Complementul direct prepoziţional se exprimă prin substantive comune animate, prin nume proprii de persoane şi prin deictice pronominale (pronume personale, reflexive, demonstrative, nehotărîte) precedate de prepoziţia *p(r)e* (< lat. *per*): „să fac *pre fiu-tău* craiu în Ardeal" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128), „Pohta ce-am trimis *pre Pandazi* la împăratul" (*ib.*, 131), „Ferice cine va înţeleage *pre cel measer*" (PH^{1}, 34^{v}/22-23), „ca să poată hrăni *pe sine* şi *oamenii* lui" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186), „(ne-au) rugat pentru neşte oameni ce-au fost uciş *pre 1 secui* din Săcele, ce *pre alţi* i-au fost vătămat" (1587, Braşov, DÎ, 203), dar „de ce ţi tremes omul vostru la noi" (1593, Sălişte, jud. Maramureş, DĂ, 204), „să te vinzi *pre sine*" (VL, 61^{v}).

În documente şi în general în textele netraduse complementul direct cu prepoziţia *p(r)e* era în norma lingvistică atunci cînd el era exprimat prin nume de persoană care prin natura lor sînt individualizate şi prin deictice pronominale, care, de asemenea, sînt individualizate prin indici de timp sau de loc.

De o deosebită frecvență este în documentele particulare construcția „*însumi pre mine*", construcție dinamică intensivă: „Eu Ilinca fata lui Gligorie... scriu și mărturisesc *însămi pre mine* cu acest zapis al meu" (1591, Siret, jud. Suceava, DÎ, 172), „Eu, Anita... *însămi pre mine* mărturisesc" (1592, Drăgușani, jud. Iași, DÎ, 174), „Eu, Toader Scînteaie, *însumi pri meni* mărturisesc cu acest zapis al miu" (1596, Drăgușani, jud. Iași, DÎ, 197) etc.

Construcția fără complementul direct *pre mine* și fără valoare intensivă, dinamică este, de asemenea, prezentă și ea o concurează pe prima reușind pe la 1630-1640 să o marginalizeze: „Eto az Cioplan scriu și mărturisescu cu cesta meli zapis" (1598, M-rea Tazlău-Neamț, DÎ, 200), „Adecă eu Marin... scris-am și mărturisesc cu acesta al meu zapis" (1628, București, DRH, B, XXII, 357, cf. și p. 373, 374, 375, 376, 378, 379, 459).

5.1.1. *Complementul direct* exprimat prin nume de persoană, proprii sau comune, prin formele accentuate ale pronumelor personale și reflexive, prin pronume demonstrative și nehotărîte, apare de multe ori fără prepoziția *pre*[15] în textele traduse: „aștepta *noi*" (CV, 8^{r}; CPr., 94), „Prinseră *Pavelu*" (CV, 17^{r}), "prinseră *Pavel*" (CPr., 104), „*mine* vor omorî și *tine* vor ținea" (PO, 44/15), „să iertăm *toți*" (CTd., 8^{v}-9^{r}), „aflat-am acló *oamenii* lui" (CN, 27^{v}), „să nu asultaret *mene*" (CS^{1}, 94^{v}), „boteză acel *împărat*" (CS^{1}, 95^{r}) etc. De obicei, acuzativul obiect direct fără *pre* reproduce construcții neprepoziționale din originalele străine, în special slave. Astfel, în CV *pre* nu apare niciodată înaintea unui obiect direct, iar în *Psaltirea Scheiană* apare o singură dată: „Pomenește, Doamne, *pre David*" (PS, 434); cf. „Pomenește, Doamne, *David*" (CP^{1}, 256^{r}). Aceeași este situația și în Psaltirea Hurmuzaki, unde apare tot o singură dată (34^{v}/22). În schimb, *pre* este destul de frecvent în alte texte: „văzui *pre altul*" (VL, 281^{v}), „rogați *pre Domnedzeu*" (Prav. I, 7^{v}) etc.

Tendința de a înlocui construcțiile neprepoziționale se face simțită încă din secolul al XVI-lea: „mîniară *Moisi*" (CP^{1}, 207^{v}), dar „mîniară *pre Moisi*" (CP^{2}, 215^{r}), „puse *el* domn casei" (CP^{1}, 203^{v}), dar „puse *pre el* domn casei" (CP^{2}, 211^{r}).

Documentele particulare folosesc de regulă construcția prepozițională: „eu am avut nepot *pre Nen* și *pre Lăpădat*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96), „am întrebat *pre* toț *frații* miei" (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99), „rugăm *pre domniile-voastre*" (1592, M-rea Moldovița, DÎ, 174), „să fac *pre fiiu-tău* craiu în Ardeal" (1600, Transilvania, DÎ, 128), „dăruit-am *pre frate-meu*

[15] Vezi S. Pușcariu, *Despre p(r)e la acuzativ*, în DR, II, 1921-1922, p. 565-581; Densusianu, LR, II, p. 376; Rosetti, ILR, p. 534; L. Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec p(r)e*, în *Recueil d'études romanes*, București, 1959, p. 187-209; Florica Dimitrescu, *Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, 1974, p. 38-43; Mareș, CL, p. 92; Costinescu, CV, p. 158; Rizescu, Prav. 1581, p. 101-102; Teodorescu-Gheție, MI, p. 118-119.

Marten cu delnița" (1628, Țara Românească, DRH, B, XXII, 343).

Complementul direct introdus prin prepoziția *spre* (< lat. *super*), prezent în unele texte din secolul al XVI-lea, devine din ce în ce mai rar pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul perioadei cercetate: „derep ce-lu prindu *spre elu*" (CV, 27^{v}), „se ia soțu *spre soțu*" (CV, 7^{r}), „și-i scopescu *spre ei*" (CTd., 48^{v}). Această construcție, specifică unor texte nordice, este o influență a construcțiilor echivalente, cu *na*, din originalele slave. Treptat, pe măsură ce textele devin mai puțin tributare originalelor, construcția cu *spre* dispare, fiind înlocuită de cea cu *pre*.

O tendință care se manifestă din ce în ce mai puternic pe măsură ce se înaintează în timp este reluarea sau anticiparea complementului direct prin formele atone de acuzativ ale pronumelui personal: „*Isusu-l* cunoscu" (CV. 3^{r}), dar „*Isus* știu și Pavel cunosc" (CPr., 89), „Luo-*lu elu* miiașul de mînră" (CV, 26^{v}), „luo *el* de mînă miiariul" (CPr., 114), dar „*pre cumătra* cumătrului tău să nu *o* iai" (Prav. 1581, 230^{v}), „*ne*-au izbăvit *pre noi*" (CTd., 9^{v}), „ai iubit *pre noi*" (CTd., 3^{v}), „și *pre mine* mînă-*mă* la tine" (CN, 58^{v}), „*l*-au iubitu *elu*" (CS^{1}, 121^{r}), „de-*l* chema *pri-nsul*" (MC, 393) etc.

Cazurile în care complementul nu este reluat sau anticipat rămîn însă numeroase în toată perioada, în majoritatea textelor, indiferent de regiunea din care provin.

În ceea ce privește *topica* complementului direct, se poate spune că în condițiile în care nu se generalizase folosirea prepoziției ca morfem *p(r)e* topica nu era liberă, complementul direct fiind cu greu antepus verbului predicativ căci ar fi generat confuzii (*Ion vede Pavel*) între subiect și obiect. Apariția morfemului *p(r)e* cu acuzativul obiect direct și reluarea lui prin clitice aduce topica liberă putînd fi posibile următoarele enunțuri: *Ion îl vede pe Pavel; Pe Pavel (îl) vede Ion; Vede Ion (îl) pe Pavel; Ion pe Pavel (îl) vede*. Astfel, antepunerea complementului direct devine obișnuită cînd acesta era precedat de *p(r)e*: „Eră *pre mene m*-au dăruit văru-meu Tudor logofătul la sărăcie mea cu un cal înșălat" (1632, Văleni, DRH, B, XXIII, 599).

Pe de altă parte, întrucît o frază sau o propoziție independentă nu putea începe cu o formă pronominală atonă, de regulă, pronumele personale cu funcția de complement direct apar postpuse verbuluii regent: „Ispitiră-*mă*, îngînară-*mă* cu îngînare" (PH^{1}, 29^{v}/1).

În formele de perfect compus sau de viitor apare de obicei forma pronumelui personal cu funcția de complement direct intercalată între participiu și auxiliar: „Adusu-*o*-au Stoica" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 136), „Pusu-*ne*-ai în pildă limbi" (PH^{1}, 37^{v}/1), „Scosu-*ne*-ai de carii dodeiră noao" (ib., 37^{r}/11), „și vădua lua-*o*-va și calea greșiților piiarde-*o* va" (PH^{1}, 123^{r}/9).

În *interiorul propoziției*, apare spre deosebire de limba actuală, în limba veche complementul direct exprimat prin forma feminină *o* a pronumelui personal apărea antepus față de forma perfectului compus cu funcție

de predicat: „cînd *o* am vîndut" (1579-1580, Oltenia, DÎ, 99), „*o* am vîndut eu, Duma" (1597-1600, jud. Prahova, DÎ, 109).

Spre deosebire de limba actuală, în limba veche era folosită şi antepunerea complementului direct exprimat prin pronume persoanl neaccentuat feminin în acuzativ, atunci cînd obiectul din structura de adîncime este adus pe poziţia întîi în structurile de suprafaţă: „*o* am vîndut" (pentru *am vîndut-o,* 1579-1580, Oltenia, DÎ, 99), „Şi *o* amu vîndutu noi de a noastră voie" (1600, Creaţa, jud. Ilfov, DÎ, 141), „*o* am vîndut jupînului Vladului vistiar" (1628, Ţara Românească, DRH, B, XXII, 320).

5.2. COMPLEMENTUL INDIRECT

5.2.1. Complementul indirect este un element nominal (substantiv, pronume, numeral) sau asimilat acestuia (verb la infinitiv şi supin) care în funcţie de semantica regentului îndeplineşte valori de *Beneficiar, Destinatar, Ţintă, Sursă, Locativ* şi *Experimentator*. Rolurile de Beneficiar şi de Destinatar sînt, ca şi în limba actuală, prototipice şi cele mai frecvente, iar ele apar în tot felul de texte:

a) *Beneficiar*: „aceste cuvinte să ţii domniia-ta *la tine*" (1521, Cîmpulung, DÎ, 95), „Ci le-am lăsat *lor* şi *feciorilor* lor şi *nepoţilor* lor" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101);

b) *Destinatar/Ţintă*: „Deci i-am vîndut... şi-i fie *lui* moşiia şi feciorilor şi nepoţilor şi strănepoţilor lui, să-i fie moşiia în veci" (1582, jud. Dîmboviţa sau jud. Prahova, DÎ, 100). În rolurile de *beneficiar* şi *destinatar* complementele indirecte se actualizează în enunţuri în care există şi un obiect direct.

c) *Experimentator*: "să *ni*-l dea să ne fie domn" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 112), "*li*-e milă de toţi săracii" (*ib.*, 113), „O, vai *de noi*" (1599, Târgovişte, DÎ, 112);

d) *Sursă*: "şi popa-i cere *pentru iapă* o mie de aspri" (1593, jud. Vîlcea, DÎ, 103). Acest rol este o variantă a locativului, îndeplinit de *dativul locativ* (*aşterne-te drumului, stai locului*).

5.2.2. *Complementul indirect* ca realizare actanţială prototipică printr-un nominal în dativ sau prepoziţională (cu cazul impus de prepoziţie) are o frecvenţă mai mare şi o distribuţie mai largă decît în limba actuală, întrucît putea să fie generat de verbe care mai tîrziu cer acuzativul-complement direct, nu dativul-complement indirect, cum se întîmplă în multe texte traduse, sau se construia cu prepoziţii care după aceea şi-au limitat întrebuinţarea (de exemplu *a, la, către, spre, de la* „de", *dereptu* „de", *după* „de" (cf. Gheţie, studiu lingvistic, PH[1], 52).

Astfel, influenţate de corespondentele lor slave, verbe ca *a apăra* „a interzice", *a conteni, a crede, a (în)vinge, a judeca, a huli, a opri, a sledi* sînt

de obicei determinate de complemente indirecte în dativ în textele traduse din slavă, mai fidele originalului[16]: „apără *lor*" (CT, 40^{v}), „contenit-ai *limbilor*" (CP^{1},11^{v}; cf. PS, 21; trad. v. sl. *zaprětiti*; în PH, 5^{v} apare complementul direct *limbile*), „nu credea *lor*" (PO, 162), „se giudecămu *lui*" (CV, 29^{v}), „învîncu *loru*" (CV, 3^{r}; CPr., 90), „hulindu *celuia*" (CV, 79^{v}), „slediți *urrmelor* lui" (CV, 75^{r}), „tuturor *dracilor* săi vinge-va" (CP, 14^{r}) etc. Unele dintre verbele acestea (*a crede, a (în)vinge*) se construiau cu dativul şi în latină, iar regimul lor din unele texte vechi se poate explica şi prin influență latină (cum este cazul exemplului dat din *Palia de la Orăştie*) sau ca rămăşițe ale recțiunii latine.

Construcțiile prepoziționale cu *a* şi *la*, echivalente cu dativul obiect indirect, sînt întîlnite în texte reprezentînd regiuni diferite: „cuvine-se *a bărbat* înțelept" (CT, 13^{v}), „să giudece *a seracu*" (PS, 29), „să o dăm *a oamini*" (PO, 117), „da-voiu... *a mulți*" (CTd., 46^{v}), „da-voiu voao şi altora *a mulți*" (CS^{1}, IV, 36^{v}/7-8), „se va ispovedi... *la duhovnicul* său" (Prav. 1581, 209^{r}).

Construcția cu *a* are tendința de a-şi restrînge întrebuințarea încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea. Construcția cu *la* devine însă frecventă, mai ales în textele influențate de limba vorbită. Spre sfîrşitul perioadei cercetate ea apare mai ales în *Codicele Neagoean*, copiat în sud-estul Transilvaniei după originale reflectînd graiuri de tip nodic transilvănean: „n-am putut trimite carte *la voi*" (CN, 27^{r}), „scris *la* marele *împărat*", „să închinară *la Antioh*" (CN, 48^{r}), „Alexandru scrise carte *la mumă-sa*" (CN, 27^{r}). În documentele particulare construcția aceasta de factură populară este foarte frecventă: „eu am trimis carte *la Andriias* din Bistrița" (1600, Bistrița, DÎ, 206), „El au trimis *la saşi* de m-au cerşut" (*ib.*, 2006), „la vlădica şi *la dascăl*... aşa se da lor chelciuc" (1594, Bozen, DÎ, 189), „Şi *la vătahul* dede popa Stanciul i Vlădul aspri 48" (1593, jud. Vâlcea, DÎ, 103).

Complementul indirect generat de interjecția *vai* urmat de prepoziția *de* este şi el prezent: „O, vai *de noi*" (1599, Târgovişte, DÎ, 111; două ocurențe în acest document), „Vai de *mie*" (PH^{1}, 109^{v}/25), „O, vai *de tine*" (CS^{1}, 39^{v}/1), „O, vai *de voi*" (CS^{1}, I, 30^{r}/9, 31^{r}/1). Uneori se repetă prepoziția *de*: „şi vai *de omul* cela nemilostivul" (CS^{1}, I, 7^{r}/6), „Şi *vai de* cela om" (CS^{1}, I, 7^{r}/14, cf. şi 7^{r}/16).

Prepoziția *către* introduce frecvent complemente indirecte nu numai cu *verbele dicendi* dar şi cu alte serii de antecedenți: „iară iaste multă cinste şi bunătate ce-ai făcut domniata *către* acest *om*" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186), „iară şi domniata cîtă milă ai făcut *către-nsul*" (*ib.*, 186), „să va zice *el*, împăratul, *către voi*..., iar voi aveți cuvînt a-i darea răspuns" (1600, Transilvania, DÎ, 126), „cinste şi laudă-şi va arăta *către dumnealui* şi *către rodul* domniii-lui" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135), „a punre *către* (= în) *Dumnedzeu* nedejdea mea" (PH^{1}, 63^{v}/10-11), „ia amente *către* (= la) rrugăciunrea mea" (PH^{1}, 120^{r}/8-9), „dzise *către* Avraamu" (PH^{1}, 89^{v}/23-24).

[16] Vezi Costinescu, CV, p. 159-160; Densusianu, HLR, II, p. 396-397.

Rare sînt complementele indirecte introduse prin *de la, dereptu, după* şi *pre*: „*de la omul* nedreptu şi lăstitoriu măntuiaşte-mă" (PH[1], 26[r]/23-24), „*dereptu* (= de) vrăjmaşii (miei) mîntuiaşte-me" (PH[1], 58[v]/4-5), „Lepi-se sufletul mieu *după* (= de) *tinre*" (PH[1], 52[r]/5-6), „mai binre e a nedejdi *pre* (= în) *Domnul*" (PH[1], 101[r]/17).

Complementul indirect exprimat printr-un nominal în genitiv cu prepoziţia *împotriva* este, de asemenea, prezent: „Şi nevoiră năroadele *împotriva lu Moisi*" (PO, 230/9), „cum *împotriva lui* aţi murguit" (PO, 231/28), „Vine iară Amalec şi oşti *împotriva* fiilor lu Israil" (PO, 236/11).

Complementul indirect exprimat prin supin este o inovaţie care începe să fie înregistrată în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea, în special sudice: „se săturară *de jefuit şi de tăiat*" (MC, 354). Construcţia veche cu infinitivul lung continuă însă să fie folosită: „nu sem datori *a părărea* de aur" (CPr., 40) etc.

Tendinţa de anticipare sau de reluare a complementului indirect prin forme pronominale în dativ se face din ce în ce mai evidentă încă din secolul al XVI-lea, accentuîndu-se în primele decenii ale secolului următor: „*lu Pavelu-i* grăiia duhul" (CV, 13[r]), dar „*lu Pavel* grăi duhul" (CPr., 100), „Lasă-*ţi*-se *ţie* păcatele" (CT, 131[v]), „De-*ne noauă* duhul svîntu" (FT, 1[r]), „*I* se cade *lui*" (Prav. 1581, 223[v]), „*v*-am dat *voao* grîu" (MI, 172[r]), „că-*i* este moarte *lui*" (CN, 37[r]), „să-*i* fie priiatin *feciorului*" (MC, 366), „unde-*ţi* sîntu *ţie* mîndriiale tale" (CTd., 110[r])[17].

Cu toate că exemplele cu folosire pleonastică a dativului obiect indirect sînt numeroase, cazurile de utilizare simplă a acestuia sînt normale în toate variantele literare: „Ispovedescu acmu *ţie*" (CV, 30[v]), „Ispovedesc *ţie*" (CPr., 118), „*Mie* iaste a doa spiţă" (Prav. 1581, 273[r]), „Născu un făt şi puse numele *lui* - Gherson" (PO, 184, exemplu ambiguu, *lui* poate fi luat şi ca atribut pronominal), „c-au dat *noao*" (CTd., 2[v]), „arătă *voao*" (MI, 171[r]), „*ţie* ieste dat să mergi" (CN, 15[v]), „cade-se *popeei*" (Prav. I, 7[v]) etc.

Aceste fapte arată că în perioada studiată reluarea şi anticiparea complementului indirect erau, ca şi în cazul celui direct, facultative, şi nu obligatorii.

5.2.3. Topica complementului indirect coincide în general cu cea din limba română contemporană: în cele mai multe cazuri această parte de propoziţie este postpusă regentului (cf. Maria Rădulescu, *op. cit.*, p. 731-737).

---

[17] Vezi Finuţa Hasan, *Reluarea complementului în limba română*, în SG, III, p. 93-105; I. Coteanu, *Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă ?*, în LR, XII, 1963, nr. 3, p. 243; Maria Rădulescu, *Topica complementului indirect pronume personal aton în limba din secolul al XVI-lea*, în *Omagiu lui Al. Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 731-737; N. Saramandu, *Reluarea complementului indirect în cadrul grupării completive în limba română din secolul al XVIII-lea*, în SCL, XVI, 1965, nr. 4, p. 499-517.

Postpunerea este regulă generală la început de frază sau de propoziție independentă, complementul indirect exprimat prin pronume atone este în poziție enclitică: „Agiutaşi-*mi* şi me-ai oteşit" (PH[1], 73[v]/17), „Datu-*mi*-au Domnulu după dereptatea mea" (PH[1], 42[v]/1). Intercalarea formelor atone între participiu sau infinitivul antepus şi auxiliar în formele compuse este des întîlnită: „da-*ți*-voiu precepere" (PH[1], 26[r]/8), „Audzului mieu *da*-i-veri bucurie şi veselie" (PH[1], 43[r]/11).

Foarte rar, ca inovație, la început de frază apare cîte o formă pronominală atonă cu funcție de complement indirect, antepusă regentului: „*Ți* se cuvinre cîntecu, Dzău" (PH[1], 52[v]/22), dar „Spusu-*me*-ai caile vieții" (PH[1], 16[r]/11).

5.3. COMPLEMENTUL DE AGENT

5.3.1. Rolul semnantic tipic pentru complementul de agent era în limba veche, ca şi astăzi cel de *Agent* în planul ontic, de subiect logic, în structura de adîncime, dar de adjunct nominal prepozițional al unui verb obligatoriu tranzitiv la diateza pasivă sau la reflexivul-pasiv. Complemetul de agent are valori semantice comune cu subiectul în plan ontic, dar distincte în structura sintactică de suprafață: el este un nominal prepozițional în acuzativ (cu prepozițiile *de* şi *de către* mai rar şi cu prepozițiile *de la* şi *cu*); poate fi omis, este deci facultativ, limitat de verbe tranzitive care permit pasivizarea. El este în relație de subordonare față de verb, nu în relația specială cu verbul pe care o are subiectul cu verbul.

Ca realizare prototipică, complementul de agent face parte din grupul care are ca centru un verb la diateza pasivă sau la reflexivul pasiv.

Similitudini prezintă complementul de agent şi cu complementul de relație introdus prin *de către*, însă acesta din urmă nu este generat de un verb la diateza pasivă sau la reflexivul cu valoare pasivă, ci la diateza activă: „Iară cine o va învălui, mare cercetare va avea *de către* doamna mea" (1634, Bucureşti, DRH, B, XXIV, 289).

Complementul de agent nu se actulizează întotdeauna cînd verbul regent este la reflexivul cu valoare pasivă: „S-au scris în Bucureşti. Pis Dumitru logofăt" (1633, Bucureşti, DRH, B, XXIV, 186), „Şi această tocmală s-au făcut în casa-i Dubărae" (1626, Antăleşti, Moldova, DRH, A, XIX, 122). Se foloseşte în general subiectul cu rol de agent în astfel de construcții: „Şi am scris *eu*, Pîrvul grămătic" (1633, Bucureşti, DRH, XXIV, 170). În documente, complementul de agent se actualizează mai ales cînd este generat de verbe la un mod nepersonal sau de construcție pasivă fără auxiliarul *a fi*: „*Fiind cumpărată* această sfîntă psaltire şi *dată* pomeană besearecii den Gălați *de un vornic*, anume Radu" (1570-1571, Galați, DÎ, 1571). Construcția aceasta de focalizare a *obiectului*, de aducere a lui în față primind funcția

de subiect este frecventă în însemnările şi actele de danie, agentul fiind lăsat la sfîrşitul propoziţiei.

În schimb, atunci cînd se scoate în evidenţă agentul, în construcţiile pasive, acesta este adus în faţă. Iată cîteva construcţii foarte frecvente în documentele particulare şi oficiale: „eu *de nime nevoit nici asuprit*, am vîndut a noastră parte de ocină" (1626, Moldova, DRH, A, XIX, 136), „(eu) *de nime nevoit* nici *asuprit*" (1626, Iaşi, DRA, A, XIX, 158), „(eu) *de nime sălit*, nici *asuprit*" (*ib.*, 167). Construcţia aceasta este concurată de cea activă: „eu de bunăvoie am vîndut partea noastră" (1627, Moldova, A, XIX, 210).

6.1.2. *Complementul de agent* este introdus în marea majoritate a textelor prin prepoziţiile *de* şi *de către*. El apare, de regulă, după verb „să fie blestemat *de 318 oteţi*" (ante 1634, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 296), dar sînt cazuri cînd precede verbul: „*de către* slăvită varmenghie trimis" (1593, jud. Maramureş, DÎ, 205).

Ca particularităţi ale epocii pot fi semnalate următoarele: Ca urmare a fidelităţii faţă de unele originale slavone în care agentul apărea în dativ, unele traduceri din secolul al XVI-lea atestă sporadic şi un complement de agent în dativ, care se întîlneşte alături de cel prepoziţional în acuzativ[18]: „nu faceţi înaintea oamenilor să fiţi văzuţi *lor*" (CT, 9^{v}). În textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea agentul în dativ nu mai este întîlnit, general devenind cel în acuzativ cu prepoziţii, „el şi-au văzut ocina împresurată şi vîndută de *văru*-său" (1619; BDR, 50), „să fie afurisit şi treclet de 318 oteţi" (1634, Tîrgovişte, DRH, B, XXIV, 288), „locul era... cu totul neîmblat de oameni" (VL, 100^{v}).

Tot ca influenţă străină, mai precis slavonă, întîlnim în unele texte traduse din secolul al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea un complement de agent cu prepoziţiile *cu* şi *de la*: „nădăiia-se că mită da-se-va lui *de la Pavelu*" (CV, 32^{v}), „vama se va da lui *de la Pavel*" (CPr., 120), „pietriei vii *de la omu* nesocotită, iară *de la Dumnedzeu* aleasă, cinstită" (CV, 73^{v}), dar „piatra vie *de oameni* amu nesocotită, ce e *de Dumnezeu* aleasă, cinstită" (CPr., 163), „primirea oilor... nu iaste oprită *de la Dumnedzău*" (VL, 283^{v}), „toată firea fierilor... muncescu-se cu *firea* omenească" (CV, 62^{v}), dar „gadine şi peşti ustenescu-se şi muncescu-se *de firea* omenească" (CPr., 151). Agentul cu *de la* şi *cu* se explică prin sincretismul dintre complementul de agent, cel instrumental şi cu cel de loc în originalul slavon. *Cu* traduce o construcţie în cazul instrumental, iar *de la,* prepoziţia cu valori multiple *otŭ*[19]. Remarcăm, de asemenea, folosirea complementului de agent generat de reflexivul cu valoare pasivă şi introdus prin prepoziţia *pren*: „născut însă nefăcut, unul cu tatăl *pren cine* toate făcute sînt" (CS^{I}, 102^{v}/6-9).

---

[18] Vezi Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR, XVIII, nr. 2, p. 9-24.

[19] Vezi Costinescu, CV, p. 160.

Topica complementului de agent nu diferă de cea din limba actuală. De obicei, această parte de propoziție este așezată după regent, însă cînd acesta este scos în relief poate să preceadă regentul (vezi unele exemple din paragraful **II.6.1.**)

5.4. ALTE COMPLEMENTE

5.4.1. COMPLEMENTUL INTERN

Complementul (direct) intern exprimat printr-un element nominal care are aceeași temă cu verbul regent sau este din familia lui este deosebit de des întîlnit în tot felul de texte, în special în cele religioase. În spatele lui se ascunde un *obiect* neanimat, actualizat ca un nominal în acuzativ: „Un om oarecarele înțelept mă întreabă *o întrebare* înfricoșată și dzise" (VL, 138^{v}), „Greșiră oare cărți *greșeale* mari" (VL, 117^{v}), „*Lumină lumină* (Domnul) derepților" (PH^{1}, 81^{r}/8), „*Petrecu* acoló cîțiva ani *petreacere* grea" (VL, 100^{v}). Unele gramatici restrîng complementului intern numai la cel generat de verbe intranzitive (cf. M. Avram, GT, 1997, p. 366; Grigorie Brâncuș, *Gramatica limbii române. Morfologia*, București, 1996, p. 145). Credem că și verbele tranzitive pot regiza un complement intern, căci în multe situații verbele intranzitive pot deveni tranzitive și invers în limba veche. De pildă, erau atît tranzitive cît și intranzitive verbe devenite mai tîrziu întranzitive ca: *a domni, a muri, a greși* etc.

Topica acestui complement coincide cu cea din limba română contemporană. El este postpus regentului verbel, dar mai rar, cînd se urmărea focalizarea lui putea să-l preceadă (vezi exemplul din PH^{1}, 81^{r}/8).

5.4.2. COMPLEMENTUL SECUNDAR

7.1. Element în special nominal și pronominal, mai rar și verbal (exprimat prin infinitiv), dintr-o structură ternară și avînd în centru ca regent un verb tranzitiv trivalent la un mod personal (rar și un verb la infinitiv și gerunziu) și convețuind în aceeași structură cu un complement direct, acest tip de complement este destul de limitat ca întrebuințare, căci este generat de o mică clasă de verbe (*a învăța (pe cineva ceva), a ruga, a întreba, a sfătui, a vesti*). Aceste complemente în gramatica tradițională sînt considerate ca fiind capabile de a se alătura unui complement direct exprimat printr-un nume animat, fiind un al doilea complement direct exprimat printr-un neanimat sau abstract. În unele gramatici cel de al doilea complement este considerat complement secundar pe bună dreptate (cf. GLR, 2005, p. 392 și urm.).

În limba din epoca cercetată, acest tip de complement se exprimă prin:

1) substantiv comun neanimat din clasa abstractelor, articulat, de regulă, rar şi nearticulat: „*frica* lui Dumnedzeu învăţa-vă-voiu" (PH[1], 28[r]/8), „şi *mărturia* mea aceasta cu aceaea învăţa-i-voiu" (PH[1], 114[r]/1-2), „*Bunrătăţile* arrătariei şi înţelegeriei învaţă-mă" (PH[1], 104/25);

2) prin pronume interogative şi relative, demonstrative, negative: „*Ce* ne învaţă pre credinţă deraptă ?" (CS[1], XII, 101[r]/11-12), „*Ce* au învăţat însuşi Isus Hristos pre apostoli" (CS[1], XII, 103[v]/14-15) etc.

3) prin verbe la infinitiv: „Învaţă-mă *a face voia* ta" (PH[1], 120[v]/9).

Acest complement devine din ce în ce mai rar pe măsură ce întrebuinţarea infinitivului prin conjunctiv se extinde („Învaţă-mă să fac voia ta").

Mai frecventă este însă propoziţia corespunzătoare: „şi voiu învăţa pre tine *ce vei grăi*" (PO, 190/5), „vă voiu învăţa *ce veţi face*" (PO, 190/15), „m-au învăţat *să întreb* fraţii de sat şi nepoţii" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96) etc.

5.4.3. COMPLEMENTUL POSESIV

5.4.3.1. Aşa numitul „dativ posesiv" care nu este adnominal şi care nu este atribut pronominal în dativ (tipul *Mi-a auzit vocea, Îşi iubeşte părinţii*) şi nici complement indirect propriu-zis, a fost detaşat pe bună dreptate de unele gramatici (GLR, 2005, p. 441-449) de complementul indirect şi numit *complement posesiv*.

Prototipic el apare într-o structură ternară ca un component al grupului verbal şi exprimă *posesorul* printr-o formă clitică de pronume personal sau reflexiv în dativ cu trăsătura semantică (+ Animat), realizînd (prin verbul regent) o relaţie semantică de *posesie, apartenenţă, dependenţă* cu alt element nominal din structură, care reprezintă obiectul posedat (*Ţi*$_3$ *am auzit*$_1$ *vocea*$_2$). Din punct de vedere semantic, acest complement derivă dintr-o propoziţie a structurii de adîncime: 1) *Am auzit vocea;* 2) *Vocea este vocea ta* > 3) *Am auzit vocea-ţi* > 4) *Ţi-am auzit vocea*. Structura cu *complement posesiv* (4) reprezintă o poziţie superioară faţă de structura (3) cu atribut pronominal exprimat prin dativ adnominal, prin refacerea acestui component semantic.

Rolul semantic al complementului posesiv este de regulă cel de *posesor*: „*mi*-am vîndut eu, Roşca de Negreni, moşiia", (1563-1564, Gorj, DÎ, 97) „Şi pentru credinţa, *mi*-am pus mai jos iscălitura" (1594, Rîmnic, jud. Vâlcea, DÎ, 104), „(moşiia) ce-au scumpărat-o şi *mi*-au dat în mînule meale" (1627, Iaşi, DRH, A, XIX, 185), „Fii-*mi* Dumnedzeu" (PH[1], 113[r]/6), „de *li*-e tocmala a gice neînţelepţi şi balamuţi" (VL, 38[r]).

Deşi are multe asemănări cu complementul indirect *complementul posesiv* se deosebeşte de acesta prin faptul că numai verbele (iar, mai rar şi interjecţiile) pot fi regenţii lui, în timp ce complementul indirect poate avea ca regenţi şi adjective şi adverbe.

6. COMPLEMENTELE CIRCUMSTANŢIALE

6.0. Complementele circumstanţiale sînt *non-actanţiale* şi constituie mijloace de a situa cuplul *agent-acţiune* (proces) sau *obiect-acţiune* (proces) în lumile reală sau posibilă a fenomenelor. Deşi reprezintă „decorul" în care se realizează *procesul* sau *acţiunea*, relaţia lor cu centrul acţiunii este mai slabă şi din acest punct de vedere ele ocupă un loc periferic sau chiar sînt exterioare procesului agent-obiect: „Il n'y a pas inherence profonde entre le procès et la circonstance qui le situe, le determine" (Galichet, 1968, 156). Cu toate acestea, deşi sînt mai depărtate de centrul prototipic, circumstanţialele nu sînt întotdeauna noţiuni accesorii, neglijabile: ele pot determina procesul schimbîndu-i total semnificaţia (compară *Eu mor* cu *Eu mor de foame*; cf. Galichet, *op. cit.*, 156). De aceea există circumstanţiale *facultative* şi *circumstanţiale obligatorii* în enunţuri. Circumstanţialele prezintă un univers semnificativ foarte variat şi plin de nuanţe, uneori greu de clasificat. De aceea inventarul circumstanţialelor diferă de la o gramatică la alta, căutîndu-se mereu categorii şi subcategorii (în special la cele de mod şi de timp).

În funcţie de tipul de informaţie transmisă, ele au fost împărţite în patru grupe (cf. GLR, 2005, p. 446-463):

1) *circumstanţiale situative* (*cel de loc* şi *cel de timp*), care asigură „anturajul" spaţio-temporal al procesului de comunicaţie.
2) *circumstanţiale procesuale* (*cel de mod* şi *cel instrumental*) care aduc precizări privitoare la modalitatea şi executarea procesului comunicat.
3) *circumstanţiale* care redau raporturi *logico-semantice* stabilite de locutor (de cauză, de scop, condiţional, concesiv, consecutiv).
4) *circumstanţiale „precizatoare"* (circumstanţialul de relaţie, sociativ, apoziţional, cumulativ, de excepţie), care centrează informaţia nouă („precizarea") pe anumite secvenţe ale enunţului din care fac parte.

În ceea ce priveşte rolurile tematice, circumstanţialele obligatorii au roluri tematice ca şi alte complemente. De exemplu, în „împăratul au ieşit *den Sofia*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), rolul de ablativ (locativ) este dat de verbul predicativ *au ieşit*, iar în „au vrut *să* ma *taie*" (1600, Transilvania, DÎ, 466) rolul de *instrument* este implicat în matricea semantică a verbului *a tăia* (*cu sabia, cu paloşul, cu cuţitul*), complementul instrumental neapărînd

BCU CENTRU LIMBII LIBRARY

întotdeauna în structura de suprafață.

Complementele circumstanțiale prezintă numeroase și variate particularități, datorate, pe de o parte, permanentei înnoiri a elementelor de relație, iar pe de altă, ușurinței cu care se pot calchia în domeniul circumstanțialelor unele construcții din originalele străine, în special slave, grecești și latine. Din mulțimea de construcții le vom reține pe acelea care caracterizează epoca cercetată sau au legătură cu evoluția normelor limbii literare.

6.1. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE LOC

6.1.1. În perioada 1521-1640 complementul de loc, indicator al coordonatelor spațiale ale situației de comunicare sau ale situației comunicării, este un element subordonat față de:

1) un centru verbal din grupul verbal: „cum am auzit eu că împăratul au ieșit *den Sofiia*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „m-au adus *la Bistrița*" (1600, Bistrița, DÎ, 206);
2) un grup centru dintr-un grup adjectival: „1 cruce galbănă *numai la codiță* ferecată" (1588, M-rea Galata, catastif, DÎ, 163);
3) *o interjecție* cu valoare predicativă: „*vă* (= du-te) iară *în Eghipet*" (PO, Ishod, 18.19), „*vă înaintea lui Moisi în pustie*" (PO, 191/21), „*vă la Faraon*" (PO, 199/14).

Ca și în limba actuală, în limba veche, complementul complementul de loc era un determinant facultativ al centrului de grupă, supriamrea lui neafectînd corectitudinea propoziției, dar lipsind-o de o informație privind coordoantele spațiale ale procesului de comunicare.

Existau însă situații în care circumnstanțialul de loc era obligatoriu:

1) atunci cînd verbul regent avea în structura sa tematică *Locativul* (*a lăcui, a sta* „a locui", *a sta* „a staționa", *a izvorî, a (se) muta, a băga*): *lăcuia* ***în Moldova*** (1593, Polonia, DÎ, 180), „că turcii *stau* în ***spinarea*** noastră" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 128), „*sălășluiiu* ***în pustie***" (PH^1, $45^r/8$), „Doamne, cuvîntul tău *lăcuiaște* ***în ceriu***" (PH^1, $106^r/6$), „***unde*** *am putea sălășui* ?" (PO, Bitia, 10.23), „*să* te *mutăm den* această *lume*" (CS^1, V, $38^r/10$), „i-*au băgat* ***în temniță***" (1599, Tîrgoviște, DÎ, 112);
2) atunci cînd regentul este un adjectiv provenit din participiile acestor verbe (*mutat, izvorît, sălășuit, băgat*).

Prototipic, complement circumstanțial de loc face parte din grupul verbal avînd caracter facultativ și putînd fi suprimat, dar această suprimare duce la un minus în informație și chiar afectează înțelegerea mesajului. El se definește prin adverbul interogativ *unde ?* (Unde ai fost ?, Unde te duci ?),

care cumulează valorile *de localizare* şi *de direcţie*.

Limba română nu face deosebiri morfologice cazuale între răspunsurile la *unde* şi *încotro,* circumstanţialul de loc definindu-se prin adverbul *unde*. În unele texte influenţate de model străin apar astfel de deosebiri: de pildă într-un document privind procesul lui Petru Şchiopul, care după toate probabilităţile a fost tradus din nemţeşte: „lăcuia *în Moldova*" (după germ. *Er wohnte in Moldau*), dar „au fugit *la* Moldova" (după germ. *Er ist nach Moldau geflogen*): 1593, Polonia, DÎ, 180). Germana face distincţia între *wo ?* „unde" (cu prepoziţia *in* + D) şi *wohin* + Ac) cu *wohin* „încotro" cu verbe de mişcare.

În această ordine de idei un complement de loc frecvent în epoca cercetată în unele texte este cel exprimat prin *iuo* (< din lat. *ubi* „unde" contaminat cu lat. *ibi* „acolo"): „cum i-au dat împăratul slobozie lu Mohamet-beg *pre io* (*pre iuo*, locuţiune adverbială) va fi voia pren Ţara Rumânească" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „*iuo* să muncească ginta omenescu" (CS^1, IV, 17^r/5-6), complementul *iuo* apare în acest text de 8 ori, „să fie semn *iuo cu el era grăit*" (PO, 121/6), „acel loc *iuo* Dumnedzeu grăise cu el" (PO, 121/8; în acest text *iuo* cu funcţia de complement de loc apare de 15 ori).

Complementul circumstanţial de loc, se exprimă prin substantive, adverbe sau locuţiuni adverbiale şi prezintă o deosebită varietate, dată în special de numărul mare de prepoziţii cu care se construieşte şi de mulţimea de adverbe şi de locuţiuni adverbiale specifice perioadei cercetate[20]. Din numeroasele exemple pe care le avem, vom da numai cîteva, specifice epocii: „Toţi *pre decindea de mare* trecură" (CPr., 311), „să rodească... pasări zburătoare *spre pămînt*" (PO, 14), „călcă cu piciorul *spre falca* zmeului" (CS^1, 95^r/7-8), „era pature în pară de focu şi *spre iale* dzăce nărod multu" (CS^1, 22^v/13) În aceste exemple *spre* păstrează funcţia sa primitivă (< lat. *super*) şi se foloseştc uneori în variaţie liberă *pre*, (< lat. *per*; cf. exemplul citat din *Cazania a II-a*). În schimb, cu sensul actualului *spre*, introducînd complementul verbelor de mişcare, se întrebuinţează de multe ori *către*: „pasă *către oamenii* miei" (CV, 52^v), „se duse aciiş *către împăratul*" (CC^2, 621), „mërseră *către un arbure*" (CS^1, 78^r). În aceste exemple complementul de loc este mai depărtat de prototip, apropiindu-se de complementul indirect.

Cu o deosebită frecvenţă apare în texte, reprezentînd variante literare diferite şi diverse graiuri populare, complementul de loc cu prepoziţia *întru* în locul prepoziţiei *în*: „tremése *întru Machiedonia* doi de ceia ce slujiia lui" (CV, 4^r), „tremise *întru Machidonia* doi de slujitorii lui" (CPr., 90), „cădzu *întru Ierusalim*" (MI, 170^r).

O trăsătură a limbii din epoca cercetată şi a limbii vechi în general este repetarea prepoziţiei dinaintea unui nume propriu cu valoare de locativ: „i-am vîndut partea noastră toată *den sat den* Tomsani" (1600, Creaţa – jud.

[20] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 249-282.

Ilfov, DÎ, 140), „ş-au vîndut ale sale case şi o vie *din satu din Ionăşeşti*" (1628, Iaşi, DRH, A, XIX, 384), „ce iaste *la sfînta mănăstire la* Suceviţă" (1628, Rădăuţi, DRH, A, XIX, 442), „am vrut să-i luom *de la* mănăstire *de la* Suceviţă" (*ib.*, 442). Specifică epocii cercetate şi în general întregii române vechi este lipsa articolului la unele toponimice feminine în *-ă* (*Suceviţă, Piatră, Bistriţă, Suceava*): „Scris *în Suceavă*" (1597, Suceava, DÎ, 199), „şi m-au adus *la Bistriţă*" (1600, Bistriţa, DÎ, 206).

Topica complementului de loc era liberă: de obicei el este după regent, dar atunci cînd se urmăreşte scoaterea în relief a circumstanţei spaţiale putea să stea în faţa regentului.

6.2. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL DE TIMP

6.2.1. Precizînd coordonatele temporale ale situaţiei comunicate sau ale actului enunţării, acest complement aduce informaţii foarte importante în instanţa de comunicare, deşi nu face parte din structura tematică a verbului, putînd să fie suprimat fără ca enunţul să fie negramatical.

Însă el este obligatoriu prezent în structura de suprafaţă cînd este generat de verbe ca *a custa, a dăinui, a dura, a ţine, a via*; „Şi Noe *custă* după potopul apeei *350 de ani* (PO, 37/23), „Şi Iacob *vie* în şaptespredzeace *ani* în pămîntul Eghipetului" (PO, 169/15), „*Custă* Enos *90 ani*" (PO, 25/15), „*Custă* şi Sit *105 ani*" (25/9) etc.

În aceste exemple, complementul de timp este un complement al structurii tematice a verbului şi de aceea nu poate lipsi.

Complementul circumstanţial de timp era în epoca cercetată ca şi în limba actuală de mai multe tipuri, după felul în care se plasează procesul comunicării faţă de un reper temporal:

1) *de simultaneitate*, plasează procesul simultan cu reperul temporal şi este exprimat prin adverbe şi grupuri adverbiale ca *acum* (*acmu*) *astăzi, în această zi, (în) luna aceasta, în acest an şi (în) săptămîna aceasta*: „Iară *acumu* încă vă scriem" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 111), „*acmu* nu ştim că au fost doi omini" (1593, Sălişte-Maramureş, DÎ, 204), „iaste *acum în zioa* de St. Martin, *11 zile, noiemvrie*" (1599, Transilvnia, DÎ, 114), „Rugămu-nă *astădzi* fără osîndă să ne cumere cămu cu sfînta pelita lui" (CS[1], XV, 120[r]/4-5), „Pis *o(t)* Hreasca, *leat 736, octomvrie 8 dni*" (1627, Heasca, Moldova, DRH, A, XIX, 328), „Ş-am scris eu Tudor logofăt, measiţa, *iulie 8 dni*, va leat 7142" (1634, Ţara Românească, DRH, B, XXIV, 420).
2) *de anterioritate*, plasează procesul *înaintea reperului* temporal şi se exprimă prin deictice ca: *atunci, demult, (mai) înainte (de), ieri,*

luna trecută, pînă acum: „v-amu tremes *mai nainte de* ceastă vreame neşte cărţi" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 111), „*de atunce pînă acumu* în toate lunile, au băgat pre-acei săraci" (*ib.*, 111), „Şi au fost trecuţi ai de la Adamu *pînă acmu* 7105" (1597, jud. Vîlcea, DÎ, 108), „acolo *iaste pînă în ziua de astăzi*" (PO, 121821).

3) *de posterioritate* plasează procesul *după reperul temporal*. Se exprimă prin adverbe şi expresii deictice (*mîine, poimîine, mîne dzi* "a doua zi", *după, după aceea, o zi, o săptămînă, o lună, un an, un veac*): "*mîne* va fi acesta semn" (PO, 203/24), "Făcu derept cea Domnul acest cuvînt *mîne dzi* " (PO, 205/15), "*După aceaia* lăsă el a zbura" (PO, 32/18), „Carele, *după aceaea*, aşa au fost bun, că i-au amăgit faţa lui şi o au ruşinat" (1593, Polonia, DÎ, 180), „*După aceea* eu m-am spăret" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96) etc.

4) *complementul circumstanţial temporal de proximitate*: transmite informaţia în apropierea „reperului temporal" şi se exprimă prin adverbe de tipul *abia, curînd, de curînd, imediat, tocmai (acum), îndată* etc.: „nevoiţi să faceţi *curînd* în ce chip veţi face ca să poată ieşi acest tiran den mijloc" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 113), „*Acum, de curînd* au ţinut pre Batăr Jitmon lîngă el" (1600, Moldova, act diplomatic, DÎ, 142), „Şi Iacob *abiia* („de foarte puţină vreme", „tocmai") era ieşit afară dinaintea lui Isac" (PO, 91/20), „*Tocma în aceaia dzi* întră Noe şi Sim, Ham şi Iafet" (PO, 30/19; remarcăm şi dezacordul între subiect şi predicat).

Substantivele *dimineaţă, zi (zioă), noapte, seară toamnă, iarnă, vară, primăvară* prin articulare sau cu prepoziţie se folosesc ca adverbe în tot felul de texte cu funcţie de complemente de timp: „numai *la vară* toţi să fie gata" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 129), „*Ai 7099, luna ghin 17 dzile, duminec sara, 3 ceas*, m-am cununat cu mume lui Ştifan voda, anume Iarine, botezat" (1591, Moldova, DÎ, 169), „*vara* şi *iarna, zua* şi *noaptea*" (PO, 34/8-9), „*demineaţa* mănîncă prada şi *seara* împarte dobînda" (PO, 175/24).

Construcţia temporală *dzi pre dzi* („*Dzi pre dzi* împăratului adauge-veri anii lui" (PH^1, 50^v/14) cu sensul de „zi de zi") apare în PH, text tradus din slavă alături de construcţiile temporale *dzuoa dzileei* şi *noaptea nopţiei* cu substantivul repetat în genitiv: „*Dzua dzilei* rrumpe cuvîntulu, *noaptea nopţiei* vesteaşte preceapere" (PH, 14^r/24-25). Este posibil ca să avem de a face cu o traducere literală din slavonă căci şi în Psaltire slavo-română a lui Coresi *noapte de noapte* din psalmul 18, versetul 2, traducere pe *noşt noştij* din textul slav (cf. I. Gheţie, PH^1 studiul lingvistic, p. 53-54).

Complementul circumstanţial de timp, exprimat prin adverbe şi locuţiuni adverbiale, mai rar prin substantiv cu prepoziţii, reţine, de asemenea, atenţia printr-o serie de construcţii specifice epocii. Astfel, remarcăm prezenţa unor adverbe şi locuţiuni adverbiale ieşite ulterior din uz

cu această funcție sintactică: *amînat* „tîrziu" („*nu amînatu* elu mai suflă" CV, 43^{v}), *aorea* „uneori, cîteodată" („*aorea* înoată..., *aorea* stau" CC^{2}, 61), *apestit,* „tîrziu" („*apestit* socotesc" CC^{2}, 619), *estimp* „acum" și *de estimp* „de acum", „din acest an": „5 stoguri de grîu de *estimp*" (1588, M-rea Galata, Catastif, DÎ, 163), *înde* „atunci" („*înde* stătuiu în gloată" CV, 31^{v}), *mîne dzi* „a doua zi" („Făcu derept acea Domnul acest cuvînt *mîne dzi*" PO, 205/15-16; „suflînd toată dzi și noaptea și *mîne dzi*" PO, 211/2; construcția era specifică graiului bănățean și variantei literare bănățene), *nice dinioară* „niciodată": „să n-aibă a pîrî *nice dinioară*" (1597, Suceava, DÎ, 199) etc. Deși nu sînt frecvente, aceste adverbe și locuțiuni adverbiale cu funcție de complemente de timp sînt specifice textelor traduse din secolul al XVI-lea și caracterizează limba din zonele pe care acestea le reprezintă[21].

Aceeași situație o au complementele exprimate prin substantive cu prepoziții care nu se mai folosesc astăzi cu valoare temporală: *de* „din" („luptară-se cu mine *de tinerețele* mele" CP^{1}, 254^{r}; în CP^{2} apare construcția *den tinerețele* mele), *pînă* „pînă la" („ați pestit *pînă al noaole ceas*" MI, 187^{r}).

Ca și în limba actuală, *topica* circumstanțialului este liberă, dar mai frecventă este antepunerea celor de anterioritate față de regent și postpunerea celor de posterioritate. Însă din motive stilistice, de reliefare, topica poate suferi schimbări.

6.3. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE MOD

6.3.1. Complementul circumstanțial de mod. Acest tip de complement, mai legat din punct de vedere semantic de centrul verbal decît celelalte circumstanțiale, întrucît prezintă o caracterizare intrinsecă a procesului din punct de vedere calitativ și cantitativ, a format obiectul mai multor discuții, căci cuprinde elemente eterogene greu de încadrat într-o singură categorie, cum face gramatica tradițională. De aceea, unele gramatici delimitează tipurile: *circumstanțial de mod propriu-zis* și *circumstanțial de modalitate, complementul cantitativ, complementul comparativ, complementul comparativ de conformitate, construcții comparative* (cf. GLR, 2005, p. 496 și urm.). În cele ce urmează, vom trata *circumstanțialul de mod propriu-zis,* pe cel de *modalitate*, pe cel *comparativ,* pe cel *cantitativ,* și pe cel *de conformitate* care au fost întîlnite în textele vechi mai frecvent.

6.3.1.1. Complementul de mod propriu-zis indică circumstanța modală sau exprimă o caracterizare a unui proces. El este, din punct de vedere sintactic, o complinire mai ales facultativă a verbului sau adjectivului regent, în sensul că suprimarea lui nu duce la anularea gramaticalității enunțului, însă poate duce uneori la modificarea sensului acestora și, bineînțeles, la un minus

[21] Vezi Densusianu, HLR, IL p. 249-275.

de informație semantică. Există puține verbe care impun în mod obligatoriu actualizarea unui circumstanțial modal (*a se purta, a se ține, a se simți, a se păstra*): „vîntul o purta *ca o frunză*" (CS^1, XI, 92^r/13), „***cum*** să *vă țineți* pre acest pămînt" (PO, 159/26).

Circumstanțial de mod propriu zis se exprimă prin:

1) *adverb de mod* (*bine, frumos* etc.) *locuțiuni adverbiale și adverbe demonstrative (așa, așa de, astfel, altfel(iu)* etc.), *relative* (*cum*) sau derivate cu sufixele *-eşte* (*prosteşte*) sau *-iş* (*furiş*): „să vă păziți *cum* știți *mai bine*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „decă au văzut *așa*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 6), „Prinsu-i-am ș-alte cărți cu care-au îmblat *furiș*" (1600, Moldova, DÎ, 142), „carele sîmt intrate și scoase din limba jidovească *pre greceşte*, de la greci, *sîrbeşte* și într-alte limbi" (PO, 2/45), „va răbda *bărbăteşte*" (VL, 45^r);
2) verbe la infinitiv precedate de prepoziția *fără*;
3) substantive cu prepoziție: „Iara menre *fără de mînie* au luat" (PH^1, 35^r/23-25), „ei îmbla *din mănăstire* în mănăstire" (1626, Iași, DRH, XIX, 14).

Complementul circumstanțial de mod se exprimă prin adverbe și locuțiuni adverbiale, precum și prin substantive precedate de prepoziții. Reținatenția unele construcții cu adverbe și locuțiuni adverbiale specifice epocii: *aiavea* „exact, direct" („învățatu *aiave* legea tătînrească" CV, 19^r; „Domnul *aiavea* vine" CP^1, 91^v; „da-va ție *aiave*" CS^1, XV, 116^r/12, 116^r), *camai* „puțin, în oarecare măsură" („macară și *camai* sărăceşti" CC^2, 134; CTd., 3^v), *cătelin* „încet, liniștit" („*cătelinru* nutîndu, abia fumu întru Cnidu" CV, 42^v; „*cătelin, cătelin* voiu goni ei" PO, 257; „ce blămu *cătiliru*" CS^1, V, 78^r/2-3), *cu dulce* „blajin" („*cu dulce* el asculta" CT, 80^v; cf. și CC^2, 616), *cu lin* „blajin" („zice *cu lin*" CC^2, 218), *cu mîlcomiş* „pe tăcute" („*cu mîlcomiş* curărea apropie-se" CC^2, 520), *cu ogoadă* „plăcut" („mai *cu ogoadă* va fi" CP^2, 134^v), *cu stajă* „în grabă" („duse-se în cea de sus *cu stajă*" CC^2, 561), *de-a firea,* într-adevăr" („Și *de-a firea* adevăr soru mi-e" PO, 65) etc.[22]

Complementul de mod exprimat prin substantiv este însoțit de cele mai multe ori de prepoziții precum *cu* și *fără*. Reținatenția construcțiile în care prepozițiile au alt sens decît cel din limba actuală sau care conțin locuțiuni prepoziționale ieșite din uz: *în* „după" („feciu om pre Adam *în chipul* miu" MI, 173^r), *pre* „după" („Deaci se împarte în trei *pre încheieturile* tocmĕleei-și" Prav. 1581, 190^v), *adin(s)* „între" („ei *adin eişi* mirară-se pre aceasta" PO, 154; „ziseră *adins eişi*" CC^1, 29^v), *de aleanul* „contra" („au putem sta *de aleanul* voiei lui Dumnedzeu ?" PO, 178), *în aleanul* „împotriva" („nimea nu va sta dentre noi *în aleanu-ți*" PO, 73) etc.

6.3.2. Complementul de mod comparativ se construiește ca și în limba modernă cu *decît* și *de*, cînd exprimă inegalitatea, și cu *ca* atunci cînd

[22] *Ibidem.*

exprimă egalitatea. Construcțiile cu *decît* sînt mai rare și mai puțin răspîndite din punct de vedere geografic decît cele cu *de*, care sînt mai vechi, datînd din latina populară[23].

Tendința de a înlocui construcțiile cu *de* prin cele cu *decît* se observă încă din textele secolului al XVI-lea, dar se accentuează începînd cu secolul al XVII-lea: „Mai deșiderate *de aurul* și *de pietri* curate multe și mai dulci *de miarea* și *stredea*" (PS, 56), dar „Mai cu vrĕre *decît aurul* și *de pietri* curate multe și mai dulci *de miiarea* și *stredie*" (CP[1], 31[r]; se observă folosirea în aceeași frază a lui *decît* și *de*, ultimul fiind mai frecvent); „camai pre gios cu spițele *decît ceale optu*" (Prav. 1581, 269[v]), însă „mai lontru *de-a opta stepenă*" (Prav. 1581, 222[v]), „mai iușor va hi sodomleanilor și gomoreanilor... *decît omului* acela" (MI, 179[v]), dar „mai vîrtos *de toți*" (CTd., 42[v]). Frazele în care *de* apare alături de *decît* sînt numeroase în textele sudice: „mai dragi *decît aurul* și *de argintul* și *de pietrile* cele scumpele și sînt mai dulci *decît miiarea*" (CC[2], 228; vezi și exemplul dat mai sus din CP[1])[24]. Textele scrise în Transilvania de nord (cum este de pildă *Codicele Todorescu*) cunosc numai construcția veche cu *de*.

Extinderea lui *ca* de la comparativul de egalitate la cel de inegalitate nu este încă atestată în nici un text din perioada cercetată[25].

În unele texte traduse circumstanțialul comparativ de egaliatate este folosit cu *ca* + pronume personal în nominativ: „să fim și noi creștini *ca și tu* și să ne închinăm Tatălui și Duhului Sfînt" (PH[1], XI, 92[r]/12-14).

Comparația cu *ca și*, care se răspîndește din ce în ce mai mult în limba actuală, este atestată des în unele texte reprezentînd graiurile ardelenești: „ce-au dzăcut *ca și morții*" (CS[1], IV, 23[r]/7), „și răstigni-o vrem în cruce *ca și dumnedzeulu* ei" (CS[1], XI, 91[r]/18), „lăcuia la el și-l ruga ei *ca și Dumnedzeu*" (= ca pe D-zeu; CS[1], XI, 94[v]/18), „să fie voia *ca și în ceriu* și pre pămîntu" (CS[1], XV, 119[v]/18), „Vădzuiu necuratul suindu-se și înălțîndu-se *ca și chedrii* Livanului" (PH[1], 32[v]/6), „Și-l puse domnu caseei și giudețu a toată agonisitei lui a învăța giudețele lui *ca și sinre* (= ca pe sine)" (PH[1], 88[v]/24), „Smentiră-se și se duplecară *ca și beații*" (PH[1], 94[v]/25).

Documentele particulare și oficiale reprezentînd graiurile nordice conțin, de asemenea, circumstanțialele comparative cu *ca și* „să nu fie svadă și netocmeală între noi, ce să ne tocmim binișor *ca și cei mai de demult*" (1592, M-rea Moldovița, jud. Suceava, DÎ, 173), „lăudîndu-se și hvălindu-se *ca și în Țara Muntenească*" (1593, Polonia, DÎ, 180), „țara Moldovei să fie

[23] Vezi Georgeta Ciompec, *Observații privind sistemul comparației adverbiale în secolul al XVI-lea*, în Omagiu Rosetti, p. 124; Densusianu, HLR, II, p. 380; Rosetti, ILR, p. 535; Rizescu, Prav. 1581, p. 105-106.

[24] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 381.

[25] Vezi în legătură cu acestă inovație C. Frâncu, *Vechimea și răspîndirea comparativului de neegalitate exprimat prin ca*, în LL, 1979, nr. 1, p. 50-55.

de moşie, fir pre firul lui, şi pre feciori şi pre feate, *ca şi* Ţara Românească" (1600, Alba Iulia, document diplomatic, DÎ, 145), „măriia lui să-mi dea pre Ardeal bani cum au dat lu Batăr Jigmon, şi pre ţara Moldovei *ca şi pre* Ţara Românească" (*ib.*, 146).

Am dat mai multe exemple cu *ca şi* pentru a arăta că tendinţa unor vorbitori de astăzi care fac exces de întrebuinţarea acestei construcţii este mai veche.

6.3.3. Complementul circumstanţial cantitativ. Acest complement circumstanţial inclus în cele mai multe gramatici în circumstanţialul de mod ca subspecie distinctă a acestuia, denumită *circumstanţial de mod de măsură*, dar considerat ca un complement distinct de cel de mod şi tratat separat de autorii GLR (2005, II, 515), exprimă „o cuantificare, o caracterizare a unei predicaţii semantice". Ca şi în limba actuală, în limba română veche circumstanţialul cantitativ se realizează atît ca un *cantitativ propriu zis* cît şi ca un *cantitativ de măsură*:

1) *Circumstanţialul cantitativ propriu zis* care „exprimă variaţiile cantitative în mod relativ şi nediferenţiat" este bine reprezentat în tot felul de texte: „am muncit *mult*" (1576, Bolboşi, jud. Gorj, DÎ, 98), „ceteaşte şi aiurea *mult*" (PO, 7/23), „să şadză *puţin* în crăirea noastră" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186), „şi culeaseră unii *mai mult*, alţii *mai puţin*" (PO, 233/2), „"Iară mie *puţinel* nu mi se aborriră picioarele, *puţinel* se vărsară urmele meale" (PH[1], 62[r]/25, 26), „pînă cînd toate *destul* vor bea" (PO, 77/14) etc. Pronumele nehotărîte (*oricît, cîtva, oarecît*), relativ-interogativele (*cît*) şi adverbele (*destul, puţin, puţinel*) apar des cu această funcţie.
2) *Circumstanţialul cantitativ de măsură*, care exprimă variaţiile cantitative în mod diferenţiat, raportate la unităţi de măsură obiectiv stabilite: „Feace şi altariul arsăturiei la jirtvă de lemn de setim, care avea *cinci coţi* de lung şi de lat, tocma *patru cornure* şi de înalt *trei coţi*" (PO, 307/5-7), „*Tot aurul* acela care pre lucrul celui cost cheltuise, şi carele în dar dedease *douăzeci şi nouă de măji*" (PO, 309/19-20), „Tot însul da *giumătate de sicloş*" („monedă veche la evrei": 309/26), „în toată luna să dea *cîte o sută de mie de talere*" (1600, Alba Iulia, act diplomatic, DÎ, 146), „am luat 1700 aspri şi eu" (1639, Bucureşti, DRH, B, XXII, 682).

Acest tip de circumstanţial are o poziţie specială între circumstanţiale, fiind legat direct de verb ca şi complementul direct. De aceea, în unele interpretări, circumstanţialul de măsură este analizat ca fiind complement direct. Însă nu trebuie făcut abstracţie de faptul că avem de a face în exemplele de mai sus cu grupuri nominale unitare (*trei coţi, douăzeci şi nouă de măji, cîte o sută de mie de taleri de sicloş*), care arată cantitatea şi nu pot fi analizate sintactic pe părţi. La fel în exemplele de tipul „Vădzuiu pe unii

mîncînd şi bînd *mult pespre măsură*" (VL, 140[r]).

Topica circumstanţialului cantitativ este liberă, însă frecvent el apare mai ales postpus regentului. Cert este faptul că relaţia lui cu elementul regent este mai strînsă decît la alte circumstanţiale, căci nu necesită virgulă (în scris) şi nici pauză (în manifestarea orală: cf. GLR, II, 2005, p. 520).

6.3.4. Circumstanţialul de conformitate, privit de unele gramatici ca un tip special al celui de mod, se construieşte de obicei cu un element nominal cu prepoziţie: „*după curăţiia* mînrulor meale plăti-mi" (PH[1], 12[v]/6-7), „scoate-me *dereptu mila* ta" (PH[1], 4[r]/8; cf. şi I. Gheţie, studiu lingvistic, PH[1], p. 54).

6.3.5. Circumstanţialul de modalitate ca tip epistemic, deontic şi apreciativ de evaluare a propoziţiei este de asemenea destul de des întîlnit în textele din perioada cercetată şi se realizează prin adverbe şi expresii adverbiale (*adevăr, cu adevăr, cu de-adevăr*):

1. *modalitate epistemică* (*certitudine ~ incertitudine*): „Şi de-a firea *adevăr* soră-mi-e, că tatălui meu *i* e fată" (PO, 65/23-24), „*adevăr*, muiare ţi-e ?" (PO, 86/8), „*adevăr* omori cei doi feciori ai mei" (PO, 150/12), „şi ţie voiu da *adevăr* vinovat" (PO, 151/27), „că veţi *cu adevăr* afla mare vistiiariu sufletesc" (PO, 10/20), „cea fiară săolbatecă l-au mîncat pre el, *cu de-adevăr* l-au rupt pre Iosif" (PO, 130/14), „Cunoscuiu, Doamne, că e dereapta dzisă ta şi *adevăr* micşuratu-me-ai" (PH[1], 105[r]/22-23), „*Adever* (= adevărat) am zis" (1591, Moldova, DÎ, 169), „şi *cu adevărat* marele acela nu să înşelă pre sine" (VL, 42[r]), „şi *doară* (= poate) ar tocmi şi aceasta ţară, cum au tocmit şi ţeara Moldovei" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 112), „că *doară* (= poate) voiu veni şi eu într-acolea" (1600, Bălgrad, DÎ, 208); „*Adevăr*, făcut-am tocmeală" (1600, Transilvania, DÎ, 126).

2. *modalitate deontică* (obligaţie, permisiune, acceptabilitate, eventualitate): „cumu-l va ajunge legea, *aşa* să piară" (1600, Alba Iulia, DÎ, 145), „Iară cest om *poate a hi* că gîndeşte că iaste în ţara noastră oameni mulţi de legea grecească" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186).

3. *modalitate apreciativă* (evaluare subiectivă marcată afectiv): „*O, vai de noi* cine ne va scoate den mîna acestui tiran ?" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 112), „*O, vai de noi*, mare răuiaste pre noi că perim acum" (*ib.*, 112). Aici interjecţiile marchează cu valoare de modalizatoare evaluarea subiectivă a propoziţiei: „*Foarte* mă rog domnitale şi Dumnezeu să te veselească" (1600, Sebeş – jud. Alba, DÎ, 148), „*Ferice* de călugărul cela ce ce să socoteşte pre sine" (VL, 49[v]), „*Ferice* de ceia ce îmblă pre calea aceasta" (VL, 21[v]), „*Ferice* de cela ce-şi va omorî cu totul voia sa" (VL, 49[v]).

6.4. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE CAUZĂ

6.4.1. Indicînd cauza sau motivul pentru care are loc procesul comunicat, complementul circumstanțial de cauză, cu toate că e un complement „periferic" al grupului verbal căruia i se subordonează, căci este întotdeauna suprimabil fără a influența corectitudinea gramaticală a enunțului, este mult întrebuințat în limba română veche, deşi raportul cauzal este mai des exprimat la nivel frastic prin propoziția circumstanțială cauzală.

Complementul circumstanțial de cauză se realizează prin:

1) *nume sau grupuri nominale* cu prepoziții: „*de frica* lui Dumnezeu să ispitim toate chipurile" (VL, 97^{v}), „că eu mor *de dorul* vostru" (1600, Bistrița, DÎ, 206), „Însă *dereptu prilăstirea* lor pusu-l-ai lor rreu" (PH^{1}, 63^{r}/10-112), „iar *pentru datorii*, au fugit" (1593, Polonia, DÎ, 180), „nu *de nevoie*, ... iaste scos den țară" (*ib.*, 181);

2) *adverbe şi mai ales locuțiuni adverbiale*: „ci *dereptu aceaea* acum ne iaste Mihaiu-vodă tocma ca şi turcii" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 112), cf. şi „şi *dereptu aceea*" (1627, DRH, A, XXI, 382, Iaşi), „*Derept aceaea* ispovedescu-me ție" (PH^{1}, 14^{r}/14-15), „*Pentr-acea* nu ne teamem cîndu se va smenti pămîntul" (PH^{1}, 39^{r}/16), etc. De o deosebită frecvență este complementul de cauză exprimat prin locuțiunea adverbială *căce* „*de ce*" în interogative: *O, că ce* n-am postit ! O, *căce* n-am miiluit mişeii ! O, *căce* nu ne-am pocăit... ? (CS^{1}, V, 43^{v}/2-4), *Căce* porînci voao Domnedzeu să nu mîncați de tot lemnul raiului ? (PO, 18/12-13; acest complement apare de 32 ori în acest text) etc.

3) *verbe la gerunziu*, care printre alte nuanțe o are şi pe cea de cauză: „căutînd într-îmbe şi *nevăzînd* nimenea, omorî pre cel eghiptean" (PO, 183/19-20), „Aşa *văzînd* noi perirea noastră şi cugetul lui cel rău... ne-am isprăvit lucrul ş-am stat la băsău" (1600, Moldova, act diplomatic, DÎ, 143).

Nu am întîlnit în textele cercetate complemente de cauză exprimate prin adjective.

Topica complementelor circumstanțiale de cauză era în limba din perioada cercetată liberă, cum este şi în limba actuală, însă complementele exprimate prin nume apar de obicei după verbul regent. Unele complemente de cauză exprimate prin adverbe şi locuțiuni adverbiale sînt, de regulă, antepuse verbului şi stau în fruntea frazei (*derept aceea, de aceea, pentru aceea*) stabilind uneori un raport anaforic sau cataforic la nivel transfrastic: „*Derept acea*, au rămas sluga noastră Toader medelnicer pre Bîrlădeanul dinaintea domnii meale şi a toată leagea" (1634, Iaşi, DRH, A, XXII, 224), „*Derept aceaia*, şi voi, românilor, deîn Corzi,... voi să aveți a asculta de călugări" (1629, Bucureşti, DRH, B, XXII, 586), „*Pentr-aceia* să hie lui Mardarii, ficiorului nostru dereaptă ocină" (1627, Buceaci-Moldova, DRH, A, XIX, 182). Aceste pronume precedate de prepoziții funcționează ca nişte locuțiuni adverbiale şi sînt folosite *anaforic* reluînd informația din frazele

anterioare. Alteori ele funcționează cînd au un corelativ: *derept aceia... de aceia* și cataforic (anticipînd informația de după ele). De asemenea, complementele de cauză exprimate prin gerunziu sînt de obicei antepuse verbului regent și chiar subiectului.

Complementul circumstanțial de cauză exprimat prin nume se construiește cu prepozițiile *cu, de, din, în, la, pentru, prin, printru* și chiar *după*): „carii vor fi *cu vină* certați" (CC[1], 247[v])[26], „*de boală* sau *de nevoie* mare, post 40 de dzile" (Prav. 1581, 207[v]), „că am greața easte *după* ei a preimi năravu" (CV, 7[r]/67; probabil calc după slavonul *poimi(e)* cf. Mariana Costinescu, studiu lingvistic, CV), cine va ucide om *de nevoie* (Prav. I, 19[v]); „Spurcatu-ne-am *în vina* părinților" (FT, 3[v]); „*pentru răutațele* voastre ele voiu săca" (MI, 172[v]), „*cu hicleșigul* său căzdu den ceriu" (CS[1], XV, 121[r]/13-14), „*prin fărădelegea* voastră ceacea multă, înțeleageți, nemîndrilor, că nu sînteți înțelepți" (*ib.*, 2[r]/13 – 2[v]/1), „Tremuraiu *în frica* ta, dzi de giudețu" (*ib.*, XIII, 109[v]/15-16), „pridădiții ceia ce scot alții de pre locurile loru *printru dereptate*" (CS[1], V, 52[r]/5-7; cf. Gh. Chivu, studiu lingvistic, CS[1]).

Dintre construcțiile prezente în epocă, dar ieșite din uz în epoca modernă, trebuie menționate cele cu *derept*: „Răstignitu-se-au *derept noi*" (CCat., 7[v]), „se moriu gata sîntu întru Ierusalim *dereptu numele* Domnului Isus" (CV, 14[v]), „se șerbască *dereptu* acělea *păcate*" (Prav. 1581, 228[v]), „iaste ție a muri *derept muiarea* care-i luat" (PO, 64), „*derept aceea* cade-se sîmbăta a face bine" (TS, 36[v]), „chemă-se toate limbile *dereptu păcatele* lor" (CTd., 13[r]). Aceste construcții sînt frecvente în texte reprezentînd aproape toate graiurile și variantele literare.

6.5. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE SCOP

6.5. Complementul circumstanțial de scop exprimă finalitatea într-un enunț care conține un *raport de implicație* cauzală de tipul *intenție/scop-realizare* (cf. GLR, II, 2005, 540).

Verbul regent impune un subiect animat care exercită desfășurarea procesului și ocurența unui component al enunțului cu rol actanțial de *Țintă* sau de *Locație*: „Ci m-au purtat legat să mă duc *la pierdere*, să mă piarze" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96).

Complementul circumstanțial de scop se exprimă prin substantive sau substitute ale acestora precedate de prepoziții cum sînt: *cătră, de, derept, pentru, pre, spre* și de locuțiunea prepozițională *întru potrivă*: „să fie mai lesne *spre înțeles* și *către cetit*" (CC[2], 10), „să fie noao *de iertarea* păcatelor" (MI, 191[v]), „*derept ispăsenie* noastră, venit-au den ceri" (CCat., 7[r]), „vor fi gătiți ca u< n> voinic *spre războiu* (MI, 176[v]), „Cade-se duhovnicului

[26] Vezi Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 520.

a împărți păcatele omului... *întru protivă păcatelor*" (CPrav., 1[r]), „sfîntul şi luminatul sîngele lui Hristos (iaste) *pre spăsenie* noao" (CS[1], XV, 119[v]/18 – 120[r]/2), „numele lui *pre agiutoriu* să-l chemăm" (CS[1], XII, 104[v]/14-15), „să de ei *pentru capul* miu" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96).

Construcțiile cu *derept, către* şi *întru potrivă* sînt treptat eliminate de construcțiile mai generale cu *de, pentru, spre*.

Complementul de scop exprimat printr-un verb la infinitiv este destul de frecvent în textele secolului al XVI-lea, în special în cele nordice, dar frecvența lui scade pe măsură ce înaintăm în timp, din cauza limitării întrebuințării infinitivului prin construcțiile verbale personale[27]: „de va lua pre o sor a mea *a-i fi muiare*" (Prav. 1581, 229[r]), „nu venii *a chema* derepții" (CC[2], 8), dar „Iară neputenciosul mîngîie-lu *dereptu se împle* lĕgea lui" (Prav. I, 8[r], cu propoziție finală în locul infinitivului), „Aceia rasfira-se *a mînca*" (PH[1], 49[r]/9).

În interogative, locuțiunile adverbiale *căce* şi *de ce* au alături de funcția de complement circumstanțial de cauză şi funcția de complement de scop, dezambiguizarea semnificației se află în răspunsul întrebării, în care se precizează dacă e vorba de cauză sau de scop: „O, *căce* cu focul arse şi *căce* oaspele ce iaste de la împăratul ceriului ? Isacu feace mîncare" (CS[1], 78[v]/2-5: răspunsul arată că locuțiunea *căce* are funcția de circumstanțial de scop).

Atît circumstanțialul final exprimat prin nume, cît şi cel exprimat prin infinitiv au topică liberă, însă cel exprimat prin *căce, de ce* stă în fruntea propoziției interogative, cum este şi normal în interogații care conțin pronume interogative.

6.6. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL INSTRUMENTAL

6.6.1. Complementul circumstanțial instrumental indică în limba veche ca şi în cea actuală „mijlocul prin care se realizează sau se poate realiza un proces şi putea avea ca regent *un verb* la un *mod personal*". Prototipic, el se exprimă printr-un element nominal cu prepoziția *cu*: „au văzut *cu ochii* lui" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „Însă *cu ochii* tăi căuta-veri" (PH[1], 78[r]/8), „scriu şi mărturisesc *cu* cest *zapis* al mieu" (1626, Moldova, DRH, A, XIX, 13), „scriem şi mărturisim *cu* acest *zapis* al nostru" (1629, Țara Românească, DRH, B, XXII, 426), „am vădzut *cu ochii* şi am audzit *cu urechile*" (1592, Drăguşani – jud. Iaşi, DÎ, 174, construcție pleonastică de factură populară): „am scris *cu mîna mea*" (*ib.*, 175).

Complementul circumstanțial instrumental se exprimă printr-un substantiv sau substitut al acestuia precedat de prepozițiile *cu, de, pentru, din,*

[27] Vezi C. Frâncu, *Cu privire la "uniunea lingvistocă balcanică"*, p. 98-103; id., *Conjunctivul...*, p. 141-142.

în, la, prin, printru. Iată cîteva exemple: „*cu sulițe* în coaste mă împunserămă" (MI, 174^{r}), nu le se cade *în nuntă* [= prin nuntă] a se împreuna" (Prav. 1581, 219^{r}), „i se va da în har *pren Isus Hristos*" (CCat., 3^{r}), „*de ascunsele* tale împlu-se zgăul" (PH^{1}, 11^{v}/12-13), „să slăvească-se *cu noi* numele slavei tale" (CS^{1}, XV, 118^{v}/7-8), „ne-au dat Dumnedzeu cuventele afară să ne spovedim *pentru* (= prin) eale" (CS^{1}, XII, 101^{r}/5-7).

Menționăm, de asemenea, prezența sporadică în unele texte treaduse din slavă a complementului instrumental în dativ, ca o influență a originalului (Prav. 1581, 219^{r}). Construcția nu se mai întîlnește în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea.

Relația instrumentalului este foarte strînsă cu verbele agentive și cu agentul, încît atunci cînd lipsește agentul instrumentul ia locul subiectului (Văd *cu ochii* mei > *Ochii mei* văd.), Taie cu *sabia pe turci* > *Sabia taie pe turci*. Pe de altă parte, circumstanțialul instrumental nu este întotdeauna exprimat cînd regentul este un verb agentiv care include în structura sa semantică un instrument (*a tăia, a cosi, a secera, a ara* etc.).

Topica acestui complement este liberă, de obicei, instrumentalul este postpus regentului, dar atunci cînd instrumentul este scos în evidență, acest circumstanțial este antepus regentului.

6.7. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL SOCIATIV

6.7.1. Complementul circumstanțial sociativ, element facultativ al enunțului, ca și în limba actuală, indică asocierea cu *subiectul* care este în mod obligatoriu exprimat: „Eu, Gavrilcea Polschii, *și cu giupîneasa* mea Grăpina, dau știre cu cest zapis al nostru, cum ne-am tocmit cu căzacul Petriceaico, de am făcut un schimb cu niște tigani" (1593, Suceava, DÎ, 185).

Întrucît sociativul este asociat de obicei cu subiectul-agent, fiind un „coagent" acest circumstanțial apărea mai ales generat de verbe agentive (verb de activitate sau de mișcare), dar se întîlnesc cazuri în care este generat și de verbe non-gentive (de stare și psihologice).

Din cauza numeroaselor sincretisme ale formelor verbale din limba veche este uneori foarte dificil de a distinge un circumstanțial sociativ de un subiect multiplu, căci delimitarea prin *acord* se suspendă existînd multe forme sincretice: „Adecă *au venit* înaintea noastră *Patrea Ialț*, feciorul Acsiniei din Rădeni, *și cu simințiile* lor, Marica, și Gafta *și cu frații* săi, Ștefan și Ionașco și Vasilie" (1628, Iași, DRH, A, XIX, 413). Aici acordul este irelevant căci forma *au venit* este și pentru pers. 3 pl., care ar fi generat un component al subiectuliu multiplu și pentru pers. 3 sg., care ar fi generat un circumstanțial sociativ.

Circumstanțialul sociativ se exprimă printr-un element nominal sau pronominal cu prepoziții grupate în *prototipul cu* (sau *și cu*): „*cu tine* izbavi-me-voiu de năpaste" (PH^{1}, 13^{v}/2-3).

Complementul circumstanțial sociativ se construiește cu prepoziția *cu*, cu locuțiunile prepoziționale de *alăturea cu, depreună cu, împreună cu*, mai rar cu *și* cu valoare de prepoziție: „sfădește vicin *cu vecin*" (MI, 180[r]), „va fi *împreună cu îngerii*" (MI, 183[r]), „are Dragomir ocină... *depreună cu Neacșul*" (1617; BDR, 34), „să vii *de alatore cu rugătorii*" (1625; BDR, 108), „Ieși Pătru și *alt ucenic*" (CT, 231[v]). Remarcăm folosirea lui *și* cu valoare de prepoziție care introduce un complement sociativ, așa cum se întîmplă astăzi în vorbirea populară. Pe de altă parte, din cauza sincretismului dintre formele de sg. și pl. la pers. 3 a unor timpuri și moduri, este greu de distins complementul sociativ de subiectul multiplu în situațiile în care prepoziția *cu* poate îndeplini rolul conjuncției coordonatoare *și*[28]: „au fost și Isus Navin *cu Calev*" (PO, 5).

Un calc după textul slavon este circumstanțialul sociativ în dativ care apare în *Codicele voronețean*: „celui ce vru elu se me ivescu *slaveei* împreurat" (CV, 81[v]/5-6), calca după sl. *slave obištnykŭ* (din ms. sl. 264). De asemenea construcția cu *de* din textul CV (cei ce era *de Pavelu* (CV, 13[v]/7-8) calchează structura slavonă *eže o Pavlě* (ms. 626; cf. Mariana Costinescu, studiu lingvistic, CV, 161).

În ceea ce privește *topica*, circumstanțialul sociativ se întîlnește de obicei după subiect și de cele mai multe ori după verbul regent. Apare antepus cînd intenția autorului este de reliefare, de scoatere în evidență a sa (cf. exemplul din PH[1] 13[v]/2-3 dat mai sus).

6.8. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE RELAȚIE

6.8.1. Circumstanțialul de relație indică, în limba veche ca și în limba actuală, coordonatele de manifestare a unei acțiuni, stări, calități prin referire la o anumită sferă de manifestare.

El este eterogen ca realizare și în raport cu elementul regent al structurii, căci el „limitează sfera predicației restrîngîndu-o la unele din manifestările ei" (GLR, II, 20058, 5522): „I pak dau știre *za (= despre) lucrul turcilor*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95); remarcăm prezența prepoziției slave *za* care introduce un complement de relație, „Și dau știre dumitale *de rîndul unui mișel* den Răşinariu" (1600, Bălgrad, DÎ, 207).

El se exprimă prin:

1) substantive cu prepoziție sau locuțiune prepozițională: „Scrii și rogi să nu grăbim *păntru* lucrul domitle" (1593, f.l., DÎ, 184).

Exprimarea complementului de relație prin substantiv în dativ fără prepoziție este rară și se întîlnește numai în texte traduse din slavonă: destoinici să fiți *împărăției* ceriului (CS[1], III, 15[v]/4-5).

[28] Vezi Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 520-521.

În documentele particulare şi oficiale circmstanţialul de relaţie se exprimă foarte frecvent prin substantiv însoţit de locuţiune prepoziţională *de rîndul*, care apare şi la început în frază cu sensul de „cu privire la", „privitor la", cu valoare *parentetică*: „*De rîndul oştilor*, măriia împăratului cu ţara-ş şi bine să ia amente şi să grijască că Ardealul şi Ţara Rumânească în ce loc sînt; tot norocul creştinătăţii iaste aruncat pre aceaste 2 ţări" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 130); „Alta, *de rîndul oştilor* măriia împăratului... să ia amente" (*ib.*, 132), „*De rîndul tătar-hanului*" (*ib.*, 136), „*De rîndul celui paşe tătăresc*" (*ib.*, 136), „Dau ştire dumitale *pentru rîndul* slujbei noastre de *aicea*" (1630, Ţara Românească, B, DRH, XXIII, 284). Aceste complemente circumstanţiale de relaţie nu sînt integrate în structurile respective, ci sînt mai mult cataforice.

2) verb la infinitiv şi participiu: „să fie tot omul currundu *a audzi* şi amînatu *a grăi* şi amînatu *întru mînie*" (CV, 57^{r}/13-14, 5^{v}/1).

Complementul circumstanţial de relaţie este introdus prin prepoziţiile *de, despre, la,* iar mai rar prin *cătră, de pre, pre, de rîndul, pentru rîndul* şi *a* „la", care nu mai introduc complemente de relaţie în limba modernă, fiind deci specifice epocii. Iată cîteva exemple din rîndul acestora: „nu-s mulţemitori *cătră dătătoriul* de bine" (CC^{2}, 506), „*pre acĕea* sînt tremis" (CT, 122^{v}), „Dămu-ţ ştire *de rîndul* celor *slugi*" (1621; BDR, 61), „oameni bogaţi întru vecie, rîvnitori *a* bune *lucrure*" (CPr., 527). Aceste construcţii devin din ce în ce mai rare pe măsură ce înaintăm în timp.

Complementul de relaţie exprimat prin substantiv în dativ ca determinant al adjectivelor de tipul *destoinic, vinovat* se întîlneşte numai în traducerile din slavonă din secolul al XVI-lea, fiind calc după construcţiile slave cu *dostojnŭ, povininŭ*[29]: „să fie destoinicu *morrţiei*" (CV, 36^{v}), „destoinic *morţiei*" (CPr., 124), „el să fie vinovat *morţiei*" (CT, 104^{v}), „vinovat iaste *judecatei*" (CC^{2}, 356). În textele din primele patru decenii ale secolului al XVII-lea nu am mai întîlnit astfel de calcuri.

Topica circumstanţialului de relaţie depinde de tipul construcţiei. În general, cel dependent de centrul verbal sau adjectival este postpus. În schimb cel tematizat, cel neintegrat sintactic şi cel reliefat din punct de vedere stilistic sînt antepuse (cf. exemplele cu locuţiunea prepoziţională *de rîndul* din DÎ, date mai sus).

6.9. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL CONDIŢIONAL

Complementul circumstanţial condiţional nu are încă elemente de relaţie specifice, iar raportul se exprimă aproape numai la nivel de frază, prin propoziţii condiţionale, frecvente în epocă. Rareori pot fi întîlnite construcţii gerunziale, care, pe lîngă valoarea lor temporală sau cauzală au şi valoare

[29] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 404.

de complement condiţional: „neci o slavă a lui Dumnedzeu nu vei şti *necitind* acolo" (PO, 7). De asemenea, foarte rar, adverbul *amintrileaş* (*aimintrea*), care exprimă de obicei modalitatea, primeşte valoare de complement condiţional, atunci cînd prezintă o supoziţie contrară unei singure posibilităţi admisibile enunţate la nivel de frază sau de context: „E acmu nu oprĕşte, ce *amintrileaş* tăriia sa arată mai mare" (CC^2, 308), „Şi *aimintrea* iară iaste minunată (CC, 342).

6.10. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL CONCESIV

6.10.1. *Complementul circumstanţial concesiv* nu îşi dobîndise încă individualitatea prin elemente de relaţie specifice (*în ciuda, în pofida, cu tot* + substantiv)[30], iar raportul concesiv se exprima aproape exclusiv la nivel de frază, prin propoziţii concesive. Există însă unele elemente care prefigurează complementul concesiv şi acestea sînt corelativele adverbiale (în propoziţia regentă) ale unor conjuncţii sau locuţiuni conjuncţionale care introduc o propoziţie concesivă: *acie, acolo, atunce, încă, încaşi, tot, totuşi*[31]: Domnul nu chemară, *acie* înfricară-se cu frică" (PS, 19), „se o are fi şi luat, *încă* să-i împarţă" (Prav. 1581, 267^r), „oare să vor avea bogăţie, oare meserătate, *totuşi* e lucru bun" (CC^2, 461) etc. Caracteristica principală a acestora este că valoarea lor concesivă nu se poate determina decît la nivel de frază; detaşate de context ele nu au valoare concesivă[32]. Mai frecvent apar gerunziile cu valoare concesivă, deşi există multe cazuri în care funcţia nu este numai concesivă: „tu mie îngăduişi a face rău, *ştiind* tu mine stîrv împuţit şi putrejune" (CS^1, XIV, 113^v/16-19).

6.11. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL OPOZIŢIONAL

6.11.1. *Circumstanţialul opoziţional* marca şi în limba veche ceea ce era prezentat drept contrar a celor exprimate de alte elemente al structurii ternare caracteristice. Dependenţa sa se făcea, în general faţă de un verb la un mod personal, de un verb la infinitiv sau gerunziu şi mult mai rar de un adjectiv sau de o interjecţie cu valoare predicativă.

Complementul circumstanţial opoziţional se exprimă printr-un substantiv sau substitut al acestuia (pronume, numeral) precedat de locuţiunile prepoziţionale *în loc de, în locul* sau printr-un verb la infinitiv

[30] Vezi C. Frâncu, *Formarea şi evoluţia complementului concesiv în limba română*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 1, p. 15-26.
[31] Pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 17-18.
[32] *Ibidem*, p. 25.

precedat de *în loc de*: „Că-ş vor fi, *în loc de tată şi fiiu*, svedenici" (Prav. 1581, 266[r]), „*în loc de ploaie*, sînge şi foc şi spudză" (MI, 176[r]), „aruncă pizmă... *în loc de blagodarenie*" (MC, 388), „şi-*n locul* acelor *tocmĕle*... au făcut alte tocmĕle" (1626; BDR, 129), „*În locu de iubov*, menciuros me *feceră*" (PH[1], 95[v]/10-11). O construcţie specifică perioadei cercetate este cea cu prepoziţia *derept(u)*: „puseseră pre menre rreu *dereptu binre*" (PH[1], 95[v]/12-14).

Topica acestui circumstanţial era liberă, dar de obicei era postpus regentului, în afară de cazurile în care se urmărea scoaterea în relief a opoziţiei.

6.12. COMPLEMENTELE CIRUMSTANŢIALE CUMULATIV ŞI DE EXCEPŢIE

6.12.1. *Circumstanţialul cumulativ* exprimă în limba veche, ca şi în limba actuală, un raport de adiţionare a unei informaţii la cele conţinute de un alt element al structurii. Ca şi alte circumstanţiale, circumstanţialul cumulativ funcţiona într-o structură *ternară*, care implica prezenţa altui element faţă de care adăuga ceva.

Circumstanţialul de excepţie arată ce este exclus din relaţia predicativă dintr-o structură ternară ce includea obligatoriu şi alt element la care se raporta excepţia: „*Pre lîngă mene* dumnezei striini să n-aibi" (CS[1], XII, 99[v]/1-3).

Complementele circumstanţiale de excepţie şi cumulative prezintă în epoca cercetată o serie de trăsături care nu se întîlnesc în limba literară modernă. Este vorba de o serie de prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale sau de adverbe cu valoare exceptivă sau cumulativă care au dispărut din limbă după secolul al XVI-lea sau şi-au limitat mult circulaţia şi frecvenţa: *alegînd (de) „în afară de", trecînd de"* „cu excepţia", *(de)asupra (de)* „pe lîngă": „Nemică mai mult punem voao greime *alegînd de nevoile acestea*" (CPr., 72), „şi nu e Dumnedzeu *trecînd de mine*" (CP[1], 293[r]), „*Asupra de acĕstea* tipăritu-se-au cĕstea doo cărţi" (PO, 4), „mĕrse la Izmail şi *deasupra muierile* lui luo şi pre Mahala" (PO, 94)[33]. Deşi se întîlnesc numai în textele bisericeşti, construcţiile respective cu *alegînd de, trecînd de* nu sînt calcuri după slavonă, ci reprezintă inovaţii ale limbii vechi, explicabile printr-o deplasare de sens. De la sensul „a pune la o parte, a izola", pe care-l avea verbul *a alege*, s-a putut trece uşor la sensul „a excepta", căci orice excepţie presupune izolare, dar nu orice izolare presupune o excepţie. În schimb, construcţia *asupră de aceasta* şi cea cu prepoziţia *desupra* din *Palia de la Orăştie* reprezintă calcuri

[33] Pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, *Complementul circumstanţial de excepţie şi cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, în ALIL, XXIV, 1973, p. 9-13.

după magh. *fölötte* „deasupra", care în textul lui Heltai avea şi sensul cumulativ „pe lîngă". Încă din secolul al XVI-lea construcţiile citate mai sus sînt concurate de construcţii exceptive şi cumulative ca *afară de, fără, fără de, fără numai, lîngă, pe lîngă*, care vor reuşi în cele din urmă să devină generale[34]: „Şi nemică *afară* nu grăiescu *de cĕlea* ce prorocii dziseră" (CV, 40^{r}; cf. şi CPr., 129), „Că cine e Dumnezeu *fără Domnul* ? (CP^{1}, 27^{v}), „Nu-i altu Domnezeu mai mare, *fără Domnezeul* sfenteei Vineri (CS^{1}, 93^{r}), „eu n-am aflat altul *fără Domnezeu*" (FT, 3^{v}), „Cenre e Dumnedzău *fără de Domnulu*" (PH^{1}, 98^{v}/12-14). Cumulativele cu *lîngă* + *pronume demonstrativ* care apar frecvent mai ales în documente la începutul frazei nu sînt integrate sintactic în structură, ci au valoare transfrastică, de adiţionare a informaţiei la cele conţinute în fraza sau în frazele anterioare: „*Lîngă acĕstea*, iară prorociia lui Varlaam prorocul" (PO, 5).

Topica acestor circumstanţiale este liberă, ele puteau fi postpuse sau antepuse regentului, în funcţie de intenţia locutorului de tematizare sau de rematizare.

6.13. COORDONAREA

6.13.1. Coordonarea părţilor de propoziţie se realizează prin raporturile copulativ, disjunctiv, mai rar adversativ şi foarte rar conclusiv.

1. *Coordonarea copulativă* este cea mai frecventă şi se realizează atît prin juxtapunere, cît şi prin joncţiune cu conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale: *e, şi, nu numai... ce şi, necum... ce şi, şi... şi, nece... nece, nici... nici*, iar în textele neliterare şi cu conjucţia *cu* (provenită din prepoziţie), precum şi cu locuţiunile *şi cu, împreună cu, dinpreună cu*. În enumerări, părţile de propoziţie cu aceeaşi funcţie sintactică sînt juxtapuse, iar ultimul termen al seriei este introdus printr-o conjuncţie copulativă: „Şi aceştia-s ficiorii lui: Elam, Asur, Arcfasat, Lud *şi* Amram. Şi ficiorii lui Amram sînt: Uz, Hui, Gheter *şi* Mas" (PO, 39). Cazurile de repetare a conjuncţiei în faţa fiecărui membru al unei enumerări sînt mai rare: „şi scoaseră 100000 de pilure *şi* 200000 de catîre *şi* 100000 de cămile *şi* 20 de case pline de galbeni *şi* talere *şi* alte multe" (CN, 40^{r}) etc. Iată şi alte exemple de coordonare copulativă: „*Nice* în ocină, *nice* pre semenţie nunta vom sămăşlui" (Prav. 1581, 250^{v}), „*Nu numai* tu, *ce şi* toţi... să fie aşa" (CV, 41^{r}), „să nu pofteşti vecinului tău *nece* muiare-i, *nece* fata-i, *nece* feciorul, *nece* boul, *nece* calul, *nece* nemica ce iaste al lui" (CS^{1}, XII, 100^{r}/5-10), „*Nu numai* de bucate a posti, *ce şi* de toate poftirile vătămătoare" (Prav. 1581, 234^{v}), „era gata a agiuta *necum* solilor, *ce şi* altor creştini" (1593, Polonia, DÎ, 181).

[34] *Ibidem*, p. 10-14.

O caracteristică a limbii secolului al XVI-lea este folosirea, alături de *şi*, a conjuncției copulative *e* (< lat. *et*), dispărută în secolul al XVII-lea. Conjuncția *e* are însă o distribuție mai limitată decît *şi*, căci nu stabileşte raporturi de coordonare între părți de propoziție, ci numai între propoziții şi fraze, fiind deci în corelație cu *şi* la nivelul propoziției. De aceea, frecvente sînt cazurile cînd o propoziție de la începutul frazei începe cu *e* narativ şi are în compoziția ei pe *şi* copulativ, care leagă două părți de propoziție de acelaşi fel: „*E* jidoviloru şi elenilor sile nu proaste făcea Dumnedzeu" (CV, 2^{v}); „*E* pămîntul era pustiiu *şi* în deşert" (PO, 12/7). Deşi corelația *e... şi* se întîlneşte în texte care reprezintă atît graiurile sudice cît şi pe cele nordice, ea este mai frecventă în textele nordice, căci în cele sudice tendința de a evita conjuncția *e* şi de a o înlocui cu *şi* este mai evidentă. În documentele particulare *şi* este general, iar *e* este foarte rar şi apare numai la început de propoziție sau frază: „*e* de vrem avea pagubă, noi vrem ținea de cătră domnia-voastră" (1592, M-rea Moldovița, Suceava, DÎ, 174), „*e* derept ce că bine au făcut acest om... derep aceasta bucurs dăm tărie să şadză acest om în crăirea noastră" (1593, Polonia sau Austria, DÎ, 186).

În textele traduse din slavonă, întîlnim uneori şi conjuncția slavă *i*, pentru a exprima raportul de coordonare copulativă, de cele mai multe ori alături de *şi*: „Sion împăratul Amuriei *i* Ogu împăratul Vasanului *şi* toate împărățiile hananeiloru" (PS, 440; cf. CP^{I}, 259^{r}), „arhiereu *i* mitropolit" (CCat, 2^{r}). În documente *i* copulativ este obişnuit pînă tîrziu: „Noi, frații dumneavoastră Dumitru dvornic *i* Teodosie logofăt *i* Radul clucear *i* Strou stolnic, *i* Preda Postelnic, *i* Calotă banul, *i* Sava armaş, *i* Radul comis, *i* Udrea banul *şi* Radul Otelişteanu *şi* de la toți alalți boieri mari şi mici" (1599, Târgovişte, DÎ, 113; se observă folosirea lui *i* alături de *şi*), „şi au fost la tocmeala noastră mulți boieri mărturii anume: Jupan Hriza *i* jupîn Vladul *i* jupîn Papa" (1629, București, DRH, B, XXII, 504 vezi şi DRH, B, XXIII, 414).

În documente, scrisori, însemnări şi alte texte neliterare apar şi conjuncțiile *cu, şi cu* şi locuțiunile conjuncționale *dinpreună cu, împreună cu*: „Adecă eu Drăgoiu *cu* frate-mieu *şi cu* nepoții miei, anume Radul *i* Dobre, dat-am zapisul nostru la mîna Arbănaşului" (1595-1596, Glodeni – jud. Dâmbovița, DÎ, 106), „Scris-am adecă noi, birăul cel rumânesc *şi cu* armenesc *şi cu* 24 de pîrgari de la uraş, de la Suceava" (1593-1597, Suceava, DÎ, 188), „Adecă eu jupan Ianiu Psira vistiiariul *denpreună cu* jupîneasa mea Mariia scris-am *şi* mărturisim noi cu acesta al nostru zapis" (1630, București, DRH, B, XXIII, 280). Aceste elemente conjuncționale stau de obicei între părțile unui subiect multiplu.

2. *Coordonarea disjunctivă* se realizează prin conjuncțiile *au, oare, ori, sau, săva, vare, veri, fie,* de multe ori cu corelative ca *oare... oare, sau... sau, săva... săva, veri... veri*: „demineața *au* seara va veni" (FT, 1^{v}), „să va fi fost bogat *sau* şi sărac, *oare* mare, *oare* mic, *vare* bătrîn, *vare* tînăr..., *oare* bărbat, *oare* muiare, *vare* cinstit, *oare* fără de cinste" (CC^{2}, 613; se remarcă

alternanța corelativelor), „cine mănîncă carne de lup *sau* de vulpe *sau* de cătușă *sau* de fiece spurcat *sau* de corui *sau* de uture *sau* de vĕveriță și alte necurate" (CPrav., 2^{v}-3^{r}), „Deaci de-și vor fi ai trei veri, *săva* fecior, *săva* fată, neapărat să se ia cu ai trei veri" (Prav. 1581, 227^{v}), „Să fie iară mielul fără beadă, bărbătuș miel de un an, *săva* luați un ied" (PO, 214), „el au lucrat *veri* bine *veri* rău" (CPr., 357), „*fie* vlădic, *fie* egumen" (1626; BDR, 130). Dintre acestea cele mai frecvente și mai răspîndite sînt *au, ori, sau* și *fie*. Conjuncția *săva* apare mai ales în textele din Transilvania de nord, Moldova și Banat-Hunedoara, iară *vare* și *veri* caracterizează textele sudice, fiind curente în special în tipăriturile coresiene. În documente apar și disjunctive cu *măcar* „ori", „sau": „cîți vor fi fugiți și răsipiți aicea în țeara domnii meale, *măcar* în țigăniia domnească, *măcar* vlădicească, *măcar* călugărească, *macăr* în oraș, pre toți să-i ducă la mănăstire să șază și să lucreaze" (1628, Țara Românească, DRH, B, XXII, 98). Însă corelarea prin coordonare disjunctivă se face în documente de obicei prin *ori*: „care pe unde-l vor afla *ori* în sat domnescu, *ori* boierescu, *ori* la oraș, *ori* la slobozie, *ori* unde-i vor afla" (1634, Țara Românească, DRH B, XXIV, 307).

Coordonarea disjunctivă cu *ver(i)*, deși mai rară, se menține pînă la sfîrșitul perioadei studate: „că cine se va ispeti a-l învălui și a-l bîntui *ver* pre el, *ver* feciorii lui, *ver* fetele lui... cartere va avea de către domni mea" (1634, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 83).

Aceeași situație o are *au* (< lat. *aut*): „*au* în sat domnescu, *au* în sat boierescu, *au* călugărescu, *au* la slobozie, *au* la tîrgure" (1633, Țara Românească, DRH, B, XXIV, 164).

Coordonarea disjunctivă cu *sau... sau* este mai rară în documente: „oricîț oameni vor chema dint-altă țară, ruși *sau* ungruisau hie ce limbă va fi, *sau* muntean" (1636, Moldova, DRH, A, XIX, 77).

3. *Coordonarea adversativă*, mai rară între părțile de propoziție, dar frecventă între propoziții și fraze, se realizează prin *ce, iară* și *însă*: „Pașteți cĕea ce e întru voi turma lu Dumnedzeu, cercetîndu-o nu cu nevoie, *ce* cu vre< re>, nu cu vamă, *ce* cu milă" (CV, 81^{v}), „păzind nu de nevoie, *ce* de voie" (CPr., 172), „Cătră elu cinre vinre, pietriei vii de la omu nesocotită, *iară* de la Dumnedzeu aleasă, cinstită" (CV, 73^{r}), „Fiiulu e născut den tatăl, *însă* nefăcut" (Prav. 1581, 192^{v})[35].

4. *Coordonarea conclusivă* se realizează în marea majoritate a cazurilor la nivel de frază sau la nivel transfrastic, nu între părți de propoziție. Exemplul cu *amu* „deci" de tipul „Aceasta e parte Paliei dentîn< i>, *amu* cinci cărți ale lui Moisi prorocul" (PO, 2/1), semnalat în literatura de specialitate[36], este singular și neclar, căci *amu* este pus imediat după titlu și poate fi luat mai degrabă ca adverb cu sensul „adică", care introduce o apoziție.

[35] Vezi Rizescu, Prav. 1581, p. 106.
[36] Vezi Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 521.

5. *Coordonarea prin juxtapunere* nu diferă prea mult de cea din limba actuală însă remarcăm faptul că în înşiruri predomină coordonarea cu conjuncţii copulative, în locul juxtapunerii. Se repetă conjuncţia *şi* sau *i* după fiecare element al propoziţiei coordonat: „şi mărturii am pus eu... de Coteana *şi* Stanciul Pribeagu *şi* Stoica *şi* Drăghici" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101; vezi şi exemplele date la *coordonarea copulativă*).

6.14. SINTAXA FRAZEI

6.14.1. Coordonarea între propoziţiile unei fraze sau între fraze nu este cu mult diferită de cea realizată între părţile de propoziţie cu aceeaşi funcţie sintactică. Ea se realizează prin juxtapunere, prin joncţiune copulativă, disjunctivă, adversativă şi conclusivă, precum şi prin îmbinarea acestor mijloace. Ceea ce diferă este frecvenţa sau răspîndirea geografică a anumitor tipuri de coordonare sau a unor conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale care realizează aceste raporturi. Astfel, coordonarea adversativă este mult mai frecventă la nivel frastic şi transfrastic, iar cea conclusivă sau explicativă se face aproape exclusiv la aceste niveluri. Pe de altă parte, unele conjuncţii (ca de exemplu *e*) apar numai ca elemente coordonatoare între propoziţii sau între fraze, şi nu între părţi de propoziţie. Conjuncţiile *însă* şi *iară* se folosesc, de asemenea, mai ales la nivel frastic şi transfrastic, iar conjuncţia conclusivă *deaci* se întîlneşte mai ales la început de frază sau de propoziţie independentă, exprimînd o concluzie rezultată din contextul anterior. În schimb, propoziţiile coordonate disjunctive sînt mult mai rare decît părţile de propoziţie aflate în acest raport.

Iată cîteva fapte mai importante, care, pe de o parte, sînt specifice epocii, iar, pe de alta, sînt strîns legate de tendinţele care se manifestă în evoluţia structurilor respective.

1. Specifică epocii cercetate este concurenţa între conjuncţiile *e* şi *şi*, care sfîrşeşte cu eliminarea totală a primei. De fapt, chiar în primele texte româneşti *şi* era mult mai frecvent decît *e*[37], iar pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei asistăm la o continuă scădere a frecvenţei celei de-a doua şi la o limitare teritorială. Astfel, *Psaltirea* din CP^2 păstrează numai o mică parte din ocurenţele lui *e* care se întîlneau în *Psaltirile* din 1570 şi 1577: „el feace noi, *e* nu noi" (CP^1, 191^r), dar „acesta feace pre noi, nu noi" (CP^2, 199^{r-v}), „*E* însă derepţii ispovedescu-se" (CP^1, 283^r), dar „*Iară* derepţii ispovedi-se-vor" (CP^2, 269^v) etc. Aceste exemple, la care se pot adăuga multe altele, arată că atît *e* coordonator a două propoziţii în frază, cît şi *e* coordonator a două fraze sînt omise în ultima versiune a psaltirilor coresiene.

[37] Vezi statisticile din Rizescu, Prav 1581, p. 108.

În primele decenii ale secolului al XVII-lea *e* este destul de rar şi apare în special cu valoare narativă: „acesta iaste al cerului Ierusalim *e* înainte-i cura tăriia îngerească" (CTd., 22^{v}), „*E* popeei tînăru nu se cade" (Prav. I, 4^{r}). Dar chiar şi cu această valoare, *şi* este mult mai răspîndit: „*Şi* merse pînă la codru mare *şi* puse tabără acolo şi zise" (CN, 1^{v}), „*Si* după stîlp Ragav născu pre Seruh *şi* trăi 135 de ai" (MC, 348).

2. O situaţie asemănătoare se constată în cadrul raportului *adversativ*. În primele texte din secolul al XVI-lea, *e* adversativ este deosebit de frecvent între două propoziţii coordonate sau între două fraze. Treptat el este înlocuit de *iară*: „*E* eu mişelu-s şi measer" (CP^{1}, 75^{r}), dar „*Iară* eu mişelu-s şi measer" (CP^{2}, 76^{v}); „*şi* nu putu, *e* tu sfîrşişi-o" (CP^{1}, 121^{r}), dar „*şi* nu putu, *iară* tu săvîrşişi ea" (CP^{2}, 127^{r}; situaţii similare de înlocuire a lui *e* prin *iară* sînt numeroase în *Psaltirea* din c. 1589).

Conjuncţia adversativă *e* este mult mai frecventă în zonele nordice, iar acest lucru reiese din comparaţia unor texte nordice cu unele sudice; lui *e* din textele nordice îi corespund conjuncţiile adversative *ce* şi *iară* în cele sudice: „*E* lu Pavelu dzise" (CV, 50^{v}), dar „*Iară* lu Pavel zise" (CPr., 139); „Deaci se laude-se fratele cela smeritul întru înrălţimea sa, *e* ceia bogaţii întru smerenia sa" (CV, 56^{r}), dar „de să se laude fratele smerit întru înaltul său, *ce* bogaţii întru smereniile sale" (CPr., 144) etc.

În textele din secolul al XVII-lea, *e* adversativ este prezent în textele nordice: „*E*, de vor fi bune, se le cînte" (Prav. I, 16^{r}), „merg să se închine la scaunul tatălui, *e* merg tînguindu-se" (CTd., 49^{v}), „voi deprinset năravorile lui, *e* al mieu năravu l-aţi urîtu" (CTd., 100^{r-v}). Însă şi în aceste texte coordonarea prin *ce, iară* şi *însă* este mult mai răspîndită: „în cuvîntu se făgăduiesc numai, *iară* lucru nu fac" (CTd., 46^{r}), „nu voiu avea a tremăte... pre pămînt, *ce* voiu deschide şepte ceriuri" (MI, 175^{v}-176^{r})etc.

Coordonarea adversativă cu *dar(ă)* nu a fost întîlnită în textele cercetate.

3. *Coordonarea disjunctivă* între propoziţii se realizează prin *au* şi *sau, săvai, oare*: „lasă să te pipăiesc cum să eşti fiiul meu *au ba*" (PO, 90), „cînte alliluia, cîntecul lu David, *sau* macară mainte de acesta să grăim cu Apostolul" (CL, 19^{r}), „eu *sau* voiu ieşi, *sau* nu voiu ieşi" (CN, 53^{r}), „*oare* să veţi vrea, *oare* să nu veţi vrea, voi să faceţi aceasta" (CC^{2}, 75). Uneori întîlnim înşiruiri lungi cu multe conjuncţii disjunctive diverse: „cîţi cu voia şi cu puterea sa iubăscu pre Dumnedzău pentru viiaţa sa şi pentru mîntuirea sa: *oare* credincioşi simt, *oare* necredincioşi, *oare* drepţi, *oare* creştini, *oare* necreştini, *oare* păcătoşi, *oare* nepăcătoşi, *săvai* călugări, *săvai* mireni, *săvai* înţelepţi, *săvai* proşti, *săvai* sănătoşi, *săvai* bolnavi, *savai* tineri, *savai* bătrîni" (VL, 9^{v}). În afară de prima propoziţie toate celelalte sînt eliptice.

Conjuncţiile *ori, vare, veri* şi *fie,* care, după cum am arătat, coordonează părţi de propoziţie, nu au fost întîlnite ca elemente care să coordoneze propoziţii sau fraze în textele cercetate.

4. *Coordonarea concluzivă* se realizează prin *de(a)ci, derept aceea, derept însă, amu* „deci" şi mai rar prin *ce*, care, în afară de valoarea sa adversativă, are uneori şi valoare conclusivă: „*Deaci*, fraţii miei ceia dragii, se fie totu omul currundu a audzi" (CV, 57[r]), „*Deci* pohtirea veri începe" (CPr., 145), „*Deci* (să) nu plătească" (PO, 252/11), „*Deaci* să socotească" (VL, 283[v]), „*deaci*-l va lovi" (Prav. I, 19[v]), „*Derept acea* cu totul nu iaste apărat" (Prav. 1581. 265[r]), „*Derept* însă această noapte iaste sfinţită" (PO, 219; construcţia este foarte frecventă în acest text, apărînd de 37 de ori), „mare *amu* iaste credinţa" (CC[2], 6), „*Amu* toate slujbele besĕrecii în el s-au împlut" (PO, 7), „ieri *am(u)* în groapă puseră pre Hristos" (CTd., 5[r]), „Svîrşit *e* pocaania. *Ce* (= deci) pururea rog Dumnezeu" (CPrav., 1[r]; cf. Prav. 1581, 271[r]).

Coordonarea prin *de(a)ci* are circulaţia areală cea mai largă şi tendinţa de a le concura pe celelalte. Mai limitate teritorial sînt elementele de relaţie *derept însă*, care apare numai în *Palia de la Orăştie*, dar destul de frecvent, ceea ce poate fi un indiciu al circulaţiei sale în zona Banat-Hunedoara, şi *ce* întîlnit la Coresi şi în *Pravila ritorului Lucaci.*

În documente, coordonarea concluzivă cu *deci* este destul de frecventă şi de răspîndită din punct de vedere areal: „Dici l-am făcut cu multă trudă şi osteneală (M-rea Bistriţa, jud. Vâlcea, DÎ, 98), „*Dici*, iară în zilţ nime treabă să nu voiu aibă" (1576, DÎ, 98), „*Deci*, s-au sculatu Danu şi cu Mircea" (1595-1596, Glodeni – jud. Dâmboviţa, DÎ, p. 165), „*Deci* m-au prins neşte saşi" (1600, Bistriţa, DÎ, 206), „*Deci* să cauţi dumneata" (1600, Bălgrad, DÎ, 208), „*Deaci* ne-am tocmit de bun voie" (1597, Suceava, DÎ, 199).

Aceste exemple, selectate din documente din diferite regiuni, arată că folosirea frecventă a lui *deci* conclusiv, de care se face abuz în limba actuală, este mai veche şi nu constituie o inovaţie recentă cum cred unii lingvişti.

6.14.2. SUBORDONAREA

Subordonarea prezintă mai multe particularităţi decît coordonarea, atît în ceea ce priveşte elementele de relaţie, cît şi în ceea ce priveşte structurile subordonate ca atare. Ne vom opri în cele ce urmează la cele mai semnificative pentru normele epocii, dinamica lor şi situaţia din graiuri.

6.14.2.1. PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ

Ca şi în limba actuală existau în limba veche două tipuri de propoziţii subiective:

1) *relative* (propriu zise (neiterogative şi interogative): „nu iaste *cinre să facă bunrătate*" (PH[1], 9[r]/7), „nu era cinre se-i scoaţă" (PH[1], 13[v]/16-17);

2) *conjuncționale*: „să se știe *c-am vîndut* ocina din Glodeni" (1595-1596, Glodeni – jud. Dâmbovița, DÎ, 106).

6.14.2.1.1. *Propoziția subiectivă* este introdusă atît prin pronume relative (*cine, care, ce, cela ce*), cît și prin conjuncții subordonatoare (*că, să, de, dacă*) și prin locuțiuni conjuncționale (*cum că, cum să*); mai rar se introduce și prin adverbele relative *cum, unde, cînd*. Iată numai cîteva exemple cu cele mai frecvente elemente de relație din epocă: „*cine nu va crĕde, nece se va boteza*, perit va fi" (CCat, 1[r]), „*Cine cearcă*, el află;... și *cine cĕre*, el dobîndĕște" (Prav. 1581, 239[r]), „*Carii rămînu în păcate* de duhul svînt ei se rup" (FT, 2[v]), „*cela ce se pleacă întru lĕge*..., acela nu iaste ascultătoriu" (CV, 58[r]), „*Cela ce iaste cu adevărat smearin*... nu va hi furat nice de lauda gurei sale" (VL, 186[v]), „Nu e bine *să iai pîinea feciorilor*" (CT, 33[r]), „pare-vă-se *că aceia datori era*" (CT, 149[v]), „mai bine *cum să dau ție decît altuia* ? (PO, 98), „și fu *cum că era ei în cîmp*" (PO, 22), „Să să știi *cum mi-am vîndut eu Voic Bundrea măşiia*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 97), „Ca *să să știe* că acest zapis l-am făcut eu Zădul" (1626, Moldova, DRH, A, XIX, 112).

O caracteristică a subiectivelor introduse prin pronumele relative este aceea că ele sînt reluate în regentă prin pronume personale sau demonstrative, fiind deci veritabile subiective apozitive[38]: „*Ceia ce au fugit de ascultare, aceia*-ți vor spune folosul ei" (VL, 71[v]), „Cela ce petreace în sihăstrie, *acela*-și cunoaște putința sa" (*ib.*, 72[r]). Acest fapt caracterizează și sintaxa populară din zilele noastre (*Cine se scoală de dimineață*, ~ acela ajunge departe) și se datorește tendinței de simetrie a expresiei și de reliefare a subiectului (vezi mai sus cazurile de reluare a subiectului). Din acest motiv, fenomenul nu trebuie pus numai pe seama influenței originalelor slavone, în care uneori subiectiva poate avea drept corelativ un pronume în regentă[39], ci în primul rînd pe seama influenței limbii române vorbite. Documentele particulare și însemnările de pe cărți conțin numeroase exemple cu acest fel de subiectivă: „*Iar cine se va ispiti a strica pomeana părintelui nostru, acel* să fie blăstemat de 318 otci" (1600, Bălgrad, DÎ, 139), „*Iară cine va mai mesteca cuvinte într-alt chip... acela uom* să fie triclet și proclet de 318 părinți" (1627, Moldova, DRH, A, XIX, 286).

În ceea ce privește subiectivele generate de verbe și expresii verbale impersonale și introduse prin conjuncții și locuțiuni conjuncționale, trebuie să subliniem că frecvența lor este mai mică, în special în textele nordice, decît în limba literară modernă, căci multe verbe impersonale și expresii verbale impersonale se construiau în perioada cercetată cu infinitivul, realizînd relația de inerență cu subiectul la nivel de propoziție, nu la nivel de frază, prin propoziții subiective: „opu iaste tuturoru *gata a fi*" (CV, 69[r-v]), dar „opu iaste voao *fără vorroave se fiți și nemică spre sărire se nu faceți*" (CV, 6[v]; frază

[38] Vezi Ecaterina Teodorescu, *Propoziția subiectivă*, București, 1972, p. 102-103.
[39] Vezi Costinescu, CV, p. 164.

cu două subiective generate de expresia impersonală *opu iaste* < lat. *opus est*. Pentru discuția privind expansiunea subiectului exprimat prin infinitiv în propoziție subiectivă cu predicat la conjunctiv, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 167-172.

În ceea ce privește *topica*, subiectivele relative sînt de obicei antepuse, iar cele conjuncționale sînt postpuse.

Modurile folosite în subiective depind de natura antecedentului lui: unele antecedente cer indicativul sau condiționalul, excluzînd conjunctivul iar alte antecedente cer conjunctivul excluzînd alte moduri (pentru detalii, vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 168-171).

6.14.2.2. PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

Ca expansiuni ale numelor predicative, propozițiile predicative erau și în limba veche de două tipuri:

1) *relative* (neinterogative și interogative): „*E* svatul voinicilor fu *cum se ucigă fugli*" (CV, 47^{v}/10), „se fie *ca* (= cum) *e prahul*" (PH^{1}, 28^{v}/19-20), „călugăr este *cela ce-și noiaște totdeauna firea și are pururea socotință neadormită tuturor simțurilor*" (VL, 10^{r}/10^{v}), „Călugăr iaste *cela ce-și ține trupul său în curăție*" (VL, 10^{v}).
2) *conjuncționale*: „El lă părea *că în* bășearecă l-au dus Pavelu" (CV, 17^{r}/6-7), „oare face-mă voiu *să fiu* călugăr bun" (VL, 42^{v}), „tocmala oamenilor iaste *să cadză în păcate*" (VL, 43^{v}), „tocmala îngerilor iaste *să nu cadză nice dănăoasă*, nice să greșască" (VL, 43^{v}).

Propoziția predicativă se introduce prin conjuncțiile și locuțiunile conjuncționaje *că, să, cum să, cum că, de să* prin pronumele relative *care, ce, cine, cel(a) ce,* și prin adverbe relative (*cum, cît*). Iată cîteva exemple cu cele mai frecvente dintre elementele de relație citate: „Ceia ce se știu *că-su semenție de pre sîngele trupăscu*" (Prav. 1581, 216^{r}), „sfeatu fu *de legații să ucigă*" (CPr., 136), „E sveatul voiniciloru fu *cum se ucigă fugliĭ*" (CV; 47^{v}), „nimea nu fu *ce fu*" (CT, 181^{r}), „eu sînt *cine sînt*" (PO, 187), „Tu ești *ce tocmit-ai dostoania mea*" (CP^{1}, 21^{r-v}), „tu ești *ce răpitu-m-ai de mațe*" (CP^{1}, 35^{r}).

Predicativele introduse prin pronumele relativ invariabil *de* sînt extrem de rare și apar numai în textele sudice, spre deosebire de celelalte, care se întîlnesc în texte din toate regiunile: „Acela era *de se duse în pustie*" (CT, 123^{v}).

Ca inovație este atestată începînd cu secolul al XVII-lea predicativa dependentă de copulativul *a însemna*, care mai înainte nu apărea cu valoare de copulativ: „Cei dintăiu ce au ieșit din Eghipet însemneadză *ceia ce cu socotință și cu agiutoriul duhovnicului vraci pohtesc* să să tămăduiască de chinuri și de neputință" (VL, 11^{v}), „Ceia ce au fugit din Sodom însemneadză *ceia ce cu toată vrearea să să nevoiască* să să dezbrace de necurățiia

şi de scîrnăviia ticăitului său trup" (VL, 11^{v}).

Spre deosebire de propoziţiile subiective, propoziţiile predicative au o frecvenţă mult mai redusă în toate textele, indiferent de regiunea pe care o reprezintă, căci relaţia dintre verbul copulativ şi numele predicativ se realizează mai des la nivel de propoziţie decît la nivel de frază. Pe de altă parte, în perioada 1521-1640 tendinţa de suprimare a elementului nominal din regentă, de care este legată apariţia predicativelor, nu se realiza întotdeauna. De pildă, în textele cercetate apar des fraze de tipul „Voia diavolului era *aceea să-l omoare*"; prin suprimarea numelui predicativ *aceea*, de la o subordonată atributivă se ajunge la o predicativă: „Voia diavolului era *să-l omoare*.

În ceea ce priveşte *topica*, propoziţia predicativă este întotdeauna postpusă regentei.

6.14.2.3. PROPOZIŢIA PREDICATIVĂ SUPLIMENTARĂ

Propoziţiile predicative suplimentare, expansiuni propoziţionale ale elementului predicativ suplimentar, sînt în limba veche ca şi în limba actuală de două feluri:

1) *relative*, introduse prin pronume, adjective relative şi prin adverbe: „Vădzuiu călugări posluşnici, *carii, pentru ruga duhovnicului lor era ascultoi cu bună umilinţă, blînzi, potnici, nevoilor*" (VL, 52^{v}), „Vădzuiu pre unii *ce plîngea pentru păcatele sale*" (VL, 163^{r}), „Vădzuiu vraci jestoc şi neînţelegătoriu, *carele dosădi pre un bolnav zdrobit şi slab*" (VL, 198^{v}), „*Vădzuiu* un bolnav, *carele cu credinţa sa, tămădui boala altui bolnav*" (VL, 280^{r}) etc.
2) *conjuncţionale*, introduse prin conjuncţii sau locuţiuni conjuncţionale selectate de verbul regent: „să *te* ţii *că esti tăcut şi lin*" (VL, 27^{v}), „Iară de să vrea arata sau de să vrea afla neştine *să aibă zavistie pre cineva*, egumenul îl goniia din mănăstire" (VL, 36^{r}), „Pentru ce nu să dau pre sine întru tăcere *să petreacă, întru sihăstri*" (VL, 45^{v}).

Dependente mai mult de verbe de percepţie şi păstrîndu-şi morfemele predicativităţii din structura de bază, aceste propoziţii sînt mai rare decît corespondentele lor la nivel de propoziţie, elementele predicative suplimentare, obţinute prin contragere (prin ştergerea morfemelor predicativităţii), mai economicoase şi mai simple de actualizat. De aceea, multe din exemplele de mai sus sînt dublate de contrageri cu gerunziul predicativ (cu subiect distinct de cel al regentei): „Vădzuiu dănăoară dar oarecarii, *leşuind în taină ş-ascultînd* să audză usteninţele şi suspinele călgărilor" (VL, 59^{v}).

Topica predicativelor suplimentare este fixă: ele sînt postpuse regentului.

6.14.2.4. PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

În limba veche, ca și în limba actuală, existau două feluri de atributive: *relative* și *conjuncționale.*

1) *Atributivele relative* erau dependente de un nominal regent exprimat. Antecedentul putea fi un substantiv sau un substitut al acestuia (pronume, numeral): „că au venit *un om* de la Nicopole, *de* (= care) *mie mi-au spus* că au vădzut cu ochii lui că au trecut ceale corabii" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „cum vor treace aceale corabii *la locul* cela strîmtul,/*ce ştii şi domnia-ta*" (*ib.*, 95), „Aceasta şi *alţii/cine avea lîngedzi întru ostrovu urrrdina* şi se vendeca" (CV, 95^{v}/5-8), „întra-voru *lupi* grei întru-voi, *cei ce nu voru cruța turma*" (CV, 11^{r}/12-14), „se veseliră *toți, cîți upavăiră spre tine*" (PH^{1}, 4^{r}/3-4), „Blagoslovitu e *Domnul Dumnedzeul* Israililor, *cinre* (= care) *face ciude sîngur*" (PH^{1}, 56). În ultimul exemplu remarcăm folosirea lui *cine* pentru *care.*

Acest tip de propoziție atributivă este frecvent și este întîlnit în texte din diferite regiuni.

2) *Atributivele conjuncționale* sînt dependente de regente substantivale din sfera abstractelor postverbale și adjectivale: „Iară ca aicea au venit veastea *că Giva de Răguza... mesteca-l cu nişte cuvinte*" (1593, Polonia, DÎ, 181), „darul lacrămilor are *obiceaiu, de rădică mîndrie întru ceia ce-s iuşori şi lipsiți de bunătate*" (VL, 99^{v}), „Unde era atunci *glasul lui* Iezechiil proroc, *să zică către-acei nemilostivi întrebătoriu* ?" (VL, 101^{r}), „Simt lucruri *de sacă izvorul lacrămilor noastre* și simt altele *de nesc într-înse tină şi fiiri*" (VL, 104^{v}).

Modurile folosite în atributivele relative sînt modurile personale, în afară de imperativ, iar în atributivele conjuncționale sînt cele cerute de elementele introductive: *să* (și compusele lui) *cer* conjunctivul, *că* (și compusele lui) și *de* exclud conjunctivul, iar *de, dacă* admit indicativul sau condiționalul afară de conjunctiv (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 183-188).

În ceea ce privește *topica*, ambele tipuri de atributive sînt postpuse elementului regent.

Propoziția atributivă se introduce prin pronumele relative *care, ce, cela ce, cine, cît*, mai rar prin *de*, prin adverbele relative *cînd, cum, unde*, mai rar *iuo* (*io*), precum și prin conjuncțiile *că, să, cum să.* Iată cîteva exemple: „începu Isus a ponoslui cetăților, *în carii făcu mai multa putere*" (TS, 33^{v}), „au născut smerenie, *carea iaste pururea aducere amente de moarte*" (VL, 186^{r}), „și alalți, *cinre avea lîngedzi întru ostrovu*" (CV, 49^{v}), „De fiete va fi sculatul de noapte, voa< u>ă, *ce în Domnezeu tare nu credeți*" (FT, 1^{v}), „să cîntăm noi, *ceia ce sînt denafară*" (CL, 17^{r}), „însă toate *cîte vrem face noi*, eale să fie după simțirea celui om din lontru" (Prav. 1581, 235^{v}), „Avea atunce legat nărocitul *de-l chema Varavva*" (CT, 62^{v}), „Voi știți că dintînia dzi *de cîndu venriu întru Asia* cumu cu voi prespre totu anul fuiu lucrîndu" (CV, 9^{v}), „vor lăcui în focul netrecut, *unde iaste gătat dracilor și îngirilor*

lui" (MI, 179[r]), „Era lumînrari multe întru comarrnicu, *iuo era aduraţi*" (CV, 8[r-v]; în CPr., 95 *iuo* este înlocuit în pasajul respectiv cu *unde*, mai general: „gorniţă *unde eram adunaţi*"), „să grăiască în limba *cum înţeleg şi grăiesc oam[e]nii* (CM, 249[v]), „Vine veste la mine *că-i vinit pănă la hotarul meu şi prazi ţara me*" (CN, 25[r]), „deaci după acea luo-se nădějdea toată a noastră *cum se nă mîntuimu noi*" (CV, 44[v]) etc.

Dintre acestea, atributivele cu *care, ce, cela ce, cînd, unde* (însoţite uneori de prepoziţii, cum arată unele exemple de mai sus) şi cu *că* se întîlnesc în majoritatea textelor, indiferent de regiunea pe care o reprezintă din punct de vedere lingvistic. Cu o frecvenţă mai mică şi circulînd pe teritorii mai restrînse sînt atributivele introduse prin *iuo* întîlnite în textele nordice, şi prin pronumele relativ invariabil *de,* prezente mai ales în textele sudice.

6.14.2.5. PROPOZIŢIA COMPLETIVĂ DIRECTĂ

Completiva directă, echivalentul propoziţional al complementului direct, avea în limba română veche, cum are şi în limba română contemporană două tipuri: *relative* (cu două subclase *relative* şi *interogative*) şi *conjuncţionale.*

1.a. *Completivele directe relative propriu zise* erau numeroase în texte şi bogate în conectori (pronume şi adjective relatove şi nehotărîte, adverbe relative) cu regentul verbal (verb tranzitiv, locuţiune verbală sau interjecţie predicativă): „chiamă Pavelu cîţi era întînii iudeilor" (CV, 50[v]/10-11), „Cum de la ei carrte luaiu spre fraţii ceia dintru Damascu şi merge cum *cine voi afla acie* legaţi să-i aducu întru Ierusalim se-i muncească" (CV, 19[v]/4-9), „să ştii *cum se-au prins neşte meşteri den Ţaringrad*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „I pak spui domnie tale ca mai marele miu *de ce am înţeles şi eu*" (*ib.*, 95), „nu ai părăsit *cine va cere tine*" (PH[1], 5[v]/20-28; exemplu luat de la I. Gheţie, PH, 56).

2.a. *Completive directe relative interogative*: „Şi noi după întrebarea lui răspunsem *de unde noi am vrut putea şti*" (PO, 151/14-16), „şi ne-au întrebat pe toţi *cum* ştim cu sufleţele nosatre avut-au Tătărşii hotar de ceea parte de vale" (1596, Piatra, DÎ, 198) etc.

2) *Completive conjuncţionale*, de asemenea, foarte mult folosite în textele cercetate şi cu un număr apreciabil de conectori conjuncţionali (grupaţi în jurul lui *că, să, de*): „cum am auzit eu *că împăratul au ieşit den Sofiia*" (1521, Câmpulung, 95), „pak să ştii domnii-ta *că* are frică mare şi Băsărab de acel lotru de Mohamet-beg" (*ib.*, 95), „nu voiu *să se sloboadză*" (PO, 2-3), „spune-mi *se* (= dacă) rrimteanul eşti ?" (CV, 22[v]/12-13).

În completivele directe relative, modul verbului predicativ care constituie nucleul propoziţiei putea fi, ca şi în limba actuală, indicativul, conjunctivul, condiţionalul şi prezumtivul. În cele conjuncţionale modul este regizat de conector, care la rîndul lui este indicat de matricea semantică

a verbului din regentă: *că* (şi compusele lui excludeau conjunctivul, fiind compatibile cu celelalte moduri personale (în afară de imperativ), *să* se folosea mai ales cu conjunctivul, dar numai ca morfem al acestuia, căci exista şi un *să* cu sensul de „dacă" compatibil şi cu indicativul şi condiţionalul. *De* şi *dacă* puteau funcţiona şi cu indicativul şi cu condiţionalul în funcţie de în matricea semantică a verbului regent (Pentru detalii privind utilizarea modurilor în completive, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 175-181).

Topica completivelor directe: De regulă atît cele relative, cît şi cele conjuncţionale erau postpuse regentei, însă antepunerea lor era posibilă cînd se insistă asupra conţinutului acestora, cînd el este reliefat.

Propoziţia completivă directă este introdusă prin conjuncţiile *că, să, de prin* locuţiunile conjuncţionale *cum că, cum să, de să*, prin adverbele relative *cînd, cum, unde* şi prin pronumele relative *cine, care, ce, cela ce, cît*[40]: „audzit-aţi *că dzis este bătrînilor:* nu ucide!" (TS, 6^{r}), „va *un stîlp să zideascâ*" (CT, 153^{v}), „şi va vrea nepotul *de se ia muiare pre mătuşea*" (Prav. 1581, 233^{r}), „Avraam audzi *cum că fratele său au prins*" (PO, 49), „şi grăimu *cumu aceasta se faceţi*" (CV, 15^{v}), „spune mie *cum sînt*" (PO, 128), „Acestuia spuse un filosof *cum şi cînd va muri şi cine va domni dup-îns*" (MC, 360), „chiemă Pavelu *cîţi era întănii iudeiloru*" (CV, 50^{v}) etc.

Dintre acestea, cea mai mare frecvenţă şi răspîndire în toate textele o au propoziţiile completive directe introduse prin *că, să* şi *de*, urmate de cele introduse prin pronumele relative *care, ce, cine, cela ce, cît* şi adverbele relative *cum* şi *cînd*. Propoziţiile introduse prin *cum că, cum să* şi *de să*, deşi frecvente şi întîlnite în texte din zone diferite, au tendinţa de a-şi restrînge circulaţia, fiind înlocuite prin cele cu *că, să, de*. Menţionăm că în toată perioada studiată completiva directă cu predicatul la conjunctiv putea să apară cu rol de complement direct alături de o construcţie infinitivală[41]. De aceea, completivele directe cu verbul la conjunctiv sînt mai rare decît în limba literară modernă sau în vorbirea populară actuală, în care infinitivul a fost înlocuit în mare parte prin conjunctiv cînd avea funcţie de complement direct.

6.14.2.6. PROPOZIŢIA COMPLETIVĂ INDIRECTĂ

Completivele indirecte sînt variate şi bogate în conectori. Existau, ca şi în limba actuală, două tipuri de completive indirecte: relative şi conjuncţionale.

Cele relative erau şi ele de două feluri:

[40] *Ibidem*, p. 165; Rizescu, Prav. 1581, p. 112; Emanuela Buză şi Florentina Zgraon, în TR, p. 523; Teodorescu-Gheţie, MI, p. 125.

[41] Vezi, în legătură cu aceasta, C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică"*, p. 93-96; idem, *Conjunctivul*, p. 175-181.

1) *cu conectori în dativ*: „Ferice *cărora se lăsară fărădeligile şi căror acoperiră-se păcatele*" (PH[1], 25[v]/15-16), „Arhireii Amania dzise *celora ce sta înraintea lui* să-i bată lui rostul" (CV, 23[v]/5-7), „să pot da şi eu sate şi olate *cui voiu vrea*" (1599, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 137).
2) *cu conectori prepoziţionali*: „Deaci, împărate Agripo, nu fuiu potrivnicu cereştiei vedeare, ce *a cîţi era în Damascu ainte*" (CV, 39[v]/9-12), „Mîntuitu-me-ai de vrăjmaşii miei cei tari şi *de cei ce gîlăluiescu menre*" (PH[1], 12[r]/22-24)

Tendinţa evidentă este de folosire a conectoriloe prepoziţionali în detrimentul celor în dativ.

Completivele indirecte conjuncţionale sînt, de asemenea, frecvente: „Deaci dzise sutaşului să străjuiască Pavelu şi să aibă slăbiciuni şi nece unrul se nu apăre de ai lui *cum se nu-i slujască sau se nu-i urrdinre la dînsul*" (CV, 32[r]/1-6), „să avem răbdare *de să ne rugăm*" (CS[1], XV, 120[v]/15-16) etc.

Modurile verbului predicativ din completivele indirecte relative pot fi indicativul, conjunctivul, condiţionalul, prezumtivul, în toate structurile el este impus de matricea semantică a antecedentului sau de conectorul conjuncţional (pentru detalii vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 175-181).

În ceea ce priveşte *topica*, completivele indirecte îşi aveau locul, de regulă, după regente.

Propoziţia completivă indirectă se introduce, în general, prin aceleaşi elemente de relaţie ca şi completiva directă, diferit fiind numai verbul regent, regimul acestuia sau al altui element regent (adjectiv, adverb, interjecţie).

Dintre elementele relaţionale specifice epocii menţionăm pe *cum*, *cum că, cum să, cela ce, cît, unde*: „nu-ţi fie greaţă *cum că nu mă poci scula înaintea ta*" (PO, 107), „şi nece urul se nu apăre de ai lui *cum se nu-i slujască sau se nu urrdinre la dînsul*" (CV, 32[r]), „*ce a cîţi era în Damascu ainte şi întru Ierusalim şi în toate laturile iudeieşti şi limbiloru* spuniu se pocăiască-se şi se întorrcă-se cătră Dumnedzeu" (CV, 39[v]-40[r]), „nu vă precăpeţi *unde no voiu lăsa eu roao pre pămînt*" (CS[1], I, 6[r]), „Şi să aţi face bine *celora ce fac voao bine*, ce folos iaste voao?" (CT, 127[r]), „Şi să aţi împrumuta *de la ceia ce aşteptaţi* să luaţi, ce folos iaste voao?" (CT, 127[r]). Aşa cum arată ultimele două exemple, pronumele relativ care introduce completiva indirectă poate sta atît în dativ, cît şi în acuzativ cu prepoziţie.

În majoritatea cazurilor, completivele indirecte sînt generate de verbe. Mai rar apar completive indirecte generate de adjective, adverbe şi interjecţii: „au nu sînt volnic *să fac* ce voiu vrea cu al mieu?" (CT, 42[v]), „ferice *de ceia ce aud cuvîntul lu Dumnezeu*" (CC[2], 112), „Vai de *celuia ce grăiaşte*" (CC[2], 459), unde *de* a fost încorporat, prin falsă segmentare interjecţiei[42].

[42] Adverbul *ferice* şi interjecţia *vai(de)* generează mai frecvent complemente indirecte şi mai rar completive indirecte. Vezi atestările date de Densusianu, HLR,

6.14.2.7. COMPLETIVA DE AGENT

Propoziția completivă de agent nu a fost întîlnită decît extrem de rar în textele din epoca analizată, raportul sintactic respectiv exprimîndu-se de obicei la nivel de propoziție, prin complement de agent: „să se timpine cu zĕce mie *de cela ce vine cu doaozeci de mie spri-nsul* (CT, 154[r]).

Remarcăm şi aici, ca şi la complementul de agent prezentat mai sus, că agentul este generat de verbe reflexive cu sens pasiv, mai frecvente în epocă decît formele pasive propriu-zise.

6.14.3. PROPOZIȚII SUBORDONATE CIRCUMSTANȚIALE

6.14.3.1. SUBORDONATA CIRCUMSTANȚIALĂ DE LOC

Circumstanța de loc poate fi actualizată, în afară de complementul de loc, printr-o propoziție subordonată locală dependentă de un regent verbal, adjectival sau interjecțional din propoziția regentă: „cum am auzit de boieri ce sînt megiaşi şi de ginere-miu Negre, cum i-au dat împăratul slobozie lui Mohamet-beg *pre io-o va fi voia* pren Țara Rumânească" (1521, Câmpulung, DÎ, 95).

Propoziția circumstanțială de loc este introdusă prin adverbele relative *unde, încotro* şi *i(u)o* (precedate uneori de prepoziții: *de unde, pînă unde, pre iuo*) şi prin adverbele nehotărîte *oareunde, vareunde, oareîncătro*[43] Iată cîteva exemple: „Rădicai ochii miei în sus *de unde vine ajutoriul mieu*" (CP[2], 260[r]), „iară, de-i deşartă, ea gioacă şi, de e în vrĕme împlută bineşor *pără unde-i iaste ei măsura*" (Prav. 1581, 210[r-v]), „mĕrge-voiu după tine *încătruo veri mĕrge*" (CT, 15[r]), „acie se înfricară cu frică, *io nu era frică*" (PS, 165), dar „aciia se înfricoşară cu frică *unde nu era frică*" (CP[2], 102[r]), „*Iuo sîntu zavisture şi rrăzboaie,* acie e netocmeală" (CV, 63[v]/5), „*Că io-s urîciuni şi rînjale*, aciia nu e aşezare" (CPr., 152), „să şteargă şi pre margine, *io va* să sărute" (CL, 39[v]), „Păsați şi aduceți voi *iuo veți găsi*" (PO, 193), „că *oareunde în ce loc voi orîndi pomeana numelui mieu*, acolo la tine voiu mĕrge" (PO, 246), „aceasta milă fă cu mine, cum, *vareunde vom sosi*, zi aceasta de mine cum eu ție sînt frate" (PO, 66), „şi te voiu feri *oareîncătruo veri mĕrge*" (PO, 95).

Dintre aceste elemente de relație, cele mai frecvente în toate textele, indiferent de regiunea din care provin, sînt *unde, de unde, pînă unde* şi mai rar, *încătruo*. Adverbul *i(u)o* este frecvent în textele nordice („În giudecarea

II, p. 290, 403-404.

[43] Vezi Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Bucureşti, 1960, p. 27

lu Chesariu sînt stîndu, *iuo mi se cade giudeţu a preemi*" (CV, 34[r]/3-5), „Acie înfricară-se de frică, *iuo nu era frică*" (PH[1], 44[v]/14-16), întîlnindu-se însă şi în unele texte sudice (cf. exemplul dat din *Scrisoarea lui Neacşu*) şi în cele din zona Banat-Hunedoara („şi în temniţă-l aruncară, acolo într-acela loc, *iuo* prinşii lu craiu ţinea" (PO, 137/15-16)). Pe la începutul secolului al XVII-lea apare numai în unele texte nordice, avînd şi în acestea o frecvenţă mult mai redusă decît în textele nordice din secolul precedent. Adverbul *vareunde* apare numai în *Palia de la Orăştie*, text din zona Banat-Hunedoara, iar *oareunde*, în afară de *Palie*, se întîlneşte şi în *Cazania a II-a*, fiind la Coresi probabil o influenţă bănăţean-hunedoreană. În multe cazuri circumstanţialei de loc îi corespund în regentă adverbe corelative (vezi exemplele date din CP[2], CV, CPr., PO, PH[1]).

Topica acestor subordonate este liberă, ele putînd să apară atît postpuse cît şi antepuse propoziţiei regente în funcţie de intenţia locutorului de a accentua circumstanţa sau de a o lăsa pe plan secundar.

6.14.3.2. SUBORDONATA CIRCUMSTANŢIALĂ DE TIMP

Propoziţiile temporale erau în limba veche de două feluri, în funcţie de elementele conectoare: *temporale relative* şi *temporale conjuncţionale.*

1) *Temporalele relative* se introduc prin *adverbe relative de timp* (*cînd* singur sau însoţit de prepoziţiile *de* şi *pînă*), *adverbe* pronominale *nehotărîte* (*oricînd, orşicînd*) sau *grupuri prepoziţionale* (formate din substantive însoţite de adjective relative sau nehotărîte şi prepoziţii): „*Cînd o am vîndut*, am întrebat pre toţi fraţii mei" (159-1580, Oltenia, DÎ, 99), „ce sînt 74 de ani, *de cîndu au fost lepădat de supt coruna ţării ungureşti şi au fost închinat turcilor*" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 130), „de vor fi în muncă şi în robie *pînă cînd* vor fi" (1599, Târgovişte, DÎ, 112), „ne ascultă *în ce dzi te vom chema*" (PH[1], 15[v]/20-21).

2) *Temporalele conjuncţionale* se introduc prin conjuncţii, locuţiuni conjuncţionale şi grupări cvasilocuţionale nespecifice, folosite în funcţie de raporturile de anterioritate, simultaneitate sau posterioritate exprimat: „*ci* mă rog dumniavoastră să le fiţi agiutoru *pînă vor cumpăra şi nişte suliţe*" (1599-1600, Craiova, DÎ, 118), „se dzică ce aflară întru menre nedreptate *înde stătuiu în gloată*" (CV, 31[v]/4-7), „*Şi de(a)ca auzi acel împărat*, el mînie-să spre ea şi dzise" (CS[1], XI, 91[r]/17-18; *de(a)ca* are ca şi în alte texte din epocă valoare temporală şi o slabă nuanţă condiţională), „*De trecură oarecare dzile*, Agrip împăratul şi Verrnichie deştinseră întru Chiesariia" (CV, 34[v]/4-6), „şi, *în vreme ce veţi tocmi pre această tocmeală, voi, cum mai curînd,* de olac,

să-m trimeateț om cu carte de olac, să-m dați în știre domniii meale" (1600, Transilvania, DÎ, 126) etc.

Propoziția circumstanțială de timp se introduce printr-un număr mai mare de elemente de relație, diferite în funcție de caracterul de anterioritate, posterioritate sau simultaneitate al acțiunii din circumstanțială față de acțiunea din regentă.

6.14.3.2.1. Cînd acțiunea din regentă este anterioară celei din temporală, elementele de relație sînt polarizate în jurul adverbelor *mainte* și *înainte* (*mainte (ca) să, mainte deaca, mainte de cît, mainte de ce, mainte de cît nu, mainte de ce nu, ainte de ce, ainte de ce nu, mai nainte de ce, mai dinainte de ce* (pentru marcarea simplei anterioriități, pozitive sau negative), al prepoziției sau conjuncției *pînă* (*pînă ce, pînă cînd, pînă nu, pînă cînd nu,* pentru marcarea limitei de durată a anterioriității din regentă) și în jurul ambelor tipuri de elemente, rezultînd construcții mixte (*ainte pînă (nu), mainte pînă (nu), mai dinainte pînă nu, ainte pînă cînd nu, ainte de ce pînă încă nu*)[44].

Iată numai cîteva exemple cu construcțiile cele mai frecvente și cele mai importante pentru norma epocii și dinamica ei: „și-i învață toate *ainte* se scrie lucrure" (CV, 86^{v}/6), „e, nu *mainte să vă grijiți*... da-se-va voao" (CT, 59^{v}), „*mainte ca să vă afle fără lucru*, eu nu voi grăi ca voi să nu fiți dosădiți" (CPr., 371; *mainte* este nordic, însă apare și în textele coresiene prin originalele puse la contribuție de diacon, „acĕste doo cărți să fie pîrgă pînă *Domnedzeu va și alalte tipări*" (PO, 11), „nemică să nu gustăm *pînră nu vremu ucide Pavelu*" (CV, 25^{v}), „să se lĕpede de besĕrecă *pînă nu se va ispovedi*" (Prav. I, 19^{r}), „nu gustăm nemică *pînă cînd vrem ucide Pavel*" (CPr., 113). Temporala cu *ainte pîn(r)ă cînd (nu)* era rar întîlnită și caracteriza textele nordice: „și noi *ainte pînră cîndu* nu se voru apropia de elu, gata semu a-l ucide" (CV, 25^{v}/14-26^{r}/1). Construcțiile negative *pîn(r)ă cînd(u)* nu *și pîn(r) nu*, prezente în CV și în alte texte traduse din slavonă, corespund slavonului *dondeže*: sînt construite cu forma negativă a verbului în vechea română nu cu forma afirmativă: „Nemică să nu gustam, *pînră nu vrem ucide* Pavelu" (CV, 25^{v}/7-9; în textul slav *donde že obiemĭ...)*: „nece se mărînce, nece să bea, *pînră cîndu nu vor ucide Pavelu*" (CV, 25^{v}/14-25^{r}/1; cf. Mariana Costinescu, CV, 166).

Temporalele cu *ainte de, mainte deaca, mai nainte de ce, mai dinainte de ce, mainte de cît, mainte de ce nu, ainte de ce nu, mainte de cît nu*, precum și cele cu elemente mixte au o circulație limitată și o frecvență scăzută, de exemplu: *mainte de ce nu* (PH^{1}, 33^{v}/10-11). Ele sînt în regres în fața concurenței celor cu *mainte (ca) să, pînă, pînă nu, pînă cînd* etc. (din care s-au dat exemple mai sus).

[44] Vezi și exemplele date de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 32-34; Rizescu, Prav. 1581, p. 113; Costinescu, CV, p. 166; Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 523.

Temporalele de anterioritate cu *pînă să* nu sînt încă atestate, deşi unele prefigurări ale construcţiei există în secolul al XVI-lea într-o frază neclară: „*Ainte pînă codri nu fură şi să se facă pămîntul şi toată lumea*, de veac şi pînă la veac tu eşti" (CP[1], 175[v]). Aici, în temporala cu conjunctivul, *pînă* pare a se subînţelege, deşi construcţia rămîne ambiguă şi din cauza unei temporale cu indicativul coordonate cu una cu conjunctivul.

Modul verbului din temporala de anterioritate este indicativul (cum arată majoritatea exemplelor date), mai rar conjunctivul, dar numai cu conectori *ainte să (se)* (vezi exemplul din CV) şi *mainte să*: „e, *nu mainte să vă grijiţi*, da-se va voao" (CT, 99[v]), „*mainte ca să vă afle fără lucru*, eu vă voiu grăi" (CPr., 371[v]), „mainte să cetască, necitind să nu judece" (Coresi, Catehismul, 2[r] în TR, p. 101; pentru alte detalii privind folosirea modurilor în temporalele de anterioritate, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 189-191).

În ceea ce priveşte *topica*, cele mai multe temporale de anterioritate se antepun regentei (cele cu *ainte* şi *mainte*), dar sînt şi cazuri de postpunere (în special cele cu *pînă* (*cînd, ce*)).

6.14.3.2. Cînd acţiunea din regentă este posterioară celei din temporală, subordonata se introduce prin conjuncţiile *ca, de, deaca*, prin adverbul relativ *cînd* şi prin locuţiunile *cum deaca, de cumuşi, de cînd, după ca, după ce* şi *numai cît*[45].

Dintre acestea, cele mai răspîndite şi mai frecvente în epocă sînt cele cu *cînd, de cînd* şi *după ce*: „Şi, *cînd era întrat la Agara*, fii tăroasă" (PO, 52), „Patrusprădzĕce dzile sîntu astădzi *de cîndu aşteptaţi nemîncaţi*" (CV, 46[v]; cf. şi CPr., 135), „dĕde-o muiare bărbatului său, *după ce era lăcuiţi 10 ani în pămîntul Canaanului*" (PO, 53/6-7). Temporalele cu *ca, de cumuşi, după ca, după că, numai cît* sînt mai rare, limitate din punct de vedere geografic şi cu tendinţa de a fi înlăturate de concurentele lor citate mai sus: „*Ca vor sfîrşi întîia antifonă*, să meargă iară la loc" (CL, 13[v]), „Şi *ca giudecatu fu* se nutămu noi întru Italiia, pridădiră Pavelu şi alţii oarecarii fugii sutaşului" (CV, 41[r]-42[r]; cf. şi CPr., 130; conjuncţia *ca* în astfel de temporale este o influenţă a conjuncţiei slave *jako*[46]), „*de cumuşi se zmulse de întîia sfătuire*, a se izbăvi de acĕstea nevoiia-se" (CC[2], 381), „şi custă Enoh, *după ce născu Matusalam*, 300 de ani" (PO, 26/9), „crezînd cu adevăr că, *numai cîtu se va atinge*, mîntuită va fi" (CC[2], 428) etc.

Construcţiile cu *de, deaca*, deşi frecvente în secolul al XVI-lea cu valoare temporală, capătă treptat şi valoare condiţională, după ce *să* „dacă" este înlocuit de acestea: „*De trecură oarecare dzile*, Agripa împăratu şi Verrnichie deştinseră-se întru Chiesariia" (CV, 34[v]), „ce, *deaca auziră ei*, botezară-se în numele domnului" (CPr., 88), „Şi *deaca mergea şi cetiia*

[45] Vezi exemple pentru toate aceste elemente la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 43-44; Costinescu, CV, p. 166.

[46] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 255-256; Costinescu, CV, p. 166.

numerele lucrurilor celor bune, striga întru sine" (VL, 187[r]).

Temporalele de posterioritate sînt de obicei antepuese, dar există şi numeroase cazuri cînd ele sînt postpuse regentei.

Modurile folosite la verbul regentei în temporalele de posterioritate sînt indicativul şi condiţional-optativul, conjunctivul fiind exclus (pentru detalii vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 189-196).

6.14.3.3. Cînd acţiunea din regentă este **simultană** cu cea din temporală, elementele de relaţie cu care se introduce subordonata sînt *ca* şi *cînd*, pentru a exprima o acţiune durativă în desfăşurare, *cît, pînă, pînă cînd* şi *cîtă vreme*, pentru a exprima intervalul sau măsura acţiunii din temporală, şi *ca, de, deacă, cînd, unde*, mai rar *înde, în vreme ce, în vreme cînd*, pentru a arăta că cele două acţiuni sînt simultane[47].

Dintre acestea, mai frecvente, mai răspîndite din punct de vedere teritorial şi avînd tendinţa de a se impune în normele limbii scrise din zone diferite sînt *cînd, cît, cum, pînă, pînă cînd, cîtă vreme, în vreme ce*: „iară el înaintea lor sta supt lemn *cînd mâncară*" (PO, 57), „*Cît stau răsăritele de apuse*, delungat-au de noi fărădelegile noastre" (CP[1],197[r]), „cîntu Dzeului mieu *pănă sîntu*" (PS, 340; cf. şi „cînt Zeului mieu *pînă sînt*" CP[1], 201[v]), „ver mînca pîinea ta *pînă cînd te ver turna iară în pămînt*" (PO, 21), „*cîtă vrême cu ei avea-vor ginerele*, nu se pot posti" (CT, 72[r]), „Derept acea rroagă-se ţie toţ preapodobnicii *în vrême ce e opu*" (PS, 93), „*Cînd nu iaste lumină*, toate sîntu întunecate" (VL, 186[r]). Temporala introdusă prin *înde* (< lat. *inde*), „atunci cînd" era arhaică şi limitată din punct de vedere geografic încă din secolul al XVI-lea (în CV apare o singură dată, vezi exemplul de mai sus). În PH apare de 3 ori cu sens de „unde" dar şi de „cînd" (sens mai depărtat de prototip): „Adecă *înde va muri*, nu va părăsi tot ?" (PH[1], 41[v]/19), „Că *înde me au vrut dracul*, mai rrebda-mă vrut" (PH[1], 45[v]/22), „*Înde a vrut oamenii mei asculta menre*, şi Îsrael în calea mea se-au vrut îmbla" (PH[1], 69[v]/24).

Celelalte elemente de relaţie sînt din ce în ce mai rare pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei[48].

Modurile verbului din temporalele de simultaneitate sînt indicativul şi condiţionalul. Cel mai des apar temporalele cu indicativul cu elemente de relaţie care exclud conjunctivul şi sînt compatibile numai cu indicativul şi cu condiţional-optativul: *în timp ce, în vreme ce, cum, pre cînd* (vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 195-196).

Nu am întîlnit în textele din această perioadă temporale de simultaneitate cu verbul la conjunctiv, ci numai la indicativ (cele mai multe din exemplele date sînt cu verbul la acest mod) şi mai rar la condiţional-optativ

[47] Vezi şi exemplele date şi discuţia lor la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 52, 55-57; Mareş, CL, p. 94; Rizescu, Prav. 1581, p. 113; Costinescu, CV, p. 166; Teodorescu-Gheţie, MI, p. 125.

[48] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 52, 55-57.

(cf. exemplele din PH[1] cu propozițiile introduse prin *înde*).

Topica acestui tip de temporale este liberă: mai des ele sînt antepuse regentei, dar există multe cazuri în care postpunerea este obișnuită.

6.14.3.3. PROPOZIȚIA SUBORDONATĂ CIRCUMSTANȚIALĂ DE MOD

6.14.3.3.1. *Propziția subordonată circumstanțială de mod propriu zisă* este de două feluri:

1) **relativă** și este de obicei introdusă prin adverbul relativ *cum* (mai rar însoțit de cu prepoziții *după cum, pre cum, ca și cum*) și alți conectori prezentați mai jos: „ne-am săturatu *cum sîntemu* sătulu și de-acesta" (1599, Tîrgoviște, DÎ, 112).

2) **conjuncțională**, introdusă prin *ca, ca și* și grupuri cvasilocuționale ca *în ce chip, cu ce obraz*, „în ce chip": „E iudeii întru nemică nu-i obiduiiu *ca și tu bine știi*" (CV, 19[r]/8-9), „*Ca se umple fumul*, și se cumplă ei" (PH[1], 55[r]/11-12), „suspiru loru *ca e prahul*" (PH[1], 13[v]/19), „așa va fi, *în ce chipu dzisă-mi fu*" (CV, 45[v]/2-3), „*Cu ce obraz pohtească cerbul la izvorul apelor*, așa pohtește sufletul mieu cătră tinre" (PH[1], 57, cf. I. Gheție, studiu lingvistic, PH[1], 57).

Propoziția circumstanțială de mod se introduce prin *ca, ca și, cum, oarecum, după ca, după cum, cît, după cît, ca și cum* și *în ce chip*, cu sau fără corelativele *așa, așa și, în acela chip*, pentru a exprima conformitatea cu acțiunea din regentă[49].

Dintre acestea, mai frecvente, mai răspîndite teritorial și avînd tendința de a le înlocui pe celelalte sînt *cum, după cum, cît, ca și cum, în ce chip*: „în Domnul upovăiiu, *cum zise sufletul< u > i mieu*" (CP[1], 15[v]), „Și să cîntăm cîntece noao, *cum dzice și< David >proroc*" (MI, 186[r]), „întoarse-se, *după cumu e grăit*" (CC[2], 29), „să-i dea *cît va pute birui*" (Prav. 1581, 210[r]), „Děci nu gicem că doară sîmtu trei faceri usebite sau trei firi făcute *ca și cumu e de trei ori blăstămatul Arie*" (Prav. 1581, 191[v]-192[r]), „așa va fi, *în ce chipu dzisă-mi fu*" (CV, 45[v]).

Modalele introduse prin *ca, ca și, după ca* apar numai în textele din secolul al XVI-lea, nemaiîntîlnindu-se în textele din primele decenii ale secolului următor: „Pomeniți cuvîntul domnului Isus, *ca însuș zise*" (CPr., 99), „E iudeii întru nemică nu-i obiduiiu, *ca și tu binre știi*" (CV, 34[r]), „Ce ca și pre iubitul fratele nostru Pavel, *după ca se dĕde lui preaînțelepciuni a scrie voao*" (CPr., 186).

---

[49] Vezi atestările date de Mioara Avram, *op. cit.*, p, 113-114; Rizescu, Prav. 1581, p. 112-113; Costinescu, CV, p. 168; Mareș, CL, p. 95; Gh. Chivu, în TR, p. 199; Teodorescu-Gheție, MI, p. 128.

BCU IAȘI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6.14.3.3.2. *Propoziția modală comparativă* se introduce, în general, prin aceleași elemente de relație (*ca, cum, în ce chip, cît, ca cum, ca cînd, ca și cînd, ca și cum* etc.) ca modalele propriu-zise. Specifice sînt *de cum*, pentru a exprima comparația simplă, *decît să*, pentru a exprima comparația complexă, și *ca și cînd, ca cînd* și *în loc cum*, pentru a exprima comparația ipotetică sau ireală[50]. Iată cîteva exemple: „Că-i părea că va fi și mai tare *de cum au fost*" (CC^2, 619), „Mai bine-ți iaste ciung în viață să întri *decît doao mîni avînd să întri în matcă, în focul nestins*" (CT, 89^v-90^r), „și ne ținu așa *ca cînd am vrut fi iscoade*" (PO, 149), „Și *ca și cînd am fi înșine văzători acelor ciudese...*, să proslăvim în trupurile noastre, dumnezeiescului, lui Pavel" (CC^2, 444), „Că luo Isus de zise (luo, *în loc cum ai zice*, că luo cuvîntul)" (CC^2, 448).

Dintre acestea cele mai frecvente și mai răspîndite teritorial sînt construcțiile *ca și cînd, ca cînd, decît să*.

Indicativul apare cel mai des întrebuințat în subordonatele modale propriu zise și comparative, căci în afară de *decît* toate exclud conjunctivul și sînt compatibile numai cu indicativul și condițional-optativul. Conjunctivul apare numai în comparativele de inegalitate și este generat de *decît (să)*; vezi pentru detalii C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 196-2002.

Topica modalelor propriu zise și cea a comparativelor este liberă: mai des ele erau postpuse regentei, dar atunci cînd se urmărea reliefarea modalității ele erau antpuse regentei.

6.14.3.4. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CONSECUTIVĂ

Nu putem vorbi de un complement circumstanțial consecutiv în perioada 1521-1640, căci raportul sintactic de consecuție se realiza numai la nivel propozițional. Faptul acesta nu a fost spus pînă acum în mod manifest pentru perioada cercetată. Pentru limba română actuală acest lucru este afirmat de autorii GLR (II, 2005, p. 569) cînd afirmă: „realizarea definitorie a circumstanțialului consecutiv este propoziția conjuncțională introdusă prin conectorul specializat *încît*".

În limba din perioada cercetată propozițiile consecutive erau de două feluri:

1) *consecutive relative*, introduse prin adverbele relative (în special *cum, cît* care erau pe cale de a deveni conjuncții în această întrebuințare, adică ele se gramaticalizează ca elemente conjuncționale);

[50] Vezi exemplele date de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 122-134; Costinescu, CV, p. 168; Rizescu, Prav. 1581, p. 112-113.

2) *consecutive conjuncționale*, introduse prin conjuncții specializate mai tîrziu pentru sensul de „*încît*" (*că, de, ca să, decît să*).

Propoziția circumstanțială consecutivă se introduce prin *ca, că, cît, cum, cum că, de*, cînd acțiunea este reală, și prin *ca să, cum să, cît să* și *decît să*, cînd acțiunea este virtuală, realizabilă (consecutivele finale)[51].

Dintre acestea, cele mai frecvente, mai răspîndite teritorial și cu tendința de a le înlocui pe celelalte sînt *că, de, cum, cît*, pentru consecutivele reale, și *ca să, cum să* și *cît să*, pentru consecutivele finale: „lumea ta așa o iubișsi, *că fiiul tău unul-născut dat-ai*" (CL, 32^{r}), „Ce faceți plîngîndu, *de-mi frîngeți înrema*" (CV, 14^{r-v}), „Cîndu împle corabiia *de trĕce de măsură*" (Prav. 1581, 210^{r}), „voiu ave a face în luna lu făurar 11 dzile întunerecu mare, *de se vor giunghea soț cu soț*" (MI, 176^{r}) etc.

Consecutivele reale cu *ca, cum că* nu apar decît în unele texte din secolul al XVI-lea, nemaiîntîlnindu-se în textele din secolul următor, iar cele cu *cum, cît* își micșorează mult frecvența.

Consecutivele finale, construite cu conjunctivul, rare la început, devin mai frecvente în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea: „Și acel pămînt nu era lor destul *cum întruna să poată lăcui*" (PO, 45), „Nu este în noi atare tărime, *cum să le stăm de alean*" (FT, 4^{r}), „Că lucrătoriul nu seamănă atît grîu, *cît să fie lui destul* să-i ajungă, ce atîta *ca și alți mulți să hrănească*" (CC^{2}, 388). Pentru o discuție mai detaliată a acestei probleme, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 206-208.

O discuție specială comportă consecutivele cu *cît*, din care s-au născut mai tîrziu cele cu *încît*. Acestea sînt atestate încă din secolul al XVI-lea, atît cu conjunctivul, cît și cu indicativul, deci atît consecutive finale, cît și reale: „Diaconul să ție cu mîna stîngă sfîntul potiri, să bage uncropul *cît să fie destul*" (CL, 38^{r}), „Și grindine și foc mestecat aseminilea se lăsă gios și atîta de era mare, *cît mainte de-acea nicecînd nu se ivise în tot pămîntul Eghipetului*" (PO, 207).

În ceea ce privește *topica*, consecutivele erau, de regulă, postpuse regentei.

6.14.3.5. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE CAUZĂ

Ca și în limba română contemporană, circumstanțialele de cauză sînt de trei feluri:

1) *cauzale conjuncționale*, introduse prin o mulțime de conjuncții și locuțiuni conjuncționale. Este tipul cel mai frecvent și mai variat (vezi mai jos conjuncțiile);

[51] Vezi atestările date de Mioara Avram, *op. cit.*, p. 142-144; Mareș, CL, p. 95; Rizescu, Prav. 1581, p. 114; Costinescu, CV, p. 169; Gh. Chivu, în TR, p. 199; I. Gheție, în TR, p. 318; Teodorescu-Gheție, MI, p. 126.

2) *cauzale relative*, introduse prin pronume prin pronume relative insolite de prepoziții (*de ce, derept ce, pentru ce*);

3) cauzale juxtapuse (în special prin *doar, doară* – provenite prin omiterea lui *că* din *că doară*).

6.14.5.1. *Propoziția circumstanțială de cauză* este introdusă printr-o mulțime de elemente de relație: *ca, că, căce, căce că, căce amu că, că cum, căce unde, de... amu, deaca, cînd, cum,* mai rar *cumuși, unde, de ce, de unde, derept că, derept căce, derept ce că, derep ce amu că, derep ce amu căce, derep ce să, după ce, după căce, după unde, pentru că, pentru căce, pentru căce că, prin ce, prin ce că, prin ce cum*[52].

Dintre acestea, cele mai frecvente, mai răspîndite teritorial și cu tendința de a le concura pe celelalte sînt *că, căce, căce că, cînd, derep ce că, deaca, să (se), cum, unde, de unde, pentru că, pentru căce, pentru căce că*[53]. Din motive de economie, vom da numai cîteva exemple mai semnificative: „și să fim și noi plecați, și să fimu suptu arepile luminatului măriei craiului leșesc... *căce că sîntemu toți de o leage și de o limbă*" (1599, Tîrgoviște, DÎ, 112), „Și *ca nu* vădzuiu de slava luminei *aceei*, de mănră prinseră-mă ceia ce era cu menre" (CV, 20^{v}/2-5), „sfădiți-vă și vă luptați și nu aveți *derep ce nu cearеți*" (CV, 64^{r}/6-7), „*deaca întrebarea fu*: amu ce scrie, viteaște-mi pare tremițînd fugulu e nu ce sîntu vine spre-îns a semna" (CV, 36^{v}/14-37^{r}/1), „iară *se greșindu muncă rrebdați*, carea e lauda ?" (CV, 75^{r}/6-7: cauzală condițională), „înture că, *pren ce* mîniară cuvîntul lui" (PH^{1}, 89^{r}/12-14) etc. „Pasă, pasă, Alexa< n>dre, *că ție nu e dat* să lăcuiești tu aicea cu noi" (CN, 16^{v}), „răvniia la lucrul lui, *căce ei nu putea face așa*" (CC^{2}, 66), „*derep ce că era brudii*, nu le zicea icoane, ce le zicea păpuși" (MC, 386), „ca să-i fie un rumân..., *pentru că i-au fost rumân*" (1628; BDR, 148) etc.

Cauzalele cu *doară* sînt rare: „Nu se cuvine, frații miei, ceia dragi, aceasta așa a fi. *Doară* izvorrul dintr-aceeiași cu rrere izvorri-va dulce și amarru sau *doară*, poate, frații miei, smochiia măsline face sau viia smochie" (CV, 63^{r}/1-8), „*Doar* au fost betegi aceia oameni. Au ei focul, *doară*-l gătise voao ?" (CS^{1}, XIV, 111^{v}/18). Construcția conjuncțională din care provine, *că doară*, „pentru că" apare și ea uneori: „se fim gata *că doară* pînră mînre vrem treace de lume" (CS^{1}, XV, 120^{r}/7; este greu de spus dacă aici este o cauzală sau o finală).

Cauzalele nu sînt compatibile cu modul conjunctiv, fiind întrebuințate în textele cercetate mai ales cu indicativul și mai rar cu condiționalul.

Topica cauzalelor este liberă: ele pot să fie postpuse, dar și antepuse regentei cînd se reliefează cauza.

---

[52] Vezi exemplele date și discuția pe marginea acestora la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 70-77; Mareș, CL, p. 94; Rizescu, Prav. 1581, p. 114; Costinescu, CV, p. 166-167; Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 523; Teodorescu-Gheție, MI, p. 126.

[53] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 77-78.

6.14.3.6. PROPOZIȚIA SUBORDONATĂ FINALĂ

Ca şi subordonatele circumstanțiale cauzale, circumstanțialele finale erau în limba veche de trei tipuri după natura conectorilor:

1) *finale relative*, mai rar întrebuințate şi limitate la cîțiva conectori care au ca centru pronumele relativ *ce* (*pentru ce, spre ce*);

2) *finale conjncționale*, realizate prin numeroşi conectori conjuncționali compatibili cu conjunctivul (*să, ca să, pentru ca să, derep(t) să, să nu cumva să*) sau cu indicativul (cu conjuncția *de*);

3) *finale juxtapuse* cu *doar(ă), doar(ă) doar(ă)*.

6.14.3.6.2. *Propoziția circumstanțială finală* se introduce prin conjuncțiile *ca, de, să, cît să, cum să, de să* şi locuțiunile conjuncționale *derept să, derept ca să* şi *pentru să* pentru finalele pozitive precum şi prin construcțiile *să nu... să, să nu ... să nu, ca nu... să, de nu... să, de nu... să nu, să nu cumva, să cumva nu, să nu cumva... să, cum... să nu cumva, să nu cîndva... să, de nu cîndva să* pentru finalele negative[54]: „I pak să ştii că bagă cîte 50 de oamini *să fie de ajutor în corabii*" (1521, Câmpulung, DÎ, 95), „am muncit mult şi cu oamenii mănăstirii *ca să fie sfintei mănăstiri de hrană*" (1573, M-rea Bistrița, jud. Vâlcea, DÎ, 98), „am dat apă de la Dumbrăveni *să îmble moara la Budeşti*" (1598, M-rea Tazlău – jud. Neamț, DÎ, 201), „spr-aceasta chemați fusetu, *cum se blagosloverui* dobîndiți" (CV, 77^{r}/18), „stați în toate ceasurile *de slujiți lor*" (CS^{1}, III, 12^{r}/6-7), „cu oțăt şi cu fiare ma adăpară, *derept să las* voao leage" (CS^{1}, XV, 3^{r}/9-15), „Giudecă lorŭ, Dzăule, *de cadză den cugetele sale*" (PH^{1}, 3^{v}/24-4^{r}/1).

În comparație cu numărul redus de elemente de relație din limba română modernă, limba din textele epocii cercetate dispunea, deci, de un inventar foarte bogat. Tendința de economie de mijloace, de simplificare se manifestă încă din secolul al XVI-lea prin înlocuirea unor mijloace mai rare (ca *derep să, derep ce să*) prin mijloace mai frecvente (*de, ca să, să*): „cel ce rrădică elu dintru morrți şi slavă lui dat-au, *dereptu credința vostră şi upo < vă > ința se vă fie spre Dumnedzeu*" (CV, 72^{r}), dar „rădicat el den moarte şi slava lui deade, *ca de credința voastră şi upovăința să fie spre Dumnezeu*" (CPr., 162) etc.

De la începutul secolului al XVII-lea, aceste formații se mențin numai în textele nordice: „de aceaia ce vă păziți voi oamenilor, *derep să fiți fii şi svîntului duh*" (CTd., 108^{r}), „e cu oțăt şi cu fiiare mă adăpară, *dereptu să lasu voao lĕge*" (CS^{1}, I, 3^{r}), „să-i dai bună învățătură, *dereptu să nu piară*" (Prav. I, 8^{r}).

---

[54] Vezi exemplele date şi discuția pe marginea acestora la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 98-104; Mareş, CL, p. 94-95; Rizescu, Prav. 1581, p. 114; Costinescu, CV, p. 167-168; Gh. Chivu, în TR, p. 199; I. Gheție, în TR, p. 318; Emanuela Buză şi Florentina Zgraon, în TR, p. 523-524; Teodorescu-Gheție, MI, p. 126.

Frecvente sînt finalele cu *de* cu predicatul la indicativ, folosite în locul celor cu conjunctivul, care apar mai rar în epocă, căci infinitivul cu valoare de complement de scop nu fusese încă înlocuit prin propoziție finală la conjunctiv în multe contexte[55]: „treměseră la elu *de-lu rrugară*" (CV, 5^{v}), dar „treměseră cătr-îns *să nu-şi dea sine întru batjocură*" (CPr., 92), „călugărul smearin nu va iscodi mult *să ştie taine*" (VL, 185^{r}), „au luat bani *de au împlut seama haraciului*" (1627; BDR, 140). Construcțiile mixte cu *de să*, care atestă împletirea celor două construcții sînt frecvente încă din secolul al XVI-lea: „treměse-i în toată lumea *de să spuie evanghelia*" (CCat, 1^{r}), dar „Şi au ales 4 evanghelisti... *de-au scris evanghelia*" (CCat., 1^{r}).

Finalele juxtapuse cu *doar(ă)* sînt rare în texte: „Lăsați-mă întru an să plîngu de păcatele mel cele relele ce am făcut *doară mă va milui* Dumnedzeu" (CS^{1}, 38^{r}/2-4), „Tu dziseşi porîncitele a le ține foarte. *Doară se ară înderepta caile meale*" (PH^{1}, 102^{r}/17), „cu urechile greu audziră şi ochii săi păinjiniră, *doară cîndva vor vedea* cu ochii şi cu urechile vor audzi" (CV, 52^{v}/7-8).

Modul cel mai mult folosit în finale este conjunctivul căci *să* şi grupurile în care intră exclud indicativul şi condiționalul. În schimb *de*, ca actualizator al scopului propus exclude conjunctivul fiind compatibil cu indicativul, condiționalul, prezumtivul şi chiar imperativul în enunțuri de tipul *du-te de mănîncă* (care sînt mai depărtate de prototip, avînd tangențe cu structurile coordonate copulativ („du-te şi mănîncă")). Pentru detalii privind utilizarea modurilor în finale, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 202-206.

Topica finalelor este liberă, dar cele postpuse regentei sînt mai frecvente. Cele introduse prin *de* sînt numai postpuse.

6.14.3.7. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CONDIȚIONALĂ

Raportul sintactic condițional se realiza în limba veche mai ales prin propoziții condiționale, complementul condițional fiind slab reprezentat. Ca şi celelalte circumstanțiale, condiționala avea tipurile *relativ* şi *conjuncțional*, rar existau şi *condiționale juxtapuse*.

6.14.3.7.1. *Propoziția circumstanțială condițională* se introduce prin conjuncțiile *ca, de, de(a)ca, să, săva, de să*, adverbele relative *cînd* şi *unde* şi prin locuțiunile conjuncționale *de ce, de unde, cum însă, cum însă numai*[56]. Dintre acestea cele mai frecvente, mai răspîndite din punct de vedere

[55] Vezi C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică"*, p. 98-103; idem, *Conjunctivul*, p. 202-205.

[56] Vezi exemple pentru toate aceste elemente la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 189-192; Rizescu, Prav. 1581, p. 115; Mareş, CL, p. 95; Costinescu, CV, p. 168-169; Gh. Chivu, în TR, p. 199; Teodorescu-Gheție, MI, p. 126.

geografic, sînt *de, dacă* şi *să*: „aceste toate ţie dau, *de te ver în gerunchi-ş închina mie*" (TS, 2[r]), „*deca străluce soarele cu zăduhul*, seacă iarrba" (CV, 56[r]; *de(a)ca* are şi nuanţă temporală, obişnuită în epocă), „E *să nu sînt de-a se cuminecarea,* diaconul ţiind potiriul şi popa să, blagoslovească oamenii cu smerenie" (CL, 41[r]), „Grăiescu trei năstave, anume trei fęţe, *se veri* se ştii" (Prav. 1581, 191[v]), „şi, *să nu vei ceti*, nu poţi şti" (PO, 7), „*Să ară avea păcate...*, lăsate-i vor fi lui" (MI, 181[r]), „*să-l vor lua înge<ri>i lui Dumnezeu*, ei-l voru duce" (CTd., 76[r]).

Specifică perioadei studiate este concurenţa pe care încep s-o facă conjuncţiile *de*, *dacă* conjuncţiei *să (se)* „dacă" (< lat. *si*), care, deşi foarte frecventă în primele texte româneşti din toate regiunile, este treptat eliminată, rămînînd numai în textele nordice[57]. Cercetarea unor versiuni ale textelor biblice atestă această înlocuire: „*Se nu vă întoarsetu*, arma sa va ascuţi" (PS, 17-18), „*Să nu vă veţi întoarce*, arma sa va ascuţi" (CP[1], 9[r]), dar „Ce, *de nu vă veţi întoarce*, arma sa o va curăţi" (CP[2], 9[r]).

În documente *să* condiţional apare destul de des, în concurenţă cu *de* şi *d(e)acă* care se extind din ce în ce mai mult reuşind mai tîrziu de perioada cercetată să-l marginalizeze sau chiar să-l elimine: „*să va fi bine cu tocmeala* ce-aţi făcut într-un chip, voi să lasaţ să fie cum aţi tocmit, iar, *să vă va părea* că iaste mai bună ceastă tocmeală ce-am trimes acum şi pohta ce-am pohtit, iar voi să meargeţi să grăiţi împăratului... că *să va zice* el, împăratul către voi aveţi cuvînt a-i darea răspuns" (1600, Transilvania, DÎ, 126; în această frază lungă sînt trei condiţionale cu *să* „dacă") etc.

Condiţionalele juxtapuse erau rare în texte: „chiesariu spregici, către chiesarii se mergi" (= Dacă chemi pe Cesaru, la Chezarii să mergi; CV, 34[v]/2-3).

În perioada cercetată condiţionalele aveau ca nucleu cel mai des verbe la indicativ şi la condiţional-optativ. Conjunctivul era foarte rar întrebuinţat. Prima atestare pare a fi în PO (1582): „Dobitocul lor şi bunătatea şi tot săva ce au ei al nostru va fi numai cum pre aceast *să îngăduim* şi cu noi *să poată* lăcui" (PO, 118/7) (pentru detalii vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 212-215).

Condiţionalele sînt, în general, antepuse regentei, dar există şi cazuri de postpunere a acestora faţă de regentă.

[57] În legătură cu concurenţa dintre *să, de* şi *dacă*, vezi M. Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles să, de, dacă en ancien roumain*, în *Mélanges Chabaneau*, 1907, p. 825-830; N. Drăganu, *Conjuncţiile de, dacă. Un capitol de sintaxă românească*, în DR, III, p. 251-284; IV, p. 916-922; C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică"*, p. 75-79; *idem*, *Conjunctivul*, p. 212-215.

6.14.3.8. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CONCESIVĂ

În limba veche erau două feluri de propoziții concesive:

1) *concesive relative*, introduse prin pronume și adverbe relative (*cît, oricît, oricum*), destul de rare în texte;
2) *concesive conjuncționale*, introduse prin numeroase elemente de relație cu valoare conjuncțională (vezi mai jos).

6.14.3.8.2. *Propoziția circumstanțială concesivă* se introduce printr-un inventar de elemente de relație foarte bogat și variat, care încă de pe la 1580 tinde să se simplifice, să-și reducă numărul elementelor: conjuncțiile *că, căce, de, să, de să, că să*, locuțiunile *e să, de... și, să și* (cu corespondentele negative *să nu... nici* și *nici... să*), *să amu și, să amu să și, oare să, vare să... și, măcar de, măcară să, măcar și, măcar să și, măcar și... să, să măcară, măcar căce, de ce, derept căce, derep ce, amu că să, după ce, în loc de*, adverbele *i(u)o* și *unde* și combinațiile acestuia din urmă: *de unde (d-unde)* și *să unde*[58].

Dintre acestea, unele sînt formații efemere și sporadice încă din secolul al XVI-lea. Cele mai frecvente și mai răspîndite geografic în textele epocii sînt *măcar să, măcar să și, să, de, să... și, măcar de, săvai (că, cît)*: „Doa surori a lua nu se apără, *macar se și iaste a șĕsea spiță*" (Prav. 1581, 278^{r}), „Că iubitoriu de oameni iaste și bun și dulce despuitoriul Dumnezeu și toate le primĕște, *macară și camai sărăcești și mai mici să sînt darurele noastre*", (CC^{2}, 134), „*se ară scula pre menre oaste*, pre el eu nedejduiescu" (PH^{1}, 21^{r}/22-24), „*Se răgloti-se pre menre gloată*, nu se teame inrima mea" (PH^{1}, 21^{v}/19-20), „ce să mă scoateți, *măcar numai de-aș presi cu trupul*" (1600, Bistrița, DÎ, 207), „*săvai* cîte vieți mari și înalte vom viețui... toate nevoințele a cealea să le avem înșelătoare și deșarte" (VL, 104^{r}), „Împreună frații un cu alalt 2 spițe, *macar și mai mulți fie de dzĕce*" (Prav. 1581, 250^{r}, cu lipsa conjuncției *să*), „că *s-au și greșit în acelaș ceas*, doară de acĕlea păcate cu adevăr se-au și pocăit" (CC^{2}, 19), „*de se vor face și întregi de minte și spre chin a se rădica, încă macară și bunătățile s-ară face*, întru deșertu se ustenesc și de rîs fi-vor" (CC^{2}, 13), „nu se va ierta oaminilor, *macar de vor grei cuvînt*" (TS, 38^{v}) etc. Concesivele relative, mult mai sărace în elemente conectoare și mai rare, se întîlnesc uneori în texte religioase, în fraze cu valoare de concesive condiționale: „Că acolo, *varece veri simți* și *vareci veri audzi*, totu ți-e urît și de totu te îngrozești. Și, *varece veri atinge* sau ce va atinge de tine, de toate te vatămi" (CS^{1}, XIV, 112^{v}/7-13; cf, Chivu, CS^{1}, 206).

În ciuda bogației sale de mijloace introductive, raportul concesiv este rar întîlnit în textele din perioada cercetată, chiar acolo unde conținutul comunicării îi reclama prezența[59].

---

[58] Vezi atestări pentru toate aceste elemente la Mioara Avram, *op. cit.*, p. 154-161; Rizescu, Prav. 1581, p. 115-116; Costinescu, CV, p. 169.

[59] Vezi, Mioara Avram, *op. cit.*, p. 153 și urm.

În ceea ce priveşte *folosirea modurilor* în concesive în perioada cercetată, se poate spune că cele mai multe propoziţii concesive au verbul nucleu la indicativ sau la condiţional şi foarte rar la conjunctiv (pentru detalii, vezi Frâncu, *Conjunctivul*, p. 210-211).

Topica concesivelor era liberă, dar se observă o preferinţă pentru exprimarea concesiei înaintea regentei.

6.14.3.9. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ INSTRUMENTALĂ

Propoziţia circumstanţială instrumentală este de două feluri: *conjuncţională* şi *relativă*. Prima este introdusă prin *de* şi *că*[60]: „Şi întoarrse multă gloată *de grăiaşte* că nu sîntu dumnedzei ceia ce-su cu mîrule fapţi" (CV, 4^{v}-5^{r}), „el i-au răspuns *de i-au dzis*" (Prav. 1581, 235^{v}), „Avraam, părintele nostru, au nu de lucru se dereptă, *că înălţă Isac, fiiul său spre junghiiare* întru altar" (CPr., 149).

Circumstanţiala instrumentală relativă este introdusă prin pronume şi adjective relative şi nehotărîte (*cu ce, cu orice, cu cît, cu cîtă*): „fost-au lăsat lui *cu ce voi putea da agiutoriu domniei lui*" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135).

Modul verbului predicativ din instrumentale este indicativul, conjunctivul fiind exclus de elementele de relaţie care introduc aceste structuri

Topica acestor propoziţii este liberă, dar în texte am găsit numai propoziţii instrumentale postpuse regentei.

6.14.3.10. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ DE RELAŢIE

În limba română veche, la fel ca şi în limba română actuală, circumstanţiala de relaţie era de două feluri:

1) *relativă*, introdusă prin pronume relative şi nehotărîte incluse în grupuri prepoziţionale care au nucleu prepoziţiile *în, la, de, despre, pentru*. Prepoziţiile acestea erau cele mai des întîlnite în textele din perioada cercetată încă de la începutul scrisului în limba română: „I pak spui domnietale ca la marele miu *de ce* am înţeles şi iu" (1521, Câmpulung, DÎ, 95);

2) *conjuncţionale*, introduse prin conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale (*că, de, să* etc.).

6.14.3.10.1. *Propoziţia circumstanţială de relaţie* este mai rar folosită în perioada cercetată, întrucît raportul respectiv se exprimă de obicei la nivel de propoziţie, prin complement de relaţie: „eu legatu-su cu duhul *de viiu*

[60] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 221-222; Costinescu, CV, p. 169.

BCU "MIHAIL KOGĂLNICEANU" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

întru lerusalim"[61] (CV, 10[r]), „*de ce* ne-au fost pohta am scris tot într-această carte" (1600, Transilvania, DÎ, 126), „*Despre care au fost chemat pre Batăr în țară, despre aceea* măria lui cîștigă va avea lor" (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 136), „trebuiaște să dăm seama *pentru ce* am luat Moldova" (1600, Transilavnia, act diplomatic, DÎ, 142), „și s-au sfătuit *cum va face* să ne strice și să ne învrăjbească" (*ib.*, 142).

Modul utilizat în propozițiile de relație era indicativul, cerut de elemente de relație care excludeau conjunctivul (vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 218).

Topica prpozițiilor de relație era liberă, dar din faptele selectate din texte am constat o preferință pentru antepunerea acestor structuri regentelor.

6.14.3.11. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CUMULATIVĂ

Această propoziție este numai conjuncțională în epoca cercetată, căci cea realtivă nu a fost întîlnită în texte.

Propoziția circumstanțială cumulativă se introduce prin locuțiunea conjuncțională *necum să*[62], care apare rar în texte: „Și *necum să fim noi în toate duminecile afară de greul lumiei și de voroavă*, ce cu mii griji... sîntem ținuți" (CC[2], 467). Locuțiunea conjuncțională *pe lîngă că* nu este atestată încă. Ca și în cazul altor raporturi (instrumental, de relație), raportul cumulativ se exprimă în mod obișnuit la nivel de propoziție, printr-un complement cumulativ.

6.14.3.12. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE EXCEPȚIE

Ca și în limba română contemporană, în perioada cercetată circumstanțiala de excepție se realizează prin două tipuri:

1) *circumstanțiala de excepție relativă*, introduse prin conectori cu pronume sau adverbe restrictive (*fără (numai) ce*);
2) *circumstanțiala de excepție conjuncțională*, introduse prin locuțiuni conjuncționale (*alegînd să, trecînd să*).

6.14.3.12.1. *Propoziția circumstanțială de excepție*, mai frecventă decît cea cumulativă, se introduce mai ales prin locuțiunile conjuncționale *alegînd să, trecînd să*[63], *e însă cum*, „De nemică alt nu se deșerta, *alegînd să*

[61] Vezi Costinescu, CV, p. 169.
[62] Vezi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 207.
[63] Vezi C. Frâncu, *Complementul circumstanțial de excepție și cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, p. 8-9; Emanuela Buză și Florentina Zgraon, în TR, p. 524.

grăiască ceva sau să audă de nou" (CPr. 82), „e urît naintea lui altă, *fără numai ce au el tocmit*" (PO, 9), „deaci tremisemu cum nimica acĕlea se vĕghie ei, *trecîndu se ferească-şi sinre de cumîndari*" (CV, 16[r]).

Cea relativă e mai rară „şi nu ştiu ce mi se va tîmpla *e însă cum* Duhul Sfîntu prin toate cetaţile mărturiseaşte şi grăiaşte că legături şi scărbi menre aşteaptă-mă" (CV, 16[r]/7-11; ap. Costinescu, CV, 169), „Iară *fără ce am plătit*, am muncit mult" (1573, M-rea Bistriţa, jud. Vâlcea, DÎ, 98) etc.

Modurile folosite în acest tip de circumstanţială sînt indicativul şi conjunctivul în funcţie de natura elementului de relaţie: cele relative cer indicativul, cele conjuncţionale cer conjunctivul (de pildă cele cu *alegînd să, trecînd să*) (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 218).

Topica este liberă, dar este preferată postpunerea faţă de regentă.

Vitalitatea acestor construcţii este însă redusă şi ele se întîlnesc din ce în ce mai rar sau dispar (*trecînd să*) în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea[64]. Totuşi, locuţiunea *alegînd să* este mai rezistentă decît *trecînd să* întîlnindu-se mai tîrziu.

7. TOPICA

În domeniul topicii, unde modificările interne şi împrumuturile au cîmp mult mai liber de manifestare decît în alte sectoare ale gramaticii, acţionează, de asemenea atît tendinţa de conservare, de păstrare a unei stări mai vechi în ordinea elementelor, cît şi tendinţa de inovare, de schimbare a ordinii normale a elementelor, vizînd expresivitatea sau reliefarea acestora. Astfel, în propoziţie, topica tradiţională normală era în perioada studiată S-V-O, ca în latina populară din secolele al IV-lea al V-lea şi în româna comună, însă puteau să apară numeroase cazuri de abateri de la această ordine, verbul putîndu-se plasa uneori înaintea subiectului (V-S-O), obiectul înaintea verbului (S-O-V) sau chiar înaintea subiectului (O-S-V), din necesităţi de expresivitate, de reliefare a unei părţi de prepoziţie prin antepunerea ei. Schimbarea ordinii normale a elementelor era însă limitată înainte de căderea lui *-u* final, care permite transformarea enclizei formelor atone ale pronumelor şi verbelor auxiliare sau copulative în procliză („aducu-*l*" > „*îl* aduc" > „cîntu-*mi*" > „*îmi* cînt"). Apariţia şi generalizarea lui *pre* ca morfem al obiectului direct aduce cu sine o topică mai liberă, prin posibilitatea antepunerii obiectului direct[65]: „nice *pre sine* nu să osindĕşte" (VL, 186[r]), „şi *pre mine* mînă-mă la tine" (CN, 58[v]). Fără *pre* enunţurile puteau fi ambigue,

[64] Vezi C. Frâncu, *art. cit.*, p. 8-9.

[65] Vezi Densusianu, HLR, II, p. 412; Costinescu, CV, p. 172; Rizescu, Prav. 1581, p. 116; Maria Rădulescu, *Observaţii asupra topicii subiectului şi predicatului în limba română din sec. Al XVI-lea*, în SCL, XX, 1969, nr. 1, p. 47-53.

fiind greu de deosebit subiectul de obiect: „grăiia *Dumnedzeu* acela a fi" (CV, 49[r]). Prin apariția formelor pronominale cu *î-* protetic începe procesul de înlocuire a vechii topici (caracteristice fazei vechi a tuturor limbilor romanice, cînd encliza elementelor atone verbale și pronominale era obligatorie), de transformare a enclizei în proclizǎ[66]. De aceea, alături de formele verbale cu auxiliarul postpus sau cu pronumele aton enclitic, întîlnim în epocă și forme cu auxiliarul și pronumele antepuse: *giuraiu-me* (PS, 286), *vinge-veri* (CP[1], 220[r]), *da-se-va* (CV, 32[v]), dar *se va da* (CPr, 120) *îmi pare* (Prav. 1581, 249[r]), *îm păru* (CP[1], 136[r]). Tendința de anticipare a complementului direct și indirect, de exprimare pleonastică a acestora, aduce, de asemenea, schimbări în topică: „*l*-au iubitu *elu*" (CS[1], 121[r]), „*ne*-au izbăvit *pre* noi" (CTd., 9[v]), „v-am dat *voao*" (MI, 172[r]), unde complementul este antepus și postpus verbului, în comparație cu o fază mai veche, coexistentă în epocă, cînd el era numai postpus: „au iubit *pre noi*" (CTd., 3[v]), „arată *voao*" (MI, 171[r]).

Această stare de lucruri, de împletire a topicii vechi cu topica nouă, explicabilă prin factori interni de natură fonetică, morfologică și sintactică, este complicată de acțiunea factorilor externi, de topica livrescă, datorată fidelității unor traduceri față de modele slavone, grecești, maghiare sau latine. Astfel, unele forme inversate cu auxiliarul postpus la începutul frazei dar cu auxiliarul antepus în interiorul ei („vedea-*vor* și *vor* asculta" CTd., 96[r]; „fi-*va* și *va fi*" PH, 76[v]), pot fi în egală măsură și influențe ale sintaxei populare românești vechi, dintr-o fază cînd fraza nu putea începe cu un cuvînt aton, auxiliar sau formă pronominală neaccentuată, și influențe ale textului biblic slavon și, indirect, grecesc unde prin aceste forme se realizează chiasmul, procedeu stilistic curent în textele biblice grecești, trecut și în cele slavone și apoi și în cele românești. De asemenea, unele dislocări sintactice de tipul „iară mintea noastră și firea doară nu *se-au* de toate *domirit*" (CC[2], 10), în ciuda caracterului lor nefiresc, nu se explică numai prin fidelitatea construcției românești față de textul slavon, iar a acestuia față de cel grecesc, unde dislocarea sintactică e un procedeu stilistico-sintactic frecvent[67], ci și prin influența sintaxei populare românești dintr-o fază mai veche, cînd relația dintre elementele unei forme verbale era încă slabă, permițînd existența unor elemente adverbiale intercalate[68]. Ca o influență a topicii limbii populare menționăm și antepunerea adjectivului pronominal posesiv și adjectivului față de determinantul nominal: „la *ai noștri prea iubiți* frați" (1599,

[66] Vezi C. Frâncu, *Formele verbale și pronominale cu î- protetic în limba română*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", V, 1979-1980, p. 3-13.
[67] Vezi D. Moldovanu, *Formațiile premorfologice în limba română veche*, în ALIL, XXVI, 1977-1978, p. 47-65; *idem*, *Date noi privind coeziunea grupurilor morfo-sintactice în limba română veche*, în AUI, XXVIII-XXIX, 1982-1983, p. 115-119.
[68] Vezi C. Frâncu, *Topica lui mai și a altor adverbe (cam, prea, și, tot) în construcții de tipul (nu) mă mai duc*, în LL, III, 1983, p. 321-335.

Târgovişte, DÎ, 113), „pînă la *ai mii cinstiţi şi preaiubiţi dragi mai mari fraţi*" (1600, Craiova, DÎ, 117), „L-*ai miei cinstiţi şi prea iubiţ şi dulci şi mai mari părinţi*" (1599-1600, Transilvania, DÎ, 120) etc. Cert este faptul că influenţa topicii populare este evidentă în textele originale, iar cea livrescă în traduceri, unde construcţiile neobişnuite, confuze, frazele ample după slavona bisericească, care la rîndul lor erau reflexe ale perioadei greceşti, abundă, dînd un caracter artificial limbii traducerilor. Tendinţa de eliberare de astfel de modele sintactice livreşti este evidentă în tipăriturile lui Coresi de la sfîrşitul perioadei (de exemplu în Cazania a II-a) şi în textele din primele decenii ale secolului al XVII-lea, în care influenţa sintaxei populare este mai puternică (de pildă în *Leastriţa* lui Varlaam, în *Alexandria*, 1620, sau în *Cronica lui Moxa*, 1620). Cu toate acestea, împletirea topicii populare româneşti cu topica livrescă rămîne o caracteristică a majorităţii textelor din perioada analizată[69].

8. AFIRMAŢIA

8.1. *Afirmaţia*, propoziţia pozitivă şi enunţul asertiv pozitiv au ca element prototipic în limba veche profraza *aşa* „da", în jurul căreia sînt adverbele *ei, adevăr, chiar* şi altele.

Profraza *e(i)* „da" înlocuieşte o propoziţie asertivă pozitivă, reluînd integral sau parţial conţinutul prepoziţional al antecedentului ei: „ea zice: „*ee*", spre altul" (CPB, 48/4), „grăiră lui: *ei*, Doamne" (CT, Matei 52, 73, ap. Densusianu, ILR, II, 263), „Dzise: spune-mi-se rimleanu eşti. Elu dzise: *ee*, răspunse miiaşul" (*Praxaapostol*, secolul XVI, GLR, I, 3). Afirmaţia prin adverbul *da* (< sl. *da*), prezentă azi în limbile slave şi în albaneză, nu este atestată în nici un text. Afirmaţia adversativă la o întrebare negativă *ba da* nu este atestată.

9. NEGAŢIA

9.1. Profrazele *nu*, *ba* înlocuiesc o propoziţie negativă reluînd parţial sau integral conţinutul pozitiv al antecedentului propoziţional.

Elementul prototipic al negaţiei era ca şi în limba română contemporană profraza *nu* (< lat. *non*).

---

[69] Vezi Magdalena Popescu-Marin, *Observaţii asupra topicii atributului adjectival în limba română*, în SG, III, p. 168-170; Mioara Avram, *Particularităţi sintactice neromâneşti în diferite momente ale evoluţiei limbii române literare*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 459-460; Costinescu, CV, p. 173; Rizescu, Prav. 1581, p. 116; Emanuela Buză şi Florentina Zgraon, în TR, p. 529.

Ceea ce este specific limbii vechi româneşti şi vorbirii populare actuale este profraza *ba* (< v. bg. *ba*, de unde provin şi bg., ceh., pol., ucr., rus. *ba*), folosită singură nu însoţit de *nu* (*ba nu, ba da* nu este atestat): „ieşi-va den Ardeal au *ba* ?" (1600, Transilvania, DÎ, 134), „se ştim avea-vrem vro pagubă au *ba* ?" (1592, M-rea Moldoviţa, DÎ, 174), „sculaţi-vă şi meargeţi pre calea voastră. Ce ei ziseră: *ba*, că aicea în uliţă vom mânca" (PO, 60/7-8), „mergea şi dzise: *Ba* domn bun" (PO, 74/2), „cărora iară dzise: *ba*, ce pre acea aţi venit" (PO, 146/26).

Ca şi în limba actuală *ba* este însoţit de *nu* pentru a întări negaţia: „Au eu focul doară-l gătise voao ? *Ba nu*-l gătise voao, ce-l gătise dracului şi îngerilor lui" (CS^1, 119^v/18-20), „e Fistu cu glasu mare dzise: Drăgeşti-te Pavle, că multele carrţi întru neistovu te întoarrseră. Elu dzise: *Ba nu* mă drăcescu, ţinietoare" (CV, 40^v/8-11). Aici profraza *ba* constituie singură un enunţ asertiv.

9.2. Negaţia simplă, considerată caracteristică pentru limba celor mai vechi texte româneşti[70] şi explicată adesea ca o particularitate de origine latină[71], este frecvent înregistrată în propoziţiile care au ca prim element pronume, adjective pronominale şi adverbe negative: „nece *sěceră*, nece *adună* în jitniţe" (CT, 11^r), „nici dinioară *sfîrşim*" (CL, 37^v), „nece soarele, nece stĕlele *se iviră*" (CV, 44^v), „nice unul *să înţeleagă* beseada" (PO, 41), „nici dinioară zisa ta *călcai*" (CC^2, 33) etc.

Negaţia dublă apărută încă din latina populară, similară construcţiilor sintactice din limba actuală, are de asemenea numeroase atestări chiar în textele traduse din slavă, deşi în textul slav negaţia este simplă „nime *nu poate* şti" (FT, 1^v), „nece de la urul *n-amu jeluitu*" (CV, 11^v-12^r), „*nemică* se *nu* gustăm" (CV, 25^v/7-8), „*nece ura* greşală... *nu aflaiu*" (CV, 28^r/3-5), „nimerile *nu va lua*" (Prav. 1581, 260^r), „nececum *nu vreţi* cu moarte *muri*" (PO, 18), „nimea *să nu plîngă*" (CC^2, 136) etc.

În textele netraduse şi în special în documentele particulare negaţia dublă era normă lingvistică: „*nime* treabă *să nu aibă*" (1576, Bolboşi – jud. Gorj, DÎ, 98), „*nimini* să *n-aibă* nici un lucru" (1591-1600, jud. Olt, DÎ, 101), „*neme să nu* să ameastece la cea gîrla" (1598, M-rea Tazlău – jud. Neamţ, DÎ, 201).

---

[70] Georgeta Ciompec, *Observaţii asupra exprimării negaţiei în limba română din secolele al-VI-lea - al XVIII-lea*, în SCL, XX, 1969, nr. 2, p. 208.

[71] Vezi I. Rizescu, *Cu privire la dubla negaţie în limba română*, în SCL, XIV, 1963, nr. 4, p. 471-478; cf. Densusianu, HLR, II, p. 399-400.

10. CONSTRUCȚII INCIDENTE

10.1. Ca şi în limba română actuală şi chiar într-un grad mult mai ridicat, în limba română din perioada cercetată există structuri parentetice (nelegate din punct de vedere sintactic) în componența unui enunț. Ca fenomene de discontinuitate sintactică ele întrerup *structura primară* cu o *structură incidentă* uneori de o complexitate deosebită, de la un singur component la mai multe, de la componente propoziționale la cele frastice:

1) Structuri cu elemente nepropoziționale cu un singur component cu două. Intră aici vocativele numelor proprii de persoane şi numelor comune animate (sau ale lucrurilor cărora metaforic li se poate adresa o chemare, strigare), pronumele personale de persoana a II-a în vocativ, unele interjecții fără funcție sintactică; unele adverbe de modalitate nelegate sintactic: „*Bane Milhacio* şi *tu, vistiiar Stoico* dau-vă în ştire pentru omul cinstitului împărat" (1599, Transilvania, DÎ, 126), „*bicisnice ome*, că că în toate dzilele vedeai" (CS[1], V, 38[v]/16), „*suflete ome*, nimea de ceia nu-ți pot agiuta" (CS[1], 38[v]/16), *O*, vai de noi, mare rău iaste pre noi" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 112), „Nu te înşela, *o*, *nebune* şi leaneşe *lucrătoriu*" (VL, 91[r]), „*Diavole întunecate* şi *iadule !*" (CS[1], 94[v]/7).

2) *Structuri dezvoltate* cu mai multe componente: „tot norocul creştinătății este aruncat pre aceste 2 țări, carele sîntu baştele ce se chiamă strejile şi apărătura a toată creştinătatea că, *Dumnezeu să le ferească*, de ară apuca turcul aceaste 2 țări, ară fi peire a toată creştinătatea" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 133), „Alta, iar, *Dumnezeu să ferească*, deac-aş cădea eu robie, *cum aceaea Dumnezeu să nu dea*, iar cinstitul împărat şi cu tot svatul... să aibă a îmbla şi a griji pentru nevoia mea" (*ib.*, 133). Se observă că primul exemplu cuprinde o incidență nelegată, pe cînd al doilea cuprinde o incidentă nelegată şi una legată de restul frazei. Uneori incidența întrerupe o propoziție care se repetă: „Cade-să, cu adevărat, cade-să, *ca să dzic aşea*, că şi ceia ce s-au spurcat după botez cu păcate, să-şi speale mînule" (VL, 104[r]).

11. ANACOLUTUL

11.1. Ca fenomen sintactic de discontinuitate (de *raptus*) în construcția propoziției sau a frazei, anacolutul este destul de frecvent în textele din perioada cercetată. De multe ori afectele, emoțiile întrerupeau construcțiile sintactice şi acestea nu mai erau controlate de locutor. Multe anacoluturi din epoca cercetată afectează numele sau pronumele din nominativ cu funcția de subiect, rămas izolat mai ales prin intercalarea altor părți ale propoziției (tipul *nominativus pendens*): „cu mencinoase cuvente voi vă vom scumpăra *cei ce* osînda loru dintîiu nu *va pesti* şi perirea lor nu va durrmita" (CV, 86[r]/2-5), „Dereptu că *rruga-se-vor* cătră tine tot *cuviosul*"

(PH[1], 26[r]/8-9), „Cela *ce şti* binre a face şi face, *păcatu* lui easte" (CV, 66[r]/2-4), „Numai acum păntru Mihaiu vodă *se face* toate *vrăjile*" (1599, Tîrgovişte, DÎ, 113; aici anacolutul se intercalează cu dezacordul dintre subiect şi predicat, azi foarte frecvent în vorbirea muntenească).

Frazele abundente cu multe intercalări fac ca şi autori foarte culţi, cum era mitropolitul Varlaam (în *Leastriţa*), să nu poată controla fraza şi să nu apară anacoluturi: „Ceia ce vor să între dumnedzăiaşte împreună cu noi întru divanul mentei ce ni-i înainte ca la un giudeţ lumăsc, unde să giudecă făcătorii cei răi şi iau muncă după vina lor, *aşa şi noi să giudecăm oarecum prea amănuntul* şi să ispitim pohetele de carele am dzis mainte" (VL, 112[r]), „*Căruia* îi e voia să sporească întru viiaţa cea sufletească *să să nevoiască şi întru tăcearea limbiei*" (VL, 120, VL, 121[r]).

Multe construcţii anacolutice apar prin simple greşeli de traducere a unor structuri slavone speciale în textele traduse din slavă (cf. Costinescu, CV, 171).

12. ELIPSA

Specifică limbii vorbite, elipsa este bine atestată în textele din epoca cercetată.

Subînţelegerea (sau *brahilogia, brevilocvenţa*) este cel mai frecvent fenomen sintactic şi el afectează toate părţile propoziţiei.

Suprimarea verbului copulativ din predicatul nominal, al auxiliarului dintr-o formă verbală compusă, a subiectelor repetate sînt fenomene discutate mai sus la funcţiile sintactice.

Unele elipse, afirmative sau negative, sînt gramaticalizate sau pe cale de a se gramaticaliza (elipsa auxiliaruli *a fi* din pasivul dependent de *a trebui*: Cartea trebuie *citită* din „Cartea trebuie a fi citită").

În dialogurile din textele bisericeşti elipsa este prezentă în dialoguri: „Creştin eşti". Răspuns: *Creştin*, De la cine te chemi creştin ? Răspuns: *De la Hristos*. Cîte lucruri trebuie să ştie omul creştin ? Răspuns: *Cinci lucruri*. (CC[1], 88[r]/3-88[v]/13), „Ce ne învaţă pre credinţa dreaptă ? Răspuns: *Evanghelia*", „Ce e Evanghelia ? Răspuns: *Bunăvestire şi veselie de la tatăl sfînt*", „Pre cine-s deade Dumnezeu Evanghelie sa afară ? Răspuns: *Pre fiul lui cel sfînt, pre cine porunci noao bucurie şi milă şi iertăciunea păcatelor*" (CS[1], XII, 101[r]/2 – 101[v]/2).

Observăm elipsa diferitelor părţi de propoziţie din aceste exemple care redau un dialog. Cele mai frecvente sînt elipsa verbului predicativ sau al copulativului din predicatul nominal: „"Cîte rînduri de lucru să ne cuprindem în rugăciune ? Răspuns: *Doao*. Carele-s acelea ? Răspuns: *Mîlcuitura şi datul de har*. (CS[1], 104[v]/1-6).

Elipsa este rezultatul lexicalizării unor construcţii imperative sau optative: „*închinăciune* şi multă *sănătate* domnului Budavhi Ianăşu" (1595, Câmpulung, DÎ, 195), „*închinăciune* şi multă *sănătate* la dumneata bulgăr Lucaci" (1600, Bălgrad, DÎ, 207), „scriu *închinăciune* şi multă *sănătate* părintelui meu Spiridon şi maicei meale Costundei" (1600, Bistriţa, DÎ, 206), „multă *viiaţă* şi *sănătate* tremet domniia voastră" (1600, Transilvania, DÎ, 120). Ele reprezintă elipse ale unor părţi din structura de bază: „(Vă dorim) multă viaţă şi sănătate"; „Fac închinăciune în faţa domniei-tale şi-ţi doresc multă sănătate". Tendinţa de economie, care a acţionat permanent în istoria limbii române, ca şi în istoria altor limbi, face ca astfel de elipse să fie în norma lingvistică populară şi apoi în cea literară încă din timpuri vechi.

Astfel expresiile discutate mai sus, de pildă predicatul complex, de tipul *n-am ce face* care conservă lat. *non habeo quod facere* este o elipsă lexicalizată, ea nu poate fi desfăcută în două propoziţii decît dacă infinitivul din componenţa lor este înlocuit prin conjunctiv: „eu am fost sărac de *n-am avut cu ce plăti*" (1563-1564, jud. Gorj, DÎ, 96), „a zis că *n-are ce face*" (*ib.*, 97), „*să n-aibă unde veni*" (1595-1625, jud. Ilfov, DÎ, 107). În perioada cercetată înlocuirea infinitivului prin conjunctiv nu afectase încă astfel de construcţii (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 116-154).

13. REPETIŢIA

13.1. Reluarea o dată sau de mai multe ori a unui component al enunţului (care poate fi un cuvînt, o sintagmă, o propziţie, o frază) reprezintă un procedeu obişnuit şi în perioada 1521-1641. Unele reluări au fost discutate la părţile de vorbire (reluarea subiectului, folosirea dublă a complementului direct şi indirect etc.).

Aici vom discuta cîteva aspecte netratate mai sus.

Pentru a asigura coeziunea textuală se folosesc mai multe tipuri repetitive: *anadiploza, chiasmul, paralelismul sintactic* şi *laitmotivul* (cf. GLR, II, 2005, 763-764).

1. *Anadiploza* constă din repetarea unui cuvînt sau grup de cuvinte la sfîrşitul unei unităţi sintactice şi la începutul celei următoare: „I pak spui domnietale ca mai marele miu de ce am înţeles şi *eu*. *Eu* spui domnietale, iară dumneata este înţelept şi aceste cuvinte să ţii domniia-ta la tine" (1521, Câmpulung, DÎ, 95). Este un procedeu întîlnit şi azi în limba populară.

2. *Chiasmul* este procedeul sintactic prin care se repetă aproape aceleaşi elemente dar în ordine inversă: „*Miluiaşte-mă*, Doamne, şi *mă* vindecă" (PH[1], 4[r]/13), „Domnul *ţinrea-l-va* şi *învie-l-va* şi *lăuda-l-va* pre pămîntu şi *nu-l va pridădi* în mînrule vrăjmaşilor" (PH[1], 35[r]/1-3), „*vedea-vor* derepţii şi *se vor teame* de ei" (PH[1], 44[r]/8).

Chiasmul de acest tip era foarte frecvent în limba din epoca cercetată, cînd propoziţiile sau frazele nu puteau începe cu verbe auxiliare sau forme pronominale atone (*legea lui Wackernagel*), dar elementele următoare inversau această ordine.

3. *Paralelismul sintactic* constă în repetarea unei unităţi sintactice cu structură simetrică: „au *doară ai* obidit vrun om mişel, *sau ai ucis, sau ai furat, sau doară ai vîndut* pre cineva, *sau n-ai lăcuti* bine cu vecinul tău, *sau ai făcut* preaiubire trupului, *sau doară ai grăit* mencină, *sau n-ai iubit* pre toţi oamenii unul ca altul" (CS^1, V, 40^r/9-15). Prin acest procedeu se realiza ritmul structurii şi intonaţia ascendentă.

4. *Laitmotivul* constă în repetarea de mai multe ori a aceluiaşi element tematizat (de pildă începerea frazelor într-un document cu complementul de relaţie *de rîndul* (= cu privire la): „*De rîndul lui Basta Giurgiu...* ", „*De rîndul lafei oştilor...* ", „*De rîndul tătar-hanului...* ", „*De rîndul celui paşe tătărăsc...* " (1600, Transilvania, act diplomatic, DÎ, 135-136).

În textele care cuprind dialoguri repetitive, repetiţia, integrală sau parţială, identică sau modificată este foarte mult întrebuinţată: „Ce iaste datul de har ? Răspuns: *Datul de har* iaste aceaea ne aducemu aminte de ăre toate faptele bune ale lui Dumnedzeu şi dăm lui har pren Hristos" (CS^1, XII, 105^r/6-18).

În dialog repetiţia, care asigură coeziunea textuală, este însoţită de elipsă, care asigură economia textuală.

14. COEZIUNEA SINTACTICĂ (CONECTORI FRASTICI ŞI TRANSFRASTICI)

14.1. Coeziunea sintactică (sintagmă împrumutată din fr. *cohésion syntaxique* (cf. şi germ. *Kohäsian*), numită şi *coerenţă* (fr. *cohérence*) este asigurată, în perioada cercetată la nivel frastic şi transfrastic prin diferite mijloace morfologice şi sintactice, dintre care unele au fost deja discutate mai sus.

Numărul acestor mijloace nu este mare nici la nivel frastic şi nici la nivel tranfrastic.

La nivelul frastic menţionăm repetiţia sau non-repetiţia elementelor gramaticale în sintagmele coordonate (vezi *Coordoanrea părţilor de propoziţie*), acordurile gramaticale, folosirea anaforei pronominale, şi în general, raportarea la referent a pronumelor persoanle, relative sau posesive, referinţa textuală a construcţiilor gerunziale şi a celor incidente, topica şi inversiunea subiectului şi obiectului, antepunerea sau postpunerea subordonatelor (exemple se găsesc la capitolele în care s-au discutat elementele respective).

Dintre elementele transfrastice care asigură coeziunea unei fraze cu alta menţionăm în primul rînd conjuncţiile şi locuţiunile conjuncţionale

adverbele sau pronumele relative (unele cu valoare de pronume demonstrative).

Astfel, conjuncțiile copulative sau adversative sau adverbul concluziv *de(a)ci* la începutul frazei garantează coeziunea transfrastică sau textuală: „Şi, lăcuindu acolo, au îndrăgit acolo acel Giva o văduvă greacă bogată. *Şi*, peţindu-se pre ea, lauda-se că iaste neguţător mare" (1593, Polonia, DÎ, 180), „Iară Giva raguzeul iaste necurat, hitlean, om de nemică" (ib., 181), „*Dece* i l-am dat, ca să-i fie direpţ ţigan dumisale" (1593, Suceava, DÎ, 185), „*Deci* m-au prins neşte saşi" (1600, Bistriţa, DÎ, 206).

Pronumele relativ sau un pronume (la început de frază) cu valoare de pronume demonstrativ este un alt conector care se referă la conținutul unei fraze sau unor fraze anterioare: „*Aşa* pînă a amăgi şi luă acea giupînească după sine. *Carea* lăcuindu-i cu nusul, vădzu că e amăgită. *Carea* mai mult m-au vrut nusul să lăcuiască" (1595, Polonia, DÎ, 189).

De o deosebită frecvență în documente este folosirea adverbului *aşişdere(a)*, cu valoare de conector transfrastic (uneori însoțit de conjuncția *şi*): „*Şi aşijdere* ne rugăm domniilor voastre" (1595, Câmpulung, DÎ, 194), „*Aşijdere* şi noi lăsăm şi dăm după moarte lor cărţile acestor ocine" (1599, jud. Mehedinţi, sau jud. Gorj, DÎ, 125), „*Aşijderea* domniia mea încă am iertat această slobozenie" (1631, Târgovişte, DRH, B, XXIII, 396).

Exemplele date sînt din documente româneşti, nu din texte traduse, care redau coerența sintactică din original.

Am remarcat în documente şi, în general, în textele netraduse o tendință crescîndă spre o mai mare coeziune gramaticală fie frastică, fie tranfrastică. Textele traduse prezintă multe situații de *incoerență sintactică*, fapt remarcat de multe ori în literatura de specialitate.

15. CONCLUZII

Materialul prezentat permite formularea următoarelor concluzii mai importante:

1) Cele două tendințe generale, inerente limbii, de *conservare* a expresiei şi de *inovare*, de elaborare, de expresivitate se împletesc strîns în aceeaşi structură sintactică sau în îmbinarea structurilor sintactice, ducînd la forme noi de expresie, mai clare şi mai expresive (de pildă, înlocuirea construcțiilor infinitivale prin construcții cu moduri personale, mai expresive şi mai clare, înlăturarea unor mijloace gramaticale ambigue şi înlocuirea acestora cu elemente de relație mai clare la propozițiile cauzale, finale, concesive, condiționale, cumulative şi de excepție). Tendința de *economie* de mijloace duce la simplificarea inventarului de elemente de relație şi la *mărirea randamentului funcțional* al elementelor rămase în urma concurenței

(de pildă, a prepoziției *pre*, devenită morfem al obiectului direct, a conjuncțiilor *de* și *dacă* în condiționale, după înlocuirea lui *să* „dacă" etc). Pe de altă parte, tendința de *claritate* aduce cu sine elemente redundante în structurile sintactice (repetarea și reluarea subiectului, prezența subiectivelor apozitive, anticiparea și reluarea complementelor directe și indirecte, construcțiile personale în locul construcțiilor infinitivale).

2) Deși limba scrisă înglobează multe elemente de sintaxă populară sau regională, care devin normă în toate variantele literare sau numai în unele dintre acestea (construcțiile temporale cu *mainte*, cele cu *alegînd, trecînd, necum*), sub influența unor modele străine unele structuri sintactice îmbracă, mai ales la începutul perioadei, o haină livrescă, artificială, străină specificului limbii române (unele complemente indirecte generate de verbe cu regim de dativ, ca în limba slavă veche, complementul de agent și instrumental în dativ, unele complemente de timp, de mod și de loc calchiate după construcții similare din slavonă, topica livrescă, artificială în traduceri). Tendința de eliberare de modelele sintactice străine se face simțită încă din secolul al XVI-lea și ea se accentuează în primele decenii ale secolului următor, cînd unele construcții confuze, greoaie dispar chiar din traduceri. De remarcat că asemenea construcții livrești apar independent de originale, devenind caracteristice exprimării literare a epocii[72].

3) Deși diferențele dialectale dintre texte sînt mai mici în sintaxă decît în fonetică și în morfologie, există destule fapte care conturează unele norme ale variantelor literare sau chiar unele norme supradialectale, determinate de circulația unor texte, în special tipărituri. Astfel, unele elemente sintactice sudice pătrund destul de frecvent și în textele nordice sau în cele din Banat-Hunedoara sau, invers, unele elemente nordice sau din zona Banat-Hunedoara pătrund în textele coresiene și în alte texte sudice, prin punerea, la contribuție a unor originale sau copii din aceste regiuni de către autori sau copiști din sud. Aceste fapte sînt deosebit de importante pentru normele scrise ale epocii și pentru dinamica lor.

[72] Vezi Ion Gheție, Florentina Zgraon, *În legătură cu formațiile premorfologice în limba română veche*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 2, p. 179-181; Florentina Zgraon, *Textele complementare și manierismul sintactic în limba secolului al XVI-lea*, în LR, XXXI, 1982, nr. 3, p. 225-237.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL AL III-LEA

III. MORFOLOGIA LIMBII ROMÂNE ÎNTRE 1640-1780

Ca şi în cazul morfologiei din perioada 1521-1640, în perioada 1640-1780 sistemul poartă în el însuşi virtualităţile schimbărilor lingvistice. De aceea, am urmărit atît punctele tari ale sistemului, care asigură stabilitatea normelor dialectale şi literare, cît şi punctele slabe ale acestuia, care anunţă apariţia şi dezvoltarea unor procese ce tind să modifice inventarul morfemelor sau modalitatea lor de organizare. În funcţie de cele două forţe care acţionează în sistem, tendinţa de economie, de simplificare, de reducere a contrastelor sistemului şi tendinţa de elaborare, de concretizare, care menţine contrastele sau chiar le măreşte, am urmărit pe larg perpetua regularizare a paradigmelor prin modificări de natură analogică, precum şi continua tendinţă de exprimare a unei categorii prin mai multe mijloace gramaticale cunoscută fiind preferinţa limbii române pentru exprimarea *redundantă* a categoriilor gramaticale. Descrierea noastră a scos la iveală faptul că în perioada 1640-1780 nu pot fi constatate modificări importante în sistemul morfologic al limbii literare şi al vorbirii populare, că acestea nu afectează categoriile gramaticale, ci numai mijloacele lor de exprimare, în special distribuţia unor morfeme (de caz, număr, persoană, mod, timp, diateză). Deosebirile dialectale sînt mici, iar atunci cînd apar, sînt destul de dificil de stabilit, pe baza textelor, anumite arii de circulaţie a fenomenelor. Cert este faptul că în morfologie asistăm în această perioadă la apariţia şi conturarea unei norme literare supradialectale, mai ales în a doua parte a perioadei analizate.

Iată faptele cele mai importante privind normele epocii şi modificările survenite în sistemul morfologic în perioada cercetată:

1. SUBSTANTIVUL

1.1. Declinarea. O inovaţie care începe să fie înregistrată de textele de pe la 1640-1650, mai ales de cela provenind din Ţara Românească, este trecerea substantivelor de declinarea a III-a *arame, marmure, grindine,*

BCU IAŞI - BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

peştere la declinarea a II-a cu forma care s-a impus în limba literară: *aramă, marmură, latură, peşteră*. Astfel, comparînd *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) cu cea a lui Matei Basarab (1652) constatăm că forma cea nouă este înregistrată numai de textul muntenesc, pe cînd textul moldovenesc întrebuinţează forma etimologică în *-e*: *arame* (PRAV[1]., 1646, 276, 282, 290) - *aramă* (PRAV[1]., 1652, 276, 282, 290). Atestată o singură dată într-un document din secolul al XVI-lea *arama* (1588, M-rea Galata (Moldova), DÎ, LXXII, 10[v]/19) şi considerată greşit de Densusianu, ILR, II, 142, drept o greşeală, forma *aramă* este destul de rară pe la 1640-1780, mult mai frecventă fiind forma în *-e*: *arame* (1660-1680, GCR; ms. 45, Ex. 26.37; 27.4, 11, 17, 18; 36.15; 39.3, 5, 6, 17, 39, 40; Nm. 16.37, dar *aramă* în BB şi în ms. 4389, în pasajele corespunzătoare; 1740, Iaşi, DII, IV, 306; MLex, 127, SA, 155[r]). Generalizarea ei se face abia în secolul al XVIII-lea: „coapsele de *aramă*" (1742, GCR, II, 31, 32), „căldare mare de *aramă*" (1747, *ib.* 40); „vîrful de *aramă*" (1773, *ib.* 90). Textele provenind din Moldova, Ardealul de nord şi de est, Maramureş, Banat atestă de obicei forma veche (în *-e*) pînă pe la 1780 (*arame* „aes. Cuprum", AC[1], 74), forma nouă neîntîlnindu-se sau apărînd numai sporadic: *aramă* (1710, Vaslui, I, 362).

Forma *marmură* apare, de asemenea, pe la mijlocul secolului al XVII-lea: *marmură* albă (1654, GCR, I, 172, 173), alături de forma veche *marmure* (MLex. 5, 165;CH, 142), singura atestată în textele din secolulul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului al XVII-lea. În textele din secolulul al XVIII-lea forma nouă apare atît la autori munteni cît şi la moldoveni: *marmură* (1710, Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, GCR, I, 361; 1743, Mihalcea, *Comoara lui Damaschin*, GCR, II, 40). Forma veche se mai întîlneşte în scrieri din Banat şi Bihor: *marmure* (AC[1], 100), *marmure* „marmor" (ILV, 17).

În schimb, forma nouă *grindină* este înregistrată abia pe la 1750 (1750, *Întrebări şi răspunsuri*, GCR, II, 64), în toată perioada anterioară întîlnindu-se numai forma de declinarea a III-a *grindine* (1733, *Calendari*, GCR, II, 26). Forma *grindine* era cea mai răspîndită în tot cursul secolului al XVIII-lea, limitarea ariei sale de circulaţie fiind posterioară perioadei cercetate de noi în acest capitol: (*grindine*, „Grando", AC[1], 88).

Forma *peşteră*, atestată încă din secolulul al XVI-lea, şi presupusă ca existentă în acest secol de Densusianu, ILR, II, 92, intră în normele limbii literare abia pe la 1780: *peşteră* (CT, 165[v]/10), dar *peştere* (CT, 211[v]/4), *peşteră* (MLex, 38; DVS, sept. 2[v], 16[r] Min. 1698, 27[r]), în *peştiră* (1784, *Alexandria*, GCR, II, 133). În toată perioada veche era normă forma în *-e*: *peştere* (c. 1650, GCR, I, 148; 1669, *ib.* 188; c. 1650-1675, *ib.* 195), forma cu *-ă* fiind dialectală şi neintrînd în normele variantelor literare din epocă. Ea însă apare într-un text bănăţean: *peşteră* („Caverna", AC[1], 89)

Trecerea de la declinarea a III-a la declinarea I este înregistrată şi la substantivul *soarte*, atestat sub această formă pînă pe la 1750, *soarte* (MLex, 91;

SA, 114[r]); *soarte* „Sors" (AC[1], 121). În secolului al XVI-lea îl întîlnim numai la forma de declinarea a III-a: *sorte* (TS, 115[v]/16), *soarte* (CP[1], 151[v]/2; PS, 161/2). Primele atestări cu forma de declinarea I se întîlnesc în textele muntenești și moldovenești începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „*soarta* sloboziei" (ms. 4389, Lev. 16.10; în BB *sort* în pasajul corespunzător, frecvent în BB (cf. Arvinte, BB, III, 9) o *soartă* (c. 1750-1780, *Odisia*, GCR, II, 83; c. 1750, *Istoria ruşilor*, GCR, II, 50).

1.1.1. O altă inovație înregistrată pe la 1640 este forma de declinarea a III-a a substantivului *genunchi*: *genunche* (Caz.V, 447), *genunche* „Genu" (AC[1], 89) cu pluralul *genunchi* (Caz.V., 67, 77, 354). Forma de declinarea a II-a *genu(n)chiu*, singura cunoscută în textele din secolul al XVI-lea (cf. Densusianu, ILR, 93) și în cele din primele decenii ale secolului al XVII-lea, se menține în texte pînă tîrziu: *genunchiu* (1773, GCR, II, 88), alături de forma devenită mai generală *genu(n)che* (NT[1]., 25, 27, BIBL[1]., 25, 27), *genuche* (1700, GCR, I, 337), în textele din graiurile sudice. În gramatica lor de la 1780 S. Micu și Gh. Șincai dau numai forma *genunche* „genu" (MSL, 90).

1.1.2. În schimb, această trecere nu apare încă pînă pe la 1780 la substantivul *năpaste*, care-și păstrează în toată perioada veche forma de declinarea a III-a: *năpaste* (Caz., V, 163, 191, 278; PRAV[1]. 1646, 165, 435, 457, 458, 462, 1071, 1703; PRAV[1]. 1652, 165, 435, 457, 458, 462, 1071, 1703; MLex., 165; ms. 4389 Dt., 19.16 NL., 35, 196, 197, 218, 287, 384; 1700, DRA, Țara Românească, I, 182; 1716-1717, Iași, DII, III, 454; 1720, b, 507, 513).

Aceeași situație o are substantivul *lature* (Caz. V, Caz. 1644, 12, 15, 16, 172, 173, 250, 251, 302, 411, 417, 475; AC[1], 97; 1689, Popa Ioan din Vinți, *Molitvenic*, GCR, I, 285, 286, ISD, XII, 119), care-și păstrează în toată perioada veche forma de declinarea a III-a, deși forma în *-ă* este atestată sporadic în documente: *de altă latură* (1593, Sălişte - Maramureș, DÎ, CXII, 1[v]/7). S. Micu și Gh. Șincai în gramatica lor la 1780 menționează numai forma *lature* „latus, lateris" (MȘG, 88) de declinarea a III-a ca în latină.

Substantivul *viperă* (< lat. vipera) trece, în schimb, de la declinarea I la declinarea a III-a: *vipere* (NT, Fac. 28, 3; la fel în BB și în B 1795; ap. Elena Cristina Popa, *Studiu lingvistic asupra cărții* ***Faptele apostolilor***, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, 47), *vipere* „Vipera" (AC[1], 129). Însă forma de declinarea I se impune pe la sfîrșitul perioadei cercetate, iar o mărturie este faptul că gramatica lui Micu și Șincai din 1780 consemnează numai forma *viperă* „vipera" (MȘG, 94) poate și pentru că ea corespundea formei latinești de declinarea I (*vipera*).

Prin urmare, declinarea a III-a, care reprezintă în general un tip slab (cf. și Graur, *Tendințele*, 94), pierde un număr de substantive care trec la declinarea I, dar păstrează încă unele substantive care după 1780 au trecut la prima declinare.

1.1.3. Pe de altă parte, pe la 1650 asistăm și la alte treceri de la declinarea a III-a la declinarea I și invers la substantivele cu tema în *ș-, -j*, de tipul *mătușă,*

grijă cu dubletele *mătuşe, grije*. Este vorba de o nouă repartizare teritorială a acestor forme în funcţie de caracterul dur sau palatalizat al lui *ş, j*.

În unele graiuri, în special, de tip moldovenesc de pînă pe la 1640 *ş* şi *j* erau palatalizaţi şi de aceea formele de declinarea a III-a de tipul *mătuşe, grije* erau normale, în timp ce în graiurile de tip muntenesc aceste consoane erau dure şi formele de declinarea I de tipul *mătuşă, grijă* erau normale. Începînd cu 1640-1670 în graiurile de tip moldovenesc are loc depalatizarea lui *ş, j* şi ca urmare a acestui fapt, în morfologie asistăm la trecerea substantivelor respective de declinarea a III-a la declinarea I: *mătuşe* > *mătuşă*; *grije* > *grijă*. În graiurile de tip muntenesc are loc în aceeaşi perioadă o palatalizare a acestor consoane, care are ca efect morfologic trecerea substantivelor în *ş-, j-*, de la declinarea I la declinarea a III-a: *mătuşă - mătuşe; grijă - grije*[1]. Textele literare din Muntenia din secolului al XVI-lea cunosc ambele forme. Textele de pe la 1650-1700 reflectă această schimbare fonetică cu repercusiuni morfologice, cu toate că întîlnim destul de multe oscilaţii, datorate tradiţiei grafice (în special în textele bisericeşti şi în unele documente oficiale), sau negeneralizării a fenomenului. De pildă, în *Cazania* lui Varlaam apar formele de declinarea a III-a *cameşe* (Caz. V, 264), *uşe* (*ib.* 38, 39, 40, 378); *grije* (*ib.* 66, 68, 145, 170, 278, 290, 318, 388).

Formele în *-ă* ale substantivelor cu rădăcina în *ş-, j-* (deci cu *s, j* duri) nu apar în textul lui Varlaam de la 1643, ceea ce înseamnă sau că fenomenul durificării acestor consoane şi implicit trecerea substantivelor respective de la declinarea a III-a la declinarea I nu se generalizase în Moldova pe la 1640-1650, sau că Varlaam, supunîndu-se unei tradiţii grafice, nu-l înregistrează încă. Toate cazaniile ulterioare care reproduc cu mici modificări de limbă textul *Cazaniei* lui Varlaam, înlocuiesc formele de declinarea a III-a cu forme de declinarea I la substantivele terminate în *s-, j-*. Excepţie face uneori numai *Cazania* de la Dealu (1644): *uşe* (Caz. V, 38; CAZ.1644, 155) - *uşă* (Caz. B[1], 26; CHIRIAC., 1732, 27; CAZ. 1748, 22; CAZ. 1768, 28; CAZ. 1781, 22); *straje* (Caz.V, 181, CAZ.D) - *strajă* (CHIRIAC, 1732, 160; CAZ. 1748, 120[v]; CAZ. 1768, 160, CAZ. 1781, 120[v]); *grijea* (Caz.V, 317) - *grija* (CAZ. 1644, 744; CAZ. 1748, 247; CHIRIAC, 1732, 247; CAZ. 1768, 248). Se observă că toate cazaniile munteneşti din secolul al XVIII-lea bazate pe textul cazaniei lui Varlaam notează forme cu *-ă*, de declinarea I (după consoane dure), fapt care venea în contradicţie cu situaţia de atunci din graiurile munteneşti, întrucît formele cu *-e* se răspîndiseră în Muntenia şi în regiunile conexe încă de pe la 1650-1700, prin palatalizarea lui *ş*, j, în timp ce în Moldova şi Ardealul de nord se generalizaseră formele în *-ă* prin depalatalizarea lui *ş, j*. În tot cazul, în afara de *Cazania* lui Varlaam, nici o cazanie ulterioară nu reflectă, din punctul de vedere al acestui fenomen fonetic cu repercursiuni morfologice, situaţia din regiunile în care se tipăreau textele, tradiţia grafică fiind foarte puternică.

[1] Cf. Vasiliu, *Fonol. ist.*, 107-109, Gheţie, BD, 140-141; Gheţie, Mareş, GD, 175-181.

În schimb, textele juridice de pe la jumătatea secolului al XVII-lea sînt mai apropiate de situația reală din graiuri. În *Pravila* lui Vasile Lupu apar forme de declinarea a III-a, care atestă faza din acel timp din graiul moldovenesc (cu consoana palatalzată), în timp ce în *Pravila* lui Matei Basarab întîlnim forme de declinarea I care corespund situației din graiul muntenesc de atunci (cu consoana încă nepalatalizată): *uşe* (PRAV[1]., 1646, 104) - *uşă* (PRAV[1]., 1652, 104), *cămeaşia* (PRAV[1]., 1646, 829) - *cămaşa* (PRAV[1]., 1652, 829). În cel mai vechi dicționar al limbii române scris de un bănățean apar forme de declinarea I: *grijă* „Cura Industria" (AC[1], 88), *uşă* „Ianua" (AC[1], 131), *strajă* „Vigilia, Vigil" (AC[1], 122), *mănuşă* „Chiroteca" (AC[1], 100), *căpuşă* (AC[1], 92), *cenuşă* „Cinis" (AB[1], 78), *cămeşă* (AC[1], 92), faşă „Fascia" (AC[1], 85).

Cel mai vechi dicționar al limbii române din care s-au citat aceste exemple este probabil singurul text din epocă care nu prezintă forme duble de tipul *grijă-grije, faşă-faşe*, ci numai forme impuse mai tîrziu în limba literară.

Cele mai apropiate de situația reală din graiurile de atunci sînt însă documentele, care atestă faza de palatalizare din graiurile de tip muntenesc după 1650 şi faza de durificare a consoanelor *ş* şi *j* după aceeaşi dată în graiurile de tip moldovenesc. În Maramureş formele în *-e*, adică cele care cuprind pe *ş, j* muiați s-au menținut pînă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aşa cum a dovedit pe baza a numeroase exemple, pe care nu le mai reproducem, I Gheție[2]. La sfîrşitul perioadei cercetate, ardelenii S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor din 1780 „recomandau" formele de declinarea a III-a: *coaje* „cortex", *glaje* „vitrium" (MŞG, 90, 92), *cenuşe, uşe* (*ib.*, 92).

1.1.4. Substantivul *mînă* (< lat. *mănus*): *mînă* „Manus" (AC[1], 100) mai prezintă la plural urme care arată că provenea din declinarea a IV-a latinească: *mînule* (ms. 45; Fac., 9.2; 16.12, 24.27.2), dar înlocuit în BB cu forma devenită literară (în BB şi în ms. 4389), *mîinile* (cf. V. Arvinte, BB, I, 69).

Forma *mînule*, deşi arhaică de pe la 1670, rămîne însă în textele neliterare pînă la sfîrşitul perioadei cercetate.

1.1.5. De asemenea, substantivele *soră* (< lat. *soror*), *noră* (< lat. *nŭrus* > lat. pop. *nŏrus*) mai păstrează în unele texte urme de declinarea a II-a, în care fuseseră încadrate în perioada preliterară atunci cînd erau însoțite de adjectivul posesiv postpus: *soru-sa* (BB, 1.14), *soro-me* (1695, Moldova, DII, III, 73), „fata *soru-me*" (*ib.*, 73), *soru-sa* (1694, Moldova, DII, 60), *noru-sa* (BB şi ms. 45; Fac. 11.31, 21.22, 32; 26.26; 38, 38, 16, 34), *suroru-sa* (BB, Fac. 24.30).

La genitiv dativul singular forma moştenită din clasa imparisilabicelor latineşti este răspîndită în tot felul de texte.

[2] Cf. I. Gheție, BD, p. 140-141; SCL, XVII, 1966, nr. 1, p. 56; LR, XX, 1971, nr. 1, p. 99-100.

Forma mai aproape de etimon *sor* (< lat. *soror*, *soru* > *sor*) se menține sporadic: „la frate și la *sor*" (BB, Nm, 6.7; la fel în ms. 45 și ms. 4389), „cela ce doarme cu *sor*" (BB, Dt. 2.7.22 și în ms. 45; în ms. 4389), „*soru-sa*" (cf. V. Arvinte, IV, 10), *sor* „soror" (AC[1], 121). Aceste forme arhaice sînt treptat eliminate de forma de declinarea I (*soră*), care se impune în normele limbii literare.

1.1.6. De la declinarea a III-a au trecut la declinarea a II-a, în unele graiuri populare, o serie de substantive ca *berbece* > *berbec, iepure* > *iepur, șoarece* > *șoarec* (*șoarecele* (Prav. 1581, 208[v]/9; CPrav., 7[v]/8, 8[r]/6)), *viezure* > *viezur*, *strugure* > *strugur* (*strugure* (CN, 49[v]), *strugur* (CP[1], 292[r]/7, 8), *strugurul* (CP[1], 292[r]/7), *struguru* (PS, 317/1), *strugurulu* (PS, 317/1)) (cf. Graur, *Tendințele*, 98), dar *strugure* „Botrus" (AC[1], 123). Este vorba de o refacere a singularului după plural, care apare în texte foarte tîrziu (abia pe la 1780).

Normele limbii române vechi cuprindeau numai formele în *-e*, de declinarea a III-a: *pîntece* (Caz. V, 49, 279, 445; GCR, I, 85, 243, 267, 285, 321; II, 22, 23, 31, 62, 63, 68, 89), (PRAV[1]. 1646, 61; PRAV[1]. 1652, 61), *pîntecile* (BB, Lv., 3, 14; 4, 11; 8; 19), *șoarece* (GCR, I, 161, 166; II, 11, 12), *șoarice* „Mus" (AC[1], 121), *berbece* (GCR, I, 15; II, 164; BB, Lv. 19.9; Fac. 15, 9; 22, 13; 30, 40).

1.1.7. Tendințe contrară, de trecere de la declinarea a II-a la a III-a, este, de asemenea, prezentă: *ciucur* > *ciucure* (AC[1], 79), *brustur* > *brusture* (AC[1], 77), *fagur* > *fagure*, dar *fagur* (< lat. **farulus*): (*fagurul* CC[2], 265, 241/9), *mugur* > *mugure, mugur* (CT, 4[r]/19, 68[v]/4), *ghimp* > *ghimpe, greier* > *greiere, glonț* > *glonte, grăunț* > *grăunte, vultur* > *vulture* (MȘG, 94; cf. și Graur, *Tendințele*, 97). Formele generale în perioada 1640-1780 sînt cele de declinarea a II-a ca și în perioada anterioară; *grăunț* (Caz. V, 38, 96, 205; GCR, I, 128, 167, 336), *grăunț* „Gravum" (AC[1], 89), *mugur* (Cantemir, Ist., 126, *apud* DA, s. v. *mugur* (*Mineiul*, 1776, 18[v]/6, *apud* DA, s. v. *mugur*), *grier* (GCR, I, 291), *glonț* (GCR, II, 130). Formele în *-e* apar sporadic pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea: *Csukure* (Anon. Car., *apud* DA, s. v. *ciucure*), *greore* (c. 1705, GCR, I, 357). Se pare că inovația a pornit din vestul țării și din Oltenia unde se întîlnesc mai multe substantive în *-e*, negeneralizate nici astăzi pe întreg teritoriu dacoromân: *brebene* < *breabăn*, *broatece* < *broatec* (AC[1], 76), *căpet* > *căpete, frasin – frasine*; *frapsine* „Fraximus" (AC[1], 86), *spin* „Spinus" (AC[1], 121) > *spine, graur* > *graure* (AC[1], 88), *dovleac* > *dovlete, flutur* > *fluture* „Papilio" (AC[1], 86), *brabet* > *brabete*, *omăt* „Nivium multitudo" (AC[1], 106) > *omete*, *lăeț* > *lăete, pomet* (AC[1], 111) > *pomete*, *prapur* > *prapure* (AC[1], 112), *poponeț* > *poponete* (cf. Graur, *Tendințele,* 96). Întîlnite în special în Oltenia, unde sufixul *-ete* este foarte frecvent și unde există și formații fără o paralelă în *-et* (*ochete*, *sloiete* (cf. BL, II, 247-243)), și în Banat, aceste substantive nu au fost întîlnite decît sporadic în textele din perioada 1640-1780, fiind vorba de cuvinte mai rare. Din acest motiv nu putem spune exact cînd a început

trecerea de la declinarea a II-a la declinarea a III-a la această ultimă categorie de substantive.

Atestările pe care le avem provin dintr-un text bănățean din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *Anonimus Caransebesiensis*, cel mai vechi dicționar al limbii române: *frapsine, graur*. De fapt, în graiul bănățean și în cel oltean exista încă din această perioadă o tendință de a prefera formele în *-e* de declinarea a III-a. În AC[1] sînt înregistrate singulare analogice cu desinența *-e: abure, graure, gruie, mascure, săidace, zglăvoace* și chiar *bace* (cf. Gh. Chivu, studiu lingvistic asupra AC[1], p. 53).

Prin urmare, la substantivele feminine cu radicalul în *ș, j* în normă erau admise atît formele de declinarea a III-a în *-e*, deci cu *ș, j* palatalizați, situație păstrată dintr-o perioadă anterioară, cît și formele de declinarea I în *-ă*, deci cu *ș, j* duri, situație mai nouă a graiurilor de tip moldovenesc, dar prezentă și în unele graiuri sudice. Situația fluctuantă din texte se datorește atît tradiției grafice, cît și situației din graiurile populare din acel timp, cînd asistăm la durificarea lui ș, j în graiurile nordice și la păstrarea lor muiată sau dură în graiurile sudice. Textele neliterare (documente particulare, inscripții și însemnări din biserici sau de pe cărți vechi) sînt concludente în acest sens. Aici formele de declinarea a III-a se folosesc alături de cele de declinarea I.

1.1.8. Substantivele de declinarea a III-a *berbece, iepure, pântece, viezure* își păstrează formele în *-e*, în timp ce *strugure* prezintă două forme, una mai veche, de declinarea a II-a, *strugur* (MLex., 67), și alta de declinarea a III-a, creată prin analogie cu substantivele citate mai sus: *strugure* „Botrus" (AC[1], 123), *strugure* (IP, 7[v]), *strugurele* (IP, 7[v]), *strugurile* (IP, 7[v]), după *berbece* (MLex., 187), *berbecele* (BB, 15[a]), *iepure* „Lepus" (AC[1], 90) (NL, 43), *pântece* (Inv. 1642, 34[v]/3, 13, 18; ÎR, 58[v]), *pântecele* (SA, 27[v], 152[r]), *pîntecile* (Inv. 1642, 43[r]/16), *pântecelui* (Inv. 1642, 43[r]/16; MLex., 285; SA, 64[r]), *pînteciului* (ms. 45. Fac. 3.14), *pântecelor* (MLex., 163), *viezure* (MLex., 345).

1.1.9. Formele de declinarea a II-a *berbec, iepur, pântec, viezur* nu sînt atestate în textele literare. În schimb, substantivele *fagur* (MLex., 276, 282), *mugur* (MLex., 238) au două forme de declinarea a II-a și de declinarea a III-a *fagure* (AC[1], 85), *mugure*.

1.1.10. Substantivul *păune* (< lat. *pavo, -ōnem*) conservat în română cu forma de declinare a III-a, *păune*, păstrată pînă azi în Banat, sudul Crișanei, în Oltenia și sudul Ardealului (cf. ALR, I, h. 1019), se întâlnește în unele texte sporadic (*păunele*, ms. 4389, Dt. 14.17) la această declinare, dar a trecut la declinarea a II-a cu forma *păun*, impusă în normele literare și atestată în unele texte (de exemplu în BB în pasajul corespunzător al atestării date mai sus).

1.1.11. Uneori modelul străin determină schimbarea de declinare și de gen. V. Arvinte observa că modelul grecesc l-a influențat pe N. Milescu în crearea unei forme de masculin de declinarea a II-a *gălbenațiul* „mălură",

„rugină (la grîu)", atestată în ms. 45 (Dt. 28.22) pentru forma de feminin de declinarea a III-a *gălbenarea* (ms. 4389 şi BB, în pasajul corespunzător), care era mai răspîndită şi care s-a impus în normele limbii literare (pentru alte exemple vezi Arvinte, BB, V, p. 10).

O situaţie specială are substantivul feminin în *-o* şi *-ă* încadrat la declinarea I: *văduo* < lat. *vidua*, *văduă* (ms. 4389, Fac. 24.14, 15, 17, 18, 20, 45, 46), *văduo* (BB, Fac. 38/11), dar *văduvă* (ms. 45 în versetul corespunzător), cu genitiv-dativul *vădui* (ms. 45, Dt., 24.17, 19, 21; 26.12, 13, 27.19) dar *văduvei* (în BB şi în ms. 4389 în versetul corespunzător). Formele care se impun sînt *văduvă-văduvei* pentru singular şi *văduve* la plural, care apar curent în texte spre sfîrşitul perioadei. Formele de masculin sînt *văduoi, văduvoi*, iar în Banat *văduhoni* „Viduus" (AC[1], 128).

1.1.12. Substantivul *zi* apare sub următoarele forme *zi* şi *dzi* (AC[1], 82) *zio* (BB, Fac., 1.5; 29.7), *dzuă* (ms. 45 în pasajul corespunzător) şi *ziua* (formă articulată: BB) respectiv *dzua* (în ms. 45). Unele apar şi azi în graiuri (cf. Arvinte, BB, I, 69-70).

1.1.13. Faptele expuse mai sus ne conduc spre concluzia că în perioada 1640-1780 au survenit o serie de modificări în sistemul declinărilor substantivelor, dar fără consecinţe importante. Numărul substantivelor care trec de la o declinare la alta este destul de redus, punctele afectate fiind în special cele slabe ca şi în perioada anterioară: declinarea a III-a pierde o parte din substantive, care trec la declinările mai stabile şi mai cuprinzătoare, declinarea a II-a şi declinarea I, dar şi cîştigă, în unele regiuni ale ţării, o serie de substantive de la declinarea II-a. În sfîrşit, transformările care se petrec pe la jumătatea secolului al XVII-lea în tratamentul consoanelor *ş* şi *j* duc la o altă repartiţie teritorială a formele de tipul *cămaşe (cămaşă), grije* (*grijă*), deci o pendulare între declinarea I şi a III-a la substantivele cu tema terminată în aceste consoane.

1.2. Genul. Mărcile de gen, spre deosebire de cele de număr şi caz, prezintă o stabilitate mai mare în tot cursul evoluţiei limbii române. De aceea, şi în perioada 1640-1780 nu există modificări prea multe şi prea importante faţă de perioada anterioară. Modificările ţin mai ales de încadrarea, unor cuvinte împrumutate, în special nume de animate, la alt gen gramatical decît cel care corespunde cu conţinutul lor real. Astfel, cîteva substantive nume de persoană, împrumutate din slavă şi din turcă prezintă unele trăsături specifice în ceea ce priveşte concordanţa dintre gen şi sex.

1.2.1. Substantivul *slugă* (< sl.m.), care în perioada anterioară nu avea genul fixat (cf. Paula Diaconescu, *Structura*, 104; Densusianu, ILR, II, 93), fiind întrebuinţat şi ca feminin şi ca masculin, îşi generalizează forma de feminin între 1640-1670: *slugă* „Servus-Famul" (AC[1], 120), „*sluga* cea bună" (Caz. V, 247), „*sluga cea rea*" (*ibid., em*), *sluga mea* (*ib.* 168), „casa *unii sluji*" (*ib.* 148), *alte slugi* (*ib.* 230); *o slugă* (PRAV[1]. 1646, 262, 898; PRAV[1].

1652, 262, 898), „*slugii* credincioasă" (SA, 10^{v}), „*sluga* mea" (SA, 34^{v}), „*o slugă* a lui" (CD, 47^{v}), „unii *slugi*" (AP, 143), „cîte *slugi*" (Inv. 1646, 20^{r}/6).

Forma de gen masculin apare mult mai rar chiar la începutul perioadei cercetate, ea restrîngîndu-şi treptat aria de circulaţie la graiurile nordice: „cari au *slugi slabi* şi *bolnavi*" (Caz. V, 167), „să încalece *unul din slugi*" (*ib.*, 456), „chemă *unul din slugi*" (*ib.* 12). Încercînd să testăm vitalitatea acestei forme pe la începutul perioadei am urmărit frecvenţa formelor în Caz. V şi am constatat că din 99 de ocurenţe ale substantivului *slugă* numai trei sînt de genul masculin, celelalte 96 avînd determinări (articol, adjectiv) de genul feminin. Acest fapt arată încă de pe la 1640 fixarea genului la substantivul *slugă* era în general realizată, forma de masculin nemaintrînd în normă chiar în graiurile nordice. Un caz singular de apariţie a lui *slugă* la masculin este în ms. 45: „Numără pre cu *ai lui slugi* de casă" (ms. 45, Fac. 14.14) înlocuit cu „... pre ai lui oameni" (în BB; cf. Arvinte, BB, I, 70). Ultima atestare a lui *slugă* de genul masculin am întîlnit într-un document sud-ardelenesc de pe la sfîrşitul perioadei cercetate: „cu mare cinste să rămînem *slugi* plecaţi" (1760, HDSB, 17).

1.2.2. Un caz oarecum similar îl oferă substantivul *vlădică* care apare în secolul al XVI-lea în general terminat în consoana şi cu articolul masculin *l*: *vlădicul* (C. Pr. 116/12-13), *vlădicu* (CT, 61^{r}/6), dar *vlădicăei* (CT, 61^{r}/3), *vlădicii* (TS, 80^{v}/4, 113^{r}/8, 114^{v}/3, 116^{v}/2), în secolului XVII se întîlneşte şi cu forma în *-ă*: *vlădica* (Moxa C, 390/5), *vlădici* (1620, CN, 38^{v}), *un vlădic, bătrîn* (Caz. V, 392), „era *vlădic* un frate a tătăine-său (*ib.* 386), *vlădicul* (PRAV^{1}, 1646, 941, 964, 1132, 1181), *vlădicului* (PRAV^{1}. 1646, 202, 1121, 1181), *un vlădic* (CLM, 49). De asemenea, toate cele trei ocurete ale substantivului *vlădic*, care apar în Caz.V, sînt înlocuite în cazaniile următoare, bazate pe textul Cazaniei mitropolitului moldovean, cu forme ale dubletului *vlădică*, impus în limba literară.

În secolul al XVIII-lea forma *vlădic*, creată sub influenţa pluralului *vlădici*, nu mai este întrebuinţată nici în textele moldoveneşti decît extrem de rar, forma *vlădică* devenind şi în acestea generală. În textele bucovinene există aceeaşi situaţie ca în cele moldoveneşti „*vlădica* arminesc" (1768, DB, VIII, 63) etc.

1.2.3. Dacă forma cu consoană nu s-a impus la substantivul *vlădică* (< sl.), ea s-a impus la *voievodă* (< sl.) prin apariţia sub influenţa pluralului, ca şi la *vlădic*, a formei *voievod*. Forma mai aproape de etimon, *voievoda*, atestată în secolului al XVI-lea, se mai menţine destul de frecvent pînă pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, mai ales în textele moldovenşti: *voevoda* (NL, 144, 147, 149, 160, 198, 199, 200, 201, 206, 208, 240, 271, 275, 276, 277, 290, 328, 331, 282). Forma *voievod*, atestată încă din secolul al XVI-lea, se răspîndeşte treptat, ajungînd să se impună în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *voievodul* (PRAV^{1}. 1646, III/5), *voevod* (Caz. V, 330, 380), *voevodul* (*ib.* 1, 5, 6, 428), *voevodului* (*ib.* 428), *voevod* (GCR, I, 176, 287, II,

40, 96) dar *un voivodă* (CC^2, 137(127/37), „*voevodă* în toată țara ungurească" (CC^2, 1/9); Mihnea Voevodă (*ib.*,1/14); *voievoda* (PO 11/2); dar lu *voivod* (CV 50^v/5-6) - *lu voivodă* (CPr. 139/3) (cf. și numeroasele atestări din DÎ). Contaminație: *voivodăl* Ardealului (PO 1/4), Vespasian *Voevodul* (Moxa C, 358/36), Mircea *Voevod* (Moxa C, 402/28); Ștefan *Voevod* (*ib.* 406/27), Antioh *Voivodŭ* (1620, CN, 46^r-47^r), *voivozi* (CN 3^r, 3^v), Mihail *voevodul* (AP. 1618, 49/28). Forma *voievodă* rămîne însă ca dublet al formei *voievod* pînă tîrziu: „Antonie Ruset *voièvoda*" (1677, Iași, DII, II, 425), Aaron *voievoda* (*ib.*, 425), *voivodă* „Capitaneus" (AC^1, 130), „Io Grigorie Ioan *voievoda*" (1762, Iași, DRA, II, 371), dar „Io Alexandru Ipsilanti *voievod*" (1777, București, AJ, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 430, 431, 432 etc). Pe la 1780 documentele foloseau forma impusă în normele limbii literare *voievod*, iar cele moldovenești forma *voievodă*.

1.2.3.1. Substantivul *protopop* (< v.sl. *protopopŭ*) apare uneori cu forma analogică *protopopă* (GB 54/2), după *popă*. În scrierile vechi, forma apare în Bucovina și nordul Moldovei, iar astăzi în Bucovina și Oaș (cf. M. Costinescu, CMVTR, 138). Forma de declinarea a II-a este mai frecventă și se impune în normele limbii literare: *protopop* (1682, Iași, DII, II, 516).

Sub influența lui *voievod* apare o inovație ocazională, neimpusă în limba română literară, *vod*: „înintea măriei sale *lui Vod*" (GCR, II, 25). Forma mai apropiată de etimon *vodă* (< sl.) este generală în toată perioada cercetată (Caz. V, 2, PRAV^1. 1646, IV/9; CLM, 133, NL, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42; RPI, 150, 151, 152, 153, 156; LET. C., 84, 85, 86, 87, 88, 89).

Substantivul *călăuză* < tc. *kalavuz* apare mereu cu formă de masculin *călăuz* (AC^1, 92) *călăuji* (cf. și Rosetti, ILR, IV-V-VI, 329; Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 105).

1.2.4. Cîteva împrumuturi turcești terminate în *-a* accentuat care denumesc persoane de sex bărbătesc au fost încadrate la genul masculin, în clasa substantivelor cu singularul în *-ă* și pluralul în *-i un agă* (CLM, 65; NL, 24), *acel agă* (NL., 59), *unui agă* (*ib.* 44), *doi agi* (CLM, 178). Formele terminate în *-a* accentuat sînt, de asemenea, frecvente în special cînd sînt determinante ale unui nume proprie: lui Cîzlar *aga* (CLM, 113), Ahmet *aga* (GCR, I, 332), acel Musa *aga* (RPI, 294). Treptat determinatul dispare și determinantul *aga* se folosește singur cu următoarele forme de plural: *agalari* (și să mira toți pașii și *agalari*, NL., 180) și *agi* (*ib.* 321), *agii* (acei *agii*, *ib.* 165). În documente apare numai forma *agi* (1686, Iași, DII, II, 548).

Substantivul *pașă* are o situație asemănătoare: este încadrat la genul masculin: *paşa* (tc. < *paşa*) (CLM, 109), vrun *paşe* (NL, 192), curțile *pașii* (*ib.* 270), doi *paşi* (CLM, 296), toți *pașii* (NL, 180). El primește mai întîi forme de masculin de declinarea a II-a: Hasan Murat *paşul* din Romania (Moxa, C., 406/19), *un paşu* (Moxa, C., 406/5), *paşii* și voevozii (Moxa, C., 402/32) dar „șapte *paşe*" (1769, Moldova, IMCM, II, 193).

1.2.4.1. Mai dificilă este încadrarea la unul din genuri a substantivului *beizadea*, care se termină în *-eá*, terminație neîntîlnită la substantivele masculine din fondul vechi al limbii ci numai la cele feminine (ca de pildă *măsea* < lat. *maxilla*, *stea* < *stella*). De aceea, la început există la acest substantiv o oscilație între forma de masculin și cea de feminin: „Și să ruga acel turc viziriului totdeauna pentru acel *beizadè* a Radului-vodă" (NL., 18), „*o beizadè* a Radului-vodă, tînăr" (*ib.* 114), *o beizade* (1775, Moldova, însemnare, Corfus, 13), „avea doi feciori *beizadele*" (*ib.* 94) *bezădelile* și capichihaele" (1774, GCR, II, 102), *bezădele* (*ib.* 103). Pornind de la criterii strict formale, dicționarele consideră substantivul *beziadea* de genul feminin (cf. Paula Diaconescu, *Structura*, 105), deși se pare că în limba veche forma de masulin era mai frecventă.

1.2.5. Substantivele *capuchehaie* și *chehaie* prezentau, de asemenea, greutăți de încadrare, pentru că după sens erau masculine, iar după formă feminine: *capichehaia* lui Petriceico-vodă (NL., 54), „Constatin Cantemir-vodă... fost-au și *capichihaie* la Poarta împărăției" (*ib.* 93), „Lascarachi cuparul, fiind *capichihaia* lui Cantemir-vodă" (*ib.* 113), „Mihai-vodă aședză *capichihăi* la poartă" (*ib.* 170), „agarlîcul lui Dumitrașco beizadè ș-a *capichihăilor*" (*ib.* 141); „*chihaia* viziriului" (*ib.* 229, 262); „viziriul și-au tăiat pre *chihaie*" (*ib.* 350); capul *chihaii* (*ib.* 269). Pentru că terminația *-ie* era neobișnuită la masculine s-au creat formele *capuchehai* și *chehai*, care se încadrau mai bine în categoria masculinelor: „Și să tîmplase de avè la Poartă și *un capichihai*, anume Iano" (NL., 209), „și era *capichihai* hanului" (*ib.* 202); „avînd un frate *capichihai* la Poartă" (*ib.* 282); „Și să dè de tot polcovnicul cîte 100 ruble, de rocmistru cîte 30 și de *chihai*, și de stegariu cîte 10" (*ib.* 222); „*capagilar-chihai* împărătesc" (*ib.* 368).

1.2.6. Substantivele care au în componența lor pe *bașă* (*bulucbașă, capegi-bașă, chiurchi-bașă, balgibașă*) sau *başà* (*capegi-başà, balgibașà*) au fost încadrate de la început la masculin: „Husein *buluc-başe*" (1669, Moldova, DII, II, 231), *bulucbașe* (1690, Iași, DII, II, 595; două ocurențe), „Bejan *izbeașe*" (1673, Iași, DII, II, 366). Uneori în același document apar dublete: „Iancul *bulucbaș*" (1681, Iași, DII, II, 500), dar „Iancul *bulucbașea*" (*ib.*, 500), „grumadzii *lui capegi-başe*" (NL, 301), să-l dea în mîna *capegi-bașii* (*ib.* 301, 302), pre *bulucbașii* (*ib.* 217). Sub influența pluralului se formează formele mai clare cu *-baș*: un *capegi-baș* (NL, 301).

1.2.7. Substantivele nume de inanimate, de origine străină, s-au încadrat în categoria genului, după criterii strict formale, terminația fiind hotărîtoare în această adaptare (cf. Paula Diaconescu, *Structura*, 105-106). Ca și în perioada anterioară, trecerile de la un gen la altul ale substantivelor inanimate privesc în primul rînd masculinele și neutrele. Punctul de plecare al acestor schimbări este mai ales de natură formală (identitatea la singular a masculinelor cu neutrele sau identitatea la plural a neutrelor cu femininele)

şi mai rar de natură semantică (ideea de inanimat)[3].

1.2.8. Variaţiile de gen se observă de la o regiune la alta, de la un text la altul, de la o perioadă la alta. Vom da mai jos faptele cele mai semnificative de variaţie de gen la singular sau la plural care nu corespund unei diferenţe lexicale[4].

a) **Masculin-neutru**

Ca şi în perioada anterioară substantivul *veac* „saeculum" (AC[1], 127) este atît de genul masculin, cu pluralul *veci* (Caz. V, 62, 79, 87, 115, 119, 147, 195; PRAV[1]. 1646, 10, 1002; PRAV[1]. 1652, 10, 1002, GCR,, I, 50, 119, 243, 251, 268, 311, 366), cît şi de genul neutru, cu pluralul în *veacuri* (Caz. V, 98, 167, GCR, II, 131). Dintre acestea, forma generală era cea de masculin, iar cea de neutru se întîlnea numai foarte rar. Chiar pe la 1780 substantivul *veac* era ca şi în marea majoritate a texteleor literare din secolul al XVI-lea de genul masculin: *veaci* (C. Prav., 12^{v}/7; CL, 14^{r}/17, 26^{v}/9, 32^{r}/11), *veacilor* (Inv. 1642, 12^{r}/5, 28^{v}/5, 39^{v}/9). Forma de masculin este deosebit de frecventă în expresiile *în veacul ve(a)cilor*, în *veac de ve(a)ci*. Rar *veac* apare la neutru.

În *Cazania* lui Varlaam forma masculină *veci* apare de 185 ori, pe cînd cea neutră *veacuri* numai de două ori. Aceeaşi este situaţia şi în cazaniile ulterioare, din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea care reiau textul lui Varlaam (adică în CAZ. 1644; Caz. B[2]; CHIRIAC, 1732; CAZ. 1748; CAZ. 1768; CAZ. 1781), „în *veacii veacilor*" (Inv. 1642, 28^{v}/5; SA, 79^{r}). În cronici, cărţi populare, însemnări şi inscripţii, de asemenea, forma de masculin *veci* este cea mai frecventă, forma *veacuri* fiind sporadică: *veaci* (1667, Bucureşti, DIB[1], 133, 135; 1668, *ib.* 140), *veci* (1702, Mogoşoaia, DIB[1]. 224).

Substantivul *cîmp* „Campus" (AC[1], 92) şi-a păstrat genul masculin nemodificat în toată perioda 1640-1780 avînd pluralul *cîmpi* (Caz. V), care apărea alături de forma mai nouă de neutru, dar destul de răspîndită încă din secolul al XVI-lea *cîmpuri*, impusă în limba literară (*cîmpurile* (BB, Lev., 25.23), *cîmpurilor* (BB, Fac., 27.27; Lev. 17.22)). Forma *cîmpi* rămîne pînă azi în expresiile *a bate cîmpii, a-şi lua cîmpii.*

În schimb, substantivul *grumaz* care în perioada anterioară avea formă de neutru, cu pluralul *gruma(d)ze*[5], îşi generalizează între 1640-1750 forma de masculin: *grumazi* (Inv. 1642, 41^{r}/21, 46^{r}/9), *grumadzi* (Caz. V, 409, 450, 473, 279, 392, NL, 114; 1723, Iaşi, DRA, 11, 145), *grumazi* (GCR, II, 12), *grumazii* (*ib.* 90, SA, 158^{v}, Inv., 1642, 46^{r}/9; NLM, 249). Forme de neutru *grumaze* nu mai este întîlnită pe la 1750-1780. În toată perioada 1640-1780

[3] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, p. 106.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*

forma de masculin intră în normele limbii scrise atît în Muntenia cît şi în Moldova şi Transilvania: *grumadzi* (PRAV[1]. 1646, 493, 655) - *grumazi* (PRAV[1]. 1652, 493, 655), ULM, 25), *grumazii* (GCR, I. 349). Forma de masculin este o inovaţie a secolului al XVI-lea care se impune în perioada 1640-1780: *grumazi* (PO, 30/8, 143/22), *grumadzi* (PO, 160/25, 291/3), *grumadzii* (PO, 92/28, 165/2, 3, 236/15).

Substantivul *genunche* („Genu", AC[1], 89), care în perioada precedentă era întîlnit la plural mai ales cu forme de neutru *genunche*[6], îşi răspîndeşte începînd cu 1640 forma de masculin plural *genunchi* (Caz. V, 77, 167, 354), singular: *genuchiul* (CP[1], 152[v]/11), forma de plural *genunche* rămînînd însă destul de frecventă pînă pe la 1750: „puse *genunchele* lui (= genunchii lui la pămînt (NT[1]. 25), „puind *genuchile* lui împreună cu toţi ei" BIBL[1]. 25), „au căzut în *genunche*" (GCR, 351); „puind *genuchele* pre ţărmure" (*ib.* 27); „Isop au căzut în *genunche* înaintea lui" (GCR, I, 351) „să scrise pre sine în *genunche*" (Let.C., 29), „au stătut la dumnezeiasca liturghie tot în *genunche*" (ib., 149). Menţionăm că în perioada anterioară forma de neutru era mai răspîndită atît în normele variantelor literare, cît şi în normele dialectale: *genunchele* (PO, 179/11, CP[1], 134/14, 151[v]/5, 152[v]/9, 205[v]/1, 219[r]/9, 24[r]/8, CC[2], 45(50/26); pl. *genuchele* (CC[2], 218(199/27, 31), neutru, pl. *genru(n)chiele* (CV, 12[r]/11; 13[r]/12), *gerunkile* (PS, 142/8, 161/4, 162/10-11), *genughele* (PO, 100/7) dar *gerunchiul* (PH, 62[r]/15)

Substantivul *obraz* < sl. *obrazu*, întîlnit în perioada anterioară cu forma *obraze* la plural, îşi păstrază această formă de plural pînă pe la 1780, forma de masculin nefiind încă atestată: *obraze* (Caz. V, 468, PRAV[1], 1646, 839), *obrazele* (PRAV[1]. 1646, 854; PRAV[1]. 1652, 839), *obrazelor* (PRAV[1]., 1652, 854), *obraze* nelucrătoare (1750, GCR, II, 47), patru *obraze* (1775, GCR, II, 106), *obrazul* (PS, 336/17, 337/11, Moxa C, 348/2), *obraze* (PS, 337/19; TS, 85[v]/10; Moxa C, 380/5, 36, 384/24; FT, 2[v]/8), *obrasze* (FT, 3[v]/17), *obrazele* (TS, 11[v]/7, 61[v]/10; Moxa C, 379/33; 1620, CN, 4[r], 50[r], 50[v]).

Aceeaşi situaţie o prezintă substantivul *umăr* „humerus" (AC[1], 130) care trecuse de la declinarea a II-a la declinarea a III-a *umere* menţine pînă tîrziu pluralul neutru *umere*, general în perioada anterioară: *umerele* (Caz. V, 361; HEROD, 120; 1713, GCR, II, 3). Forma de masculin plural *umerii* am întîlnit-o foarte tîrziu, într-un text din 1734: „luna în spate îm scrisără şi în *umeri* doi luceferi" (*Descîntece*, GCR, II, 137), dar „*umerile* său" (BB, Fac., ap. Arvinte, BB, I, 70). În perioada anterioară forma de neutru era generală: *umărul* (PS, 314/3, PO, 80/7; CP[1], 289[r]/2) - *umere* (CP[1], 106[r]/13; PS, 111/3; PO, 37/11), *umerele* (TS, 88[v]/11; CP[1], 121[v]/9; PS, 127/13; CT, 154[v]/4; PO, 174/20, 270/25, 271/14), *umerelor* (PO, 271/12).

Sînt, încă din perioada anterioară, de genul neutru substantivele *taler* „Talerus" (AC[1], 124), *catîr*: *talere* (1620, CN, 32[v], 33[v], 40[v]), *catîre* (1620,

[6] *Ibidem.*

CN, 32^{v}, 33^{v}, 40^{r}).

Substantivul *stîlp*, care în perioada precedentă avea la plural atît forma de neutru *stălpuri*, cît şi forma de masculin *stâlpi*[7], îşi generalizează forma de masculin între 1640 şi 1780, cea de neutru întîlnindu-se din ce în ce mai rar: *stălpi* (Caz. V, 443; Let.C., 14), dar *stălpuri* (DVS, 5/36), *stălpurilor* (*ib.* 6A, *apud* Paula Diaconescu, *Structura*, 107).

b) **Neutru - feminin**

În timp ce trecerile de la masculin la neutru şi invers privesc crearea sau generalizarea unor forme de plural, cele de la neutru la feminin şi invers privesc crearea sau generalizarea unor forme de singular.

Substantivul *grăunț* „Granum" (AC[1], 88), la origine de genul neutru (< lat. *granuceum*) îşi crease încă din secolul al XVI-lea şi o formă de feminin singular *grăunță*[8], alături de cea de neutru: o *grăunță* de muştari (CT, 158^{v}/18, CC[2], 306(277/11, 276/32; de două ori). Forma *grăunță* devine mai frecventă în secolul al XVIII-lea (1749, GCR, II, 44, 45; c. 1750, *ib.* 68, NL[1], 134). În *Lexiconul* din 1649 apare şi forma întîlnită azi regional *grăunțulŭ*, cu terminația *-ț* refăcută prin analogie cu substantivele care realizau opoziția singular-plural prin *-t, -ț*.

Neutrul *rod* „Fructus" (AC[1], 115), cu pluralul *rodure, roduri* în perioada precedentă îşi creează în primele decenii ale secolului al XVII-lea o formă de feminin *roadă*, probabil după un plural *roade*, atestat rar (*roade*, Caz. V, 125, 280): „leamnele ceale fără de *roadă*" (1643, Moldova, GCR, I, 105): „şi se va aduna *roadă*" (1644, Muntenia, *ib.*, 109), *roadă* „Prales" (AC[1], 115). Substantivul feminin nou creat este destul de frecvent pe la pe la 1640-1650, ceea ce înseamnă că el apăruse mai demult în unele graiuri, chiar dacă textele nu-l atestau mai înainte. În Caz. V., *roadă* apare de 39 de ori (11, 118, 145, 147, 226, 227, 229, 278, 279, 357, 463), iar *rod* de 79 de ori (51, 86, 87, 111, 142, 143, 252) şi aceeaşi este situația şi în cazaniile care au la bază textul lui Varlaam (adică CAZ. 1644, Caz. B[2], 1699, CHIRIAC. 1732; CAZ. 1768; CAZ. 1748; CAZ. 1781). Forma de feminin *roadă* se răspîndeşte din ce în ce mai mult pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă. Acest fapt se observă dacă comparăm CV cu NT şi cu BIBL. 1688: CV: „că adecă lucrătoriulu aşteaptă cinstitulu *rod* al pămîntului" (132/11), NT[1]: „iară plugariulu aştieaptă bunu *rod* al pămîntului" (133); BIBL. 1688: „iară lucrătoriulu pămîntului aşteaptă pre ciea cinstita *roadă* a pămîntului"; CV: „şi pămăntulu răsări *rodulu* rău" (135/11); NT[1]: „şi pămîntulu dăde *rodul* său" (137); BB, 1688: „şi pămăntul au odrăslit *roada* sa" (137). În secolul al XVIII-lea forma de feminin *roadă* devine mai frecventă decît cea de neutru (*rod*), cel puțin în unele îmbinări, ca de pildă, *fără de roadă* (GCR.,

[7] *Ibidem*, p. 107.

[8] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, p. 107.

59, 71). Menționăm însă faptul că în unele texte *rod* și *roadă* sînt folosite cu sensuri diferite. *Rod* apare, de pildă în PRAV. 1646 cu sensul de „neam", după cum arată comparația cu PRAV. 1652: „și nime dintr-acel *rod* nu va putea să roage pre giudeți" (PRAV[1], 1646, 940); „iară așa nimenilea dentr-acel *neam* nu va putea să roage pre judecătoriu" (PRAV.[1] 1652, 940), „și fiecarele dentr-acel *rod* poate să vie să părască la giudeț" (PRAV.[1], 1646, 940), „și atunce fiecarele dentr-acel *neam* poate să meargă, să pîrască la judecătoriu" (PRAV.[1] 1652, 940), „a tot *rodul* său" (1685, Iași, DII, II, 533). Spre deosebire de *rod* întrebuințat cu sensul de „neam", *roadă* se folosește cu sensul de „produs al pămîntului": „dăm învățătură, ca să nu ia nimic dentr-acel pămînt, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nice den *roada* ce va face" (PRAV.[1], 1646, 3); „aceluia dăm învățătură, să nu ia nemica dintr-acel pămînt, nice dentru munca lui, nice pentru arătură, nice den *roada* ce va face" (PRAV.[1], 1652, 3). Majoritatea textelor nu atestă însă această deosebire semantică, cele două forme (*rod* și *roadă*) fiind folosite ca sinonime: „să să facă andelogos („compensare") a dobînzii și a *roadelor*, ci una pentru alta, dobîndă *pentru roduri*" (1780, Pr.C., 183).

Substantivul *eres*, care în secolul al XVI-lea apărea sub forma de genul feminin, ca în slavă (*eresa*)[9], își păstrează în unele texte această formă (*eresa* latinească, Caz. V, 452) cu pluralul în *-e erese* (*ib.* 139; Let.C. 12), dar își creează și o formă de neutru, încă din secolul el XVI-lea, impusă în limba literară, cu singularul în consoană (*eres*) și pluralul în *-uri* (*eresuri*). Pe la 1640-1650 forma de neutru este mult mai frecventă în marea majoritate a textelor decît cea de feminin: *eresŭ* (NT[1]. 61; BB[1], 1688, 61), *eresul* (BB[1], 1688, 103), *eresului* (NT.[1] 59; BB[1] 1688, 59); *eresuri* (Înv. 1642, 50[v]/19; PRAV.[1] 1652, 572, 1072), *eresurile* (PRAV[1]. 1652, 572, 1072). Forma de feminin terminată în *ă*, la singular și în *-e* la plural se menține în special în textele reprezentînd graiurile de tip moldovenesc. Acest lucru iese în evidență mai clar dacă se compară textele juridice de pe la jumătatea secolului el XVII-lea; *eresă* (PRAV[1]. 1646, 562) - *eres* (PRAV.[1], 1652, 560); *erease* (PRAV[1]. 1646, 1072) - *eresuri* (PRAV.[1], 1652, 1072), *ereasele* (PRAV.[1] 1646, 571, 572) - *eresurile* (PRAV.[1] 1652, 571, 572). Aceste fapte arată că graiurile de tip muntenesc acceptă mai ușor și mai repede forme mai nouă de neutru *eres-eresuri*, pe cînd cele de tip moldovenesc mențin mai mult timp forma mai apropiată de etimon *eresă - erese*. În secolul al XVIII-lea forma de neutru se impune și în textele reprezentînd graiurile nordice.

În secolul al XVI-lea și la începutul celui următor substantivul *pustie* era de genul feminin și avea următoarele forme: *pustie, pustine* (PO, 5/8, 48/8, 185/43; CN, 24[v]), *pustnie* (PO, 230/3, 232/8), *pustii* (TS, 1[r]/9, 32[r]/13), *pustine* (TS, 95[r]/3). În perioada 1640-1780 apare și forma de neutru *pustiu* (ms. 45 și BB, DT. 11), *pustiul* (BB, Fac. 7.30), dar *pustie* (în ms. 4389),

[9] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, p. 108.

pustiia (NT, Fapt apost., 7.30). Forma *pustie* rămîne în textele bisericeşti prin tradiţie pînă tîrziu: *pustie* (B. 1795; 7, 36, 38, 42, 44, 43.8, 21.23). în Banat rămîne forma de neutru *pustini,-e* „Desertus,-a" (AC[1], 114), care se întîlneşte alături de forma derivată *pustietate* „Eremus", „Desertum" (AC[1], 114).

Substantivul de genul neutru *blestem* îşi creează şi o formă de masculin: „cu *blăstămi*" (ms. 45, Nm., 23.23) şi de feminin (în Banat: *blăstamă* „Maledictio, Blasphemia" AC[1], 76), dar *blăstăme* (în BB în pasajul corespunzător celui din ms. 45 (cf. V. Arvinte, BB, IV, 6).

Tabără e de genul feminin în majoritatea textelor, însă apare şi de genul neutru: *tabărul* (1620, CN, 48[r]), *tabăr* „Castra" (AC[1], 124), dar *tabără* (CN, 1[v], 5[r], 17[r], 19[r], 24[r], 32[r], 33[r], 41[r], 43[r], 56[v], 57[r]).

Lefant apare sub şi formă feminină: *lefantă* (CN, 32[v]), *lefante* (CN, 32[v]), *lefantele* (CN, 32[v]).

În afară de cazurile menţionate mai sus care sînt mai mult sau mai puţin periferice, marea majoritate a substantivelor au un gen stabil, opoziţia de gen stabilindu-se le nivel lexical sau gramatical.

1.2.9. În ceea ce priveşte substantivele la care opoziţia de sex se manifestă în opoziţii de tip paradigmatic prin **moţiune**, înregistrăm pentru perioada 1640-1780 următoarele afixe specifice femininelor[10]: *-ă, a* (*doamnă, Benjasca*), *-(toar)e* (*vrăjitoare*), *-oaie* (*dumnezoaie, păşoaie*), *-easă*(*iasă*) (*împărătească, crăiasă*),*-că* (*tătarcă, ţigancă*), *-iţă* (*împărătiţă*), *-oaică* (*turcoaică*). La numele de animale, se întîlnesc următoarele afixe specifice femininelor: *-ă* (*asină*), *-iţă* (*porumbiţă*), *-oaie* (*ursoaie*), *-că* (*copoică*), *-ea* (*mieluşea*), *-oaică* (*iepuroaică*). Dintre aceste afixe, toate în afară de *-oaică* se întîlnesc şi în perioada precedentă. Referindu-se la vechimea sufixului *-oaică* în limba română, Paula Diaconescu, *Structura*, 102, arată că el nu este mai vechi sau mult mai vechi decît secolul al XVIII-lea şi că el este de proveniență muntenească.

Cercetînd pe baza textelor vechimea acestui sufix am constatat că primele lui atestări datează începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *leoaică* (CD, 205), *persoaică* (HEROD, 325), *epuroaică* (IRP, 186), *turcoaice* (*ib.* 65), *nemţoaică* (*ib.* 77), *sîrboaică* (NL, 13, 110), *turcoaică* (1742, Iaşi, ISD, VI, 296), *turcoaice* (LET. C., 104).

Formele mai vechi în *-oaie*, singurele cunoscute pînă pe la mijlocul secolului al XVII-lea, rămîn încă frecvente pînă la începutul epocii moderne, fiind folosite alături de cele noi: *şărpoaie* (HEROD., 189), *leoaie* (*ibidem*), *dumnezoaiei* (NT[1], 13; BB[1], 1688, 13), *lupoanie* „Lupa" (AC[1], 99, cu *n'* păstrat în Banat), *păşoaie*, (NL, 289), *nemişoaie* (Ghibănescu, SI, XXIV, 2), *medelniceroaiei* (1724, Moldova, ISD, VI, 130), *Jderoaie* (1726, Iaşi, Ghibănescu, SI, XXIV, 6), *măscuroaiei* (1717, Moldova, ISD, VI, 97), *dumnezoaia* (GCR, II, 84-85). Deşi sufixul *-oaică* este înregistrat atît de

[10] Dăm inventarul acestor afixe după Paula Diaconescu, *Structura*, p. 100, 103, 291.

textele munteneşti cît şi de cele moldoveneşti, se pare că frecvenţa lui este mai mare în cele munteneşti, în care apare chiar la nume proprii: vistereasa *Ştirboaică* (1742, Muntenia, ISD, V, 320), Ancuţii fini *Berindoaicăi* (1745, Oltenia, SD, V, 323). În documentele din Moldova apare la numele proprii numai sufixul mai vechi *-oaie*: Aniţii *Pălădoaie* (1756, Moldova, Ghibănescu, SI, XXIV, 83), Nastasia *Jderoaie* (1726, Iaşi, *ib.* 6). În textele provenind din Ardealul de nord şi de est, Banat şi Crişana, sufixul *-oaică* nu apare nici pe la 1780, în locul lui întîlnindu-se mai vechiul *-oaie*.

În gramatica lor din 1780, S. Micu şi Gh. Şincai nu dau prea multe informaţii privind aceste forme duble, menţionînd numai pe *lupoaie* derivat de la *lup* şi pe *ursoaie* derivat de la *urs* (MŞG, 34). Cu un deceniu înainte anonimul bihorean care a scris prima gramatică românească în limba latină, observă la moţiunea substantivelor: multe etnonime îşi adaugă silaba *oaie* ca *turc-turcoaie* „Turca", *ungur* „Ungurus" - *unguroaie* „Ungara", *neamţ-nemţoaie* „Germana" (ILV, 72-73).

Gh. Şincai, în schimb, în ediţia a II-a a gramaticii elaborate în 1780 împreună cu S. Micu (1780) din 1805 semnala aceste dublete concurente în epocă: „Numele de popoare formează femininul privind *oaie* sau *oaică*, de ex: *ungur* „hungarus", *unguroaie* sau *unguroaică* „hungara", *neamţ* „germanus", *nemţoaie* sau *nemţoaică* „germana"; *turc* „turca", *turcoaie* sau *turcoaică*; *tătar, tătăroaie* sau *tătăroaică*; *sîrb, sîrboaie* sau *sîrboaică* etc". Aceasta înseamnă că în cei 25 de ani de la prima ediţie (scrisă în colaborare cu S. Micu) formele cu *-oaică* căpătaseră o anumită pondere în limba română, nu mai erau dialectale. Astăzi situaţia este inversă: cele în *-oaică* sînt literare, pe cînd cele în *-oaie* sînt populare sau, mai bine zis, dialectale.

Opoziţia tematică (*frate/soră, cocoş/găină*) nu prezintă particularităţi faţă de perioada anterioară şi de aceea nu o mai luăm în discuţie.

Opoziţia de gen este foarte rar suspendată, iar în acest caz determinanţii sînt cei care indică masculinul sau femininul (tipul *un, o gură cască, pierde-vară*)[11].

Aşa cum remarcă Paula Diaconescu, *Structura*, 291, în limba veche funcţia de lexicalizare a afixelor de gen era mult mai redusă în comparaţie cu stadiul actual de dezvoltare a limbii. După gradul de gramaticalitate a opoziţiei dintre genuri, în sensul desprinderii formelor de fenomenele din realitate care le-au dat naştere, ierarhia celor trei genuri este **feminin, masculin, neutru**[12]. Împrumuturile din diferite limbi, din care am dat unele exemple, au schimbat indicele de gramaticalitate al genurilor mai ales sub raport cantitativ (prin încadrarea unor inanimate la masculin sau feminin) şi mai puţin sub raport calitativ, prin modificarea naturii semantice a opoziţiei dintre masculin, feminin, pe de o parte, şi neutru, pe altă parte. Aceste

[11] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, p. 291.
[12] *Ibidem*, p. 292.

modificări calitative în opoziția semantică dintre genuri sînt determinate exclusiv de împrumuturi, nume de animate încadrate la un gen gramatical care nu corespunde cu conținutul lor real.

1.3. Numărul

1.3.1. Ca şi în perioada precedentă, marea majoritate a substantivelor prezintă distincții formale de număr, prin desinențe, articol sau variația radicalului (alternanțe fonologie sau modificări neregulate: *moară/mori*; *om/ oameni*). În perioade 1640-1780 tendința de diferențiere a singularului de plural se accentuează prin generalizarea unor alternanțe fonologice în radical, care cuprind atît cuvintele moştenite cît şi o mare parte din cuvintele noi. În cele ce urmează vom prezenta pe scurt principalele modificări care apar în opoziția de număr a substantivelor în această perioadă sub aspectul desinențelor şi al radicalului.

1.3.2. Toate substantivele cunosc valoarea de număr, deşi nu toate prezintă în flexiune opoziții de număr. De aceea, după opozițiile de număr realizate în flexiune substantivele au fost împărțite în două mari clase[13]:

A) Substantive susceptibile de ambele valori de număr (singular şi plural)

B) Substantive susceptibile de o singură valoare de număr (singular sau plural)

Prima clasă cuprinde două subclase:

a^1) Substantive la care valoarea de număr se constată prin comutare: *casă-case, fămeie-fămei, om-oameni, timp-timpuri*

a^2) Substantive la care valoarea de număr se constată prin distribuție şi substituție, întrucît distincția prin desinențe sau variații ale radicalului este inoperantă: *nume, pui, crai.*

Cea de a doua cuprinde iarăşi două subclase:

b^1) Substantive *singularia-tantum: aur* (AC^1, 75), *sînge* (AC^1, 117).

b^2) Substantive *pluralia-tantum*: *moaşte* (*moaştele* „Reliquiae corporum", AC^1, 102), *zori* „Aurora" (AC^1,133).

În perioda 1640-1780 au loc următoarele treceri de la o clasă la alta sau de la o subclasă la alta:

1) O serie de substantive trece din subclasa a^1 în subclasa a^2.

Astfel, substantivele de tipul *puiu, craiu, ochiu, ariciu,* care în secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea aveau la singular forma în *-iu*, în unele regiuni, ajung, prin pierderea lui *-u* final, cu forma de singular identică cu cea de plural: sg. *puiu* - pl. *pui* > sg. *pui* - pl. *pui*[14]:

[13] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, p. 110.
[14] *Ib.*, 111.

arici „Herinacius" (AC[1], 74), *pui* „Pullus" (AC[1], 113), *crai* „Rex" (AC[1], 95). Această schimbare nu este peste tot o inovație proprie perioadei 1640-1780, căci în unele regiuni ea apăruse încă din secolul al XVI-lea sau chiar mai înainte, prin dispariția lui *-u* final, ci o *generalizare a fenomenului*. De aceea se poate spune că avem de a face cu o inovație numai în regiunile în care *-u* final după *i* se menținea. Pe la 1640-1650 se pare că *-u* final după *-i-* (*puiu, craiu*) era încă prezent, căci majoritatea textelor atît cele care se supuneau unei tradiții (cărțile bisericești), cît și documenetele particulare, însemnările și inscripțiile notau consecvent la singular pe *-iu* (IO): *craiu* (Caz. V, 204), *ochiu* (*ib.* 105, 159; PRAV[1]. 1646, 44, NT. 53[v]), *craiu* (*ib.* 89[v], 101[r], 102[r], 112[v]).

Formele de singular de tipul *crai, pui, ochi*, atestate sporadic în textele din unele regiuni (Banat și în Muntenia) se generalizează în scrisul românesc abia în prima jumătate a secolului al XVIII-lea cînd formele de tipul *craiu, puiu, ochiu* devin mai rare și sînt scoase din normele limbii literare. Tendința începuse din secolul al XVI-lea: *crai* (PO, 49/18) - pl. *crai* (PO, 48/4, 53/24, 55/2, 120/26), *(un) pui* (PO, 51/4) dar *craiu* (PO, 48/2, 14, 125/16), *ochiu* (PO, 248/26, 27), Ianăș Crai (CT, 249[r]/4); *pui* (CT, 118[r]/11). Pe la 1780 opoziția dintre singular și plural prin *-u - ø* (zero) era practic suspendată: *ochi* (MȘG, 88) etc.

Substantivul *nume* „Nomen" (AC[1], 104) avea în secolul al XVII-lea pluralul etimologic *numere* (< lat. *nomina*), care era general[15]. Astfel, textele dintre 1640-1700 atestă de regulă forma etimologică: *numerele* lor (Caz. V, 492), *numerele* tuturor (*ib.* 139), *numerile* (HEROD, 127; CLM, 267, 268, 1732, Moldova, DAA, II, 183) *numere* (Dosoftei, O., 327).

Forma de plural *nume* apare destul de rar în prima jumătate a secolului al XVII-lea: *numele* lor (Caz. V, 283), *numele* acelora (*ibidem*), *nume* (NT, 3). Forma etimologică se menține și în textele din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în special în cele reprezentînd graiurile nordice: „Scara a *numerelor* și cuvintelor ieroglificești tîlcuitoare" (CII, 206), „au aflat *numerele* moșiilor și a părinților lor" (1732, Moldova, DRA, II, 184), „*numerele* moșiilor" (*ib.* 183). Menționăm faptul că forma *numere* (= nume) nu era omonină în perioada cercetată cu cea a pluralului substantivului *număr*, căci aceasta era *numărure* (PRAV. 1652, 37) sau *număruri*. Forma de plural *nume* se răspîndise însă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în textele sudice. Astfel, majoritatea formelor *numere* din ms. 45, unul din izvoarele *Bibliei de la București*, este eliminată în textul de la 1688 cu forma *nume* (cf. Arvinte, BB, I, 86). În textele reprezentînd graiurile nordice ea apare mai rar: „*numele* noastre" (1673, Moldova, DII, 371) „*numeale* dumilor sale" (1713, Moldova, IMCM, I, 395).

Prin urmare, substantivul *nume*, deși își creează o formă de plural identică cu singularul încă din secolul al XVI-lea (cel puțin în unele regiuni),

[15] Cf. Densusianu, ILR, II, 106; Paula Diaconescu, *Structura*, 111.

generalizarea acestei forme are loc abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în limba scrisă. În documente şi în însemnări forma nouă se răspîndeşte în secolul al XVII-lea: „acestor *nume*" (1723, Moldova, IMCM, I, 429).

2) O altă serie de substantive trece din subclasa a^2 în subclasa a^1:

Substantivul cu forma mai aproape de etimon *mînu* (< lat. *manus*) pentru singular şi pentru plural, îşi crease încă din primele decenii ale secolului al XVII-lea o formă de singular în *-ă*, (*mănă*): *mînă* (CN, 22^v, 52^r, 53^v), *mîna* (CN, 27^r, 51^v, 60^v, 63^r), pl. *mîni* (CN, 8^r), dar forma de plural în *-u* se menţine şi în următoarele două secole, mai ales cînd era articulată cu articolul enclitic *-le*: cu *mănule* (Caz. V, 63, 64, 184, 384, 387, 388, 398, 430), *mînule* (PRAV^1: 1646, 71, 72, 80, 89, 188, 317, 319, 678, 804, 1011, 1070, 1084, CLM, 54, 67, 71, 113, 130; NL: 139, 148, 155; CII, I, 63), *mănule* (1692, Moldova, IMCM, I, 319).

Forma de plural *mîni*, atestată încă din secolul al XVI-lea, dar mult mai rar decît cea veche în *-u*, era mai răspîndită pe la 1640-1650 în textele reprezentînd graiurile sudice. Astfel comparînd textele juridice din această perioadă constatăm că formei vechi din textele moldoveneşti îi corespunde forma nouă în cele munteneşti: *mînule* (PRAV^1. 1646, 71, 72, 80, 89, 188, 317, 319, 678, 804, 1011, 1070, 1084) - *mînile* (PRAV^1. 1652, 71, 72, 80, 89, 188, 317, 319, 678, 804, 1011, 1070, 1084). De asemenea, comparînd Cazania lui Varlaam cu cea de la Dealu şi cu celelalte cazanii româneşti din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea care se bazează pe textul mitropolitului moldovean, am constatat că forma *mănule* din textul moldovean este consecvent înlocuită cu forma *mîinile* în textele munteneşti şi în cel ardelenesc de la 1699. Excepţie face uneori numai *Cazania* de la Dealu, care, fiind mai fidelă textului lui Varlaam, menţine uneori forma *mînule*: *mînule* (Caz. V, 203; CAZ. 1644, 567) - *mîinile* (Caz.B^2 163; CHIRIAC. 1732, 165; CAZ. 1748, 124; CAZ. 1768, 165; CAZ. 1781, 124). Pluralul analogic *mîni* apăruse mai înainte în CPB şi în CPr: *mînile* (CPB, 201/9, 222/16, 225/21), *mîinile* (CPr, 104/5, 138/2 [vezi Gheţie-Mareş, GD, 223-224; Gheţie, BD, 251]). În CV *măinru* (CV, 44^v/2) - *mă↑rule* (CV, 14^r/5, 16^v/10, 49^v/4), *mărule* (CV, 5^r/2, 2^r/1, 2^v/1, 2^v/7, 12^r/4). În PO apar ambele forme: *mînile* (PO, 61/3-4, 80/13129/5, 171/26, 175/12, etc. = de 7 ori), *mînule* (PO, 50/2, 61/25, 77/24 = de 35 de ori), *a mînilor* (PO, 26/21, 78/14-15, 80/13 = de 4 ori), *mînulor* (PO, 77/23-24, 108/19-20, 287/22 = 3 ori). Inovaţia a format de la genitiv-dativ pluralul. În CP numai forme noi: *mînule, mînilor*. În PS ambele forme. În CT, CL numai forme noi: *mîni, mînule*. În Prav. 1581, (RL) una atestată: *mîra* (205^v/18), *mănule* (237^v/6). În MI numai *mîra* (III, 193^v/11), *mînule* (I, 173^r/14, 176^r/5-6). În TS numai *mînule* (TS, 52^v/9, 54^v/10).

Formele în *-i* analogic circulau în aria sudică în secolul al XVI-lea, deci în textele din Ţara Românească şi Banat-Hunedoara (cf. Gheţie-Mareş, GD, p. 223-224, Gheţie, BD, p. 158-159). Forma etimologică *mînule*

caracterizează graiurile nordice (cf. şi E. Buză, CMVTR, f. 21). În documentele şi însemnrile din Moldova din secolul al XVII-lea apare şi forma nouă cu *-i*: *mînilor* (1716, IMCM, I, 407).

Deci forma mai aproape de etimon *mănu* este treptat înlocuită în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, mai întîi din textele munteneşti şi apoi şi din celelalte texte, dar ea rămîne sporadic în documente, însemnări şi inscripţii pînă la sfîrşitul perioadei cercetate.

Forma de singular *mănu*, mai puţin rezistentă în faţa formei noi *mînă*, mai apare sporadic pe la 1640-1650, uneori în contexte în care nu se poate preciza dacă avem de a face cu o formă de singular sau de plural: „Cănd fu a doa dzi, aflară-l cu omoforul în grumadzi şi cu evanghelia în *mănu* şi cetind" (Caz. V 392). De multe ori apare forma fără *-u*: „să aflară scrise fără de *măn* de om" (*ib.* 439), „să i-l dea şi în *măn* (*ib.* 495). După 1650 forma *mînă* era generală în majoritatea textelor, în timp ce la plural forma *mănule* rezista încă mult timp în faţa concurenţei formei noi *mînile*.

Mai greu şi mai tîrziu se face diferenţierea formală între singular şi plural la substantivele de tipul *pîntece*, în textele din perioada 1640-1780 întîlnindu-se numai forme în care singularul este omonim cu pluralul: sing.: *păntece* (Varlaam, 279, 445; LET. C., 70), pl.: *păntice* (HEROD., 53). Forma de singular *pîntec* nu este încă atestată.

Substantivul *fie* „fiică", care în secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea; are două plurale: *fii* şi *fie*: *fia* (PS, 87/12), *fiia* (CP[1], 84[v]/1), *fieei* (PS, 146/10), *fiei* (PS, 87/14), *fiei* (CP[1], 184[v]/5), pl. *fiele* (CP[1], 188[r]/5, PS, 87/7, 92/6, 201/13, 226/8-10), *fiile* (CP[1], 84[r]/4), *fieloru* (PS, 13/5), vocativ sg. *fie* (PS, 87/9, CP[1], 84[r]/11) şi *fia* (PS, 87/34), *fie* (PO, 98/5), prezentînd formă omonimă pentru singular şi plural (*fie*), îşi diferenţiază formele de număr pe la 1640, prin apariţia derivatului *fiică* (Caz. V, 253), *fiiă* „Filia" (AC[1], 86), dar *fiia* „Filia" (AC[1], 86), pentru singular şi *fiice* (Caz.V, 333) pentru plural. De fapt, sufixul *-că* este rar atestat: *ţărancă* (Moxa C, 382/30). Formele noi sînt din ce în ce mai des întîlnite pe măsură ce ne apropiem de perioada modernă, iar formele vechi se menţin numai în cazurile în care substantivul era urmat de un adjectiv posesiv (*fie-mea, fie-ta, fie-sa*): *fiicăi* (CLM, 120), *fiicele* (Dosoftei, VS, 7/20), *fiicele* (după 1643, Moldova, IMCM, I, 217), *fiie* „Filia, Filiae" (AC[1], 86), dar *fie-sa* (PRAV[1]. 1646, 672) - *fiica-sa* (PRAV[1]. 1652, 672), *fiică* „filia" (MŞG, 97). Înlocuirea lui *fie* cu *fiică* este mai evidentă în textele reprezentînd graiurile sudice decît în cele care reprezintă graiurile nordice. Cu toate acestea, forma etimologică fără sufixul *-că* este mai des întrebuinţată pînă la sfîrşitul perioadei cercetate.

După faptele prezentate mai sus privind trecerile din subclasa a^1 în subclasa a^2 şi invers rezultă că aceste treceri nu sînt prea numeroase şi nu afectează decît punctele periferice ale sistemului. Spre deosebire de trecerea din subclasa a^1 în subclasa a^2 care se datoreşte unor factori fonetici (amuţirea lui *-u* final) în majoritatea cazurilor (*puiu, pui*), trecerea inversă, de la subclasa a^2

la a[1] este de natură morfologică.

3) Unele substantive *singularia tantum* apar uneori şi cu forme de plural. Faptul se explică prin aceea că acestea, în mare parte substantive abstracte, care de obicei nu au formă de plural pot desemna, în unele situaţii, manifestări concrete, putînd primi deci forme de plural: „O negrăite daruri şi *milele* lui Dumnezău" (Caz. V, 347), „părinte al *milelor*" (AIP, 160) pluralul de la *milă* „Gratia, Clementia" (AC[1], 102); „*păci* şi *linişti*" (CLM, 108), *foameţi* şi *ciume* (1700-1723, GCR, II, 23), cîte *mile* (1739, Iaşi, DII, IV, 254), *milele* (1640, Iaşi, DII, IV, 291). Genitiv-dativul singular al subsatnivului *foamete* (după 1740, Moldova, IMCM, I, 565) era *foameţi* (1723-1724, Moldova, IMCM, I, 427).

Spre deosebire de aceste substantive, la care forma de plural nu aduce diferenţieri semantice de ordin lexical, în cazul unor nume de materie *singularia tantum*, forma de plural nu mai desemnează mai multe exemplare de acelaşi fel din aceeaşi categorie, ci mai multe sorturi din aceeaşi categorie[16]. Primele atestări sînt pe la 1620: de la *carne* „caro" (AC[1], 95), apare pluralul, *cărnurile* (CN, 24[r]), dar şi *cărnile* (CN, 23[r]), de la *iarbă* „Herba" (AC[1], 90) apare numai pluralul în *-i, erbile* (CN, 70[v]) (vezi şi C. Frâncu, LR, nr. 1, 1982), *dulceţilor* (CC[2], 462(412/15), *erbile* (Moxa C, 345), *vremile* (Moxa C, 346), „adăpă bolnavul cu *erbi* dulci" (Caz. V, 183), „dă bolnavului şi *erbi* amară" (*ibidem*); „vor fi băut *erbi* ca să facă copii" (AIP, 306), „vor fi purtîn *erbi*" (*ibidem*), „va să o cearce cu *erbi*" (PRAV.[1], 1646, 416; PRAV.[1], 1652, 416). Remarcăm însă faptul că numărul atestărilor cu forma de plural este mult mai mic decît în perioada anterioară. De pildă comparînd CV cu NT. şi cu BB. 1688, observăm că pluralul *erbi* din primul text este înlocuit cu forma normală de singular în textele din secolul al XVII-lea: *erbile* (CV, 144/7) - *iarba* (NT, 145; BB 1688, 145), florile *erbilor* (CV, 144/7) - floarea *erbiei* (NT, 145), floarea *erbii* (BB, 1688, 145). Cu toate acestea forma de plural era încă puternică, căci începînd secolul al XVII-lea apare desinenţa *-uri* la feminin sub influenţa neutrului: *cărnuri* (BB, 9 ocurenţe în Lv, ap. Arvinte, III, 9), *ierburile* (AP, 122, 127). Această desinenţă ajunge să înlocuiască treptat vechea desinenţă în *-i* la substantivele de tipul *mîncare, aramă, carne, marfă*, pentru exprimarea mai multor sorturi din aceeaşi categorie : *măncări* (Caz. V 164, 387), dar *cărnurile* (CII, 132), *arămuri* (Pr.C., 92), *mituri* (*ib.* 60), pluralul lui *mită* (*ib.* 52), *mărfuri* (1777, Ţara Românească, AJ, 447).

Cu formă de plural, dar cu sens de singular sînt întrebuinţate, ca şi în perioada precedentă o serie de substantive formate cu sufixul *-e(a)ţe*: *bătrîneaţele* (Caz. V, 98, 462; PRAV[1]. 1646, 1115; PRAV[1]. 1652, 1115; GCR, I, 133, 179, 180, II, 63), *tinereaţe(le)* (Caz. V, 375, 367; AC[1], 125, CLM, 77; NT: 75; BB 1688, 75; GCR, II, 48, 109), *tinereţele* (1745-1746,

[16] Cf. Paula Diaconescu, *Structura*, 115.

Moldova, IMCM, I, 531), *blăndeațele* (Caz. V, 64, 70, 188, 238, 371, 355; AIP, 119), *blîndeațe* (Caz. V, 65, 70, 183, 226, PRAV[1]. 1646, 604, 1123; PRAV[1]. 1652, 604, 1123, GCR, I, 198, 285, 337, 340), *„tinerețele* mele" (1745-1746, Moldova, IMCM, I, 531), *blîndeațelor* (GCR, I, 313), *blîndeților* (1724, Moldova, IMCM, I, 432, 544), *bătrînețe* (AC[1], 76, 1779, Țara Românească, AJ, 734).

Forma de singular apare mai des în texte abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *bătrîneță* (c. 1750, *Zodiar*, GCR, II, 66; 1777, Moldova, GCR, II, 111), *tinerețâ* (*ibidem*), *blîndeță* (*ib.* 135).

Dacă substantivele de mai sus se folosesc pînă pe la 1750 numai cu forma de plural, substantivul *frumusețe* apare între 1580 și 1750 atît cu forma de plural, cît și cu cea de singular: sing.: *frămseța* (Caz. V, 78, 86, 265, 280, 283, 308, 316, 367, 369, 379; NT, 113; GCR, I, 132, 291, 292, II, 8, 91), minunata-ş *frămşiațe* (CC[2], 112), *frămseațe* (CS[1], V, 56[v]/7-8, IX, 80[v]/19-20), dar - *tinerețele* (PS, 82/7, 137/5, 138/13, 181/9), *tinereațelor* (CP[1], 140[v]/9), *frămsețile* (CS[1], IX, 80[r]/1-2, 91[v]/1; CB, II, 147; 187(CB, II, 151); CS[1], 157; CB, II, 192; Moxa C., 366/16), *fră(m)sețile* (CN, 71[v]); pl. *frămseațele* (Caz. V, 44, 47, 95, 270), *frămseților* (*ib.* 16), *frumusețele* (GCR, II, 65). Forma de singular este mai frecventă încă de pe la 1640-1650 decît cea de plural. De pildă, din cele 37 de atestări ale acestui substantiv în Varlaam, *Cazania* (1643), numai 7 sînt forme de plural, iar restul de singular. Situația este aceeași și în cazaniile următoare care se bazează pe textul lui Varlaam, atît în cele muntenești cît și în cea ardelenească de la 1699. Singularul este atestat încă din secolul al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea în *frumseațea* (CV, 62[r]/12, 76[r]/12), *frumuseței* (CP, 151/4), sg. *frîmseațe* (PO, 274/18), *frîmseațea* (MI, II, 189[r]/18), *frîmseției* (MI, II, 185[v]/3-4), mare *frîmseațe* iaste (Prav., 1581, 209[v]/18); *blîndeață* (PH, Psal. 89, z. 6), dar *blîndețelor* (PH, Psal., 43, 12), *frămseța* (CTd, 17[v]/14), sg.: cu *blîndeațe* (MI, I, 185[r]/15) dar *blîndețele* (MI, III, 191[r]/12), *blîndeațele* (MI, I, 170[r]/16).

Pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea începe să fie înregistrată forma de plural cu *-uri*: *frumusețuri* (CLM, 246). O trăsătură a unor texte din secolul al XVI-lea era păstrarea singularului neutrelor *îmbrăcămînt, încălțămînt*; sg. *îmbracămînt* (PO, 270/14-15; CC[2], 295(267/2), 393(354/19), *îmbrăcămîntul* (CC[2], 459(409/25), 483(431/22); pl. *îmbrăcăminte* (PO, 274/16-17), *îmbrăcămintele* (PO, 6/25-26, 247/16, 275/15-16), *îmbrăcămentele* (PO, 7/10), *încălțămîntul* (PH, PS, 107, 10), pl. *încălțămintele* (PO, 185/23). Trecerea pluralului la singular și schimbarea genului sînt atestate încă de pe la 1551-1553: s.f. *îmbrăcăminte* (TS, 12[v]/24, 13[r]/1, 13[r]/11), *îmbrăcăminte* (CPr, 507/18), dar generalizarea lor se petrece în perioada 1640-1680.

1.3.3. Opoziția de număr prin desinență:

În perioada 1640-1780 la *substantivele feminine* se realizează următoarele opoziții de număr prin desinență și uneori și prin alternanțe fonetice:

1) *ă/e*: *armă* (Caz. V, 28, 43, 44)	- *arme* (*ib.*, 148)
2) *ă/i*: *învățătură* (*ib.*, 7, 13, 20, 30)	- *învățături* (*ib.*, 13, 65, 72)
3) *e/i*: *leage* (Înv., 1642, 3^{v}/3, 45^{r}/14, 42^{r}/16)	- *legi*
4) *ă/ø*: *muncă* (*ib.*, 6^{r}/18, 7^{r}/6)	- *munci*
5) *e/ø*: *carte* (*ib.*, 23^{r}/7)	- *cărți*
6) *ø/(l)e*: *stea* (*ib.*, 16^{r}/4)	- *steale*
7) *e/uri*: *carne* (*ib.*)	- *cărnuri* (CI, 132)
8) *ă/uri*: *iarbă* (Caz. V, 193)	- *ierburi* (AIP, 122, 127)
9) *e/e*: *zburătoare* (CIH, 71)	- *zburătoare* (*ib.*, 28, 36).

Dintre aceste clase, sînt inovații clasele 7 şi 8; suferă schimbări, fiind puncte mai slabe, clasele 1 şi 3 şi au mai mare stabilitate clasele 2, 4, 5, 6 şi 9. De aceea, în cele ce urmează nu ne vom ocupa de clasele stabile, ci de cele nestabile, care suferă o serie de schimbări. Despre clasele noi 7 şi 8 putem adăuga față de cele spuse mai sus, că desinență *-uri*, atestată la feminine în secolul al XVII-lea, este de natură analogică după formele de plural ale unor substantive neutre cu sens colectiv: *fînuri* (BB. 1688, 16).

1.3.4. Dintre schimbările care au loc în cadrul **clasei 1** menționăm:

a) Substantivele cu *-u̯o* sau *-u̯ă* după teme vocalice (*-o*, *-u*, -i) de tipul *văduă, măduă, piuo* încep să aibă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea formele care s-au impus în limba literară: *văduvă* (c. 1650-1675, GCR, I, 193; 1692, *ib.* 300), *văduvei* (*ibidem*), acei *văduve* sărace (INVĂȚ. NB., 303), „te vei asămăna celeilalte *văduve* (*ibidem*), *văduvele* (*ib.* 185), *văduvelor* (*ib.* 245), *văduvele* (BB, Fac., 3.39), *văduvirile* (*ib.*, 6.1), dar *vădiule* (BB, Fac., 9.41), *văduvă* (CLM, 312, LET. C., 6); *văduvă* (1776, Țara Românească, AJ, 496) - *văduva* (CLM, 299, LET. C. 40), *meduhă* (1648, GCR, I, 124), *pivă* (AC^{1}, 110; 1753, Iaşi, DRA, II, 306), *pivelor* (*ibidem*). Formele vechi, mai apropiate de etimon, sînt destul de frecvente pînă pe la 1780 în textele din majoritatea regiunilor, în special în cele reprezentînd graiurile nordice: *o văduo* (Moxa C, 382/32, PO, 131/22), *vădua* (PO, 253/11), *(o) văduo* (CPr, 505/5, 504/6, 503/14, 503/19), feciorul *văduoi* (CC^{2}, 100(97/5), pl. N-A *vaduo* (PO, 253/15), *văduolor* (Ap. 1681, 46/5), pl. *văduole* (CPr, 505/8, 504/23, 504/22, 503/13, NT, Fac., 1; 9.39), pl. *văduo* (*ib.*, 503/13); *zuo, zuoa* (NT, Fac., 19, 40; 20, 16; 18; 26; 31), dar *zioa* (B. 1795; în pasajele corespunzătoare), *zuaei* (PO, 13/26), *dzuoei* (PO, 13/22), *zioi* (CP, 421/20, 482/4), *văduo* (PRAV^{1}. 1646, 699, 765, 768, 774, 781, 805; PRAV^{1}. 1652, 699, 765, 768, 781, 805; NT, 93^{r}, 97^{v}), *văduă* (PRAV^{1}. 1646, 436, 534, 537, 688; PRAV^{1}. 1652, 436, 534, 537, 688, NT, Fac., 9.41), *piuă* (1654, Bucovina, DB, VII, 181), *pioei* (ib., 181). Substantivul *măduvă* apare mai ales cu forma *măduhă* după 1700, iar *piuă* își păstrează pînă tîrziu forma *pio* (BB. 1688, XI/8; 1781, Moldova, DRA, II, 507) cu pl. *piule* (1800,

Moldova, DRA, II, 720). De fapt, ultimul substantiv *pio* (< lat. *pilla* < *pila*) > *piuă* > *pio*, (prin asimilație reciprocă) nu și-a impus nici pînă astăzi în limba literară forma de singular *pivă* atestată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în *Anonimus Caransebesiensis* (AC^1) ci numai forma de plural *pive*, atestată în aceeași perioadă.

Substantivul *zi* își menține forma *zio* (dziuă), care apare și cu grafiile *-oă*, (*zioă*, CLM, 262), *-uă* (*dzuă*, Caz. V, 104, 120, 122, 257; NL, 162), *-uoă* (*dzuoă*, CLM, 107), *-ouă* (*ziouă*, LET. C. 39): *zio* (CN, 5^r, 44^r, 45^r, 58^v, 69^r), *zua* (CN 48^v, 59^v), dar *zioa* (BB, Fac. 1.22; 13, 14, 16, 13.19, 40, 40, 16, 18; 26, 31), *ziua* (CN, 14^v, 68^r, 69^r). Pluralul: *zile* (CN, 3^v, 8^v, 10^v, 9^r, 15^r), *zilele* (CN, 44^r, 67^r, 70^v, 75^v, 76^r; cele două forme de plural apar de 36 de ori, Înv., 1642, 1^r/1, 1^v/20, 15^v/3, 27^r/13, 11 ocurențe).

La genitiv-dativul singular al acestui substantiv apare și se generalizează forma analogică cu pluralul în *-le*: *dzilei* (Caz. V, 91), în locul formei vechi *dzuei* (care se mai menține sporadic și în secolul al XVIII-lea în textele reprezentînd graiurile nordice; „în faptul *dzuei*" (NL, 126).

O informație privind flexiunea acestui substantiv este dată de un anonim bihorean care a scris prima gramatică românească în limba latină: „La fel (ca *grea-grele, rea-rele*), *zioa* „dies" are la genitiv și dativ singular forma *zile* sau *zilei*, iar la nominativ plural forma *zile*" (ILV, 64-65).

b) În perioada cercetată este în plină desfășurare procesul de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la un mare număr de substantive, proces care începuse cu mult înainte de 1640 și se continuă după 1780.

Tendința de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la substantivele feminine caracterizează întreaga perioadă cercetată, reflectîndu-se în texte de natură diferită și reprezentînd variante literare diferite, căci formele duble se întîlnesc la tot pasul: *dumenecele* (Caz.V, I, 1^r) - *dumenecile* (Caz.V, I, 134), *jalbe* (IRP, 184) - *jălbi* (IRP, 170), *lefe* (NL^1, 114), - *lefi* (NL, 161), *sluge* (NL, 394) - *slugi* (NL, 155, 158, 161), *pricine* (CLM, 69, 179) - *pricini* (CLM, 47).

Ca și în perioada anterioară, procesul de formare a pluralului în *-i* la substantivele feminine cunoaște grade de intensitate deosebite, la unele substantive fiind în faza incipientă, la altele în plină desfășurare, iar la altele în faza de încheiere. Astfel, formele cu *-i* sînt normă generală la substantive ca *baltă, gaură, grădină, moară, ocară, săgeată, viață,* la substantivele terminate în *-ură, -tură,* la cele cu radicale terminate în *c- (băşică, falcă, fiică, luncă, muncă),* în *g- (rugă, verigă)* și în *r- (gură, măsură, seară, țară),* care încă din secolul al XVI-lea preferau formele în *-i*.

Rezistente la tendința de înlocuire a desinenței *-e* prin *-i* rămîn numai acele substantive care, din motive fonetice și morfologice, nu puteau primi *-i* la plural: *apă, faptă, fată, gloată, masă, rază, rudă, sută.*

Acest lucru a fost observat încă de pe la 1780 de S. Micu și Gh. Șincai, care în gramatica lor arată că substantive ca *apă, doamnă, iapă*

nu permit plural în *-i* ci în *-e* în comparație cu substantive ca *vacă, lună, limbă, cămeșă, frunte* care primesc la plural *-i* și nu *-e* (MȘG, 30-32).

Menționăm că formele în *-i sînt* mai frecvente în textele nordice, fiind rezultate din închiderea lui *-e, cînd* era urmat de articolul enclitic *-le: pagube* (CLM, 48), dar *păgubile* (CLM, 65), *lacrăme* (Inv. 1642, 22^{r}/13, 45^{r}/8; Prav. 1652, 118), *lacrămele* (AD, 189), dar *lacrămi* (Caz.V, I, 6^{v}; SA, 123^{v}; DVS, sept,, ll^{v}; CII, 29^{v}), *lacrămile* (Caz.V, I, 19^{v}; SA, 124^{v}; NL^{1}, 131), *patime* (Prav. 1652, 104), *patimele* (Inv. 1642, 7^{r}/8, 33^{v}/20), dar *patimile* (CLM, 57; SA, 20^{r}), *patimilor* (SA, 19^{v}; DVS, pred. II^{v}), *vinele* (Prav. 1652, 60), dar *vinile* (Caz.V, I, 30^{r}) etc.

Faptul că desinența *-e* este mai rezistentă în textele muntenești în comparație cu cele moldovenești sau ardelenești se poate observa comparînd *Cazania* lui Varlaam (1643) cu cea de la Dealu (1644) și cu cea de la Bălgrad (1699): *obedzile* (Caz.V, I, 237^{r}) - *obeadele* (Caz. 1644, 144) - *obezile* (Caz.B^{2},132), *băuturile* (Caz.V, I, 350^{v}) - *băuturele* (Caz. 1644, 348) - *băuturile* (Caz.B^{2}, 344), *țigancele* (1734, Iași, DII, IV, 150). Pluralul *căși*, cu alternanța fonetică *a/ă* și desinența *i*, (în loc de *case*) este atestat în secolul al XVIII-lea într-o fază intermediară într-o însemnare din Moldova: „în *cășe* de pămînt" (1711, Moldova, IMCM, I, 389).

1.3.5. Substantivele masculine continuă să prezinte stabilitate în ceea ce privește opoziția de număr. Pluralul se formează cu desinența *-i*, cu excepția unui mic grup de substantive terminate în consoană moale sau în *-i* care au la plural desinența zero *(crai)*. Astfel substantivul *copaciu* are o singură formă pentru singular și plural: sg. *copaci* (Caz.V, I, 57^{r}; NT, 87^{v}; CLM, 110; ÎR, 58^{v}), pl. *copaci* (DVS, sept, 16^{r}; ÎR, 58^{v}). Opoziția dintre singular și plural nu se suspenda acolo unde la singular substantivul se termina în *-u*: *copaciu* (BB, Fac. 4.8), dar în ms. 45 și 4389 și la singular și la plural forma este *copaci.*

Forma *copac,* refăcută prin analogie cu *sărac - săraci,* nu a fost întîlnită în textele epocii cercetate, formele *copaciu* (1768, Suceava, DB, VIII, 92) și *copaci* menținîndu-se pînă tîrziu.

1.3.6. În schimb, la neutre oscilațiile în formarea pluralului sînt mai pregnante, căci concurența dintre desinențele *-ure, -uri* și *-e* este în plină desfășurare.

Desinența *-ure,* frecventă mai ales la începutul perioadei în textele nordice, este treptat înlocuită de desinența mai nouă *-uri: ceasuri* (CJP, 127), *ceriure* (NT, 13^{v}; SA, 66^{v}; SG, 226^{r}), dar *ceriuri* (NT, 7^{v}; SA, 52^{r}; AP, 111), *cuibure* (AC^{1}, 96; Mol. 1689, 83^{r}), *crugurile* (Sin. 1714, 8), *daruri* (Bert. 1775, 58), *lucrure* (Caz.V, I, 7^{r}; 1650, DIT, 250; Prav. 1652, 73; NL, 34; SC, 222^{r}), dar *lucruri* (Caz.V, I, 38^{r}, 59^{r}; MLex., 79; ULM, 43; Mol. 1689, 16^{r}; SA, 14^{v}; CLM, 42; SG, 219^{v}), *mormânturi* (Mol. 1689, 15^{r}; BB, Fac. 23.6), *obiceiure* (HT, 156^{v}; Prav. 1652, 44), dar *obiceiuri* (SA, 73^{r}; NL, 167), *struguri*

(Caz.U, 34[r]), *unghiurile* (CLM, 77; SA, 27[v]), *vânturilor* (Mol. 1725, 22[v])[17].

Pe la 1750, *-ure* era un arhaism, iar *-uri* devenise normă în toate textele literare, rămînînd sporadic numai în unele texte neliterare din Moldova şi Ardeal. Pe la 1770 nici în Ardeal *-ure* nu mai este înregistrat de anonimul bihorean care a scris prima gramatică românească în limba latină. Acesta notează pe *-uri*: *lucruri, locuri* (ILV, 68-69).

În schimb, *-uri* suferă din ce în ce mai puternic concurenţa lui *-e*, care îl înlocuieşte în multe forme de plural, exceptînd substantivele monosilabice de tipul *arc, bun, chip, rod, trup* care nu admit *-e* la plural: *obiceele* (NL, 120), dar *obiceiuri* (NL, 167), *obiceiurile* (SA, 73[r]), *războaie* (ULM, 8; CLM, 44; CI, 42[r]; NL, 109, 172), *temeiele* (AD, 186), *veşminte* (SA, 62[r]), *zăloage* (CLM, 83), *zăvoaie* (ULM, 47).

Unele indicaţii privind formele în *-uri* şi în *-e* oferă S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor scrisă la sfîrşitul perioadei cercetate. Ei arată că primesc la plural *-uri* substantivele *iad, nod, jug, fum, rîu, somn, timp, cîmp, fagure, vin*, dar primesc *-e*: *cumănac, lemn, grîu, (grîne), cap (capete), car, umăr, topor, fir*, altele primesc la plural *-uri* sau *-e*: *blid, blide şi bliduri* (MŞG, 32).

Dintre monosilabice, îl admit pe *-e* la plural puţine substantive: *beţe* (DVS, sept., 10[r]), *cuie* (Caz.V, I, 114[r]; Caz.D, 58; Caz, B[2], 56), *lemne* (Prav. 1652, 41), *oase* (Prav[1]. 1652, 93; SA, 16[r]), *paie* (MLex., 14), *sate* (Caz.V, I, 34[v]; CLM, 45), *semne* (ULM, 10; SA, 130[v]).

Desinenţa *-ă*, fonetică (prin velarizarea lui *e*) sau analogică, este prezentă în norma epocii la substantivele cu radicalul în *r-*. Ea apare uneori alături de desinenţa *-e*, impusă în normele limbii literare moderne, dar foarte rară în epocă, în toate variantele literare: *cară* (CLM, 50,73; BB, Fac. 45.27; NL, 109), *hotară* (Prav. 1652, 41; AD, 134) *hotarăle* (BB, Fac. 10.19; 23.29), *hotarălor* (Prav. 1646, 78; BB, 47.21), *izvoară* (Inv. 1642, 138[v]/3; Caz.V, I, 59[r]; Caz. 1644, 38; Caz.B[2], 36; SA, 114[r]), *izvoarăle* (Inv. 1642, 46[r]/2; BB, 5b, 1741, Moldova, însemnare, IMCM, I, 494), *odoară* (117), *odoarăle* (CLM, 159), *păharăle* (NL, 178), *săboară* (Caz.V, I, 36[v]; Caz.D, 42; NT, 58[v]; Prav. 1652, 40), *topoară* (CLM, 78) etc; dar *hotarele* (Ev. 1760, 52[v]). Deşi formele cu *ă* erau în norma literară şi lingvistică a epocii, la sfîrşitul perioadei cercetate Micu şi Şincai în gramatica lor din 1780 recomandau formele cu *-e*: „*car-care, umăr-umere, topor-topoare*" (MŞG, 32).

Neologismele de genul neutru care apar în special la Cantemir au de regulă pluralul în *-uri*, cel în *-e* fiind posterior epocii studiate: *argumenturi* (CII, 54[v]), *puncturi* (CII, 6[r]), *siloghismuri* (CII, 9[r]), *testamenturi* (1733, Iaşi, DII, IV, 126)

Desinenţa de plural neutru *-i* se întîlneşte numai la neologismul *privileghiu: privileghii* (CH, 473; RPI, 219).

[17] Pentru alte exemple, vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 147.

În concluzie, la pluralul neutrelor continuă procesul de modificare în structura fonematică a desinenţelor *(-ure > -uri)* şi de înlocuire a lui *-uri* cu *-e* sau *-ă*. În plus, *-uri* se extinde de la pluralul neutrelor la pluralul substantivelor feminine cu sens colectiv. Această deplasare a desinenţei *-uri* la pluralul femininelor determină un nou tip de flexiune, caracterizat prin opoziţii specifice (*carne - cărni, cărnuri*) pe plan semantic.

Pe de altă parte, apariţia desinenţei neutre *-i* pe la începutul secolului al XVIII-lea are încă o difuziune lexicală foarte redusă, afectînd numai substantivul neologic *privileghiu.*

Substantivele nume proprii de locuri în *-eşti*, care în perioada anterioară aveau forme de plural încep să fie folosite şi cu forme de singular: „ţinutul *Iaşului*" (1665, Iaşi, DII, II, 76), dar „ţinutul *Iaşilor*" (1665, Iaşi, DII, II, 79), hotarul *Iaşului* (1669, Iaşi, DII, II, 316) „Sofronie ieromonahu Mitr. *Bucureştilor*, sept. 22, 1759" (IOB, 302).

1.4. Cazul

În toată perioada cercetată, continuă tendinţa de unificare a paradigmelor substantivelor feminine prin modificarea grupului *desinenţă + articol hotărît, -eei > -ei, -ii, -iei > -ii, -ei: biserecii* (SA, 11^{r}; NL, 107, 111), *casei* (CLM, 64, 89) - *casii* (CLM, 157; ms. 45, Fac. 31.37) - *casâi* (NL, 144), *credinţeei* (NT, 281^{r}) - *credinţiei* (NT, 178^{r}, 281^{r}) - *credinţei* (SA, 153^{v}), *cunoştinţei* (SA, 13^{r}) - *cunoştinţii* (AD, 112), *limbiei* (Caz.V, I, 282^{r}) - *limbii* (AD, 118), *lumiei* (NT, II^{v}) - *lumii* (NT, 5^{v}, 6^{v}), *mărei* (Caz.V, I, II^{v}; Caz.D, 5) - *mării* (NT, 6^{r}), *nuntei* (Sin. 1714, 26^{v}) - *nunţii* (IRP, 102), *ţărăi* (IRP, 38) - *ţărei* (IRP, 150) - *ţării* (SA, 3^{r}; IRP, 5).

1.4.1. O particularitate a textelor (literare şi neliterare) din perioada studiată, în special a celor din secolul al XVIII-lea, este frecvenţa formelor de genitiv-dativ în *-iii* la substantivele cu nominativ-acuzativul singular în *-ie* după vocală şi cu pluralul în *-i: cazaniii* (CII, 12^{r}), *istoriii* (CII, 5^{v}), *împărăţiii* (SA, 117^{v}), *zavistiii* (CII, 41^{r}).

Formele cu *-iei sînt* însă în expansiune în unele cazuri: *domniei* (NL, 147), dar *domniii* (NL, 104, 105), *împărăţiei* (NL, 128), *împărăţîei* (NL, 131, 132), dar *împărăţiii* (NL, 136), *mâniei* (SA, 24^{v}; AP, 106) etc.

1.4.2. Substantivele feminine terminate în *-că, -gă* şi cele masculine nume proprii de tipul *Duca, Foca, Iuga* sau comune, cum sînt *vlădică, agă,* se abat uneori de la regula după care desinenţa de plural trebuie să fie identică cu cea de genitiv-dativ singular prin ataşarea directă a articolului enclitic de genitiv-dativ la forma de nominativ-acuzativ singular *agăi* (NL, 146), *Ducăi-vodă* (Ps.Am., 54), *fiicăi* (CLM, 120), dar *fiicei* (SA, 67^{v}), *fricăi* (NÎnv., 147), *fugăi* (CII, 57^{v}), *loghicăi* (CII, 9^{r}, 32^{v}, 47^{v}, 51^{v}), dar *maicei* (SA, 27^{v}), *Mândruşcăi* (NL, 177), *poruncăi* (CII, 17^{v}), dar *poruncii* (SA, 138^{v}),

porâncei (SA, 139^{r}), *Balicăi* (1731, Iaşi, DII, IV, 97), *Iorgăi* (1738, Iaşi, DII, IV, 239), *Ilincăi* (1734, Iaşi, DII, IV, 152), *Stoicăi* (1700; DRA, I, 183), *vlădicăi* (1699; DIT, 480), *Stancăi* (1654, Bucovina, DB, VII, 189), dar Valea *Vlăicii* (1777, Craiova, AJ, 450), „apa *Clocuşchii*" (1770, Cernăuţi, DB, 67), „valea *Holbocii*" (1671, Iaşi, DII, II, 329), însă *Holbocăi* (*ib.*, 335)[18].

1.4.3. Construcţiile prepoziţionale cu *a, de,* echivalente cu genitivul şi dativul, şi cele cu *la,* echivalente cu dativul, se întîlnesc în tot felul de texte, prezenţa lor fiind mai mare la începutul perioadei în textele nordice: „răssipele *a* mare case" (CLM, 164), „dĕde pâine *a* flămîndzi" (DVS, sept., 18^{v}), „înainte *a* oameni buni" (1701-1702, Moldova, IMCM, I, 365), „Domnul Hristos în mijlocu *de* doi tâlhari răstignit" (Caz.V, I, 354^{v}; Caz.D, 105; Caz.B^{2},103), într-o parte de *ţarina* lui (ms. 45, Fac. 23.9), înlocuit în BB cu „în partea *ţarinii* lui" (*ib.*) construcţie care s-a impus în normele limbii literare, „multă osârdie şi nevoinţă să faceţi *la* copiii voştri şi *la* slugile voastre" (Mărg., 1^{r}), „scris-au *la* vizirul" (NL, 143). În textele bisericeşti traduse din greacă sau din slavă apare frecvent construcţia cu *a* + adjectivul nehotărît *tot*, explicată de V. Arvinte (BB, I, 71) prin calchierea construcţiei greceşti cu paz + gen: „Despre faţa a *tot* pământul" (BB, Fac. 7.4, 23; 11.8; 19.41, 56), „înaintea *a tot* norodul" (BB, Fac. 23.113), „Stăpîn *a tot* pământul" (BB, Fac. 45.8). Astfel de construcţii există şi în ms. 45 şi 4389 precum şi în alte texte religioase din epocă.

În timp ce construcţiile cu *la* echivalente cu dativul devin mai frecvente pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, atît în vorbirea populară („dau mîncare *la cîini*"), cît şi, de aici, în limba literară, cele cu *a* şi cu *de,* de tipul „frate *a* frate va folosi" (Caz.V, I, 64^{v}), „în mijlocu *de* doi tâlhari" îşi restrîng întrebuinţarea căpătînd, pe la 1780, o nuanţă arhaică.

Unele informaţii privind *uzul* de pe la sfîrşitul perioadei cercetate ne dă prima gramatică românească în limba latină scrisă de un bihorean pe la 1770: „Unii adaugă la dativ particula *la*, care pare totuşi să nu convină dativelor, căci este mai curînd o prepoziţie cu sensul lui *ad* sau *apud*. Dacă cineva, urmînd modelul unui anumit dialect, ar dori să folosească la dativ, să bage de seamă că în acest caz numele nu trebuie să comporte desinenţă de dativ, căci nu se spune în mod curent *la omului*, ci *la om*" (ILV, 60-61).

1.4.4. Vocativul masculin, etimologic sau analogic, în *-e* se menţine puternic în texte reprezentînd diverse norme literare şi dialectale la unele lexeme: *o(a)me* (Inv. 1642, 11^{r}/10, 43^{v}/4; Caz.V, I, 248^{v}, 263^{r}; Caz.D, 198, 200; Caz.B^{2}, 170, 178; SA, 18^{v}, 40^{v}; Caz.U, 32^{r}), *cititoare* (Mărg., 4^{v}), *Doamne* (SA, 10^{r}; BB, Dt., 9.26), *hane* (CLM, 128), *Hotine, Hotine !* (Cron.H., 106), *grece* (NL, 171), *împărate* (IP, 6^{v}; BB, Dt., 9.26 şi în ms. 45), *logofete* (NL, 116), *Petre* (Caz.U, 32^{r}, MŞG, 100), *Israile* (BB, Dt., 5.1; 6.3;

[18] Pentru amănunte privind aceste forme, vezi C. Frâncu, *Din istoria genului personal, genitiv-dativul substantivelor în -că, -gă*, în LR. XXIII, 1974, nr. 4, p. 413-417.

20.3;33.29), *paharnice* (MŞG, 100).

Vocativul în *-(u)le,* mai rar la începutul perioadei, se extinde destul de rapid, concurînd tot mai mult vechiul vocativ în *-e*: *fiiule* (Caz.V, I, 10^{r}, 48^{r}; SA, 131^{r}; vocativul *fie* „fiule", prezent în textele din secolul al XVI-lea, nu mai apare), *cerbule* (NL, 242), *craiule* (CLM, 285), *îndurătoriule* (Mol. 1725, 20^{v}), *omule* (DVS, sept., 11^{v}; NÎnv., 203), *Sandule* (1722; ISBD, 102), *ţiitoriule* (Mol. 1725, 25^{v}), *vârhule* (Prav. 1652, 34), *Crîşmarule* ! (MŞG, 105).

Uneori vocativele cu *e* apar, pentru acelaşi cuvînt, alături de cele cu *-ule: ome* (NÎnv., 203), dar *omule* (NÎnv., 203).

Exemplele de mai sus ne arată că vocativul în *-ule* este bine reprezentat şi în textele nordice, spre deosebire de perioada anterioară, cînd circulaţia lui era limitată, iar frecvenţa lui mai redusă. Vocativul cu aceeaşi formă ca şi nominativul este mai rar: *Israil* (ms. 45 şi ms.4389; Dt. 5.1; 6.3; 20.3) dar înlocuit cu *Israile* (în BB în pasajul corespunzător).

Participiile trecute substantivizate încep să înlocuiască abia din secolul al XVIII-lea vocativul cu *-e* prin cel cu *-ule: iubitule* (CII, 5^{r}, 6^{r}), *îngropatule* (AD, 181), dar *iubite* (CLM, 42, 95).

Vocativul în *-o* la substantivele feminine şi la unele substantive masculine de declinarea I este mai rar: *Anno* (AD, 114), *Ruxandro* (1740, Iaşi, DII, IV, 301), *popo* (NL, 110), *Tomo* (Caz.V, I, 136^{v}; Caz. 1644, 81; Caz.B^{2}, 110), *Varnavo* (EG, 34^{r}), *vidro* (CII, 24^{r}), *Iudo* ! (BB, Fac. 49.8, 9; la fel în ms. 45), dar *Iuda* ! (în ms. 4389 în pasajul corespunzător).

La plural, vocativul în *-lor* se întîlneşte în textele prezentînd variante literare diferite: *fraţilor* (Înv. 1642, 1^{r}/14, 1^{v}/8, 16^{v}/2, 21^{v}/14; Caz.V, I, 17^{v}, 28^{v}, 70^{v}; NT, 39^{r}; SA, 54^{r}, 66^{v}; AD, 119; NL, 151), *părinţilor* (SA, 53^{r}), *priiatinilor* (SA, 31^{v}), *priietinilor* (CII, 52^{v}, 54^{r}), *şerbilor* (MŞG, 100).

Cu privire la *uzul* vocativului din limba vorbită din epocă, o informaţie dă anonimul bihorean care a scris în latină prima gramatică a limbii române pe la 1770: „vocativului i se antepune *o* şi dă exemple „*o, jârtvă* sau *jârtva*" (ILV, 60-61), „*o, muiere* sau *muierea*" (ib., 62-63), „*o, mânie* sau *mânia*" (ib. 62-63), „*o, muieri* sau *muierile*" (ib., 65)". De asemenea, în legătură cu vocativul în *-e* autorul anonim spune: „Multe substantive şi chiar adjective, desemnînd o persoană au vocativul în *-e*: *Domn-Doamne* (ib. 66), *Împărat-Împărate, prietin-prietine*".

Vocativul identic cu nominativul rămîne rar întîlnit în texte reprezentînd variante literare diferite: *ceriu* (Caz.V, I, 117^{r}; Caz.D, 96; Caz.B^{2}, 94), *fecioară* (AP, 90, 200), *fraţi* (SA, 100^{v}; CII, 47^{r}; NL, 167), *părinţi* (SA, 100^{v}), *priietini* (CII, 47^{r}). Vocativul cu aceeaşi formă cu nominativul, dar, firească, cu intonaţia specifică, apare mai rar şi în însemnări şi în documente: „*Fiiu*, sapă rădăcina înţelepciunii" (după 1686, Moldova, IMCM, I, 308), dar „*Fiiule*, învaţă bine !" (1745, Moldova, IMCM, I, 528).

Vocativul substantivului *fiu* este uneori *fiiule* (1745, Moldova, IMCM, I, 528), alteori *fiiu* (după 1686, Moldova, IMCM, I, 308) ultima

formă fiind în regres evident.

1.4.5. În sfîrşit, menţionăm că variaţiile originare de radical de tipul N.-Ac.: *mamă, tată, frate*, G.-D.: *mămîne, tătîne, frăţîne* (explicabile prin etimonul latin popular **mama-mamanis, *tata-tatanis* şi apoi prin analogie *frater-fratenis*) se menţin în toată perioada cercetată, dar ele sînt concurate din ce în ce mai mult de formele cu radical de nominativ-acuzativ, dintr-o tendinţă generală de uniformizare a paradigmelor, de înlăturare a contrastelor din sistem: *tătîne-mieu* (Înv. 1642, 20^{r}/11), *tătîni-său* (1776, Ţara Românească, AJ, 92), „cumpărate de *tată-miu*" (1693, Iaşi, DII, III, 56), „*tatul* lui" (1696, DII, III, 105), „Şi *frăţîne-miu* i s-au prilejit moarte" (1693, Iaşi, DII, III, 56), dar „pe *frate-miu*" (*ib.*, 56), „au murit *înma* lui Ihe" (1696, Iaşi, DII, III, 104), *înmîm-mia* (1731-1732, Moldova, IMCM, I, 455), dar „au rămas multe haine şi povijie *mîne-sa*, Guluţii" (*ib.*, 104), dar „*mamei*, surorilor şi fraţilor" (MŞG, 98).

Substantivul *soră*, care moştenise din latină o forma pentru nominativ-acuzativ şi alta pentru genitiv-dativ (*soră-surori*), precum şi substantivul *noră* care-şi crease prin analogie cu *soră* şi un radical *nurori* se menţin în toată perioada veche cu cele două radicale *sururii* mele (1723-1724, IMCM, I, 426), *surori-sa* (BB, Lv, 20.17), *sorori-tale* (BB, Lv. 18.15), *nurorii-tale* (ms. 45; cf. Arvinte, II, 8) prezente şi la plural, dar tendinţa de regularizare a paradigmelor provoacă apariţia şi la genitiv-dativ singular a formelor *sore(i), nore(i)*: „fata *suru-me*" (1696, Iaşi, DII, III, 104), *soru-sa* (1725, Moldova, IMCM, I, 433). Pluralul rămîne însă cu radicalul *suror-*, *nuror-*: „fraţilor şi *surorilor* mele" (după 1735, IMCM, I, 473).

Forma de singular *sor* prezentă în graiurile populare este atestată uneori nu numai în texte neliterare, ci şi în texte literare: „altă *sor* a ei" (Pr.C., 100).

Substantivul *an* îşi generalizează în textele literare forma de plural *ani*, deşi uneori forma *ai*, apărută prin evoluţie fonetică normală mai apare uneori în texte neliterare şi chiar literare: *ani* (Înv. 1642, 18^{r}/3, 18^{v}/13, 20^{r}/18, 41^{r}/15), dar *ai* (*ib.*, 20^{r}/17, 47^{v}/2), *aii* (1683, Moldova, IMCM, I, 299).

1.4.6. În concluzie, ca şi în perioada precedentă, în intervalul 1640-1780 în morfologia substantivului există o evidentă stabilitate, iar schimbările se limitează în primul rînd la distribuţia unor desinenţe de număr, cu consecinţe asupra trecerilor de la o declinare la alta, de la o clasă flexionară la alta, a articolului, în distribuţia desinenţelor de vocativ, în tendinţa de accentuare a opoziţiei de număr în dauna celei de gen. Inovaţiile se petrec în punctele periferice ale sistemului şi sînt cuprinse ca posibilităţi în sistemul, norma şi vorbirea perioadei anterioare.

2. ARTICOLUL

2.1. Această parte de vorbire nu prezintă deosebiri prea mari în comparație cu perioada anterioară. Printre cele mai importante pot fi considerate următoarele:

1. Articolul hotărît *-l* (*-lu*) este omis în texte reprezentînd variante literare diferite, dar mai ales în textele neliterare din toate regiunile ca urmare a tendinței generale de preluare a funcției articolului de *-u*. Fenomenul este notat numai în acele texte care nu se supuneau normei literare sau erau redactate de persoane cu puțină cultură: „în *codru* Ghenghii" (IPG, 121), „*vântu* bate" (CCâmp., 10^{v}), „*capu* cu flori încărcat" (CCâmp., 8^{v}), „pînă la *prînzu* mare" (1759, Țara Românească, Însemnare, Corfus, 119), „în *orașu* Craiova" (1779, Craiova, Însemnare, Corfus, 121), „la *anu* de la facerea lumii" (1767, Gorj, Însemnare, Corfus, 201), au ars *tîrgu* (1779, Moldova, Însemnare, Corfus, 301), „*jupânu* Manta" (1733, București, IOR, 280).

Ca și în perioada anterioară, este vorba de pătrunderi involuntare ale vorbirii autorului sau copistului în limba scrisă, căci, de obicei, prezența articolului este normă în limba scrisă.

Articolul hotărît lipsește, ca și în perioada anterioară, la substantivele nume de rudenii urmate de adjectivul posesiv: „*fiică-mea*" (1700, Iași, DII, III, 136), „zestrea *mume-sii*" (1776, București, AJ, 65), *tată-său* (*ib.*, 65), *fii-mea* (1776, București, AJ, 73), *soacră-sa* (1776, Țara Românească, AJ, 85), *frate-mieu* (Înv., 1642, 15^{r}/14).

Articolul hotărît lipsește de multe ori și cînd substantivul era precedat de adjectivul nehotărît *tot*: „în toate *luni*" (1660, Iași, DII, II, 296), „în toate *zile*" (NT, Fapt. Apost., 2, 45, AP, 237), „în toate sămbete" (*ib.*, 18, 4), dar „în toate *zilele*" (AP, 237, 282, 283). Construcțiile cu articol de tipul *în toate zilele* concurează din ce în ce mai mult vechile construcții de tipul *în toate zile*, încît pe la sfîrșitul perioadei studiate acestea din urmă sînt scoase din normele limbii literare.

2. La genitiv-dativul numelor proprii masculine alternarea formelor articolului hotărît *lui* cu cele ale lui *lu* și *lui* rămîne frecventă în toată perioada cercetată, în texte reprezentînd variante literare diferite, dar, mai ales în texte neliterare: „*lui* Dumnezeu" (MLex., 6; Sin. 1714, 7, 9; ÎR, 58^{v}; Bert. 1779, 34^{r}), dar „*lu* Dumnedzeu" (Caz.B^{1}, 2; BCat., 11), „luna *lu* Brumar" (Lex. M, 231), „*lu* Crai" (Caz. B^{1}, 1; 1688, ISD, V, 511), „*lu* Kiril" (CJP, 127), „luna *lu* mai" (Lex. M, 226).

2.2. Unele nume de familie masculine primesc frecvent articol hotărît sau nehotărît atît la nominativ-acuzativ, cît și la genitiv-dativ: „această carte scris-am eu Vasilie dascălul *Moldovanul*" (1695, Hunedoara, Însemnare, Corfus, 66), *Ursul* Murguleț (1756, Bucovina, DB, VII, 31), fata *Ursului* Murguleț (*ib.*, 31), pe *un* Neculai *Chițăscul* și pe *un* Ivan *Blănariul* (1761,

Suceava, DB, VIII, 46), Ion *Mălinescul* (1780, Cernăuți, DB, VIII, 101). La genitiv-dativ acestea se articulează sau enclitic sau proclitic cu *lui*: *Radului* (1686, Iași, DII, II, 558), dar *lui Radu* (*ib.*), denaintea *Nacului*, *Lupului* (1684, Iași, DII, II, 527). Uneori apar ambele articole, postpus și antepus: „să se știe că i-am dat *lui Radul*, bani pe vin" (1652, Moldova, IMCM, I, 236).

În prima gramatică românească scrisă în limba latină de un bihorean pe la 1770 se menționează că „particula" *lui* se pune înaintea numelor proprii, ca în *lui Petru* însă la apelative ea este postpusă, ca în *omului*, și se pune numai la substantive de declinarea a II-a (ILV, 60).

2.2.1. Toponimele cu formă de plural de tipul *București, Iași, Galați* își păstrează pînă tîrziu forma de plural: *Bucureşti(i), Bucureştilor, Iaşi(i), Iaşilor, Galaţii, Galaţilor*: „orașul *Bucureștilor*" (1770, București, însemnare, Corfus, 72), „scaunul *Bucureștilor*" (1782, București, însemnare, Corfus, 15), „au urmat mare spaimă în tot Bucureștii" (Corfus, 47), „au ars Focșenii" (1758, Moldova, Corfus, 71), „tîrgul *Focșenilor*" (1730, Moldova, IMCM; I, 451), „în orașul Eșii" (1788, Moldova, Însemnare, Corfus, 77).

Formele de singular articulate de tipul *Bucureştiului, Iaşul, Iaşului, Galaţiul* apar sporadic pe la sfîrșitul perioadei cercetate: ținutul *Cernăuțului* (1758, Iași, DB, VIII, 39; 1776, Cernăuți, DB, VIII, 89-90) dar „în *Cernăuți*" (*ibid.*, 89), „tîrgul *Eșul*" (1716, Iași, DII, III, 458), ținutul *Ieșului* (1669, Iași, DII, II, 216), „ținutul *Ieșilui*" (1768-1769, Moldova, IMCM, II, 181).

2.2.2. La genitiv-dativul singular al substantivelor feminine, nume proprii, se mențin mai ales în textele neliterare, dar și în unele literare, formele cu articolul proclitic *ii* (= *ei*), *îi, i*, întîlnite în secolul al XVI-lea în PO: *ii Sara* (Fac. 31.13), *ii Tamara* (Fac. 31.13). Ele sînt frecvente în documentele din Moldova din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, fapt relevat de I. Tanoviceanu, „Arhiva", VIII, p. 329-344, de I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, (București, 1969, p. 119-122) și de V. Arvinte, BB (I, 72). Adăugăm și alte atestări din documente ieșene: „feciorul *îi Măciucoaie*" (1640, Iași, DII, I, 370), „fata *ii Bejeneasă*" (1646, DII, I, 404), „ginere *cu Drumoaie*" (*ib.*, 404), „Valea *i Cosmoaie*" (1649, *ib.*, II, 424), „Podul *ai Hagioaie*" (1665, DII, II, 78), „Ursul *ai Bernoaie*" (1666, *ib.*, 101), „fata *ii Bejeneasă*" (*ib.*, 1668, *ib.*, 169), „slugii *cei* mai bătrîne" (BB, Fac., 24.2; la fel în ms. 45 și ms. 4389), „că-i rudă *i Drăjneascâ*" (1702, Iași, DII, III, 164, 166), „podul *îi Hagioaiei*" (1723, Iași, DII, III, 551), „fratele *îi Haștinoaie*" (1724, Iași, DII, II, 558), dar *podul Hagioaiei* (1724, Iași, DII, III, 59), podul *Hagioaiei* (*ib.*, 559), sau chiar cu articol proclitic și enclitic: „nepoata *îi Dîrjănenesăi*" (1706, Iași, DII, III, 280), dar podul *Hagioaiei* (1738, Iași, DII, IV, 249; 1739, Iași, DII, XV, 249), „casa *i Jemnăoae*" (1671, Iași, DII, II, 342), *ii Tilioasă* (1672, Iași, DII, II, 355), „ulița *îi Hagioaie*" (1675, Iași, DII, II, 389), „capul podului *îi Hagioaie*" (1683, Iași, DII, II, 520). În textele literare acest articol nu apare, o singură excepție face ms. 45, unul din izvoarele *Bibliei de la București* (1688) unde

întîlnim exemple ca „Şi-i povesti *ii Rahiil*" (ms. 45, Fac. 29, 12), „Slujnica *ii Rahil*" (*ib.*, 23.5), „şi dzise Iuda *ii Thamar*, noru-sa" (*ib.*, 38.11), „Şi dzise Lámeh muierilor lui *ii Ada* şi Selda" (*ib.*, 4.23). *Biblia* din 1688 nu preia aceste articole, cu o singură excepţie: *a i Faranii* (BB, Fac. 14.6; ap. Arvinte, BB, I, 72). După G. Ivănescu (ILR, 135) antepunerea articolului hotărît feminin ar fi fost o trăsătură a vechiului dialect crişean-maramureşean din epoca românei comune adus şi în Moldova de ardeleni şi de crişeni-maramureşeni, fapt pentru care nu există argumente suficiente.

Formele cu articolul antepus erau limitate din punct de vedere areal şi aveau caracter dialectal. Ca dovadă pentru această ipoteză este faptul că în redacţia finală a *Bibliei de la Bucureşti* (1688) sînt evitate toate construcţiile cu *îi, ii* din manuscrisul 45 cu excepţia uneia: „a *i* Faranii" (BB, Fac. 14.5). Probabil că aceasta este o pătrundere involuntară şi inconştientă în BB a formei „a *i* Faran" din ms. 45. În acest manuscris există mai multe ocurenţe relevate de V. Arvinte (BB, I, 72).

2.3. Primele comentarii privind situaţia articolului din epocă vin din gramatica scrisă la sfîrşitul perioadei cercetate de S. Micu şi Gh. Şincai (1780), care consacră primul capitol din *De etimologia*, articolului (*De Articulo*) hotărît şi nehotărît din limba română. D. Eustatievici Braşoveanul, format la Kiev şi fidel unor gramatici slavone (în special al celei lui Meletie Smotritkj) sau latineşti (în special celei a lui Gregorius Molnar), nu vorbeşte de articol, căci nici în gramaticile slave sau latineşti nu se pomenea de acesta, neexistînd articol nici în latină nici în slavonă. Este meritul celor doi latinişti de a fi delimitat această parte de vorbire în gramatica românească, ea neexistînd în limba de bază, latină, şi în gramaticile limbii latine. Autorii observă că „articolul hotărît masculin este *l* sau *le* sau *ul*, egal cu aricolul hotărît *der* al genului masculin al germanilor şi cu *il* al italienilor şi se pune la sfîrşitul numelor masculine. Articolul hotărît feminin este egal cu articolul *die* al germanicilor şi *la* al italienilor şi se postpune la numele feminine" (MŞG, 22). Paradigmele articolului hotărît date de autori sînt următoarele:

	Singular	
	Masculin	Feminin
N -	*un*	*o*
G -	*(a) unui*	*(a) unei*
D -	*unui*	*unei*
Ac -	*(pe) un*	*(pe) o*
V. -		-
Ab. -	*(de la) un*	*(de la) o*

Plural

Masculin	Feminin
N - *un(i)*	*une(le)*
G - *(a) unor*	*a unor*
D - *unor*	*unor*
Ac - *uni(i)*	*(pe) unele*
V. -	-
Ab. - *de la uni(i)*	*(de la) unele* (MŞG, 20).

În afară de *unii, unele* care sînt pronume nehotărîte, paradigma dată de cei doi gramaticieni latineşti rămîne valabilă pînă azi. Autorii nu vorbesc de articolul *nişte* apărut în latina populară (**nescio quid*). În afară de delimitare lui *-ul* de *-l* şi de detaşarea ablativului de acuzativ, care s-au confundat în latina populară, paradigmele celor doi latinişti nu diferă de cele din gramaticile române moderne.

Singular

Masculin	Feminin
N - *-l* sau *-le* sau *-ul*	*-a*
G - *-(a)lui* sau *(a) -ului*	*(a) -ei*
D - *-lui* sau *ului*	*-ei*
Ac - (pe) *-l* sau pe *-le* sau pe *-ul*	(pe) *-a*
V. - lipseşte	-
Ab. - *(de la) -l, -le, -ul*	*(de la) -a*

Plural

Masculin	Feminin
N - *-l*	*-le*
G - *-(a) lor*	*(a) -lor*
D - *-lor*	*lor*
Ac - *(pe) -i*	*(pe) -le*
V. - lipseşte	-
Ab. - *(de la) -i*	*(de la) -le* (MŞG, 22).

2.4. Formele variabile ale articolului posesiv-genitival rămîn trăsături a textelor sudice, în timp ce forma invariabilă rămîne caracteristică a textelor nordice, care însă foloseau uneori şi forme variabile: „şepte céte sînt *a* beséricii" (ŞT, 2), „poamele *a* pomului" (BCat, 22), „tainele cele ascunse *a* lui Dumnedzeu" (TLit., 3), „Sandul feciorul *a* Tomii şi *a* lui Aleon" (1731, Iaşi, DII, IV, 99), dar „acel chivot *al* făgăduinţii" (TLit., 4), „sânge *a* Hristosului tău" (Mol. 1725, 20^{v}), dar „*al* său" (Mol. 1725, 25^{r}), „un copil *a* lui" (NL, 272), dar „*al lui*" (NL, 116); „acest Penticostar este *a* besericii din Furdueşti" (1700, Corfus, 186), „Adecă eu, Ioniţă *a* preutului Teodor"

(după 1768, Moldova, IMCM, II, 187).

Articolul invariabil *a* din componența numeralelor ordinale și nu cel variabil după gen și număr este cel „recomandat" de primele gramatici românești (EG, 38, 39; MȘG, 36-44). Numai articolul din componența posesivelor este recomandat de D. Eustatievici Brașoveanul cu forma variabilă: *al meu, al tăi, al său, al nostru, al vostru* (EG, 42).

Nesiguranța în întrebuințarea formelor acestui articol duce la forme hipercorecte prin folosirea lui *al* în loc de *a*: „Această carte este *al* mănăstirii Bărboiului" (după 1754, IMCM, II, 43) etc.

În textele sudice prezența formei invariabile este foarte rară: „locul țestului, *a* capului lu Adam" (MLex., 132), dar „fiiul zilei, sau *al* bunătății, sau *al* dreptății, sau *al* amărăciunei, sau *al* măgariului" (MLex., 59), „toate mădularele *a* sfântei besĕrici" (Min. 1698, 132), dar „*al* lui" (Mărg., 3^{v}). De regulă, în textele sudice formele variabile intrau în norma literară și dialectală a epocii.

Primul autor al unei gramatici românești Eustatievici Brașoveanul, recomanda formele variabile (*al, a, ai, ale*) din componența pronumelui posesiv (EG, 46). El aparținea graiurilor sudice folosind și pe *dă, pă*. În schimb, S. Micu și Gh. Șincai recomandau forma invariabilă *a* (MȘG, 37, 22) întrucît ei, prin graiul lor de acasă, aparțineau de graiurile nordice.

O situație interesantă există în primul dicționar al limbii române scris de un bănățean pe la 1650: autorul acestuia menționează formele variabile ale articolului din componența numeralului ordinal: *al doilea, al treilea, al patrulea, al cincilea, al șeptele, al optul, al noauăle, al dzecile* (AC^{1}, 180), *a treia* „Tertia" (AC^{1}, 75), *a cincea* „Quinta" (ib., 71), dar forma invariabilă din componența pronumelui posesiv *a tău* „Tuus", *a ta* „Tua" (AC^{1}, 75).

2.5. Genitiv-dativul articolului adjectival este în toate textele atît literare, cît și neliterare, la feminin singular *cei,* formă etimologică (< *ecce* + *illaei),* și nu *celei,* forma analogică după plural, apăruta după 1780: „cinei *cei* mare" (Caz.V, I, 359^{v}; Caz.D, 743), „cinei *ceii* mari" ($Caz.B^{2}$, 250), „căderii *cei* luutoare" (EG, 81^{r}), „A *cei* de a patra" (EG, 87), „*a cei* proaste" (EG, 87), „*a cei* arătătoare" (EG, 87).

2.5.1. În textele reprezentînd graiurile sudice, alături de *cel, cea, cei, cele* devenite literare, apar formele neliterare *ăl, a, ăi, ăle* (rar precedate de laringala *h*-): bisserica *ha* di lemnu (1732, Ghiurghița – Muntenia, *Însemnare pe o carte*, Corfus, 192).

Aceste forme muntenești erau neliterare în epocă. D. Eustatievici Brașoveanul nu le recomanda pe acestea. El recomanda următoarea paradigmă care era normă generală în epoca limba literară din cercetată: sg.: masc.: N.-A.: *cel*, G.-D.: *celui*: fem. N.-A.: *cea*, G.-D.: *cei*; pl. masc.: N.-A.: *cei*, G.-D.: *celora*, fem.: N.-A.: *cele*, G.-D.: *celora* (EG. 40).

3. ADJECTIVUL

3.1. Adjectivul prezintă o mare stabilitate în ceea ce privește flexiunea. Există puține schimbări față de perioada anterioară, iar acestea sînt periferice în sistem, afectînd un număr mic de adjective.

1. Adjectivul *mare* își mai menține în unele texte nordice forma unica de singular și plural, în *-e,* care este treptat eliminată de forma variabilă în număr: „cai *mare*" (CLM, 189), „puscele cele *mare*" (CLM, 20), „clopotele cele *mare*" (NL, 253), „*mare* gâlcevi" (NL, 45), dar „svânți *mari*" (Caz.V, I, 1^{r}; Caz.D, 1; Caz.B^{2}, 1), „faptele *mari*" (SA, 7^{v}), „boierii cei *mari*" (1699, DOB, 216).

Forma invariabilă apare și la genitiv-dativ singular: „credința cinei cei *mare*" (Caz.V, I, 359^{v}; Caz. 1644, 743), „împotriva taberei cei *mare*" (NL, 362), dar „credința cinei ceii *mari*" (Caz.B^{2}, 250).

În schimb, adjectivul *tare,* care în perioada anterioară apărea și cu formă invariabilă după număr, este atestat de cel mai multe ori cu forme variabile: „cetăți *tari*" (Caz.V, I, 221^{v}; Caz. 1644, 452; Caz.B^{2}, 450), „sînteți *tari*" (SA, 53^{r}). Forma invariabilă apare pînă tîrziu mai ales în texte neliterare: „chituri groaznice de *tare*" (1790, Țara Românească, *Însemnare*, Corfus, 244).

2. Adjectivul *gol* apare în textele prezentînd graiuri diferite numai cu forma *goli* la masculin plural: *goli* (Inv. 1642, 12^{v}/1; BB, Fac. 27.12; 1676, Iași, DII, II, 417; BB, 27-16; SA, 50^{r}, 65^{v}; Sin. 1714, 11; Ps.Am, 125, EG, 84^{v}), *golilor* (adj. substantivizat, Inv. 1642, 13^{v}/5, 48^{v}/19, 49^{r}/17; MLex., 162).

3. La feminin plural adjectivul *nou* are în toate textele cercetate forma *noao,* forma analogică *noi* nefiind atestată: „haine *noao*" (SA, 50^{r}), „învățătură *noao*" (NT, Fapt. Apost., 17.19).

În primul dicționar al limbii române scris de un bănățean apar formele *nov* „Novus", *nová* „Nova" (AC^{1}, 105) cu *u̯* > *v* ca în graiul bănățean.

Continuă oscilația dintre *roșiu* (< lat *rŏsseus*), mai apropiată de etimon și forma care s-a impus în normele limbii literare *roșu*: *roșiu* (BB, Fac., 25, 25, 38, 28), dar *roșu* (în ms. 4389 în pasajele corespunzătoare).

3.2. *Superlativul absolut* se construiește în unele texte nordice cu *prea:* „sălașul *prea slăvit*" (Sin. 1714, 13), „*prea* creștinul domn" (1688, Țara Românească, Corfus, 2), „norul *cel prea luminat*" (Sin. 1714, 16), „norod *prea cumplit*" (NL, 305). De aici, superlativele sudate și substantivizate *preasfînt(ă)*, (Inv. 1642, 26^{v}/7, 3r/11, 4^{r}/7), *preacurat(ă)* (Inv. 1642, 29^{r}/19), *prealuminat(ă)* (Inv. 1642, 36^{r}/19), *preaslăvit(ă)* (Inv. 142, 44^{r}/20), frecvente în textele religioase. Acestea au constituit model pentru construcțiile *prea ciudat* (Inv., 1642, 41^{r}/1), *preaplecat* (1741, Moldova, IMCM, I, 493), *prea slab* (Inv., 1642, 38^{v}/15) și altele. Primul dicționar al limbii române scris de un anonim bănățean conține superlative cu *prea*: *preacurat,-ă,* „purissimus",

preacuvios, „venerabilus, sanctus" (AC[1], 112).

Superlativul cu *foarte* este însă mai răspîndit, întîlnindu-se nu numai în textele sudice, ci şi în cele nordice sau sud-vest-ardelene: (el) era *foarte frumos* (Înv. 1642, 17[v]/2), „acest domn, măcar că au luat domnie la 20 ani, dar *foarte norocit* şi *bun* milostiv şi *foarte blînd* la fire" (1764, Moldova, „Însemnare de semne ce s-au făcut în pămîntul Moldovei" (Corfus, 283; aici şi *bun* este semnal superlativului) *„sînt foarte împresuraţi* de nevoi" (SA, 3[r]), „oameni *foarte necredincioşi*" (NL, 305) etc.

Adverbul *groaznic* ajută de asemenea la formarea superlativului absolut: „în săptămîna luminată s-au cutremurat pămîntu, însă au făcut chituri *groaznice de tare*" (179, Ţara Românească, Însemnare, Corfus, 244). Construcţia *mult foarte* este prezentă în texte bisericeşti: „Grîu ca nisipul mării *mult foarte*" (BB, Fac. 41.49; la fel în ms. 45 şi ms. 4389). Repetarea adverbului *foarte* ("şi să îmbogăţi omul *foarte, foarte*" (BB, Fac. 47), „Şi te voi creşte *foarte, foarte*" (BB, Fac. 17, 6; la fel în cele două manuscrise: 45 şi 4389)) cu valoare de superlativ la adverbe şi la adjective, a fost explicată de V. Arvinte, BB (I, 73) ca un calc după originalul grecesc. Ea este întîlnită şi azi în vorbirea populară, pentru a sublinia ideea de superlativ absolut.

Ideea de superlativ se redă şi prin sintagme ce conţin repetarea unui substantiv prin forma de genitiv a acestuia: „Iată Domnului Dumnezăului tău ceriul şi *ceriul ceriului*, pămîntul şi toate cîte sînt întru el" (BB, Dt., 10, 14 la fel în ms. 45 şi în ms. 4389; ap. Arvinte BB, IV, 14). De asemenea, construcţia, *aşa de tot* redă uneori ideea de superlativ: „am aflat că iaste *aşa de tot prestiita* şi *răsipită* mănăstirea" (1732, Iaşi, DÎ, IV, 104). Continuă să se folosească în toată perioada formele de superlativ cu *prea*: *prea înălţat* (1763, Moldova, *Însemnare*, Corfus, 10; 1768, Ţara Românească, *Însemnare*, Corfus, 75), *„prea luminatului* şi *înălţatului* domnului nostru Ivan Nicolai Mavrocordat" (1743-1747, Chişinău, *Însemnare*, Corfus, 103), *„prea înălţate* doamne" (1762, Bucovina, DB, VIII, 49, 50) cu *mult*: *„Prea înălţate* şi *mult milostivei doamne*" (circa 1764, Bucovina, DB, VIII, 50), iar uneori şi cu *mult prea* (formulă perpetuată pînă azi în *mult prea* (*sfinţitul, cuviosul, fericitul*) în discursul religios: *presinţia ta* părinte (1779, AJ, 726).

O trăsătură a normei epocii este postpunerea lui *foarte* faţă de adjectiv sau absenţa adjectivului sau adverbului: „Şi-s adevărate *foarte*", „Lămuritu-i cuvîntul tău *foarte*" (Mol. 1676, 12[v]).

3.3. *Superlativul relativ*, format din comparativul cu *mai* precedat de articolul adjectival este mai rar în texte: „*cei mai mari*" (IRP, 108), „*cea mai mică*" (IRP, 268), „Am însemnat eu *cel mai mic* între fraţi Simion" (1682-1686, Moldova, IMCM, I, 297).

Ideea de superlativ este redată şi printr-un comparativ din care se extrage un element: „*Mai micul* tuturor, ieromonah Pahomiia" (1741-1742, Moldova, IMCM, I, 495, 496).

3.4. În prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină de un bihorean pe la 1770 se menționează superlativul cu *şi mai* + *adjectivul la gradul pozitiv*: comparativ: *mai sfîntă*, superlativ: *şi mai sfîntă* (ILV, 78); *mai* „magis", *şi mai* „maxime" (ib., 78). Autorul observă că adjectivelor la gradul pozitiv li se prepun unele particule semnificînd „sporire": *prea, foarte* ca *foarte înțelept* „doctissimus", *preaputernic* „potentissimus". De asemenea, el menționează că unele adjective ca lat. *omnipotens, omnisciens* sînt exprimate punînd înaintea lor *a tot* ca *atotputernic, atotştiutoriu*, însă există şi adjective care nu permit o sporire a sensului, nu pot fi comparate ca *vecinic* „aeternus" (ILV, 80).

În prima gramatică scrisă în limba română (1757) D. Eustatievici Braşoveanul menționează dintre gradele de comparație numai superlativul cu *prea* (*prea slăvit, prea proslăvit*, EG, 34). În schimb, în gramatica lor din 1780 S. Micu şi Gh. Şincai aduc mai multe informații „Nimica nu este mai uşor în limba daco-română decît formarea comparativelor şi superlativelor de la gradul pozitiv. Căci comparativul se formează prin a-i pune înainte pe *mai* „magis": de ex. *bun* „bonus" – *mai bun* „melior" etc. şi superlativul prin a pune înainte pe *prea* sau *foarte* „valde": *prea bun* sau *foarte bun* „optimus" etc." (MŞG, 36). Autorii nu menționează superlativul cu *mult* < lat. *multum*, care era foarte răspîndit atît în textele literare cît şi în cele neliterare, prezent şi în dialectul aromân şi cu corespondențe în italiană, spaniolă, portugheză şi vechea franceză.

4. PRONUMELE

4.1. Pronumele personal. În comparație cu perioada anterioară, pronumele personale prezintă numai deosebiri de distribuție şi de frecvență a unor forme.

1. Formele cu *î* protetic ale prenumelor personale şi reflexive îşi lărgesc aria de circulație în toate variantele literare şi în toate graiurile populare, fiind atestate de texte din toate regiunile: *îi* (Ap. 1646, 15^{r}; Ev. 1682, 174; TLit., 1; Mol. 1725, 24^{r}), *îl* (Ap. 1646, 15^{r}; MLex., 4; Vis.C, 2^{v}; Mărg, 15^{v}; SA, 9^{r}; ÎR, 57^{r}; 1778, Țara Românească, AJ, 694), *îm* (MLex, 192), *îşi* (Mol. 1725, 25^{r}), *îm pare* „puta" (AC^{1}, 82).

Formele fără *î* protetic sînt frecvente la începutul perioadei, apărînd însă numai în encliză: „cu pizmă huliia-*l*" (Caz.V, I, 240^{v}; Caz. 1644, 524), dar „cu pizmă *îl* huliia" ($Caz.B^{2}$, 155).

Ultimul exemplu este concludent pentru transformarea enclizei în procliză şi implicit pentru înlocuirea formei fără proteză în forma cu *î* protetic[19].

[19] Pentru exemple şi pentru explicarea fenomenului, vezi C. Frâncu, *Formele*

2. Formele neaccentuate *ni, vi, li* sînt practic generalizate în limba scrisă din toate regiunile, ele înlocuiesc formele vechi *nă, ne, vă, lă, le: „ni* să dă noao" (Vis. C, 2^{v}), *„ni* să dau" (SA, 36^{v}), *„li* să va plăti lor" (SA, 31^{r}).

Formele vechi mai apar pînă pe la 1700 în unele texte din Ardeal: *„vă* să pare" (SA, 3^{v}, 22^{v}).

3. În această perioadă asistăm la generalizarea fenomenului de anticipare sau de reluare a obiectului direct şi indirect prin forme accentuate sau neaccentuate de pronume personal sau reflexiv (cf. Cap. *Sintaxa*). De aceea, folosirea pronumelor devine mult mai frecventă decît în perioada anterioară şi ea caracterizează norma lingvistică şi literară din majoritatea textelor. Mai mult decît atît: în textele aparţinînd graiurilor moldoveneşti, asistăm la o „hipertrofie" a întrebuinţării formelor neaccentuate: „Această carte care o au cumpărat-*o* Alexandru Ramandi" (1676, IMCM, I, 281), „Această sfîntă carte *o* am cumpărat-*o* de la Darie Pavel" (1697, IMCM, I, 327), „*o* am dat-o" (1700, IMCM, I, 336), „că ce *o* ai smerita-*o* pre *ea*" (ms. 45, Dt., 21, 14), „*ne*-am învoitu-*ne*" (1721, DII, III, 529), „*o* au răscumpărat-*o*" (1712, IMCM, I, 393) (pentru alte exemple, vezi cap. *Sintaxa, Complementul direct* şi *Complementul indirect*).

4. Concurenţa dintre *el* şi *îns(u)* continuă, ducînd la înlăturarea celui de al doilea în marea majoritate a textelor din ultima perioadă a epocii: *cu nus* (Caz.V, I, 336^{r}; Ap. 1646, 13^{v}), *pri-ns* (= pe el; Ap. 1646,12^{v}), „cătră *înşi*" (Ap. 1646,10^{v}), „pre *înşi*" (Ap. 1646, 10^{v}), „dintr-*îns*" (SA, 147^{v}), „asculta *di-ns*" (Caz.U, 32^{r}), *îns, însă* (AC^{1}, 84), dar „pre *el*" (Caz.D, 143; Caz.B^{2}, 108), „*pre înşii*" (ms. 45, Dt. 1.13) înlocuit cu *pre dînşii* (BB, Dt., 1.3), „după *înşii*" (ms. 45, Dt) înlocuit cu *după dînşii* (în BB, Dt., ap. Arvinte, BB, IV, 15), „cu *iele*" (CCâmp., 8^{r}) etc.

Înlocuirea lui *îns* cu *el* se observă dacă urmărim paralel *Cazania* lui Varlaam cu celelalte cazanii româneşti care au la bază textul mitropolitului moldovean: „vor şchiopi *spri-ns* şi-l vor ucide *pri-ns*" (Caz.V, I, 71^{r}) - „şi-*l* scuipa, şi-*l* vor ucide *pre el* (Caz. 1644, 143) - „şi-*l* vor scuipi şi-*l* vor omorî *pre el* (Caz.B^{2}, 108).

De menţionat că *îns* nu putea să apară în nominativ, ci numai în acuzativ, însoţit de prepoziţiile *cătră, cu, dintre, pre, spre: cu nus* (Caz.V, I, 87^{v}), *cu nusul* (Caz.V, II, 23^{v}), *cu nusă* (Caz.V, I, 155^{r}), *cu nuşii* (Caz.V, I, 90^{r}), *cătr-îns* (Caz.V, I, 47^{v}), *dintr-înşi* (Caz.V, II, 26^{v}), *pri-ns* (Caz.V, I, 345^{r}), *pri-nsul* (Caz.V, I, 71^{r}), *pri-nsa* (Caz.V, I, 61^{v}), *pri-nse* (Caz.V, I, 91^{v}), *spri-ns* (Caz.V, I, 71^{r}), „cu *nusele*" (1658, Bălgrad, DII, II, 508).

Concurenţa dintre cele două serii de forme continuă în toată perioada, în detrimentul urmaşilor lui *ipse,* limitaţi la textele nordice.

---

verbale şi pronominale cu î- protetic în limba română, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität", V, 1979, Freiburg, 1982, p. 81-82.

BCU IASI CENTRALA LIBRARY

Pronumele *dânsul* începe să fie folosit în textele nordice tot mai des: *dânsul* (Caz.V, I, 247^{r}), *dânşi* (NT, 20^{v}) etc.

4. În textele aparţinînd graiurilor moldoveneşti *dînsul* se foloseşte şi pentru lucruri: „Şi am dat pe *dînsa* (= carte) 4 lei batuţi" (1694, Moldova, IMCM, I, 325).

4.2. Pronumele de politeţe (de reverenţă şi de distanţă (care marchează o anumită distanţare socială între persoane)) sînt întîlnite în special în documentele particulare şi oficiale de la curtea domnitorilor, dar şi în prefeţele unor cărţi bisericeşti sau texte juridice precum şi cronici.

Ele sînt aceleaşi ca şi în perioada anterioară însă numărul atestărilor este mult mai mare, dată fiind şi acumularea masivă de documente. Iată numai cîteva exemple:

- *pers. I, sg.*: „înaintea *Domnii mele*" (1692, Iaşi, DII, III, 29), „Svatul *Domnii mele*" (*ib.*, 29), „această carte a *Domniei mele*" (1717, Iaşi, DII, III, 476), *Domnii mele* (1778, Ţara Românească, AJ, 669).

- *pers. II, sg.*: „porunca *Mării Tale*" (1778, Ţara Românească, AJ, 520), *dumneata* (1770, Cernăuţi, DB, VIII, 66), *Domnia ta* (1780, MŞG, 108), *dumitale* (*ib.*, 66), *domniei tale* (1780, MŞG, 98, 108, 110), „*Prea înălţate împărăţie*" (1774, Braşov, ADBS, 30), „*Prea înălţate Doamne*" (1777, Ţara Românească, AJ, 437), „*Măriia Ta*" (1777, Ţara Românească, AJ, 438), „*Înălţimii Tale*" (1777, Ţara Românească, AJ, 434).

- *pers. III, sg.*: *dumisale* (1773, Cernăuţi, DB, VIII, 71, 72), *dumnealui* (1759-1790, Braşov, ADBS, 14; 1761, *ib.*, 22), „poruncă *a Împărătestii Măriei Sale*" (1774-1775, Bucovina, DB, VIII, 73), *dumnealui* (1777, Ţara Românească, AJ, 443), *mării sale* (17777, Ţara Românească, AJ, 430).

- *pers. II, pl.*: „*Înălţimea Voastră*" (1768, Suceava, DB, VIII, 59), „luminata carte a *Înălţimii Voastre*" (*ib.*, 59), *Domnia Voastră* (*ib.*, 59), „*Excelenţiia* şi *Măria-Voastră*" (1760, Braşov, ADBS, 16), *Domniilor voastre sănătate* (1770, Cernăuţi, DB, VIII, 66), „voia *domniilor voastre*" (*ib.*, 66), „mă rog *domnilor voastre*" (1780, Moldova, IMCM, I, 321), *Domniilor voastre* (1774, Bucovina, DB, VIII, 81), *Domniilor voastre* (1780, MŞG, 102).

- *pers. III, pl.*: *dumnealor* (1773, Cernăuţi, DB, VIII, 71; 1777, Ţara Românească, AJ, 415) etc.

Nu am găsit în texte pronumele de politeţe din limbajul familiar *mata, mătăluţă, tăluţă, mătălică, tălică*, care sînt tipice pentru limba română vorbită şi care n-au echivalent în alte limbi romanice.

4.3. Pronumele de întărire continuă să fie folosit în multe texte cu forme variabile în special cea la persoana a III-a: „*însuşi* Satana" (MLex., 320), „*însuşi* Domnul" (SA, 10^{r}, 67^{r}), „ei *înşişi*" (SA, 159^{v}), „*însuţi*, despuitoriul, Doamne" (Mol. 1725, 24^{r}), „voi *înşivă*" (ms. 4389, Dt., 17.7,

înlocuit cu voi *singuri* (în BB, Dt., 17.7), dar voi *înşivă* (BB, Dt., 22, 21.24).

Cazurile de întrebuinţări incorecte, cu dezacorduri în gen, număr şi persoană sînt frecvente nu numai în textele neliterare sau în cele literare din Moldova şi Ardeal, ci şi în texte literare din Muntenia chiar la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: „*însuşi* ei" (Pr.C., 126), „*însuşi* adevărata credinţă" (ib., 202), „*însuşi* tacsidari şi căpitanii" (ib., 88), „*însuşi* muerea" (ib., 96) etc. Acordul după înţeles este de asemena frecvent: „*însuşi* sfinţiia sa" (1685, Moldova, IMCM, I, 305).

Tendinţa de a nu acorda pronumele de întărire în persoană, gen şi număr cu determinatul sau de a înlocui pronumele de întărire prin adjectivul *singur* şi adverbul *chiar* este din ce în ce mai accentuată pe măsură ce ne îndreptăm spre perioada modernă: „şi am venit eu *singur* împreună cu părintele" (CJP, 127), „Adecă eu, Zamfira, *singură* pre mine mărturisesc" (1652, Iaşi, DII, I, 444), „Eu *sîngur* cu mîna mea cea păcătoasă... am scris" (1694, Moldova, IMCM, 324), „ea *singură* este împărat" (1780, Moldova, IMCM, II, 320), „voi *singuri*" (BB, Dt., 17.7, în ms. 4389: *voi înşivă*), Domnul *sîngur* (BB, Dt., 32.12; în ms. 4389: *însuşi*). În documente pentru pronumele de întărire *însumi* apare uneori sintagma *singur dentru sine* (1732, Moldova, IMCM, I, 462, 463). *Singur* este pus în clasa pronumelor (alături de *eu, tu, sine*) în prima gramatică românească (1757) a lui Eustatievici Braşoveanul (p. 42), „După aceasta, vrăjmăşiia *chiar* şi *aiave* iaste şi aceasta, cade-să a şti: cînd cineva *însuşi* cu mâna sa să omoară pre sine" (SA, 94^{r}).

Folosirea lui *însumi* cu pronumele personal în acuzativ, în loc de cel în nominativ se întîlneşte uneori în texte munteneşti: „Pre cei ce sînt pricina răutăţii îi ştiu cine sînt, ca cum mă ştiu *însumi pre mine*" (AP, 297).

O trăsătură a limbii din această perioadă este dislocarea de determinat a pronumelui de întărire sau folosirea lui fără un determinat: „află vreme, Ştefan vodă... să ţie ţara *însuşi*" (ULM, 76), „Ioan Sobieţschii au pogorât *însuşi* cu ostile sale pen Moldova" (Ps.Am., 56), dar „nu duc vestmântul ei *înşişi*" (SA, 159^{v}). Ca substitut al acestui pronume apare adjectivul *singur(ă)* uneori combinat cu pronumele reflexiv formă accentuată: „precum ia *singură* întru *sine* mărturiseşte" (1678, Însemnare, f.l., Corfus, 184), „noi *singuri*" (1678, Iaşi, DII, II, 438).

4.4. Pronumele reflexiv prezintă şi în această perioadă o distribuţie mai largă a formelor accentuate de dativ şi de acuzativ, ca urmare a fidelităţii unor texte faţă de originalele slave. Ele sînt treptat eliminate, fapt constat din comparaţia diferitelor variante ale unor texte bisericeşti: „să-ş logodească *şie* o fată" (Caz.V, I, 283^{v}; Caz. B^{2}, 186), dar „să-şi logodească *lui* o fată" (Caz. 1644, 605). Pronumele reflexiv cu formă accentuată rămîne însă rar pînă la sfîrşitul perioadei cercetate: „oarece pohtêşte omul *şie*" (= lui însuşi; SA, 29^{v}), „înţêlege *pre sine* (= pe el însuşi) cu trupul" (SA, 16^{v}), *pre sine* (AC^{1}, 112), „să dovedească *pre sineşi* prin carte" (1776, Ţara Românească, AJ, 72).

Înlocuirea acestor construcţii greoaie şi ambigue cu pronumele personale este evidentă, cînd se compară unele texte de la începutul perioadei cu reeditările lor, mai puţin fidele originalelor slavone: *şie* (Caz.V, I, 283^{v}) - *lui* (Caz. 1644, 605; *luişi* în cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textele lui Varlaam).

Substituirea afectează şi pluralul: „să adunam *şie* visteriul" (Caz.V, I, 333^{v}) - „să adunăm *noao...* " (Caz. 1644, 697; Caz.B^{2}, 227)[20]. Aceeaşi situaţie este şi în alte texte dacă se compară diferite versiuni: formele de reflexiv sînt înlocuite cu cele de pronume personal: „Au zvîntat *şie* zvîntări" (ms. 45, Nm., 11, 32) în BB şi în ms. 4389 în loc de *şie* apare *lor* (Nm. 11, 32); „să-şi ia *şie* fămêie" (ms. 45, Fac. 28.6; *şie* este înlocuit cu *lui* în BB, Fac., 28, 6); alte exemple vezi la Arvinte BB, I, 76, III, 8. Cu toate acestea, folosirea formei accentuate de reflexiv este mai frecventă ca în limba română modernă: „l-au luat pe acest tiran Stavrachi lîngă *sine*" (1765, Moldova, Însemnare, Corfus, 11). Însoţit de prepoziţia *de* pronumele *sine* are semnificaţia de preonume personal: „să dea... Mihai o oae *de sine* (= de la el), om Mantiş Onuţ o oae *de sine* (= de la el)" (1736, Someşul Caldu, Însemnare, Corfus, 193).

Menţionăm faptul că formele neacentuate de pronume reflexiv în dativ continuă să se folosească cu valoare de dativ posesiv: „acasă-*ş*" (ms. 4389, Dt., 20, 6, 7), „*fără* voie-*ş*" (ms. 45, Dt., 19.4) etc.

4.4.1. Unele informaţii privind uzul pronumelui reflexiv aflăm în gramaticile scrise în această perioadă. În prima gramatică românească scrisă în româneşte (1757), D. Eustatievici Braşoveanul pune pe *sine* alături de formele pronumelui personal din cazurile prepoziţional (acuzativ): *pre mine, pre tine, sine, pre noi, pre voi, sine* şi locativ: *de la mine, de la tine, sine, cu noi, voi, sine* (EG, 44). Exemple se întîlnesc în tot felul de texte: „el le va albi şi le va curăţi ca *însuşi pre sine*" (AP, 161). El observă însă: „Cuvîntul acesta *sine* singur rar se aude, dar încheit cu *însuşi* şi *el* ales să vorbeşte, el plecîndu-se, dar *însuşi* şi *sine* aşa rămîind precum: N. el *însuşi sine*, Nasc. (= genitiv) *al lui însuşi sine*, D.: *lui însuşi sine*, P.: *pre el însuşi sine*, C: (= chemare, vocativ: să lipseşte; L: *de la însuşi sine*). Cel înmulţitori asemine după plecarea lui el" (EG, 44). Firește, unele din acestea sînt calcuri după slavonă, explicabile prin formaţia autorului la Chiev.

Autorul nu menţionează formele neaccentuate de acuzativ şi pe cele accentuate şi neaccentuate de dativ.

S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor din 1780 dau următoarele paradigme ale acestor pronume numite „reciproce" N - lipseşte, G. - *a său* (?) „sui", D. - *şie* „sibi", Ac. - *pe sine, se*, Ab. - *de la sine* „a se" (MŞG, 36). Formele neaccentuate nu sînt menţionate. În schimb, autorii fac următoarele menţiuni: „După exemplul altor autori de gramatici, adăugăm pronumelor

[20] Cf. C. Frâncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea - al XVIII-lea*, p. 85.

personale pe cel reciproc despre care notează:

I) Ca şi în limba latină au pluralul la fel cu numărul singular.

II) Oriunde şi oricînd ne folosim de pronumele reciproc în limba latină, trebuie să ne folosim de el şi în daco-română" (MŞG, 36-37).

4.5. Pronumele şi adjectivele posesive suferă din ce în ce mai mult concurenţa pronumelor personale, la plural urmaşii *suus* fiind înlocuiţi de urmaşii lui *illorum,* tendinţă aproape general romanică constatată şi în epoca anterioară: „spusără domnului *său*" (Caz.V, I, 268^{r}; Caz.B^{2}, 134), dar „spusără domnului *lor*" (Caz. 1644, 519), „Lasă morţii să-şi îngroape morţii *săi*" (Caz.V, I, 368; Caz. 1644, 653), dar „... să-şi îngroape morţii *lor*" (Caz.B^{2}, 298).

Uneori urmaşii lui *suus* se întîlnesc în aceeaşi frază cu urmaşii lui *illorum:* „fericiţi-s morţii carii mor de acmu în Domnul, aşea-i zice duhul, ca să să odihnească de ostenelele *sale,* că faptele *lor* vor mĕ< r>ge după ei" (SA, 3^{r}, 11^{v}).

În documentele şi însemnările care reprezintă graiurile nordice forma ambiguă de posesiv se păstrează pînă tîrziu: „au tocmit Apostol ficiorul lui Iane şi cu giupîneasa Varvara pentru sufletul părinţilor *săi*" (1750, Moldova, IMCM, I, 567).

La singular, concurenţa între *său, sa* şi *lui, ei* este de asemenea puternică, pronumele personale concurîndu-le pe cele posesive, chiar atunci cînd se referă la subiectul propoziţiei: „ucenicii *săi*" (Caz.V, I, 256^{r}; Caz.B^{2}, 154), dar „ucenicii *lui*" (Caz. 1644, 556), „ochiul robului *său*" (MLex., 117), „lumina ochilor *săi*" (SA, 19^{v}), „David craiu... cu ostile *lui,* oamenii *săi* aşea grăiră" (SA, 41^{r}), „nedoritori de mântuirea *sa*" (EG, 92), „pierderea arginţilor *săi* (EG, 92), dar „pentru folosul *ei*" (EG, 6^{r}), „dreptatea *lui*" (EG, 6^{r}). Urmaşii lui *ille* cîştigă teren datorită clarităţii lor privind genul posesorului.

4.5.1. Forma *său,* utilizată pentru a desemna pluralitatea posesorilor, devine foarte rară pe la sfîrşitul perioadei cercetate: „cele ce au sfârşitul *său*" (EG, 82^{v}), „1000 de păgîni şi-au lăsat caii *săi*" (1789, Argeş, Corfus, 79).

Forma scurtă *nost* pentru *nostru,* caracteristică azi graiurilor ardeleneşti, se întîlneşte şi într-o însemnare de pe o carte din Moldova, probabil făcută de un ardelean: „unchiul *nost*" (1686-1687, Moldova, IMCM, I, 307). În textele din Ardeal ea era obişnuită: „dascălul *nost*" (1767, Braşov, ADSB, 23).

4.5.2. Formele *(al) mieu, (ai) miei* continuă să se folosească în toată perioada cercetată, însă se impun spre sfîrşitul perioadei formele devenite mai tîrziu literare: *(al) meu, (ai) mei*: „zapisul *meu*" (1747, Bucovina, DB, VIII, 11), „ficiorii *mei*" (1748, DB, Bucovina, DB, VIII, 13), dar *mieu* „Meus" (AC^{1}, 102).

Cu toate acestea, în prima gramatică scrisă în româneşte, D. Eustatievici Braşoveanul recomanda forma *al mieu* (EG, 42, 43). La fel proceda şi

anonimul bihorean care a scris prima gramatică românească în limba latină pe la 1770: „*al mieu* domn", *mieu* (ILV, 86). Mai tîrziu, în 1780, S. Micu şi Gh. Şincai menţionau numai forma *(a) meu*, impusă apoi în limba literară nu şi forma mai răspîndită în epocă *mieu*: tatăl *meu*, părinţii *mei* (MŞG, 38).

4.5.3. O caracteristică a limbii vechi, în general, şi a limbii din perioada cercetată, este antepunerea adjectivului posesiv: „acest *al nostru hrisov*" (1754, Iaşi, DB, VIII, 20), „de *a noastră* bună voie" (1748, Bucovina, DB, VIII, 14), „*a mea* cucernică scrisoare" (AIP, 300), „înaintea *alor noştri* boiari" (1648, Suceava, DB, VII, 180).

4.5.4. Adjectivele posesive scurte, formele masculine, (*-miu, -tu, -su*) şi cele de feminin singular în genitiv-dativ (*-mi, -ţi, -şi*), care apar postpuse numelor de rudenie nearticulate se întîlnesc mai rar în textele literare, dar mai des în cele neliterare, în special în documentele muntenești: *mume-sii* (1777, Ţara Românească, AJ, 330, 455), *mumi-si* (1778, Ţara Românească, AJ, 541), *a mumă-si* (1778, Ţara Românească, AJ, 560), *a mă-si* (*ib.*, 541), *soră-si* (1776, Ţara Românească, AJ,394; trei ocurenţe în acelaşi document), *surori-si* (1777, Ţara Românească, AJ, 438, alături de *soră-si* (*ib.*, 438), *al soacră-si* (1777, Ţara Românească, AJ, 488). În documentele din Moldova şi Transilvania formele scrute sînt mai rare: „danie *soacră-mei*" (1692, Iaşi, DII, III, 260). (Referitor la răspîndirea veche şi modernă a unor astfel de forme, vezi C. Frâncu, *Vechimea posesivelor scurtate*, în LR, XXVI, 1977, nr. 3, p. 233-237).

4.6. Pronumele şi adjectivele demonstrative nu prezintă deosebiri importante în comparaţie cu perioada anterioară.

Formele etimologice de genitiv-dativ feminin sînt norma literară şi dialectală în toate textele consultate: *aceştii* (MLex., 40, 91; SA, 6^{v}, 19^{v}; Vis.C, 2^{r}; EG, 83^{v}; 1779, DRA, I, 650; ILV, 84), *aceştiia* (SA, 21^{r}, 50^{r}; EG, 35^{r}; ILV, 84), *aceştii* (Inv. 1642, 33^{v}/20, 21, 35^{r}/16), *ceştii* (SA, 21^{v}f 38^{v}), „condica sfintii mănăstiri *aceştie*" (după 1704, IMCM, I, 375), *aceştii* cărţi (1702, IMCM, I, 368), *ceii* (Vis.C, 2^{r}; TLit., 4; Lit. 1706, 7), *cei* (EG, 35^{v}), *aceia* (= aceleia; Sin. 1714, 10), *aceii* (= acelei, Inv. 1642, 17^{v}/12, 53^{r}/16).

Formele refăcute *acesteia, aceleia, acestei, acelei,* deşi prezente în unele graiuri populare („*acestii* cărţi" (1731, Moldova, IMCM, I, 156; după 1747, ib., 552), *acestei* cărţi, (1701-1702, Moldova, IMCM, I, 364)), nu sînt atestate decît extrem de rar în textele literare din epoca analizată: *acestiia* (ŞT, 1)[21]. Prima gramatică a limbii române scrisă de un anonim bihorean pe la 1770 menţionează numai formele vechi „*aceştii* vel *aceştiia*" (ILV, 84)

4.6.1. O trăsătură caracteristică a întregii epoci, reflectată de textele cercetate, este prezenţa facultativă a particulei *-a* atunci cînd adjectivul

[21] Pentru alte exemple, vezi C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor româneşti: (a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a)*, în SLLF, II, 1972, p. 26 şi urm.

demonstrativ este antepus substantivului: „sâmt cetaşi *acestuia* rob" (Caz.V, I, 298^{v}; Caz. 1644, 733; Caz.B^{2}, 195), dar „*acest* lup" (Pl.S, 85), „*acest* lucru" (BB, Fac., 39.11; la fel în ms. 45), „*acêea* zi" (BB, Fac., 15.18, ms. 45 la fel), „*aceia* furi" (1731, Moldova, IMCM, I, 456).

4.6.2. Formele „populare" de demonstrativ de tipul *aiest* (1720, Iaşi, DII, III, 523) *aiesta* (1642; IZ, II, 2, 34), *aiastă* (1692, Moldova, IMCM, I, 320), *aiasta* (1657, Suceava, însemnare, Corfus, 66, 1696, Bucovina, DB, VII, 208), *aiastea* (PP, 24)[22], caracteristice graiurilor moldoveneşti, apar numai sporadic în textele literare, uzuale fiind *acesta, aceştia.*

Aceeaşi situaţie o au formele de tip muntenesc *ăsta, asta, ăla, aia,* întîlnite în documentele particulare, în inscripţii şi însemnări din Ţara Românească. Ele au fost consemnate şi într-un text din Bihor şi în documente braşovene, reflectînd o particularitate regională: „pentr-*aiia*" (Mol. 1676, 11^{v}), *aiia* (Mol. 1676, 10^{r}, 110, dar „pentr-*aceia*" (AP, 86, 91), „pentru *aceasta*" (CD, 151), cinul *ast* (1774, Braşov, ADSB, 31), „*asta* ne rugăm" (1760, Braşov, ADSB, 17), *astară* (adverb de timp conţinînd forma *ast* < *astă*, formă ce circulă în graiurile bănăţene, AC^{1}, 75).

În Banat apar forme cu *h* protetic: *hăl* „Ille", *hăla* „Ille" (AC^{1}, 89) *haia, hasta* (Lex. M, 220) prezente mai tîrziu în *Ţiganiada* lui I. Budai-Deleanu.

4.6.3. Subliniem faptul că în limba veche şi în special în limba din perioada cercetată adjectivul demonstrativ antepus substantivului avea uneori particula deictică *-a*, spre deosebire de limba română literară modernă care nu selectează formele cu acest deictic: „*acela* om" (1674, Cernăuţi, DB, VII, 206), dar „într-*acest* chip" (1727, Iaşi, DRA; II, 161), dar „întru *acest* chip" (EG, 37). Formele de acest fel apăreau alături de cele fără particula deictică: „*această* moşie" (*ib.*, 161).

În prima gramatică scrisă în limba română (1757), D. Eustatievici Braşoveanul recomanda învăţăceilor formele cu *-a* numai la genitiv-singular şi plural *a acestuia prunc, a acestora prunci.* Ambele forme erau recomandate la dativ plural: „*acestora* sau *acestor* prunci", la celelalte cazuri numai forme fără *-a*: sg. N.-Ac.-Locat.: *acest prunc*; pl. N.-Ac.-Locat.: *aceşti prunci* (EG, 37). Cu mai mult de două decenii mai tîrziu, S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor de la 1780 nu mai menţionează formele cu *-a*, ci numai pe cele fără această particulă deictică: sg. N.-Ac.-Abl.: *acest, această*; G.-D.: *a acestui, a acestei*; pl.: N.-Ac.-Abl.: *aceşti, aceste*; G.-D.: *a acestor* (ambele genuri). Este posibil ca aceşti doi ardeleni să fi simţit ca arhaice sau regionale formele cu *-a* ale adjectivului demonstrativ antepus.

Tendinţa de a nu acorda adjectivul demonstrativ cu determinantul la genitiv-dativ, prezentă în limba populară actuală, este întîlnită şi în această perioadă: „în 7 zile a lunii *aceasta* (= acesteia)" (1771, IMCM, II, 204, 210).

[22] Vezi Gheţie, BD, 292.

4.6.4. Formele cu afereza lui *a-* sînt întîlnite în toată perioada în tot felul de texte, în special în cele reprezentînd graiurile nordice şi ele apar alături de formele fără afereză, impuse în normele limbii literare: „*cestu* adevărat zapis al nostru" (1691, Iaşi, DII, III, 10, 12), dar „*acestu* adevărat zapis al mieu" (*ib.*, 9), „să fie muiare *cestui* om", (BB, Dt, 28.58), „*cestui* copil" (1742, Moldova, DRA, II, 266), „*ceastă* călugăriţă" (1729, Moldova, DRA, II, 172), „*celii* moşii" (1696, Bucovina, DB, VII, 208).

Primul dicţionar al limbii române scris de un anonim bănăţean atesta atît formele neaferezate: *acesta* „Iste", *aceasta* „Ista" (AC[1], 71), *acel* „Ille", *acela* „Ille", *acea* „Illa", *aceia* „Illa" (*ib.*, 71), cît şi unele forme cu afereză: *ceasta* „Ista", *cea* „Illa" (AC[1], 76). Formele de masculin *cel, cela, cesta, cest* nu sînt menţionate în acest dicţionar.

Formele cu afereză nu sînt menţionate însă în primele gramatici româneşti, fiind considerate probabil ca neliterare.

4.6.5. Pronumele şi adjectivul demonstrativ de identificare primeşte formele care s-au impus în limba literară modernă *cestălalt, ceastălaltă, celălalt, cealaltă*, care apar în această perioadă ca inovaţii şi se folosesc alături de formele vechi *cestalalt, ceastalaltă, celalalt, ceaialaltă*: *ceilalţi* (IRP, 87, 90, 94, 117, 119, 139 în alte variante ale cronicii: *ceialalţi, ceealalţi*), *ceilalţi* (1778, Ţara Românească, AJ, 699), *celelalte* (1777, Ţara Românească, AJ, 442; Pr.C., 162), *celălalt* (Pr.C., 162), *ceilalţi* (Pr.C., 164), *celorlalte* (Pr.C., 163), dar dar formele vechi se menţin încă: *celalalt* (Pr.C., 162, 168), *ceialalţi* (1777, Ţara Românească, AJ, 304), *celalt* (IRP, 92), *ceaealaltă* (1718, Iaşi, DII, III, 497), *celialalte* (AIP, 279). Gramaticalizarea acestor compuse are loc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Cu valoare de pronume demonstrativ şi adjectiv demonstrativ se foloseau frecvent şi pronumele şi adjectivul demonstrativ *care* (cu valoare anaforică) în special la cronicarii moldoveni şi munteni care ştiau latineşte: „*carele* („acesta") de neam rumânesc să trage" (SCC, 235), „*Cărora* dar şi măriia ta a urma silindu-te" (RG[1], 10). Este vorba de un calc după latină (cf. *Sintaxa*, cap. *Calcuri lingvistice*).

4.7. Pronumele (adjectivele) relative şi pronumele (adjectivele) interogative prezintă o serie de trăsături proprii întregii perioade vechi.

1. Pronumele relativ *ce* este mult mai frecvent decît *care*, întrucît se foloseşte atît pentru lucruri, cît şi pentru fiinţe: „ca să cunoască toţi că iaste acela *ce* înmulţeşte roadă pămîntului" (Caz.V, I, 252[v]; Caz. 1644, 672), „De vei întreba *ce* iaste acela binele de demult în care s-au dezmierdat bătrînii" (SA, 2[v]), „Să fie de toţi şi de beserici blăstemat/Acela *ce* m-au surpat" (Pl.S, 90), „urdiia *ce*-au avut" (Cron.C, 113), „să să aşaze cu isprăvnicelul *ce*-l va fi avînd orînduit" (1761; DRA, I, 391).

Aceste exemple sînt concludente pentru folosirea lui *ce* în locul lui *care* din limba modernă[23].

2. Pronumele *care* apare atît cu *forma invariabilă* (*care*), cît şi cu *forme variabile* după gen şi număr în toate textele literare: *carele* (Caz.V, I, 5^{v}; Caz.D, 10; Caz.B^{2}, 7; SA, 1^{r}; Ps.Am., 56; ILV, 90), *carea* (Caz.V, I, 76^{v}; ULM, 57; CH, 111, 171; SA, 3^{v}, 4^{r}, 1715, Iaşi, DB, VIII, 484), *cărui* (Caz.V, II, 57^{v}; EG, 39^{r}; ILV, 88), *căruia* (Caz.V, I, 8^{r}; Caz. 1644, 13; SA, 49^{v}; EG, 39^{r}), *căriia* (Caz.V, II, 85^{r}; EG, 39^{r}; ILV, 88), *carii* (Caz.V, I, 13^{v}; Caz. 1644, 15; Caz. B^{2}, 13; SA, 3^{v}; CH, 111, 171; 1714, DRA, II, 130; 1750, DRA, II, 295; AP, 180; EG, 39^{r}), *cărora* (Caz.V, I, 25^{r}; SA, 17^{r}; EG, 39^{r}; CCâmp., 8^{r}; (ILV, 88), Pr.C., 162).

Care este întrebuinţat uneori pentru *cine*: „*Care* iaste Mareş ? – Eu sînt. *Care* iaste Gheorghe vornic ? – Eu sînt." (IRP, 146).

O trăsătură a limbii vechi era şi întrebuinţarea formei de genitiv-dativ a adjectivului relativ antepus cu particula deictică *-a*: „*a cărora* pricini" (Pr.C., 162), „*ale cărora* judecăţi" (Pr.C., 90), alături de cea fără particula deictică. Faptul este menţionat de prima gramatică românească scrisă în limba latină pe la 1770 de un anonim bihorean: „*(a)cărui* vel *căruia*, *(a)căror* vel *cărora*". La feminin singular însă este menţionat numai forma cu *-a*: *(a)căriia* (ILV, 88).

Forma de nominativ-acuzativ, invariabilă după gen şi număr, devine din ce în ce mai frecventă, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă: *care* (SA, 101^{r}; AC^{1}, 91; RG^{1}, 37, 38; AP, 117; Pl.S, 79; EG, 39^{r}; 1760, DRA, I, 546).

3. Pronumele relativ compus *cel ce* se întîlneşte în tot felul de texte: *cel ce* (NT, 28^{r}), *cela ce* (Caz.V, I, 242^{r}), *cii ce* (1742, Moldova, IMCM, I, 501), *cei ce* (AP, 107), *celui ce* (1742, Moldova, IMCM, I, 501).

4. Pronumele relativ invariabil *de* este, de asemenea, prezent în toate variantele literare cît şi în cele neliterare, dar mai ales în cele munteneşti: „Un *om de* se numiia Levi" (ms. 4389, Ex., 2.16), „Fete *de* păştea oile" (*ib.*, 2.1; ap. Arvinte, BB, II, 20), *de* (Caz.V, I, 150^{v}; Caz. 1644, 582; Caz. B^{2}, 349).

5. Pronumele *cine* „Quis" (AC^{1}, 78; ILV, 88) cu genitiv-dativul *cui* (ILV, 88), nu prezenta particularităţi în comparaţie cu perioada precedentă.

4.8. Pronumele şi adjectivele nehotărîte prezintă în schimb mai multe neregularităţi şi instabilităţi, dintre care mai importante ni se par a fi următoarele:

Există în toată perioada forme în prima faza de gramaticalizare: *ori cu ce* „cu orice" (1685, Iaşi, DII, 543), *ori la ce* „la orice" (1733, Iaşi, DII, IV, 118; 1759-1790; Braşov, ASDB, 13), *ori în ce* „în orice" (1752, Braşov,

[23] Cf. Maria Iliescu, *Concurenţa dintre prenumele* care şi ce, în SG, I, 1956, p. 26; Angela Bidu, *Pronumele relative în* Cazania *lui Varlaam,* în LR, X, 1961, nr. 3, p. 219 şi urm.

ASDB, 12), *hie cine va hi* „oricine" (1649, Iaşi, DII, I, 426).

Formele mai vechi cu *oare-* (*oarecine, oarecare, oarece*) cu sensul de *cineva, careva, ceva* se mai menţin destul de puternice în texte ardeleneşti şi bănăţene: „ceva *oarece*" „Aliqud" (AC^1, 79). Ele apar alături de formele mai rare, devenite arhaice, cu *voare-*: *voarecine* „Quinque", *voarecare* „Quinam", *voarece* „Aliquid", interogativ *voarecine ?* „Quisnam", *voarece ?* „Quidnam" (AC^1, 130).

1. Forma de pronume şi mai ales de adjectiv nehotărît plural feminin *une* (pentru *unele*) este destul de frecventă în texte reprezentînd varianta literară moldovenească: „într-*une* locuri" (Caz.V, I, 16^v), „pre *une* locuri" (Prav. 1646, 108), „la *une* letopiseţe" (ULM, 89), „multe pipăind în chip de *une* şi sânt altele" (CLM, 142), „*une* slugi" (NL, 174).

De asemenea, adjectivul nehotărît *toate* precede un substantiv nearticulat: „au căzut zăpada în *toate* ţări" (1740, Braşov, Însemnare, Corfus, 117).

2. Genitiv-dativul pronumelui *alta* are uneori forma *alţiia* (ULM, 79; SA, 125^v; IRP, 203).

3. Genitiv-dativul adjectivului *toată* nu se construieşte numai prepoziţional: „*a toată* lumea" (Prav. 1652, 42, 44), „*a toate* jiganiile" (BB, 6b), ci şi cu forma flexionară *toatei* (precedată uneori de prepoziţia *a*): „puind capete şi otcârmuitori romani *toatei* Dachii" (PIst., 24), „*a toatei* bune orînduieli" (Pr.C., 42), „*a toatei* bunei măriri" (CCD, 584), „*viaţa a toatei* lumi" (AD, 226).

Prin analogie cu *alţii*, întîlnim pe *toţi* articulat: *cu toţii* (IRP, 114, 141; 1729, Iaşi, DRA, II, 174), „să ziceţi *cu toţii*" (AP, 291, 293), „să o facem *cu toţii*" (AP, 291). Forma articulată a fost selectată în normele limbii române literare moderne.

4. Cînd adjectivul *toate* este urmat de un substantiv, acesta rămîne nearticulat în textele reprezentînd variantele literare nordice dar, mai rar, şi în unele texte muntenești de la începutul perioadei, dar primeşte articol în textele muntenești mai tîrzii: „în *toate dzile*" (Caz.V, I, 277^r), „în *toate zile*" (Caz. 1644, 595), „în *toate dzile*" (CLM, 128; CD, 36^r), „de *toate simţuri*" (CLM, 142), dar „întru *toate zilele*" (1650; DOB, 107). Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea forma articulată se extinde şi în textele moldoveneşti: „din *toate ţările*" (NL, 326), „întru *toate dzilele*" (NL, 341), „de *toate părţile*" (NL, 332).

5. Cu sensul de „fiecare" continuă să se folosească pînă la sfîrşitul perioadei cercetate un derivat al lui *cine* şi anume *cineşi:* „şi-au dat... şi trupurile şi sufletele *cineş*" (Inv. 1642, $53^r/20$), „*cineş* după destoiniciia sa" (Caz.V, I, 297^v), „*cineşi* la ţinutul său" (ULM, 122), „*cineşi cineşi,* nime nu ştie" (SA, 9^r), *cineş* „Singuli" (AC^1, 78) „Ne-am dus *cineş* pre la împărăţiia sa" (IT, 107), „*cineşi* pe la briasla sa" (1732; DRA, II, 180), „*cineşi* pe la ţările lor" (IRP, 98; în alt manuscris al cronicii: *careşi*), *cineş* (1762, Cernăuţi, DB,

VIII, 48), „toți *cineși* pe la casăle lor" (NL, 42), „*cineș* după cinstea sa" (NL, 232), *cineș* (1723, Moldova, IMCM, I, 429).

Cu același sens apar în textele reprezentînd variantele literare nordice *careș, careleș:* „de nu veți ierta *careleș* fratelui său" (Caz.V, I, 268^{v}), „*careleș* la locurile sale" (ULM, 171), „va da *căruiaș* după lucrul lui" (Caz.V, II, 17^{r}).

Înlocuirea lui *careș* prin *fiecare* este evidentă cînd se compară unele texte cu variantele lor ulterioare: „*căruiași* împrotiva puterei sale" (Caz.V, I, 295^{v}; Caz. 1644, 549), dar „*fieșcăruia* după puterea lui" (Caz.B^{2}, 543; în cazaniile muntenești din secolul al XVIII-lea apare *fieștecăruia).* Astfel de forme cu *-ș(i)-* încorporat apar des în perioada veche: *fieșcare* (Pr.C., 92, 132), *fieștecăruia* (ib., 78), *oareșce* (Pr.C., 136), *oareșcari* (ib., 80).

Frecvente sînt și formațiile cu *ș(i)* de tipul: *cinevaș* (Pr.C., 52, 70, 72, 74, 80, 116, 142, 158), *cuivaș* (ib., 146).

6. O situație asemănătoare are *neștine* (< lat. *nescio quem),* prezent în textele moldovenești de la începutul perioadei, dar înlocuit prin *cineva* în textele muntenești: *neștine* (Caz.V, I, 30^{v}, 60^{v}; Prav^{1}. 1646, 140, 142), dar *cineva* (Caz. 1644, 46, 57, 59; Prav^{1}. 1652, 152, 164). Cu toate acestea, *neștine* rămîne frecvent în textele religioase, fiind des întîlnit și în *Biblia* din 1688 și în izvoarele ei, ms. 45 și 4389 (cf. Arvinte, I, 20). Înlocuirea nu era totală, căci *neștine* se întîlnește (mai rar însă) și în texte muntenești: „Nu iaste cu putință să ajungă *neștine* la liniștea mîntuirii" (AP, 182), „Iară de va sta *neștine*" (AP, 291).

Pronumele *neștine* „cineva" se mai întîlnește și în alte textele literare și neliterare: *neștine* (Inv. 1642, 1^{v}/14, 26^{r}/16, 31^{v}/16, 31^{v}/16, 48^{r}/7, 32^{r}/1), la *neștine* (1680, Moldova, IMCM, I, 289), va sta *neștine* (AP, 291), „să ajungă *neștine*" (*ib.*, 183). Forma *nescai* „nișteva apare în însemnări din Moldova: „*născai* limbi streine" (după 1670, CLM, 536).

7. Pronumele *neșchit (< nescio quantum)* „cîtva, cîțiva" (NT, 179^{r}; DVS, nov., 153^{v}; AC, 356) dispare după 1700[24]. Pronumele *neșchit* și derivatul său *nișchițel* apar alături de sinonimele lor *puțin, puținel* în texte din Banata și Ardeal: *nișchit* „Parum", *nișchițel* „Paulum" (AC^{1}, 105), *puțin* „Parum" *puținel* „Idem" (AC^{1}, 113). În textele din Muntenia și Moldova se folosesc *puțin, puținel* și *puțintel*, contaminație între *puțin* și *nițel: puțintel* (AP, 126), „*puțintele* cuvinte" (AP, 279). Însă *nescare* „Quidam, Aliqui" (AC^{1}, 104), „*niscari* baere" (AP, 303), *neștine* se folosesc pînă la sfîrșitul perioadei cercetate (vezi mai jos, pct. 6).

8. Pronumele *cutare(le)* (< lat. *eccum talis* „unul", „un oarecare") este rar întîlnit în texte: „*cutare* oameni" (ms. 4389, Fac., 44.4), „sufletul cel curat al acestui fericit frate (*cutarele*) ce au murit" (AP, 291), „Cine este *cutare*, cutare ?" (IRP, 146), „Nu cunoști pe *cutare*" (MȘG, 108).

[24] Vezi Gheție-Mareș, GD, p. 238.

9. Pronumele nehotărîte *cinevaşi, cevaşi* precum şi adverbul *undevaşi*, formate din pronumele nehotărîte *cineva, ceva, undeva* (+ *sic*) sînt prezente pînă la sfîrşitul perioadei cercetate: *cinevaşi* (1778, Ţara Românească, AJ, 525), *cuivaşi* (1777, Ţara Românească, AJ, 452), *cevaşi* (1778, Ţara Românească, AJ, 541, 581). Ele erau specifice textelor reprezentînd graiurile sudice de tip muntenesc şi constituiau o trăsătură caracteristică a normei sudice, munteneşti (cf. Arvinte, BB, III, 10, unde se aduc exemple din BB şi manuscrisele sale, ms. 45 şi ms. 45 şi ms. 4389).

10. Pronumele şi adjectivul *alalt(u)* (< lat. pop. *illum* + *alterum*), foarte frecvent în secolul al XVI-lea, dar din ce în ce mai rar începînd cu secolul al XVII-lea prin concurenţa cu formaţia cu *cela (celalalt)*, se mai menţine în unele texte bisericeşti de la începutul perioadei studiate: către-*alaltu* (ms. 45, 26.17), *cu alalt* (ms. 45, BB, Ex., 39.4), *de alaltu* (ms., BB, Ex., 36.9); în ms. 4389 este înlocuit cu *celalalt* (cf. Arvinte, BB, II, 20). *Alalt* se folosea încă în textele reprezentînd graiurile nordice pînă tîrziu: „să n-aibă unul la *alalt* a cere" (1686, Moldova, IMCM, I, 307), „*alalţi* morţi" (1673, Iaşi, DII, II, 376).

11. *Nişte* pus înaintea numelor de materii, unele din ele *singularia tantum*, apare des în textele de tot felul: „*neşte* piatră" (1671, Iaşi, DII, II, 343), „*nişte* pîne" (1732, Iaşi, DII, III, 545), „*nişte* vin" (1777, Ţara Românească, AJ, 385), „*nişte* pînză" (1778, Ţara Românească, AJ, 515).

Nedefinitul *alde* începe să fie înregistrat pe la sfîrşitul peioadei studiate: „pentru *d-alde* acest fel dă oameni" (1779, Ţara Românească, AJ, 780) „*d-aldă* acest fel dă oameni" (*ib.*, 781).

12. Cu valoare de adjective nehotărîte se folosesc *unul, un, una, o* care precedă un nume de persoană neimportantă: „*un* oarecare", *un* Necolai (1741, Moldova, IMCM, I, 493), „*un* Tănasă băcalul" (1774, Suceava, DB, VIII, 79), „*un* Preda" (1777, Ţara Românească, AJ; 365), „*un* Nicola zidaru" (1777, Ţara Românească, AJ, 451), „*unul* Radul Cojocăreanu" (1778, Ţara Românească, AJ, 541), „*o* Stana" (*ib.*, 541).

Negativele *nimeni, nime, nimic, nimica, nimică* au aceeaşi circulaţie şi răspîndire areală ca în perioada precedentă. Remarcăm numai trecerea la arhaisme a formei cu *e* şi înlocuirea acestora cu forme cu *i*. Formele cu *e* se mai menţin în unele texte: *nemica* „Nihil", *nemic* „Idem" (AC[1], 104).

13. Compusele de tipul *oarecine, oarecare, oarece* uneori cu *ş(i)* încorporat (*oareşcine, oareşcare, oareşce*) cu sensul de „oricine, oricare, orice" continuă să se folosească atît în texte literare cît şi neliterare (alături de formele cu *ş* încorporat): „cînd face *oarecine* bine flămîndului" (Inv. 1642, 28[v]/13), „*oareşcare* ajutor" (1777, Ţara Românească, AJ, 420), *oareşicari* limbi (1741, Moldova, IMCM, I, 493), „*oareşcare* păreri" (1780, Cernăuţi, DB, VIII, 92). Pentru *orice* se foloseşte şi forma mai veche *verice* (*verice* moşii: 1701, Iaşi, DII, III, 151).

Formele scurte (fără *-e*) de la nehotărîtele *vreunul, vreuna, vreun, vreo* se întîlnesc mai ales în texte neliterare: *vrun* (1721, Iaşi, DII, III, 533), *vro* (1765, Moldova, DRA, II, 396).

În primul dicţionar al limbii române scris de un bănăţean pe la jumătatea secolului al XVII-lea apar numai formele populare *vrun* „aliquis, quidam", *vro* „aliqua, quaedam" (AC[1], 150).

În documentele munteneşti apar *vreun, vreo* şi în locul lui *niciun* sau *nicio*: „fiindcă *vreo* adeverinţă de la mîna lui Nan nu are" (1778, AJ, 592). Alteori scurtarea formei este şi mai avansată, eliminîndu-se şi *-r:* „la *vo* vînzare" (1674, Iaşi, DII, II, 378), „*ve o* greşală" (1780, Moldova, IMCM, II, 321). Este cunoscută preferinţa vorbirii populare pentru astfel de forme, explicabilă prin principiul economiei de mijloace verbale.

În Banat circula forma *acăroare* „Quic lingue", „Qui vis" (AC[1], 72), format din *acăr* „Sive vel" (AC[1], 72) şi pronumele relativ *care.*

5. NUMERALUL

5.0. Numeralul prezintă puţine particularităţi noi în comparaţie cu perioada anterioară. Dintre acestea, relevante pentru normele limbii literare şi pentru situaţia din graiurile de atunci sînt următoarele:

5.1. Numeralul cardinal pentru „16", „60" îşi creează alături de formele lungi forme analogice scurtate, care concurează din ce în ce mai mult formele vechi, ajungînd să se impună mai tîrziu în norma literară: *şaisprezece (şaisprăzece)* (GPov., 38; EG, 37[r]), *şaispreadzeci* (1703, Iaşi, DII, III, 213), *şaizăci* (GPov., 43), *şaizeci* (1682, Iaşi, DII, II, 507; 1786, Bucureşti, Corfus, 206; Pr.C., 175), dar al *şeasesprădzece* (CLM, 108), *şesăsprădzece* (1747-1748, Moldova, IMCM, I, 549), *şasăsprăzece* (ILV, 148), *şesădzăci* (1682, Iaşi, DII, II, 512; NL, 206)[25], *şasezeci* (ILV, 148), *şasedzeci* „sexaginta" (AC[1], 117). Pentru „14" n-am întîlnit forma analogică scurtată *paisprezece.* Formele vechi se întîlnesc însă destul de frecvent: *patrusprădzeace* (1706, Iaşi, DII, III, 284), *patrusprăzece* (ILV, 148), *şasaspraădzeci* lei (1758, Cernăuţi, DB, VIII, 37), *şeasădzeci* de taleri (1648, Suceava, DB, VII, 180).

Forma scurtă *optsprece* (1707, Iaşi, DII, III, 285) este una din primele atestări din seria formelor de tipul *unsprece, doisprece, treisprece* întîlnite azi în vorbirea populară. Urmează apoi *unsprece* (1773, Moldova, IMCM, II, 217), *optusprece* (1777, Moldova, Însemnare, Corfus, 203; după 1704, Moldova, IMCM, 375).

[25] Vezi C. Frâncu, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor* paisprezece, şaisprezece, şaizeci, în LR, XXVII, 1978, nr. 6, p. 599-606.

Menționăm ca prime atestări pentru alte numerale prescurtate: *cincipre* (1789, Bucureşti, însemnare, Corfus, 123), *cinzăci* (după 1686, Moldova, IMCM, I, 309), dar *cincizeci* (ILV, 140) şi altele întîlnite în documente posterioare epocii studiate.

Numeralul *mie* îşi răspîndeşte forma de plural *mii* (SA, 41^{r}, 82^{v}), însă forma invariabilă rămîne ca dublet: „optzeci de *mie*" (IRP, 67), „trei *mie*" (NT, 137^{v}), dar „doao *mii*" (ILV, 148) „cinci *mii*" (Caz.V, I, 250^{v}; Caz. 1644, 585), *trei mii* (ILV, 148), *patru mii* (ILV, 148).

5.1.1. Cu sensul de „zece mii" se mai foloseşte în unele texte religioase un calcul după vechi slavul *tĭma, întunĕrec:* „*întunĕrec* i oaste" (MLex., 146), „*întunĕrece* de talanți" (Caz.V, I, 267^{r}; Caz. 1644, 605; Caz. B^{2}, 278; cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam păstrează acest slavonism). Alte atestări: „*întunĕrece* de nevoi" (ACL, 2), o mie de *întunerêce* (ms. 4389, BB, Fac., 24.60) înlocuit cu „*Mii de zeci* de mii" (în BB, în pasajul corespunzător).

5.2. Numeralul ordinal continuă să prezinte, uneori în acelaşi text, forme în *-lea* alături de forme în *-le: al doile* (MLex., 304) - *al doilea* (MLex., 78), *al doilea* (SA, 37^{v}, 47^{v}) - *al doile* (SA, 8^{r}), *al noaolea* (Prav. 1640) – *al şasăle* (Prav. 1640, 4).

Dacă la începutul perioadei formele cu *-le* se întîlnesc şi în textele reprezentînd varianta literară muntenească, spre sfîrşitul perioadei ele sînt aici extrem de rare, formele în *-lea* devenind generale.

În schimb, în textele moldoveneşti, bănățene şi ardeleneşti formele în *-le* se extind în dauna celor în *-lea* şi ca urmare a monoftongării lui *-ea* > *è: a doile* (NL, 300), dar *al doilea* (GCond., 278), *al treilea* (GCond., 274).

În primul dicționar al limbii române scris de un bănățean pe la jumătatea secolului al XVII-lea apar numai forme cu *-le: al doile* „secundus", *al treile* „Tertius", *al şasele* „Sextus", *al şaptele* „Septimus", *al noauăle* „Nonus", *dzecilea* „Decimus" (AC^{1}, 72).

În documentele din Moldovaşi Bucovina *-a* lipseşte şi la feminin: „*a doasprădzeace* parte" (1744, Bucovina, DB, VIII, 7).

La începutul perioadei mai apar în texte reprezentînd variante literare diferite formele în *-l(u)* pentru *al patrulea, al optul: al patru(l)* (Prav. 1640, 4; SA, 27^{r}), *al patru(l)* „Quartus" (AC^{1}, 72), *al optul* „Octavus" (AC^{1}, 72), *ai patrul* (Caz.V, I, 324^{v}; Caz. 1644, 674), dar *ai patrulea* (Caz.B^{2}, 214; forma nouă *(ai) patrulea* apare în toate cazaniile româneşti din secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam). De asemenea, ea apare încă de la începutul perioadei cercetate în Înv., 1642: *al patrulea* (12^{r}/7).

5.2.1. La plural, formele vechi *ai doii, ai treii* se întîlnesc numai la începutul perioadei, mai tîrziu fiind înlocuite cu *ai doilea, ai treilea: ai doii* (Caz.V, I, 324^{r}; Caz. 1644, 674; ŞT, 2), dar *ai doilea* (Caz.B^{2}, 214), *ai treii* (Caz.V, I, 324^{v}; Caz. 1644, 674), dar *ai treilea* (Caz.B^{2}, 214); cazaniile din

secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam conţin numai forma nouă.

La feminin rămîn în normă construcţiile de tipul *cartea întîi, cartea dintâiu, cartea cea dintăi(u),* cu numeralul neacordat: „propovedania *întîiu*" (SA, I[r]), „învăţătură *dintâiu*" (MLex., 70; SA, 128[v]), Judecata *cea dintâiu*" (NÎnv., 152), „ciudeasa *cea dintâiu*" (Caz.U, 32[r]), *cea dentăiu* (1683, Moldova, IMCM, I, 299), ziua *dintîi* (1759, Muntenia, însemnare, Corfus, 119), „domnia *întîi*" (1748-1749, Moldova, IMCM, I, 558).

5.2.2. Construcţia nouă cu numeralul acordat cu substantivul antepus este extrem de rară, neconstituind normă în nici una din variantele literare: „dumeneca *întîia*" (Caz.V, I, 36[r]). Firește, cînd numeralul este antepus substantivului, el este acordat cu acesta: „*Întîia* hasnă" (SA, 98[r]), „*întăia* dzi" (Caz.V, II, 42[r])[26]. Inovaţia este înregistrată în epoca veche numai în textele moldoveneşti.

În unele texte scrise de bănăţeni sau de bihoreni apare sporadic şi *prima* (precedat de prepoziţia *de*) ca numeral ordinal: „parte *de prima*" (= partea întîi; BCat., 10), „porânca *de prima*" (BCat., 10).

Derivatele *primar, primară, primare* din sintagmele *văr primar, vară primară* apar uneori în texte: „fiind mmă-sa *vară primară* cu tată-mieu" (1778, Ţara Românească, AJ, 541), *văr primare* (1673, Iaşi, DII, II, 365). Generale erau pentru primul element al seriei *întîi, cel dintîi*: „*cel întîi* stăpîn" (Pr.C., 138), iar pentru ultimul element *cel din urmă* (Pr.C., 140), *cel după urmă* (Pr.C., 138).

În primul dicţionar al limbii române scris de un anonim bănăţean apare şi *anţerţ* „Terţio anno" (AC[1], 73), construcţie rămasă regională pînă astăzi.

5.2.3. Rare în texte sînt şi construcţiile cu *-lea* la feminin de tipul *a şaptelea zi* (ÎR. 57[r]), „*a însprăzêcelea* lună" (BB, Fac. 8.5), de factură populară, frecvente în documentele particulare, inscripţii şi însemnări („în domnie *al doilea*" (1714, Moldova, IMCM, I; 399), „în domnie *al treilea*" (1716, Moldova, IMCM, I, 411), „*al doilea* domnie" (1747, Moldova, IMCM, I, 545; 1768, IMCM, II, 177), dar pătrunse şi în textele literare „*al doilea* treaptă" (Pr.C., 165), „*al doilea* căsătorie" (Pr.C., 212) (vezi mai jos, **3.5.6.:** *numeralul adverbial*). Acestea preferă însă construcţia de tipul „*a şĕptea* ocă" (SA, 21[v]) sau de tipul „dumeneca *a şĕptea*" (Caz.V, I, 244[v]).

5.3. Numeralele colective *amîndoi, amîndoo* (1769, IMCM, I, 194) sînt prezente în tot felul de texte „*amîndoao* părţile" (Pr.C., 150) şi au la genitiv dativ formele *amîndurura* (BB, Fac. 3.7; 1780, Moldova, IMCM, II, 322) şi *amînduror* (BB, Fac. 31, 37; ms. 4389; 3.7; 22, 31, 33). Pe lîngă forma de genitiv-dativ *amînduror* se foloseşte în textele neliterare şi forma

[26] Vezi C. Frâncu, *Vechimea şi răspândirea numeralului articulat în construcţii de tipul* **partea întâia,** în SCL, XXXI, 1980, nr. 2, p. 213, 216.

amîndoror (1684, Breb, Însemnare pe un Minei, Corfus, 183), formă devenită neliterară mai tîrziu.

5.3.1. *Numeralul colectiv* în textele din Moldova, Banat şi Bucovina are şi forma cu *tus*: *tustrele* (1680, Iaşi, DII, II, 483; 1768, Moldova, IMCM, II, 176), *tustrele vadurile* (1743, Cernăuţi, DB, VIII, 6), *tuspatru* (1676, Iaşi, DII, II, 415), *tusşapte* (1685, Iaşi, DII, II, 532), *tustrei* „Omnestres", *tustrele* „Omnes tres. Omnia tria" (AC[1], 127). În textele literare şi neliterare din Muntenia şi Oltenia forma curentă era cu *cîte(şi)*: „i-au şi împuşcat pă *cîte trei*" (Corfus, 44), „aceşti *căte trei fraţi*" (1776, Craiova, AJ, 63), „banii i-au luat *cîte trei* fraţii" (*ib.*, 63), „*a cîte trei* fraţilor" (*ib.*, 63).

5.3.2. *Numeralul colectiv cîte trei* este prezent în texte munteneşti (*cîte trele* (BB, Fac., 7.13)). Lui îi corespunde forma cu *tot* (*tustrei* fămeile (ms. 45 în pasajul corespunzător) în textele moldoveneşti. Dar uneori, formelor din textul muntenesc *cîte doao, cîte doo* (BB, Fac., 7.13) le corespund în textele moldoveneşti *cîte doaă, doaă* (ms. 45 în pasajul corespunzător).

5.4. Numeralul multiplicativ este exprimat prin participiul şi adjectivul derivat de la un verb provenit din numeralul cardinal: *îndoit* (ms. 4589, BB, Ex. 16.22), *încincit* (ms. 4389, BB, Ex. 22.3), *înşesit* (ms. 45, Cuv. P. 2, col. 1), *înoptit* (*ibid.*), *însutit* şi *înmiit* (1759, Braşov, ADSB, 16).

5.5. Numeralul fracţionar este exprimat prin substantive: *jumătate* „la trei ceasuri şi *jumătate*" (1738, f.l. însemnare, Corfus, 240), „*jumătate din jumătate* (= un sfert) de sat" (1776, Ţara Românească, AJ, 180), *sfert* „la ceasuri 7 şi un *sfert*" (1681, Muntenia, însemnare, Corfus, 238). De asemenea, substantivele, *încinceală* (1/5, ms. 4389, Fac., 47, 26), *al cincilea* („o cincime", BB, Lv., 6.46, 22, 14), *a cincea* „o cincime" (BB, Lv. 27.30), *a zecea* „o zecime" (BB, Lv., 27.31), *zeciuială* (1/10; *ib.* 28.22) sau sintagmele *a cincea, a zecea* (în BB). Documentele oficiale şi textele juridice conţin numeroase forme de acest fel sau perifraze echivalente „a să lua *din zece una*" („zeciuială"; Pr.C., 156), „*a treia* parte" („o treime", Pr.C., 104, 106, 102), „să aibă a-şi lua şi teoritra în loc de *a treia parte*" (ib., 102). Formele actuale cu sufixul *-ime* adăugat numeralului cardinal nu sînt atestate.

În MŞG (1780), în dialogurile de la sfîrşitul gramatici apare şi numeralul fracţionar *fîrtai* (< germ. *Viertel*) şi *sfert*: „trei *fîrtaie* pe cinci" (MŞG, 104), calchierea germ. „drei Viertel fünf". *Fîrtai* apare şi în documente moldoveneşti: „o falce şi un *fîrtai*" (1670, Iaşi, DII, III, 302), „o falce şi trei *fîrte*" (1673, Iaşi, DII, III, 36.6).

5.6. Numeralul adverbial se exprimă ca şi în limba actuală prin structuri organizate în jurul numeralului cardinal de la „2" în sus, pentru „1" în jurul substantivului *dată*: *o dată, de două ori, de trei ori* etc. („au hotărît *o*

dată şi *de două ori* să intre" (1748, Moldova, IMCM, I, 559), *de trii ori* (după 1697, Moldova, IMCM, I, 328), *de patru ori* (1759, Braşov, ADSB, 14), *de cinci ori* (*ib.*, 15).

În primul dicţionar al limbii române scris de un bănăţean apar următoarele numerale adverbiale: *a doaua oară* „Secunda vice", „Masodszor", *a treia oară* „Terţia vice" (AC[1], 71, 75) sau prin structuri organizate în jurul numeralului ordinal şi cu substantivele *oară* sau *dată, întîia oară, a doua oară* etc.: „sînteţi *de o mie de ori* înmulţit" (ms. 4389, Dt, 1.11; în BB şi în ms. „să fiţi cu o *mie de părţi mai multu*" (în pasajul corespunzător)), „de *sîptezăci de ori*" (1736, Moldova, IMCM, I, 475). Aceste numerale sînt încadrate în prima gramatică românească a lui Eustatievici Braşoveanul din 1757 la adverbe sau „spre grăiri de rînduială", cum le numeşte el: „*întîi, a doao,* pînă la o mie" (EG, 80).

În enumerări, pentru *în primul rînd, în al doilea rînd, în al treilea rînd* etc. se folosesc de regulă numeralele fără substantivul *rînd*: *întîi* şi *întîe, al doilea, a doao, al treilea* etc., *întîi* (= în primul rînd: AP, 286, 1752, Braşov, ADSB, 11), *a doo* (*ib.*, 11), *al doilea* (AIP, 286), „Şi la *cea de pe urmă, al treilea* lucru" (*ib.*, 1776, Ţara Românească, AJ, 178), *al patrulea* (1776, Ţara Românească, AJ, 106), mai *întîi... Al doilea... Al patrulea...* (Pr.C., 140).

Cu valoare de numeral adverbial se folosesc şi numeralele ordinale în construcţii de tipul: *domniia al doile* („de a doua oară", 1714, Moldova, IMCM, I, 399), *al doilea domnie* (1747, Moldova, IMCM, I, 545), „în *domnie al treile*" (1716-1726, Moldova, IMCM, I, 411). Astfel de construcţii trebuie interpretate ca elipse ale unor construcţii de tipul *domnie de al doilea rînd*, sau *al doilea rînd de domnie*.

5.7. Numeralul distributiv, format din numeralul cardinal precedat de *cîte* este prezent în tot felul de texte, în special în documentele oficiale şi particulare: „*cîte 45 lei* batuţi" (1707, Iaşi, DII, III, 292), „*cîte 3 liturghii*" (1706, Iaşi, DII, III, 274), *cîte doi* caşi, *cîte o oaie* (1776, Ţara Românească, AJ, 191), „*cîte* parale 70" (1776, Ţara Românească, AJ, 191), „*cîte* taleri 1" (*ib.*, 191; remarcăm aici intercalarea substantivului determinat între prepoziţia *cîte* şi numeralul cardinal), *cîte doi* „Bini. (AC[1], 93)

5.8. Exprimarea anului, lunii, zilei şi orei se face după modelul vechi pînă la sfîrşitul perioadei cercetate: „La dechimvrie la zile 30 s-au cutremurat pămîntul la 3 ceasuri din noapte" (1724, f.l. însemnare semnată de Gheorghiţă Buş, Corfus, 238), „La 1774 octomvrie 16 zile la 3 ceasuri de noapte s-au cutremurat pămîntul" (1774, ocolul Bîrladului, însemnare, Corfus, 241).

Exprimarea datei se face uneori atît în stilul vechi prin menţionare valeatului, cît şi în stilul nou: „7272, mart 16, marţi la trei ceasuri din noapte s-au cutremurat pămîntul" (1766, Moldova, Corfus, 241), „cînd s-au cutremurat pămîntul, vineri la 3 ceasuri din zi, 1777, iulie, 14" (1777, f.l.,

Însemnare, Corfus, 241). Pentru *zile* continuă să se folosească pînă tîrziu sl. *dni*: Iarnă bună, minunată, ghenasie, 6 *dni*, leat 7233 (1725, Moldova, Însemnare, Corfus, 116). Uneori apare pentru *lună* termenul slav *measita*, dar pentru *zi* termenul românesc: „Şi o am luat-o în curgerea anilor de la zidirea lumii 7240, *measiţa mai 16 zile*" (1732, Moldova, IMCM, I, 460). În unele cronici apare şi data de la Hristos şi chiar cea din calendarul turcesc „la leatu turcesc 230, iar de la Hristos 817" (IRP, 270-271), „După aceaia, la leat turcesc 620, iar de la Hristos 1207" (*ib.*, 271). Vezi şi *Sintaxa*, cap. *Calcuri lingvistice*. Pe la sfîrşitul perioadei predomină însă datarea anilor de la Hristos încoace.

6. VERBUL

6.0. Sistemul verbal din perioada 1640-1780 este în general stabil în punctele sale centrale, schimbările afectînd periferia, punctele slabe şi neavînd consecinţe importante asupra normelor literare.

6.1. Iată cîteva fapte mai importante care ajută la înţelegerea normelor epocii:

Conjugările sînt în general stabile, însă deseori au loc treceri de la o conjugare la alta sau de la o subdiviziune din cadrul unei conjugări la alta.

1. Conjugarea a IV-a rămîne cea mai bogată şi se îmbogăţeşte şi mai mult, fiind mai deschisă la împrumuturile din greacă şi la postnominalele formate după substantive turceşti, pătrunse în număr mare în epoca fanariotă sau chiar antefanariotă: *a acolisi* „a pretinde", *a afierisi* „a dărui", *a amelisi* „a se dezinteresa", *a chinisi* „a acţiona", *a clironomisi* „a moşteni", *a diafendisi* „a apăra", *a discolipsi* „a împiedica", *a empodisi* „a opri", *a inghisi, a împodepşi* „a împiedica", *a mazili, a metahirisi* „a folosi", *a priroforisi* „a informa", *a sigonisi* „a se asigura", *a theorisi* „a cerceta, a exprima" etc[27].

În Banat, după informaţiile date de cel mai vechi dicţionar al limbii române, aveau forme de conjugarea a IV-a verbe ca *a scuipa* (dialectal *a schipi: schip* „spuo", *schiit* „Sputum" (AC[1], 119)), *a smulge* (dialectal *smulgesc* „Evello Eradico", (AC[1], 120)), *a scrie* (*a scri*) (vezi mai jos, punctul 3), *a cresta* (bănăţean *a cresti*: *crestesc* „Fel ravon", dar *crestat* „Fel róvol" (AC[1], 95)), *a se creştina* (bănăţean *a (se) creştini*: *creştinescu-mă* „Christianus fio" (AC[1], 79)), *a înfrumuseţa* (Banat: *a înfrumuseţi*: *înfrumuseţesc* (AC[1], 83)), *a îngreca* (Banat: *a îngrechi*: *îngrechesc* „Impraegno", „Alij" (AC[1], 83)), *a înşela* (Banat: *a înşeli*: *înşelesc* „Fallo. Dicipio" (AC[1], 84), *a temeia* (Banat: *a temei*: *temeiesc* „Fundo seu Fundamentum pono" (AC[1], 125)).

[27] Vezi şi *Glosarul* la volumul D. Cantemir, *Divanul,* ed. Virgil Cândea, 1969, şi la volumul *Cronici şi povestiri româneşti versificate (sec. XVII-lea - XVIII-lea),* ed. Dan Simionescu, Bucureşti, 1967.

În schimb, apar cu forme de conjugarea I o serie de verbe care de obicei erau şi sînt şi astăzi de conjugarea a IV-a în alte zone: *aburedz* „Vaporo. Efflo" (AC^1, 71), *aiedz* „Allio confio" (AC^1, 72), *sănătosedzu-mă* „Convaleo" (AC^1, 117), *viedz* (Vivo) (AC^1, 129).

Pe de altă parte, subclasa în *-î* a acestei conjugări devine mai bogată prin generalizarea în limba scrisă a variantelor de tipul *a amărî, a ocărî, a pârî, a urî,* în locul formelor în *-i (a amări, a ocări* etc), care devin din ce în ce mai rare în variantele literare nordice şi în varianta sud-vest-ardelenească: *omoriia* (ULM, 197), dar *omora* (ULM, 206), *amărî* (SA, 113^r), *va ocărî* (SA, 92^v), *va omorî* (SA, 92^v), *a să pârî* (SA, 15^v). În textele sudice formele cu *-î* sînt generale încă de la începutul perioadei: *pârâia* (1640, DOB, 97; 1662, DOB, 123), *pogorî* (EG, 61^v) etc.

2. Tendinţa de a trece verbele de conjugarea a III-a latină în *-ere* la conjugarea I sau a IV-a continuă şi în această perioadă: „*adaoge* sau *adăoga*" (EG, 59^r), *adauge* (DP, 95^v/7, 51^r/9), „apa *cură*" (Mol. 1676, 12^r; (DP 18^r/4), *cur* „Flux Curro" (AC^1, 97), *viedz* „vivo" (AC^1, 129), „va *înviia*" (SA, 29^v, 31^v), dar *ai învis* (1750-1751, Moldova, IMCM, I, 572), *au învis* (= perfectul compus de la *a învie;* SA, 55^v; Min. 1698, 43^r), *înviiare* (MLex., 8), *înviiat* (MLex., 82), dar *învise* (Min. 1698, 43^r), (voiu) *învie* (DP, 12^r/5) dar (veri) *învia* (DP, 108^v/6), *scria* (= a scrie; Lex. M, 89), „nu ştii *scriea*" (1754-1755, Moldova, IMCM, II, 39), *au scriat* (= au scris; Lex. M, 89; Vis.C, 389), *veţi viia* (SA, 10^v), *viia-veţi* (SA, 1^v). Exemplele de mai sus arată că verbele latine în *-ere* trec la conjugarea I păstrîndu-şi unele forme de conjugarea a III-a, în special de perfect, care sînt şi ele înlocuite mai tîrziu cu forme de conjugarea I: *învise* (Caz.V, I, 246^r; Caz. 1644, 534), dar au *înviat* ($Caz.B^2$, 280).

În timp ce în unele scrieri verbul *a scrie* trece la conjugarea I (*scrivescu-mă* (AC^1, 119), în Ţara Românească şi în Banat el se întîlneşte sporadic la conjugarea a IV-a prin forma de prezent pers. I pl. *scrim* (analogică cu *ştim* etc.) ca în graiurile populare: *scrim* (1714; DRA, I, 272). Formele de conjugarea a III-a ale verbului *a scrie* rămîn însă normă literară în toată perioada cercetată, în ciuda tendinţei de trecere la conjugarea I în Banat-Hunedoara şi la conjugarea a IV-a în Ţara Românească.

6.1.1. Ca inovaţie specifică acestei epoci, consemnată de textele din Ţara Românească şi Moldova, este crearea verbului *a curge* din vechiul *a cure,* uneori trecut la conjugarea I *(a cura)* prin analogie cu *a merge;* exemplele sînt din anii 1748-1755: *curge* (GCR, II, 61; *Uricariul,* I, 62, 175), *curge* (IRP, 34, 99, în alt manuscris al cronici *cură*; 1777, Ţara Românească, AJ, 388, 621), *curg* (1778, Ţara Românească, AJ, 755); cf. şi *curgerile* (BB; ap. DA)[28], dar *cur* „Fluo Curro" (AC^1, 97). Verbul *a curge* nu apare însă în Ardeal, căci acolo nu a avut loc contaminaţia sintactică între *a cure* şi

[28] Vezi C. Frâncu, *Vechimea şi răspândirea unor inovaţii morfologice: verbul a curge,* în LL, III, 1981, p. 331-339.

a merge, care are formele *mere, merem, mereți* etc.

6.2. Diatezele nu cunosc schimbări esențiale în comparație cu perioada anterioară.

Diateza activă rămîne cea mai des întrebuințată urmată de cea reflexivă și apoi de cea pasivă. Reflexivul cu valoare pasivă este des întrebuințat atît în texte literare cît și în cele neliterare (în special nordice): „această însemnare să faci ca *să să știe* de cînd au venit nimții în comanda Bucovinii și Cernăuți" (1780, Bucovina, Însemnare, Corfus, 15), „Această sfîntă Liturghiia *s-au legat* cînd *s-au schimbat* din Țara Moldovei Grigorie Ghica vodă" (1747, Moldova, Corfus, 6), „cînd s-au mazilit Mihaiu Racoviță" (1726, Moldova, însemnare pe o carte, Corfus, 4). Atunci cînd apar, schimbările se limitează la pendularea unor verbe pronominale între forma activă și cea reflexivă:

1. Verbul *a naște* își păstrează în unele texte nordice forma activă, dar sensul reflexiv: „Tot omul câți *născuse* (= se născuseră) dintru Adam" (Caz.D, 638; Caz.B^2, 542), „De *au* și *născut* (= s-au născut) în durori" (SA, 118^r), „Să să știe căndu *au născut* fii-meu, Iania" (1662-1663, Moldova, IMCM, I, 257), „Căndu *au născut* Neacșul au fost cursul 7179" (ib., 257), „împărate, daca *va naște* (= se va naște) acesta pruncu, sau să-l omorâți, sau să-l trimiți să-l lepede în codri" (IT, 90), „veni vremea de *născu* (= se născu) pruncul" (IT, 90) *„au născut*" (= s-au născut) la Moldova" (IRP, 63), *nasc* „Nascor" (AC^1, 103).

Nevoia de claritate, de înlăturare a ambiguității, duce la înlocuirea formei active cu sens reflexiv pasiv printr-o formă reflexivă: *s-au născut* (Caz.V, I, 168^v; Caz. 1644, 142), *nascu-mă* (MLex., 235).

Formele reflexive, mult mai clare, cîștigă teren din ce în ce mai mult, pe măsură ce ne îndreptăm spre sfîrșitul perioadei: „Să să știe căndu *m-am născut* eu, Vasile" (1744, Moldova, IMCM, I, 527).

2. O inovație a graiurilor nordice, înregistrată în textele din Moldova, Transilvania de nord și de sud-vest și Banat-Hunedoara, este prezența formelor cu pronume reflexiv (sau personal cu valoare de reflexiv) reluat după verb, la anumite timpuri ale indicativului sau la condițional[29]: „*s*-au luvatu-*să*" (FC, 20), *„mă* voi feri-*mă*" (DPV, 22^v), „*mi*-i acoperi-*mă*" (DPV, 38^v), „*M*-oi îmbărbăta-*mă* (DPV, 40^r), „*m*-am sfârșitu-*mă*" (Vis.C, 14), „*s*-au fost zăuitatu-*să*" (PPr., 322), *ni*-am învoitu-*ne* (1721, Iași, DII, III, 529).

În textele din Țara Românească și sud-estul Transilvaniei nu apare această construcție reflexivă dublată.

6.2.1. Formele reflexive sau pronominale sînt mai răspîndite în unele scrieri decît în limba actuală. Primul dicționar al limbii române atestă forme ca: *creștinescu-mă* „Christianus fio" (AC^1, 79), *domnescu-mă* „Dominor"

[29] Vezi Gheție, BD, p. 166.

(AC[1], 81), *dospescu-mă* „Fermentor. Consumor" (AC[1], 81), alături de *dospesc* „Fermento. Consumo", *dosădescu-mă* „Tribulor. Affligor", alături de *dosădesc* „Tribulo. Affligo" (AC[1], 81), *sprintescu-mă* „Allevior, Celer fio" (AC[1], 122), *zăprescu-mă* „Conspitor", alături de *zăpresc* „Constipo" (AC[1], 132).

Pe de altă parte, formele active au sens reflexiv în *însereadză* „Adversperascit" (AC[1], 84) şi *senineadză* „Senerat" (AC[1], 117).

6.3. Modurile şi timpurile prezintă o serie de puncte slabe la periferia sistemului, care întreţin schimbările în norma variantelor literare şi cea a normelor regionale:

6.3.1. *La indicativul prezent şi la conjunctivul prezent* formele iotacizate ale verbelor de conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a cu radicalul terminat în *d, t, n* şi uneori în *r* rămîn mai frecvente decît formele refăcute în toate textele, indiferent de varianta literară sau graiurile pe care le reprezintă (excepţie fac textele din Banat-Hunedoara): *audz(u)* (Caz.V, I, 6[r]; SA, 29[r]), *să audză* (Caz.V, I, 127[v]), *să ceaie* (SA, 18[v]), *ceiu* (MLex., 155), *deşchidz* (Mol. 1676, 11[v]), *deşchiz* (EG, 59[v]), *piei* (EG, 61[r]), *să prindză* (Bert. 1775, 59[r]), *puiu* (MLex., 98; SA, 123[r]; EG, 72), *scoţ* (Prav. 1640, 1; MLex., 120), *să scoţ* (SA, 52[v]), *să scoaţă* (1721, Bucovina, DII, III, 527), *să şaze* (1767; ISD, XIII, 265), *să scadză* (1715, Iaşi, DII, III, 433), *să vază* (SA, 52[r]), *văz* (EG, 59[v]), *vânz* (MLex., 345; EG, 59[v]), *să* o *vînză* (1736, Someşul Caldu, Transilvania, însemnare pe o carte, Corfus, 193), *să* o *ascunză* (1744, Moldova, Corfus, 195).

Formele refăcute sînt mai rare la începutul perioadei însă devin mai frecvente, în special în texte din Banat-Hunedoara, în Transilvania de nord şi în Moldova, pe măsură ce ne apropiem de perioada modernă: *aprind* (Lex.M, 216), *aud* (Lex.M, 175), *cred* (BCat, 13, de trei ori pe o pagină; Mol. 1725, 23[r]), *să o trimit* (NL, 289), *văd* (CCâmp., 8[v]), *să să împartă* 1679, Iaşi, DII, II, 469), *să-şi împartă* (1709, Iaşi, DII, III, 322), *să răspundă* (1727, Iaşi, DII, IV, 27), *să li scoată* (1710, Iaşi, DII, III, 343), *să trimită* (1709, Iaşi, DII, III, 335), *să* o *vîndă* (1700, Moldova, IMCM, I, 335), *să*-i *înghită* pămîntul (1713, Moldova, IMCM, I, 395), *să scoată* (1770, Cernăuţi, DB, VIII, 679, 1720, Iaşi, DII, IV, 514), *să rămînă* (1759, Iaşi, DB, VIII, 42), *să ţin* (1739, Iaşi, DII, IV, 251), *să vînd* (1734, Iaşi, DII, IV, 154). În secolul al XVIII-lea asistăm la răspîndirea deosebită formelor refăcute. În ciuda faptului că opera lui Neculce s-a transmis prin copii munteneşti, formele refăcute specifice Moldovei în sec. al XVIII-lea apar des alături de formele refăcute: *să trimită* (NL[1], 674), *să împartă* (NL[1], 172), *să prindă* (NL[2], 138), *să scoată* (NL[1], 178, 183), la fel ca în documente şi inscripţii: *să* o *trimeată* (după 1746, Moldova, IMCM, I, 536).

În primul dicţionar al limbii române scris de un bănăţean pe la 1650 formele refăcute sînt bine reprezentate în comparaţie cu cele iotacizate: *aud* „Audio" (AC[1], 75), *ard* „Ardeo" (AC[1], 74), *cred* „Credo" (AC[1], 95),

dar *credz* (AC[1], 79), *cad* „Cado" (AC[1], 91), *deşchid* „Aperio" (AC[1], 80), *închid* „Claudo" (AC[1], 84), *mint* „Mentior" (AC[1], 102), *prind* „Capio. Captiro" (AC[1], 113), *pun* „Pono" (AC[1], 113), *pot* „Possum" (AC[1], 111: prima atestare a formei *pot*, dar şi *poci* (AC[1], 110), în epocă se folosea ca normă forma *poci*), *răpun* „Amitto" (AC[1], 114), *răsar* „Orior" (AC[1], 114), *răspund* „Responeo" (AC[1], 115), *sar* „Sale condio. Salio" (AC[1], 116), *şed* „Sedeo" (AC[1], 117), *ţin* „Teneo. Servo. Alii tio" (AC[1], 79) şi *ţiv*, *văd* „Video" (AC[1], 128), *vin* „Venoi" (AC[1], 129).

După cum se observă din lista de mai sus, forme duble (iotacizate şi refăcute) au numai verbele *a crede, a putea* şi probabil *a ţine* (*cred* şi *crez, pot* şi *poci, ţin* şi *ţiv* (= *ţiu*).

Acest fapt ne duce la ideea că Banatul a fost prima zonă care a refăcut prin analogie formele iotacizate; a doua zonă a fost Moldova de nord.

Formele „gamatizate", ale verbelor *a ucide* şi *a purcede* continuă să fie frecvent întrebuinţate la unele persoane ale indicativului prezent, conjunctivului prezent şi la modul gerunziu: *(să) ucig* (Inv. 1642, 19[r]/1; AC[1], 130), *să ucigă* (Inv. 1642, 7[r]/19, 15[r]/16, 16[r]/21; BB şi ms. 45 şi 4389; Dt. 22.21, 25, 27.25; 1685, Iaşi, DII, II, 537), *deşting* (AC[1], 80), *să purceagă* (1720, Moldova, DII, III, 514). Formele „negamatizate" sînt mult mai rare: *deştind* (DP 141[v]/23), *să purcează* (NL[2], 146, 155). La gerunziu apar, de regulă, forme gamatizate: *ucigînd, purcegînd* (NL[1], 276; NL[2], 39).

În Moldova şi Bucovina formele deiotacizate sînt foarte frecvente, dar ele se vor impune în normele limbii literare abia spre sfîrşitul secolului al XIX-lea (cf. Gheţie, Baza, p. 166-167).

În textele din Ţara Românească nu am întîlnit forme refăcute, ci numai forme iotacizate. Cu toate că formele refăcute se răspîndesc din ce în ce mai mult, în normele limbii literare din variantele literare, în afară de cea bănăţean-hunedoreană, intrau numai formele iotacizate.

Acest lucru este consemnat în prima gramatică scrisă în limba română din 1757, în care se recomandă forme de tipul *auz-să auză, arz-să arză, ascunz-să ascunză, văz-să vază, vînz-să vînză, deschiz-să deschiză, caz-să cază, rîz-să rîză, răspunz-să răspunză, simţ-să simţă, tinz-să tinză, tunz-să tunză, trimeţ-să trimiţă, şez-să şază, înghiţ-să înghiţă, închiz-să închiză, viu-să vie, pui-să puie, răsai-să răsaie, sai-să saie, spui-să spuie, cei-să ceie* (EG, 72-74).

Însă, pe la 1780 S. Micu şi Gh. Şincai menţionează ca recomandabile formele refăcute *văd* „vedea", *şed* „şedea", *cad* „cadea", *rîd* „rîdea", *cred* „credea", *pun* „pono", *aud* „audioa", dar şi formele iotacizate *simţi* „sentio" (căruia, spun ei, se adaugă *i* după *ţ* pentru ca să se deosebească de *sînt* „sum"). De asemenea, ei constată: „Sînt unele verbe care, chiar dacă la prezent indicativ regulat se termină în *n*, totuşi pot să-l schimbe pe *n* în *i* la persoana întîi şi a doua de la singularul prezentului indicativ... şi de aceea se numesc neregulate". Atari verbe sînt *pun* „pono", *vin* „venio", *ţin* „teneo",

rămîn „remaneo" etc." (MŞG, 63). Deci, cei doi autori admiteau formele iotacizate la verbele cu radicalul în *n-* şi *t-* dar nu şi ale verbelor terminate în *d-*.

Verbul *a putea* are la persoana I sg. la indicativ forma *poci* (greu de explicat din **poteo* care ar fi trebuit să dea *poţi*): *poci* (BB, Fac., ms. 45: 31.35, ms. 4389 (*ib.*, 19.22). Ea este normă generală în tot felul de texte pînă pe la 1650 cînd apare atestată forma refăcută după pers. a III-a plural: *pot* (AC[1], 111) cf. şi „*să pot* gîci" (NC[1], 301). În gramatica lor din 1780, S. Micu şi Gh. Şincai menţionează că verbul *pot* la pers. I singular a prezentului indicativ se pronunţa şi *poci* (MŞG, 62).

Formele refăcute ale verbelor cu radicalul în *r-* sînt mult mai frecvente: *să nu piară* (după 1746, Moldova, IMCM, I, 136).

6.3.2. Verbele de conjugarea I de tipul *(a) împresura, înconjura, înfăşură, măsura* (terminate la infinitiv în *(ur)a*) prezintă, ca şi în perioada precedentă, în multe texte, forme etimologice paroxitone cu *u* în silaba finală la prezentul indicativului, al conjunctivului şi la imperativ: *încungiur* (AC[1], 84), *împresură* (Caz.V, I, 338[v]; Misc. V, 64[r]; 1712, Iaşi, DII, III, 380; 1780, Moldova, IMCM, II, 319), *încungiură* (NT, 6[r]; SA, 10[v]), *să încungiure* (SA, 105[v]), *încunjură* (ULM, 113), *să încunjure* (ULM, 81, 172), *înfăşură* (AP, 214), *să înfăşură* (Nînv., 300), *să înfăşure* (ms. 4389, Lv., 13.15), *măsuri* (CLM, 49), *să măsuri* (ms. 4389, Nm. 35.5), *să măsure* (SA, 25[r]; EG, 60[v]), *mesur* (Lex.M, 199).

În prima gramatică scrisă în limba română din 1757, D. Eustatievici Braşoveanul recomanda următoarea paradigmă a verbului *a măsura*: *măsur, măsuri, măsură, măsurăm, măsurat, măsură* (EG, 72).

Formele analogice în *-or, -ori,* cu accentul pe terminaţie, apar în special în textele munteneşti, dar şi în cele moldoveneşti şi bănăţene: *împresoară* (ULM, 102; 1768, Suceava, DB, VIII, 62), *să împresoară* (1776, Ţara Românească, AJ, 127), *să împresoare* (*ib.*, 127), *să se împresoare* (1713, Iaşi, DII, III, 401), *măsor* „Mensuro", (AC[1], 101), *să măsoare* (1752, ap. Gheţie, BD, 168), *să împresoară* (1779, ISD, XIV, 203; 1743, Cernăuţi, DB, VIII, 5).

Mult mai limitate teritorial, apărînd numai în texte ardeleneşti şi bănăţene, sînt formele analogice de tipul *gior* (NT, 46[r]), *gior* „Juro" (AC[1], 89), alături de *giur* „Juro" (ib., 89), *să gioară* (NT, 30[v]), *să gioare*[30], *jor* (Occ, 93), *joară* (Occ, 91), dar *jur* (EG, 71).

6.3.3. Formele scurte cu *î* protetic de la pers. 3 a indicativului prezent ale verbului *a fi* devin mai frecvente ca în perioada anterioară, fiind înregistrate atît în texte moldoveneşti, cît şi ardeleneşti şi bănăţene: *ei* (= îi; FC, 45), *îi* (CCâmp., 8[v]; DP, 11[r], 14[r]; Occ, 77; 1720, Moldova, DII, III, 514).

Forme cu *î* protetic se întîlnesc acum şi la pers. 1 sg.: *esz* (= îs; FC, 8), *îs* (CCâmp., 8[v]; Occ, 81), *us* (= îs; Lex.M, 213). Forma *sînt* era generală: *sînt*

[30] *Ibidem,* p. 168, 413.

(Înv., 1642, 1^{v}/3, 4^{v}/5, 20^{r}/5). Formele hipercorecte *sint* şi *simt* se întîlnesc în special în texte neliterare.

În textele din Ţara Românească şi din Banat nu au fost înregistrate astfel de forme, ci numai formele *e, sînt, -s*: „drag mi-*e*" „Amo" (AC^{1}, 82), „foame mi-*e*" „Esurio" (AC^{1}, 86), „frigu mi-*e*" „Frigeo" (AC^{1}, 86).

La pers. a II-a singular forma curentă era *eşti* (Înv., 1642, 2^{r}/8, 10^{v}/14, 11^{r}/17).

Ca reflexe bănăţene, în unele texte din Ardealul de nord-vest, precum şi la Dosoftei apar construcţii de tipul *eu mi-s* (Mol. 1676, 10^{v}; DPV, 30).

La persoana a III-a singular formele accentuate erau *iaste* (Înv., 1642, 15^{r}/12, 22^{v}/11, 29^{r}/10), *iaşte* (1697, Moldova, IMCM, I, 327) şi *este* (Înv., 1642, 32^{v}/14, 50^{r}/19), iar formele neaccentuate erau *e* (Înv. 1642, 19^{v}/6, 41^{v}/15, 44^{r}/8) *i* şi *îi*: „voia mi-*i*" „Volo" (AC^{1}, 130).

6.3.4. La pers. 1 şi 2 pl. se generalizează în limba scrisă din toate regiunile formele analogice *sîntem, sînteţi,* în locul formelor etimologice *sem, seţi: sîntem* (Înv., 1642, 4^{r}/15, 25^{v}/2; MLex., 138; SA, 1^{v}; EF, 47^{v}; 1741, Moldova, IMCM, I, 494), *sînteţ(i)* (Prav. 1640, 1; Înv., 1642, 4^{r}/17, 4^{v}/1, 9, 11^{v}/11; Caz.B^{1}, 2; SA, 26^{v}; EG, 47^{r}), *sînteţ* (Înv., 1642, 52^{r}/13). La persoana a III-a plural forma generală era *sînt* (Înv., 1642, 13^{r}/8, 40^{v}/12, 45^{r}/16), iar în textele neliterare apăreau şi formele hipercorecte *sint* şi *simt* (1717, Iaşi, DII, III, 475, 478). Formele etimologice se întîlnesc sporadic mai ales la începutul perioadei şi numai în texte ardeleneşti.

Formele neaccentuate erau *s-* şi *îs*: căce-*s* (AC^{1}, 92).

În prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină pe la 1770 de un anonim bihorean se dă următoarea paradigmă a verbului *a fi* la indicativul prezent: „S.: *sînt, eşti, iaste* „sum, es, est", P.: *sîntem, sînteţi, sînt* „sumus, estis etc."" (ILV, 92). Remarcăm recomandarea formei vechi *iaste* şi nu a formei noi *este*, care probabil că nu se răspîndise în zona de nord-vest de unde provenea autorul. De asemenea, autorul remarcă într-o notă că „*e* este pronunţat ca şi cum i s-ar fi antepus un iot" (*ieste*, ILV, 92).

Paradigma verbului *a fi* la indicativul prezent este dată şi de S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor de la sfîrşitul perioadei cercetate: *eu sînt, tu eşti, el e* sau *este, noi sîntem, voi sînteţi, ei sînt* (MŞG, 44). Formele neaccentuate de pers. I sg. şi a III-a pl. (*îs, s*) nu sînt menţionate în această gramatică, şi nici formele regionale de tip moldovenesc *îi* şi *i* de la pers. a III-a singular.

6.3.5. *Verbul a avea* poseda forme de predicativ sau de auxiliar. Cele de predicativ erau: *am, ai, are, avem, aveţi, au.*

Cele de auxiliar pentru perfectul compus erau: *am, ai, au, am, aţi, au.*

Verbul predicativ *a vrea* avea următoarele forme la indicativ prezent în normele literare: *voi(u), vei* (arhaic *veri*), *va* şi *vrea, vom* şi *vrem(u), veţi* (şi *vreţi, vreţ*), *vor*. În secolul al XVIII-lea sînt atestate şi formele: *vreau* pentru pers. I sg., *vrei* pentru pers a II-a sg. şi *vrea* (mold. *vra*) pentru

pers. a III-a sg.: „*Vreau* ca să aibă ştiinţă" (după 1742, Moldova, IMCM, I, 509), *vrei* (IRP, 238), „*vrei* să trăieşti" (1766, Moldova, IMCM, II, 155), „*vra* să vie" (1780, IMCM, II, 319). Predicativul *a vrea* avea şi o paradigmă slabă cu sufixul flexionar *-esc*: *voiesc* „Volo" (AC[1], 130), *voieşti, voieşte, voim, voiţi, voiesc.*

Pe la 1750-1780 ca urmare a contaminării dintre paradigma tare (*vreau* etc.) şi cea slabă (*voiesc* etc.) circula şi contaminaţia de tipul *vroi* şi *vroiesc*, neimpusă cu toate formele în normele limbii literare moderne, dar prezentă în vorbirea populară din sudul ţării.

La imperfect forme de tipul *vroiam, vroiai, vroia* sînt considerate azi literare. Pentru formele auxiliarului *a vrea* din componenţa viitorului, vezi **6.3.17.**

6.3.6. Verbul *a şti* păstrează forma etimologică de pers. 3 sing. la prezentul indicativului în unele texte nordice de la începutul perioadei: *şti* (Caz.V, I, 39^{v}, 42^{r}; Prav. 1646, 264, 271; NT, 2^{r}; Misc. V, 64^{r}), dar *ştie* (Caz.V, I,16^{r}, 37^{r}; SA, 9^{r}, 23^{r}; DVS, sept., 7^{r}, 27^{v}; Mol. 1689, 47^{v}; Vis.C, 313; 1741-1742, Moldova, IMCM, I, 497).

Dintre textele munteneşti de la începutul perioadei, numai *Cazania* de la Dealu (1644) foloseşte, ca urmare a influenţei textului *Cazaniei* lui Varlaam, forma etimologică *şti,* înlocuită după aceea în toate redacţiile ulterioare: *şti* (Caz, V, I, 338^{v}; Caz. 1644, 767), dar *ştie* (Caz.B[2], 232; în cazaniile munteneşti din secolul al XVIII-lea apare numai forma analogică *ştie*). De asemenea, forma etimologică *şti* din *Pravila* lui Vasile Lupu este înlocuită cu forma analogică *ştie* în *Pravila* lui Matei Basarab: *şti* (Prav. 1646, 264, 273) - *ştie* (Prav. 1652, 185, 198). Forma analogică era practic generalizată în Muntenia cum arată unele texte chiar de la începutul perioadei cercetate (ca, de pildă, Inv. 1642 în care apare numai *ştie* (27^{r}/7, 4^{v}/6, 7^{r}/16, 14^{v}/15, în total 12 ocurenţe).

6.3.7. Formele lungi, etimologice, ale verbului *a mânca* la pers. 1, 2, 3 sg. şi 3 pl. sînt înregistrate în majoritatea textelor din perioada studiată, chiar în cele din regiunile unde existau formele scurte, adică în Ardeal şi Banat: *să mănânc* (SA, 6^{r}), *să mănânce* (SA, 93^{r}), *mănânci* (BCat., 12), *mănînc* „Comedo", *mănîncu-mă* „Contendo" (AC[1], 100).

Formele ardeleneşti pătrund greu chiar în textele din Transilvania: *mâncă* (NT, 129^{r}), dar *mănâncă* (NT, 11^{v}), *mâncă* (Occ, 106), dar *să mănânce* (Occ, 105)[31], *mănâncă* (Vis. C, 121).

În gramatica lor din 1780, ardelenii S. Micu şi Gh. Şincai recomandau ambele forme: „*mînc* sau *mănînc*" „manduco" (MŞG, 50).

În textele din Moldova şi Ţara Românească se întîlnesc numai forme etimologice: *mănâncă* (Inv. 1642, 12^{v}/8, 28^{v}/14, 46^{r}/2, 20^{r}/11; MLex., 213), *să mănânce* (Inv. 1642, 14^{v}/11; BB, 640^{v}; IT, 90). Forma scurtă a fost

[31] *Ibidem*, p. 413.

BCU "CAROL I" BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ LIBRARY

întîlnită numai în însemnări din Moldova, făcute, probabil, de ardeleni: „să zbiere ca măgariu cînd îl *mîncă* lupii" (după 1743, Moldova, IMCM, I, 519), „*să mînce* scoarță" (1703-1705, Moldova, IMCM, I, 370)

6.3.8. Verbul *a usca* prezintă forme duble, cu sau fără sincopa lui *u*: *(mă) usuc* (MLex, 111), *să uscă* (NT, 45^{r}).

Formele nesincopate sînt mai frecvente în texte, indiferent de varianta literară pe care acestea o reprezintă.

6.3.9. În schimb, la verbul *a surpa* formele sincopate devin mai frecvente, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, în dauna celor etimologice, întîlnite mai ales la începutul perioadei: *surup* (MLex, 180), *surupat* (MLex, 111), *surupatoriu* (MLex, 180), dar *surp* (EG, 62^{v}), *să nu surpi* (1716, Iași, DII, III, 450), *să surpe* (Pl.S, 90), *să se surpe* (1653; DIT, 252), *să nu să surpe* (SA, 9^{v}), *să nu surpe* (1715, Iași, DII, III, 433).

6.3.10. Verbul *a lucra* prezintă în marea majoritate a textelor forme cu sufixul *-ez*: *lucrez* (MLex, 47), *lucrează* (Caz.B^{1}, 105; SA, 109^{r}; Sin. 1714, 7, 9; AUL, 82), *să lucrează* (SA, 57^{v}; Lit 1739, 6^{v}), *să lucreze* (Înv. 1642, 35^{r}/16; 1754, DRA, II, 312; 1775, DRA, 11, 464).

Formele fără sufix, specifice graiurilor ardelenești și bănățene, apar foarte rar și numai în texte reprezentînd variantele literare sud-vest-ardelenească și din Banat-Hunedoara: *lucră* (NT, 27^{v}), *lucru* „Laboro" (AC^{1}, 99), *lukr(u)* (Lex.M, 221).

6.3.10.1. În aceste zone se foloseau și alte verbe fără sufixele flexionare *-ez* și *-esc* unele dintre ele consemnate în primul dicționar al limbii române, scris de un bănățean pe la 1650: *amurt* (= *amurțesc*) „obstupefacio" (AC^{1}, 73), *ațip* (= *ațipesc*), *feric* (= *fericesc*), „Laudo. Beatifico", *im* (= *imez*) „Inficio" (AC^{1}, 91), *înfier* (= *înfierez*) (AC^{1}, 83), *lumin* (= *luminez*) „Illuminio. Luceo" (AC^{1}, 99), *neguț* (= *neguțez*) „Negotior. Conveneo" (AC^{1}, 104), *slobod* (= *slobozesc*) „Libero" (AC^{1}, 120), *turb* (= *turbez*, AC^{1}, 127), *vom* (= *vomez*) „Vomo" (AC^{1}, 130) (vezi și Gh. Chivu, *Studiul lingvistic privind* AC^{1}, 56).

Pe de altă parte, acest dicționar atestă verbe care aveau sufixele flexionare *-ez* sau *-esc* la prezentul indicativ (pers. 1 sg.) care în alte zone nu posedau acest sufix: *apropiedz* (= *apropiu*) „Appropio" (AC^{1}, 73), *cruțesc* (= *cruț*, AC^{1}, 96) dar *cruțu-mă* „Viribus parco" (AC^{1}, 96), *cruț* „Parco. Tenax sum" (*ib.*, 96), *gîdilesc* (= *gîdil*) „Titillo" (AC^{1}, 87), *sfîrăiesc* (= *sfîrîi*, AC^{1}, 118), *turburedz* (= *turbur*, AC^{1}, 127), *vîrăsc* (= *vîr*, AC^{1}, 128).

La unele verbe se oscila între forme cu sufix flexionar și forme fără sufix, cel mai vechi dicționar al limbii române prezentînd forme duble: *împut* și *împuțescu-mă* (AC^{1}, 82), *cruț* și *cruțesc* (AC^{1}, 96), *îngraşu-mă* și *îngrăşedz* (AC^{1}, 83), *prînd* și *prîndzesc* (AC^{1}, 112), *scurt* și *scurtez* (AC^{1}, 120), *ur* și *uredz* (AC^{1}, 131).

6.3.11. Verbele regulate aveau pe la sfîrșitul perioadei cercetate, după informațiile date de texte și de primele gramatici românești, următoarele

paradigme la prezentul indicativ:

Conjugarea I:

- fără sufixul *-ez: laud, lauzi, laudă, lăudăm, lăudați, laudă* (EG, 71; MŞG, 48), *ascult, asculți, ascultă, ascultăm, ascultați, ascultă* (ILV, 98).

- cu sufixul *-ez*: *adeverez, adeverezi, adeverează, adeverăm, adeverați(i), adeverează* (EG, 70).

Conjugarea a II-a: *tac, taci, tace, tăcem, tăceți(i), tac* (EG, 71, MŞG, 50).

Conjugarea a III-a: *scriu, scrii, scrie, scriem, scrieți, scriu* (ILV, 98), *bat, bați, bate, batem, bateți(i), bat* (MŞG, 54); *trec, treci, trece, trecem, treceți(i), trec* (EG, 73).

Conjugarea a IV-a:

- fără *-esc*: *dorm, dormi, doarme, dormim, dormiți(i), dorm* (EG, 71, MŞG, 58); *pogor, pogori, pogoară, pogorîm, pogorîț, pogoară* (EG, 72)

- cu *-esc* (*-ăsc*): *săvîrşesc, săvîrşeşt(i), săvîrşaste, săvîrşim, săvîrşiț, săvîrşesc* (EG, 51). Formele cu sufixul *-esc, -ăsc* nu apar în MŞG; iar în EG apar la persoana a II-a plural numai forme fără *-i* (*cîntați, tăceți, dormiți, pogorîți, săvîrşiți*), generale în epocă în limba populară.

6.3.12. ***Imperfectul indicativului*** cunoaşte în perioada 1640-1780 unele schimbări privind desinențele de pers. 1 sg. şi 3 pl.

6.3.12.1. La pers. 1 sg. apare şi se răspîndeşte desinența analogică *-m*, astfel încît forma de pers. 1 nu mai este sincretică cu forma de pers. 3 sg. şi pl.: *mă duceamu* (1758; ISBD, 77), *eram* (MLex, 85; CCâmp, 8^{r}), *iernam, văram* (CCâmp, 8^{r}), *năşteam* (EG, 60^{v}), *scârbiiamu-mă* (MLex, 127), *vream* (MLex, 343)[32], *şădiam* (1755, Brăeşti-Muntenia, însemnare, Corfus, 9).

Inovația este prezentă mai întîi în textele munteneşti şi se răspîndeşte treptat, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi în textele din Moldova şi din Ardeal: „*eram* atunci în Țara Ardealului" (1740, Moldova, IMCM, I, 490) etc. Formele vechi, etimologice, devin din ce în ce mai rare pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului al XVII-lea[33]: *mă sfârşiia* (Caz.V, II, 24^{v}), *goniia* (NT, 169^{v}), *era* (NT, 169^{r}).

6.3.12.2. La pers. 3 pl, formele vechi, etimologice, sînt norme în toate textele, indiferent de varianta literară pe care o reprezintă, cu excepția celor din Banat-Hunedoara care atestă şi forme cu *-u*: *să alegea* (EG, 49^{v}), *era* (IP, 6^{v}), *vedea* (SA, 80^{v}); cf. însă *dziceau* (395), *îmbătau* (395), *mirau-se* (395), *rătăceau* (240), toate atestate în Vis.C[34].

Prima atestare a formei cu *-u* dintr-un text muntenesc este în *Cronica* lui Radu Popescu unde apare alături de forma veche: „Moldoveanii încă

[32] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovații în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române,* în FD, VII, 1971, p. 180-183.

[33] *Ibidem*, p. 182-183.

[34] Vezi Gheție, BD, p. 170, 306.

făceau jalbă dă jafurile ce-i *jefuea* tătarii" (IRP, 100; în altă versiune apare forma veche *făcea* (cf. notele de la subsolul IRP, 100).

6.3.12.3. În unele texte apare şi o formă de imperfect perifrastic, formată din perfectul compus al verbului *a fi* şi gerunziul verbului de conjugat: *au fost dzicînd* (NL, 279), *au fost făcînd* (SA, 59^{v}), *au fost şedzînd* (IT, 96), *au fost zicînd* (1709; DRA, I, 231).

6.3.12.4. Verbele *a da* şi *a sta* au în norma tuturor variantelor literare formele etimologice, fără reduplicare analogică cu perfectul simplu: *dam, dai, da, dam, daţi, da* (EG, 57^{v}). Singurul exemplu cu formă analogică reduplicată datează de pe la începutul secolului al XVIII-lea: *stătea* (AP, 58)[35].

6.3.12.5. Verbele de conjugarea a IV-a prezintă în continuare sufixul vechi alături de cel nou: *a, -ea, -ia, -iia (-îia): grăiia* (BB, 631a), *urâia* (Caz.V, II, 17^{r}), *pîrîia* (1670, Iaşi, DII, II, 305), *veniia* (NT, 48^{v}), *omorăia* (IRP, 233), dar *venea* (IRP, 47), *venia* (*ib.*, 19), în altă versiune a cronicii (*ib.*, 113), *bîntuia* (IRP, 113, dar *fugea, lăcuia* (IRP, 45 cu varianta *lăcuea*), *gonea* (IRP, 43), *păzea* (IRP, 117), *poftea* (IRP, 107, cu varianta *poftiea*), *gătea* (IRP, 107, cu varianta *gătiea*). Variantele cu *-ie* reprezintă faza intermediară între faza veche în *-ii-* şi cea nouă în *-e-*.

6.3.12.6. Spre sfîrşitul perioadei cercetate paradigmele imperfectului verbelor regulate erau cele „recomandate" de primele gramatici româneşti:

Conjugarea I: *lăudam, lăudai, lăuda, lăudam, lăudaţ(i), lauda* (EG, 71, MŞG, 48); *ascultam, ascultai, asculta, ascultam, ascultaţi, asculta* (ILV, 98).

Conjugarea a II-a: *tăceam, tăceai, tăcea, tăceam, tăceaţ(i), tăcea* (EG, 71, MŞG, 52).

Conjugarea a III-a: *băteam, băteai, bătea, băteam, băteaţ(i), bătea* (EG, 73, MŞG, 54); *cunoşteam, cunoşteai, cunoştea, cunoşteam, cunoşteaţi, cunoştea; scriam, scriai, scria, scriam, scriaţi, scria* (ILV, 98).

Conjugarea a IV-a: *dormeam, dormeai, dormea, dormeam, dormeaţ(i), dormea* (EG, 71, MŞG, 58); *săvîrşeam, săvîrşeai, săvîrşea, săvîrşea, săvîrşaţ, săvîrşeam* etc. (EG, 52); *pogoram* etc (EG, 72); *ceteam, ceteai, cetea, ceteam, ceteaţi, cetea* (ILV, 98).

Forma de persoana I singular cu *-m* era generalizată şi normă literară şi chiar dialectală (în cele mai multe regiuni), cea cu *-u* de la pers. a III-a plural nu apărea în aceste gramatici, fiind dialectală limitată la Banat, iar formele cu *ii, îi* (*dormiia, pogorîia*) erau probabil învechite căci nu apar în aceste gramatici, deşi în texte ele se întîlnesc pînă după 1780. Autorii gramaticilor menţionate le credeau, probabil, învechite sau regionale.

6.3.12.7. În unele texte traduse din greceşte, V. Arvinte a semnalat forme de „prezent perifrastic" calchiate din limba originalului: „Pămîntul care *iaste curînd* lapte şi miere" (BB, Lv., 20.24; Nm., 14.8; în ms. 45:

[35] Vezi C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: imperfectul verbelor* a da *şi* a sta, în LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 81-83.

iaste curîndu, formă evitată în ms. 4389: Țara carea fierbe cu lapte și miere (cf. V. Arvinte, BB, II, 11, III, 10)).

6.3.12.8. Imperfectul perifrastic, compus din perfectul compus al auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului, apare în tot felul de texte traduse sau netraduse: „cînd *au fost arînd* cu dînșii, cu leșii, *i-au fost înpungînd* cu strămurările ca pe boi, să tragă" (NL[1], 168), *n-au fost avînd* (NL[1], 169).

De asemenea, un alt tip de imperfect perifrastic este cel compus din imperfectul auxiliarului *a fi* și gerunziul verbului de conjugat: *era stînd* (= statea, BB, Gen. 18, 22 și în ms. 4389 (*ib.*), *era lucrînd* (BB, Gen. 4.2), *era zidind* (BB, Gen. 4.17 și în ms 45 și 4389, cf. Arvinte, I, 78). Faptul că în originalul grecesc se află o formă perifrastică echivalentă, nu ne îndreptățește să o punem exclusiv pe seama influenței grecești, căci acest tip de imperfect apare și în texte netraduse, iar azi în graiurile populare (vezi C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse*, ALIL, XXIX, 1983-1984, A, p. 31-39).

6.3.13. Perfectul simplu își limitează aria de circulație, în limba vorbită, la Oltenia, Banat și Crișana, în timp ce în limba scrisă el se menține și în textele din celelalte regiuni, în special în narațiuni, unde apare aproape exclusiv la persoana a III-a. El prezintă următoarele trăsături mai importante:

6.3.13.1. Formele tari de pers. 1 de tipul *deșchiș* (Ap. 1646, 14^{v}), *dziș* (DP, 14^{r}), *trimeș* (NL, 57) constituie în secolul al XVII-lea norma epocii în limba scrisă de pretutindeni, însă tendința de regularizare și de transformare a perfectelor tari în perfecte slabe are drept urmare răspîndirea formelor slabe în *-sei,* rare în secolul al XVII-lea, dar din ce în ce mai frecvente în secolul următor[36]: *înțelesei* (1752; ISD, XIV, 217), *rămăsăiu* (Pl.S, 74), *ziseiu* (T, 10^{r}).

Formele vechi se mai mențin în tot felul de texte în special în cele bisericești pînă la sfîrșitul perioadei.

6.3.13.2. Aceeași tendință de transformare a perfectelor tari în perfecte slabe aduce cu sine generalizarea în epoca cercetată a paradigmei slabe a verbului *a face* la perfect simplu: *făcui* (NÎnv., 320), *făcuiu* (Mol. 1676, 11^{r}), *făcuși* (Caz.V, I, 310^{r}; SA, 120^{r}), *făcu* (Înv. 1642, 10^{v}/9; Caz.V, I, 12^{r}; Caz. 1644, 11; Caz.B[2], 9; SA, 21^{v}; Min. 1698, 43^{r}), *să făcu* (IT, 104), *făcură* (Caz.V, I, 89^{v}; Caz. 1644, 75; SA, 8^{r}). Și derivatul *a desface* și-a creat un perfect slab: *desfăcu* (Înv. 1642, 37^{v}/18, 20).

Formele tari de tipul *feci(u), feceși, fece* etc. sînt arhaisme în perioada 1640-1680[37]. Ele se mai mențin în textele bisericești, în special cele ale lui Dosoftei: *feciu* (DP, 128^{v}/6), *feceș* (DP, 65^{r}/9), *feace* (DP, 149^{r}/11, 172^{r}/6),

[36] Vezi C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: forma de tipul zisei*, în LR, XXXI, 1984, nr. 5, p. 426-436.

[37] Vezi Valeria Guțu Romalo, *Din morfologia sec. al XVI-lea: perfectul simplu al verbului a face*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 337-340.

feaceră (DP, 138^{r}/19). Forma slabă, cu accentul pe sufixul *-e-* de pers. a II-a singular este rar atestată: *fecéş* (DP, 93^{r}/19, 64^{r}/9).

6.3.13.3. Tendința de a crea o paradigmă sigmatică pentru verbele *a fi, a avea,* aflată în faza incipientă în perioada anterioară, este în plină desfăşurare cu precădere în limba vorbită[38]. Textele literare consemnează formele vechi, asigmatice, care constituiau norma epocii: *avu* (Caz.V, I, 270^{v}), *avură* (Caz.V, I, 311^{r}; 1779, DRA, 1, 636), *fuiu* (DP, 90^{v}/14, 112^{r}/9), *fui* (CD, 76^{v}), *fuiu* (MLex., 350), *fu* (MLex., 32^{r}; DP, 17^{r}/7, 94^{v}/2), *fum* (DP, 166^{v}/7), *fură* (Mol. 1676, 12^{v}; DP, 60^{v}/14). Forma organică *fut* („*furăți*") de persoana a II-a plural nu a fost întîlnită în texte, căci era jenantă: de aceea era înlocuită cu forma corespunzătoare a perfectului compus sau cu forma sigmatică *fuset*.

Formele noi, sigmatice, sînt sporadice în textele literare din epoca cercetată: *avuseră* (1722; BDB, IV, 20), *fuseş* (DP^{v}/3). Verbul *a vrea* îşi creează şi el o paradigmă sigmatică alături de cea veche: *vruiu* (DP, 91^{v}/24), *vru* (DP, 18^{r}/19), dar *vrusăiu* (DP, 49^{v}/10), *vruseş* (DP, 108^{r}/1) etc.

Paradigma sintagmatică cu sufixul *-ră-* la persoana I şi a II-a plural este pentru prima oară menționată de anonimul bihorean care a scris pe la 1770 prima gramatică a limbii române în limba latină: *fusăiu, fusăşi, fusă, fusărăm, fusărăți, fusără*, cu mențiunea într-o notă: „Prin acest trecut se redă un lucru făcut puțin mai înainte" (ILV, 34), situație prezentă şi astăzi în graiurile de sud-vest, în special în cele oltenești.

La sfîrşitul perioadei cercetate, S. Micu şi Gh. Şincai „recomandau" atît formele vechi cît şi formele noi, analogice: „eu *fui* sau *fusei*, tu *fuşi* sau *fuseşi*, el *fu* sau *fuse*, noi *furăm* sau *fusem*, voi *furăți* sau *fuseți*, ei *fură* sau *fuse*" (MŞG, 44). Remarcăm prezența sufixului *-ră-* la pers. I şi a II-a plural la formele vechi asigmatice (*furăm, furăți*). Ei nu prezintă însă formele sigmatice de plural cu *-ră*, de tipul *fuserăm, fuserăți, fuseră* deşi, cel puțin la pers. a III-a, ele circulau în vorbirea din unele regiuni sudice.

Dacă la perfectul simplu al verbului *a fi* se prezintă dubletele citate mai sus, la perfectul simplu al lui *a avea* sînt consemnate numai formele vechi, asigmatice *eu avui, tu avuşi, el avu, noi avurăm, voi avurăți, ei avură* (MŞG, 46). Remarcăm că la acest verb, autorii menționează la pers. I şi a II-a plural formele cu *-ră-*.

Paradigma perfectului simplu al verbului *a vrea* nu apare în această gramatică.

6.3.13.4. La pers. 1 şi 2 pl., normele de aproape pînă la sfîrşitul epocii conțineau numai formele etimologice, fără *-ră-* analogic, de tipul *vădzum* (Caz.U, 32^{r}; DP, 92^{r}/10; 1720, Iaşi, DII, III, 518), *plînsăm* (DP, 174^{v}/1), *şedzum* (DP, 174^{v}/1), *audzim* (DP, 97^{r}/3), *prinset* (Ap. 1646, 15^{r}), *răstignit*

[38] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul sigmatic al verbelor* a fi, a avea, a vrea, în LR, XXIV, 1976, nr. 1, p. 56-67.

(Ap. 1646, 15[r]) etc.

Formele analogice, cu *-ră-* de la pers. 3 pl., apar spre sfîrşitul perioadei cercetate în texte sudice, unde perfectul simplu era des întrebuinţat, iar omonimia unor forme de perfect cu forme de prezent cerea diferenţierea[39].

Primele atestări ale formelor cu *-ră-* apar în gramatica călugărului moldovean Macarie, Ia 1772: *vîndurăm, vîndurăţi* (MGram., 81)[40] şi în cea a unui anonim bihorean scrisă pe la 1770 în limba latină: *ascultarăm, ascultarăţi, cunoscurăm, cunoscurăţi, scrisărăm, scrisărăţi, cetirăm, cetirăţ* (ILV, 100). În documentele particulare din Oltenia şi Muntenia de pe la 1780 inovaţia este atestată de mai multe ori[41]: *văzurăm* (1776, Craiova, AJ, 63; două ocureţe), dar *văzum* (1776, Bucureşti, AJ, 64).

6.3.13.5. Verbul *a da* îşi creează, alături de paradigma tare de tipul *dediu, dedeşi (dede), dete, dedem, dedet, dederă (deteră),* generală în normele epocii, o paradigmă slabă de tipul *dădui, dăduşi, dădu,* prin analogie cu *stătui, stătuşi, stătu*[42]. Formele vechi mai apar în special în texte din Oltenia şi Muntenia. În textele reprezentînd graiurile nordice formele de perfect sînt rare: *deade* (DP, 57[r]/6). Forma slabă, cu accentul pe sufixul *-e-* este rar întîlnită: *dedéşi* (DP, 54[v]/11).

Totalizînd rezultatele cercetării formelor perfectului simplu în perioada cercetată putem trage următoarele concluzii:

a) În secolul al XVII-lea apare şi se răspîndesc formele slabe în locul formelor tari ale fostului perfect forte moştenit din latină: *zisei*, în locul lui *zişi* (< lat. *dixi*), *făcui*, în locul lui *feci* (< lat. *feci*), *dădui* în locul lui *dedi* (< lat. *dedi*), *stătui* în locul lui *steti* (< lat. *steti*). Acestă inovaţie corespunde tendinţei general romanice de a transforma perfectele forte, neregulate sau reduplicate, în perfecte slabe, regulate şi mai conforme cu tendinţa de eliminare a asperităţilor din sistem.

b) În cursul secolului al XVIII-lea apar formele cu sufixul flexionar analogic *-ră-* la persoana I şi a II-a plural, care are avantajul de a evita omonimia formelor de conjugarea I şi a IV-a de la perfectul simplu cu formele de prezent (pf. s. *lăudarăm, auzirăm*-prez. *laudăm, auzim*), faţă de faza mai veche (pf. s. *lăudăm, auzim*-prez. *lăudăm, auzim*), iar la persoana a II-a între perf. simplu şi participiu (pf. s. *laudat*-part. *laudat*). Inovaţia porneşte din regiunile în care perfectul simplu era des întrebuinţat (Oltenia, vestul Munteniei).

---

[39] Cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul -ră-*, în AL, XVIII, 1967, p. 176-180.

[40] Cf. I. Gheţie, ILRL, p. 111.

[41] Cf. C. Frâncu, *Din istoria perfectului simplu: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul -ră-*, p. 177-180.

[42] Cf. C. Frâncu, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu şi mai mult ca perfectul verbelor a da şi a sta*, în LR, XXIX, 1980, nr. 4, p. 307-316.

6.3.13.6. Gramaticile româneşti scrise pe la sfîrşitul perioadei cercetate cea a anonimului bihorean şi cea a lui S. Micu şi Gh. Şincai, confirmă aceste concluzii. Paradigmele perfectului simplu date de ardeleni sînt următoarele:

Conjugarea I: *ascultai, ascultaşi, ascultă, ascultarăm, ascultarăţi, ascultară* (ILV, 100); *lăudai, lăudaşi, lăudă, lăudarăm, lăudarăţi, lăudară* (MŞG, 48).

Conjugarea a II-a: *tăcui, tăcuşi, tăcu, tăcum* sau *tăcurăm, tăcuţi* sau *tăcuraţi, tăcu* sau *tăcură* (MŞG, 52).

Conjugarea a III-a: *cunoscui, cunoscuşi, cunoscu, cunoscurăm, cunoscurăţi, cunoscură* (ILV, 100); *bătui, bătuşi, bătu, bătum* sau *băturăm, bătuţi* sau *băturăţi, bătu* sau *bătură* (MŞG, 54).

Conjugarea a IV-a: *cetii, cetişi, ceti, cetirăm, cetirăţi, cetiră* (ILV, 100); *dormii, dormişi, dormi, dormirăm, dormirăţi, dormiră* (MŞG, 58).

Remarcăm faptul că la conjugările I şi a IV-a se dau la persoanele I şi a II-a plural numai formele noi cu *-ră-* (distinse de formele corespunzătoare de prezent), dar la conjugările a II-a şi a III-a se menţionează forme duble (*tăcum* sau *tăcurăm*, *bătum* şi *băturăm*) la care forma nouă nu era strict necesară ca la conjugările I şi a IV-a, căci şi formele vechi erau bine diferenţiate la persoana I plural (*batem*, dar *bătum, tăcem*, dar *tăcum*).

La persoana a II-a plural apar pentru prima dată menţionate formele analogice cu *-ţi* (*lăudarăţi, tăcurăţi, băturăţi, dormirăţi*), în locul formelor vechi omonime cu participiul (*lăudat, tăcut, bătut, dormit*).

La pers. a III-a plural ne surprind formele duble *tăcù* sau *tăcură, bătu* sau *bătură*, ceea ce înseamnă că autorii admiteau „dezacordul" dintre singular şi plural la persoana a III-a.

6.3.14. Perfectul compus continuă să aibă la pers. a III-a singular forma *au*, care este normă literară pînă după 1780. Însă uneori, atît în texte literare, cît şi mai ales în cele neliterare, pătrund formele dialectale *a* (în textele reprezentînd graiurile munteneşti şi *o* reprezentînd graiurile de tip moldovenesc sau bănăţean-hunedorean: *a făcut* (1769, Însemnare, Corfus, 73), *a perit* (*ib.*, 73), dar *au scăpat* vizirul (*ib.*, 73), „l-*au luat* vizirul" (*ib.*, 73).

Pentru pers. 3 sg. şi pl. norma literară a epocii admitea numai formele cu auxiliarul *au:* „el *s-au ales*" (EG, 50^{r}) - „ei *s-au ales*" (EG, 50^{r}), „el *au făcut*" (SA, 11^{r}) - „ei *au făcut*" (SA, 27^{v}).

Forma diferenţiată cu *a* la singular, impusă în normele limbii literare moderne de Heliade Rădulescu, este rară în texte, chiar în cele munteneşti[43]: *a adeverit* (1650; DIT, 250), *a bătut* (T, 11^{r}), *a poleit* (Sin. 1703, 354), *scrisu-s-a* (1650; DIT, 250), *a spoit* (Sin. 1703, 400).

---

[43] Cf. C. Frâncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, în SCL, XX, 1969, nr. 3, p. 299-318; I. Gheţie, *Originea auxiliarului a de la pers. 3 sg. a perfectului compus*, în SCL, XXIV, 1973, nr. 4, p. 421-430; Gheţie-Mareş, GD, p. 248-251; Gheţie, BD, p. 171.

În textele din Transilvania şi Moldova, alături de formele cu *au,* apar uneori forme cu *o* creat din *au* prin asimilare reciprocă: *s-o ghiereptat* (CCâmp., 9^{v}), *m-o niescutu* (CCâmp., 8^{v}), *m-o prins* (CCâmp., 9^{v})[44].

Paradigma perfectului compus recomandată de prima gramatică românească scrisă în româneşte la 1757 era: *am ajutat, ai ajutat, au ajutat, am ajutat, aţ ajutat, au ajutat* (EG, 60). Această paradigmă este menţionată şi în prima gramatică românească scrisă de un anonim bihorean în limba latină pe la 1770: S.: *am, ai, au cetit, cunoscut, ascultat, scris*, P.: *am, aţi, au cetit, ascultat* etc. (IRV, 100). Se menţionează că formele auxiliarului (numite de autori *particule*) pot fi postpuse ca în *ascultat-am, cetit-am* (ib., 100). Aceeaşi paradigmă apare şi în gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai (vezi MŞG, 48).

Remarcăm şi folosirea în texte neliterare din Moldova a folosirii duble a auxiliarului de la perfectul compus: „*ai* strîns-*ai*" (1780, Moldova, IMCM, II, 319).

6.3.15. Mai mult ca perfectul *sintetic* îşi extinde la pers. 1 sg. forma analogică în *-m*, creată încă din secolul al XVI-lea şi atestată numai de documentele particulare de la sfîrşitul secolului: *culĕsesem* (CD, 101^{r}), *mă dusasăm* (1650; ISBD, 51), „*socotisem* şi *trimisesăm*" (1679, Iaşi, DII, III, 450), *avusesem* (EG, 56^{r}), *fusesem* (EG, 56^{r}), *gîndisem* (CD, 101^{r}), *poruncisăm* (CD, 49^{v}).

Paradigmele diferitelor conjugări la acest timp apar în prima gramatică scrisă în limba română (1757): *ajutasem, ajutaseş, ajutase, ajutasem, ajutaseţ, ajutase; alesesem, aleseseş, alesese, alesesem, aleseseţ, alesese; săvîrşisem, săvîrşiseş, săvîrşise, săvîrşisem, săvîrşiseţ, săvîrşise* (EG, p. 50-60). Remarcăm absenţa sufixului *-ră-* la formele de plural şi a lui *-i* la pers. II sg. şi II pl. (*aleseşeş, săvîrşişeş, aleseseţ, săvîrşiseţ*).

Sufixul analogic *-ră-* nu apăruse încă decît regional la mai mult ca perfect, iar lipsa lui *-i* de la pers. a II-a era o trăsătură a limbii populare, care l-a influenţat pe autorul gramaticii. Sufixul *ră* nu apare nici în paradigma de mai mult ca perfect „recomandată" de anonimul bihorean în gramatica sa scrisă în latineşte pe la 1770: *ascultasăm, ascultasăşi, ascultasă, ascultasăm, ascultasăţi, ascultasă; cetisăm, cetisăşi, cetisă, cetisăm, cetisăţi, cetisă* (ILV, 101; remarcăm velarizarea lui *e* în sufixul *se* (caracteristic acestui timp), trăsătură a vorbirii populare. Nici S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor din 1780 nu menţionează formele cu *-ră.* Ei dau următoarea paradigmă care era normă în epocă: *lăudasem, lăudaseşi, lăudase, lăudasem, lăudaseţi, lăudase* (MŞG, 48). Autorii dau paradigmele şi la celelalte conjugări, de la care, de asemenea, lipseşte *ră* la plural.

[44] Vezi C. Frâncu, *Formele de persoana a III-a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică*, p. 300 şi urm.

6.3.16.1. *Mai mult ca perfectul analitic*, format din perfectul compus al verbului *a fi* şi participiul trecut al verbului de conjugat, se întîlneşte adeseori în textele reprezentînd graiurile nordice: *au fost dat* (1705; DRA, II, 107), *m-am fost dus* (SA, 125[r]), *au fost făcut* (ULM, 106), *au fost spus* (IT, 92), *s-au fost agiuns* (NC[2], 331). Dislocarea elementelor constitutive prin *şi mai* arată că formaţia era în curs de gramaticalizare: „şi s-au fost *şi mai cumpărat* neşte curăţători" (1667, Iaşi, DII, II, 146).

În Ţara Românească formele perifrastice apar mai rar în texte: *au fost vîndut* (1657; DIB, 107), *am fost poruncit* (1704; DRA, I, 206).

6.3.16.2. Formele perifrastice de mai mult ca perfect, prezente în toată limba veche, iar azi în jumătatea de nod a ţării în graiurile populare (cf. ALR, serie nouă, vol. VII, h. 2017, 2018, 2019, 220), sînt înregistrate şi în primele gramatici româneşti din această perioadă: „*eram* sau *fusesem ajutat*" (EG, 60), „*eram* sau *fusesem ales*" (EG, 56). Micu şi Şincai dau însă o paradigmă mai răspîndită decît cea cu imperfectul auxiliarului *a fi* şi participiul dată ca dublet de Eustatievici Braşoveanul, care era limitată la Ardeal, paradigma cu perfectul auxiliarului *a fi* + participiul întîlnită azi în jumătatea de nord a României: *eu am fost lăudat, tu ai fost lăudat, el au fost lăudat, noi am fost lăudat, voi aţi fost lăudat, ei au fost lăudat* (MŞG, 48). La fel procedase cu aproximativ un deceniu înainte anonimul bihorean în prima gramatică a limbii române scrisă în latineşte. Acesta pe lîngă „mai mult ca perfectul simplu" (*Plusquamperfectum simplex*) „recomandă" şi un mai mult ca perfect *compus* (compositum) de tipul *am fost, ai fost, au fost* (*ascultat, cetit, cunoscut, scris*) cu menţiunea că „particulele" (adică formele auxiliarului) sînt de obicei postpuse (ILV, 100-102).

În sfîrşit, menţionăm că la persoana 3 pl. a mai mult ca perfectului sintetic, alături de forma etimologică, generală în textele din toate regiunile, apare înregistrată, într-un text din Moldova, forma analogică cu *-ră-* de la perfectul simplu: *să bătusără* (IT, 108), *făcusără* (IT, 92), dar *să făcusă* (IT, 106)[45]. Cu toate acestea formele vechi fără *-ră* rămîn normă generală atît în textele literare cît şi în cele neliterare. O formă rară, derivată din tema perfectului forte este *puşeşă* (NL[1], 322, derivată de la *puşi*).

Paradigma mai mult ca perfectului pe la 1750-1760 este cea dată de D. Eustatievici Braşoveanul în gramatica lui din 1757: *alesesem, aleseseşi, alesese, alesesem, aleseseţ, alesese* (49[r]). Mai tîrziu S. Micu şi Gh. Şincai menţionează aceeaşi paradigmă: *bătusem, bătuseşi, bătuse, bătusem, bătuseţi, bătuse* (MŞG, 56).

6.3.17. Viitorul prezintă în epoca studiată următoarele deosebiri faţă de epoca precedentă:

[45] Vezi C. Frâncu, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ şi conjunctiv cu -ră*, în LR, XXXI, 1982, nr. 4-5, p. 281-293.

6.3.17.1. La pers. 2 sg. forma *vei* cîştigă din ce în ce mai mult teren în dauna formei *veri: veri lăcui* (Caz. V, I, 240^{r}; Caz. 1644, 527) - *vei lăcui* (Caz.B^{2}, 144; în cazaniile din secolul al XVIII-lea care au bază textul lui Varlaam forma *vei* este singura folosită). Forma nouă este la începutul perioadei destul de rară: în *Cazania* lui Varlaam apar curent forme cu *veri* (de ex.: *veri lăcui,* Caz.V, 1,240^{r}) şi cu totul rar forme cu *vei: vei îngădui* (Caz.V, I, 316^{v}). Forma veche apare la începutul perioadei în *texte* reprezentînd variante literare diferite: *veri vedea,* (Prav. 1640, 3), *te ver pocăi* (NT, 304^{v}) etc. Mai tîrziu, pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, ea devine din ce în ce mai rară, forma nouă întîlnindu-se în texte cu proveniență regională diversă: *vei* (DP, 14^{v}; SA, 2^{v}; Märg., 14^{r}; BCat, 12; EG, 46^{v}).

6.3.17.2. La pers. 3 sg. forma cu *a* apare sporadic alături de forma generală cu *va* în texte din Moldova şi Transilvania: *a ave* (NL, 235), *s-a curăţî* (DVS, sept, 23^{v}), *i-a plăcea* (PP, 43), *n-a putea* (Occ, 106), *a ţine* (1721-1722, DII, III, 532).

În texte din Ţara Românească şi sudul Transilvaniei sau influențate de norma lingvistică muntenească apar sporadic forme cu auxiliarul *o: o spune* (Sind., 1703, 355), *s-o vedea* (PP, 328).

6.3.17.3. Formele fără *v-*, *oi* la pers. 1 sg., *a* la pers a III-a sg., *om* la pers. I pl. şi *or* la pers. 3 pl., sînt de asemenea rare, generale fiind în textele literare formele *voi(u), vom, vor: mi-oi înmutarie, oi înnotarie* (CCâmp., 10^{r}), *oi vini* (1669, Bucovina, DB, VII, 208), *a* (= va) trebui (1719, Bucovina, DB, VII, 232), *or înnotarie,* (CCâmp., 10^{r}), *oi ave* milă (*ib.*, 208), *oi trage* (*ib.*, 208), *s-or mai afla* (1710, Cernăuţi, DB, VII, 220), *om da* (*ib.*, 232), *oi putea* (1726, Şietu-Transilvania, Corfus, 191). Remarcăm aici în primul exemplu, folosirea infinitivului lung în locul celui scurt în formele de viitor. La plural forme de auxiliar fără *v-* se întîlnesc des în textele neliterare: *or fura* (1736, însemnare pe o carte, Corfus, 193), dar pătrund uneori şi în cele literare: *or fi făcut* (NL^{1}, 142), *or vini* (NL^{1}, 238), *or rădica* (*ib.*, 233).

6.3.6.1. Paradigma cea mai răspîndită era cea care s-a impus în normele limbii literare şi ea este recomandată şi în prima gramatică scrisă în româneşte, cea a lui D. Eustatievici Braşoveanul (1757): *voi alege, vei alege, va alege, vom alege, veţ alege, vor alege* (EG, 54). Aceeaşi paradigmă este recomandată şi de anonimul bihorean în prima gramatică românească scrisă în limba latina: *voi, vei, va, vom, veţi, vor* (*asculta, ceti, cunoaşte, scrie* (ILV, 102). El adaugă într-o notă că „în vorbirea aleasă aceste particule (adică formele auxiliarului, n.n.) sînt de obicei postpuse verbelor" şi că „unii chiar omit prima literă *v*, a acestor particule" (ILV, 102). E vorba de formele populare de tipul *oi, ei, a, om,* etc. S. Micu şi Gh. Şincai menționează în gramatica lor de la 1780 în primul rînd formele populare de factură nordică ale auxiliarului din componența viitorului: eu *oi lăuda*, tu *ei lăuda*, el *a lăuda*, noi *om lăuda*, voi *eţi lăuda*, ei *or lăuda* (MŞG, 38). Într-o notă din text

ei menționează „La fiecare conjugare înaintea auxiliarului la viitor se poate pune *v*: de ex.: în loc de *oi - voi*, în loc de *ei - vei* etc." (*ib.*, 38).

Apoi la celelalte conjugări se dau paradigme cu forme duble: eu *oi* sau *voi bate*, tu *ei* sau *vei bate*, el *a* sau *va bate*, noi *om* sau *vom bate*, voi *eți* sau *veți bate*, ei *or* sau *vor bate* etc. (*ib.*, 50-56).

Preferința autorilor acestei gramatici pentru formele „populare" ale auxiliarului se vede din apendicele *Forme de vorbit despre lucrurile cele ce vin în cuvîntare* care însoțește această gramatică: *„ți-oi face"* (MȘG, 98), *„m-oi duce"* (*ib.*, 98), dar *voi spune* (*ib.*, 99), *„ei fi ostenit"* (*ib.*, 98), dar *vei purta* (*ib.*, 108), ți-*om da* (*ib.*, 106), *îți vrea* (*ib.*, 106), m-*îți da* (*ib.*, 106), *a fi* (= *va fi, ib.*, 110), *or fi* (*ib.*, 104).

6.3.17. Viitorul al II-lea apare rar în texte, datortă faptului că este timp de relație, solicitînd în propoziția regentă o formă de viitor I.

Mai des forma de viitor apare cu valoare de prezumtiv perfect: „că nici viziriul nu știia ce *or fi făcut*" (NL[1], 142), „iară ce *om fi greșit*, s-avem iertare" (1682, Moldova, IMCM, I, 292), *oi fi avut* (1718, Moldova, DRA, II, 137), *oi fi fost* (Iași, DRA, II, 125), *va fi făcut* (SCC, 7), sau de prezumtiv prezent (cu gerunziul): *să vor fi aflînd* (1778, AJ, 527); „Și zicea către boieri: De mult *or fi zorind* ei și *or fi flămînzi*, neavînd de cheltuială" (NT[1], 196).

Singura inovație demnă de menționat privește valoarea de prezumtiv care este din ce în ce mai frecventă: „și după cum *a fi fost* și obiceiul vechiu și mai dinainte precum *să va fi luat* și de la domni... " (1710, Iași, DRA, II, 125), „cei ce *vor fi scris* că o chiamă așa nu *vor fi fost umblat* într-aceste părți; deci precum și de la alții *vor fi auzit*" (SCC, 11). Remarcăm în ultima frază prezența unui viitor supracompus (cu patru elemente verbale) avînd valoare de prezumtiv (pentru formele verbale supracompuse, vezi C. Frâncu, *Geneza și evoluția timpurilor verbale supracompuse în limba română*, ALIL, XXIX, 1983-1984, A, p. 31-39). Paradigma viitorului al II-lea este dată în prima gramatică românească (1757) scrisă de D. Eustatievici Brașoveanul: *„săvîrșit voi fi, vei fi, va fi, săvîrșiț vom fi, veț fi, vor fi"* (EG, 51). Remarcăm formele cu auxiliarul postpus, foarte rare în texte.

S. Micu și Gh. Șincai în gramatica lor din 1780 nu menționează formele de viitor anterior, ci numai pe cele de viitor I.

6.3.18. Conjunctivul prezent prezintă următoarele particularități mai importante pentru norma epocii:

6.3.18.1. Alături de formele etimologice *să bea, să dea, să ia, să stea, să vrea* se răspîndesc în textele din Moldova, Banat și Transilvania formele analogice *să beie, să deie, să ieie, să steie, să vreie,* care existau în graiurile de tip moldovenesc de pe la începutul secolului al XVII-lea[46]: *să dei* (Cron. C., 111; 1788, Mehadia (Banat), IPB, 82), *să deie* (1708; IZ, V, 2, 8), *să dei*

[46] Vezi C. Frâncu, *Vechimea si răspândirea formelor să deie, să steie, să beie, să ieie în graiurile dacoromâne,* în SCL, XXII, 1971, nr. 3, p. 261-276.

(1720, Iaşi, DII, III, 519), *să iei* (= să ieie; NL, 335), *să dee* (1717, Rodna-Năsăud, Iorga, DB, II, 106; 1739, Geoagiul de Sus, (Hunedoara), ISD, XIII, 105), *ieie* (CCâmp., 10^{v}), *ieie-să* (Occ, 93), „*s*-o *ei*" (1756, Maramureş, BIM, 188), *să stei* (1737, Bucovina, ŞCL, 35), dar *să bea* (NT, 37^{v}; SA, 46^{v}; EG, 58^{v}), *să dea* (ŞT, 72; Prav. 1640, 1; NT, 24^{v}; SA, 46^{v}, IRP, 457), *să ia* (NT, 21^{v}; SA, 10^{r}; BB, 615; Ps.Am., 58; EG, 57^{v}) etc. Formele dialectale de tip nordic *să (i)e, să de, să ste* sînt prezente mai ales în textele din Moldova şi Transilvania: „să o *e*" (1773, Sudurău, însemnare, Corfus, 202), *să ei* (trei ocurenţe, 1717, Moldova, IMCM, I, 412).

Aceste exemple arată că în textele nordice şi sud-vest-ardelene formele etimologice sînt puternice, cele analogice pătrunzînd greu în limba scrierilor literare.

6.3.18.2. Verbul *a avea* îşi menţine în toate variantele literare şi în unele graiuri populare formele etimologice de pers. 1 şi 2 sg. *să aib, să aibi,* formele analogice după indicativul prezent apărînd abia după 1750 în unele documente neliterare muntenești[47]: *să aibu* (1742, DRA, II, 263; 1743, DRA, II, 270; DIB[1], Bucureşti, 365; 1745, DIB[1], 420; AP, 124; 1698, Transilvania, ISD, IV, 9, 1752, *ib.*, 62; 1759, *ib.*, 71), *să aibi* (1670, Ghibănescu, SI, IV, 232; 1670, Bucureşti, DIB[1], 155; 1745, DRA, I, 425; AP, 155) etc.

Formele noi analogice cu cele ale prezentului indicativ (*am, ai*) încep să fie atestate pe la 1770 în documentele muntenești: *să am* (1772, Arnota-Argeş, DRA, I, 583; 1775, Bucureşti, DIB[1], 484; 1777 *ib.*, 490), dar *să aibu* (*ib.*, 490). Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea forma nouă apare şi în documente din Moldova: *să am* (Ghibănescu, IZ, V, 2, 118). În documentele din Ardeal şi din Banat inovaţia este înregistrată după 1780.

Prima gramatică românească scrisă în limba română (1757) menţionează numai formele vechi: *să aib, să aibi, să aibă* (EG, 67).

Forma analogică cu *-e*: *să aibe* (1734, Iaşi, DII, II, 140), este rară în comparaţie cu forma *să aibă* care era normă dialectală şi literară. Gramatica scrisă de S. Micu şi Gh. Şincai nu menţionează paradigma de conjuctiv a verbului *a avea.*

La Varlaam apare forma *aiub* (Caz.V, I, 275^{v}), păstrată de *Cazania* de la Dealu (Caz. 1644, 595), dar înlocuită cu *să aib* în toate redacţiile ulterioare bazate pe textul mitropolitului moldovean.

În perioada cercetată, mai precis începînd de pe la 1650 conjuncţia *să* (< lat. *si*) „dacă" îşi încheie desemantizarea sa şi se fixează definitiv ca morfem al conjunctivului, fapt care determină o folosire mai largă a acestui mod şi ca urmare a înlocuirii infinitivului prin construcţii personale, în primul rînd prin conjunctiv. Fenomenul înlocuirii infinitivului prin conjunctiv este o trăsătură a limbii române între limbile romanice, cu concordanţe frapante cu

[47] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la vechimea a două inovaţii în flexiunea verbală, comune dialectelor limbii române,* în FD, VII, p. 185-188.

fenomenele similare din neogreacă, albaneză, bulgară, macedoneană parțial sîrbo-croată și din dialectele italiene de sud (Pentru informații suplimentare, inclusiv multe date din epoca studiată, vezi C. Frâncu, *Conjuntivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2001).

Paradigma conjunctivului prezent este dată în prima gramatică românească scrisă în limba română de un bihorean pe la 1770: *să ascult, să asculți, să asculte, să ascultăm, să ascultați; să asculte; să cetesc, să ceteşti, să cetească, să cetim, să cetiți, să cetească; să scriu, să scrii, să scrie, să scriem, să scrieți, să scrie*. Autorul menționează că acest mod se conjungă cu particula *să* „ut" (ILV, 104-106).

6.3.19. Conjunctivul perfect prezintă în normele variantelor literare numai forma cu auxiliarul variabil[48]: „nu e chip *să hie fost* sărac" (Caz.V, I, 277[r]) - „nu e chip *să fie fost* sărac" (Caz. 1644, 694; Caz.B[2], 176; cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam mențin forma cu auxiliarul variabil: *să fie fost*); *să nu fie fost* (SA, 59[v]), *să fiu lucrat* (NÎnv., 342), *să fie dat* (CH, 142), *să să fie arătat* (ULM, 106), „*să*-i *fie tăiat*" (NC[1], 163), *să fie luat* (*ib*., 163), *să* o *fiți făcut* (MŞG, 106).

6.3.19.1. Forma cu auxiliarul invariabil, deși existentă în unele graiuri încă din secolul al XVI-lea, căci este înregistrată într-un document particular, a fost întîlnită rar în texte literare: *să fi lucrat* (NÎnv., 338), „*să nu*-i *fi fost* gîndul" (NL[1], 356), „*să nu*-i *hi răşchirat*" (NL[1], 295), dar „*să fie* pierit" (NL[1], 297), „*să*-l *fie otrăvit*" (NL[1], 318). Ea este însă prezentă mai ales în documente și însemnări: *să să fi vîndut* (1711, DRA, I, 498), *să le fi luat* (1750, București, DRA, II, 198), „Vasile *să fi avut* doi feciori" (1773, ADSB, Brașov, 29) poate *să fi intrat* (1777, Țara Românească, AJ, 434), *să fi prefăcut* (1777, Țara Românească, AJ, 505), „nu ținu minte *să fi mai fost* altă dată la această vremi" (1784, Moldova, însemnare, Corfus, 123).

Gramatica lui D. Eustatievici Braşoveanul nu menționează nici formele variabile și nici forma invariabilă de perfect conjunctiv. La fel procedează și prima gramatică românească scrisă de un anonim bihorean pe la 1770 (cf. ILV). Gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai, apărută la sfîrșitul perioadei cercetate, menționează numai formele variabile nu și forma invariabilă, care era o inovație neimpusă în normele literare și nici în normele lingvistice ale celor mai multe regiuni: „*să fiu lăudat* „laudaverim", *să fii lăudat, să fie lăudat, să fim lăudat, să fiți lăudat, să fie lăudat*" (MŞG, 51).

Ediția a II-a a gramaticii semnată numai de Gh. Șincai în 1805, după moartea lui S. Micu nu aduce nici o schimbare în această paradigmă.

6.3.20. Conjunctivul mai mult ca perfect, apărut în secolul al XVII-lea și întrebuințat de unii cărturari (Gr. Ureche, M. Costin, C. Cantacuzino, I. Neculce și mai ales de Cantemir) pentru a exprima preanterioritatea în

[48] Cf. C. Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 205-227.

trecut şi rezerva locutorului faţă de faptele narate, are întotdeauna auxiliarul variabil[49]: *să hie fost lăsat* (1666, Iaşi, DII, II, 126, 249), *să* le *fie fost cuprins* (CH, 264), *să fie fost scăpat* (CH, 270). Valoarea sa era de preanterioritate faţă de o acţiune trecută: „Şi dzic călugării *să fie fost făcut* şi sfeşnicile cele mari şi cele mici... şi pe urmă să le fie luat un domn şi să fie făcut altele de spije" (NL[1], 163), „Ştii adevărat ? Auzit-ai din om de credinţă sau cetit-ai ? Precum, în veacul trecut, adecă către anul 1630, *să să fie fost aşezat* aici în Schei un om, Theodor Băran, de viţă boierească den Ţară". (1773, Braşov, ADSB, 29).

Conjunctivul mai mult ca perfect nu apare menţionat în primele gramatici româneşti (cele citate mai sus, din 1757 de pe la 1770 şi din 1780).

6.3.21. Condiţionalul prezent sintetic de tipul *să (se), intrare* nu mai este atestat în textele din perioada 1640-1780, fiind înlocuit cu condiţionalul analitic.

6.3.21.1. *Condiţionalul prezent analitic* format din *a vrea* (sau *a avea*) ca auxiliar şi infinitivul verbului de conjugat este paradigma cea mai frecventă în toate variantele literare şi în cele mai multe graiuri populare.

Singura particularitate a acestui tip de condiţional este forma de pers. 3 sg. şi 3 pl. cu auxiliarul de tipul *ară (are),* înlocuit în unele regiuni cu *ar.* Formele cu *ar* sînt inovaţii ale secolului al XVII-lea, apărute mai întîi în Ţara Românească: *ar* (PRAV.[1], 1652, 10, 108, dar *are* (PRAV.[1], 1646), *ar* (Lit. 1680, 1; BB, 637; NÎnv., 143; 1702, DRA, I, 191), extinse progresiv şi în Moldova şi în unele părţi ale Ardealului în secolul următor: *ar* (1705, DRA, II, 104; PIS, 82, 88; EG, 50[r], 50[v], 52[v]). Formele cu *ară, are* din manuscrisul nordic, moldovenesc, 45 sînt înlocuite cu forma nouă *ar* în versiunea finală a BB: *Ară face* (ms. 45, Dt., 1, 31), dar *Ar face* (BB în pasajul corespunzător: cf. Arvinte, BB, IV, 23).

Formele cu *ară (are)* sînt însă frecvente în cele mai multe texte din perioada cercetată, nefiind înlocuite întotdeauna cu formele noi cu *ar*: *are* (NT, 26[v]; FC, 26; PP, 322; Sind. 1703, 99; Caz.U, 33[r]; 1679, Iaşi, DII, II, 469), *ari socoti* (NCL[1], 225), dar *ar videa* (*ib.*, 280), *aru încăleca* (*ib.*, 280), *ară* (Inv. 1642, 29[v]/3, 30[v]/18; NT, 21[v]; SA, 101[v], 133[r]; BB, 637) etc.[50]. Faptul că forma *are* este înlocuită cu forma *ar* pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea este vizibil dacă se compară Cazania lui Varlaam (1643), cu „reedetările" ei, adică cu cea de la Dealu (1644), cu *Chiriacodromionul* de la Bălgrad (1699) şi cu *Cazaniile* din secolul al XVIII-lea de la Bucureşti şi Râmnic: „*are străjui*" (Caz.V.,. 288; Caz. 1644, 695) – „*ar străjui*" (Caz.B[2], 226, CHIRIAC, 1732, 227[v], Caz. 1748, 110[v], Caz. 1768, 146, Caz. 1781, 110[v]).

[49] Vezi C. Frâncu, *Geneza şi evoluţia formelor verbale supracompuse în limba română,* în ALIL, XXIX, 1983-1984, A, p. 23-62.
[50] Cf. Gheţie, BD, p. 143.

În documente forma *ar* este întîlnită mai întîi în documente muntenești, dar după 1700 și în documente moldovenești și ardelenești: *ar scorni* (1705, Iași, DRA, II, 104), *ar avea* (1765, Turda, ISD, IV, 94), *ar fi* (1767, Alba Iulia, ISD, XIII, 264), *s-ar găsi* (1770, Maramureș, BIM, 11), *ar porunci* (1716, Iași, DII, III, 445), *ar face* (1723, Moldova, DII, III, 546), *ar fi* (1773, Brașov, ADSB, 29).

Paradigma condiționalului prezent recomandată de D. Eustatievici Brașoveanul în gramatica lui din 1757 este următoarea: *(o, de) aș, ai, ar, am, ați, ar săvîrși* (EG, 52). Anonimul bihorean în prima gramatică a limbii române scrisă în latinește pe la 1770 recomanda la „modul optativ următoarea paradigmă: *(o, de) aș, ai, ar, am, ați, ar (asculta, ceti, cunoaște, scrie)*" (ILV, 102).

S. Micu și Gh. Șincai, în gramatica lor din 1780, consideră din motivul că în latină nu exista un mod condițional, funcția lui exprimîndu-se prin forme ale conjunctivului, formele de condițional prezent ca forme de *conjunctiv imperfect*: eu *aș lăuda* „laudarem", *tu ai lăuda, el ar lăuda, noi am lăuda, voi ați lăuda, ei ar lăuda* (MȘG, 50).

6.3.21.2. Formele de condițional construit cu *reaș, reai, rea* + *infinitiv*, specifice azi graiurilor din Banat nu au fost întîlnite în textele consultate din perioada 1640-1780. ele sînt atestate pe la sfîrșitul secolului al XVIII-lea de Paul Iorgovici în *Observațiile* sale privind limba română din 1799: *reau spune* (Iorgovici, OLR, 83), *reau trebui* (ib., 82), *reau ajuta* (ib., 89), *ream zice* (ib., 147), *ne-am ream depărta* (ib., 111).

Atestarea tîrzie a acestor forme nu echivalează cu apariția tîrzie a lor, căci după toate probabilitățile ele sînt mult mai vechi în graiurile bănățene; ea se explică prin lipsa unor documente particulare bănățene mai vechi decît secolul al XVIII-lea.

6.3.22. Condiționalul perfect cunoaște mai multe paradigme cu frecvență diferită în variantele literare.

6.3.22.1. Paradigma de tipul *aș fi cîntat* este cea mai răspîndită în toate variantele literare și cea mai frecventă: *ar fi avut* (PS.Am., 59), *n-ară fi făcut* (NT, 169^{r}; SA, 162^{v}), *ar fi intrat* (NÎnv., 143), *are fi murit* (FC, 19), *s-ar fi născut* (Pl.S, 82), *ar fi stătut* (NÎnv., 143), *ar hii vinit* (NC^{1}, 321), *ar hii murit* (*ib.*, 321), *ar fi murit* (1773, Brașov, ADSB, 29) etc.

Paradigma acestui condițional din perioada 1750-1780 este dată în prima gramatică românească, cea a lui D. Eustatievici Brașoveanul (1757): de *aș fi ales,* de *ai fi ales,* de *ar fi ales,* de *am fi ales*, de *ați fi ales,* de *de ar fi ales* (EG, 49^{v}).

6.3.22.2. Mai limitată din punctul de vedere al ariei de circulație și al frecvenței este paradigma de tipul „*am vrut veni*" (1674, ISD, IV, 22), *au vrut putea* (SA, 23^{v}, 127^{r}; la Varlaam apare și forma inversă: *vrutu-ți-s-au cădea* („ți s-ar fi căzuți", Caz.V., 448)), „*l-au vrut prinde*" (IRP, 255), *au vrut fi* (PPr., 322), caracteristică sud-vestului Transilvaniei.

6.3.22.3. Paradigma de tipul *vrea fi cântat* apare mai rar, limitîndu-se la texte moldoveneşti: *vrea fi venit* (ULM, 187), *vrea fi agiuns* (IT, 103) etc.

Prima gramatică românească, cea a lui D. Eustatievici Braşoveanul, din 1757, recomanda următoarea paradigmă de condiţional perfect: (o, de) *aş fi ales, ai fi ales, ar fi ales, am fi ales, aţ fi ales, ar fi ales* (EG, 57) care nu diferă de cea dată de gramaticile actuale decît prin prezenţa formei populare a auxiliarului de la pers. a II-a plural *aţ* în loc de *aţi*.

Prima gramatică românească scrisă în latineşte pe la 1770 de un anonim bihorean recomanda următoarea paradigmă: *(o, de) aş fi, ai fi, ar fi, am fi, aţi fi, ar fi (ascultat, cetit, cunoscut, scris)* (ILV, 102).

În gramatica lor din 1780, S. Micu şi Gh. Şincai consideră, din motivul arătat mai sus, formele de condiţional perfect ca forme de mai mult ca perfect conjunctiv: *aşi fi lăudat* „laudassem", *ai fi lăudat, ar fi lăudat, am fi lăudat, ar fi lăudat* (MŞG, 50).

6.3.23. Condiţionalul mai mult ca perfect, o formaţie supracompusă cu patru elemente verbale, cunoaşte o frecvenţă deosebită la D. Cantemir pentru a exprima pre-anterioritatea în trecut[51]: *aş fi fost cheltuit* (CH, 298), *aş fi fost rămas* (CH, 298), *ar fi fost cuprins* (CH, 269). Ea se întîlneşte şi în documente din Moldova şi din Ţara Românească precum şi la unii cronicari: *am fi fost ajuns* (1720, Iaşi, DI, III, 519), *ar fi fost răspuns* (RG, 170), *ar fi fost răspuns* (1778, Ţara Românească, AJ, 559).

Formele de mai mult ca perfect condiţional sînt prezente şi în prima gramatică scrisă în româneşte, cea a lui D. Eustatievici Braşoveanul, *Gramatică rumânească* (1757): *de aşi fi fost ales, de ai fi fost ales, de ar fi fost ales, de am fi fost ales, de aţi fi fost ales, de ar fi fost ales* (EG, 50^{v}). Aceleaşi forme sînt recomandate şi în prima gramatică românească scrisă în limba latină de un bihorean pe la 1770: de *aş fi fost ascultat* etc. (ILV, 104).

Formele de mai mult ca perfect condiţional sînt considerate de S. Micu şi Gh. Şincai în gramatica lor din 1780 ca forme de mai mult ca perfect conjunctiv şi deci ca dublete ale formelor de conjunctiv perfect: *aş fi lăudat* sau *aşi fi fost lăudat* „laudassem", *ai fi lăudat* sau *ai fi fost laudat* etc. (MŞG, 50).

6.3.24. Imperativul. Formele prohibitive în *-areţi, -ereţi, -ireţi* rămîn frecvente pînă la sfîrşitul epocii în toate variantele literare: *nu cântăreţ* (Mol. 1725, 146^{r}), *nu facereţi* (NT, 39^{r}), *nu oprireţi* (BB, 805), *nu plângereţi* (SA, 100^{v}), *nu vă temereţi* (Caz.V, II, 106^{v}; Caz. 1644, 11/98; Caz.B^{2}, 400), *nu uitareţi* (TLit., 3). *Cazaniile* româneşti din 1644 şi 1699, care au la bază textul *Cazaniei* lui Varlaam din 1643, înlocuiesc imperativul lung prin cel scurt: *nu vă obidiţi, nu vă temeţi*.

După 1680 frecvenţa imperativului lung scade în textele munteneşti, moldoveneşti şi în unele ardeleneşti prin înlocuirea acestuia prin imperativul

[51] Cf. C. Frâncu, *Geneza şi evoluţia formelor verbale supracompuse în limba română*, p. 23-62.

scurt: *nu luareți* (Caz.V, II, 48^{v}), dar *nu luați* (Caz. B^{2}, 326; cazaniile din secolul al XVIII-lea care reproduc (cu modificări de normă lingvistică) textul lui Varlaam păstrează forma scurtă a imperativului). De asemenea, forma lungă *nu vă certareți* (ms. 45, Fac. 45.24) este înlocuit cu forma scurtă *nu vă scîrbiți* (în ms. 4389 și în BB).

În secolulul al XVII-lea forma lungă a imperativului nu mai intra în normele variantelor literare și nici în normele dialectale ale multor zone dialectale. Ele se întîlnesc în documente maramureșene: „*nu vă odihnireți*" (1752, Budești, Maramureș, ISD, XVII, 64).

Primele gramatici românești scrise în a doua jumătate a acestui secol nu le mai menționează. Ele recomandă numai formele scurte: *ascultați, cetiți, cunoașteți, scrieți* (ILV, 102) etc.

6.3.24.1. O inovație specifică secolului al XVIII-lea apărută în zona sudică (Muntenia, sudul Ardealului), este intercalarea pronumelui personal între temă și desinență la pers. 2 pl. a imperativului: *alege-vă-ț* (= alegeți-vă; EG, 55), „*deșchide-vă-ți* ochii" (1779, Țara Românească, AJ, 780, 781), dar „*vă deșchideți* ochii" (*ib.*, 793).

Forma cu pronumele intercalat este recomandată în prima gramatică românească din 1757 (EG, 55).

6.3.24.2. Formele *blăm* (*blem*; ms. 45, ms. 4389, BB, Fac. 11.4, 19.32, dar eliminate din BB, cf. Arvinte, II, 80), *blămați* (*blemați*), *pasă, păsați* devin din ce în ce mai rare: *blăm* (NÎnv., 197), *blăm* „Eamus, alloquendo unum" (AC^{1}, 78), *blem* (NL, 74; NL^{1}, 272), *blămaț* „Eamus, alloquendo plures" (AC^{1}, 76; DVS, sept., 11^{v}, 31^{r}), *blaț* „Eamus" (AC^{1}, 76), *blemați* (Caz.V, II, 33^{v}; Caz.B^{2}, 303), dar *mergeți* în cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textul *Cazaniei* lui Varlaam); *pasă* (1675; DIT, 345; BB, Fac. 37.17; NÎnv., 163), *pas* (NL, 21; NL^{1}, 183), *păsați* (NÎnv., 162, 192; BB, Fac. 32.16; id. Dt., 1, 7, 8, 57^{r}, 65^{r}; IRP, 146). Împrumutarea din turcă a interjecției *hai(de)* atestată mai întîi în Banat (care devenise încă din secolul al XVI-lea pînă la 1716 raia turcească) în primul dicționar al limbii române scris pe la 1650 (*hai, haide*, AC^{1}, 89) duce la înlocuirea formelor *blăm, blămați, pasă, păsați* prin *haidem, haideți,* interjecție cu desinențe verbale. Formele *blem, bleți, blemați* rămîn însă în unele texte pînă la sfîrșitul perioadei cercetate.

Forma etimologică *stă* (NT, 43^{v}, Cron. H, 109, 110) este înlocuită prin formele analogice *stăi, stai.*

Imperativul vechi *aibi* (MLex., 151; NÎnv., 225) este mai rezistent și el se întîlnește în toată perioada veche.

El este recomandat și în prima gramatică scrisă în limba română: *aibi* (EG, 66).

6.3.24.3. Imperativele *du* (< lat. *duc*), *fă* (< lat. *fac*), *zi* (< lat *dic*) sînt în normele variantelor literare și în normele lingvistice ale tuturor graiurilor vechi, întîlnindu-se în tot felul de texte. Ele sînt recomandate și în prima

gramatică românească (EG, 71, 74), precum şi în gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai (MŞG, 58).

6.3.14.4. Forme particulare de imperativ oferă verbele *a aduce* şi *a veni*. Pentru primul sînt atestate atît forma etimologică *adu* (Caz.V, I, 134^{r}; NT, 23^{r}; SA, 13^{r}) şi forma elidată, *ad* (Caz.V, I, 134^{r}), cît şi formele analogice *adă* (SA, 6^{r}; CD, 29^{v}; Cron.H, 110) şi *ado* (NT, 133^{r}; Mol. 1706^{1}, II, 60), prima în texte din Transilvania şi Moldova, unde imperativul cu *-ă* este curent, a doua într-un text din Ţara Românească şi într-altul tradus de o persoană originară din aceeaşi regiune, unde vocativul în *-o* cunoaşte o frecvenţă deosebită.

6.3.24.5. La verbul *a veni*, imperativul *vino* are o circulaţie mai largă, fiind atestat în texte din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească: *vino* (NT, 7^{r}; SA, 58^{r}; Mol. 1789, 23^{r}; Caz.U, 30^{r}; NL^{1}, 166; Oct. 1760, 497). Ea este recomandată şi în prima gramatică românească, în limba maternă (EG, 70). Forma *vină,* deşi atestată în documente particulare din Transilvania de nord şi Moldova, nu a fost întîlnită în textele literare, ci numai menţionată în gramatica lui Macarie de la 1772: *vină* sau *vino* (MGram., 43^{r}, 101^{r}). Forma *vină* este recomandată şi de gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai: *vină tu* „veni tu" (MŞG, 62). Verbul *a avea* rămîne pînă la sfîrşitul perioadei cu forma *aibi* de pers. II sg.: *aibi* (EG, 66, MŞG, 46).

6.3.25.1. Infinitivul scurt este însoţit de obicei ca şi în perioada anterioară de prepoziţia morfem *a*. Pierde acest morfem cînd este generat de verbul *a putea*, mai rar (şi numai în textele din Ardeal sau cu strat lingvistic ardelean) şi de *a şti* (*pot cînta, ştiu scrie*; 1754-1755, IMCM, II, 39). De asemenea, apărea fără morfemul *a*, ca şi în limba actuală, în construcţii de tipul *n-am ce face, n-am cui spune* etc.

Mai frecvent la începutul perioadei cercetate, infinitivul este supus procesului de înlocuire a lui prin conjunctiv şi devine, deci, mai puţin folosit decît concurentul său în multe structuri sintactice (cf. cap. *Sintaxă*). În secolul al XVII-lea, mai ales spre sfîrşitul perioadei cercetate în limba literară el se revigorează în urma unor influenţe străine (latino-romanice sau germane), care însă se actualizează mai evident după 1780.

6.3.25.2. *Infinitivul lung* este în continuu regres, întrebuinţarea sa fiind limitată atît de infinitivul scurt, cît şi de conjunctiv şi de supin[52]. Cu toate acestea, l-am întîlnit de multe ori în texte de natură diferită, reprezentînd variante literare diverse şi diferite graiuri. Iată cîteva exemple: *a crederea* (ULM, 106), „au părăsit Ţaringradul de *a-l baterea*" (ULM, 128), „nu e *de a crederea*" (PRAV^{1}, 1652, 373), *de a hulirea* (CD, 11^{v}), *a luarea* (1654; DOB, 111), *a starea* (BB, Dt., 18.5), *de a uciderea* (CD, 12^{r}).

[52] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche,* în AL, XX, 1969, p. 82 şi urm., idem, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri*, Iaşi, 2001.

În documente, infinitivul lung este prezent pînă pe la 1780: *a scutirea* (1680, Iaşi, DII, IV, 129), *a darea* (1685, *ib.*, 536), „să aibă *a mergerea* boierii" (1650, Târgovişte, DIB[1], 105), „să aibă *a luarea*" (1654, Bucureşti, DIB[1], 111). Infinitivul lung apare de cele mai multe ori articulat cu *-a* şi însoţit de prepoziţia *de*, semne ale nominalizării sale.

Cu privire la infinitivul lung, S. Micu şi Gh. Şincai, în gramatica lor din 1780 fac următoarea observaţie într-o notă „Poporul în convorbiri obişnuieşte să omită ultima silabă *re* a infinitivului prezent şi, în loc de *a lăudare, a tăcere, a dormire* etc., spune *a lăuda, a tăcea* etc." (MŞG, 50). De fapt, formele de infinitiv lung nu fuseseră menţionate nici cu un deceniu mai înainte de anonimul bihorean în prima gramatică românească scrisă în latineşte. Acesta recomanda numai formele scurte: „*a asculta, a ceti, a cunoaşte, a scrie*" (IGV, 106).

6.3.26. Infinitivul perfect apare extrem de rar în texte, în locul lui folosindu-se conjunctivul perfect. Am întîlnit numai două atestări: „putu-se *fi lunecat* ce i-au zis aşa" (IRP, 10): „şi ştiia *a fi scris* ca să se curăţească cei ce purta vasele Domnului" (AP, 265). În gramatica lor din 1780, S. Micu şi Gh. Şincai dau două forme de infinitiv perfect *a fi lăudat* şi *a fi fost lăudat* „laudasse" (MŞG, 51). Ultima fiind o formă de mai mult ca perfect infinitiv supracompus.

6.3.27. Gerunziul nu prezintă mari deosebiri faţă de perioada precedentă, el se formează de la tema prezentului cu sufixele *-ind(u)* sau *înd(u)*.

6.3.27.1. În normele variantelor literare continuă să se menţină formele gerunziale iotacizate: *păind* (Caz.V, I, 75[r]), *spuind* (Caz.V, I, 87[r]; Caz. 1644, 89; Caz.B[2], 88; cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam menţin forma iotacizată); *viind* (Caz.V, I, 24[v]; SA, 10[v]).

6.3.27.2. Verbul *a fugi* prezintă în unele texte forma *fugînd* (CD, 122[v]; CCD, 474; NL[1], 170; 1706, Iaşi, DII, III, 276).

6.3.27.3. Verbul *a lua* cunoaşte la gerunziu forma *luund* (IRP, 12, 27, 74; EG, 58[r], NL[1], 162).

Sufixul mobil *-ră* este întîlnit în primele sale extensiuni analogice şi la gerunziu: *fiindure* (1720, Iaşi, DII, III, 515), *avîndure* (*ib.*, 515).

6.3.28. Ca şi în perioada anterioară **participiul trecut** are sufixele *-t* şi *-s*.

6.3.28.1. *Participiul* verbului *a sta* cunoaşte numai forma cu reduplicare *stătut* (Caz.V, I, 350[v]; CLM, 199; SA, 87[r]; IRP, 12, 25; EG, 73; 1736, Someşul Caldu-Transilvania, însemnare pe o carte, Corfus, 193). Forma de participiu *stat* nu este încă atestată decît după perioada cercetată în texte din Banat: „au *stat*" (1798, BRV, II, 395; 1812, Haţeg, Iorga, OB, 64). În textele din Muntenia, Moldova, Oltenia şi Ardealul de sud şi de est, din Maramureş forma *stătut* era generală şi pe la 1860.

6.3.28.2. Forma ardelenească a participiului *pierdut,* scurtată cu o silabă, apare spre sfîrşitul perioadei într-un text din Transilvania de nord:

piert (CCâmp., 9[r]).

Pe la 1640-1650 se generalizează forma slabă *făcut* (Caz.V, 2, 4, 14, 20, 29; Prav[1], 1646, 2, 7, 8, 12, 41, 43, 44; Prav[1], 1652, 55, 56, 65, 66, 67, 69, 79; NT, 73, 83, 135), care înlocuieşte vechea formă etimologică *fapt* (< *factum*), folosită des în textele din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului al XVII-lea.

6.3.28.3. Participiul lui *a smulge* apare în texte sub forma *smult,-a*: „*au smult*" (HEROD, 159), *smultă* (Prav[1], 1646, 443; Prav[1], 1652, 445, CLM, 151, 160, 192), era *nesmultă* (HEROD, 159).

6.3.29. Supinul, rar în textele din secolul al XVI-lea şi de la începutul secolului al XVII-lea, cunoaşte o extindere şi o frecvenţă tot mai mare, pe măsură ce ne apropiem de timpurile moderne, înlocuind în multe contexte infinitivul, aşa cum demonstrează un text de la sfîrşitul secolului al XVII-lea[53]: „iaste *de cercat*" (CD, 117[v]), „iaste *de intrat*" (CD, 117[v]), „sânt *de oglindit*", „sânt *de prăvit*" (CD, 117[v]), dar „nesăţiosă *de a uciderea*" (CD, 12[r]). Spre sfîrşitul perioadei cercetate supinul este din ce în ce mai frecvent în construcţii în care mai înainte se folosea infinitivul: „Sfîrşitu-le-am *de scris*" (1769, Moldova, IMCM, II, 190), „forme *de vorbit*" (MŞG, 96).

7. ADVERBUL

7.1. Din mulţimea de fapte conţinute de această clasă deschisă la schimbări şi la împrumuturi, considerăm că, pentru înţelegerea normelor epocii cercetate, sînt importante următoarele:

1. Ies din circulaţie sau sînt extrem de rare adverbe şi locuţiuni adverbiale ca: *acicea* „aici" (Caz.V, I, 359[r]), *alegînd* „în afară de" (Prav[1]. 1646, 103), *amînat* „Tarde, Sero" (AC[1], 73), *curundzel* „Cito" (AC[1], 97), *anţerţ* „acum trei ani" (MLex., 142), *anţerţ* „Terţio *anno*" (AC[1], 73), *apestit* „târziu", folosit şi cu funcţie adjectivală (MLex., 156), *cu asupră* „cu dobîndă" (MLex., 140), *iuo,* care nu mai e atestat în pasajele biblice corespunzătoare celor din perioada anterioară apărînd *unde; de năprasnă,* glosat „de pripă" (MLex., 165), *în zălud* „în zadar" (MLex., 17) etc. Aceste adverbe sau locuţiuni adverbiale se întîlnesc mai ales la începutul perioadei, ca reminiscenţe ale epocii anterioare în special în texte provenind din Banat. De fapt, în primul dicţionar al limbii române scris de un anonim pe la 1650 sînt prezente o serie de adverbe care nu se întîlnesc în alte scrieri din epocă sau se întîlnesc foarte rar: *acar* „măcar", „sive Vel" (AC[1], 72), *astară* „Hoc sero" (AC[1], 74), *hici* „de loc, nici un pic", „Hilum Nihil" (AC[1], 90), *iarăşite* „iarăşi", „Iterum" (AC[1], 90), *macarunde* „oriunde", *scopos* „în mod demn" „Digne" (AC[1], 119), *tiri* „Talis, qualis" „cum... aşa şi" (AC[1], 126), *voare*

[53] *Ibidem,* p. 86.

„Nunquid" (şi în *voare unde*: AC[1], 130) (apud. Chivu, studiu lingvistic asupra AC[1] p. 56).

Specifice acestui text sînt şi unele adverbe neîntîlnite în textele anterioare ca: *ararul* „Raro" (AC[1], 74), *adesul* vel *ades* „Frequenter" (AC[1], 71), *lupiul* „More lupinu" „lupeşte" (AC[1], 99) create după modelul adverbelor maghiare derivate cu *-ul* şi prezente şi în alte texte bănăţene, ca de pildă în *Psaltirea* lui Viski, unde apar adverbe ca *adesul* „adesea", *lupiul* „lupeşte", „ca lupul", *nebuniul* „nebuneşte" şi *orbie* „orbeşte" (cf. Gh. Chivu, *op. cit.*, p. 56).

2. Continuă a fi utilizate, dar numai în anumite scrieri, adverbe şi locuţiuni adverbiale ca: *aiave* „exact, pe faţă, direct" (Caz.V, II, 18[r]; SA, 93[v]; NÎnv., 303, 304; BB, Fac., 42, 16; CD, 68[r]), *camai* „mai"; „puţin"; „în oarecare măsură" (Caz.V, I, 89; Caz. 1644, 543), *de(-a) firea* „într-adevăr"; „important" (DPV, 87, 88); cf. *de fire* (NL, 248), *cîndai* „posibil" (MLex., 36: BB, Ex., 13, 17, 19, 24, 20, 19 şi în ms. 45, dar nu şi în ms. 4389; cf. Arvinte, BB, II, 25), *au doară* „oare ?" (BB, Ex., 12.7, 10; la fel în ms. 45 şi 7389), *dară* „oare" (BB şi ms. 4389, Ex., 2.20; cf. Arvinte, BB, II, 25), *vreodinioară* „niciodată" (BB, Ex. 34.15 şi în ms. 45), *(în)ponciş* „împotriva" (ms. 4389, IV, 26.14), în ms. şi BB *în curme(d)ziş*: cf. Arvinte, BB, III, 14; *cu strîmbul* „fals" (BB şi ms. 45; Lv. 6.5), *decindea* „dincolo de" (BB, Nm. 33, 44 la fel în ms. 45, dar *de ceea parte* în ms. 4389), de *iznoavă*, „din nou" BB, Dt., 24.21; la fel în ms. 45, dar omis în ms. 4389), *de sîrg* „Subito, Illico" (AC[1], 80, 81, 116), *fireşte cînd* „pururea" (ms. 4389, Lv., 25.31) cu sensul de „permanent", „pururea". Se pare că această ultimă locuţiune era tipică pentru varianta literară moldovenească, căci este întîlnită numai în texte din Moldova.

3. Adverbul *mainte* (< lat. *abante*) apare în textele moldoveneşti şi ardeleneşti. El este frecvent în *Cazania* lui Varlaam (I, 40[v], 89[v], 105[r] etc.) În reeditările *Cazaniei* lui Varlaam din Ţara Românească şi din Transilvania, *mainte* este înlocuit cu *mai-nainte,* care cîştigă din ce în ce mai mult teren. *Mainte* este, de asemenea, frecvent în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), de unde se infiltrează şi în *Pravila* lui Matei Basarab (1652). Este frecvent în scrierile lui Dosoftei şi ale lui Ioan Zoba din Vinţ precum şi în ms. 45 al *Bibliei* (cf. Arvinte, BB, I, 82), dar este înlocuit în BB cu *mai înainte* iar în ms. 4389 cu *mai nainte*. În secolul al XVIII-lea, el dispare din textele literare, menţinîndu-se numai în documente particulare şi în graiurile populare din Moldova şi nordul Transilvaniei[54]; în special el este un component al locuţiunii prepoziţionale *mainte de* (1701, Iaşi, DII, III, 150), dar şi *mai dinainte* (*ib.*, 150).

4. Adverbul *acmu* se menţine frecvent în scrierile reprezentînd variantele literare de tip nordic. Astfel el apare curent în *Cazania* lui Varlaam: *acmu*

[54] Cf. Gheţie, BD, p. 176.

(Caz.V, I, 13^{r}, 17^{v}, 19^{r} etc), fiind înlocuit de regulă în *Cazania* de la Dealu şi peste tot în *Cazania* de la Bălgrad (1699) şi în cazaniile muntenești din secolul al XVIII-lea: *acmu* (Caz.V, 685) - *acum* (Caz. 1644, 685; Caz.B^{2}, 344). De asemenea, *acmu* este foarte răspîndit în *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), iar *Pravila* lui Matei Basarab (1652) îl înlocuieşte de multe ori cu *acum: acmu* (Prav. 1646, 96, 206, 331) - *acum* (Prav. 1652, 102, 226, 355). În Inv. 1642 apare numai *acum* (4^{r}/18, 14^{v}19, 27^{v}/2 în total 25 de ocurențe). În schimb în textele moldovenești *acmu* este prezent pînă la sfîrşitul perioadei: *acmu* (după 1676, Moldova, IMCM, I, 281; ms. 45, Fac. 2, 23; 15.16; 17.5; 20.7; înlocuit în BB cu *acum*; 1704, Iaşi, DII, III, 226).

În textele literare din Ardealul de sud-vest şi din Banat apare atît *acmu* (SA, 4^{r}, 11^{r}, 11^{v}), cît şi *acum* (SA, 23^{v}, 35^{r}), *acmu* „Nunc" (AC^{1}, 72), dar *acuma* „Nunc" (AC^{1}, 72). Se pare că în Banat *acmu* era mai puternic decît *acum*, căci intra în derivatul *acmuş* „Statim, Confestim" (AC^{1}, 72) şi în construcții ca: *de acmu nainte* „Post hac Imposterum" (AC^{1}, 80), *pînă acmu* „Hactenus" (AC^{1}, 108), *pre acmu* (AC^{1}, 112).

7.2. Dintre numeroasele formații noi citǎm pe *atocma* „întocmai" (MLex, 313; CLM, 151, 179), *în loc* „îndată" (CLM, 170), *în pilda* „sub pretext" (CLM, 192), *nepărăsit* „continuu, necontenit" (CD, 7^{r}, 16^{v}; NÎnv., 187), *cu toate acestea* „totuşi" (Prav^{1}. 1646, 159; IRP, 19), calc după greacă, cu corespondențe în albaneză şi în bulgară, *în vedeare* „pe față, vizibil" (NL, 85, 108, 328), *a vedere* „pe față" (CLM, 96, 154), *în vedeală* „pe față, vizibil" (NL^{1}, 131, 338), *văz-că* „pesemne, se pare" (NL, 56), *ticăiteşte* „în mod mizerabil" (creație a lui Dosoftei (Opere, 78)), *de țiiş* „corp la corp" (CLM, 78, 163), *nepărăsit* (NL^{1}, 73), *în loc* „îndată, imediat" (CLM, 166, 170, 171). Ele au o circulație limitată, nereuşind să se impună în normele limbii literare.

De o deosebită frecvență în documentele oficiale şi particulare este *aşişdere(a)* (1703, Iaşi, DII, III, 212) cu varianta *aşişderile(a)* (*ib*., 212, 213, 214, 215, 216, 218, 223 etc.) care apare la început de frază şi de alineat. Acest adverb este înregistrat şi în primul dicționar al limbii române redactat de un bănățean pe la mijlocul secolului al XVII-lea: *aşijdere* „similiter" (AC^{1}, 74).

În cursul secolului al XVIII-lea, în epoca fanariotă, sînt împrumutate din turcă adverbe ca *abitir, barem, başca, buluc, doldora, geaba, sanche, taman, tiptil* şi locuțiuni adverbiale ca *ceat-pac, get-beget, techer, mecher* (L. Şăineanu, *Influența orientală asupra limbii române*, vol. II, Bucureşti, 1900).

7.3. În concurență pînă la sfîrşitul perioadei cercetate sînt adverbele cu *-eşte* de tipul *românește, grecește, nemțeşte* „Germanice" (AC^{1}, 104) cu construcțiile de tipul *pe românie, pe grecie*: „s-au tălmăcit după *latineşte* şi *grecește* şi s-au scris de mine dascălul Radu Duma, Braşov, 1780, august 1" (ms. 1130 din BAR, f 7), „tălmăcire *de pi grecie* de Pătruşcă Danovici" (1707, Moldova, IMCM, I, 379), „Această carte *pre românie iaste* a me"

(1698, Moldova, IMCM, I, 329). Din această concurență iese învingător adverbul cu *-eşte* care se impune în normele limbii literare moderne.

7.3.1. Adverbul de afirmație *aşa* cu sensul „da" nu este încă înlocuit de adverbul care s-a impus în limba actuală (*da*), fapt consemnat şi în primul dicționar al limbii române: *aşa* „Ita. Sic" (AC[1], 74; adverbul de afirmație *da* nu apare în acest dicționar şi nici în alte texte).

7.4. *Superlativul absolut* al unor adverbe se formează cu adverbele *foarte, prea* (uneori chiar cu amîndouă, adică cu *prea foarte*): „au început a muri oamenii de ciumă *prea* foarte groaznic" (1741, Țara Românească, Însemnare, Corfus, 241), „s-au cutremurat pămîntul *foarte tare*" (1738, Bucureşti, Însemnare, Corfus, 241), „Dete iarna din capătu *foarte tare*" (1755, Transilvania, Însemnare, Corfus, 119).

7.5. Interesante pentru adverbele şi locuțiunile adverbiale din epoca cercetată sînt datele aduse de primele gramatici românești care apar pînă la 1780.

Eustatievici Braşoveanul în gramatica sa din 1757 încearcă o clasificare a adverbelor după semnificații: *de loc, de timp, de mod, de afirmație, de negație, de întărire* etc., în 26 de grupe. De exemplu:

1) adverbe „care însemnează *în loc*": *unde, aicea, acolo, într-acolo, din sus, din jos, în dreapta, în stînga, înlăuntru, afară, sus, jos, dedesupt*, „Acestea au întrebarea *unde* ?" (EG, 79);

2) „care însemnază *din loc*": *de unde, dincoace, dincolo, dintr-acolo, din sus, de sus, de jos, din jos, din dreapta, din stînga*, „Acestea au întrebarea *de unde* ?" (EG, 79);

3) „care însemnează *spre loc*": *încătrău, încoace, încoló, într-acoló, spre dreapta, spre stînga, afară, în sus, în jos*, „Acestea au întrebarea *încătrău* sau *unde* ?";

4) „care însemnează *prin loc precum*": *pe aicea, pe acoló, pîn sus, pîn jos, printr-alt loc, prin dreapta, prin stînga.*

Adverbele de timp („vreme"): „*astăzi, ieri, acum, demult, adineauri* şi altele" (EG, 80).

Numeralele adverbiale sînt puse, pe bună dreptate, la adverbe („spregrăiri"): „*o dată, de doao ori*, pîn la o mie" (*ib.*, 80).

Adverbele de „întărire": *adevărat, aşa, pentru ce nu, întru acest chip, aşişderea, cu bună seamă, drept* şi altele (*ib.*).

Adverbe de „neîngăduință" (negație): *nu, nici, nicicum, nicidecum, ba* şi altele (*ib.*).

Adverbele de mod sînt împărțite în mai multe grupe:

a) care arată *asemănarea: tocma, precum, ca cînd, asemine, nu într-alt chip, aşa*;

b) „*ce feli*" precum: *învățat, bine, rău, de bună voie* şi altele;

c) „*cît*" precum: *mult, puțin, destul* şi altele;

d) „*silință*": *foarte, prea, cumplit, fără de cale*;

e) „*încetare*": *încet, abia, oareşcît* şi altele.

BCU "ION CREANGĂ" LIBRARY

f) „micşorare precum *descior, uşurel*" etc. (EG, 87).

Deşi în clasificările sale apelează numai la criteriul semantic, punînd uneori aici şi alte parte de vorbire (de pildă, conjuncţii *încît, să nu* sau locuţiuni cu valoare conjuncţională *după cît, la cît, după cît*), această gramatică are meritul de a fi prima încercare de clasificare din limba română a acestei părţi de vorbire destul de eterogene.

7.5.1. Clasificarea făcută de Micu şi Şincai în gramatica lor din 1780 este mai simplă fiind formată din 6 grupe dar mai sistematică din punct de vedere al formei şi al conţinutului adverbelor:

I) adverbe „primare" („adverbia primitiva") care arată *locul*:

1) răspund la întrebarea *unde ?*, „ubi": *aici* (sau *ici*), *acolo* sau *colo, înlăuntru, afară, dedesupt, deasupra, din sus, din jos, oblu, îndărăpt, după, înainte, pretutindeni, fieşteunde, aivea, din afară, pristen, acasă, departe, aproape, lîngă, de(-a) dreapta, de-a stînga* (MŞG, 64);

2) La întrebarea *unde ?* „quo": *încoace, acolo, sus, jos, întră, afară, dincolo, încolo, airea, nicăiri, îndărăpt, înapoi, încruciş, înponciş, acasă, încolo, delaure*;

3) La întrebarea *de unde ?* „unde ?": *de aici, de acolo, de înlăuntru, din afară, dindărăpt, deasupra, din jos, de departe, de nicăiri, de pretutindeni, de ambe laturile* (MŞG, 64);

4) La întrebarea *încăotro ?* „qua ?": *pe aicea* sau *pe ici, ăla* sau *la (?)* „illac", *în sus, în jos*;

5) La întrebarea *pînă unde ?* „quousque": *pîn-aci, pîn-acolo, pînă la încetat* „usque ad finem" (MŞG, 64).

II) Adverbe care arată *timpul* „Adverbia tempus significatia": *amu, acmu, apoi, astăzi, îndată, minteni, curînd, degrabă, răpede, mîne, demîneaţă, poimîne, ieri, alaltăieri, dăunăzi, odată, odinioară, oarecînd, cîteodată, aoarea, cînd, niciodată, pururea, totdeauna, tîrziu, timpuriu, într-acea (?), de multe ori, ades* sau *des, rar, arareori, mai totdeauna, iară.*

III) *Adverbe de ordine* (*adverbia ordinis*): *din nou, întîiu* „primo", *de aci, după aceea, tanda* „tandem" (calc după latină, inexistent în graiuri), *încîlcit, însă* „cacterum".

IV) *Adverbe interogative* (*adverbia interogandi*): *de ce ?, pentru ce ?, căci ?, cît ?, dar apoi ?, au ?, aşa ?, pre unde ?, de cînd ?, de cîte ori ?,* „an ?", *cît de mare ?, ce ?.*

V) *Adverbe de îndoială* (dubitative: *adverbia dubitandi*): *doară, oare ?, dară ?, ca la (?),* „circiter", *mai la (?) sau mai (?)* „fere".

VI) *Alte feluri de adverbe* („*Alia diversarum specierum adverbia*"): *numai, foarte, prea, tocma, în dar* „gratis", *bine, abia, lesne, anevoie,* ca „quasi", *că* „qua", *că* „qui" sau „quod", „quia", *precum, încă, măcar, măcar şi, oarecum, deşi (?)* „etsi", *tăt, tătuşi, tan* „tamen", *mai ales, mai vîrtos, mai bine, vezi bine, amintrilea, adevărat, cu bună seamă,* „revera", *de bună seamă* „pro certa", *aşadară, ci* „atque", *ia* „ita", „omnimo" (MŞG, 66).

Deşi apar aici şi alte părţi de vorbire (conjucţia concesivă *deşi*), conjuncţia *că*, formaţiile *ia la, mai la* pronumele interogative sau unele calcuri după latină *tanda, însă* sau adverbul de afirmaţie *ia* (< germ. *ja*) care probabil circula rar, în Transilvania, această clasificare făcută la sfîrşitul perioadei cercetate este foarte utilă pentru noi, căci prezintă numeroase atestări cu adverbe şi locuţiuni adverbiale, unele din ele rare în texte (ca de pildă *aoarea* „interim", „cîte odată"), *airea* „alibi", „aliansum", cu semnificaţia lor. De asemenea, prezintă dubletul popular al adverbelor sau locuţiunii adverbiale: *acolo* sau *colo* „ibi", *aici* sau *ici* „hic" şi al locuţiunii adverbiale *pe aicea* sau *pe ici* „hac" (MŞG, 64). Pentru lucrarea noastră sînt importante aceste atestări şi pentru faptul că provin din graiul de acasă a celor doi autori din Transilvania, zonă pentru care nu dispunem de pre multe documente particulare în limba română din perioada cercetată.

7.6. În legătură cu ultimele adverbe, în epoca cercetată în unele texte este bine delimitată distincţia tripartită *(a)ici(a), aci(a)* sau *acoleá* şi *(a)coló*, corespunzătoare sistemului tripartit latines *hic-ibi-illic* (cf. Tiktin; DRG *acolea*, Arvinte, BB, I, 81), fr. *ici, lá, lá-bas*, germ. *hier-da-dort*. Ele marcau raporturi deictice spaţiale, de apropiere de pers. I *(a)ici(a)*, a II-a (*aci(a)* sau *acoleá*) sau a III-a (*(a)colo*). Textele literare (de pildă, BB şi manuscrisele ei) fac de multe ori această distincţie (cf. Arvinte, *op. cit.*, p. 81).

8. PREPOZIŢIA

8.1. Prepoziţiile simple *a, către, cu, de, la, fără, în, între, lîngă, p(r)e, pînă, spre, supt* rămîn foarte frecvente şi în perioada cercetată, în tot felul de texte, indiferent de regiunea din care provin. De asemenea, frecvente sînt prepoziţiile compuse: *peste* (şi *preste*), *după, de pe, de la, pentru* (*prentru, păntru*), *prin, pînă la, pînă în*. Cu toate acestea, există o serie de modificări privind forma, distribuţia sau valoarea lor. Astfel, prepoziţia *către* (< lat. *contra),* folosită în secolul al XVI-lea mai ales cu forma etimologică în *-ă*[55], printr-o disimilare vocalică este dublată de forma *către,* atestată în documente munteneşti începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea[56].

Textele literare înregistrează în secolul al XVII-lea numai forma *către* (Caz.G, 216; Inv. 1642, 11^{v}/10, 25^{r}/16, în total 56 de ocurenţe; Caz.V, II^{r}; MLex., 20; DVS, sept, 6^{r}; SA, 14^{r}; 1700, DRA, I, 182, 183). În secolul al XVIII-lea textele religioase, cronicile, povestirile versificate, cărţile populare

[55] Forma *către,* atestată în unele texte de tip nordic din secolul al XVI-lea şi de la începutul secolului următor *(Tetraevanghelul de la Sibiu, Psaltirea Scheiană, Codicele Todorescu; vezi* Densusianu, HLR II, 277, Gheţie, BD, 176), se explică prin rostirea moale a lui *r.*

[56] Gheţie, BD, p. 176.

continuă să înregistreze tot forma *cătră* (AP, 229; NÎnv., 241, 243; NL, 240; Cron. H, 106). Numai documentele oficiale munteneşti conţin alături de forma *cătră* şi forma nouă *către* (1779; DRA, I, 658).

Forma *cătră* este recomandată şi de prima gramatică românească scrisă în româneşte: *cătră* (EG, 78). Ea e consemnată şi în gramatica de la 1780: *cătră* (MŞG, 68). În unele texte în locul lui *cătră* apare *despre*: „*Despre* apus" (ms. 4389, Dt. 1.1); dar „*Cătră* apus" (BB şi ms. 45 în pasajul corespunzător). În acest sens s-a menţionat şi folosirea prepoziţiei compuse *de cătră* cu sensul de „de", „dinspre", de la „din partea": „Nici să vă spăimîntaţi *de cătră* dînşii" (BB, Dt., 1, 29; în ms. 45); „de cătră înşii", dar în ms. 4389: „Nice vă fie frică de dînşii" (ap. Arvinte, BB, IV, 28).

8.2. Prepoziţia *pre* se întîlneşte cu această formă pînă pe la 1780, în special în discursul bisericesc unde rămîne normă pînă în timpurile moderne; ea suferă însă din ce în ce mai mult concurenţa formei cu *-r-* dispărut prin disimilare totală, care apare mai întîi în texte munteneşti şi mai tîrziu în texte moldoveneşti şi ardeleneşti: *pe* (SA, 17^{r}, 46^{r}; Ps.Am., 54, 55), dar *pre* (MLex., 109; AC^{1}, 112; SA, 46^{r}; PsAm., 112; PI.S., 74). În unele texte de pe la începutul perioadei cercetate forma *pre* este singura folosită (ca de exemplu, în Inv. 1642, în care întîlnim peste 400 de ocurenţe cu *pre* şi nici una cu *pe*). În documentele munteneşti este răspîndită în secolul al XVIII-lea forma cu *-e* velarizat (*pă*), care se folosea alături de forma *pe*: „*pă* la celelalte" (1777, Ţara Românească, AJ, 142), „*pă* acel măcelar" (ib., 142), „*pă* fiu-său" (ib., 142). În documentele dim Moldova, Bucovina şi Ardealul de nord apare frecvent forma *pi*: „*pi* părul lor" (1742, Moldova, IMCM, 505). Aceeaşi este situaţia la prepoziţia *de,* care apare în texte munteneşti sub forma *dă*, iar în texte moldoveneşti sub forma *di* (cu *e* închis la *i*): „fără *dă* nici o parte" (1777, Ţara Românească, Aj, 424), „să fie neiertat *di* mini şi *di* Dumnezeu" (după 1683, Moldova, IMCM, I, 301).

Prima gramatică românească (1757) recomanda atît formă veche *pre*, cît şi forma nouă muntenească *pă* (EG, 78), *pă* furiş (EG, 79).

8.3. Prepoziţiile compuse *de pe, după* devin *du pă* (1779; DRA, I, 651), *du pe* (AP, 70; 1761, DRA, I, 598). E vorba, după cum se vede, de atestări munteneşti în care *după* are şi sensul „de la": „aceşti taleri 333 i-au luat *după* la scutelnici" (1777, Ţara Românească, AJ, 427). Deci, confuzia din graiul muntean de astăzi dintre *de pe* şi *după* (ca în „ia mîna *după* („de pe") mine") este mult mai veche.

8.4. Prepoziţa *spre* „asupra" îşi restrînge întrebuinţarea, fiind înlocuită de *pre, cînd* avea valoarea originară a lat. *super:* „năvăliră spre mine" (SA, 29^{r}), *spre* „supra" (AC^{1}, 122). Ea este înlocuită cu *deasupra*, mai răspîndit din punct de vedere areal în alte redactări ale unor texte religioase: „Pune-vor tămîie... prinos *spre* altarul tău" (ms. 4389, Dt., 33.10), dar „Vor pune *deasupra*" (în BB şi în ms. 45 în pasajul corespunzător). În secolul al XVIII-lea, această valoare a lui *spre* este rar atestată în textele literare.

8.5. O restrîngere a întrebuinţării suferă şi prepoziţia *a* în construcţii echivalente cu genitivul sau dativul (vezi cap. *Sintaxa). A* se întîlneşte însă, pînă pe la sfîrşitul epocii cercetate, în construcţii de tipul: „cu dardiile *a* mână" (GCond., 275, 276, 277), „partea din *a* dreapta" (GCond., 274), „din *a* stânga" (GCond., 275). Prepoziţia *a* este înlocuită cu prepoziţia mai generală *de* sau cu forme sintetice în construcţii cu valoare de genitiv sau dativ: „Fată *a* om preot" (ms. 45, Lv., 22.12), înlocuit în BB cu „Fată *de* om preot" şi în ms. 4389 cu fata *preotului* (ap. Arvinte, BB, III, 14), „De va da *a* om striin" (ms. 45, Lv., 22, 12) în BB „*la* om strein" (*ib.*), „Fecior *a* fămêie israilteancă" (ms. 45, Lv., 24.10), dar „Fecior *de* fămêie" (în BB).

8.6. Prepoziţia *a* rămîne frecventă ca morfem al infinitivului şi ca semn al genitivului unor numerale cardinel (casa *a doi* fraţi) iar prepoziţia *la* se întrebuinţează din ce în ce mai mult pentru exprimarea ideii de dativ însoţind un acuzativ („dau mîncare *la* cîini") în limba populară şi pentru exprimarea dativului unor numerale cardinale: „*la doi* am dat pîne" „duobus dedi panem" (MŞG, 42).

Dintre prepoziţiile şi locuţiunile prepoziţionale care-şi restrîng întrebuinţarea şi frecvenţa menţionăm pe *alegînd de* (Caz.V, I, 251^{r}), înlocuit cu *fără numai* în cazaniile din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea care au la bază *Cazania* lui Varlaam, *alean* „contra" (AC^{1}, 72), *în aleanul* (SA, 25^{r}), *într-aleanul* (SA, 153^{v}; aceste elemente prepoziţionale cu sensul de „împotriva" sînt specifice textelor sud-vest-ardeleneşti şi bănăţene), *mainte de* (Caz.V, I, 235^{v}; Ap. 1646, 15^{v}; NCL, 9; locuţiunea este specifică textelor nordice şi devine foarte rară în secolul al XVIII-lea).

În unele texte bisericeşti traduse din greacă au fost semnalate calcuri lingvistice semantice după originalul tradus. Astfel prepoziţia *supt(u)* se foloseşte în afară de sensul său etimologic (< lat. *subtus*) „dedesuptul", (precizat şi în AC^{1}, 124, *supt* „Sub, Supter") şi cu sensul de „către", „spre", „în": „şi aduse oile *supt* pustiiu" (BB, Ex., 3, 1, în ms. 45: „*suptu* pustii", în ms. 4389 „*în pustie*"). Sensul din BB şi din ms. 45 al prepoziţiei *supt(u)* se datoreşte modelului grecesc (cf. V. Arvinte, BB, I, 27, III, 16).

8.7. O discuţie specială comportă prepoziţiile *de* şi *pe*, care sînt de obicei folosite cu aceste forme în textele literare din toate regiunile. În textele neliterare, dar şi în unele texte literare pătrund însă formele dialectale ale acestor prepoziţii (în cazul lui *de* şi ale conjuncţiei *de* corespunzătoare: *dă*), *pă* în textele reprezentînd graiurile de tip muntenesc şi *di, pi* în cele reprezentînd graiurile de moldovenesc: „şi au pus caimacani *pă* vlădica şi *pă* ban Grecianu şi *pă* Dudescul vornic şi *pă* Antonache şi *pă* Fierescul vistiernic şi *pă* Costandin vodă l-au mazilit" (1748, Bucureşti, Însemnare, Corfus, 7), „*dă* cînd, *dă la, dă* atunci, *pă* dumnealui, *dă* a-şi cînta, *pă* ceilalţi" (1778, Ţara Românească, AJ, 754; toate exemplele din acelaşi document), „La veleat de cînd am scris 7272 (1736) *di* la zidire lumii octomvrii 7, Iordache Roset" (1763, Moldova, Corfus, 10), *di* la dascălul Daniil (1760, Însemnare a

lui Enachi Kogălniceanu, Corfus, 198), „*di* la Eş" (1771, Moldova, Corfus, 71), „un sămn *pi* ceri" (1768, Moldova, IMCM, II, 182), „am văzut o zare ca *di* foc spre apus *pi* ceri" (ib., 182); „să ţinea *di* cela" (NT[1], 196). Din prepoziţia *după* < *de post* şi *dă p(r)e*, au apărut prepoziţiile din graiurile de tip mumtenesc *dupre* şi apoi *dupe*. Ultima este atestată în texte munteneşti, literare şi neliterare: *dupe* („după"): BB, Fac. 5.4; 22.17; *dupre* (*ib.*, ap. Arvinte, I, 33; II, 14). Prin confuzia dintre *dupe* şi *de pe* a apărut în graiurile de tip muntenesc: *dupe* „după" (Ca năsipul cel *dupe* ţărmurile mării (BB, Fac. 27, 17), *dupre aceea* (NL[2], 162), şi apoi prin velarizarea lui *e* şi omiterea lui *-r-*: *după* „de pe", din graiul muntean de atunci şi de astăzi.

Procesul de gramatizare continuă şi după perioada cercetată.

8.8. Mai multe prepoziţii şi locuţiuni prepoziţionale frecvente în secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului al XVII-lea, atît în textele reprezentînd graiurile sudice, cît şi în cele reprezentînd graiurile sudice îşi limitează aria de circulaţie şi frecvenţa în perioada 1640-1780 devenind elemente regionale.

Dintre acestea menţionăm în primul rînd locuţiunea prepoziţională *alegînd (fără de)* „în afară de", „pe lîngă" care îşi retrînge aria de circulaţie la zona nordică şi care dispare pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea din limba scrisă.

Pe la 1640-1650 *alegînd (fără) de* se întîlneşte sporadic şi în texte sudice: „măcar de n-ar fi făcut toţi rane de moarte, *alegînd fără de* cel mare" (Prav[1], 1652, 1150). Însă chiar în această perioadă este vizibilă tendinţa de a înlocui această locuţiune cu *fără de* şi *fără numai*. Astfel, de foarte multe ori lui *alegînd de* din *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) îi corespunde în *Pravila* lui Matei Basarab (1652) *fără numai*: *alegînd de* (Prav[1], 146, 403, 416, 441, 579, 830, 942, 956, 974, 994, 1002, 1014) – *fără numai* (Prav[1], 1652 în pasajele corespunzătoare).

De asemenea, locuţiunea *alegînd fără de* înregistrată în *Cazania* lui Varlaam (1643), de trei ori, este păstrată numai în *Cazania* de la Dealu (1644) şi în *Chiriacodromionul* de la Bălgrad (1699), dar este înlocuită prin *fără de* şi *fără numai* în *Cazaniile* munteneşti din 1732, 1748, 1768, 1781): „să va naşte Dumnedzeu cu trup omenesc, *alegînd fără de* păcate" (Caz.V, 545, Caz. 1644, 546, Caz.B[2], 155) – „să va naşte Dumnezeu cu trup omenesc, *fără numai de* păcate" (Caz. 1732, 152; Caz. 1748, 149; Caz. 1768, 156; Caz. 1781, 185).

În documente locuţiunea *alegînd de* apare extrem de rar. Am întîlnit-o numai într-un document din Maramureş: *alegînd de* (1779, Vişăul de Sus, BIM, 214). În cărţile populare, am întîlnit-o în Herodot: *alegînd de* (HEROD, 194).

Prepoziţia *necît* „decît", care caracteriza graiurile bănăţene din secolul al XVI-lea (cf. Al. Mareş, LR, XVII, 1967, nr. 1, 671; Gheţie, BD, 177) este înregistrată în texte bănăţene reprezentînd varianta literară bănăţean-hunedoareană: *necît* „Quam" (AC[1], 104).

9. CONJUNCȚIA

9.1. Conjuncțiile coordonatoare şi subordonatoare vor fi prezentate pe larg, împreună cu structurile pe care le introduc, la capitolul *Sintaxă*. Aici ne vom ocupa numai de cele mai deosebite, mai frecvente şi mai răspîndite în epoca cercetată.

9.1.1. Dintre *conjucțiile coordonatoare* cele mai răspîndite sînt *şi* (cu valoare copulativă şi mai rar, adversativă), *nici* (cu valoare copulativă şi disjunctivă) *au, ori* şi *sau* (cu valoare disjunctivă), *iar(ă), ci* (şi *ce), însă*, mult mai rar *dar(ă)* (cu valoare adversativă), *dară* şi *de(a)ici* (cu valoare concluzivă).

Conjuncția *şi*, la origine adverb (< lat. *sīc*), reuşeşte să înlăture total concurentul conjucțional tradițional *e* (< lat. *et*) şi devine normă generală în tot felul de texte încă de la începutul perioadei cercetate, păstrîndu-şi însă pînă astăzi şi valoarea de adverb moştenită din latină: „aşa să avem *şi* către vrăjmaşi" (Înv., 1642, 2^{v}/13), *şi* „Et" (AC^{1}, 118).

Conjuncția *nici* îşi generalizează această formă, învingînd în secolul al XVIII-lea formele vechi *nece* şi *neci*, care mai apar sporadic pînă la sfîrşitul perioadei cercetate. Forma nouă *nici* e singura formă înregistrată în cel mai vechi dicționar al limbii române: *nici* „Neque" (AC^{1}, 105).

În prima gramatică românească scrisă în româneşte, cea a lui D. Eustatievici Braşoveanul (1757), gramatică didactică, se recomandă forma *nici* la conjuncțiile „despățitoare" (EG, 81).

Forma *nici* „nec", „neque" este „recomandată" şi în *Elementa linquae daco-romanae sine valachicae*, Viena, 1780, p. 68 semnată de Samuel (Micu) Klein şi Gh. Şincai.

9.2. Conjucția disjunctivă *sau* („Vel", AC^{1}, 117) formată pe terenul limbii române este şi ea, alături de cea moştenită din latină, *au* (< lat. *aut*), *au* „Vel, Sive" (AC^{1}, 35) recomandată în prima gramatică scrisă în limba română (1757). S. Micu şi Gh. Şincai menționează numai pe *sau* (MŞG, 68) simțind-o arhaică pe cealaltă, rămasă însă pînă astăzi în vorbirea populară. La începutul perioadei cercetate, pe la 1640-1650, *au* era concurat de *sau*, dar această concurență era mai puternică în zonele nordice decît în cele sudice. Astfel lui *sau* din *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) îi corespunde *au* în *Pravila* lui Matei Basarab (1652) *sau* (Prav^{1}, 1646, 553, 559, 888, 891) – *au* (Prav^{1}, 1652, 553, 559, 888, 891). În documente şi în cronici este o situație asemănătoare: *sau* este frecvent în textele nordice, *au* în cele sudice. De fapt, concurența între *sau, ori* şi *au* a dus la impunerea în normele limbii literare a primelor două conjuncții. *Ori* era mai rar şi nu este menționat de gramaticile citate scrise în perioada cercetată. Această conjuncție era dublată mai ales la începutul perioadei de variantele mai vechi *vare* şi *oare* (pentru exemple, vezi Cap. *Sintaxă, Coordonarea*), iar în Banat de *acar* „Sive. Vel" (AC^{1}, 72).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Conjuncția disjunctivă de origine verbală *fie* ((să) *fie* < lat. *fiat*) începe să fie înregistrată după 1640: „să-l spînzure fie cine ar fi, *fie* bărbat, *fie* muiare" (Prav[1], 1646, 178; în DA, s.v. *fie*), *fie* „Satis, sufficit" (AC[1], 86).

Cu valoare disjunctivă apare, cu o circulație limitată la unii cărturari moldoveni (Varlaam, Dosoftei și alții), *tînd... tînd* „fie... fie": „că ce cruce iaste aceaia cîndu-și pune mîna, *tănd* într-un umăr, *tănd* într-alt, *tănd* în frunte, *tănd* în piept" (Caz.V, 49), „*tînd* mîntuind de îmflătură, *tînd* gonind dracii" (Dosoftei, VS, 108, 1; 183, 6; apud C. Lacea, „Jahresbericht" V, 1898, 137).

Corelativele acestea sînt înlocuite în *Cazaniile* care au la bază textul lui Varlaam (cu excepția Cazaniei de la Dealu (1644) care le păstrează) cu *ni... ni*: „că ce cruce iaste aceia cîndu-și pune mîna, *ni* într-un umăr, *ni* într-alt loc, *ni* în frunte, ni *în piept*" (Caz.B[2], 33; Caz. 1732, 34[v], Caz. 1748, 27[v], Caz. 1768, 34[v], Caz. 1781, 27[v]). *Tînd... tînd* nu mai apare nici în textele moldovenești începînd cu secolul al XVIII-lea.

În Banat, probabil, circula cu valoare de conjuncție disjunctivă *acar* „sau, ori" prezentă în cel mai vechi dicționar al limbii române: *acar* „Sive. Vel" (AC[1], 72).

Pe la începutul secolului al XVIII-lea apare înregistrat adverbul *ba* cu valoare de conjuncție disjunctivă în corelativul *ba... ba... ba*: „și îndelungăm vremea, *ba* astăzi, *ba* mîine, *ba* poimîine" (AP, 94). Acest corelativ este de origine populară, fiind prezent și astăzi în limba vorbită.

Conjuncția *veri* (< lat. *velis*) era deja un arhaism încă de pe la 1640-1650, atît în textele nordice, cît și în cele sudice în urma concurenței făcute de *sau, ori, fie*: „să schimbe neşte pămînturi *veri* vechi *vechi* noo" (Prav[1], 1646, 5) – „să schimbe nişte pămînturi *veri* vechi *veri noao*" (Prav[1], 1652, 5).

9.3. Conjuncțiile adversative *iar(ă), ci* (cu varianta mai veche *ce*) și *însă* sînt folosite în tot felul de texte din perioada cercetată. Menționăm faptul că în secolul al XVIII-lea dubletele mai vechi ale primelor două, *iară* și *ce*, devin din ce în ce mai rare, formele *iar* și *ci* cîștigînd teren.

În gramatica sa din 1757, Eustatievici Brașoveanul recomandă însă forma *iară*, dar Micu și Șincai în 1780 înregistrează numai formele impuse în normele limbii literare *iar, ci* (MȘG, 68-70).

Conjuncția adversativă *dar(ă)* este rară în epoca cercetată (vezi atestări la Capitolul *Sintaxă, Coordonarea*), valoarea ei de bază fiind cea concluzivă. De fapt, *ea* nu este menționată cu valoare adversativă („împotrivitoare") decît de Eustatievici Brașoveanul în gramatica sa din 1757 (EG, 81), nu și de Micu-Șincai, care o prezintă în construcțiile concluzive *așa dară* „itaque" și *precum dară* „sicut ergo" (MȘG, 70).

9.4. *Raportul conclusiv* era realizat prin adverbe cu valoare conjuncțională prin *de(a)ci, dar(ă), așadară, ci, precum dară* (pentru exemple vezi cap. *Sintaxă, Coordonarea*).

În această perioadă asistăm la gramaticalizarea lui *deaci, deci* care se desprinde de valoarea lui locală („şi *de-acii* nu mai adaose" (BB, Dt., 7.12) şi devine concluziv: „*Decii* Constandin vodă să împreună cu Racoţi şi cu Ştefan vodă" (IRP, 115).

Conjuncţia copulativă de origine slavă *i* se mai menţine în documente pînă la sfîrşitul epocii cercetate, alături uneori de conjuncţia *şi*: „lucruri de argint *şi* de aur *i* arămuri" (1780, Pr.C., 92), „cal *i* bivol" (ib., 92), „oi *i* capre" (ib., 92).

Conjuncţia *ci*, conclusivă, se întîlneşte în special în documente la început de frază: „*Ci*, noi găsim cu cale" (1777, Ţara Românească, AJ, 415), „*Ci*, pentru toate cîte am zis mai sus" (ib., 414).

O inovaţie care începe să fie înregistrată începînd cu secolul al XVIII-lea este concluziva cu *aşadar(ă)*: „*Aşadară*, cum ai zis aici... " (SCC, 29).

9.5. Dintre conjuncţiile subordonatoare cele mai frecvente, mai răspîndite şi cu mai multe posibilităţi de a introduce structuri diverse menţionăm pe: *că* (< lat. *quod*; AC[1], 92), *ca* (< lat. *quia*; AC[1], 91), *de* (din prep *de* < lat. *de*: *de* „Si" AC[1], 80), *să* (< lat. *si*; atestată de primul dicţionar al limbii române atît cu sens de „dacă": *să* „si" (AC[1], 117), cît şi cu sensul de *ut* (AC[1], 117)), *dacă* (< *de* + *că* > *deacă* > *dacă*; *dacă* „Postquam, Siquidem" (AC[1], 80)).

Gramatica lui Eustatievici Braşoveanul (1757) nu menţionează decît pe *că* şi *să* (EG, 82), iar cea semnată de S. Micu şi Gh. Şincai din 1780 menţionează pe *că, se* „dacă", *ca* şi *de* (*dacă* nu apare, MŞG, 68-70).

9.5.1. Dintre acestea *ca* îţi pierde în secolul al XVII-lea sensul original cauzal „pentru că", „întrucît" şi rămîne cu sens final „pentru ca", „cu scopul ca" în compunere cu *să* (*ca să*). *Să* „dacă" mai introduce pînă pe la 1700 propoziţii condiţionale, dar în urma concurenţei lui *de* şi *dacă* (cu valoare primordial temporală la origine, dar şi cu valoare secundară condiţională în anumite situaţii) este eliminată de acestea şi se fixează definitiv ca morfem al conjunctivului (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul*, 212-215, unde se dau numeroase exemple).

9.5.2. *De* (< prep. *de*) şi *că* (< lat. *quod*, pronume relativ neutru) rămîn conjuncţiile cu cea mai largă gamă de valori şi cu cea mai mare frecvenţă constituind nucleul unor conjuncţii compuse, locuţiuni conjuncţionale care introduc diverse structuri sintactice.

9.5.3. Conjuncţia *dacă*, care păstra încă valoarea temporală în unele texte, avea forma *de(a)ca* în textele de tip muntenesc şi forma *dacă* în cele de tip moldovenesc, fapt care-l determina pe V. Arvinte să vorbească de două norme: una muntenească cu *deaca* şi alta moldovenească cu *dacă* (cf. Arvinte, BB, I, 83; Gheţie, *Baza*, 177-178). Forma impusă în limba literară actuală (*dacă*) apărea în secolul al XVI-lea numai în Moldova, în timp ce textele din Muntenia foloseau formele *deca* şi *deaca*. Cu forma *dacă* apare începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea: *dacă* „Postquam. Siquide"

(AC[1], 80), pînă atunci folosindu-se *decă, deaca* şi *deacă* (cf. Gheţie, BD, 177). În documentele munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea apare numai *deaca*, iar în cele din secolul al XVIII-lea *daca* (cf. Gheţie, BS, 177). Deci, forma literară de astăzi, *dacă*, atestă încă din secolul al XVI-lea în textele din Moldova se răspîndeşte abia începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Banat, apoi în Transilvania şi mai tîrziu în Ţara Românească.

9.4.5. Pe la 1640-1650 conjuncţia *să* „dacă" era destul de des întrebuinţată cu sensul condiţional păstrat din latină (*să* < *se* < lat. *si*) mai ales în textele reprezentînd graiurile nordice, unde se desemnatizase mai tîrziu, devenind morfem al conjunctivului. Concurenţa pe care i-o face *de* şi apoi *dacă* (daca), face ca această conjuncţie condiţională să devină din ce în ce mai rară cu valoarea ei primară.

Înlocuirea lui *să* „dacă" prin concurentele ei este vizibilă cînd se compară, de pildă, Cazania lui Varlaam cu „retipăririle" ei: „măcar *să* are fi săraci" (Caz.V, 282, Caz. 1644, 786; Caz.B[2] (1699), 222), „măcar *de* ar fi săraci" (Caz. 1732, 223[v], Caz. 1748, 165; Caz. 1768, 223[v]).

Pe de altă parte, fixarea lui *să* ca semn al conjunctivului aduce cu sine o mai mare uşurinţă de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv, fapt care măreşte probabilitatea de apariţie a lui *să* + *conjunctivul*. Deci în unele zone, în special în cele sudice asistăm la pierderea posibilităţii lui *să* de a mai fi compatibil cu indicativul sau cu condiţionalul, în urma concurenţei pe care i-o fac *de* şi *dacă* (*daca*), dar în acelaşi timp la o frecvenţă mai mare a lui *să* morfem al conjunctivului, frecvenţă rezultată din înlocuirea în multe contexte a infinitivului prin conjunctiv (cf. discuţia în detaliu la C. Frâncu, în AL, XX, 1969, 59-16; *ib.*, *Conjunctivul*, 116 şi urm.).

9.5.5. Din mulţimea de conjuncţii compuse şi locuţiuni conjuncţionale care apar în perioada cercetată vom prezenta numai cîteva aici (cele mai multe fiind discutate la capitolul *Sintaxă*), mai frecvente şi mai stabile, impuse în limba literară de mai tîrziu.

Conjuncţiile impuse în normele limbii literare *întrucît* şi *încît* sînt inovaţii ale limbii din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea: „Ce *întrucît* părtaşi sînteţi patimilor lui Hristos, bucuraţi-vă" (BB, 1688, 171), „Atîta era pătruns de dureri, *încît* a vorovi nu pute" (c. 1750-1780, GCR, II, 89).

Pe la începutul secolului al XVIII-lea este înregistrată *fiindcă* cu valoare cauzală la Antim Ivireanu: „Şi *fiindcă* această ounáyeia este duhovnicească, am pus osteneli peste osteneli întru-toate" (IP, ap. Mioara Avram, *Evoluţia*, 81).

La începutul perioadei cercetate este înregistrată conjuncţia concesivă *deşi*: „*Deşi* vedzi cîndva sămn groaznic, să nu te miri cînd să arată puternic" (Caz.V, 2).

Dintre locuţiunile conjuncţionale apărute începînd cu jumătatea secolului al XVII-lea menţionăm: *batîr că, săvai de, săvai să, cum că,*

de vreme că, necum să (cf. Mioara Avram, *op. cit.*, p. 217, 254).

Nevoia de expresivitate şi tendinţa de a crea mijloace de construcţie specifice unor structuri sintactice se observă în bogăţia de elemente de relaţie cu valoare conjuncţională din această epocă.

10. INTERJECŢIA

10.0. În legătură cu interjecţiile caracteristice epocii 1640-1680 constatăm următoarele:

10.1. Ca *inovaţii* pot fi menţionate împrumuturile din turcă, care înlocuiesc în epoca prefanariotă şi fanariotă o serie de interjecţii mai vechi din Moldova şi Ţara Românească.

Astfel, interjecţia *hai* (< tc. *haide*) (MLex., 361; IP, 8^{r}) *hai* „vox suspirantis", *haida* (AC^{1}, 90) înlocuieşte parţial imperativele *blem* şi *pas, pasă* (discutate mai sus), precum şi interjecţia *iani* (Caz.V, I, 186^{v}, 376^{r}), frecventă în secolul al XVI-lea, dar care îşi restrînge treptat circulaţia în secolul al XVII-lea, menţinîndu-se numai în unele texte ardeleneşti şi moldoveneşti: *iani* (SA, 6^{v}, 18^{r}, 74^{r}), *ian* „Cave" (AC^{1}, 90).

Interjecţia de origine turcă *aferim* este înregistrată mai întîi pe la 1650, în Banat, provincie ce căzuse sub directă stăpînire turcească încă din 1521: *aferim* „Euge. Laudantis particula" (AC^{1}, 71)

Interjecţia de adresare *bre* (< tc. *bre*) este înregistrată pe la începutul secolului al XVIII-lea într-un text muntenesc: „*Bre,* Dumitraşco, ce lucrezi ? *Bre,* strînge-ţ mintea în cap" (GPov., 43).

10.2. Interjecţiile *amin, iată, amar* rămîn frecvente în textele bisericeşti (cf. Arvinte, BB, I, 84, II, 28, IV, 30). *Amar* „vai" a fost explicat ca o traducere a slavului *gore* „ehe" care apare rar în texte (ms. 4389, Dt., 4.27) pe margine, în text este *vai*, în BB de asemenea, *vai* (*ib.*).

10.2. Curente în epocă sînt următoarele interjecţii, menţionate în gramatica lui Eustatievici Braşoveanul (1757): *vai, ah, oh, ha-ha-ha, hi-hi-hi, îi, măi, mă, a-a-a* (EG, 68^{v}), exprimînd durere, frică, rîs, batjocură, chemare.

10.3. Interjecţia de origine maghiară *ni*, atestată în secolul al XVI-lea în texte bănăţean-hunedorene şi nord-ardeleneşti, se mai întîlneşte sporadic în texte provenind din aceste regiuni, sau cu un strat lingvistic de acolo: „*ni* mai bine să-l vindem" (Inv. 1642, 16^{v}/8), „*ni* să-l băgăm într-o groapă" (*ib.*, 16^{v}/3), „*ni* să ne întărim" (*ib.* 33^{v}/6), „*Ni* să însoţim pre cel mort, *ni* să mergem pînă la mormîntu-i" (*ib.*, 45^{v}/1-2); *ni* „Eia. Agendum" (AC^{1}, 105).

Se menţin în textele din toate regiunile următoarele interjecţii întîlnite în secolul al XVI-lea şi în primele decenii ale secolului următor: „A scris popa Nechita de la Iveşti, care a venit de la Broşteni, *oh, oh, oh* şi prea păcătos şi nevrednic" (1674, Însemnare pe o carte, Moldova, Corfus, 182); *O, vai* de dînsul (1777, Moldova, Însemnare, Corfus, 300).

În primul dicționar al limbii române scris de un bănățean pe la 1650 apar și următoarele interjecții *amin* (AC[1], 73), *o* „!Particula exclamantis!" (AC[1], 105), *abo* „Admirantis particula" (AC[1], 71), *ălio* „Vox iredenti" (AC[1], 82), *oa* „Quasi vero" (AC[1], 105), *ai* „Allicim. Fag hagyma" (AC[1], 72), *ao* „Vox iredentis" (AC[1], 73), *aos* „Heus" (AC[1], 73), *dzău* „Certe. Profecto" (AC[1], 82), *ha* (AC[1], 89), *hop* „Vox saltantis", *hop-țup* „Idem" (AC[1], 90), *iai* „Vae" (AC[1], 90), *iaca* „Ecce", *iacătă-l* „Ecce" (AC[1], 90), *ite-l* (AC[1], 91), *hîș* „Vox gallinas pellentis" (AC[1], 90), *iată* „Ecce" (AC[1], 90), *măi* (AC[1], 100), *na* „En", *na-ț* „En tibi. Exlamation irridentis" (AC[1], 103), *nosa* „Eia. Agendum" „hai" (AC[1], 105), *tîrț* (AC[1], 125), *vai* „Vae" (AC[1], 127), de aici *a se văita: vaitu-mă* „Ululo" (AC[1], 127).

10.4. Prima clasificare a interjecțiilor ținînd seama de ce exprimă ele se află în prima gramatică românească scrisă în româneşte, cea a lui D. Eustatievici Braşoveanul (1757):

1. mirare: *o, o*
2. durere: *vai vai*
3. frică: *îi*
4. văitare: *vai, ah*
5. rîs: *ha, ha, hi, hi, hi*
6. batjocură: *măi, a, a*
7. chemare: *mă, au, n-auzi, şşş*
8. tăcere: *taci !*
9. ținere de rău: *aaaaaaaaaaa*
10. aruncare: *dă-i, dă-o, ia-o*
11. oftare: *oh, oh* (p. 68[v]).

În gramatica lor din 1780, S. Micu și Gh. Șincai menționează următoarele interjecții care exprimă stările sufleteşti şi pasiunile: *o de !* „o şi", sau „utinam", *aha !*, „ah" *vai !* „vae !", *oh !*, „oh !" *oh vae !*, „prob dolor" *măi !*, „heus tu !" precum și „*o dată cu inima !*", „macte animo !", *cară-te !* „apage !" (MŞG, 70).

11. CONCLUZII

Din materialul prezentat se pot desprinde următoarele concluzii:

1. Tendința de simplificare, de reducere a contrastelor în sistem duce la evitarea sau la dispariția unor forme duble sau triple. Această tendință este ajutată și de factori extralingvistici, ca, de pildă, circulația mare a cărții bisericeşti și a unor manuscrise din care s-au găsit numeroase copii, care fac ca diferențele gramaticale dintre diferite variante literare să scadă prin adoptarea unor forme mai răspîndite. Acest lucru este evident încă din secolul al XVII-lea, dar se accentuează începînd cu al doilea deceniu al secolului

următor, cînd unele forme muntenești se extind și în scrieri reprezentînd alte forme literare (generalizarea formelor cu *-m* analogic la imperfect și mai mult ca perfect, pers. 1 sg. a formelor de tipul *făcu* pentru *fece, dădu* pentru *dede, dete* etc.

Tendința de simplificare și jocul analogiei, vizînd simetria sistemului, aduc o serie de inovații morfologice care devin normă literară sau tind să devină normă literară: numeralele scurtate de tipul *șaisprezece, șaizeci,* în locul vechilor *șasesprezece, șasezeci;* formele de imperfect și mai mult ca perfect cu *-m* la pers. 1 sg. și cu *-u* la persoana a II-a plural; formele *să am, să ai* în locul vechilor forme *să aib, să aibi;* formele de perfect simplu de tipul *avusei, dusei, fusei, făcui,* care înlocuiesc formele etimologice *avui, duși, fui, feci*; forma *dădeam* în locul formei *dam;* conjunctivul perfect cu auxiliarul invariabil în locul celui cu auxiliar variabil; perfectul simplu cu *-ră-* la pers. 1 și 2 pl. (*cântarăm, cântarăți* în loc de *cântăm, cântat*).

2. Tendința de clarificare, de elaborare, de concretizare duce la o serie de schimbări în categoriile gramaticale, ca, de pildă: înlocuirea urmașilor pronumelui posesiv *suus* la plural cu urmași ai lui *illorum,* iar la singular cu urmași ai lui *illui, illaei* (*tatăl său - tatăl lor, tatal său-lui, ei,* forme mai clare în ceea ce privește numărul și genul); impunerea formelor pronominale cu *î* protetic ca urmare a căderii lui *u* final; înlocuirea infinitivului prin conjunctiv; înlăturarea unor sincretisme la imperfect și perfectul simplu; substituirea unor forme ambigue prin forme mai clare, ca de pildă formele active cu sens reflexiv ale verbului *a naște* prin forma reflexivă *a se naște.*

Tendința general romanică spre forme analitice este evidentă cînd avem în vedere extinderea unor construcții prepoziționale (acuzativul cu *la* folosit cu sens de dativ), înlocuirea unor forme verbale simple prin forme compuse (limitarea întrebuințării perfectului simplu și extinderea celui compus); înlocuirea condiționalului sintetic de tipul *se cîntare* prin forme analitice de tipul *aș cânta,* menținerea imperfectului și mai mult ca perfectului perifrastic de tipul *am fost cântînd, am fost cântat,* atestarea unor timpuri supracompuse ca mai mult ca perfectul conjunctiv (*să fie fost mers*) și mai mult ca perfectul condițional (*ar fi fost mers*).

BCU IAȘI/CENTRUL CARTII VECHI LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CAPITOLUL AL IV-LEA

IV. SINTAXA LIMBII ROMÂNE DINTRE 1640 ŞI 1780

Structurile şi schimbările sintactice din această importantă perioadă de fixare a unor norme literare supradialectale se bazează, pe cele din perioada descrisă anterior. Cele două tendinţe remarcate, de *simplificare* şi de *elaborare*, duc fie la regresul unor structuri şi elemente joncţionale, fie la menţinerea sau extinderea altora. Pentru evitarea repetării demonstraţiei din capitolul consacrat perioadei anterioare, vom prezenta numai fenomenele sintactice mai importante care caracterizează epoca cercetată.

I. SINTAXA PROPOZIŢIEI

Sintaxa propoziţiei este, în general, aceeaşi din perioada anterioară. Deosebirile se limitează mai ales la frecvenţa de apariţie a anumitor structuri şi elemente de relaţie sau la tendinţa evidentă de evitare a unor modele sintactice slavone şi de impunere a unor modele latineşti sau greceşti, pentru a da limbii române strălucirea, echilibrul şi claritatea limbilor clasice, cum gîndeau unii cărturari ai epocii (ne referim în primul rînd la cronicarii moldoveni şi la D. Cantemir dar şi la fraţii Greceanu, traducători ai *Bibliei* din 1688). Pe de altă parte, cele două tendinţe generale, de simplificare şi de elaborare, care acţionează mai cu seamă în punctele slabe ale sistemului, fac ca propoziţiile principale şi cele secundare să fie mai clare, simetrice, mai conforme cu tendinţa general-romanică spre analitism sau spre topică liberă. Iată unele fapte concludente în acest sens, care caracterizează epoca cercetată.

1. SUBIECTUL

1.0. *Subiectul* exprimat prin infinitiv este întîlnit mult mai rar decît în perioada precedentă, datorită înlocuirii infinitivului prin construcţii personale, în primul rînd prin conjunctiv[1]. Această tendinţă de înlocuire a infinitivului

[1] Cf. C. Frâncu, *Cu privire la „Uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche,* în ALIL, XX, 1969,

subiect generat de verbe şi expresii verbale impersonale, constatată în fază incipientă în textele provenind din Ţara Românească şi din sudul Transilvaniei, se extinde progresiv în perioada 1640-1780 în majoritatea textelor. Infinitivul subiect rămîne frecvent mai ales în unele scrieri religioase, mai conservatoare din punct de vedere lingvistic, şi în scrierile cărturarilor influenţaţi de modele sintactice latine (Gr. Ureche, M. Costin, N. Costin, D. Cantemir etc.): „să cade *a să veseli* şi *a să bucura*" (Caz. V, I, 10[r]), „Cade-să *a crede* mai de-adins lui Dumnedzău decît oamenilor" (Ap. 1646, 15), „vede-se *a fi* semnul domniei (Ev. 1682, 1), „întîmplîndu-mi-să după porunca Mării Tale *a fi* cîrmuitoriu" (TLit, 5), „nu iaste bine *a fi* omul sîngur" (BB. Fac., 2.18, la fel în ms. 45 ţi ms. 4389), „nu e bine *a să prigoni* cu Dumnezău" (SA, 85[r]), „Ci iaste *de-a-l* şi *credere* acestu cuvîntu" (ULM, 97), „Mie *a* mă *lipi* de domnul bine-m iaste" (CD, 68[v]), „datu-i iaste *a*-l *stăpînire*" (AP, 3[r]) etc. Construcţiile personale, în extensiune, mai concrete, mai clare, apar uneori în aceeaşi frază cu construcţiile infinitivale echivalente: „Că ce folos iaste trupul *să fie* deşărt de bucate, iar sufletul *a*-l *umplea* de păcate" (AD, 39). Pe la 1750-1780 infinitivul cu funcţie de subiect era deja un arhaism, generale folosite fiind propoziţiile subiective cu predicat la conjunctiv sau la indicativ[2]: „Mai bine este *a tăcea* decît a grai rău. Trebuie *a avea* socotinţă întru tăcere" (EG, 92[v]), dar „Să întîmplează omului celui îndestulat de toate *ca întru bătrîneţe să ajungă* mari nenorociri" (ib., 94[r]).

1.1. Ca inovaţie apărută în a doua jumătate a secolului al XVII-lea menţionăm apariţia supinului cu funcţie de subiect: „Aşa iaste *de gîndit* ca cum oarecine înlontrul pieptului i-ari a privi putea" (CD, 123[v]), „Aşişiderea *de păzit* iaste, ca nu cumva prin a noastre rele fapte slava Dumnădzăului nostru între oameni cu vreo defăimăciune să să stingă" (CD, 126[v]), „mai greu nu ieste *de giudecat*" (CII, 42[r]).

1.2. Reluarea subiectului[3] (imediată sau la distanţă) printr-un substitut rămîne normă în toată perioada studiată, deşi cazurile cînd nu se reia sînt din ce în ce mai frecvente, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă: „Iară Volodiovschie, starostele de Cameniţă, ... *el* au intrat în ierbărie" (NL, 45), „că darurile cělealalte *eale* să numără între cěle daruri mai slabe" (SA, 75[r]), dar: „Iară carii nedejduiesc în domnul, schimba-vor puterea" (CD, 70[r]), „Radul-vodă cel Frumos, *acesta* au făcut mănăstrirea ot Tânganul" (Let.C., 85), „cîţi să vor fi hrănindu pe moşiile mănăstirii, să-şi dea adetul făr' de voia lor" (1702; DRA, I, 194-195), „Mulţ sînt carie se trudiescu/Şi ca minie se prăpădiescu" (CCîmp., 8[r]), „Cine nu are ale sale, nu are ce arata altora" (Bert. 1799, 36[r]) etc.

---

p. 72-114.

[2] *Ibidem,* p. 104-105.

[3] Cf. Elena Carabulea, *Repetarea şi reluarea subiectului în limba română din sec. al XVI-lea - al XVIII-lea,* în *Omagiu lui Alexandru Rosetti,* Bucureşti, 1965, p. 109.

1.3. Subiectul inclus este deosebit de frecvent în stilul direct în replicile personajelor, în construcțiile incidente din cronici, în prefețele unor texte religoase sau laice, dar și în însemnări, inscripții și documente particulare sau oficiale: „Cum trăiești ? Eşti sănătos ? – Sînt sănătos" (MŞG, 32), „Cum mai nainte *vom arăta*" (SCC, 30), „*ne-am străduit/să aratăm* la toți" (Pr.C., 42), „Deci, fraților cetitorilor, *cu cît vă veți îndemnaa ceti pre acest letopisețu mai mult, cu atît veți şti* a vă feri de primejdii" (NL[1], 159), „Să să ştie, *de cînd am cetit pe aceasta sfîntă Pravilă*" (1720, Moldova, IMCM, I, 421), „*Şi priimeşte rugăciunile* ce-ți să vor aduce" (1724, București, IOR, 269).

1.4. *Subiectul subînțeles* este, de asemenea, foarte frecvent în tot felul de texte. Subiectul este subînțeles mai ales în fraze cu două sau mai multe propoziții în care în prima propoziție este exprimat, iar în celelalte nu mai este exprimat: frazele următoare pot avea toate subiectele neexprimate: „După ce s-au dus *craiul* în țara lui, *scris-au cărți la împăratul Neamțului şi la papa* de la Rîm,/*de să fălie/pecum au luat atîtea cetăți din Țara Moldovei*" (NL[1], 332), „Iar al şeptile a domniei lui gătitu-s-au *Cantemir* cu oastea lui, *de a mers să ia cetatea* Sorocii... *Ş-au stătut pen pregiurul cetății cîteva* săptămîni/*de-au tot batut-o cetate/de au făcut meteredzuri şi lagunuri*" (NL[1], 332-333) etc.

1.5. *Subiectul nedeterminat* se întrebuințează din ce în ce mai des în cărțile populare și în textele care conțin proverbe sau zicători: „*Spune* de un *neguțători*" (1703, Brașov, *Sindipa*, ms. 1436 din BAR, f. 86[v]). El se întîlnește în propoziții și fraze incidente, dar și în atributive și modale care trimit la surse sau informații anterioare: „Deci pentru multă lăcomie a avuției ei îşi puseră toți capetele *cum scrie şi la sfînta scriptură veche*" (Let.C., 129), „Vinit-au şi cîțiva boiari munteneşti, aice în țară cu Duca-vodă de frica lui Şerban-vodă, pecum *s-au scris mai sus*" (NL[1], 258), „şi alții s-au dus în Țara Muntenească, *pecum mai sus* s-au scris" (NL[1], 274), „împărăția au trimis pre un agă, *ce s-au zis mai sus*" (RG, 89), „Iar un copil din casă *zicu* să fie întrecut pe Ştefan-vodă" (NL[1], 163).

1.6. *Subiectul multiplu*, realizat de obicei cu conjuncțiile copulative *şi, cu, şi cu, împreună cu, dimpreună cu, nici,* se întîlneşte în tot felul de texte: „Viind veste în Țara Leşească precum *craiul* Sobieţchii şi *cu nemții* au bătut pe turci la Beciu" (NL[1], 274), „nu-i era dragă, *nici cearta, nici mîniia*" (Let.C., 141), „Această sfîntă icoană o au cumpărat-o *Vasilie*, colcearîul marii sale domnului Casoni Palu, *deîmpreună cu soțul* dumisale" (1772, București, IOR, 474).

În multe cazuri, cînd verbul predicativ are forme sincretice la unele timpuri verbale la persoana a III-a singular şi plural subiectul multiplu se intersectează cu complementul sociativ, partea a doua a sa putînd fi interpretabilă şi ca circumstanțial sociativ (ca în ultimul exemplu).

1.7. În majoritatea textelor rolurile care se ascund în spatele subiectului sînt *Agentul, Experimentatorul, Obiectivul* (numai în construcţiile pasive) şi mai rar *Instrumentalul*: „Ochii voştri văd şi *ochii* lui Veniamin, fratele mieu, că *gura* mea grăiaşte către voi" (BB., 45.12; în ms. 45: „Iată, *ochii* voştri vădu şi *ochii* lui Veniaminu fratelui mieu, cum *rostul* mieu grăiaşte către voi"; în ms. 4389: „*Ochii* voştri şi *ochii* frăţîne-mieu, lui Veniamin, au văzut ce am zis voao"), „Şi au muiat un burete în apă şi l-au spînzurat desupra cuşcăi şi să *clătiia buretele* şi o *stropiia* şi-i părea că pload toată noaptea" (1703, Braşov, ms. 1436 din BAR, f. 85[r]).

1.8. Cazul subiectului este de regulă *nominativul* în toată perioada cercetată, dar foarte rar prin elipsă apar în structura de suprafaţă şi situaţii cu subiectul în alte cazuri: acuzativ: „*cu toţii* au fugit, iar în Ţara Ungurească" (IRP, 55), "au venit *cu toţii*" (*ib.*, 55), „*cu toţii* s-au ridicat" (*ib.*, 95) „*cu toţii* să bucura" (CM[1], 102); genitiv: „*Ai lui Mihaiu* venea cu cazacii" (IRP, 78), sau dativ (subiectul logic din expresiile „*mi*-e foame", „*mi*-e teamă").

1.9. *Topica* subiectului nu diferă de cea din epoca anterioară şi de cea din limba actuală. De obicei, el este antepus verbului, însă există numeroase cazuri cînd el este postus verbului. Antepunerea sau postpunerea subiectului faţă de verb depinde de o multitudine de factori gramaticali: diateza verbului, modul, apoziţia, personal-impersonal precum şi de factori stilistici (reliefarea, emfaza). Uneori subiectul apare intercalat între componentele formelor verbale compuse sau între verbul copulativ şi numele predicativ: „Şi socoti Mihai vodă cum că iaste *fie-său* mic" (Let.C., 136), „era *ţara* ocolită de vrăjmaşi" (Lect.C., 136; ap. Todi, 37).

2. PREDICATUL

Predicatul are caracteristici similare celor din epoca 1532-1640.

2.0. Predicatul verbal se exprimă, ca de obicei, prin verbe predicative, expresii sau locuţiuni verbale, adverbe predicative şi interjecţii cu valoare verbală (predicativă): „1762, mar(tie)10 *au răposatŭ* fiiul nostru Ioan" (1762, Bucureşti, IOR, 232), „Iară Grigorii-vodă *au dat samă* către acel domnu că merge *să dea ştire* ţării" (NL[1], 228), „*Poate fi* (= poate, posibil) să-l fie agiuns şi osînda Moldovei" (NL[1], 647; variantă dată în notele de la subsol), „altele *poate* (că) s-au rătăcit" (1762, Moldova, IMCM, II, 122), „*poate* s-ar fi hainitu şi ar fi vinit şi el la o peiré" (NL[1], 180).

2.1. *Predicatul verbal* este mai rar omis decît în textele din perioada anterioară, fidele în mare parte unor originale străine (slavone, maghiare, latine). În cazurile întîlnite în textele cercetate, absenţa predicatului verbal nu se datorează fidelităţii faţă de un model străin, ci faptului că el poate fi subînţeles din context: „Unde iaste vistĕriul tău, acolo [este] şi inima ta" (Caz. V, I, 324[r]), „Aceasta la oameni nu [este posibil], iară la Dumnedzău

să poate" (CD, 44[r]), „Unul ținea o parte de loc, altul [ținea] alta, altul [ținea] alta" (RP[1], 230), „Dară supt pământ ce iaste? Apă [este] supt întuneric" (ÎR, 58[r]), „Cîte zile sînt într-un an? [Sînt] trii sute șase zeci și cinci" (Mol. 1683, 71[r]).

2.1.1. *Predicatul nominal* are în componența sa în afară de copulativul *a fi*, care apare cel mai des, verbele copulative *a se face, a se numi, a se pune, a sta, a rămîne, a ieși*: „pentru tine *m-am făcut muiere*" (1703, Brașov, ms. 1436 din BAR, f. 91[r]), „care bărbat vrea bea de acea apă *să facea fămeaie*" (*ib.*, 90[v]), „Și au pornit pre Stenislav de la Odriiu, dîndu-i împărăția și 150 pungi bani de cheltuială *să să puie* craiu în Țara Leșască" (NL[1], 638), „Adrian... el *au statut* împărat Rîmului" (CLM, 264), „Domnul *au rămas ruşinat*" (AB, 319), „iată ei *să rămîie* mincinoși și în patimă" (AB, 297), „cînd *s-au pus* el *domn*" (CM[1], 157), „apoi *au ieșit* și *domn* în Moldova" (NL[1], 174).

Verbul *a însemna* a fost întîlnit rar cu valoare copulativă. Este vorba de o inovație a secolului al XVII-lea care se extinde în secolul al XVIII-lea: „Adăogătoarele cele ce *însemnează* dorire sau nedorire" (EG, 78[v]), „Înființătoarele cele ce *însemnează* laudă sau ocară să încheie cu cea luutoare" (EG, 78[v]).

2.2. *Elipsa verbului copulativ* este destul de frecventă și în această perioadă în tot felul de texte, în special în traduceri din slavonă. Ea apare însă și în scrieri originale, verbul putînd fi dedus din context: „Temnițile [erau] pline de călugări" (ULM, 185), „A treia hasnă [este] veselitoare" (SA, 8[v]), „Lumea [este] trecătoare" (CD, 139[v]), „[Este] lucru de rîs și de ocară, de vreme ce iaste lucru nemărturisit" (ACL, 2).

2.3. *Supinul* cu funcție de nume predicativ este o inovație care apare în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, dar ea este rară în texte: „Iată dară că *de iubit* și *de îndrăgit* sînt" (CD, 19[r]), „însă de ieste *de credzut* cuvîntul unora, carii dzic" (CII, 75[v]).

Verbele copulative cele mai des întîlnite sînt: *a fi, a ieși, a se face, a se chema, a se numi*: „Iară șarpele *era mai înțelept*" (BB, Fac., 3.1 și în ms. 45 și urm. 4589), „aceasta *să va chema* muiere" (BB, Fac., 2.22 și în ms. 45 și ms. 4389), „Du-te de la noi că mai mare decît noi *te-ai făcut* foarte" (BB, Fac. 26.16) etc.

Numele predicativ exprimat prin infinitiv devine din ce în ce mai rar pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul perioadei, din cauza înlocuirii acestui mod prin conjunctiv care aduce în locul acestuia o propoziție predicativă: „Obicinuința lui Alexandru este *a socoti* mai bună moartea rudei cei bune decît viața cea înfricoșată" (EG, 92[r]).

2.4. Acordul predicatului cu subiectul este normă în toate textele literare, indiferent de varianta dialectală de care aparțin. Cu toate acestea, nu rareori apar cazuri de dezacord[4] sau cazuri de *acord prin atracție* sau *acord*

[4] Cf. G. Gruiță, *Acordul în limba română*, București, 1981, p. 98.

după înțeles: „Întrați pre poartă strîmtă, că *poarta* cea largă şi *calea* lată *duce* în perire" (SA, 136[r]), „Oricare *popi* rumîneşti din obiceaiul grecesc *se va pleca* spre lege catolicească" (1699; LDIT, 478), „La acĕstea *cu toții* întîi să zîmbiră, apoi *rîsă*" (CE, 28[v]), „*iese* întîi *episcopii*" (GCond., 277). În documente şi însemnări, în special în cele munteneşti, apar dezacorduri ca în graiurile populare actuale de tip muntenesc: „Aicea *să începe* cele zăci rane, ce au trimis Dumnezeu lui Faraon" (1777, f.l., ms. 1151 din BAR, f. 119[v]), „*cei ce face* priveală drăcească" (1705, f.l., ms. 1159 din BAR, f. 265), „că s-au întins boala în țară de *mor mulțime* de oameni fără număr" (CM[1], 166). Dezacordul în număr din graiurile munteneşti pătrunde uşor şi în textele literare: „domnul de care *toți se teme*" (CM[1], 106).

2.5. Numele predicativ stă, de obicei în nominativ: „ei *elini* sînt" (SCC, 39). Însă apărut prin elipsă, numele predicativ în genitiv şi în acuzativ este din ce în ce mai des folosit: „Acest penticostar este *a mănăstirii*" (după 1748, Moldova, IMCM, I, 560). Această carte este *a preutului* Miron (1750, Moldova, IMCM, I, 571), „*ca un domn* sînt la casa mea" (AB, 276); aici el se intersectează din punct de vedere semantic cu complementul comparativ.

2.6. Predicatul complex, format din verbe modale şi de aspect şi infinitiv continuă să fie mai frecvent decît în limba actuală: „Şi văzu Lia cum *au statut de a mai naşte*" (BB, Fac., 30.9; la fel în ms. 45), „iar măriia ta, cum ai văzut oastea mea cum *ai prins a bate*" (NL[1], 58).

3. ATRIBUTUL

3.0. Atributul prezintă în epoca cercetată cîteva caracteristici din care menționăm pe cele mai importante.

3.1. ATRIBUTUL SUBSTANTIVAL

3.1.1. *Atributul substantival* în dativ, deşi mai puțin frecvent decît în perioada anterioară, continuă să rămînă normă în textele literare şi în textele neliterare:„acela era boiarin *săborului*" (Caz. V, I, 336[r]; Caz. 1644, 278; Caz. B[2], 276, la fel în cazaniile din secolul al XVIII-lea bazate pe textul lui Varlaam), „Acestu Pătru vodă era din Țara Muntenească, ficior *Mircii-Vodă* şi nepot de soră *Mihnii-Vodă*" (ULM, 185), „Iară mumă *ficiorilor* lui Iosif, născătoare de Dumnezău să socotește a fi" (Mol. 1683, 70[v]), „Şi fiiul lui Dumnedzeu să face fiiu *omului*" (Sin. 1714, 9), „zic să fie fost frate *lui Neagoe-Vodă*" (IRP, 30), „carele iaste fiiu *lui Dumnezeu*" (NÎnv., 129), „Şi aşea mărturisind catră venețiian că-i iaste nepot *lui Despot cel Mare* au crezut venețiiana că-i iaste nepot *lui Despot*" (NL[1], 172).

Tendința de înlocuire a dativului adnominal cu un genitiv cu funcție de atribut, constatată încă din secolul al XVI-lea, se accentuează în această perioadă în special în textele din Țara Românească: „O carte a Aldii, feciorul *Vladului*" (1700; DRA, 1, 179).

Ca şi atributul exprimat printr-un dativ posesiv, atributul substantival exprimat printr-un dativ adnominal este o caracteristică a întregii perioade vechi a limbii romîne literare precum şi a textelor neliterare reprezentînd graiurile populare.

3.1.2. Atributul substantival prepoziţional cu *a* şi *de* în construcţii echivalente cu genitivul este în continuă regresiune pe măsură ce ne apropiem de sfîrşitul perioadei cercetate: „pentru luptarea *a dobitoace* [= dobitoacelor]" (Prav. 1646, 53), „în adîncul *a* toate *fĕlurile* de nevoi" (SA, 14^{v}), „răssipele *a* mare *case*" (CLM, 164), „că m-aş ascunde de la trăsură/*A om* năprasnic ce mi-e cu ură" (DPV, 88^{r}), „Mi-am oprit rostul că n-aib a dzice/De fapt *de oameni* [= oamenilor] cuvînt *de price*" (DPV, 20^{v}) etc. După cum se observă din atestările citate, construcţiile prepoziţionale cu *a* şi *de* echivalente cu genitivul sînt prezente în special în textele moldoveneşti, textele din celelalte regiuni preferînd construcţiile cu substantivul în genitiv, mai generale, mai cunoscute: „de folosul tuturor *beséricilor*" (Prav. 1652, 40) „Capul tuturor *apelor*" (Cal. 1733, 24^{v}), „au trimis pe un Văcărescu, slugă din boierii *domnului*" (AB, 300), „şi au dat priotului *Bratului* ot Jarăşti" (1775, Moldova, IMCM, II, 246).

3.1.2.1. În unele texte, în special în cronici şi documente se întîlnesc pînă la sfîrşitul perioadei atribute substantivale construite cu prepoziţiile slave *ot* şi *za*, care apar alături de cele cu *de*: „conacul *ot Tunari*" (RG, 143), „eu preotu Dumitraşco *ot Căiuţul* Mic" (1775-1776, Moldova, IMCM, II, 256), „zugraf Ioan zugraf *ot* Bucureşti" (1774, Bucureşti, IOB, 492), „vel-căpitan *za dorobanţi*" (RG, 78).

3.1.2.2. În ceea ce priveşte *topica* atributului substantival acesta este de obicei postpus determinantului. Însă de multe ori, unii autori, influenţaţi de modele străine, antepun atributul substantival: „scriu *ale lumii* lucrurile, oraşele, apele, munţii, neamurile, obiceaiurile, legiel" (SCC, 23).

3.1.3. ATRIBUTUL SUBSTANTIVAL ÎN NOMINATIV

3.1.3.1. *Atributul substantival în nominativ* este exprimat printr-un nume propriu şi are ca regent de obicei un substantiv comun cu articol hotărît sau însoţit de un adjectiv determinat cu articol hotărît: „Scris-au smeritul ieromonah *Sava* de la Mitropolia Moldovlahiei" (începutul secolului al XVIII-lea, IMCM, I, 359), „Cartea *August*, să să ştie, (e) a sfintei mănăstiri de la Neamţ" (1701-1702, IMCM, I, 365), „să se ştie că acest pridvor l-a făcut din temelie [cu zugrăveala] cu tot dumnealui logofătul *Necula Măinescul*"

(1770, Bucureşti, IOR, 229).

Acest atribut nu trebuie confundat cu apoziţia atributivă, care are (sau poate avea) ca elemente pe *adică, adecăte, anume*: „*Triadion, adică Tripesnic*, trii cîntări" (1741, IMCM, I, 493).

3.2. ATRIBUTUL PRONOMINAL

3.2.1. *Atributul pronominal* exprimat printr-un *dativ posesiv*[5], adnominal, este, ca şi atributul substantival în dativ, în regres vizibil în comparaţie cu perioada anterioară, construcţiile cu genitivul cîştigînd din ce în ce mai mult teren, pe măsură ce ne apropiem de perioada modernă: „facerea mînuloru-*ţi* sfinte" (DPV, 26[r]), „Iară Menelau-împăratu şi-au luat pre împărătească-*şi*, pre Iliana" (IT, 108), „la sate-*ş* fugiia" (GPov., 42), „apropiindu-se de casă-*ş*" (NL, 216), „la gazdă-*mi*" (NL, 243), „faţă... din lontru-*ţ* lăcrimoasă" (CCîmp., 10[r]). Dativul posesiv este mai frecvent în textele din Moldova şi Transilvania şi mult mai rar în textele din Ţara Românească.

Atributul pronominal se exprimă prin pronume (personale, relative, interogative, demonstrative, nehotărîte şi negative) şi se concretizează ca:

1) *atribut pronominal în genitiv*: „să facă o facere de bine pentru binele şi folosul sufletelor *lor*" (1759, Braşov, ADSB, 16), „Deacii, jupîneasa *lui* mergea la jupîneasa Stanca" (CM[1], 146);
2) *atribut pronominal în dativ* (vezi exemplele de mai sus de la începutul paragrafului 1).
3) *atribut pronominal prepoziţional*: „să puie unul *dintr-înşii* mai mare să-i îndirepteze" (1767, Braşov, ADSB, 24).

3.3. APOZIŢIA

3.3.1. *Apoziţia* acordată cu substantivul rămîne şi pentru această perioadă destul de frecventă, deşi cazurile cînd este pusă numai în nominativ devin din ce în ce mai frecvente, pe măsură ce ne apropiem de 1780. Apoziţia acordată se întîlneşte mai ales în textele moldoveneşti şi ardeleneşti: „Acestu Pătru-Vodă, daca au pribegitu în Ţara Ungurească de nevoia văru-său, *lui Roman-Vodă,* la leatul 6957, n-au făcut zăbavă multă" (ULM, 77), „să te depărtedzi de la noi însămnat cu numele domnului nostru Isus Hristos, adevăratului *Dumnezeului* nostru" (Mol. 1689, 16[r]), „Şi pre toţ domnii şi craii

[5] Cf. Finuţa Asan, *Atributul pronominal în dativ,* în *Studii de gramatică,* II, Bucureşti, 1957, p. 131-139: Flora Şuteu, *Atribut pronominal sau complement indirect ?,* în LR, XI, 1962 nr. 3, p. 267-276.

le dzicea pre nume şi-i arăta bărbatului ei, *lui Alexandru,* şi socru-său, *lui Priiam-Împărat*" (IT, 97), „cheltuiala lui Şerban-Vodă, *domnului* muntenesc" (NL, 172), „Dar nu-i mănăstirea Silvaşului,/Ci a lui Ioan *Bogoslavului*" (PLS, 90) etc.

În textele din Ţara Românească apare mai ales apoziţia neacordată, în nominativ, care reuşeşte treptat să o înlăture pe cea acordată: „Acesta au fost pe vremea împărăţiei marelui Teodosie, *fecior* lui Theodot" (Min. 1698, 27[r]), „o carte a Aldii, *feciorul* Vladului Găunosul" (1700; DRA, I, 179), „s-au scos numele Vladului, *tatăl* Aldii" (1700; DRA, I, 182), „prin cartea prea iubit fratele domniei mele, *Matei Ghica-Voevod*" (1760; DRA, I, 546) etc.

Tendinţa de a introduce apoziţia prin adverbele explicative *anume* şi *adecă* (*adică*), şi implicit de a lăsa apoziţia neacordată, este vizibilă în majoritatea textelor. „*Davat...* acestor oameni, *anume Aldea,* feciorul Vladului Găunosul" (1700; DRA, I, 179), „că mi-au spus un boier al lui, *anume Savin Zmucilă banul*" (NL, 305), „spinii, *adecă avĕrea,* îneacă cuvîntul" (Caz. V, I, 324[r]), „l-au suit şi la boierie mai mare, *adecă la sărdărie şi clucerie*" (Ps. Am., 56), „Această svîntă carte, *anume Penticostar*, este a mănăstirii Domneni de lîngă Botşeni" (1712, IMCM, I, 3921), „Această svîntă carte, *anume Molităvic*, este a svinte mănăstiri ot Onofrei" (1717, IMCM, I, 412), „Hronograf, *adecă Letopiseţul* Ţării Moldovei... " (1724, IMCM, I, 430), „Această sfintă carte ce se cheamă Antologhionu, *adică Floarea Cuvintelor*, ca să să ştie cinia au cumpărat-o: Cociorbă ot Sărăţianu" (1734, IMCM, I, 471).

Apoziţia în nominativ sau în acelaşi caz cu partea pe care o determină devine construcţia mai frecventă în tot felul de texte: „Şi luînd Răveca îmbrăcămintea lui Iasf, *feciorul ei cel mai bătrîn*, cea bună, care era la dînsa în casă, au îmbrăcat pre Iacov, *feciorul* ei cel mai tînăr" (BB, Fac. 27.15), dar „au îmbrăcat pre Iacov, *pre feciorul ei cel mai tînăr*" (ms. 45).

3.4. ATRIBUTUL ADJECTIVAL

3.4.1. *Atributul adjectival*, foarte frecvent în tot felul de texte, se exprima, ca şi în epoca anterioară, prin adjective propriu-zise sau pronominale (*Această sfîntă* carte o am cumpărat-o de la Darie Pavel) (c. 1697, IMCM, 327), „şi ai îngrijit de această ţară cu *o aşa adîncă* pricepere şi *înaltă* priveghere" (CM[1], 101)), „boiarii *cei mari* şi *ai doilea*" (AB, 275), „*niscaiva* scrisori" (AB, 301), adjective provenite din participii sau adverbe („cădem cu *plecată* smerenie" (1697, Moldova, IMCM, I, 326)) sau numerale („Acestui Cantemir-vodă i-au rămas în urmă *doi* ficiori" (NL[1], 348).

3.4.2. Tendinţa vorbirii populare de a nu acorda atributul adjectival cu substantivul determinat este evidentă chiar la unii cărturari cu bogată cultură: „canonul unde se va pomeni în hronic numele ţărîlor *acestea* [= acestora]"

(CH, 308)[6].

3.4.3. Specifică limbii vechi era aşa numita *articulare repetată* (de care vorbeşte Elena Dragoş, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Bucureşti, 1995, p. 56), care constă atît în articularea elementului adjectival cu funcţia de atribut cît şi a determinantului: „la *sfîntul muntele* Atasului" (Let.C., 100), „*învrăjbitoriul diavolul* umblase în mijlocul lor" (Let.C., 122, cf. Todi, 55).

3.4.4. O trăsătură a unor texte vechi şi în special a unora din perioada cercetată este utilizarea adjectivului relativ *care* cu valoare demonstrativă şi cu funcţie de atribut adjectival: „*Care* ascunzătoare foarte cu nevoie era să se afle" (SCC, 20), „*Care* lucru şi făcii" (Let.C., 107). Este vorba de un calc după latină (vezi cap. *Calcuri lingvistice*).

3.4.5. Continuă să se folosească, dar mai rar decît în perioada anterioară, adjectivele demonstrative cu particula deictică *-a* (cu funcţie de atribute adjectivale) cînd sînt antepuse determinantului: „*aceştea* scriitori" (SCC, 23), „într-*acesta* an" (AB, 307), „unii ca *aceia* furi" (1731, Moldova, IMMC, I, 456).

Construcţiile fără particula deictică *-a* sînt însă mult mai frecvente şi mai răspîndite din punct de vedere areal: „*această* carte... am cumpărat-o eu" (după 1731, Moldova, IMCM, I, 457), „*acest* Triod" (ib., 457).

3.4.6. Mult mai frecventă decît în limba actuală era antepunerea atributului adjectival exprimat prin adjectiv posesiv: „mers-au Măria-sa la *a sa* iarăşi mănăstire Bistriţa" (RG, 64), „cu *a sa* dumnezeiască pronie" (RG, 13, ap. Todi, 57).

Cu toate acestea, construcţiile cu atributul postpus se răspîndesc din ce în ce mai mult şi intră în normele limbii literare moderne: „şi au dat pomană pentru sufletul *său*" (după 1732, Moldova, IMCM, I, 463) etc.

3.5. ATRIBUTUL VERBAL

3.5.1. *Atributul verbal* exprimat prin infinitiv lung este din ce în ce mai rar, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, întîlnindu-se mai ales în textele nordice: „unde nici era loc *de a*-şi *tocmirea* oastea" (ULM, 92), „ş-au ales locul de-*a dare război*" (CNM, 20), „nădejdea *de a*-şi *răscumpărare* domnia" (CNM, 143) etc.

În cele mai multe texte, în locul acestei construcţii apare supinul, atestat încă din secolul al XVI-lea foarte rar cu această funcţie sintactică: „cine are *urechi de-audzit* ca să audză" (Caz. V, I, 321^r, 325^r; Caz. B^2, 270)[7],

[6] Vezi Laura Vasiliu, *Acordul în caz al atributului adjectival în limba sec. al XVI-lea - al XVIII-lea,* în *Omagiu lui Alexandru Rosetti,* p. 978.

[7] Cf. C. Frâncu, *op. cit.,* p. 106-107.

„*loc* de *odihnit*" (BB, Fac., 24.25; în ms. 45: *loc de poposit*, dar cu atribut substantival în ms. 4389: loc *de* odihnă).

3.5.2. Atributul exprimat prin *infinitiv scurt* este, de asemenea, din ce în ce mai rar, datorită procesului de înlocuire a infinitivului prin conjunctiv: „Acest fel de *a le ascunde* varvarii aflînd" (SCC, 20).

3.6. ATRIBUTUL ADVERBIAL

3.6.1. *Atributul adverbial* se exprimă ca şi în limba actuală printr-un adverb (sau locuţiune adverbială) cu prepoziţie (în special prepoziţia *de*): „să facă o facere *de bine*" (1759, Braşov, ADSB, 16), „Această carte *pre românie*... iaste a me" (1698, Moldova, IMCM, I, 329), „*Cei de afară* nemţi ce rămăsese... au dat destul război cu turcii" (AB, 323).

3.6.2. Atributul exprimat prin *gerunziu* este de asemenea foarte rar: „Şerban-vodă mortul zăcea ca un om de cei proşti, numai cu muierea şi cu fetele lui *plîngînd* şi *zicînd*" (AB, 280, vezi Todi, 58; exemplu ambiguu, care permite şi alte interpretări: de element predicativ suplimentar sau de circumstanţial modal).

4. COMPLEMENTELE NECIRCUMSTANŢIALE

4.1. COMPLEMENTUL DIRECT

4.1.1. *Complementul direct.* Lipsa prepoziţiei *p(r)e* dinaintea complementului direct exprimat prin nume de persoane, nume proprii sau comune, prin formele accentuate ale prenumelor personale şi reflexive, prin pronume relative, demonstrative şi nehotărîte devine din ce în ce mai rară, pe măsură ce se înaintează în timp, şi ea caracterizează mai ales textele provenite din Moldova, Transilvania de nord şi Banat, mai rar din Muntenia: „Pănă cînd, doamne, vei amări *mini*" (HCC, 86), „curăţeşte-mă *mene*" (Caz. V, I, 6^{r}, 6^{v}), „*tine* te laudă" (Mol. 1688, 3), „*cele ce* plac ţie să le faci" (Mol. 1725, 22^{v}), „trimeteam *fiul* său (BCat, 12), „veţi goni *vrăjmaşii* voştri" (Let.C., 87).

4.1.2. Ca normă aproape generală, în toate variantele literare şi în majoritatea varietăţilor populare dacoromâne se impune prepoziţia *pre* sau varianta ei disimilată *pe*, în aproape toate cazurile în care se întrebuinţează şi astăzi: „*pre acesta* să-l spînzure" (Prav. 1646, 24), „să-i oprim *pre înşi*" (Ap. 1646, 10), „priimim... şi *pre acesta*" (Vis. C, 2^{r}), „sărută pe *om*" (Lex.M 190), „învaţă-mă *pre mine*" (Mol. 1676, 12^{r}), „trimisă Dumnezeu pre *îngerul său*" (Mol. 1683, 74^{v}), „acopere-o *pre ea*" (Mol, 1689, 10^{v}), „eu voi odihni *pre voi*" (BCat., 10), „*pre domnul* nostru... l-ai trimis" (LIT., 1706, 9^{v}),

„te fericesc pre *tine*" (Sin. 1714, 15), „fereşte-l *pre el*" (Mol. 1725, 25[r]), „Au popit *pre popa* Petcu Şoan" (IRP, 156), „pe *un om* sîngur nu-l putem giudeca"(1742; ISD, VI, 227) etc.

Uneori apare *pre* (sau *pe*) şi înaintea complementelor directe exprimate prin neanimate sau abstracte: „*Pre focul* de aicea ia-l" (EG, 100[r]), „Stăpîne, şi *pre* sfînta *înviiarea* ta slăvim" (1718-1799, IOB, 292). De asemenea substantivele care denumesc *colectivităţi* (*ţară, împărăţie, oaste*) cu funcţia de complement direct sînt precedate de această prepoziţie: „Rugaţi-l *pe ţară* să o păzească de rele" (1718-1719, IOB, 292), „birui *pre oastea* Vladului-vodă" (Let.C., 98), „numai *pă ţară* au păgubit cu o sumă de bani" (RG, 111; cf. Todi, 60).

Aceste atestări întîlnite în texte din aproape toate regiunile ţării sînt concludente pentru faptul că obiectul direct prepoziţional avea o răspîndire geografică mare, fiind în acelaşi timp normă pentru variantele literare. Uneori se foloseşte *pre* chiar acolo unde nu este nevoie: „argintul ţarinii ia-l de la mine şi voi îngropa *pre mortul* meu acolo" (BB, 23.13), dar „şi voi îngropa *mortul mieu*" (în ms. 45 şi ms. 4389).

Ca şi în limba populară actuală, pronumele relativ apare destul de des fără prepoziţia *p(r)e*: „trupul Radului-vodă îl îngropară în mormîntul *care le* făcuse în Einda bisericii care o zidise den temelie în domniia sa" (Let.C., 92).

4.1.3. Complementul direct introdus cu prepoziţia *spre* „pre", reprezentînd o construcţie calchiată după construcţia slavă corespunzătoare cu *nà* din originalele slavone, se mai întîlneşte sporadic în textele traduse la începutul perioadei: „Cine va pîrî *spre aleşii* lui Dumnezău?" (SA, 55[v]). Alte exemple sînt ambigue, iar construcţiile cu *spre* sînt mai degrabă complemente de loc decît complemente directe. Cert rămîne faptul că această construcţie calchiată după slavonă dispare în secolul al XVIII-lea din textele traduse, cînd ea are funcţie de obiect direct.

4.1.4. Complementul direct exprimat prin supin este, ca şi subiectul şi numele predicativ exprimat prin acest mod, o inovaţie atestată de textele din această perioadă. Frecvenţa sa este scăzută şi se limitează la texte din Moldova: „şi nici *de mîncat* nici de cheltuială nu le da" (NL, 300).

4.1.4.1. Complementul direct dependent de interjecţia *iată* primeşte o exprimare specială:" Mi s-a dat argintul şi *iată-l-ăi* în sacul mieu" (BB, 42, 28, la fel în ms. 45, dar *iată-l* în ms. 4389).

4.1.5. Tendinţa de reluare sau de anticipare[8] a complementului direct prin formele atone ale pronumelui personal devine normă pentru toate variantele literare şi se generalizează treptat în graiurile populare: „vădzu-*l pr-ins* tatăl lui... şi-*l* săruta *pr-ins* (Caz. V, I, 9[r]), „*m*-au aflat *pre mine*"

[8] Cf. Finuţa Asan, *Reluarea complementului în limba română*, în *Studii de gramatică*, III, Bucureşti, 1964, p. 90; I. Coteanu, *Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă* ?, în LR, XII, 1963, nr. 3, p. 244.

(NT, 169^{r}), „să-*i* oprim *pre înşi*" (Ap. 1646, 10), „Topi-*mă pre mine* obida mea" (Mol. 1676, 12^{v}), „fereşte-*o pre ea*" (Mol. 1689, 10^{v}), „şi-*l* apucă *pre dînsul*" (Caz. U, 30^{r}), „el *ne* învaţă *pre noi*" (Bcat., 10), „*pre domnul* nostru... *l*-ai tremis mîntuitoriu" (Lit. 1706, 9^{v}), „*te* fericesc *pre tine*" (Sin. 1714, 15), „şi-*l* fereaşte *pre el*" (Mol. 1725, 25^{r}), „şi *ne* svinţeşte *pre noi*" (Lit. 1706, 9^{v}), „*l*-au trimis *pre sol*" (Ps. Am., 87), „*Pre Dumnedzeu* dar să-*l* rugăm" (1715, Bucureşti, IOB, 237), „are voie osebită în toată vrémea să *o* vînză *sarea* aceasta" (1741; DRA, I, 395). Vechile construcţii, fără anticiparea sau reluarea complementului direct, se menţin pînă spre sfîrşitul perioadei, mai ales în textele provenite din Moldova, Transilvania de nord şi Banat: „le-au dzis să sărute *pre pruncul*" (NCL, 178), „unge cu sîntul mir *pre cel* ce s-au botezat" (Mol. 1725, 21^{r}) etc. În textele munteneşti astfel de construcţii sînt mai rare: „ia *pă dumnealui* de-l du la puşcărie" (AB, 299).

4.1.6. Pe de altă parte, în special în textele din Moldova şi Transilvania, asistăm la folosirea redundantă a formelor de pronume personal aton, astfel încît obiectul direct este exprimat dublu sau triplu, prin încadrarea verbului între două forme pronominale atone: „şi *pre fiică-sa* Voichiţa *o* au luat-o luişi doamnă" (ULM, 140), „*te* voi chema-*te*" (DPV, 90^{r}), „*te*-am uitatu-*te*" (DP, 54^{v}/19), „*m*-ai scosu-*mă*" (DP, 88^{r}/24), „*l*-au făcutu-*l*" (DP, 25^{v}/34), „*i*-au urdzitu-*i*" (DP, 26^{r}/2), „*i*-au petrecutu-*i*" (DP, 26^{r}/2), „*i*-au povăţuitu-*i*" (DP, 100/58), „*i*-au izbăvitu-*i*" (DP, 99^{r}/47, 99^{v}), „*ne*-ai ispititu-*ne*" (DP, 78^{v}/9), „*l*-au întemeiatu-*l*" (CD, 1^{v}), „*l*-ai tocmitu-*l*" (Mol. 1725, 22^{r}). Remarcăm frecvenţa acestor construcţii simetrice la Dosoftei. În însemnări această construcţie este foarte frecventă: „Aiastă carte o au tăzluit-*o* popa Gavril şi cu fratele său" (1692, Moldova, IMCM, I, 320), „Această sfîntă carte *o* am cumpărat-*o* de la Darie Pavel" (1697, Moldova, IMCM, I, 326), „Acest *Praxiu* l-am cumpărat pre banii noştri şi *o* am dat-*o* („cartea", dezacord) sfintei besăricii noastre" (1700, IMCM, I, 336), „Această sfîntă carte, *Evanghelie*, *o* au cumpărat-*o* Ion Chiful de la un tătar" (1720, Moldova, IMCM, I, 42), „*o* am cumpărat-*o* eu, Tudor Ordze" (1723, Moldova, IMCM, 426), „*I*-am aflatu-*i pre dînşii* în minciună prea mare" (1749, Transilvania, ms, 3399 din BAR, f. 21^{v}). Cea mai mare frecvenţă ating aceste construcţii în scrierile lui Dosoftei: „*l*-au ziditu-*l*" (DDL, 122/13), „*l*-ai lepădatu-*l*" (DDL, 122/16), „*le*-au primitu-*le*" (DDL, 146/13), „*l*-ai îmbatatu-*l*" (DP, 77^{v}), „*m*-au ascunsu-*mă*" (DP, 29^{v}), „acela pre mări *l*-au urdzitu-*l* şi pre pîrao *l*-au gătatu-*l*" (DP, 26^{r}). De asemenea, în cronica lui Neculce aceste construcţii sînt foarte frecvente: „*i*-au adusu-*i*" (NL^{1}, 338). Este vorba de o trăsătură a graiurilor populare, în special de nord, pătrunsă şi în textele literare.

În documentele particulare şi în însemnări şi inscripţii complementul direct este reluat frecvent prin două pronume atone: „Această svîntă *carte... o* am dat-*o* eu Lefter, chiliiarsul părintelui" (1684, Muntenia, însemnare pe o carte, Corfus, 184), „aceasta *Psaltire*... i-au *o* legat-*o* dascălul Matei" (1699, Transilvania, însemnare pe o carte, Corfus, 185), „*o* am cumpărat-*o* eu,

popa Pîrvul ot Albeani" (1765, Transilvania de nord, însemnare pe o carte, Corfus, 199).

4.1.7. Reliefarea obiectului cu rol de subiect şi lăsarea Agentului pe plan secundar, aducerea primului în fruntea structurii este un procedeu cunoscut în documente şi mai ales în însemnări: „Această *carte* se cheamă *Evanghelie Ucetelnic* cumpăratu-*o*-au robul lui dumnedzău presviterul Efrem" (1652, Moldova, IMCM, I, 236), „Aceasta *Ivanghelie* au cumpărat-o Necula Căminar ot Focşani" (1730, Moldova, IMCM, I, 451), „Acesta *Praxin* me l-au dat preotul" (1750, Moldova, IMCM, I, 569).

4.1.8. În ceea ce priveşte „rolurile" şi reliefarea lor, obiectul (obiectivul) este adus în poziţie de subiect cînd verbul predicat este la reflexivul pasiv sau la pasivul cu *a fi*: „Această *carte* iaste dată de preotul Mihail" (după 1686, Moldova, IMCM, I, 309), „Această *carte* s-au dăruit jupînului Ducăi" (1702-1703, Moldova, IMCM, I, 369), „Această sfîntă *Evanghelie* s-au dat la Mănăstirea Cornii" (1700, Moldova, IMCM, I, 335). De asemenea reliefarea *obiectivului*, aduce complementul direct în poziţia de subiect chiar atunci cînd verbul-predicat este la diateza activă: „Această *carte o* am luat eu, Enachi vtori uşear" (secolul XVII, Moldova, IMCM, I, 351), „Acest *Praxin* l-am cumpărat pe banii noştri" (1700, Moldova, IMCM, I, 336), „Această *Viaţă o* au scos un călugăr, anume Chisil" (c. 1700-1705, Transilvania, ms. 2456 din BAR, f. 121^{v}). Însă în afară de aceste cazuri, *topica* complementului direct este după elementul regent.

4.1.9. A fost remarcată apariţia în limba veche a complementului direct dependent de verbe cu *regim tranzitiv* cu sensuri diferite de cele din limba actuală: *a pripi* („Mihai-vodă *îi* pripi" (Let.C., 136), *a năpusti* („aşa fără veste au năpustit într-înşii *pre beşlii* lui şi *pre* mulţi turci" (Let.C., 118), *a stinge* („*l*-au *stins pe* acel domn din faţa pămîntului" (AB, 346), *a pleca*„a îndupleca" („cu daruri *l*-au *plecat*" (AB, 290), *a izvorî* „a produce" („pămîntul izvora *bunătate* şi *roadă*" (Let.C., 100), *a tăcea* „a ascune" („şi mai multe alalte *grişeli* ale lor *le* tac" (SCC, 61), *a năpusti* „a abandona" („fugiră şi *năpustiră* ţăra" (Let.C., 137), *a înota* „a trece înot" („din cei ce au înotat *Tisa*" (AB, 327), *a trăi* („pre puternicul şi milostivul Dumnezeu rog ca să trăiască pe *măriia ta* în unele zeci de ani" (RG, 11; pentru alte verbe cu regim tranzitiv, vezi Todi, 62-65).

4.2. COMPLEMENTUL INDIRECT

4.2.1. *Complementul indirect* are şi în această perioadă o distribuţie largă şi o frecvenţă ridicată, căci avea în spatele lui „roluri" foarte importante (Beneficiar, Sursă, Experimentator, Locativ) şi era generat de verbe sau prepoziţii care mai tîrziu şi-au schimbat regimul sau întrebuinţarea sau chiar şi-au limitat uzul în limba literară (de exemplu cel cu prepoziţiile *a* şi *la)*.

Astfel în textele traduse din slavă sau din latină, dar şi în texte originale scrise de cărturari care ştiau latina (de pildă cronicarii moldoveni şi unii cronicari munteni), verbe ca *a ajuta, a asculta, a se bizui, a crede, a cuteza, a învinge, a judeca, a lăsa, a răsplăti, a pizmui, a se potrivi, a urma* se construiesc cu dativul ca în limbile menţionate, cerînd deci un complement indirect şi nu un complement direct, cum se întîmplă în textele netraduse: „Mateiaşu, craiul ungurescu, bizuindu-se *puterii* sale şi *meşterşugului* său..., au trimis sol ca să i să închine Ştefan-Vodă" (ULM, 85), „asculta *noao*" (Mol. 1681, 120), „urmînd *istoricilor* vechi" (CH[1], 308), „şi tuturor *fraţilor*, la toate slujbele *le* ajuta" (Let.C., 91), „nici *unii părţi* au crezut, nici *alţiia*" (RP[1], 381), „Nunta iaste curată, iar *curvarilor* şi *preacurvarilor* va judeca" (Let.C., 70), „lăsăm, dară, *fieştecăruia* a zice cum va vrea" (SCC, 9), „nu s-au odihnit cu gîndul său ca să nu răsplătească *Bălăceanului*, care au fost îndemnătoriu lui Haizler" (AB, 290), „leaşăi singuri nu cuteza *lui Racoţ*" (RP, 376), „nu putea nimeni să se protivească *lor*" (Let.C., 94; pentru alte exemple vezi Todi, 73-73).

Treptat, chiar în textele traduse, în variante ulterioare, complementul indirect dependent de astfel de verbe cu recţiune latină sau slavă este înlocuit cu complement direct.

4.2.2. Construcţia prepoziţională echivalentă cu dativul obiect indirect, deşi întîlnită sporadic în multe texte de la începutul perioadei, îşi limitează din ce în ce mai mult întrebuinţarea, pe măsură ce se înaintează în timp: „dĕde pîine *a flămîndzi*" (DVS, sept., 18[v]), „nice frate *a frate* va folosi" (Caz. V, I, 64[v]), „*a săraci* să giudeci" (DPV, 14[v]) etc.

Luîndu-i locul, construcţia cu *la* echivalentă cu dativul este în plină expansiune, în special în textele din Transilvania, Banat şi Moldova: „au dat ştire *la oameni*" (CLM, 146), „au închinat *la paşe*" (NL, 147), „l-au pîrît *la împăratul*" (NL, 167). În scrierile din Ţara Românească construcţia are o frecvenţă mai redusă: „să propovăduiască *la oameni*" (ACP, 65), „au trimis *la craiul*" (IRP, 64), „şi l-au dăruit *la* a sa sfîntă *mănăstire Cotroceni*" (1680, Bucureşti, IOB, 240), „au scris *la Radul* logofătul" (AB, 288).

4.2.3. Complementul indirect exprimat prin *supin*, înregistrat în texte de la începutul secolului al XVII-lea, concurează vechile construcţii echivalente cu infinitivul lung: „şi multe lucruri va fi făcut vrednice *dă auzit*" (IRP, 10).

4.2.4. Complementele exprimate prin *infinitiv lung* se menţin însă pînă pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, în special în textele din Moldova şi din Ardealul de nord: „Iară cazacii, cum sîntu ei gata *de a să amestecarea* la toate,... s-au strîns" (ULM, 186), „tu mă ferĕşte... *a* le *prăvirea*" (DPV, 21[r]), „Nu răhni *de a facerea* vicleşug" (DP, 24), „*de a greşirea* vrĕme nu va avea" (SA, 49[v]), „şi s-au gătit *a stare* cu războiu" (CLM, 18), „lasă-te *de a* mai *hulirea*" (CD, 11[v]), „iară noi *de-a puterea* fi nu iaste nici zi" (AD, 80), „să fie destoinice *de a* să *crĕderea*" (Prav. 1646, 119), „ochii săi îi puseră

a-i *plecarea* pre pămînt" (DP, 15^{v}/11).

Pe la 1750-1780 infinitivul lung cu funcţie de complement indirect era deja arhaism. Chiar infinitivul scurt apare rar în această funcţie, ca urmare a înlocuirii infinitivului cu conjunctivul: „să să învéţe *a să deprinde*" (Caz. V, I, 2^{r}), „*a căsca* să îndemna" (CII, 210), „să nu fie opriţi *a*-şi *cerca* mijloace de pace" (NCL, 182)"[9], „iubitoriu *de a şti* multe" (SCC, 73), „un aşa om este destoinic *de a fi binecuvîntat*" (RG, 7). Din acest motiv, pe măsură ce ne apropiem de epoca modernă, în locul unui complement indirect exprimat prin infinitiv, întîlnim o completivă indirectă cu predicatul la conjunctiv. Tendinţa de exprimare clară a persoanei, de concretizare, se manifestă astfel prin transferarea raportului sintactic de la nivel de propoziţie la nivel de frază[10].

4.2.5. Ca şi complementul direct, dar cu o intensitate mai slabă, tendinţa de anticipare şi de reluare prin forme pronominale atone este în progres în cazul complementului indirect[11]: „Şi *le* împărţi *lor* avuţiia" (Caz. V, I, 8^{v}), „şi *le* zise *lor*" (Ap. 1646, 10^{r}), „*ţie* să-*ţi* trimiţă" (DPV, 28^{r}), „iară *sfîntului* îi scoaseră vinele" (Min. 1698, 19^{r}), „care nu *i* se cuvine *ei*" (SA, 126^{r}), „dăruieşte-*ne noao* soarele" (Lit. 1743, 5^{r}), „Să *le* dea *lor* bir" (Cron. H, 107), „nu *i*-au fost nici de un folos, nici *lui*, nici *ţării*" (Let.C., 68). Dublarea simetrică a complementului indirect exprimat prin formele atone ale pronumelui personal sau reflexiv este prezentă, ca şi în cazul complementului indirect în special în texte din Moldova şi Transilvania: „mi-ai arătatu-*mi*" (DP, 87^{v}/20), „*s*-au minţitu-*s*" (DP, 31^{v}/18).

Ca şi la complementul direct, la acest complement în special textele din Moldova şi mai ales la Dosoftei apar construcţii cu pronume aton repetat: „*Ţi*-au adusu-*ţ*" (BDL, 137/1), „*mi*-ai arătatu-*mi*" (BP, 87^{v}/23), „*i*-au pusu-i nume" (DVS, I, 2^{v}) „*mi*-aţi audzîtu-*mi*" (DPV, 40^{v}), „eu *ţ*-am strigatu-*ţi*" (DPV, 20^{v}), „*Ţie ţ*-am greşitu-*ţi*" (DPV, 82^{r}).

Cazurile de neanticipare sau de nereluare a complementului indirect, deşi numeroase în tot felul de texte, în special în cele din Transilvania şi Moldova, sînt însă din ce în ce mai rare pe măsură ce ne îndreptăm spre sfîrşitul perioadei: „şi trupul şi sufletul *ţie* dau" (Caz. V, I, 367^{r}), „aşea place *lui Dumnezău*" (SA, 20^{v}), „tremite *noao* darul cel bun" (Lit. 1706, 9^{r}), „dăruieşte *lui* pecetea" (Mol. 1725, 20^{v}), „*ţie* cîntă soarele, tine slăveşte luna" (Mol. 1688, 6^{r}). În textele munteneşti astfel de cazuri sînt mai rare: „Cine au făcut *noao* aceasta" (Let.C., 96), „Precum şi *mie* acum să întîmplă a veni" (SCC, 4; pentru alte exemple vezi Todi, 68).

[9] Cf. C. Frâncu, *op. cit.* p. 94-95.
[10] *Ibidem*, p. 95.
[11] Cf. N. Saramandu, *Reluarea şi anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVIII-lea,* în SCL, XVII, 1966, nr. 4, p. 423-433.

Firește, construcțiile cu pronumele anticipat sau reluat aveau o valoare stilistică intensificatoare, realizînd opoziția emfatic/neemfatic cu cele în care pronumele nu era anticipat sau reluat.

4.2.6. Complementul indirect generat de substantive ca *slavă, mărire, laudă* este destul de frecvent în texte bisericești, documente particulare și în special în însemnări și inscripții: „slavă *lui dumnezeu* săvîrșitorul" (1658, Moldova, IMCM, I, 249), „Mărire lui *Dumnedzău celui în troiță*" (1742, f.l., ms. 1064 din BAR, f. 226^{v}), „*Mărire lui Dumnedzău*, carele bine vru de mă dărui" (1726, f.l., ms. 1261, f. 227^{v}), „*slavă* și *laudă lui Dumnezeu*" (1706, Boci, ms. 1352, f. 93). În aceste cazuri complementul indirect este de regulă postpus elementului regent.

4.2.7. Complementul indirect prepozițional în genitiv, cu prepozițiile *asupra* și *împotriva* este mai frecvent decît în limba actuală: „s-au sculat *împotriva craiului*" (RP^{1}, 236), „să ridice sabia *asupra* vrăjmașilor" (Let.C., 121). Construcția cu *asupra* avea în epocă și valoare locală: „stîngea oaste de veniia *asupra turcului*" (RP^{1}, 238), „ei vrea să meargă *asupra altor cinivași*" (ap. Todi, 74).

4.2.8. *Topica* complementului indirect este, în linii generale, aceeași ca și în perioada anterioară: postpunerea acestuia elementelor regente fiind mai frecventă decît antepunerea. Plasarea complementului indirect înaintea regentului este însă dictată de tendința *de reliefare*, dar și de influența unor modele străine (de exemplu, latine la cronicari sau la D. Cantemir) cu verbul la sfîrșitul unei structuri sintactice, care duce la antepunerea determinanților: „pe scurt și ei *de dînsa* pomenesc" (SCC, 12), „nespuse răotăți *de Constandin-vodă* au zis" (RG, 57), „carele pre la hotarăle Dachiii *pentru întăritură* făcură" (CH^{1}, 66).

4.3. COMPLEMENTUL DE AGENT

4.3.1. *Complementul de agent* este introdus, ca și în perioada anterioară, prin prepozițiile *de, de către, de la,* dintre care prima are frecvența cea mai ridicată, iar ultima cea mai scăzută, căci e un calc după slavă, avînd și rol instrumental sau local: „de n-are hi pusă *de la Dumnedzău* aceasta" (Caz. V, I, 337^{v}), „Iară eu sînt pus împărat *de la îns*" (DP, 3^{r}), „i să dăruisă *de la Dumnezeu* mintea cea întreagă" (N Înv., 294). De aceea, se întîlnește mai ales în traducerile care aveau un original slav și în care construcțiile cu prepoziția echivalentă *otŭ* erau curente[12]. Agentul cu *de la* se întîlnește însă și în texte netraduse din slavă, după cum s-a semnalat în literatura de specialitate (cf. Todi, 79); „Și s-au mazilit *de la turci* și s-au dus la Țaringrad"

[12] Cf. Paula Diaconescu, *Exprimarea complementului de agent în limba română,* în LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 3-17.

(LC,. 117), „După aceia s-au mazilit şi ei *de la* turci"(LC, 120).

Construcţiile cu *de la* sînt mai depărtate de prototipul agenţial şi mai apropiate de cel local.

Dintre aceste prepoziţii care introduc complemetele de agent, cea mai frecventă şi mai apropiată de prototip este *de*; prepoziţia compusă *de către* este mai rară şi mai depărtată de indirecte (cf. Paula Diaconescu, în LR, VII, 1959, nr. 2, p. 3-17; Fulvia Ciobanu, în SCL, XXXII (1981), nr. 3, p. 295, Todi, 78).

Ceea ce caracterizează toată perioada cercetată este generarea frecventă a agentului nu numai de forme la diateza pasivă propriu-zisă, ci şi de reflexive cu valoare pasivă: „darea lui *nu fu priimită de Dumnedzău*" (Caz. V, I, 5^{v}), dar: „fratele care *să agiutoreşte de frate*" (CD, 11^{v}) „i s-au făcut priiminţă bună *de cătră* îmărăţie" (RG, 83).

4.3.2. Construcţiile cu agentul generat de verbele reflexive cu valoare pasivă sînt frecvente în textele din Moldova, Transilvania de nord şi Banat şi mai rare cele din Ţara Românească: „caftanul şi blana cea de samur ce i să trimit Domnului *de cătră împărăţie*" (GCond., 270), „i s-au răspuns *de unii*" (TIst., 122); „răspunsul pofteniei cea neamului săsesc s-au întărit *de ţară* într-acest chip" (1699; LDIT, 480), „Se vede *de toţi* în ţară" (Pl.S, 81), „Şi s-au scris cartea aceasta... *de Isar* logofeţelul" (1700; DRA, I, 183), „*De* alte *neamuri* călcîndu-se ale unui împăratŭ" (SCC, 45), „cînd ţiganul sau ţiganca ca să va cere *de stăpînu-săŭ*" (Pr.C., 146).

4.3.3. Complementul de agent în dativ, atestat rar în textele din secolul al XVI-lea şi explicabil prin fidelitatea traducerilor faţă de modele străine, în care agentul în dativ este normal, este foarte rar întîlnit în perioada 1640-1780, generală fiind construcţia prepoziţională cu acuzativul: „era om mare şi iubit *împăratului*" (AB, 336; ap. Todi, 79).

4.3.4. În documente şi mai ales în însemnări şi inscripţii, unde Obiectivul, este tematizat, scos în evidenţă şi pus pe primul loc ca subiect în propoziţie, complementul de agent este adesea exprimat: „Această sfîntă carte esti cumpărată *de mine*" (1701, Moldova, IMCM, I, 362), „Această sfîntă carte ce se chiamă *Psaltire* s-au legat cu multă osîrdie *de mini* păcătos Irina" (1725, Moldova, IMCM, I, 433), „care carte este scrisă *dă Radul* logofeţel" (1727, f.l., ms. 1062 din BAR, f. 183^{v}), „s-au scris *de mine*, dascălul Radu Duma" (Braşov, 1780, august 1, ms. 1129, f. 7 în criptogramă).

4.3.5. În majoritatea cazurilor în spatele complementului de agent stă „rolul" Agentiv, însă uneori locul său este lăsat *Instrumentalului*: „Şi s-au scris acest Letopiseţ al împăraţilor *de mîna* mea, a lui Constandin Săidăcaru cel Bătrîn, feciorul popii Ioanichie ot Mogoşoaia şi s-au săvîrşit la dec. 15 leat 7267" (1758, ms. 1270 din BAR, f. 549^{v}), „şi s-au scris *prin însăşi mîna* mea" (1753, Rîmnic, ms. 1325 din BAR, f. 125), „Scrisu-se-au această carte *prin* multă *osteneală* şi *cheltuială* robului lui Dumnezeu silvestru, ieromonah ot Sinaia, Leat 7245" (1737, ms. 1330, f. 167^{v}).

Absența *Obiectivului* cu funcția de subiect apare în enunțuri eliptice: „Scrisu-s-au dar *de Anatohe* ierodiacon în orașul Rîmnicului, 1774" (ms. 1267 din BAR, f. 102), „s-au scris de smeritul între preoți, popa Bucur sîn juga Pușcașu din Sahodolul Brașovului, anul 1772" (ms. 1268 din BAR, f. 27).

4.3.6. În ceea ce privește *topica* complementului de agent el este plasat, ca și în epoca anterioară și ca în limba actuală, după regent. Antepunerea lui se explică prin tendința de reliefare, de evidențiere a agentului acțiunii sau de plasare a verbului regent la sfîrșitul structurii după model latin (la cronicari sau la Cantemir); „*de nepriiatini* fură biruiți" (Let.C., 123), „De Troada cînd *de elini* s-au prăpădit și s-au stins" (SCC, 80), „Domențian *de ai săi* ucis au pierit" (CH[1], 64).

4.4. COMPLEMENTUL INTERN

Acest tip de complement a fost, pe bună dreptate, delimitat de complementul direct pentru că are un comportament deosebit (cf. Dimitriu, *Tratatul*, II, p. 1390-1393).

4.4.1. *Complementul intern* este și în această perioadă destul de frecvent, deși există uneori intenția de a-l evita, de a găsi o altă formă de expresie pentru a evita tautologia: „Și *numi* Adam *numere* tuturor dobitoacelor" (ms. 45, Fac., 2, 20), „Și *numi* Adam *nume* tuturor dobitoacelor" (BB), dar „Și *puse* Adam *nume* tuturor dobitoacelor" (ms. 4389), „*Dărui*-m mie Dumnezeu *dar* bun" (BB, Fac., 30, 20; la fel în ms. 45), dar „Datu-mi-au Domnul *dar* bun" (în ms. 4389), „Și *mirosi* Domnul, *mirosise* bine mirositoare" (BB, Fac. 9.21; la fel în ms. 45), „Și *mirosi mirosul* hainilor lui" (BB, Fac., 27.27; la fel în ms. 45 și ms. 4389), „Cine iaste cela ce mi-au *vînat* mie *vînat*" (BB, Fac. 27.33, la fel în ms. 45), „și piste noapte am visat *un vis*" (NL[1], 169), „Bun *vis ai visat* giupîne" (NL[1], 169). Complementul intern depinde de cele mai multe ori de verbe care sînt și astăzi tranzitive: „*cheltuială* dînșii *cheltuind*" (AB, 281), „*au dăruit* multe *daruri*" (Let.C., 65), „și *jurară jurămînt*" (ib., 95), „*să lucreze lucrul*" (RG, 32), „*pohte* ce *pohtise*" (AB, 28; cf. Todi, 65-66).

Mai rar complementul intern este generat și de verbe care astăzi sînt intranzitive: „puțină *domnie au domnit*" (RP[1], 399), „au zis că cu *moarte* rea, *va să moară*" (Let.C., 99), „cu fericit *traiu* întru ale sale *trăind*" (RG, 14).

În unele texte religioase traduse din greceşte, apar complemente interne care sînt calcuri din limba din care se traduce (relevate de V. Arvinte în BB, studiu lingvistic, Dt, p. 22): „Și veți *jirtvui* acoló *jîrtvă*" (BB, Dt. 33.19; în ms. 45) la fel dar cu *ji* în loc de *jî*: *jirtvui... jirtvă*. În ms. 4389 se evită pleonasmul prin complement intern prin: „Vor *pune... jirtvă*": „vei *prăda prada* lor" (BB, Dt. 21.10; la fel în ms. 45); „vei *secera secera* ta" (BB, Dt. 24.19; la fel în ms. 45), dar „vei *secera secerișul*" în ms. 4389.

4.4.2. Complementul predicativ al obiectului. Acest tip de complement este frecvent după verbe ca *a face, a chema, a numi, a spune* „a avea nume", *a pune*: „l-am făcut pre dînsul *stăpîn* şi pre toţi fraţii lui i-au făcut *slugi* lui... dară ţie ce-ţi voiu face fiul mieu" (BB, Dt., 27.37; la fel în ms. 45 şi ms. 4389), „Şi precum astăzi ma aplec înaintea împărăţiei-tale să-l fac *filosof* pre fiul tău" (1703, Braşov, 1436 din BAR, f. 78^{v}), „să prinză pe Mihaiu vodă şi să-l puie pe el *domn*" (IRP, 72).

4.5. COPMPLEMENTUL SECUNDAR

4.5.1. Acest tip de complement are şi în această perioadă o întrebuinţare limitată, fiind generat de o mică clasă de verbe: *a învăţa (pe cineva, ceva), a ruga, a întreba, a sfătui, a vesti.* El se exprimă ca şi în perioada precedentă prin substantive, pronume şi verbe la infinitiv. El este de regulă postpus verbului regent.

4.6. COMPLEMENTUL POSESIV

4.6.1. Generat numai de verbe, dar nu şi de adjective sau adverbe, cum este cazul complementului indirect, complementul posesiv este exprimat prin forme pronuminale atone în dativ care nu sînt adnominale, cu rol semantic de *posesor*. Este deosebit de frecvent în documente, cronici şi însemnări: „şi să-*i* fie de la domniia mea uric cu tot venitul" (înainte de 1705, Moldova, DII, III, 262), „atunce multe *mi*-au pierit" (1717, Iaşi, DII, III, 460), „Iar Vasilie-vodă *îşi* pierdusă toată nădejdea de viiaţă" (NL^{1}, 181).

Complementul posesiv are o *topică* fixă: el precedă întotdeauna verbul determinat.

4.7. ELEMENTUL PREDICATIV SUPLIMENTAR

4.7.1 Elementul predicativ suplimenatr. Tendinţa de economie, de exprimare eliptică, face tot mai frecventă folosirea elementului predicativ suplimentar, întîlnit în tot felul de texte literare şi neliterare: „Şi de nu-l voi învăţa într-acest an să ţi-l dau *învăţat*, să fie viaţa mea despărţită de pre lume şi toată avuţiia mea să fie a împărăţiei tale" (1703, Braşov, ms. 1436 din BAR, f. 79^{r}), „Au iirtvuit... la dumnezăi carii n-au ştiut, *noi* şi *proaspeţi* au venit" (BB, Dt. 32,17; în ms. 45 elementul predicativ suplimentar este acelaşi, dar în ms. 4389 structura este astfel: „*noi* şi *tineri* au venit").

4.7.2. Elementul predicativ suplimentar este bine reprezentat în tot felul de texte, în special în cele narative (texte bisericeşti, cărţi populare, cronici).

În perioada cercetată elementul predicativ suplimentar era exprimat prin:

a) substantiv (cu sau fără prepoziție) sau adjectiv: „că moscalii l-au cunoscut de *ficlean* și de *înșălători* de creștini, turcii încă l-au numit *de hain* împăratului" (CM[1], 153), „ei se vîndură *robi* turcilor" (Let.C., 171), „cunoscîndu-*l* pe Nicolae-vodă *credincios* împărăției" (CM[1], 160), „*i*-au rădicat *vrăjmaș* mare" (IRP, 101), „Cînd te-am lăsat erai fată fecioară, iar acum *te* găsesc *fămeaie grea*" (ms. 1344 din BAR, f. 94[v]); „veniia înaintea lor *în chip de postelnic mare*" (AB, 298);

b) prin gerunziu: „Și l-au aflat pre acel om în sus, pre apa Vasluiului, cale de patru ceasuri, *avînd* la o movilă ce să chiamă acum Movila lui Purcel" (NL[1], 167-168).

c) Adjectiv calificativ sau provenit din participiu: „acolo s-au găsit *mort* și semețul Sechel Moisi", „stă așa *nemișcată*" (SCC, 24), „pe acolo rătăci și umblă oarecîtva vreme *rărăcit* și *nemîncat*" (AB, 292).

Există multe situații cu ambiguități și dificultăți de interpretare, căci elementul predicativ suplimetar se intersectează cu alte poziții sintactice. El poate fi confundat cu un complement circumstanțial de mod, de loc, de timp, cu un atribut circumstanțial sau chiar cu un nume predicativ (căci existau situații în care este greu de spus dacă un verb este copulativ sau nu). Dubla subordoanre, față de un verb și față de un nume delimitează elementul predicativ suplimentar de complementul direct (A trimis *soli* (= complement direct); *I*-a trimis *soli* (= element predicativ suplimentar)).

4.7.3. În ceea ce privește *topica*, elementul predicativ suplimentar este, de regulă, postpus elementlor regente.

4.8. COMPLEMENTELE CIRCUMSTANȚIALE

4.8.1. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE TIMP

Circumstanțial de timp se exprimă prototipic, ca și în epoca anterioară, prin adverbul relativ de timp *cînd* și formațiile în care acesta intră (*de cînd, pe cînd, pînă cînd*) care funcționează și ca elemente de relație subordonatoare în frază: „că *cînd* au venit împărăția, avea ucaz oaste de nu strica nimărui nimic" (NL[1], 600), „*pre cînd* era beizade în dzilele frățîne-său" (NL[1], 610), „Să să știe *de cînd* au pierit soarele" (1749, Moldova, IMCM, I, 544).

De asemenea, circumstanțialul de timp se exprima frecvent prin adverbe de timp (*acum, acmu, atunci, ieri, azi, mîine*) singure sau cu prepoziții (*de acum, de atunci* etc.): „Căci de s-au întîmplat *acmu* așa sminteală, *de acmu* să va chivernisi într-alt chip, de n-a fi așea" (NL[1], 611-612),

„*Atuncea* au sosit mai pre urmp, după acel sfat şi un unchi a împăratului" (NL[1], 613).

Circumstanţialul de timp se exprimă şi prin substantive cu prepoziţii, care conţineau în matricea lor semantică marca timpului: „*în răsărita* soarelui s-au ivit soarili şi într-ace *vinire* s-au pus ceaţă şi s-au roşit soarili şi au ţinut tot ceaţă *pînă în toamnă* şi secita *pînă la 14 zile* a lunii noiemvrie, iar la *14 zile* a lui noiemvrie au căzut omăt de o şchioapă şi au ţinut *pînă la* 21 de zile a lui noiemvrie" (după 1749, IMCM, I, 565).

De asememea caracteristice pentru epoca cercetată sînt unele adverbe şi locuţiuni cu funcţie de complemente de timp: *atunceaşi, oarecînd, estimp* „acum", *cu vremé* „în timp", *făr' de vreme* „timpuriu" (vezi exemplele date de Todi, 86). De asemenea, unele adverbe şi locuţiuni adverbiale folosite în perioada anterioară sînt înlocuite cu altele.

Astfel, în loc de *în sîrguit* „curînd" din epoca anterioară se întrebuinţează adverbul *curînd* şi structura *curîndă vreme:* „După aceea, *curîndă vreme,* scrie că s-au împăcatu Ştefan-Vodă cu frati-său Iliaşu" (ULM, 75), „care *curînd* trec ca fumul" (SA, 71^{v}).

Adverbul *mainte* cu funcţia de circumstanţial de timp şi locuţiunea prepoziţională *mainte de* care introduce un circumsde timp, se menţin în textele din Moldova şi Transilvania de nord, dar mai rar în cele din Ţara Romînească[13], în care apar corespondentele mai generale *înainte, înainte de:* „de-ai venit aicea *mainte de* vrĕme" (Caz. V, I, 235^{v}), „pînă cînd *mainte* nu vor păţi nevoi multe" (SA, 110^{v}), „*Mainte de marea* şi *de pămînt* un chip era a firii în toată lumea (NCL, 9), „că *mainte de aceea* să sculă" (Ap. 1646, 15^{v}) etc. În textele din Ţara Românească *mainte* şi *mainte de* se întîlnesc numai la începutul perioadei cercetate, pe la 1640-1650, în special în textele reproduse după originalele moldoveneşti (de pildă, în *Cazania de la Dealu* şi în *Îndreptarea legii).* În *Cazaniile* de la Bucureşti şi Rîmnic din secolul al XVIII-lea, precum şi în *Chiriacodromionul* de la Bălgrad din 1699, toate cele 49 ocurenţe din *Cazania* lui Varlaam au fost înlocuite cu *înainte de.* Remarcăm frecvenţa deosebită a lui *mainte (de)* în scrierile lui Dosoftei (cf. DPV, 6^{v}, 42^{r}, 104^{v}, 17^{v}, 131^{r}, 140^{v}, 162^{r}, 169^{v}, 189^{v}, 195^{v}, 220^{v} etc.)

4.8.1.2. Adverbele provenite din substantive denumind zilele săptămînii sînt adesea folosite cu funcţie de complemente circumstanţiale de timp: „Divanul gospod să se facă de trei ori pe săptămînă, adecă *lunea, miercurea* şi *sîmbăta*" (Pr.C., 48), „*Lunea*, cum am zis, să se facă Divan; *marţea* înaintea spătării să aibă vreme a se arăta... *Miercurea* asemenea să se facă Divan, iară *joia*, zi de odihnă, *vinerea*, de vor fi judecăţi multe, să se facă Divan. *Sîmbăta* să vie epitropii să se arate pentru pricinile ce sînt orînduiţi" (Pr.C., 45-80).

[13] Cf. Gheţie, BD, p. 176.

Cu funcție de circumstanțiale de timp sînt şi formele temporale calchiate după slavă prezente pînă tîrziu în stilul administrativ: cu datare după calendarul ebraic care are ca punct de referință „zidirea" sau „facerea" lumii sau începînd cu secolul al XVIII-lea după calendarul gregorian. Uneori ambele formule sînt folosite „Am luat Țaringradul *la leat 6961*, iar *de la Hristos leat 1453*, mai 29" (RP[1], 251), „Am şezut aice în Țaria Maramurăs, la Moiseiu, *di la zidire lumie 72536*, de la *Hristos 1745, mesita martie 25 de zile*" (1745, IMCM, I, 529).

Topica circumstanțialului de timp era liberă ca şi în limba actuală, mai frecventă era postpunerea lui, dar cînd se dorea reliefarea timpului, datei, duratei era preferată antepunerea față de regent.

4.8.2. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE MOD

4.8.2.1. *Complementul circumstanțial de mod* se exprima ca şi în perioada anterioară prin:

1) adverbul relativ (*cum*) şi formațiile în care intră, el construind nucleul (*de cum, după cum, precum*);
2) adverbe şi locuțiuni adverbiale (*bine rău, frumos, bătrîneşte, tinereşte, iepureşte, de minune, cu de-a sila*);
3) rar şi prin substantive precedate de prepoziții: „iaste rău *şi aşa şi aşa*" (IRP, 101), „şi pohtesc şi eu mai mult *de cum* au avut alții parte" (1735, Braşov, ADSR, 10), „că slujind bine să dobîndesc şi treaptă mai bună şi *după cum* au avut obicei a lua simbrie şi alți dascăli" (*ib.*, 10).

4.8.2.2. Adverbele şi locuțiunile adverbiale *(la) aiave(a), camai, cătelin,* specifice perioadei anterioare, nu se folosesc decît pînă pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Astfel, *(la) aiave(a)* „direct, pe față" apare în unele texte moldoveneşti şi ardeleneşti pînă în primele decenii ale secolului al XVIII-lea: „şi-i dzise, nu în somn, ce *la aiave*" (Caz. V, II, 66[r]), „carea să face *aiave* au de față" (SA, 93[v]), „să cunoaşte *aiavea*" (CCD, 9). În texte muntenești apare pe la 1640-1690: *aiave* (Caz. 1644, 19[v], 379[r]; MLex., 111, 378, 386), „voi vă legați pînă se vor face *aiêve* cuvintele voastre" (BB. Fac., 42.16; în ms. 45: „pînă să vor face *ivite* cuvintele voastre").

4.8.2.3. Adverbele formate cu sufixul *-eşte* sînt adesea întîlnite cu funcția de circumstanțial de mod: „*sîlnicêşte* a te purta şi *sîlnicêşte* obraznic te semețiş ca apa să nu herbi" (BB, Fac. 49.3; în ms. 45: *năsîlnicêşte* a te purta şi *năsîlnicêşte* obraznic te semețiş ca apa să nu fierbi), „umblînd *cam blestemățeşte*" (CM[1], 100): „Hronografu care să chiamă *moldoveneşte* Scrisoare anilor" (1766, Moldova, IMCM, II, 156), „Hronografu, care să cheamă *slavoneşte* Letopisețu" (ib., 156). Ele concurează formațiile mai vechi de tipul *pe moldovenie, pe slavonie*: „tălmăcit-am şi am scris *di pi slavonie pe moldovenie*" (1766,

Moldova, IMCM, II, 154), „s-au tălmăcit *di pe sărbiia* şi s-au scris *pre moldovenii*" (1775, Moldova, IMCM, II, 239)..

4.8.2.4. Adverbul *camai* „puțin, în oarecare măsură; mai" se menține pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea în unele texte din Țara Românească şi din Moldova, fiind mai frecvent la începutul perioadei şi în progresivă descreştere după aceea. Înlocuirea lui este vizibilă, dacă se compară *Cazania* lui Varlaam cu „reeditările" ei ulterioare din Țara Românească şi Ardeal: „Iară domnul Hristos de-aciia nu *camai* îmblă la arătare în jidovi" (Caz. V, I, 89^{v}; Caz. 1644, 64) – „Iară de aceea domnul Hristos n-au *mai* umblat la arătare în jidovi" (Caz. B^{2}, 46^{v}).

4.8.2.5. Adverbul *cătelin* (*cătinel*) „„încet, liniştit, lin, domol" se păstrează pînă la sfîrşitul perioadei, apărînd rar în unele texte din Moldova, Țara Românească şi Transilvania în varianta *cătinel,* contaminație între *cătelin* şi *încetinel*[14]*:* „Iară svîntul, dintîiu cu glas mare, dup-acëea *cătinel*, mulțămiia lui Dumnedzău" (Caz. V, II, 73^{r}; Caz. D, II, 72; Caz. B^{2}, 392^{v}; în cazaniile munteneşti din secolul al XVIII-lea care au la bază textul *Cazaniei* lui Varlaam *cătinel* este înlocuit cu *încitinel* şi *încîtinel). Cătinel* apare de mai multe ori în cronica lui Neculce (cf. NL, 217, 233, 243, 264).

Locuțiunea „*în price*" „rău" este prezentă în cronici: „ceia ce să pun *în price* cu domnul" (NL^{I}, 651).

4.8.2.6. Locuțiunea *de-a firea* (*de-a hirea*) „într-adevăr", se întîlneşte în secolul al XVII-lea în special la Dosoftei şi Cantemir: „Şi nu căuta răii, căce sînt *de-a hirea*" (DPV, 58^{r}). În secolul al XVIII-lea a fost întîlnită la Neculce: „Şvedul să ține *de-a firea*" (NL, 248). Locuțiunea *cu dulce* „blajin", precum şi locuțiunile *cu lin, cu mîlcomiş, cu ogoadă* nu au mai fost întîlnite în textele din perioada 1640-1780.

4.8.2.7. Față de aceste elemente devenite arhaisme sau pe cale de a deveni arhaisme, întîlnim în perioada studiată numeroase inovații. Iată cîteva dintre ele (renunțăm la contexte din motive de economie, valoarea modală fiind evidentă): *aşeşi* „întocmai" (NL, 85, 200, 201, 241, 316), *atocma* „întocmai" (CLM, 151, 179; CNM, 277), *de-a mînă* „corp la corp" (CNM, 282), *de tuş* „corp la corp" (CNM, 78), *în pilda* „sub pretext" (CLM, 192), *în vedeală* „pe față, vizibil" (NL, 85, 108, 131, 326, 328, 338), *netocma* „nepotrivit" (CNM, 302) etc. Ele au însă o existență efemeră, neimpunîndu-se în normele limbii literare.

4.8.2.8. Ca şi în perioada anterioară, complementul de mod exprimat prin substantive este însă însoțit de cele mai multe ori de prepoziții sau adverbe: *cu, fără, ca, ca şi, precum* (uneori cu corelative): „*precum am găsit la otccinic, aşe* am scris... precum am aflat, aşe *am aşezat*" (1754, Lăpuş, ms. 5454 din BAR, f. 54^{r}), „*precum nu iaste putința pămîntului fără apă a fi* aşa şi scriitorului a nu greşi, au *din slave* sau *din sile*" (c. 1714, Transilvania,

[14] *Ibidem*, p. 175.

ms. CM8 de la Biblioteca „Astra", Sibiu, f. 140^{r}).

4.8.2.9. Adverbul *foarte* era utilizat nu numai ca morfem al superlativului, ci şi îndependent cu funcţie de circumstanţial de mod: „el *foarte* se temea" (SCC, 18), „Mihai-vodă *foarte* se întristă" (Let.C., 127).

4.8.2.10. *Complementul de mod comparativ* se exprimă prin substantive, pronume sau nume şi continuă să se construiască ca şi în perioada anterioară cu *de* şi *decît,* cînd se exprimă inegalitatea, şi cu *ca, la fel (ca)* atunci cînd se exprimă egalitatea. Singurele deosebiri constau în raportul dintre *de* şi *decît,* ultimul fiind în extensiune, iar primul în restrîngere, precum şi în extinderea sporadică a lui *ca* de la comparativul de egalitate la cel de inegalitate[15].

Astfel, comparativul cu *de* este frecvent mai ales în textele religioase, mai conservatoare prin natura lor, căci se supuneau unei tradiţii scrise: „În pietrile cěle scumpe, mai vîrtos *de diiamantul* nu iaste" (Caz. V, I, 254^{v}; Caz. 1644, 184; Caz. B^{2}, 186), „grăunţul de muştariu... mai mic iaste *de* toate *semînţele*" (NT, 24^{r}) etc. Însă chiar în astfel de texte, *decît* concurează din ce în ce mai mult pe vechiul *de:* „că mai bine-i mila ta *decît vieţile*" (DP, 202^{v}), „că iaste legea voastră mai bună *decît a noastră*" (Mol. 1688, 72^{r}), „Văzură apostolii ciudesă mai minunată *decît cea dintîiu*" (Caz. U, 32^{r}), „Că ce lucru iaste mai iubit robului *decît slobozirea* lui? Şi ce este mai drag streinului *decît întoarcerea* la moşia sa ?" (AD, 13).

Topica complementului de mod propriu-zis sau de mod comparativ constă în postpunerea faţă de regent, însă atunci cînd se urmăreşte punerea în evidenţă a acestuia apare antepunerea: „şi *nici într-un chip* nu vrea să se plece să fie domn" (Let.C., 98).

4.8.3. COMPLEMENTUL CANTITATIV

4.8.3.1. *Complementul cantitativ* rămîne frecvent în tot felul de texte: „Iată am dat *1000 de didahme* fratelui tău" (BB, Fac., 20.16 în ms. 45, şi în ms. 4389), „Iată am dat *1000 de didahme* frăţîne-tău", „şi luo sluga *10 cămile*" (BB, 24.10, la fel în ms. 45 şi ms. 4389), „luo omul cercei de aur de trăgea *cîte o drahnă*" (BB, Fac., 24.22; la fel în ms. 45 şi în ms. 4389), „şi l-au învăţat *3 ani* şi n-au putut să înveaţe nimic" (1703, Braşov, ms. 1436 din BAR, f. 79^{r}).

4.8.3.2. *Completiva cantitativă* reprezintă o expansiune a acestui complement: „Şi-i dede lui *cîte era la el*" (BB, Fac. 24.36; la fel în ms. 45), „Şi au jăluit *cîte era în cetate şi cîte era în case*" (BB, Fac. 34.29; aceeaşi construcţie în ms. 45 şi ms. 4389), „Suliţele lor sintu *cîte de opt coţi* de lungi" (CLM, 54).

---

[15] În legătură cu această inovaţie, vezi C. Frâncu, *Vechimea şi răspîndirea comparativului de neegalitate exprimat prin ca,* în LL, 1979, nr. 1, p. 50-55.

4.8.3.3. Româna veche ca şi limba actuală foloseşte mai mult acest complement atunci cînd exprimă vîrsta: „El are *zece ani*" în comparaţie cu alte limbi, de exemplu, cu germana („*Er ist zehn Jahre alt*", el este (de) zece ani).

4.8.4. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL DE LOC

4.8.4.1. *Complementul circumstanţial de loc* se exprimă prototipic prin adverbul relativ *unde* şi formaţiile în care intră (*de unde, pe unde, pînă unde*) care au şi rolul de elemente de relaţie subordonatoare: „Au purces împăratul la Riga, *unde* era Menjic cu oştile lui".

Adverbele de loc *acolo* (accentuat de regulă pe ultima silabă *acoló* (< lat. *eccum illŏ*, (cf. şi *comelic*, *kiló, leonez, alló, allú*, ap. Ciorănescu, DER, acolo), şi *aici* (cu sau fără prepoziţii) sînt foarte frecvent folosite cu funcţia de circumstanţial de loc: „iar *de acolo* de la Riga s-au dus la Petreburc" (NL[1], 605).

4.8.4.2. De asemenea, multe substantive comune, dar mai ales nume de locuri cu prepoziţii se întîlnesc în texte cu această funcţie sintactică: „Iar Rent general s-au rădicat *de la Brăila* cu toată oaste în sus *pre Siret, pre la Cernăuţi*" (NL[1], 604), „Iara Abdi-paşa au mers *pîn-la Hotin*" (NL[1], 638), „De-acii diaconul deşertă *de pre* svîntul *discos* în svîntul *potiri*, foarte cu socotinţă şi cu bună pază, să nu scape vreo fărîmă cît de mănuntă, şi strînge zveazda cu discosul" (DDL, 31/4-9).

4.8.4.3. Multe locuţiuni prepoziţionale dintre care unele care sînt specifice epocii şi nu sînt selectate de normele limbii literare de mai tîrziu introduc circumstanţialul de loc. Adverbul *decinde(a)* şi locuţiunea prepoziţională *decinde(a) de* „aproape de", „dincolo de" (< lat. *de ecce-inde*) se mai întrebuinţau pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea „Şi sculîndu-se Iacov de la Vethil, au întins cortul lui decindea de turnul Gadér" (BB, 35.16; în ms. 45: *decinde de turnul Gadér*, dar *aproape de turnul* Gadér în ms. 4389), „Carii era *decinde de Iordan*" (BB, Dt. 1.1; în ms 45 „*decinde de...* ", în ms. 4389: „*de ceaia parte de...* "), „au mers *decindea de Dunăre*" (RG, 88), „acolo *decindea*" (RG, 89, ap. Todi, 83).

4.8.4.4. Locuţiunile adverbiale *a stînga, a (la, în) direapta* „à droite", „nach rechte" sînt întîlnite des în această perioadă: „Nu voiu abate *în direapta* au *a stînga*" (BB, Dt. 2.27; în ms.: *în dreapta...* ; în ms. 4389; *spre dreapta*; la fel şi în Dt. 5.32; cf. V. Arvinte, BB, Dt. 27).

4.8.4.5. *Dativul locativ*, deşi este rar în texte, este o caracteristică a limbii epocii şi a vorbirii populare actuale: „să nu vie primejdie *pămîntului*" (AB, 287), „va veni primejdie mare *pămîntului*" (AB, 289), „să nu fie *primejdie locului*" (AB, 287, ap. Todi, 83).

4.8.4.6. Toponimele de genul feminin se mai folosesc ca şi în perioada anterioară fără articolul *-a*: „la *Timişoară*" (RG, 82), „pînă la *Brăila*" (RG, 69), dar şi *la Brăila* (RG, 145), la *Rusavă* (AB, 288; ap. Todi, 84).

4.8.4.7. *Topica* circumstanţialului de loc este liberă, însă mai frecvent se prefera postpunerea acestuia faţă de regent.

4.8.5. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL DE CAUZĂ

4.8.5.1. *Complementul circumstanţial de cauză,* exprimat prin substantive sau substitute ale acestora, prin adjective sau verbe la gerunziu, nu oferă particularităţi importante. Singurele deosebiri faţă de perioada anterioară privesc elementele de relaţie. Astfel, construcţiile cu *derep(t), derep(t) de,* întîlnite în epoca anterioară, sînt eliminate treptat din uz, nemaiîntîlnindu-se decît sporadic în textele literare din perioada 1640-1780. Locuţiunea adverbială *derep(t) aceea,* cu funcţie de complement de cauză, este însă mai rezistentă, deşi suferă concurenţa locuţiunilor *de aceea, pentru aceea,* care se impun treptat în locul ei: „*Derept acĕea* să v-aţi sculat" (SA, 55^{r}), dar „*Pentru-acĕea* zice Domnul" (SA, 34^{r}), „*Pentru aceasta* dară, fie-ţi în minte" (CD, 67^{r}). În secolul al XVIII-lea construcţia veche este atestată încă în documentele oficiale, mai tradiţionale prin unele formule administrative: „*Drept aceasta,* poruncescu domniia mea" (1741; DRA, I, 395), „*Derept acĕia* să fie volnic părintele" (1701, DRA, I, 189), „*Derept aceia* am întărit şi domniia mea acest aşăzămînt" (1766, DRA, I, 610) etc.

4.8.5.2. Dintre prepoziţiile cele mai des întrebuinţate pentru introducerea complementului de cauză rămîn *de, din* şi *pentru*: „avuţiia iaste amăgitoare, căci să strică şi piare aicea pre lume *de rugină şi de molii şi de tîlhari*" (Caz. V, I, 332^{v}-333^{r}; Caz. B^{2}, 286), „Iară Moisi, *de frica luminii* au intrat într-o piatră" (1777, f.l., ms. 1151, din BAR, f. 141^{v}) „*Pintru ie* m-o prins bănatu" (CCîmp., 9^{v}), „din *neorînduială*, din *nedreptate* şi *din răutate* să strică şi să mută împărăţiile şi toate" (SCC, 51), „turcii sînt mînioşi *pentru fuga* hanului" (AB, 214), „*de frica* lor fug" (RG, 30).

4.8.5.3. *Verbele la gerunziu* sînt folosite frecvent, ca şi în limba actuală, cu funcţie de complement de cauză: „Că atîta au putut, iar mai mult nu poate, *fiindu*-i doamna şi copii la Ţaringrad, în mîna păgînilor" (NL^{1}, 229). De multe ori valoare de cauză se împleteşte cu cea de timp şi de condiţie: „Deci hatmanii leşeşti, *văzîndu*-l pre Grigorie-vodă au luat în jos" (NL^{1}, 228). De aceea, gerunziul cu funcţie de complement de cauză este mai depărtat de prototipul cauzal „de ce", „din ce cauză".

4.8.5.4. *Topica* complementelor cauzale era liberă, iar intenţia autorilor reglează plasarea înainte sau după regent a acestora. Emfaza, reliefarea aduc antepunerea acestor complemente. Complementele de cauză exprimate prin gerunziu sînt, de obicei, antepuse regentului.

4.8.6. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE SCOP

4.8.6.1. *Complementul circumstanțial de scop* se exprimă prin substantive sau substitute ale acestora precedate de prepoziții ca *de, din, după, în, întru, la, pentru, spre* și prin verbe la infinitiv, uneori prin adverbe (*anume*) și locuțiuni adverbiale (*în adins, de aceasta, de aceea*, ultimele cu valoare anaforică). Iată cîteva exemple: „care jertvă să face... *pentru iertarea* păcatelor fiecăruia" (Caz. U, 32^{v}), „Doamne primeşte jirtva aceasta, *pentru iertarea* păcatelor" (Lit. 1706, 5^{r}), „ne rugăm *pentru sănătate* și *pentru spăsenie*" (Mol. 1725, 23^{v}), „că toate le faci *spre facere de bine*" (Lit. 1743, 6^{v}), „au ieşit *întru întîmpinarea* fie-sa" (AB, 307), „făcură vecernie cu colivă *în lauda* preacuratei născătoarei de Dumnezeu" (Let.C., 110), „nici să între a-i *giudeca* nime sau *a*-i *globi*" (1737; SD, VI, 210), „Adevărat, după a ta socoteală și precum ți se pare, eşti largă și lată, însă *spre a facerea* răutăți" (CD, 14^{v}). Din punctul de vedere al răspîndirii geografice și al frecvenței, cele răspîndite și mai des folosite sînt complementele cu *pentru* și *spre*, iar mai rare, cele exprimate prin infinitiv, înlocuit în majoritatea regiunilor prin conjunctiv care, ca infinitiv „personalizat", era o inovație în această funcție sintactică.

4.8.6.2. Deși frecvent în această perioadă, complementul de scop exprimat prin infinitiv este evitat de unele texte care folosesc circumstanțiala finală, rezultată prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv: „Și toate țările veniră la Eghipet *a cumpăra de la* Iosif" (BB, Fac., 41.57; la fel în ms. 45, dar *să cumpere*, ms. 4389), „*pentru a nu*-ș pierde numele familiei" (Pr.C., 100), „*spre a rămîne* nevîndute" (Pr.C., 148).

4.8.6.3. Complementul de scop exprimat prin gerunziu și mai ales cel exprimat prin supin sînt mai rar atestate: „s-au dus la papa de la Roma *rugîndu*-l să dea ajutoriu" (RP^{1}, 241), „cînd împărăția va vrea să iasă *la vînat*" (RG, 121, ap. Todi, 94).

4.8.6.4. *Topica* circumstanțialului de scop este liberă ca și în limba română contemporană, dar există unele restricții. Realizările prin nume sau verbe la infinitiv aveau topică liberă, dar cele prin gerunziu și supin sînt postpuse regentului.

4.8.7. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL INSTRUMENTAL

4.8.7.1. *Complementul circumstanțial instrumental* se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al acestuia cu prepozițiile *cu, din, dintru, în, prin, printru, de, fără*, pentru aspectul negativ al circumstanței și prin locuțiunile prepoziționale *cu mijlocul, prin mijlocul*. Iată cîteva exemple: „înălbĕşte sufletul tău *cu lacrămile*" (Caz. V, I, 334^{v}), „ne-am atinge *cu mînile* de dînsa" (Caz. U, 32^{v}), „unge *cu svîntul* mir" (Mol. 1725, 20^{v}), „că ei *cu minciuni*

pre noi ne clevetesc" (1749, Transilvania, ms. 8399 din BAR, f. 21^{v}), „şi *prin noi,* nedestoinicii lui robi, poruncise" (Mol. 1689, 16^{r}), „şi el făcuse jalbă la vezirul Cara Mustafa paşa *prin mijlocul* grecilor" (CM^{1}, 101),„Tipăritu-s-au aceste sfinte liturghii *cu nevoinţa şi* mult *osteneala* a lui Mitrofan" (Lit. 1702, 102^{v}), „au numai *prin mine* aşteptaţi să vă fac treaba ?" (AB, 278), „*printr-însul* a isprăvi nădăjduia" (RG, 40), „au făcut pe Dionisie patriiarh Ţaringradului *cu mijlocul* domnului Constantin-vodă Brîncoveanu" (AB, 307, ap. Todi, 96).

4.8.7.2. În perioada cercetată, nu sînt încă atestate complemente circumstanţiale cu *datorită, mulţumită,* care nu deveniseră încă prepoziţii.

În unele texte religioase traduse din greceşte apar complemente circumstanţiale instrumentale tautologice cu prepoziţia *cu*, calchiate din greacă (cf. V. Arvinte, *Studiu lingvistic*, BB, Dt., p. 22). Se realizează aşa numitele „complemente instrumentale interne", care se întîlnesc în textele traduse din greacă (uneori prin intermediar slav) sau în texte scrise de autori care ştiau greceşte: „*Cu anathema* vei anathimisi pre ea" (BB, Dt., 13.15; la ms. 45), „*Cu fărădelége* veţ fărădelegiui" (BB, Dt. 31.29; în ms. 45: ... veţi fărădelegiui: în ms. 4389: „*Cu fărădelegiuire* veţ fărădelegiui"), „*Cu întoarcere* voiu întoarce obrazul mieu" (BB, Dt. 31.18; la fel în ms. 45şi în ms 4389), „Vei murui *cu muruială*" (ms. 45, Dt. 27.4, în BB: „Vei spoi *cu spoială*"; iar în ms. 4389: Să le văruieşti *cu var*). Astfel de construcţii care au ca punct de plecare limba greacă sînt destul de frecvente în limba veche mai ales în texte bisericeşti traduse şi în cronici: „şi-i munci cu *munci*, *cu* multe *munci*" (SCC, 93), „şi *cu* fericit *traiu* între ale sale trăia" (RG, 14; pentru alte exemple, vezi Todi, 97).

4.8.7.3. Nu am întîlnit atestări clare cu complemente instrumentale exprimate prin gerunzii. Exemplele date de Todi, 96, sînt confuze şi posibile de alte interpretări.

4.8.7.4. *Topica* complementului instrumenatl este, în general, fixă: el este postpus regentului, dar prin *emfază* poate fi antepus (ca în primul exemplu din BB).

4.8.8. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL SOCIATIV

4.8.8.1. *Complementul circumstanţial sociativ* nu oferă particularităţi noi în comparaţie cu perioada precedentă, construindu-se cu nominale cu prepoziţia *cu* şi locuţiunile prepoziţionale *împreună cu, depreună cu, laolaltă cu, fără* (aceasta din urmă pentru negarea asocierii). Iată cîteva exemple: „toţi ceia ce era *cu nus*" (Ap. 1646, 13^{v}), „norodul tău ce iaste aicea şi să roagă *împreună cu noi*" (Lit. 1743, 5^{v}), „şi toată firea omenească/*Împreună cu mine* acum să se tînguiască" (PI. S, 74), „sărace Purice, de oi scăpa eu *şi tu*, atuncea ţi-i schimba numele" (NL^{1}, 167).

4.8.8.2. Din punct de vedere semantic, circumstanțialul sociativ este generat de verbe *agentive* şi *nonagentive* (eventive, psihologice şi de stare (cf. GLR, II, 2005, p. 513) ca şi în limba actuală. Dinamica limbii aduce cu sine intersectări ale acestui tip de complement cu subiectul multiplu. Existau multe cazuri de suspendare a opoziției dintre cele două categorii atît datorită sincretismelor personale la unele forme de persoana a III-a sg. şi pl. (pf. compus, imperfect, mai mult ca perfect), cît şi frecventelor cazuri de nerealizare a acordului între subiect şi predicat (mai ales în graiul muntean).

4.8.8.3. *Topica* circumstanțialului sociativ este fixă: de regulă el stă după regent. Rar, prin *emfază* se poate realiza şi antepunerea acestuia.

4.8.9. COMPLMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE RELAȚIE

4.8.9.1. *Complementul de relație* se exprima prin substantiv (sau un substitut al acestuia) prin adjectiv, precedate de prepozițiile *cu, de, despre, la, pentru, în, întru, după, de, către, p(r)e,* şi printr-un verb la infinitiv şi supin. Iată cîteva exemple: „s-au isprăvit în țară şi în gubernium *despre rîndul* popilor rumăneşti" (1699; LDIT, 480), „*despre opreala* preoților le dojeneşte vlădica" (1699; LDIT, 481), „Altmintrelea era om întreg *la fire... La lucruri* de războaie meşter" (ULM, 111), „Şi mîncară de tot cêle 7 vaci grozave şi supții *la trupuri* pre cel 7 vaci frumoase *la chip* şi cêle alêse *la trupuri*" (BB, 41; la fel în ms. 45; în ms. 4389 „alêase *la trup*"), „*pentru oamenii* proşti scrie aşa" (1695, Transilvania, ms. 1436 din BAR, f. 31^{r}), „Că măcar ca tu *la trup* mai chipeş şi *la stat* mai înalt eşti, dară eu şi *de vîrstă* mai bătrînă, şi *de pedĕpsă* mai dosedit şi mai ispitit" (CII, 79^{r}), „Şi iar îl întreabă pre acela, *pentru amestecarea* de sînge" (AD, 235), „ce foarte era vestit *de vrĕdnic* şi *de înțelept*" (GPov., 41), „Auzi tu, nesățioasă *de a uciderea* ale oamenilor suflete lume !" (CD, 12^{r}), „într-un chip le împărți Dumnedzău avuțiia sa, iară *a* o *cheltui* nu o cheltuiră" (Caz.V 12^{v}; Caz. D, 18; Caz B^{2}, 17), „*Die ominit* nu-i vrednică" (CCîmp., 7^{r}), „iară *cu frumusețilea* iaste mai presus decît acelea" (Let.C., 108), „să n-aibi părerea nici *pre mine* nici *pre boiari*" (Let.C., 89), „greu *de crezut*" (1782, Braşov, ADSB, 31).

După cum se observă şi din aceste exemple, cea mai mare întrebuințare o au construcțiile cu *de, despre, pentru* şi *la.* Construcțiile cu infinitivul se folosesc în locul celor cu supinul din limba literară modernă, ceea ce înseamnă că în epoca cercetată noul mod impersonal, supinul, întîlnit foarte rar, nu reuşise să înlocuiască infinitivul în funcția de complement de relație.

4.8.9.2. Foarte rar şi numai în traducerile din slavă de la începutul perioadei apar complemente de relație cu *în* şi *spre:* „zicea că nece *în legea* jidovilor, nece în *bisĕrecă,* nece *spre împăratul* n-au greşit" (NT, 168^{r}), „Ce eu *spre tine,* doamne nedejduiu" (DP, 93), „minținд vor zice tot rău *spre voi*" (SA, 146^{v}). De asemenea, rare sînt cazurile cu complementul de relație fără

conectiv, pus la începutul propoziției, deci tematizat: „*Fêtele* fête-m sînt şi *feciorii* fii miei sînt şi *dobitoacele* dobitoace mie" (BB, Fac. 31.43; la fel în ms. 45 şi ms. 4389).

Ca inovație, notăm apariția, pe la sfîrşitul perioadei studiate, a aşa zisului supin în funcția de complement de relație în construcții parțial pleonastice de tipul: „*De murit* voiu muri" (1780, Țara Românească, ms. 1151 din BAR, f. 235), „*de omorît* nu i-au omorît" (AB, 344). Este vorba de aşa numitul complement de relație intern.

4.8.9.3. Complementul de relație exprimat printr-un *substantiv în dativ*, ca determinant al adjectivelor de tipul *destoinic, vinovat, vrednic* prezent în textele traduse din secolul al XVI-lea era un arhaism în epoca studiată şi el mai apare într-un text muntenesc ca un calc lingvistic la un cărturar cum era stolnicul C. Cantacuzino: „Ioan Zoanara, om învățat şi vrednic *credinții*, dintre istoricii greci, zice... " (SCC, 27, ap. Todi, 103).

4.8.9.4. Ca şi în limba actuală, circumstanțialul de relație este în majoritatea cazurilor postpus regentului. Cel neintegrat sintactic introdus prin *despre, de rîndul,* sau cel intern („*de crezut* a crezut") sînt antepuse.

4.8.10. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CONCESIV

4.8.10.1. *Complementul circumstanțial concesiv* se exprimă printr-un substantiv sau substitut al acestuia (pronume, numeral) precedat de locuțiunea prepozițională *cu tot* (*cu toată, cu toți, cu toate*), printr-un verb la gerunziu sau la infinitiv şi prin adverbe cu sens concesiv (*încăşi, totuşi, tot*) sau locuțiunea adverbială *cu toate acestea*, (întîlnite de obicei în propoziția regentă, fiind corelative ale unor elemente de relație care introduc propoziții concesive): „măcar că mai la multe n-au nimerit de a grăi de firile lor adevărul, iar *încăşi* („totuşi") destul că tot au pomenit şi zis cevaşi" (CM[1], 170), „Şi *cu toate* aceste *pricini*... vedeți-l cît iaste de despărțit de aceea ce să cuveniia să-i arate vrednicia" (AD, 117), „*cu toate împotrivirile* lor ce s-au arătat cătră domn..., mare milă şi bunătate au arătat Măriia Sa" (RP[1], 284), „Aceia *fiind* oameni păgîni şi încă făcea cinste oamenilor" (Caz. V, I, 188[r]), „pentru ce Hristos, *fiind* fără de păcate, s-au botezat" (AP, 68), „ca oricarile în numărul supuşilor săi a-l primi ar învoi, *măcar* în gunoiştea curții sale *a să tăvăli*" (CII, 125[r]).

4.8.10.2. Complememul concesiv, care în epoca 1521-1640 nu-şi dobîndise încă individualitatea prin mijloace de relație specifice, este încă în faza inițială de evoluție[16] în perioada 1640-1780, fiind sărac în mijloace de exprimare şi întîlnindu-se mai rar, deoarece raportul sintactic concesiv

[16] Cf. C. Frâncu, *Formarea şi evoluția complementului concesiv în limba română,* în SCL XXVIII, 1977, nr. 1, p. 15-26.

se exprima mai uşor la nivel de frază, prin propoziţii concesive[17].

O inovaţie importantă pentru evoluţia complementului concesiv este apariţia locuţiunii adverbiale *cu toate acestea,* calc după greacă, cu corespondenţe în bulgară şi albaneză[18]: „Dar *cu toate acestea* nu s-a putut stinge zavistia" (RP[1], 278).

De asemenea, complementul concesiv este uneori exprimat prin adverbul *amintrelea* „în caz contrar": „*Amintrelea*, dacă nu se vor certa cu pedeapsă, va pieri cinstea şi omenia" (1760, Braşov, BDSB, 17).

Locuţiunile prepoziţionale *în ciuda, în pofida, în butul* nu sînt atestate încă cu valoare concesivă[19].

4.8.10.3. *Topica* complementelor concesive este liberă, dar în texte am întîlnit mai frecventă antepunerea acestora faţă de regent.

4.8.11. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL CONDIŢIONAL

4.8.11.1. *Complementul circumstanţial condiţional* nu are nici în epoca 1640-1780 elemente de relaţie specifice, iar raportul condiţional se exprimă aproape numai la nivel de frază, prin propoziţii. În texte apar uneori construcţii gerunziale, care, pe lîngă valoarea lor de bază (de timp, de cauză sau de mod), au şi valoare de complement condiţional: „*Înţelegînd* aceasta, Ştefan-Vodă trimis-au la craiul leşescu cu soli pre credincioşii săi" (ULM, 101), „Iară aceia, *fiind* aici, s-au făcut streini şi vinetici" (NÎnv., 19), „*Trăind* cu ei, fac păcatie" (CCîmp. 7[v]), „Ci gîndea acei buni viteji Haizler şi Bălăceanu că *pogorînd* în Ţara Rumânească vor putea stăpîni ţara fără primejdie de către turci şi de către tătari" (AB, 284).

4.8.12. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANŢIAL OPOZIŢIONAL

4.8.12.1. *Complementul opoziţional* se exprimă, ca şi în epoca anterioară, printr-un substantiv sau un substitut al acestuia precedat de locuţiunile prepoziţionale *în locul, în loc de* sau printr-un infinitiv precedat de *în loc de:* „*în loc de moarte,* viiaţă să dobîndeşti" (Caz. V, I, 338[v]; Caz. 1644, 298; Caz. B[2], 295), „*în locul Misii*, pune Italiia" (CCI, 152), „l-au pîrit prea tare la poartă cu multe năpăşti, *în loc de bine*" (CIL[1], 256), „*în loc de-a-l acoperi* ca pre un tată, au ieşit afară şi l-au grăit de rău" (AP, 173), „Şi *în loc de a să bucura*, el începu a vărsa lacrămi" (NÎnv., 314) etc. Dintre acestea, construcţiile infinitivale îşi limitează progresiv întrebuinţarea, fiind concurate

[17] *Ibidem,* p. 7-20.
[18] *Ibidem,* p. 14-16.
[19] *Ibidem,* p. 25-26.

de propozițiile opoziționale cu conjunctivul[20].

4.8.12.2. *Topica* complementului opozițional este liberă. În texte este însă preferată antepunerea.

4.8.13. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL CUMULATIV

4.8.13.1. *Complementul circumstanțial cumulativ* se exprimă printr-un substantiv sau un substitut al lui precedat de prepozițiile *lîngă, pe lîngă* și de locuțiunile prepoziționale *fără de, (în) afară de, (în) afară (din), osebit de* și adverbul *decît,* care au și valoare exceptivă: „Iar, *lîngă acestea...,* avea gînd să mai taie o samă de boiari" (RPI, 37), „Iar *lîngă* alte *ajutoare,* acela mai ales și mai de mult folos iaste sufletului" (Lit. 1702, 4), „*Pre lîngă* a Vulpei de cuvînt *împunsătură,* toată a Lupului uitară învățătură" (CII, 43[r]), „Noi știm cum că Hristos *afară din Lazăr* au înviiat și pre alți 2 morți" (AP, 141), „*Osebit de acestea,* mai jăluiește Andreiu Turnavitul pentru Stoica Nepercea" (1776, AJ, 213), „*lîngă alte daruri,* ce i-au dăruit, i-au făcut și barat împărătesc" (IRP, 92).

4.8.13.2. Dacă aceste construcții caracterizează epoca cercetată, vechile formații cu *alegînd, alegînd de, asupra de* devin treptat arhaisme, întîlnindu-se mai ales la începutul epocii[21]. Înlocuirea lui *alegînd de* cu *fără numai*[22] se observă dacă se compară *Pravila* lui Vasile Lupu (1646) cu *Îndreptarea legii* (1652); peste tot *alegînd (de)* din textul moldovenesc este înlocuit cu *fără numai* în textul muntenesc (cf. *alegînd (de)* Prav.[1], 1646, 102, 110, 111, 259 - *fără numni* Prav.[1], 1652, 82, 96, 154, 173).

4.8.13.3. *Topica* circumstanțialului cumulativ este liberă. Construcțiile cu (*pe*) *lîngă, afară de, fără de* sînt de obicei antepuse.

4.8.14. COMPLEMENTUL CIRCUMSTANȚIAL DE EXCEPȚIE

4.8.14.1. *Complementul circumstanțial de excepție* se exprimă, ca și cel cumulativ, prin substantiv sau substitut al acestuia precedat de prepoziția *fără,* locuțiunile prepoziționale *afară de, afară din, ales de, fără cît, fără de, fără decît, fără numai* și adverbul *decît:* „Iară pre Vlodec l-au prins *viu, fără* alți mulți *necunoscuți*" (ULM, 142; nuanța cumulativă este pregnantă), „cărora nu le putem afla numile, *fără numai al Cîrstii*" (ULM, 131), „pre alții

[20] Cf. C. Frâncu, *Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche,* p. 104-106, id., *Conjunctivul,* p. 201-202.
[21] Cf. C. Frâncu, *Complementele circumstanțiale de excepție și cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea,* în ALIL, XXIV, 1973, p. 9-13.
[22] *Ibidem,* p. 12-13.

pre nimeni n-au îmbrăcat, *fără numai pre baş-ceauşu*" (GCond., 310), „şi să-şi dea şi dijma den toate semănăturile ce vor avea pe moşie... *afară numai den grădinile* ce vor avea lîngă casă" (1755; DRA, I, 533); vezi şi *afară de* (RP[1], 12), *afară din* (1741; DRA, I, 391), *fără cît* (1742; DRA, I, 397).

4.8.14.2. Ca şi la cumulative, la complementele de excepţie formaţiile cu *alegînd de), ales de*[23] *sînt* deja arhaisme în perioada 1640-1780, întîlnindu-se sporadic mai ales la începutul epocii şi fiind treptat înlăturate de construcţiile *cu fără de, fără numai, afară de* şi altele: „trimit oameni împărăteşti la greci, la sîrbi, carii sîntu pre hotarul împărătescu creştini, *alegînd ţara Moldovei şi Ţara Munteneasc*ă" (ULM, 121), „multă pacoste şi pedeapsă făciia lui Pătru-Vodă, că ce era al lui le ţiniia toate ei şi nu era volnic cu nimica, *ales de Maelatu,* domnul Ardealului" (ULM, 147), „Veselĕşte pre toţi întristaţii, *alegînd pre aceia* carii din naşterea lor n-au pătit nice un bine" (SA, 123[r]).

Tendinţa de înlăturare a acestor arhaisme se observă cînd se compară *Cazania* lui Varlaam cu celelalte cazanii româneşti din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea care au la bază textul lui Varlaam[24].

4.8.14.3. *Topica* circumstanţialelor de excepţie este liberă. Antepunerea sau postpunerea acestora este dictată de pragmatica locutorului.

5. COORDONAREA

Coordonarea părţilor de propoziţie este realizată ca şi în epoca anterioara prin raporturile copulativ, disjunctiv mai rar adversativ şi foarte rar conclusiv.

5.1. *Coordonarea copulativă*, cea mai frecventă dintre toate, se realizează prin juxtapunere sau prin joncţiune cu conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale: *şi, ni, nici, şi cu, nici... nici, nu numai..., ci şi, şi... şi,* iar uneori prin conjuncţia slavă *i.*

De cele mai multe ori, în enumerări, raportul prin juxtapunere caracterizează întreaga serie de termeni, în afară de ultimul, care este introdus printr-o conjuncţie copulativă. Este tipul sintactic cel mai răspîndit, impus în toate variantele literare: „Rămas-au fii de la dînsul: Calipin, Moisi, Mahmet *şi* Mustafa" (ULM, 120). Alături de acest tip întîlnim în textele traduse din slavă, în formulele de început sau de sfîrşit ale documentelor oficiale şi particulare mai tradiţionale, un alt tip, caracterizat prin repetarea conjuncţiei în faţa fiecărui termen al enumerării. De cele mai multe ori, conjuncţia care se repetă este conjuncţia slavă *i*, perpetuată în formulele din documentele

[23] *Ibidem,* p. 9-13.

[24] Vezi C. Frâncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea - al XVIII-lea,* în SLLF, III, p. 62 şi urm.

oficiale pînă la sfîrşitul perioadei cercetate, uneori alături de *şi,* care apare la sfîrşit sau la început: „pe moşiia Ocniţa, *i* Aninoasa, *i* Podul Hrizii, *i* Băjeştii, *i* Popşa, *i* Săteni, *i* Glodeni, şi altele" (1742; DRA, 1, 397).

Îmbinarea lui *şi* cu prepoziţia *cu* face uneori imposibilă distingerea subiectului şi a complementului direct multiplu de complementul sociativ: „luară pe Staico şi *cu ai lui*" (AB, 298). Conjuncţia *şi* intra şi în formula corelativă *atît... cît şi*: „era rumânii proşti, *atît* vlădicii, episcopii, *cît şi* popii *şi* toţi ceilalţi" (RP[1], 257, ap. Todi, 116).

Conjuncţia *e* (< lat. *et*), curentă în secolul al XVI-lea, nu mai apare în textele din perioada cercetată.

Coordonarea cu *ni* (< *ne* < lat. *nec)* este rară în texte şi în continuă regresiune în faţa concurenţei lui *nici (nice)* (< lat. *neque),* mult mai general şi mai frecvent.

Concurentul său, *nici (nice),* este mult mai frecvent şi mai răspîndit din punct de vedere geografic: „ce acĕlea toate pogoară dintru îngăduinţa şi voia puternicului Dumnezau, nu din noroc rău, *nice* din tîmplare" (SA, 32[r]), „*nici* Vidra, *nice* piielea Vidrii fiinţa sa ş-au schimbat" (CII, 41[r]), „n-are credinţă cătră mine, *nice* sărută moaştele mele" (LC, 102).

Coordonarea dintre o parte de propoziţie şi o propoziţie secundară prin *nice... necum să* este o inovaţie a secolului al XVII-lea: „nime n-au vrut putea *nice* a să mişca, *necum să*-mi fie putut face atîta pagubă" (SA, 32[r]).

5.2. *Coordonarea disjunctivă* se realizează prin conjuncţiile *au, fie, măcar, ni, ori, sau, tînd, veri,* de cele mai multe ori cu corelative *au... au, ori... ori, sau... sau*: „îi dete ştire şi-i zise *au* să vie însuşi, *au* să trimeată ajutoriu" (AB, 309), „de n-ai ştiut ei *sau* n-au putut" (SCC, 5-6), „*Ori* va peri el... *ori* va bate pă nemţi" (AB, 308).

Coordonare disjunctivă a părţilor de propoziţie este însă mult mai frecventă: „Veriunde-i va afla în ţara domnii méle, *au* în sat domnescu, *au* boierescu, *au* călugărescu, *au* pen slobozii, *au* la oraş, *au* supuşi pe lîngă niscar slujitori, să-i ia cu toate bucatele lor" (1701; DRA, I, 189), „să-l ridice *ori* cu voie, *ori* fără voie" (RG, 214), „le eşi înainte *ori* la dus *ori* la întors" (NL[1], 301), „ce soţul bun în căsătorie (*fie* bărbat, *fie* muiare) de la însuşi Dumnezău iaste" (SA, 75[r]), „*măcar* bune, *măcar* rele, *măcar* cu blîndeţe, *măcar* cu mînie, tu toate le ţine în mintea ta" (NÎnv., 266), „că ce crace iaste aceea, cîndu-ş pune mîna într-un umăr, *ni* într-alt, *ni* în frunte, *ni* în piept" (Caz. B[2], 33; *ni* este păstrat în acest context de toate cazaniile româneşti din secolul al XVIII-lea tipărite la Bucureşti şi Rîmnic)[25], „şi tot trimite *ni* pre unul, *ni* pre altul" (NL, 50), „... *ni* c-o pricină, *ni* cu alta" (NL, 101), „nice au căzut aceea orbiciune pre Isac din tîmplare *sau* din năroc rău" (SA, 5[v]), „împăratul *sau* împărăteasa" (T, 11), „cîndu-şi pune mâna *tînd* într-un umăr, *tînd* într-alt, *tînd* în frunte, *tînd* în piept" (Caz. V, 1, 63), „Şi aşa *veri* războaie

[25] *Ibidem,* p. 64-66.

pre Dunăre, *veri* trecători au avut" (CH, 273) etc.

Dintre acestea, cele mai frecvente şi mai răspîndite din punct de vedere geografic sînt *sau, au, ori, fie.*

5.3. *Coordonarea adversativă* este, ca şi în epoca precedentă, mai rară la nivel de propoziţie, dar frecventă între propoziţii sau între fraze. Ea se realizează cu ajutorul conjuncţiilor *ce (ci), iară, ci iară, însă dar(ă), însă, dar(ă), ci dar:* „să nu puie pre altul la domnie, *ci* pre Pătru Măjariul" (ULM, 137), „nu în războiu, *ci* mai de o margine fiindu" (RG, 40), „otcîrmuitori romani toatei Dachii" (*însă* nu *craiu, ci* numai voievozi) (SCC, 24), „nu au făcut atîta sumă de stobori..., *ci* mai puţini" (1761; DRA. I, 549), „războaie au avut în Dalmaţie, *ce* nu foarte cu năroc" (CH, 352), „Aceştia era din Vitsaida, sat prost şi nebăgat < în> samă, *iară* pentru dînşii s-au făcut vestit şi cinstit" (DVS, nov., 177[r]).

Iară, însă şi *ci* singur sau combinat cu *dar(ă)* şi *însă* narative sînt destul de frecvente şi de răspîndite din punct de vedere geografic: „*Iară* de la Dabije-Vodă înainte îndemnatu-s-au şi Ion Neculce... a scrie... *Însă* pînă la Duca-Vodă cel bătrîn l-au scris di pe neşte izvoade ce au aflat" (NL, 4), „*Ci dar* au mai trimis pe Radul logofătul" (AB, 286), „*Ci însă* nu aşa... " (LC, 112), „*Însă dară*... toţi zic... " (SCC, 36).

În numeroase cazuri este greu de precizat dacă raportul adversativ realizat cu *iară* şi *însă* este la nivel de propoziţie sau la nivel de frază, predicatul adversativei subînţelegîndu-se.

Formaţiile cu corelative *nu numai... ci şi, nu numai... ci, nu* (+ verb) *numai... ci şi* apar frecvent în unele texte, în special în cronici (cf. Todi, 120-121): „*nu numai* creştinilor fu bun, *ce şi* păgînilor" (Let.C., 106), „nu era altul obştii mai plăcut decît măriia-sa, *nu numai* pentru multă vrednicie şi înţelepciune ce avea, *ci* mai vîrtos pentru multele blîndeţe şi faceri de bine" (RG, 14).

5.4. *Coordonarea conclusivă* se realizează ca şi în epoca precedentă în marea majoritate a cazurilor la nivelul frazei, între propoziţii sau fraze, şi nu între părţi de propoziţie. Exemplele găsite în texte sînt ambigue, fiind dificil de precizat dacă raportul de coordonare are loc la nivel de frază sau propoziţie sau dacă avem a face cu un raport de coordonare conclusivă sau cu o apoziţie[26]: „şi s-au dus de unde vinisă, *adică* de la Marea Caspiii" (CH, 333-334). Elementele de relaţie *deci, aşadar(ă) dar(ă), derept aceaia, derept ce* nu stabilesc încă raportul între părţi de propoziţie, ci numai între propoziţii sau fraze: „*Deci*, fraţilor, fugiţi de curvia şi de toată necurăţie" (LC, 88), „*Aşadar* măriia sa... au purces de la Cotroceni" (RG, 26), „*Aşadară*, cum s-au zis, romanii aici aşezîndu-se, mulţime de ai ascultători au fost" (SCC, 29),

[26] Vezi Ecaterina Teodorescu, *Coordonata „cauzală"*, în ŞCSt. (Iaşi), XIII, fasc. 2, 1962, p. 246-251; I. Coteanu, *În legătură cu „subordonatele" explicative,* în LR, IX, 1960, nr. 1, p. 27-33.

„*Derept aceea* şi Dumnezeu proslăvi pre cel ce proslăvia" (AB, 91).

5.5. *Coordonarea prin juxtapunere* este mai rară decît în limba literară actuală, căci ea alterna mai des cu coordonarea copulativă atît la nivel frastic cît şi la nivel de propoziţie: „au ars, au prădat, au robit" (RP[1], 256): „Ion Nagaragiul, martur, Toader meserciul, Gligoraşcu, martur *şi* eu, Drose, am scris, martur Ioan, martur Tudosea, martur Antohie, Tudosie, martur" (1707, Moldova, DII, III, 285), „Au luat turcii Diiul, Nistrul, Cladova şi Bălgradul de la nemţi" (AB, 292). De obicei, seria elementelor coordonate prin juxtapunere este încheiată printr-o coordonare copulativă cu *şi* ca şi limba actuală.

6. SINTAXA FRAZEI

6.1. Coordonarea între propoziţiile unei fraze sau între fraze nu se deosebeşte prea mult de cea dintre părţile de propoziţie. Există în general aceleaşi mijloace de a realiza coordonarea copulativă, disjunctivă, adversativă şi conclusivă.

6.1.1. *Coordonarea prin juxtapunere* cîştigă teren în enumerări, cînd numai ultimul termen este introdus printr-o conjuncţie copulativă pentru a atrage atenţia interlocutorului asupra sfîrşitului seriei enumerate. Pe de altă parte, mai ales în cărţile populare şi în textele cu un pregnant caracter oral (cronici, povestiri versificate, predici) *coordonarea copulativă*, mai ales între fraze, devine mai frecventă prin deasa întrebuinţare a lui *şi,* mai rar a lui *iar(ă),* cu valoare narativă: „*Şi* nu mult după aceasta i-au murit şi doamna Casandra... . *Şi* au rămas văduoiu... *Iară* boiarii, cine au vrut să primească, le-au împărţit de acele sate" (NL, 304) etc. Pe de altă parte, asistăm, tot în astfel de texte, la folosirea unui *şi* care şterge graniţa dintre coordonare şi subordonare, cum se întîmplă în vorbirea populară actuală: „Era un împărat *şi* avea doi feciori" (H 1779, 71). (Aici *şi* este întrebuinţat cu valoarea pronumelui relativ *care*).

Şi rămîne şi în această perioadă cea mai importantă conjuncţie coordonatoare legînd atît propoziţii principale cît şi propoziţii subordonate: „aşa am socotit *şi* am giudecat" (1709, Iaşi, DII, III, 328), „măriia-sa domnul încă au primit şi au venit însuşi" (RG, 28).

Şi narativ, prezent la începutul propoziţiilor şi frazelor, numit *şi narativ continuator* (Todi, 192) este deosebit de frecvent în unele texte din epocă (de pildă, la I. Neculce, dar şi la alţi cronicari): „*Şi* s-au aprins giobhanaua... ; *ş*-au pierit mulţime de turci. *Şi* a doua zi, miercuri, iuli 6 dni, au dobîndit cetate" (NL[1], 778-779).

Alături de *şi* narativ se foloseşte *iar narativ*, iar frazele cu aceste conjuncţii sînt alternante: „*Şi* au lăsat într-însa 7 000 de moscali... *Şi* cu ceia oaste s-au tras între Buh şi-ntre Nipru. *Şi* au şezut toată vara acolo... *Iar* solul

nemțesc au scris la vizirul că nu poate face pace cu Muscal. *Iar* într-această vreme, la Sîmpetru, s-au pornit nemții... " (NL[1], 780), pentru exemple cu *și* narativ din cronicarii munteni vezi Todi, 192.

Conjuncția *de* are valoare de conjuncție coordonatoare fiind aproape sinonim cu *și* în interiorul frazei: „au prins pe domnul Sevastiței, *de* l-au omorît" (RP[1], 229), „L-au luat și l-au dus pe uleță *de* l-au închis și zapacii carei îl ducea așa gol pe uliță îl mustra *de*-i zice: „Ține-te, cerbule, cu coarnele"" (NL[1], 473). Este greu de precizat dacă aici *de* este conjuncție coordonatoare copulativă sau conjuncție subordonatoare care introduce o finală (mai ales în „l-au dus pe uleță *de* l-au închis").

Frecventa întrebuințare a conjuncției subordonatoare *de* cu valoare copulativă („au intrat diavolul în șĕrpe *de*-au prilăstit pre Adam", Caz. V, I, 108[r], pentru „au intrat diavolul în șĕrpe și-au prilăstit pre Adam" sau „au întrat diavolul în șerpe și ca să prislătească pre Adam") face și ea ca limita dintre coordonare și subordonare să fie labilă: „s-au sculat cu toții *de* au venit la Radul-vodă" (Let.C., 84) etc.

Coordonarea cu conjuncția *nici* este mult mai rară: „de nu mă veți asculta, *nici* nu veți face poruncile mele" (Let.C., 87; pentru alte exemple vezi Todi, 119).

6.1.2. Ca și în epoca anterioară, *coordonarea adversativă* este mult mai frecventă la nivel frastic și transfrastic decît la nivel propozițional. Astfel conjuncția *dar(ă)* neîntîlnită în texte la nivel de propoziție, apare, mai rar decît *ci* și *iar*, ca element de relație între două propoziții dintr-o frază sau între două fraze aflate în raport de opoziție: „*Dar* Grigorie-vodă... au adus ferman împărătesc" (Ps.Am., 124), „Zapacii să aibă a lua zeciuială la cîți bani vor împlini, *iară* nu la toată suma ce să hotărăște de către kudecătoriu, *dar* nu să împlinește" (Pr.C.), „Atuncea au pierit Necula vistierul și Papa logofătul din Greci, *iar* Hrizea vornicul și Mihai spatariul și Catargiul și Dumitru vistierul Dudescul au scăpat la Moldova, *iar* pe alții s-au prins vii și pe schimni aga cu ai lui, *dar* nimic rău nu i-au făcut" (IRP, 96), „Fost-au trimis Matei-vodă pă Dicul spătariul cu oșt să oprească pe Vasilie vodă, la Focșani și la Șoplea, dar n-au putut" (*ib.*, 96).

Conjuncția *ci (ce)* apare într-o distribuție mult mai largă decît astăzi, nefiind legată de o negație și putînd fi folosită la început de frază cu valoarea lui *dar:* „*Ci* și turcii, văzîndu-și agiutoriul..., au tras de la ruși" (ULM, 98), „*Ci* de această poveste... cronicarul cel leșesc nimica nu spune" (ULM, 86) etc.

6.1.3. În ceea ce privește *coordonarea disjunctivă*, menționăm că ea se realizează prin *sau* și *au* la nivel frastic și transfrastic, prin *ori, tînd,* la nivelul frazei, dar nu și prin *măcar, ni, veri,* care se folosesc numai pentru coordonarea părților de propoziție: „și cercetarea să se facă făr de zăbavă, ca numaidecît *sau* să se osîndească părîtul, *sau* să se îndrepteze" (Pr.C., 56), „Au doară le faci tu însuți *sau* le-ai făcut vreodată ? *Sau* ai făcut farmece stricarea cuiva ? *Au* doară ai legat pre bărbat cu fămeie ? *Au* porți niscari

baiere, *au* ierbi ?" (AP, 235), „*tînd* biruia, *tînd* să biruia" (CIH, 19^{v}).

6.1.4. *Coordonarea conclusivă* este foarte frecventă la nivel frastic şi mai ales la nivel transfrastic. Ea se realizează cu ajutorul lui *aşadar(ă), ci* „deci", *deci, dară, acum dara, acum dară, deci dar, acmu dară, ci dar, d(e)rept aceea, adecă.*

Iată cîteva exemple cu cele mai frecvente construcţii: „*Decii* pace au legat într-acesta chip" (ULM, 109), „şi *decii* preste vară au fost ploi grele" (ULM, 112), „*Aşeadară* a unora ca acestora... calea le va ieşi" (CD, 47^{r}), „*Dară* stau de mă mir" (AP, 222), „ *Ci* fu tot sfatul nostru biruit" (NÎnv., 271), „*Acmu dară*... vino la mine" (CD, 14^{r}), „*Acum dară* nu voi m-aţi trimis aici ce dumnezău" (BB, 45.8; la fel în ms. 45, dar „Ce acum n-aţ trimis pre mine voi, ce m-au tremis Dumnezeu", în ms. 4389), „*Aşadar* după faptele lor în judecata lui Dumnezeu căzînd, în hotărîre de istovul lor ca acesta căzînd şi apofasis de cătră toată ţara li s-au ales" (CM^{1}, 120), „*Deci* dar... adus-au tocmai şi pre Haizler ghenărar" (CM^{1}, 114), „*Deci*, după ce au mers boiarii la poartă" (CM^{1}, 112), „*Deci* sosîndu şi slugele lui într-o dzi... iar Iordachie s-au bucurat tare... " (NL^{1}, 472), „*Ci* fu tot sfatul nostru biruit" (NÎnv., 271), „*Acmu dară*... vino la mine" (CD, 14^{r}), „*Adecă* cu ale iadului cumplite le va răsplăti munci" (CD, 47^{r}). Dintre conjuncţiile conclusive cele mai viabile sînt *deci* şi *aşadar(ă),* întîlnite în tot felul de texte.

6.2. SUBORDONAREA

Subordonarea cunoaşte unele particularităţi în comparaţie cu situaţia din epoca anterioară. Din motive de economie, ne vom ocupa numai de cele mai importante, care caracterizează epoca şi sînt semnificative pentru evoluţia normelor literare, căci perioada cercetată este fundamentală pentru fixarea structurilor şi selecţia elementelor de relaţie în limba literară de mai tîrziu. Se poate spune că la sfîrşitul perioadei acestea sînt, în general, cele din limba română de astăzi.

6.2.0. SUBORDONAREA NECIRCUMSTANŢIALĂ

6.2.1. PROPOZIŢIA SUBIECTIVĂ

6.2.1.1. *Propoziţia subiectivă* atît cea *relativă* cît şi cea *conjuncţională* nu prezintă deosebiri în ceea ce priveşte structura şi elementele de relaţie cu care se construieşte faţă de perioada anterioară. Se remarcă însă regresul subiectivelor apozitive, mai frecvente în epoca anterioară în textele traduse, şi extensiunea subiectivelor generate de verbe şi expresii verbale impersonale, ca urmare a înlocuirii infinitivului subiect

printr-un conjunctiv, nucleu al unei subordonate subiective[27]. Astfel, construcțiile de tipul „cei ce n-au proslăvit pre Dumnezeu, *ei nu ştiură*" (NÎnv., 276) devin mai rare, extinzîndu-se tipul de subiectivă neapozitivă („cei ce n-au proslăvit pre Dumnezeu *nu ştiură*"), iar construcțiile infinitivale de tipul „se cade *a judeca*", cu un infinitiv subiect, sînt înlocuite cu construcții de tipul „se cade *să judece*" (Prav.[1] 1646, 118; Prav.[1] 1652, 131), deci cu o subiectivă al cărei predicat este la conjunctiv. Subiectivele relative în structuri perechi, în care a doua nu are regenta exprimată, sînt destul de larg folosite: „Nu este sărac *cel ce n-are tată şi mamă, ci cel n-are* învățătură" (1778, Transilvania, ms. 4104, BAR, f. 3[v]).

6.2.1.2. Elementele regente cele mai răspîndite sînt:

a) *verbele impersoanle* active şi reflexive (unele cu sens) pasiv (*a trebui, a se cădea, a se întîmpla, a se părea, a se vedea,* etc.): „vede-să *că acest Eneas nu cu puținei oameni au fost ieşit din răsipa Troadei*" (CH[1], 78), „Mi se pare *să fie zis şi noao* să-l ascultăm" (AP, 148), „i s-au tîmplat *de au murit*" (NL, 23, 28). Subiectivele cu *de* + *indicativul* după verbe impersonale ca *a se întîmpla, a se cuveni, a se cădea* sînt destul de răspîndite, dar se observă tendința de a le evita prin înlocuirea lor cu subiective cu conjunctivul („i s-au întîmpolat *să moară*"; cf. C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 168-171).

b) *expresii verbale impersonale* (*e bine, e rău, e destul, e uşor, e greu* etc.): „nu este bine *să facă zăbavă* a nu pune domn şi nu este bine *să meargă la poarta turcească* să ceară domn" (AB, 275), „*Destul este* să ne aducem aminte de proorocul David" (RG, 8);

c) *verbe personale* fără subiect în regentă, dar care au ca subiect întreaga propoziție subordonată: „*cei ce dorea*/cîştigară şi dobîndiră pre cel jefuit" (Let.C., 90).

Conectorii sînt conjuncțiile *că, să, ca să*, pronumele relative şi nehotărîte şi, mai rar, adverbe relative („Nu se ştie *unde* a fost").

6.2.1.3. *Modurile* folosite în propoziiile subiective sînt indicativul (cerut de antecedenți actualizanți), conjunctivul (cerut de antecedenți neactualizanți) şi condiționalul (cerut de antecedenți compatibili cu indicativul). Pentru selectarea modurilor în subiective vezi C. Frâncu, *Conjunctivul...*, p. 167-173.

6.2.1.4. *Topica* subiectivelor este liberă, dar se observă o predilecție a antepunerii pentru subiectivele relative (introduse prin pronume relative şi nehotărîte) şi o predilecție a postpunerii pentru subiectivele conjuncționale (dependente de verbe şi expresii impersonale).

---

[27] Vezi Ecaterina Teodorescu, *Propoziția subiectivă*, Bucureşti, 1970, p. 86; C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 167-172.

6.2.2. PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ

6.2.2.1. *Propoziția predicativă* (relativă sau conjuncțională) nu prezintă nici ea particularități în comparație cu epoca anterioară în ceea ce privește elementele de relație și structura.

Singura deosebire constă în transformarea numelui predicativ exprimat prin infinitiv într-o propoziție predicativă, datorită aceluiași proces de înlocuire a infinitivului prin construcții personale: „Și gîndul și gătirea lui Șerban-Vodă era *să fie el împărat în Țaringrad*" (NL, 88), „nu sînt *să să scrie*" (GPov., 43). Pentru analiza detaliată a fenomenului, vezi C. Frâncu, *Conjuctivul*, p. 173-175.

Frecvente, mai ales în cărțile populare sau în cronici sînt predicativele cu *de* + indicativul folosite în locul unui nume predicativ la infinitiv sau în locul unei predicative cu verbul la conjunctiv: „carele pre urmă au agiuns *de au fost spătar*" (Ps.Am., 54), „ai ajuns *de ai biruit și ai stăpînit mulți oameni*" (NÎnv. 214), „au agiuns unii *de au fost polcovnici*" (NL, 28), „care au agiuns *de au fost și doamnă*" (NL, 11). Acestea sînt frecvente în textele narative în general: „(Despot) au agiuns *de au fost domnu*" (NL^1, 172), „Și dacă s-au rădicat la vîrstă s-au dus în Țara Leșască de au slujit la oaste pînă au agiuns *de au fost rohmistru mai mare pe o sută de oameni de oaste*" (NL, 41), „Iar Colceag dintru acea limbă au agiunsu cu vremea *de au fost și paşe la Hotin*" (NL^1, 134). Ele sînt concurate din ce în ce mai mult de predicativele care au ca nucleu un verb predicativ la conjunctiv („au ajuns să fie doamnă") etc. Acestea din urmă s-au impus în normele limbii literare.

Predicativele introduse prin pronume relative sînt mai rare, căci și în această perioadă tendința de suprimare a elementului nominal din regentă nu se realiza decît în unele cazuri: „fă-te *ce ți-i ști*" (IT, 92), „eu n-am fost *ce-am fost*" (CD, 40^r), „Răspunzătoriul iaste *cu care întrebătoriul răspunde,* Numărătoriul iaste *cu care număr a lucrure număr*" (SG, 223^r), „Glasnicile sînt *cele ce prin însuși sine dau glas și fac desăvîrșit silavă sau slovenire*" (EG, 13).

Predicativele care au ca regent verbele copulative *a se numi, a se chema* deveniseră deja arhaice pe la jumătatea secolului al XVII-lea: „Acest Mihaiu vodă, după ce au luat domniea s-au numit *că iaste fecior lui Pătrașco vodă*, iar cu adevărat nu să știe" (IRP, 69).

În ceea ce privește *topica* predicativelor, ele stau, de regulă, după regente. Spre deosebire de predicativele cu conjunctivul, cele cu indicativul au avantajul de a actualiza acțiunea, fapt potrivit stilului narativ al cronicilor: „Nărocul moscalilor era *că nu avea turcii di ceea parte pusci mari*" (NIL, 136). Referitor la întrebuințarea modurilor verbelor predicative din propozițiile predicative, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 173-175.

6.2.3. PROPOZIȚIA ATRIBUTIVĂ

6.2.3.1. *Propoziția atributivă* are aceleași elemente de relație și aceeași structură ca în perioada anterioară. Singura deosebire constă în frecvența mai mare a atributivelor cu predicatul la conjunctiv, care au înlocuit un atribut exprimat printr-un infinitiv[28]. În ceea ce privește frecvența, menționăm că, în afară de atributivele introduse prin pronumele relative *care, ce, cine, cel ce* și adverbele relative *cum, cînd, cît, unde (iuo* nu mai este atestat), generale în toate textele, destul de răspîndite, mai ales în textele muntenești, dar și în unele texte moldovenești, sînt atributivele cu pronumele relativ invariabil *de:* „au aflat cum că Stoian și Vladul... au fost slugi *de au slujît boiarilor de Brătășani*" (1700; DRA, I, 182), „va veni vremi *de să va prăda casa ta*" (NÎnv., 173).

Ca trăsătură populară pătrunsă în unele texte, menționăm absența prepoziției *pre* din fața pronumelui relativ: „Aceasta avea frate, *carele îl chema Gem Sultan*" (PIst., 19), "priiatenii săi cei buni *care-i iubiia foarte* (GPov., 38), "să faci semnul *care l-ai văzut*" (NÎnv., 173).

6.2.3.2. Modurile folosite în atributive sînt în primul rînd indicativul (cerut de antecedenți reali sau actualizanți) urmează apoi conjunctivul (cerut de antecednți neactualizanți) și de condițional (cerut de antecedenți și *actualizanți* și neactualizanți) (vezi discuția jocului acestor moduri la C. Frâncu, *Conjunctivul...*, p. 182-188).

6.2.3.3. *Topica* atributivelor este fixă: ele sînt plasate de regulă după elementele regente (substantiv sau pronume).

6.2.4. PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ DIRECTĂ

6.2.4.1. *Propoziția completivă directă* nu prezintă nici ea prea multe deosebiri față de perioada precedentă, introducîndu-se și acum prin conjuncțiile *că, căci, de, să, ca să,* locuțiunile *cum că, cum să, direpț ce* pronumele relative care, *ce, cine, cît, de, cel ce,* și adverbele relative *cînd, cum, unde:* „Acum văd *că nu-s a melie*" (CCîmp., 8[r]), „putea să *hrănească*" (T, 13[r]), „au poruncit *de au tras zid*" (CCI, 312), „i-au dat de știre *cum iaste oaste foarte multă*" (ULM, 187), „care loc zic bărații *cum că iaste în capul viilor*" (1694; ISD, I, 282), „foarte puțini sînt carii să steie *direpț ce* le zic troianuri" (SCC, 158). Completivele cu *de* + *indicativul* (din fraze de tipul „au poruncit *de au tras*") sînt concurate din ce în ce mai mult de completivele cu conjunctivul („au poruncit *să tragă*"), care s-au impus în normele limbii literare moderne.

[28] Cf. C. Frâncu, *Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, p. 104-106, idem, *Conjunctivul*, p. 182-188.

Completivele directe cu conjunctivul sînt mai frecvente decît în perioada anterioară şi ca urmare a faptului că procesul de înlocuire a infinitivului complement direct printr-un conjunctiv nucleu al unei completive directe este în plină desfăşurare[29].

Prin analogie, mai ales în stil indirect, conjunctivul se extinde în completive directe şi în locul indicativului sau al condiţionalului: „nu grăiia *să fie al său*" (Ap. 1646, 11^{v}), „elî cel dîntîi ar fi scornit *că românii să să fie trăgînd de la acel Flac*" (CH, 128), „Aşia sînt unii istorici, precum am zis, socoteala şi părerea sa urmînd, silesc să arete *precum Dachia noastră cătăva vreme de ani să fie fost supt stăpînirea gotthilor*" (CH, 260). Astfel de construcţii nu au fost selectate de normele literare moderne, în locul lor preferîndu-se cele cu condiţionalul sau, mai rar, cu indicativul.

Dacă întrebuinţarea conjunctivului în locul condiţionalului dă posibilitatea locutorului să-şi exprime rezerva faţă de cele narate de alţii[30] (în cazul nostru de unii istorici), folosirea completivelor cu *de* + indicativul în locul celor cu conjunctivul oferea posibilitatea actualizării acţiunii: „au vrut *de-au făcut*" (Caz. V, I, 147^{v}).

6.2.4.2. *Modurile* folosite în completive directe sînt indicativul, conjunctivul şi mai rar condiţionalul, fiecare din acestea fiind cerut de natura semantică a antecedentului regent. Deosebim trei categorii de *antecedenţi: actuliazanţi* (compatibili cu indicativul şi condiţionalul („Ştiu *că vine* (*ar veni*)"), dar incompatibili cu conjunctivul („*Ştiu *să vină*"), *neactualizanţi*, compatibili cu conjunctivul („Vreau *să vină*"), dar incompatibili cu indicativul şi cu condiţionalul („*Vreau *că vine (ar veni)*") şi *actualizanţi* şi *neactualizanţi*, compatibili atît cu indicativul, condiţionalul cît şi cu conjunctivul (Nădăjduiesc *că vine (ar veni)*, Nădăjduiesc *să vină* (vezi întreaga discuţie în C. Frâncu, *Conjunctivul...*, p. 175-178).

6.2.4.3. *Topica:* Completivele directe sînt plasate, de obicei, după regentă. În cazuri mai rare apar înaintea regentei sau sînt cu elemente dislocate de regentă, prin dislocări sintactice: „*îndărăt să facă ţara spre Ardeal* nu putea, iară nici nu vrea" (AB, 309), „Ba *dreptate* ai poruncit, măriia ta, *să faci*" (AB, 309).

6.2.5. PROPOZIŢIA COMPLETIVĂ INDIRECTĂ

6.2.5.1. *Propoziţia completivă indirectă* este introdusă prin aceleaşi elemente de relaţie ca şi completiva directă (*că, de, să, ca să, cum că, cum să* pronume relative, adverbe relative), diferit fiind numai regimul elementului

[29] Pentru exemple, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 175-181.

[30] Cf. C. Frâncu, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 220-227, idem, *Conjunctivul*, p. 91-100.

regent (verb, adverb, adjectiv sau interjecție). Ea nu diferă, în ceea ce privește construcția, față de perioada anterioară. În ceea ce privește frecvența însă se poate spune că se înmulțesc completivele indirecte cu predicatul la conjunctiv, ca urmare a procesului constatat de înlocuire a infinitivului prin construcții personale: „s-au temut şi el *să mai facă năvală la zid*" (Ps.Am., 86) „şi sarea aceasta a clăcii să fie în mănăstirea volnică, fără de opreală de nimeni, *să o vînză la negustorii* ce va găsi" (1741; DRA, I, 395)[31].

De asemenea, curente în epocă sînt completivele indirecte cu *de* + indicativul în locul infinitivului, atunci cînd locutorul dorește să actualizeze acțiunea: „Mulți scriitori s-au nevoit *de au scris rîndul şi povestea țărilor*" (ULM, 57), „apucatu-s-au şi dumnealui *de au scris*" (ULM, 57). Acestea au suferit concurența construcțiilor cu conjunctivul („s-au nevoit *să scrie*"), care au fost selectate de normele limbii literare moderne. Completivele indirecte cu regent adjectival cu funcția de nume predicativ devin frecvente: „Am citit şi eu pe această sfîntă carte şi mult este folositoare *celor ce vor căuta urma poruncilor* lui Dumnezeu" (1780, f.l., ms. 1351, f. 32^{v}), „fie pomană *cui* au făcut cartea aceasta" (1751, f.l., m1353, f. 184).

6.2.5.2. *Modurile* folosite în completeivele indirecte sînt aceleaşi ca şi la completiva directă, iar condițiile restrictive sînt aceleaşi (cf. C. Frâncu, *Conjunctivul...*, p. 175-181).

6.2.5.3. *Topica* completivelor indirecte este similară celei a completivelor directe: ele sînt postpuse de obicei propoziției regente. În puține texte, în special la cronicari, ca urmare a influenție topicii latine apar completive indirecte antepuse: „*de s-au împreunat cu domnul* şi *de ce era treburile* s-au mai vorovit" (RG, 42-45), „*Cît dar va fi fost puterea lui atunci şi cîtă mulțime de oameni va fi umblat cît au umblat şi au supus părți ale lumii*, putemu-ne însă cu mirare şi domiri cîte cevaşi" (SCC, 14, ap. Todi, 164).

6.2.6. PROPOZIȚIA COMPLETIVĂ DE AGENT

6.2.6.1. *Propoziția completivă de agent* este rară în textele din această perioadă, ca şi în perioada anterioară, căci raportul de agent se exprima de obicei la nivel de propoziție, prin complement de agent: „Iar era şi batjocorit şi grăit de rău *de ceia ce umbla pre dreptatea lui Dumnezeu* (NÎnv., 183): „Pentru ca să nu se mai întîmple de acum înainte acest fel de prigoniri şi pîri de anarghirie, adică de a să defăima *de către cei cei sînt datori*, zapisele lor, că sînt fără de dreptate, pentru aceia de acum înainte negreşite să se facă zapisele înaintea a trei marturi (cel mai puțin) de cinste şi vrednici de credință" (Pr.C., 120).

[31] Pentru alte exemple vezi *ibidem*, p. 221-224.

Uneori întîlnim completive de agent eliptice: „Acest (Penticostar) s-au cumpărat *de cine* cu ce s-a îndurat a agiutora" (după 1767, Moldova, IMCM, II, 173). Marea majoritate a textelor nu conține completive de agent (de pildă cronicile, cf. şi Todi, 164).

6.2.7. PROPOZIȚIA PREDICATIVĂ SUPLIMENTARĂ

6.2.7.1. *Propoziția predicativă suplimentară* e relativ rară în texte: „şi văzînd-o Iuda, au socotit pre ea *cum să fie curvă*" (BB, Fac., 38.15; aceeaşi construcție apare şi în ms. 45), „şi l-au închis pe Dumitraşco-vodă şi l-au făcut *de au cheltuit mulți bani*" (NIL, 40), „*îl* vei lăsa *să fie viu*" (1703, Braşov, ms. 1436 din Bar, f. 86[r]).

Ca expansiune a elementului predicativ suplimentar, propoziția predicativă suplimentară apare mai rar decît acesta în textele din perioada cercetată: „Voi să te fac *să te înveți*" (CM[1], 146).

Ea era de două feluri, cum este şi în limba română actuală: *relativă* şi *conjuncțională:* „făcusă pre turci, *de tremura de frica lui*" (Let.C., 139), „au făcut pre cei mari *de au slobozit pre ei*" (AB, 283) etc..

Cea relativă - introdusă prin adverbe relative sau locuțiuni adverbiale (*cum, de cum, la cum, precum*) şi pronume relative (*cine, care, ce*) este foarte rară, iar exemplele găsite în texte sînt neclare sau pot fi interpretate ca avînd şi alte funcții sintactice: „Décii cu acélea de la unii într-un chip, de la alții într-alt chip, dupre părerile oamenilor, *cum sînt* înțelegîndu-le şi luuîndu-le, lui încă ce-i iaste părerea că ar fi mai adevărat, zice şi serie" (SCC[2], 23-26, ap. Todi, 191).

Cea conjuncțională – introdusă prin conjuncții şi locuțiuni conuncționale (*că, să, de*) este mai frecventă: „Ci întîi au cercat pă boiari pentru rădicarea aceasta; care zăticnindu-l *să nu facă* lucru ca acesta" (IRP, 123), „pă tot, îi chema cu blîndeațe *să vie la casele lor*" (IRP, 126), „s-au mînieat împăratul şi l-au făcut că nu iaste vrednic" (IRP, 128), „şi fiind mumă-sa în cetate nu l-au lăsat *să între*" (NL[1], 162), „Şi au cunoscut pre Barnovschii-vodă *că au fost drept* ş s-au căit pentru că l-au tăiat" (NL[1], 177), „Pre acest Patru-vodă îl mărturisesc moldovenii într-un letopiseț *cum că nici n-au avut nici vor avea* domn bun şi blînd şi milostiv şi ca un tată tuturor" (IRP, 68).

Dubla subordonare față de verbul regent şi față de un nume din regentă deosebeşte această propoziție de alte tipuri de propoziții. Cu toate acestea, am înregistrat numeroase exemple pline de ambiguități sau cu mai multe nuanțe; uneori este greu de spus care este funcția dominantă.

6.2.7.2. Modurile utilizate în predicativa suplimentară sînt indicativul şi conjunctivul, mai rar condiționalul.

6.2.7.3. În ceea ce priveşte *topica*, predicativele suplimentare sînt plasate, de obicei, după regente.

6.3.0. SUBORDONAREA CIRCUMSTANŢIALĂ

6.3.1. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ DE LOC

6.3.1.1. *Propoziţia circumstanţială de loc* se introduce prin adverbele relative *unde* şi *încotro (iuo* nu mai este atestat ca elemente de relaţie pentru temporale) însoţite sau nu de prepoziţii *(de (pe) unde, pînă unde, dincătro, încătro),* de compusele lor nehotărîte *(oriunde, ori de unde, oriîncătro)* mai rar prin pronume relative şi nehotărîte precedate de prepoziţii *(către ce, către oricine, orice, spre ce, spre cine),* care conferă propoziţiei şi nuanţă de completivă indirectă. Iată cîteva exemple cu elementele de relaţie cele mai des folosite în epocă: „Ci *unde-i puterea cea dumnezăiască,*/Nu poate răotatea omenească" (Pl.S, 81), „ce, *măcară încătro va să margă,* întinde-voiu mreaja mea" (SA, 134[r]) „socotind că dachii niciodată să nu să fie întins pe Dunăre în sus mai mult *decît pînă unde dă Tisa în Dunăre*" (CH, 564): „*încătro mergea,* slujindu-i norocul biruia" (RP[1], 232), „mult nărod de oameni să strînsese cît toate ulıţele era îmănate *dincătro veniia*" (AB, 298)[32].

6.3.1.2. *Modurile* utilizate în subordonatele de loc sînt indicativul şi mult mai rar condiţionalul. Conjunctivul nu apare în acest tip de subordonare.

6.3.1.3. *Topica* subordonatelor de loc este mai liberă, însă în texte apar mai frecvent cele postpuse regentei. Antepunerea se întîlneşte atunci cînd autorii insistă asupra *localizării* sau *direcţiei* unei acţiuni sau a unei stări de fapt.

6.3.2. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ DE TIMP

6.3.2.1. *Propoziţia circumstanţială de timp* prezintă o varietate mare de mijloace gramaticale în funcţie de caracterul de anterioritate, posterioritate sau simultaneitate a acţiunii din circumstanţială faţă de acţiunea din regentă.

6.3.2.1. În cazul cînd acţiunea din regentă este *anterioară* celei din subordonata temporală, pentru marcarea simplei anterioriţăţi se folosesc mai frecvent următoarele elemente de relaţie în componenţa cărora intră adverbul *înainte* (în textele nordice *mainte*): *înainte ca să, mainte ce, mai nainte de ce, mainte de cît, nainte ce*[33]. Pentru marcarea limitei de durată a anterioriţăţii

[32] Cf. Mioara Avram, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română,* Bucureşti, 1960, p. 27.
[33] *Ibidem*, p. 36-38.

din regentă se întrebuințează mai frecvent următoarele construcții care au la bază prepoziția sau conjuncția *pînă: pînă ce, pînă ce nu, pînă cînd, pînă cînd ce, pînă cînd nu, pînă în vreme ce, pînă nu, mainte să, pînă unde.* Combinarea celor două serii dă formații mixte ca *mai nainte pînă nu, mainte pînă nu, pînă cînd mainte nu*[34]. Vom da cîteva exemple cu formațiile caracteristice epocii: „să ne rugăm lui Dumnedzeu *mainte să* ne hie într-agiutor" (Caz.V., 259), „cere de la mine ce vei să ceri, *mainte de ce m-aş răpi*" (SA, 36^{r-v}), „*Mai nainte pînă nu greşi Eva,* cum i era numele ei?" (IB, 58^{r}), „Şi fu *mai nainte încă pînă* nu săvîrşiiu cuvîntul acesta în cugetul mieu" (ms 4389, Fac. 24.45; în BB şi în ms. 45 apare complementul temporal exprimat prin infinitiv însoțit de locuțiunea *mai nainte decît*), „Că, *pînă era viu şi bolnav,* plîngea şi să întrista" (AP, 192), „să nu-i lipsască nemică, nici lui, nice oamenilor săi *pînă cînd va veni şi el de la Critu*" (IT, 91), „şi mă voiu întări, *pînă nu voiu mĕrge*" (SA, 19^{r}), „Iubiții lui Dumnezău, pace stătătoare şi de mult dorită nu pot dobîndi pînă atunci, *pînă cînd mainte nu vor păți nevoi multe*" (SA, 110^{v} -111^{r}), „Să nu vadză moarte, *pînă cînd ce va vedea pre Hristos*" (DVS, ap. DA s.v. *ce),* „că toți era în putĕrea şi în legătura lui pentru păcatul celui dintîiu născut, *pînă în vrĕme ce veni cel mai tare decît dîns, Mesia Hristos*" (Caz. V, 1, 262^{v}; Caz. 1644, 208), „Iară *pînă unde vrea să să facă zio,* ruga Pavelu pre toți să ia de mîncat" (BB, 93), „Bea tu şi cămilele ți le voiu adăpa *pînă unde vor înceta bîndu*" (BB, Fac. 24.14 la fel în ms. 45, dar mai clar în ms. 4389: „Bea tu şi voiu adăpa şi cămilele tale *pînă se vor sătura*"; cf. şi BB. Fac. 24.18), „au zăcut *pînă au rămas numai oasăli*" (1775, IMCM, II, 245).

Construcțiile *pînă cînd ce, pînă în vreme ce* sînt inovații din secolul al XVII-lea[35], ele neîntîlnindu-se în perioada anterioară anului 1640. În schimb, formații ca *mainte daca, ainte de ce nu, ainte pînă nu,* întîlnite în texte din secolul al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, nu mai apar în texte după 1640.

6.3.2.2. În cazul cînd acțiunea din regentă este *posterioară* celei din temporală, elementele de relație prin care se introduce circumstanțiala în discuție sînt *cînd, cît, cum, cumuşi, de cînd, de vreme ce, după ce, îndată ce, îndată cît, îndată cum* şi altele. Iată cîteva exemple cu cele mai răspîndite: „întru sfîntul botez priimim dumnezăiescul dar desăvîrşit şi pre acesta *după ce cu patemile îl acoperim*" (Vis.C, 2^{r}), „*cînd iară să va apropiia viața noastră de mormînt,* atunci încă să-ți dăm sufletele noastre" (SA, 13^{r}), „Iarî *cîtu-l vădzu Hristos viind cîtr-îns,* dzise" (Caz.V, 1, 39^{r}), „Iară *cum să adună cu noi în Asson,* luîndu-l pre el venim în Militon" (NT, 19), „*de vreme ce fu soarele către apus,* pară să făcu" (BB, 10), „*Dă vreme ce* arată dumnealor veliții boieri, cum că este trebuința a merge boierii la fieştecare moşie în fața

[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem*, p. 36-37.

locului, orînduim pe dumnealui biv vel Stolnic Constandin Bălăceanu să facă cercetarea" (1776, Bucureşti, AJ, 196), „*îndată ce va mearge şi va da cărţile de mazilie*, să apuce pe boiari cu vorbe bune şi cu făgăduele de la Vasilie vodă" (IRP, 102).

Menţionăm că nu am mai întîlnit în textele din perioada discutată vechile construcţii cu *ca, de, dacă, cum dacă, după ca,* prezente în unele texte din secolul al XVI-lea, dar cu o viaţă efemeră[36]. Ca inovaţii ale secolului al XVII-lea din perioada de după 1640, notăm construcţiile cu *cît, cum, de vreme ce,* (care se specializează apoi în introducerea de cauzale) destul de răspîndite în scurt timp[37]. În secolul al XVIII-lea apare locuţiunea *de pe cînd,* care se foloseşte alături de vechea construcţie *de cînd:* „Semne multe avea pe trup... şi la mîini *de pe cînd fusese slujitor în Ţara leşeasca*" (*Cronica* lui Neculce; ap. Mioara Avram, *op. cit.,* p. 48).

6.3.2.3. În cazul cînd acţiunea din regentă este *simultană* cu cea din temporală, elementele de relaţie sînt *cînd, cum, pînă,* pentru a marca o desfăşurare durativă a acţiunii, *cît, pînă, pînă cînd, cîtă vreme, pînă ce,* pentru a marca intervalul sau măsura acţiuni din temporală, şi *cînd, în vreme ce, în vreme cînd,* pentru a marca simultaneitatea celor două acţiuni: „pre la stepena uşii..., *cum eram stînd...,* văzui" (DVS, sept., 12^{r}), „Acolo-i dusă Prĕcista *încă pînă era svenţiia sa vie*" (Caz. V, I, 85^{r}), „dĕca-l piiarde, ea dorĕşte dup-îns *pînă ce iaste*" (Caz. V, II, 56^{r})[38], „Ai noştri l-au gonit *pînă l-au trecut* Putna" (IRP, 102), „au şezut *pînă s-au aşezat iar* domniea" (IRP, 103): „Iară *cînd a fost acum în zilele blagocestivului şi creştinului domn Io Ştefan Cantacuzino Voevod*, domniia sa pentru podoabe aceştii sfinte besĕrici, au deschis uşa" (1715, IOB, 245), „Această sfăntă şi dumnezeiască beserică... s-au făcut în zilele lui Gligorie Ghica voevod în luna sept. 25, *căndumbla văleatul 7242*" (1733, IOB, 280).

Raportul de simultaneitate permitea multe *construcţii temporale inverse* în perioada cercetată. Multe temporale introduse prin *cînd* pot fi interpretate ca fiind *construcţii* inverse (vezi şi Todi, 167-168): „Şi am scris eu, Constandin ficior preutului P. Grigori, această carte, *cînd* îmbla văletu 1770, aprilie 30" (după 1775, IMCM, II, 247), „Cînd s-au născut Anuţa noastră, umbla văleatu 1776" (1776, IMCM, II, 251). Aceste construcţii se intersectează cu coordonate copulative sau adversative.

Nu se mai întîlnesc în perioada cercetată temporale cu *înde* şi *ca*, iar cele cu *dacă* au slabă nuanţă temporală, nuanţa condiţională devenind evidentă: „*Deaca au mers solii Tomşii şi i-au spus,* zic să le fie zis Alexandru-Vodă: De nu mă vor, eu îi voiu pre ei" (ULM, 117).

[36] *Ibidem*, p. 43-44.
[37] *Ibidem*, p. 44-46.
[38] Vezi, pentru alte exemple, *ibidem*, p. 52-56.

Dintre inovațiile care apar în această epocă semnalăm pe *pînă în cîtă vreme:* "*Iară pînă în cîtă vreme acel meşter şi viclean necredincios păgîn grăiia acëstea cuvinte,* fericitul Ioan ochii inimiei cătră ceriu rădica şi agiutoriu cerea" (Caz. V, II, 80^{v})[39]. Această locuțiune este însă puțin frecventă, generale fiind sinonimele ei *în vremea ce, pînă cînd, cît* şi *în vremea cînd:* „într-acelaş an, avgustu 29, fu cutremur mare de pămîntu peste toată țara, *în vremea ce au şezutu domnul la masă, la prînzu*" (ULM, 89), „De vei întreba ce iaste aceia binele de demult în care s-au dezmierdat bătrînii *pînă cînd au fost tineri...* " (SA, 2^{v}) etc.

6.3.2.4. Modul cel mai folosit în temporale este indicativul, dar în temporalele a căror acțiune este posterioară celei din regentă poate apărea şi conjunctivul (în special cele introduse cu: *înainte să, mainte să* (cf. exemplul din Caz.V.; pentru alte exemple vezi Frâncu, *Conjunctivul*, unde se discută pe larg, folosirea modurilor în temporale în epoca veche). Temporala cu *pînă să* care marchează o limită temporală pentru acțiunea din regentă apare tîrziu, spre sfîrşitul epocii studiate: „ca să fugă *pînă să*-l *scoață* la judecată" (1776, Bucureşti, document din *Pravilniceasc cronică*, 1780, 177; cf. şi Mioara Avram, *op. cit.*, p. 38).

6.3.2.5. *Topica temporalelor* este ca şi în limba actuală liberă în funcție de intenția locutorului de a le plasa la stînga sau la dreapta regentei. De obicei, apar antepuse temporalele introduse prin *cînd, dacă, cum, după ce*: „*şi cum întră în pimniță*, domnul *cu Stoican*, începură a să sfătui" (Let.C., 94), „*După ce au pierit Dan vodă*, au stătut la domnie Alixandru vodă" (IRP, 11), „Iar *cînd au fost lĕt, 7142*, venit-au poruncă lui Matei vodă să meargă la oaste" (IRP, 98). Uneori temporalele pot fi intecalate între părțile propoziției regente: „Întru acea noapte, *după ce au eşit toți de la denie* şi vrînd să să odihnească puțin, zic să fie venit în vis Radul vodă la Neagoe vodă" (IRP, 34).

6.3.3. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE MOD

6.3.4.1. *Propoziția circumstanțială de mod* (propiu-zisă) se introduce prin variate elemente de relație, dintre care cele mai importante în epocă sînt *cît, cum, cumuşi, oarecum, p(r)ecum, ca (şi) cum, de(n) cît, după cît, după cum, în ce chip* (cu sau fără corelative ca *aşa, aşa şi, în acel chip,* pentru a exprima conformitatea cu acțiunea din regentă, şi cu *fără de ce,* pentru a exprima lipsa unei acțiuni circumstanțiale care însoțeşte acțiunea din regentă), *în cît.* Iată cîteva exemple cu cele mai frecvente şi mai rezistente elemente de relație ale epocii: „şi să facă aşea *oare cumu-i place*" (SA, 18^{r}), „Ci eu, *pe cum am aflat,* aşa am arătat" (ULM, 58), „*după cum au poruncit domnul*, au făcut" (AB, 302), „şi-i blagoslovi *precum iaste obiceaiul*"

[39] *Ibidem*, p. 52.

(Let.C., ap. Todi, 168), „*precum mi-ai poruncit* să viu, aşa fac" (IRP, 78), „el leagă şi dezleagă *ca cum ar hi fost sîngele*" (GPov., 42), „pocăindu-să, s-au curăţit *ca cum de iznoavă s-ar fi născut*" (CD, 120^{v}), „va lacomi să ia ceva dentr-acele bucate *fără de ce să vor da la vreo treabă*" (Prav. 1646, 139). Unele modale introduse prin *precum*, au caracter incidental, fiind mai legate sau mai puţin legate de regentă: „să nu le fie craiu un rumân *precumi le era*" (IRP, 80), „*precum s-au* zis mai sus" (AB, 275).

Nu mai sînt atestate modalele cu *ca, ca şi, după ca,* întîlnite în textele din secolul al XVI-lea. Apar însă structuri cu cacofonie introduse prin *ca cum, ca cînd*: „Şi iată *ca cînd den rîu se suia 7 vaci frumoase la chip şi alese la trupuri* şi păştea" (BB, 41.2; la fel în ms. 45, dar „Şi iată *ca cum ară fi fost ieşind* den rîu 7 vaci frumoase la vedere şi ales la trup" (ms. 4389), „au trimis pe o samă de boiari cu toată oastea *ca cum ar vrea* să se închine lui Pătru Vodă" (IRP, 61), „şi au făcut şi cărţi ficlene *ca cum ar fi fost* despre boiarii şi curtenii ţării Moldovei" (IRP, 64).

6.3.4.2. Modala comparativă, introdusă prin *decît* + *conjunctivul* (*cu să*), atestată încă din secolul al XVI-lea (în CT, 89^{v}, 90^{r}; cf. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 198), continuă să fie folosită în perioada cercetată, concurînd din ce în ce mai mult construcţia infinitivală echivalentă (cu *decît a*, care introduce un complement modal comparativ): „mai bine să-şi facă moarte cu mînule sale *decît să* încape în mînule păgînilor rob" (NL, 45), „mai bine au tăcut... *decît să mintă*" (SCL, 56).

Modala comparativă introdusă prin *decît* cu viitorul indicativ este mai depărtată de prototip, avînd nunaţă opoziţională: „*decît va lua blestemul ţării*, mai bine se va lipsi din domnie" (IRP, ap. Todi, 170; pentru nuanţa opoziţională a modalelor comparative vezi şi discuţia din Frâncu, *Conjunctivul*, p. 198-202).

6.3.4.3. Modala ipotetică sau ireală introdusă prin locuţiunea conjuncţională *în chip că* este atestată în secolul al XVIII-lea: „şi au venit călugărul la Slatina, *în chip că lucrează la vii*" (AB, 318, ap. Todi, 170). Aici are şi nuanţă finală.

6.3.4.4. Pentru a exprima *măsura progresivă* se folosesc *cît, cu cît, pre cît, de cît* cu corelativul *cu (pre) atît(a)* şi *de ce... de aceea:* „că *pre cît îi iubiia întăi,* pre atîta îl urîsă apoi" (ULM, 182), „şi aşea *pre cît prin mai multă vreme mai mult pedepsindu-mă şi de cumplit focul tău groaznic arzîndu-mă,* cu atîta mai de frumoasă cunună, podoabă să mă spodobăsc" (CD, 31^{r}), „*cu cît mai mult în oală fiiarbe aurul,* cu atîta mai lămurit iasă" (CD, 31^{r}), „Deci, fraţilor cetitorilor, *cu cît vă viţi îndemna a ceti pre acest letopiseţu mai mult, cu atîta* veţi şti a vă feri de primejdii" (NL^{1}, 159), „Deci dară *de cît sînt lucrurile praznicului* ce au *de astăzi mai luminate,* cu atîta sînt mai mari decît ale praznicului ce au trecut" (AP, 64), „*şi cît să laţiia,* atît să întăriia în avuţie şi în oameni" (AB, 284), „ci *de ce mergea de aceia-i* mergea grijile mai cu greu" (Let.C., 92), „*Cu cît* iaste trebuincios povăţuitoriul

de la călătoriu *atît* sînt trebuincioase şi pravilile" (Pr.C., 42). Dintre acestea cea mai răspîndită este construcţia *cu cît... cu atît* care s-a impus în limba literară.

6.3.4.5. În ceea ce priveşte *modurile* folosite în circumstanţialele modale, utilizarea indicativului este cea mai frecventă, urmată de cea a condiţionalului şi apoi de cea a conjunctivului (care apare numai în comparativele cu *decît să*). În modalele ipotetice se preferă condiţionalul. (Pentru exemple şi explicaţii, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 196-200)

6.3.4.6. *Topica* modalelor propriu-zise şi comparative este liberă, dar cea a celor de măsură progresivă este fixă, circumstanţiala precedînd regenta.

6.3.4. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ CONSECUTIVĂ

6.3.4.1. *Propoziţia circumstanţială consecutivă* dispune de un inventar redus de elemente de relaţie: *că, de, cît, încît, pînă încît,* cînd acţiunea este prezentată ca reală, şi *ca să, cum să, cît să, pînă încît să, de să,* cînd acţiunea este prezentată ca realizabilă. Dăm cîteva exemple cu cele mai răspîndite dintre acestea: „şi pînă într-atîta te urîsă *că*, cînd le dzicea cineva că vor să moară, adecă să iasă din tine, *atuncea bucurie nespusă şi nepovestită le veniia*" (CD, 15^{v}), „Cîtă vreme au plouat în vremea potopului *de să înecă toată lumea*" (PL, 59^{v}), „Şi atîtea de multe sînt *cît nu le pociu scrie*" (Pl.S, 75), „că omul nostru cel vechi cu el să răstigni ca să răstignească trupul păcatului, *cît de acum să nu mai slujim noi păcatului*" (Mol. 1725, 21^{v}), „Boierie îţi voi da, şi încă şi cea mai de frunte, *pînă încît, cu a banilor agiutoriu, şi domnie şi crăie, măcar şi împărăţie poţi* să agoniseşti" (CD, 8^{r}), „să le dea război ca acela *pînă încît să-i stingă*" (IRP, 287), „atîa îi amăgise pă toţi în boieria lui, *cît îi orbise, de nu ştiia* ce fac" (CM^{1}, 102), „nu dorm osteniţii aşa, *cum să nu să deştepte*" (SA, 61^{v}), „Acuma dară zic, cîtă sumă de ai au stătut acel împărat aşa *ca să se strîngă atîta tîlhărime de multă, cît să se facă oaste ca aceia mai fără număr*" (SCC, 51), „Cînd luară dară atîta putere, şi cînd li se întoarse tăriia *de să-i poată răscumpăra şi izbîndi pe atîtea sume de romani şi atîta putere*" (SCC, 32-33).

Dintre acestea, *pînă încît* este o inovaţie înregistrată pentru prima oară în texte pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului XVIII-lea.

Conjuncţia *încît*, fără prepoziţia *pînă*, este atestată începînd cu secolul al XVIII-lea[40]: „şi pretutindenea era vaiet şi suspin de răul turcilor, *încît însuşi Mihai vodă cu toţi boiarii să închisese de turci*" (Let.C., 120), „şi strică fineţile, *încît de răul lor nimeni nu îndrăznesc* să are" (1776; DRA, I, 465), „m-ai încălzit *încît nu poci* să-mi arăt mai bine recunoştinţa" (CM^{1}, 105).

[40] Cf. Todi, 180.

Consecutiva introdusă prin *încît să* este o inovație a sfîrșitului secolului al XVII-lea și începutului secolului al XVIII-lea: „și precum apa potolește focul, tot așa îți poți potoli măria-ta oricînd voiești, oricît de mare mînie a sufletului, *încît să* nu te vezi nevoit a o lăsa să izbucnească de la sine" (CM[1], 106), „să le dea război ca acela, *pînă încît să-i* stingă" (RP[1], 267).

6.3.4.2. Subliniem faptul că de cele mai multe ori elementului de relație care introduce o consecutivă îi corespunde în regentă un corelativ pronominal sau adverbial: „Au ajuns pîn la *acea* boierie *de l-au făcut ispravnic* la locul hanului de la Craiova" (RP[1], ap. Todi, 182), „*atît* s-au dus *de* mulțumiți de domnul și de boieri, *cît* să *nu dea Dumnezeu vreunui român* boieriu să pribegească în șara lor vreodată pînă vor trăi ei" (AB, 329), „și de va fi averea acelui frate ce au murit *atîta încît să fie destulă...* " (Pr.C., 100).

6.3.4.3. *Modurile* folosite în consecutive sînt dictate de elementele de relație. Cele mai multe elemente de relație cer indicativul și, mai rar, condiționalul (*de, că* și altele).

Conjunctivul este cerut de *cît să, cum să, încît să, pînă încît să, ca să* (discuția privind selecția modurilor la consecutivele din limba veche la Frâncu, *Conjunctivul*, 206-208).

6.3.4.4. *Topica* consecutivelor este, cum este și normal, fixă: consecutiva, prin natura lucrurilor că prezintă urmarea unei acțiuni, este postpusă regentei.

6.3.5. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE CAUZĂ

6.3.5.1. *Propoziția circumstanțială de cauză* se introduce de asemenea printr-o varietate de elemente de relație: *că, de, dacă (deacă), că doară, căci, fiindcă, întrucît, ca ce că, căci că, cum, cum că, de (den) vreme că, de vreme ce, den pricină că, din ce, după cum, în vreme ce, pentru căci, pentru căci că, pentru căce, pentru ce că* și altele. Dăm cîteva exemple cu cele mai răspîndite în epocă: „și-i spodobește... *că tu ești șvințirea noastră*" (Mol. 1725, 25[r]), „Și cum voiu să povestesc pentru tine, Fecioară, *nu căci ai născut din tine cu trup pre Fiiul și cuvîntul lui Dumnezeu..., ci pentru căci te-ai făcut maică și ai rămas fecioară*" (AP, 131), „Iară acum dă îndărat muiêrea omului, *pentru căce* proroc iaste" (BB, Fac. 20.7; la fel în ms. 45), „Și nu putea unul să fie fără alalt nici un ceas, *căce că-i cădzusă drag și Parij împărătească*" (IT, 92), „Văzuiu păcătoșii și tăcuiu, *pentru că nu păzesc cuvîntul tău*" (Mol. 1676, 13[v]), „numai deodată toți nu putem să-i dăm, *de vreme ce* sîntem dajnici și turcilor" (AB, 287), „mă goniți fără dreptate din țara voastră *căci v-am spus adeverința*" (Let.C., 90), „și *de vreme că* această *moșie iaste în olatul Grecenilor,* poruncim domniia mea și voao usurgii ca nicidecum să nu atingeți de moșiia aceasta" (1766, Iași, DRA, II, 415), „să ia mănăstirea, *den vreme că tătarii nu sînt obiciuiți* să facă năvală la zidiuri"

(Ps.Am., 86), „Poruncim domniia mea ţie, căpitane dă la Odivoe, *fiindcă am înţeles dă la epitropul mănăstirii sfintuui Panteleimon* cum că mănăstirea are acolea o casă cumpărată cu zapis" (1764, DRA, I, 559). Cauzalele introduse prin *dacă* (*deacă*) sînt mai depărtate de prototip avînd şi nuanţa condiţională şi temporală: „nemţii *deac-au auzit* că vine împăratul au lăsat cetatea" (AB, 321).

Multe cauzale apar cu corelative în regente (*pentru aceia, pentru aceasta, cu direptul* (vezi Todi, 172)

Propoziţiile introduse prin *ca ce că, cum că, din ce, după cum, pentru ce, pentru ce că, precum* sînt rare în texte şi au o viaţă scurtă[41]. Construcţiile vechi, atestate în secolul al XVI-lea, introduse prin *că cum, căce unde, cînd, cum, cumuşi, de amu, de ce, de unde, derept că ce, după unde, prin ce, prin ce că, prin ce cum, să, unde*, se mai întîlnesc din ce în ce mai rar în textele de după 1640.

6.3.5.2. *Modurile* folosite în cauzale sînt indicativul mai rar şi condiţionalul, conjunctivul fiind exclus.

6.3.5.3. *Topica cauzalelor* este liberă depinzînd de intenţia locutorului în ceea ce priveşte focalizarea cauzei: „*Dacă au văzut sultan Mehmet împăratul că într-alt chip nu poate isprăvi* cu Mihai Vodă, chemă pre Ibraim paşi" (IRP, 76; cauzală cu nuanţă condiţională). Cauzalele cu *dacă* în regentă sînt, de regulă, antepuse. Uneori cauzalele pot fi intercalate între părţile propoziţiei regente: „iar hanul, *deacă prinse de veste*, el încă trimise pre un nepot al lui" (Let.C., 122 aici cauzala are o pronunţată nuanţă condiţională).

6.3.6. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ DE SCOP

6.3.6.1. *Propoziţia circumstanţiala de scop* dispune de un mare număr de elemente de relaţie: conjuncţiile *ca, ca să, de, să,* locuţiunile conjuncţionale *ca de să, ca nu cîndai să, cum ca să, cum să, întru să, pentru ca să, pentru că ce, pentru că ce să, pentru să* şi construcţiile *doară* + viitorul, *doară* + condiţionalul. Pentru finalele negative, la aceste elemente de relaţie se adaugă negaţia: *să nu... să, să nu... să nu, ca nu... să, de nu... să, ca nu cumva să, că nu cumvaşi, ca nu cîndai să* etc. Dăm cîteva exemple cu cele mai răspîndite elemente în epocă: „Plecat-am inima mea *să facă poruncile tale*" (Mol. 1676, 10^{v}), „Şi vini oarecarele *de le spusă lor*" (Ap. 1646, 14^{v}), „cela ce să va face şi să va arăta cum iaste nebun *pentru să scape de cercetare...*, acela să va certa" (Prav. 1646, 45), „grăiaşte-i, *doară l-ei face* să grăiască şi *doară* le-i cunoaşte de tăcerea lui" (1703, Braşov, ms. 1436 din BAR, f. 81^{r}), „carele va lua de la mine trup, *pentru ca să rădice ca un puternic pre om la cinstea cea dintîiu...* " (Sin. 1714, 7), „Dumnedzeu trimete fiiul său pentru păcat, *cum înţelepciunea legiei în noi să se împle*" (BCat.,

[41] *Ibidem*, p. 79 şi urm.

11), „Deci, dintîi cu blîndețe s-au arătat tuturor, boierind şi pă cei ce nu-l, iubea, pentru pricina aceasta, *ca doar* ar aduce şi pe Ivasco clucer Băleanul şi pă Stioca paharnicul" (CM[1], 102), „sileşte şi fă într-un chip *doară îl vei omorî*" (CD, 7[r]), „Multe pungi făgăduiaşte, *ca doară i-ar face moarte!*" (GPov., 38) etc.[42]

6.3.6.2. Construcțiile cu *cum ca să, pentru că ce, pentru că ce să, ca de să, întru să, pentru căce cîndai să* sînt în general evitate: „Am zis *pentru căce cîndai să* nu moriu pentru dînsa" (BB, Fac., 26.9), dar „zis-au *ca nu cumva* să moriu pentru dînsa" (ms. 4389, Fac., 26.9), „Într-aceia dar vreme răposatul Şerban-vodă, tot cele spre ocrotirea şi folosul ticăloşiei țari socotind, *ca nu cîndai țării vreo primejdie să vie dispre nemți, gătit-au soli ca să trimită la împăratul neamțului*" (CM[1], 109). Nu mai apar în textele de după 1640 construcțiile cu *de să, cît să, derept să,* întîlnite în textele din perioada precedentă. Menționăm că, în comparație cu perioada anterioară, deşi există mai puține elemente de relație cu valoare finală, frecvența propoziției de scop este mai mare, ca urmare a înlocuirii complementului final exprimat prin infinitiv prin finale cu conjunctivul sau indicativul[43]. Finalele cu *de sînt* foarte frecvente în narațiuni (cronici, cărți populare, narațiuni biblice) (pentru frecvența finalelor cu *de*, vezi Frâncu, *Conjunctivul*, p. 202-203).

6.3.6.3. *Modul* cel mai frecvent în finale este conjunctivul, mod al realizabilului, potrivit exprimării scopului. Atunci cînd locutorul dorea să actualizeze scopul, să-l prezinte real, folosea indicativul („s-a dus *de-a mîncat*"). De asemenea, imperativul poate apărea în astfel de construcții (*Du-te de mănîncă*). În aceste cazuri finalele se intesectează au coordonatele copulative (S-a dus *şi-a mîncat*, Du-te *şi mănîncă*) (detalii privind întrebuințarea modurilor în circumstanțialele finale la C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 202-206).

6.3.6.4. *Topica.* În general, finalele cu conjunctivul erau postpuse regentelor, în cazuri rare puteau fi şi antepuse. Însă cele introduse cu *de* sînt întotdeauna postpuse regentei.

6.3.7. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CONDIȚIONALĂ

6.3.7.1. *Propoziția circumstanțială condițională* este frecventă în texte căci raportul condițional sau ipotetic se exprimă mai bine la nivel de frază decît la nivel de propoziție. Se introduce prin conjuncțiile *să, de, dacă,* locuțiunile conjuncționale *fără numai să, fără numai de, de vreme ce, dacă vreme ce* şi adverbele *cînd, cîndai: „să nu-l va izbăvi pre el Dumnezău,*

[42] *Ibidem*, p. 102 şi urm.

[43] Cf. C. Frâncu, *Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche,* p. 100-101, unde se dau şi exemple.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

nu va putea da har Sfinției sale" (SA, 14[r]), „Iară *să au murit cu Hristos,* credem că vom fi şi vii cu el" (Mol. 1725, 21[v]), „atunce oricînd o va găsi, atunce să o omoară, *fără numai să nu fi făcut* pace cu dînsa" (Prav.[1], 1652, 107), „Nici un rumân să nu aibă volnicie să vînză vin,... *făr de numai de să va* aşeza cu stăpînul moşiei" (Pr.C., 179), „iar *de s-ar mai adaoge nescari oameni striini la sat,* noi să nu ne amestecăm cu dînşii nimic" (1702; DRA, I, 194), „*Deacă vom sta cu toată țara,* putem cu totul să o lepădăm" (PL. S, 81), „*Şi, de vreme ce atîta credință au arătat credinciosul împărat mai înainte de a să îmbrăca cu haina cea luminată a credinții prin botez,* socotiți de vedeți la cîtă înălțime s-au suit după podoaba credinții" (AP, 116), „Ci *deaca vreme ce ai aur,* dă-l săracilor" (NÎnv., 302), „*Daca vreme ce nu țe-au fost frică...,* fie sîngele tău spre capul tău" (NÎnv., 314), „*Cîndai să va fi îndemnat fata...,* atunce silitorul să nevoiaşte numai să o îndzestreadze" (Prav. 1646, ap. DA), „după aceasta voi vedea fața lui *cîndai va priimi fața mea*" (BB, ap. Mioara Avram, *op. cit.,* p. 193). Adverbul *cînd* şi locuțiunea *de vreme ce* introduc condiționale cu nuanță temporală sau chiar cauzală: „şi mai cu cale ar fi să le dea împăratul din milostivirea sa, *cînd ar vrea* să le dea ardelenilor" (AB, 282), „Dar ce aş vrea eu cu domniia, *de vreme ce ca un domn* sînt la casa mea" (AB, 276).

Procesul de limitare a întrebuințării conjuncției condiționale *să* prin fixarea ei ca morfem al conjunctivului şi folosirea din ce în ce mai frecventă a conjuncțiilor *de* şi *dacă* continuă în toată perioada studiată[44], astfel că *să* nedesemantizat cu sensul de „dacă" mai apare, începînd cu secolul al XVIII-lea, numai în textele nordice. Înlocuirea lui *să* cu *de* şi *dacă* este evidentă, dacă se compară unele texte de la începutul perioadei cu texte de mai tîrziu. De pildă, în *Cazania* lui Varlaam, *să* este destul de frecvent, dar este eliminat în cazaniile ulterioare care au la bază textul lui Varlaam[45]. De aceea, cele mai folosite conjuncții condiționale sînt *de* şi *dacă,* căci *să* îşi restrînge întrebuințarea, iar *de vreme ce* (specializat în introducerea de cauzale şi temporale), *dacă vreme ce, cîndai,* inovații ale secolului al XVII-lea în funcția condițională şi ipotetică, sînt efemere, neimpunîndu-se în normă şi dispărînd din texte în secolul al XVIII-lea[46] cînd au valoare condițională.

6.3.7.2. *Modul* folosit în condiționalele reale este de regulă indicativul, însă în condiționalele potențiale sau ireale se foloseşte conjunctivul, dar şi indicativul şi condiționalul. În epocă, există concurența dintre condiționalele cu *fără numai să + conjunctivul* şi cele cu *fără numai de + indicativul sau*

[44] Cf. M. Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles să, de, dacă en ancien roumain,* în *Mélanges Chabaneau,* 1907, p. 825-838; N. Drăganu, *Conjuncțiile de, dacă. Un capitol de sintaxă românească,* în DR, III, p. 251-284; IV, p. 916-922.
[45] Cf. C. Frâncu, *Limba Cazaniei lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea - al XVIII-lea,* p. 66-67.
[46] Cf. Mioara Avram, *op. cit.,* p. 193-194.

condiționalul (vezi exemple la Frâncu, *Conjunctivul*, p. 214).

6.3.7.3. *Topica* propozițiilor condiționale în general era liberă, dar antepunerea lor, focalizarea condiției, care precede actul real sau ipotetic, erau mai frecvente. Condiționalele cu construcțiile *fără numai să* și *fără numai de* erau, de regulă, postpuse regentei. Uneori condiționalele erau intercalate între elementele regentei (în special cele cu *dacă*): „Iar zvăpăiatul domn, *deacă auzi de pribegirea lor* de părerea rea i să schimbă firea" (Let.C., 94).

6.3.8. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ CONCESIVĂ

6.3.8.1. *Propoziția circumstanțială concesivă,* deși posedă mai multe elemente de relație, își reduce simțitor inventarul și varietatea în comparație cu perioada precedentă. Astfel, ea se introduce prin *deși, batîr că și, că ce de, de să și, măcar(ă) că, măcar(ă) (iară), măcar(ă) de, măcar(ă) deși, măcar(ă) că și, măcar cît, măcar să, săva(i) de, săva(i) deși, săva(i) că, săva(i) cît,* prin pronume și adjective nehotărîte: *oricare, orice, oricît,* sau adverbe: *cît, cum, oricît, oricum, în ce chip.* Vom da cîteva exemple cu elementele introductive cele mai răspîndite în norma epocii: „*deși au,* mor fiii lor" (SA, 64^{v}), „*Deși înnaintea oamenilor cazne au pățit,* nedejdea lor de nemoarte plină iaste" (CD, 73^{v}), „Și domnul, *deși știia,* răbda" (NL^{1}, 305), „*Măcar că au și povestit mai pre urmă...,* l-au botezat Domnul cu mîinile sale" (Mol. 1689, 70^{v}), „Iară letopisețul moldovenescu, *măcară că iaste scris pre scurt,* însă arată toate semnele pre rînd" (ULM, 160), „*Măcară de ești împărat, măcar domnu, măcară bogat, măcară sărac,* tot vă închinați razimului picioarelor lui" (NÎnv., 129), „*măcar că boiarii, pentru dragostea lui, pohtiea să* dea, dar el n-au primit" (IRP, 68; corelativul lui *măcar că*, conjuncția adversativă *dar*, este des folosit), „*Măcar deși ceva bun cu darul lui Dumnedzău de la tine au ieșit,* nu te, pentru aceasta, cu sufletul înnălța" (CD, 132^{v}), „Dar *măcar cît greu și supărare era și cheltuială lui Neculai-vodă*, dar și atuncea, vădzînd, sluga mazililor, au făcut milă cu dînșu și cu sfintele rugi cu mănăstirile" (NL^{1}, 644), „*Săva cu știință mare și cu viață lungă au blagoslovit Dumnezău pre sfinții cei de mult,* ce nice unuia dintr-înșii n-au dat de știre zuoa morții lor" (SA, 9^{v}), „*Săva de-aș îmbla pre valea umbrii morții,* nu mă tem de rău" (SA, 123^{r}), „Vezi că, *de să și știe omul cel păcătos* că au făcut lucruri rele și grozave în viața lui, iar tot mi va fi muncit pînă nu să va judeca" (NÎnv., 195), „*Oricum s-ar înțelege,* ori peștii mării, ori gothii aceiași mari lăcuiesc" (CH, 271), „*ori în ce chip au fost,* crăiea tot o au lăsat altuia" (IRP, 78).

Concesiva cu *că, tocma să* „chiar să" este mai întîi înregistrată într-un text ardelenesc de la mijlocul secolului al XVIII-lea: „Acest lucru mie îm cade foarte cu necaz *că tocma să fie greșit dumnilui* ficiorul mieu, dumnealui știoe bine că ieu sînt încă om prost" (1749, Iorga, SD, XII, 51).

Concesiva condiţională cu *chiar să* este înregistrată pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea: „căci *şi chiar să fie voia* stăpînului a-l da la altul, cel mai naite arendar cu marafetul judecăţii îl scoate afară" (Pr.C., 208).

Dintre acestea, marea majoritate se întîlnesc pentru prima dată în texte începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea[47], însă, în timp ce elementele de relaţie grupate în jurul adverbului *măcar(ă)* sînt în continuă expansiune, cele grupate în jurul adverbului *săva(i)* sînt în progresivă limitare, astfel încît ele se restrîng treptat la textele din Ardeal. În secolul al XVIII-lea există însă şi texte munteneşti (în special cronica stolnicului C. Cantacuzino) care folosesc concesive cu *săvai că*: „moldovenii să osebesc de să răspund molodveni, *săvai că şi ei sînt de un neam şi de un rod cu ceştia*" (SCC, 183, ap. Todi, 183).

O inovaţie în plină expansiune este valoarea concesivă a conjuncţiei *deşi* începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Ea însă apare pînă mai tîrziu mai precedată de cealaltă conjuncţie concesivă *măcar*: „ci *măcar deşi lega cu ei pace*, pentru că vecini le era... " (SCC, 13), „Iar paşa se aprinse cu dumnezeire spre răscumpărarea acelui neam, *măcar deşi era* păgîn" (Let.C., 183, ap. Todi, 183), „Şi aşea au fost răsipită şi părăsită pînă acum (*măcar deşi* făcea preoţii de la o vreme încoace la o zi liturghie într-însa)" (1762, Moldova, IMCM, II, 119). Nu mai sînt înregistrate în textele epocii cercetate construcţiile cu adverbul *iuo* şi nici cele cu locuţiunile *să amu şi, să amu să şi, derept căce, derept ce amu că să, după ce, de ce, în loc de, de unde, să unde,* întîlnite cu valoare concesivă în textele din secolul al XVI-lea şi la începutul secolului al XVII-lea[48].

6.3.8.2. *Modurile* folosite în concesive depind de elementele de relaţie: majoritatea din acestea sînt compatibile cu indicativul şi condiţionalul: *deşi, săvai, măcar de, măcar că, batîr că* şi altele: „vor vrea să cumpere *măcar de* l-au şi vîndut stăpînul" (Pr.C., 132). Cu conjunctivul sînt compatibile numai formaţiile cu *de să, măcar să* şi *că tocma să* ultimele două înregistrate începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi discuţia şi exemplele la Frâncu, *Conjunctivul*, p. 210-211).

6.3.8.3. *Topica* propoziţiilor concesive este liberă, dar mai frecventă în texte este antepunerea lor faţă de regente.

6.3.9. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ INSTRUMENTALĂ

6.3.9.1. *Propoziţia circumstanţială instrumentală* este rară în texte, raportul sintactic respectiv realizîndu-se mai des la nivel de propoziţie. Este introdusă prin conjuncţiile *de, căci, că,* prin pronume şi adjective pronominale

[47] *Ibidem*, p. 161-167.
[48] *Ibidem*, p. 154 şi urm.

relative precedate de prepoziții: „Şi va răspunde împăratul *de va dzice lor*" (Caz. V, I, 23[r]), „Au făcut vicleşug *de au viclenit împărăţiia*" (NL, 398), „înfricoşîndu-i împăratul pe ai săi, *că* de nu vor izbîndi *îi* va *omorî pă toţi*" (AB, 309), „Pentr-acea şi Hristos mîngîia-l cu cuvîntul şi-i arăta căci nu-ş va piarde avuţia *căci o va da săracilor*, ce o va afla în ceriu" (Caz. V, I, 276[r]), „*Ori cu ce judecată veţi judeca*, cu aceia vă veţi judeca şi... *ce măsuri veţi măsura cu* acĕia vă să va măsura. *Cu ce măsură vom măsura noi dreptatea săracilor*, cu acĕia să va măsura şi dreptatea noastră" (NÎnv., 287), „tu să-l miluieşti de-a mînă *cu ce vei vrea*" (NÎnv., 293), „*cu care măsură veţ măsura*, măsura-să-va voao" (NT, 24[r]), „iaste acêaa *cu carea* bea domnul mieu ?" (BB, 44.5) (la fel în ms. 45, în ms. 4389 în locul instrumentalei apare o predicativă: „Că aceasta iaşte den carea bea numai stăpînu-mieu", „să miluiască această sfîntă biserică... cine cu *ce s-ar îndura*, după puterea lor" (1701, f.l. ms. 1245 din BAR, f. 4), „cine *cu ce să va îndura* şi îi va da mîna" (1762, Moldova, IMCM, II, 119), „*cu ce măsură vei măsura* ţi se va măsura" (Let.C., 134).

Instrumentalele cu *de* în construcţii pleonastice de tipul „grăieşte *de zice*", unele dintre ele calcuri din greacă sau slavonă, sînt atestate mai des la începutul perioadei, după aceea frecvenţa lor scade simţitor, ele rămînînd însă pînă la sfîrşitul perioadei în texte de natură populară (cronici, cărţi populare, povestiri versificate). Propoziţiile instrumentale cu *căci,* atestate la începutul perioadei, dispar mai tîrziu[49] din cauza ambiguităţii lor.

6.3.9.2. *Modurile* folosite în instrumentale sînt în primul rînd indicativul şi apoi mult mai rar condiţionalul. Conjunctivul, deşi posibil, după *cu care, cu ce* nu a fost întîlnit în texte.

6.3.9.3. *Topica* instrumentalelor este de regulă, următoarea: cele introduse cu *că, de, căci* sînt postpuse regentei, cele introduse cu *cu ce, cu care* pot să apară şi înainte şi după regentă.

6.3.10. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ SOCIATIVĂ

6.3.10.1. *Propoziţia circumstanţială sociativă* este, de asemenea, foarte rară în textele din perioada studiată, căci raportul sintactic respectiv se exprimă de obicei prin complemente sociative, deci la nivel de propoziţie. Această propoziţie se introduce prin pronumele relative *cine, care, cel ce* şi nehotărîte *cîţi, cîte* precedate de prepoziţia *cu:* „îşi strînse de sârg ostile şi, *cu cine avea cu ai săi,* i-au ieşit înainte acei oşti leşeşti" (ULM, 108), „să le fie în voe *cu care să vor uni*" (1699; LDIT, 481), „vor dobîndi sufletescul bine cel de veci *cu cei ce au îngăduit lui Dumnezeu din veci şi pân-acum*" (NÎnv., 337), „şi fugi ghenerariul ruşinos *cu cîte oşti rămăsesc*" (AB, 289),

[49] Cf. *ibidem,* p. 222-223.

„Iar Maxian, *cu cîți scăpă*, el să întoarsă la scaunul lui" (Let.C., 129). În cronica lui Radu Popescu am întîlnit o propoziție sociativă introdusă cu *cu ce*, care în mod normal ar introduce o propoziție instrumentală: „*cu ce au pierit şi cu ce* au robit, au socotit venetiianii că vor fi fost 40.000 de suflete" (IRP, 62).

6.3.10.2. *Modurile* folosite în propozițiile sociative sînt indicativul şi condiționalul, conjunctivul nefiind întîlnit în astfel de structuri.

6.3.10.3. În ceea ce priveşte *topica*, propoziția sociativă putea sta şi înaintea şi în urma regentei. Uneori ea poate fi intercalată între elementele propoziției regente (ca în exemplul din Let.C., 129).

6.3.11. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE RELAȚIE

6.3.11.1. *Propoziția circumstanțială de relație* este şi ea rar folosită, întrucît raportul respectiv se exprimă la nivel de propoziție, adică prin complement de relație. *Cea conjuncțională* este introdusă prin *de, să, că, căci:* „pentru căci s-au învrednicit *de au născut*" (AP, 129), „*Să mai zică ei ceva,* nemica n-au mai zis" (AB, 276), „Iară *căci mă grăieşti bun,* adevărat grăieşti că sînt bun" (Caz. V, I, 275^{v})[50], „ni-am învoit noi înde noi *de i-am dat satul Plopîni*" (1742, Moldova, DRA, II, 260), „Pre Dumnezeu dar să-l rugăm *în veci să-l odihnească* şi la împărăția lui *să-l pomenească*" (1715, Bucureşti, IOB, 237).

Circumstanțiala de relație relativă se introduce prin pronume relative însoțite de prepoziții (*cu ce, cu ceea ce, cu care*, uneori cu corelative în regentă) precum şi cu adverbe relative (*cum, cînd, unde*): „s-au sfătuit *cum vor face* să scoată țara din mîinile păgînilor de turci" (Let.C., 115).

6.3.11.2. *Modurile* folosite în propoziția de relație sînt indicativul, conjunctivul şi condiționalul în funcție de regent şi de elementele de relație. (Referitor la folosirea modurilor verbelor predicative din circumstanțialele de relație, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 217-218)

6.3.11.3. *Topica* propozițiilor este liberă: mai frecventă este postpunerea subordonatei, dar cînd se urmăreşte tematizarea ei apare antepunerea.

6.3.12. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ OPOZIȚIONALĂ

6.3.12.1. *Propoziția circumstanțială opozițională* este rară în texte, căci raportul de circumstanță opozițională se realizează de obicei prin complement opozițional. Însă, ca urmare a înlocuirii infinitivului prin conjunctiv, complementele opozitionale cu *în loc de a* se transformă în propoziții opozitionale introduse prin *în loc să: „în loc să-i facă bine pentru*

[50] Vezi *ibidem*, p. 226.

binele ce au avut casele lor de la dînsul, el cu acest fĕli de lucruri îl ajuta şi-l răsplătia" (IRP, 209), „*în loc să-l mustreze, în loc să-l pedepsească,* aude dintîiaş dată un cuvînt din gura domnului" (IRP, 284), „*în loc să ne de,* ce ne mai ea" (1767, Moldova, DRA, II, 428).

Apărută pe la începutul secolului al XVIII-lea în *Cronica* lui Radu Popescu, această locuţiune înlocuieşte treptat pe *în loc ce,* sporadic în textele din secolele al XVI-lea - al XVIII-lea: „ce încă *în loc ce era să moşteneasc*ă *raiul,* gheena îl înghiţiia" (CD, 12[r]), „*În loc ce te-ai bucura,* tu plîngi" (Dosoftei, ap. Mioara Avram, ib., 226).

6.3.12.2. Modurile folosite în opoziţionale depind de elementele de relaţie: *în loc ce* se folosea cu indicativul şi cu condiţionalul, iar *în loc să* cu conjunctivul. Referitor la utilizarea modurilor verbale în propoziţiile circumstanţiale opoziţionale, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 201-202.

6.3.12.3. *Topica,* judecînd după exemplele găsite în texte, era fixă: opoziţionalele precedau, de regulă, regentele.

6.3.13. PROPOZIŢIA CIRCUMSTANŢIALĂ CUMULATIVĂ

6.3.13.1. *Propoziţia circumstanţială cumulativă* se introduce, ca şi în epoca anterioară, prin *necum să,* locuţiune relativ rară în texte: „*necum să să bage* să-i jefuiască, ce încă i-au păzit" (ULM, 155), „nime n-au vrut putea nice a să mişca, *necum să-mi fie putut face atîta pagubă şi supărări*" (SA, 32[r]), „*Şi necum să să strămute cineva din pămînteni de la lăcaşurile lor,* ci poci zice că nici păr din capul cuiva nu s-au mişcat" (IRP, 291).

Pe lîngă această construcţie, pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea apare sporadic la Dosoftei cumulativa cu *osăbi ce:* „Multe milostenii împărţea şi alte bunătăţi făcea svinţia sa, *osăbi ce purta cămaşe de păr la piale*" (DVS, nov., 139[r]), iar în secolul al XVIII-lea, la Neculce, cea cu *netocma să:* „şi nici cu gîndul nu gîndie, *netocma să vadză galion moschicescu*" (NL, 151)[51].

Cumulativele cu formaţiile *afară de/din + pronume relative* (*ce, cei ce, cele ce, cîţi, cîte*) pe lîngă funcţia lor exceptivă au de multe ori şi valoare cumulativă: „au aflat zic, cinci sute de mii de ovrei *afară de cei ce de foame şi de ciumă au murit*" (SCC, 27), „zice unde scrie şi el viaţa lui Adrian, că *afară den cîţi de foame, de ciumă, de arsuri au murit,* numai în bătaie cîţi au căzut numărîndu-i s-au aflat 580.000 de ovrei" (SCC, 27).

6.3.13.2. *Modurile* folosite în cumulative sînt determinate de elementele de relaţie: *necum să* şi *netocma să* cer conjunctivul, iar celelalte indicativul sau condiţionalul (*osebi ce, afară de/din + pron. relativ*). Referitor la folosire modurilor verbale predicative din circumstanţialele cumulative, vezi C. Frâncu, *Conjunctivul*, p. 215-217.

[51] Vezi *ibidem,* p. 203, 207.

6.3.13.3. *Topica* acestor propoziții era liberă: de cele mai multe ori ele sînt postpuse regentei, dar există și situații de antepunere (în special cînd ele sînt introduse prin *necum să*).

6.3.14. PROPOZIȚIA CIRCUMSTANȚIALĂ DE EXCEPȚIE

6.3.14.1. *Propoziția circumstanțială de excepție* este introdusă prin *alegînd de, alegînd cînd, alegînd cela ce, fără cît, fără cît să, fără cît așa, fără decît, numai, fără numai, fără numai cînd, fără decît, făr-cît numai, fără numai cît, fără numai ce, numai să, fără decît, numai cît, afară de, fără numai (doar) de* și prin pronumele relative precedate de *afară den, afară din* și *alegînd:* „Să să îndemne derept însă aceia carii pre sine să cutează chema căsători dumnezăiești și trupurile soților săi, *alegînd de au trăit trai dumnezăiesc*" (SA, 154[r]), „Să prindză neștine copil cu de-a sila să-l sărute, face prepus cum iaste acela sodomlean, *alegînd cînd va fi copilul mai gios de dzĕce ani*" (Prav. 1646, 211; în Prav. 1652 construcția este înlocuită cu *fără numai cînd*), „Și nimeni să nu fie volnic a vinde vin pe moșia mănăstirii, *fără cît vinurile mănăstirii să să vînză în cîrciumă*" (1741; DRA, I, 230), „și fără voia igumenului nicicum vin de al lor să nu fie volnici a vinde, *fără numai vinul mănăstirii să se vînză*" (1764; DRA, I, 403), „și nimic altu n-am zis *fără decît în fața și în auzul tuturor cu glas mare am strigat*" (1765; Iorga, SD, XIII, 253), „să nu-i cheltuiască la alte trebi, *fără cît să se facă școală grecească și slavonească*" (IRP, 267), „pierind ca 100.000 de turci, *afară din cei ce* muriea de ciumă" (IRP, 101), „au găsit părlej de au luat multe locuri greceşti, *afară den ce luase tată-său*" (IRP, 7), „Cela ce va cumpăra otravă să să cearte, după cum va fi voia giudețului, pentru aceaea de nu va fi încă dat să o bea cineva, *alegînd cela ce au fost cumpărînd,* iaste vraci" (Prav. 1646, 109; în Prav. 1652 apare *fără numai cela ce,* în locul lui *alegînd cela ce*), „altă n-au mai zis *fără cît așa s-a întîmplat de multe ori ca la acele*" (RG[1], 79), „Deci nu putu într-alt chip *numai alese 2 boiari*" (Let.C., 135), „împăratul nu le dete nici un răspuns, *fără numai ce-i fusese lui pohta dintîi*" (Let.C., 135), „și altă grijă nu avea *numai să primble pă la sate*" (RP[1], 478), „Pricina morții Cărții alta n-au fost, *făr-de cît numai căci* s-au certat cu Brîncoveanul" (RP[1], 470), „Deaci și ei acolea au pierit cu toți, *afară din cei ce au înotat* Tisa" (AB, 327), „Asemenea nu să vinuiesc copiii nici de vinile părinților *afară numai de să vor dovedi* că au fost și ei amestecați la greșalele acelea ale părinților" (Pr.C., 130).

Remarcăm frecvența și mulțimea elementelor de relație ale acestei propoziții, care are de obicei în regentă un adverb negativ sau un pronume/ adjectiv negativ.

Dintre elementele de relație, mai răspîndite sînt cele grupate în jurul lui *fără,* care concurează progresiv pe cele cu *alegînd,* păstrate pînă la

sfîrşitul perioadei, dar numai în texte din Moldova şi Ardeal. Înlocuirea construcţiilor cu *alegînd* prin cele cu *fără* se observă comparînd *Cazania* lui Varlaam cu alte cazanii din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea care se bazează pe textul căturarului moldovean sau *Pravila* lui Vasile Lupu cu cea a lui Matei Basarab: peste tot construcţiilor cu *alegînd* din textul iniţial le corespund formaţii cu *fără* în textele ulterioare.

6.3.14.2. *Modurile* folosite în aceste structuri sînt regizate de elementele de relaţie. Cele mai multe dintre acestea cer indicativul şi condiţionalul (care apare mai rar). Conjunctivul este cerut de *numai să, fără numai să* şi *fără cît să* (vezi şi C. Frâncu, *Conjunctivul*, 218).

6.3.14.3. În ceea ce priveşte *topica*, circumstanţialele de excepţie erau, de regulă, postpuse regentei. Există însă rare atestări cu antepunerea acestor structuri cînd se reliefează excepţia.

6.4. APOZIŢIA

6.4.1. APOZIŢIA (LA NIVELUL PROPOZIŢIE)

6.4.1.1. În textele consultate din perioada 1640-1780 am întîlnit atît *apoziţii simple* cît şi *apoziţii complexe*.

1) *Apoziţiile simple*, frecvente în tot felul de texte, relevă identitatea realităţii extralingvistice desemnate de bază. Structura cu apoziţie simplă este cea prototipic, binară. Apoziţiile apar fie fără determinanţi, fie cu determinanţi: „Pe această carte am învăţat eu, *Nicolae*" (1746, IMCM, I, 538), „Această sfîntă carte Trifolium am cumpărat-o eu, *Constandin Adam postelnic*, de la popa Ion at Băneşti" (1748, IMCM, I, 557).

2) *Apoziţiile complexe*, de asemenea, frecvente în tot felul de texte, sînt înşiruiri de elemente identificatoare ale bazei de tip *ecuativ*: „Această sfîntă carte ce se chiamă *Palia Mathnichi, adecă Biblia de liagea viache şi liagea noao*, mi-au daruit-o mie, *Ursului, protopopului de la bisearica domnească din Curte, de la Poartă, unde este hramul Svînta Troiţă*, măria sa Io Constantin voievod" (1690, IMCM, I, 315; întîlnim aici două apoziţii una introdusă cu *adecă* mai scurtă şi alta mai complexă, în care se identifică o altă apoziţie), „Această svîntă carte *Evanghelie ucitelna* o au cumpărat robul lui Dumnezeu *Frenţa Simion şi cu jupîneasa dumisale Marica şi fratele dumisale Măhai Frenăţă, Ana, Vasilie, Ion şi părinţu dumisale Ionu, Todosie, Dan, Toader, Vasilie, Odochie, Tudosie, Marica, Ignat, Chira, Todosie, Sava* şi au dat-o pomană în beserica cea bătrînă în sat în Lăpuşul de sus" (1692, IMCM, I, 319; cf şi a doua frază din documentul 120 (Iaşi, 1732, din DRA, II, 182 unde există o apoziţie complexă masivă).

6.4.2. APOZIȚIA (LA NIVEL FRASTIC ȘI TRANSFRASTIC)

6.4.2.1. Apoziția realizată ca propoziție, care explică baza este ca și în limba actuală, de două feluri: *cu conectorii* și *fără conectori* (juxtapuși).

1) *Apozitivele introduse prin pronume relative sau adverbe relative* sînt deosebit de frecvente în limba veche, în care se foloseau mai des ca în limba actuală corelative pronominale sau adverbiale în regente. De aceea, existau *subiective apozitive, atribute apozitive, circumstanțiale apozitive* (cf. de pildă, subiective *apozitive*: „Iar *cine se va alege din neamul lor și va îndrăzni a o vinde, acela* să fie blestemat și de trei ori blestemat de 318 părinți de la Niceea" (secolul XVII, Moldova, IMCM, I, 345), *locale apozitive*: „Ce *unde mi să va îngropa păcătosul mieu trup, acolo* să rămîie în veac de pomană" (1698, IMCM, I, 330), *apozitive modale*: „ce *cum au făcut, așea* i s-au făcut" (1689, ms. 86 din BAR, f. 128).

Apozitivele introduse prin conjuncții sînt mai rare: „Apoi au trimis cărți pe la toți *cu jurămînt, că* nu la va face rău" (IRP, 119).

2) *Apozitivele juxtapuse* se întîlnesc, de asemenea, frecvent în tot felul de texte, indiferent de regiunea de care aparțin din punct de vedere lingvistic: „După hotărîrea giudecații dumnealor veliților boieri poruncim și domnie mea să se urmeze: *egumenu de Trisfetitele să aibă a-și lua de toată casa cîte un leu pe an*" (1760, Iași, DRA, II, 359).

Uneori apozitivele apar nelegate de bază și sînt antepuse: „*Într-alt chip să nu* fie. *Aceasta* poruncim" (1764, Iași, DRA, II, 382, 383). Alteori ele sînt legate prin *că* de bază putînd fi interpretate ca subordonate: „Într-alt chip să nu fie, că *așa* este poruncă domniei meli" (1764, Iași, DRA, II, 384).

La nivel transfrastic, apar apozitive nelegate care cuprind contexte mai mari: „*Pentru aceea poruncim domniia mea dumitale, ispravnice de ținut, pe acei acolisiri de moșiia mănăstirii numai cu gura lor în tărie să* nu-i îngăduiești, ci di pe obicinuiți, iar avînd mai multu a răspundi să viie să ste de față la divan cu scrisori, dovezi ci ar ave, după sorocul ce și-ar puni înainte dumitali. *Aceasta* poruncim" (1765, Iași, DRA, II, 394; apozitive asemănătoare *ib.* 399, 400, 401, 405, 406, 413 etc.) Acesta este un caz special de apoziție, care de regulă, apare după bază, însă interpretarea noastră ține seama de faptul că apoziția antepusă admite adverbele *anume, adică.*

7. TOPICA

În propoziție topica este destul de variată în perioada cercetată, iar faptul se datorește atît factorilor interni, cît și factorilor externi.

7.1. Astfel, influența sintaxei populare are ca rezultat topica liberă, eliberată de regulile și canoanele sintaxei limbilor culte. Generalizarea

folosirii obiectului direct *cu p(r)e* dă o mai mare libertate în permutarea complementului direct în locul subiectului sau al predicatului, adică ordinea normală S-P-O poate deveni O-P-S, P-S-O OSP sau P-O-S. Cu alte cuvinte, prin apariția și generalizarea lui *p(r)e* înaintea complementului direct, sensul enunțului de tipul *Petru vede Paul,* cu topică fixă înainte de apariția obiectului direct prepozițional, poate fi exprimat și prin *Vede Petru pe Paul* și prin *Pe Paul (îl) vede Petru* și prin *Pe Paul Petru (îl) vede* și prin *Vede pe Paul Petru.* Limba română recreează astfel libertatea în topică pe care o avea latina clasică (unde sensul enunțului *Petrus videt Paulum* putea fi redat și prin *Videt Petrus Paulum, Paulum videt Petrus, Videt Paulum Petrus, Paulum Petrus videt),* dar pe care latina populară din secolul al IV-lea și al V-lea d. Hr. o pierduse ca urmare a căderii consoanelor finale cu rol de desinențe, libertate pe care cele mai multe limbi romanice nu o au nici astăzi. De exemplu, o propoziție în care complementul direct este la început nu era posibilă, în general, înainte de apariția lui *p(r)e* cu obiectul direct și înainte de anticiparea sau reluarea complementului direct: „și *pre fiiul* său l-au înstreinat" (Sind. 1703, 82^{r}) în comparație cu „*și fiiul său au înstreinat*".

7.2. La generalizarea topicii libere în propoziție contribuie, în afară de construcția obiectului direct cu *p(r)e,* și tendința de dublare a complementului direct și indirect, căci, prin anticiparea acestora, ordinea S-P-O devine S-O-P sau O-S-P-(O), precum și apariția formelor pronominale cu *î-* protetic, care au funcție de complement direct sau indirect întotdeauna antepus verbului predicativ, și tendința de încadrare a verbului prin forme neaccentuate de pronume personal cu funcția de complement direct sau indirect: „el *ne* învață *pre noi*" (BCat, 10) și „*ne* svințește *pre noi*" (Lit. 1706, 9^{v}), dar „eu *voi* odihni *pre voi*" (BCat, 10), „*ne*-ai făcut *noao* odihnă" (Lit. 1743, 6^{v}), dar „și dă *ei* dulceață și izbăvire" (Mol. 1688, 8^{v}), „iară svîntul potir sărută-ni-*l*, *îl* pune despre laturea dreptei tale" (Lit. 1706, 5^{r}), dar „pune-*l* despre laturea direptei tale" (Lit. 1706, 5^{r}), „carea *o* au vîndut-o" (ULM, 140), „că mîna ta svîntă *l*-au încorunatu-*l*/Și brațul tău care *l*-au întemeiau-*l*" (CD, Versuri la stemă).

7.3. Fără îndoială, antepunerea complementului direct se poate face și din dorința de a insista asupra obiectului, ca în exemplul următor, unde fraza începe cu obiectul: „ *Vin și rachiu* să nu fie nimeni volnic a vinde" (1761; DRA, I, 547). De asemenea complementele se antepun și cînd accentul comunicării cade asupra lor: „*Pentru pacea* a toată lumea și *de* buna *tocmire* a svintelor bisericilor lui Dumnedzău domnului să ne rugăm" (Lit., 1706, 12^{r}), „*de tine* să cutremură mintea tuturor" (Mol. 1688, 6^{r}) etc.

7.4. Un caz similar oferă antepunerea atributului pronominal, care apare de obicei înaintea determinatului, spre deosebire de alte tipuri de atribut care sînt postpuse: „Cu *ale lor* rugi" (Min. 1698, 24^{v}) etc.

Predicatul ocupă primul loc în propoziție cînd se insistă asupra acțiunii verbale: „și *am venit* eu singur împreună cu părintele" (CJP, 127^{r}),

„*Lăudat-au* împărăţiia pre Mihai-Vodă" (Ps. Am., 84).

7.5. Contrar acestei tendinţe populare spre topica liberă, în scrierile unor cărturari bilingvi sau poligloţi se manifestă tendinţa spre topica fixă, cu verbul predicativ la sfîrşitul propoziţiei, cu antepunerea determinantelor atributive sau circumstanţiale, cu dislocări sintactice şi stilistice, cu hiperbaturi şi construcţii participiale şi gerunziale artificiale. Această tendinţă se manifestă la cronicarii moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin şi Nicolae Costin, la stolnicul Constantin Cantacuzino, la Radu Greceanu şi mai ales la Dimitrie Cantemir, din dorinţa clară de a crea o limbă literară care să fie aproape de modelele clasice, în special de latină, adică de a da limbii române strălucirea şi perfecţiunea sintactico-stilistică pe care o avuseseră acestea.

În literatura de specialitate au fost semnalate o serie de influenţe latine şi greceşti în scrierile cronicarilor şi ale lui Dimitrie Cantemir[52]. De aceea ne vom opri numai la cîteva dintre cele mai semnificative.

Propoziţia cu verbul la sfîrşit este frecventă în scrierile lui Ureche şi mai ales în cele ale lui M. Costin, N. Costin, C. Cantacuzino, Radu Greceanu, atingînd apogeul la D. Cantemir, în special în *Hronicul* său tradus din latină şi tributar modelului sintactic latin: „de multă pradă şi robire de oameni *au făcut* şi plean de dobitoace *au luat;* mai apoi sultanul, fiind săgetat foarte rău, *au murit*" (ULM, 134), „Şi deloc letopisă de moldovan scrisă *nu să află*" (CLM, 4), „Ci dar eu încă pînă astăzi, nici acel scriitoriu, nici acel spuitor *n-am aflat*" (IRP, 3), „Ce noi aşea în scurt *arătînd,* cursul *Hronicului* înainte pre larg *va dovedi*" (CH, 279).

Cronicarii munteni, influenţaţi şi ei de structura frazei latinei clasice, aşează de multe ori verbul la sfîrşitul propoziţiei: „Decheval încă nu într-un loc *şedea*, nici fără mare grijă *să afla*, ci şi el cu toate puterile cîte *avea* şi tare *să apăra* şi de multe ori şi *izbîndiia*" (SCC, 16).

Gerunziile sînt puse, de asemenea, la sfîrşitul structurilor: „Acest fel de meşteşug de a le ascunde, varvarii *aflînd*... mare foarte groapă *făcînd* şi cu lespezi *pardosind-o* şi pe dasupra bine *tocmind*-o, iar au dat apă peste acea groapă, ca o peşteră mare *făcînd-o*... " (SCC, 20)

7.6. *Dislocările sintactice*, în special ale componentelor unor forme verbale compuse, formaţiile premorfologice, intercalările de elemente adverbiale şi construcţii incidente devin un adevărat manierism în scrierile

[52] Cf. B. Cazacu, *Influenţa latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin,* în „Cercetări literare", V, 1943, p. 41-64; Rosetti, Cazacu, Onu, ILRL[2], p. 265-268, 376-380; Gheţie, ILRL, p. 116; D. Moldovanu, *Formaţiile premorfologice în limba română veche,* în ALIL, XXVI, 1977-1978, p. 47-65; *idem*, *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche,* în ALIL, XXVIII-XXIX, 1982-1983, p. 115-119, *op. cit.,* p. 123 şi urm.

marelui cărturar moldovean[53]: „ochiul tău nu să amăgească şi ghizdăvia lui inima ta *să nu,* rîvnind, *poftească*" (CD, VI^r), „cetăţile lui alţii le-au fărîmat şi le-au cu pămîntul *alăturat*" (CD, 11^r) etc.

Există însă şi dislocări sintactice de natură populară, nu cultă (ca în cronica lui Neculce): „Iară mai pe urmă i-au rămas *feciorul*, de muri de foame, *a lui Panaitacie*" (N^1, 146), „şi mergînd sluga acea la Poartă, *a lui Petru-vodă*, au scris" (N^1, 110). Astfel de dislocări sintactice au un caracter popular, fiind caracteristice limbii vorbite (Rosetti-Cazacu, ILRL, 1961, 257).

Încercarea unor cronicari şi a lui D. Cantemir de a aplica la limba română regulile sintactice ale limbilor clasice nu a reuşit, rezultatul fiind o frază artificială, confuză de multe ori, neconformă cu tendinţa general-romanică spre linearitatea frazei.

O trăsătură a limbii române vechi, ca de altfel şi a altor limbi romanice în faza veche este faptul că enunţul (sau fraza) nu putea începe cu o formă neaccentuată pronominală sau cu un auxiliar, de obicei, neaccentuat. Avem de a face cu aşa numita *lege a lui Wackernagel*, reluată în cazul limbilor romanice vechi de W. Meyer-Lübke.

7.7. În frază, întîlnim aceleaşi tendinţe ca în cadrul propoziţiei: pe de o parte, tendinţa populară spre linearitate, spre exprimarea raporturilor sintactice prin coordonare copulativă cu *şi,* mai rar cu *iar,* procedeu foarte frecvent în cronica lui Ureche şi mai ales în a lui Neculce, dar şi în cărţile populare, în cronicile şi povestirile versificate; pe de altă parte, tendinţa cultă spre stilul periodic, cu fraza amplă, cu protaze şi apodoze simetrice realizînd chiasmul, sau perioade retorice, asimetrice, cu protaza abundentă, dar cu apodoza scurtă, toate realizate după model clasic de cărturari ca M. Costin, stolnicul C. Cantacuzino şi, în special, de D. Cantemir: „*Şi* i-au făcut Şeremet cinste mare lui Dumitraşco-vodă şi boierilor săi. Şi au dăruit Dumitraşco-Vodă lui Şeremet un cal foarte frumos aşijdere şi Şeremet lui Dumitraşco-Vodă au dăruit 2 perechi de soboli" (NL, 272), dar „Ce socotind bătaia acei cetăţi că nu le va fi fără primejdie, trecînd pe lîngă dînsa, au trecut muntele Cenghii în ceastă parte, de unde, în pradă slobozindu-să şi fără veste în oraşele romeilor năvală dînd, mulţi oameni de ispravă, mulţi boi şi alte dobitoace, peste număr de multe, au apucat" (CH, 402). În comparaţie cu primul exemplu, unde linearitatea frazelor şi propoziţiilor este evidentă, în al doilea fraza este plină de construcţii gerunziale cu determinări contorsionate, care fac ca de la începutul pînă la sfîrşitul ei să se parcurgă un *circuit*, adică o *perioadă* (romanii au tradus gr. *periodos* prin *circuitus*). Avem a face cu modelul clasic de perioadă, pe care marele cărturar moldovean dorea să-l impună limbii române literare, pentru a-i da strălucirea, echilibrul şi simetria sintactică a limbilor clasice. Încercarea fiind aproape singulară şi în mare

[53] Cf. D. Moldovanu, *Influenţe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul,* în SLLF, I, p. 25-50.

parte artificioasă nu a reuşit să se impună, încît tendința contrară spre linearitate şi mai ales spre fragmentare a frazelor prea lungi a devenit mai puternică.

8. AFIRMAȚIA

8.1. Afirmația cu adverbul *da* nu este atestată încă în niciun text din perioada cercetată de pînă la 1780. Ea începe să fie atestată şi să se răspîndească în prima jumătate a secolului al XIX-lea din surse slave, dar în special începînd cu perioada Regulamentului Organic în urma influenței ruseşti asupra limbii romîne din acea perioadă (cf. Al. Niculescu, *Afirmația prin **Da** în limba română*, SCL, 1961, nr. 4, p. 479-486, articol reprodus în *Individualitatea limbii romîne între limbile romanice*, I, Bucureşti, 1965).

În dialoguri, o afirmație se realiza ca şi în perioada anterioară prin adverbele *ei, aşa, adevărat, chiar aşa* sau prin reluarea întrebării: „- Eşti sănătos ? - Sînt sănătos." (MŞG, 86), „Ştii domnia-ta româneşte ? - Ştiu." (MŞG, 108). În Ardeal se putea întrebuința în mod sporadic, prin influență austriacă în secolul al XVIII-lea probabil şi afirmația prin *ia* < germ. *ja*. O mărturie în acest sens ne dau S. Micu şi Gh. Şincai care la alte feluri de adverbe îl pun şi pe *ia* „ita" (MŞG, 66).

8.2. Afirmația adversativă prin *ba da* din limba actuală la o întrebare cu negație se realizează numai prin adverbul *ba* singur sau însoțit de verbul repetat afirmativ: „- Nu cunoşti pre cutare ? - *Ba,* cunosc = Non ita est, cognesco" (MŞG, 109), „Auzi, crîşmarule ! nu s-ar putea găsi un cărăuş să ne ducă pînă la Argiş ? - *Ba*, tocmai acum au fost unul aici. Vreți să-l chem înlăuntru ? - Cheamă-l" (MŞG, 107). În locul afirmației adversative prin *ba da* din zilele noastre se folosea în epoca cercetată afirmația adversativă *ba ce*: „şi să lepăda Sarra zicînd: „N-am rîs", pentru că s-au temut. Şi zise „*Ba ce*, ai rîs" (BB, Gen., 18.15; la fel în ms. 45; în ms. 4389: „*Ba*, ai rîs")". Afirmația se putea realiza şi prin îmbinarea *vezi (vedeți) bine* „da": „- Pre cine cauți ? - Cere pre prealuminatul domn, acasă este ? – *Vezi bine* e acasă" (Utique, est domi: MŞG, 99), „- Crîşmarule „ putemu-ne abate aici ? – *Vedeți bine*, domnilor" (Utique Domini, MŞG, 105). Am reprodus aceste dialoguri care însoțesc gramatica lui S. Micu şi Gh. Şincai din 1780, pentru a arăta că afirmația prin *da* nu apăruse în limba romînă. Latinescul *ita* nu s-a conservat în nici o limbă romanică, iar locul ei a fost luat de adverbe sau îmbinări adverbiale: *sic* > şi în unele limbi romanice (it., sp., pg.), *hoc* > *o(c)* în occitană, *hoc illes* > *oil* > *oui* (fr.), *ac* sau *ad sic* > rom. *aşe, aşa, et* > rom. *ee* „da". Româna veche intră în aceeaşi categorie cu italiana şi spaniola avînd adverbul *şi* < *sīc*, dar se deosebea de acestea prin adăugarea unei prepoziții (*ad* sau *ac*): *aşa* (< lat. *ac sic*) prezentînd similitudini cu unele varietăți romanice ca genov. *asi*, sp. *así*, prov. *aissi*, port. *asim* (ap. Ciorănescu, DER,

„aşa"). Textele româneşti vechi prezintă această situaţie: „Marturii care mărturisesc la *aşa* (adică carii zic că au văzut şi au auzit) sînt primiţi iar cei ce mărturisesc la *nu* sau la *ba* (adică că n-au văzut sau n-au auzit) nu sînt primiţi" (Pr.C., 124). În primul dicţionar al limbii române, *Codex Caransebesiens*, scris de un bănăţean pe la mijlocul secolului al XVI-lea pentru afirmaţia prin *da* se dă adverbul *aşa* cu sensul de *ita* „sic" (AC[1], 74). Latinescul *ita* nu s-a păstrat în limbile romanice, dar *sic* s-a conservat ca adverb de afirmaţie în italiană, spaniolă şi portugheză, iar întărit cu prepoziţia *ac* în română şi alte varietăţi romanice menţionate mai sus. În gramatica lui D. Eustatievici-Braşoveanul se menţionează următoarele adverbe şi locuţiuni adverbiale de afirmaţie: *aşa, adevărat, întru acest chip, pentru ce nu, aşijderea, cu bună seamă, drept* şi altele (EG, 67[v]).

9. NEGAŢIA

9.1. Negaţia prin *ba* se menţine frecvent în dialog alături de cea prin *nu*: „Şi zise lor: *Ba !*" (BB, 42, 12, dar *Nu !* în ms. 45), „Şi ei ziseră: Nu, doamne !" (BB, 42, 10; *Nu !* în ms. 45, dar *Ba* în ms. 4389), „*Ba* este a sfintei beserici din Dorna" (1745, Moldova, IMCM, I, 532), „Iară Archirie zise: *Ba*, fătul meu" (ms. 1867 din BAR, f. 235[v]), „M-iţi da zece florinţi pe loc... *Ba*, ţi-om da doi galbeni (*Non*, dabiamus tibi duos Ducatos)" (MŞG, 97). Negaţia prin *nu* (> lat. non) apare în aceleaşi texte: „– N-aveţi vr-o rădeiche ? – *Nu*, dar avem unt proaspăt, struguri şi prune şi piersici" (= *Non*, sed habemus butyrum recens, botras et pruna et persica) (MŞG, 97). Negarea parţială, aproximativă se realizează prin *nu prea*: „– Bună e calea ? *Nu prea* (= Non adeo)", (MŞG, 95). Originea negaţiei prin *ba* în limba română este controversată, deşi există în limbile slave vecine (bg., sl., rut., rus, pol., ceh.) se pare că ea este mai veche, existînd în română înainta de contactul cu limbile slave. Existanţa acestui adverb în albaneză (*ba-ba-ba*), ca expresie a negaţiei absolute, în avestică, armeană, lituaniană şi în vechea irlandeză, ne duce spre ipoteza originii preslave, autohtone a acestei negaţii.

9.2. *Negaţia dublă* este o normă respectată de cele mai multe texte din perioada cercetată, însă de multe ori în propoziţii negative introduse prin *nici* nu mai apare adverbul *nu:* „Nime nu poate învăţa aşa mult, *nice poate* custa aşa mult" (SA, 9[r]), „şi *nice putea* birui unii, nice alţii" (IT, 98), „*nici* din pieptul acestui Lichinie *au lipsit* tirania" (IRP, 76), „Căci că *nu* iaste *nimeni*, *nici* cu condeiul *nici* cu palma a-i sta împotrivă" (CM[1], 176).

Originea negaţiei duble în limba română trebuie căutată în latina populară şi tîrzie. Construcţii cu dublă negaţie au fost înregistrate încă de pe timpul lui Plaut, iar în latina tîrzie construcţii de tipul *non respondet nihil* erau frecvente (cf. I. Rizescu, *Cu privirea dubla negaţie în limba română*, în SCL, XIV, 1963, nr. 4, p. 473-477: Ed. Bourciez, *Elements de linguistique*

romane, Paris, 1923, p. 119; Todi, 242).

9.3. *Negația simplă* se poate explica fie prin sintaxă populară, ca reminiscență a unei stări de sintaxă românească dintr-o perioadă mai veche, moștenite din latină, fie ca o influență străină, în primul rînd latină, sau în cazul traducerilor din slavonă ca o influență a originalului. Influența era facilitată de existența procedeului și în sintaxa populară românească. Deci prezența negației simple în unele texte poate fi explicată, în funcție de natura textului, fie prin factori interni, fie prin factori externi, fie prin ambele categorii de factorii. În unele texte din cărțile populare negația simplă apare în aceeași frază cu negația simplă: „spune de un neguțători că-i era scîrbă și de va vrea vedea un păr în bucate sau în băutură, *nici* mînca din acele bucate, *nici* băutura *nu* mai bea" (1703, Brașov, *Sindipa,* ms. 1436 din Bar, f. 86^{v}).

La Miron Costin exemple de tipul „*nici* este șagă", „*nici* te miră cu cine ar fi săpat un șanț mare ca acesta", „*nici* cădea stol peste stol" au fost puse pe seama influenței sintactice latine (cf. B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* în *Studii de limbă literară*, București, 1960, p. 93-92).

Astfel de construcții au fost găsite și la Nicolae Costin, D. Cantemir și la unii cronicari munteni (Constantin Cantacuzino, Radu Greceanu, Radu Popescu și la autorul Let.C. (cf. Mioara Avram, *Particularități sintactice neromânești în diferite momente ale evoluției limbii române literare*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 460; Todi, 241-242). În aceste texte construcțiile cu negație simplă apar alături de cele cu negație dublă.

10. CONSTRUCȚII INCIDENTE

10.1. Implicînd două planuri, *unul* primar *dictum-ul,* iar *altul* care reprezintă comentariul sau *modus-ul*, care poate fi suprimabil cu un minus de informație, incidența face parte din procesul de comunicare uman intrînd în așa numitele „universalii lingvistice".

De aceea, prezența sa în limba română veche din perioada cercetată este explicabilă.

Ca și în perioada anterioară, incidența se realiza la diferite nivele sintactice, începînd de la un element pînă la întregi propoziții și fraze.

Elementele incidentale:

1. *Vocativele substantivelor și pronumelor personale de persoana a II-a, unele adverbe de mod sau de modalitate* și *unele interjecții* fără funcție sintactică sînt prezente ca elemente incidente în tot felul de texte, în cele narative sau în special cele cu dialog: „Pentru aceea, *fraților*, să alergăm cu toată inima" (Inv. 1642, 23^{v}/8-9), „Pentru aceeia, *dragiloru frați*, noi toți să alergămu la părinții duhovnici" (*ib.*, 23^{r}/12-13), „*Vornice, Istrate Roșco*, aicea înaintea noastră au avut

judecată sfinţia sa egumenul de Bogdana" (1765, DRA, II, Moldova, 396), „*O, diavole*, răul pizmaş neamului omenesc, cum prelăstişi pre Gligorie vodă" (CM[1], 67) etc.

2. *Propoziţii incidente, legate* (printr-un element junctiv sau nu) sau *nelegate*: „Ci acesta, Cazagherei, viind în Moldova, *cum am zis*, multe prăzi au făcut" (IRP, 76), „Şi vara, la anul *care s-au scris mai sus*, au venit toate oştile" (IRP, 75), „ducîndu-l la Irimiea vodă au poruncit de l-au înţepat: *unii zic* pe şezut, ci era aşa, ori într-alt chip, acest sfîrşit du lat Răzvan vodă" (IRP, 76), „şi au gonit pe Mihaiu vodă din ţările acestea, pentru că avea pizmă pe dînsul, Biruindu-i într-atîtea rînduri şi făcînd multă pagubă în Ţara Turcească, *precum s-au zis mai îndărăt*" (IRP, 79).

3. *Fraze incidente*: „Să află şi de greci făcute cetăţi, cum este Turnul Neovtolem, o cetate, pustie, *îmi pare să fie pe Cogîlnic, în Bugeagŭ*; tătaru şi ai noştri îi dzic Tatar Bunar, că Neoptolem este nume grecesc" (CLM, 266)

Uneori frazele incidente sînt izolate prin paranteze de partea primară: „Iară mai mult şi în zilele lui Antoniu celui blînd şi milostiv, carele, *cum scriu istoriile*, nici unuia el a face rău nu începea, nici războiu asupra cuivaşi n-am rădicat (*zicînd pururea cuvîntul lui Ştipion, carele zicea că mai bine multu va a păzi pe un cetăţean şi pămîntean de ai lui sănătos,* decît *a ucide o mie de vrăjmaşi*) pînă cînd nu alţii începea a să hie hicleni şi a să rădica împotriva lui" (CM[1], 177). Aici există două feluri de incidente: *o incidentă independentă propoziţională*: „*cum scriu istoriile*" şi *o frază incidentă legată pusă între paranteze.*

11. ELIPSA

11.1. *Brahilogia* sau elipsa predicatului verbal este des întîlnită în textele care sînt influenţate de vorbirea populară: „ori o parte va birui, ori alta" (CM[1], 153), „După lumină, întunerec şi după veselie, întristare" (CM[1], 160; aici este elipsa predicatului *vine*), „cînd am purces doi la tată-meu, am luat multe odoară şi s-au întîmplat şi acest inel" (ms. 1344 din BAR, f. 26). Elipsa verbului copulativ este mult mai frecventă: „Dar acei meşteri să nu fie nici îmbrăcaţi *nici cu piele*" (ms. 3518, din BAR, sec. XVIII, f. 32[r]), „Ci ori *una*, ori *alta*, el tot au murit" (IRP, 127), „cei ce l-au pîrît vor fi stînd *de* ce şi *cum*" (IRP, 140).

Elipsa predicatului aduce uneori false funcţii sintactice (de pildă, funcţia de circumstanţială opoziţională cu *în loc de* sau *în locul*): „Decii Mihai vodă, *în loc de dar*, i-au spînzurat" (IRP, 78), „Dar au fost făgăduiala ficleană că *în locul staegului*, o au lovit fără veaste" (IRP, 85).

Elipsa este des întîlnită în cărțile populare, în dialoguri și în cronicile lui Radu Popescu și I. Neculce, unde influența limbii populare este considerabilă. Ea este întîlnită și în texte juridice: „vinerea, de vor fi judecăți multe sî se facă Divan, iară *de nu*, să se citească răvașă și anaforale (Pr.C., 48-50).

12. DISCONTINUITATEA: ANACOLUTUL ȘI DISLOCĂRILE SINTACTICE

12.1. Anacolutul este mai rar în textele literare, dar mai des întîlnit în documente și însemnări: „Acest sfînt Apostol am schimbat-*o* cu preotul Taoader" (1746, Moldova, IMCM, I, 540), „Aceasta sfînta carte *Liturghie l*-au dăruit preutul Gavrilaș lui Nicolae" (după 1747, Moldova, IMCM, I, 552), „Să să știe că acest sfînt Apostol este cumparat de mila creștinilor și-*i dată* sfinții biserici din Hîrlău" (1748, Moldova, IMCM, I, 559). În majoritatea cazurilor în textele traduse, anacolutul este rezultatul unor greșeli de traducere sau a necunoașterii diferențelor sintactice între limba sursă și limba țintă.

În multe cazuri, însă, anacolutul apare ca în vorbirea populară de astăzi: „*Cela ce* vrea să se mîntuiască, mai *înainte i să cade* lui a ține credința cea catholicească" (1777, f.l., ms. 1151 din BAR, f. 206^{v}), „Iar de se va afla vreunul a îndrăzni a scrie vreun nume fără de știrea năstravnicului, *unul ca acela*, de de va fi preot dau diacon, *să-i să ia* darul" (1701, f.l., ms. 1245, f. 4), „Că era ca un-părat *carele îi* era foarte dragi muierile" (1703, Brașov, Sindipa, ms. 1436 din BAR, f. 83^{r}).

12.2. Dislocările sintactice din această perioadă, în special cele din opera lui D. Cantemir au fost pe larg analizate și clasificate de Dragoș Moldovanu într-un veritabil studiu, *Dimitrie Cantemir între umanism și baroc. Tipologia stilului cantemirian din perspectiva figurii dominante*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2002. Autorul delimitează tipurile de dislocări din opera lui Cantemir în felul următor: A) *dislocări sintactice*, constînd din: 1) *dislocări* ale sintagmelor verbale („să *ducă* poftește *viața*" (CD, 321); 2) *dislocări* ale sintagmelor nominale („cu *îndrăgitele* mele să te veselești desfătări" (CD, 119)), B) *dislocări morfosintactice de gradul I*: a) prepoziție morfem + pronume aton... verb („*A și le* dinaintea ochilor *pune* silim" (CD, 141)); b) auxiliar cu pronume aton... + auxiliar („de *n-aș fi fost* după multă trudă și sfărmare de cap *aflat*" (CH, II, 153)), c) pronume reflexiv sau personal aton + ... + verb: „Își lauda poftește" (*ib.*, I, 91), d) conjuncție - morfem + ... + verb („pentru ca să nu în mînule latinilor cază" (CH, 426)), e) negație + ... + verb (Puțin de *nu* toată fața pămîntului lăciut *căptușisii*) (CH, 170) și C) *dislocări morfosintactice de gradul al II-lea*: a) articol nehotărît + ... nume: „Ca *un* de floricele cules

şi legat *mănunchiaş*" (CH, 117) (cf. *op. cit.*, p. 70-78), b) prepoziţie + ... + nume: „*În* de desfănată şi după toate poftele trupeşti dată *viaţă căzusă*" (CH, 117). Autorul analizează gradul de abatere lingvistică a acestor dislocări ajungînd la ideea că „nu dispunem de nici o justificare, teoretică sau practică, pentru a considera dislocările lui Cantemir abateri de la sistemul gramatical" (*op. cit.*, p. 78). Cert este faptul că unele din dislocările din opera lui Cantemir se întîlnesc şi la alţi autori din epocă, precum şi în poezia modernă românească, aşa cum bine argumentează lingvistul citat (de exemplu, dislocările sintactice ale sintagmelor nominale şi verbale (cf. *op. cit.*, p. 71)).

Numărul dislocărilor sintactice este considerabil: „Şi *ne* de greşeale curăţeaşte/Cu numele tău ce să slăveaşte să nu ne păgînii *pîscîiască*" (DPV, 145^{r}).

Dislocările sintactice sînt de două feluri: 1) de tip popular şi neintenţionate, 2) de tip savant, intenţionate.

Cele de tip popular se întîlnesc în textele în care limba vorbită joacă un rol important, iar *oralitatea* este unul din mijloacele de expresie (de exemplu, cărţile populare, cronicile lui Neculce şi Radu Popescu etc.): "Iară mai pe urmă i-au rămas *feciorul* de murié de foame, a lui Panaitachie" (NL, 146) etc.

Uneori dislocarea este însoţită de anacolut: „Iar *Osecul*, care este lesne trecătoare către Stiria şi către Carintiea şi către Carneala, cu multă osteneală s-au nevoit Hasan Paşa acesta, dar s-au întors ruşinat, că, fiind viteaji cei din lăuntru, nu o au putut lua" (IRP, 69).

Dislocările intenţionate se întîlnesc la cronicari moldoveni (Ureche, Miron Costin) şi la D. Cantemir care le folosesc după modele clasice, latine şi greceşti, din dorinţa manifestată în scris în diverse rînduri, de a da limbii române strălucirea şi echilibrul limbilor clasice.

Nu sînt dislocări sintactice (dacă sînt privite prospectiv) formaţiile premorfologice sau în curs de gramaticalizare ca de pildă: „*ori în ce* (= în orice): (aflînd greşală în cuvinte sau *ori în ce* (1764, IMCM, II, 139), „*ori cu ce* (cu orice) fel de pricină" (1758, Fătăciuni, IMCM, II, 76).

13. REPETIŢIA

13.1. Din mulţimea de repetiţii selectate din textele din perioada 1640-1780 alegem numai pe cele mai semnificative:

1) *Repetiţiile identice*

Mai multe părţi de vorbire sînt repetate în scopuri intensive: „Cîte pă *unul-unul* îi lua de-i sugruma" (IRP, 124), „Şi să îmbogăţi omul *foarte foarte*" (BB, Fac. 30.43; la fel în ms. 45 şi în ms. 4389) etc.

Repetiţia conjuncţiei *şi*, care asigură un anumit ritm în exprimare, este destul de frecventă: „şi să făcură lui dobitoc mult: boi, *şi* slugi, *şi* slujnice,

şi cămile *şi* măgari" (ms. 45, Fac. 30.43), dar „*şi* boi, slugi, slujnice, cămile şi măgari" (în BB şi în ms. 4389 prin ştergerea repetării lui *şi*). De asemenea, repetarea altor conjuncţii se întîlneşte des: „n-au supărat măria-sa *nici* pe boiari, *nici* pe mazili, *nici* pe mănăstiri, *nici* pe ţară, ci au dat măria-sa bani gata de s-au făcut aceasta" (IRP, 268).

2) *Repetiţiile modificate: ori de taină, ori de oştire, ori de voroave:* „Într-un chip le împărţi Dumnezău avuţiia sa, iară *a o cheltui nu o chetuiră*" (Caz. V, I, 12^{v}; Caz. D, 18; Caz. B^{2}, 17), „au întrat ca lupii în oi şi *cînd de cînd* era să ajungă pe Hasan Paşa" (IRP, 74).

Ca şi în perioada anterioară tipurile repetitive cele mai folosite pentru realizarea coeziunii textuale sînt: *anadiploza, chiasmul, paralelismul sintactic şi laitmotivul:*

1) *Anadiploza*, repetarea unui cuvînt sau a unui grup de cuvinte la sfîrşitul unei unităţi sintactice şi la începutul celei următoare, procedeu cunoscut şi în vorbirea populară de atunci şi de astăzi, se întîlneşte mai des în cărţile populare şi în cronicile lui Neculce sau Radu Popescu, care folosesc multe elemente din vorbirea populară: „iar noi acelea *nu* le *ştim* numai *ştim* sfîrşitul lui Ion-vodă" (IRP, 62), „iar s-au rădicat o seamă de au venit *asupra lui Pătru-vodă*, iar *Pătru-vodă* strîngîndu-şi oaste s-au dus de i-au încongiurat" (IRP, 67).

2) *Chiasmul*, repetarea aceloraşi elemente în sens invers, de cele mai multe ori pentru a reliefa elementele sau de a realiza emfaza: „care *l*-au făcutu-*l* Domnul" (DP, 25^{v}), „Acela pre mări *l*-au urdzitu-*l* şi pre pîrao *l*-au gătatu-*l*" (DP, 26^{r}), pentru alte,

3) *Paralelismul sintactic*, constă din repetarea unor elemente ale unei structuri în alte structuri: „Cine-i acesta, împăratul slăvit ? *Domnul* tare şi puternic *Domnul* putearnic în războiu" (DP, 26^{v}) etc.

4) *Laitmotivul* constă în repetarea de mai multe ori a unui element care constituie tema unei secvenţe conversaţionale: „Începerea *lui Despot-vodă* cum au fost de agiunsu de au fost domnu. *El* n-au fost rudă lui *Despot cel Mare*, ce au fost slugă *lui Despot*. Şi murind *Despot*, precum zicu unii, la Veneţie iar alţii zic că au murit la Rîm, s-au sfătuit cu ceale slugi să zică că el este nepot lui *Despot*, şi să împartă ei averea *lui Despot* şi să-i dea lui toate scrisorile cîte au avut *Despot cel Mare*... Şi aşa mărturisind cătră veneţiani ca-i iaste nepot *lui Despot cel Mare*, au crezut veneţiianii că-i iaste nepot *lui Despot*" (NL^{1}, 172).

Repetiţia este frecventă în textele care reproduc dialoguri, căci răspunsul la o întrebare formulată afirmativ sau negativ poate să conţină repetarea ei, integrală sau parţială, identică sau modificată (cf. sus: *afirmaţia* şi *negaţia*).

14. COEZIUNEA SINTACTICĂ CONECTORII TRANSFRASTICI

14.1. Coeziunea pragmatică şi continuitatea tematică a textului se realiza ca şi în perioada cercetată prin *conectori transfrastici*, care nu sînt încadraţi în structura propoziţiilor şi frazelor ci numai marchează anumite relaţii semantico-pragmatice dintre acestea.

La nivel transfrastic, conjucţiile cele mai folosite în perioada cercetată rămîn conjuncţiile *coordonatoare*.

Limba populară şi unele texte bazate pe graiurile populare şi pe oralitate folosesc mult pe *şi narativ* care asigură coeziunea pragmatică a structurilor şi continuitatea tematică a acestora: „*Ş*-au scris Brîncovanul la Bucureşti... " (NL[1], 440), „*Şi* după ce au agiuns Neculai-vodă la Galaţi, atunce au sosit şi Dumitraşco-vodă din Ţarigrad" (NL[1], 514), „*Şi* mergînd la Scidi Husein, paşa al Budei, i-au luat şi s-au dus la Leva cetate... " (IRP, 151).

Conectorii dar, iar, însă, ci, ce, dară sînt specializaţi pentru relaţiile de coordonare adversativă la nivel transfrastic: „*Dar* bătrăneaţele ajungându-i şi bolnăvindu-se rău, au murit primăvara" (IRP, 109), „*Însă* la Cerneţi era şi cîţiva paşi" (IRP, 227), „*Iar* Suliman împărt... s-au dus de au luat Otragonul şi alte cetăţi" (IRP, 47), „*Iară* Toderaşco vistiernicul... era în mare cinste la Dumitraşco-vodă" (CN[1], 298), „*Ci* au poruncit lui Ahmet de au venit în taină la tata-său... " (IRP, 30), „*Ce dară* îndată ce i-au venit veste... " (IRP, 216). Aceşti conectori adversativi din fruntea frazei arată fie contrariul celor spuse, fie o nouă abordare a temei, fie o revenire la tema anterioară frazei dinaintea celei faţă de care se exprimă adversiunea.

Concluzivele deci, dară, prin urmare în fruntea frazei rezumă cele spuse în fraza sau în frazele anterioare sau exprimă pur şi simplu rezultatele care reies din cele comunicate înainte: „*Decii* copilul cel de turcu au nimerit la un agă, ce era la cinstea împărătească" (NL[1], 186), „*Deci* Gheorghe logofătul nimic n-au zăbovit, ci s-au pornit cu oştile spre Iaşi" (IRP, 106), „Trecînd *dară* cîtăva vreme... " (IRP, 219), „*Dară* diavolul, ce nu va binele creştinilor şi odihna lor, au intrat în inima Barbului" (IRP, 223). Aceşti conectori transfrazici sînt deosebit de frecvenţi în unele texte narative: *deci* (NL[1], 714, 715, 716, 719, 721, 722, 723, 738 etc.), *iar* (NL[1], 710, 730, 733, 746, 747, 749), *iară* (NL[1], 714, 715, 716, 719, 722, 723, 738).

Adverbe ca *aşijderea, (de) altminteri, astfel(iu),* şi locuţiunile adverbiale *de aceea, derept aceea* funcţionează, de asemenea, cu rol de conectori transfrastici pentru a asigura continuitatea discursului: „*Aşijdere(a)* şi Toma spătariul Cantacuzino au murit şi el... " (IRP, 273), „*Aşijderea* şi postelnicul învaţă să pre Enache-aga şă nu ştie că face cineva vrun supăr lui Mihai-vodă" (NL[1], 694, vezi exemple cu *aşijderea* la p. 601, 705, 849, 850, 858), „*Aşijdere* şi pentru femeile sărace" (1700, Iaşi, DRA, II, 358), „*Aşijderea* şi oamenii" (1761, Iaşi, DRA, II, 362), „*Drept aceia...* " (1761,

Iaşi, DRA, II, 362), „*Drept acie...* " (1762, Iaşi, DRA, II, 369, 370), „*Pentru aceea*, poruncim" (1765, Iaşi, DRA, II, 394; cf. şi 398, 399), „*Drept aceaia...*" (1778, Bucureşti, AJ, 593).

Cu valoare cumulativă sînt conectorii transfrastici: *Deosebit de aceasta, osebit, (pe) lîngă aceasta:* „*Deosebit de aceasta*, au mai răspuns tot oamenii de Oprişăni" (1762, Iaşi, DRA, II, 374), „*Deosebit* ni-au mai jăluit" (1768, Iaşi, DRA, II, 429), „*Osăbit*, au mai arătat că pe moşie sa are jăluitorul o fîntînă... " (1776, Iaşi, DRA, II, 472), „*Pentru care,* pentru această" (1779, Bucureşti, AJ, 700, 703, 704, 706, 729, 736), „*Osebit de acestea...* " (1779, Bucureşti, AJ, 708), „*Lîngă acestea...* " (IRP, 130).

Cu valoare concesivă apare, mai ales în textele traduse din greceşte sau cu autori care ştiau greceşte (Radu Greceanu şi Radu Popescu) locuţiunea adverbială, *cu toate (cu) acestea*, care reprezintă un calc după greceşte: „Iară *cu acestea cu toate*, să cade tot să îndzestreze fata" (Prav.[1], 1646; Prav.[2], 1652, 159), „Dar, *cu toate acestea*, nu s-au putut stinge zavistia lui Mihai" (PIst., 278), „Şi *cu acestea toate*" (RG[1], 63), „dară, *cu toate acestea* nici pravilele pururea într-un chip păzea" (Pr.C., 44). Prezentă şi în bulgară (*privsičko toga*) şi în albaneză (*me gjith ata*), această îmbinare calchiată după limba greacă s-a impus în limba literară contemporană sub forma *cu toate acestea* nu cu formele vechi *cu acestea cu toate* sau *cu acestea toate.*

Toţi aceşti conectori transfrazici au o gamă largă modalizatoare întărind cele spuse anterior în discurs sau asigurînd argumentele pentru o decizie (cum este cazul conectorilor *drept aceea, pentru aceea, pentru care*, în documentele oficiale).

14.2. În procesul de fixare a sintaxei româneşti din perioada cercetată se observă o tendinţă spre o mai mare coeziune gramaticală, atît frastică cît şi tranfrastică, decît în perioada anterioară. Este vorba de o mai mare claritate care permite de cele mai multe ori înţelegerea imediată a textului. Autorii sînt procupaţi de evitarea ambiguităţilor, iar relaţia dintre propoziţii şi fraze devine mai explicită prin folosirea uneori abuzivă a conectorilor. Frazele incoerente devin din ce în ce mai rare nu numai în textele literare, ci şi în cele neliterare.

15. CALCURILE LINGVISTICE

15.1. Faptul că majoritatea cărturarilor, autori sau traducători de texte, erau bilingvi sau polilingvi (ca de pildă, Varlaam, Dosoftei, cronicarii moldoveni, stolnicul C. Cantacuzino, fraţii Greceanu, Dimitrie Cantemir, Antim Ivireanul, scribii de documente de la curtea domnitorilor, traducătorii de texte bisericeşti, cărţi populare sau texte juridice etc.) explică prezenţa numeroaselor calcuri lingvistice după slavă, greacă, latină.

Aici nu ne vom opri decît la cele mai semnificative, unele relevate în literatura de specialitate:

15.2. Formațiile *nastînga* (U 154/1), *dinadireapta* (ULM, 20/25, 21/5-6), *dinnastînga* (ULM, 20/26) sînt calcuri după expresiile slave *nalevo, napravo* sau formații proprii după model slav (cf. Al. Rosetti, B. Cazacu, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1961, 238).

Elementele slave preluate sau calchiate din slavonă sînt mai puțin numeroase decît cele din perioada anterioară în textele bisericești, dar ele se mențin pînă la sfîrşitul perioadei cercetate în documentele de cancelarie, în acte publice şi scrisori, însemnări, dar şi în cronici şi povestiri versificate.

Am remarcat mai sus folosirea frecventă a conjuncției *i* „şi", a prepozițiilor *ot* „de", „de la", „din", concurată încă din secolul al XVI-lea de prepozițiile *de, din*, dar rămasă în documente pînă în secolul al XIX-lea: „cărturari *ot* Suceava" (1796, DRA, II, 648), „mănăilă căpitan *ot* Buzău" (RG[1], 96), „preutul Maftei *ot* Bercheşeşti" (1778, IMCM, II, 295), „în schit *ot* Vrancia" (1780, IMCM, II, 315), dar „dascălul Vasilie *de la* Sămiedru" (după 1775, IMCM, II, 280), „Predă căpitanul *de la* Milcov" (AB, 295), „Tănasie *de la* Tărnova" (1705, Bucureşti, IOR, 364). Mai puțin frecventă a fost locuțiunea adverbială *ot tam* „de acolo", „din acelaşi loc", care dispare mai de vreme din textele româneşti (cronici şi documente; cf. Todi, 251).

Prepoziția *za* „de" cu numele de funcții continuă să se folosească pînă la sfîrşitul perioadei, dar este concurată din ce în ce mai mult de prepoziția *de*: „vel căpitan *za* dorobanți" (RG[1], 78, 182), „bivel căpitani za *seimeni*" (1698, Bucureşti, IOM, 348), „Iordache bivŭ velŭ capitan *za* cazaci ot Tărgoviște" (1723, Bucureşti, IOR, 351), dar „vătaf *de* călăraşi" (RG[1], 43).

Exprimarea datei continuă a fi raportată la „facerea" sau „zidirea" lumii, procedeu obişnuit la popoarele slave şi în limba română veche influențată de slavonă. În cazuri rare se utiliza exprimarea datei după calendarul gregorian (mai ales la unii cronicari ca, de pildă, C. Cantacuzino, Radu Popescu sau în unele inscripții şi însemnări): „Anul de la zidirea lumii 7295, iar de la naşterea domnului Dumnezeu şi mîntuitorului nostru Isus Hristos 1787" (IOB, 275).

Elementele slave *dni* (tradus uneori prin *zile*), *leat* (*vleat*), uneori cu prepoziție (*vă-văleat*), *mesița* tradus uneori prin *luna* se mențin pînă la sfîrşitul perioadei în cronici şi în documentele de cancelarie: „*văleat ot sozodanie miri 7286*" (1778, IMCM, I, 287), „la anii de la zidirea lumii 7260, iar de la naşterea 1751" (IOB, 255), „luna iulie, 3 dni, 7278" (1770, IOB, 229), „l-au săvîrşit în anul de la zidirea lumii 7231, iar de la naşterea mîntuitorului Hristos 1722, luna lui septemvrie, 30 dni" (1722, IOB, 242), „*mesița dechemvrie leatul 7106*" (Let. C., 128), „s-au scris hrisovul... la naul de la zidirea lumii 7284, iar de la spăsenia lumii 1775" (Pr.C., 167).

Exprimarea *duratei* se face prin postpunerea numeralului față de substantivul determinat: „au domnit *ani 3*" (Let.C., 147), „Şi au împărățit

sultanu Suliiman *ani 47*" (IRP, 59).

Antepunerea numeralului, impusă în limba literară modernă, este mai rar întîlnită: „Şi aşa s-au sfîrşit, fiind domn întîi şi pă urmă *7 ani*" (IRP, 43).

Pentru exprimarea *duratei neîntrerupte* se menţine adverbul slav *neprestan* „neîntrerupt": „la 16 ani *neprestan*" (SCC, 15; vezi şi alte exemple la Todi, 256-255).

15.3. Calcurile din *latină* se întîlnesc mai ales la cronicarii moldoveni (Gr. Ureche, Miron Costin, N. Costin) şi munteni (stolnicul C. Cantacuzino, fraţii Greceanu, R. Popescu) şi sînt foarte frecvente la D. Cantemir şi în traducerile româneşti din latină.

Spre deosebire de cele din slavonă care apar mai ales în formule fixe la începutul sau sfîrşitul documentelor, calcuri care nu implică o cunoaştere profundă a slavonei, calcurile din latină au un pronunţat caracter savant, rezultat şi din dorinţa de a da limbii române echilibrul şi strălucirea limbii latine clasice.

Discutate pe larg în studiile dedicate limbii cronicarilor (de specialişti ca A. Gîdei, B. Cazacu, Al. Rosetti, Al. Niculescu, Gr. Brâncuş, T. Diaconescu) unele calcuri lingvistice de sorginte latină livrească continuă să ofere aspecte controversate (vezi discuţia problemei la Todi, p. 224-248).

Datorită caracterului artificial al majorităţii calcurilor, limba literară, modernă nu le-a selectat în normele ei, ele dispărînd cu timpul.

Pentru aspectul diafazic al normelor epocii, ele ne interesează şi le expunem pe scurt pe cele mai importante:

1. Structurile sinonimice binare şi ternare, au fost semnalate în scrierile lui D. Cantemir, în cele ale cronicarilor Grigore Ureche, Miron Costin, stolnicul C. Cantemir, R. Greceanu în *Anonimul Brîncovenesc*, *Letopiseţul Cantacuzinesc* (cf. Al. Niculescu, *Structuri sinonimice binare în stilul lui Dimitrie Cantemir*, în vol. *Între filologie şi poetică*, Bucureşti, 1980, p. 99-104, Gr. Brâncuş, *Observaţii asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică"*, AUB (LLR), XXII, 1973, nr. 22, p. 83-88, Todi, 224-231). Stilul *binominal*, descoperit de J. Marouzeau în texte din latina tîrzie (cf. *Traité de stylistique latine*, Paris, 1946), întîlnit şi frazeologia juridică a latinei tîrzii (*inuria* aut *molestia, lesionem* et *damnum, tenese et possedire*), prezent şi în limbile romanice apusene şi în limbile germanice (cf. R. L. Palitzer, *Synonimic Repetition in Latte Latin and Romance*, în „Language", XXX, 37, nr. 4, 1961, p. 484-487), numit de Al. Niculescu, *binom sinonimic* este foarte des întîlnit la autorii menţionaţi. Dăm cîteva exemple (din numeroasele exemple date de Todi, 226-230): „ne-au rămas şi aici *nişte spuneri* şi *nişte poveşti*" (SCC, 6), „s-au arătat *bun, blînd, milostiv*" (RP[1], 292; structură ternară), „au început *a*-şi *tocmi* şi *a*-şi *îndrepta* ţara *cu judeţe, cu judecătroi*, cu *boiari*" (RP[1], 228). Influenţa modelelor latineşti deprinse în colegiile iezuite de la Bar şi de la Lwow de către cronicarii moldoveni Gr. Ureche şi M. Costin în ceea ce priveşte structurile sinonimice, influenţă demonstrată

de Al. Niculescu (*op. cit.*, p. 103-104), nu poate fi pusă la îndoială decît cu multă greutate.

Cu toate acestea, astfel de structuri binare, mai mult sau mai puțin sinonimice (căci nu există sinonimie perfectă) se întîlnesc încă din secolul al XVI-lea în documente scrise de oameni care nu ştiau latină. Astfel structura *bun şi milostiv* este des întîlnită în tot felul de texte, scrise de oameni care nu cunoşteau latina. Pe de altă parte, astfel de structuri apar şi în texte traduse din slavă sau din greacă (de pildă, în *Biblia* de la 1688).

Deci, după părerea noastră, nu toate exemplele din literatura de specialitate pot fi puse pe seama influenței latineşti culte.

2. *Legătura relativă (coniunctio relativa)*, adică legarea a două propoziții principale sau fraze printr-un pronume, adjectiv sau adverb relativ în locul unei conjuncții coordonatoare, procedeu cunoscut în limba latină din epoca clasică, dar în regres în latina postclasică şi nemoştenit de limbile romanice, este frecventă la cronicari (cf. T. Diaconescu, *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, în AUI, XX, 1971, p. 40-43, Frieda Edelstein, *Despre „legătura relativă" în limba română,* în CL, XVI, (1971), nr. 2, p. 337-343). Deşi acest procedeu este întîlnit încă din secolul al XVI-lea, atît în texte traduse cît şi în documente; la cronicarii moldoveni şi munteni, el poate fi considerat ca o influență a limbii latine clasice. Iată cîteva exemple din *Cronica* lui Ureche, semnalate de T. Diaconescu: „Pentru *care* lucru sfatul pohti", „*Carii* cu mare frică au mers", „De care lucru fiind înhierbîntat Ştefan" (*op. cit.*, p. 42-43). B. Cazacu (*Influența latină asupra limbii şi stilului lui Miron Costin*, în vol. *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării*, Bucureşti, 1960, p. 81-110) demonstrează că Miron Costin traduce prin „legătura relativă" pe *quod* din textul latin cu *care* ca legătură relativă: „*Care* daruri foarte au plăcut lui Sultan Suleiman" – „Quod domum Solymanno non mediocriter placut" (textul corespunzător al lui Topeltin, *ib.*, 91).

La cronicarii munteni, de asemenea, legătura relativă este frecventă: Todi (234-235) dă multe exemple din cronicarii munteni (R. Greceanu, R. Popescu, Anonimul brîncovenesc).

Care cu valoare de pronume demonstrativ (la început de frază sau de propoziție independentă) este de asemenea frecvent la cronicarii munteni: „*Care* au şi făcut" (IRP, 31), „*Care* luînd cartea şi ducînd-o la împăratul, foarte s-au bucurat" (IRP, 41), „*Carele* de neam rumânesc să trage" (SCC, 70), „*Pre carii* i-au ajuns în Țara Rumânească" (AB, 277). Pentru alte exemple vezi Todi, p. 235-238.

3. *Construcțiile participiale*, corespunzătoare construcțiilor participiale latineşti conjunct şi ablativului absolut din latină, au fost preluate de unii cronicari. B. Cazacu aduce multe exemple cu construcții participiale preluate de Miron Costin în *Letopiseţul* sau din construcțiile latineşti corespunzătoare din textul lui P. Piasecius, *Cronicon gestarum in Europa singulariorum*, principalul izvor al cronicii sale: „*Eşiți leşii* la cîmpu, mai multu decît la era

poruncă... au izbucnitu şi oardele cu Galga soltan/*Progresoi Poloni* în campum, ultra quam haberent mandatum... effusae et ordae sultani Kalaa" (ib., 88). Todi, p. 244, găseşte un exemplu similar în *Anonimul Brâncovenesc*: Iar cînd fu într-o zi încă *netrecut vizirul* cu oştile Dunărea, veni un agă cu poruncă în ce ceas va veni să-l ridice cu gătire de oaste" (AB, 306). Autorul acestei cronici era un bun cunoscător al latinei şi folosea pentru cronica sa izvoare latineşti.

4. *Dativul cu esse*, frecvent în latină mai ales în expresia *alicui nomen est*, se întîlneşte la unii cronicari moldoveni (cf. B. Cazacu, *op. cit.*, p. 87-88; A. Gîdei, *Studii asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVIII-lea din punct de vedere al limbii, metodei şi cugetării*, Bucureşti, 1898, p. 191).

De asemenea, construcţia aceasta se întîlneşte la cronicarii munteni: „Dachii, *gheţilor* rudă sînt" (SCC, 9), „fiind Cantacuzinilor *rudă*" (AB, 275), „acestea sînt ajutor *lui*" (Let.C., 138), „să le fie *lor* cap" (Let.C., 83) (pentru alte exemple, vezi Todi, 247-248).

5. Expresia *a pune tabără* „a aşeza tabăra", repezintă un calc după *castra ponere*: „Şi *au pus* Ştefan vodă *tabără*" (ULM, 28/30; *ib.*, 238).

15.4. Numeroase calcuri după greacă, în textele traduse din greceşte şi în documentele de la curţile fanarioţilor (redactate în greceşte şi în româneşte) au fost semnalate în literatura de specialitate. V. Arvinte, confruntînd textul *Bibliei* din 1688 şi al manuscriselor ei (ms. 45 şi ms. 4389) cu textul grecesc corespunzător, a semnalat faptul că o seria de construcţii şi locuţiuni adverbiale *de către faţa* şi *faţă către faţă* din textul românesc sînt calchiate din greceşte; locuţiunea adverbială *de curînd* din sintagma *Muiare de curînd* „mireasă" „soţie nouă" este calchiată după din greceşte; interjecţia *Fie !*, „Să fie" „amin" este calchiată după grecescul génoitoi, care la rîndul lui este un calc după ebraicul *amén* < vb. āmen, „aşa trebuie să fie"; negaţia *nu* în locul prefixului *ne-* în *Pren nu* Dumnedzău este calc după gr. Epoú qeô (vezi V. Arvinte, *Studiu lingvistic*, III, 2.31 şi concluziile de la p. 69). De asemenea, autorul acestor interesante şi documentate studii lingvistice crede că unele forme verbale perifrastice şi intensive de viitor, alcătuit din *a fi* la viitor + gerunziul, unele construcţii verbale intensive cu infinitivul lung, prezentul indicativ şi prezentul conjunctiv perifrastic, construcţiile intensive alcătuite din gerunziu + conjunctivul, viitorul I, perfectul simplu, perfectul compus din gerunziu + substantiv de la acelaşi radical cu cel al verbului, folosirea frecventă a infinitivului în locul conjunctivului sînt calcuri după greceşte (vezi *Concluziile* la *Studii lingvistice*, p. 69).

Considerăm însă că, întrucît multe din aceste fenomene se găsesc şi în graiurile populare actuale (de pildă, formele verbale perifrastice) şi în texte netraduse din greceşte, nu toate fenomenele menţionate pot fi puse exclusiv pe seama limbii greceşti.

Este posibil să fie vorba de convergenţe lingvistice: traducătorii *Bibliei* de la 1688 au preferat o construcţie care era şi în textul original şi în graiurile populare româneşti.

Uneori avem de a face cu construcţii întâlnite în mai multe limbi, încît este greu de precizat dacă un calc lingvistic vine dintr-o limbă sau dintr-alta. Densusianu (ILR, II, 360) dă un exemplu din texte din secolul al XVI-lea cu construcţii pleonastice de tipul *zise lor şi grăi, grăi de zise, spuse zicînd*, care reproduc mai mult sau mai puţin, pe cele din originale slave, maghiare sau latine şi greceşti cu punctul de plecare în ebraică (cf. şi Arvinte, *op. cit.*, p. 81).

16. CONCLUZII

Din materialul prezentat mai sus se pot desprinde următoarele concluzii, mai importante:

1) În perioada 1640-1780 cele două tendinţe sintactice generale de simplificare şi de elaborare acţionează vizibil, atît la nivelul propoziţiei, cît şi la al frazei, ducînd la reducerea contrastelor din sistem, pe de o parte, iar pe de altă parte, la lărgirea mijloacelor de expresie a anumitor categorii sintactice. Reducerea inventarului de elemente de relaţie, evitarea cumulului de prepoziţii şi conjuncţii vizează structuri mai clare şi mai regulate, iar tendinţa de exprimare mai variată aduce cu sine noi elemente de relaţie, astfel încît asistăm mereu la o concurenţă între vechile şi noile elemente.

2) În perioada cercetată unele tendinţe din perioada anterioară tind să se generalizeze (de pildă construirea obiectului direct cu *p(r)e,* anticiparea şi reluarea complementelor directe şi indirecte, impunerea supinului şi conjunctivului în locul unor construcţii infinitivale, a condiţionalelor cu *de, dacă,* în locul celor cu *să,* a coordonării cu *şi* în locul celei cu *e* etc). Pe de altă parte, apar unele inovaţii sintactice, ca, de exemplu, complementul concesiv cu locuţiunea *cu tot,* propoziţia consecutivă cu *pînă încît* şi *încît,* cauzala cu *fiindcă,* concesiva cu *deşi,* opoziţionala cu *în loc să* etc. În acelaşi timp asistăm la ieşirea din normă şi rămînerea numai în texte izolate a unor elemente care fuseseră răspîndite în perioada anterioară, de exemplu unele complemente exprimate prin infinitiv, complementele directe fără *p(r)e* (exprimate prin nume de persoane sau obiecte personificate), coordonarea cu *e,* unele conjuncţii şi locuţiuni conjuncţionale care introduc concesive, cauzale, consecutive etc.

3) Asupra structurilor şi elementelor de relaţie acţionează atît influenţa sintaxei populare româneşti, care aduce cu sine construcţii populare şi o topică liberă, cît şi influenţa sintactică străină, care, la unii scriitori bilingvi şi poligloţi, aduce particularităţi sintactice nefireşti, artificiale, calcuri lingvistice, sau o topică fixă, cu verbul la sfîrşitul propoziţiei, cu dislocări sintactice străine de firea limbii române. Deşi acestea au apărut din dorinţa nobilă a unor cărturari de a apropia limba română literară de limbile clasice, de a da limbii române strălucirea, armonia şi simetria limbilor clasice, ele nu s-au impus în normele literare.

BCU CLUJ / UNIVERSITY LIBRARY

ÎNCHEIERE

Perioada dintre 1521 şi 1780, care a format obiectul cercetării morfosintactice, reprezintă o epocă foarte importantă în evoluţia limbii române.

Este perioada în care româna trece de la stadiul de numai limbă *populară*, *orală*, la stadiul şi de *limbă scrisă literară*, sau cum se spune în literatura de specialitate actuală, de la faza de *agregare* (fr. *agregation*, germ. *Aggregation*) şi la cea de *integrare* (fr. *integration*, germ. *Integration*), agregarea fiind o marcă a *oralităţii*, *integrarea* a *scriptualităţii* (cf. W. Reible, 1992).

Prima fază se caracterizează prin *indicativitatea* ei (mai puţine mărci gramaticale, forme sincretice, prezenţa slabă a *gramaticalităţii*, coeziune slabă, complexitate şi confuzie în domeniul exprimării pragmatice, enunţuri mai greu elaborate, cu anacoluturi şi raptusuri, în general o mare dezordine în domeniul sintactico-pragmatic, joncţiune mai puţin elaborată. Au fost relevate numeroase fapte în acest sens, atît din domeniul nominal şi pronominal, cît şi din domeniul verbal (în morfologie), precum şi din domeniul propoziţional, frastic şi transfrastic (în sintaxă).

Cea de a doua fază se caracterizează prin trăsături cu totul opuse primei: o altă sistematizare, mai suplă şi mai clară, vizînd simetria sistemului, evitarea formelor sincretice, mai multe mărci gramaticale, uneori redundante, o *gramaticalizare* mai accentuată, de la îmbinări libere la formaţiile premorfologice şi apoi sistemice, coeziune sintactică mai puternică, atît la nivel frastic, cît şi transfrastic, raporturi mai logice în joncţiune, o exprimare mai îngrijită şi mai expresivă, uneori cu conştiinţa şi ambiţia unor cărturari de a da limbii române strălucirea şi măreţia limbilor clasice, latina şi greaca (menţionăm în acest sens încercările cronicarilor moldoveni, ale unor cronicari munteni, ale traducătorilor Bibliei de la 1688 şi, în special, ale lui D. Cantemir).

Între cele două faze există un *continuum* şi o *transmisie graduală* concretizată prin aşa numitele „variante literare" cu norme mai întîi regionale, care însă converg spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, spre norme supradialectale şi apoi, în epoca modernă, spre normele unice ale unei limbi literare şi naţionale.

Numeroasele fapte aduse în discuţie în această carte au arătat o dată în plus, faţă de alte lucrări, că sistemul morfologic şi sintactic al limbii române vechi este un *sistem neolatin de tip sintetico-analitic*, mai apropiat

BCU "GHEORGHE ASACHI" LIBRARY

de sistemul latin, în special, de cel latin popular, decît sistemul altor limbi neolatine: păstrarea primelor trei declinări, cu urme din a IV-a şi a V-a (*mînu, zi*), păstrarea categoriilor de număr, caz (numai româna are vocativul în *-e* de origine latină), gen (numai româna a păstrat desinenţa de neutru *-uri* (lat. *ora*), pe care a extins-o, începînd cu secolul al XVII-lea şi la feminine, pentru a denumi soiuri, sortimente (*cărnuri, blănuri, mărfuri*), păstrarea celor patru conjugări latineşti (ca şi în limba italiană). În domeniul pronominal, româna a păstrat elementele de bază, iar din acestea a creat şi prin combinare forme morfologice noi (articolul hotărît enclitic, pronume de întărire, pronume demonstrativ, pronume nehotărît etc.). Categoriile de persoană, timp, mod, diateză au fost păstrate din latina populară (cum de altfel s-a întîmplat şi în limbile neolatine occidentale), dar acestea au primit o nouă restructurare: mai mult ca perfectul conjunctiv de tipul *cantavisset* a devenit în română mai mult ca perfect indicativ (*cîntase*), pe cînd în limbile romanice apusene el a devenit imperfect conjunctiv (cf. fr. *que je chantasse*, sp. *que me alegrase*). Româna şi-a reamenajat un supin asemănător cu cel latinesc (*de cîntat*), pe cînd limbile romanice apusene nu au acest mod. Conjunctivul românesc are o frecvenţă şi o distribuţie mai largă decît cel din limbile romanice prin procesul de limitare şi chiar de înlocuire de către el a infinitivului, proces întîlnit în dialectele italiene de sud şi în limbile balcanice (neogreaca, bulgara, albaneza, macedoneana şi, parţial, sîrbo-croata). Înlocuirea infinitivului prin conjunctiv a atras cu sine schimbări în structurile sintactice (prin expansiune apar propoziţii subiective, predicative, atributive, completive directe, indirecte şi diferite subordonate circumstanţiale în locul subiectelor, numelor predicative, atributelor, complementelor directe şi indirecte, complementelor circumstanţiale corespunzătoare).

Numeroasele exemple aduse în acest sens au ilustrat aceste fenomene.

De asemenea, prin dispariţia formei sintetice de viitor latinesc de tipul *cantabo*, româna a gramaticalizat formaţia modală de tipul *voleo + infinitiv* (*voleo cantare*) la fel ca dialectele italiene de sud, dar şi ca unele limbi balcanice (neogreaca, albaneza, bulgara, macedoneana).

Majoritatea limbilor romanice au gramaticalizat pentru exprimarea viitorului formaţia modală de tipul *cantare - habeo* (fr. *chanterai*, it. *cantar(r)o*, sp. *cantaré*, port. *canterei*).

Însă româna a gramaticalizat şi formaţia *habeo ad cantare* cu concordanţe în limba sardă (*app'a kantare*) devenită în română *am a cînta* (formaţia modală exprimînd posibilitatea sau necesitatea) care se transformă mai tîrziu prin înlocuirea infinitivului prin conjunctiv în formă de viitor popular (*am să cînt*) (pentru alte informaţii, vezi C. Frîncu, *Geneza limbii române...*, 57-59).

Româna veche din secolul al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea a păstrat o formă sintetică de condiţional, de tipul *(să) cîntare*, care din punct de vedere etimologic provine din contaminarea formei

de viitor latinesc (*cantavero*) cu forma de conjunctiv latinesc (*cantaverim*). Dintre limbile romanice, numai româna veche (de pînă pe la 1650) şi spaniola conservă această contaminaţie (numită în spaniolă conjunctiv viitor: sp. *cantare, cantares*, etc.; cf. C. Frâncu, *op. cit.*, 62).

Ca şi în unele limbi romanice apusene din arii laterale, româna a preferat, după dispariţia formei sintetice de tipul *altior, altius*, pentru exprimarea comparativului, formaţia analitică cu *magis* + *adjectiv* sau *adverb*: *mai frumos* < *magis formosus*; cf. sp. *màs hermoso*, port. *mais formoso* şi nu cu formaţia cu *plus* + *adjectiv* sau *adverb*, cum procedează unele limbi romanice din aria romanică centrală (cf. fr. *plus haut*, it. *più alto*).

De asemenea, după dispariţia formei sintetice de superlativ, româna veche, ca şi unele limbi romanice occidentale, a conservat formaţia latină populară cu adverbul *multum (mult(u) bun), multu bine,* cf. v. fr. *molt grand*, it. *molto bene*, sp. *muy hermoso*, port. *muite grande*, spre deosebire de fr. modern *très* (< lat. *trans*) + *pozitiv*. În româna veche, formaţia cu *mult* (*mult milostiv*), prezentă şi în dialectul aromân (*multu muşeată* „foarte frumoasă"), a fost concurată cu formaţia cu *prea* (< din lat. *prae* (*prea milostiv*) şi în special cu *formaţia* cu *foarte* (< lat. *fortis*), formaţie specific românească, care s-a impus treptat în normele limbii române literare moderne.

Specific românesc este şi sufixul *-eşte*, cu care se formează adverbe de la substantive sau de la adjective (*iepureşte, româneşte, turceşte*). Derivat din sufixul *-esc*, de origine autohtonă, acest sufix are drept corespondent în limbile romanice apusene sufixul *-mente* (< lat. *mens, -tis*). Sufixul *-eşte* concurează în limba veche sufixul *-ie*, prezent în construcţii de tipul *pe (de pe) românie, pe turcie* şi reuşeşte să-l scoată treptat din circulaţie, pe la sfîrşitul perioadei cercetate (*(pe) româneşte, (pe) turceşte*).

Pe plan sintactic, de asemenea, româna veche prezintă o serie de concordanţe cu limbile romanice apusene.

De pildă, româna veche şi-a creat un obiect direct prepoziţional cu nume de persoane (*văd pe Ion*) ca şi unele limbi romanice occidentale (spaniola, catalana, occitana), dar în timp ce româna are ca morfem pentru aceasta prepoziţia *pre* (< lat. *per*), în limbile romanice apusene s-a recurs la *a* (< lat. *ad*, sp. „*Veo a Juan*"). Crearea acestui obiect prepoziţional aduce o topică mai liberă, permiţînd antepunerea obiectului.

Româna, spre deosebire de limbile romanice occidentale, are expresii cu subiect logic în dativ, de tipul *mi-e foame (frig, sete, drag)* cu concordanţe în limbile slave, dar şi în limbile caucaziene (cf. Ivănescu, ILR, 2000, 744).

În perioada cercetată, există transformări importante şi în ceea ce priveşte *topica*: are loc trecerea de la *encliză* la *procliză*, în folosirea formelor pronominale neaccentuate şi a auxiliarelor din componenţa formelor verbale compuse. Într-o perioadă mai veche a limbilor romanice, inclusiv a românei, propoziţia şi fraza nu puteau începe cu o formă pronominală atonă sau cu o formă de auxiliar din componenţa timpurilor verbale compuse. La începutul

frazei sau propoziției independente se întîlneau numai forme de tipul *cântat-am, cânta-voi, dau-ți, văzutu-m-ai* și nu de tipul *am cântat, voi cânta, (i)ți dau, m-ai văzut*, care nu puteau apărea decît în interiorul frazei sau propoziției.

Specifică pentru limba română este *topica progresivă*, în care determinatul este postpus determinantului, fapt prezent și în alte limbi romanice, ca: franceza, italiana, spaniola și altele, dar într-o mai mare măsură. G. Ivănescu (ILR, 2000, 744) arată că această topică se găsește și în limba bască (limbă neindoeuropeană), în limbile caucaziene, în limbile austro-asiatice și australiene și în limbile indienilor din America. Ordinea inversă, cu determinantul antepus determinatului, este *ordine regresivă, anticipativă* și caracterizează germana (rom. *limba franceză*, fr. *la langue française*, dar germ. *die französische Sprache*) și unele limbi indoeuropene, limbile semitice, uralo-asiatice, chineza, tibetana, asiatica etc. Deosebirea dintre cele două feluri de topică este pusă de unii pe seama unor deosebiri de temperament, moduri de gîndire sau structuri psihice, dar argumentele aduse nu sînt suficiente (vezi discuția la Ivănescu, ILR, 744-745).

Ceea ce caracterizează româna ca limbă neolatină, în comparație cu celelalte limbi neolatine, este dezvoltarea ei mai liberă, căci evoluția ei nu a fost frînată de latina medievală, cum s-a întîmplat cu limbi ca franceza, italiana, occitana, spaniola, care au păstrat latina ca limbă curială, de cult și de cultură pînă tîrziu.

Așa cum arată G. Ivănescu (ILR, 2000, 739), deși „populația românească la origine făcea parte dintr-un imperiu „cu mare valoare politică, economică și culturală" a trebuit să ducă timp de aproximativ un mileniu o existență modestă, oarecum subterană, rămînînd în afara hotarelor lumii civilizate bizantine și occidentale". De aceea și „limba română a avut o dezvoltare puțin obișnuită limbilor de pe glob": „deși își are originea într-o limbă de mare cultură, ea a fost obligată timp de aproximativ un mileniu la o existență exclusiv populară, neavînd în tot acest timp decît legături sporadice cu limbi literare ca greaca bizantină sau slava bisericească" (ib., 739). În comparație cu alte limbi romanice sau unele limbi neromanice din Europa, Asia și chiar Africa, limba română a devenit limbă literară foarte tîrziu.

Secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea, pe care le-am analizat pe larg sub aspect gramatical, reprezintă o perioadă decisivă privind acest moment de trecere de la oralitate la scriptualitate, trecere care se face treptat, mai întîi prin norme regionale („variante literare"), care sînt din ce în ce mai convergente și care tind spre norme supradialectale. Circulația manuscriselor dintr-o regiune într-alta în cele trei provincii românești și apoi prin folosirea tiparului, a cărților bisericești, a textelor juridice, a cărților populare, face ca acest proces să fie mai rapid.

Spre deosebire de alte limbi neolatine sau de alte tipuri genealogice, româna literară actuală nu și-a selectat normele literare dintr-un singur dialect

(cum au procedat, de exemplu, franceza, italiana, spaniola, germana etc.), ci din mai multe graiuri sau mai bine zis din mai multe „variante literare". De pildă, formele verbale deiotacizate au fost luate nu din graiul muntean care are astăzi forme iotacizate şi care şi datorită unor condiţii extralingvistice şi-a impus multe norme, ci din cel din Banat-Hunedoara şi cel nord moldovenesc, aşa cum arată textele. Formele substantivale, de tipul *mătuşă*, *grijă*, sînt selectate din varianta literară moldovenească şi din graiurile moldoveneşti, şi nu din cea muntenească şi din graiurile munteneşti, care au *ş-* şi *j-* palatalizaţi (*mătuşe, grije*) din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, deşi în limba din secolul al XVI-lea şi din prima jumătate a secolului al XVII-lea situaţia era cu totul alta: în graiurile moldoveneşti şi în varianta literară moldovenească, *ş-* şi *j-* erau palatalizaţi şi implicit existau forme de tipul *mătuşe*, *grije*, iar în varianta literară muntenească şi în graiurile munteneşti, *ş* şi *j* erau duri şi formele respective erau *mătuşă*, *uşă*. Textele reflectă această situaţie, existînd evident fluctuaţii datorită mai multor factori relevaţi în corpul lucrării.

Complexitatea fenomenelor a fost explicată prin factori *diacronici, diatopici, diastratici* şi *diafazici*. Din punct de vedere diacronic şi diatopic, s-au urmărit formele şi structurile pe o perioadă de aproape 260 de ani, adică pe o perioadă de aproximativ 9 generaţii, plecînd de la ipoteza că fiecare generaţie aduce o serie de schimbări sau creează condiţiile pentru anumite schimbări sau inovaţii. Permanentele *inovaţii morfologice de natură analogică* (sau, mai bine zis, *înlocuiri analogice*), precum şi reînnoirea mijloacelor de relaţie cu efecte în sintaxa propoziţiei, sau a frazei sînt concludente în acest sens şi ele au fost pe larg ilustrate cu fapte în această lucrare.

Ele sînt evidente dacă se compară mai multe variante în redacţii din timpuri diferite. De exemplu, s-a comparat textul *Cazaniei* lui Varlaam din 1643 cu cel al retipăririlor ei, de la *Cazania* de la Dealu (1644), *Chiriacodromionul* de la Alba Iulia (1699) şi cu *Cazaniile* de la Bucureşti şi Rîmnic, din 1732, 1748, 1768, 1781 şi s-au constat schimbările în *timp*, în *spaţiu* şi chiar cele *diastratice* şi *diafazice*. De asemenea, s-au comparat psaltirile rotacizante cu cele ale lui Coresi din 1570, 1577, 1582 şi s-au relevat asemănările şi în special deosebirile în ceea ce priveşte existenţa anumitor forme şi structuri. Au fost comparate *Faptele Apostolilor* din *Codicele voroneţean, Apostolul* lui Coresi şi cele din *Codicele popii Bratul*, dar şi cele din *Noul Testament* de la Bălgrad (1648), din *Biblia* de la Bucureşti (1688) şi din *Biblia* lui S. Micu (1795). Am comparat, de asemenea, diferite variante ale unor texte juridice (de pildă, *Pravila* lui Vasile Lupu (Iaşi, 1646) cu cea a lui Matei Basarab (Bucureşti, 1652)) sau cronici şi am constatat schimbări care ţin de *timp*, de *spaţiu* sau de factorii *diastratic* şi *diafazic*.

Din punct de vedere *diastratic*, am comparat texte literare şi oficiale scrise de oameni bogaţi, cu stare, care foloseau un limbaj mai îngrijit şi mai ales şi documente particulare, inscripţiile şi însemnările, scrisorile (de negustori, boiernaşi, femei), datorate unor oameni din clasa de jos sau de mijloc.

Firește, am fost prudent în ceea ce privește factorul diastratic, căci este cunoscut faptul că și oamenii din pătura de sus, chiar domnii (de exemplu, Constantin Cantemir, tatăl cărturarului D. Cantemir) erau analfabeți. Unele indicații privind factorul *diastratic* aduc primii gramaticieni români prin comentariile lor (D. Eustatievici Brașoveanul, anonimul bihorean, S. Micu și Gh. Șincai).

Din punct de vedere *diafazic*, s-au constatat diferențe de *scriitură* între autori modești din punct de vedere intelectual și cărturari, care se străduiau prin imitație sau prin figuri de stil, împrumuturi și calcuri lingvistice să dea limbii române strălucirea, echilibru și măreția limbilor clasice (cronicarii moldoveni, unii din cronicarii munteni și în special D. Cantemir).

Împletirea acestor elemente asigură o mare varietate și complexitate a formelor și structurilor limbii române vechi din care româna literară modernă și-a selectat normele sale supradialectale.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ABSTRACT

The period between 1521 and 1870, which formed the object of the morphological-syntactic research, represents a very important epoch in the evolution of the Romanian language.

It is the period in which the Romanian language passes from the stage of just *folk, oral* language, to the stage of also *written literary language*, or, as it is said in the present speciality literature, from the phase of *aggregation* (French *agregation*, German *Aggregation*) to that of *integration* (French *integration*, German *Integration*), the *aggregation* being a brand of *orality, integration* that of *writing* (cf. W. Reible, 1992).

The first phase is characterised by its indicative mood (less grammatical brands, syncretised forms, the weak presence of grammar, weak cohesion, complexity and confusion in the field of pragmatic expression, enunciations less heavily elaborated, with anacolutha and raptus', in general a great disorder in the syntactic-pragmatic field, a junction less elaborated). Numerous facts were revealed in this sense, not only in the nominal and the pronominal field, but also in the verbal field (in morphology), as well as in the sentence, phrase and transphrastic and phrastic field (in syntax).

The second phase is characterised by features totally opposed to the first: another systematisation, more adaptable and clearer, aiming the symmetry of system, avoiding syncretised forms, more grammatical brands, some time redundant, a more accentuated grammaticalization, from the free junctions to the pre-morphologic formations and afterwards systemic, a more powerful syntactic cohesion, not only at the phrastic level, but also at the transphrastic level, more logical reports in junction, a neater and more expressive expression, sometimes with the conscience and the ambition of some scholars in giving to the Romanian language the beaming and grandeur of the classical language, Latin and Greek (we mention in this sense the trials of the Moldavian scholars, of some scholars from Wallachia, of some translators of the Bible from 1688 and, especially, of the D. Cantemir).

Between the two phases there exists a *continuum* and a *gradual transmission*, materialised through the so-called „literary variants" with norms, at first, regional, but which converge towards the end of the 18th century, towards supra-dialectal norms and, afterwards, in the modern epoch, towards the unique norms of the literary and national language.

Numerous facts brought in discussion in this book have shown once again, compared to the other papers, that the morphologic and syntactic system of the old Romanian language is a *Neo-Latin system of the synthetic-analytical type*, closer to the Latin system, especially, to the folk Latin, rather

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

than the system of other Neo-Latin languages: preserving the first three declinations, with traces from the 4th and the 5th (*mînu, zi*), maintaining of the categories of number, case (only the Romanian Language has the vocative in *-e* of Latin origin), gender (only the Romanian Language preserved the neutral desinence *-uri* (Latin *ora*), which it extended, starting with the 17th century to the feminine, to the type naming, classes (*cărnuri, blănuri, mărfuri*), the preservation of the four Latin conjugation (like the Italian language). In the pronominal field, the Romanian language preserved the basic elements, and from them has created also through combination, new morphologic forms (the definite enclitic article, the reinforcement pronoun, the demonstrative pronoun, the indefinite pronoun etc.). The person categories, the time, mood and voice were preserved from folk Latin (as, actually, happened also in the Western Neo-Latin languages), but these received a new reorganization: Past Perfect Subjunctive of the *cantavisset* type became in the Romanian language the Past Perfect Indicative (*cîntase*), while in the Western Romance languages, it became the Imperfect Subjunctive (cf. French *que je chantasse*, Spanish *que me alegrase*). The Romanian language rearranged the Supine Mood similar to the Latin one (*de cîntat*), while the Western Romance languages do not have this mood. The Romanian Subjunctive has a larger frequency and distribution than those in the Romance languages through the process of limitation and even replacement of it by the Infinitive, a process encountered in the South Italian dialects and in the Balkan languages (Neo-Greek, Bulgarian, Albanese, Macedonian and, partially, Serbian-Croatian). The replacement of the Infinitive with the Subjunctive enticed changes in the syntactic structures (through the expansion of the following types of sentence: subjective, predicative, attributive, direct and indirect objective, and different subordinated circumstantial phrases instead of subject, predicative names, attributes, direct and indirect objects, corresponding circumstantial complements).

Numerous examples brought in this sense illustrate these phenomena.

Also, through the disappearance of the synthetic form of the Latin future of the type *cantabo*, the Romanian language has grammered the modal formation of the type *voleo + infinitive* (*voleo cantare*) as well as the Italian South dialects, but as well as some Balkan languages (Neo-Greek, Albanese, Bulgarian, Macedonian).

Most Romance languages have grammered the expression of the future for the modal formation of the type *cantare - habeo* (French *chanterai*, Italian *cantaer(r)o*, Spanish *cantaré*, Portuguese *canterei*).

Yet, the Romanian language has grammered also the formation *habeo ad cantare* with sequences in the Sardinian language (*app'a kantare*) that became in the Romanian language *am a cînta* (the modal formation expressing the possibility or necessity), which later transformed themselves

through the replacement of the Infinitive with the Subjunctive in the form of the folk future (*am să cînt*) (for further information, see C. Frîncu, *Geneza limbii române...*, p. 57-59).

The old Romanian language from the 16th century and the first half of the 17th century has maintained the synthetic form of the Conditional, such as *(să) cîntare*, which, from the etymologic point of view derives from the contamination of the Latin Future form (*cantavero*) with the form of the Latin Subjunctive (*cantaverim*). From the Romance languages, only the old Romanian language (up until the 1650s) and Spanish preserve this contamination (named in Spanish "Future Subjunctive": Spanish *cantare, cantares*, etc.; cf. C. Frâncu, *op. cit.*, 62).

Like in some Western Romance languages from lateral arias, the Romanian language has preferred, after the disappearance of the synthetic form such as *altior, altius*, for expressing the comparative, the analytical formation with *magis + adjectiv* or *adverb*: *mai frumos < magis formosus*; cf. Spanish *màs hermoso*, Portuguese *mais formoso* and not the formation *plus + adjective* or *adverb*, as some Romance languages from the central Romance area proceed (cf. French *plus haut*, Italian *più alto*).

Also, after the disappearance of the synthetic form of the Superlative, the old Romanian language, like some of the Western Romance languages, preserved the folk Latin formation with the adverb *multum (mult(u) bun), multu bine,* cf. v. French *molt grand*, Italian *molto bene*, Spanish *muy hermoso*, Portuguese *muite grande*, in contrast with the modern French *très* (< Latin *trans*) + *pozitiv*. In the old Romanian language, the formation with *mult* (*mult milostiv*), presented also in the Aromanian dialect (*multu muşeată* „foarte frumoasă") competed with the formation *prea* (< from Latin *prae* (*prea milostiv*) and, especially, with the formation *foarte* (< Latin *fortis*), a formation specific to the Romanian language, which imposed itself gradually in the modern literary norms of the Romanian language.

Specific for the Romanian language is also the suffix *-eşte*, with which adverbs are formed from nouns or adjectives (*iepureşte, româneşte, turceşte*). Derived from the suffix *-esc*, of native origin, this suffix has as correspondent in the Western Romance languages the suffix *-mente* (< Latin *mens, -tis*). The suffix *-eşte* concurs in the old language the suffix *-ie*, present in the constructions of the type *pe (de pe) românie, pe turcie* and manages to take it gradually out of the circulation, at the end of the researched period (*(pe) româneşte, (pe) turceşte*).

From the syntactic point of view, the old Romanian language presents a series of concordances with the Western Romance languages.

For example, the old Romanian language created a direct prepositional object with the name of the persons (*văd pe Ion*) as well as some Western Romance languages (Spanish, Catalan, Occitan language), but while the Romanian language has as morpheme for this preposition *pre* (<

Latin *per*), in the Western Romance languages it was referred to as *a* (< Latin *ad*, Spanish „*Veo a Juan*"). The creation of this prepositional object brings a freer topic, allowing for the prepositioning of the object.

The Romanian language, in contrast with the Western Romance languages, has expressions with a logic subject in Dative, such as *mi-e foame (frig, sete, drag)* with concordances in Slavic languages, but also in Caucasian languages (cf. Ivănescu, ILR, 2000, 744).

In the researched period, there are important transformations and as far as the topic is regarded: the passage from *enclisis* to *proclisis*, in the use of the non-accentuated pronominal forms and auxiliaries from the component of the composed verbal forms. In an older period of the Romance languages, the sentence and the phrase could not begin with unstressed pronominal or an auxiliary form from the composition of the composed verbal times. The beginning of the independent phrase or sentence was met only by forms of the type *cântat-am, cânta-voi, dau-ți, văzutu-m-ai* and not of the type *am cântat, voi cânta, (î)ți dau, m-ai văzut*, which could appear only within the phrase or sentence.

Specific for the Romanian language is the *progressive topic*, in which the determined is positioned after the determinant, a fact present also in other Romance languages such as French, Italian, and Spanish and, in a greater degree, in others. G. Ivănescu (ILR, 2000, 744) shows that this topic is found also in the Basque language (a non-Indo-European language), Caucasian languages, Austro-Asiatic and Australian languages and the languages of the American Indians. The inverted order, with the determinant placed before the determinate, is *regressive, anticipative order* and characterizes the German language (Romanian *limba franceză*, French *la langue française*, but German *die französische Sprache*) and some Indo-European, Semitic, Ural-Asiatic languages, Chinese, Tibetan, Asiatic etc. The difference between the two types of topics is blamed by some on the difference in temperament, way of thinking or psychic structures, but the arguments brought are not sufficient (see the discussion in Ivănescu, ILR, 744-745).

What characterizes the Romanian language as Neo-Latin language, in comparison with the other Neo-Latin languages, is its more liberal development, because its evolution was not slowed down by Medieval Latin, as it happened to languages such as French, Italian, Occitan and Spanish, which preserved Latin as a curial, cult and cultural language until late.

As G. Ivănescu (ILR, 2000, 739) shows that although „the Romanian population, at the origin, was part of an empire „with great political, economic and cultural value", it had to lead a modest existence for a time of approximately one millennium, somewhat underground, remaining outside the barriers of the civilised Byzantine and Occidental world". That is why also „the Romanian language had a development less customary to the languages on the globe": „although it has its origin in a language of great

culture, it was submitted for a time of approximately a millennium to an existence exclusively popular, having in all this time only sporadic contacts with the literal languages such as the Byzantine Greek or of the Slavic Church" (ib., p. 739). In comparison with other Romance languages or some non-Romance languages from Europe, Asia and even Africa, the Romanian language became a literary language very late.

The 16th, 17th and 18th centuries, which we have analysed in detail under the grammatical aspect, represent a decisive period regarding this moment of passing from orality to writing, the passing which was done gradually, first through regional norms („literary variants"), which were increasingly more convergent and which tended towards the supra-dialectal norms. The circulation of manuscripts from one region to another in the three Romanian provinces and afterwards through the use of the print, Church books, judicial texts, folk books, made this process faster.

Unlike other Neo-Latin languages or other genealogical types, the present literary Romanian did not select literary norms from one dialect (as it happened, for example, with French, Italian, Spanish, German etc.), but from several speeches or better said from several „literary variants". For example, the disappearance of the palatalization of a consonant under the influence of the *i* in verbal forms were taken not from the Wallachian speech, which today has the palatalization of a consonant under the influence of an *i* form and which, due to some extra-linguistic conditions, imposed several norms, but from that of Banat-Hunedoara and from the Northern Moldavian, as the texts show. The noun forms, of the type *mătuşă*, *grijă*, are selected from the literary Moldavian variant and from the Moldavian speeches, and not from the Wallachia and the Wallachian speeches, which have *ş-* and *j-* palatalized (*mătuşe, grije*) from the second half of the 17th century, although in the 16th century and the first half of 17th century, the status of the language was entirely different: in the Moldavian speeches and literary variant, *ş-* and *j-* were palatalized and, implicitly, there were forms of the type *mătuşe*, *grije*, and in the Wallachian literary version and speeches, *ş* and *j* were hard, thus the respective forms were *mătuşă*, *uşă*. The texts reflect this situation, evidently existing fluctuations due to more factors revealed in the content of the paper.

The complexity of the phenomena was explained by *diachronic, diatopic, diastratic* and *diaphasic* factors. From the diachronic and diatopic point of view, the forms and structures were pursued for a period of approximately 260 years, namely on a period of almost 9 generations, starting from the hypothesis that every generation brings a series of changes or creates the conditions for some changes or innovations. The permanent *morphologic innovations of analogical nature* (or, better said, *analogical replacements*), as well as the renewal of the means of relation with the effects in the syntax of the sentence or phrase are conclusive in this way and they

were illustrated in detail with facts in this paper.

They are evident if several variants are compared in the editing of different periods. For example, it was compared the text of *Cazania* (1643) by Varlaam with those of its re-printings, the *Cazania* from Dealu (1644), *Chiriacodromionul* from Alba Iulia (1699) and *Cazaniile* from Bucharest and Rîmnic, from 1732, 1748, 1768, 1781 and there were ascertain changes in *time, space* and even those of *diastratic* and *diaphasic*. Also, the rhotacizanted Psalters were compared with those of Coresi from 1570, 1577, 1582 and there were ascertaining similarities and, especially, differences in what regarded the existence of some forms and structures. It was compared the *Faptele Apostolilor* from *Codicele voroneţean, Apostolul* by Coresi and those from *Codicele popii Bratul*, but also those from *Noul Testament* from Bălgrad (1648), from the *Biblia* from Bucharest (1688) and the *Biblia* of S. Micu (1795). We have compared, also, different variants of some judicial texts (for example, *Pravila* by Vasile Lupu (Iaşi, 1646) with that of Matei Basarab (Bucharest, 1652) or chronicles and we ascertained changes that abide to *time, space* and *diastratic* and *diaphasic* factors.

From the *diastratic* point of view, we have compared literary and official texts written by wealthy people, with a status, that used a more careful language and, especially, of private documents, inscriptions and notes, letters (of merchant, little noblemen, women), due to some people from the lower or middle class. Of course, I was prudent in what it regarded the diastratic factor because it is known the fact that also people from the upper class, even rulers (for example, Constantin Cantemir, the father of the scholar D. Cantemir) were illiterate. Some indications regarding the *diastratic* factor bring the first Romanian grammars through their comments (D. Eustatievici Braşoveanul, Anonimul bihorean, S. Micu şi Gh. Şincai).

From the *diaphasic* point of view, there were ascertain differences of writing among the humble authors from the intellectual and scholars', that strived through imitation or figure of speech, borrowing and linguistic calculations to give the Romanian language the brightness, equilibrium and greatness of classical languages (the Moldavian chroniclers, some chroniclers from Wallachia and, especially, D. Cantemir).

The entwining of these elements insures a great variance and complexity of the forms and the structures of the old Romanian language from which the modern literary Romanian language has selected its supra-dialectal norms.

Translated by Irina Ioniţă

ABREVIERI, IZVOARE, BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

A 1776 — *Alexandria* (ms. rom. BAR nr. 3093 din 1776, f. 92-144).

AB — *Istoria Țării Românești de la octomvrie 1688 până la martie 1717 (Anonimul Brâncovenesc);* ediție de M. Gregorian, în *Cronicari munteni,* II, București, 1961, p. 273-347.

AC — *Dictionarium valachico-latinum:* ediție de Gr. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis, cel mai vechi dicționariu al limbei române,* în „Tinerimea română", s.n. I, București, 1898, fasc. II, p. 320-380.

AC[1] — *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române.* Studiu introductiv, indici și glosar de Gh. Chivu, Editura Academiei Române, București, 2008.

ACat — Silvestra Amelio, *Katekismu krestinesku,* Iași, 1719; ed. Ov. Densusianu, în GS, I (1924), fasc. 2, p. 291-293, 297-299.

ACL — Antim Ivireanul, *Carte sau lumină, cu drepte dovediri din dogmele besearicii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor,* Snagov, 1699.

ACP — Antim Ivireanul, *Capete de poruncă,* Târgoviște. 1714; ediție de Gabriel Ștrempel în Antim Ivireanul, *Opere,* București, 1972, p. 391-394.

ACT — Antim Ivireanul, *Chipurile Vechiului și Noului Testament,* Târgoviște, 1709; ediție de Gabriel Ștrempel în Antim Ivireanul, *Opere,* București, 1972, p. 239-321.

AD — Antim Ivireanul, *Didahii:* ed. Gabriel Ștrempel, Antim Ivireanul, *Opere.*

ADSB — *Acte, documente și scrisori din Scheii Brașovului,* text ales și stabilit, note de Vasile Oltean, Editura Minerva, București, 1980.

Agy.C — *Cartea de cîntece,* copiată de Gergely Sándor de Agyagfalva la Hațeg în 1642 [paginile sub 100 trimit la N. Drăganu, *Mihai Halici (Contribuții la istoria culturală românească din sec. XVII),* în „Dacoromania" IV, partea a II-a, 1924-1926, cifrele peste 100, la H. Sztripszky - G. Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI századbeli róman forditásban,* Budapest, 1911, iar cele peste 200 la N. Drăganu, *Un manuscris calvin din veacul al XVII-lea,* în *Fraților Alexandru și I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani,* București, 1936].

BCU IAȘI CENTRU VECHI LIBRARY

AI	*Alegerile lui Ipocrat* (ms. rom, VI/1, BU Iaşi, c. 1750).
AJ	*Acte judicare din Ţara Românească. 1775-1781*, ediţie de Gheorghe Cronţ, Alexandru Constantinescu, Anicuţa Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, Editura Academiei, R.S.R., Bucureşti, 1973.
AP	Antim Ivireanul, *Predici*, ediţie critică de G. Ştrempel, Bucureşti, 1962.
Ap. 1618	Apostol fragmentar *(Cuvînt pentru curăţie),* 1618; ed. Gaster, GCR, I, p. 45-52.
Ap. 1646	*Apostol slavo-român* (ms. rom. DAR nr. 85 din 1646).
Ap. 1683	*Apostol,* Bucureşti, 1683.
Ap. 1704	*Apostol,* Buzău, 1704.
APăst	P. P. Aaron, *Păstorniceasca poslanie sau Dogmatica învăţătură,* Blaj, 1760.
Arch.	*Poveste lui Archirie fi[lo]sofu[l,* copiată de Pop Nichifor din Sălaj (ms. rom. BAR nr. 1739 din 1778).
AUL	Axinte Uricariul, *Letopiseţul Ţării Moldovei:* ed. I. St. Petre, *Axintie Uricariul, studiu şi text,* Bucureşti, [1944].
AVoc.	Silvestru Amelio, *Breve vocabulario italiano-rumeno,* Iaşi, 1719; ed. Giuseppe Piccillo, *Il glossario italiano-moldavo di Silvestro Amelio (1719), Studio filologico-linguistico e testo,* Catania, 1982.
B1795	*Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi şi a celei noao,* Blaj, 1795.
BB	*Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură,* Bucureşti, 1688 şi ediţia critică (cu ms. 45 şi ms. 4389) elaborată de un colectiv condus de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Paul Miron, *I Genesis* (= Gen), *II Exodus* (= Ex), *III Leviticus* (= Lv), *IV Numeri* (= Nm), *V Deuteronium* (= Dt), Iaşi, 1988-1997, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"; cf. şi *Biblia 1688,* vol. I-II. Text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, volume întocmite de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N. A. Ursu, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001-2002.
BCS	[Gheorghe Brancovici], *Cronica slovenilor, Iliricului, Misii cei de sus şi cei de jos Misii;* ed. N. Iorga, *Operele lui Gheorghe Brancovici,* în „Revista istorică", III, 1917, nr. 1, p. 26-118.
BDB	T. Bălan, *Documente bucovinene,* I-IV, Cernăuţi, 1933, 1934, 1937, 1938.
BDR	I. Bianu, *Documente româneşti,* partea I, tom. I, fasc. 1-2, 1576-1632, Bucureşti, 1907.
Bert. 1775	*Întâmplările lui Bertoldo* (ms. rom. BAR nr. 1417 din 1775, f. 57-113).

BIM	I. Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909.
BPB	Ioachim Bărbătescu, *Pentru toate boalele, la care ce tămăduire trebuie* (ms. rom. BAR nr. 2183 din 1777, f. 160^{r}-165^{v}).
BRV	I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche.* 1508-1830, Bucureşti, vol. I, 1903; vol. II, 1910: vol. III, 1912-1936; vol. IV, 1944.
Buc. 1699	*Bucoavnă ce are în sine deprinderea învăţăturii copiilor la carte,* Bălgrad, 1699.
Buc. 1744	*Bucoavnă,* Cluj, 1744.
Cal. 1733	Petcu Şoanul, *Calendari românesc pe 100 de ani.* Braşov, 1733.
Catav.	*Catavasier,* Râmnic, 1747.
Caz.B.^{1}	*Evanghelie cu învăţătură,* Bălgrad, 1641.
Caz.B.^{2}	*Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare,* Bălgrad, 1699.
Caz. 1644	*Evanghelie învăţătoare,* Mănăstirea Dealului, 1644.
Caz.G	*Evanghelie învăţătoare sau Cazanie,* Govora. 1642.
Caz.I	*Cazania şi Molitvenicul,* copiate de diacul Ioan din Pocioveliştе - Bihor, în c. 1641; ed. V. Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a „Tâlcului Evangheliilor" şi a „Molitvenicului" diaconului Coresi,* în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", IV, 1955, p. 535-571.
Caz.P	*Cazanie,* copiată de Ilie Aron Popovici în Hârniceşti-Maramureş (ms. rom. BAR nr. 3509 din 1697).
Caz.U	*Cazanie,* copiată de preotul Ursu din Cotiglet (ms. rom. BAR nr. 4182 din 1692).
Caz.V	Varlaam, *Carte românească de învăţătură,* Iaşi, 1643; ed. J. Byck, Bucureşti, 1943.
CHIRIAC 1732	*Chiriacodromion sau Evanghelie învăţătoare* Bucureşti, 1732.
Caz. 1748	*Cazanii,* Râmnic, 1748.
Caz. 1768	*Cazanii,* Bucureşti, 1768.
Caz. 1781	*Cazanii,* Râmnic, 1781.
CB	*Codice miscelaneu,* copiat de popa Bratul, 1559-1650 (Iaşi, „Casa Dosoftei").
CBuc.	*Carte întru carea să scriu mâncările,* copiată de Mihai logofăt din Greci - Ţara Românească (ms. rom. BAR nr. 1120 din 1749).
CC^{1}	Coresi, *Tâlcul Evangheliilor,* [Braşov], c. 1567-1568.
CC^{2}	Coresi, popa Iane, popa Mihai, *Evanghelia cu învăţătură,* Braşov, 1581.
CCat.	Coresi, *Catehism,* [Braşov, c. 1560].
CCD	Nicolaie Costin, ***Ceasornicul domnilor*** *de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin;* ed. Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1976.
CCâmp.	*Cântece câmpeneşti cu glasuri rumâneşti,* Cluj, 1768.

BCU IAŞI - UNIVERSITY LIBRARY

CD	D. Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul,* Iaşi, 1698; ed. V. Cândea, Bucureşti, 1969.
CDicț.	Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachico interpretatione,* [Braşov], c. 1700 (ms. rom. BAR Cluj-Napoca, nr. 43).
Ceasl. B	*Ceasloveț, care are întru sine slujbele de noapte şi de zi,* Bălgrad, [1687].
Ceasl. C	*Ceaslov,* copiat de popa Florea din Crişteleс-Sălaj (ms. rom. BAR nr. 206 din 1699).
Ceasl. G	*Ceaslov,* [Govora ?], c. 1640; ed. Şt. Paşcu, *O tipăritură munteană necunoscută din secolul al XVII-lea; cel mai vechi ceaslov românesc, studiu istoric literar şi de limbă.* Bucureşti, 1939.
Ceasl. S	*Ceasloveț, care are întru sine slujbele de noapte şi de dzi.* Sibiu, 1696.
Ceasl. T	*Ceaslov şi Anghilest,* copiate de popa Pătru din Tinăud-Bihor (ms. rom. BAR, nr. 714 din 1685).
CH	D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor;* ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Opere,* VIII, Bucureşti, 1901.
CIH	Miron Costin, *Istorie de crăiia ungurească;* ed. P. P. Panaitescu, în Miron Costin, *Opere,* [Bucureşti], 1958, p. 277-314.
CII	D. Cantemir, *Istoria ieroglifică;* ed. P. P. Panaitescu şi I. Verdeş, I-II, Bucureşti, 1964.
CH[1]	Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* I, ediție de Stela Toma, Editura Minerva, Bucureşti, 1999.
CÎ	*Cheia înțelesului,* Bucureşti, 1678.
CJP	Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Jurnal de călătorie la Padova* (ms. rom. BAR nr. 1598, f. 127-129, 131-132).
CL	Coresi, *Liturghierul;* [Braşov, 1570], ediție critică de Al. Mareş, Bucureşti, 1970.
CLM	Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace;* ed. P. P. Panaitescu, în M. Costin, *Opere,* [Bucureşti], 1958, p. 41-201.
CM	Coresi, *Molitvenicul rumânesc,* [Braşov, 1567-1568].
CM[1]	*Cronicari munteni,* texte selectate, studiu introductiv, note şi glosar de Liviu Onu, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1970.
CN	*Codicele Neagoeanus.* Miscelaneu copiat de Ion Românul din Sâmpetru, 1620 (ms. rom. BAR nr. 3821).
CNM	Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieşit strămoşii lor,* ed. P. P. Panaitescu, în Miron Costin, *Opere,* [Bucureşti], 1958, p. 241-274.
CO	*Cugetările lui Oxenstiem* (ms. rom. BAR nr. 2773 din 1779).
Cod.P	*Codicele de la Petrova,* 1672; ed. G. Alexici, *Material de*

	limbă din „Codicele de la Petrova”, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filglogie”, XIII, 1912, p. 278-293.
Corfus	Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Junimea, Iaşi, 1975.
Cosm.[1]	*Cozmografie, ce să zice împărţeala pământului,* copiată de Costea dascălul, Braşov, 1693-1703 (ms. rom. BAR nr. 1436. f. 68[r]-75[r]).
Cosm.[2]	*Cozmografie, adecă izvodirea lumii,* copiată de ieromonahul Antim, Cozia, 1766 (ms. rom. BAR nr. 1556).
CP	Coresi, *Psaltire românească,* Braşov, 1570.
CP[1]	Coresi, *Psaltire slavo-română,* Braşov, 1577.
CP[2]	Coresi, *Psaltire slavo-română,* [Braşov, c. 1583].
CPB	*Codicele popii Bratul* (1559-1560); Grafia şi fonetica, morfologia, vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte şi forme româneşti de C. Dimitriu, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2005.
CPr.	Coresi, *Praxiu,* [Braşov, c. 1563].
CPrav.	Coresi, *Pravilă,* [Braşov, c. 1560-1562].
CR	*Cântec religios.* Text românesc din c. 1535-1555 (ms. sl. BAR, nr. 494).
Cron. 1689	*Hronograf den începutul lumii,* copiat de Gavril diac din Bălţăteşti, în 1689 (ms. rom. BAR nr. 86).
Cron.H	*Cuvinte în versuri a cetăţii Hotinului (Cronica Hotinului);* ediţie de Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate.* Bucureşti, 1967, p. 103-106.
CS[1]	*Codex Sturdzanus*, ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de Gh. Chivu, editura Academiei Române, Bucureşti, 1991.
CSc.	*Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătoare,* Bălgrad, 1685.
CSOM	*Cântecul lui Solomon la om mort* (ms. rom. BAR nr. 4150 din 1759, f. 1-45).
CT	Coresi, *Tetraevanghel,* Braşov, 1561, ediţie de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1961.
CTd.	*Codicele Todorescu* (ms. rom. BAR nr. 5484).
CV	*Codicele Voroneţean,* [1563-1583] (ms. rom. BAR nr. 448).
DB	*Documente bucovinene.* Teodor Bălan, ediţie îngrijită de prof. univ. dr. Ioan Caproşu; vol. VII, VIII, Editura Taida, Iaşi, 2005.
DC	*[Decretul cancelariei aulice pentru scăderea cărăuşiilor].* Viena, 1748.
DDL	Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie*, 1679, ediţie critică de N. A. Ursu, Iaşi, 1980.
DERS	*Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române,* elaborat de un colectiv condus de Gh. Bolocan, Bucureşti, 1981.
DIB	*Documente privind istoria oraşului*, Bucureşti, 1972.

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

DIB[1] III	G. Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti (1634-1800),* Bucureşti, 1982.
DII	*Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi,* editate de Ioan Caproşu, vol. I-VII, Editura Dosoftei, Iaşi, 1999-2008.
DIP	*Pentru descoperirea a multor împărăţii şi locuri care s-au descoperit şi s-au aflat de portugali,* copie moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (ms. rom. BAR nr. 3533).
DIR	*Documente privind istoria României, veacul XVII.* A. *Moldova,* vol. I-V, [Bucureşti], 1952-1957, B. *Ţara Românească,* vol. I-IV, [Bucureşti], 1951-1954.
DIT	I. Lupaş, *Documente istorice transilvane,* vol. I (1599-1689), Cluj, 1948.
DÎ	*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea,* text stabilit şi indice de Gh. Chivu, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş, Al. Roman Moraru, Bucureşti, 1979.
DÎLR	Gh. Chivu, Em. Buză, Al. Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421-1760).* Bucureşti, 1992.
DMA	*Ducere de mână către aritmetica sau socoteala,* Viena, 1777.
DMC	*Ducere de mână către cinsta şi direptatea,* Viena, 1777.
Doft.[1]	*Meşteşugul doftoriei,* [Ţara Românească], c. 1760-1770 (ms. rom. BAR nr. 933).
Doft.[2]	*Meşteşugul doftoricesc,* [Ţara Românească], c. 1760-1770 (ms. rom. BAR nr. 4841).
DP	Dosoftei, *Psaltire de-nţăles a sfântului împărat proroc David (Psaltirea slavo-română),* Iaşi, 1680. (şi ediţia realizată de Mihaela Cobzaru, Dosoftei, *Psaltirea de-nţăles*, Text stabilit şi studiu lingvistic, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2007).
DPar.	Dosofiei, *Parimiile preste an*, Iaşi, 1683.
DPV	Dosoftei, *Psaltire a sfântului proroc David (Psaltire în versuri),* Uniev, 1673 şi ediţia critică a lui N. A. Ursu, Iaşi, 1974.
DRA	*Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea,* vol. I, *Ţara Românească,* [Bucureşti, 1961], vol. II, *Moldova,* [Bucureşti], 1966.
DRH	*Documenta Romaniae Historica*, A. *Moldova*, B. *Ţara Românească,* XIX-XXIV, Bucureşti, 1965-1974.
DTR	Mariana Costinescu, Magda Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali.* Bucureşti, 1987.
DVS	Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor,* Iaşi, 1682-1686.

E1703 *Istoria lui Isop,* copiată de Costea dascălul în c. 1703 (ms. rom. BAR nr. 1436, f. 122-145).

EG Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, *Gramatica românească,* Braşov, 1757; ed. N. A. Ursu, Bucureşti, 1969.

EPrav. Eustratie Logofltul, *Pravila aleasă,* 1632 (ms. rom. BAR Cluj-Napoca, fondul *Blaj,* nr. 41).

ET *Edictul de toleranţă,* Viena, 1700.

Ev. 1682 *Evanghelia românească,* Bucureşti, 1682.

Ev. 1693 *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* Bucureşti, 1693.

Ev. 1723 *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* Bucureşti, 1723.

Ev. 1760[1] *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* Bucureşti, 1760.

Ev. 1760[2] *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* copiată de V. Volskii în Bârgău - Maramureş (ms. rom. BAR nr. 5684 din 1760).

Ev. 1762 *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* Iaşi, 1762.

Ev. 1765 *Sfânta şi dumnezeiasca Evanghelie,* Blaj, 1765.

FC Ştefan Fogarasi, *Catehism calvinesc,* Bălgrad, 1648.

FD 1592-1604 *Floarea darurilor,* [Putna, c. 1592-1604] (ms. rom. BAR nr. 4620).

FD 1693 *Floarea darurilor,* copiată de Costea dascălul din Şchei, în 1693 (ms. rom BAR nr. 1436, f. 13-44).

FD 1700 *Floarea darurilor,* Snagov, 1700.

FD 1764 *Floarea darurilor,* copiată de Simion diacul din Bratei - Sibiu, în 1764 (ms. rom. BAR nr. 2369).

FG *Fragmentul Ghibănescu* (*Pravilă* fragmentară); ed. Gh. Ghibănescu, în „Teodor Codrescu", I, 1915, nr. 3, p. 43-44).

FH Franck von Franckenstein, *Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanicae imitatarum,* Sibiu, 1679; ed. N. Docan, *Încercări de versificaţie românească, publicate de un sas în veacul al XVII-lea,* în „Arhiva", Iaşi, XII, 1901, 5, 6.

FN Ioan Românul sau Frâncul sau Giovanni Candido Romano, *Foletul Novel:* ed. Em. Vârtosu, *Foletul Novel, calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu,* Bucureşti, 1942.

FT *Fragmentul Todorescu,* Cluj, c. 1571-1575. (Budapesta, Biblioteca Széchényi, cota RMK, I, 361/b. F); ed. Ion Gheţie, în TR, p. 357-364.

GA *Geografia Ardealului,* [Transilvania], c. 1660-1680, ed. Gaster, GCR. I, p. 175-178.

GB *Glosele Bogdan* (Moscova, Biblioteca Publică de Stat, fondul *Egorov,* 98, nr. 65/65); ed. M. Georgescu, în TR, p. 452-461).

GC *Gromovnic,* copiat de Costea dascălul din Şchei, în 1695 (ms. rom. BAR nr. 1436).

GCR M. Gaster, *Crestomaţie română,* vol. I-II, Leipzig-Bucureşti, 1881.

GCond. Gheorgachi Logofăt, *Condica ce are întru sine obiceaiuri*

	vechi şi nouă a preaînălţatului domn, 1762; ed. Dan Simonescu. *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi,* 1762, Bucureşti, 1939.
Geogr.	*Poveastea ţărâlor şi împărăţiilor câte-s în pământul Asiei,* copiată de Costea dascălul din Şchei, în 1703 (ms. rom. BAR nr. 1436, f. 49^{r}-68^{r}).
GN	*Gheografie noauă,* copie moldovenească, c. 1780 (ms. 121, Arhivele Statului Iaşi).
GPov.	Radu Greceanu, *Poveste de jale despre moartea postelnicului Constantin Cantacuzino;* ed. Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate,* Bucureşti, 1967, p. 37-48.
GR	*Gheografia Roşiei,* copiată de Anatolie, Râmnic, 1774-1778 (ms. rom, BAR nr. 1267, f. 366^{r}-367^{r}).
GS	*Gromovnic* scris de popa Stanciu, Scorei - Sibiu, 1636 (CRV 31/43 BAR Cluj-Napoca).
H 1779	*Halima* (ms. rom. BAR nr. 1067, din 1779, f. 71-88, 91-103, 106-114, 118-131).
HAT	*Hatişerif al preaputernicului împărat Sultan Hamid,* [Bucureşti, 1774].
HCC	Mihai Halici senior, *Cartea de cântece;* ed. N. Drăganu, în DR IV, partea I, 1924-1926, p. 86.
HCP	Mihai Halici jr., *Carmen primo...;* ed. N. Drăganu, în DR IV, partea I, 1924-1926, p. 106-107.
HEROD	*Herodot*, ediţie de N. Iorga, Bucureşti, 1909.
Hris. 1742	*Hrisovul* lui C. Mavrocordat pentru locuitorii de pe moşiile mănăstireşti, [Iaşi], 1742.
Hris. 1756	*Hrisovul* lui C. Racoviţă pentru vădrărit, Iaşi, 1756.
Hris. 1757	*Hrisovul* lui C. Racoviţă pentru desfiinţarea văcăritului şi a cuniţei pe vite, [Iaşi], 1757.
IB	*Povestea Sfântului Ioan Botezătoriul* (ms. rom. BAR nr. 4150, din 1759).
ILV	*Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, ediţie critică de Gheorghe Chivu. Revizia şi traducerea textului latin de Lucia Wald, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2001.
IM	*Istoria oştirii ce s-au făcut asupra Moreii la anul 7223;* ediţie de N. Iorga. *Cronica expediţiei turcilor în Moreea, 1715. Atribuită lui Constantin Diichitis*, Bucureşti, 1913.
IMCM	*Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei.* Un corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I-II, 1429-1750), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008.
INB	*Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, ediţie de Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1970.

Instr.	*Instrucții ale lui Grigore Maior la moartea Măriei Tereza,* Blaj, 1780.
IOB	*Inscripțiile medievale ale României. Orașul București,* ediție de Alexandru Elian (redactor responsabil), București, 1965.
IOM	*Iertăciune la oameni morți* (ms. rom. BAR nr. 4150 din 1759).
IP	*Istoria poamelor* (ms. rom. BAR nr. 3518 din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, f. 6^{r}-10^{r}).
IPB	N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940.
IRP	*Istoriile domnilor Țării Românești* de Radu Popescu vornicul, ediție critică de Const. Grecescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1963.
ISBD	N. Iorga, *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediția a II-a, Văleni, 1925.
ISD	N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. I-XXIV, București, 1904-1913.
Ist. et.	*A lui Iliodor istorie ethiopicească,* copiată de Grigorie Ilievici, la Iași (ms. rom. BAR nr. 335 din 1773).
IT	*Împărățâia lui Priam, împăratul Troadei, cetății ceii mari (Istoria Troadei),* 1689; ed. I. C. Chițimia, *Cărțile populare în literatura românească,* vol. I, București, 1963, p. 89-108.
IZ	Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (documente slavo-române),* vol. I-VI, Iași, 1906-1923, Huși, 1924-1933.
II	*Întâia învățătură,* [Banat], a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (ms. România. BAR, nr. 280).
Învăț.	*Învățături preste toate zilele,* Câmpulung, 1642 (și ediție cu texte, index de cuvinte, glosar și facsimile de Villem van Eeden, Amsterdam, 1985).
Înv. Cr.	*Învățături creștinești,* Snagov, 1700.
Înv. Ec.	*Învățătură a însuși strălucitoarei Ecaterina a II-a,* Iași, 1773.
ÎR	*Întrebări și răspunsuri filosofești și proorocești, când s-au întrăba<t> împăratul Leon cu dascăli și cu filosofi,* 1776 (ms. rom. BAR nr. 3093, f. 56^{r} - 74^{r}).
Jur.	*Porunca* Mariei Tereza adresată bucovinenilor pentru depunerea jurământului, Blaj, 1777.
Lacea, VS	C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der „Viața și petrecerea svinților" des Metropoliten Dosoftei,* în „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", V, 1898, p. 51-144.
Let. C	*Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini (Letopisețul Cantacuzinesc);* ed. M. Gregorian, în *Cronicari munteni,* I, București, 1961, p. 83-224.
Lex. M	*Lexicon latinum, valachicum et ungaricum;* ed. C. Tagliavini, *Il „lexicon Marsilianum", dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo,* București, 1930.

Lit. 1679	Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie,* Iaşi, 1679; ed. N. A. Ursu, Iaşi, 1980.
Lit. 1680	*Svânta şi dumnezăiasca Liturghie,* Bucureşti, 1680.
Lit. 1702	*Sfânta şi dumnezăiasca Liturghie,* Buzău, 1702.
Lit. 1706	*Liturghie,* copiată de Ştefan diac la Boci-Cluj, în 1706 (ms. rom. BAR nr. 1352).
Lit. 1713	*Dumnezeieştile şi sfintele Liturghii,* Târgovişte, 1713.
Lit. 1715	*Sfânta şi dumnezăiasca Liturghie,* Iaşi, 1715.
Lit. 1728	*Dumnezeieştile şi sfintele Liturghii,* Bucureşti, 1728.
Lit. 1730	*Liturghier,* copiat de preotul Ştefan la Sâmboşag-Bihor în 1730 (ms. rom. BAR nr. 4133).
Lit. 1739	*Liturghier,* copiat de preotul Gavril din Sititelec-Bihor în 1739 (ms. rom. BAR nr. 1822).
Lit. 1743	*Liturghier,* copiat de preotul Petru la Hereclean-Sălaj, în 1743 (ms. rom. BAR nr. 4918).
Lit. 1747[1]	*Dumnezeieştile şi sfintele Liturghii,* Bucureşti, 1747.
Lit. 1747[2]	*Dumnezeieştile şi sfintele Liturghii,* Iaşi, 1747.
Lit. 1756	*Dumnezeieştile Liturghii,* Blaj, 1756.
LPr.	Fr. Lovas, *Predică,* 1603; ed. Isopescu, *O predică românească ţinută la Roma în 1608,* în „Codrul Cosminului", II-III, 1925-1926, p. 277-284.
MAS	I. M. Moldovanu, *Acte sinodali ale beserecei romane de Alba Iulia şi Fagarasiu,* I, Blaj, 1869.
Mărg.	*Mărgăritare, adecă cuvinte de multe feliuri,* Bucureşti, 1691.
MC	Moxa, *Cronograf,* 1620 (Moscova, Biblioteca Publică de Stat); ediţia Hasdeu, CB, I, p. 345-406; ed. Hasdeu, CB II; vezi şi ediţia Gh. Mihăilă, *Cuvente den bătrâni,* II, Bucureşti 1994.
MCÎ	Nicolae Milescu, *Carte cu multe întrebări foarte de folos,* 1699 (ms. rom. BAR nr. 494, f. 267, 269, 271, 275-278).
MG	*Tâlcuirea sau arătarea gramaticii sloveneşti,* copiată de Mihai logofăt, 1672-1673 (ms. rom. BAR nr. 3473, f. 370[r] - 403[v]).
MGram.	Macarie, *Gramatica rumânească,* Sihla, 1773 (ms. rom. BAR nr. 102).
MI	*Manuscrisul de la Ieud* (ms. rom. BAR nr. 5032); ediţie de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1977.
Min. 1698	*Mineiul, luna lui septemvrie,* Buzău, 1698.
Min. 1776	Chesarie, episcopul Râmnicului, *Mineiul, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi rumâneaşte,* Râmnic, 1776.
Misc. G	*Miscelaneu,* copiat de preotul Giurgiu din Lunca Sprie (ms. rom. BAR nr. 4642).
Misc. V	*Miscelaneu,* copiat de preotul Vartolomeu la Budacul Românesc, Maramureş (ms. rom. BAR nr. 577).

Mist.	*Mistirio sau Sacrament sau Taine 2 din cele 7; Botezul şi Sf. Mir,* Târgovişte, 1651.
MLex.	Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român;* ed. Gr. Creţu, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc şi Tâlcuirea numelor din 1649,* Bucureşti, 1900.
MO	*Pravoslavnica mărturisire a* săborniceştii şi apostoleştii bisericii Răsăritului (Mărturisirea Ortodoxă), Buzău, 1691; ed. N. M. Popescu, Gh. I. Moisescu, *Mărturisirea ortodoxă,* Bucureşti, 1942.
Mol. 1676	*Molitvenic,* copiat de preotul Urs din Cotiglet-Bihor în 1676 (ms. rom. BAR nr. 4641).
Mol. 1681	Dosoftei, *Molitvenic de-nţăles,* Iaşi, 1681.
Mol. 1688	*Molitvenic,* copiat de preotul Pătru din Tinăud-Bihor, în 1688 (ms. rom. BAR nr. 4216).
Mol. 1689	*Molitvenic,* Bălgrad, 1689.
Mol. 1706[1]	*Evhologhion, adecă Molitvenic,* Râmnic, 1706.
Mol. 1706[2]	*Molitvenic* (ms. rom. BAR nr. 4276, din 1706, f. 70-108).
Mol. 1725	*Molitvenic,* copiat de Pavel dascălul la Văleni-Maramureş, în 1725.
Moxa	*Cronograful lui Moxa* (1620) în B. P. Hasdeu, CB, II (cf. şi Gh. Mihăilă, ediţia *Cuvente den bătrîni,* II, Bucureşti, 1994).
MŞG	Samuil Micu, Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae,* Buda, 1780.
NCL	Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei;* ed. Const. A. Stoide şi I. Lăzărescu, în Nicolae Costin, *Opere,* I, Iaşi, 1976.
NÎnv.	*Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său, Teodosie;* ed. Florica Moisil şi Dan Zamfirescu, Bucureşti, 1970.
NL	Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei;* ed. Iorgu Iordan, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte,* ed. a II-a, [Bucureşti], 1959, p. 31 -388.
NL[1]	Ion Neculce, *Letopiseţul Ţărei Moldovei* şi *O samă de cuvinte,* ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Bucureşti, 1982.
NIL	*Cornica* lui Ion Neculce copiată de Mihail şi Paul Mihail, Editura Litera, Bucureşti, 1980.
NT	*Noul Testament sau împăcarea cu leagea cea noao a lui Is. Hs. Domnului nostru,* Bălgrad, 1648.
Occ.	*Occisio Gregorii vodae în Moldavia tragedice expressa,* Blaj, 1778-1780; ed. Lucian Drimba, Cluj-Napoca, 1983.
Oct. 1746	*Octoih,* Bucureşti, 1746.
Oct. 1749	*Paraclitichi,* Iaşi, 1749.
Oct. 1750	*Octoih, ce să zice elineşte Paraclitichis,* Râmnic, 1750.

Oct. 1759	*Octoih,* copiat de dascălul Vasile Muntean la Nemiş Jura-Cluj, în 1759 (ms. rom. BAR nr. 4664).
Oct. 1760	*Octoih şi slujbele sfinţilor de obşte,* Blaj, 1760.
OLR	Paul Iorgovici, *Observaţii de limbă românească,* 1799.
PB	*Psaltire,* Bălgrad, 1651.
PC	Vito Pitutio, *Dottrina christiana,* Roma, 1677.
Pent. 1743[1]	*Penticostarion,* Bucureşti, 1743.
Pent. 1743[2]	*Penticostarion,* Râmnic, 1743.
Pent. 1753	*Penticostarion,* Iaşi, 1753.
Pent. 1768	*Penticostarion,* Blaj, 1768.
Pent. 1771	*Penticostar,* copiat de preotul Gheorghe la Giurtelec - Sălaj, în 1771 (ms. rom. BAR nr. 2393).
PF	*Pilde filosofeşti de învăţătură la tot omul,* 1776 (ms. rom. BAR nr. 3093).
PH	*Psaltirea Hurmuzachi* (ms. rom. BAR nr. 3077).
PH[1]	*Psaltirea Hurmuzaki*, ediţie critică de I. Gheţie şi Mirela Teodorescu, indice de cuvinte de Rovena Şenchi, vol. I-II, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005.
PI	*Psaltirea Iorga,* c. 1576-1577; ediţia N. Iorga, *Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă,* în „Almanahul graficei române", 1926, p. 20-30).
Pilde	Antim Ivireanul, *Pilde filosofeşti,* Târgovişte, 1713.
PL	*Întrebări şi răspunsuri filosofeşti şi proroceşti. Pentru leacuri* (ms. rom. BAR nr. 3093 din 1776, f. 56-91).
Pl.S	*Plângerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţăgului, din Prislop;* ediţie de Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate,* Bucureşti, 1967, p. 74-90.
PM	*Poveste la 40 de mucenici,* [Bălgrad], 1689.
PO	*Palia,* Orăştie, 1582, ediţia Viorica Pamfil, Bucureşti.
Pont.	*Ponturile păcii ce le-au trimis pre înălţatul feldmareşal către preasfinţitul mitropolit,* [Brăila], 1774.
PP	[Varlaam], *Paraclisul Născătoarei de Dumnezeu,* Iaşi, c. 1645.
PPr	*Pânea pruncilor,* Bălgrad, 1702.
Pr.C.	*Pravilniceasca condică Bucureşti, 1780,* ediţie critică de un colectiv condus de academician Andrei Rădulescu, Editura Academiei Republicii Populare Române, Bucureşti, 1957.
Prav. 1581	*Pravila ritorului Lucaci,* 1581 (ms. sl. BAR nr. 692); cf. şi ediţia lui I. Rizescu, Bucureşti, 1971 (= LR).
Prav. 1610	*Pravila* copiată de popa Toader din Râpa de Jos-Bistriţa, 1610; ed. Rosetti, *Mélanges,* p. 553.
Prav. 1640	*Pravila,* Govora, 1640; ed. Al. Odobescu, *Pravila bisericească numită cea mică, tipărită mai întâiu la 1640, în mănăstirea Govora,* Bucureşti, 1884.

BCU "MIHAIL KOGĂLNICEANU" UNIVERSITY LIBRARY

Prav. 1652	*Îndreptarea legii,* Târgovişte, 1652; editată de Colectivul de Drept Vechi Românesc, condus de acad. Andrei Rădulescu, Bucureşti, [1962].
Prav. 1646	*Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeaţe,* Iaşi, 1646.
Prav[1] 1646	*Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, ediţie de S. G. Longinescu, Bucureşti, 1912.
Prav[1] 1652	*Îndreptarea legii* (1652), în *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, ediţie de S. G. Longinescu, Bucureşti, 1912.
Prav. I	*Pravila de ispravă oamenilor* (ms. rom. BAR nr. 5211).
Procl. 1770	*Proclamaţia lui Rumianţov către cnejiia Valahiei,* Iaşi, 1770.
Procl. 1771	*Proclamaţia lui Rumianţov către norodul cnejiei Moldovei,* Iaşi, 1771.
PS	*Psaltirea Scheiană* (ms. rom. BAR nr. 449).
Psalt.C	*Psaltirea Ciobanu,* 1578-1585 (ms. rom. BAR nr. 3465).
Ps.Am.	*Cronica anonimă a Moldovei (Pseudo-Amiras);* ed. Dan Simonescu, Bucureşti, 1978.
Ps.C	Neculai Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Ştefan sin Vasile vodă (Cronica Pseudo-Costin);* ed M. Kogălniceanu, *Letopiseţul Moldovii*, II, Iaşi, 1845, p. 3-77.
PV	*Psaltirea Voroneţeană* (ms. rom. BAR 693).
PZ	*Piatra zmintelii* (ms. rom. BAR nr. 1314 din 1774, f. 106-182).
RD	*Rânduiala diaconstvelor şi cu a văzglaşaniilor care să dzic la liturghie şi rânduiala vecerniei şi cu a utreniei,* Bălgrad, 1687; ed. Gaster, GCR, I, p. 243-246.
RG	Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voevod*, ediţie de Aurora Ilieş, Bucureşti, 1970.
RG[1]	Radu Greceanu, *Viaţa lui Constantin Brâncoveanu*, în *Cronicari munteni*, vol. II, ediţie de Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 5-272.
RP[1]	Radu Popescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, vol. I, ediţie de Mihail Gregorian, Bucureşti, 1961, p. 227-272.
RM	*Reţete medicale*, c. 1740 (ms. rom. BAR nr. 312, f. 257-258.
SA	Ioan Zoba din Vinţ, *Sicriul de aur. Carte de propovedanie la morţi*, Sas-Sebeş, 1683; ed. Anton Goţia, Bucureşti, 1984.
SDŞ	St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei (1700-1783)*, vol. I, Braşov, 1901.
SI	Gh. Ghibănescu, *Sunete şi izvoade*, vol. I-VIII, Iaşi, 1912-1914.
Sin. 1714	*Sinopsis,* Iaşi, 1714.
Sin. 1751	*Sinopsis,* Iaşi, 1751.
Sin. 1757	*Sinopsis,* Iaşi, 1757.
Sind. 1703	*Cuvânt şi pocitania filosofului Sindipa,* copiată de Costea

	dascălul din Şchei (ms. rom. BAR nr. 1436, f. 79-121).
SL	*Lexicon slavo-român,* copiat de Staicu logofătul (ms. rom. BAR nr. 312, f. 24^{r}-216^{v}).
Str.	*Strastic (Slujba patimilor)* (ms. rom. BAR nr. 701 din 1735).
ŞCL	I. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cămpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915.
ŞS	[Leon Gheuca], *Despre ştiinţa stihiilor* (ms. rom. BAR nr. 194, din 1780).
ŞT	Eustratie logofătul, *Şapte taine a besearicii,* Iaşi, 1644-1645.
T	*Întâmplările lui Telemac, fiul lui Odisefs* (ms. rom. BAR nr. 342, 1772).
TCW	Tamás Lajos, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen,* Budapest, 1966.
TIst.	Radu Tempea, *Istoria sfintei beserici a Şcheilor Braşovului;* ediţie O. Şchiau şi L. Bot, Bucureşti, 1969.
Târn.	*Evgheniasmos sau Obnovlenie sau Tâmosanie,* Târgovişte, 1652.
TL	*Tetravanghel,* 1574 *(Evangheliarul de la Londra,* Londra, Biblioteca British Museum).
TLit.	Ieremia Cacavela, *Învăţătură sfântă, adecă sfintei şi dumnedzăieştii Liturghii tâlcuire*, Iaşi, 1697.
TS	*Tetraevanghel,* Sibiu, c. 1551-1553 (zis *Evangheliarul din Petersburg* sau *Evangheliarul slavo-român).*
ULM	Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei,* ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1955.
Ur.	Th. Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XV-XIX, atingătoare de Moldova,* vol. I-XXV, Iaşi, 1852 -1895.
VD	Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldavei şi Ţării Româneşti,* vol. IX-XII, Bucureşti, 1937-1939.
VI	Udrişte Năsturel, *Varlaam şi Ioasaf;* ed. P. V. Năsturel, Bucureşti, 1904.
Vis.C	Ioan Viski, *A lui David crai şi prorocul o sutie si cincidzeci de soltari (Psaltire în versuri),* Sântămăria-Orlea şi Geoagiul de Jos, 1697. (fotocopie la BAR).
VL	Varlaam, *Leastviţa,* c. 1602-1613 (ms. rom. BAR nr. 6024).
VMG	*Versuri pentru moartea domnului Grigorie Ghica, întâmplată la anul 1777, octomvrie 1*; ed. Dan Simonescu, *Cronici şi povestiri româneşti versificate.* Bucureşti, 1967, p. 179-196.
VRC	Varlaam, *Cartea carea să cheamă Răspunsul împotriva catihismusului calvinesc,* [Măn. Dealul], 1645; ed. Mirela Teodorescu, Varlaam, *Opere,* Bucureşti, 1984.
ZSA	Ioan Zoba din Vinţi, *Sicriul de aur*, ediţie de Anton Goţia, Bucureşti, 1984.

B. BIBLIOGRAFIE*

Arvinte, Vasile, *Normele limbii literare în Biblia de la Bucureşti (1688), Studiu lingvistic*, în BB, text stabilit şi îngrijire editorială, I, Iaşi, 2001, p. I-CXLI.

Arvinte, Vasile, *Pentateuchus id est Genesis; Exodus, Leviticus, Numerii, Deuteronium, Studii lingvistice*, Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi, 1998 (abr. Arvinte, BB, I, II, III, IV, V).

Asan, Finuţa, *Reluarea complementului în limba română*, în *Studii de gramatică, III*, p. 93-105.

Avram, Andrei, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti,* V, SCL, XV, 1946, nr. 5, p. 575-614.

Avram, Mioara, *Evoluţia subordonării circumstanţiale cu elemente conjuncţionale în limba română*, Bucureşti, 1960.

Avram, Mioara, *Gramatica pentru toţi*, Humanitas, Bucureşti, 1997.

Avram, Mioara, *Particularităţi sintactice neromâneşti în diferite momente ale evoluţiei limbii române literare*, în SCL, XXVI, 1975, nr. 5, p. 459-466.

Berea, Găgeanu, Elena, *Folosirea viitorului la cronicarii munteni*, în LR, XXI, 1972, nr. 1.

Berea, Găgeanu, Elena, *Forme verbale de viitor cu auxiliarul **a fi** în limba română,* LR, XXIII, 1974, nr. 2, p. 96-111.

Berea, Găgeanu, Elena, *Persoana a III a plural o(r) **cînta/să cînte** a auxiliarului de viitor,* LR, XXI, 1972, nr. 3, p. 209-218.

Beyrer, Arthur, *Poziţia conjugării a II a şi a III a în limba română,* SCL, XXVI, 1975, nr. 1, p. 13-26.

Bidu, Angela, *Pronumele relative în **Cazania** lui Varlaam*, LR, X, 1961, nr. 3, p. 219-221.

Brâncuş, Grigore, *Observaţii asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică"*, AUB (LLR), XXII, 1973, nr. 22, p. 83-88.

Brâncuş, Grigore, *Productivitatea conjugărilor în limba română*, SCL, XXVII, 1976, nr. 5.

Burgeanu, Dan, *Viitorul cu **habeo** în limba română*, SCL, XXI, 1970, nr. 6, p. 621-644.

Candrea, I.-A., Adamescu, Gheorghe, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, Bucureşti, 1931.

Candrea, I.-A., *Psaltirea scheiană*, I-II, Bucureşti, 1916.

* În listă au fost menţionate, în ordine alfabetică, lucrările utilizate; la publicaţiile periodice sînt folosite siglelel curente (de exemplu, AUI = Analele Universităţii din Iaşi, LR = „Limba română" I (1952 -), Bucureşti etc.)

Carabulea, Elena, *Acordul după înțeles și prin atracție în limba română veche*, în LR, XIV, 1965, p. 593-609.

Carabulea, Elena, *Repetarea și reluarea subiectului în limba secolelor al XVI-lea - al XVIII-lea*, în *Omagiul lui Al. Rosetti*, București, 1965.

Cazacu, Boris, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* în *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*, București, 1960, p. 81-110.

Chivu, Gheorghe, *Dictionarium valachio-latinum*, București, 2008 (abr. Chivu, AC[1]).

Chivu, Gheorghe, *Institutiones linguae valachicae. Prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină*, ediție critică, Editura Academiei Române, București, 2001.

Chivu, Gheorghe, *Limba română de la primele texte pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2000.

Chivu, Gheorghe, *Observații asupra vocativului în* ***-lor*** *în secolul al XVI-lea*, SCL, XXXI, 1980, nr. 3, p. 285-295.

Ciorănescu, Alexandru, *Dicctionrio Etimológko Rumano*, La Laguna, 1958-1959.

Closs, Elisabeth, *The development of Modern Rumanian. Linguistic Theory and Practice in Muntenia 1821-1838*, Oxford, 1974.

Closs-Traugott, Elisabeth, *Zu einer Grammatik des syntactischen Wandels*, în vol. *Sprachwandel. Reader zur diacronischen Sprachwissenschaft*, Berlin - New-Zork, 1975, p. 285-287.

Costinescu, Mariana, *Versiunile din secolul al XVI-lea ale* ***Apostolului****. Probleme de filiație și de localizare*, în Cele mai vechi texte românești. Contribuții filologice și lingvistice, Universitatea și Institutul de Lingvistică din București, 1982, p. 93-145.

Coteanu, Ion, *Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă ?*, LR, XII, 1963, nr. 3, p. 243-246.

Coteanu, Ion, *Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, București, 1982.

Densusianu, Ovid, *Histoire de la langue roumain*, II, Paris, 1932 (= HLR).

Densusianu, Ovid, *Istoria limbii române*, ediția J. Byck, București, 1961.

Diaconescu, Ion, *Concurența dintre infinitiv și conjunctiv în limba română*, LL, III, 1972, p. 317-325.

Diaconescu, Ion, *Supinul în limba română din secolele al XVI-lea, al XVII-lea și al XVIII-lea*, AUB, XX, 1971, nr. 1-2, p. 151-162.

Diaconescu, Ion, *Unele aspecte ale înlocuirii infinitivului cu conjunctivul în limba română din secolul al XVI-lea*, în Omagiu Rosetti, p. 167-170.

Diaconescu, Paula, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 3-17.

Diaconescu, Paula, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970.

Diaconescu, Traian, *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigorie Ureche*, în AUI, XX, 1969, p. 35-48.

Dimitrescu, Florica, *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1973.

Dimitrescu, Florica, *Despre* ***pre*** *la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în secolul al XVI-lea*, în vol. *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti, 1964, p. 38-43.

*** *Dicţionarul explicativ al limbii române* (= DEX), Bucureşti, 1975/ 1996.

*** *Dicţionarul limbii române* (= DA şi DLR), publicat sub auspiciile Academiei, Bucureşti, începînd cu 1913.

Dimitriu, C., *Adverbul, prepoziţia, conjuncţia şi interjecţia în unele texte româneşti*, AUI, XXX, 1984, p. 21-32.

Dimitriu, C., *Categoriile gramaticale de persoană şi număr în unele texte româneşti*, AnL, XXIX, 1983-1984, p. 504-521.

Dimitriu, C., *Codicele Popii Bratul*, (1559-1560), Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2005 (abr. Dimitriu, CPB).

Dimitriu, C., *Consideraţii în legătură cu categoriile gramaticale de persoană şi număr la verb*, în Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte, Iaşi, 1983, p. 91-96.

Dimitriu, C., *Fonetisme regionale, populare şi arhaice în* ***Codicele popii Bratul***, AnL, XXX, 1985, A, p. 397-404.

Dimitriu, C., *Frecvenţa timpurilor în unele texte româneşti*, AUI, XXVII, 1981, p. 57-76.

Dimitriu, C., *Frecvenţa verbelor pe conjugări în cîteva texte româneşti*, AnL, XXVII, 1979-1980, p. 149-157.

Dimitriu, C., *Observaţii în legătură cu categoriile gramaticale de diateză şi mod în unele texte româneşti,* AUI, XXV, 1979, p. 67-83.

Dimitriu, C., *Observaţii privitoare la morfologia adjectivului din* ***Codicele popii Bratul,*** AUI, XXII, 1976, p. 13-18.

Dimitriu, C., *Observaţii privitoare la morfologia din unele texte româneşti. Substantivul şi articolul,* AUI, XXVI, 1980, p. 65-82.

Dimitriu, C., *Observaţii privitoare la morfologia numeralelor din* ***Codicele popii Bratul***, AUI, XXIII, 1977, p. 41-47.

Dimitriu, C., *Observaţii privitoare la morfologia pronumelui din* ***Codicele popii Bratul,*** AnL, XXVI, 1977-1978, p. 121-134.

Dimitriu, C., *On the Gender of the Nouns in* ***Codicele popii Bratul,*** RRL, XX, 1965, nr. 6, p. 639-644.

Dimitriu, C., *Originalitatea vocabularului în* ***Apostolul popii Bratul,*** SCL, XXV, 1974, nr. 2, p. 149-167.

Dimitriu, C., *Particularităţi fonetice în* ***Codicele popii Bratul,*** AUI, XXXIII, 1987, p. 52-57.

Dimitriu, C., *Particularităţi sintagmatice în* ***Codicele popii Bratul,*** în Lingvistică. Poetică. Stilistică, Iaşi, 1986, p. 33-41.

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Dimitriu, C., *Regional, popular, arhaic în fonetica din* ***Codicele popii Bratul,*** AUI, XXXVI, 1990, p. 113-119.

Dimitriu, C., *Romanitatea vocabularului unor texte de limbă română veche,* SCL, XXII, 1971, nr. 6, p. 597-606.

Dimitriu, C., *Romanitatea vocabularului unor texte vechi româneşti,* Iaşi, 1973.

Dimitriu, C., *Tratat de gramatică a limbii române, I, Morfologia,* Iaşi, 1999, 2002; *II, Sintaxa,* Iaşi, 2002.

Dimitriu, C., *Vocabularul din* ***Apostolul popii Bratul,*** AUI, XXI, 1975, p. 19-37.

Dragoş, Elena, *Elemente de sintaxă istorică românească*, Bucureşti, 1995.

Drăganu, Nicolae, *Conjuncţiile* ***de, dacă.*** *Un capitol de sintaxă românească*, în DR, III, 1923, p. 251-284.

Drăganu, Nicolae, *Două manuscripte vechi,* ***Codicele Todorescu*** *şi* ***Codicele Marţian,*** Bucureşti, 1914.

Drăganu, Nicolae, *Iarăşi* ***de, dacă,*** în DR, IV, 1924-1925, p. 916-922.

Drăganu, Nicolae, *Mihail Halici (Contribuţie la istoria culturală românească din secolul al XVII),* DR, IV (1924-1926), p. 112 sqq.

Drăganu, Nicolae, *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor. Un capitol de sintaxă românească*, Bucureşti, 1943.

Edelstein, Frieda, *Despre „legătura relativă" în limba română,* în CL, XVI, 1971, nr. 2, p. 337-343.

Edelstein, Frieda, *Sintaxa gerunziului românesc*, Bucureşti, 1972.

Frâncu, Constantin, *Complementul circumstanţial de excepţie şi cumulativ în limba română din secolul al XVI-lea*, în AL, XXIV, 1973, p. 5-15.

Frâncu, Constantin, *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică,* în SCL, XXI, 1970, nr. 2, p. 205-227.

Frâncu, Constantin, *Conjunctivul românesc şi raporturile lui cu alte moduri şi timpuri*, Casa Editorială Demiurg, 2001.

Frâncu, Constantin, *Cu privire la „Uniunea lingvistică balcanică". Înlocuirea infinitivului prin construcţii personale în limba română veche,* AL, XX, 1969, p. 69-116.

Frâncu, Constantin, *Cu privirea a două inovaţii în flexiunea verbală comună dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", VII, 1971, p. 179-185.

Frâncu, Constantin, *Din istoria demonstrativelor româneşti: formele* ***(a)celei(a), aceleiaşi, (a)celeilalte, (a)cestei(a)***, în *Studii de limba literară şi filologie*, II, Bucureşti, 1972, p. 34-38.

Frâncu, Constantin, *Din istoria genului personal: genitiv-dativul substantivelor în* ***-că, -gă***, LR, XXIII, 1974, nr. 4, p. 413-417.

Frâncu, Constantin, *Din istoria numeralului românesc: vechimea formelor paisprezece, şaisprezece, şaizeci*, în LR, XXVII, 1978, nr. 6, p. 599-606.

Frâncu, Constantin, *Din istoria perfectului simplu românesc: formele de persoana I şi a II a plural cu sufixul* ***-ră,*** AnL, XVIII, 1967, p. 175-192.

Frâncu, Constantin, *Din istoria perfectului simplu: formele de persoana I şi a II-a plural cu sufixul **-ră-***, Al, XVIII, 1967, p. 176-180.

Frâncu, Constantin, *Din istoria verbelor neregulate: formele de tipul **zisei*** în LR, XXXII, 1984, nr. 5, p. 426-436.

Frâncu, Constantin, *Din istoria verbelor neregulate: imperfectul verbelor **a da** şi **a sta***, LR, XXVI, 1977, nr. 1, p. 81-85.

Frâncu, Constantin, *Din istoria verbelor neregulate: perfectul simplu şi mai mult ca perfectul verbelor **a da** şi **a sta***, în LB, XXIX, 1980, nr. 4, p. 307-316.

Frâncu, Constantin, *Evoluţia reflecţiilor privind limbajul din antichitate pînă la Saussure*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2005.

Frâncu, Constantin, *Formarea şi evoluţia complementului concesiv în limba română*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 1, p. 15-28.

Frâncu, Constantin, *Formele de persoana a III a ale auxiliarului de la perfectul compus. Privire istorică.* SCL, XX, 1969, nr. 3, p. 299-318.

Frâncu, Constantin, *Formele verbale şi pronominale cu **î-** protetic în limba română*, în *Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, V, 1979-1980, Freiburg, 1982, p. 81-112.

Frâncu, Constantin, *Geneza limbii române şi etnogeneza românilor*, Casa Editorială Demiurg, 1999.

Frâncu, Constantin, *Geneza şi evoluţia timpurilor verbale supracompuse în limba română*, în ALIL, XXIX, 1983-1984, p. 23-62.

Frâncu, Constantin, *Limba **Cazaniei** lui Varlaam în comparaţie cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea - al XVIII-lea*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, III, 1974, p. 54-85.

Frâncu, Constantin, *Topica lui **mai** şi a altor adverbe **(cam, prea, şi, tot)** în construcţii de tipul **(nu) mă mai duc***, în LL, III, 1983, p. 321-335.

Frâncu, Constantin, *Vechimea a două inovaţii comune dialectelor limbii române*, în „Fonetică şi dialectologie", VII, 1975, p. 180-185.

Frâncu, Constantin, *Vechimea formelor de mai mult ca perfect, perfect compus, prezent indicativ şi conjunctiv cu **-ră***, în LR, XXXI, 1982, nr. 4-5, p. 281-293.

Frâncu, Constantin, *Vechimea posesivelor scurtate*, LR, XXVI, 1977, nr. 3, p. 233-237.

Frâncu, Constantin, *Vechimea şi difuziunea lexicală a unei inovaţii comune dialectelor limbii române: desinenţa **-uri** la pluralul femininelor*, LR, XXXI, 1982, p. 199-212.

Frâncu, Constantin, *Vechimea şi răspîndirea comparativului de neegalitate exprimat prin **ca***, LL, 1979, nr. 1, p. 50-55.

Frâncu, Constantin, *Vechimea şi răspîndirea formelor **să deie, să steie, să beie, să ieie** în graiurile dacoromâne,* SCL, XXI, 1971, nr. 3, p. 261-276.

Frâncu, Constantin, *Vechimea şi răspîndirea numeralului articulat în construcţii de tipul **partea întîia***, SCL, XXXI, 1980, nr. 2, p. 213-216.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Frâncu, Constantin, *Vechimea şi răspîndirea unei inovaţii morfologice: verbul* ***a curge***, LL, III, 1981, p. 331-339.

Gafton, Alexandru, *Codicele Bratul*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2003.

Gaster, Mozes, *Chrestomaţie română*, I-II, Leipzig-Bucureşti, 1878-1881 (abr. GCR).

Găzdaru, Dumitru, *Descendenţii demonstrativului latin* ***ille*** *în limba română*, Iaşi, 1929.

Georgescu, Alexandru, *Perfectul simplu în dialectul dacoromân,* în SG, II, 1957, p. 29-52.

Gheţie, I., Mareş, Al., *Graiurile dacoromâne din secolul al XVI lea,* Bucureşti, 1974 (Gheţie-Mareş, GO).

Gheţie, I., Mareş, Al., *Originile scrisului în limba română,* Bucureşti, 1985.

Gheţie, Ion - Mareş, Alexandru, *În legătură cu istoria articolului genitival din dacoromână*, LR, XXXVII, 1988, nr. 1, p. 81-83.

Gheţie, Ion (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Bucureşti, 1977.

Gheţie, Ion şi Teodorescu, Mirela, *În legătură cu desinenţa* ***-u*** *a persoanei a III a plural a imperfectului indicativ,* SCL, XVI, 1965, nr. 1, p. 87-101.

Gheţie, Ion, *Baza dialectală a limbii române,* Bucureşti, 1975 (= Gheţie, BD).

Gheţie, Ion, *Cu privire la textele slavo-române în traducere interliniară din secolele al XVI lea şi al XVII lea,* LR, XVII, 1968, nr. 1, p. 75-78.

Gheţie, Ion, *Textele rotacizante şi originile scrisului literar românesc,* SLLF, I, 1969, p. 189-241.

Gheţie, Ion, *Vocativul* ***doamnele***, LR, XV, 1966, nr. 3, p. 315-316.

*** *Gramatica limbii române* (= Gramatica Academiei), coord. A. Graur, vol. I-II, Bucureşti, 1965.

*** *Gramatica limbii române,* vol. I, II, coordonator Valeria Guţu Romalo, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005 (= GLR, 2005).

Graur, Alexandru, *Tendinţele actuale ale limbii române,* Bucureşti, 1968 (abr. Graur, *Tendinţele*).

Gruiţă, G., *Acordul în limba română*, Bucureşti, 1981.

Guiraud, Pierre, *Les caractères statistiques du vocabulaire,* Paris, 1954.

Guţu-Romalo, Valeria, *Din morfologia secolului al XVI-lea: perfectul simplu al verbului* ***a face***, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 337-340.

Hasdeu, B., P., *Cuvente den bătrîni*, I, II, III, Bucureşti, cu începere din 1878.

Heine, B.-Traugot, C. E., *Approach to Grammaticalization*, Amsterdam/ Philadelphia, 1999.

Iliescu, Maria, *La productivité de la IVe conjugaison dans les langues romanes,* în Recueil d'etudes romanes. Bucureşti, 1968.

Iordan, Iorgu, *Limba română contemporană,* Bucureşti, 1956.

Irimia, Dumitru, *Gramatica limbii române*, Bucureşti, 2008.
Istrate, Gavril, *Originea limbii române literare. Noi contribuţii*, AUI, VI, 1960, fasc. 2, supliment (Lucrările sesiunii ştiinţifice jubiliare ...), p. 72.
Ivănescu, Gheorghe, *Elemete traco-dace păstrate în limba română*, ALIL, XXIX, 1983-1984, p. 5-9.
Ivănescu, Gheorghe, *Istoria limbii române,* ediţia I, Junimea, Iaşi, 1980, adiţia a II-a, Junimea, 2000.
Klausenburger, Jurgen, *Grammaticalization. Studies in Latin and Romance Morphosyntax*, Amsterdam/Philadelphia, 2002.
Lajos, Tamás, *Etymologhisch historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im rumänischen,* Budapest, 1966.
Lombard, Alf, *Le verbe roumain,* I, II, Lund, 1954-1955.
Mareş, Alexandru, vezi Gheţie, I. şi Mareş, Al.
Mihăilă, Gheorghe, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi,* Bucureşti, 1972.
Mihăilă, Gheorghe, *Contribuţii la studiul calculului lingvistic,* SCL, XVIII, 1967, nr. 5, p. 533-536.
Mihăilă, Gheorghe, *Observaţii asupra manuscrisului slavo-român al popii Braţul (1559-1560),* SLLF, II, 1972, p. 301-345.
Mihăilă, Gheorghe, *Problemele editării şi studierii textelor bilingve slavo-române din secolul al XVI lea,* ACILFR, XII, vol. II, 1971, p. 95-96.
Minuţ, Ana-Maria, *Morfosintaxa verbului în limba română veche*, Iaşi, 2003.
Moldovanu, Dragoş, *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche*, în ALIL, XXVIII-XXIX, 1982-1983, p. 115-119.
Moldovanu, Dragoş, *Dimitrie Cantemir între umanism şi baroc*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2002.
Moldovanu, Dragoş, *Formaţiile premorfologice în limba română veche* în ALIL, XXVI, 1977-1978, p. 47-65.
Moldovanu, Dragoş, *Influenţe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui Dimitrie Cantemir: hiperbatul,* în *Studii de limbă literară şi filologie*, I, 1969, p. 25-50.
Moldovanu, Dragoş, *Oriental şi clasic în stilistica prozei lui Cantemir*, în ALIL, tom XIX, 1968, p. 29-60.
Munteanu, Ştefan, Ţîra Vasile, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1983.
Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii romîne între limbile romanice*, Bucureşti, 1965.
Niculescu, Alexandru, *Structuri binare în stilul lui Dimitrie Cantemir,* în vol. *Între filologie şi poetică*, Bucureşti, 1980, p. 99-104.
Onu, L., vezi Rosetti, AL, Cazacu, B., Onu, L.
Pamfil Viorica, *Contribuţii la studiul statistic al lexicului românesc. Structura lexicală a **Paliei de la Orăştie,*** în Studii lexicologice, Cluj, 1965.

Pamfil, Carmen-Gabriela, *O etimologie controversată,* ALIL, XXXIX - XLI, 1999-2001, p. 7-30.

Panaitescu, P. P., *Începuturile scrisului în limba română, în Studii şi materiale de istorie medie,* IV, 1960.

Panaitescu, P. P., *Începuturile scrisului în limba română. Noi contribuţii,* în „Studii şi cercetări de bibliologie", V, 1963.

Panaitescu, P. P., *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română,* Bucureşti, 1954.

Philippide, Alexandru, *Originea românilor,* I, 1923, II, Iaşi, 1927 (abr. OR).

Popa, Elena, *Studiu lingvistic asupra cărţii* ***Faptele Apostolilor***, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2007.

Procopovici, Alexandru, *Pe drumurile dicţionarului. Probleme de sintaxă: conjuncţiile şi interjecţiile* ***de, ca şi că, dacă şi dec,*** DR, XI, 1948.

Purdelea-Sitaru, Maria, *Uzul sufixelor* ***-anie, -enie, -eală, -oare*** *şi* ***-ură*** *în graiurile populare,* în Studii de limbă şi stil, Timişoara, 1973, p. 161-173.

Puşcariu, Sextil, *Consideraţii asupra sistemului fonetic şi fonologic al limbii române,* DR, VII, 1931-1933, p. 1-54.

Puşcariu, Sextil, *Pe marginea cărţilor,* DR, VII, 1931-1933, p. 459-463.

Reible, Wolfgang, *Junktion. Eine Dimension der Sprache und ihre Realisierungsformen zwischen Aggregation und Integration*, Carl Winter Universitätsverlag, 1992.

Rizescu, I., *Contribuţii la istoria pronumelui în limba română*, SCL, XV, 1964, nr. 6, 749-753.

Rizescu, I., *Cu privire la dubla negaţie în limba română*, SCL, XX, 1969, nr. 2-208, 210.

Roques, M., *Recherches sur les conjonctions conditionnelles* ***să, de, dacă*** *en ancien roumain*, în *Mélanges Chamboneau*, Paris, 1907, 825-828.

Rosetti, Alexandru, Cazacu, Boris, Onu, Liviu, *Istoria limbii române literare,* Bucureşti, 1971.

Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române,* Bucureşti, 1986 (= ILR).

Rosetti, Alexandru, *Mélanges de Linguistique et Philology*, Copenhaga-Bucureşti, 1947.

Saramandu, Nicolae, *Reluarea şi anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVIII-lea,* în SCL, XVII, 1966, nr. 4, p. 423-433.

Şuteu, Flora, *Atribut pronominal sau complement indirect ?*, LR, XI, 1962, nr. 3, p. 267-276.

Todi, Aida, *Elemente de sintaxă românească veche*, Editura Paralela 45, 2001 (= Todi).

Vasiliu, Emanuel, *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Bucureşti, 1968.

Zgraon, Florentina, *Textele complementare şi manierismul sintactic în limba secolului al XVI-lea*, în LR, XXXI, 1982, nr. 3, p. 225-237.

Indice general[1]

A

a, 43, 46, 111, 112, 115, 116, 128, 140, 145, 166, 172, 175, 176, 197, 254, 267, 273, 274, 287, 305, 312, 320, 327, 329, 345, 352, 421
-a, 66, 80, 104, 108, 128, 248, 273, 283, 284, 285, 286, 291, 321, 348, 365
ă, 57, 116, 120, 253
-ă, 19, 20, 21, 30, 35, 37, 50, 63, 75, 85, 86, 106, 122, 125, 126, 143, 185, 240, 241, 242, 245, 246, 247, 248, 254, 258, 265, 266, 320, 327
a (a)coperi, 125
a (a)duce, 127
a (îm)păinjena, 87
a (îm)păinjeni, 87
a (în)sănatoşa, 87
a (în)sănătoşi, 87
a (în)vinge, 175, 176
a (la, în) direapta, 364
a (se) creştini, 295
a (se) dospi, 91
a (se) împuți, 101, 102
a (se) muta, 183
a (se) oțărî, 128
a (se) posomorî, 128
a bune *lucrure*, 197
a acestei, 284
a acestor, 284
a acestora, 284
a acestui, 284
a acestuia, 284
a acolisi, 295
a adevăra, 86
a adeveri, 86
a adeverit, 309
a aduce, 125, 127, 320
a afierisi, 295
a ajunge, 162
a ajuta, 353
a alege, 199
a amări, 84, 128, 296
a amărî, 128, 296
a amelisi, 295
a apăra, 175
a ara, 195
a asculta, 321, 353
a audzi, 197
a audzi (*auzire, a auzi*), 83
a auzi, 128, 170
a ave, 312
a avea, 109, 111, 115, 118, 121, 122, 125, 126, 127, 129, 130, 301, 307, 314, 316, 320, 340
a aveni, 91
a băga, 183
a bărbat, 140, 176
a bate cîmpii, 250
a bătrîni, 91
a bătut, 309
a bea, 118
a besericii, 273
a cânta, 83
a capului, 274
a cărora, 286
a cărtulariu, 140, 166
a cărtulariului, 140, 166
a căsca, 354
a *căutarea*, 129
a cei arătătoare, 274
a cei de pregiur, 44
a cei proaste, 274
a cere, 88, 89, 94
a cerşi, 88
a ceti, 321
a chema, 194, 358

[1] Alcătuit de Alexandrina Ioniță.

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a chinisi, 295
a chinui, 91, 92
a cincea, 79, 80, 274, 293
a cinceasprădzeace, 80
a cînta, 116
a cîta, 68
a cîte trei, 293
a cîți, 68
a clironomisi, 295
a coborî, 84, 128
a conteni, 175
a cosi, 195
a crede, 170, 175, 176, 299, 340, 353
a crederea, 320
a cresta, 295
a creşte, 88
a cresti, 295
a cu toți, 140
a cumpăra de la Iosif, 366
a cunoaşte, 321
a cunoscutu, 112
a cura, 85, 296
a curăța (*curăți*), 103
a curăți, 87
a cure, 84, 85, 296
a curge, 86, 296
a curîța, 87
a custa, 185
a cuteza, 91, 92, 353
a da, 104, 110, 118, 131, 305, 308
a dăinui, 185
a darea, 128, 171, 321
a dat, 112
a depreuna, 103
a deşcinde, 95
a descoperi, 125
a descumpărat, 112
a desface, 107, 306
a despărți, 101, 102
a dezlega, 159
a diafendisi, 295
a discolipsi, 295
a doa, 80
a doaădzăci, 167
a doaădzeci, 80
a doaădzecişidoaă, 80
a doaădzecişitrei, 80
a doaădzecişiuna, 80
a doao, 79, 294
a doasprădzeace, 80, 291
a doaua oară, 294
a doborî, 84, 128
a dogori, 83
a dogorî, 83
a doi, 329
a doile, 291
a domni, 91, 92, 180
a domnului, 46
a doo, 294
a dormire, 321
a doua, 80
a doua oară, 294
a duce, 127
a Dumnezeu, 140
a dura, 185
a dzecea, 80
a Dzeu, 140
a dzis, 112
a empodisi, 295
a face, 107, 127, 128, 130, 306, 358
a face voia, 181
a făcut, 112, 309
a făgădui, 92
a fămei, 38
a fățăra, 87
a fățări, 87
a Fati, 46
a ferica, 87
a ferici, 87
a féte, 38
a fi, 89, 91, 96, 99, 105, 109, 114, 122, 127, 159, 162, 178, 233, 300, 301, 305, 306, 307, 311, 313, 340, 343, 352, 417
a fi fost, 313
a fi fost lăudat, 321
a fi lăudat, 321
a fi scris, 321
a flămîndzi, 353
a flămînzi, 92
a fost, 112
a frate, 353
a fugi, 321
a găta, 87

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a găti, 87
a giudecarea, 128
a glumi, 92
a grăi, 197
a greşi, 180
a grijit, 112
a hotărî, 84, 128
a Hristosului, 273
a huli, 175
a i Faranii, 272
a *Ieremiei*, 46
a ieşi, 116, 162, 343
a Împărătestii Măriei Sale, 279
a împărăţi, 92
a împărţi, 101, 102
a împietra, 87
a împietri, 87
a împodepşi, 295
a împresura, 95
a împreuna, 103
a împrumuta, 103
a împvie, 84
a încăpea, 92
a înconjura, 95
a îndoi, 87
a îndoia, 87
a înfăşură, 95
a înflămînzi, 92
a înfrumuseţa, 295
a înfrumuseţi, 295
a înghisi, 295
a îngreca, 295
a îngrechi, 295
a înjumătăţa, 87
a înjumătăţi, 87
a înota, 352
a înşela, 171, 295
a înşeli, 295
a însemna, 207, 343
a însetoşa, 87, 92
a însetoşi, 87
a însprăzêcelea, 292
a întăroşa, 87
a întăroşi, 87
a înţelege, 131
a înţelepţa, 87
a înţelepţi, 87
a întreba, 180, 358
a întrupa, 87
a întrupi, 87
a învăţa (pe cineva ceva), 180
a învăţa (pe cineva, ceva), 358
a învia, 132
a învie, 84, 85, 132, 296
a învinge, 353
a învîrtoşa, 87
a învîrtoşi, 87
a iscodisea, 128
a ispiti, 90
a izvorî, 128, 183, 352
a judeca, 175, 353, 378
a *judecarea*, 128, 171
a jura, 96
a jura strîmb, 137
a lăcui, 183
a lăsa, 353
a lăuda, 312, 321
a lăudare, 321
a le ascunde, 349
a le *darea*, 129
a le *prăvirea*, 353
a loruş, 63
a lu Dumnedzeu, 46
a lua, 111, 118, 130, 321
a *luarea*, 128, 320, 321
a luat, 112
a lucra, 101
a lui, 62, 273
a lui Aleon, 273
a lui Dumnedze, 46
a lui Dumnezeu, 46
a lui Hristos, 46
a lui Tudosu, 46
a luiş, 63
a mă *lipi*, 340
a mănăstirii, 162
a mânca, 302
a mării, 46
a mă-si, 283
a măsura, 95, 300
a mazili, 295
a mea, 283
a mele, 60
a merge, 86, 296, 297

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a mergerea, 321
a mers, 112
a metahirisi, 295
a mînă, 141
a mînca, 99, 100, 194
a mînilor, 258
a minți, 101, 102, 171
a mi-o *lua*, 159
a muia, 95
a mulți, 38, 176
a mumă-si, 283
a munci, 156
a muri, 95, 180
a năpusti, 352
a naște, 91, 297, 337
a noa, 80
a noaspredzeace, 79
a noastră, 283
a noua, 80
a numi, 358
a o *cheltui*, 368
a o cheltui nu o chetuiră, 411
a oameni, 38, 140
a oamini, 176
a ocări, 296
a ocărî, 128, 296
a ogodi, 135
a om, 166, 345
a omorî, 103, 128
a opri, 175
a opta, 80
a părea, 95
a părĕrea, 177
a pârî, 296
a părinților, 46
a părți, 159
a păsa, 125
a păți, 101, 102
a patra, 79, 80
a patra parte, 82
a patrasprădzeace, 79, 80
a patrasprădzeacea, 79
a patrasprăzeace, 79
a patrasprezece, 82
a patrastrăzecea, 82
a perit, 309
a pieri, 94
a pizmui, 353
a pleca, 90, 352
a plînge, 90, 92
a ploua, 111
a pogorî, 84, 128
a poleit, 309
a posti, 92
a preface, 107
a preutului, 273
a priimi, 116
a pripi, 352
a priroforisi, 295
a pune, 358
a pune tabăra, 417
a purcede, 299
a pus, 112
a putea, 128, 299, 300, 320
a rămîne, 162, 343
a răposa, 92
a răsări, 94
a răsplăti, 353
a ruga, 180, 358
a sa, 62, 348
a să bucura, 340
a să deprinde, 354
a să pârî, 296
a să prigoni, 340
a să tăvăli, 369
a să veseli, 340
a săișî, 63
a șapteasprădzeace, 79
a șaptelea zi, 292
a sărac, 38
a săraci, 353
a săracu, 140
a săracŭ, 140
a sas, 63
a saș, 63
a șasea, 80
a său, 281
a sau *va bate*, 313
a schipi, 295
a sci, 156
a scoborî, 128
a screi, 85
a scri, 85, 295
a scria, 85

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a scrie, 83, 84, 85, 295, 296, 321
a scuipa, 88, 295
a scutirea, 321
a se (în)flămînzi, 89
a se aduna, 128
a se aveni, 91
a se băga, 162
a se bătrîni, 91
a se bizui, 353
a se cădea, 378
a se chema, 162, 343, 379
a se chinui, 91, 92
a se conteni, 89
a se creştina, 295
a se cugeta, 89
a se cuteza, 91
a se cuveni, 378
a se domni, 91, 92
a se face, 156, 162, 343
a se făgădui, 92
a se flămînzi, 92
a se glumi, 92
a se împărăţi, 92
a se încăpea, 92
a se înflămînzi, 92
a se însetoşa, 92
a se înţelege, 90
a se întîmpla, 378
a se întreba, 128
a se ispiti, 89
a se izbîndi, 89
a se naşte, 91, 337
a se numi, 162, 343, 379
a se părăsi, 89
a se părea, 378
a se păstra, 188
a se pleca, 90
a se plînge, 90, 92
a se posti, 89, 92
a se potrivi, 353
a se pune, 343
a se purta, 188
a se răpi, 90
a se răposa, 92
a se simţi, 188
a se strămuta, 103
a se sui, 92
a se ţine, 188
a se trudi, 92
a se turba, 90
a se văita, 336
a se vedea, 378
a se vrea, 90
a şeaptea, 80
a şeapteasprădzeace, 80
a şeasaspradzeace, 80
a şeasea, 80
a secera, 195
a şĕptea, 292
a seracu, 38, 176
a sfântei, 274
a sfărîma, 87
a sfărîmi, 87
a sfătui, 180, 358
a şi le dinaintea ochilor *pune* silim, 409
a sigonisi, 295
a simţi, 101, 102, 170
a sledi, 175
a smulge, 295, 322
a socoti, 170, 343
a spoit, 309
a spune, 170, 358
a sta, 104, 110, 118, 125, 126, 131, 183, 305, 308, 321, 343
a sta în alean, 134
a stare, 353
a starea, 320
a şti, 99, 128, 163, 302, 320
a stînga, 364
a stinge, 352
a *ştirea*, 128
a sui, 92
a surpa, 101, 303
a ta, 274
a tăcea, 321, 340, 352
a tăcere, 321
a tăia, 195
a tăia (*cu sabia, cu paloşul, cu cuţitul*), 182
a tătîne-miu, 47
a tău, 274
a temei, 295
a temeia, 295

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

a theorisi, 295
a ține, 185, 299, 312
a toată, 287
a toate, 287
a toatei, 287
a tot, 277
a toț megiașilor, 140
a tot norodul, 267
a *tot* pământul, 267
a trăi, 352
a trebui, 233, 378
a treia, 79, 80, 274, 293
a treia oară, 294
a treia parte, 82, 293
a treiasprădzeace, 80
a treidzeci, 80
a trie, 79
a trudi, 92
a ucide, 299
a umăr, 133
a umbra, 87
a umbri, 87
a unor, 273
a unsprădzeacea, 80
a unsprăzecea, 80
a urî, 108, 128, 296
a urma, 353
a usca, 100, 303
a va, 125
a vedea, 83, 128, 170
a vedere, 324
a veni, 111, 125, 126, 320
a vesti, 180, 358
a via, 84, 85, 185
a vie, 84, 85
a vîrî, 128
a voastră, 61
a voastrei, 61
a voi, 109, 130
a vrea, 109, 115, 117, 118, 121, 122, 123, 128, 130, 301, 302, 307, 316
a vremi, 133
a vroi, 109, 128, 130
a vrui, 130
a vrut, 112
a vrut clădi, 122
a zăvorî, 128
a zecea, 80, 293
a zice, 106, 127, 170
a(l) meu, 59
a, a, 336
a/ă, 264
ă/e, 262
ă/i, 262
ă/ø, 262
ă/uri, 262
al doilea, 46
a-a-a, 335
aaaaaaaaaaa, 336
(a fi) de față, 134
(a) împresura, 300
(a) lor, 273
(a) -lor, 273
(a) meu, 283
(a) -ului, 273
(a) unei, 272
(a) unor, 273
(a) unui, 272
(a)căriia, 286
(a)căror, 286
(a)cărui, 286
(a)celei(a), 65, 283
(a)celeilalte, 65, 283
(a)cestei(a), 283
(a)cesteia, 65
(a)colo, 327
(a)coló, 327
(a)ici(a), 327
(a)lui, 273
(ai) mei, 282
(ai) miei, 282
(ai) patrulea, 291
(al) meu, 282
(al) mieu, 282
(*al*) *teu*, 63
Aaron *voievoda*, 248
ab, 140
abante, 323
Abdi-pașa, 364
abia, 186, 325, 326
abiia, 186
abitir, 324
abo, 336
abure, 245

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

aburedz, 296
ac, 405
ac sic, 405
ačala, 64
acar, 322, 331, 332
acăr, 290
acăroare, 290
acasă, 139, 326
ačasta, 64
acea, 65, 66, 285
acea ... de l-au făcut, 390
aceale, 167
acealea, 73
aceasta, 64, 65, 66, 157, 284, 285
această, 64, 65, 284, 348
această sfîntă, 347
aceaste, 167
aceaştiia, 65
aceea, 65
acêea, 284
aceea să-l omoare, 208
acei, 126
aceia, 206, 283, 284, 285, 348
aceii, 44, 283
aceii(a), 65
acel, 64, 206, 285
acel(a), 64
acela, 66, 206, 284, 285
acelei, 283
acel'ei, 44
acelei(a), 65
aceleia, 283
aceleiaşi, 65, 283
aceluia, 66
acest, 66, 284, 348
acest(a), 64
acesta, 64, 66, 284, 285, 340, 348
aceste, 284
aceşte, 65
acestea, 347
aceştea, 65, 348
acestei, 65, 75, 283
acesteia, 283
aceşti, 284
aceştia, 284
aceştie, 283
acestii, 283
aceştii, 65, 283
aceştii(a), 65
acestiia, 283
aceştiia, 65, 283
acestor, 284
acestora, 284
acestu, 285
acestuia, 284
aci(a), 139, 327
acicea, 136, 139, 322
acie, 136, 198
aciia, 136
acló, 135
acmu, 138, 139, 323, 324, 326, 359
acmu dară, 377
acmu nu ştim, 185
acmuş, 324
acolea, 327
acoleá, 327
acolo, 136, 139, 198, 325-327, 364
acoló, 136, 364
acoperi(-mă), 125
Acsinia din Rădeni, 195
acum, 138, 139, 324, 325, 359
acum (*acmu*), 185
acum dara, 377
acum dară, 377
acum în zioa, 185
acum(a), 138
acum(u), 139
acum, de curînd ..., 186
acuma, 324
acumu încă vă scriem, 185
ad, 140, 172, 320, 405, 421
ad duc, 125
ad id quod, 151
ad sic, 405
adă, 125, 320
adăcă, 151
adăcă eu, 151
ădaeque, 151
adăoga, 296
adaoge, 296
adauge, 296
adecă, 139, 151, 153, 154, 167, 347, 377
adecă avĕrea, 347

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

adecă Biblia de liagea viache şi liagea noao, 400
adecă cel smearin, 167
adecă la sărdărie şi clucerie, 347
adecă Letopiseţul, 347
adecăte, 346
ades, 323, 326
adesul, 323
adevăr, 86, 152, 154, 191, 230
adevăr !, 152
adevăr(u), 151
adevăra, 86, 87
adevără, 86
adevărat, 325, 326, 405, 406
adevăru, 151, 152
Adever, 191
adeverăm, 304
adeveraţ(i), 304
adeverează, 304
adeverez, 304
adeverezi, 304
adeverit, 86, 133
adeverită, 86
adeverite, 86
adeveritele, 86
adeveritul, 86
adică, 151, 346, 347, 374, 401
adică (adecă), 169
adică Floarea Cuvintelor, 347
adin, 144
adin eişi, 188
adin(s), 188
adînce, 48
adineauri, 325
adins, 144
adins eişi, 188
ado, 125, 320
Adrian, 343, 398
adu, 125, 320
aducerea amente, 156
adunămu-ne, 110
aduş, 105
aduse, 106
aduseră, 107
adusesetu, 114
aduseşi, 106
adusetu, 106
aduşu, 105
adveuerasze, 86
aeternus, 277
afar(ă), 139
afară, 325, 326
afară ... de cĕlea, 200
afară de, 200, 371, 372, 399
afară de cei ce, 398
afară de/din, 398
afară den, 399
afară den ce luase, 399
afară den cîţi de foame, 398
afară din, 371, 372, 399
afară din cei ce, 399
afară din cei ce au înotat, 399
afară din Lazăr, 371
afară numai de să vor dovedi, 399
afară numai den grădinile, 372
aferim, 335
aflămu, 110
aflînd, 403
aga, 248, 412
agă, 266, 341, 412, 417
agă, acel, 248
agă, unui, 248
agăi, 266
agalari, 248
aggregation, 419
agi, 248
agi, doi, 248
agii, 248
agonisise, 115
agregare, 419
agregation, 419
Agrip, împărat, 214
Agripa, împărat, 216
Agripe, 41
Agripo, 41
Agripo, împărat, 212
ah, 151, 335
aha !, 336
ahăst, 65
ahăşti, 65
Ahmet, 412
Ahmet *aga*, 248
ai, 28, 46, 111, 121, 125, 269, 274, 301, 314, 336

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ăi, 43, 116, 274
-ăi, 37
-ăi (u), 108
ai 7099, luna ghin 17 dzile, duminec sara, 3 ceas, 186
ai ajutat, 310
ai Bernoaie, 271
ai carte, *ai* parte, 161
a-i *darea*, 128
ai doii, 78, 79, 82, 291
ai doilea, 79, 291
ăi Drumoaie, 43
ai fi, 121
ai fi ales, 317, 318
ai fi fost laudat, 318
ai fi lăudat, 318
a-i *fi muiare*, 194
ai fost, 311
a-i *giudeca*, 366
a-i *globi*, 366
ai Hagioaie, 271
ăi Îmbălvai, 43
ai învis, 296
ai lui Corneş, 168
ai lui Mihaiu, 342
ai lui slugi, 247
ai miei, 60
ai miei cinstiţi ... părinţi, 230
ai mieiş, 63
ai mii, 60
ai mii cinstiţi ... fraţi, 230
ai noştri, 61, 168
ai noştri prea iubiţi, 229
ai patrul, 291
ai patrulea, 291
a-i *plecarea*, 354
ai prins a bate, 344
ai săi, 46
ai săiş, 63
ai săişi, 46, 63
ai strîns-*ai*, 310
ai treii, 78, 79, 82, 156, 291
ai treilea, 79, 291
ai vis, 85
-ai(u), 108
aia, 66, 284
ăia, 66
aiasta, 65, 284
aiastă, 65, 66, 284
aiastea, 284
aiave, 133, 188, 280, 323, 361
aiavea, 133, 188, 361
aibă, 118
aibătorie, 130
aibătoriu, 130
aibe, 119
aibe a da, 119
aibi, 125, 319, 320
aibînd, 129
aibîndă, 130
aibîndu, 130
aice, 136
aicea, 136, 197, 325
aici, 136, 139, 326, 327, 364
aici(a), 136
aiedz, 296
aiest, 65, 284
aiesta, 284
aiêve, 361
aii, 28, 269
aiia, 284
ailor, 28
aimintrea, 198
ainte, 136, 216
ainte alături, 139
ainte de, 145, 215
ainte de ce, 215
ainte de ce nu, 215, 385
ainte de ce pînă încă nu, 215
ainte pîn(r)ă cînd (nu), 215
ainte pînă (nu), 215
ainte pînă cînd nu, 215
ainte pînă codri, 216
ainte pînă nu, 385
ainte pînră cîndu, 215
ainte să (se), 216
ainte se scrie, 215
airea, 326, 327
aissi, 405
aivea, 326
ajutase, 310
ajutasem, 310
ajutaseş, 310
ajutaseţ, 310

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

al, 46, 162, 274
ăl, 274
al amărăciunei, 274
a-l baterea, 320
al bunătății, 274
al cincilea, 274, 293
al cîtelea, 68
al doile, 78, 291
al doile(a), 78
al doilea, 78, 82, 274, 291, 292, 294
al doilea domnie, 294
al doilea rînd de domnie, 294
al doozecilea, 78
al dreptății, 274
al dzecile, 274
al făgăduinții, 273
al lui, 273, 274
al lui însuși sine, 281
al măgariului, 274
al mănăstirii, 274
al meu, 274
al mieu, 46, 59, 282, 283
al noaole, 78
al noaolea, 78, 291
al noauăle, 274, 291
al nostru, 274, 283
al nostruș, 63
al optul, 78, 274, 291
al optulea, 78
al patru(l), 291
al patrul, 78
al patrulea, 78, 274, 291, 294
al șaptele, 78, 291
al șaptele(a), 78
al șaptelea, 78
al șasăle, 291
al *șasele*, 78, 291
al șaselea, 78
al său, 62, 273, 274
al șeaptelea, 46, 78
al șeptele, 274
al soacră-si, 283
a-l stăpînire, 340
al tăi, 274
al tăuș, 63
al treile, 78, 291
al treile(a), 78
al treilea, 46, 78, 82, 274, 291, 292, 294
a-l umplea, 340
al vostru, 274
ăla, 66, 284, 326
alalatu, 66
alalt, 66, 289
alalt(u), 289
alalta, 66
alaltă, 66
alaltăieri, 326
alalte, 66
alalți, 66, 289
alaltu, 66, 289
alate, 66
alăturat, 404
alăturea cu, 196
Alba, 59, 97, 106, 191
Alba Iulia, 35, 44, 77, 91, 128, 165, 170, 171, 190, 191, 317, 423
albină, 31
albinele, 31
albirile, 31
alde, 289
Aldii, 345, 347
ale, 46, 274
ăle, 274
ale cărora, 286
ale lor rugi, 402
ale lumii, 345
ale mealeș, 63
ale mele, 60
ale saleș, 63
alean, 144, 329
Alecsandri V., 136
alegăndu de, 144
alege-vă-ț, 319
alegînd, 144, 237, 322, 371, 399, 400
alegînd (de), 199, 371
alegînd (fără de), 330
alegînd (fără) de, 330
alegînd cela ce, 399
alegînd cînd, 399
alegînd cînd va fi, 399
alegînd de, 144, 199, 329, 330, 371, 372, 399
alegînd de au trăit, 399

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

alegînd de nevoile acestea, 199
alegînd fără de, 330
alegînd pre aceia, 372
alegînd să, 149, 227, 228
alegînd să grăiască, 228
alegînd ţara Moldovei şi Ţara Muntenească, 372
alei, 46
alergînd, 170
ales de, 371, 372
ales de Maelatu, 372
alese, 106
alesese, 310, 311
alesesem, 310, 311
aleseseş, 310
aleseşeş, 310
aleseseşi, 311
aleseseţ, 310, 311
aleseşi, 106
Alexa< n>dre, 221
Alexandria, 74, 75, 116, 138, 148, 230, 240
Alexandru, 176, 343
Alexandru *Voievod*, 22
Alexandru-Vodă, 386
alicui nomen est, 417
ălio, 336
Alixandru vodă, 171, 387
alló, 364
allú, 364
almintrea, 139
alor noştri, 46, 283
alor(u), 46
alt, 69
alţ, 69
alt fiece, 71
alt ucenic, 196
alta, 70, 287
altă, 69
altar, 35
alte, 69, 70
alte slugi, 246
alteia, 70
altele, 70
alterum, 289
altfel(iu), 188
alţi, 69, 70
alţii, 70, 287
alţii/cine avea, 209
alţiia, 287, 353
altior, 421
altius, 421
altminteri, 139
altora, 70
altu oarece, 70
altuia, 70
altul, 70, 407
altul oarecarele, 70
alui, 46
am, 121, 122, 301, 314
-ăm, 108
am a cînta, 115, 117, 420
am a grăi, 117
am ajutat, 310
am cântat, 422
am fi ales, 317, 318
am fi fost ajuns, 318
am fi lăudat, 318
am fost, 311
am fost cântat, 337
am fost cântînd, 337
am fost mers, 114
am fost poruncit, 311
am înţelegut, 132
am să cînt, 115, 420
am să fac, 117
am schimbat-*o*, 409
am stătut, 131
am venit eu, 402
am vîndut-o, 175
am visat *un vis*, 357
am vrut dezlega, 123
am vrut fi, 122, 124
am vrut fi fiind, 124
am vrut fi furaţi, 123, 124
am vrut fi sosiţi, 123, 124
am vrut muri, 122
am vrut pieri, 122
am vrut veni, 317
am(u), 111, 205
am, ai, au cetit, 310
am, aţi, au cetit, 310
āman, 151
amăndoo, 81

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

amar, 152, 335
amar !, 152
amări, 83, 84
amărî, 83, 84, 296
amărî-se, 83
amărît-au, 84
ambae, 81
ambi, 81
ambulemus, 124
ambuletis, 124, 125
ambulo, 108
am-dat, 131
amén, 417
āmen, 151, 417
amendoi, 81
America, 422
amin, 151, 152, 154, 335, 336
amînat, 133, 135, 187, 322
amîndoao, 81, 156, 292
amîndoe, 81
amîndoi, 81, 292
amîndoisprezece, 81, 83
amîndoo, 292
amîndoror, 293
amîndorora, 81
amîndouo, 81
amînduror, 81, 292
amîndurora, 81
amînduroruspreZece, 81
amînduroruspréZece, 81
amîndurura, 292
amintrelea, 370
amintrilea, 326
amintrileaş, 198
amintrileaş (*aimintrea*), 198
amistuitoriulu, 44
amu, 138, 139, 149, 202, 205, 326
amu că să, 225
amu cinci cărți, 202
amu este pus, 202
amu fost muriți, 114
amurt, 303
amurțesc, 303
an, 28, 269
Ana, 400
Ancăi, 37
Andreiu Turnavitul, 371
anevoie, 326
ani, 28, 185, 269
ani 3, 414
ani 47, 415
anii, 28
anilor, 28
anno, 322
Anno, 268
Anonimus Caransebesiensis, 245, 263
Antăleşti, 178
antaneus, 79
anțerț, 292, 322
Antim Ivireanul, 413
Antioh *Voivodŭ*, 248
Antohie, martor, 375
Antonie Ruset *voièvoda*, 248
Antoniu, 408
anu, 270
anume, 139, 167, 169, 346, 347, 366, 401
anume Aldea, 347
anume Dan, 169
anume Molităvic, 347
anume Savin Zmucilă banul, 347
anume Tănase de Câmpulung, 169
anume tatăl, moşii şi moaşele, 167
anume Tătăraşii, 169
anume Voicăi, 169
Anuşcăi, 37
Anuța, 386
ao, 336
aoarea, 326, 327
aorea, 133, 187
aorea... aorea, 187
aos, 336
apă, 30, 263
apelor, 166, 345
apestit, 133, 135, 187, 322
Apocalipsul Maicii Domnului, 122
apocopat, 128
apoi, 139, 326
Apostolul, 423
app'a kantare, 115, 420
aprind, 298
aproape, 326
apropiedz, 303
apropiu, 303

apus, 34
apuse, 34
ar, 121, 122, 316
ar avea, 317
ar cînta, 123
ar face, 316, 317
ar fi, 317
ar fi ales, 317, 318
ar fi avut, 317
ar fi cîntat, 123
ar fi fost, 124
ar fi fost cuprins, 318
ar fi fost mers, 337
ar fi fost răspuns, 318
ar fi intrat, 317
ar fi lăudat, 318
ar fi murit, 317
ar fi stătut, 317
ar hii murit, 317
ar hii vinit, 317
ar porunci, 317
ar scorni, 317
ar străjui, 316
ar videa, 316
ară, 121, 122, 316
-ară, 108
ară (are), 316
ară afla, 121
ară arde, 121
ară avea, 121
ară cére, 121
ară face, 316
ară fi, 121
ară fi amu fost fiind, 124
ară fi făcut, 122
-ară fi făcut, 317
ară fi fost înțelegut, 124
ară putea, 121
ară vrea, 122
Aracleo, 41
arama, 18, 240
aramă, 18, 240, 260
arame, 18, 19, 239, 240
arămi, 28
arămuri, 260
arareori, 326
ararul, 323
arătînd, 403
Arbanaș, 165
Arbănaș, 160, 201
Arbănașul, 158
Arbănașului, 45
arc, 34, 265
arce, 34
arcele, 34
ard, 298
Ardeal, *passim*
are, 32, 121, 301, 316
-are, 128
are (ară), 121
are (ară) cînta, 121
are a chinui, 117
are aprinde, 121
are cînta(re), 121
are fi murit, 317
are putea, 121
are străjui, 316
area, 32
aream, 32
-areți, 126, 318
Argeș, 36, 75, 79, 82, 106, 145, 147, 156, 160-162, 165, 169, 282, 314
argumenturi, 265
Arhanghel, 157
ari socoti, 316
arici, 257
ariciu, 256
arie, 32
aripă, 31
armă, 262
arme, 262
Arnota, 314
aru, 121
aru încăleca, 316
aru remîne, 121
aru vre, 121
Arvinte V., 14, 36, 151, 152, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 254, 257, 260, 267, 269, 271, 272, 276, 278, 281, 286, 288, 289, 305, 306, 316, 319, 323, 327, 328, 329, 330, 333, 335, 357, 364, 367, 417, 418
arz, 299
aș, 121

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

aş cânta, 337
aş fi ales, 318
aş fi cîntat, 122, 123, 317
aş fi fost ascultat, 318
aş fi fost cheltuit, 318
aş fi fost rămas, 318
aş fi lăudat, 318
aş fi venit, 122
aş preşi, 121
aşa, 139, 188, 191, 218, 230, 236, 325, 401, 405, 406
aşa ?, 326
aşa că, 150
aşa dară, 332
aşa de, 188
aşa de tot, 276
aşa de tot prestiita şi *răsipită*, 276
aşa şi, 218
aşadar, 374, 377
aşadar(ă), 333, 377
aşadar(ă) dar(ă), 374
aşadară, 326, 332, 374
Asan Finuţa, 346, 350
-ăsc, 128, 304
ascult, 304
asculta, 305
ascultă, 304, 309
asculta *di-ns*, 278
asculta *noao*, 353
ascultai, 305, 309
ascultam, 305
ascultăm, 304
ascultară, 309
ascultarăm, 308, 309
ascultarăţi, 308, 309
ascultărei, 166
ascultasă, 310
ascultasăm, 310
ascultasăşi, 310
ascultasăţi, 310
ascultaşi, 309
ascultat-am, 310
ascultaţi, 304, 305, 319
asculţi, 304
ascunş, 105
ascunşu, 105
ascunz, 299
aşe, 405
aşeadară, 377
asemine, 325
aşeşi, 362
asi, 405
así, 405
-aşi, 108
a-şi cerca, 354
aşi fi ales, 317
aşi fi fost lăudat, 318
aşi fi lăudat, 318
a-şi lua cîmpii, 250
a-şi tocmi şi *a-şi îndrepta* ţara *cu judeţe, cu judecătroi*, cu *boiari*, 415
Asia, 209
aşijdere, 236, 324, 412
aşijdere(a), 412
aşijderea, 139, 236, 406, 412
asim, 405
asină, 254
aşişdere(a), 236, 324
aşişderea, 325
aşişderile(a), 324
aspidă, 30, 31
ast, 65, 284
asta, 75, 284
astă, 65, 284
ăsta, 65, 75, 284
astă dzi, 65
astădzi, 185
astară, 65, 133, 284, 322
astară sînt, 135
astăzi, 185, 325, 326
aşterne-te drumului, 175
astfel, 188
astfel(iu), 412
aşŭ fi făcutŭ, 122
aşu pune, 121
asupra, 145, 355
asupră, 139
asupra altor cinivaşi, 355
asupra de, 371
asupră de, 144
asupră de aceasta, 199
asupra de acĕstea, 199
asupra lui Pătru-vodă, iar *Pătru-vodă*, 411

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

aţ, 111, 318
aţ ajutat, 310
aţ fi ales, 318
atătînd, 133
aţi, 111, 121, 122, 301, 318
-aţi, 108
aţi (şi *aţ*), 121
aţi cerut, 89
aţi *făcut*, 131
aţi fi ales, 317
aţi fi fost ...fiind, 124
aţi *fi fost crezut*, 124
aţi fi fost crezută, 122
aţi vrut vie, 123
aţip, 303
aţipesc, 303
atît ... de, 390
atît... cît şi, 373
atîta încît să fie destulă, 390
atocma, 324, 362
atotputernic, 277
atotştiutoriu, 277
atunce, 139, 198
atuncea, 139, 360
atuncea bucurie, 389
atunceaşi, 360
atunci, 185, 359
atunci cînd, 135
au, 111, 112, 146, 147, 148, 150, 201, 202, 204, 301, 309, 310, 331, 336, 373, 374, 376
au ... au, 373
au ?, 326
au ajutat, 310
au ba, 148, 204
au băgat în temniţă, 183
au blagoslovit, 113
au boierescu, 373
au călugărescu, 202, 373
au cerşut, 89
au cerut, 89
au dăruit ... daruri, 357
au dat, 131
au dat samă, 342
au datu, 131
au de bine, 148
au de rău, 148
au doară, 323
au facut, 131
au făcut, 130, 131, 309, 403
au făcut, aşea, 401
au fapt, 111, 131
au fapta, 107
au fost, 112, 311
au fost arînd, 306
au fost audzit, 114
au fost avînd, 105
au fost dat, 91, 311
au fost dzicînd, 305
au fost făcînd, 305
au fost făcut, 311
au fost poruncit, 114
au fost şedzînd, 161, 305
au fost spus, 311
au fost vîndut, 311
au fost zăcut, 114
au fost zicînd, 305
au ieşit, 182, 343
au în sat, 202, 373
au înotat *Tisa*, 352
au învis, 85, 296
au la slobozie, 202
au la tîrgure, 202
au la oraş, 373
au luat, 309, 403
au mai adaus-au, 148
au merge-vor, 148
au murit, 403
au născut, 91, 297
au pen slobozii, 373
au plătitu-i-*au*, 113
au prins, 112
au pus ... tabăra, 417
au rămas ruşinat, 343
au răposatŭ, 342
au să aibu, 148
au scăpat, 309
au scriat, 296
au smult, 322
au *stat*, 321
au statut, 343
au *stătut*, 131
au statut de a mai naşte, 344
au supuşi, 373

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

au ucis, 112
au văzut, 161
au venit, 195
au venit un om, 161
au viat, 85
au viiat, 85
au vrut fi, 122, 317
au vrut milui, 123
au vrut părăsi, 122
au vrut pieri, 122
au vrut prinde, 317
au vrut putea, 317
aud, 93, 298, 299
audire, 83
audz(u), 298
audzim, 307
audzire, 83
August, 345
aur, 256
Austria, 52, 54, 58, 147, 172, 176, 190, 191, 201
aut, 147, 202, 331
auz, 299
auzi, 108
auzia, 104
auzii(u), 108
auziiş(i), 108
auzim, 106, 308
auzim(u), 108
auzimu, 110
auziră, 108
auzirăm, 308
auzise, 114
auzisem, 114
auzit fuseşi, 114
auzit(u), 108
auzită avea, 115
auzi-va, 116
avăndu, 129
Avasiloaiei Tamara, 4, 15
avea, 403
avea agonisit, 115
avea cîntată, 115
avea legatu, 115
avea săditu, 115
aveamu cântată, 115
avem, 301
avem a face, 117
avem a mulţumi, 117
avendu, 129
aveţi, 301
aveţi a înţelege, 117
aveţi a vedea, 117
avînd, 129, 130, 359
avîndure, 321
Avram Mioara, 15, 180, 213, 215-223, 225, 226, 227, 230, 334, 335, 384, 386, 387, 393, 398, 407
Avrame !, 40
avu, 109, 307
avui, 109, 337
avuiu, 109
avum, 109
avură, 109, 307
avusei, 337
avuseră, 307
avusesem, 310
avuseşi, 109
avuşi, 109
avut, 109
azi, 359

B

b-, 31
ba, 139, 230, 231, 325, 405, 406
ba ce, 405
ba da, 230, 231, 405
ba nu, 231
ba... ba... ba, 332
ba-ba-ba, 406
Băbeni, 160
Bacău, 45, 76, 90
bace, 245
Bădilici den Mândra, 156
băgat, 183
baia de aur, 157
Bălăceanu, 370
Bălăceanu Constandin, 386
balgibaşà, 249
balgibaşă, 249
Bălgrad, 39, 42, 43, 52, 60, 82, 91, 96, 131, 145, 149, 152, 157, 166, 191, 196, 205, 206, 234, 264, 278,

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

316, 324, 330, 360, 375, 423
Balicăi, 267
Bălosului, 43, 45
baltă, 30, 31, 263
Banat, *passim*
bănaturile, 33
bane Mihalcio, 41
Bane Milhacio, 232
bane, *Mihalcio*, 169
Bănescul, 165
banu, 44
Bar, 383, 407, 415
Băran Theodor, 316
bărbăteşte, 188
bărbaţi, 40
bărbăţii, 40
Barbu, 412
Bărcan *vistiar*, 169
barem, 324
Barnovschii-vodă, 383
-baş, 249
Basa, 62
başà, 249
başă, 249
Băsărab, 54, 158, 167, 210
başca, 324
băşică, 32, 263
bat, 304
Batăr Jigmon, 91, 190
Batăr Jitmon, 186
Bătăraşti, 144
bate, 304
bate la uşă, 161
bătea, 305
băteai, 305
băteam, 305
băteaţ(i), 305
batem, 304, 309
bateţ(i), 304
baţi, 304
batîr, 133
batîr că, 334, 395
batîr că şi, 394
bătrâne(a)ţe, 29
bătrăreaţele, 29
bătrîneaţele, 29, 260
bătrîneşte, 361
bătrîneţă, 261
bătrîneţe, 261
bătu, 309
bătui, 309
bătum, 309
bătură, 309
bătură̆m, 309
bătură̆ţi, 309
bătuse, 311
bătusem, 311
bătuseşi, 311
bătuseţi, 311
bătuşi, 309
bătut, 309
bătuţi, 309
băum, 110
băuturele, 264
băuturile, 264
bea, 112
beau, 112
Beciu, 341
beizade, 249, 359
beizadè, 249
beizadè, o, 249
beizadea, 249
beizadele, 249
Bejan *izbeaşe*, 249
belciug, 34
Benjasca, 254
berbec, 244, 245
berbece, 20, 244, 245
berbecele, 245
Beresculuí, 45
Berindoaicăi, 255
besereciei, 37
besericiei, 37
beşăricilor, 345
beţe, 265
bezădele, 249
bezădelile, 249
beziadea, 249
Bianu I., 109
Biblia, 272, 423
Biblia de la Bucureşti, 151, 257, 271, 272
bicisnice ome, 232
Bidu Angela, 286

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Biharul, 91
Bihor, 172
bine, 139, 188, 325, 326
bine rău, 361
bîntuia, 305
birăul *de Bistriţă*, 166
Bîrlad, 294
Bîrlădeanul, 192
Bîrsan *dvornic*, 169
biruiia, 104
biserică, 31
bisericii, 37, 38
Bistriţa, 43, 64, 89, 95, 97, 100, 112, 121, 143, 157, 165, 176, 183, 185, 192, 205, 225, 234, 236
Bistriţă, 176, 185
Bitia, 38, 40, 43, 49, 153, 183
Blagoslovit-au, 113
blăm, 124, 319
blămaţ, 319
blămaţi, 319
blăndeaţă, 29
blăndeaţele, 261
blăndeaţelor, 29
blănuri, 420
blăstamă, 254
blăstăme, 254
blăstămi, 254
blaţ, 319
blaţi, 124
blem, 125, 319, 335
blem (*blăm*), 124
blemaţi, 124, 125, 154, 319
blestem, 254
bleţi, 124, 125, 154, 319
blid, 265
blide, 265
bliduri, 265
blînd, 415
blînde(a)ţe, 29
blîndeaţă, 261
blîndeaţe, 29, 261
blîndeaţele, 29, 261
blîndeaţelor, 29, 261
blîndeţă, 261
blîndeţele, 261
blîndeţelor, 261
blîndeţi, 29
blîndeţilor, 261
bogat, 40
bogatule, 40
Bogrea V., 135
boierii cei *mari*, 275
Bolboşi, 45, 166, 169, 190, 231
Bolbozi, 156
bona, 42
bonus, 42, 277
Botoşanilor, 46
Botşeni, 347
Bourciez Ed., 406
böv, 135
Bozen, 43, 48, 54, 60, 67, 70, 72, 82, 97, 99, 117, 130, 137, 148, 176
Bozeni, 22
brabet, 244
brabete, 244
Brăhăneşti, 37
Brăhăşeşti, 60, 77, 79, 161
Brăila, 365
Brâncuş Grigorie, 180, 415
Braşov, 64, 69, 139, 145, 156, 162, 166, 172, 279, 282, 284, 286, 287, 293, 294, 315, 316, 317, 324, 341, 342, 343, 346, 349, 356, 358, 361, 363, 368, 370, 383, 391, 407, 409
Brătăşani, 380
Brătian, 169
Bratului, 345
brazdă, 30, 31
bre, 335
breabăn, 244
Breb, 293
brebene, 244
Brehueşti, 82
Brîncovanul, 412
Brîncoveanul, 399
broatec, 244
broatece, 244
Broşteni, 335
brustur, 244
brusture, 244
bucată, 31
bucate, 31
bucăţi, 31

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Buceaci, 192
Bucovina, 22, 114, 130, 131, 248, 262, 267, 270, 276, 279, 282, 283, 284, 285, 291, 293, 297, 298, 299, 312, 314, 328
Bucur, popa, 357
Bucureşti, *passim*
Bucureşti(i), 271
Bucureştii, 271
Bucureştilor, 271
Bucureştiul, 46
Bucureştiului, 271
Buda, 412
Budai-Deleanu, I., 284
Budavhi Ianăşu, 234
Budeşti, 222, 319
Budeştii de Jos, 169
budi, 151
Bugeagŭ, 408
Buh, 375
buluc, 324
bulucbaşă, 249
bulucbaşe, 249
buluc-başe, 249
bulucbaşii, 249
bun, 34, 163, 265, 276, 277, 415
bun şi milostiv, 416
bunăvestire şi veselie de la tatăl sfint, 233
bunele, 34
bunelor, 34
Buneşti, 169
bunrătăţile, 181
burele, 34
Buş Gheorghiţă, 294
Buză Emanuela, 163, 193, 196, 202, 211, 215, 221, 222, 227, 230, 259

C

c-, 31, 32, 48, 263
ca, 133, 139, 149, 170, 189, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 333, 362, 363, 386, 388, 391
că, 150, 206, 207, 209, 210, 211, 220, 221, 225, 226, 326, 327, 333, 378, 380, 381, 383, 389, 390, 394, 395, 396, 397
-că, 37, 254, 259, 266, 267
ca (să), 150
ca (şi) cum, 387
că aceia, 206
că acest Eneas, 378
că au fost drept, 383
că ce, 150, 151
ca ce că, 390, 391
că ce de, 394
ca cînd, 219, 325, 388
ca cînd am vrut, 219
ca cînd den rîu, 388
ca cum, 219, 388
că cum, 221, 391
ca cum ar fi fost, 388
ca cum ar hi fost, 388
ca cum ară fi fost ieşind, 388
ca cum de iznoavă, 388
ca de credinţa, 222
ca de să, 391, 392
ca doar, 392
că doară, 221, 390
ca doară i-ar face moarte, 392
că dzis, 211
ca e prahul, 207, 218
că esti tăcut, 208
că fiiul, 220
ca giudecatu fu, 216
că Giva, 209
că iaste fecior, 379
că împăratul, 210
că în, 207
că înălţă Isac, 226
ca însuş zise, 218
ca întru bătrîneţe să ajungă, 340
că io-s urîciuni, 213
ca la, 326
că nu avea, 379
ca nu cîndai să, 391
ca nu cîndai ţării, 392
ca nu cumva, 392
ca nu cumva să, 391
că nu cumvaşi, 391
că nu e să-l tremĕtem legat, 159
ca nu vădzuiu, 149, 221
ca nu... să, 222, 391

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

că nu-s, 380
că *oareunde*, 213
că românii, 381
ca să, 220, 222, 378, 380, 381, 389, 390, 391
că să, 225
ca să dzic aşea, 232
ca să fie sfintei, 222
ca să se strîngă, 389
că *s-au şi greşit*, 225
ca se umple fumul, 218
ca şi, 189, 190, 218, 362, 388
ca şi alţi, 220
ca şi beaţii, 189
ca şi cei mai de demult, 189
ca şi chedrii, 189
ca şi cînd, 219
ca şi cînd am fi, 219
ca şi cum, 218, 219
ca şi cumu e de trei ori, 218
ca şi Dumnedzeu, 189
ca şi dumnedzeulu, 189
ca şi în ceriu, 189
ca şi în Ţara Muntenească, 189
ca şi morţii, 189
ca şi pre Ţara Românească, 190
ca şi sinre, 189
ca şi Ţara Românească, 190
ca şi tu, 189
ca şi tu bine ştii, 218
ca şi tu binre, 218
ca sine, 57
că ţie nu e dat, 221
că tocma să, 395
că tocma să fie greşit, 394
că tu eşti şvinţirea noastră, 390
ca un domn sînt, 344
ca va grăi, 149
că vine (*ar veni*), 381
ca vor sfirşi, 216
căce, 150, 192, 194, 221, 225
căce amu că, 221
căce că, 150, 221
căce că sîntemu, 221
căce că-i căzdusă, 390
căce ei, 221
căce n-am miluit, 150
căce nu ne-am pocăit, 150
căce porînci, 150
căce unde, 221, 391
căci, 146, 150, 380, 390, 395, 396, 397
căci ?, 326
căci că, 150, 390
căci mă grăieşti bun, 397
căci o va da, 396
căci v-am spus, 390
cad, 299
cade-i-*se*, 164
cai *mare*, 275
că-i vinit, 210
Călătoria lui Sith în raiu, 105
călăuji, 248
călăujii, 22
călăuz, 248
călăuză, 22, 248
călcai, 231
căldura, 172
Calipin, 372
Calmadi, 150
Calotă, 44
călugări, 172
cam, 229
cam blestemăţeşte, 361
c-am vîndut, 206
cam`, 57
camai, 136, 188, 323, 361, 362
cămaşa, 19, 243
cămaşă, 19, 21, 246
cămaşe, 19, 21, 246
cămaşea, 19
cămeaşa, 20
cămeaşe, 20
cămeaşia, 243
Cameniţă, 340
cămeşa, 19
cămeşă, 243, 264
cameşe, 242
cămpii, 23
cămpilor, 23
Câmpulung, 42, 43, 44, 45, 47, 50, 51, 53, 59, 64, 68, 70, 90, 97, 112, 116, 117, 119, 131, 134, 145, 147, 150, 156, 158, 160, 161, 162, 166,

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

167, 169, 171, 172, 175, 182, 183, 184, 188, 194, 196, 209, 210, 213, 222, 226, 234, 236
Câmpulung (Moldovenesc), 112, 145, 166
campus, 23
când umbla, 386
Cândea Virgil, 295
Candrea I. A., 14, 30, 31, 32, 33, 35, 38, 114, 153
câni, 28
cânta, 103, 104
canta(vi)mus, 108
canta(vi)t, 108
canta(vi)tis), 108
cantabam, 103
cantabamus, 104
cantabant, 104
cantabas, 104
cantabat, 103
cantabatis, 104
cantabo, 420
Cantacuzini, 417
Cantacuzino C., 315, 369, 395, 403, 404, 407, 413, 414, 415
Cantacuzino Ştefan, 386
cantar(r)o, 420
cântăm, 337
cântamu, 104
cântarăm, 337
cântarăţi, 337
cantare, 83, 115, 120, 420, 421
cantaré, 420
cântare, 83
cantaremos, 120
cantares, 120, 421
cantare-voleo, 115
cântase, 113
căntasei, 113
cântat, 337
cântat-am, 422
cântaţi, 104
cantaverim, 120, 421
cantaveris, 120
cantaverit, 120
cantavero, 120, 421
cantaverunt, 108
cantavissem, 113
cantavissent, 113
cantavisses, 113
cantavisset, 113, 420
cânta-voi, 422
cănta-voi(u), 115
Cantemir C., 249, 424
Cantemir D., 124, 240, 244, 249, 265, 295, 315, 318, 339, 340, 341, 347, 355, 357, 362, 403, 404, 407, 409, 410, 413, 415, 419, 424
canterei, 420
cap, 265
capagilar-chihai, 249
capegi-baş, 249
capegi-başà, 249
capegi-başă, 249
capegi-başii, 249
căpet, 244
capete, 265
căpete, 244
capichehaia, 249
capichihai, 249
capichihăi, 249
capichihai, un, 249
capichihaia, 249
capichihaie, 249
capichihăilor, 249
Capidan T., 138
capra bună, 42
capra illa, 42
Caproşu I., 15
capu, 270
capuchehai, 249
capuchehaie, 249
capulu, 42
căpuşă, 243
car, 35, 265
cară, 35, 265
Cara Mustafa paşa, 367
Carabulea Elena, 159, 160, 163, 340
carăle, 35
cară-te !, 336
care, 67, 68, 206, 207, 209, 210, 211, 265, 285, 286, 290, 348, 375, 380, 383, 396, 416
care l-ai văzut, 380

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

care le, 350
care s-au scris mai sus, 408
carea, 67, 236, 286
carea iaste, 209
careaş, 72
careaşi, 72
carei, 67
cărei, 67
care-i iubiia, 380
căreia, 68
carele, 35, 67, 68, 285, 286, 416
carele cu credinţa, 208
carele dosădi, 208
carele îl chema, 380
careleş, 72, 288
careleşi, 72
careş, 67, 288
careşi, 72, 287
careşu, 72
careva, 287
carevare, 72
carevarele, 72
cari, 67, 68
carii, 67, 68, 286, 416
carii rămînu, 206
carii, pentru ruga, 208
căriia, 67, 68, 286
carile, 67, 68
carileş, 72
Carintiea, 410
carne, 29, 260, 262, 266
Carneala, 410
cârni, 29
cărni, 266
cărnile, 28, 29, 260
cărnuri, 29, 260, 262, 266, 420
cărnurile, 29, 260
cărora, 67, 68, 285, 286
cărora se lăsară, 212
carte, 262, 352
carte iaste, 352
carte o am, 352
carte *pre românie*, 349
carte s-au dăruit, 352
carte... o am dat-*o*, 351
cartea cea dintăi(u), 292
cartea dintâiu, 292
cartea întîi, 292
cărţi, 262
cărui, 68, 286
căruia, 67, 68, 286
căruia ... să să nevoiască, 233
căruiaş, 72, 288
căruiaşi, 72, 288
caş, 134, 135
casă, 30, 256
casâi, 266
Casandra, doamna, 375
case, 256, 264
căşe, 264
caseei mĕle, 166
casei, 266
casei aceasta, 167
căşi, 264
casii, 266
casile, 31
Casoni Palu, 341
castra ponere, 417
că-su semenţie de pre sîngele trupăscu, 207
Catargiul, 376
căte 50, 171
căte trei fraţi, 293
Catehismul, 216
cătelin, 133, 188, 361, 362
cătelin, cătelin, 188
cătelinru, 133, 188
cătiliru, 188
cătinel, 362
catîr, 23, 251
catîre, 24, 251
cătr-, 143
cătră, 52, 140, 141, 143, 145, 175, 176, 184, 193, 194, 197, 278, 327, 328, 368
cătră ... om, 176
cătră dătătoriul, 197
cătră dumnealui, 176
cătră Dumnedzeu, 176
cătră împăratul, 184
cătră *înşi*, 278
cătră nus, 53
cătră oamenii, 184
cătră rodul, 176

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

către sine, 57
către sineș, 57
către sineși, 58
către un arbure, 184
către-acei, 209
către, 143, 327, 328
către ce, 384
către oricine, 384
către-îns, 278
către-înșii, 143
către-însul, 53
către-nsul, 176
cătru, 133
cătruó, 133
căuta-ne-veri, 115
caz, 299
Cazacu B., 403, 404, 407, 414, 415, 416, 417
Cazagherei, 408
Cazania, 69, 184, 214, 230, 242, 250, 258, 261, 264, 278, 286, 302, 312, 314, 316, 323, 329, 330, 334, 362, 372, 393, 400, 423
Cazania de la Dealu, 258, 360
Cazaniei, 242, 423
cazaniii, 266
Cazaniile, 316, 318, 330, 332, 360
căzneaște, 139
ce, 67, 68, 181, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 222, 285, 331, 332, 374, 376, 380, 383, 398, 412
ce (= ci), 149
ce (ci), 374
ce ?, 326
ce „ce" și *ci*, 150
ce *a cîți era*, 212
ce bogații, 204
ce cu milă, 202
ce cu vre< re>, 202
ce dară, 412
ce de voie, 202
ce fel(iu) de, 69
ce feli, 325
ce fu, 207
ce în Domnezeu, 209
ce plîngea, 208
ce răpitu-m-ai, 207
ce s-ar îndura, 396
ce s-au zis mai sus, 341
ce și, 150
ce ști ... păcatu, 233
ce știi și domnia-ta, 209
ce ți-i ști, 379
ce tocmit-ai, 207
ce vei grăi, 181
ce veți face, 181
ce voiu, 204
ce(a)le, 44
ce(a)lea, 44
cea, 44, 49, 64, 274, 285
cea dentâiu, 292
cea dintâiu, 292
cea mai mare, 49
cea mai mică, 276
cea veche, 44
ceaea, 64
ceaealaltă, 285
ceaia, 44
ceaialaltă, 285
cealaltă, 285
cealaltu, 67
ceale, 44, 64
cealea, 44
cealealalte, 67
ce-am fost, 379
cearem, 89
cearești, 89
ceartă, 30
ceas, 34
ceasta, 64, 285
ceastă, 64, 285
ceastalaltă, 285
ceastălaltă, 285
ceasure, 33
ceasuri, 264
ceată, 30
ceat-pac, 324
ceêa, 44
ceea (ce), 67
ceea mare, 44
ceealalți, 285
cei, 44, 49, 64, 274, 299
cei ce, 232, 286, 398
cei ce dorea, 378

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cei ce face, 344
cei ce nu voru, 209
cei de a patra, 274
cei de afară nemți, 349
cei dintîiu, 156
cei luutoare, 274
cei mai de demult, 44
cei mai mari, 276
cei mare, 274, 275
cei mari şi *ai doilea*, 347
ceia, 44, 64
ceia alalți, 67
ceia ce cu socotință, 207
ceia ce cu toată, 207
ceia ce sînt, 209
ceialaltă, 67
ceialalți, 285
ceii, 44, 283
ceii mai mici, 44
ceii mari, 44, 274, 275
ceiia, 44
ceilalți, 285
ceindu, 130
ceiu, 93, 95, 298
cel, 44, 49, 64, 274, 285
cel ce, 286, 380, 396
cel ce n-are, 378
cel din urmă, 292
cel dintîi, 292
cel după urmă, 292
cel întîi, 292
cel mai mic, 276
cel mare, 44
cel mic, 44
cel prea luminat, 275
cel sufletesc, 167
cel(a) ce, 67, 207
cela, 44, 285, 289
cela alalt, 67
cela ce, 206, 209, 210, 211, 212, 286
cela ce iaste, 206
cela ce se pleacă, 206
cela ce-şi noiaşte, 207
cela ce-şi ține, 207
celalalt, 67, 285, 289
celălalt, 67, 285
celalt, 285
cele, 49, 274
cele ce, 349, 398
cele ce prin însuşi, 379
celea, 44
celei, 44, 274
celelalte, 285
celialalte, 285
celii, 285
celor, 44
celor ce vor căuta, 382
celor doi, 44
celora, 44, 274
celora ce fac, 212
celora ce sta, 212
celorlalte, 285
celui, 44, 274
celui ce, 286
celui iubit, 44
celui paşe, 22
celuia, 44, 176
celuia alalt, 67
celuia ce grăiaşte, 212
celuia rreului, 44
cene, 68
ceneşucu, 71
cenuşă, 19, 20, 243
cenuşe, 19, 20, 243
cer, 89
ceraö, 104
cerbule, 268
cere, 88, 89
cerea, 89
cereați, 89
cerînd, 89
ceriu, 268
ceriul ceriului, 276
ceriure, 33, 264
ceriurele, 34
ceriuri, 264
ceriurile, 34
Cernăuți, 37, 267, 271, 279, 284, 287, 289, 290, 293, 297, 298, 300, 312
Cernăuțului, 271
Cerneți, 412
cerşii, 88
cerşii(u), 88
cerşiiu, 88

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cerşindu, 89
cerşiră, 88
cerşişi, 88
cerşit, 89
cerşu, 88, 89
cerşui, 88
cerşui(u), 88
cerşum, 88
cerşură, 88
cerşuşi, 88
cerşut, 88, 89
cerşutul, 88
ceru, 89
cerui, 88, 89
ceruiu, 89
cerură, 89
ceruset, 89
ceruşi, 89
cerut, 89
Cesaru, 224
ceşii, 88
cest, 64, 285
cesta, 64, 285
cesta alalt, 67
cestalalt, 67, 285
cestălalt, 67, 285
cestalaltu, 67
ceşti, 64
ceştii, 64, 283
cestor, 64
cestu, 285
cestui, 285
cetăţi *tari*, 275
cetaţiei, 166
cetea, 305
ceteai, 305
ceteam, 305
ceteaţi, 305
ceteră, 31
ceti, 309
cetii, 309
cetiră, 309
cetirăm, 308, 309
cetirăţ, 308
cetiraţi, 309
cetisă, 310
cetisăm, 310
cetisăşi, 310
cetisăţi, 310
cetişi, 309
cetit-am, 310
cetiţi, 319
cetitoriu, 40
ceva, 289
cevaşi, 289
chanterai, 420
chehai, 249
chehaie, 249
cheltuială dînşii *cheltuind*, 357
Chezarii, 224
chiar, 133, 230, 280
chiar aşa, 405
chiar să, 395
Chiesariia, 214, 216
chihai, 249
chihaia, 249
chihaie, pre, 249
chihaii, capul, 249
Chinan *călugăr*, 169
chip, 265
Chira, 400
Chiriacodromionul, 316, 330, 360
Chisil, călugăr, 352
Chişinău, 276
chiurchi-başă, 249
Chivu Gh., 13, 14, 93, 112, 122, 128, 193, 218, 220, 222, 223, 245, 303, 323
ci, 149, 326, 331, 332, 333, 374, 376, 377, 412
ci dar, 374, 377
ci iară, 374
ci însă, 374
ci mă rog, 214
ci şi, 372
cice(a), 139
Cihac, 152
cii ce, 286
ciînrescu, 71
ciînrescuş, 71
cîmp, 23, 250, 265
cîmpi, 250
cîmpii, 23
cîmpilor, 23

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cîmpu, 44
cîmpure, 23
cîmpuri, 250
cîmpurile, 23, 250
cîmpurilor, 250
cinci, 75
cinci coți, 190
cincipre, 291
cincisprădzeace, 76
cincisprezeace, 76
cincisprezece, 76
cincizeci, 76, 291
cînd, 139, 206, 209, 210, 211, 216, 217, 221, 223, 264, 326, 328, 359, 380, 385, 386, 387, 391, 392, 393, 397
cînd a fost, 386
cînd ar vrea, 393
cînd au fost lĕt, 387
cînd de cînd, 411
cînd era întrat, 216
cînd iară să va apropiia, 385
cînd măncară, 217
cînd nu iaste, 217
cînd o am vîndut, 214
cîndai, 133, 323, 392, 393
cîndai să va fi îndemnat, 393
cîndai va priimi, 393
Cîndenii, 46
cîndva, 137
cine, 50, 67, 68, 70, 162, 206, 207, 209, 211, 286, 287, 380, 383, 396
cine cearcă, 206
cine cĕre, 206
cine nu va crĕde, nece se va boteza, 206
Cine se scoală de dimineață, 206
cine se va alege ... acel, 401
cine sîntu, 162
cine va cere tine, 210
cine va domni, 211
cine voi afla acie, 210
cine(și), 71
cineș, 71, 287, 288
cineș(i), 71
cinescu, 71
cineșcu, 71
cineși, 71, 287
cineși cineși, 287
cineșicu, 71
cineșucu, 71
cineva, 287, 288, 289
cinevaș, 288
cinevași, 289
cinre avea, 209
cinre face, 209
cinre să facă bunrătate, 205
cinste, 28
cinsti. See
cînta, 104
cîntă, 108
cînta(v)i, 108
cînta(v)isti, 108
cîntai, 104, 108
cîntăm, 106, 108, 110
cîntară, 108
cîntase, 113, 420
cîntasei, 113
cîntasem, 115
cîntași, 108
cîntat, 108, 110
cîntaț, 304
cîntat va fi, 117
cinzăci, 291
Ciobanu Fulvia, 356
Ciompec Georgeta, 189, 231
Cioplan, 173
Ciorănescu, 57, 151, 364, 405
cireș, 71
cît, 67, 139, 150, 190, 207, 209, 211, 212, 217, 218, 219, 220, 225, 325, 380, 385, 386, 387, 388, 389, 394
cît ?, 326
cît de acum, 389
cît de mare ?, 326
cît îi orbise, 389
cît mainte, 150
cît mainte de-acea, 220
cît nu le pociu, 389
cît să, 220, 222, 389, 390, 392
cît să fie, 220
cît să fie destul, 220
cît să nu dea Dumnezeu, 390
cît stau, 217

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cît va pute, 218
cît(u), 67
cîtă, 68
cîtă vreme, 217, 386
cîtă vrĕme, 217
cîte, 68, 81, 82, 294, 396, 398
cîte 3 liturghii, 294
cîte 45 lei, 294
cîte de opt coți, 363
cîte doaă, doaă, 293
cîte doao, 293
cîte doi, 294
cîte doo, 293
cîte era în cetate ..., 363
cîte era la el, 363
cîte o, 294
cîte o drahnă, 363
cîte o sută de mie de talere, 190
cîte o sută de mie de taleri de sicloș, 190
cîte trei, 81, 293
cîte trele, 293
cîte un, 82
cîte unul, 82
cîte vrem, 209
cîte(și), 293
cîte(și) trei, 81
cîteodată, 326
cîți, 68, 396, 398
cîți era, 211
cîți upavăiră, 209
cititoare, 267
cîtor(a), 68
cîtu-l vădzu, 385
cîtva, 137, 190
ciucur, 244
ciucure, 244
ciume, 260
Cîzlar *aga*, 248
Cladova, 375
clarum, 133
clătiia buretele și o *stropiia*, 342
cleveată, 30
Clocușchii, 267
clopotele cele *mare*, 275
Closs Traugott Elizabeth, 155
Cluj, 131, 157, 169
Cnidu, 188
coaje, 243
coapsă, 30
coastă, 30
Cociorbă ot Sărățianu, 347
cocoș, 255
Codex Caransebesiens, 406
Codex Negoianus, 94
Codex Sturdzanus, 30, 98, 112, 128
Codicele Neagoean, 176
Codicele popii Bratul, 423
Codicele Todorescu, 189, 327
Codicele voronețean, 196, 423
codru, 270
Cogîlnic, 408
Colceag, 379
colo, 326, 327
Colodeni, 68
Colodenie, 67
comelic, 364
Comoara lui Damaschin, 240
consigo, 57
Constandin, 386
Constandin Adam, 400
Constandin Săidăcaru cel Bătrîn, 356
Constandin vodă, 333
Constantin voievod, 400
Constantin-vodă Brîncoveanu, 367
conteni-se, 90
continuum, 14
contra, 141, 143, 327
copac, 33, 264
copač, 33
copaci, 264
copaciu, 33, 264
coperimînt, 34
coperi-va, 116
copoică, 254
Coresi, 23, 26, 33, 34, 35, 46, 55, 58, 63, 69, 81, 87, 89, 95, 98, 115, 116, 122, 124, 134, 141, 153, 154, 167, 186, 205, 214, 216, 230, 423
Corfus I., 249, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 280, 281, 282, 284, 287, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 304, 309, 312, 313, 315, 321, 325, 329, 330, 335, 351, 352

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Corzi, 192
Costin Miron, 136, 315, 340, 403, 404, 407, 410, 415, 416
Costin N., 340, 403, 407, 415
Costinescu, 159, 163, 173, 176, 179, 196, 206, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 233
Costinescu Mariana, 13, 14, 22, 71, 142, 156, 157, 193, 215, 248
Costunda, 234
Coteana, 203
Coteanu I., 177, 271, 350, 374
Cotroceni, 374
covoare, 35
covor, 35
Crăciun, 62
Crăciun *dvornic*, 169
crai, 25, 26, 33, 256, 257, 264
Crai, 25
crăiasă, 254
Craiova, 48, 49, 54, 60, 143, 164, 165, 214, 230, 267, 270, 293, 308, 390
craiu, 25, 26, 256, 257
craiul, 341
craiul Sobieţchii şi *cu nemţii*, 341
craiule, 268
Crasna, 91
Creangă I., 136
Creaţa, 59, 175, 184
cred, 93, 298, 299
credincios, 359
credinţă, 31
credinţeei, 266
credinţei, 266
credinţiei, 266
credinţii, 369
credz, 299
credz(u), 93
crestat, 295
crestesc, 295
creştin, 233
creştinătăţiei, 37
creştinătăţii, 37
creştine, 167
creştinească, 167
creştinescu-mă, 295, 297
crez, 93, 299
crezu, 93
Crişana, 114, 119, 123, 126, 127, 245, 255, 306
Critu, 385
Cronica lui Moxa, 230
Cronica universală, 152
crugurile, 264
cruţ, 303
cruţesc, 303
cruţu-mă, 303
Csukure, 244
cu, 52, 140, 145, 160, 172, 178, 179, 188, 193, 194, 195, 196, 201, 278, 327, 341, 362, 366, 367, 368, 396
cu (pre) atît(a), 388
cu ... zapis, 194
cu ... traiu, 367
cu acestea cu toate, 413
cu acestea toate, 413
cu adevăr, 133, 162, 191
cu adevărat, 191
cu adevăru, 162
cu ai lui, 373
cu alalt, 289
cu anathema, 367
cu asupră, 322
cu bună seamă, 325, 326, 406
cu Calev, 196
cu care, 396, 397
cu care întrebătoriul, 379
cu care măsură, 396
cu care număr, 379
cu care să vor uni, 396
cu carea, 396
cu ce, 226, 396, 397
cu ce au pierit, 397
cu ce măsură vei măsura, 396
cu ce obraz, 218
cu ce să va îndura, 396
cu ce voi putea, 226
cu ceea ce, 397
cu cei ce au îngăduit, 396
cu cine avea cu ai săi, 396
cu cît, 150, 226, 388
cu cît iaste, 388

BCU/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cu cît mai mult în oală, 388
cu cît vă veți îndemnaa ..., 341
cu cît vă viți îndemna, 388
cu cît... cu atît, 389
cu cîtă, 226
cu cîte oşti rămăsesc, 396
cu cîți scăpă, 397
cu de-a sila, 141, 361
cu de-adevăr, 191
cu de-adins, 133
cu direptul, 391
cu Drumoaie, 271
cu dulce, 133, 188
cu fără de, 372
cu fărădelêge, 367
cu fărădelegiuire, 367
cu frate-mieu *şi cu* nepoții miei, 201
cu frate-miu şi cu nepoții, 160
cu frumusețilea, 368
cu hicleşigul, 193
cu *iele*, 278
cu *îndrăgitele* mele să te veseleşti desfătări, 409
cu înşii, 53
cu întoarcere, 367
cu jurămînt, că, 401
cu lacrămile, 366
cu lin, 134, 188, 362
cu mijlocul, 366, 367
cu mîlcomiş, 134, 188, 362
cu mîna mea, 194
cu minciuni, 367
cu mînile, 366
cu multe *munci*, 367
cu *munci*, 367
cu muruială, 367
cu neşchit, 138
cu nevoința şi mult *osteneala*, 367
cu noi, 195, 281
cu nuns, 52
cu nunsa, 52
cu nunsul, 53
cu *nus*, 52, 278, 367
cu nusa, 52
cu nusă, 278
cu nuse, 53
cu *nusele*, 278
cu *nuşi*, 52
cu nuşii, 52, 278
cu nusul, 52, 53, 278
cu ochii, 194, 195
cu ogoadă, 134, 135, 188, 362
cu omenie, 163
cu orice, 226
cu p(r)e, 402
cu rusul, 52
cu să, 388
cu sine, 57
cu sîrguit, 134
cu spoială, 367
cu stajă, 134, 188
cu stăjit, 134
cu strîmbul, 323
cu sulițe, 195
cu svîntul, 366
cu tine, 195
cu toată, 369
cu toate, 369
cu toate (cu) acestea, 413
cu toate aceste *pricini*, 369
cu toate acestea, 324, 369, 370, 413
cu toate împotrivirile, 369
cu tot, 369, 418
cu tot ..., 198
cu toți, 369
cu toții, 287, 342
cu toții ... rîsă, 344
cu urechile, 194
cu var, 367
cu vecin, 196
cu vină, 193
cu vremé, 360
Cudrea, 161
cuget, 35
cui, 67, 286
cui voiu vrea, 212
cuibure, 264
cuie, 265
cuiş, 71
cuişi, 71
cuivaş, 288
cuivaşi, 289
culĕsesem, 310
cum, 139, 150, 188, 206, 207, 209,

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

211, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 361, 380, 383, 385, 386, 387, 390, 391, 394, 397
cum aceaea Dumnezeu să nu dea, 232
cum am auzit, 150
cum am zis, 408
cum au dat, 150
cum că, 206, 207, 211, 212, 220, 334, 380, 381, 390, 391
cum că era, 206
cum că fratele, 211
cum că iaste, 380
cum că nici n-au avut, 383
cum că nu mă poci, 212
cum ca să, 391, 392
cum dacă, 386
cum deaca, 216
cum dzice, 218
cum eram stînd, 386
cum iaste, 380
cum însă, 223
cum însă numai, 223
cum înţeleg şi grăiesc, 210
cum înţelepciunea, 391
cum întruna, 220
cum mi-am vîndut, 206
cum să, 150, 206, 207, 209, 211, 212, 220, 222, 380, 381, 389, 390, 391
cum să adună, 385
cum să dau, 206
cum să fie, 150
cum să fie curvă, 383
cum să le stăm, 220
cum să nu să deştepte, 389
cum să rodesc, 150
cum să *vă* ţineţi, 188
cum scrie şi la sfînta scriptură veche, 341
cum scriu istoriile, 408
cum se blagosloverui, 222
cum se nă mîntuimu, 210
cum se nu-i slujască, 212
cum se ucigă, 207
cum se ucigă fugli, 207
cum se-au prins, 210
cum şi cînd va muri, 211
cum sînt, 211, 383
cum sîntemu, 218
cum ştim, 210
cum va face, 227
cum vor face, 397
cum zise, 218
cum... să nu cumva, 222
cumănac, 265
cumpănă, 30
cumplit, 325
cumu aceasta, 211
cumuşi, 221, 385, 387, 391
cumva, 137, 139
cunoaşteţi, 319
cunoscu, 309
cunoscui, 309
cunoscură, 309
cunoscurăm, 308, 309
cunoscurăţi, 308, 309
cunoscuşi, 309
cunoştea, 305
cunoşteai, 305
cunoşteam, 305
cunoşteaţi, 305
cunoştinţei, 266
cunoştinţii, 266
cur, 296
cura, 86
cură, 86, 296
curăţeaşte, 103
curăţează, 103
curăţeşte, 103
cură-va, 86
cură-vor, 86
cureai, 86
cure-vor, 85
curg, 296
curge, 296
curgerile, 296
curînd, 139, 186, 326, 360
curîndă vreme, 360
curra, 86
currĕre, 85
cursă, 30
curşu, 105
curundzel, 322
curvarilor, 353
cuscria dintîia, 80

BCU "IOAN SLAVICI" TIMIŞOARA UNIVERSITY LIBRARY

custă, 185
cutare, 288
cutare(le), 288
cutarele, 288
cuvine-se, 164
cuvinte, 172
cuvintele, 164
cuviosul, 232

D

d, 93, 298
-d, 30, 93, 95
d-, 30, 93, 300
d(e)acă, 224
d(e)rept aceea, 377
da, 104, 105, 152, 178, 230, 305, 325, 406
dă, 142, 274, 328, 329
dă a noastră bună voie, 143
dă auzit, 353
dă jupîneasa, 143
dă la, 329
d-a me bunăvoe, 142
dă p(r)e, 330
dă Radul, 356
dă vreme ce arată, 385
dabam, 104
dabamus, 104
dabant, 104
dabas, 104
dabat, 104
dabatis, 104
Dabije-Vodă, 374
daca, 334
dacă, 206, 209, 211, 224, 237, 333, 334, 386, 387, 390, 391, 392, 393, 418
dacă au văzut, 391
dacă vreme ce, 392, 393
daca vreme ce mu ţe-au fost frică, 393
Dachia, 381
Dachii, 287, 374, 417
Dachiii, 355
dădea, 105
dădeam, 337
dădu, 110, 308, 337
dădui, 110, 308
dăduşi, 110, 308
dădut, -ă, 131
dai, 104, 305
dă-i, 336
d-aldă, 289
d-alde, 289
Dalmaţia, 374
dam, 104, 305, 337
dam(u), 104
Damascu, 212
Dâmboviţa, 33, 45, 47, 50, 58, 59, 61, 66-68, 77, 128, 131, 140, 142, 143, 151, 158, 160, 168, 201, 205, 206
damnum, 415
Dan, 62, 400
Dan vodă, 387
Daniil, dascălul, 329
Danovici Pătruşcă, 324
dânşi, 279
dânsul, 279
Danu, 205
dă-o, 336
dar, 146, 149, 376, 412
dar apoi ?, 326
dar(ă), 204, 331, 332, 374, 376
dară, 149, 323, 326, 331, 377, 412
Darie Pavel, 347, 351
dăruieşte-*ne noao* soarele, 354
dărui-m mie ... *dar*, 357
darure, 33
darurele, 34
daruri, 264
darurile, 34
da-se-va, 229
dat, 131
daţ, 104
dată, 293, 294
dat-au, 131
daţi, 104, 305
datorită, 146, 367
datu fuiu, 131
datul de har, 235
dau ştire, 160, 162
dăunăzi, 326
dau-ţi, 422
David, 167, 173

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

David craiu, 282
da-voi, 115
da-voiu, 115
de, 38, 52-53, 67-69, 76, 79, 128, 140-143, 145-147, 150, 166, 170, 176, 178-179, 187-189, 193-194, 196-197, 206, 209-211, 214, 216, 217, 220, 222-226, 237, 281, 286, 292, 321, 327-329, 333-345, 349, 356, 363, 365-366, 368, 376, 378-383, 386, 389, 390-393, 395-397, 414, 418
de (den) vreme că, 390
de (pe) unde, 384
de ... om, 176
de 318 oteți, 179
de a crederea, 320
de a dreapta de, 141
de a facerea, 353
de a fi binecuvîntat, 354
de a fost încorporat, 212
de a greşirea, 353
de a hulirea, 320
de a lucrarea, 129
de a mai *hulirea*, 353
de a mers să ia cetatea, 341
de a muncirea, 129
de a plîngerea, 129
de a să amestecarea, 353
de a să *crederea*, 353
de a semănarea, 129
de a şti, 354
de a uciderea, 320, 322, 368
de a vărsarea, 129
de a-bearea, 129
de aceasta, 366
de aceea, 192, 366, 412
de aci, 134, 326
de acmu, 359
de acmu nainte, 324
de acolo, 326, 364
de acum, 359
de ai biruit, 379
de ai fi fost ales, 318
de a-i *împărţirea*, 163
de a-i *lăsarea*, 163
de a-i *muncirea*, 128, 129
de ai săi, 357
de aici, 149, 326
de alaltu, 289
de alatore cu rugătorii, 196
de aleanul, 144, 145, 188
de altă latură, 241
de alte *neamuri*, 356
de am fi fost ales, 318
de ambe laturile, 326
de amu, 391
de Anatohe, 357
de ar fi ales, 317
de ar fi fost ales, 318
de ascunsele, 195
de aşi fi fost ales, 318
de a-şi *răscumpărare*, 348
de a-şi *tocmirea*, 348
de aţi fi fost ales, 318
de atunce pînă acumu, 186
de atunci, 359
de au cheltuit, 383
de au fost, 379
de au fost rohmistru, 379
de au fost spătar, 379
de au împlut, 223
de au născut, 397
de au scris, 382
de au slobozit, 383
de au slujît, 380
de au tras, 380
de au viclenit, 396
de aurul, 189
de auzire, 168
de Bistriţă, 145
de biu, 134, 135
de boală sau *de nevoie*, 193
de bună seamă, 326
de bună voie, 325
de cadză, 222
de călăraşi, 414
de cărtulariu, 140
de către, 143, 145, 178, 179, 328, 356
de către cei cei sînt datori, 382
de către faţa, 417
de către împărăţie, 356
de către, 178, 356
de cătruo, 133

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

de ce, 149, 192, 194, 221, 223, 225, 226, 391, 395
de ce ?, 326
de ce am înțeles și eu, 210
de ce ne-au fost, 227
de ce și *cum*, 408
de ce... de aceea, 388
de ceea parte, 323
de cei ce gîlăluiescu, 212
de ceia ce aud, 212
de ceia ce umbla, 382
de cela ce vine, 213
de cercat, 322
de cetate, 166
de cinci ori, 294
de cînd, 216, 359, 385, 386
de cînd ?, 326
de cînd am cetit ..., 341
de cîndu așteptați, 216
de cîndu au fost lepădat, 214
de cîndu venriu, 209
de cine, 383
de cîntat, 420
de cît, 388
de cît sînt, 388
de cîte ori ?, 326
de Constandin-vodă, 355
de credzut, 343
de crezut, 368, 369
de cum, 219, 361, 383
de cum au fost, 219
de cumuși, 216
de cumuși se zmulse, 216
de curînd, 186, 417
de departe, 326
de diiamantul, 363
de dînsa, 355
de doao, 82
de doao ori, 325
de doi, 267
de Domnul, 166
de dorul, 192
de două ori, 293, 294
de Dumnezeu, 179
de ecce-inde, 364
de estimp, 187
de fiete, 134
de fire, 323
de firea, 179
de frica, 192, 365
de frica luminii, 365
de furat, 132, 168
de gîndit, 340
de giudecat, 340
de grăiaște, 226
de hain, 359
de i-am dat, 397
de i-au dzis, 226
de iertarea, 193
de în, 143
de îndrăgit, 343
de înlăuntru, 326
de însul, 53
de înțelept, 368
de intrat, 322
de întru, 145
de iubit, 343
de iznoavă, 134
de jefuit, 132
de jefuit și de tăiat, 177
de jos, 168, 325
de la, 143, 145, 175, 177-179, 327, 355, 356
de la Brăila, 364
de la ceia ce, 212
de la Dumnedzău, 179, 355
de la Dumnedzeu, 179
de la Dumnezeu, 355
de la fața, 142
de la Hristos, 233
de la inimă, 168
de la îns, 355
de la însuși sine, 281
de la mănăstire *de la* Suceviță, 185
de la mine, 281
de la omu, 179
de la omul, 177
de la Pavel, 179
de la Pavelu, 179
de la sine, 281
de la tine, 281
de la turci, 355
de la uni(i), 273
de lăuntrul, 145

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

de le spusă lor, 391
de legații, 207
de luat, 132
de miarea şi *stredea*, 189
de mie mi-au spus, 209
de miiarea şi *stredie*, 189
de mîna, 356
de mîncat, 132, 350
de mine, 356
de mineş, 55
de mini, 356
de minune, 361
de molii, 365
de multe ori, 326
de murit, 369
de năprasnă, 138, 322
de năprasne, 134, 138
de năpraznă, 134
de nepriiatini, 357
de nesc, 209
de neşchit, 73
de nevoie, 192, 193
de nicăiri, 326
de nime nevoit ... asuprit, 179
de nime nevoit nici asuprit, 179
de nime sălit ... suprit, 179
de noi, 175, 176
de nu cîndva să, 222
de nu le putere, 129
de nu vă veți întoarce, 224
de nu... să, 222, 391
de nu... să nu, 222
de o desveace, 147
de o mie de ori, 294
de oameni, 345
de oglindit, 322
de om, 166
de omorît, 369
de omul, 176
de oteți, 77
de p(r)este, 145
de patru ori, 294
de Pavelu, 196
de păzit, 340
de pe, 145, 327, 328, 330
de pe cînd, 386
de pe cînd fusese, 386
de pedĕpsă, 368
de perit, 132
de peste, 143, 145
de pi grecie, 324
de pietri, 189
de post, 330
de prăvit, 322
de pre, 52, 143, 197
de pre discos, 364
de pre împrejurul, 145
de pregiur de, 145
de pregiuru, 145
de prespre, 143
de pretutindeni, 326
de price, 345
de prima, 292
de primă, 80
de prin, 145, 211
de pripă, 134
de rădică, 209
de rîndul, 145, 197, 235, 369
de rîndul .... slugi, 197
de rîndul celui paşe tătărăsc, 235
de rîndul lafei oştilor, 235
de rîndul lui Basta Giurgiu, 235
de rîndul oştilor, 197
de rîndul tătar-hamului, 197, 235
de rîndul unui mişel, 196
de rugină, 365
de să, 150, 151, 207, 211, 222, 223, 225, 389, 392, 395
de să înecă, 389
de să ne rugăm, 212
de să şi, 394
de să şi ştie, 394
de să spuie, 223
de să va prăda, 380
de sacă, 209
de să-i poată, 389
de s-ar mai adaoge, 393
de scris, 322
de se duse în pustie, 207
de se ia, 211
de se vor face, 225
de se vor giunghea, 220
de semințele, 363
de sine, 57, 281

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

de sineş, 58
de sineşi, 57, 58
de sinieş, 57
de sînt, 392
de sîrg, 134, 323
de slujbă, 38
de slujiţi lor, 222
de spălat, 129, 132, 168
de spre, 143
de stăjit, 134
de stăpînu-său, 356
de sus, 168, 325
de tăiat, 132
de ţară, 356
de te ver, 224
de ţiiş, 324
de tîlhari, 365
de tine, 58, 176, 402
de tinereţele, 187
de toţi, 189, 356
de trĕce, 220
de trecură, 214, 216
de trei ori, 82, 293
de tremura de frica lui, 383
de trii ori, 294
de tuş, 362
de unde, 213, 221, 223, 325, 326, 364, 391, 395
de unde (d-unde), 225
de unde noi, 210
de unde vine, 213
de unii, 356
de va deşchide, 147
de va dzice lor, 396
de veac, 38
de viiu, 226
de vîrstă, 368
de voi, 176
de vorbii, 322
de vrĕdnic, 368
de vreme că, 335, 390
de vreme ce, 385, 386, 390, 392, 393
de vreme ce atîta credinţă, 393
de vreme ce ca un domn, 393
de vreme ce fu, 385
de zice, 396
de zlac, 38
de(-a) dreapta, 326
de(-a) firea, 323
de(a)ca, 214, 223, 224, 333
de(a)ci, 139, 205, 236, 332
de(a)ici, 331
de(n) cît, 387
de(n) prima, 80
de(n) primă, 82
de... amu, 221
de... şi, 225
de-1 aduceţi, 147
de-a bearea, 168
de-a bĕrea, 168
de-*a dare războiu*, 348
de-a ernarea, 128
de-a fălosire, 163
de-a firea, 134-135, 162, 168, 188, 362
de-a hirea, 362
de-a hrănirea, 132
de-a laturile, 141
de-a mînă, 362
de-a mîncat, 392
de-a opta stepenă, 189
de-a pomenirea, 132
de-a puterea, 353
de-a spălarea, 129, 168
de-a stînga, 141, 326
de-a valma, 141, 145
de-a valma cu, 141, 145
deaca, 216, 221, 333, 334
deacă, 217, 333, 334, 390, 391
deaca au mers, 386
deacă auzi de pribegirea lor, 394
deaca auziră ei, 216
deaca întrebarea, 221
deaca mergea, 216
deacă prinse de veste, 391
deacă vom sta, 393
deaca vreme ce ai aur, 393
deac-au auzit, 391
deaci, 149, 203, 205
de-acii, 333
deade, 110, 308
deademu-ne, 110
deaderă, 110
deadeveretului, 86

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

deadeverit, 86
deadeverită, 86
deadeveritele, 86
de-a-l şi *credere*, 340
Dealu, 242, 258, 264, 302, 314, 316, 324, 330, 332, 423
deasupra, 139, 145, 326, 328
deasupra muierile, 199
de-au făcut, 381
de-au scris, 223
deca, 149, 333
decă, 334
deca audzimu, 149
deca se sfîrşiră, 149
deca şi *dacă*, 150
deca străluce, 224
dece, 236
decem, 76
Decheval, 403
deci, 149, 150, 205, 236, 374, 377, 412
deci dar, 377
decii, 333, 377, 412
decinde de Iordan, 364
decinde de turnul, 364
decinde(a), 364
decinde(a) de, 364
decindea, 323, 364
decindea de Dunăre, 364
decît, 143, 188, 189, 219, 363, 371
decît (să), 219
decît +, 388
decît a, 388
decît a noastră, 363
decît aurul şi *de argintul* şi *de pietrile*, 189
decît aurul şi *de pietri*, 189
decît cea dintîiu, 363
decît ceale optu, 189
decît doao, 219
decît întoarcerea, 363
decît miiarea, 189
decît omului, 189
decît pînă unde dă, 384
decît să, 219, 220, 388, 389
decît să minţă, 388
decît slobozirea, 363
decît va lua, 388
dede, 110, 308, 337
dedem, 308
dedem(u), 110
dederă, 110, 308
dedese, 114
dedesem, 113
dedeşi, 110, 308
dedéşi, 308
dedesupt, 325, 326
dedesuptul, 144, 145
dedet, 308
dedet(u), 110
dedi, 308
dediu, 110, 308
de-fiete, 135
deget, 35
degrabă, 326
deîmpreună cu soţul, 341
de-l chema, 209
(de la) o, 272
(de la) un, 272
(de la) unele, 273
(de) altminteri, 412
(de) estimp, 139
(de)a dreapta, 141, 145
(de)asupra (de), 199
delaure, 326
de-lu rrugară, 223
de-lu trăgea, 147
de-mi frîngeţi, 220
demineaţa, 186
demîneaţă, 326
dempreună cu, 160
demult, 185, 325
den, 143
den (şi din), 145
den cruciş de, 145
den crucişul, 145
den faţă de, 145
den lume, 124
den mitutel, 73
den pricină că, 390
den primă, 80
den sat den Tomsani, 184
den Sofia, 182
den Sofiia, 183

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

den toate oraşele, 47
den vreme că tătarii, 390
denpreună cu, 145
denpreună cu barbatul, 160
denpreună cu jupîneasa, 201
Densusianu O., 14, 18, 20-21, 23, 27, 30-35, 37-39, 41, 42, 44-46, 48, 52, 55, 58, 65-70, 77, 81, 87, 88, 91, 92, 103, 106, 107, 112, 122, 123, 125, 126, 131-135, 137, 138, 140, 145, 149-151, 159-160, 163-164, 167, 173, 176, 184, 187, 189, 197, 212, 216, 228, 230-231, 240-241, 246, 257, 327, 418
dentăiu, 79, 80
dentăniu, 79
dentîi, 79
dentîia, 82
dentîniu, 79
dentr-însa, 53
dentr-înşii, 53
deosebi, 139
deosebit, 413
deosebit de aceasta, 413
departe, 326
depreună cu, 196, 367
depreună cu Neacşul, 196
depreuneadză, 103
der, 272
derep ce, 225
derep ce amu că, 221
derep ce amu căce, 221
derep ce că, 221
derep ce că era brudii, 221
derep ce nu cearęţi, 221
derep ce să, 221, 222
derep să, 222
derep să fiţi, 222
derep(t), 365
derep(t) aceea, 365
derep(t) ce că, 150
derep(t) de, 365
derep(t) să, 222
derept, 52, 145, 151, 170, 193, 194, 205
derept acea, 149, 192, 205
derept aceaea, 192
derept aceaia, 192, 374
derept aceea, 192, 193, 205, 375, 412
derept acĕea, 365
derept aceia, 365
derept acĕia, 365
derept aceia... de aceia, 193
derept că, 221
derept că ce, 150, 151, 391
derept ca să, 222
derept căce, 221, 225, 395
derept ce, 150, 221, 374
derept ce amu că să, 395
derept ce că, 150, 151, 221
derept ce era, 150
derept însă, 149, 150, 205
derept ispăsenie, 193
derept muiarea, 193
derept noi, 193
derept să, 222, 392
derept să las, 222
derept(u), 199
dereptu, 175, 177
dereptu ... păcate, 193
dereptu aceaea, 192
dereptu aceea, 192
dereptu binre, 199
dereptu credinţa, 222
dereptu mila, 191
dereptu numele, 193
dereptu păcatele, 193
dereptu prilăstirea, 192
dereptu să lasu, 222
dereptu să nu piară, 222
dereptu se împle, 194
des, 326
deşchid, 299
deşchide-vă-ţi, 319
deşchidz, 298
deşchiş, 306
deşchise, 106
deschiseră, 107
deschiseşi, 106
deşchişu, 105
deschiz, 299
deşchiz, 298
deşcind, 95
deşcing, 95

deşcingîndu, 95
descior, 326
descoperi, 125
desfăcu, 107, 306
desfepse, 107
deşi, 326, 327, 334, 394, 395, 418
deşi au, 394
deşi înnaintea, 394
deşiderareţi, 127
despart, 94
desparte, 102
desparţi-te, 102
despartu, 102
Despot, 379
Despot, ... lui Despot ... Despot cel Mare... lui Despot cel Mare, ... lui Despot, 411
despre, 145, 197, 226, 328, 368, 369
despre care au fost chemat, 227
despre opreala, 368
despre rîndul, 368
deştiinsă, 106
deştiinse, 106
deştiînse, 106
destiînsemu, 110
deştind, 299
deşting, 299
deştinse, 106
deştinsem, 106
destinşu, 105
destoinic, 197, 369
destul, 49, 190, 325
destul este, 378
desupra, 199
desveşti, 88
desvestire, 88
dete, 110, 308, 337
deteră, 110, 308
deus, 154
di, 142, 151, 328, 329, 330
di apă, 143
di casă, 143
di la zidire lumie 72536, 361
di ocină, 143
di pădure, 143
di pe sărbiia ... pre moldovenii, 362
di pi slavonie pe moldovenie, 361
di sineşi, 57
di vad, 143
Diaconescu Paula, 15, 24-25, 27, 30-32, 34, 36, 38, 179, 246, 248-250, 252-257, 260, 265, 355, 356
Diaconescu Traian, 415, 416
diaconul, 167
diavole întunecate şi *iadule*, 232
dic, 319
dici, 149, 205
Dicul spătariul, 376
die, 272
die ominit, 368
dies, 30
Diez Fr., 153
Diiul, 375
dîmbe, 81
Dîmboviţa, 90, 158, 165, 171, 175
dimineaţă, 186
Dimitrescu Florica, 39, 173
Dimitriu C., 14, 57, 69, 90, 118, 120, 147, 357
dimpreună cu, 160, 341
din, 143, 172, 193, 194, 365, 366, 414
din afară, 326
din ce, 390, 391
din dreapta, 325
din jos, 325, 326
din josul, 145
din loc, 325
din mănăstire, 188
din mijloc de, 145
din *nedreptate*, 365
din *neorînduială*, 365
din nou, 326
din răutate, 365
din satu din Ionăşeşti, 185
din stînga, 325
din sus, 325, 326
din zece una, 293
dinadireapta, 414
dinainte, 139
dinaintea, 145
dincătro, 384
dincătro veniia, 384
dincoace, 139, 325
dincolo, 325, 326

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

dindărăpt, 326
dinioară, 137
dinnastînga, 414
dinpreună cu, 200, 201
dins, 53
dîns, 53
dinsă, 53
dinse, 53
dînşi, 53
dînşii, 53
dînsul, 53
dintâia, 80
dintâiu, 292
dintîi, 80, 292
dintîia, 80
dintîiu, 79
dintînia, 80
dintr-acolo, 325
dintre, 145, 278
dintr-îns, 278
dintr-înşi, 278
dintr-înşii, 346
dintr-însul, 52
dintru, 52, 53, 366
Dionisie patriiarh, 367
direpte ce, 380
direpte ce le zic, 380
direptu, 163
dires, 158
dixi, 308
dni, 295, 414
doamnă, 254, 263
doamne, 40
Doamne, 267, 268
Doamne !, 40
doamnele, 40
doao, 75, 233
doao părţi, 82
doaosprădzeace, 76
doaosprezece, 76
doar, 221
doar(ă), 222, 223
doar(ă) doar(ă), 222
doară, 191, 221, 326, 391
doară ai, 235
doară cîndva, 223
doară îl vei omorî, 392
doară l-ei face, 391
doară mă va milui, 223
doară se ară, 223
doarme, 304
doauă, 75
dobîndind, 171
dobitoace, 345
dobitoacele, 369
Dobrogea, 125, 126
doctissimus, 277
dodeiescu, 164
dogori, 84
doi, 75, 167
doi ficiori, 347
doime, 81
doisprădzeace, 76
doisprece, 290
doisprezeace, 76
doldora, 324
domine, 40
domn, 358
Domn, 268
domnealui, 54
domneata, 54
domneatale, 54
domnescu-mă, 297
domneta, 54
domnetale, 54
Domnia lui, 54
domnia mea, 54
Domnia sa, 54
domnia ta, 54
Domnia ta, 279
Domnia Voastră, 279
domnie, 61
domnie al treile, 294
domnie au domnit, 357
domnie de al doilea rînd, 294
domniei, 266
domniei meale, 54
Domniei mele, 279
domniei tale, 53, 279
domnii meale, 54
Domnii mele, 279
domniia al doile, 294
domniia mea, 54
domniia ta, 54, 156

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

domniia ta la tine, 54
domniia-lui, 54
domniia-mele, 54
Domniia-sa, 54
domniia-ta, 156
domniia-voastră, 54
domniii, 266
domniile-voastre, 54
Domniilor voastre, 279
Domniilor voastre sănătate, 279
domniilor-voastre, 54
domnii-lui, 54
domnii-sale, 54
domnilor voastre, 279
domnilor-voastre, 54
domnu, 44, 163, 170
domnul, 42
Domnul ... Domnul, 411
Domnul Dumnedzeul, 209
domnului, 42, 345, 347
Domnului, 172
donde že obiemĭ, 215
dondeže, 215
doo, 75
dorm, 304
dormea, 305
dormeai, 305
dormeam, 305
dormeaț(i), 305
dormi, 304, 309
dormii, 309
dormiia, 305
dormim, 304
dormiră, 309
dormirăm, 309
dormirăți, 309
dormişi, 309
dormit, 309
dormiț, 304
dormiț(i), 304
dosădesc, 298
dosădescu-mă, 298
Dosoftei, 136, 257, 259, 301, 306, 323-324, 332, 351, 360, 362, 398, 413
dospesc, 298
dospescu-mă, 298
dostojnŭ, 197
două, 75
două sute şi treidzeci de, 77
douăzeci şi nouă de măji, 190
dovleac, 244
dovlete, 244
drace, 40
dracii, 42, 157
dracilor, 42, 176
draciloru, 42
dracului, 42
Drăganu N., 39, 137, 224, 393
dragiloru fraţi, 407
Drăgoiu, 201
Dragomir, 196
Dragoş Elena, 348
Drăguşani, 143, 173, 194
Drăguşeni, 56, 57, 151, 166
drept, 325, 406
drept aceaia, 413
drept aceasta, 365
drept aceea, 413
drept aceia, 412
drept acie, 413
Drose, 375
Drumoai*ei*, 43
drumulu, 42
du, 125, 319
du pă, 328
du pe, 328
duae, 75
Dubărae, 178
duc, 319
Duca, 37, 266
Ducăei, 37
Ducăi, 37, 38
Ducăi-vodă, 266
Duca-vodă, 341
Duca-Vodă cel bătrîn, 374
Dudescul, 376
duhure, 33, 34
dulceață, 31, 157
dulceților, 260
Duma, 175
Duma Radu, 324, 356
Dumbrăveni, 222
dumenecele, 263

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

dumenecile, 263
dumilorsale, 54
duminică, 32
dumisale, 54, 279
dumitale, 279
Dumitraşco, 335, 345
Dumitraşco beizadè, 249
Dumitraşco-vodă, 383, 404, 412
Dumitru, 62
Dumitru dvornic, 201
Dumitru logofăt, 178
Dumitru vistierul, 376
dumnealor, 279
dumnealui, 54, 279
dumneasa, 54
dumneata, 279
dumneatale, 54
dumneavoastră, 54
Dumnedzău celui în troiţă, 355
Dumnedzeu, 229
Dumnedzeu, elu, 160
dumnedzeul dumnedzeilor, 49
dumnezeiesc, 163
Dumnezeu să ferească, 232
Dumnezeu să le ferească, 232
Dumnezeului, 346
dumnezoaia, 254
dumnezoaie, 254
dumnezoaiei, 254
Dunăre, 59, 374, 384
după, 52, 145, 175, 177, 186, 193, 326, 327, 328, 330, 366, 368
după aceaea, 186
după aceaia, 186
după aceea, 186, 326
după ca, 216, 218, 386, 388
după că, 150, 216
după ca se dĕde, 218
după căce, 150, 221
după ce, 216, 221, 225, 385, 387, 395
după ce au eşit, 387
după ce au pierit, 387
după ce cu patemile, 385
după ce era lăcuiţi, 216
după ce născu, 216
după cît, 218, 326, 387
după cum, 218, 361, 387, 390, 391
după cum au poruncit, 387
după cumu e grăit, 218
după curăţiia, 191
după dînşii, 278
după *înşii*, 278
după sine, 58
după tinre, 177
după unde, 221, 391
dupe, 330
dup-îns, 53
dup-însul, 53
dupre, 330
dupre aceea, 330
dus(u), 108
duse, 106
dusei, 337
dusemu-ne, 110
duseră, 107
duseşi, 106
dusésşi, 106
dúseşi, 106
duset(u), 108
duşi, 121, 337
duşu-mă, 105
du-te *de mănîncă*, 223, 392
du-te *şi mănîncă*, 392
dz, 76
dzău, 336
Dzău, 154
dzeace, 76
dzece, 76
dzecilea, 291
dzeu, 40
dzeule, 40
dzi, 30, 246
dzi pre dzi, 186
dziceau, 304
dzileei, 30
dzilei, 263
dziş, 106, 306
dzise, 106
dzisemu, 110
dziseră, 107
dziseşi, 106
dzişu, 106
dzua, 30, 246
dzuă, 246, 263

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

dzua dzilei, 186
dzuei, 263
dzuo, 30
dzuoă, 263
dzuoa dzileei, 186
dzuoei, 30, 262

E

e, 57, 96, 97, 99, 111, 116, 120, 121, 128, 142, 143, 146, 147, 149, 200, 201, 203, 204, 207, 265, 289, 301, 310, 328, 331, 373, 418
-e, 18-20, 23, 26, 30-35, 37, 40, 41, 48, 52, 59, 78, 85, 88, 106, 122, 142-143, 240, 242-245, 253, 263-268, 275, 290, 301, 314, 328, 420
-e-, 70, 102, 305, 307, 308
è, 291
e „şi", 150, 151
e al mieu, 204
e bine, 378
e ceia, 204
e destul, 378
e dulce, 163
e frig, cald, iarnă, 159
e greu, 378
e însă cum, 227
e însă cum Duhul Sfîntu, 228
e lu Pavelu, 204
e merg, 204
e opu, 162
e rău, 378
e să, 225
e uşor, 378
ea, 60
-e(a)te, 29, 260
E(ee) !, 152
e(i), 230
e... şi, 201
e/e, 262
e/i, 262
e/ø, 262
e/uri, 262
ea, 50, 53, 128, 152, 332
-ea, 65, 254, 291, 305
-eá, 249
eale, 50, 340
ealeşi, 55
eaş(i), 55
-easă(iasă), 254
eaşi, 55
eccam, 153
ecce, 153, 274
ecco, 153
eccúm, 139
eccum illŏ, 364
eccum talis, 288
Edelstein Frieda, 416
ee, 134, 230, 405
ee !, 152
Ee !, 152
-eei, 30, 31, 37, 266
Efrem, presviter, 352
Eghipet, 125, 150, 185, 207, 220, 366
Egipte, 40
ego, 50
ei, 43, 50, 134, 135, 160, 230, 271, 282, 300, 312, 313, 405
-ei, 30, 31, 37, 266, 266, 273
ei ar lăuda, 317
ei au cîntat, 111
ei au fost lăudat, 311
ei avură, 307
ei fi ostenit, 313
ei lăuda, 312
ei Maria, 42
ei nu ştiură, 378
ei sau *vei bate*, 313
ei sînt, 301
ei... oaminii, 159
(ei) mentu, 102
eiş, 55
eiş(i), 55
eişi, 55, 56
eişu, 55
el, 50, 52, 53, 160, 173, 174, 278, 281, 340
el ar lăuda, 317
el au cîntat, 111
el au fost lăudat, 311
el avu, 307
el e sau *este*, 301
el lobo, 42

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

el... către voi, 176
ele, 50, 66
elini sînt, 344
ellen allni, 134
elu, 159, 160, 174, 229
eluş(i), 55
eluşi, 55, 56
eluşu, 55
Enache-aga, 412
Epoú qeô, 417
epuroaică, 254
Er ist nach Moldau geflogen, 184
Er ist zehn Jahre alt, 364
Er wohnte in Moldau, 184
era, 304
era arătînd, 105
era audzit, 114
era auzit, 114
era crescut, 114
era deştins, 114
era făcut, 114
era grăit, 114
era învăţînd, 105
era lucrînd, 306
era mai înţelept, 343
era mergînd, 105
era merrgîndu, 105
era merşi, 114
era poruncit, 114
era stînd, 105, 306
era stîndu, 105
era trecut, 114
era vădzutu, 114
era venritu, 114
era zidînd, 306
eram, 304
eram muriţi, 114
eram sau *fusesem ajutat*, 311
eram sau *fusesem ales*, 311
eraţi grăit, 114
erbi, 260
erbiei, 260
erbii, 260
erbile, 260
erbiler, 28
erbilor, 260
ere, 128
-ere, 296
-ĕre, 84
erease, 253
ereasele, 253
eres, 24, 25, 253
eresa, 24, 253
eresă, 24, 253
erese, 253
eresu, 25
eresŭ, 253
eresul, 25, 253
eresului, 25, 253
eresure, 25
eresuri, 253
eresurile, 25, 253
-ereţi, 126, 318
-esc, 302, 303, 304, 421
Eşii, 271
eşiţi leşii, 416
esse, 417
est, 96
eşt, 98
este, 96, 97, 99, 162, 301
-eşte, 139, 188, 324, 325, 361, 421
este *a mănăstiri*, 344
este *a preutului*, 344
eşti, 96, 97, 99, 301
-eşti, 266
eşti înţelept, 162
estimp, 187, 360
Eşul, 271
esz, 300
et, 146, 201, 331, 373, 405
-et, 244
etă, 153
-ete, 244
eţi lăuda, 312
eţi sau *veţi bate*, 313
eto, 153
eu, 50, 156, 157, 161, 178, 234, 280
eu am fost lăudat, 311
eu avui, 307
eu Drăgoiu, 160
eu mi-s, 301
eu Oprea, 169
eu sînt, 301
eu spui, 161

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

eu Tudor logofăt, 185
eu, Negruiţa, 160
eu, popa Ştefan, 161
(*eu*) *scot*, 94
(eu) spun, 94
(eu) cînta, 104
Eustatievici Dimitrie, Braşoveanul, 272, 274, 277, 280-282, 284, 294, 300, 311, 312, 313, 317, 318, 325, 331-333, 335-336, 406, 424
Eustrate, 21
Eustratie, 26, 37-39, 51, 52, 55, 64, 66, 68, 73-75, 78, 106
Eustratie L., 35
Evanghelia, 233
Evanghelie s-au dat, 352
Evanghelie Ucetelnic, 352
Evanghelie ucitelna, 400
Evseev I., 161
Excelenţiia şi *Măria-Voastră*, 279
-ez, 85, 101, 303, 304
eže o Pavlĕ, 196

F

fă, 319
fac, 319
făcea, 305
făceau, 305
facere *de bine*, 349
făcînd, 159, 403
făcînd-o, 403
factum, 130, 322
făcu, 107, 108, 306, 337
făcui, 107, 306, 308, 337
făcuiu, 306
făcum, 107
făcură, 107, 108, 306
făcusără, 311
făcuse, 114
făcuşi, 107, 108, 306
făcut, 107, 131, 322
făcut-am, 131
făcut-au, 130
Făgăraş, 82, 164
fagur, 20, 244, 245
fagure, 20, 244, 245, 265
fagurul, 244
falcă, 32, 263
fămeaie grea, 359
fămei, 256
fămeie, 256
fapt, 107, 130, 131, 322
faptă, 30, 263
fapt-au, 130
Faptele Apostolilor, 28, 53, 241, 423
faptele *mari*, 275
faptu, 130, 131
faptum, 107
făptură, 32
făpturele, 32
făr de numai de să va aşeza, 393
făr' de vreme, 360
fără, 140, 143, 145, 188, 200, 327, 362, 366, 367, 399, 400
fără (numai) ce, 227
fără ... necunoscuţi, 371
fără ce, 150
fără ce am plătit, 228
fără cît, 371, 372, 399
fără cît aşa, 399
fără cît aşa s-a întîmplat, 399
fără cît să, 399, 400
fără cît să se facă, 399
fără cît vinurile, 399
fără de, 143, 145, 200, 330, 371
fără de cale, 325
fără de ce să vor, 388
fără de Domnulu, 200
fără de măsură, 49
fără de mînie, 188
fără de roadă, 252
fără decît, 371, 399
fără decît în faţa, 399
fără dintru, 143
fără Domnezeu, 200
fără Domnezeul, 200
fără Domnul, 200
fără măsură, 49
fără numai, 200, 329-330, 371-372, 399
fără numai (doar) de, 399
fără numai al Cîrstii, 371
fără numai ce, 399

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

fără numai ce au, 228
fără numai ce-i fusese, 399
fără numai cela ce, 399
fără numai cînd, 399
fără numai cît, 399
fără numai de, 145, 330, 392, 394
fără numai de +, 393
fără numai pre baş-ceauşu, 372
fără numai să, 392-394, 400
fără numai să nu fi făcut, 393
fără numai vinul, 399
fără seamă, 49
fără vorroave, 206
făr-cît numai, 399
făr-de cît numai căci, 399
farmăc, 35
faşă, 243
faşe, 243
fată, 30, 263
faţă, 30
faţă cătră faţă, 417
făţăra, 87
făţări, 87
făţăriia-se, 87
făţărindu, 87
fata-*ş*, 167
făţiş, 134, 135
fĕace, 107
fĕcem(u), 107
fĕceră, 107
fĕceşi, 107
fĕcetu, 107
feace, 107, 306
feacemu, 107
feaceră, 107, 307
feacu, 107
feapse, 107
feate, 30
feateei, 30
fece, 306, 337
féce, 107
feceră, 107, 199
féceră, 107
feceş, 107, 306
fecéş, 307
fecese, 114
feceşi, 107, 306
feci, 107, 308, 337
feci(u), 107, 306
fecioară, 268
fecioareei, 37
fecior, 170
fecior lui Theodot, 347
feciori, 172
feciorii, 160, 369
feciorilor, 175
fecioru, 44
feciorul, 160
feciorul ... a lui Panaitacie, 404
feciorul ei cel mai bătrîn, 347
feciorul Vladului Găunosul, 347
feciorului, 177
feciu, 107, 306
felice, 87
fĕlurile, 345
fereastră, 31
ferecă, 87
ferecăm, 87
ferecat, 87
ferecată, 87, 167
ferecate, 87
ferecatu, 87
ferecit, 87
ferecită, 87
fereciţi, 87
feric, 303
fericăm, 87
fericat, 87
fericată, 87
fericaţi, 87
fericatu, 87
ferica-vor, 87
ferice, 87, 191, 212
fericează, 87
fericedză, 87
fericesc, 303
ferici-1-vor, 87
fericit, 87
ferikasze-te, 87
fete, 30
fĕtele, 369
fetele-şi, 167
fi lunecat, 321

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

fi(i)e, 27
fia, 27, 259
fiară, 35
fiat, 332
ficiorilor, 344
ficlean, 359
fie, 27, 40, 120, 201, 202, 204, 259, 268, 332, 373, 374, 417
fie ... fie, 332, 373
fie egumen, 202
fie vlădic, 202
fie-al-cărui, 71
fiecare, 71, 288
fiecarea, 71
fiecăruia, 71
fiecăruiaș, 71
fiece, 71
fiecine, 71
fie-de-carea, 71
fieei, 259
fiei, 27, 259
fie-în-ce, 71
fiele, 27, 259
fieloru, 27, 259
fie-mea, 259
fie-pre-cine, 71
fier, 35, 156
fiere, 35
fierecatu, 87
fie-sa, 259
fieș-a-cărui, 71
fieș-al-cărui, 71
fie-său, 342
fieșcare, 71, 288
fieșcarea, 71
fieșcărui, 71
fieșcăruia, 288
fieșce, 71
fieșcine, 71
fieșcui, 71
fieștecarele, 72
fieștecăruia, 288, 353
fieșteunde, 326
fie-ta, 259
fii, 40, 259
fii posomorît, 127
fiia, 27, 259
fiiă, 259
fiică, 27, 259, 263
fiicăi, 259, 266
fiică-mea, 270
fiica-sa, 259
fiice, 27, 259
fiicei, 266
fiicele, 259
fiie, 27, 259
fiiei, 27
fiii, 28
fiile, 27, 259
fii-mea, 270
fiind, 163, 369, 370
fiind cumpărată ... dată, 178
fiindcă, 390, 418
fiindcă am înțeles, 391
fiindu, 365
fiindure, 321
fiiu, 40, 44, 268
fiiul, 40
fiiule, 40, 268
filia, 27
filie, 27, 40
Filip al lu Vlad al Bangicăi, 160
filius, 27
filosof, 358
finuri, 262
fir, 265
fir-ară, 123, 124
firea, 179
fire-aș, 123
fireşte cînd, 323
firtai, 293
firtaie, 293
firte, 293
fi-ți-voiu eu *într-agiutoriu*, 162
fiu, 27, 44, 268
fiul, 349
fi-va faptu, 118
fi-veri, 115
fi-voru, 117
fi-vreați iubit, 123
fi-vreți, 117
flămîndziră-se, 90
flutur, 244
fluture, 244

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

foamete, 28, 260
foameți, 28, 260
foarte, 49, 139, 191, 276, 277, 325, 326, 363, 421
foarte bine, 49
foarte blînd, 276
foarte bun, 277
foarte drag, 49
foarte foarte, 410
foarte frumos, 276
foarte înțelept, 277
foarte necredincioși, 276
foarte norocit și *bun*, 276
foarte reale, 49
foarte tare, 325
foarte, foarte, 276
foarte-mi, 49
Foca, 37, 266
Focăei, 37
Focăi, 37, 38
Focșani, 352, 376
Focșenii, 271
Focșenilor, 271
fomeț, 28
fortis, 49, 421
fră(m)sețile, 261
frămseațe, 261
frămseațele, 261
frămseța, 261
frămsețea, 261
frămsețile, 261
frămseților, 261
frămșiațe, 261
Frâncu C., 13, 47, 76, 92, 95, 119, 120, 128, 171, 207, 209, 211, 212, 216, 217, 219, 220, 223, 224, 226-228, 234, 260, 283, 306, 313, 315, 333, 334, 378-382, 387-390, 392, 394, 395, 397, 398, 400, 421
frapsine, 244, 245
frasin, 244
frasine, 244
frățâne-meu, 36
frățâni, 36
frate, 36, 255, 269
frate duo, 47
frate mo, 47
fratelui, 36
frate-mieu, 59, 270
frate-miu, 36, 47, 59, 269
fratenis, 269
frater, 36, 269
frate-*vă*, 167
frați, 40, 268
frăției, 166
frații, 41
Frații, 41
fraților, 41, 268, 353, 407
frățîne, 269
frățîne-meu, 36
frățîne-miu, 36, 47, 64, 269
frățîne-său, 36, 47
Frența Simion, 400
frica, 181
frică, 32, 157
fricăi, 266
frîmseațe, 261
frîmseațea, 261
frîmseției, 261
frumos, 188, 361
frumseațea, 261
Frumușani, 169
frumusețe, 261
frumuseței, 261
frumusețele, 261
frumusețuri, 261
frunte, 264
frunză, 30
fu, 109, 307
fu slujindu, 111
fugăi, 266
fugea, 305
fugînd, 321
fui, 109, 307, 337
fuînrea, 32
fuiu, 109, 307
fuiu ajunîndu, 111
fuiu lucrîndu, 111
fum, 109, 265, 307
fumu, 109, 110
fune, 32, 33
funea, 32, 33
funele, 32
funem, 32

B.C.U. "M. EMINESCU" IAȘI

funi, 32
funie, 32
funii, 33
funile, 32
funri, 32
fură, 109, 307
furăm, 307
furăți, 307
fure, 32, 120
furi, 32
furiş, 188
fusă, 307
fusăiu, 307
fusără, 307
fusărăm, 307
fusărăți, 307
fusăşi, 307
fuse, 109, 307
fusei, 307, 337
fusem, 307
fuseră, 307
fuserăm, 307
fuserăți, 307
fuseş, 109, 307
fusese vădzut, 114
fusese zis, 114
fusesem, 310
fuseşi, 109, 307
fuset, 98, 109, 307
fuseți, 307
fusetu, 109, 110, 113
fuşi, 109, 307
fut, 307

G

g-, 32, 48, 95, 263
-gă, 37, 266, 267
gadină, 31
Gafta, 195
găină, 255
Galata, 153
Galați, 18, 37, 60, 77, 79, 82, 96, 97, 129, 158, 161, 178, 271, 412
Gălați, 158, 178
Galații, 271
Galaților, 271
Galațiul, 271
gălbenarea, 246
gălbenațiul, 245
Galbeni, 36
galbenul, 42
Galga soltan, 417
Galichet, 182
gândure, 33
gardure, 33
găsim, 110
găsit, 110
găta, 88
gata a fi, 206
gătea, 305
găti, 88
gătiea, 305
gătise, 113
gaură, 263
Gavril, popa, 351
Gavrilaş, preot, 409
Gavrilcea Polschii, 195
geaba, 324
Gem Sultan, 380
genere-*miu*, 64
genru(n)chiele, 251
genruchiulu, 23
genrunchiele, 23
genu(n)che, 241
genu(n)chiu, 241
genuc(u)lum), 23
genuche, 241
genuchele, 23, 251
genuchi, 23
genuchile, 251
genuchiul, 23, 251
genughele, 23, 251
genunche, 241, 251
genunchele, 251
genunchi, 23, 241, 251
genunchiu, 241
Geoagiul de Sus, 314
gerunchile, 23
gerunchiul, 251
gerunkile, 251
get-beget, 324
Gheorghe logofătul, 412
Gheorghe vornic, 286

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Gheorghie, 169
Gheorghie Turcul, 151
Gherson, 177
Gheţie I., 13-14, 19-20, 26, 35, 40, 46, 51, 63-66, 72-73, 75, 80, 93-94, 96, 98-101, 104, 111-112, 116, 121, 123, 125-127, 135, 136, 144, 162, 173, 175, 186, 191, 210, 211, 217, 218, 220-223, 237, 242, 243, 258, 284, 288, 297, 299, 300, 304, 308, 309, 316, 323, 327, 330, 333, 334, 360, 403
gheţilor, 417
Ghibănescu Gh., 254, 314
Ghica, Gligorie, 386
ghimp, 244
ghimpe, 244
Ghiurghiţa, 274
Gîdei A., 415, 417
gîdil, 303
gîdilesc, 303
gînd, 34
gîndisem, 310
gîndurele, 34
gîndurile, 33, 34
ginere-miu, 47
ginture, 33
gioară-te, 96
gior, 300
giudecaret, 120
Giuglea G., 135
giumătate, 82
giumătate de sicloş, 190
giur, 300
giură, 96
giuraiu-me, 229
giură-se, 96
giuru-se, 96
Giva raguzeul, 236
glaje, 243
glasure, 33
glasurele, 34
glasurile, 34
Gligoraşcu, 375
Gligorie, 173
Gliguţa, 119
gloată, 30, 263
Glodeni, 45, 50, 58, 59, 61, 90, 128, 142, 158, 160, 165, 201, 205, 206
Glogeni, 33
glonţ, 244
glonte, 244
Glosele Bogdan, 122
glumiţi se, 92
goi, 48
gol, 48, 275
goli, 48, 275
golilor, 275
gonea, 305
goniia, 304
gore, 152, 335
Gorj, 33, 39, 43-45, 59, 68, 82, 90, 97, 142, 143, 145, 156, 166, 169-171, 173, 181, 186, 188, 190, 193, 194, 206, 231, 234, 236, 270
grădină, 30, 263
grăi de zise, 418
grăiia, 104, 305
grăiretu, 120
grăiset, 113
Graiul din Ţara Oaşului, 114
graiure, 33
grămadzilor, 23
granuceum, 24, 252
Grăpina, 195
grăunţ, 24, 244, 252
grăunţă, 252
grăunte, 244
grăunţul, 24
grăunţulŭ, 252
grăunţului, 24
graur, 244, 245
Graur Al., 35, 83, 92, 241, 244
graure, 244, 245
grea, 263
grece, 267
Greceanu Radu, 403, 407, 413, 415, 416
Greceanu, fraţii, 339, 413, 415
greceaşte, 139
Grecenii, 390
greceşte, 324
greier, 244
greiere, 244

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

greiia, 104
grele, 263
greore, 244
greşeale, 180
grier, 244
Grigori, preor, 386
Grigorie Ghica vodă, 297
Grigorie-vodă, 365, 376
Grigorii-vodă, 342
grija, 19, 20, 242
grijă, 19, 20, 21, 242, 243, 246, 423
grije, 19, 20, 21, 242, 243, 246, 423
grijea, 19, 242
grindină, 18, 240
grindine, 18, 239, 240
grîne, 265
grişeli ale lor *le* tac, 352
grîu, 265
groaznic, 276
groaznice de tare, 276
gruie, 245
Gruiţă G., 343
gruma(d)ze, 250
grumadzele, 23
grumadzi, 23, 250, 251
grumadzii, 23, 251
grumaz, 23, 250
grumaze, 23, 250
grumazi, 23, 250, 251
grumazii, 250, 251
gură, 32, 263
Guţu Romalo Valeria, 107, 306

H

h, 284
h-, 274
ha, 336
ha di lemnu, 274
ha, ha, 336
habeant, 119
habeat, 118
habebam, 121
habeo, 420
habeo ad cantare, 115, 420
habes, 121
habuit, 112
ha-ha-ha, 335
hai, 319, 335
hai(de), 319
haia, 284
haida, 335
haide, 124, 319, 335
haide (*hai*), 154
haidem, 124, 319
haideţi, 124, 319
haine *noao*, 275
Haizler, 353, 370, 377
hăl, 284
hăla, 284
Hanăş Begner *ot Braşov*, 166
hane, 267
Hasan Finuţa, 177
Hasan Paşa, 410, 411
hasta, 284
Haţeg, 321
Heasca, 185
Heltai, 133, 200
Herodot, 330
hi, hi, hi, 336
hic ubi, 134, 135
hici, 322
hic-ibi-illic, 327
hie cine va hi, 287
hiecare, 71
hiecarele, 71
hier-da-dort, 327
hi-hi-hi, 335
Hîrlău, 409
hîş, 336
Hoarţă Cărăuşu Luminiţa, 95
hoc, 405
hoc illes, 405
Holbacii, 267
Holbocăi, 267
homine, 40
hop, 336
hop-ţup, 336
horrire, 83, 108, 128
hotar, 35, 84
hotară, 35, 265
hotarăle, 35, 265
hotarălor, 35, 265
hotare, 35

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

hotarele, 265
hotarre, 35
hotarrele, 35
hotar*u*, 44
Hotin, 379
Hotine, Hotine !, 267
hrană, 30
Hristos, 160
Hrizea vornicul, 376
Hronicul, 240, 403
humerus, 23
Hunedoara, 20, 27, 40, 46, 51, 55, 63, 70, 72, 77, 81-86, 93, 94, 96, 98-103, 112, 115, 116, 122, 123, 125-127, 134, 135, 138, 144, 147, 149, 153, 154, 168, 202, 205, 214, 237, 258, 270, 296-298, 303, 304, 314
Husein *buluc-başe*, 249
Huşi, 58
Hustul, 172

I

i, 27, 50, 83, 96, 97, 99, 116, 128, 132, 143, 146, 160, 177, 191, 201, 203, 264, 271, 272, 299, 301, 328, 333, 372, 375
-i, 23, 26, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 42, 48, 50, 52, 74, 83, 84, 86, 87, 88, 96, 104, 108, 113, 126, 177, 248, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 265, 266, 273, 296, 301, 304, 310, 310, 358
i-, 50
-i-, 50, 74, 86, 96, 257
î, 36, 57, 97, 108, 128, 277, 300
î-, 51, 58, 75, 96, 97, 229, 278, 402
-î, 83, 84, 104, 108, 128, 296
-i (i)u, 108
-i ... pre înşi, 351
i „şi", 150
i Alexa, 147
i Aninoasa, 373
i Băjeştii, 373
i Barbul *Milescu*, 160
i brati, 169
i bucură-se, 147
i Calotă banul, 201
i Cosmoaie, 271
i Cozmoaie, 43
i Dobre, 160, 201
i Drăjnească, 271
i Glodeni, 373
i Grigorie, 160
i Jemnăoae, 271
i jupîn Papa, 201
i jupîn Vladul, 201
i Luca, 147
i Micul, 160
i Mîinea cel Bătrîn, 160
i mitropolit, 201
i Neagul, 160
i Neagul Băzici, 160
i Nistor din Răceşti, 160
i Oga, 147
i Ogu, 147, 201
i Onul, 147
i Pascul, 160
i Pătru Dragomir Blăptavul, 160
i Podul Hrizii, 373
i popa Mirăul, 160
i Popa Petrea, 147
i Popşa, 373
i Preda Postelnic, 201
i Preman, 160
i Radul clucear, 201
i Radul comis, 201
i Săteni, 373
i Sava armaş, 201
i šnŭ *Minea*, 160
i Stan, 160
i Strou stolnic, 201
i Teodosie logofăt, 201
i Udrea banul, 201
i va fi, 51
i Vasilii, 147
i Vidat, 147
i Vîlcul, 147
ia, 97
ieste, 301
i(u)o, 134, 135, 213, 225
ia, 50, 104, 112, 326, 327, 405
-ia, 65

BCU CLUJ-NAPOCA BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

-ia, 305
Ia, 152
ia !, 152
ia la, 327
i-a plăcea, 312
ia uite, 153
iaca, 153, 162, 336
iacă, 153, 162
iacă(tă)-ne, 153
iacă(tă)-te, 153
iacă(tă)-vă, 153
iacătă, 153
iacătă-i, 153
iacătă-l, 153, 336
iacătă-lăi, 153
iacătă-mă, 153
iacă-te, 162
iaceasta, 65
Iacobe, 40
iad, 265
iadule, 40
iai, 336
ialeş, 55
ialeşi, 56
i-am aflatu-*i pre dînşii*, 351
i-am *făcut*, 131
ian, 154, 335
Ianăş Crai, 257
Iancul *bulucbaş*, 249
Iancul *bulucbaşea*, 249
Iancului, 43, 45
iane, 154
iane (*iani*), 154
Iane *dvornic*, 169
iani, 154, 335
Iania, 297
Ianiu Psira, 201
Iano, 249
ia-o, 336
iapă, 263
iar, 146, 149, 332, 375, 376, 404, 412
iar *de la Hristos leat 1453*, 361
iar la *14 zile*, 360
iar(ă), 150, 331, 332, 375
iară, 146, 149, 202-204, 326, 332, 374-376, 412
iară de la Dumnedzeu, 202
iară lu Pavel, 204
iară lucru, 204
iarăşite, 322
iarba, 260
iarbă, 260, 262
Iarine, 186
iarnă, 186
iaşi, 56
Iaşi, *passim*
Iaşi(i), 271
Iaşilor, 46, 266, 271
iasta, 65
iastă, 65, 66
iaste, 96, 97, 99, 301
iaşte, 301
iaste curînd, 305
iaste curîndu, 306
iaste pînă în ziua de astăzi, 186
Iaşul, 46, 271
Iaşului, 266, 271
iată, 151, 153, 154, 162, 335, 336
iată-l, 350
iată-l-ăi, 350
iau, 112
i-au adusu-*i*, 351
i-au fost înpungînd, 306
i-au izbăvitu-*i*, 351
i-au petrecutu-*i*, 351
i-au povăţuitu-*i*, 351
i-au pusu-i nume, 354
i-au urdzitu-*i*, 351
ibi, 184
Ibraim paşi, 391
ici, 326, 327
id est quort, 151
idou, 153
ie, 96, 97
-ie, 32, 33, 249, 266, 305, 421
-íe, 85
iei, 50
-iei, 31, 37, 266
ieie, 314
ieie-să, 314
iepur, 244, 245
iepure, 20, 244, 245
iepureşte, 361, 421
iepuroaică, 254

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ierbiei, 28
ierbile, 28, 29
ierbilor, 28
ierburi, 262
ierburile, 260
ieri, 185, 325, 326, 359
iernam, 304
Ierusalim, 149, 193, 204, 210, 212
iese întîi *episcopii*, 344
Ieşilui, 271
Ieşului, 271
ietă, 153
ieu, 50
Ignat, 400
ii, 43, 271, 305
-ii, 31, 32, 33, 37, 85, 266
-ii-, 305
îi, 43, 52, 75, 96, 97, 116, 271, 277, 300, 301, 305, 335, 336
îi-, 50
ii Ada, 272
ii Bejenească, 271
ii Bejenească, 43
îi Dîrjănenesăi, 271
îi Hagioaie, 271
îi Hagioaiei, 271
îi Măciucoaie, 43, 271
ii Mărie, 43
ii Rahiil, 272
ii Sara, 43, 271
îi spuse, 51
ii Tamar, 43
ii Tamara, 271
ii Thamar, 272
ii Tilioasă, 271
îi uricul, 51
îi va înviia, 51
îi zise, 51
-îi(u), 108
-iia, 104, 305
-îia, 104, 305
-iii, 266
îilalţi, 66
-iiş(i), 108
il, 272
îl, 96, 228, 277, 383
îl-, 50
îl chemăm, 51
îl credem, 51
il lupo, 42
îl va luoa, 51
Ilfov, 36, 47, 59, 61, 64, 67, 77, 96, 97, 128, 139, 169, 175, 185, 234
Iliaşu, 360
Ilie *dvornic*, 169
Iliescu Maria, 68, 286
Ilinca, 173
Ilinca, fata lui Gligorie, 169
Ilincăi, 267
illa, 43, 50
illaei, 44, 274, 337
ille, 42, 43, 50, 52, 66, 282
ille, illa, 42
illorum, 61, 282, 337
illu, 50
illud, 50
illui, 337
illum, 45, 289
illus, 42
îlu cinstimu, 51
îlu măirimu, 51
im, 303
îm, 277
îm iaste, 51
îm pare, 51, 277
îm părea, 51
îm păru, 51, 229
-im(u), 108
-îm(u), 108
îmbătau, 304
îmbe, 81, 82
îmbi, 81, 82
îmblai(u), 108
îmblăi(u), 108
îmblaiu, 108
îmblăiu, 108
îmblăm, 124
îmblare-am, 123
îmblaţi, 124
îmbrăcămentele, 29, 261
îmbracămînt, 261
îmbrăcămînt, 29, 261
îmbrăcăminte, 29, 261
îmbrăcămînte, 29

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

îmbrăcămintele, 261
îmbrăcămintele, 29
îmbrăcămîntul, 29, 261
îmbrăcați, 170
-ime, 81, 293
imediat, 186
imez, 303
îmfla, 108
îmi, 50, 75, 96, 228
îmi iaste, 51
îmi pare, 229
îmmă, 36
îmnă, 36
împărat, 173
Împărat, 268
împărate, 40, 267
Împărate, 268
împărătească, 254
împărăția mea, 54
împărăție, 350
împărăției, 196, 266
împărăției, 266
împărăției lui, 54
împărăția lui, 54
împărăția mea, 54
împărăției, 266
împărăție, 254
împăratul, 42
împăratul nostru, 167
împăratului, 165, 356
împarț, 102
împarte, 103
împarte-se, 103
împarți, 102
împle, 108
împotriva, 144, 177, 355
împotriva craiului, 355
împotriva lu Moisi, 177
împotriva lui, 177
împrejurul, 145
împresoară, 95, 96, 300
împresură, 95, 300
împreună cu, 145, 160, 196, 200, 201, 341, 367
împreună cu îngerii, 196
împreună cu mine, 367
împreună cu noi, 367
împreunează, 103
împrumută, 103
împrumutează, 103
împut, 303
împuțescu-mă, 303
in, 184
în, 140, 143, 145, 184, 188, 193, 195, 226, 327, 366, 368
în ... viață căzusă, 410
în această zi, 185
în acela chip, 218
în acest an și (în) săptămîna aceasta, 185
în adins, 366
în afară de, 199
în al doilea rînd, 294
în al treilea rînd, 294
în alean, 134
în aleanul, 144, 145, 188, 329
în aleanu-ți, 188
în *biserecă*, 368
în butul, 370
în carii făcu..., 209
în ce chip, 218, 219, 387, 394
în ce chipu, 218
în ce dzi, 214
în chip că, 388
în chip că lucrează, 388
în chip de postelnic mare, 359
în chipul, 188
în ciuda, 198, 370
în curmedzisu, 145
în dar, 326
în de biu, 134, 135
în direapta ... a stînga, 364
în dreapta, 325
în dreapta..., 364
în Eghipet, 183
în frica, 193
în jos, 325, 326
în lauda, 366
în legea, 368
în loc, 324, 325
în loc ce, 398
în loc ce era să moștenească raiul, 398
în loc ce te-ai bucura, 398

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

în loc cum, 219
în loc cum ai zice, 219
în loc de, 145, 198, 199, 225, 370, 395, 408
în loc de a, 397
în loc de a să bucura, 370
în loc de bine, 370
în loc de blagodarenie, 199
în loc de dar, 408
în loc de moarte, 370
în loc de ploaie, 199
în loc de tată şi fiiu, 199
în loc de-a-l acoperi, 370
în loc să, 397, 398, 418
în loc să ne de, 398
în loc să-i facă, 397
în loc să-l mustreze, 398
în loc să-l pedepsească, 398
în locu de iubov, 199
în locul, 198, 370, 408
în locul Misii, 370
în locul staegului, 408
în mijloc de, 144
în mijlocul, 145
în nuntă, 195
în pilda, 324, 362
în podoabă, 134
în pofida, 198, 370
în price, 362
în primul rînd, 294
în pustie, 329
în puţinel, 134
în răsărita, 360
în sîrguit, 360
în stînga, 325
în Suceavă, 185
în sus, 325, 326
în timp ce, 217
în toate zile, 270
în toate zilele, 270
în urma, 145
în veacul ve(a)cilor, 250
în veci să-l odihnească, 397
în vedeală, 324, 362
în vedeare, 324
în vina, 193
în vreme ce, 217, 386, 390
în vreme ce veţi tocmi, 214
în vreme cînd, 217, 386
în vremea ce, 387
în vremea cînd, 387
în zălud, 322
în(într-) aleanul, 145
(în) afară (din), 371
(în) afară de, 371
(în) luna aceasta, 185
(în)ponciş, 323
(i)ţi dau, 422
înainte, 136, 139, 215, 326, 360, 384
înainte ca să, 384
înainte de, 360
înainte i să cade, 409
înainte să, 387
înaintea, 145
înaintea (şi naintea), 145
înaintea ta, 142
înălţime, 61
Înălţimea Voastră, 279
Înălţimii Tale, 279
Înălţimii Voastre, 279
înapoi, 326
încă, 139, 198, 326
încă pînă era, 386
încă şi, 135
încălţământul, 29
încălţămînt, 29, 261
încălţămintele, 29, 261
încălţămîntul, 261
încăotro, 326
încaşi, 198
încăşi, 369
încătrău, 325
încătro, 384
încătro mergea, 384
încătruo, 133, 213
încătruo veri, 213
încet, 325
încetare, 325
încetinel, 362
închid, 299
închinăciune, 234
închiz, 299
încîlcit, 326
încinceală, 293

încincit, 293
încît, 220, 326, 334, 389, 418
încît de răul, 389
încît însuşi, 389
încît nu poci, 389
încît să, 390
încît să nu te vezi, 390
încitinel, 362
încîtinel, 362
încoace, 139, 325, 326
încolo, 326
încoló, 139, 325
înconjura, 300
încotro, 184, 213, 384
încruciş, 326
încungiur, 95, 300
încungiură, 95, 300
încunjură, 300
ind(u), 130
-ind(u), 321
înd(u), 130, 321
îndărăpt, 326
îndărăt să facă, 381
îndată, 186, 326
îndată ce, 385
îndată ce va mearge, 386
îndată cît, 385
îndată cum, 385
inde, 135, 217
înde, 134, 135, 187, 217, 218, 386
înde a vrut, 217
înde me au vrut, 217
înde va muri, 217
îndoi, 87
îndoia, 87
îndoiară-se, 87
îndoiră-se, 87
îndoit, 82, 293
Îndreptarea legii, 360, 371
îndulcirea grumadzilor, 165
îndurătoriule, 268
înfăşură, 300
înfier, 303
înfierez, 303
înfiór, 95
înfrumuseţesc, 295
îngerii, 41
îngerul, 42
îngerul său, 349
îngerulu, 42
înghiţ, 299
îngrăşedz, 303
îngraşu-mă, 303
îngrechesc, 295
îngropatule, 268
înilor, 28
inimă, 31
inimiei, 37
înlăuntru, 325, 326
înlăuntrul, 145
înma, 269
înmiit, 293
înmîm-mia, 269
înoptit, 293
înponciş, 326
îns, 278
îns(u), 52, 56, 278
însă, 56, 134, 135, 146, 202, 203, 204, 278, 326, 331, 332, 374, 412
însă dar(ă), 374
însă dară, 374
însă nefăcut, 202
însă nu *craiu, ci* numai, 374
înşălători, 359
însămi, 55, 56, 57
însămi pre mine, 56, 57, 173
însăşi, 55, 56
însăţi, 55, 56
înşelătoriu, 170
însele, 56
înşelesc, 295
însemnează, 343
însene, 55
însereadză, 298
înseşi, 55, 56
înşesit, 293
însevă, 55
înşine, 55, 56
înşiş, 56
înşişi, 55, 56, 279, 280
înşivă, 55, 56, 279, 280
însul, 53
însumi, 55, 56, 57, 280
însumi pre mine, 173, 280

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

însumi pri meni, 173
însuş, 56
însuşi, 55, 56, 57, 279, 280, 281
însuşi cu sine, 58
însuşi cu sinele, 57
însuşi pre sine, 281
însuşi sine, 281
însuţi, 55, 56, 57, 279
însutit, 82, 293
întăelor, 79
întăi, 79
întăia, 79, 80, 292
întăie, 79
întăiu, 79, 80
întăiul, 79
întăroşa, 87
întăroşi, 87
integrare, 419
integration, 419
Integration, 419
înţeleasă, 132
înţeleasem, 106
înţeleasetu, 106, 110
înţelegînd, 370
înţelegú, 131
înţelegut, 131
înţelepţa, 87
înţelepţeaşte, 87
înţelepţează, 87
înţeleptu, 163
înţeles, 131, 132
înţelesei, 306
inter, 142
întîe, 294
întîi, 292, 294
întîia, 79, 80, 292
întîia oară, 294
întîie, 79
întîii, 79
întîiu, 79, 292, 326
întîiul, 79
întînea, 79
întînelor, 79
întîni, 79
întînii, 79
întînu, 79
întoarse, 106
întoarse-se, 106
întorşu, 105
întră, 326
într-ace vinire, 360
într-aceá (?), 326
într-acolo, 325
într-acoló, 325
într-aleanul, 144, 145, 329
într-alenul, 145
intrare, 316
întrare, 120
întraru, 120
întra-veri, 116
între, 140, 142, 145, 327
între tine, 142
Întrebări şi răspunsuri, 240
întreit, 82
într-îmbe, 81
într-înşii, 53
într-însul, 52, 53
întru, 52, 53, 145, 366, 368
întru acest chip, 325, 406
întru Ierusalim, 184
întru întîmpinarea, 366
întru Machidonia, 184
întru Machiedonia, 184
întru mînie, 197
întru potrivă, 193, 194
întru protivă păcatelor, 194
întru puţinel, 134, 135
întru să, 391, 392
întru sine, 57
întruarmaţi-vă, 90
întrucît, 334, 390
întrupa, 87
întrupi, 87
întrurearece, 77
întunearece, 77
întunerec, 77
întunĕrec, 291
întunerece, 77
întunerêce, 291
întunĕrece, 291
întunerece de întunerece, 77
înturearece, 77
înturerece, 77
înturereci, 78

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

înturerecu, 77
inuria, 415
învăscut, 88
învăscută, 88
învățat, 325
învățătoare, 40
învățătoriule, 40
învățătură, 262
învățătură noao, 275
învățături, 262
înveaşte, 88
înveaşte/creaşte, 88
înveaşte-i-voiu, 88
înveaşte-se-vor, 88
înveşti, 88
investire, 88
înveştire, 88
înveşti-se, 90
înveşti-se-vor, 88
înveştită, 88
înveşti-te, 88, 90
învia, 296
înviat, 85, 132, 296
învie, 84, 296
învie-l-va, 234
inviia, 84
înviia, 84, 296
înviiare, 85, 296
înviiat, 296
înviiază, 84
învîrtoşa, 87
învîrtoşă, 87
învîrtoşi, 87
învîrtoşind, 87
învis, 132
învise, 85, 296
învisu, 132
învişu, 85
învrăjbiți-vă, 90
învrăjbitoriul diavolul, 348
înzecit, 82
io, 134, 209
Io Alexandru Ipsilanti *voievod*, 248
Io Grigorie Ioan *voievoda*, 248
io nu era frică, 213
Io Pătru (vodă), 82
io va să sărute, 213
Ioan *Bogoslavului*, 347
Ioan Zoanara, 369
Ioan Zoba din Vinț, 323
Ioan zugraf, 345
Ioan, martor, 375
Ioanichie, popă, 356
ioite, 153
Ion, 400
Ion at Bănești, 400
Ion Chiful, 351
Ion îl vede pe Pavel, 174
Ion Nagaragiul, 375
Ion pe Pavel (îl) vede, 174
Ion vede Pavel, 174
Ionașco, 195
Ioniță Alexandrina, 15
Iomu, 400
Ion-vodă, 411
ioo, 134
Iordache bivŭ velŭ, 414
Iordachie, 377
Iordan Iorgu, 55, 153, 364
Iorga N., 166, 313, 321, 394, 399
Iorga, feciorul Buscăi *de* Buzești, 166
Iorgăi, 267
Iorgovici Paul, 317
io-s, 96
iote, 153
Iov, 167
*i*popa Oprea, 147
ipsa, 56
ipse, 52, 53, 56, 278
-ită, 108
-îră, 108
ire, 128, 132
îre, 128
-îre, 128
-ireți, 126, 318
-îreți, 126
Irimia D., 161, 170
Irimiea vodă, 408
-iş, 188
îs, 96, 301
-îş(i), 108
îşi, 57, 58, 59, 75, 96, 358
îşi sînt, 51
Isop, 251

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ispoveadă, 31
ispravă, 30
Israil, 167, 177, 268
Israile, 267, 268
istoriii, 266
Isus, 174
Isusu-l, 174
-it(u), 108
-ît(u), 108
ita, 406
-iță, 254
Italiia, 216, 370
ite-l, 336
îți, 50, 75, 96
îți (îț) cînta, 117
îți da, 313
îți vrea, 313
itiem, 29
-iu, 23, 26, 256, 257
iubit, 40
iubite, 268
iubiților, 41
iubitule, 268
Iuda, 268
Iudo, 268
Iuga, 266
iulie 8 dni, 185
iunde, 134, 135
iuo, 134, 135, 184, 209, 210, 322, 380, 384, 395
iuo cu el era grăit, 184
iuo era aduraţi, 210
iuo mi se cade, 214
iuo nu era frică, 214
iuo prinșii, 214
iuo sîntu, 213
iuo veți găsi, 213
Iusip, 105
Ivan, 169
Ivănescu G., 66, 115, 151, 153, 272, 422
Ivanghelie, 352
Ivasco clucer Băleanul, 392
Ivireanu Antim, 334
ivite, 361
izbîndă, 31
izbîndiia, 403
iznoavă, 323
izvoară, 265
izvoarăle, 35, 265
izvoare, 35
izvoarele, 35
izvor, 35
izvora *bunătate* și *roadă*, 352
izvorît, 183

J

j, 19, 242, 245, 246, 423
j-, 19, 20, 21, 242, 423
ja, 152, 327, 405
jako, 149
jalbe, 263
jălbi, 263
jatê, 153
jato, 153
j'avais chanté, 115
Jderoaie, 254, 255
jefuea, 305
ji, 357
jî, 357
jidovilor, 165
jirtvui acoló *jîrtvă*, 357
jirtvui... jirtvă, 357
joară, 300
joia, 360
jor, 300
jos, 139, 325, 326
judecată, 31
judecate, 31
judecatei, 197
judecăți, 31
jug, 265
jumătate, 82, 293
jumătate din jumătate, 293
Jupan Hriza, 201
Jupan Nan, 169
jupănu, 270
jupîneasa lui Ilie, 169
jupîneasa Tămășoaie, 153
jupînească-ș, 59
jupîneaseii Despinii, 169
jupînul *Calotă*, 165
jupînul Preda, 164

BCU "Ion Creangă" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

jupînului Vladului, 175
jur, 300
jurară jurămînt, 357
juru, 96
juru-te, 96

K

kalavuz, 248
Kameni, 157
katir, 23
kilavuz, 22
kiló, 364
Kogălniceanu, Enachi, 330

L

l, 42, 50, 247, 272
-l, 40, 44, 50, 174, 228, 270, 273
l-, 30, 50, 174, 229
-l-, 30, 48, 50
-l ... pre dînsul, 351
-l ... pre el, 351
-l ... pr-ins, 350
-l pr-ins, 350
-l scuipa, 278
-l vor omorî, 278
-l vor scuipi, 278
-l vor ucide, 278
-l(u), 78, 291
l-... pre sol, 351
la, 38, 140-141, 143, 145, 172, 175-176, 184, 193, 195, 197, 226, 267, 272, 326-327, 329, 352-353, 366, 368
(la) aiave(a), 361
lá, 327
lă, 51, 278
la ... Cotroceni, 353
la ... împărat, 176
la ...Cotroceni, 353
la aiave, 361
la Andriias, 176
la Antioh, 176
la Bistriță, 183, 185
la Brăila, 365
la cabra, 42
la capra, 42
la chêvre, 42
la chip, 368
la cîini, 267
la cît, 326
la copiii, 267
la craiul, 353
la cum, 383
la dascăl, 176
la dînşii, 53
la dînsu, 53
la dînsul, 53
la doao, 38
la doi, 329
la duhovnicul, 38, 176
la *ei miei cinstiți și preaiubiți și dulci și dragi*, 168
la fel (ca), 363
la fire, 368
la *Hristos 1745, mesita martie 25 de zile*, 361
la împăratul, 353
la leat 6961, 361
la Lia, 38
la locul, 209
la lucruri, 368
la muiere, 38
la mumă-sa, 176
la oameni, 353
la omului, ci *la om*, 267
la păsări, 38
la paşe, 353
la pierdere, 193
la Radul, 353
la Rahila, 38
la saşi, 176
lă se cădea, 52
la sfînta mănăstire la Suceviță, 185
la stat, 368
la ştire, 163
la tine, 175
la trup, 368
la trupuri, 368
la vară, 186
la vătahul, 176
la vînat, 366
la vizirul, 267
la voi, 176

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

lá-bas, 327
Lacea C., 332
lacrămă, 31
lacrăme, 264
lacrămele, 31, 264
lacrămi, 264
lacrămile, 31, 264
lacrămilor, 165
lăcuea, 305
lăcuia, 305
lăcuia în Moldova, 183
lăcuiaşte în ceriu, 183
lăcustă, 30
lăeţ, 244
lăete, 244
lanţure, 33
laolaltă cu, 367
Lăpuş, 362
Lăpuşul de sus, 400
largi, 48
largile, 48
lăsa-se-va, 118
Lascarachi cuparul, 249
latineşte, 324
latură, 18, 240
lature, 18, 241
laturea, 18
l-ai îmbatatu-*l*, 351
l-ai lepădatu-*l*, 351
l-ai tocmitu-*l*, 351
l-am făcut, 51
l-au dăruit, 409
l-au făcutu-*l*, 351, 411
l-au gătatu-*l*, 351, 411
l-au încorunatu-*l*, 402
l-au întemeiatu-*l*, 351
l-au întemeiau-*l*, 402
l-au *plecat*, 352
l-au *stins pe* acel, 352
l-au urdzitu-*l*, 351, 411
l-au ziditu-*l*, 351
laud, 304
lauda, 305
laudă, 30, 31, 304, 355
lăuda, 305
lăudă, 309
lăudai, 305, 309
lăuda-l-va, 234
laudăm, 308
lăudam, 305
lăudăm, 304, 308
lăudară, 309
lăudarăm, 308, 309
lăudarăţi, 309
lăudase, 310
lăudasem, 310
lăudaseşi, 310
lăudaseţi, 310
lăudaşi, 309
laudat, 308
lăudat, 309
lăudaţ(i), 305
lăudat-au, 403
lăudaţi, 304
laudeei, 31
laudele, 31
laudem, 31
lauzi, 304
lauziei, 31
le, 51, 52, 272, 278, 353
-le, 23, 31, 34, 43, 51, 56, 78, 258, 263, 264, 273, 291
le-, 51
-le-, 51
le împărţi *lor*, 354
le loup, 42
le să legă, 52
le se cade, 52
le zise *lor*, 354
-le(a), 78
-lea, 78, 82, 291, 292
leage, 262
leamnele, 157
Leastriţa, 230, 233
leat, 414
leat 736, octomvrie 8 dni, 185
le-au primitu-*le*, 351
lefant, 254
lefantă, 254
lefante, 254
lefantele, 254
lefe, 263
lefi, 263
Lefter, 351

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

legat, 170
legătură, 32
legăturele, 32
Legenda sfîntului Sisinie, 64
legi, 262
legile, 164
legiuitoriu, 40
legiuitorule, 40
lemn, 265
lemne, 265
leoaică, 254
leoaie, 254
leonez, 364
lesionem, 415
lesne, 326
leşuind în taină ş-ascultînd, 208
leszaö, 104
leuşi, 55
Leva, 412
Lexiconul, 252
li, 51, 52, 278
li-, 175
li-, 181
li (se) cade, 52
li e, 52
li plătească, 52
li să cade, 52
li să cruţă, 52
li să facă, 52
li să va plăti lor, 278
li se cade, 52
licaoneşte, 139
li-e milă, 52, 157
li-e voia, 52
limbă, 31, 264
limbiei, 266
limbii, 266
limbile, 172, 176
limbilor, 176
lîngă, 200, 326, 327, 371
lîngă acestea, 371, 413
lîngă acëstea, 200
lîngă alte *ajutoare*, 371
lîngă alte daruri, 371
linişti, 260
loc de *odihnit*, 349
loc de poposit, 349
locure, 33
locuri, 265
loghicăi, 266
logofăt de Bălţaţi, 169
logofăt de Curiac, 169
logofete, 267
Lombard Alf, 83
lor, 42, 50, 61, 62, 176, 179, 273, 282, 346, 353, 417
-lor, 268
loru, 42, 50, 176
loruş(i), 55
loruşi, 55, 56
Lovas, 104
lu, 45, 270
-lu, 42, 44, 270
lu Alexandru-vodă, 43
lu Antonin, 45
lu Baboc, 45
lu Domnedzeu, 45
lu Dumnedzău, 45
lu elu, 174
lu Ghenuarie, 45
lu Hristos, 45
lu Hun, 43
Lu Ion, 45
lu Ionu, 45
lu iunie, 45
lu Mai, 45
lu Mohamet-beg, 45
lu Murgu, 45
lu Pătru, 43
lu Pavel, 177
lu Pavelu, 45, 177
lu Por, 45
lu Ştefan, 45
lu Vasilie, 45
lu voivod, 22
lu voivodă, 248
lu Voivodă, 22
luă, 111
luăm, 111
lua-vremu, 117
Lucaci, 166, 234
Lucăei, 37
Luchiei, 37
lucră, 101, 303

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

lucrăm, 101
lucrăm(u), 101
lucrare, 101
lucraţi, 101
lucrătoriu, 232
lucreadză, 101
lucrează, 101, 303
lucrez, 101, 303
lucrez(u), 101
lucrezi, 101
lucri, 101
lucru, 101, 303
lucrul, 42
lucrure, 34, 264
lucrure(le), 34
lucrurele, 34
lucruri, 264, 265
lucruri(le), 34
lucrurile, 34
Lugoj, 59
lui, 42, 45, 50, 175-177, 270-271, 273, 280-282, 346, 354, 417
lui Alexandru, 347
lui Brumariu, 45
lui capegi-başe, 249
lui Cuptoriu, 45
lui Cus, 43
lui Despot, 344
lui Despot cel Mare, 344
lui Despot-vodă .... El ... Despot cel Mare, ... lui Despot. ... Despot, 411
lui Drăgan, 45
lui Dumitraşco Mihu*lui*, 43
lui Dumnedzău, 45
lui Dumnedzeu, 45
lui Dumnezău, 354
lui dumnezeu, 355
lui Dumnezeu, 45, 344
lui însuşi sine, 281
lui Ion, 42
Lui Ion, 45
lui Isau, 43
lui mama, 42
lui Mihai, 45
lui Moiseiu, 45
lui Moisi, 45
lui Nerue, 45
lui Nicoară, 45
lui Petru, 271
lui Priiam-Împărat, 347
lui Racoţ, 353
lui Radu, 271
lui Radul, 271
lui Roman-Vodă, 346
lui Tămaş, 43
lui Tămăş, 45
lui tata, 42
lui Văsiu, 43
lui Vod, 248
lui Vodă, 42
luînd, 130
luiş, 55, 63
luişi, 55, 56, 281
lukr(u), 303
lumiei, 37, 165, 266
lumii, 37, 266
lumin, 303
lumină, 157
lumină lumină, 180
luminez, 303
luna, 414
lună, 264, 295
luna trecută, 186
luncă, 32, 263
lunea, 360
lunea, miercurea şi *sîmbăta*, 360
lunge, 48
luni, 270
luó, 111
luom, 111
luomu-ne, 111
luond, 130
lup, 255
lupilor, 166
lupiul, 323
lupoaie, 255
lupoanie, 254
lupul, 42
Lupului, 271
lupus ille, 42
luund, 130, 321
Lwow, 415

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

M

-m, 50, 97, 104, 113, 123, 304, 305, 310, 337
m-, 31, 50, 97, 297
-m-, 50
m-... pre mine, 350
mă, 50, 297, 335, 336
(mă) usuc, 303
(mai) dentăiu, 139
(mai) înainte (de), 185
mă-, 50
-mă-, 50
-mă, 50, 174, 297
mă duceamu, 304
mă dusasăm, 310
mă giur, 96
mă mănîncă, 100
mă nasc, 91
-mă pre mine, 351
mă rog, 50
mă sfârşiia, 304
mă voi slăvi, 90
mă↑rule, 258
măcar, 139, 202, 326, 369, 373, 376, 395
măcar bune, 373
măcar că, 150, 395
măcar că au, 394
măcar că boiarii, 394
măcar căce, 225
măcar călugărească, 202
măcar cît, 394
măcar cît greu, 394
măcar cu blîndeţe, 373
măcar cu mînie, 373
măcar de, 225, 395
macar de vor grei, 225
măcar deşi, 395
măcar deşi ceva bun, 394
măcar deşi era, 395
măcar deşi lega, 395
macăr în oraş, 202
măcar în ţigăniia, 202
măcar... măcar, 373
măcar numai de, 150
măcar numai de-aş presi, 225
măcar rele, 373
măcar să, 225, 394, 395
măcar să şi, 225
măcar şi, 225, 326
macar şi mai mulţi, 225
măcar şi... să, 225
măcar vlădicească, 202
măcar(ă), 395
măcar(ă) (iară), 394
măcar(ă) că, 394
măcar(ă) că şi, 394
măcar(ă) de, 394
măcar(ă) deşi, 394
măcară că iaste, 394
măcară de eşti împărat, 394
măcară încătro va să margă, 384
măcară să, 225
macară şi camai săräceşti, 225
Macarie, 308, 320
macarunde, 322
măduă, 29, 262
măduhă, 262
mădular, 35
măduo, 29
măduvă, 29, 30, 262
măduve, 30
Maftei *ot* Bercheşeşti, 414
magis, 49
magis +, 421
magis ante, 136
magis formosus, 421
Măhai Frenăţă, 400
Mahamet-beg, 167
Mahmet, 372
Mahomet-beg, 54
mai, 49, 139, 277, 362
măi, 335, 336
măi !, 336
mai ales, 326
mai bine, 188, 326
mai bun, 277
mai dinainte, 323
mai dinainte de ce, 215
mai dinainte pînă nu, 215
mai frumos, 421
mai înainte, 323
mai la, 326, 327

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

mai mari, 48, 49
mai micul, 276
mai mult, 190
mai nainte, 136, 323
mai nainte de, 145, 186
mai nainte de ce, 215, 384
mai nainte decît, 385
mai nainte încă pînă, 385
mai nainte pînă nu, 385
mai nainte pînă nu greşi, 385
mai puţin, 190
m-ai scosu-*mă*, 351
mai sfîntă, 277
mai totdeauna, 326
m-ai văzut, 422
mai vîrtos, 326
maică, 36
maicăi, 37
maicei, 266
mai-nainte, 323
măinilor, 26
mainte, 136, 215, 216, 237, 323, 360, 384
mainte (ca) să, 215
mainte (de), 360
mainte ca să vă afle, 215, 216
mainte ce, 384
mainte daca, 385
mainte de, 136, 145, 323, 329, 360
mainte de aceea, 360
mainte de ce, 215
mainte de ce m-aş răpi, 385
mainte de ce nu, 215
mainte de cît, 215, 384
mainte de cît nu, 215
mainte de marea şi de pămînt, 360
mainte deaca, 215
mainte pînă (nu), 215
mainte pînă nu, 385
mainte să, 216, 385, 387
mainte să vă grijiţi, 215
mainte şi mainte de, 360
mais formoso, 421
majka, 36
Mălinescul, 271
măm-, 35
m-am făcut muiere, 343
m-am fost dus, 311
m-am îmbrăcat, 90
m-am născut, 297
mamă, 36, 269
mama-ānis, 35
mamă-mea, 36
mămâne-mea, 36
mămâni, 36
mamanis, 269
mâmă-sa, 36
mămă-tá, 36
mamei, 269
mămîn-, 35
mămîne, 269
măn, 259
mănă, 258
mănâncă, 302
mănânci, 302
mâncă, 302
măncări, 260
Măndruşcăi, 266
mâniei, 266
mănilor, 26
mănînc, 99, 302
mănînc(u), 100
mânîncă, 100
mănîncă, 99, 100
mănînce, 100
mănînci, 99, 100
mănîncu-mă, 302
mănrule, 27
Mantiş Onuţ, 281
mănu, 259
mânule, 26, 27
mănule, 27, 258, 259
manus, 26, 258
mănus, 243
mănuşă, 243
mar(ţ), 45
Maramurăş, 91
Maramureş, 18, 43, 45-46, 59-60, 64, 67, 70, 81, 90-91, 94, 97, 103-114, 117, 119, 121, 123, 126-127, 129-132, 136, 139, 148, 156, 168, 172, 179, 185, 240-241, 243, 314, 317, 319, 321, 330
mărăncu, 99

BCU CLUJ - CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Mardarii, 192
mare, 47, 48, 167, 275
mare gâlcevi, 275
Marea Caspiii, 374
mărei, 266
Mareş Al., 13, 14, 19, 20, 26, 46, 66, 72, 73, 80, 93, 94, 98, 99, 100, 108, 111, 112, 116, 135, 136, 144, 163, 173, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 242, 258, 286, 288, 309, 330
marfă, 260
mărfuri, 260, 420
Margăi, 38
mari, 47, 48
mări, 26
Măria lui, 54
Măria sa, 54
Marica, 195, 400
Marica, jupîneasa, 400
Maricăi, 37
mărie, 61
Marie !, 40
Mariei, 42
măriei lui, 54
Măriei-lui, 54
marii, 48
mării, 266
mării lui, 54
mării sale, 279
Mării Tale, 279
măriia dumitale, 54
Măriia lui, 54
Măriia Ta, 279
Mariia, jupîneasa, 201
mările, 26
Marin, 173
Marin Mustaţă, 160
Marin ot Boldeşti, 151
mărîncă, 100
mărire, 355
mărire lui Dumnedzău, 355
marmură, 18, 240
marmure, 18, 19, 239, 240
Marouzeau J., 415
marţea, 360
Marten, 174
mărturia, 181
măru, 26, 27
mărule, 26, 258
màs hermoso, 421
masă, 30, 263
mascure, 245
măscuroaiei, 254
măsea, 249
măsor, 300
maşteha, 39
măsur, 95, 300
măsura, 300
măsură, 32, 263, 300
măsurăm, 300
măsurat, 300
măsuri, 300
mata, 279
mătălică, 279
mătăluţă, 279
Matei Basarab, 240, 243, 302, 323, 324, 330, 331, 400
Matei Ghica-Voevod, 347
Matei vodă, 387
Matei, dascăl, 351
Mateiaşu, 353
Matei-vodă, 376
mater, 35
mătuşă, 19, 20, 241, 242, 423
mătuşe, 19, 20, 242, 423
m-au ascunsu-*mă*, 351
Mavrocordat, Ivan Nicolai, 276
Maxian, 397
maxilla, 249
me, 50
-me-, 178
mè, 60
me gjith ata, 413
mea, 59, 60
meale, 60
mearse, 106
measita, 295
measiţa mai 16 zile, 295
mecher, 324
medelniceroaiei, 254
meduhă, 262
medulla, 29
Mehadia, 313
Mehedinţi, 43, 68, 82, 97, 236

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Mehmet, sultan, 391
mei, 59, 60, 61, 63, 282, 283
mele, 60
Melintia, 167
mene, 50, 57, 173, 349
Menjic, 364
mens, -tis, 421
ment (*mint*), 102
-mente, 139, 421
mentire, 102
mentu, 102
mênule, 27
mere, 297
merem, 297
mereți, 297
mergea, 104
mergeți, 319
merge-vei, 116
mers(u), 108
merse, 106
mersem, 106
merseră, 107
mersesem, 114
merset(u), 108
merși, 121
merşu, 105
mesița, 414
mesița dechemvrie leatul 7106, 414
meşterşugului, 353
mesur, 300
meu, 59, 63, 282, 283
meu (*mieu*), 64
meum, 60
meus, 59
Meyer-Lübke W., 153, 404
mi, 50, 52
mi-, 50
-mi-, 50
-mi, 56
-mi, 178
-mi-, 178
mi-, 181
mi-, 181
mi-, 181
-mi, 181
-mi, 228
-mi, 283
mi-, 297
-mi, 346
mi-, 358
mi(s) a(p), 45
mi(s) a(v), 45
mi-ai arătatu-*mi*, 354
mi-ați audzîtu-*mi*, 354
Micu Klein S., 13, 241, 243, 255, 263, 265, 272, 274, 277, 281, 283-284, 299-302, 307, 309-314, 317-318, 320-321, 326, 331-333, 336, 405, 423, 424
Micula de Maier, 68
mie, 77, 177, 291, 354
mi-e foame, 342
mi-e foame (frig, sete, drag), 421
mi-e frică, foame, sete, 157
mi-e frig, cald, 159
mie şi şase sute de ani, 77
mi-e teamă, 342
miei, 60
mieluşea, 254
miercurea, 360
mieşi, 55
mieu, 59, 282, 283
Mihai spatariul, 376
Mihai Viteazul, 52, 54, 91, 118, 152
Mihai vodă, 342, 389, 391, 408, 413
Mihai Voievod, 157
Mihail voievod, 54, 172, 248
Mihail voievoda, 157
Mihăilă Gh., 152
Mihaiu Racoviță, 297
Mihaiu vodă, 164, 233, 358, 379, 408
Mihai-vodă, 249, 352, 363, 403, 412
Mihalcea, 240
Mihalcio, 52
Mihnea voivodă, 22, 248
Mihnii-Vodă, 344
mii, 77, 82, 291
mii de, 78
mii de *untunerece*, 77
mii de zeci, 291
mii(i), 60
miiaşul, 156
miii, 60
mîîncă, 100

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

mîine, 186, 359
mîinile, 26, 27, 243, 258
mijloc de casa mea, 166
milă, 30, 260
Milcăei, 165
mîlcuitura şi datul de har, 233
mile, 260
milele, 260
milelor, 260
Milescu N., 245
milostiv, 415
miluiaşte-mă, 234
miluirea trupului, 165
mîna, 26, 258
mînă, 26, 27, 243, 258, 259
mînc, 302
mînc(u), 100
mîncă, 100, 303
mîncăm, 100, 110
mîncăm(u), 100
mîncare, 260
mîncaţi, 100
mînci, 100
mine, 50, 173
mîne, 186, 326
mîne dzi, 134, 186, 187
mîne-dzi, 135
mînele, 26
mîne-sa, 269
mineşi, 55, 56
mini, 349
mîni, 27, 258
mînile, 26, 27, 258, 259
mînilor, 258, 259
mîni-sa, 47
mînră, 26
mînra ceaea marea, 44
mînru, 26
mint, 130, 299
minţ, 130
mînt, 102
mînţ, 102
minteni, 326
minteşti, 102
minţind, 130
mîntu, 102
mînţu, 102
mîntuitoriu, 40
mînu, 26, 27, 258, 420
mînule, 26, 27, 243, 258
mînulor, 258
mi-oi înmutarie, 312
mîra, 26, 258
mirau-se, 304
Mircea, 205
Mircea Voevod, 248
Mircii-Vodă, 344
mireazma, 172
Miron Barnovschi, 54, 100
Miron, preot, 344
mirosi Domnul, *mirosise*, 357
mirosi mirosul, 357
mită, 260
Mitea, 62
Mitrofan, 367
mitropolit Mahila, 169
mituri, 260
miu, 59, 64
-miu, 283
m-o niescutu, 310
m-o prins, 310
moară, 256, 263
moarte rea, *va să moară*, 357
moaşte, 256
moaştele, 256
Mogîldea, 165
Mogoşoaia, 250, 356
Mohamet-beg, 45, 184, 210, 213
m-oi duce, 313
moi(u), 95
Moiseiu, 361
Moisi, 173, 372
Moldova, *passim*
Moldovanu Dragoş, 229, 403, 404, 409
Moldovanul, 270
Moldoveei, 37
moldoveneşte, 361
molestia, 415
Molitvenic, 152, 241
Molnar Gregorius, 272
molt grand, 421
molto bene, 421
mor mulţime, 344

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Morariu Leca, 83, 88, 121
mori, 256
morior, 95
mormânturi, 264
mormînt, 34
morrţiei, 197
mort, 359
morţei, 37
morţiei, 37, 197
morţii, 37
mortul mieu, 350
moşia, 171
moşiia-*ş*, 167
Movila lui Purcel, 359
Moxa, 18-25, 28-29, 33-34, 37-40, 44-45, 48, 51-53, 55, 62, 66, 68-69, 72, 74-75, 78, 84-85, 91, 101, 104, 116, 122-123, 129, 130-132, 141, 152, 247-248, 251, 259-262
M-rea Bărboi, 274
M-rea Bistriţa, 51, 90, 119, 149, 205, 222, 228, 348
M-rea Bogdana, 408
M-rea Cornii, 352
M-rea Domneni, 347
M-rea Galata, 22, 30, 35, 36, 47, 48, 75, 82, 167, 183, 187, 240
M-rea Moldoviţa, 28, 44, 46, 49, 50, 51, 54, 81, 97, 99, 139, 147, 148, 153, 162, 173, 189, 201, 231
M-rea Putna, 57, 58
M-rea Silvaşului, 347
M-rea Tânganul, 340
M-rea Tazlău, 26, 56, 59, 60, 173, 222, 231
-mt-, 102
-mţ-, 102
mugur, 20, 244, 245
mugure, 20, 244, 245
muiare de curînd, 417
Muiarea, 39
muite grande, 421
mult, 49, 133, 134, 139, 190, 277, 325, 421
mult foarte, 276
mult milostiv, 421
mult pespre măsură, 191
mult prea, 276
mult prea (sfinţitul, cuviosul, fericitul), 276
mult(u) bun, 421
mulţimea, 164
multu bine, 421
multu eşti, 49
multu muşeată, 421
multum, 49, 277, 421
mulţumită, 146, 367
multu-nedejdiuitori, 49
mumă, 36
mumă-ta, 47
mumei, 36
mumei lu Stan, 169
mume-sii, 270, 283
mumîniei, 36
mumi-si, 283
muncă, 32, 262, 263
munci, 262
muncile muncilor, 49
Muntenia, 51, 78, 116, 119, 125-127, 130-131, 143, 242, 251-252, 255, 257, 274, 280, 288, 292-293, 304, 308, 319, 321, 333, 349, 351
Munţii Apuseni, 121
murate, 167
Muratoş Ianăş, 157
murindu, 95
murir-ară, 123
Musa *aga*, 248
Musat, 62
Mustafa, 372
mutat, 183
muţi, 165
muy hermoso, 421

N

n, 93, 298, 299
n-, 30, 31
-n, 93
n-, 94
n-, 300
n', 28, 93, 94
-n locul acelor *tocmĕle*, 199
n´, 130, 254

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

na, 145, 174, 336
nà, 350
nă, 51, 278
na al noolea ceas, 145
na dreapta, 145
n-a putea, 312
n-a uitat, 112
Nacului, 271
n-aibă, 231
nainte ce, 384
nalevo, 414
n-am avut cu ce *plăti*, 128, 234
n-am ce face, 234, 320
n-am ce *pune*, 128
n-am ce *zice*, 128
n-am cu cine *vorbi*, 128
n-am cui *spune*, 128, 320
n-am vrut fi fiind, 124
n-am vrut peri, 123
n-amu jeluitu, 231
Nan, judele, 160
nao, 50
năpastă, 18
năpaste, 18, 19, 241
năpastea, 18
napravo, 414
năpustiră țăra, 352
n-ar ave păcat, 122
n-ară fi lăsat, 122
n-are ce face, 234
n-are fi dzăcut, 122
n-are plînge, 121
*năr*od, 34
n-aş fi fost, 409
Năsăud, 313
nasc, 91, 297
născai, 288
născu, 91, 297
nascu-mă, 297
născură, 91
născuse, 297
năsîlnicêşte, 361
năşteam, 304
nastînga, 414
n-aţi vrut părăsi, 123
n-au fost avînd, 306
n-au vrut spregice, 122
n-auzi, 336
ne, 50, 51, 52, 174, 278, 297, 373
-ne, 50, 56, 229, 417
ne-, 50
-ne-, 50
ne ... pre noi, 351
ne învaţă *pre noi*, 402
ne mănîncă, 100
-ne noauă, 177
ne se cade, 52
ne se pare, 52
ne svinţêşte *pre noi*, 402
Neacşul, 42, 45
Neagoe Urdorea, 160
Neagoe vodă, 387
ne-ai făcut *noao*, 402
ne-ai ispititu-*ne*, 351
neam, 253
ne-am ream depărta, 317
ne-am străduit/să aratăm, 341
neamţ, 255
Neamţ, 56, 59, 60, 105, 173, 222, 231, 345
neamure, 33
neavînd, 129
nebuniul, 323
nec, 373
nec mica, 74
nece, 331
nece *adună*, 231
nece *amu*, 157
nece aruncareţi, 127
nece *ceas*, 157
nece *dzi*, 157
nece *iarnă*, 157
nece *noapte*, 157
nece *primăvară*, 157
nece *sĕceră*, 231
nece soarele, 231
nece stĕlele, 231
nece *toamnă*, 157
nece ura, 231
nece *vreme*, 157
nece... nece, 200
nece... *oameni*, 157
nece... *vară*, 157
Nechita de la Ivești, 335

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

neci, 331
necît, 144, 330
necitind, 198
Necula Căminar, 352
Necula Măinescul, 345
Necula vistierul, 376
Neculai-vodă, 394, 412
Neculce I., 298, 315, 351, 362, 374, 375, 386, 398, 404, 409, 410, 411
necum, 139, 150, 237
necum să, 150, 227, 335, 398, 399
necum să fim, 227
necum să să bage, 398
necum să să strămute, 398
necum să-mi fie putut face, 398
necum... ce şi, 200
Nedei, 169
nefăţărîndu, 87
Negre, 213
neguţ, 303
neguţez, 303
nemărui, 74
neme să nu să ameastece, 231
nemenile, 74
nemenilea, 74
nemic, 75, 289
nemica, 74, 75, 289
nemică, 74, 75, 231
nemîncat, 359
nemişcată, 359
nemişoaie, 254
nemţeşte, 324
nemţoaică, 254, 255
nemţoaie, 255
Nenciut vornicul, 166
Neoptolem, 408
nepărăsit, 324
nepoata a lui Iorasco, 169
nepoţilor, 175
nepotul, 42
neprepus, 163
neprestan, 415
neputincioasă, 162
neque, 373
nerămîindu, 130
nescare, 73, 288
nescari, 73
nescarii, 73
neşchit, 73, 138, 288
neşchită, 73
neşchite, 73
neşchiţel, 73, 138
nescio qualem, 73
nescio quantum, 73, 288
nescio quem, 73, 288
nescio quid, 43
neşcui, 73
nescut-au, 91
Nesfoi, 65
nesmultă, 322
neşte, 43, 72, 289
neşte bărbaţi, 43
neşte meşteri, 43
neşte saşi, 157
neşte striini, 43
neştine, 72, 73, 288
neştinii, 73
netocma, 362
netocma să, 398
netocma să vadză, 398
netrecut vizirul, 417
netrecutu, 134
nevăzînd, 192
ni, 51, 52, 133, 154, 162, 278, 335, 372, 373, 376
ni-, 50, 175, 297
-ni-, 50
ni ... ni, 332, 335, 373
ni ... ni... ni, 373
ni batîr, 133
ni să cuvine, 52
ni să dă noao, 278
ni să împlu, 52
ni se cade, 52
nicăiri, 326
nice, 146, 373
nice ... necum să, 373
nice ... nice, 200
nice *căldură*, 157
nice dinioară, 187
nice poate, 406
nice putea, 406
nice sărută, 373
nice... necum să, 373

nice... *ploaie*, 157
Niceea, 401
nici, 139, 157, 160, 325, 331, 341, 372, 373, 376, 406
nici (şi *nice*), 150
nici ... au lipsit, 406
nici ... nici băutura *nu* mai bea, 407
nici ..., *nici ...* 200, 372, 411
nici cădea, 407
nici cearta, nici mîniia, 341
nici cu piele, 408
nici este, 407
nici într-un chip, 363
nici *lui*, nici *ţării*, 354
nici te miră, 407
nici Vidra, *nice* piielea, 373
nici... să, 225
nicicum, 139, 325
nicidecum, 325
nicio, 290
niciodată, 139, 326
niciodinioară, 139
niciun, 290
Nicolae, 400, 409
Nicopole, 156, 161, 209
Niculescu Al., 405, 415, 416
ni-i capul, 52
ni-l dea, 52
nima, 73
nimănuia, 74
nime, 73, 74, 231, 289
nimea, 73, 74
nimene, 73
nimeni, 73, 74, 289
nimenilea, 74
nimenuilea, 74
nimerile, 74
nimerilea, 74
nimic, 74, 75, 289
nimica, 74, 75, 289
nimică, 74, 75, 289
niminea, 74
nimini, 73, 231
niminilea, 74
Nipru, 375
niscaiva scrisori, 347
niscari, 288
nişchit, 73, 138
nişchiţel, 73, 138, 288
nişte, 43, 273, 289
Nişte, 73
nişte ascunse, 43
nişte poveşti, 415
nişte spuneri, 415
nişte ţigani, 43
Nistru, 375
niţel, 288
noa, 50
noao, 48, 50, 58, 76, 177, 275, 281, 354
noaole, 48
noaoş, 55
noaosprădzeace, 76
noaosprezece, 76
noapte, 186
noapte de noapte, 186
noaptea nopţiei, 186
noastă, 61
noastră, 61
noastre, 61
noauă, 48, 76
noauo, 50
nod, 265
noi, 48, 50, 58, 158, 161, 173, 275
noi am fost lăudat, 311
noi am lăuda, 317
noi avurăm, 307
noi şi *proaspeţi*, 358
noi şi *tineri*, 358
noi sîntem, 301
noiemvrie, 45
noiş(i), 55
noişi, 55, 56
nomen ille, 43
nomina, 26, 257
non, 230, 406
non habeo quod dicere, 128
non habeo quod facere, 234
non respondet nihil, 406
noră, 243, 269
nore(i), 269
noroade, 157
nŏrus, 243
noru-sa, 243

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

nosa, 336
nosso, 61
nost, 282
noşt noştij, 186
nostra, 61
nostre, 61
noştri, 61
nostru, 61, 282
nostrum, 61
nôtre, 61
nou, 48, 275
nouă, 50, 76
nouaşi, 55
Noul Testament, 423
nouo, 48
nov, 275
novă, 275
nove, 48
novem, 76
-nt-, 102
nu, 139, 157, 230, 231, 325, 406, 417
nu (+ verb) *numai... ci şi*, 374
nu ...căptuşisii, 409
(nu) mă mai duc, 229
nu adu, 127
nu aduce, 127
nu aflaiu, 231
nu ai, 127
nu amînatu, 187
nu ascultarăţi, 110
nu ascultat, 110
nu avea, 127
nu aveţi a vedea, 117
nu căci ... ci pentru, 390
nu cântăreţ, 318
nu clevetireţi, 127
nu dareţi, 127
nu dosădireţi, 127
nu du, 127
nu duce, 127
nu e, 97
nu fă, 127
nu face, 127
nu facereţi, 318
nu fi, 127
nu fie ...meni, 122
nu fii, 127
nu fii tăcut, 127
nu fireţi, 127
nu fu priimită de Dumnedzău, 356
nu gătise, 113
nu greşireţi, 127
nu *i* se cuvine *ei*, 354
nu iaste *nimeni, nici ... nici*, 406
nu într-alt chip, 325
nu iubireţi, 127
nu jeluiţi, 127
nu lăsareţi, 127
nu le *ştim* numai *ştim*, 411
nu lenevescu-mă, 90
nu lepădareţi, 127
nu luareţi, 319
nu luaţi, 319
nu mă uitareţi, 127
nu mainte să vă grijiţi, 216
nu menţireţi, 126, 127
nu minţireţi, 126
nu numai ... ce şi, 200, 374
nu numai ... ci, 374
nu numai..., 372
nu numai... ce şi, 200
nu numai... ci, 374
nu numai... ci şi, 374
nu oprireţi, 318
nu plângereţi, 318
nu poate, 231
nu pohtireţi, 127
nu prea, 406
nu se cade, 90
nu ştiură, 378
nu ţinrutu, 110
nu uitareţi, 318
nu upovăireţi, 127
nu vă apropiiareţi, 127
nu vă atingereţi, 127
nu vă certareţi, 319
nu va fi cîntat, 118
nu vă laudareţi, 127
nu va lua, 231
nu vă obidiţi, 318
nu vă odihnireţi, 319
nu vă scîrbiţi, 319
nu vă teamereţi, 127
nu vă temereţi, 318

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

nu vă temeți, 318
nu vorovireți, 127
nu voroviți, 127
nu vrea fi menindu, 123
nu vream peri, 123
nu vremu ucide, 117
nu vreți ... muri, 231
nu zi, 127
nu zice, 127
nuao, 50
nuauo, 50
nuestro, 61
nu-l va pridădi, 234
numai, 139, 326, 399
numai alese 2 boiari, 399
numai că, 150
numai cît, 216, 399
numai cîtu se va atinge, 216
numai la codiță, 183
numai să, 150, 399, 400
numai să primble, 399
număr, 257
numărure, 257
număruri, 257
nume, 26, 256, 257, 258
numeale, 257
numele, 26, 43, 257
numere, 26, 257
numerele, 257
numerelor, 257
numerile, 257
numi Adam *nume*, 357
numi Adam *numere*, 357
nuntei, 266
nunții, 266
nuror-, 269
nurori, 269
nurorii-tale, 269
nŭrus, 243
nustru, 61

O

o, 43, 50, 61, 112, 116, 151, 153, 174, 175, 232, 268, 272, 289, 310, 312, 351
-o, 41, 50, 81, 96, 125, 126, 246, 262, 268, 320, 268, 320, 351
-o-, 50, 81
ó, 95, 96, 111, 136
o ai smerita-*o*, 278
o am cumpărat-*o*, 278, 351
o am dat-o, 278, 351
o așa adîncă, 347
o au cumpărat-*o*, 351
o au răscumpărat-o, 278
o au vîndut-o, 402
o dată, 293, 294, 325
o dată cu inima !, 336
o de !, 336
o funie, 33
o grăunță, 24
o grăunțe, 24
o laturi, 18
o lună, 186
o mie de părți mai multu, 294
o parte, 82
-o pre ea, 351
o propastie, 33
o săptămînă, 186
o slugă, 21, 246, 247
o soartă, 241
o spune, 312
o țigancă, 43
o văduo, 29, 262
o vită, 159
o zi, 186
ọado, 125
o(a)me, 267
o(c), 405
o(t), 145
o(t) Hreasca, 185
o, că ce, 192
o, diavole, 408
o, Doamnă !, 41
o, jârtvă sau *jârtva*, 268
o, mânie sau *mânia*, 268
o, muiere sau *muierea*, 268
o, muieri sau *muierile*, 268
o, nebune, 232
o, o, 336
o vae, 153
o, vai, 153, 335

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

o, vai de noi, 191
(o) văduo, 262
(o, de) aş fi, ai fi, ar fi, am fi, aţi fi, ar fi (ascultat, cetit, cunoscut, scris), 318
(o, de) aş, ai, ar, am, aţ, ar săvîrşi, 317
(o, de) aş, ai, ar, am, aţi, ar (asculta, ceti, cunoaşte, scrie), 317
oa, 61, 336
-oa-, 96
-oă, 263
oaică, 255
-oaică, 254, 255
-oaică, 255
-oaică, 255
oaie, 255
-oaie, 254, 255
-oaie, 255
oame, 40
oameni, 256
oamenii, 41, 173
oamenilor, 41
oamneii, 172
Oancea, 62, 82
oară, 294
-óară, 95
oare, 137, 146, 148, 201, 204, 326, 331
oare-, 137
oare-, 287
-óare, 95
oare bărbat, 201
oare cărtulariu, 148
oare credincioşi, 148, 204
oare creştini, 148, 204
oare cumu-i place, 387
oare diac, 148
oare direpţi, 148
oare drept ce, 72
oare drepţi, 204
oare fără de cinste, 201
oare mare, 201
oare mic, 201
oare muiare, 201
oare necredincioşi, 148, 204
oare necreştini, 148, 204
oare nedirepţi, 148
oare nepăcătoşi, 148, 204
oare păcătoşi, 148, 204
oare să, 225
oare să nu veţi vrea, 204
oare să veţi vrea, 204
oare va fi preutu, 148
oare va fi *vlădicu*, 148
oare... oare, 148, 201
oarecare, 72, 73, 287, 289
oarecarele, 72
oarecarii, 72
oarecărui, 72
oarece, 72, 287, 289
oarecînd, 137, 326, 360
oarecine, 72, 287, 289
oarecît, 72, 137, 190
oarecîte, 72
oarecîţi, 72
oarecui, 72
oarecum, 137, 218, 326, 387
oareîncătro, 213
oareîncătruo, 137
oareîncătruo veri mĕrge, 213
oareîncotruo, 137
oareşcare, 289
oareşcari, 288
oareşce, 288, 289
oareşcine, 289
oareşcît, 325
oareşicari, 289
oareunde, 137, 213, 214
Oaş, 22, 248
oase, 265
oaste, 350
obeadele, 264
obedzile, 264
obezile, 264
obiceele, 265
obiceiure, 264
obiceiuri, 264, 265
obiceiurile, 265
oblu, 326
obori, 84
obrasze, 23, 251
obraz, 23, 251
obraze, 23, 251

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

obrazele, 23, 251
obrazelor, 251
obrazu, 251
obrazŭ, 23
obrazul, 251
ocară, 31, 263
ocări, 84
ocărî, 84
ochete, 244
ochi, 25, 257
ochii, 342
ochii mei, 195
ochii voştri şi *ochii* frăţîne-mieu, 342
ochii voştri vădu şi *ochii* lui Veniaminu, 342
ochiu, 25, 256, 257
ocină, 30
ocinile, 31
Ocniţa, 373
octo, 75
odată, 326
odinioară, 137, 326
Odivoe, 391
odoară, 265
odoarăle, 265
Odochie, 400
odraslă, 30
Odriiu, 343
of, 151
oh, 335
oh !, 336
oh vae !, 336
oh, oh, 336
oh, oh, oh, 335
oi, 153, 312, 313
oi ave, 312
oi cînta, 115
oi fi avut, 313
oi fi fost, 313
oi înnotarie, 312
oi lăuda, 312
oi putea, 312
oi sau *voi bate*, 313
oi trage, 312
oi vini, 312
oil, 405
Olt, 26, 43, 45, 60, 66, 68, 106, 112, 162, 175, 203, 231
Oltenia, 43, 45, 47, 59, 60, 74, 83, 102, 112, 116, 119, 125-127, 131, 138, 143, 160, 173, 175, 214, 244, 245, 255, 293, 306, 308, 321
om, 160, 256, 312
om creştin, 163
om da, 312, 313
om fi greşit, 313
om lăuda, 312
om sau *vom bate*, 313
om(on) cînta, 117
omăt, 244
ome, 40, 268
omete, 244
omidă, 30, 31
omnipotens, 277
omnisciens, 277
omoară, 83, 103
omora, 296
omorăia, 305
omoraşte, 103
omorăşte, 103
omoreaşte, 103
omori, 84
omorî, 84
omoriia, 296
omorîia, 104
omule, 268
omului, 271, 344
Onu L., 39, 173
-o-oa, 96
Oprea, 62
Oprişăni, 413
opt, 75
optimus, 277
optsprece, 290
optsprezece, 76
optusprădzeace, 76
optusprece, 290
opu iaste, 207
opus est, 162, 207
or, 115, 312
-or, 300
-ór, 95
or fi, 313
or fi făcut, 312, 313

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

or fi flămînzi, 313
or fi zorind, 313
or fura, 312
or înnotarie, 312
or lăuda, 312
or părea, 117
or rădica, 312
or sau *vor bate*, 313
or vini, 312
ora, 420
-ora, 33
Oradea, 172
oraşu, 270
orbie, 323
ordiile, 31
ori, 137, 148, 150, 201, 202, 204, 331, 332, 373, 374, 376
ori-, 137
-ori, 300
-óri, 95
ori ... ori, 373
ori boierescu, 202
ori cu ce, 286, 410
ori cu ce judecată, 396
ori de bunăvoia, 148
ori de nevoia, 148
ori de oştire, 411
ori de taină, 411
ori de unde, 384
ori de voroave, 411
ori în ce, 286, 410
ori în ce chip au fost, 394
ori în sat, 202
ori la oraş, 202
ori la slobozie, 202
ori unde-i vor afla, 202
ori... ori, 149, 373
oricare, 72, 394
oricarele, 72
orice, 72, 289, 384, 394
oricînd, 137, 214
oricine, 72
oricît, 72, 137, 190, 225, 394
oricum, 72, 137, 139, 225, 394
oricum s-ar înţelege, 394
oriîncătro, 384
oriunde, 137, 384
orşicînd, 214
os, 35
osăbi ce, 398
osăbi ce purta, 398
osăbit, 413
osebi, 145
osebi ce, 398
osebit, 413
osebit de, 371
osebit de acestea, 371, 413
Osecul, 410
ot, 145, 166, 414
ot Belgrad, 145
ot Bolboşi, 166
ot Bucureşti, 345
ot Buzău, 414
ot Căiuţul, 345
ot Măneşti, 166
ot Sălatnic, 166
ot Serbăneşti, 160
ot Suceava, 414
ot tam, 414
ot Tunari, 345
ot Vrancia, 414
Otragonul, 412
otrinde, 137
otŭ, 179, 355
-ouă, 263
oui, 405
ovreiaşte, 139

P

p-, 31
p(r)e, 140, 143, 172-174, 327, 349, 350, 368, 402, 418
p(r)ecum, 387
pă, 274, 328, 329
pă Ananie, 143
pă Antonache, 329
pă ban Grecianu, 329
pă Costandin vodă, 329
pă Dudescul vornic, 329
pă dumnealui, 351
pă Fierescul vistiernic, 329
pă ţară, 350
pă vlădica, 329

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

păcat, 35
păcătos, 40
păcătoşiloru, 41
pace, 28
pacele, 28
pacelor, 28
păci, 260
pacile, 28
pagubă, 31
pagube, 264
păgubile, 264
păgubitoriloru, 41
pahar, 35
păharăle, 265
paharnice, 268
Pahomiia, ieromonah, 276
Pahonie, 62
paie, 265
păind, 321
păindu, 130
păindu-i, 95
paisprăzece, 76
paisprezece, 76, 290
Pălădoaie, 255
Palaloga, 169
Palia de la Orăştie, 125, 176, 199, 205, 214
Palia Mathnichi, 400
Palitzer R. L., 415
pământule, 40
pământului, 364
pană, 30
până, 143
până la, 143
până sîntu, 217
pâni, 28
Panîni, 171
pântec, 245
pântece, 245
păntece, 259
pântecele, 245
pântecelor, 245
pântecelui, 245
păntice, 259
păntru, 143, 196, 327
Papa logofătul, 376
Papahagi T., 132
pară de foc, 157
pără unde-i iaste, 213
pârâia, 296
Paraschiva, 167
pardosind-o, 403
părintele, 43
părintelui *miu*, 64
părinţi, 268
părinţilor, 268
părinţiloru-*ne*, 167
parte, 164
partea, 43
pas, 125, 154, 162, 319, 335
paş, 22
pasă, 125, 319, 335
paşa, 22, 248, 395, 412
paşă, 22, 248
păsăm, 125
păsămu, 125
pasare, 125
păsaţi, 125, 319
Pascu G., 152
paşe, 197, 248, 379
paşe, şapte, 248
paşi, 22
paşi, doi, 248
paşii, 248
paşii, curţile, 248
paşii, toţi, 248
păşoaie, 254
paşu, un, 248
paşul, 22
paşul, Hasan Murat, 248
pat, 102
paţ, 102
pate, 102
pater, 35
păţesc, 102
păţeşte, 102
păţeşti, 102
patime, 264
patimele, 264
patimile, 264
patimilor, 264
patire, 102
Pătraşco, 379
Patraşco vodă, 170, 172

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Pătraşco, feciorul..., 169
Patrea Ialț, 195
patriiarhul, 167
pătrime, 81
patru, 75
Pătru, 196
patru cornure, 190
Pătru vodă, 344, 388
patrudzeci de, 76
patrusprădzeace, 76, 290
patrusprăzece, 290
patruspredzeace, 76
patrusprezeace, 76
Pătru-vodă, 54, 346, 372, 383
Păuleni, 169
Paulum Petrus videt, 402
Paulum videt Petrus, 402
păun, 245
păune, 245
păunele, 245
Pavel, 39, 173, 174
Pavelu, 39, 156, 157, 173, 207, 210, 211, 212, 215, 216
pavo, -ōnem, 245
pază, 30
păzea, 305
pe, 142, 143, 328, 329, 349, 350
pe (de pe) românie, 421
pe acoló, 325
pe aicea, 325, 326, 327
pe cînd, 359
pe cum am aflat, 387
pe Dan, 171
pe *dînsa*, 279
pe după, 145
pe grecie, 324
pe ici, 326, 327
pe la, 145
pe lîngă, 200, 371
pe lîngă că, 227
pe Micul, 171
pe moldovenie, 361
pe moşie, 142
pe noi, 142, 171
pe *om*, 349
Pe Paul (îl) vede Petru, 402
Pe Paul Petru (îl) vede, 402
Pe Pavel (îl) vede Ion, 174
pe românie, 324
pe sine, 281
pe sine şi *oamenii*, 172
pe slavonie, 361
pe ţară, 350
pe toţ, 142
pe turcie, 421
pe unde, 364
(pe) lîngă, 371
(pe) lîngă aceasta, 413
(pe) o, 272
(pe) româneşte, 421
(pe) turceşte, 421
(pe) un, 272
(pe) unele, 273
(pînă) din josul, 145
peind, 130
pentr-aceia, 192
pentru, 142, 193, 194, 195, 226, 327, 365, 366, 368
pentru (şi păntru), 145
pentru a nu, 366
pentru aceasta, 365, 391
pentru aceea, 192, 413
Pentru aceea ... aceasta ..., 401
pentru aceia, 391
pentru amestecarea, 368
pentru că, 150, 221
pentru că ce, 391, 392
pentru că ce să, 391, 392
pentru că i-au fost rumân, 221
pentru că nu păzesc, 390
pentru ca să, 222, 391
pentru ca să rădice, 391
pentru căce, 150, 221, 390
pentru căce că, 221
pentru căce cîndai, 392
pentru căce cîndai să, 392
pentru căci, 150, 390
pentru căci că, 390
pentru capul, 194
pentru care, 413
pentru ce, 221, 222, 391
pentru ce ?, 326
pentru ce am luat, 227
pentru ce că, 150, 151, 390, 391

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pentru ce nu, 325, 406
pentru datorii, 192
pentru fuga, 365
pentru iapă, 175
pentru iertarea, 366
pentru întăritură, 355
pentru oamenii, 368
pentru pacea, 402
pentru răutățele, 193
pentru rîndul, 197
pentru roduri, 253
pentru să, 142, 150, 222, 391
pentru să scape, 391
pentru sănătate, 366
pentru spăsenie, 366
pentru-acĕea, 365
per, 140, 142, 172, 184, 421
per deum, 154
perit-aş-fi, 122
persoaică, 254
pespre, 143
peste, 142, 143, 327
peşteră, 18, 240
peştere, 18, 19, 240
peştiră, 240
Petcu Şoan, 350
Petre, 40, 267
petreacere, 180
Petreburc, 364
petrecu, 180
Petricăi, 37
Petriceico-vodă, 249
Petru, 40
Petru Şchiopul, 54, 57, 126, 117, 184
Petru vede Paul, 402
Petrus videt Paulum, 402
Philippide Al., 151, 152, 153
pi, 143, 328, 329
Piasecius P., 416
Piatra, 46, 54, 169, 210
piatră, 157
Piatră, 185
Piatra Neamț, 142
pie, 95
piei, 298
pieindu, 130
pieliță, 31
pierdere-ai, 123
pierde-vară, 255
pierdut, 321
piert, 322
pietrile, 157
pila, 263
pilla, 263
pîn din josul, 145
pîn jos, 325
pîn sus, 325
pîn(r)ă cînd(u), 215
pînă, 140, 150, 187, 214-217, 327, 385, 386, 389
pînă (cînd, ce), 216
pînă (şi pănă), 145
pînă acmu, 186, 324
pînă acum, 186
pînă al noaole ceas, 187
pînă au rămas, 385
pînă ce, 215, 385, 386
pînă ce iaste, 386
pînă ce nu, 385
pînă cînd, 215, 217, 359, 385-386, 387
pînă cînd au fost, 387
pînă cînd ce, 385
pînă cînd ce va vedea, 385
pînă cînd mainte nu, 385
pînă cînd nu, 215, 385
pînă cînd te ver turna, 217
pînă cînd va veni, 385
pînă cînd vor fi, 214
pînă cînd vrem, 215
pînă *Domnedzeu*, 215
pînă era viu, 385
pînă în, 143, 145, 327
pînă în cîtă vreme, 387
pînă în toamnă, 360
pînă în vreme ce, 385
pînă în vrĕme ce veni, 385
pînă încît, 389, 418
pînă încît să, 389, 390
pînă încît să-i stingă, 389, 390
pînă la, 145, 327
pînă la 14 zile, 360
pînă la 21, 360
pînă la foarte, 137

BCU MUNTENIA CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pînă la încetat, 326
pînă l-au trecut, 386
pînă nu, 215, 385
pînă nu se va ispovedi, 215
pînă nu voiu mĕrge, 385
pînă să, 216, 387
pînă să-l scoaţă, 387
pînă s-au aşezat, 386
pînă se vor sătura, 385
pînă sînt, 217
pînă unde, 213, 326, 364, 384, 385
pînă unde vor înceta, 385
pînă unde vrea, 385
pînă vor cumpăra, 214
pîn-aci, 326
pîn-acolo, 326
pîn-la Hotin, 364
pînră cîndu nu vor ucide Pavelu, 215
pînră la foarte, 137
pînră nu vrem ucide, 215
pînră nu vremu, 215
pîntec, 259
pîntece, 20, 244
pîntecele, 20
pîntecelui, 20
pîntecile, 244, 245
pînteciului, 245
pintru, 143
pintru ie, 365
pintru mare credinţă, 143
pio, 30, 262, 263
pioei, 30, 262
pîră, 31
pîrendu-se, 90
pîri, 84
pîrî, 84
pîrîia, 104, 305
pîrîndu-se, 90
pîrîrî-se, 90
Pîrvul grămătic, 178
Pîrvul ot Albeani, 352
Pis mesiţa ghinar, 45
più alto, 421
piuă, 262, 263
piule, 262
piuo, 29, 262
pivă, 29, 30, 262, 263
pive, 30, 263
pivelor, 262
pizmă, 31
pizmeei, 37
plasă, 30
Plaut, 406
plecată smerenie, 347
plîngem, 110
plîngînd, 170, 349
plînsăm, 307
plînsem, 106, 110
plînset, 110
plînsul, 156
ploaie şi vînt, 157
Ploieşti, 46
Ploieştiul, 46
Plopîni, 397
pluo, 111
plus haut, 421
po(k) 36, 163
poarta şi calea ... duce, 344
poate, 342
poate a hi, 191
poate fi, 137, 342
poci, 299, 300
podobije, 134
podul Hagioaiei, 271
poftea, 305
poftĕşte, 160
poftiea, 305
pogoară, 304
pogor, 304
pogoram, 305
pogori, 84, 304
pogorî, 296
pogorîia, 104, 305
pogorîm, 304
pogorînd, 370
pogorîţ, 304
pohtă, 30
pohte ce *pohtise*, 357
poimi(e), 193
poimîine, 186
poimîne, 326
Polonia, 26, 56, 58, 65, 67, 70, 72, 79, 96, 105, 145, 147, 163, 164, 170-172, 176, 183, 184, 186, 189-192,

BCU / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

200, 201, 209, 236
pomeniremu, 120
pomet, 244
pomete, 244
popa, 43, 159, 160
popă, 22, 248
Popa Elena Cristina, 241
Popa Ioan din Vinți, 241
popa Ion *ot* Scheai, 166
popa Radul ot Tata, 160
popa Ștefan, 165
popa Stoeia, 166
popa Vlăduț, 160
popeei, 177
Popescu R., 415, 416
Popescu Radu, 304, 397-398, 407, 409-411, 413, 414
Popescu-Marin Magdalena, 230
popi ... se va pleca, 344
popo, 268
poponeț, 244
poponete, 244
porâncei, 267
porumbiță, 254
poruncă, 31
poruncăi, 266
poruncii, 266
poruncisăm, 310
poruncise, 114
posilaoștu, 156
posilaoștu, 159
possedire, 415
post 40 de dzile, 163
post 5 lĕ(t), 163
postelnic, 400
postiti se, 92
pot, 299, 300
pot cînta, 320
potentissimus, 277
poți, 300
poți *înțelege*, 128
potopu, 44
potrivit, 146
poveztuiaŏ, 104
povininŭ, 197
pr-, 142
prăda prada, 357
prae, 49, 421
Prahova, 45, 47, 50, 59, 68, 143, 152, 168, 175
prăpaste, 33
prăpastie, 33
prapur, 244
prapure, 244
Pravila, 240, 243
Pravila ritorului Lucaci, 205
Pravilniceasc cronică, 387
Praxaapostol, 230
Praxin, 352
Praxin l-am cumpărat, 352
pre, 38-39, 52, 141-142, 159, 172-174, 177, 184, 188, 193, 197, 228, 229, 237, 278, 328, 349, 350, 421
pre (d)zeu, 154
pre (și pe), 145
pre ... înviiarea, 350
pre 1 secui, 172
pre acĕea, 197
pre acesta, 349
pre acmu, 324
pre agiutoriu, 194
pre alalți, 66
pre alți, 172
pre altul, 173
pre apostoli, 39
pre asupră de, 144
pre beșlii, 352
pre boiari, 368
pre carii, 416
pre cel, 351
pre cel measer, 172
pre cînd, 217, 359
pre cît, 388
pre cît îi iubiia întăi, 388
pre cît prin mai multă, 388
pre cum, 218
pre cumătra, 174
pre cutare, 171
pre David, 39, 173
pre deasupra, 145
pre decindea, 145
pre decindea de mare, 184
pre dînșii, 278

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pre Domnedzeu, 173
pre domniile-voastre, 173
pre domnul, 39, 349
pre Domnul, 177
pre domnul nostru... *l-*, 351
pre dumnedzeu, 39
pre Dumnedzeu, 39
pre Dumnedzeu ... -l, 351
pre Dumneze, 39
pre Dumnezeu, 39
pre dzeu, 154
pre ea, 349
pre el, 173, 278, 350
pre el însuşi sine, 281
pre feciorul ei cel mai tînăr, 347
pre fiică-sa, 351
pre fiiul, 402
pre fiiu-tău, 173
pre fire, 135
pre fiul lui..., 233
pre fiu-tău, 172
pre focul, 350
pre frate-meu, 173
pre fraţii, 173
pre Gligorie, 169
pre greceşte, 188
pre greşnici, 141
pre încheieturile, 188
pre *înşi*, 278
pre înşii, 278
pre însul, 53
pre io, 184
pre io-o va fi voia, 213
pre iuo, 184, 213
pre la Cernăuţi, 364
pre Lăpădat, 142, 173
pre Lăudat, 39
pre lăuntrul, 145
pre lîngă, 145, 199
pre lîngă ... împunsătură, 371
pre mătuşea, 39
pre mene, 39
*pre mene m-*au dăruit, 174
pre mijloc de, 144
pre mijloc de casa mea, 166
pre mijloc de dracii tăi, 166
pre mijloc de pe, 145
pre mine, 173-174, 228, 281, 349, 368
pre Moisi, 173
pre mortul, 350
pre moşii, 142
pre mulţi turci, 352
pre Nen, 39, 142, 173
pre nepoata, 39
pre noi, 174, 229, 281
pre oastea, 350
pre ogoadă, 135
pre Pandazi, 172
pre părintele, 39
pre popa, 39, 350
pre pruncul, 351
pre Roman, 39
pre românie iaste, 324
pre sine, 58, 172, 228, 280
pre sineşi, 280
pre Siret, 364
pre spăsenie, 194
pre strîmb, 137
pre subtu, 143
pre tine, 281, 350
pre toate rudele, 47
pre unde ?, 326
pre urma, 145
pre vedere, 138
pre voi, 281, 349
pre zeu, 154
prea, 49, 142, 229, 275-277, 325, 326, 421
prea bun, 277
prea ciudat, 275
prea creştinul, 275
prea cumplit, 275
prea foarte, 325
prea înălţat, 276
prea înălţate, 276
prea înălţate Doamne, 279
prea înălţate împărăţie, 279
prea înălţate şi *mult milostivei doamne*, 276
prea iubiţi, 49
prea luminatului şi *înălţatului*, 276
prea mai mare, 49
prea milostiv, 421
prea proslăvit, 277

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

prea slab, 275
prea slăvit, 275, 277
preacurat(ă), 275
preacurat,-ă, 275
preacurvarilor, 353
preacuvios, 276
preaiubiți, 168
prealuminat(ă), 275
preaputernic, 277
preasfînt(ă), 275
preasfînta, 156
preaslăvit(ă), 275
precum, 139, 325-326, 361-362, 383, 388, 391
precum ... așe, 362
precum Dachia, 381
precum dară, 332
precum iaste obiceaiul, 387
precum mi-ai poruncit, 388
precum nu iaste, 362
precum s-au zis, 388
precum s-au zis mai îndărăt, 408
precumi le era, 388
Predă căpitanul *de la* Milcov, 414
Preda *dvornic*, 169
prefeaceră-se, 107
pregiur, 139
prejur, 145
pren, 179
pren ce mîniară, 221
pren cine, 179
pren Isus Hristos, 195
pren lăuntru de, 145
pren nu, 417
pre-nșii, 53
prentru, 142, 327
preotului, 329
presința ta, 276
prespre, 143
preste, 142, 143, 327
preste (și peste), 145
prețure, 33
pretutindeni, 326
preutesele, 162
preveghiați, 161
pri, 142, 143
pricine, 263
pricini, 263
pridvoară, 35
pridvoare, 35
prier, 20
priere, 20
prietin, 268
prietine, 268
priiatinilor, 268
priietini, 268
priietinilor, 268
prima, 80, 292
primar, 292
primară, 292
primare, 292
primari(u), 80
primarium, 80
primăvară, 186
primejdie locului, 364
prin, 193, 195, 327, 366
prin ... ostenealã și *cheltuială*, 356
prin ce, 221, 391
prin ce că, 221, 391
prin ce cum, 221, 391
prin dreapta, 325
prin fărădelegea, 193
prin însăși mîna, 356
prin loc precum, 325
prin mijlocul, 366, 367
prin mine, 367
prin noi, 367
prin stînga, 325
prin urmare, 412
prind, 299
prînd, 303
prîndzesc, 303
pri-ns, 278
pri-nsa, 278
pri-nse, 278
prinset, 106, 110, 307
prinși, 53
prinșii, 53
prinsul, 53
pri-nsul, 174
pri-nsul, 278
printr-alt loc, 325
printr-însul, 367
printru, 193, 195, 366

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

printru dereptate, 193
prînzu, 270
pristen, 326
privdor, 35
privileghii, 265
privileghiu, 265, 266
privsičko toga, 413
Procopovici Alecu, 108, 151, 153
propaste, 33
propastea, 33
propastei, 33
propasti, 33
propastiei, 33
propastiia, 33
prost, 135, 138
prosteşte, 188
protopop, 22, 248
protopopă, 22, 248
protopopŭ, 22, 248
Psaltire... i-au *o* legat-*o*, 351
Psaltirea, 30, 108, 137, 166, 203, 204, 323
Psaltirea Hurmuzachi, 108, 166, 173
Psaltirea Scheiană, 173, 327
pui, 25, 33, 256, 257, 259, 299
puindu, 130
puiu, 25, 256, 257, 259, 298
pulpă, 31
pun, 299
puncturi, 265
pune... jirtvă, 357
purced, 95
purceg, 95
purcegînd, 299
Purice, 367
purta *ca o frunză*, 188
pururea, 326
puş, 105
pusără, 107
Puşcariu S., 39, 45, 173
Puşcaşu, 357
puscele cele *mare*, 275
puse, 106
puseră, 107
puşeşă, 311
puseşi, 106
pusetu, 106
puşi, 311
pustie, 25, 253, 254
pustie, -i, 25
pustietate, 254
pustii, 25, 253
pustiia, 25, 254
pustine, 25, 253
pustinea, 25
pustini, 25
pustini,-e, 254
pustinie, 25
pustinja, 25
pustiu, 253
pustiu, -uri, 25
pustiul, 253
pustnie, 253
puşu, 105
puterii, 353
puţin, 73, 138, 190, 288, 325
puţinel, 73, 138, 190, 288
puţintel, 288
puţintele, 288
Putna, 386

Q

quat(u)or, 75
que je chantasse, 420
que me alegrase, 420
quia, 333
quinque, 75
quod, 333

R

r, 93, 121, 298
-r, 35, 61, 93, 290
r-, 31, 32, 61, 83, 94, 95, 104, 108, 108, 108, 263, 265, 300
-r-, 116, 117, 142, 328, 330
ră, 310
-ră, 107, 114, 307, 311, 321, 337
-ră-, 110, 113, 307- 311
Racoţi, 333
Rădăuţi, 145, 185
Rădeni, 195
rădica vrea, 123
Radu, 82, 158, 178

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Radu(l), 40
Radul, 42, 62, 160, 201
Radul logofătul, 374
Radul, feciorul lui Voicilă, 169
Rădulescu Maria, 177, 228
Radului, 42, 45
Radul-vodă, 249, 376, 387
Radul-vodă cel Frumos, 340
raiului, 166
Ramandi Alexandru, 278
rămăsăiu, 306
rămăşiţă, 31
rămîend, 130
rămîind, 130
rămîn, 300
Râmnic, 130, 316
Râmnicu-Vîlcea, 72
rană, 30
răpede, 326
răpun, 299
rar, 326
rărăcit, 359
răsai, 299
răsar, 299
răsăritu, 44
Răşinariu, 196
răspund, 93, 299
răspunz, 299
răstigni-o vrem, 117
răstignit, 307
rătăceau, 304
rău, 325
rază, 30, 263
răzbiţilor, 166
războaie, 265
război, 34
Răzvan vodă, 408
re, 321
rea, 263, 317
reai, 317
ream cînta, 121
ream zice, 317
reaş, 317
reaşi, 121
reaţi, 121
reaţi cînta, 121
reau ajuta, 317
reau spune, 317
reau trebui, 317
Reible, W., 419
Reichenkron G., 76
rele, 263
Rent general, 364
reproversum, 135
resurile, 25
rîd, 299
Riga, 364
Rîm, 341, 343, 411
Rîmnic, 110, 131, 157, 181, 356, 357, 360, 373
rînd, 294
rîu, 265
rîz, 299
Rizescu I., 14, 51, 164, 173, 189, 202-203, 211, 215, 217-223, 225, 228, 230, 231, 406
roada, 24, 252, 253
roadă, 24, 252, 253
roade, 24, 252
roadelor, 253
robi, 359
rod, 24, 252, 253, 265
Rodna, 313
rodŭ, 24
rodul, 24, 252
rodulu, 252
rodure, 24, 33, 252
roduri, 24, 252
rodurile, 24
româneşte, 324, 421
România, 22
Roman-Moraru Alexandra, 13, 93, 96, 100, 136, 141
Roques M., 224, 393
roş, 48
roş-, 48
roşă, 48
Roşca de Negreni, 171, 181
roşe, 48
rosea, 48
Roset Iordache, 329
Rosetti Al., 14, 39, 42, 107, 121, 159, 167, 173, 177, 189, 248, 306, 340, 348, 403, 404, 414, 415

BCU ARGES/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

roşi-, 48
roşie, 48
Roşie (Marea), 48
roşii, 48
roşiu, 48, 275
rŏsseus, 275
rostul, 342
rosture, 33
roşu, 48, 275
roşul, 48
rr, 108
rr-, 83, 85, 108
rrebda-vreţi, 117
rrugare-aşi, 123
rruga-se-vor, 232
rudă, 30, 31, 263, 417
Rudolf al II-lea, 54
rugă, 32, 263
Rugăciune de scoaterea dracului, 24
rugară-se, 90
rugîndu, 366
rugule, 40
rursum item, 135
Rusavă, 365
rutele, 135
rutes, 135
rutescu, 135
rutesu, 135
Ruxandro, 268

S

s, 57, 97, 99, 242, 301
s-, 30, 57, 58, 59, 89, 120, 242, 297, 301
-s, 57, 66, 96, 301, 321
-s-, 57
ş, 19, 242, 245, 246, 289, 423
ş-, 19, 20, 21, 57, 59, 241, 242, 412, 423
-ş, 57, 58, 281, 346,
ş(i), 288, 289
s(u), 96
-ş(u), 105
sa, 60, 61, 62, 282
să, 57, 113, 119-120, 149, 206-207, 209-211, 216, 222-226, 237, 314, 333, 334, 378, 380-381, 383, 391-393, 397, 418
-să, 297
să (= dacă) va fi voie, 119
să (*ca să*), 333
să (se), 221, 224, 316
să „dacă", 150, 151
să aebe, 119
să afla, 403
să agiutoreşte de frate, 356
să ai, 118, 337
să aib, 129, 314, 337
să aib(u), 118, 119
să aibă, 118, 119, 314
să aibă zavistie, 208
să aibe, 119, 314
să aibi, 118-119, 129, 161, 314, 337
să aibu, 118, 314
să alegea, 304
să am, 118, 314, 337
să ameastece, 59
să amu să şi, 225, 395
să amu şi, 225, 395
să apăra, 403
să ară avea, 224
să *ară vrea*, 120
să are, 119
să arză, 299
să ascult, 315
să ascultăm, 315
să ascultaţi, 315
să asculte, 315
să asculţi, 315
să ascunză, 298, 299
să au murit, 393
să audz, 93
să audză, 93, 298
să auză, 93, 299
să avem, 118, 119
să aveţi, 118, 119
să avure, 120
să bătusără, 311
să bea, 118, 314
să beie, 118, 313
să cadză, 207
să care egumeninu, 119
să cază, 299

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să ceae, 93
să ceaie, 95, 298
să ceară, 95
să ceie, 299
să cer, 209
să cetească, 315
să cetesc, 315
să ceteşti, 315
să cetim, 315
să cetiţi, 315
să cumpere, 366
să cumva nu, 222
să cură, 86
să curăm, 86
să curăţească, 103
s-a curăţî, 312
să de, 314
să dea, 118, 314
să dea ştire, 342
să dee, 314
să dei, 313
să deie, 118, 313
să deschiză, 299
să desparţă, 102
să *ducă* poftește *viața*, 409
s-a dus *şi-a mîncat*, 392
să ei, 314
să fac, 212
să facă poruncile tale, 391
să facă zăbavă, 378
să face, 164
să facea fămeaie, 343
să faci, 381
să făcu, 306
să făcusă, 311
să ferească, 164
să fi avut, 315
să fi fost, 119
să fi intrat, 315
să fi lucrat, 315
să fi mai fost, 315
să fi prefăcut, 315
să fie, 340
să fie al său, 381
să fie cîntat, 119
să fie dat, 315
să fie de ajutor, 222
să fie el împărat, 379
să fie fost, 315
să fie fost făcut, 316
să fie fost mers, 337
să fie fost scăpat, 316
să fie lăudat, 315
să fie luat, 119, 315
să fie pierit, 315
să fie viu, 383
să fie zis şi noao, 378
să fii cîntat, 119
să fii lăudat, 315
să fii trecut, 119
să fii...venit, 119
să fim cîntat, 119
să fim lăudat, 315
să fiţi cîntat, 119
să fiţi lăudat, 315
să fiu botezat, 119
să fiu cîntat, 119
să fiu lăudat, 315
să fiu lucrat, 315
să fure, 120
să gioară, 96, 300
să gioare, 300
să hie fost, 315
să hie fost lăsat, 316
să ia, 118, 314
să iai, 206
să (i)e, 314
să iei, 314
să ieie, 118, 313
să îmblarem, 120
să îmble moara, 222
să împartă, 298
să împarţă, 103
să împresoară, 300
să împresoare, 300
să împresure, 96
să împreună, 103
să împromute, 103
să închiză, 299
să încungiure, 300
să încunjure, 300
să înfăşură, 300
să înfăşure, 300
să îngăduim, 224

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să înghită, 298
să înghiță, 299
să înțeleagă, 231
să întrare, 120
să între, 383
să întreb, 181
să judece, 378
să juri, 96
să *le* dea *lor*, 354
să le fi luat, 315
să le *fie fost cuprins*, 316
să li scoată, 298
să lovesc, 59
să lovire, 120
să lucră, 101
să lucre, 101
să lucrează, 303
să lucreaze, 101
să lucreze, 101, 303
să lucreze lucrul, 357
să mă bat, 90
să ma *taie*, 182
să măcară, 225
să mai facă, 382
să mai zică ei ceva, 397
să mănânc, 302
să mănânce, 302
să mănînce, 100
să mărînce, 100
să măsoare, 300
să măsure, 300
să măsuri, 300
să meargă la poarta, 378
să mînce, 100, 303
să moaie, 95
să moară, 378
să n-aibă unde *veni*, 128, 234
să nascu, 91
să naște, 91
să ne batem, 90
să ne *înveaștem*, 88
să no ascultaret, 120
să no fie născut, 119
să no lucre, 101
să nu, 326
să nu ... poftească, 404
să nu ... să nu, 222, 391
să nu aibă, 231
să nu cadză, 207
să nu cîndva... să, 222
să nu cumva, 222
să nu cumva să, 150, 222
să nu cumva... să, 222
să nu Domnul *zidire*, 121
să nu facă, 383
să nu fie fost, 315
să nu fie gonite, 91
să nu fie născut, 119
să nu le ținreretu, 120
să nu ocărire, 120
să nu piară, 300
să nu pieră, 95
să nu plîngă, 231
să nu să surpe, 303
să nu simțe, 102
să nu sînt, 224
să nu străjuire, 120
să nu surpe, 303
să nu surpi, 101, 303
să nu vă veți întoarce, 224
să nu vei ceti, 224
să nu... nici, 225
să nu... să, 222, 391
să nu-i fi fost, 315
să nu-i hi răşchirat, 315
să nu-l va izbăvi, 392
să nu-şi dea, 223
să o *e*, 314
să o fiți făcut, 315
să o trimit, 298
să o vîndă, 298
să o vînză, 382
să *o* vînză *sarea*, 351
să omoară, 83, 103
să omoare, 83, 103
să omorască, 103
să omorească, 103
să omori, 103
să parde, 93
să pață, 102
să pățească, 102
să petreacă, 208
să piaie, 95
să piară, 95

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să poată, 224
să pot, 300
să prindă, 298
să prindză, 298
să pue, 93
să puie, 93, 299
să pune-se, 94
să punie, 93
să purceagă, 299
să purceazâ, 299
să rămîie, 95
să rămînă, 94, 298
să rămîne, 94
să răsaie, 299
să răspundă, 298
să răspunză, 299
să ridă, 93
să rîză, 299
să să ceaie, 95
să să fi vîndut, 315
să să fie arătat, 315
să să fie fost aşezat, 316
să să împartă, 298
să să puie, 343
să să scrie, 379
să să ştie, 59, 206, 297
să să ţie, 59
să saie, 93, 94, 95, 299
să sară, 94, 95
să sare, 95
să şază, 299
să şaze, 298
să scadză, 298
să scoată, 298
să scoaţă, 298
să scoţ, 298
să scrie, 315, 382
să scriem, 315
să scrieţi, 85, 315
să scrii, 315
să scriu, 85, 315
să se adevereze, 86
să se crează, 90
să se cuvină, 94
să se desparţă, 102
să se împresoare, 300
să se împuţă, 103
să se jure, 96
să se omoară, 103
să se rumpă, 91
să se sloboadză, 210
să se spunie, 94
să se strămuteze, 103
să se surpe, 303
să se ţină, 94
să se ţinie, 94
să se tundză, 93
să se vadză, 93
să sfîrşiretu, 120
să şi, 225
să simţă, 299
să spui, 94
să spuie, 93, 299
să spun, 94
să stea, 118, 313
să ste, 314
să stei, 314
să steie, 118, 313
să ştie taine, 223
să ştii, 160
să surpăm, 101
să surpe, 101, 303
să te înveţi, 383
să te *mutăm den* această *lume*, 183
să te rupsere, 120
să ţin, 298
să tînguiia, 161
să tinză, 299
să tragă, 380
să trăiască pe *măriia ta*, 352
să trimaţă, 93
să trimeată, 298
să trimită, 298
să trimiţă, 299
să tunză, 299
să ucigă, 95, 299
să unde, 225, 395
să uscă, 303
să usce, 100
să usuce, 100
să va chema, 343
să va fi bine, 224
să va fi luat, 314
să vă va părea, 224

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

să vă vini, 90
să va zice, 224
să vază, 298, 299
să viadze, 85
să vie, 94, 299
să vie la casele lor, 383
să vină, 381
să vînd, 298
să vinie, 94
să vinu, 94
să vînză, 298, 299
să voi întra, 120
să vor fi aflînd, 313
să vrea, 118, 313
să vreie, 118, 313
să zboare, 83
să zidească, 211
să... şi, 225
(să) cîntare, 420
(să) despart, 102
(să) *fie*, 332
(să) mînce, 100
(să) *mînță*, 102
(să) mințesc, 102
(să) omoară, 103
(să) pat, 102
(să) sară, 94
(să) ucig, 299
(se) giură, 96
să-1 hi ținut, 119
să-1 mănîce, 100
să-1 mînce, 100
sabia taie pe turci, 195
săblasnă, 30
săboară, 265
săbor, 35
săborului, 344
Săcel, 132
Sădeanu Fl., 112
şădiam, 304
săgeată, 263
Sahodolul Braşovului, 357
sai, 299
săi, 61, 62, 282
să-i fie tăiat, 315
să-i să ia darul, 409
săidace, 245
Şăineanu L., 324
şaisprăzece, 290
şaispreadzeci, 290
şaisprezece, 76, 290, 337
şaizăci, 290
şaizeci, 76, 290, 337
să-l fie auzit, 119
să-l fie otrăvit, 315
să-l omoare, 208
să-l pomenească, 397
să-l vor lua, 224
*sălăşluiiu **în pustie***, 183
sălăşuit, 183
salce, 32
salcem, 32
salcie, 32
sale, 60, 61, 62, 282
saleş, 63
saliat, 94
Sălişte, 18, 46, 64, 97, 117, 139, 148, 168, 172, 185, 241
săm, 98
-săm(u), 113
sămăraş, 170
sămtu, 97
sănătăşa, 87
sănătate, 234
sănătos, 163
sănătosedzu-mă, 296
sănătoşi, 87, 163
sanche, 324
Sandu(l), 40
Sandule, 268
săpată, 167
şapte, 75
şaptesprezece, 76
sar, 299
s-ar fi născut, 317
s-ar găsi, 317
sărac, 33, 264
săraci, 33, 264
Sarăei, 43
Saramandu N., 177, 354
Sărandul, 91
Sărbului, 43
şărpoaie, 254
sărută-ni-*l*, *îl* pune, 402

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

săş(i)i, 113
şasaspraădzeci, 290
şasăsprăzece, 290
şaşăsprezeace, 76
şase, 75
şasedzeci, 290
şasesprădzeace, 76
şasespredzeace, 76
şasesprezece, 337
şasezeci, 76, 290, 337
să-şi ceară şie, 95
să-şi împartă, 298
săsimea, 172
săt, 98
săt(u), 113
satan, 41
Satan(ă), 41
satană, 41
Satanā, 41
satane, 41
Satane, 41
satano, 41
Satano, 41
sate, 265
să-ţi aduci amente, 161
să-ţi paie, 95
sătui, 48
sătul, 48
sătuli, 48
sau, 146, 148, 150, 160, 201, 202, 204, 331, 332, 373, 374, 376
său, 60, 61, 62, 282, 348
sau ai făcut, 235
sau ai furat, 235
sau ai ucis, 235
s-au ales, 309
s-au băgat chezaş, 162
s-au cheltuit, 91
sau de cătuşă, 202
sau de corui, 202
sau de fiece spurcat, 202
sau de uture, 202
sau de vĕveriţă, 202
sau de vulpe, 202
sau doară ai grăit, 235
sau doară ai vîndut, 235
s-au fost agiuns, 311
s-au învoitu, 90
s-au ispiti, 90
s-au legat, 297
sau macară, 204
sau mai, 326
ş-au minţitu-*s*, 354
sau muntean, 202
sau n-ai iubit, 235
sau n-ai lăcuti, 235
s-au născut, 297
sau nu voiu, 204
s-au pus, 343
s-au schimbat, 297
s-au scris mai sus, 341
sau şi sărac, 201
ş-au stătut ..., 341
s-au tîmplat, 90
sau ungruisau, 202
sau voiu, 204
sau... sau, 201, 202, 373
Saul, 165
sauş, 63
săuş, 63
Sava, 400
săva, 146, 201, 202, 223
săva cu ştiinţă, 394
săva de-aş îmbla, 394
săva fată, 202
săva fecior, 202
săva luaţi, 202
săva(i), 395
săva(i) că, 394
săva(i) cît, 394
săva(i) de, 394
săva(i) deşi, 394
săva(i)... săva(i), 149
Sava, ieromonah, 345
săva... săva, 201
săvai, 204, 395
săvai (că, cît), 225
savai bătrîni, 204
săvai bătrîni, 148
săvai bolnavi, 148, 204
săvai că, 395
săvai că şi ei, 395
săvai călugări, 148, 204
săvai cîte vieţi, 225

săvai de, 334
săvai înțelepți, 148, 204
săvai mireni, 148, 204
săvai proşti, 148, 204
săvai să, 334
săvai sănătoşi, 204
savai tineri, 204
săvai tineri, 148
săvîrşaste, 304
săvîrşaț, 305
săvîrşea, 305
săvîrşeai, 305
săvîrşeam, 305
săvîrşesc, 304
săvîrşeşt(i), 304
săvîrşim, 304
săvîrşise, 310
săvîrşisem, 310
săvîrşisem, 310
săvîrşiseş, 310
săvîrşişeş, 310
săvîrşiseț, 310
săvîrşiț, 304
săvîrşit voi fi, vei fi, va fi, 313
săvîrşiț vom fi, veț fi, vor fi, 313
Scăieni, 169
scârbiiamu-mă, 304
scaunului Craiovii, 165
Schei, 316
Şcheii Braşovului, 115
schiit, 295
schip, 295
Scidi Husein, 412
scîrbă, 31
scit, 99
şcoala lingvistică de la Praga, 12
scoală-te, 90
scopesc, 88
scopos, 322
scoş, 105
scot, 130
scoț, 93, 130, 298
scoțînd, 130
scri, 85
scria, 296, 305
scria-am, 164
scriadză, 85
scriai, 305
scriam, 305
scriați, 305
Scriban, 151, 153
scrie, 85, 304
scrie în cărți, 161
scriea, 296
scriem, 85, 304
scriere, 83
scrieți, 304, 319
scrii, 304
scriim, 85
scrim, 296
Scriptura Domnului Hristos, 87
scriptureai, 32
scriptureei, 32
scripturi, 32
scripturiei, 32
scriș eu, 106
scrisărăm, 308
scrisărăți, 308
scris-au cărți..., 341
scrise, 106, 164
Scrisoarea lui Neacșu, 13, 53, 116, 147, 214
scrișu, 105
scrisu-s-a, 309
scriu, 304
scrivescu-mă, 296
scuepescu, 88
scuipi, 88
scuipire, 88
scumpul, 156
scurt, 303
scurtez, 303
scuture, 33
se, 57, 58, 89, 90, 91, 92, 107, 119, 120, 164, 281, 310, 333, 334
se-, 57
-se, 57, 113
-se-, 109
se rrimteanul, 210
*se *voare*, 148
se adeuerasze, 86
se adeveredze, 86
se adurase, 114
se afle, 120

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

se ară scula, 225
se aşu întra, 121
se *aţi avea*, 122
se au prins, 59
se cade, 90
se cîntare, 120, 337
se curăţească, 103
se custarem, 120
se cuvine, 90
se desparţă, 94
se face toate *vrăjile*, 233
se fecereşi, 120
se ferikem, 87
se fure faptu, 123
se gioară, 96
se greşindu, 221
se împart, 103
se întîmplă, 90
se întrare, 121
se între, 120
se întrebări *sîntu*, 150
se iviră, 231
se jură, 96
se moriu, 95
se nasc, 91
se nu *a vrut ... clădi*, 121
se nu lenevească-se, 90
se nu vă întoarsetu, 224
se pare, 90
se piara, 95
se pîriia, 104
se poate, 90
se răgloti-se, 225
se rapă, 90
se scoată, 94
se se sfinţească, 120
se şi împartă, 103
se sminteasc*ă-se*, 120
se spure, 94
se străjuire, 120
se tremeată, 94
se tremiţă, 93
se ucigă, 95
se urise, 84
se uscă, 100
se usucă, 100
se va, 148
se va da, 229
se va fi mărturisind, 118
se veri, 224
se vor teame, 234
se vrure, 120
se-a postit, 112
şeapte, 75
seaptesprădzeace, 76
seara, 186
seară, 32, 186, 263
şeasădzăci, 76
şeasădzeci, 290
şeasăspredzeace, 76
şease, 75
şeasedzeci, 76
şeasesprădzece, 290
se-au ... domirit, 229
se-au dus, 59, 90
se-au îmbrăcat, 90
se-au întîmplat, 90
se-au născut, 91
se-au prins, 90
se-au sculat, 90
se-au sfătuit, 90
Sebeş, 59, 97, 106, 117, 172, 191
sec, 139
secera secera, 357
secera secerişul, 357
Sechel Moisi, 359
şed, 299
şedea, 403
şedzum, 307
sei, 61, 63, 75
-sei, 306
-séi, 106
Selda, 272
sem, 96, 97, 98, 301
sem(u), 99
-sem(u), 113
Semantica verbului, 161
semenţei, 37
semne, 265
semteţi, 98
semu, 97, 98
sene, 57
senineadză, 298
sentire, 102

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

septem, 75
Şerban-vodă, 341, 347, 349, 379, 392
şerbilor, 268
şerbului, 167
Şeremet, 404
şesădzăci, 290
şesăsprădzece, 290
-seşi, 106, 113
se-şi împartă, 94
set, 98
-set(u), 106, 113
seţi, 96, 97, 98, 99, 301
seu, 60, 63, 75
seva giudeaţelor, 148
seva... seva, 148, 149
Sevastiţa, 376
sex, 75
şez, 299
sfadă, 30, 31
sfărîma, 88
sfărîmi, 88
sfeature, 33
sfert, 293
sfîntă, 167
sfînta Marla, 157
sfînţească-se, 120
sfînţie, 61
sfîntul muntele, 348
sfîntului îi scoaseră, 354
sfîrăiesc, 303
sfîrîi, 303
sfîrşim, 231
sgăure, 33
si, 224, 314, 333, 334
sĭ, 119
şi, 57-59, 121, 139, 146-147, 150, 160, 196, 200-201, 203, 229, 236, 331, 333, 341, 372-373, 375-376, 404, 405, 411, 412, 418
-şi, 55, 57-59, 63, 67, 113, 283, 346
şi-, 57
şi... şi, 200, 372, 411
şi aşa şi aşa, 361
şi aşijdere, 236
şi chiar să fie voia, 395
şi cît să laţiia, 388
şi cu, 150, 160, 195, 200, 201, 341, 372
şi cu .... şi cu, 201
şi cu fraţii, 195
şi cu giupîneasa, 195
şi cu siminţiile, 195
şi cum întră, 387
şi de la toţi, 201
şi de(a)ca auzi, 214
şi Drăghici, 203
şi fiiul său au înstreinat, 402
şi împreună cu, 150
şi Ioga, 147
şi Iogu, 147
şi mai, 277, 311
şi mai cumpărat, 311
şi mai sfîntă, 277
şi merse, 204
şi mulţi *oameni*, 160
şi pîn(r) nu, 215
şi priimeşte rugăciunile, 341
şi puse, 204
şi Radul Otelişteanu, 201
şi Săcuiu, 147
şi se bucură, 147
şi Stan, 169
şi Stan Pălici, 160
şi Stanciul Pribeagu, 203
şi Stoica, 203
şi tu, 367
sibi, 57
Sibiu, 44, 166, 363
sic, 146, 289, 405, 406
sîc, 146, 149, 331, 405
sie, 55
şie, 55, 57, 58, 280, 281
sie(şi), 59
Şietu, 312
şi-*i dată*, 409
siînre, 58
silă, 30
silinţă, 325
sîlnicêşte, 361
siloghismuri, 265
Sima vătaf, 169
sîmbăta, 360
Simonescu Dan, 295
simt, 96, 97, 301

simț, 299
sîmt, 96, 102
sîmț, 102
simt mai fără ruşine, 162
simt(u), 99
simtem, 98
simtem(u), 99
simțesc, 102
sîmțeşti, 102
simteți, 97, 98, 99
sîmteți, 96
simți, 299
sîmți, 102
sîmțiiu, 102
simtu, 97
Şincai Gh., 13, 241, 243, 255, 263, 265, 272, 274, 277, 281, 283, 284, 299, 300-302, 307, 309-314, 317-318, 320-321, 326, 331-333, 336, 405, 424
s-încungiure, 95
Sindipa, 341, 407, 409
sine, 50, 57, 58, 280, 281
sinea, 57
sinele, 57
sineleş, 57
sineleşe, 57
sineloru, 57
sineloruşi, 57
sineş, 57, 63
sineş(i), 57
sineşi, 57, 58
sineşŭ, 58
sînge, 156, 256
singur, 280
sîngur, 280
singur dentru sine, 280
singur(ă), 280
singură, 280
singuri, 280
sinre, 55, 57, 58
sînre, 58
sint, 96, 97, 99, 301
sînt, 96, 97, 99, 299, 300, 301
sînt foarte împresurați, 276
sint(u), 99
sînt(u), 99
sintem, 96, 97, 98
sîntem, 96, 97, 98, 99, 301
sintem(u), 99
sîntem(u), 99
sintemu, 97, 98
sîntemu, 97
sinteț, 98
sînteț, 97, 301
sînteț(i), 301
sinteți, 97, 98, 99
sînteți, 96, 97, 98, 99, 301
sînteți *tari*, 275
sințiiu, 102
sintu, 97
sîntu, 97
sîntŭ, 97
sîrb, 255
sîrbeşte, 188
sîrboaică, 254, 255
sîrboaie, 255
Sirdue, 40
Siret, 43, 49, 65, 76, 90, 169, 173
slabă, 162
Slatina, 388
slavă, 30, 355
slavă şi *laudă lui Dumnezeu*, 355
slave obĭštnykŭ, 196
slaveei, 196
slavei, 37
slavoneşte, 361
slobod, 303
slobozesc, 303
slobozi, 170
sloiete, 244
sluga, 21, 246, 247
slugă, 21, 246, 247
sluga ... *a lui Petru-vodă*, 404
sluga cea rea, 246
sluga mea, 246
sluge, 263
slugi, 247, 263, 358
sluği, 21
slugi slabi şi *bolnavi*, 247
slugii, 247
slugilor, 21
slujbă, 31
slujia, 104

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

slujiia, 104
Smotritkj Meletie, 272
smulgesc, 295
smult,-a, 322
smultă, 322
s-o ei, 314
s-o ghiereptat, 310
s-o vedea, 312
soacră-mei, 283
soacră-sa, 270
soacră-si, 63
soacră-ti, 63
şoarec, 244
şoarece, 20, 244
şoarecele, 20, 244
şoarice, 244
soarta, 241
soartă, 18
soarte, 18, 19, 240, 241
soartea, 18
Sobieţschii, Ioan, 280
socotisem, 310
socru-su, 63
socru-tu, 63
Sofiia, 150, 156, 210
Sofronie ieromonahu, 266
soli, 359
Solnacul de Mijloc, 91
Someşul Caldu, 281, 298, 321
somn, 265
Şoplea, 376
sor, 244, 269
s-or mai afla, 312
soră, 243, 244, 255, 269
soră-si, 283
sore(i), 269
Soroca, 341
soro-me, 243
soror, 243, 244
sorori-tale, 269
sort, 241
sorte, 18, 241
soru, 244
soru-me, 243
soru-sa, 243, 244, 269
soruta, 47
spin, 244
spine, 244
Spiridon, 234
spre, 52, 76, 140-142, 174-175, 184, 193-194, 278, 327-328, 350, 366, 368
spre (= contra) răvnirii, 142
spre (şi rar *pri*), 145
spre a facerea, 366
spre a rămîne, 366
spre aleşii, 350
spre capetele, 141
spre ce, 222, 384
spre cine, 384
spre dedesuptul, 142, 145
spre dedsuptul, 142
spre domnul, 142
spre dreapta, 325, 364
spre ei, 174
spre elu, 174
spre facere de bine, 366
spre falca, 184
spre iale, 141, 184
spre împăratul, 368
spre înţeles şi *către cetit*, 193
spre loc, 325
spre mine, 142
spre păcătoşi, 141
spre pămînt, 184
spre război, 193
spre scaunul, 141
spre soţu, 174
spre stînga, 325
spre tine, 368
spre toate casele, 141
spre voi, 141, 368
sprejenitoriu, 44
spri-însu, 53
sprînceană, 30
spri-ns, 278
spr-înse, 53
spr-înşii, 53
sprinsul, 53
sprintescu-mă, 298
spui, 94, 299
spuind, 130, 321
spuindu, 130
spuiu, 93

BCU IAŞI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

spune, 341
spunînd, 130
spuniu, 93
spuse, 106, 164
spuse zicînd, 418
spusei, 121
spusemu, 110
spusemŭ, 106
spuseră, 107
spuşi, 121
spuşu, 105, 106
şşş, 336
-st-, 65
sta, 104, 105
sta-, 131
stă, 126, 319
stabam, 104
stabamus, 104
stabant, 104
stabas, 104
stabat, 104
stabatis, 104
stai, 104, 126, 319
stăi, 126, 319
stai locului, 175
Staico, 373
stâlpi, 252
stălpi, 252
stălpuri, 252
stălpurilor, 252
stam(u), 104
Stanca, 164, 346
Stancăi, 37, 267
Stanciul, 169
Stanciul vornivul, 166
Stanciul, popa, 176
Stănilă vornicu, 156
Stănilă vornicul, 169
stăpîn, 358
stat, 131, 321
staţ, 104
stătea, 105, 305
staţi, 104
stătu, 110, 131, 308
stătui, 110, 308
stătui(u), 110
stătuiu, 110
stătum, 110
stătum(u), 110
stătură, 110
stătuşi, 110, 308
stătut, 131, 321
stătut(u), 110
stătut, -ă, 131
stătut-au, 131
stau în *spinarea*, 183
Stavrachi, 281
stea, 249, 262
steagure, 33
steale, 262
Ştefan, 195
Ştefan vodă, 117, 280, 333, 353, 360, 370, 417
Ştefan Voevod, 248
Ştefan, popa, 169
stella, 249
Stenislav, 343
stepena întîi (*dintîi*), 82
stepena întîia, 80
stete, 110
steteră, 110
steti, 308
stetiu, 110
şti, 99, 302
ştia, 104
ştie, 99, 302
Ştifan voda, 186
ştiia, 104
ştiind, 198
stîlp, 24, 252
stîlpi, 24
stîlpii, 24
stîlpilor, 24
stîlpure, 24
stîlpurele, 24
stîlpuri, 24
stîlpurile, 24
ştim, 99, 296
stînd era, 105
Stioca paharnicul, 392
Ştipion, 408
Ştirboaică, 255
Stiria, 410
şti-ştie, 99

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ştiţi, 99
ştiţi *ispiti*, 128
ştiu, 99
ştiu scrie, 320
stlŭpŭ, 24
stogure, 33
Stoian, 380
Stoica, 52, 156, 160, 169, 174
Stoica Nepercea, 371
Stoicăi, 267
Stoican, 387
stoj, 126
străbătură, 107
strajă, 19, 242, 243
straje, 19, 242
strămută, 103
strămutează, 103
strîmb, 137
strugur, 20, 244, 245
strugure, 20, 244, 245
strugurele, 245
struguri, 264
strugurile, 245
struguru, 20, 244
strugurul, 20, 244
strugurulu, 244
strugurului, 20
strună, 30
su, 96
su-, 99
-su, 283
şu-, 57
s-u ţinut în samă, 162
sua, 60, 61, 62
subt, 140
subtus, 329
Suceava, 28, 35, 43, 45-46, 49, 52, 64-66, 76, 82, 89-90, 96, 117, 128, 132, 139, 152, 158, 161, 169, 173, 185, 187, 189, 195, 201, 205, 236, 264, 271, 279, 283-284, 289, 290, 300
Suceavă, 28
Suceviţă, 185
Sudurău, 314
suflet, 35
suflete ome, 232
sufletu, 44
sufletul, 44
suiia, 104
Suliman împărt, 412
Sultan Suleiman, 416
sum, 96
sunt, 96
supărară-me, 164
super, 76, 140, 141, 174, 184, 328
supt, 327, 329
supt(u), 329
suptu, 329
suror-, 269
surori, 269
surorilor, 269
surori-me, 47, 64
surori-mi, 63
surori-sa, 269
surori-si, 283
suroru-sa, 243
surp, 303
surpă, 101
suru-me, 269
surup, 303
surupă, 101
surupat, 303
surupatoriu, 303
sururii, 269
sus, 139, 325, 326
sută, 30, 263
Şuteu Flora, 346
suum, 60
suus, 61, 62, 282, 337
svânţi *mart*, 275
sze vietze, 85
szemte, 98
szkriasze, 85

T

t, 93, 298
t-, 30, 31, 94, 300
-t, 93, 94, 252, 321
ţ, 299
-ţ, 252, 346
ţ-, 31, 50
-t (u), 108

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ta, 60
tabăr, 254
tabără, 254
tabărul, 254
tabla de galbeni, 157
tac, 304
tace, 304
tăcea, 305
tăceai, 305
tăceam, 305
tăceaţ(i), 305
tăcem, 304, 309
tăceţ, 304
tăceţ(i), 304
taci, 304
taci !, 336
tăcu, 309
tăcù, 309
tăcui, 309
tăcum, 309
tăcură, 309
tăcurăm, 309
tăcuraţi, 309
tăcurăţi, 309
tăcuşi, 309
tăcut, 309
tăcuţi, 309
tăi, 61, 63
taie cu *sabia pe turci*, 195
tale, 60
taler, 23, 251
talere, 23, 251
tălică, 279
Taller, 23
tăluţă, 279
ţ-am strigatu-*ţi*, 354
taman, 324
Tamareei, 43
tan, 326
Tănase, 68
Tănase de Câmpulungu, 160
Tănasie *de la* Tărnova, 414
tănd ... tănd, 332
tanda, 326, 327
Tanoviceanu I., 271
Taoader, preot, 409
ţară, 32, 263, 350
Ţara Leşască, 343, 379
Ţara Muntenească, 341, 344
Ţara Românească, *passim*
Ţara Rumânească, 69, 184, 197, 213, 370, 416
Ţara Turcească, 408
Ţara Ungurească, 342, 346
ţărăi, 266
ţărancă, 259
tare, 47, 49, 275
ţărei, 266
Târgovişte, 42, 47-49, 51-52, 54, 61, 66, 68, 72, 81, 89, 95, 97, 100, 113, 116-117, 136-137, 139, 143, 154, 156, 162, 164, 168, 175-176, 185, 201, 214, 230, 236, 321
Tărgovişte, 414
tari, 47
Ţaria Maramurăs, 361
ţării, 266
Ţaringrad, 90, 210, 320, 355, 361, 365, 367, 379
ţarinii, 267
tăt, 326
tată, 36, 269
tata-ānis, 35
tătăişă, 20
tătăişe, 20
tatăl, 36
tatăl Aldii, 347
tatăl lor, 337
tatăl său, 337
tatal său-lui, ei, 337
tată-meu, 36
tată-miu, 269
tătâne-meu, 36
tătâni, 36
tatanis, 269
tătar, 255
Tatar Bunar, 408
Tătăraşi, 46
Tătăraşilor, 46
Tătăraşul, 46
tătarcă, 254
tătăroaică, 255
tătăroaie, 255
Tătărşii, 210

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tătarul, 164
tată-său, 270
tată-tău, 47
tătîn-, 35
tătîne, 269
tătîne-mieu, 269
tătîne-miu, 165
tătîne-său, 36, 47
tătînii, 36
tătîniloru, 36
tătîni-meu, 36
tătîni-său, 36, 269
tătîniului, 36
tatul, 36, 269
tătuşi, 326
tău, 60, 63
te, 50, 208
te-, 50
-te-, 50
te ... pre tine, 351
te gioară, 96
te rog, 50
te vei schimba, 116
te ver pocăi, 312
te veri lepăda, 118
te voi chema-*te*, 351
te-ai făcut, 343
te-am uitatu-*te*, 351
techer, 324
tei, 63
tele, 75
temeiele, 265
temeiesc, 295
tempora, 33
teu irma, 47
tene, 50, 57
tenese, 415
Teodorescu, 173, 211, 217-218, 220-223
Teodorescu Ecaterina, 206, 374, 378
Teodorescu Mirela, 13, 94, 104
Teodosie, 347
testamenturi, 265
Tetraevanghelul de la Sibiu, 327
teu, 63, 75
Theodot, 347
Thomo, 41
ţi, 50, 52, 178
-ţi-, 50, 177, 178
-ţi, 50, 56, 177, 283, 309, 346
ţi-au adusu-*ţ*, 354
ticăiteşte, 324
ţie, 177, 354
ţie să-*ţi* trimiţă, 354
ţie ţ-am greşitu-*ţi*, 354
ţieşi, 55
ţigancă, 31, 254
ţigancele, 264
ţiind, 130
ţindu, 130
tiînre, 50
ţiitoriule, 268
Tiktin, 36, 327
tîlc, 95
tîma, 77
tîma, 291
Timişoară, 365
timp, 256, 265
tîmplă-se, 90
tîmplatu-se-au, 90
timpure, 33
timpuri, 33, 256
timpuriu, 326
ţin, 299
tînd, 373, 376
tînd ... tînd, 332, 373, 377
tine, 50, 54, 173, 349
tinere(a)ţe, 29
tinereaţe, 29
tinereaţe(le), 260
tinereaţele, 29
tinereaţelor, 29, 261
tinereşte, 361
tinereţă, 261
tinereţe, 29
tinereţele, 260, 261
tineşi, 55, 56
ţiniend, 130
ţinind, 130
tinre, 50
ţinrea-l-va, 234
ţinut, 34
tinz, 299
ţi-oi face, 313

BCU CLUJ CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

tiptil, 324
Tîrgovişte, 157, 175, 179, 183, 186, 191, 192, 218, 221, 232, 233
tîrgu, 270
tiri, 322
tîrţ, 336
tîrziu, 326
Tisa, 384, 399
ţiu, 299
ţiv, 299
Toader, 400
Toader medelnicer, 192
Toader meserciul, 375
Toader Schînteaie, 57
Toader Scînteaie, 173
toamnă, 30, 186
-(toar)e, 254
-(tur)ă, 32
toată, 287
toate, 47, 167, 287
toate bucatele, 47
toate fărădelegile, 47
toate lunile, 47
toate satele, 47
toate veacure, 47
toatei, 287
tocma, 139, 325, 326
tocma în aceaia dzi, 186
tocma să, 394
tocmai (acum), 186
tocmind-o, 403
Toderaşco vistiernicul, 412
Todi Aida, 15, 166, 342, 348-350, 352-357, 360, 364-367, 369, 373-376, 382-383, 386, 388-391, 395, 407, 414-417
Todosie, 400
Toma spătariul Cantacuzino, 412
Tomo, 268
Tomşa, 386
ton frère, 47
Topeltin, 416
topoară, 265
topoare, 265
topor, 265
-tor(iu), 40
tot, 47, 139, 198, 229, 267, 270, 293, 369
tot aurul, 190
totdeauna, 326
toţi, 173, 287
toţi se teme, 344
totuşi, 198, 369
trăind, 370
traiu întru ale sale *trăind*, 357
trans, 421
Transilvania, *passim*
trase, 106
traşu, 106
trebuie a fi citită, 233
trebuie *citită*, 233
trec, 304
trecăndu de, 144
trece, 304
trecem, 304
treceţ(i), 304
treci, 304
trecînd, 237
trecînd de, 144, 199
trecînd de mine, 199
trecînd să, 227, 228
trecîndu se ferească, 228
trecu, 108
trecui(u), 108
trecum, 110
trecum(u), 108
trecumu, 110
trecură, 108
trecuş(i), 108
trecut(u), 108
trei, 75
trei coţi, 190
trei părţi, 82
treidzeci de, 76
treisprece, 290
treisprezeace, 76
treizăci de, 76
tremeţ, 93, 94
tremisemu, 110
tremit, 94
tremiţ(u), 93
tremiţîndu, 156, 159
tres, 75
très, 421

BCU "CAROL I" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Triadion, adică Tripesnic, 346
trii, 75
triisprădzeace, 76
trimeş, 306
trimeţ, 299
trimis(u), 108
trimisem, 110
trimisesăm, 310
trimiset, 110
trimiset(u), 108
trimitem, 110
trup, 265
trupure, 33, 34
tu, 50, 52, 54, 280
-tu, 283
tu !, 52
tu ai fost lăudat, 311
tu ai lăuda, 317
tu avuşi, 307
tu eşti, 301
tu hermano, 47
tu, vistiiar *Stoico*, 169
tua, 60
Tudor logofătul, 174
Tudor Ordze, 351
Tudora, 151
Tudosa, 57
Tudosea, martor, 375
Tudosie, 400
Tudosie, martor, 375
tulbure, 70
tunet, 34
Tunsul, 62
tunz, 299
tuo fratello, 47
-tură, 263
turb, 303
turbară-se, 90
turbez, 303
turbur, 303
turbure, 70
turburedz, 303
turc, 255
turceşte, 139, 421
Turcineştii, 46
turcoaică, 254, 255
turcoaice, 254
turcoaie, 255
turmă, 31
Turnul Neovtolem, 408
tus, 81, 293
tuspatru, 81, 293
tusşapte, 293
tustrei, 81, 293
tustrele, 293
tute, 81
tute dzeace, 81
tute patru, 81
tute şapte, 81
tute şase, 81
tute unsprădzeace, 81
tutulor, 70
tuturor, 70
tuum, 60
tvorĕšte, 159

U

u, 108, 300, 303, 337
-u, 25-27, 29, 40, 42, 51, 88, 95, 96, 98, 101, 104, 105, 108, 228, 256-259, 262, 264, 270, 304, 305, 337
u-, 27
u̯, 48, 275
-u̯ă, 262
-u̯o, 29
-uă, 263
ubi, 184
ucid, 95
ucig, 95
ucigînd, 299
ucigu, 95
uciş, 106
uciseşi, 106
ucisetu, 106, 110
Udrişte Pitariul, 160
ugodŭ, 135
-ui, 88
-ui (u), 108
uitat, 165
ul, 272
-ul, 273
-ul, 273
-ul, 273

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

-ule, 40, 41, 268
-(u)le, 40, 268
-(ur)ă, 32
ultra inde, 137
-ului, 273
-um(u), 108
umăr, 23, 251, 265
umărul, 251
umere, 24, 251, 265
umerele, 24, 251
umerelor, 24, 251
umeri, 251
umerii, 251
umerile, 251
umfla, 108
umoriti, 103
umple, 108
un, 70, 72, 272, 289
un ... Blănariul, 270
un ... Chiţăscul, 270
un ... mănunchiaş, 410
un agă, 248
un an, 186
un grăunţ, 24
un loc, 43
un om, 43, 156, 209, 350
un paş, 22
un pui, 25
un veac, 186
un vihor, 158
un vlădic, 247
un voivodă, 22, 248
un(i), 273
un(u), 43
un, o gură cască, 255
(un) pui, 257
una, 70, 75, 82, 289
una ... alta, 408
una ş-altă, 69
undă, 30, 31
unde, 134-135, 184, 206, 209-213, 217, 221, 223, 322, 325-326, 364, 378, 380, 384, 391, 397
unde ?, 183
unde eram adunaţi, 210
unde iaste, 209
unde mi să va îngropa ... acolo, 401
unde no voiu, 212
unde nu era frică, 213
unde-i puterea, 384
undeva, 137, 289
une, 70, 287
une(le), 273
unei, 43, 272
unei (*unii*), 43
unele, 273, 287
unghe, 32
unghi, 32
unghie, 32
unghii, 32
unghiurile, 265
ungla, 32
ungula, 32
ungur, 255
unguroaică, 255
unguroaie, 255
uni, 70
uni(i), 273
unii, 43, 273
unii părţi, 353
unii sluji, 246
unii vergure, 43
unii zic, 408
unor, 273
unsprădzeace, 76
unsprece, 290
unsprezăace, 76
unsprezece, 76
unşu, 106
untunerece, 77
unturerec de, 78
unturerece, 77
unu, 70, 75
unu(m), 75
unu(s), 75
unui, 43, 272
unui fecior, 43
unuia, 70
unul, 70, 289, 407
unul ca acela, 409
unul cinescu, 71, 72
unul din slugi, 247
unul-unul, 410
unus super decem, 76

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

-uoă, 263
upuvăireți, 127
ur, 303
(ur)a, 95, 300
-ură, 108, 263
urâia, 305
-ure, 25, 33, 34, 264, 265, 266
-ure, uri, 25
Ureche Gr., 315, 340, 403, 404, 410, 415, 416
urechi de-audzit, 348
uredz, 303
uri, 83, 84, 108
-uri, 29, 33, 34, 253, 260-262, 264-266, 420
urî, 83, 84, 108
urîi(u), 108
uriiu, 108
urim(u), 108
urîm(u), 108
uriră, 108
urîră, 108
urire, 83
urişi, 108
urîşi, 108
urit(u), 108
urît(u), 108
uri-va, 84
urmă, 31
urrmelor, 176
urs, 255
Urs, 62
ursoaie, 254, 255
Ursul, 270
Ursul, protopop, 400
Ursului, 270
urul, 70
urul ciînrescuşi, 71, 72
urul ciîrescu, 71
urul cinrescu, 71
us, 300
-uş(i), 108
uşa, 19, 20
uşă, 19, 242, 243, 423
usc, 100
uscă, 100
uscă-se, 100
uşe, 19, 20, 242, 243
uşea, 19
usebi, 137
uşia, 20
uşti, 100
usucă, 100
usucă-se, 100
uşurel, 326
ut, 333
-ut(u), 108
utrinde, 137

V

v, 48, 275, 313
v-, 30, 50, 115, 117, 312
-v-, 29, 50, 72
va, 115, 116, 301, 312
-va, 137
vă, 50, 51, 125, 154, 183, 278
vă-, 50
-vă, 50, 56
vă !, 125
va aduna, 116
va alege, 312
va ceare, 89
va cură, 86
vă deşchideți, 319
va dovedi, 403
va fi, 313
va fi cîntat, 117
va fi făcut, 313
va fi luat, 118
va fi şi ... şi ..., 164
va fi voia, 116
va hi cununat, 118
va hi ştiind, 118
vă înaintea lui Moisi în pustie, 183
vă la Faraon, 183
vă lăudareți, 126
vă lăudați, 126
va naşte, 297
va ocărî, 296
va omorî, 296
va pesti, 232
vă *rugați*, 161
vă să cade, 52

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

va să ne piarză, 117
vă să pare, 278
vă se pare, 52
-va şi va fi, 229
vă veţi, 161
vacă, 264
Văcărescu, 345
văd, 93, 130, 298, 299
văd pe Ion, 421
vadere, 125
vădiule, 262
vădua, 262
văduă, 246, 262
văduhoni, 246
vădui, 246
vaduo, 262
văduo, 29, 246, 262
văduoi, 29, 30, 246, 262
văduole, 29, 262
văduolor, 262
văduoloru, 30
văduva, 262
văduvă, 29, 30, 246, 262
văduve, 30, 246, 262
văduvei, 246, 262
văduvele, 262
văduvelor, 262
văduvirile, 262
văduvoi, 246
vădz, 93
vădzum, 307
vae, 153
vai, 151, 153, 154, 162, 335, 336
vai !, 153, 336
vai (de), 162
vai de, 162
vai de cela, 153
vai de ei, 153
vai de mie, 153
vai de voi, 153
vai vai, 336
vai(de), 153, 212
vai, ah, 336
vaitu-mă, 336
vaj, 153
Vâlcea, 22, 36-37, 50, 69-70, 110, 112, 119, 149, 164, 169, 181, 205, 222, 228
valde, 277
Valea *Vlăicii*, 267
văleat, 82
văleat ot sozodanie miri 7286, 414
Văleni, 174
văm(u), 115, 116
vămŭ afla, 117
văniră, 111
vântu, 270
vânturilor, 265
vânz, 298
văr primar, 292
văr primare, 292
vară, 186
vară primară, 292
vara şi *iarna, zua* şi *noaptea*, 186
văram, 304
vărără, 111
Varavva, 209
vare, 121, 137, 146, 148, 201, 202, 204, 331
vare argint, 148
vare aur, 148
vare bătrîn, 201
vare cinstit, 201
vare să... şi, 225
vare tînăr, 201
vare... vare, 148
varecărui, 72
varece, 72
varece veri atinge, 225
varece veri simţi, 225
vareci veri audzi, 225
varecine, 72
varecît, 137
varecîtă, 72
vareunde, 137, 213, 214
vareunde vom sosi, 213
vârhule, 268
Varlaam, 35, 37, 51-52, 55, 75, 136, 200, 230, 233, 242, 250, 252, 258-259, 261, 264, 278, 281, 286, 291-292, 302, 312, 314-319, 321, 323, 329-330, 332, 334, 360, 362, 372, 393, 400, 413, 423
Varnavo, 268

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

văru, 179
văru-meu, 59
varză, 30
Vasan, 147
Vasile Lupu, 240, 243, 302, 323, 324, 330, 331, 371, 400
Vasilie, 195, 400
Vasilie *de la* Sămiedru, 414
Vasilie vodă, 358, 376
Vasiliu E., 19
Vasiliu Laura, 167, 348
Vaslui, 169, 240
văți, 115
vă-văleat, 414
văz, 93, 130, 298, 299
văz-că, 324
văzînd, 130, 192
văzîndu, 365
văzu, 108
văzui(u), 108
văzum, 110, 308
văzumu(u), 108
văzură, 108
văzurăm, 308
văzuș(i), 108
văzut, 110
văzut(u), 108
văzutu-m-ai, 422
ve o, 290
veam cîntat, 115
ve(a)ci, 22
vea cîntat, 115
veac, 22, 250
veac de ve(a)ci, 250
veaci, 250
veacii veacilor, 250
veacilor, 23, 250
veacu, 157
veacului, 38
veacure, 22, 23
veacurele, 23
veacuri, 250
veci, 23, 250
vecii, 23
vecilor, 23
vecinic, 277
Vede Ion (îl) pe Pavel, 174
Vede pe Paul Petru, 402
Vede Petru pe Paul, 402
vedea, 104, 304
vedeare, 83
vedea-vor, 234
vedem, 110
vede-veri, 116
vei, 115, 116, 301, 312, 313
vei alege, 312
vei atinge, 116
vei face, 116
vei fi, 116
vei găsi, 116
vei îmbla, 116
vei îngădui, 312
vei întra, 116
vei lăcui, 312
vei muri, 116
vei purta, 313
vei slobodzi, 116
vĕkŭ, 22
velis, 115, 148, 332
vene, 111
venea, 305
veni, 111
venia, 305
Veniamin, 342
veniia, 305
veniiu, 111
venindu, 130
veniră, 111
venișî, 111
venit, 111
venrără, 111
venre, 111
venremu, 111
venreră, 111
venriu, 111
Veo a Juan, 421
ver, 115, 116
ver aduce, 115
ver fi, 115
vereră, 111
veri, 115, 116, 146, 148, 201, 202, 204, 301, 312, 332, 373, 376
veri adevăra, 86
veri afla, 115

BCU CLUJ/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

veri avea, 116
veri bine, 202
veri deştepta, 115
veri domni, 116
veri face, 116
veri lăcui, 312
veri muri, 116
veri rău, 202
veri simți, 102
veri socoti, 115
veri vechi *vechi* noo, 332
veri vechi *veri noao*, 332
veri vedea, 312
veri vrea, 116
veri zice, 116
veri... veri, 148, 201
veri...veri, 374
verice, 289
verigă, 32, 263
Verrnichie, 214, 216
vesel, 163
veseli, 163
veşminte, 265
Vespasian Voevodul, 248
vester, 61
vestra, 61
vestro, 61
veț, 117
veț alege, 312
veț înțelege, 117
veți, 115, 117, 301, 312
veți afla, 117
veți fi tocmit, 118
veți lua, 117
veți vedea, 117
veți viia, 296
vezi (vedeți) bine, 405
vezi bine, 326, 405
vi, 51, 52, 278
viadză, 85
viață, 31, 263
Viață o au, 352
viază, 85
vĭdere, 83
Videt Paulum Petrus, 402
Videt Petrus Paulum, 402
vidro, 268
vidua, 29, 246
vie, 84, 185
viedz, 296
viedzi, 85
Viena, 331
vienă, 126
vienu, 126
Viertel, 293
vieței, 37
viezur, 244, 245
viezure, 20, 244, 245
viia, 84
viiață, 234
viia-veți, 296
viină, 126
viind, 130, 321
viindu, 130
Vîlcea, 43, 82, 89, 97, 131, 142, 157, 167, 175, 176, 186
vin, 265, 299
vină, 320
vină tu, 320
vînat mie *vînat*, 357
vîndurăți, 308
vîndusem, 113
vine, 111, 408
vinele, 264
vinem(u), 111
vineră, 111
vinerea, 360
vinet, 111
vinge-veri, 229
vinile, 264
vino, 126, 320
vinovat, 197, 369
vinovații, 156
vinro, 126
vîntul, 158
vînture, 33
vînz, 299
Vioricăi, 38
vipera, 241
viperă, 241
vipere, 241
vîr, 303
vîrăsc, 303
viro, 126

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vis, 34
vis ai visat, 357
Vişăul de Sus, 330
vise, 34
visele, 34
Viski, 137, 323
vistiar Stoico, 41
vistiiar Stoico, 232
vişu, 85
visure, 34
visurile, 34
vită, 30
viteaşte, 139
Vitsaida, 374
viu, 299, 371
vlădic, 21, 22, 247
vlădica, 21, 43, 247
vlădică, 21, 22, 247, 266
vlădicăei, 21, 37, 247
vlădicăi, 38, 267
vlădici, 21, 247
vlădicii, 247
vlădico, 21
vlădicu, 247
vlădicul, 21, 247
vlădicului, 247
Vladul, 380
Vlădul, 176
Vladului, 345, 347
Vladului-vodă, 350
vladyka, 22
Vlăicii, 267
vleat, 414
Vlodec, 371
vo, 290
voao, 50, 177, 229
voaoş, 55
voare, 322
voare-, 287
voare unde, 323
voarecare, 287
voarece, 287
voarecine, 287
voastă, 61
voastră, 61
voastre, 61, 63
voastreş, 63
voatrei, 61
vod, 248
vodă, 157, 248
voevod, 247, 386
voevoda, 22, 247
voevodă, 22, 248
voevodul, 22, 247
voevodului, 247
voi, 50, 52, 281, 312, 313
voi !, 52
voi alege, 312
voi aţi fost lăudat, 311
voi aţi lăuda, 317
voi avurăţi, 307
voi cânta, 422
voi da, 115
voi odihni *pre voi*, 402
voi sînteţi, 301
voi spune, 313
voi(u), 115, 301, 312
voi(u) cînta, 115
voia, 43
voia *domniilor voastre*, 279
Voica, 82
Voichiţa, 351
voiesc, 302
voieşte, 302
voieşti, 302
voievod, 22, 247, 248
voievoda, 247, 248
voievodă, 22, 247, 248
voièvoda, 248
voievodul, 247
voim, 302
voişi, 55, 56
voişivă, 55
voiţi, 302
voiu da, 115
voivod, 22, 248
voivoda, 22
voivodă, 248
voivodăl, 22, 248
Voivodŭ, 248
voivozi, 248
vojevoda, 22
volebam, 121
volebam sic, 121

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

volebas, 121
volebat cantare, 121
voleo cantare, 115, 420
volet, 137, 148
Volodiovschie, 340
vom, 117, 301, 303, 312
vom alege, 312
vom arăta, 341
vom fi despărțiți, 117
vom(u), 115, 116
vomez, 303
vomu prinde, 116
vor, 115, 229, 301, 312
-vor, 229
vor alege, 312
vor fi auzit, 313
vor fi dzicînd, 118
vor fi fost umblat, 313
vor fi fugiți și *risipiți*, 163
vor fi scris, 313
vor hi făcuți, 118
vor naște, 91
vor să ducă, 117
vor să șade, 117
vor(u), 117
vorecze, 72
vornice, Istrate Roșco, 407
voroavă, 30
vorŭ afla, 117
voru lovi, 117
vosso, 61
vostra, 61
vostră, 61
vostre, 61
voștri, 61
vostru, 61
vostrum, 61
vôtre, 61
vouă, 50
vouași, 55
vra, 301, 302
vrajbă, 31
vraje, 19
vrăjitoare, 254
vrăjmaș, 359
vrăjmașii, 349
vrăm mînca, 117
Vrancea, 42, 45, 46, 82
vrea, 121, 301
vrea căuta, 123
vrea cînta, 123
vrea fi agiuns, 318
vrea fi cântat, 318
vrea fi fost, 124
vrea fi fost iubit, 124
vrea fi lăsat, 123
vrea fi venit, 318
vrea fi zis, 123
vrea goni, 123
vrea pune, 123
vreai cînta, 123
vream, 304
vream cînta, 123
vre-ară fi, 124
vreare-amu, 123
vreare-aşi, 122
vreaşi, 121
vreaț(i) cînta, 123
vreați, 121
vreau, 301, 302
vrednic, 369
vrei, 301, 302
vrem, 115, 117
vrem bea, 117
vrem vedea, 117
vrem(u), 117, 301
vremile, 260
vremu, 117
vremu face, 117
vremu învence, 117
vreo, 70, 290
vreodinioară, 323
vreț, 117, 301
vreți, 115, 117, 301
vreți auzi, 117
vreți căuta, 117
vreun, 70, 290
vreuna, 70, 290
vreună, 70
vreunul, 70, 71, 72, 290
vro, 70, 290
vroi, 302
vroia, 302
vroiai, 302

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

vroiam, 110, 302
vroiesc, 302
vroind, 110
vru, 70, 109, 307
vrui, 109
vruind(u), 129
vruindu, 109
vruindu-se, 110, 129
vruindu-se *întoarce*, 128
vruiu, 109, 307
vrum, 109
vrun, 70, 290
vruna, 70
vruni(i), 70
vrunii, 70
vrunui, 70
vrura, 70
vrură, 109
vrurii, 70
vrusăiu, 307
vruseş, 307
vruseşi, 109
vruşi, 109
vrut, 109
vrutu-se-au, 90
vrutu-ţi-s-au *cădea*, 317
vucariti se, 92
vuestro, 61
vultur, 244
vulture, 244

W

Wackernagel, legea lui, 123, 235, 404
waz, 153
wo ?, 184
wohin, 184

Z

-z-(-dz), 30
za, 145, 166, 196, 414
za cazaci, 414
za dorobanţi, 345, 414
za lucrul, 145
za lucrul turcilor, 196
za *seimeni*, 414
zăbală, 30
Zădul, 206
Zaharie, 41
zăloage, 265
Zamfira, 280
zăpresc, 298
zăprescu-mă, 298
zaprĕtiti, 176
zău, 154
zău (şi *dzău*), 154
zavistiii, 266
zăvoaie, 265
zboară, 83
zbór, 95
zburătoare, 262
zeace, 76
zece, 76
zece ani, 364
zeciuială, 293
zestoko, 139
zglăvoace, 245
Zgraon Florentina, 64, 116, 163, 193, 196, 202, 211, 215, 221, 222, 227, 230, 237
zi, 30, 246, 263, 295, 319, 420
zi (zioă), 186
zicînd, 349
zile, 30, 263, 270, 295, 414
zileei, 30
zilei, 263
zilele, 263, 270
zio, 246, 263
zio/zuă, 30
zioa, 262, 263
zioă, 263
zioei, 30
zioi, 262
zioiei, 30
ziouă, 263
zis-a, 112
zisă, 30
zise, 106, 164
zise lor şi grăi, 418
zisei, 105, 308
ziseiu, 306
zisele, 34
zisem, 110
ziseră, 107

BCU "LUCIAN BLAGA" CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

zisese, 114
ziseşi, 106
ziséşi, 106
ziseşi, 106
ziset, 98
zisetu, 106
zişi, 121, 308
zisu-i-a, 112
ziua, 30, 246, 263
zlacului, 38
Zlatna, 157
zori, 256
zua, 263
zuaei, 262
zuo, 30, 262
zuoa, 262
zuoei, 30

Ю

ю, 257

Ø

ø, 257
ø/(l)e, 262

ă

ắ, 111
-ắ, 108

*****

**alu*, 66
**antanea*, 79
**da*, 104
**dui*, 75
**ecce*, 44
**eccúm*, 138
**eccum módo*, 138
**farulus*, 244
**felicare*, 87
**granutium*, 24
**habunt*, 112
**ille alter*, 66
**ipsu*, 52, 56
**laude*, 31
**lupulu bunu*, 42
**mma*, 36
**mmă*, 36
**morire*, 95
**nescio quid*, 273
**pilla*, 29
**poteo*, 300
**quaesivi*, 88
**sea*, 60, 61, 62
**sess*, 75
**seum*, 60
**seus*, 61, 62
**simus*, 98
**sintunt*, 96
**sitis*, 98
**subrupare*, 101
**tata*, 269
**tea*, 60
**teum*, 60
**ultrinde*, 137
**usticare*, 100
**voare*, 137
**voare cântare*, 121
**volet*, 72, 148

1

10 cămile, 363
1000 de didahme, 363
105 ani, 185
11 zile, noiemvrie, 185

3

3 ani, 363
350 de ani, 185

7

7 ani, 415
7500 tal, 156

9

90 ani, 185

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Facsimile:

1) 1597 – Mărturia lui Pătraşcu Pătîrniche cu privire la ţigani.
2) 1635 – Ioan Ciolpan vinde lui Lupu Prăjescu o vie la Cotnari.
3) 1660 – Alexandra, fiica lui Grigore Ureche vornic, care subscrie actul, vinde viitorului domn Gheorghe Duca casele părinteşti din centrul Iaşilor.
4) 1661 – Ştefăniţă Lupu judecă pricina dintre negustorul Ghinea din Iaşi şi Andriaş, nepotul răposatului Varlaam.
5) 1682-1686 – *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, tipărită la Iaşi. *Începutul Predosloviei Mitropolitului Dosoftei.*
6) 1688 – *Biblia.* Facsimil din Manuscrisul 4389 de la Biblioteca Academiei Române.
7) 1707 – Pascal şi Ştefan, fiii lui Constantin, fost vameş, vînd lui Gheorghiţă negustor o casă din Iaşi.
8) 1735 - Constantin Mavrocordat dăruieşte preoţilor de la Biserica domnească din Curte o sumă de bani.
9) 1756 – Document emis de cancelaria lui Scarlat Ghica voievod pentru Episcopia Huşilor.
10) 1776 – Scrisoarea lui Grigore Ghica voievod către Constantin Palade mare spătar.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

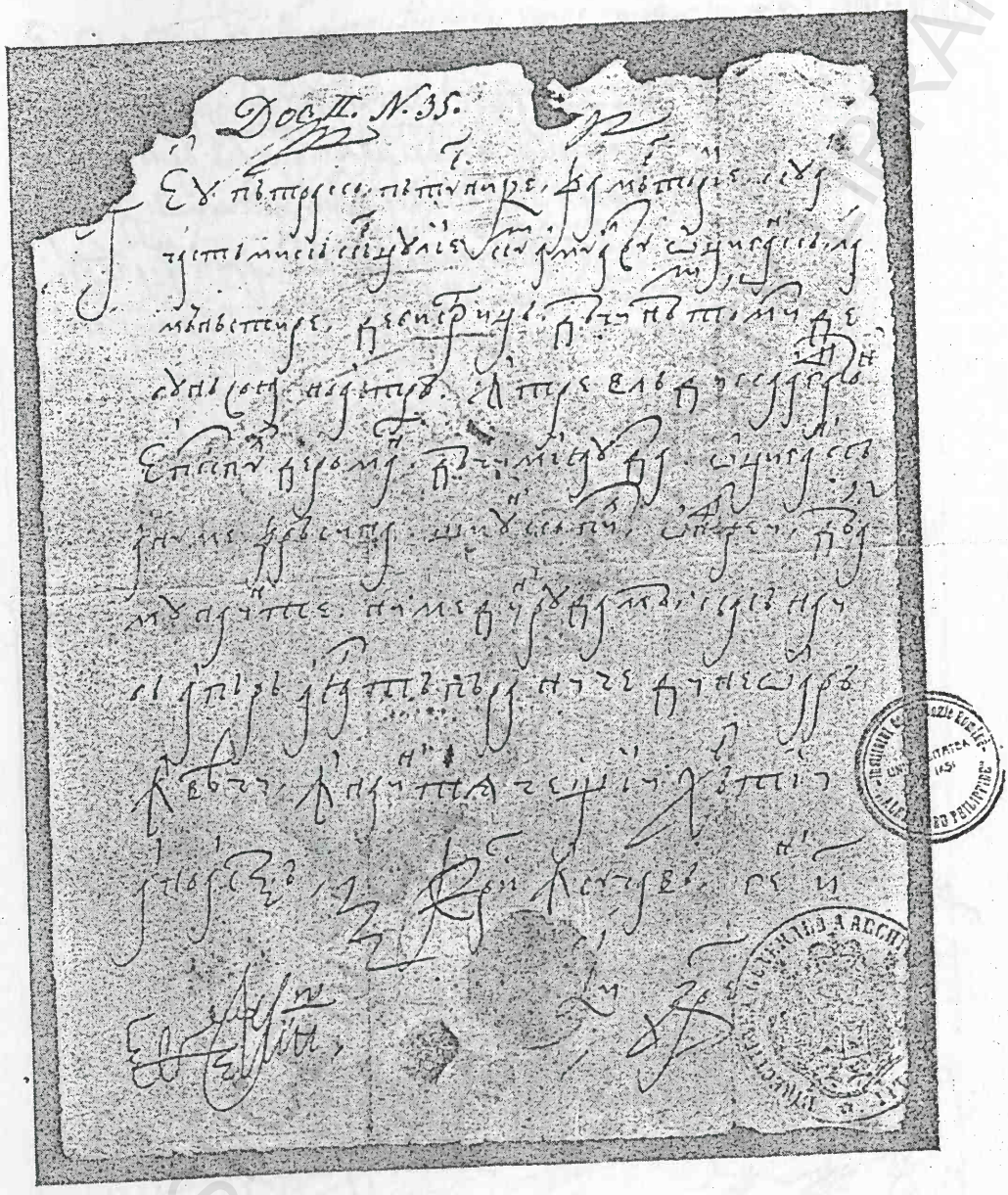

1) 1597 – Mărturia lui Pătraşcu Pătîrniche cu privire la ţigani.

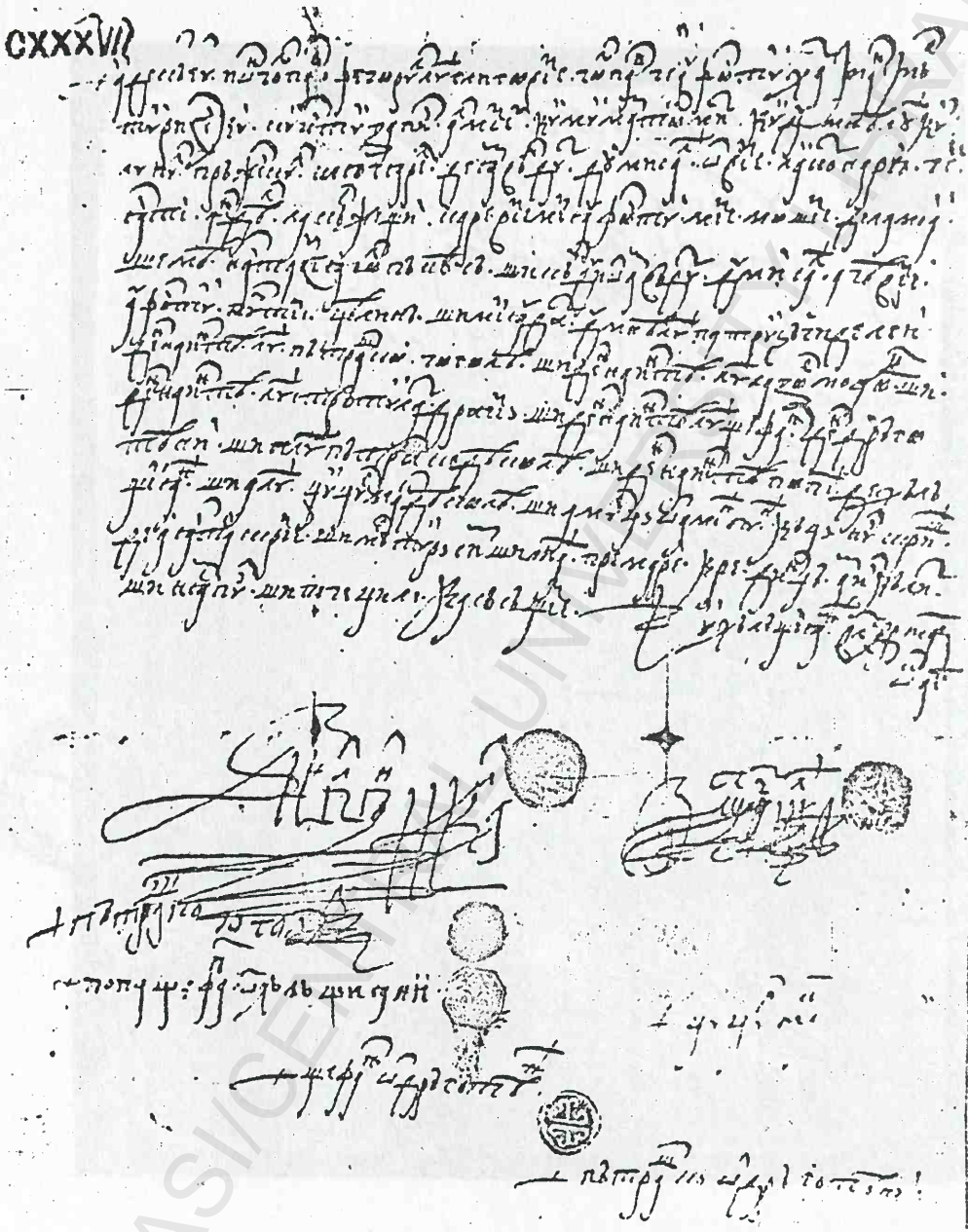

2) 1635 – Ioan Ciolpan vinde lui Lupu Prăjescu o vie la Cotnari.

BCU IASI/CENTRU UNIVERSITARY

M-REA BARNOVSCHI V/10

3) 1660 – Alexandra, fiica lui Grigore Ureche vornic, care subscrie actul, vinde viitorului domn Gheorghe Duca casele părinteşti din centrul Iaşilor.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

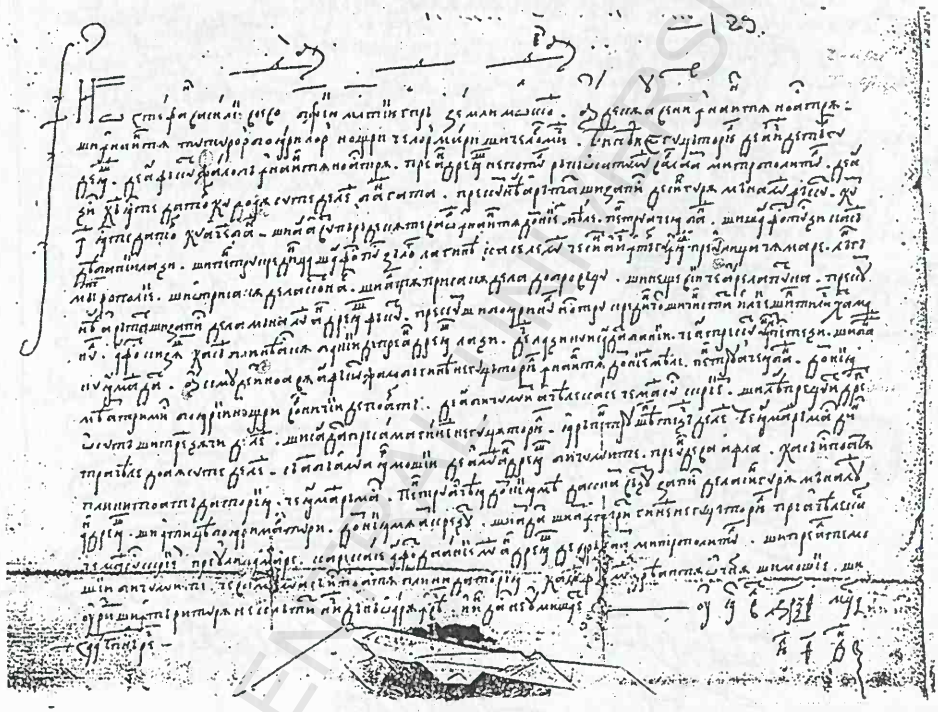

) 1661 – Ştefăniţă Lupu judecă pricina dintre negustorul Ghinea din Iaşi şi Andriaş, nepotul răposatului Varlaam.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

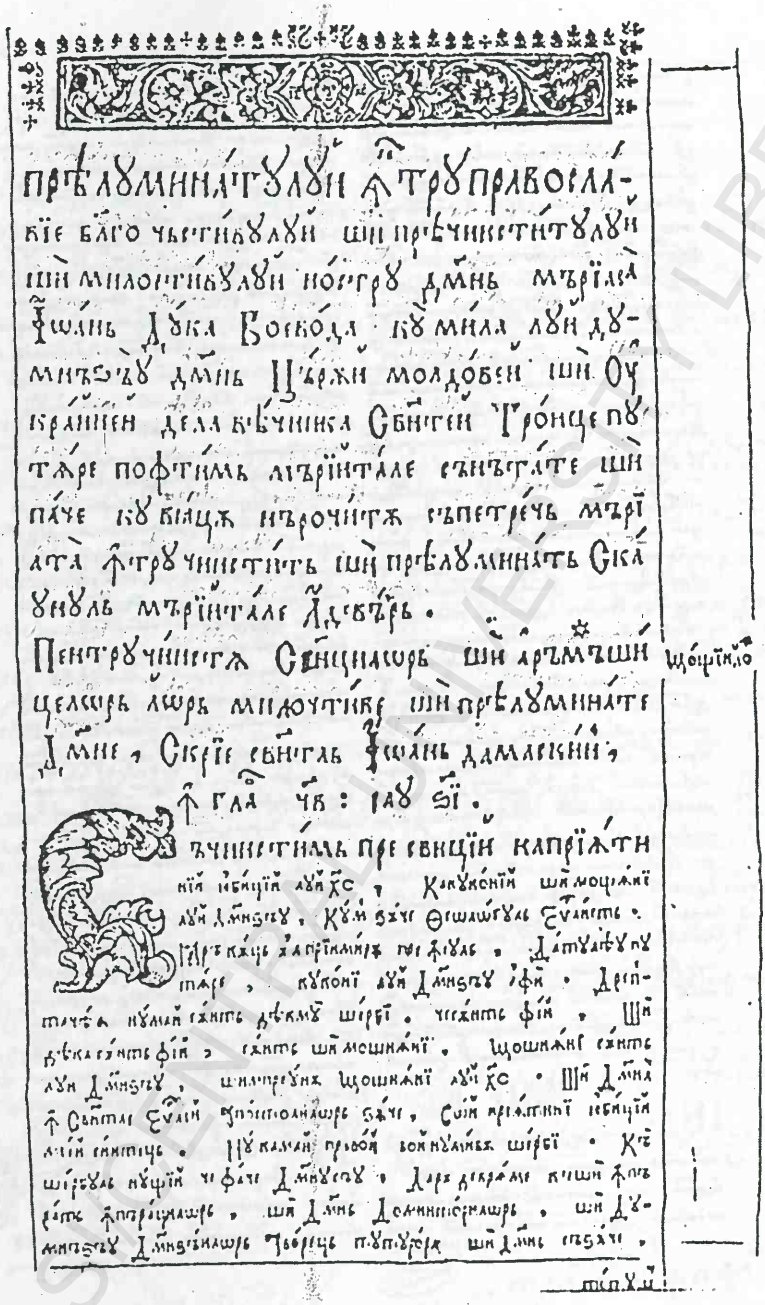

5) 1682-1686 – *Viața şi petrecerea sfinților*, tipărită la Iaşi.
Începutul Predosloviei Mitropolitului Dosoftei.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

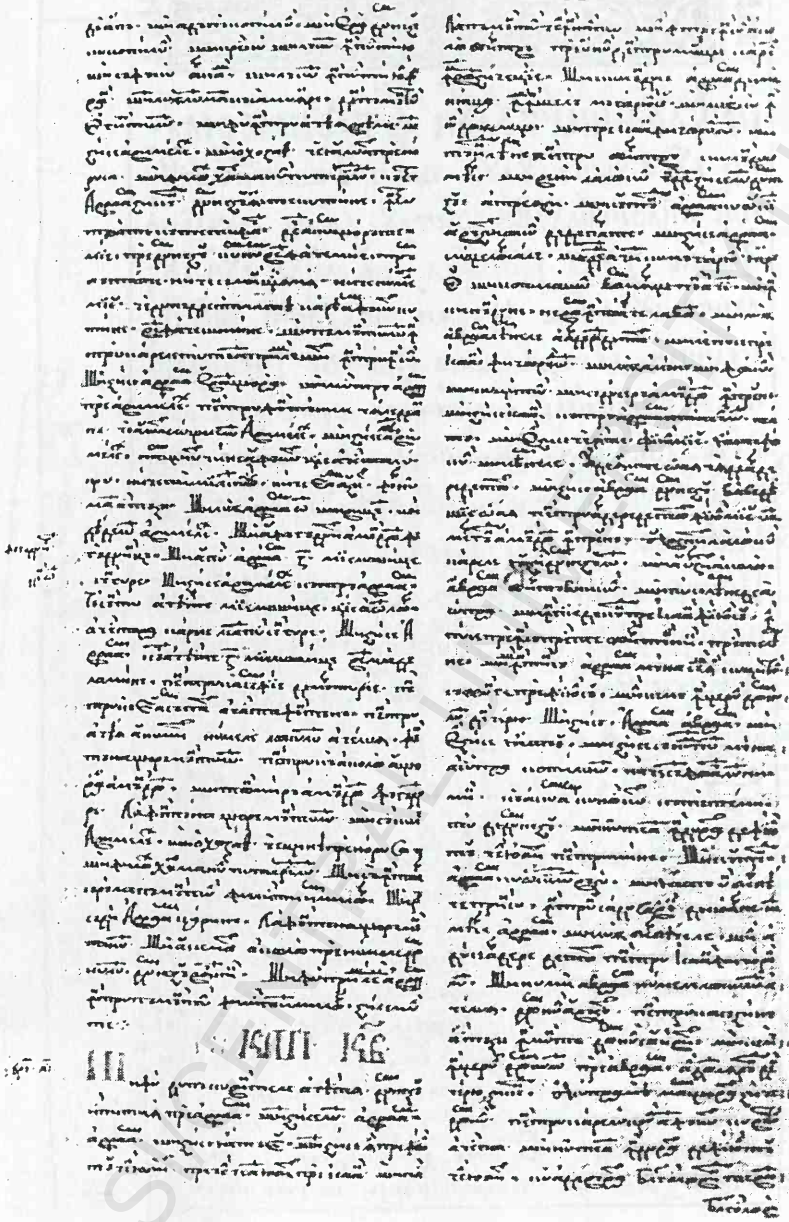

6) 1688 – *Biblia*. Facsimil din Manuscrisul 4389 de la Biblioteca Academiei Române.

BCU IASI

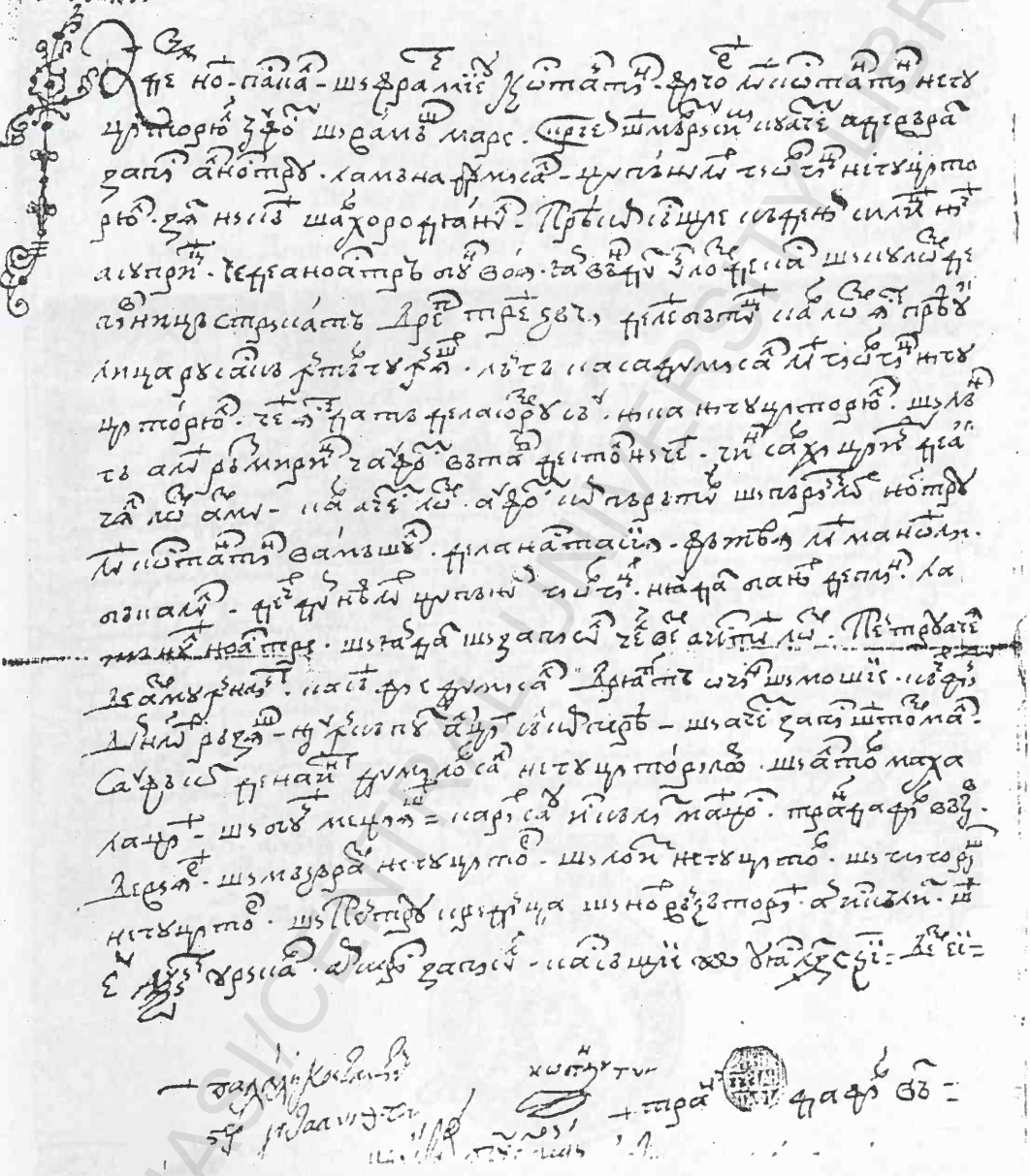

7) 1707 – Pascal şi Ştefan, fiii lui Constantin, fost vameş, vînd lui Gheorghiţă negustor o casă din Iaşi.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

8) 1735 - Constantin Mavrocordat dăruieşte preoţilor de la Biserica domnească din Curte o sumă de bani.

BCU IAŞI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

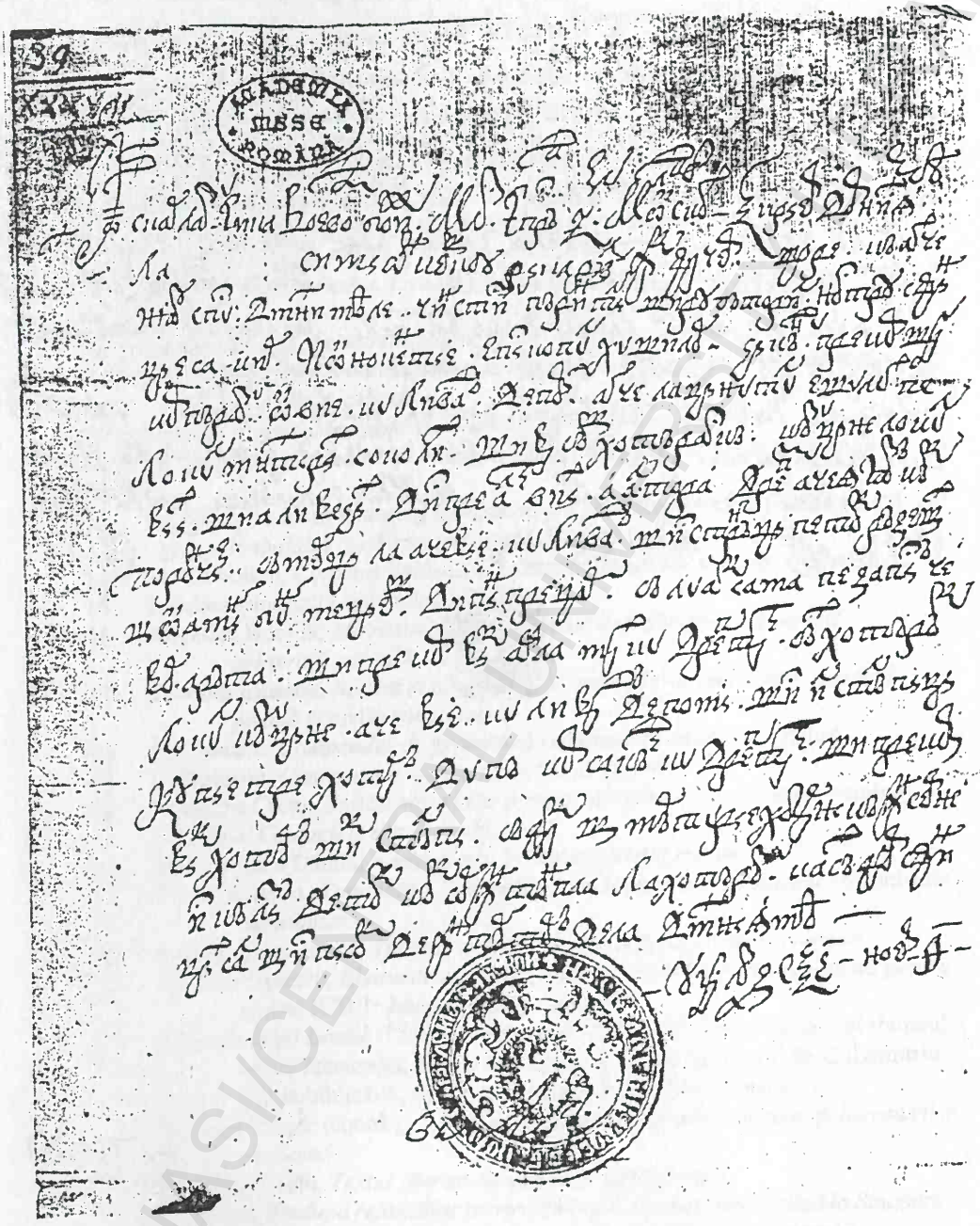

9) 1756 – Document emis de cancelaria lui Scarlat Ghica voievod pentru Episcopia Huşilor.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

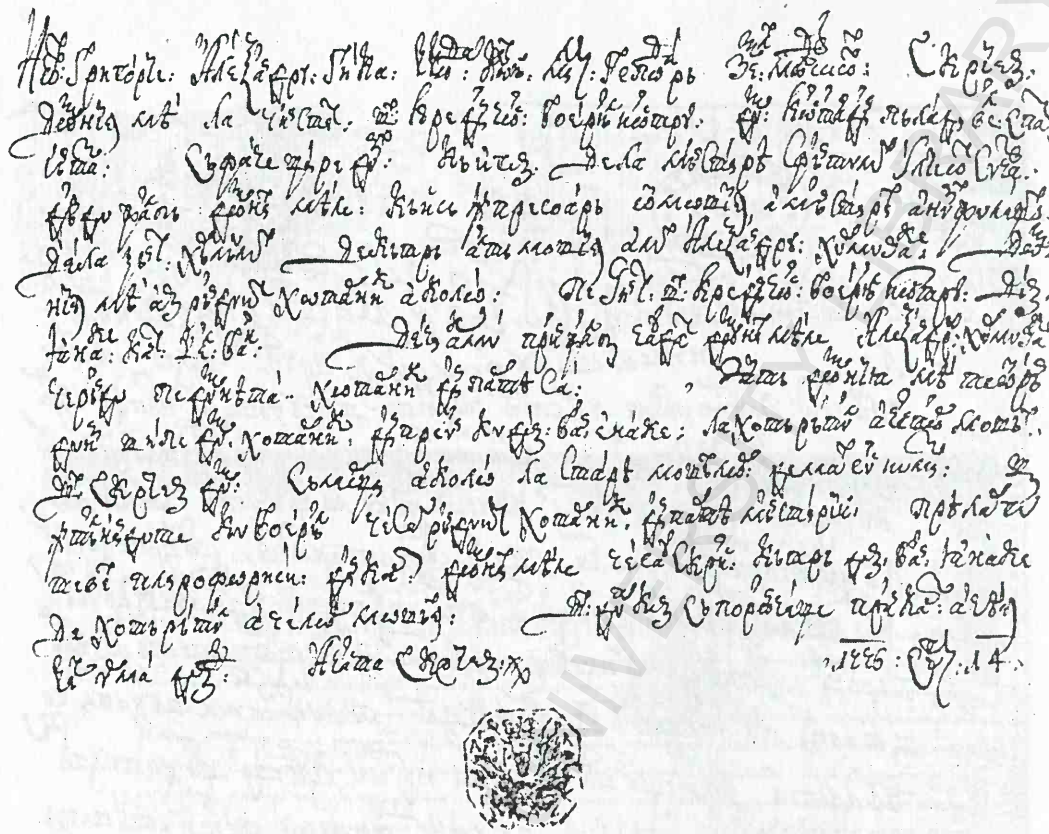

10) 1776 – Scrisoarea lui Grigore Ghica voievod către Constantin Palade mare spătar.

BCU IASI CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Colecția *Lingua, 39*

Colecția apare sub coordonarea prof. univ. dr. **Constantin FRÂNCU.**

1. C. Frâncu, *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru*
2. C. Frâncu, *Geneza limbii și a poporului român*
3. Mariana Flaișer, *Terminologia muzicii în limba română*
4. C. Frâncu, *Reflecții asupra limbajului din antichitate pînă la Kant*
5. C. Frâncu, *Curente și tendințe în lingvistica secolului nostru,* ed. a II-a
6. A. Turculeț, *Introducere în fonetica generală și românească*
7. C. Frâncu, *Geneza limbii și a poporului român*, ed. a II-a
8. Sanda Maria Ardeleanu, *Dynamique de la langue et imaginaire linguistique*
9. C. Frâncu, *Conjunctivul românesc și raporturile lui cu alte moduri*
10. Mariana Flaișer, *Terminologia medicală în limba română*
11. Mariana Flaișer, *Cuvintele frumoaselor arte. Schiță pentru o terminologie a artelor plastice*
12. Mariana Flaișer, *Medicină și cultură. Studii și articole.*

12 bis. M. Ciubotaru, *Oronimia și hidronimia din bazinul superior al Bârladului*

13. I. Lobiuc, Teodora Irinescu, *Epistemologie și metodologie în științele limbajului (pe baza, îndeosebi a lingvisticii sec. XIX)*
14. M. Ciubotaru, *Comuna Vultureşti.* I.: *Studiu de istorie socială. Onomastică.*
15. Teodora Irinescu, *Lingvistică juridică*
16. Angelica Hobjilă, *Microsistemul deicticelor în limba română vorbită neliterară actuală*
17. Teodora Irinescu, *Normă și abatere de la normă în terminologia juridică penală și civilă românească*
18. C. Dimitriu, *Compendiu de gramatică românească modernă clasică*
19. C. Dimitriu, *Cum scriem ? Cum ar trebui să scriem?*
20. Ecaterina Crețu, *Unități sintactice și raporturi sintactice în limba română*
21. I. Lobiuc, *Contactele dintre limbi*, vol. I.
22. Elena Tamba Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*
23. Vlad Cojocaru, *Toponimia Văii mijlocii a Trotușului. Dinamica structurilor toponimice.*
24. Adriana-Zâna Ioniță, *Tradiție și inovație în morfologia limbii române*
25. Teodora Irinescu, *Elemente de limbă, cultură și civilizație românească pentru străini* (CD 1: *Muzică*, CD 2: *Imagini*)
26. *Codicele popii Bratul (1559 - 1560).* Grafie și fonetică, morfologia, vocabularul, textul facsimilat, indice de cuvinte și forme românești de C. Dimitriu. Ediție bibliofilă, ediție cu facsimilele pe CD și E-book.
27. Mariana Flaișer (coord.), *Cercetări actuale în domeniul limbilor și literaturilor moderne*
28. Ecaterina Crețu, *Textul literar. Structură și semnificație*
29. C. Frâncu, *Evoluția reflecțiilor privind limbajul din Antichitate până la Saussure*
30. Monica Timofte, *Actualitatea sintaxei românești "clasice moderne"*
31. Carmen Bocăneț, *Tipuri de structuri sintactice în limba română literară modernă din prima jumătate a secolului al XX- lea*

BCU IASI CAROL I UNIVERSITY LIBRARY

32. Elena-Cristina Popa, *Studiu lingvistic asupra cărții* ***Faptele apostolilor*** *din* ***Biblia de la București*** *(1688) în comparație cu Noul Testament de la Bălgrad (1648) și cu* ***Biblia de la Blaj*** *(1795)*
33. V. Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui I. L. Caragiale*
34. I. Popescu-Sireteanu, *Dicționar de verbe românești. Cu traducere în limbile engleză, franceză, spaniolă, greacă modernă.*
35. V. Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic.*
36. V. Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui Ion Creangă*
37. V. Arvinte, *Normele limbii literare în opera lui Mihai Eminescu*
38. Ion Popescu-Sireteanu, *Vechi nume românești*

Hors serie:

Paula Gherasim: *Semiotica modalităților: o analiză contrastivă româno-franceză*, 1997.

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

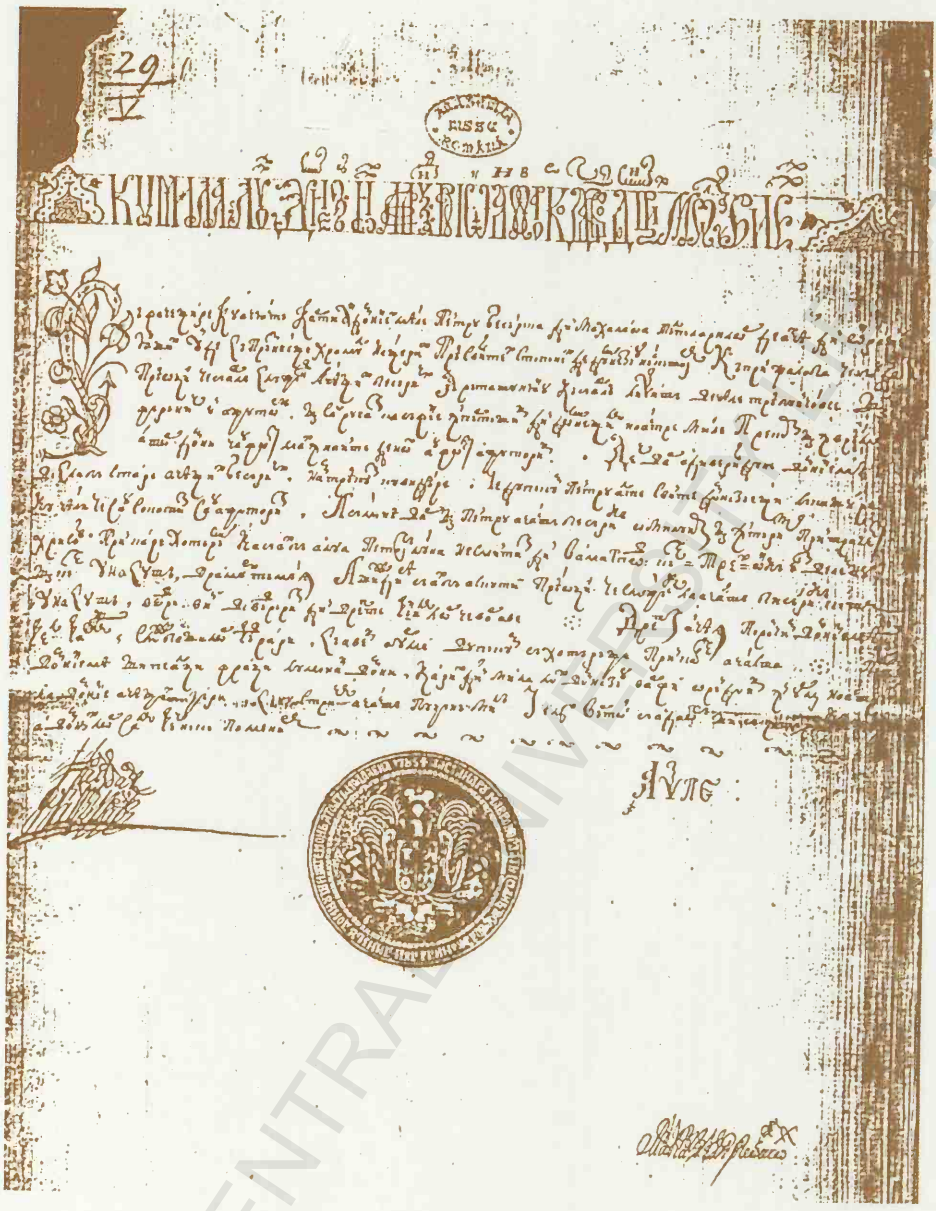

ISBN 973-152-129-1

EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII
NAȚIONALE PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ

BCU IAȘI/CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY